

11616-31

M. KÖZGAZD. EGYETEM

Szaklelt. sz. 2008/20

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

Tanszéki lelt. sz.
D
1743
20

KIADJA A M. T. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

MANDELLO GYULA

KIR. JÓZSEF MŰEGYETEM
GAZDASÁGPOLITIKAI ÉS STATISZTIKAI
SZEMINÁRIUMA

1918. — XLII. ÉVFOLYAM. — 59. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1918

BUDAPESTI KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
KÖNYVTÁRA

Halász Sándor †

A Magyar Közgazdasági Társaság nemcsak alelnökét, hanem egyszersmind igazi alapítóját vesztette el Halász Sándor folyó évi február hó 2-án történt elhunytával.

A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége és igazgatóválasztmánya őszinte szívből gyászolja volt alelnökét, a ki lelkes, kitartó munkásságával és a mellett lekötelező szeretetreméltóságával, mindaddig míg Társaságunk ügyeivel foglalkozhatott, annak ügyeit a legnagyobb sikerrel célhoz juttatta.

E sorok íróját, az elhunythoz nemcsak személyes, őszinte barátság fűzte, a mely majd harmincz év óta fennállott, hanem az a közös munka, a melyet egyrészt a Magyar Közgazdasági Társaságnak ügyvezetésében vele végeztünk, másrészt az a közös munka, a mely a legnagyobb magyar közgazdasági szakmunkának, a *Magyar Közgazdasági Lexiconnak* megalkotására vezetett, éveken át tartó állandó közös együttműködés terméke volt.

Halász Sándor írta meg a *Magyar Közgazdasági Lexiconban* a legfontosabb pénz- és chequeforgalmi értekezéseket, a melyeknek jegyzéke a következő:

Átutalás és giroforgalom	I. kötet	291 -- 302	oldal
Cheque	I. „	431—444	„
Clearinghaus	I. „	447—451	„
Iskola-takarékpénztárak	II. „	114—119	„
Postatakarékpénztárak	III. „	242—254	„
Sorsjátékok	III. „	317—322	„
Takarékpénztárak	III. „	440—451	„

Egyéb hasonló tárgyú nagyobb tanulmányai megjelentek az idők során a „*Közgazdasági Szemlé*“-ben; ezek jegyzéke a következő:

Codificationalis törekvések a chequejog terén. 1905. II. 597.

Játék és takarékoság. 1904. II. 735.

Nemzetközi giroforgalom, különösen Ausztria-Magyarország és Németország közt. 1906. II. 793.

A chequebélyeg. 1902. II. 733.

A Magyar Közgazdasági Társaság kiadásában megjelent »Közzgazdasági füzetek« közül a II. ugyancsak Halász Sándor munkája „Községi Takarékpénztárak Magyarországon“ (1905.) címmel.

Mindezeket az értekezéseket és tanulmányokat a legnagyobb alaposággal és a külföldi törvények beható tanulmányozása alapján írta meg, a melyek a legvilágosabban és plastikus előadási módszerrel tárgyalják a takarékpénztárak és az átutalási chequeügy bonyodalmaikat és állandó, értékes forrásai maradnak a magyar postatakarékpénztári ügy eredetének és fejlődésének.

Felesleges talán kiemelnünk, hogy Halász Sándornak tudományos és irodalmi érdemein kívül, igen nagy érdemei voltak a Magyar Királyi Postatakarékpénztár igazgatása és adminisztratioja terén. E kis intézet az ő vezetése alatt vált egy nagy több új ágat felölelő nélkülözhetetlen állami intézetté, de különösen fontos az a nemzetközi munka is, a melyet Halász Sándor a postatakarékpénztári forgalomnak az osztrák és német, valamint belga postatakarékpénztárakkal való összekötötése által elért.

A Magyar Közgazdasági Társaság, Halász Sándor nagyérdemű alelnökének és kitűnő közzgazdasági írónak emlékét kegyelettel megörzi.

Mandello Gyula.

A munkáskérdés háborús fejlődése.¹⁾

Még nincs vége a háborúnak, és ha a külső front nyugalma helyre is áll, jövőnk képét, a nemzetek sorsát és a társadalmak fejlődésének irányzatát majd csak a béketárgyalások eredménye fogja megjelölhetni, az a helyzeti és dinamikai energia, a mely akkorában az egyes nemzetek közgazdasági és belpolitikai állapotában kifejezésre és érvényesülésre fog jutni. Az emberiség kulturfejlődésének folyama egy évszázad nyugodt medréből újból a nagy francia forradalomhoz hasonló kataraktba zuhan, melynek végét még nem látjuk, tehát a jövő útirányt nem is sejthetjük. Még kevésbé állapíthatunk meg a jövő fejlődés számára törvényes szabályozásokat, hisz ezeknek állandósága és biztonsága a szerencsejáték valószínűségével birna. A négy esztendő világháború után a szinte minden részletében átszerveződött, sőt deformálódott államgazdaság nem ölheti fel újból a régi alakját. Sem visszatérés a régi formákhoz, sem átmenetgazdaság ennél fogva nincs, hanem csakis állandó, rohamos változás, folytonos átalakulás, a viszonyokhoz való adaptálódás.

A munkáskérdés háborús fejlődése vajjon feltüntet-e oly tendenciákat, amelyek nem csupán a gazdaságtörténelmi megörökítésre érdemes mozzanatok, hanem oly általánosabb érvényű jellegzetes tulajdonságok, hogy ezek legalább a legközelebbi jövő horoszkopjára következtetést engednének?²⁾

E sorok célja beszámolni azokról a jelenségekről, amelyek ily alapvető változásokra mutatnak. Hivatali működésem a hazai vas- és gépgyárak munkaadószervezetének és a munkásügyi panaszbizottságoknak praxisában rendelkezésemre bocsátotta az ilyen vizsgálatok mind három kellékét: a szakirodalmat és okmányokat, a személyes megfigyelést és végül a bőséges interviút. A gyári és panaszbizottsági békéltetőtárgyalások, a munkaadók százaival és a munkások ezreivel, bizonyos közös sajátosságok kihámozását tették lehetővé. A munkáskérdést csak az ért-

---

¹⁾ Előadta a Magyar Közgazdasági Társaság 1917 december 8-án tartott ülésén.

²⁾ A világháború küszöbén, 1914 első felében a helyzetet közgazdaság- és munkabérstatistikai alapon megrögzíti „A munkáskérdés lényege” című könyvem (Lantos könyvkereskedése, Budapest 1916.)

heti meg, aki állandóan benne él. Még ez is, ha nem követheti a munkásmozgalmakat kifejlődésük kezdetétől, elveszti az oly rohamosan történő események causalis egymásutánjának fonalát, nem juthat helyes ítélethez. Derékon megkapott mozgalmaknál nagyon nehéz a kibontakozás útját megjelölni. És noha e megfigyelések csupán erre a mintegy 150.000 főnyi munkáslétszámú szakmára vonatkoznak, amelynek organismusát szintén csak külső jelenségeiről, belső elváltozásoknak kifejeltető érvényesülési tüneteiből ismerhetjük, az ezekből levonható következtetések némely vonatkozásban a társadalmi átalakulások szélesebb mezejére is útmutatásul szolgálhatnak.

A nemzet minden erejének megfeszítve tartása és központosítása a társadalom minden erre alkalmas rétegében hasonló orientálódást idézett elő. A homogén érdekekkel bírónak szervezkedése és e szervezetek erejének centralizálása ma már nemcsak esetlegesen hasznos, hanem kényszerűség, mulhatlan szükség. A socialdemokrata munkásszervezetek, — bár időbelileg később mint a hadiiparos kapitalisták, — de ugyanoly arányú hadi conjunkturát élveznek, anyagi megerősödésben és politikai befolyásban. Sikereik által minden más társadalmi osztályban irigységet keltenek és követendő mintául szolgálnak. A mint valamelyik vidék, vagy vállalat munkástársadalma a tudás fájának gyümölcsét, a kétkedést megízlelte, lerázza magáról a gyári patriarchalismus béklyóit és maga akarja sorsát irányítani. Minthogy pedig erre a saját erejéből nem képes, a központi szervezeti tömörüléshez folyamodik.

A fővárosi gyáripar szakmunkásainak szervezkedési áramlata nemcsak az alacsonyabb fokú és a tanulatlan munkásokat, a munkásnőket, tanonczokat és fiatalkorú munkásokat ragadta magával, hanem hullámgyűrűi a vidéket is mind erőteljesebb rezgése hozták, a közlekedési vállalatok (közuti villamos és MÁV.), a vasgyárak, az állami üzemek (vasművek, dohánygyárak stb.) és a bányák munkásait, a posta- és távirada- és telefonszemélyzetet, a pénzügyi és a gyári magántisztviselők sőt az állami tisztviselők alacsonyabb rangfokozatu tizezreit egyaránt az új hit fanatikus hiveivé avatta, kik valamennyien *már a szervezkedés pusztá tényétől* csodatevő hatalmat remélnék.

A munkásegyletek mutualis jóléti törekvései (munkásbiztosítás, közvetítés, rokkantellátás, segélyactiók stb.) teljesen háttérbe szorultak a harci támadó feladatokkal szemben.

A különféle munkás- és tisztviselői szakszervezetek a sikerének criteriumául tagjaik létszámának minél rohamosabb szaporítását és a szolidáris fellépés eredményének tulajdonított keresetemelések mértékét tekintik. A megélhetés rettenetes megnehezülése nem hagy időt az a fölött való scrupulizálásra, vajjon ez a nyers létszámszaporítás, az alapok

organikus kiépítésének mellőzésével elért hirtelen megnövekedés nem fejleszt-e az ily elszórt szervezetekből agyaglábbon álló óriásokat, melyeket az első erőteljesebb ellenszél a földre teríthet? És ugyanigy a fölött sem sokat töprengenek, hogy az oly sok küzdelem árán kiereszszakolt béremelést a drágulás növekedésében, a végnélküli csavar mechanizmusán át tulajdonképpen önmaguknak kell megfizetniök. A viszonyok kényszerének nyomása és a pillanatnyi conjunctura kihasználásának ösztönzése sokkal erősebb, mint mindazok a morális és etikai kapcsolatok, a melyek a munkaadó (vállalat, község vagy állam), és annak alkalmazottai között a primitív bérmunkási viszony helyett bizonyos magasabb fokú közösséget jelentenek. A sztrájk fegyvere eddig még minden alkalommal oly könnyű győzelmet aratott, hogy szinte természetes, ha ezt a legvégső háborús eszközt könnyelmű elbizakodottsággal alkalmazzák. Hiszen nincs mit veszteni, a bűnbocsánat már előre biztosítva van, a küzdelem tartama alatt esetleg szenvedett keresetvesztéseget a collectivismus gyűjtés útján megtéríti, az elérendő siker pedig bőségesen fedezi. A míg ennek ellenkezőjéről keserves öntapasztalatokat nem szereznek, addig csodálható-e mind az a könnyelműség és erőszakosság, a melyet az alkalmazottak minden rétege részéről nap-nap után mind mélyebb megdöbbenéssel tapasztalunk és a melyek már-már a legfontosabb közművek szolgálatának biztonságát is kétségessé teszik?

Mert min mulik ennek a sikernek a lehetősége? *A háborús kényszerhelyzetben, mely a belső nyugalom fenntartása érdekében minden áldozatot kész elviselni.* Az 1912 : LXVIII. t.-cz., mely e célból a munkaadókra nézve az üzem fenntartásának kötelezettségét, az alkalmazottakra nézve pedig a vállalathoz való lekötöttséget új jogviszonyként létesítette, a társadalmi fejlődés vérkeringését egyes pontokon természetesen lezoritva tartja, a mi által más helyeken egészségtelen kiduzzadások, kinövészek keletkeznek. A külföldi hasonló célú berendezésekről a censura miatt, sajnos, csak nagyon felületes értesüléseink vannak, de a mennyire egyes hírekből megítélhető, a merev államsocialismusban a legszélsőbb határig a „szabad“ Anglia ment, a hol ötezer legfontosabb iparvállalat a szigorú munitió törvények hatálya alá sorozással teljesen állami kezelésbe vétetett, míg viszont a legliberalisabb, mondhatni legdemokratikusabb berendezéseket Németország létesítette, a melynek „Abkehrschein“ rendszere a szabad érvényesülésnek és az üzleti conjuncturális alkalmazkodásnak aránylag a legtágabb lehetőséget adta. A háború után a béketermelésre való visszatérés, az „Abbau“ ennél fogva a legsimábban Németországban lesz lebonyolítható, viszont előreláthatólag a legnehezebben Angliában, mely a normalis berendezésektől a legtávolabbra kilendült.

Gyáriparunk munkásviszonyainak háborús szabályozása tekintetében mi e két állam között foglalunk helyet. Sajnos, nem követhettük Németországot, melynek szabadabb berendezkedése az ottani általánosan magas cultura, másrésről a faji természetben rejlő fegyelmesség és szervezettség folyománya. A munkaadók és a munkások szervezetei az évtizedes beiskolázottság eredménye gyanánt ott oly szilárd kereteket alkotnak, hogy azokra a társadalmi rend fenntartása megnyugvással volt bizható. Azonkívül a német nagyipar távolról sincs annyira a fővárosba lokalizálva, mint a miénk Budapestre; Berlin, München, Düsseldorf, Hamburg, Magdeburg, Hannover stb. munkásviszonyai között sokkal csekélyebb eltérés van, mint a mi fővárosunk és a vidék, különösen a nemzetiségi periferiák között. Az egyes iparágak munkásviszonyai nemcsak a földrajzi elhelyeződés, hanem a szakmai jelleg miatt is egymástól igen jelentékenyen különböznek. Minél nagyobb intelligentiát követel valamely iparág és minél erősebbek annak kétoldali szervezetei, annál hatályosabban érvényesülhet az ő saját társadalmi jogalkotásuk, collectív szerződéses megegyezésük, és ennél fogva természetesen annál könnyebben mellőzhető az állami kényszerbeavatkozás. Nem tudjuk megítélni, mi okozta Angliában ezt a miénknél annyira szélsőségesebb kilendülést; vajjon a trade unionok bomladozása, a belső fegyelmesség fenntartása tekintetében a különböző syndicalista Unterströmungok okozta megtorpanása, a béketörekvések letörésére irányuló célzat, avagy az angol ipari productivitásnak — különösen a fiatalos energiával buzgó Németországhoz viszonyítva — szemellátható ellanyhulása és munkaadó-szervezetek létesítése tekintetében is megnyilvánult tehetetlensége stb., mely tulajdonságokra a világháború megkívánta nemzeti erőconcentratio nem volt felépíthető? Azt sem lehet megjósolni, vajjon ez a nagy forradalmi átalakulás nemcsak a háború tartamára jelenti-e a nemzeti erők regenerálódását, hanem oly állandó berendezkedést képez, a mely a háború után is a központosítás előnyeit fogja tudni biztosítani, a szabad társadalmi fejlődés heterogen törekvéseivel szemben? Vajjon a centralisatio árnyéka, a bürocratia nem fog-e túlhatalmasodni, elfojtva azt a nyereséget, mely az individualismus surlódásainak megtakarításával céloztatott? Bár nem kellett annyira mennünk mint Angliának, viszont a németországi berendezkedés enyhe korlátainál sem állapodhattunk meg, hanem bizonyos középfokozatú katonai kényszerhelyzetet kellett teremtenünk az üzem folytonosságának biztosítása érdekében, az ez által okozott hátrányos kinövések felismerésével és mérlegelésével. Budapest munkásviszonyainak természetes kifejlődhetése szempontjából helyénvalóbb és egészségesebb lett volna a németországi rendszer alkalmazása, különösen egyes, szakszervezetileg fejlettebb iparágakban, a vidék számára azonban

minden hátrányos következménye daczára a mai rustikus rendszer előnyösebb.

E rendszer lényege abban van, hogy a katonai védelem alá helyezett vállalatoktól senki el nem mehet, kivételesen méltánylandó körülményektől eltekintve sorsán helyváltoztatás útján nem segíthet, javulást csakis a saját munkaadójától várhat. Ha pedig ezt, miként ez általában történik, hiába várja és a személyes kérlelés, együttes collegialis fellépés, vagy akár a külső osztályszervezeti beavatkozás mitsem használ, nehogy az alkalmazott kénytelen legyen egyetlen és legvégső védelmi eszközhöz, a sztrájkbalépéshez nyulni, a „panaszbizottságok“ elnevezés alatt immár közismertté vált *békéltető és döntő bíróságok* létesítettek, a melyeknek kötelessége az ilyen ügyeket a legsürgősebben végérvényesen elintézni.

Az üzemhez való lekötöttség és az ebből származható bajok orvoslására hivatott panaszbizottságok rendszere, tekintve, hogy majdnem az összes jelentékenyebb iparvállalatokra, szinte egész gyáriparunkra kiterjed, az ipari munka háborús rendjének legfontosabb tényezője. Ennek előnyeit és hátrányait több röpirat¹⁾ már eléggé kimerítően ismertette, a pro és contra érvek felsorakoztatásával, a mely publicatiók egyaránt vallják Goethe mondását: „Aufrechtig zu sein kann ich versprechen, unparteiisch zu sein aber nicht.“ De pártszínezetük daczára valamennyien megegyeznek abban, hogy a mai viszonyaink mellett valamilyen *jobb* rendszerre, alaposan átforgott és általános érvényű javaslatot nem tudnak kitalálni, sőt még a tekintetben sem tud egyikük sem dönteni, vajjon ez a mai rendszer a háborús rendkívüli helyzet megszűnte után nyomban és teljesen el lesz-e törlendő, vagy bizonyos, de majd csak annak idején megállapítható módosításokkal ennek perpetuálása nem fog-e közérdekből kívánatosnak mutatkozni. Orvoslást ma már csak a leszerelés nyújthat. „Arbeiten und warten“ — egyelőre ez a jelszó.

A panaszbizottságok *rendszere* föltétlenül helytelen. Nemcsak a békes munka fenntartása érdekében derüre-borura megítélt béremelések okozta termelésdrágítás miatt káros, hanem még inkább azon egészségtelen visszahatások következtében, a melyek abból származnak, hogy

¹⁾ *Méhely Kálmán*: A munkásügyi panaszbizottságról. (Lantos könyvkereskedése 1917)

Dr. *Rónai Zoltán*: Az ipari munka háborús rendje. (Munkásügyi Szemle 1917. június—július)

Jászai Samu: Munkásügyi panaszbizottság, *Vanczák János*: A „Sóhivatal“, *Malasits Géza*: A munkásügyi panaszbizottságok (Socialismus 1917. december), *Böhm Vilmos*: Döntőbíróságok. (Socialismus 1918. január); az utóbbi négy a Népszava könyvkereskedés kiadásában.

a gyári munkarend és munkaértékelés természetesen kialakult feltételeibe belegázolván, a jó és rossz munkaerő mérlegelése nélkül, automatikus döntésekkel dolgozik. A határok megszabásánál nem alkalmazkodhat fix tételekhez vagy merev irányelvekhez, hanem mindenkor számot kell vetnie a munkásság vágyakozásainak lendületével, mert a panaszbizottságok döntését a munkások csak akkor fogadják el, ha az számukra kedvező.

A mely bíróság erkölcsi alapja ennyire ingatag, az jó lélekkel fönn nem tartható.

És mégis fönn kellett tartani, mert bármennyire helytelen is mint rendszer, még sokkalta siralmasabb a közéleti és közszükségleti cikkekkel való ellátásunk rendszere, az az olyannyira fogyatékos berendezkedésünk, mely az árdrágítás, árúzsora és árúeltüntetés oly tobzódását lehetővé tette, a milyen a világháborúban érdekelt egyetlen más országban sem pusztított. A világháború nyomása okozta anyagi- és erkölcsi sérelmeknek, de főleg a drágaságnak minden fájdalmas visszahatása erre a szerencsétlen kézzel inaugurált panaszbizottsági rendszerre róta azt a kínos feladatot, hogy a belső békét, mely a mai helyzetben a fővárosba tömörült municziógyári munkások nyugodt viselkedésével van megadva, a rendelkezésére álló egyetlen eszközzel, a folytonos béremelések elrendelésével biztosítsa.

A tények bizonyítják, hogy ezt a feladatot a panaszbizottság becsülettel teljesítette, noha oly súlyos áldozatok árán, a melyeket ipari termelésünk alig fog kiheverhetni. Nálunk, legalább az 1917. év végéig jobban sikerült a sztrájkokat elhárítani, mint a külföldön, és a még oly rendkívül viharos május hónapot is nagyobb bajok nélkül tudtuk megúszni. De hogy ez mibe került, – azt csak a világháború költségeinek és pusztításainak méreteivel való összehasonlítás alapján ajánlatos megfontolás tárgyává tenni.

Ha visszaemlékezünk azokra az évtizedek óta folyó tárgyalásokra amelyekkel az ilyen munkásügyi egyeztető és döntőbíróságok eszméjét a megvalósításhoz közelebb hozni igyekeztek és ha belátjuk, hogy a külföldi kísérletek mindenütt főleg két kérdésen buktak el: a bíróságok személyi összetételén és döntésüknek a munkásokkal szemben való sanctióján, úgy csupán azt csodálhatjuk, hogy a mi panaszbizottságaink egyáltalában és még ennyire hatékonyan működtek. Főntebb már utaltam arra, hogy a gyári munkáskérdés állandó gyakorlatától kívülálló hivatalos szakemberektől nem kívánható az az érzék és szakértelem, a mely pártatlan, döntő szerepük autoritativ ellátásának alapfeltétele. Még a mai katonai fegyelmi eszközök mellett sincs a bírósági ítéletnek sanctiója a munkásság ellenállásával szemben oly esetekben, amidőn a

biróság ítélete rá nézve nem kedvező. A panaszbizottság nem vizsgálódhat valamilyen csöndes, a világtól elzárt laboratóriumban, hogy az eléje terjesztett munkásügyekről pártatlan szakértői véleményt adhasson, hanem a nyugalom fentartása érdekében kénytelen eltérni azt, hogy ítéletének abstractságát az utca dinamikai hangulatának nyomása befolyásolja. Különösen a tavasszal kitört orosz forradalom meglepő sikerei, váratlan belpolitikai változásaink és az életviszonyok megdrágulása miatt az idén májustól—augusztusig oly súlyos és az egész háború sorsára kiható veszélyességű krisissel kellett panaszbizottságainknak megküzdeni, hogy a közérdek szempontjából gáncs helyett csak elismerést érdemelnek. Nincsen még egy oly hivatala az országnak, mely oly sok születési bajai és betegségei dacára ily nagy felelősséggel járó hivatást, ennyi lelkiismeretességgel, szakértelemmel, politikai érzékkel és ilyen késedelem nélküli pontossággal tudott ellátni.

A háború első két évében a *katonai* védelem imponálólag hatott. Az idei tavasz eseményei azonban tekintélyét megingatták, mert bebizonyult, hogy a nyugodt munka folytonosságát nem bírja biztosítani. A *kormányhatalom* tekintélyét ugyanily eredménnyel a népkegyekért versengő politizálás lazította meg. A *gyárvezetők* tekintély a munkaadó fegyelmi eszközeinek elvonása, külső és felsőbb beavatkozások által való diszcreditáltatása és a katonai- és kormányhatóságok nimbusának megrendülése miatt szinte megsemmisült. A *szakszervezeti* vezetőség tekintélye pedig, — már tudnillik a saját híveinek tömegei előtt, — néha napján bizony szintén csődöt vall. Ebben az anarchikus állapotban még az egyedüli hatósági jellegű szerv, mely a minden társadalmi rend alapját képező tekintélyt az iránta való tisztelet és bizalom segélyével képviselni tudta: a panaszbizottság, a melyben a katonai és a kormányhatalom képviselői, a munkás- és munkaadószervezetek megbízottai egyesült erővel, összegabalyított helyzeteknek igazságos és szakavatott tisztázásával, szerepüket becsülettel látták el, mert ítéletük általában úgy az munkaadókat, mint a munkásokat megnyugtatta. Természetes, hogy csupán *általában*, nem pedig *minden* esetben; akinek bizottságok és egyesületek vezetése körül tapasztalatai vannak, az megbocsátja azokat az egyes elcsuszamlásokat, a melyek mint minden esküdtszéknél, sőt szakbiróságnál, subjectiv momentumok befolyása következtében itt is előfordulhattak. Bécsben a panaszbizottságok feladata sokkal könnyebb, mert egyszerűen a munkás- és munkaadószervezetek évtizedes collectiv szerződéses viszonyának vágányzatán nyugodtan tovább haladhatnak és az ottani munkásanyag csöndesebb vérmérséklete és faji fegyelmezettsége következtében nem is fenyegeti őket az a veszély, hogy legalább egyelőre e nyugalomban megzavartatnának.

Panaszbizottságaink természetesen még sokkal szakszerűbben működhetnének, ha *munkásügyi ministerium* (Board of Trade) gyakorlótára, munkabérstatistikai és munkafeltétel gyűjteményeire, munkás-közvetítői stb. apparátusaira támaszkodhatnának. Mai hivatásuk és felszerelésük mellett a munkáskérdés megoldásának mélyebben fekvő alapjaira nem terjeszkedhetnek, hanem csupán mint bátor tűzoltóknak, az a szerepük, hogy a munkaadó terhére kirótt béremelésekkel addig locsolják a tüzet, a míg a veszedelem elmulik vagy legalább localisálódik. A munkaadót aztán azzal szokták megvigasztalni, hogy ezeket az esetenként rendkívül súlyos áldozatokat a gyártmányok árának felemelése által a fogyasztókra átháríthatja. Ezt a barátságos áthárítási műveletet üzi manapság mindenki, magánosok, vállalatok és állam, szervezkedésük óta még a fix fizetésből élők is, a mi által gyáripari és bányászati termelésünk, közlekedésünk stb. minden vonalon oly aránytalanul drágul, hogy ez a *comparatív termelési költségek törvénye* következtében valutánk sülyedésére is károsan visszahat, a külfölddel szemben pedig súlyos passivitásba kerülünk. Ámde mindhiába, a míg a közfogyasztási cikkek áremelkedését nem bírjuk megállítani, addig ezen sem lehet segíteni.

Sőt még azt a kifogást is lehet a panaszbizottsági rendszer ellen emelni, hogy nem igazságos, mert nem ott és azoknál a munkásszakmáknál segít, a melyeknél erre socialis szempontokból tényleg szükség van, mint például a sweating industry-nél, hanem azoknál, a melyek érdekeik érvényesítésében a legélelmesebbek és legerélyesebbek. A collectivismus társadalmának igazságszolgáltatása szerint *az érvényesülés mértéke a szervezkedésre való alkalmasság függvénye*, a mit viszont nem csupán a szakmai homogenitás állapít meg, hanem az a hatalmi positio, a mely zsarolást lehetővé tesz. A tanítók hiába tömörülnek bármily imposans létszámú szervezetbe, ennek még sincs hatalmi súlya és tekintélye, mert ugyan sztrájkolhatnak, akár hetekig, ebből különösebb országos kár nem származik, legfeljebb a gyermekeknek szereznek örömeit. A vasművek hengersorvezetői, a gépgyárak szakmunkásai azonban az egész gyárat megállíthatják, a vasút, telefon, gáz, világítás, egyszóval a közművek alkalmazottai pedig, mint a társadalom napi szükségleteinek ellátói, hatalmi tényezők. Az ennek fölismeréséből származó öntudat a szakszervezkedésnek első attribútuma, a mivel az új hívek nemcsak a munkaadónak, hanem a szakszervezeti vezetőségnek is rengeteg bosszúságot okoznak. Minden ma fölszabadult, ujdonsült szaktársban akkora önérzet dagadozik, a háta mögött érezve az elvtársak marczone seregét, mint a britt birodalom állampolgárában, fölismerve az ő saját nélkülözhetlenségét, hiszen akár esztergályos, kovács, gépmunkás, csiszoló,

mintaasztalos, daruvezető, gépkenő vagy akár csak kapunyitogató, *éppen csak ő rajta* áll az üzem, miként az óra mechanismusának bármely kerékfogán. A Menenius Agrippa meséje a fej, a gyomor és a föllázadt végtagok hatalmi villongásáról szinte naponta emlékezetbe kerül.

A javak szétoztása tehát azzal az igazsággal történik, a mely szerint a különböző foglalkozási ágak a szervezkedésre eltérő mértékben alkalmasak és oly positiót töltenek be, a mely a munkabeszüntetés iránt a legérzékenyebb. A collectivismus és demokratia társadalmában ezzel egy új ököljog alakul ki, a melynek hatása szerencsére fokozatosan enyhülni fog az által, ha a szervezkedés minél több foglalkozási ágazatra kiterjed. Ha majd egykoron minden társadalmi osztály a szervezkedés azonos platformjára fog kerülni, ha majd utólérik azokat a szakmákat, a melyek a szervezkedés versenyében időelőnyt kiaknázhattak, majd akkor helyreáll egy új nyugalmi állapot, csakhogy a régi, egyszerű, naturalista világgal szemben a modern cultura követelményeinek megfelelően végtelenül complicált, körmönfont, nehézkes és költséges berendezésekkel terhelt. Noha e mellett a szervezetek közti erőviszonyban rejő különbségek a társadalom culturalis összetételében oly eltolódásokat is okozhatnak, a melyek a szellemi kiválóság elnyomásával az üres, de harsány demagógia és a középszerűség uralmára és mindezzel decadentiára vezethetnek. A mennyiben ez volna az emberiség sorsa, úgy a technika és gépészet korszakának évezredek haladását pár évtized alatt túlszárnyaló lendülete oly lapályra kerülne, a mely a renaissance művészeti ragyogása utáni kimerültség tengődő korára emlékeztetne.

A háború továbbhúzódnása folyamán hatványozott mértékben érvényesülő változások miatt e pár évre tömörülő események megnagyított léptekben tüntetik fel az emberi társadalom organikus sajátosságait. Ilyen például a germán faj demokratikusabb és a magyar faj aristokratikusabb természete. Ausztriában a háborús béremeléseknél a socialis szempontok voltak irányadók; a collectiv szerződéseknél az alacsonyabb keresetű munkásrétegek léminimumának fölemelésére törekedtek és a drágasági pótlékok fölfelé annyira csökkenő tendenciájúak, hogy a magasabb keresetű szakmunkásoknak már semmi sem jut. A munkásszakmák kereseti hierarchiája ennél fogva ott szűkebb lépcsőzetességre szorult össze. Ezzel szemben minálunk a munkásszakmák aristokratikus kiválódásának piramisa még magasabbra szökkent; a szakmunkás ma sokkal magasabban kiválik a napszámos fölé, mint azelőtt, sőt az azonos szakmák keretei is jelentékenyen kitértek. Ennek oka egyszerű matematika. Minthogy a háborús béremelkedés minden szakmánál

egyformán circa 150⁰%, az 1914-ben napi 4 koronás napszámos ma tíz koronát keres, az akkoriban 8 koronás szakmunkás 20 koronát, az utóbbi tehát akkor 4 koronával volt, ma 10 koronával van tanulatlan pályatársa fölött. Azelőtt a fiatal szakmunkás kezdőkeresete, mondjuk öt korona volt, ma 8 korona, a maximális kereset akkor 16 korona, ma 40 korona, a színvonalbeli eltérés tehát az akkori 11 koronával szemben ma 32 korona. Az aristokratikus kiválódás mértéke tehát megháromszorozódott. Hiába próbálta a panaszbizottság a drágasági pótlékokat olyképp megállapítani, hogy inkább a socialis szempontok érvényesüljenek, ez éppen a legjobban kereső munkások ellenállásán meghiúsult, a kik féltékenyen őrizték a hierarchia színvonalbeli különbségeinek nemcsak a betartását, hanem minden igyekezetükkel ennek minél szélesebbé való kitágítására törekedtek. Nem az abszolút kereseti magasság az irányadó, hanem ez a relativ különbség; a munkás is állandóan nivellál és ez az érzéke annál inkább ki van fejlődve, minél magasabban áll intelligenciában és keresetben.

A gépmunkások és egyéb parvenü szakmák betolakodásával az „okleveles és az autodidakta“ szakmák közti háborúskodás is a társadalmi elhatárolásoknak mind élesebb megvonását, növekedő szelektálódást, a szakmák elaprózódását és széttagolását okozta. És a mint a háborús conjunktura e hierarchiában bárminő eltolódásra vezetett, lázasan küzdöttek az eredeti Spannung visszanyerésén, sőt bővítésén.

Munkabérstatisztikám adatai szerint az átlagos béremelkedés mértéke 1914 első feléhez viszonyítva 1915 végén 20⁰%, 1916 végén 63⁰%, a folyó 1917. év végén 150⁰%. E három számot felrajzolva, közelítőleg parabolikus görbét kapunk. Könnyen támad az a vágyakozásunk, hogy a görbe folytatását is megrajzoljuk és ezzel a jövőt kémlelhessük ($y^2 = 2px$, a hol $p = 3$). E parabola ívének hajlása az 1918. év végére 266⁰%-os emelkedést jelez, az 1918. év folyamára tehát az 1917. év végén létezett béreknek 44⁰%-kal való további emelését jósolja. Mint-hogy még békekötés esetén sem várható a drágulás csökkenése, sőt éppen ellenkezőleg — a lerongyolt közlekedés miatt a nyersanyagok behozatala nem lévén megjavítható, — annak további emelkedése, mint-hogy másrésről a parabolikus görbe megtörése krízist, belforradalmat jelentene, a mit pedig feltétlenül elkerülni óhajtunk, ez a profetia nem is oly valószínűtlen. Az 1919. év végével ugyaníly alapon már 412⁰%-hoz érkeznénk, tehát ilyképpen szerencsésen eljutottunk volna a mill. reis-okban való számolás pénzrendszeréhez, különösen, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a közszükségleti cikkek áremelkedése a munkabéreket már eddig is mennyire meghaladta.

Egy további érdekes tünet a *munkabérialap-elméletet* (Lohnfonds-

theorie) látszik igazolni. A mily mértékben drágulnak a szakmunkások, az ipar magát az olcsóbb női és gyermekmunkával kénytelen regresszálni. Még pedig nem csupán e miatt, mert a katonai bevonulások következtében a férfimunkások száma megcsökkent, hanem azért is, hogy a maga nyereségre dolgozó számítását megtalálja. A hadifoglyokkal való dolgoztatás is erre szolgál. A munka díjazása nem közvetlen függvénye a munkaértéknek, a munkateljesítménynek; a munkáspiacz helyzete szintén jelentős tényező. Ezért van az, hogy a férfiak számára megállapított akkordbérek a nők és fiatalok munkások számára alacsonyabbak, még ha egyébként a teljesítményük azonos is. Senki sem hajlandó csupa altruizmusból vállalni az ipari üzem megalapításával és fenntartásával járó fáradságokat és risicót, bőséges nyereségi kilátás nélkül. Minden iparágban, a gyárüzemek technikai berendezésének tökéletessége arányában némileg eltérően, de egészben véve *a termelésnek csak bizonyos hányada juthat munkabérre*. E hányad teljes kiaknázása a szakszervezet vivmánya. Ha e hányadnál tovább megy, az ipart elsorvasztja. A gazdasági lehetőség támogatása nélkül a szakszervezeti actio meddő marad, sőt kárt okozhat. Viszont a szakszervezet beavatkozása nélkül a gazdasági helyzet megjavulása által rendelkezésre álló munkabéremelési lehetőség kihasználatlanul marad, illetőleg a profithányadot növeli. A mennyiben a munkaadó ezt a haszonszaporulatot is az iparvállalat tőkebefektetésének emelésére, tehát a munkaalkalmak szaporítására fordítja, úgy ez közgazdaságilag esetleg hasznosabb, mint ennek az alkalmazottak között való szétosztása. Ha azonban e többlettel pusztán a saját vagyonát szaporítja, úgy ezzel szemben közgazdaságilag hasznosabb, ha az alkalmazottak nagyobb létszámának jövedelme javul, mert a közfogyasztás emelése szempontjából kétségkívül előnyösebb, ha száz ezer ember évi jövedelme fejenként 1.000 koronával szaporodik, mint-hogy ha e helyett egyetlen ember vagyona százmillió koronára szökken.

A fenti tétel mindkét része több alkalommal bebizonyítást nyert. Így például a mintaasztalosok keresete 3 év alatt, egészen a folyó nyárig, összesen alig 40%-al emelkedett, egyszerűen a miatt, mert a gépgyárak a háborús tömegtermelésre áttérve, igen kevés új mintát igényeltek, e munkáikat tehát inkább csak a jobb időkre tartogatták. A famintákban való szükséglet 1917 nyara óta föllendülvén, keresetük akkor egyszerre 40%-al, most novemberben pedig újra 20%-al javított. A gazdasági conjunktura nem oly jószívű, hogy a munkabéreket is automatikusan emelné, ámde viszont nem is oly kiméretlen, hogy ezt a tehetetlenségi nyomatékát, hanyatló conjunkturánál is, a munkabérek csökkentése ellenében ne gyakorolná. A mintaasztalosok egész e nyárig meg se mukkantak, de ha most sarkukra nem állanak, helyzetük alig

javult volna. A most kínálkozó lehetőséget a mintaasztalosok szakszervezetének szemfüles és erélyes munkával kellett kiaknáznia. Miként *Marshall* Alfréd mondja: „A nemzetek tőke- és munkaereje a természet adományainak feldolgozásával, mindennemű anyagi és erkölcsi javakban évente egy bizonyos tiszta hasznot termel. Ez a nemzeti társadalom tényleges tiszta bevétele, a *national dividend*, a mely a munkás keresetére, a tőkekamatra, a termelő nyereségére, a földjáradékra stb. szétosztódik. Ez a nemzeti dividenda a tényezők között teljesen felosztásra kerül és minden egyes tényezőre annál nagyobb részesedést jut, minél nagyobb, azonos feltételek mellett, maga az egész nyereség.“ E tételt még azzal vélném kiegészíthetni, hogy a társadalom egyetlen osztálya sem követelhet a közgazdaságtól több ellenértéket, e dividendából nagyobb részesedést, mint a mennyi az általa teljesített akár szellemi, akár testi munka productivitásának és értékének megfelel. Viszont azonban a munkaadók természetrajzát ismerve, azt is készséggel bevallom, hogy e részesedést csak az érdekeltek kellő nyomása ellenében hajlandó a fenéig kiüríteni, a mely közhasznú műtét ellátása a szakszervezeteknek különleges hivatása.

Bőséges alkalom nyílt továbbá az *optimum törvényének* észlelésére. A csökkenő hozadék törvénye a munkateljesítménynél olyképp érvényesült, hogy a munkások kulturigényeinek fokozatossága szerint a bizonyos határnál magasabb béremelés már nem javította a munkateljesítményt, hanem ellenkezőleg, csökkentette. A munkások életstandardja centrifugál regulatorként bizonyos kereseti színvonalra beáll, elhelyezkedik és magasabb gőznyomás esetén sem emelkedik ennél magasabbra, hanem inkább a gőz fölös részének a levegőbe eresztésével a gőznyomást csökkenti. A munkások maguk közt megállapítják, hogy mennyit kívánnak keresni és ha a normális munkaidő és az akkordbérek ennél magasabb keresetet is megengednének, ezt a lehetőséget nem törekszenek kiaknázni, hanem inkább kényelmesebben dolgoznak. Hogy az ilyen eljárásnak a felosztásra kerülő nemzeti dividenda vajmi kevés hasznát látja, azt majd csak a háború után fogjuk keservesen tapasztalni, a mikor nemcsak arról lesz szó, az ipari termelést nemcsak az a motto fogja irányítani, hogy termelnünk *kell, minden áron*, hanem ismét az, hogy csakis a legolcsóbban, a legproduktívabb módon szabad és lehet (!) termelnünk¹⁾.

Különösen a folyó évben elvihartzott sztrájkmozgalmak a tömegpsyche számára is érdekes tanulságokat nyújtottak. Élesen szembetűnt az a különbség, mely a férfiak, a nők és a fiatalok, másrésről

¹⁾ E kérdésről részletesebben lásd szerző és *Böhm* Vilmos vitáját a Munkásügyi Szemle 1917. október—november—december havi számaiban.

a budapesti városi elem és a vidék falusias munkásságának lelkülete között a szakszervezeti fegyelmezett eljárásra való alkalmasság tekintetében fennáll. Ennek az alkalmasságnak a mértékét a kulturális színvonal állapítja meg. Minden gyár munkásiársadalma önálló organismus, különleges sajátosságokkal és autonóm törekvésekkel. A faji rokonságot az azonos foglalkozás és a hasonló milió jelzi. Így például az ózdi, korompai és a resiczai vasgyárak munkásait a munkájuk jellegének és a gyártelep lokális berendezésének azonossága egymásnak közelebbi lelki rokonaivá avatja, egymáshoz közelebb állanak, mint a városi gépgyárak munkásaihoz; ugyanígy kiválódnak a waggongyárak, a motorgyárak, a repülőgépgyárak munkástörzsei. E faji elhatárolás által, ha ezt az illető munkaadók is ápolják, idővel bizonyos gyári szakmai neopatriarchalizmus keletkezhet.

A munkásnők és a tanoncok beszerzésével a szakegyleti vezetők is megégették a kezüket; a tömegmozgalomban teljesen beszámíthatlan, histericus elemnek bizonyultak. A nőknek amugy is természetében rejlik bizonyos felületesség és feledékenység az igazmondás és a tények reális meglátása tekintetében; a mit azonban tömegben összeverődve produkálnak, az mesébe illő. Az egyik munkásnő elvisitja magát, hogy őt a munkavezető bántotta: riadalom, pánik keletkezik és a vizsgálat során egész sor munkásnő megesküszik rá, hogy a saját szemével látta, hogy ez azt ütötte, az pedig viszont, a jegyzőkönyvek ellenmondásokkal telítődnek, a míg végre is kiderül, hogy az egész vak lárma volt. Teljesen a tényeknek megfelelően informálták a belügyministert, a midőn a budapesti telefonközpont november 28-án bekövetkezett demonstratív sztrájkja alkalmával állítólag fölmerült rendőri erőszakosságokról a képviselőháznak jelentést tett: „jellemző az, hogy kivétel nélkül, a hány telefonkezelőnőt kihallgattak, egyetlenegy sem akadt, a ki azt állította volna, hogy őt bántalmazták, de mindegyik látta azt, hogy a másikat bántalmazták; de ha a bántalmazottat kihallgatták, akkor azok jegyzőkönyvében megint csak az volt, hogy senkisémet nyult hozzájuk, senki őket meg nem fogta.“ A munkásnőkben és a gyerekekben a misticizmus iránti hajlandóság is, miként a babonás és bigott parasztnépnél, könnyen lángra lobban. Az óbudai dohánygyári munkásnők Rózája oly rajongást tudott maga iránt kiváltani, vagy a telefonkisasszonyoknál Romhányi Margit, mint az alföldi tömegmozgalmaknak Szeberényi Lajos által oly találóan jellemzett paraszt demagógjai.¹⁾ Az önálló gondolkodásra képes fővárosi férfi munkáselem szervezkedése nem jár különösebb zökkenéssel. De

¹⁾ A parasztkérdés belföldön és hazánkban. (Békéscsaba, 1908. Tevan.)
Tömegmozgalmak az alföldi parasztvárosokban. (Budapest, Kókai 1913.)

már a vasgyárak elmaradottabb munkásainál is tapasztaltuk, hogy a hirtelen felszabadítás, a szakszervezkedés zsilipjének egyszerre való megnyitása olyan lüktetést váltott ki, a melyet a gyárigazgatóságok csak messzemenő anyagi áldozatokkal, a szakszervezetek központi vezetősége pedig csak állhatatos és erélyes eljárással birt lecsillapítani és normális mederbe terelni. Félő, hogy például a bányamunkások beszervezkedése, a mennyiben óvatos elővigyázatosság nélkül történék, a rabszolgák felszabadításának romboló kitörésével fog járni.

Ilyen elővigyázati intézkedés a kellő központi testületek kiépítése, a munkás és munkaadó számára oly centralis központi hatalmak megteremtése, a melyek a kérdéseket az általános, országos viszonyok mérlegelése alapján irányíthassák. A szervezkedés helyes célja az azonos osztályoknak közös testületekbe foglalása, hierarchiájuknak gondos kiépítése, a piramis csúcsára a leggondosabb természetes selectio által oly vezető egyéniség helyezése, a kinek személyében az illető társadalmi osztálynak egész lelkiülete incarnálódjék, a ki az ő megbízóinak minden érdekét és törekvését képviselni tudja. Az ilyen központi egyéniségek valódi értékének próbaköve az a sanctio, a melyet szavuk megbízhatósága képvisel úgy kifelé és fölfelé, mint befelé, a saját szervezetével szemben. Az individualistikus társadalom ezermesterekkel dolgozhat, a collectiv társadalom azonban új specialistákat követel, hogy általuk a társadalmi munkamegosztás előnyeit érvényesíthesse. Az egész társadalmi rétegek sorsára kiható ezen új munkafeladatoknak helyes ellátása különleges képzettségű szakértőket kíván. Ha ilyenek beállítását elmulasztják, a köz szenvedni kárát.¹⁾

Ez egyaránt kötelessége úgy a munkaadóknak, mint a munkások egyesületeinek. A munkaadóknál ez aránylag könnyebben menne, hiszen inkább csak pénzkérdésen múlik. A munkásoknak nagy tömegekre fölépítendő szakszervezeteinél ezzel szemben a siker jóval problematikusabb, mert *a democratia és az autocratia, a népuralom és a központi hatalom, a helyi autonómia és a centralisatio vetélykedésének eredményétől függ.* Ez egy folyton tartó, soha meg nem szűnő küzdelem, változó esélyekkel.

A gyárak munkásügyi tárgyalásainál figyeltem meg azt a jelenséget, hogy míg régebben elegendő volt a szakszervezeti titkárral, 1916 folyamán pedig a gyári munkásság két-három főbizalmi férfiával tárgyalni, a kik a megegyezésekért az összmunkásság nevében kötelezettséget birtak vállalni, addig 1917-ben ily missióra mind kevesebben merészkedtek.

¹⁾ Lásd: «A gyári üzemvezetés központosítása» című közleményemet a Magyar Gyáripár 1917. november 15-iki számában.

hanem a főbizalmiak mellett a gyár összes bizalmi férfiának, sőt minden egyes szakma két-három külön kiküldöttjének is részt kellett venni. Az utóbbiaknak alacsonyabb intelligenciája miatt a bérkérdések megítélésénél irányadó általános szempontok megértetése már sokkal nehezebben ment, a delegátusok nagy létszáma parlamenti tárgyalásokra vezetett, a melyek a feleknek heterogen értelmi nivója és iskolázatlan viselkedésük miatt könnyebben megszakadtak. A mit régebben avagy tavaly néhány szakértő vezetővel pár óra alatt el lehetett intézni, azt az idén gyáranként 30—50 munkással kellett a szakmák minden legapróbb részletkérdéséig hatolva megvitatni, úgy, hogy a megegyezéshez csak szinte minden egyes embernek személyenként való megnyerése, érvek által való meggyőzése, panaszainak megvigasztalása és kívánságaiknak a lehetőség mértékéhez való idomítása által, végtelen sok ismétlés, rábeszélés és bizonyítás árán juthattunk. Az újkori munkásdemokráciának szinte egyik jellemző tünete, hogy mindenki önmagát tartja a legokosabbnak és ennek bebizonyítása végett hihetetlenül sokat szeretnek beszélni. Akár a parlamentben. Mindenki oda készül. Minden ember szervezkedik és produktív munka helyett állandóan a munkaadóval szemben vezetendő tárgyalásokon avagy a szaktársi üléseken elmondandó beszédeken jár az esze. Különösen a szakszervezeti ifjúság legzsengőbb nemzedékei részéről gyakran megdöbbenéssel tapasztaltam, hogy az ő saját szakértő megbízottjaikkal szemben oly arrogans, fenhéjázó és rakonczátlan magaviseletet engednek meg maguknak, a mely a szakszervezeti nevelés hatékonysága felől jogos aggodalmakat ébreszthet.

A munkáskérdés tanulmányozása folyton és mindenütt analógiát tüntet fel a nagy társadalmakkal, az államok belső és nemzetközi vonatkozásaival, politikai változásaival, az örökbéke megoldásának kizártnak tetsző problémáival. A munkáskérdésben sem állhat be örökbéke, a természet itt is állandó küzdelmet követel. Csupán az a fontos, hogy e küzdelem a józan határok keretei között maradjon. A munkásszervezetek működése is azt bizonyítja, hogy a demokrácia ténykedése csupán az ellenőrzésig terjedhet, az adminisztrálásra azonban nem képes. A *referendum* és az *initiativa* néven ismert népkormányzati törekvések azok, a melyek a fenti sajátosságokra vezetnek, ezzel nemcsak a nemzeti dividenda csökkenését, hanem a szakszervezeti tábor egységének is súlyos károsodását okozván. A vezetés egységessége és állandósága — feltéve, hogy a viszonyoknak egyébként megfelel — a fejlődés sikerének legfontosabb biztosítója. A titkárokon és a szakma legkiválóbbjainak harmónikus együttműködésén mulik, szándékaik becsületességén, megbízhatóságán, önzetlenségén és szakértelmén, egyszóval tiszta trade unionista törekvéseiken, a tényleges realis siker. A titkárok és a szakmai

vezetőség kötelessége kiválogatni a gyári tárgyalások és a szakmai értekezletek folyamán a vezetői functiókra legalkalmasabb egyéniségeket. Persze a demokratia az ilyen központi kiválogatás és a vezetői hatalomnak autokratikus kialakulása ellen fel-fellázad, meglepetéseket, palotaforradalmakat támaszt, melylyel a szakszervezet egységes eljárásának phallanxán önkézzel rést ver. A szakszervezetek életének tán legérdekesebb részét képezik ezek az alkotmányos küzdelmeik, belső lélektanuk, a melyekkel a demokratia túlhajtásai ellen és a tagok tömeges fluctuatiója okozta hátrányokkal szemben a stabilitás megtartásáért harcolnak. Falaik körülbástyázására irányulnak az olyas bölcs cautelái, hogy a szakszervezeti vezetőség tagja csak „a szakmában legkiválóbb“, a végrehajtó bizottság tagja és főbizalmi férfi csak „legalább öt évi szakszervezeti tagság után“ lehet, egyéb functiók viselésére és a szakszervezeti segélyekre is csak bizonyos tagsági korhatár, egyszóval *értelmiségi és korcensus alapján* jogosultak. És még e bölcs biztonsági berendezkedések daczára is a szakszervezeti vezetőségek soraiban a franciaországi állapotokra emlékeztető oly sűrű kormányválságok dülnek, hogy szinte minden tárgyalási alkalommal más és más emberek szerepelnek megbizottak gyanánt. Ily végtelenül bizonytalan, változó, megbizhatlan, labilis érdekképviselőtől várható-e megállapodásaik számára garancia és sanctio?

A centralisatio és a helyi vagy szakmai autonomia is folytonos hullámjárást mutatnak. Ugyanaz a paradoxon jelentkezik, a mely a nemzetek közti viszonyban tapasztalható; minél fejlettebb a közlekedés és általa a népek tulajdonságainak kölcsönös felismerése, annál élesebb ellentétek ébrednek. Minél nyersebb a központi hatalom, annál inkább előmozdítja, különösen a periferiákon, az autonom és centrifugális törekvéseket. Ámde ugyanez bekövetkezik akkor is, ha a központi hatalom túlságosan puha, hanyag, akarat és nagy vezetőeszmék nélküli. A mikor a helyi vagy szakmai szervezet már kellő érettséghez és önállóságához jutott, a climax elérése után vajmi könnyen bekövetkezik a szétbomlás, az alkotó elemekre való decomponálódás. A centralisatio ilyenkor jól teszi, ha idejében a foederatio irányába átalakul.

A munkáskérdés háborús fejlődése tehát mindezt összefoglalva az ausztráliai viszonyok felé mutat. De nem szabad odáig jutnunk, mert az állami és társadalmi fejlődésnek ottani passivitása az európai népeknek a háború utáni még küzdelmesebb versenyében a biztos bukásba taszítana. Elégedjünk meg a munkáskérdés megoldásának azzal a józan meghatározásával, a mely szerint a munkaadók és munkásszervezetek, mint gazdasági érdekképviselők, az egyik részről a gyáriparnak e collectív társadalomban megnyilvánuló új igényeit szolgálják, a másik részről

pedig lehetőleg központosított kormányformával, autonom felelősség-érzetük és biztosítékaik kifejlesztésével a munkásság nagy tömegeinek lelki irányítói és anyagi javulásuk gondozói legyenek.¹⁾

Ennek elérése végett azonban ily társadalmi szervezeteket nem szabad felülről mesterségesen tenyészteni akarni; az üvegházi levegőn elsenyvednek. Mint a szabad természet növényei, nem tűrik a felsőbb gondoskodást. Reméljük, hogy e férfias erényeik a jövőben sem fognak ellankadni, hanem mihamarább-oda fejlődnek, *hogy garantiák vállalására alkalmassá erősödvé*, a munkáskérdésnek társadalmi úton való megoldását, a nyugodt munka folytonosságát és a közgazdaságunk állandó erősödésével lépést tartó socialis fejlődést minden állami törvényes beavatkozás kényszere nélkül is biztosítani tudják.

Méhely Kálmán.

---

¹⁾ Lásd *Vanczák* János kitűnő agitációs füzetét; „A szakszervezeti erő“ (Népszava könyvkereskedés 1917.)

A jelzáloghitel megszervezése az átmeneti gazdaságban.

A Közgazdasági Szemle 1915. július-augusztusi számában nyomtatásban is megjelent előadásomban igyekeztem rámutatni arra, hogy mi-féle válságba sodorta a záloglevélhitelt a háború kitörése azzal, hogy éppen a legjobb záloglevélpiacainkkal kerültünk ellenséges viszonyba. Igyekeztem felhívni arra a figyelmet, hogy a háború után is megmaradó ellentétek folytán, új pénzügyi alapokra leszünk kénytelenek fektetni zálogleveles hitelünket. Egyúttal azonban rámutattam eddigi zálogleveles hitelünk hátrányaira, s megkíséreltem a kibontakozás útját és lehetőségét is kimutatni.

Azóta két esztendőnél több telt el és bizonyára felesleges kiterjeszkednem a beállott változások vázolására. Tőkeerőnket a háború folyama csak még jobban dokumentálta, a készpénzkészlet (értve alatta a bankjegyeket is) mérhetetlenül felszaporodott, úgy hogy annak következeit alig lehet belátni. Mig egyrészt a hat hadikölcsönnek mintegy 10 milliárdnyi jegyzése, a fix kamatozású papirok mennyiségét, a nagyközönség körében oly fokra emelte, mely minden hasonló emissio kilátásait kétségessé teveli, másrészt döntő tényként szembeszáll ezzel a takarékbetétek mindennek dacára való óriási emelkedése és azok kamatozásának fokozatos csökkenése. A takarékbetétek még nagyobb mérvű felszaporodásának levezető csatornái az ingatlanvételek (magas föld- és házárok) és alaptőkefelemelések, de — ettől eltekintve is — a kamatozó vagy jövedelmet hozó papirosok iránti nagy kereslet is.¹⁾ Érdekes lesz ezen körülményekre tekintettel megrajzolni a képét a jelzáloghitel mai helyzetének és tervezetét adni az ezen hitel terén bekövetkező tennivalóknak.

A lefolyt két év folyamán beállott változások közül elsősorban foglalkozunk azzal, mely a készpénz felszaporodása folytán a bármily formájú jelzálogkölcsön nagyarányú kifizetésére vezetett. Kétségtelen tény

---

1) Innen az utóbbi időben felburjánzott börzejáték.

ugyanis, habár statisztikailag még feldolgozva nincs is, hogy az emelkedett termény-, de főleg állatárak következtében, sok birtokos, különösen a kisebbek abba a helyzetbe jutottak, hogy kölcsöneiket a kikötött lejáratú idők előtt kiegyenlítsék, eladósodásukon csökkentsenek vagy azt teljesen megszüntessék. A pénzintézeteknek nemcsak a váltó-, hanem jelzálogkölcsön-tárczájuk is erősen megcsappant a lefolyt két év alatt és új kölcsön kötéséről csak a legújabbban feléledt ingatlanforgalom kapcsán lehet szó. Ugyanez áll a zálogleveles u. n. törlesztéses kölcsönök-nél is. Sőt itt a hitelező intézetek még külön rendszabályokhoz kellett hogy nyuljanak, hogy a hazai piacon levő záloglevelek visszaözönlésének elejét vegyék, illetve megnehezítsék a záloglevelek formájában való visszafizetést, a mi ott — a hol ez meg volt egyébként engedve — lehetetlenné is vált. Az intézetek saját tárczáikba gyűjtik a forgalomba kerülő zálogleveleket és azokat visszafizetés céljaira nem engedik át, hogy pangó üzleti viszonyaikon magukat a készpénzzel való visszafizetésen elérhető nyereséggel segítsék keresztül.

Jelzáloghitelünk tisztán rideg üzleti alapon való vitelének új bizonyosságát szolgáltatják ezek a viszonyok, midőn a fizetésre kész adós a legnagyobb hátrányokkal fizeti vissza tartozását azoknak a kiváltságos intézeteknek, a melyeknek a moratórium is megadta az árverésítés kedvezményét. Ismét szembeötlő hátrányait ismerte meg a közönség a kötött formájú kölcsönöknek, a mi ezen kölcsönök jövőjére kihatással lesz.

Pedig a kötött visszafizetésű kölcsönökre amugy sem jár jó idő és bizonyára a jövőben sem fog járni egy ideig. A viszonyok gyökeres megváltozása szükséges ahhoz, hogy az a mezőgazda, a ki most földet vesz és mindig azt reméli, hogy a vételhez szükséges kölcsönt rövidesen ki tudja gazdálkodni, magát pontosan és hosszú időre kösse le a visszafizetés tekintetében. Hogy a hitelező intézet a kölcsönt hirtelen fel ne mondhassa, illetve, hogy bizonyos visszafizetési feltételek javára meghatározva legyenek, ahhoz ragaszkodik, azonban éppen úgy tiltakozik a korábbi visszafizetésnek bármily hátránnyal járó, díjjal való megkötése ellen. És az intézetek, melyek pénze, daczára a hadikölcsönöknek, a váltó- és jelzálogkölcsönök visszafizetése és a betétek szaporodása folytán alig gyümölcsözik, örömmel ragadják meg a kölcsönnyújtási alkalmat ily feltételek mellett is. Van ugyan nagybankár, a ki a túlságba menéstől óva int, de nagyon is világos az illető érvelése, a ki csupán az államhitelek és a háború után beálló üzleti speculációkhoz akarja felgyűjteni a vidék pénzét a megnyilvánuló vidéki agrárhiteligények elől. Ez a tendentia is bizonyítja, mennyi ellenséggel kell hazánkban megküzdenie az olcsó mezőgazdasági hitel létrejöttének.

Pedig éppen a most létező és egyideig bizonyynyal még eltartó

pénzbő idők azok, melyekben meg lehet és meg kell teremteni az olcsó mezőgazdasági hitelt. Ma, midőn fővárosi intézetek ellenzik $6 - \frac{1}{2}\%$ -os kölcsönöknek néhány évre való fix lekötését, ilyen kölcsönöket a vidéki intézetek örömmel csinálnak meg, sőt elmennek a kamatokban $5\frac{1}{2}\%$ -ig is. Ma ezen kölcsönök is haszonhajtók, lévén a betét kamatláb $3 - 3\frac{1}{2}\%$, de változzanak bár a viszonyok, emelkedjék a betétkamatláb a maximumra, amit talán 5% -ban határozhatunk meg, ezen intézetek akkor sem fognak ráfizetni a kölcsönökre. Kizárólag a liquiditás kérdése jöhet itt hátrányosan szóba, no meg a kölcsönök bonitása. Erre nézve azonban nyugodtan rábizhatjuk a megítélést nézetem szerint a józan és lelkiismeretes intézeti igazgatóságra, mely az esetek túlnyomó részében kellően meg fogja ítélni úgy a fedezetet, mint egyedül tájékozott abban a tekintetben, hogy mennyiben számíthat biztosan a betétként rendelkezése alatt álló tőkékre. Természetesen más és más az egyes intézetek helyzete. És eszerint bocsátkozhatik bele egyik, illetve a másik ilyen üzletekbe. A melyiknek a betétállománya jelentékeny részben az üzletemberek kezében árúhiány folytán feltorlódott pénzekből áll, melyek a forgalom felszabadulásával ismét árúformát akarnak majd felvenni, annak sokkal szűkebb korlátok közt kell maradni, mint a kőszegi vagy pinkafői s hasonló takarékpénztáraknak, melyekre nézve ezen mezőgazdasági kölcsönök azok a jótétemények, melyek egyedül mentik őket meg heverő tőkéknek speculativ célokra való igénybevételeitől.

Egyáltalán! A pénzintézeteknél elhelyezett idegen tőkék felszaporodása és a bankszerű kölcsönök nagybani visszafizetése, mint a háborús évek kísérő tünete, már eddig is közelfekvővé tette a heverő tőkével bíró vagy csak igen kis kamatokkal megelégedni kénytelen intézetek számára a speculatiót. A tökefeleslegek egyetlen elhelyezési lehetőségére, a hadikölcsönök saját tárczája javára való jegyzésre, egyoldalúan nem fordíthatták a teljes felszabadult vagy felgyült tőkét és miután szemükbe ötlött az árúüzletekkel kapcsolatos busás háborús haszon, rászánták magukat, hogy ily üzletekkel foglalkozzanak közvetve vagy közvetlenül. Miután pedig a rendkívüli viszonyok közt szabad árhullámozás nem létezik, az árak kényszerűen és biztosan folytonosan emelkednek és a fejlődés sok árúnál hosszabb időre előrelátható, de a szilárd irányzat meggyőződéssé is tette ezt az emberekben, nem is vesztettek vele és nagy lett az árúüzlet becsülete a bankárok szemében, mert most biztos és nagy hasznot produkál. Micsoda Eldorádó ez egy tisztán a mindenáron való nyereszkezdést szem előtt tartó bankférfiú szemében; az az üzletág, melyben biztosan és játszva produkálható 8% -nál nagyobb kamat a nélkül, hogy az ember az uzsoratorvénynyel összeütközésbe jöhetne! Tartolczi népbank bűnügyi veszedelem nélkül!

Legnagyobb sajnálatomra azonban én ebben az irányzatban nagy veszedelmet látok. Miként a mezőgazdálkodás, az u. n. bankbérlet lehet biztosan emelkedő árfejlődésű rendkívüli, tehát háborús időben egy bank részére is reális bázisú üzletág, akként az árúüzlet is biztos akkor, midőn a bármi áron beszerzett készlet árához csak hozzá kell ütni a kezelési költségeket és nyereségi százalékot és azután az árúért egyenesen tülekedés folyik, hogy kapjon belőle ez vagy az. A míg az állapotok ilyenek, tiszta a számítás, biztos az eredmény. És így különösen azok a pénzüzetek, melyek árúosztályukat a közellátás tárgyainak hatóságok részére való beszerzésére és a hatóság intézkedése és ellenőrzése szerint való eladása végett rendezték be, szép és szolid üzletágra tettek szert, melyben heverő tőkájuk nagy összegben nyer elhelyezést. De már azok az intézetek, melyeknek árúosztályai egy-egy árúfajtának alkalmilag nagy mennyiségben való beszerzésével és nyereséges továbbadásával foglalkoznak, mint pl. egy megvett minap egynéhány millió fatalpat azért, mert tavaly egy vagon bőrtalpon tizezreket nyert, veszedelmes dologba fogaott még a mostani viszonyok közt is. Ez az üzleti módszer a háborús viszonyok megoldása során biztos veszteségek felé vezet és ugyancsak közelfekvő lesz a veszteség arra nézve is, a ki a közellátás megszűnte után tovább fog akarni, kávé, mákot, cukrot, diót, lisztet és hasonló tömegcikkeket árusítani. Megengedem, hogy szakavatott üzletember segítségével szabad gazdasági viszonyok között is lehet nyereségesen foglalkozni árúüzlettel a bankoknak, de hogy minden egyes vidéki pénzüzet mindig találjon ilyenre és így a veszteségtől megóvhatná magát, kétségbe vonom. Igen, hogyha minden árúüzlet sóeladásból állana, de e nélkül, a háború után szinte szükségszerűen bekövetkező speculatio időszaka az árúüzlettel foglalkozó pénzüzetekre veszélyes eredményű lehet.

Ezenfelül az az elhajlás a tulajdonképeni banküzlet teréről a nemzeti tőkének hátrányos lekötését eredményezi, mert e nélkül a pénzbőség a háború után tovább tartván, alacsonyabb kamatállapotokat biztosít a nemzetgazdaság terén megnyilvánuló mezőgazdasági és ipari szakvállalkozásnak, melynek előmozdítása sokkal egészségesebb, mint hogyha maguk a pénzüzetek foglalkoznak ily üzletekkel. Eltekintve tehát attól, hogy az idegen tőkét veszélyezteti ez a fejlődés, ezenfelül drágábbá teszi és ritkábbá a pénzt az egészséges magánvállalkozás, de még a közszükségletek részére is.

Az egészségtelen irányú fejlődéssel pedig csak egy módon szállhatunk szembe: utat és alkalmat kell nyújtani a felgyülemelő tőkének a bankszerű, biztos és mégis tisztességes hasznot hozó elhelyezésre.

Milyen különös, hogy ezt jelöljük ki célunk akkor, midőn az olcsó

kamatú, lekötött formájú kölcsöntől még sok bankár idegenkedik és alig pár éve annak, hogy ennek az üzletágnak folytatását a pénzhiány csaknem teljesen megakasztotta. Micsoda változása az időknek, hogy ilyent csak kimondani is lehet, habár ellentmondással is találkozva.

De mikor e sorok nyílt titkát kimondjuk, hogy t. i. ezen bankszerű, biztos és mégis jövedelmező (habár nem is uzsorától mentes, ill. fényes) elhelyezési módként a jelzáloghitelekbe való befektetést javasoljuk, akkor nem is gondolunk arra, hogy ezt az alkalmat éppen a bankférfiak fogják megragadni. Habár a jelek mutatják, hogy Magyarországon, főleg a vidéken, még elég sok oly konzervatív pénzügyi vezető ember van, a ki elébe helyezi, minden ellenkező budapesti javallás dacára, az olcsó, de biztos jelzálogkölcsönt a fényes haszonnal kecsegtető, de végeredményben olyan kockázatos árúüzlettel és habár így számítani kell és lehet arra, hogy a pénzbőség mai arányainak ideje alatt a vidéki intézetek aránylag elég sok pénzt fognak olcsó jelzálogkölcsön formájában a mezőgazdaság, esetleg a városi építkezés számára rendelkezésre bocsátani, én mégsem az intézetektől várom a pénzt az igazán olcsó jelzálogkölcsön részére, ill. egyrészt a fix kamatozású $5\frac{1}{2}\text{—}6\frac{1}{2}\%$ -ú jelzálogkölcsönök még mindig szörnyen drágák, a mezőgazdasági hitel részére, másrészt pedig ezek az olcsó források is egyszerre bezárulnak, illetve megdrágulnak, mihelyt a pénzpiaczon a legkisebb változás beáll. Végül nem tartom olyan önzetlennek bankférfiaink szellemét, hogy az intézeteket célirányosan az olcsó hitelforrások kultiválására irányítsák oly mértékben, a milyen mennyiségű és minőségű olcsó jelzáloghitelre szükség lenne. A nyereszkes pénzügyi intézet mindig szorgosan mérlegeli a kihelyezési alkalmat s mihelyt nyereségesebbet talál, nyomban elfordul az olcsóbbtól. Erre tehát hitelügyi reformot bázisozni nem lehet.

Az olcsó jelzáloghitel forrása maga a közönség kell legyen, és kezdeményezője az államhatalom, a mint azt már két év előtti előadásomban is kimutattam.

A közönség azért kell hogy támogassa pénzével az olcsó jelzáloghitelt, mert ez pénzének *biztos és jövedelmezőbb* elhelyezést biztosít. Hogy ma egy $4\frac{1}{2}$ vagy 5% -os záloglevél jobban kamatoztatja a készpénzkészletet mint a $3\text{—}3\frac{1}{2}\%$ -ot hozott bankbetétet, az nyilvánvaló. Van is bizonyos kereslet a záloglevelek iránt, mely elől a záloglevélkibocsátó intézetek csak azért zárkoznak el, mert félnek a háború után bekövetkező külföldi záloglevélvisszaözönléstől, s tőkéiket erre az erőpróbára gyűjtik fel. De ez, a most megnyilvánuló belföldi záloglevélkereslet nem fejezheti ki azt, a mire tervszerű eljárás mellett a jövőben számíthatunk. Mert nemcsak hogy nincs kellően tájékoztatva a vidéki

közönség a záloglevelek előnyei felől, s így ezek csak egy szűk körhöz tartozó érdeklődők, hanem a folyton megismétlődő hadikölcsönkibocsátások azoknak a számosabbaknak is eltereli érdeklődését, a kik fix kamatozású papir vétele iránt kedvet mutatnak. De hogy ez a kedv azért megvan, azt a sok hadikölcsön csak csökkenti, de meg nem szünteti s ez a behatás esetről-esetre rohamosan csökken, azt mutatta az utóbbi idő és az utolsó hadikölcsönjegyzés. Mert dacára a magasabb kamatnak és a banküzletek politikai okokból való, teljes, de tartózkodó magatartásának azok, akik pénzüket a betétkamatnál jobban kívánják gyümölcsösztetni és hajlandók e végett más elhelyezési módot választani, már nem igen voltak rábirhatók — ily okból — a hadikölcsönjegyzésre és mindjobban készek, még kisebb kamatozással is — nem fix kamatozú papirosokat — részvényeket vásárolni pénzüik elhelyezése végett. Hogy közönségünk a részvényvásárlásra erősen hajlott, sőt arra preparálva lett, azt már máskor kifejtettem, de ha ez a lélektani folyamat hatását itt is érezteti, mégis áll az, hogy annak, a kinek egyetlen célja betétpénzét magasabban kamatoztatni, de ugyanakkora biztonsággal, nem nyújt a részvény megfelelő elhelyezési módot s a fix kamatozású magánpapirra vagyis a záloglevelekre való áttérés csak az alkalmatlanságtól és a tájékozottság mérvétől függ.

A másik kérdés itt csak az, hogy a rendkívüli viszonyok megszüntével lesz-e még és mennyi ideig, milyen mérvű pénzbőség és hogy a szabad pénztömeg mekkora része lesz olyanok kezében, a kik annak olcsó, de biztos elhelyezésére helyezik a súlypontot. Hogy a pénzbőség a háborús állapot megszűnte után hirtelen nem fog megszűnni, arra nézve — azt hiszem — ma már nem térnek el a nézetek. Csak az a különbség, hogy az egyik szakember egy éven belüli rövid időt jósol neki, a másik több éves időszak alatt gondolja a felszivódás megtörténtét, a mi a mi vizsgálódásunk szempontjából eléggé fontos. Mert egy évnél is rövidebb időbeli felszivódás esetében nincs elég idő arra, hogy a felgyült pénztömegeből az olcsó, de biztos elhelyezés számára nagyobb tőkét megnyerjünk. De ez a kérdés mégsem olyan fontos, mint első szempontra látszanék. Vagy lassú lesz ugyanis a felszivódás, s akkor az időközben elhelyezést kereső tőkék irányítása lehetségesé válik, sőt bizonyossá, mert a betétkamatláb még sokáig alacsony, a befektetés számára való pénzkinálat is elég olcsó lesz, vagy pedig gyorsabb, mely utóbbi esetben azonban ezt a gyórsaságot épen az idézheti elő csupán, hogy az emberek nem fognak válogatni az elhelyezési módokban s így nagy tőkék lesznek rövid idő alatt olcsó és hosszú lejáratú fedezett kölcsönökbe elhelyezve. Feltéve, tagadva bár, hogy a szükségszerűen megnyilvánuló spekulációs láz mindenkit

meg fog ragadni, akkor is annak kielégítése csak nagyarányú építkezések és birtokvételek mellett lesz lebonyolítható s így szükségszerűen bizonyos tőkék okvetlen jelzálogkölcson formáját kell majd felvegyék. De nem az ily elhelyezést nyerő tőkékre számítok. Ezek nem fogják elérni magukban azt az eszményt, melynek létesítését merem propagálni. Ezek még mindig drágák és célszerűtlenek lesznek, mert az őket igénybe vevő merész röptű spekuláns lesz, aki annak terheit meri majd vállalni a nagy nyereség, rózsás jövő busás reményében. Holott nekünk igazán olcsó, igazán célszerű — mezőgazdasági hitel kell s ennek mérvét nem a kamatfizetési képesség határában keressük, hanem abban a legolcsóbb mértékben, mellyel még e célra elhelyezésre kész tőkékre számíthatni gondolunk. Vajjon lesz-e még erre kilátás?

Szerény véleményem szerint, igen. Daczára ugyanis annak, hogy a spekulációra nem kapható betétesek egy része földet és házat fog vásárolni, daczára, hogy épen ezek a néprétegek teletömödtek most állampapirokkal és — pillanatnyilag — e miatt nem is nagy az éhségük fix kamatozású papirok után — mégis az a nézetem, hogy elég sok tőke fog a háború után fix kamatozású magánpapirok vételére hajlandósággal birni, hogyha ezen szükségletnek elébe megyünk a rendelkezésünkre álló eszközökkel.

Nem lehet vitás, hogy a háború alatt, minden hadikölcson daczára — felgyült takarékbetétek egy jelentékeny része olyanok tulajdonát képezi, akik pénzüket spekulatív üzletekbe és papirokba befektetni sohasem fogják. Nem hiszem, hogy csalódnék, ha azt állítom, hogy a betéteknek legalább 50%-a ilyen. Ha már most a betétek szaporodását a háború alatt csak két milliárdra tesszük vagyis a háború előtti betétállománynak mintegy felére, a mi bizonyára reális számítás, és hogyha az így előálló 1 milliárd szolid betétnek $\frac{1}{3}$ -át, mint megmozdithatatlant, a másik egyharmadát más befektetési forrásokra, főleg ingatlanvételek javára kizárjuk, akkor is legalább egy fél milliárdra, idővel többre tehető az a tőke, a mely a kellő elbánás mellett fix kamatozású magánpapirok részére figyelembe jöhet, miután a régi betétek egy kis részének ez irányú mobilizálására is számíthatni. Sőt a betétek alacsony kamatozása mellett a régi betétek egy jelentékeny részére lehet később számítani. Az állampapirok konkurrencziáját ezen számításnál figyelmen kívül hagyom, mert ezekre a háború után magánfelek alig lesznek éhesek.

E tőkére nézve most már csak az a kérdés, hogy megteremtjük és eléje vigyük azt az elhelyezési módot, mely neki is legelőnyösebb. Ha nemzetgazdasági szempontból a jelzáloghitelt tekintjük ennek, akkor módjait kell megállapítani.

Hogy mily hátrányosan állunk a jelzáloghitel terén a külfölddel szemben, azt fejtegetni nem kívánom. A bevezetésben említett előadásomban erre már kiterjeszkedtem, új dolog e téren azóta még nem merült fel és csak Kenéz Bélának „Nép és Föld“ című művére utalok még, a hol a birtokreformok és talajjavítási actiók kapcsán más államok által nyújtott jelzáloghitelek ismertetve vannak. E mű vonatkozó részének átolvasása meggyőzhet mindenkit ázsiai elmaradottságunkról. Hogy aztán ez a drága és czélszerűtlen jelzáloghitel nemzetgazdasági szempontból hátrányos, szintén felesleges fejtegetni. Csak arra mutatok tehát rá itt, hogy egy komolyan vett birtokpolitikai és többtermelési actiónak szükségszerű feltétele az actio eredményét előmozdító olcsó hitel, természetesen jelzáloghitel nyújtása és hogy a ki e téren komoly cselekvésre van elhatározva, az feltétlenül kell keresse módját ezen szükséglet kielégítésének is.

De a ki nem gondol reformatorikus birtokpolitikára és többtermelési actióra, hanem, a ki csak a jelenlegi viszonyok fentartásának szempontjából nézi a dolgokat, annak is érdeke, hogy a háborúról a békére való gazdasági átmenetnél, szóval a belátható jövő idejére, a mezőgazdaságot az őt érhető hátrányoktól lehetőleg megóvja. Nem lehet vitás az, hogy a háborús pénzbőség s annak felszivódási korszaka nyújt bizonyos olyan lehetőségeket, melyek czélirányosan felhasználhatók s a melyek utóbb, a háborús korszakot követő túlvirágzás utáni időszakban, előbb vagy utóbb elfognak apadni. Pedig ez a túlspeculatiós korszak lezárulásában senkit sem fog megkímélni, legalább is mindenki ellen támadást fog intézni. És az, hogy a megpróbáltatást ki miképpen fogja kiállani, egyenesen az ellenállásra való felkészültének mérvétől fog függni, hogy a mezőgazdálkodásnak, bármily rózsásan ragyog feléje most a közel jövő, be fog következni a bőjtje s bármennyire is igazuk legyen azoknak, a kik a magas árak fenmaradását hirdetik, végeredményben mégis érvényesülni fog az étkező szájak számának apadása és be fog következni az áresés. Ez irányban elég hivatkoznunk a napoleoni háborúk után bekövetkezett mezőgazdasági válságra, melynek egy időben való megisméltődése egyáltalán nem kizárt dolog. Nemde? Nemzeti kötelességünk mezőgazdaságunkat erre a nehéz időre minden eszközzel előkészíteni. És mi lehet a legjobb fegyver, ha nem az, hogyha alkalmas időben minél könnyebbé tesszük azt a tartozási kamatterhét, mely a mai forgalmi viszonyok mellett éppen a fejlődő mezőgazdaságnak szükségszerű kísérője.

Ezenfelül, miként a vonatkozó forrásokra hivatkoztam, éppen az olcsó, hosszúlejáratú jelzáloghitel terén van közönségünk óriási hátrányban más országok mezőgazdáival szemben, holott egyéb bankszerű hitel

terén, ha bizonyos különbség van is pénzügyi viszonyaink kisebb fejlettségének, gazdasági viszonyaink szegényebb mivoltának megfelelőleg, csak éppen ezen gazdasági különbségnek megfelelő a hitelszerzés feltételeinek különbsége. Ellenben a jelzáloghitel, különösen a zálogleveles hitel terén elmaradottságunk aránytalanul nagyobb. Nálunk olcsó magánjelzáloghitel egyáltalán nincs, a bankok a magasabb kamatlábon felül sokkal nagyobb költség jutalékokkal dolgoznak. a lebonyolítási, a törlesztési és visszafizetési feltételek sokkal súlyosabbak mindezen felül. Valóban altruista alapon dolgozó, a közönség szükségéhez idomuló hitelt nyújtó záloglevélkibocsátó intézetünk nincs. Hiszen a Kisbirtokosok Földhitelintézete is $4\frac{1}{2}\%$ -os stornót vesz egy résztörlesztés után.

Elmaradottságunk a hitelgazdaság terén itt lévén a legnagyobb, kiemelkedő nemzetgazdasági érdek fűződik a jelzáloghitel újra szervezéséhez.

A megszervezés útját pedig a következőkben vélem vázolhatni. A mai fejlett hitelgazdaság oly sok elhelyezési mód között enged választást a készpénztulajdonosnak, hogy különösen ott, a hol az eddig sem tudott szokássá válni, a magánügyének által direkt nyújtandó jelzálogkölcsönök, ezen kölcsönformának őse, többé közgazdasági jelentőségre emelkedni nem fog s így a hitelkielégítés ezen direkt formájának kifejlődésére számítani nem lehet. Tehát közvetítő szervet kell helyezni a kölcsönadó és kölcsönkérő, illetve a pénztulajdonos és a kölcsön felvevője közé. Ilyen szerv létesítése elkerülhetetlen, s eddig is ilyenek révén bonyolítottatott le a hitelnyújtás.

Eddig azonban, különösen a belföldi hitelforrások szempontjából a pénztulajdonosnak nem volt irányító szerepe abban a tekintetben, hogy pénze mire fordított. A takarékbetétnél — már pedig ez volt a háború előtt egyetlen formája a fix kamatozású és kockázatmentes pénzelhelyezésnek — csak a pénzintézetet választotta meg, melyre pénzét rábízta, de aztán minden további ingerentiáról lemondott. Miután pedig a takarékbetétüzlettel foglalkozó pénzintézeteink közt minőségbeli különbségek nincsenek, tehát semmiféle befolyása nem volt a közgazdaságra annak sem, hogy a betevő melyiket választotta. Az, hogy egyes üzletek záloglevél kibocsátással foglalkoztak, rendszerint jelentőségük mérvétől függött, s aligha volt betevő, a ki erre a körülményre tekintettel volt.

Midőn tehát a jelzáloghitel újbóli megszervezésére gondolunk, akkor első sorban azt kell megállapítani, hogy nincs oly külön típusú hitelszervünk, melynek fejlesztésére gondolhatnánk. Egészen más például Ausztria helyzete, hol a betétüzlettel lényegileg foglalkozó közhasznú takarékpénztárak kizárólag jelzálogkölcsönökbe fektetik pénzeiket. Nekünk is vannak községi takarékpénztáraink, de ezek épp úgy üzik a

banküzlet minden ágát és épp úgy félnek a jelzálogkölsönök immobilizálásának mumusától, mint bármely más pénzintézet.

Hogy a jelzáloghitellel kizárólagosan foglalkozó pénzintézeteink: A Magyar Jelzáloghitelbank, Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, Magyar Földhitelintézet, Kisbirtokosok földhitelintézete és az Altruista Bank sem szolgálnak e téren megfelelővel, azt sem szükséges korábbi előadásom után még egyszer kifejtteni. Sem a részvénytársasági forma, sem annak elkerülése nem okoz különbséget abban, hogy ezek az intézetek elég olcsón nem tudnak dolgozni és a hitelkeresőnek kívánóságait nem elégítik ki merev hitelfeltételeikkel.

Még a legtöbbször vitte e téren a Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja az által, hogy nem annuitásos, hanem egyszerűen kamatozó jelzálogkölsönöket is átvállal és azok alapján is bocsát ki zálogleveleket. Ezenfelül ad még külön árfolyamkülönbözeti kölsönöket is. De hogy mennyire elmarad az osztrák és német közhasznú intézmények mögött, azt bizonyítja az, hogy az árfolyamot a készpénzkölsönöknél önkényesen megszabja s az ennek elkérése végett a zálogleveleket természetben átvevőknek megtiltja azoknak szabad értékesítését. Ezenfelül a kölsönei igen drágák, mert míg a kölsönvevőkhöz eljutnak, $1\frac{1}{2}\%$ költségjutalékot csap ő maga hozzá az annuitáshoz, aztán a közvetítő vidéki intézet is körülbelül annyit s mindezen felül 1% folyósítási jutalékot is számít.

Ez a felsorolás elég bizonyíték a mellett, hogy a mi eddig létező jelzálogintézeteink mily messze állanak az ideálisan olcsó jelzáloghitel nyújtásától. Megmaradok azon álláspontom mellett, hogy a *kinálkozó tőkeerőt most meg kell ragadni s a jelzáloghitel közhasznú megszervezéséhez felhasználni e célra külön létesítendő új intézmény útján.*

Már előadásomban is kifejtettem, hogy itt két körülmény egymásba fonódását kell felhasználni. A kinálkozó tőkék egy alápmennyiségével útját lehet, tehát kell törni az olcsó jelzáloghitel megszervezésének, az után pedig ennek helyes és becsületes megszervezésével kell és lehet ezt az elhelyezési módot népszerűvé tenni és így mind nagyobb tőkemennyiséget feléje vonzani.

A tőkéket immár kétféleképpen vonhatjuk a jelzáloghitelbe való elhelyezéshez: 1. vagy pótoljuk azokat a külföldi intézményeket, melyek a betéteket olcsón és biztosan gyümölcsöztetik jelzáloghitelben való elhelyezés útján, vagyis létesítünk oly „betétpénztárakat“ (a takarékpénztár szó nálunk erre nem elég praecis kifejezés), melyeknek előírjuk a „pupilláris“ jobban mondva reálbiztosítékú kölcsönnyújtást, 2. vagy záloglevelek vásárlására bírnak a közönséget és gondoskodunk egy szervről, mely a záloglevél vásárlót a kölsönvevővel összehozza. Mint már régebben kifejtettem, mindkettőre van közelünkben példa.

Olcsó reálfedezettű hitelszervezetünk hiányossága akkora, hogy tulajdonképpen mindkét irányzat megvalósítását kellene javasolnom.

Az első irány, a közhasznú takarékpénztárak felállításának kérdése már régtől foglalkoztatja közéletünket. Budapest város és sok vidéki község ez irányú mozgalma szenvedett hajótörést a pénzügyi kormány ellenzésén. Tehát csak ennek a törekvésnek kellene ajtót nyitni. De a szomorú az, hogy az alapítási törekvések sehol sem voltak valami nagyon önzetlenek. Mindenütt teljes jogkörű és nyereszkedési célzatú pénzügyintézetre fáj a foguk, mely csak abban különbözik a többitől, hogy tiszta nyereségének a üszteletdíjak és jutalékok után fenmaradó része közcélra fordíttatik. Ilyen fajta intézet van Földesen, Nagykőrösön, Nagybányán s még néhány helyen, a nélkül, hogy ezek bármiképpen is szolgálnák az olcsó hitel céljait.

Ha tehát ily kaliberű „közhasznú“ intézetek felállítása ellen is oly erős az ellenmozgalom, még mennyivel erősebb lenne olyanok ellen, melyek egyenes célja az olcsó és kényelmes betétek összegyűjtése, tehát elvonása azon az alapon, hogy az ezeknél való elhelyezés szembeötlően más biztonságot nyújt a szabad forgalmú pénzügyintézeteknél. Eltekintve attól, hogy az ilyen intézetek üzletvitele és prosperitása is kérdéses, tekintettel egyrészt az oda is befurakodó üzleti szellemre, másrészt a már létező hitelszervezet fejlettségére, tehát versenyképességére, talán nem is lenne ma már helyes Magyarországon ezen általános bifurkáció, azért, mert a hitelviszonyokat általában megdrágítaná, s így a gazdasági életet károsítaná is.

Sokkal egyszerűbb és célravezetőbb marad tehát a másik megoldási mód, az olcsó zálogleveles mezőgazdasági hitelkölcsön új intézmények kapcsán való sajátos megszervezése. Kiséreljük meg ennek tervét adni nagy vonásokban.

Mint már említettem, itt megkülönböztetendő a kezdeményezés és a végleges kifejlődés.

A kezdeményezést csak az állam veheti kezébe, mert csak az tudja előlegezni, — társadalmi szervezet hiányában — a hozzá szükséges kiadásokat és tőkeerőt. Sajnos, nincs az érdekelt társadalmi osztályoknak oly régi vagyonos szervük, mely itt számba jöhetne. A központi hitel-szövetkezet is csak állami pénzből él és vannak más oly fontos feladatai, melyeknél fogva ez a feladat rá nem is bízható.

De éppen a központi hitel-szövetkezet egyik példája annak, hogy egy-egy új hitelforma megszervezésére már eddig is odaadta segéderejét az állam. Hiszen csak a közelmúltban létesült a Pénzügyintézeti Központ, melyet önzetlen alapítói mintegy tartalék-váltóleszámitolási intézetnek szántak. A viszonyok azonban belátható időre skartba tették

ezt a feladatot és a Pénzügyintézeti Központ céljaira bőkezűen felajánlott 125 millió korona, bankok folyószámla betétjeit hízalja, a nélkül, hogy a gazdasági életre nézve bármily hasznot produkálna. Nagyon szerény véleményem mindig az volt, hogy erre a Pénzügyintézeti Központra semmi szükség nincsen, s ma már minden pártatlan szemlélő megállapíthatja, hogy vérszegénysége a nagy nyilvánosság előtt csupán osztálysorsjátéki s hasonló injectiókkal palástolható.

Ellenben vajjon találkozhatik-e ellentmondással az a kijelentésem hogy még most is, de mennyivel inkább 1—2 évvel ezelőtt, mennyire kapva-kaptak volna rajta a földtulajdonosok, hogyha ebből a 125 millióból az állam a súlyosabb terhű hosszúlejáratú elsőhelyű kölcsöneiket convertálta volna, — minél kevesebb költséggel — olcsóbb kölcsönökre? Feltételezhető-e vajjon, hogy már eddig is az állam által átvett 125 millió, illetve lombard segélyével kibocsátható 200 millió záloglevelen felül a nagyközönség is átvett volna valamelyest ez idő alatt? Azok a boldogok, a kik ebből a 200 millióból részesültek volna, hányan lennének és vajjon önkéntes propagandájuk abból a célból, hogy ilyen 4¹/₂⁰/o-os zálogleveleket vegyen a közönség, meddő lett volna-e teljesen rokonságuk és ismerőseik körében?

Nagyon szerény véleményem az, hogy az államnak ez a 125 milliója és ebből annak a 25 milliónak, mely veszendőnek lett szánva, a kamatja egymagában teljesen elég lenne az új záloglevelés kölcsön intézmény felállítására és útnak indítására.

A 25 milliónak közel egy milliót tevő évi kamathozadéka sok is arra, hogy abból a teljesen altruista alapon működő záloglevelés-kölcsönhivatalok felállítassanak és fenntartassanak. Mint már kifejtettem egyszer, elég lenne ezekből, 8—10-et felállítani egyelőre és később őket minden mezőgazdasági kamara székhelyére kiterjeszteni. Egy-egy hivatal teljes személyzeti és dologi kiadásai fedezetet nyernének 50.000 koronából oly módon, hogy abból a mindenért felelős syndikus és az összes segédszemélyzet oly javadalmazásból jutnának, mely minden elképzelhető mellékkeresetet kizárna. Idővel ezek a kiadások is fedezetet nyernének az e célra befolyó, felette alacsony járulékokból. Hiszen 1.000 milliónyi záloglevelállománynál 1/1000 elég lenne ezek fedezetére. Miután egy milliót számítva 500 millióal is csupán 0·2⁰/o-ot tesz ki, ez mutatja, mily gazdaságtalanul dolgoznak jelenlegi záloglevelés intézeteink. Ellenkezőleg az új intézmény szerény prosperitása mellett is a legminimálisabb járulék hamarosan tenné lehetővé közczélú tartalékok gyűjtését.

A hivatalok szervezésénél csak az a fő, hogy a corruptio semmi úton oda be ne furakodhasson. Minden mellékjövedelem és sápi ki kell

legyen kényszerítő erővel zárva. Az alkalmazottak bőven élhessenek fix fizetéseikből, az ellenőrzést, tanácsadást pedig teljesen ingyen végezzék oly egyének, a kik erre tiszteletből vállalkoznak. Utóbb maguk az adósok foglalják el e tiszteket, s fáradságuk ellenértékéül az élvezett olcsó kölcsönt tekintsék.

Ha szigoruan szem előtt tartatnék az az elv, hogy sem az államot oktalanul megterhelni, sem az adósokat fizetésekre kényszeríteni nem szabad, így mégis el legyen érve a prosperitas és a kölcsönök minél előnyösebb volta, akkor minden elhajlástól meg lehetne óvni az új intézményt.

A kiadások csökkentése végett azonban minden bürokratizmustól is tartózkodni kellene. A hivatalok a kettős könyvvitel szerint, mint a pénzügyintézetek számolnának s a számellenőrzést csupán az egész üzletvitel felett gyakorolhatná a mindenkori helybeli pénzügyigazgató saját személyében. De ő is csak észrevételeit jelenthetné az autonóm testületnek és az állami felügyeletet végzőknek, direct beleavatkozás ki lenne zárva.

A zálogleveleket magukat egy országos bizottság bocsátaná ki s ellenőrizné, a hivatalok a szabályszerűen bevezetett biztosítási eljárás alapján kapnák azokat megfelelő mennyiségben kézhez.

Igy működve a záloglevélhitel-hivatalok tüzetesen kidolgozott szabályok szerint tartoznának kölcsönöket adni. A kölcsönre mindenkinek, a ki a kellő biztosítékot nyújtani tudja, törvényes joga legyen. Igénylet esetében persze záloglevelet kapna, a melyek mikénti értékesítésében azonban a hivatal és záloglevelet kibocsátó központ kezére járna. De miután ez kötelező nem lenne és a pénzpiaczi viszonyok így behatással lennének a záloglevelek mikénti értékesítésére, ezáltal automatikusan szabályozódnék a hitelek igénybevétele is, csökkenne, ha a záloglevelek alacsonyan, emelkedne, ha azok magasabban volnának értékesíthetők. Intézményesen ki kellene ellenben zárni, az ebbe való minden mesterséges beleavatkozást, — a mi csak nyerészkedési alkalom, s ártalmas volna éppen azoknak, a kik már kölcsönökkel birnának.

Egyébként azonban teljesen szabadok legyenek a kölcsön fizetési feltételei. A ki megfizeti a záloglevelek kamatát és a sükségszerű, maximum 0.20% kezelési költséget, végül a törlesztés, helyesebben tartalékolás céljaira szedendő további 0.30%-ot, az eleget tett legyen összes kötelezettségeinek, ha egyébként a biztosítékot nem csökkenti oly módon, a hogy azt a szabályok tiltanak.

A további törlesztést bizzuk az adós tetszésére, úgy sem fog az tartozni akarni, ha nem muszáj. És hogy ha valaki pénzét a 4¹/₂%-os olcsó kölcsön törlesztése helyett nagyobb hasznot hozóan másképpen

tudja befektetni, ez bizonyára csak haszna a nemzeti gazdaságnak, egy neme ez a többtermelésnek szemben a kényszerű törlesztéssel.

És ha valaki ráhatározza magát a törlesztésre, ez ne csak ne legyen $4\frac{1}{2}\%$ -os stornókkal megrendszabályozva, hanem jusson igazi megkönnyebbüléshez is az által, hogy kisebb tartozása után kevesebb legyen a visszatérően fizetendő annuitás.

A mostani kényszerűen fenntartott annuitás tulajdonképpen csak kényszerítő eszköz arra, hogy az alacsony árfolyamon átvett kölcsön teljes pénzértékben fizetessék vissza, s ez a nyereség a hitelező intézet pénztárába okvetlenül folyjon be.

Ugyancsak lehetséges legyen annak, a ki a tartozás egy részét már letörlesztette, a már egyszer megszavazott hitelt újból igénybe venni, ha gazdasági viszonyai azt szükségessé, vagy előnyössé teszik rá nézve. És ez se legyen semmiféle költséggel összekötve.

A nyújtandó biztosíték mértéke törvényesen lenne meghatározandó, azonban ez a meghatározás minél rugalmasabban simuljon a különböző viszonyokhoz. Rendszeres birtokbecslés lenne az a végső módszer, a mely ezt a rugalmasságot produkálná. De miután ezt a becslést sem a kölcsönkérő költségén, s nem drágán fizetett szakértők útján kellene keresztülvezetni, hanem egy tiszteletbeli bizottsággal községenként tervszerűen összeállítani az összes mezőgazdasági területre kiterjedően, tehát egyelőre segédeszközökre lenne szükség. És itt nagyon helyes, ha a megterhelés illetve kölcsönnyújtás mértékét az új jövedelmi és vagyonszármazékok kapcsán eszközölt készpénzhozadék tőkésített $\frac{2}{3}$ vagy $\frac{3}{4}$ -ében állapítanók meg. A mai vételárak mértékül el nem fogadhatók.

Nem lehet azonban feladatomban itt a kölcsönök feltételeit tüzetesen felsorolni. Ezt már az eszme odaállítása is kizárja akkor, midőn megvalósítása még teljesen kérdéses.

Csak arra bátorodom befejezésül rámutatni, hogy állam által nyújtandó, s oly könnyen nyújtható első segítség mellett az üzletág fényesen prosperálna. A zálogleveles kölcsönök elvesztenék rossz hírüket, a gazdák rátalálnának igazán olcsó, hosszú lejáratú hitelükre és mai anyagi helyzetük mellett ők lennének a legerősebb támogatói annak, hogy pénzes ismerőseik zálogleveleket vásároljanak. Azonfelül még mintegy 200 millió oly készpénz is áll rendelkezésre, mely záloglevelekbe lenne fektethető, az eddig árvaszékek és más alapok takarékbetétként elhelyezett összegeiből.

És most kell a kezdeményezést megragadni, mert a mostani pénzbőség mellett sikerülhet a papírok bevezetése és a készpénz egy részének ez új szolgálatra való lekötése. Nemcsak a pénz elhelyezés biztos módját nyújtva enyhíthetünk ez által a háború lezáródásával felütköző túlspeculatio veszedelmeink, hanem időben is tartalékolhatunk mezőgazdaságunk számára oly hatalmas tőkeerőt, melyre néhány évvel a világháború után, változott árviszonyok között nagyon is rája szorulhat még, s a melyet akkor többé előteremteni nem fogunk tudni.

Ezzel ajánlom e kérdés megfontolását az illetékesek figyelmébe.

Neubauer Ferencz.

A megszállott Szerbia gazdasági élete. (II)

Kereskedelem és forgalom.

Az előzőkben elmondottak sok tekintetben felvilágosítást nyújtanak már az occupált Szerbia kereskedelmi viszonyairól is. Az ország meghódítása alkalmával a kereskedelem természetesen teljesen le volt törve. Az első hónapokban, míg az összes szállítási eszközök teljesen a katonaság számára voltak lefoglalva, a magántevékenységnek nem is volt tere, melyen működést fejthetett volna ki. Még 1916. első hónapjaiban is az egész behozatali forgalom a főkormányzóság által létesített kereskedelmi jellegű intézmény, a gazdasági osztály központi árúraktára útján bonyolódott le. Ennek az intézménynek létesítését egyrészt a rendkívül nehéz szállítási viszonyok, másrészt a belgrádi kereskedelem teljes letörése indokolták. Minthogy azonban úgy a különböző hatóságoknak, mint a Szerbiába vezényelt tisztéknek és hivatalnokoknak, valamint a benszülött lakosságnak is nagy szükségük volt mindenféle árukra, másrészt a nehézségeken segíteni nem lehetett, minthogy a behozatalt a katonaság saját számlájára eszközölje és a kereskedők és lakosság körében szétosztja. Az ilyenformán megszervezett központi árúraktár 1916. májusig szép eredményekkel működött is és meglehetősen jelentékeny üzleti haszonnal dolgozott.

Bár így a központi árúraktár minden tekintetben beváltotta hivatását, míhelyt a vasút és posta a polgári forgalom számára is megnyílt, Belgrádban pedig egyre több cég kezdte meg újból működését, elvesztette létjogosultságát. Különösen kereskedelempolitikai momentumok szóltak az intézmény ellen, a melyek azt tették kívánatossá, hogy a régi összeköttetések a szerb vevők és a monarchia szállítói között helyreállitassanak. Ennek pedig ez a központi szerv az útjában állott. Így a központi árúraktár helyébe egy másik szerv lépett, amelynek működése a közvetlen üzletek helyett a kereskedelem ellenőrzésére szorítkozott.

Ez a szerv az áruforgalmi központ, a mely 1916. június 1-én kezdte meg működését. Létesítésénél a hadseregfőparancsnokságot és a fő-kormányzóságot az az elv vezette, hogy a katonai alapelvek a kereskedelem szabadságával a lehetőség szerint összeegyeztessenek.

Az áruforgalmi központnak feladata a monarchia és Szerbia közötti kereskedelmi forgalomnak irányítása és ellenőrzése. Hogy e feladatának megfelelhessen, őt illeti meg a pénzügyministeriumok által behozatalra engedélyezett contingensek felosztása, továbbá a kiviteli engedélyek kiadása, illetőleg kieszközlése a monarchiába való kivitel esetén, azon cikkeknel, melyek számára külön háborús gazdasági szervezetek nem létesültek. Tekintettel a behozható árumennyiségek aránylag korlátozott voltára, a mely nagyon könnyen módot adhatna az áruuzsorára, a központ ellenőrzi az árak alakulását is. Külön feladatai közé tartozik a jövedéki cikkek forgalmának ellenőrzése, továbbá a behozatali és kiviteli statistikának vezetése és a gabonaértékesítési központtal, valamint a hadbiztossággal való együttműködés útján Szerbia exportálható terményfőlöslegének állandó nyilvántartása. Feladata azonkívül a magyar és osztrák érdekeltség tájékoztatása a szerb kereskedelmi viszonyok tekintetében. E célból a központ »Az áruforgalmi központ közleményei« cimmal magyar, német és horvát nyelven körleveleket ad ki.

Mindezekon kívül a központ bizatott meg egyes rekvirálások — pamutfonalak, szövetek stb. — vezetésével és a központ bonyolítja le bankszerűen az 1916. november 21-én életbeléptetett cukormonopolium óta a cukorüzletet. A cukrot a központ egyes nagyobb cégek útján contingentált mennyiségekben hozza forgalomba. A contingens aránylag csekély, a városokban fejenkint és havonkint 500, a vidékeken pedig 160 gramm. Az igények primitív voltát jellemzi, hogy e csekély mennyiségek mellett is egyes esetekben a cukornak csere útján a vidékről a városokba való visszaáramlását lehetett tapasztalni.

Specziális feladata még az áruforgalmi központnak a szerb baromfi értékesítése. E célból a központ 1916. decemberében baromfigyűjtő és feljavító állomást létesített a Belgrád melletti Topcsiderben, ahol az ország belsejében bevásárolt baromfi minőség és nagyság szerint osztályozás alá kerül. A baromfi kizárólag a két főváros, Budapest és Bécs ellátására szolgál, előbbinél közvetlenül városi szervek, utóbbinál a Zentral Einkaufsgenossenschaft útján.

Az áruforgalmi központtal egyidejűleg a kormányzóság egy másik fontos hadigazdasági szervezetet is létesített, a termésértékesítési központot, a mely 1916. júliusában kezdte meg működését és szervezeteiben, eszközeiben folyton bővülve, ma úgyszólván Szerbia egész mezőgazdasági termésének értékesítését, illetőleg kivitelét kezében tartja. Az

erősen agrárius jellegű Szerbia productumainak a monarchia és részben Németország részére való biztosítása, természetes következése volt annak a helyzetnek, hogy az országnak egyéb czikkeiben való ellátását teljesen magunkra kellett vállalnunk. A kivitelnek ez a központi szervezése azonban a szerb termelőnek érdekeit is szolgálta, akinek szintén nálunk nyílt az értékesítésnek egyetlen lehetősége. Mint már említettük, ez a központ eredetileg a főkormányzóság gazdasági osztályába tartozott, de tevékenységi körének folytonos növekedése 1917. derekán önállósítását tette szükségessé.

Megszervezése alkalmával a termésértékesítési központ működése nem volt kizárólagos jellegű. Expositurái nem lévén még az ország minden részében felállítva, a kormányzóság különösen az 1916. évi szilva-termésnek egyes kerületekben való összevásárlását és a monarchiába való importálását magánczégeknél is megengedte. Ma az egész termés értékesítése kizárólag a központ útján történik, a melynek az ország minden részében vannak kirendeltségi és átvételi állomásai.

A központ ma két osztályban működik. Az egyik, a gabonaosztály, az összes kenyérmagvakra terjed ki, míg a gyümölcsosztálynak hatáskörébe a nyers, aszalt gyümölcs, lekvár, szilvorium, bor átvétele és értékesítése tartozik. A gyümölcsosztály még a kikészítést is részben saját regijében végeztette és a lekvárt főként vállalkozók által egy tömegben főzette ki, hogy így egységes minőségeket érjen el. A központ összesen 52 nagy lekvárfőzőt létesített, melyre különösen azért volt szükség, mert a vándor lekvárfőzők, akik üstjeikkel azelőtt az országot bejárták, ezuttal teljesen hiányoztak. Az áru átvétele a főkormányzóság által megállapított árakon, az értékesítés a monarchiában főként a hatóságok, erkölcsi testületek, de részben kereskedőczégek útján is történik. 1916-ban a központ összesen 1500 waggon aszaltszilvát és 550 waggon lekvárt exportált, amellett, hogy bőségesen maradt az ország szükségletének fedezésére.

A marhaállomány fölöslegének felhasználása és értékesítése, katonai szempontok által indokolt módon, a hadbiztosságot illeti.

Mindezen szervek működése következtében aránylag nagy összegek jutottak az országba, különösen a paraszt lakosság körébe, a mi viszont a vásárlási kedvnek a föléledését eredményezte. E vásárlási kedv kielégítésének természetszerűleg legnagyobb akadálya a monarchiában is tapasztalható árúhiány, a mely magától értetődőleg Szerbiában még fokozottabb mértékben jelentkezik. Közvetlen az occupatio utáni időkben ugyan ennek az ellenkezője volt észlelhető, Szerbiából némi reexport indult meg a monarchiába, különösen papír-, szövetárúkból és gépekben. Ez a reexport azonban, melyre a bankok elmenekülése után

teljesen pénz nélkül maradt kereskedők kényszerülve voltak, hogy pénzhez jussanak, csak addig tartott, míg a félig rendezett állapotok helyreállottak. Erről az occupatio utáni reexportról, minthogy még a különböző statisztikai szervek felállítása előtti időkre esett, számszerű adataink nincsenek. Ma iparcikkek dolgában Szerbia kizárólagosan mint vevő jelentkezik.

Az így jelentkező árúkeresletnek a lehetőség határain belül való kielégítése. már a háború utáni időkre való tekintettel is, egyaránt célja a közös szerv gyanánt létesített áruforgalmi központnak, valamint a magyar és osztrák kereskedelemügyi ministeriumoknak is. Utóbbiaknak rendelkezése alapján, úgy a budapesti, mint a bécsi kereskedelmi muzeum kirendeltséget állítottak fel Belgrádban a szerb kereskedőknek tájékoztatása és a régi összeköttetések felélesztése céljából. A magyar királyi kereskedelmi muzeum kirendeltsége elég szép eredménnyel is működik és a főkormányzóság engedélyével belgrádi kereskedők részvételével már több kirándulást rendezett Budapestre árúk beszerzése céljából. A vételt így maguk a kereskedők eszközlik és nincsenek közvetítőre utalva, a mi természetesen nem menti fel őket a kiviteli engedély beszerzésének kötelezettsége alól.

Noha így a kereskedelem terén már ismét bizonyos élénkség tapasztalható, kétségtelenül az ipar mellett a kereskedő osztály, főként pedig a belgrádi nagykereskedelem, a háborút igen súlyosan érezte meg. Sok vagyon elpusztult, a hitelezők eltűntek és a belgrádi nagyobb cégek a nagyrészt egyéni becsületre alapított hitelrendszer mellett, künnlevőségeiknek legalább 50 százalékát elvesztették, A belgrádi nagyobb cégeket erősen sújtja ezenkívül a Moravától keletre eső országrésznek a bulgár kormányzósági területhez való csatolása, mert így Nis és gazdag környéke, ha ideiglenesen is, előlük teljesen el van zárva. A viszonyoknak a mi területünkön való javulása az így szenvedett veszteségekért nem tudja őket teljesen kárpótolni.

Egy másik nehéz problémája a szerb kereskedelmi viszonyoknak, a magyar, osztrák és német hitelezők szerbiai követelésének érvényesítése. Ezt a célt a német, osztrák és magyar hitelvédő központoknak a főkormányzóság védelme alatt, de nem kizárólagossági joggal működő belgrádi kirendeltsége szolgálja, melynél 11.000-nél több hitelező 2.000-nél több adóssal szemben mintegy 50 millió korona követelést jelentett be. E követelésekből kerekszám 10 millió esik a magyar érdekeltségre. Minthogy e követeléseknek 20—25%-a már a háború előtt is rossz volt, további összegek pedig a háború pusztításai folytán váltak behajthatatlanokká, végeredményben itt is legalább 50% veszteségre kell számítani. Eddig a központ készpénzben három milliót incassált és

további öt milliót biztosított. A további működést megkönnyíti a főkormányzóságnak az az intézkedése, hogy a termelők tartozásainak biztosítására a termés átvételekor a központ által bejelentett összegek visszatartassanak. Egy további intézkedés volt 40 cégnek felügyelet és 21 cégnek kényszerigazgatás alá helyezése.

A gazdasági élet érdekeit szolgáló intézmények sorában meg kell emlékezni még a pénzügyintézetekről is. Mint már említettük, hódításunk előtt az összes pénzügyintézetek elmenekültek Belgrádból. Közülök ma is csak egy működik, a szerb zálogbank, a melynek kormányunk rendelkezésére bocsátotta a szerb kormány által Csacsakban visszahagyott négy millió dinárt. A szerb intézeteknek helyét a monarchia nagyobb intézeteinek fiókjai foglalták el, legelőször a Magyar bank és kereskedelmi részvénytársaság és Pesti magyar kereskedelmi bank, mint az állami monopóliumok kezelői, majd utánuk a többiek is. Ma már tizenkét nagy magyar és osztrák banknak van fiókja Belgrádban, a mi kétségtelenül sok a szűk keretekre szorult gazdasági élet számára. Ennyi nagy intézetnek ma, mikor az üzletek igen nagy része hitelintézetek igénybevétele nélkül bonyolódik le, nincs elegendő működési tere Belgrádban.

Ipari és kereskedelmi közigazgatás.

Az eddigiekben a háborús Szerbiának ipari és kereskedelmi életét ismertettük, míg a következő sorok az ipari és kereskedelmi közigazgatás szervezetére vonatkoznak. A régi szerb ipartörvény szerint a gyárosok, kézműiparosok, kereskedők és munkások szakcsoportok szerint voltak megszervezve. Míg a kereskedelmi és ipari foglalkozások körébe tartozóknak Magyarországon, Ausztriában és Bosznia-Hercegovinában közös jellegű kereskedelmi és iparkamaráik vannak — eltekintve az egyéb törvényes és szabad érdekképviselői szervektől — addig Szerbiában a négy foglalkozási ág bármelyikébe tartozó egyének érdekképviselői szervei gyanánt a megfelelő szakkamarák szerepeltek. A gyár- iparosok, kézműiparosok és kereskedők kamarái 1910-ben alakultak meg; a munkáskamara 1911-ben kezdte meg működését. Mind a négy foglalkozási ágnak egy-egy kamarája volt az egész országra kiterjedő hatáskörrel. A háború folyamán ezek a kamarák természetesen beszüntették működésüket és az occupatio idejében szintén nem állítottak vissza.

A szerb ipartörvény szerint mindenki, a ki az ipar vagy kereskedelem körébe tartozó kereseti foglalkozást óhajtott űzni, ebbeli szándékát a megfelelő kamaránál tartozott bejelenteni annak igazolása mellett, hogy az iparüzés törvényes előfeltételei személyére vonatkozólag meg-

vannak. A kamarának, ha ezek a feltételek teljesítve voltak, 15 napon belül meg kellett adni jóváhagyását. A mennyiben ez nem történt meg, a kérelmező jóváhagyás nélkül is megkezdhette az iparüzést. Mindkét esetben az új iparüző köteles volt üzemének megnyitását a rendőrhatalóságnál bejelenteni és a megtörtént bejelentést a kamarának tudomására hozni.

Az occupatio óta a cs. kir. katonai főkormányzóság azt az elvet állította fel, hogy a megszállott területen minden kereseti foglalkozásnak az üzése előzetes engedélyhez van kötve. Az engedély megadásának hatásköri szabályozását, valamint megadhatóságának az általános feltételeit a főkormányzóság gazdasági csoportjának 1916 márczius 10-én kiadott rendelete szabályozza.

Magának a főkormányzóságnak a hatáskörébe tartozik az iparendély megadása a következő kereseti foglalkozásoknál: 1. Gyárak, amelyek gépek mellett legalább 10, vagy gépek nélkül legalább 20 személyt alkalmaznak. 2. Nyomdák, könyvkereskedések, ujságkiadó-vállalatok. 3. Bankok és mindennemű hitelintézetek. 4. Szállítványozási és kereskedelmi közvetítési vállalatok. 5. Mozdófénykép- és színház-vállalatok. 6. Gyógyszertárak és drogériák. 7. Szülésznők. 8. Temetkezési vállalatok. 9. Munka- és állásközvetítés. 10. Iparszerű építési vállalatok.

Ezeknél a kereseti foglalkozásoknál a különleges jelentőség volt az a szempont, amely a főkormányzóságot arra indította, hogy az engedélyezést magának tartsa fenn. A politikai jelentőség játszott szerepet a 2. és 5. alatti iparoknál. Az 1., 3., 4. és 10. alatti iparoknál a háborús gazdasági és kereskedelempolitikai szempontok voltak az irányadók. A 8. és 9. alatti iparoknál a hatóság ellenőrzésének a szüksége játszott szerepet, míg az egészségügyi szempontok voltak az irányadók a 6. és 7. alatti foglalkozásoknál.

A kőműves iparra, a mennyiben nagyobb építkezésekre nem terjed ki, az engedélyt a kerületi parancsnok adja meg. Minden egyéb, az előző csoportokban fel nem sorolt iparágaknál az engedélyezés szintén a kerületi parancsnokságok hatáskörébe tartozik.

Az engedély megadásánál eltérő az eljárás a szerint, amint a kérelmező magyar, vagy osztrák állampolgár, bosznia-hercegovinai illetőségű, vagy szerb állampolgár. Előző esetekben a hazai hatóságok által kiállított igazolványok mellé még az illetékes kereskedelmi és iparkamarának a bizonyítványa csatolandó, utóbbi esetben pedig a kerületi parancsnokságnál igazolandók egy erkölcsi kezesnek a szavatossága mellett a kérelmezőnek vagyoni, morális és politikai körülményei.

Az engedélyek megadásánál úgy a főkormányzóság, mint a kerületi parancsnokságok kiváló figyelemmel voltak arra, hogy lehetőleg a régi iparosok és kereskedők folytassák tovább üzletüket és e célból

messzemenő engedélyeket tettek úgy az özvegyi jog érvényesítése tekintetében, mint abban az irányban, hogy internáltak és hadifoglyok feleségei is folytathassák a férjüknek az iparát és így a köznek terhére ne váljanak.

A megadott iparengedélyeket minden kerületi parancsnokságnál az ipari nyilvántartásban jegyzik fel, a melyek alapján a főkormányzóság gazdasági csoportja a központi ipari nyilvántartást vezeti.

Az ipar megszüntetését illetőleg természetesen a háborús viszonyokra való tekintettel sokkal szigorúbb szabályok uralkodnak, mint békeidőben. Békében Szerbiában valamely iparüzőtől az ipar gyakorlásának a jogát csak a közgazdasági ministerium vonhatta meg a megfelelő kamarának előterjesztése alapján, ha kiderült, hogy az iparengedély téves, vagy szántszándékkal hamisan bevallott adatok alapján állított ki. Az occupatio óta minden iparengedély visszavonásig szól és bármikor közelebbi okok megjelölése nélkül megszüntethető.

Az ipar gyakorlásának különleges előfeltételei különösen a képesítéshez kötött iparoknál (Szerbiában úgynevezett esnaf-iparoknál) jutnak kifejezésre. 1847-ig Szerbiában az ipari képesítés ügye egyáltalán nem volt rendezve. Ebben az esztendőben létesültek Szerbiában az első czéhek, a melyek a nálunk akkoriban kihalásnak indult czéhek mintájára szervezkedtek. A czéh vagy esnaf, a melyet az új szerb állam is megtartott, a képesítéshez kötött iparokra vonatkozólag meghonosította a mestervizsgának az intézményét és a ki ilyen ipart akart üzni, az általános feltételeken kívül köteles volt az illetékes rendőrhatóságnál a megfelelő czéh mestervizsgáló bizottságánál szerzett mesterbizonyítványát is bemutatni. Ilyen czéhek szerveződtek Szerbiában csaknem mindazokra az iparokra, a melyek nálunk is képesítéshez vannak kötve. A háborús viszonyok következtében természetesen a czéhek és mestervizsgáló bizottságok beszüntették működésüket, a képesítés ez úton való megszerzésének elvét azonban a főkormányzóság is megtartotta és új iparengedélyek kérelmezésénél a kérelmező a kerületi parancsnokság által összeállított szakértő bizottság előtt köteles szakszavú képesített-ségét igazolni. A többi kézműipari ágakban 6 hónapi gyakorlat igazolása is elegendő.

Külön szabályok vannak megállapítva a gyógyszerárakra és drogériákra, szállítási vállalatokra, szeszes italok eladásával foglalkozó üzemekre, élelmezési üzletekre, zsibáruskodásra, a vásárolásra, valamint végeladásra.

Az iparüzemek feletti felügyeletet a magyar és osztrák iparfelügyelőségek mintájára Szerbiában az úgynevezett gazdasági felügyelők végzik, akiknek hatáskörébe a telepek ellenőrzésén kívül a háziipari, forgalmi, munkásügyi és általános gazdasági viszonyok tanyulmányozása is tartozik.

Közlekedés.

Egységes képet adni Szerbia közlekedési viszonyairól igen nehéz, mert az aránylag nem nagy terjedelmű országban e téren a legnagyobb eltérések tapasztalhatók. A szerb közlekedésügy úgyszólván most volt átalakulófélben. A helyzetet talán legjobban az jellemezte, hogy míg a mindennapi élet szükségletei nem voltak kielégítve, míg a parasztnak a legtöbb vidéken nem volt rendes útja, a melyen terményeit a kerület székhelyére, vagy a legközelebb fekvő városba szállítsa és míg az ország természetes kincseinek kihasználása a legnagyobb nehézségekbe ütközött, addig a belgrádi politikusok állandóan olyan terveket lansziroztak, melyeknek megvalósítása meghaladta Szerbia anyagi erejét, nem állott az elérendő gazdasági haszonnal arányban, sőt a melyeknek technikai keresztülvihetőségéhez is kétségek fűződtek. Élelendő itt a duna-adriai vasút tervére, valamint a Morava és Vardár felhasználásával az Égei tengerig vezetendő csatornára utalni.

A szerb vasúthálózat távol van attól, hogy befejezettnek lehessen tekinteni. A háború előtt a szerbeket számos vasútépítési terv foglalkoztatta, közöttük elsősorban a már említett duna-adriai vasút, a kragujevac—kraljevo—novibazari vonal és a valjevo—osvecsinjai vonal, a mely arra lett volna hivatva, hogy a szerb hálózatot a sabác—koviljacsai vonalal összekösse. Ezek a tervek azonban a háború folytán már nem kerülhettek kivitelre. A szerb hálózat így hézagos maradt. Legnagyobb hibája az volt, hogy a mellékvonalak mind a régi keleti vasútnak belgrád—ristováczi fővonalából ágaztak ki és egymás között nem volt összeköttetésük. E mellett a nagyrészt keskeny nyomtávúnak megépített mellékvonalak alépitménye és fektetése igen sok esetben oly rossz volt, hogy a mieinknek a vasutat sok helyütt át kellett építeniök. Ez történt például a mladenovac—aranyelovac—lajkovaczi vonalon.

A hódítás pillanatában a szerb vasúthálózatnak a mieinkkel nem volt összeköttetése, mert a zimonyi hidat a szerbek még a háború kezdetén felrobbantották. A Belgrád elfoglalását követő ütközetek során a fővonalnak Velika-Planáig terjedő szakasza is sok helyütt megsérült, úgy hogy a németek Szemendriánál, a mieink pedig Zsabreznél létesítettek komp-összeköttetést és a csapatok szállítása jó ideig Szemendria—Velika-Planán, illetőleg Zsabrez—Obrenovac—Lajkovacz—Valjevón át történt. Noha időközben a magy. kir. államvasutak gépgyára a zimonyi hidat teljesen helyreállította, ezek a kisegítő jellegű összeköttetések továbbra is megmaradtak. A mi szempontunkból ugyanis fontos, hogy Szerbiának minél több nyitott kapuja legyen Magyarország felé.

Az 1915. év folyamán természetesen a kezünkbe került szerb vasutak kizárólag katonai célokat szolgáltak; lassankint azonban megnyitottak, bár egyelőre korlátozott mértékben, a polgári forgalom számára is. Magától értetődőleg a polgári utasok hadi érdekből erős katonai ellenőrzésnek vannak alávetve és a polgári áruforgalom lebonyolítása is csak a katonai szempontok által megengedett mértékben történhetik.

Az osztrák-magyar területen levő vasutak közül a fővonalat, mint már említettük, a németek tartják üzemben és ők kezelik a fővonalnak bulgár területen levő szakaszát is, egészen a szalonikii frontig. A többi területünkön levő vasutak a Belgrádban székelő cs. és kir. déli katonai vasuti igazgatóság alá tartoznak.

Katonai hatóságaink azonban nemcsak a meglevő szerb vonalakat hozták rendbe és a háború okozta károkat állították helyre, hanem nagy energiával láttak hozzá egyes fontos új vonalak megépítéséhez is. Ezidőszerint legjobban előrehaladt annak a vonalnak az építése, mely a Száva melletti zsabrez – lajkovaczi vonal meghosszabbításában a Ljig völgyében, a vizválasztó alatt Gornji Milanovacba és Csacsakba vezet. Ez a 84 km. hosszú keskenyvágányú pálya rövid időn belül átadható lesz a forgalomnak. A vonal fontos különösen azért, mert a Morava menti és nagyrészt bulgár közigazgatási területen fekvő fővonalat tehermentesíti és mert a Száva vidékéről közvetlen összeköttetést biztosít az eddig teljesen félreeső, de erdőkben és ásványi kincsekben gazdag gornji-milanovaczi és csacsaki kerületekbe.

A másik építés alatt levő vonal 65·5 km. hosszúságban Uzsicztól a bosnyák határon fekvő Vardistébe vezet, a hol belekapcsolódik a bosnyák keleti vasútba. Ez a vasút Szarajevón, Mosztáron és Metkovicson át Szerbiát az Adriával kapcsolja össze, de nem úgy, mint a szerbek a Duna-Adria vasutat tervezték, hanem osztrák-magyar területen keresztül. Az épülő vonal a legnehezebb hegyi pályák egyike és különösen a vasútnak a Drina völgyébe való levezetése sok műépítményt, erős kanyarulatokat, töltéseket, hidakat és alagutakat tesz szükségessé. A nivókülönbségeket élénken illusztrálja, hogy az uzsiczei pályaudvar 401, a vardistei 445 méter magasságban van a tenger színe fölött, a Sargan-nyereg magassága pedig, a melyen a vonalat át kell vezetni, 950 méter. Ennek a szerb és bosnyák vasúthálózat szempontjából egyaránt fontos vonalnak az építését a szerbek politikai okokból mindig halogatták és a világháborúnak kellett jönni, hogy megvalósuljon.

Egy távolabbi terv, a mely már a szerbeket is foglalkoztatta, a már említett kraljevo – raska – novibazari és esetleg Mitroviczáig vezető vonalnak a kiépítése, a melynek nyomjelzési munkálatait még a háború előtt francia mérnökök megkezdték. Kiépítése természetesen összefügg a politikai viszonyok leendő alakulásával.

A vasutaknál még elmaradottabb viszonyok voltak tapasztalhatók a közutak tekintetében. Éppen a legtermékenyebb országrészben, a Macsvában az utaknak nincsen alépitményük és esős időben a kocsi tengelyig merül a sárban. A hegyvidékeken valamivel jobbak az állapotok, nem mintha ott épített utak volnának, hanem mert a köves talaj kevésbé van kitéve az időjárás esélyeinek. Itt viszont a rendszeres forgalomnak nagy akadálya az, hogy nagy esések és emelkedések változtatják egymást, minek következtében az áruszállítás csak könnyű és csekély hordképességű alkalmatosságokon történhetik. Az ország belsejében a szerb paraszt ma is legszivesebben teherhordó állatok háttára erősítve szállítja dolgait, a minnek az az előnye van, hogy nincsen a rendes utakhoz kötve, hanem az út kanyarulatait mindenütt megrövidítheti. Csak a szállításnak ilyen módja mellett érthető, hogy az ország belsejében voltak olyan utak, melyek mindkét végpontjuktól kiindulva alkalmasak voltak a kocsiforgalomra, középső szakaszukon azonban ösvénynyé szűkültek.

Hogy mennyi valóság van benne, nehéz megállapítani, de a szerb viszonyok egyes ismerősei állítják, hogy az útügy határozottan romlott, mióta a szerb állam a kezébe vette. Azelőtt a parasztok robotban voltak kötelesek az úton dolgozni és a kerületi hivatalnokok a maguk érdekében gondoskodtak róla, hogy becsületos munkát végezzenek. Mióta az utakat adóból tartják fenn, a költségek nagy része elvész az adminisztrációban, vagy pedig egyes favorisált vidékek útjai épülnek ki s az ország többi része kénytelen ezt a rendszert megszenvedni.

A déli kerületek.

Beszámolónk során említettük már, hogy az azelőtt Törökországhoz tartozott három déli kerületben — Mitrovicza, Prijepolje, Novibazar — sok tekintetben specialis és Szerbia többi részeitől teljesen eltérő viszonyok uralkodtak. Ezeket a nagyrészt albán-mohamedán és erősen keleti jellegű területeket Szerbia a balkáni háborúban szerezte meg és a szerb kormányzatnak itt tulajdonképpen nem is volt ideje berendezkedni. A hódítástól a mi bevonulásunkig még az a három esztendő sem telt el, melynek tartama alatt a lakosságnak jogában volt a szerb és a régi török állampolgárság között választani. E kerületekben még a szerbek is, a kik nem túlságos kiméletesen jártak el a benszülött lakossággal szemben, kénytelenek voltak a török viszonyokhoz alkalmazkodni. Természetes volt tehát, hogy a mi közigazgatásunk is e vidékeken nem alakult teljesen a sajátképeni szerb kerületek mintájára, hanem sok tekintetben a helyi viszonyokhoz képest módosult.

E vidékeket mindenekfölött az állapotoknak, különösen pedig a gazdálkodásnak erősen primitív formája jellemezte. Ha már Szerbiának mezőgazdasága elmaradt a nyugati és a mi viszonyaink mögött, még nagyobb, majdnem évszázadokra rugó különbség volt az, a melylyel a mieink a déli kerületekben találkoztak. Váltógazdaságnak, trágyázásnak nyoma sincs, a kasza ismeretlen, a Rigómezőn, melynek északi része a mi közigazgatási területünkhöz tartozik, mindenfelé csak sarlóval dolgoznak és a vaseke is csak most van elterjedőben. A primitív faeke a földet úgyszólván csak felkarczolja. A paraszt rendszeren előbb elveti a magot és az ekével utána ráfordítja a földet. Éppen ilyen elmaradt viszonyok vannak az állattenyésztésben is. A létszám, amennyire meg lehet becsülni, még a háború pusztításai után is elég nagy, de a ló- és marhaállomány egyaránt törpe és csenevész jellegű. Nagyrészt ez okozza azt is, hogy a mi nehezebb vasekéinket nem használják; ezeket ugyanis a csenevész marha nem bírja el.

A mezőgazdaság fejlődését a török időkből maradt birtokviszonyok is hátráltatták. A föld nagy része az agák és bégek kezében van és a paraszt rajta csak mint jobbágy dolgozik és termésének bizonyos hányadát adja az összes terményekből a tulajdonosnak. A viszony hasonlatos a bosnyák kmet-rendszerhez, bár a *kmet* kifejezés alatt itt, mint arra már fentebb utaltunk, nem jobbágyot értenek.

Az elmaradottságnak egy további oka a vallás. Ezeken az elmaradt vidékeken a mohamedán sokkal jobban megtartja a vallás szabályait, mint másutt, ahol közvetlenebb érintkezésben van a haladottabb viszonyokkal. A ramazám és bajrám, Mohamed vallásának két legnagyobb ünnepe az aratás idejére esik, míg azonban az ünnep le nem telik, a muzulmán albán nem nyul hozzá gabonájához, még ha szeme ki is pereg. Egyáltalán a napok száma, a melyeken nem dolgoznak, itt több, mint bárhol a világon.

A primitív viszonyokhoz képest itt még a török időkből szokásban maradt az állami adónak is terményekben való fizetése. Ez rendszeren a termésnek egy nyolczada, az *osmina*, a melyet a szerbek és az occupatio óta a mieink is elfogadtak, illetőleg a terményeket a megállapított átvételi áron adóban átvették.

Ezekben a déli kerületekben valósággal az a benyomása az embernek, hogy az ujkortól a középkor legelejéig minden idő képviselve van. A táviró, vasút, a katonaság képviseli a legujabb idöket, a kereskedelem részben modern áruival, de cseregazdasági rendszerével már régebbi idökre utal, a mezőgazdaság, a jobbágyság rendszere egy darab a középkor idejéből s hogy a kép teljes legyen, még a népvándorlás kora is képviselve van. A népesség elhelyezkedése itt még korántsem jutott

nyugvópontra. Mikor a szerbek és bulgárok a török birodalom európai részeit darabokra szaggatták, a mohamedán lakosság egy része nem ok nélkül menekült a hóditók elől. Az elmenekültek birtokainak, házának természetesen rögtön akadt új gazdája. A menekülők egy részének útját azonban délen a bulgárok és görögök elállották és a Rigómező déli részén, Üszkübben és más helyeken megrekedtek. A mieink jöttére megindult a visszavándorlás és bár a mieink mindenütt elfogadták a tényleges birtokállapotot, ezen a földönfutóvá lett török-albán elemek valamiképpen segíteni kellett és részben birtokukba visszahelyezték őket. Ma ismét a szerbek azok, a kik az állapotok megváltozását várják, hogy a földnek urai legyenek. Ezek a birtokállapotban jelentkező állandó eltolódások, a lakosságnak, tulajdonnak, jognak meg nem állapodottsága, párosulva a teljesen primitív gazdálkodással és életfelfogással, jellemzik legjobban a déli kerületek viszonyait.

Különállók azonban e vidékek a forgalmi viszonyok szempontjából is. A régi Szerbiától a Lim és a déli Ibar völgyét magas hegységek választják el, melyeken csak kevés és nehezen járható út vezet keresztül. Forgalmi szempontból a déli kerületek a Rigómezőn át Üszkü felé gravitálnak, ahova vasuti összeköttetésük is van. A berlini szerződés biztosította ugyan a monarchiának azt a jogát, hogy Boszniából a Mitroviczáig hiányzó vonalat kiépítse, e jogot azonban sokáig nem érvényesítettük, később pedig a vasút építésének a Szerbiával felmerült politikai bonyodalmak állották útját.

Magától értetődőleg itt a közigazgatásnak a megszervezése is nagyobb nehézségekkel járt, mint Szerbiában. A kerület és járás tisztjeit és tisztviselőit mi szolgáltattuk s ez a része a szervezésnek elég egyszerűen ment, bár keresni kellett az olyan embereket, akik a viszonyokkal félig-meddig ismerősek. Igazán nagy akadályokba a községek megszervezése ütközött, melynek az albánok a török uralom alatt még fogalmát sem ismerték. Némi községi szervezetet a szerbek itt talált fajrokonaira támaszkodva teremtettek ugyan, de ez kivonulásuk pillanatában meg is szűnt. Így a mieinkre az a feladat várt, hogy a legelső közigazgatási egységeket megteremtsék egy olyan országban, a hol mérföldekre nem lehetett irni-olvasni tudó és olyan egyént találni, a kinek a község feladatairól sejtelve lett volna. Ez vezetett a mitroviczai kerületben egy sajátos alakulásnak, az ú. n. *központi községnek* a megteremtésére, a mely abban áll, hogy a járásnak községei részére alkalmas helyen, a hol a megfelelő előfeltételek megvannak, egy központi szerv állítatik fel, a mely a községekre vonatkozó írásbeli és különösen számadási munkákat elvégzi. A községi előjárók meghatározott időben a központi község székhelyén összegyűlnek és ott vagy a járásparancsnok, vagy a

központi község főnöke, a ki a mi kormányzatunk kinevezett bizalmi embere, élőszóval elmagyarázza a megjelent rendeleteket, kiadja az adóztatásra, terménybeszolgáltatásra vagy egyéb teendőkre vonatkozó utasításokat.

Egy másik igen jelentékeny eltérés, a mely a déli kerületekben tapasztalható, a politikai viszonyokból folyik. Ezeken a vidékeken, a melyeknek lakossága nagyrészt örült, hogy a szerb uralomtól megszabadult és bennünket sympathiával fogadott, sőt önkénteseket szolgáltatott az osztrák-magyar és török hadsereg számára, a mieink természetesen nem léphettek fel hódítók gyanánt. Éppen azért itt tartózkodtak élelmiszerekben akár a fejquotának megállapításától, akár a requirálásoktól, akár pedig a maximálásoktól. Hasonlóan formailag nem történt meg a monopóliumoknak az életbeléptetése, bár a dolog természetéből folyólag a lakosság a jövedéki cikkek, só, petroleum, szesz, cukor, stb. legnagyobb részét csak a mi hatóságaink útján kaphatja meg. A dohány kereskedelme azonban teljesen szabad és Mitroviczán akadunk még a görög hadüzenet előtti időkből származó görög jövedéki gyufára és cigarettapapirosra.

Ennek az állapotnak a következése az lett, hogy a régi szandzsák kerületeiben az árak a monarchiától és a többi occupált területektől egészen függetlenül alakultak és a kereskedelmi forgalom egészen sajátos formák között bonyolódik le, a melynek alapját a csere alkotja. Az összes nyerstermények árai, a melyeket a vidék szolgáltat, bőr, gyapjú, dió stb. hihetetlenül magasra felszöktek, úgy hogy azokat a hadbiztosság bevásárló bizottsága meg nem fizetheti. Cserében ellenben, sóért, cukorért, petróleumért mindent meg lehet szerezni. A különböző árak között mutatkozó feszültségnek éppen mitroviczai tartózkodásunk idején volt alkalmunk tapasztalni. A nyersbőr ára szabad forgalomban kg-kint felemelkedett 11 koronára, cserében ellenben 3.50 korona értékű cukorért meg lehetett szerezni. A kereskedő természetesen, a ki a bőrt eladta, e maximálás nélküli világban a cukrot 11 koronánál jóval drágábban értékesítette.

Az ilyen rendkívül nagy kereskedői haszon különben e vidékeken sohasem volt szokatlan. Az igazi albán és török kereskedőknél a több száz százalékos haszon is elég gyakran előfordult. Ezek a sajátos viszonyok indították a belgrádi cs. és kir. áruforgalmi központot arra, hogy a déli kerületek számára Mitroviczán külön kirendeltséget létesítsen, a mely a belgrádi központ rendelkezései szerint ugyan, de a helyi viszonyok figyelembevételével bonyolítja le üzleteit.

Culturális munka.

A gazdasági viszonyok ismertetése után egész röviden óhajtanánk kiterjeszkedni a culturális munkára, a mennyiben összefüggésben van a közgazdasági viszonyokkal. A bányászat ismertetésénél megemlékeztünk arról a nem csupán gyakorlati, hanem tudományos értékű geologiai felvételről is, a melyet a főköormányzóság részint meghívott tudósokkal, részint saját szakembereivel végeztetett. Ez a munka azonban nem szorított kizárólag a bányakincsek felvételére, hanem a kormányzóság arra törekedett, hogy az országról minden tekintetben pontos felvételeket eszközölhessen. Szerbiát az occupatio óta számos tudományos bizottság járta be, a melyek az országot földtani, földrajzi, gazdasági, néprajzi és régészeti szempontból egyaránt feltárták. Az eredmények részben most vannak feldolgozás alatt. Kétségtelen hatása ennek a munkának az lesz, hogy Szerbiát jobban fogjuk ismerni, mint a szerbek maguk ismerték és teljesen pontos képet rajzolhatunk az országnak állapotáról.

Ennek a munkának a keretébe kell sorozni az országnak topographiai felvételét is, a mely az occupatio után nyomban megindult és a mely hivatta lesz a szerb térképeken tapasztalható nagyarányú tévedéseket megcorrigálni.

Az országra vonatkozó számszerű adatok összegyűjtésében legnagyobb része van az 1916. júniusában létesített statistikai hivatalnak, melynek több munkálatáról már tárgyalásaink során megemlékeztünk. Idetartoznak az 1916. július 10-i állapot szerint végrehajtott népszámlálás, a melynek eredményei nyilvánosságra hozattak, továbbá a hadbiztonság számára végzett háromszori állatszámllálás. A statistikai hivatal ezenkívül a kormányzóság gazdasági osztálya számára termésvételt eszközölt 1916. június és július havában és vetésvételt végzett 1917. május és június havában, a melyet a termésvétel is követett.

Mindezekon felül felbecsültette a statistikai hivatal a kormányzásunk alatt álló szerb területeken levő összes anyagi értékeket is. Ez a felvétel, a melynek adatai még nem hozhatók nyilvánosságra, kiterjed a föld, épületek, állatállomány, erdők, vasutak, bányák, hajózás, posta és táviró, valamint vasutak értékére, továbbá azokra a beruházásokra, melyet az occupatio óta Szerbiában mi teljesítettünk.

Hasonlóan tudományos értékű működésnek kell tekinteni, hogy a statistikai hivatal Szerbiára vonatkozólag csaknem teljes könyvtárt állított össze.

Gondot fordított azonban a főköormányzóság a tisztán tudományos és musealis anyagnak az összegyűjtésére is. Itt különösen a volt szerb museumok anyaga jött tekintetbe, a melyekből azonban sok még a

szerbek idejében megrongálódott, mert a szerb kormány a különböző museumok és gyűjtemények helyiségeit katonai célokra foglalta le. A háborús viszonyok folytán ebből az anyagból sok meg is sérült és el is kallódott. Az összegyűjtésnek munkáját a balkáni viszonyok egyik legalaposabb ismerője, Hörmann Kosta volt boszniai tartományi kormányzósági osztályfőnök végezte, akinek nevéhez a minden tekintetben kiváló sarajevoi museumnak a létesítése is fűződik. A valósággal mentési actiónak nevezhető gyűjtés kiterjedt úgy a régészeti, mint néprajzi, természetrajzi és historiai anyagra. Az összegyűjtött tárgyak részben a konak meg nem sérült helyiségeiben vannak elhelyezve, de jutott belőlük a fontosabb magyar és osztrák museumoknak is. Szerbia újkori történetének szempontjából különösen fontos, hogy sokat sikerült felkutatni és megmenteni az Obrenovics dinasztiára vonatkozó emlékekből és kútfőkből, a melyeket az utolsó szerb rezsím szinte tervszerűen igyekezett eltüntetni.

Igazgatásunknak a figyelme kiterjed azonban az iskoláztatásnak az ügyére is, a melyet nemcsak kizárólagosan humanitárius szempontból, hanem a jól felfogott rendnek az érdekében is felkarolt. A háborús viszonyok következtében Szerbiában négy esztendőn keresztül úgyszólván minden iskolai oktatás szünetelt és az iskolába nem járó, részben szülők nélkül maradt, felügyeletet nem ismerő serdülő gyermekek fegyelmezetlen tömeget alkottak. Az ifjuság körében az állapotok teljesen elvadultak, hogy itt csak erélyes kézzel lehetett rendet teremteni.

A főkormányzóság működése óta Szerbiában már ismét 150 népiskola nyílt meg, amelyekben legnagyobb részt a szerb-horvát nyelvet ismerő, katonai szolgálatra bevonult tanítók végzik az oktatást. A népiskolákon kívül a Belgrádhoz közel levő Braniczán a kormányzóság a primitív viszonyoknak megfelelő ipariskolát is létesített, a melyben lehetőleg elemi iskolát végzett 12 éves kort meghaladott gyermekek, katonai vezetés alatt a legszükségesebb iparokból nyernek oktatást. Ezek a cipész-, szabó-, asztalos- és fazekasipar. Az oktatási időn kívül a növendékek némi mezőgazdasági munkával is foglalkoznak. Ezidőszerint ennek az intézetnek 144 növendéke van.

1916. szeptember havában teljesen katonai vezetés alatt megnyitott a kormány által a belgrádi reálgymnasium is, amely a volt szerb katonai akadémia épületében van elhelyezve. Minthogy a szerbek a 17. életévtől kezdve mindenkit besoroztak, az intézetet egyelőre csak 6 osztálylyal lehetett megnyitni. A rendszeres oktatás megkezdését két hónapos kurzus előzte meg, részint a négy év óta elfelejtett ismereteknek felfrissítése és kiegészítése, részint annak megállapítása céljából, hogy a jelentkezők mely osztályba legyenek felveendőek. A tanárok köz-

lése szerint a négy év óta oktatásban nem részesült gyermekek valószínűségevel vetették rá magukat a tanulásra és az őszi tárgyakban, közöttük a magyar nyelvben is, a mely kötelező tárggyá tétetett, igen szép eredményeket mutatnak fel. A szerb tanuló ifjúság nagy általánosságban intelligenciájáról tesz tanúságot.

Mindent összefoglalva, a fő kormányzóság és az osztrák-magyar közigazgatás működésének kétségtelenül jelentékeny kulturális hatása marad Szerbiában. A haladottabb viszonyok szerint való berendezkedés nevelő hatással lesz Szerbia lakosságának visszamaradt részére. Sajnos, hogy ezt az eredményt csak a háború hozta meg és a békében a monarchia e tekintetben vajmi kevés befolyást gyakorolhatott.

Jövő kilátások.

Összefoglalásunkban ugyanabból a tapasztalatból indulunk ki, a melyet a belgrádi realgymnasium tanárai tettek növendékeiknél és ez a szerb elemnek nagy intelligenciája. A szerb nép, ha az utolsó évek folyamán nem tett is nagyfokú politikai érettségről tanúságot, hanem kapható volt a legféltelenebb politikai izgatás számára és belement a legtúlzóbb ábrándok hajszolásába, számos esetben tanujelét adta nem közönséges szellemi tulajdonságainak és nagy tettejének, amelyet még az ellenségnek is el kell ismerni. Ezt fenntartás nélkül mondják is mindazok, akik a szerb elemmel a hóditás óta hónapokon keresztül közvetlen érintkezésbe kerültek. A fantáziák kergetése és a komoly alkotó munkának jelszavakkal való helyettesítése, a mi szintén megvan a szerbségben, viszont oly vonás, a mely nemcsak neki nemzeti vonása, hanem közös tulajdonság az egész Balkánon.

Szerbia a háború előtt kétségtelenül erős fejlődésnek az útján volt s ha ez a fejlődés részben mesterséges irányokba tereltetett is, nagy általánosságban egészségesnek lehetett tekinteni. A háború az országot fejlődésében visszavetette és különösen a népállományban szenvedett veszteségeket az ország évtizedeken át nem fogja kiheverhetni. Természetes erőforrásai azonban a gazdasági regenerálódást meg fogják könnyíteni, annál is inkább, mert a háború után a nyersterményeket előállító országok előnyben lesznek az industrialis államok felett. Szerbiának iparát a háború tönkretette, mezőgazdasági terményeiben azonban kétségtelenül lesz olyan feleslege, amelyet jó áron értékesíthet.

Ezt a kétségtelen tényt kell alapul vennie különösen akkor, mikor az occupált területek átmenetgazdaságát akarjuk előkészíteni. Átmenetgazdaságra ugyanis nemcsak nekünk van szükségünk, hanem ebbe az occupált területeket is be kell kapcsolnunk, bármiként alakuljanak is a

nemzetközi politikai viszonyok és bárminő legyen a ma occupált Szerbiának jövő államjogi helyzete. A mi természetes törekvésünk csakis az lehet, hogy ebben a korszakban, a mely a nyersanyaghiány és a drága szükségleti cikkek jegyében fog állani, kötelező formában biztosítsuk magunknak Szerbia agrárius termelésének fölöslegét, sőt természeti kincseinek kihasználását. Ennek a tételnek a felállítása nemcsak reánk nézve kívánatos, hanem még a szerb érdekekkel sem ellentétes.

A háború és az occupatio Szerbiának a többi külfölddel való összeköttetéseit megsemmisítette. Nagy része ezeknek az összeköttetéseknek, mint pld. az élőállat-export és iparcikk-import Szalonikin keresztül, különben is mesterkéltén erőszakos volt és nem felelt meg a tényleges földrajzi és gazdasági helyzet követelményeinek. A nyugati összeköttetések megszakadása és az összes szállító-eszközöknek nagymérvű igénybevétele a szerbeket arra fogja kényszeríteni, hogy kivitelükkel ne Egyiptomot, Maltát és Olaszországot, hanem legelsősorban a szomszédos monarchia piaczeit keressék fel. Minthogy a kereskedelem még a háború után is jó időn át zilált viszonyok között marad, a ma meglevő háborús központi szerveket kellene a háború után is egyelőre a szerb behozatalnak lebonyolítására felhasználni. Hihetőleg ennek a behozatalnak nálunk sem lesz ellenzéke és még azok is, a kik merev vámpolitikai magatartásukkal azelőtt fegyvert adtak a szerb politikai izgatók kezébe, be fogják látni, hogy a háború előtti állapotok nem lesznek fentarthatók és a világszerte megdrágult árak mellett a szerb marhától és szerb nyers-terményektől nem fogják a mi mezőgazdaságunk prosperitását féltetni.

A másik fontos kérdése a jövőben követendő gazdasági politikánknak a mi kivitelünk Szerbiába, a melyre ugyanúgy, mint minden más kivitelre égető szükségünk van valutánk megjavítása érdekében. Ha egyébért nem, azért is szükségünk van a szerb behozatalra, mert minden természetes kereskedelmi viszony csakis az árukicserélés elvén épülhet fel. A háború előtt szerbiai kivitelünk gazdaságpolitikai és tisztán politikai okok következtében nagyon erősen visszament, még pedig nem utolsó részben a szövetséges Németország javára. Elvesztett vezető positionkat a szerb piacon minden körülmények között vissza kell szerezniük.

Itt azonban átmenetre van szükség, illetőleg azt az átmenetet, melyet a főkormányzás már megkezdett, fokozatosan fejleszteni kell és ki kell építeni. Közvetlenül az occupatio után Szerbiának egész behozatali szükségletét a katonaság saját számlájára eszközölt importtal fedezte, a szerb kereskedő pedig a központi árúraktárból kapta az árúját. Ezt felváltotta az árúforgalmi központ, a mely behozatali és kiviteli

jegyek rendszerével az egész kereskedelmi forgalmat ellenőrzi és egyes ágakban lehetővé teszi, hogy a szerb kereskedő a mi gyárosunkkal összeköttetésbe kerüljön. A behozatal nagy része azonban még mindig katonai hatóságok kezében van. A közvetlen cél ma az volna, hogy a hatóság kereskedelmi tevékenysége csak a legszűkebb körre szoríttassék és a behozatal lebonyolítása azok kezébe kerüljön, a kik ezt a háború után is hivatásszerűen üzni fogják, nehogy a katonai hatóságok távoztával szakadék támadjon az exporteur és importeur között. Már ma is lehetne foglalkozni vele, — a németek mutattak rá példát, — hogy a kereskedelem lebonyolításába olyan katonai szolgálatot teljesítő egyének is hivatalos jelleg nélkül bevonassanak, a kik a háború után mint hazai vállalatok képviselői hajlandók Szerbiában megtelepedni.

Abban, hogy a háború után mi lássuk el Szerbiát iparcikkekkel és hogy kivegyük részünket a restaurálás munkájából és az ország ezerféle szükségletének fedezéséből, akaratlanul is támogatni fog bennünket az a körülmény, hogy az occupatio tartama alatt Szerbia sok osztrák-magyar pénzt szivott fel, mely itt fogja természetes felhasználását találni.

Végző megjegyzésünk a jelen viszonyokra vonatkozik. A mit a háborús Szerbia közgazdasági életéről elmondottunk, a dolog természetéből folyólag csak vázlatos lehet és sok tekintetben kiegészítésre szorul; teljességre egy ilyen rövid, jelentésszerű ismertetés nem is tarthat számot. Mindenesetre azonban a hódításnak gazdasági története van olyan fontos és érdekes dolog, hogy a bővebb és részletesebb ismertetést is megérdemli. A kormányzáság különböző osztályai már sok érdekes közleményt és önálló jelentést tettek közzé működésükről; az így összegyűlt anyag azonban nélkülözi még az egységet, hiányzik belőle sok, a mit katonai szempontból még nem lehetett közzétenni. Másrészt a hivatalos jelentések természetéből folyik, hogy azokba sok érdekes és az általánosság szempontjából fontos anyag nem is vehető fel. A hivatalos jelentés ugyanis mindig kész eredményeket ad, de nem foglalkozhatik az előzményekkel, a melyek valaminek a megtörténtét, vagy létrehozatalát bevezették. Ez az anyag, ha összegyűjtésére nem történik meg kellő időben az intézkedés, veszendőbe megy. Ma azonban még nagyrészt Belgrádban vannak, a kik végigélték a hódítás egész történetét, a kik látták a hódítás egész közgazdasági berendezésének kialakulását, a kik ismerték az eseményeknek és intézkedéseknek igazi, de hivatalos ügyiratokban nem szereplő rugóit; mindezek igénybevételevel most még lehet teljeset és tökéleteset alkotni. Nagyon kívánatos volna, ha a fő-kormányzáság feladatává tenné, hogy későbbi publikálás céljából már most megírassa az occupatio gazdasági történetét, a mely kétségtelenül az egész világháború történetének nem lesz utolsó érdekességű fejezete.

Tonelli Sándor.

Közlemények és ismertetések.

Pénzünk és a háború.

Dr. Dózsa Imre: *Pénzünk és a háború* (Budapest, 1918.) Grill Károly könyvkiadóvállalata. 40 lap. Ára 2 korona.

Alig van pénzügyi problema, a mely a háború folyamán jobban lekötötte volna a közérdeklődést, mint a valutakérdés; de míg a háború elején a szakkörök főleg azzal a kérdéssel foglalkoztak, hogy pénzünk romlását mi okozta, a legújabban megjelent valutapolitikai munkák ama nagy kérdés megoldásának vannak szánva, miképpen lehetne visszaállítani pénzünk régi értékét. Éppúgy, mint azon alapvető problémánál, hogy a pénzünk romlását mi idézte elő, a valutajavítás kérdésénél is kétféle felfogás küzd egymással szemben, úgymint: a metallista és a chartalista elv, illetve ezeknek a folyamánya: a restrictio és az inflatio elve. Az újabb időkben különösen divatossá vált a chartalista-inflatiós irányzat hódolni, a mely tudvalevőleg teljes ellentétben áll a hivatalos körökben képviselt metallista-restrictiós állásponttal. Az Osztrák-Magyar Monarchia valutapolitikájában a metallista-restrictiós irányzat újabban ismét megerősödött az által, hogy a jegybankunkra vonatkozó legutóbbi pótacta egy 250 milliós reserva létesítését rendelte el, abból a célból, hogy ezzel alkalmas időben a jegybank aranykészlete ismét kiegészíttessék. Ezzel szemben az elmélet emberei — csekély kivétellel — a chartalista-inflatiós irányzat mellett foglalnak állást, a mint erről Németországban *Liefmann*, *Heyn*, *Dalberg*, Ausztriában *Federn* és *Ruzicska*, Magyarországon pedig *Kovács* Lipót, *Müller* Vilmos és *Márkus* Andor munkái tanuskodnak. A chartalista-inflatiós irányt képviselő hazai írók sorához csatlakozott legújabban *dr. Dózsa* Imre is, a ki a „*Pénzünk és a háború*“ című dolgozatában a háború után meginduló valutarendezést a hagyományos valutapolitikától teljesen eltérő új alapon propagálja. *Dr. Dózsa* Imre neve egészen új a valutairadalom terén. A szerző a vidéki hiteléletünknek egyik kiváló tagja, a kinek szaktudását a gyakorlati élet erősen megacézélosította. Munkájában kevés elméleti fejtegetést találunk; a szerzőt ítéletében és megállapításaiban inkább

a gyakorlati érzéke vezérelte. Az elméleti elmélyedésre egyébként a szerzőnek már azért sem nyílt alkalmja, mert munkáját harctéri szolgálata közben írta, a mint erről a munka előszava tanuskodik. A magyar szerzők ebben a tekintetben sem maradnak vissza a német bajtársaik mögött. Hány német könyv került a kezünkbe a háború folyamán, a melyekben a szerző „Im Felde“, „Standort“ vagy „An der Front“ megjelöléssel juttatta kifejezésre, hogy harctéri hivatását megosztotta a szakirodalom ápolásával! E munkák majdan érdekes documentumai lesznek a mostani háborús irodalomnak.

Dr. Dózsa Imre munkája nyolcz fejezetre oszlik; az egyes fejezetek czimei: „A valuta helyreállítása. Papírpénz a belföldön. Külföldi forgalomra szánt bankjegyek és fizetési eszközök. A külföldről és a külföldre való fizetés. Átmenet az új rendszerre. Külföldi vagy belföldi kölcsön.? Vermögensabgabe vagy kényszerkölcsön.? Készpénznélküli forgalom“. A mint a közölt tartalomjegyzékből kitűnik, a szerző kiterjeszkedik a valutarendezés kérdését befolyásoló összes mérvadó szempontokra. Propositionjának lényege, hogy a bel- és külföldi fizetési forgalom céljaira más-más fizetési eszközöket kell kibocsátani, a devisa-paritásnak fenntartásáról pedig az államnak kell gondoskodnia. A munka a metallismus híveit talán kevésbé fogja kielégíteni, de kétségkívül nagy tetszést fog találni a chartalismus híveinek táborában. A pénzelmélet mai állása mellett mindkét irányzat híveit úgy sem lehet teljesen kielégíteni. Bármily irányból jöjjenek is azonban a valutánk megjavítására irányuló javaslatok, azokat szívesen kell fogadnunk, mert ha nem is hozzák meg a döntést, legalább hozzájárulnak a fogalmak tisztázásához. Ebből a szempontból dr. Dózsa Imre munkája értékes gyarapodását jelenti az amúgy is hiányos magyar valutairodalomnak. *M. E.*

A kereslet és kínálat alakulása a háborúban.

Legfeltűnőbb a háború hatása olyan gazdasági jelenségnél, melynek helyes alakulásához bizonyos tényezőknek összhangzását, egyensúlyát kívánjuk meg. Kevés, ha itt csak az egyensúly felbomlására gondolunk: a mérleg felbillen s minden további mozgásával távolodik az egyensúlyi helyzettől. Ez a helyzet az, melyben a kereslet és kínálat, mint az áralakulásnak a valutáris relációktól eltekintve, legfőbb mozgatói egymással szemben állnak.

A kereslet és kínálat különös alakulásának vizsgálatánál abból a tételtől indulunk ki, mely szerint e tényezők egymásban kölcsönösen benne vannak, azaz a kereslet-kínálat is, viszont a kínálat-kereslet is.

A szóbanforgó tétel — szerény nézetünk szerint — nagy jelentőséggel bír és pedig meghatározás és hatás tekintetében is, azaz abból a szempontból, hogy eredményeztek-e ezek csakugyan vételt, illetőleg eladást.

Tudjuk, hogy a kereslet célja vétel. (Itt természetesen ki kell kapcsolnunk a keresletet határidőüzletszerűen hamisan növelő spekulációkat, melyeknek az árfolyamkülönbözetben való nyereszkesedés a céljuk.) A vétel a vevő szempontjából két mozzanatot foglal magában: kapást és adást. Ha keresletről beszélünk, fel kell fedeznünk benne e két mozzanatnak megfelelő tulajdonságot — természetesen hatályos kereslet esetén — mert másképp nem lehet tényleges vétel az eredménye. A szó eredeti jellege: a kereslet a vételben szereplő kapásra vonatkozik, míg az adásnak a kereslet kínálati jellege felel meg.

Hasonlóképpen áll a dolog az eladásnál, mely a kínálatnak célja. Ennek is ugyanaz a két mozzanata van, melyek közül az adás a kínálat eredeti jellegére, a kapás pedig ugyanennek keresleti jellegére vonatkozik.

Látjuk tehát, hogy úgy a keresletnek, mint a kínálatnak kétféle jellege van. Nézzük ezek után e két tényezőnek funkcióját, hogy lássuk, miként kerülnek egyensúlyi helyzetbe s miképp lesz eredményük vétel, illetőleg eladás.

A vétel kétoldalú ügylet lévén, az egyik fél részéről vételt, a másik részről eladást jelent. Tudjuk, hogy ez csak úgy jöhet létre, ha a vevő az árúért annyi pénzt ad, a mennyit az eladó ennek fejében kapni akar. Ez esetben a vevő kap árút és ad pénzt, az eladó viszont ad árút és kap pénzt. Ha visszatérünk a kereslet és kínálat területére, ahol e mozzanatok tulajdonság jellegével bírnak, megállapíthatjuk, hogy *a kereslet részéről kell, hogy benne legyen a kínálatnak az a foka, mely a kínálat részéről jövő keresletet kielégíti, viszont a kínálat részéről feltétel, hogy keresleti része a kereslet részéről jövő kínálattal megelégedjék.* Ebben az esetben áll hatályos kereslet hatályos kínálattal szemben s ezeknek kiegyenlítődése vétel, illetőleg eladás.

Vizsgáljuk ezek után, hogy a háború miképpen alakította e tételt a kereslet, illetőleg a kínálat részéről.

Igaz ugyan, hogy normális viszonyok mellett sokkal nagyobb árú-mennyiség elégítette ki a szükségletet, a javaknak most rendelkezésre álló tömege még a lényegesen megfogyatkozott számú lakosság szükségleteinek sem felel meg. Abban a — mondhatjuk — küzdelemben, melyben szükségleteink kielégítéséről van szó, ki-ki annyit kínál, a mennyit csak képes a beszerzendő javakért adni s ezekből minél nagyobb mennyiséget keres. Állandó a félelem, hogy az árú előállításához

szükséges anyag elfogy, ezért mindenki lehetőleg hosszú időre akarja beszerzéseit eszközölni. Oka másrészt e félelemnek az, hogy az állam szükségletei szerfölött megnövekedtek, a mi szintén nagy mértékben csökkent a piacz forgalmát. E nagyszabású kereslet fedezését a fizetési képességek megnövekedése biztosítja. Nagy vagyonejtölódások, [hirtelen meggazdagodások, terményárak növekedése, valamint minden vonalon jelentékenyen emelt munkabérek növelik a kereső közönség fizetési képességét.

Egyeseknek abnormis módon megnövekedett fizetési képességének következménye, hogy a kereslet részéről még tendencia sem nyilvánulhat *a fogyasztói járadék* elérésére. Ugyanis ritkán vagy egyáltalában nem áll elő az eset, hogy valaki fixirozhatja az összeget, melyet valamely áruért megadni még hajlandó. A valuta gyengeségén kívül a számtalan és váratlan megvagyonosodás olyan helyzetet teremtett, hogy a pénznél mindennemű árút többre becsülnek és érte hihetetlen összegeket fizetnek. Ily módon az árak felszöktetésében magának a keresletnek is lényeges rész jut. Szocziális szempontból természetesen rendkívüli hátránya, hogy ily módon a fix-fizetéssel bírók is kénytelenek olyan vásárolni, mint azok, a kiknek jövedelme a háború alatt megtöbbszörözött. Ez a megnövekedett fizetési képesség képezi a keresletkinálati részét s ez teszi lehetővé azt, hogy maga a kereslet is oly lényegesen megnagyobbodott s alapja a nagyfokú kereslet hatályosságának.

Vizsgálatunk eredménye tehát a kereslet oldalán az, hogy *lényegesen növekedett a kereslet kinálati jellege s ezáltal nagy mértékben erősbödött maga a kereslet is.*

Sokkal feltünőbb és egészen más irányú a változás a kínálat oldalán.

Elsősorban számba kell itt vennünk a termelési tényezők fogyatékos voltát. Mindennemű nyersanyag és munkaerő megfogyatkozott.

Nyersanyag dolgában magunkon kívül csak szövetségeseinkre támaszkodhatunk, a kik sok tekintetben maguk is hiányt szenvednek. Egyes árúkat sikerül hasonlófélével pótolni nagy költség árán, daczára annak, hogy a régi megszokott minőségtől távol állanak, de vannak árúnevek, melyeket már egészen nélkülözni kell. Minél jobban húzódik a háború, annál inkább fenyeget a nélkülözés veszélye, a mire azonban az elsőrendű szükségleteknél remélhetőleg nem kerül sor.

Az emberi munkaerő lényegesen megapadt a bevonulások folytán. A hiány némi pótlására szolgáló munkaerők (hadifoglyok, asszonyok, lányok, fiatal gyermekek) csak igen fogyatékosan képesek ellátni a bevonultak teendőit. Fontos momentum itt, hogy azok az üzemek, melyek

hadi célok kielégítésére hivatvák, melyekben fokozott munkára van szükség, még a pótlásból is nagy részt foglalnak le.

Az állatállomány is rendkívül megcsappant, részint a termelési céloktól való elvonása, részben pedig pusztulás miatt. Ily módon az állati munkaerő is csak igen kis mértékben állhat a termelés szolgálatába.

Az emberi, illetve állati munka helyettesítésére, illetőleg kiegészítésére szolgáló gépeknek kellő mennyiségben való előállítására is nagy nehézségekbe ütközik. Elsősorban ugyanis azok a gépek, illetőleg szerkezetek állítatnak elő, melyek közvetlenül a hadviselés céljait szolgálják.

A harmadik termelési tényező: a tőke, az előbbi kettőnek hiánya, illetőleg fogyatékosága miatt nem juthat érvényre.

Míg a fogyasztói járadék negatív értelemben veszítette el jelentőségét, a termelői járadék pozitív értelemben veszített fontosságából. E helyt ugyanis azt kell mondanunk, hogy nemcsak hogy minden termelő kiveszi részét a nyereségből, hanem még a kedvezőtlenebb viszonyok mellett termelő is elérhet akkora nyereséget, mint az, a ki legkedvezőbb viszonyok mellett termel.

Említett factorokból alakul ki a termelési költség számításba helyezése, mint a kínálat keresleti jellegének első irányítója.

Azonban a kínálat részéről még sokkal nagyobb árútmégek juthatnának piacra, ha odakerülnének mindazon mennyiségek, melyek ily megnehezedett termelési viszonyok mellett előállítottak. A valóságban még ennél is jóval kisebb mennyiség jut a piacra.

A requirálások eredménye bizonyos tekintetben ellentétes azzal, a mi a céljuk. Igen sok esetben ugyanis nagy jószágmennyiségek elkerülnek az állami közegek figyelmét, melyek a piac forgalmát kikerülték.

Az ármaximálások következménye is rendszerint az, hogy az árúkat visszatartják, nem juttatják a piacra, miáltal megvonják a kereslettől a kielégülés lehetőségét. Az árúknak ilyen mesterséges, rendszerint speculatív célzatú visszatartásai is nagy mértékben csökkentik a kínálatot. Szóval a piacra igen kevés, sokkal kevesebb árú kerül, mint a mennyi odajuthatna.

Ezek a momentumok karakterisztikusak jelen viszonyok között a kínálat részéről, a mi tételünk szempontjából annyit jelent, hogy *meggyengült a kínálatnak keresleti jellege, sőt sok esetben el is tűnt s vele együtt meggyengült a kínálat is.*

Befejezésül vessünk egy pillantást a jövőben várható alakulásra.

A kereslet részéről mindenesetre eltűnik az a félelem, mely oly nagy lendülettel növelte a fizetési képességben megnövekedett keresletet.

Működésbe jön a külkereskedelem, az állam szükségletei sem lesznek olyan nagyok, úgy, hogy e félelemre ok semmi esetre sem lesz. Megcsökken azonban a fizetési képesség is, minek következtében a kereslet erejéből veszít. Előidézi ezt a jövedelmek apadása, a jövedelmi- és vagyonadóknak előreláthatólag hatalmas százalékra rugó tétele. Ezek következtében a kereslet a mai viszonyokhoz arányítva, előreláthatólag még fog csappanni, daczára annak, hogy jóval többen lesznek kénytelenek szükségletük kielégítéséről gondoskodni. E várható változásnak okát a kereslet intenzitásának csökkenésében találjuk, melyet a nagyobb létszám sem lesz képes kompenzálni.

A kínálat emelkedni fog. A termelési tényezők actióba léphetnek, megindul a külkereskedelem is s az árúk piaczi forgalomba jutnak, minthogy akkor a speculativ nyereszkedésre — legalább is ily nagy mértékben, mint jelenleg — távolról sem lesz alkalom.

Ily módon elképzelhető volna, hogy a viszonyok megint a régiek lesznek s az árak visszaesnek arra a nivóra, melyen a háború kitörésekor álltak. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy az árak hullámvonala olyan irányzatot mutat, hogy esésében sohasem száll le oda, a honnan ezen emelkedése kiindult.

Ifj. Weiss Vilmos.

Az osztrák ipar termelési viszonyai.

Hertz Friedrich dr.: *Die Produktionsgrundlagen der österreichischen Industrie vor und nach dem Kriege.* Verlag für Fachliteratur G. m. b. H. Wien-Berlin. 1917. 8°. (268).

Ennek a munkának az alapját Hertz Frigyesnek egy régebbi tanulmánya szolgáltatja¹⁾, melyről részletes ismertetést közöltem a Szemle 1911. évi II. kötetében. (569. old.) Már erről a kisebb könyvről megírtam, hogy a gyakorlati közgazdasági irodalomnak határozott nyeresége és noha főként csak Ausztriát érinti, megérdemli, hogy per analogium Magyarországon is foglalkozzanak vele. Azóta a füzet, amely könyvárusi forgalomban már egyáltalán nem kapható, bizonyos vonatkozásokban egyik forrásmunkája lett az osztrák szakirodalomnak, amelyre szélteben-hosszában hivatkoznak. A szerző, az osztrák viszonyokat főleg Németországgal hasonlítva össze, azokat a nehézségeket, a melyek Ausztria iparának fejlődését gátolják, a következőkben csoportosítja: az ország

¹⁾ *Die Schwierigkeiten der industriellen Production in Österreich.* Wien. Braumüller. 1910.

kedvezőtlen alakulása, kedvezőtlen telephelyek, drága fuvar, kevés és drága nyersanyag, csekély városiasság, korlátozott és a nemzetiségi viszonyok folytán szétagolt piac, erős adópolitikai megterhelés. Míg tehát az első tanulmány, a felsorolás szerint, csak a gátló körülményeket csoportosítja, mai könyve, amely terjedelmére nézve több mint duplája az előbbinek, szélesebb alapokra helyezkedik és kritikai vizsgálódás tárgyává teszi az iparpolitikának összes kérdéseit. Ebben a szélesebb körű beállításban az osztrák ipar helyzete nem oly szomorú és reménytelen, mint arra a régebbi fejtegetésekből következtetni lehetett, sőt fejlődése az 1903—1913. évi periodusban lépést tartott Németország ipari fejlődésével. Ezt mutatják a szén-, ipari nyersanyag- és gépbehozási adatai, amelyek arra utalnak, hogy ebben az időben Ausztria (Magyarország még inkább) nagyarányú iparosodási processuson ment keresztül. Németország kivitele ugyanez időben nagyobb százalékkal emelkedett, mint Ausztriáé, de ez nem jelenti egyúttal a productivitás nagyobb mérvű emelkedését, hanem csupán azt, hogy Ausztria a növekvő ipari termelésnek nagyobb hányadát tudta még a vámhatárokon belül elhelyezni, mint a nála nagyobb mérvben iparosodott Németország.

A háborúval lezáródik mindenütt a közgazdasági élet történetének az a periodusa, a mely a kilenczszázas évek általános fellendülésével vette kezdetét. Tudván, hogy a háború után teljesen új viszonyok elé kerülünk, magától értetődőleg mindenki szeretné legalább következtetés útján a bekövetkezendő változások képét megrajzolni. Erre vállalkozott Hertz is. Új könyvének idevágó része két főcsoportra osztható. Az egyik a sajátképeni termelési előfeltételekben várható eltolódásokat tárgyalja, míg a másik a középeurópai gazdasági közeledés és az átmenetgazdaság kérdéseivel foglalkozik. A mi az előfeltételekben várható eltolódásokat illeti, e részben mond ugyan sok érdekeset, de természetesen minden állítása bizonyításra vár. Túlsok egyéni állítása nincs is, hanem inkább sorra veszi az egész idevágó háborus literatúrát és a többi szerzők véleményeit ismerteti. Szinte azt a benyomást kelti néha, hogy a túlnagyszakirodalom-ismeret hátráltatta volna benne az önálló vélemények kialakulását. Ez a rész némileg el is üt a kötet többi nagyon is pozitív megállapításokkal teli részeitől. A gazdasági közeledést és az átmenetgazdaságot illetőleg ugyanis ismét nagyon világos és határozott a szerző álláspontja: összevág az osztrák nagyipar felfogásával, melynek érdekvépviseleti iskolájából ő is kikerült. Szerinte a gazdasági közeledés ügye érzelmi momentumokból született meg, melyeket utólag racionalisálni és gazdasági érvekkel pótolni törekcszenek. A gazdasági sorompók eltüntetése szerinte nem erősíti feltétlenül a politikai kapcsolatot, a minek iskolai példája Ausztria és Magyarország. Különösen Stolperrel polemiz-

salva, akinek legújabb könyve a középeurópai közeledést egy bekövetkezendő szabadkereskedelem korszak kezdetének akarja beállítani¹⁾, kimutatja az igazi szabadkereskedelmi és a most jelentkező törekvések okaiban mutatkozó mély eltéréseket. Véleménye szerint a vámsorompók ledöntése az osztrák ipart nem tenné ugyan tönkre, de veszteséget jelentene reá. Programja tehát körülbelül a középeurópai közgazdasági egyesület *háború előtti* munkálatainak gondolatkörében mozog: kikészítési eljárás megkönnyítése, viszonyosságok szaporítása, tarifális közeledés és a vámoknak kereskedelmi szerződések révén való mérséklése. Az átmenetgazdaság tekintetében az ismeretes nagyipari állásponton áll, az állam és megbizottai minél kevésbé avatkozzanak bele a háború utáni anyagbeszerzésbe, mert azt a gazdasági élet önmaga legjobban fogja elvégezni. Ideologiailag ezzel némileg ellentétes, hogy ugyanakkor egy iparfejlesztési programot is állít fel Ausztria számára, amely elég erősen igénybe akarja venni az állam támogatását. Mindent összefoglalva, kötetének tudományos-elméleti része erősebb, mint alkalmazott gazdaságpolitikája.

t. s.

A modern capitalismus eredete.

Lujo Brentano: *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*. Festrede, gehalten in der öffentlichen Sitzung der k. Akademie der Wissenschaften am 15. März 1913. Nebst drei Exkursen: I. Begriff und Wandlungen der Wirtschaftseinheit. II. Der vierte Kreuzzug. III. Handel, Puritanismus, Judentum und Kapitalismus. München. Verlag der K. B. Akademie der Wissenschaften. (4° 200.)

Tizenöt esztendővel ezelőtt a közgazdasági irodalomban nagy fel-tűnést keltett Sombart művének a megjelenése, a mely a modern capi-talismus mibenlétét tárgyalja. A munka célját és jellegét illetve nem történelmi természetű és a történelem csak az elméleti tételek helyességé-nek igazolását szolgálja és mégis a történelmi rész volt az, a mely leg-inkább kihívta maga ellen a bírálatot. Valószínűleg Sombart könyve in-dította a müncheni egyetem nagynevű professorát is arra, hogy foglal-kozzék a capitalismus eredetének kérdésével. Kutatásainak eredményét Brentano 1913-ban a bajor kir. tudományos akademiában terjesztette elő. Tanulmányát azonban addig nem bocsátotta nyomtatott formában a széleskörű nyilvánosság elé, míg az egész bizonyító anyagot is össze nem állította. Könyve így csak három évi késedelemmel került kiadásra. Első, aránylag rövid része ment minden vitatkozó szemponttól és a ca-pitalismus eredetéről alkotott saját felfogását tartalmazza, míg három

¹⁾ Stolper Gustav: *Das mitteleuropäische Wirtschaftsproblem*. Wien-Leipzig. 1917. Franz Deuticke.

függeléke (A gazdasági egység fogalma és változásai. A negyedik kereszties hadjárat. Kereskedelem, puritanismus, zsidóság és capitalismus.) telve van bizonyító, czáfoló és vitatkozó vonatkozásokkal, amelyek főként Sombartnak¹⁾ és Webernek²⁾ a capitalismus eredetéről írott műveire vonatkoznak.

Brentano szerint a capitalismus három főforrásból ered. Ezek a kereskedelem, a kamatra adott kölcsön és a háború, a melyeket a capitalismus tárgyi előfeltételének lehet tekinteni. Ebben körülbelül megegyezik Sombarttal, de eltér tőle a capitalismus keletkezésének időpontja és a capitalismust létrehozó pszichikai előfeltételek kérdésében. Sombart a modern capitalismust tudvalevőleg a kereszties háborúktól számítja és a capitalismus születési esztendeje gyanánt az 1204. évet jelöli meg, mikor Konstantinápolynak a keresztiesek által történt elfoglalása alkalmával tömérdek arany és más egyéb kincs került főképen Olaszországba, a hol capitalistikus természetű nagy vagyonoknak képződését idézte elő. Szerinte addig úgy a feudális birtokokon való gazdálkodás, mint az ipar és a kereskedelem nem a pénzben kifejezett haszon folytonos gyarapítására, hanem csak a társadalmi positionak megfelelő megélhetés biztosítására irányult. Ezt a korlátolt gazdasági célzt írta elő az egyház is, a mely a földi élettől való elfordulást hirdette és a vagyon szeretet bűnnek minősítette. Hogy tehát maga a capitalismus kifejlődhessék. ahhoz Sombart szerint szükség volt arra, hogy a régi „kézműipari“ ideológiát, a mely csak a tiszties megélhetést („Nahrung“) tekintette céljának, felváltsa egy újabb szellem, a mely a kereset állandó szaporítására és újabb meg újabb többletérték termelésére törekszik. Ez a capitalismus szelleme, a melyet egyéb tényezőkön kívül különösen a zsidóság hozott magával a nyugati társadalmakba. A zsidóság a modern capitalismus zászlóvivője; nélküle a capitalismust elképzelni nem lehet; a hol a zsidóság megjelenik, ott felvirágzik a capitalismus is. A zsidóknak Spanyolországból való kiűzésével és Olaszországból való elvándorlásával Európának gazdasági súlypontja is áttolódik északnyugatra, Hollandiába és Angliába. Ezt a tételét Sombart egy külön könyvben igyekezett tudományosan megalapozni.³⁾

Weber Max a korlátlan haszonra törekvő capitalistikus szellem kifejlődését a reformatióval és a puritanismussal hozza összefüggésbe. Calvin komor szelleme, a mely a túlvilág felé forduló catholicismustól eltérőleg a földi „hivatás“ szigorú teljesítését és a szakadatlan munkát

¹⁾ Werner Sombart: *Der moderne Kapitalismus*. Leipzig, 1902.

²⁾ Max Weber: *Die protestantische Ethik* és *Der Geist des Kapitalismus*. Archiv f. Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik, XX. und XXI. Band.

³⁾ Werner Sombart: *Die Juden und das Wirtschaftsleben*. Leipzig, 1911.

követeli meg hívóitól, de tilalmazza a világi hiúságokat, akaratlanul is a tőkeképződést szolgálja. A modern capitalismus ezért lendül fel különösen a reformált országokban és ezért ragadják ezek magukhoz a vezetést a gazdasági élet egész mezején.

Sombarttal és Weberrel szemben Brentano gondolatmenete az, hogyha a modern capitalismus tárgyi főforrásai csakugyan a kereskedelem, a haszonra adott kölcsön és a háború, akkor a gazdasági életben mutatkozó törvényszerűségeknél fogva ezeknek ugyanazokat a hatásokat kellett kiváltani bármikor és bármely időben, vagyis a capitalistikus szellem nem lehet egy bizonyos kornak és egy bizonyos népnek vagy szellemi iránynak a terméke, hanem megvolt mindenütt, a hol adva voltak az előfeltételei. Ha tehát nem is teljesen modern értelemben, capitalismus volt már Babylonban és Assyriában, Görögországban, Karthágóban és Rómában is. Sombart okoskodása, hogy mindezek a népek nem ismerték az „üzlet“ kifejezést, ami a lényege minden capitalistikus társadalmi rendszernek, nem bizonyít, mert ez a nyelvtanra játszaná át egy teljesen gazdasági probléma eldöntését. A lényeges az, a mit a példák egész sorozatával bizonyít is, hogy a capitalistikus természetű üzleti vállalkozások mindezekben a társadalmakban voltak, a korlátlan haszonra való törekvés megvolt és a pénzben kifejezett abstract tőke ott is döntő jelentőségű tényezője volt a gazdasági életnek.

A több generáción keresztül fennállott babyloni bankcégek kétségtelenül capitalistikus természetű vállalkozások voltak és a capitalismusnak minden ismérve fellelhető azoknak a római pénzembereknek üzleteiben, a kik az állammal szerződést kötnek adók és egyéb közjövödelmek bérbevételére, katonai utak és egyéb középítkezések végrehajtására. A döntő az, hogy mit végeztek és nem az, hogy munkájukat miként nevezték.

Sombart tévedése Brentano szerint abban rejlik, hogy vizsgálódásait szűk körre szorította és a modern gazdasági élet alapjait a római birodalom bukásával kialakult latin-germán kulturkörre lokalizálta és a modern capitalismus szellemét a középkori kézműiparos gondolkodás ellentétének állította be, a továbbiakban pedig a bizonyítékokat nem objective vizsgálta, hanem ennek az előzetesen megalkotott véleménynek megfelelően idomította. A capitalismus azonban nem középkori kézműiparos rendszernek, hanem a naturalgazdaságnak és a feudalizmusnak az ellentéte és a capitalismus nem a kézműipari rendszernek és gondolatvilágnak romjain épül fel, hanem a feudalizmusnak lép a nyomába. Minden kezdetleges társadalomban a törzsfő, fejedelem vagy király földet ad övéinek és ennek ellenében szolgálatokra kötelezi őket. Ezt mutatja Görögország, Róma története, a germán őskor, sőt ezt

bizonyítják a csak napjainkban ismeretessé vált japán, mexikói és perui őstörténelem adatai is. Ezekben a társadalmakban a föld nem bír a továbbtermelést szolgáló tőke jellegével, hanem csak a szükségletek közvetlen kielégítését szolgálja. A complicitabb gazdasági és állami feladatoknak ez a társadalmi szervezet nem felel meg és szükségképpen megjelennek a capitalismus első csirái. Az igények növekedésével a háztartás saját szükségleteit nem képes kielégíteni, megkezdődik a kereskedés, amelynek törekvése mindig az, hogy olcsón szerezzen be és drágán adjon el; a fejedelmek, kik feudális hadseregeikkel különösen támadó háborút viselni nem tudnak, zsoldos hadseregeket igyekeznek szervezni; ehhez pénzre van szükségük, a mit vagy kölcsönökből, vagy bizonyos haszonhajtó jogok bérbeadásából szereznek; a háború haszonhajtó, capitalistikus jellegű vállalkozássá alakul át és a jelenségek szaporodásával a feudális társadalom tőle egészen idegen gazdasági alapokra helyezkedik át.

Szóról-szóra ez Brentano szerint a modern capitalismus kifejlődése is, azzal a kiegészítéssel azonban, hogy a népvándorlás gazdaságilag nem csinált Európában tabula rasát, mint Sombart feltételezi, hanem megmaradtak a kapcsolatok, a melyek a római idők capitalismusához vezettek vissza. Ezt a kapcsolatot különösen Bizáncz és a bizánczi befolyás alatt álló olasz városok tartották fenn, a melyek már jóval a Sombart által kiindulási pont gyanánt megjelölt 1204. év előtt nagyszabású és határozottan capitalistikus jellegű kereskedést űztek a Levantéval, Német- és Franciaországgal. Ezt Brentano a példák és adatok egész tömegével illusztrálja. Capitalistikus jellegűek voltak ezeknek a városoknak hadi vállalkozásai is. Genuában már az első keresztes hadjárat alkalmával egy maona — a részvénytársaság ősi formája — egész hajóhadat szerelt fel és tagjai a befektetett tőke arányában részesedtek a zsákmányból. Ugyanezt cselekszi állandóan Velence is. A keresztesek krónikásai meg is írják az olasz városokról, hogy csak az auri cupido az, a melyért a vállalkozásokban résztvesznek. Az olasz városok kereskedelmi szerződést kötnek Bizánczczal, a szaraczenokkal, Egyiptommal, a melyek nekik különleges elbánást és ezen a réven nagy nyereséget biztosítanak. A dolog természetéből folyólag ezekben az olasz városokban, a melyek kereskedésre vannak utalva, napról-napra hitellel érintkeznek, emancipálódik leghamarabb a gondolkozás a keresztyén traditionalismus alól, a mely tiltja a kamatátvételt, az embertársak kiaknázását és a nagy haszonra való törekvést, szóval már korán, jóval a Sombart által mereven odaállított dátum előtt megszületik a modern capitalistikus gondolkozás. Olaszországból azután rohamosan átterjed az új gazdasági felfogás a nyugat többi államaiba is. A mi pedig magát az

1204. évet és Konstantinápoly elfoglalását illeti, ott Sombart össze téveszti az okot az okozattal. Konstantinápoly elfoglalása nem kiindulási pontja a modern capitalismusnak, hanem csucspontja a középkori olasz capitalistikus életnek. Velenceze ugyanis, mint Bizánczczal vetélkedő kereskedő nagyhatalom vitte bele a nyugati kereszteseket Bizáncznak elfoglalásába, amely gátolta a Levantén való teljesen szabad érvényesülését.

Röviden összefoglalva tehát, nem a kézműipari organisatio és capitalismus, hanem a feudalismus és capitalismus az egymással szembeállítandó fogalmak. A kézműipari organisatio csak kis része a középkor társadalmi és gazdasági berendezésének, melynek általános jellegét a hűbériség adja meg. A kézműipari organisatiót és capitalismust azért sem lehet egymást követő gazdasági rendszernek feltüntetni, mert a kézműipari szervezetek virágzási idejüket csak a 14., 15. és 16. századokban érik meg, mikor a capitalismus már erősen ki volt fejlődve. Általában pedig a modern capitalismus sokkal régebbi eredetű, mint Sombart feltételezi és visszanyulik a 10. század előtti időkbe, mint a Bizánczban soha meg nem szűnt erősen mercantilis gazdasági szellemnek egyenes leszármazója.

A capitalismus eredetéhez hasonlóan az okot és okozatot téveszti össze Sombart másik könyvében is, melyben a zsidóságnak a capitalismus kifejlődése körüli szerepét vizsgálja. Ezt a könyvet Brentano, utalással a hibásan felállított kiindulási pontra és a belőle vont merőben önkényes következtetésekre, szokatlanul élesen a német tudományosság egyik legszomorúbb jelenségének mondja. Szerinte ugyanis a capitalistikus gondolkozás nem a zsidó jellem, zsidó vallás és zsidó múlt szüleménye és a capitalismus nem a zsidókkal vándorol Olaszországból és Spanyolországból északnyugatra, mint Sombart állítja, hanem a gazdasági súlypont eltolódása természetesen következik a világforgalomnak a Levantéről északnyugatra való terelődéséből. A zsidóság nem okozta, hanem követte a gazdasági élet vándorlását. Igaz, hogy a zsidóságnak különleges helyzete, az egész világon való szétszóródása és rendkívül nagy faji és vallási együttérzése igen nagy szerepet juttatott a legfontosabb capitalistikus természetű gazdasági ágazatban, a kereskedelemben. A népvándorlást követő népchaosban, a bellum omnium contra omnes idején a zsidó, a ki mindenütt megtalálta hozzátartozóját, természetes közvetítője lett a kereskedelemnek. A capitalismust azonban, mint az előző fejtegetések igazolják, nem teremtette meg. Ellenkezőleg a zsidó maga is gyakran mint haszonhajtó tőke szerepelt a fejedelmek és feudális főurak kezében, a kik őt rendszeresen koppasztották. Sombart fejtegetése azonban a dátumokkal és tényekkel sem egyezik. Spanyol-

ország a 15. század végén üzte ki zsidóit, gazdagságának tetőpontjára azonban a 16. század végén és a 17. század elején jutott. Az olasz városokban nem halt ki a capitalistikus szellem a 16. században, csak elvesztette a teret, a hol érvényesüljön. Brentano ismét a historiai adatok egész sorával igazolja, hogy az olasz kereskedő városok milyen kétségbeesett küzdelmet folytattak az őket sújtó gazdasági veszedelemmel szemben. Az Indiába vezető keleti út felfedezése után Velence mindenáron szerződést akart kötni Portugáliával, hogy a forgalomnak legalább egy részét magának biztosítsa; a Loredánok és más velencei patriciusok, mikor a tengeren a vezető szerepet Hollandia ragadta magához, tőkéjüket holland vállalatokba fektették; a flórenczi pénz és flórenczi iparosok játszottak közre az angol textilipar kifejlődésében stb. Ez nem a capitalistikus szellem kihalta, hanem egyszerűen a gazdasági súlypontnak a forgalmi viszonyok által indokolt eltolódása. Hasonlóan ellentmondásban van Sombart önmagával, mikor hosszasan bizonyítja, hogy a korlátlan nyereségre törekvő capitalistikus szellem zsidó productum, másrészt pedig elismeri, hogy a nyereszkesedést tiltó keresztény ideológia is a zsidóságtól származik.

Ezek a fejtegetések magukban foglalják Weber elméletének bírálatát is, a mely a capitalistikus gondolkozást a reformatióval hozza összefüggésbe. A capitalistikus gondolkozás kifejlődése a foglalkozással, nem pedig a vallással és hittel függ össze. Az olasz kereskedővárosok polgársága katolikus volt, de hamarosan túltette magát a katolikus egyháznak anticapitalista szellemén, viszont a capitalistikus szellem a protestantismus körében ott kapott lábra, a hol az új hitet a kereskedő városi polgárság tette magáévá, így Angliában és Hollandiában. Franciaországban a főnemesség volt átmenetileg protestáns, gondolkozása azonban feudális maradt és Magyarországon is, a hol a gazdasági viszonyok adva nem voltak, a protestantismus nem lett capitalistikus gondolkodású. Az ok és okozati összefüggés éppen úgy bizonyít Weber, mint Sombart ellen.

Brentano könyve, a mely lenyesegeti két kiváló szerzőnek egyoldalú felfogásból eredő túlzásait és sok téves nézetet oszlat el, önmagában is igen becses munkája a gazdaságtörténelemnek. Különösen kiváló érdeme a nagyrészt ismeretlen források felkutatása és kritikai feldolgozása. A német közgazdasági tudomány veteránja, a ki fiatalos lelkesedéssel vetette magát egy nagyszabású irodalmi polemiába, így igen értékes adalékokat szolgáltatott a korunkban uralkodó capitalistikus gazdasági rendszer eredetének problémájához.

t. s.

A gazdasági élet statistikája.

Kenéz Béla: *A gazdasági élet statistikája. — A termelés statistikája. — Nép és föld* Budapest, 1917. 476. old.

Kenéz Béla, előbb a kolozsvári, most a budapesti egyetemen a statistika tanára, nagyobb szabású vállalkozásba fog, mely mindnyájunkban, kik az közgazdasági életben akár gyakorlatilag, akár elméletileg részt veszünk, kell hogy érdeklődést keltsen. A gazdasági élet statistikáját kívánja feldolgozni a maga teljes egészében, különösen úgy, hogy a magyar szempontok nyomuljanak előtérbe.

A munka igen nagyarányúra van tervezve, mert külön dolgozza fel a termelés, a forgalom, a jövedelemeloszlás és a fogyasztás statistikáját. E négy nagy részből maga a termelés a termelőágakat külön kívánja bemutatni. A termelőágak között viszont az őstermelésre magára három kötetet szan, melyek közül az egyik az őstermelő népességet önmagában, a másik a nép és föld összefüggését, a harmadik pedig a területet önmagában kívánja feldolgozni. A feladat óriási, egy emberéletre több, mint elegendő.

Ebből a statistikai encyclopaediából most az őstermelési rész II. kötetét kaptuk bemutatónak „Nép és föld“ cím alatt, tehát azt, a mely az előszó szavai szerint: „Az őstermelő népességet az őstermelés céljait szolgáló területtel való összeköttetésben igyekszik megvilágítani.“

Maga a munkának, illetve munkáknak conceptiója oly természetű, hogy szerzőnk alkotása elsősorban idézési művé válik. Már a megjelent kötet is mutatja, hogy politikusaink, közgazdáink gyakran fognak utánanézni Kenéz adatgyűjtésének. Ezért a szó igazi értelmében bírálatot a megjelent könyvről adni lehetetlen, sőt szükségtelen, ellenben mellőzhetetlen az, hogy így az összegyűjtött nagy adattömeg, mint a szerző gondolkodása, különféle oldalról világíttassék meg már csak azért is, hogy szélesebb körök érdeklődését keltse fel ama nagy kérdések iránt, melyek itt szóba kerülnek.

A legtermészetesebb az volna, ha mint statisztikai könyvet igyekez-ném boczolni Kenéznek „Nép és föld“ című művét; ezt a feladatot azonban máskorra hagyom. Kétségtelen, hogy statistikusaink köréből fognak erre a feladatra mások vállalkozni. Ez az új statistikai könyv azonban nemcsak statisztika és nemcsak elmélet. Gyakorlat és politika. A szónak legjobb értelmében a magyar birtokpolitikának és a birtokpolitika legaktuálisabb kérdésének erős harcosa. Ez a szempont az, a melyből észrevételeimmel Kenéz művét kísérem kívánom és a magyar közönségnek azt beajánlom.

Szerző és olvasó bocsássonak meg ez ismertetésnek most következő különösségeért, vagy inkább szokatlanságáért. De magyarázata

van. Kenéz könyvét én már régen vártam. Nem tudtam, hogy Kenéz fogja megírni, de tudtam, hogy valaki vállalkozni fog rá és még inkább tudtam azt, hogyha vállalkozik, objectív adatfeldolgozásának nem lehet más eredménye, mint az, hogy teljesen igazolja azt a földbirtokreformot, a melyet annyi támadással szemben annyi éveken át magam és a velem együtt gondolkozók képviselnek.

Kenéz annyira objectív, következtetései oly világosan a számokból fakadnak, hogy senki részrehajtással, legkevésbé pedig avval, hogy az általam képviselt irányzat felé pártosan hajlanék, józanul vádolni nem fogja. És mégis igazságainak legnagyobb része semmi egyéb, mint az én igazságaimnak a megerősítése. Ő nem polemizál, de számai polemizálnak és hatalmas erővel döntik le az ellenérveket, jobban mondva azokat az ürügyeket, a melyeket a democraticus agrárreform ellen sorakoztatnak.

A következő sorok nem egyebek, mint mondatok, a melyek Kenéz könyvéből vannak összeállítva. Kis cikkem végén a lapszámok is pontosan advák. Az olvasó vonja le maga ezekből a következtetéseket és én meg leszek e következtetésekkel elégedve. Ugyanakkor ki fogja találni azt is, hogy Kenéz könyvéről szóló ismertetésem azért öltözik ebbe a különös mezbe és azért öltötte föl önkéntelenül a polemiának (talán a legobjectivebb polemiának, mely elképzelhető) ruháját, mert: mindezek az adatok és következtetések nem nekem, hanem a Magyar Gazdaszövetségnek és a „Szövetkezés“ című lapjuknak szólnak. A Magyar Gazdaszövetségnek van egy igen szeretetreméltó, közbecsülésben részesülő alelnöke, Bernát István. Van azután egy igen mérges, igen epés kis lapocskája, melyet rendkívüli számokban is szétküldenek az országban. Senki sem hinné, hogy e kitünő személyiség és e furcsa kis lapocskák között összefüggés van, pedig ez megvan. A lapban rettenetes hazaárulások, hajmeresztő intrikák lepleztetnek le és leginkább gyanus szerkesztőjük előtt alulirotnak a személye. Ha beszélek, reám kell támadnia, ha valamit írok, okvetlen bűnös tendenciákat kell neki (a mi nem megy mindig könnyen) felfedeznie, de leggyanúsabb neki, ha hallgatok. Miután pedig most már hosszú ideje nem irtam birtokpolitikáról, természetes, hogy mind gyorsabban röpülnek felém a vádak egy kedves embernek igen fanyar cikkeiből. A gazdaszövetségben leplezett borzasztó merényletek, melyekre a mercantilista világ úgy látszik az én biztatásomra készül s ama sötét intentiók, melyeknek hátborzogató részleteit a gazdatársadalomnak el kell hinnie, mindezek eddig válasz nélkül maradtak, miután a mercantilistának az a rossz szokása van, hogy boszorkányok ellen, a melyek nincsenek, nem szokott védekezni. Most azonban mind e kérdésre válasz jön, a választ az agrárpolitika tekintetében megadják Kenéz Béla nagy készültséggel irt

munkájának tételei. Ajánlom őket a gazdakörök szives figyelmébe annál is inkább, mert senki sem tagadhatja el statisztikus szerzőknek nagy hajlandóságát a gazdatársadalom minden józan kívánságának teljesítése irányában. De józan kívánságok elől a mercantilista sem szokott elzárkózni. Úgy értse az olvasó, hogy a következőkben mondatokat kap, melyek Kenéz Béla tételeit foglalják magukban és ezek a következők:

Ha 50 holdnál kisebb darabokra osztanák a nagy birtokterületeket, 33⁰/₀-kal több kereső találna azon megélhetést, a valóságban e szám azonban ennél valószínűleg nagyobb lenne, 40—50⁰/₀ a különbség.

Ha a nagy birtokterületeknek csak egy tizedrészét gondoljuk 50 holdnál kisebb gazdasággá feldarabolva, 120.000 ember helyett 180.000 embernek adna foglalkozást.

Mindebből az következik, hogy a nagybirtok felsőbbiségét a termelés terén éppenséggel nem lehet oly határozottan hirdetni, mint sokan szokták. Még a növénytermelés dolgában sem oly bizonyos az elsőbbség. A kisbirtok a gazdasági műveltség egy bizonyos fokának elérével többet termel.

Állatot a kiscgazdaság többet tart.

Az 50 holdnál kisebb gazdaságokban majdnem négyszer annyi a háziállat, mint az 1.000 holdnál nagyobbakban.

A kisbirtok valószínűleg jövedelmezőbb.

A mostanában sokat emlegetett többtermelés egyik főtenyezője a kiscgazdaságok szaporítása.

Bővebb vizsgálódást és bizonyítást a nagybirtok népritkító hatása kíván, mert e hatást megállapítani csak alapos kutatás után lehet és talán éppen ezért nem is mindenki ismeri el.

Statisztikai számai mennyiség-tani pontosságú összefüggést állapítanak meg a birtok elaprózódása és a népsűrűség között.

A nagybirtok legnagyobb térfoglalásával jellemzett négy vármegye népességének természetes szaporodásából vándorlás révén 10 év alatt 3·9—10·4⁰/₀ folyt el, a nagybirtok legkisebb területéről nevezetes négy vármegyében pedig 2·6—6·6⁰/₀.

A kisbirtokú megyékben 1.000 hektár szántóföldön több mint 240 főnyi népnövekvés jelentkezik, vagyis kereken 33⁰/₀-kal nagyobb, mint a nagybirtokú megyék aránylagos szaporodása.

A latifundiumos határú községek mezőgazdasági népe megfogyott. Nemcsak az ipari népesség fejlődésére kedvezőtlen a nagybirtok túltengése; megritkul vidékükön a mezőgazdasági kereső népesség is, mivel hogy kevesebb a megélhetés alkalma és mert nem lévén kilátás a birtokszerzésre, elvándorol.

Valóságnak kell tehát tekintenünk, hogy a nagybirtok, ha túlzásba megy, ritkábbá teszi a népességet, útját állja a munkáskezek nagy

tömegét kívánó ipari fejlődésnek, csökkenti a belső fogyasztást és a honvédelem erejét. A népesség megritkításával maga alatt vágja a fát, a munkaerők hiánya miatt mind nagyobb területeket kénytelen intenzív művelés nélkül hagyni.

A magyar paraszt számára már rég hozzáférhetővé kellett volna tenni a magyar vidék, a Dunántúl és az Alföld szántóföldjét, hogy erőtartálékul szolgáljon a más, kedvezőtlenebb vidékeken szenvedett veszteségek pótlására.

Ha nem dobjuk le, vagy legalább is nem lazítjuk meg a kötött birtok bilincseit, nincs miből földhöz juttatni a népet, ha csak szántszándékkal nem akarjuk még szűkebbre szorítani eldarabolásokkal a középbirtokok területét, mert a nagybirtok jórésze meg van kötve vagy szilárd kezekben van.

A porosz nagybirtok vidékéről szóló elvándorlás a németiség sorait ritkítja.

Ma Dániában minden mezőgazdasági munkából élő férfinak és házasságban nem élő nőnek joga van egy 8.000 dán koronánál nem nagyobb értékű ingatlan megszerzéséhez állami kölcsönre.

A mezőgazdaságban nincs concentratio.

A korlátolt forgalmú birtokról szóló egész fejezet (281 – 340-ig) különösen elolvasásra és megszivlelésre méltó. Daczára szerző igen nagy tartózkodásának, föltételei mégis a következők:

A hitbizomány nem magyar eredetű intézmény, sőt ellenkezik a magyar jog szellemével.

Nemcsak terjesztik és állandósítják a latifundiumokat a hitbizományok, hanem a csak latifundiumos gazdaságok szóvá tett kárát fokozzák is.

Német megállapítás szerint a szabad birtokok jövedelmezősége vagy 25⁰/₀-kal nagyobb, mint a hitbizományi földeké.

Kevesebb locomobil és kevesebb állattartás jut a hitbizományra, mint a szabad birtokra.

A hitbizomány a népesség szaporodására nincs jó hatással.

Baranya vármegyében egy házasságra átlag 3·4 gyermek születik és a népesség az utolsó évtizedben csak 3·8⁰/₀-kal szaporodott, nagyrészt bizonyára azért, mert szántóföldjéből sokat foglal el a korlátolt forgalmú birtok.

Valószínűnek kell tartanunk, hogy a kötött birtok káros a szaporodásra.

Ugyanaz a néposztály ama hat megyében, a hol a kötött birtok a terület legnagyobb részét foglalja el, 10·5⁰/₀-os, vagyis kétszer, illetőleg háromszor akkora szaporodást ért el, mint a megkötött földű megyékben és sohasem maradt mozdulatlan.

Stocing községben, kismartoni járás, a hol a határ majdnem két harmada hitbizományi föld, egy évtizedben egy fővel szaporodott a lakosság.

A közölt adatokból kétségtelen bizonyossággal állapíthatjuk meg,

hogya a kötött birtok és ezek sorában a hitbizomány, nem egyetlen tényező ugyan a népeség szaporodására, de arra jelentékeny és káros hatással van. Számos külföldi példa is bizonyítja ezt.

Nálunk a magyarság érdekei ellen érvényesül a hitbizomány társadalmi és gazdasági ereje.

Nálunk a birtokmegosztás aránytalansága nagyon szembetűnő. Egy és fél millió törpebirtok, egy és fél millió hektár területre szorul össze. A birtokok 99⁰/₀-át alkotó törpe- és kiscgazdaságok az anyaországban a felénél alig többet foglal el, de nem egészen 4.000 nagybirtok 7¹/₂ millió hektáron, az összes mezőgazdasági terület majdnem egyharmad részén terül el.

Mindezen enyhítő tények számbavetése és az adatok kellő értékelése sem másítja meg azonban azt az igazságot, hogy birtokmegosztásunk kedvezőtlen.

Mindezek az adatokból szerzett objectív nagy igazságok pontosan megírva találhatóak Kenéz Béla „Nép és föld“ című könyvének következő lapjain: 23, 53, 60, 62, 65, 97, 99, 100, 101, 103, 104, 134, 139, 196, 216, 236, 302, 313, 314, 315, 316, 319, 322, 324, 325, 327, 333, 385, 392.

Ezek után nem marad más hátra, mint azt mondanom, hogy a könyv igen jó magyarsággal, nagyon sok tanulsággal, nagyon világosan van megírva, csak az nem fogja elérteni igazságait, a ki azokat elhinni nem akarja.

Hegedüs Loránt.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1918. évi márczius hó 7-én, csütörtökön, délután 6¹/₂ órakor helyiségében (V., Mária-Valeria-utca 11. sz., Magyar Folyam- és Tengerhajózási palota I. em.) tartja meg rendes közgyűlését:

NAPIREND:

1. Elnöki megnyitó.
2. Az igazgató-választmány 1917. évi jelentése.
3. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1917. évi számadásokról.
4. Az 1918. évi költségeket megállapítása.
5. I. Az 1918. évre az elnök. Az 1918—1920. időszakra: II. egy al-elnök. III. egy igazgató, IV. két főtitkár, V. egy pénztáros, VI. egy ellenőr, VII. egy ügyész, VIII. hetven igazgató-választmányi tag, IX. az 1918. évre öt számvizsgáló-bizottsági tag megválasztása.
6. Indítványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő indítványok legkésőbb három nappal a közgyűlés előtt az elnökséghez benyújtandók.)

Felolvasó-ülés:

A Magyar Közgazdasági Társaság folyó évi márczius hó 7-én délután, a közgyűlés után, felolvasó-ülést tart, melynek tárgya: Antal Géza országgyűlési képviselő „A hitellekötésről“ szóló előadása.

A jövedelemeloszlás elméletének új kiindulópont alapján való revisiójáról.

1. A jövedelemeloszlás főágai¹⁾ című könyvemben nem a szokásos módon, hanem az uralkodó elméletektől eltérő alapon igyekszem a jövedelemeloszlás problémáját megragadni.²⁾ Ebbeli törekvésem szempontjait, főleg pedig egy más kiindulópont választásának indokolását legyen szabad az alábbiakban adnom.

A jelenleg uralkodó közgazdasági theoria az egyes jövedelemágakat a különböző termelési tényezők árainak tekinti. A jövedelemeloszlás elmélete így végeredményben az áralakulás elméletéhez tartoznék. E fel fogás szerint tehát az ár, illetve az értékelmélet magában foglalja a jövedelemeloszlás elméletét is. A jövedelemeloszlás elmélete nem külön közgazdasági probléma itt az érték- és árelmélettel szemben, vagy a mellett, hanem azzal egybeeső ekként.

A történeti iskola hangoztatja ugyan, hogy a jövedelemeloszlás alakulására a szoros értelemben vett gazdasági folyamatok és a társadalmi, jogi, szóval emberi rendszabályokkal létesített intézmények és intézkedések egyaránt befolyást gyakorolnak,³⁾ csak hogy ez az irány inkább csak inductiv-empirikus történeti és statisztikai képet nyújt a gazdasági élet fejtődéséről és így a jövedelemeloszlás alakulásáról is, mint gazdaságbölcseletileg kiépített theoriát.

A határértékelmélet és az ezzel rokon irányok íróinak befolyása volt elhatározó még az ellenkező értéktheoriára is abban a tekintetben,

---

¹⁾ Budapest. Eggenberger 1913. 656. l. 8°. kül. 5—18, 622. s köv. l.

²⁾ A gazdasági jelenségek egyuttal jogi természetére Stammler (Wirtschaft u. Recht) és legújában Diehl (Theoretische Nationaloekonomie 1916., csak bevezető kötete jelent meg), mutatott rá kimerítően. Önálló jövedelemeloszlási elméletben azonban még kellő nyomatékkel nem érvényesült ez a szempont.

³⁾ Lásd pl. Schmoller: Grundriss i. K. II. 425—6. l. A régebbi gazdaságtan sokkal inkább külön területnek tekintette a jövedelemeloszlás tanát. Sőt Stuart Mill szerint míg a termelés fizikai jellegű törvényeken alapul, addig a jövedelemeloszlás emberi csinálmány: . . . (Mill: Principles 1867. kiad. Book II., 123. l.)

hogy a jövedelemeloszlás problémája az értékelmélet részeként állíttassék oda. Ennek következtében az érték-, illetve ártörvényeket nemcsak uralkodóknak veszi általában véve a modern gazdaságtheoria a jövedelemeloszlás terén is, hanem a döntősúlyú társadalmi és vagyoni jogi kategóriákat szinte figyelembe sem véve, egyedül ár- és értékelméleti alapon rajzolja meg a jövedelemeloszlás képét.

A Marxismus álláspontja is ugyanez nagyjából végeredményben a kapitalizmus gazdasági rendjére vonatkozólag, amennyiben a jövedelemeloszlás problémáját és e kettőnek szempontjait összekuszálva tárja elé ott is, a hol — mint pl. a tőkekamat magyarázásánál — az értékjelenségen túlmenő társadalmi hatalmi jelleget hangoztatja.¹⁾ A munkabért a kapitalistikus termelési rend keretei között kialakuló árgyanánt állítja oda az „árúvá lett“ munkának.

Az elméletben uralkodó irányok szerint tehát a jövedelemeloszlás alakulása szigorú gazdasági, nevezetesen ár- és értéktörvények eredője.

Saját felfogásom, a mint az említett munkának egész gondolatmenetéből kiviláglik, teljesen más nézőszögből tekinti a jövedelemeloszlás kérdését.²⁾

Szerintem tulajdonképpen árjövedelem a megkülönböztetett jövedelemágak közül egyedül a bruttó vállalkozói nyereség, melyet másként árjövedelemnek is nevezek épen azért. Ellenben az ebből közvetve, vagy közvetlenül kihasított többi jövedelemágak épen nem árjövadelmek többé. Az ár fogalmának eredeti értelmével szemben való analogikus kiterjesztése ugyanis a jövedelemeloszlás elméletében szerintem fogalomzavarra vezet, mert elmoszuk ezzel az egyes jövedelemágak között való társadalomgazdasági szempontból annyira elsőrendűen fontos különbségeket. Vissza kell mennünk tehát az árnak eredeti és egyedül szabatos értelméhez, ahhoz t. i., mely materialis árúért fizetett ellenértéket jelent.³⁾ A munkabért, haszonbért és kamatot élesen meg kell különböztetnünk az ár eredeti fogalmától és nem kell azt per analogiam kiterjeszteni a kamatra, munkabérre, haszonbérre stb.

Szerintem tehát a különböző jövedelemágakat egyszerűen az egyes termelési tényezők külön árai gyanánt állítani oda helytelen elméleti általánosítás vagy analogia, mondhatnám erőszakos következtetés.

¹⁾ Lásd Marxnak ebből a szempontból való kritikáját: Tugan-Baranowsky: Soziale Theorie der Verteilung 1913. c. művében (16—17., 22—24. l.).

²⁾ A jövedelemeloszlásnak pusztán árelméleti felfogásával szemben lásd ennek a könyvemnek a következő lapjait: 29., 179: 1. jegyz., 437—8.; 2. jegyz., továbbá a 469—476. lapjait a jegyzetekkel együtt.

³⁾ Lásd i. m. 471. lap, 1. jegyz.

A — bár uralkodó — felfogás, mely a munkabérben, kamatban és a járadékban az egyes termelési tényezőknek: a munkának, tőkének és a természetnek árát állítja oda, voltaképen a dolog lényegére nézve megtévesztő hamis analógiával él, mert:

a) azt a fictiót kelti fel, mintha a termelés főtényezői a „természet“, a munka és a tőke különálló és concret adásvétel tárgyai lehetnének éppen úgy és éppen oly értelemben, mint a hogy egyes materiális tárgyi javakat eladni és megvenni lehet. Mintha a munkának, eme phisikai erő-kifejtésnek és a tőkének, emez immateriális társadalmi kategoriának ellenszolgáltatás fejében való rendelkezésünkre állítása teljesen azonos jelenség volna pl. egy czipőnek, vagy kalapnak az adásvételével!

A kellő megkülönböztetést szinte erőszakosan elmosó és — sajnos — gondolkodásunkba már nagyon is átment általánosításokkal állunk itt szemben. Mindazonáltal és annál is inkább hangoztatnunk kell a szigorú distingválás szükségét.

b) Azt a benyomást kelti fel ez a felfogás, mint hogyha mindenik jövedelemágnak kialakulása egyszerű üzleti áralakulás volna. Mint hogyha szigorú gazdasági törvényeken alapuló természetes és szükségszerű quotát képeznének az egyes jövedelemágak gyanánt jelentkező hányadrészei a társadalmi termelés hozadékának s mint hogyha e quota meghatározásában társadalmi, politikai, erőhatalmi stb. stb. tényezők nem szereplnének a szoros értelemben vett üzletiek mellett a legtarkább változatosságban.

2. E felfogás tehát lényegében csereforgalmi áralakulássá egyszerűsíti a megkülönböztetések elmosásával a jövedelemeloszlást, mely pedig a kifejlődött társadalmi jogrend keretei és jogcímei szerint alakuló és nagyon is változatos előfeltételeken alapuló osztozkodás a társadalmi termelés eredményén. ¹⁾

Szerintem a társadalmi termelés eredményében való részesedés okozati alapjai elsősorban a társadalomnak az idők folyamán kialakult jogi rendjében rejlenek, mely vagyonjogi rend különféle jogcímekeket fejlesztett ki a jövedelemben való részesedésre. E jogcímekek kialakulása az egyes jövedelmi alanyokra nézve számtalan mennyiségű társadalmi konjunkturának, természeti, fizikai, egyéni, jogrendbeli okoknak az eredője.

Az ár- és értékalakulás szempontjai természetesen fontos tényezőként hatnak közre az egyes jövedelmek alakulásánál, de nem törhetik át és nem törölhetik ki azt a társadalmi ténytet, hogy a jövedelemhárulás elsősorban történetileg kialakult társadalmi jogcímekeken történik. ²⁾ Tehát

¹⁾ V. ö. i., m. 472. l. jegyz.

csak az részesülhet jövedelemben, a kinek már megvan bizonyos társadalmi jogcíme ahhoz, hogy bizonyos jövedelemnek részese legyen. Az áralakulás szempontjai ilymódon csak ezeken a jövedelemhárulási jogcímeiken keresztül és azok alapján birnak vonatkozással az egyes jövedelemalanyokra. A jövedelemben való részesedés gyakorlati módja ekként jövedelmi jogcímek szerzésében áll.

Minden gazdasági alanynak jövedelemeloszlásbeli helyzetét vagyoni jogi, vagyis jövedelmi jogcímek tekintetében elfoglalt helyzete adja meg. Már pedig ez a vagyoni jogi helyzet nem egyszerűen valamely áralakulás eredménye.

Kinek-kinek vagyoni jogi helyzete születésnek, intellectuális, physikai, a társadalomban elfoglalt, környezetbeli tényezőknek, történeti alakulás eredményeinek stb. stb., szóval annyi különböző természetű előzményeknek is a társadalmi eredője, hogy azt pontosan megfigyelni teljesen lehetetlen és csupán a számtalan ok társadalmi eredőjét: a concret vagyoni jogi helyzetet, mint a jövedelmi jogcímek tartalmozóját állapíthatjuk meg.

Az áralakulás tényezői az előzményüket és alapjukat képező egyéni társadalmi helyzeteken keresztül hathatnak közre a vagyoni jogi helyzet kialakulásában.

Az egyénnek tehát elsősorban jövedelemben való részesedésre jogosító társadalmi helyzeteket: jogcímeket kell szereznie. Ez pedig a nagy tömegekre, a társadalom egészére nézve: socialis kérdés, az egyénre nézve pedig a társadalomban elfoglalt gazdasági hatalmi, azaz vagyoni jogi positio kérdése.

E vagyoni positio azután kihat az árak alakítására, azok nagyságának megszabására is, de kihat elsősorban arra, hogy kiki a maga gazdasági hatalmi positiójának megfelelő hányadot kanyarítson el a társadalmi termelvény eredményéből.

Röviden kifejezve: a jövedelemeloszlás emberek csinálmánya: társadalmi eredmény, nem pedig az emberi cselekvőség fölött álló gazdasági törvények egyszerű következménye.

3. A mindenkori jövedelemeloszlás, mint társadalmi eredmény azonban igen természetesen társadalmi előzményeken alapul. Ezek nélkül az előzmények nélkül gondolni el a jövedelemeloszlás folyamatát, valószínűtlen elméleti fictio volna, mely semmiképpen sem találó az élet valóságára.

Ezek a mindenkori jövedelemeloszlás concret eredményeit létrehozó előzmények történeti alakulás gyanánt a társadalomban közreható legkülönbözőbb tényezőkből tevődnek össze. Eredményük: egy-egy kornak concret jövedelemeloszlása valóságként áll előttünk. Annál nehezebb

azonban ezt az eredményt létrehozó előző okokról helyes áttekintést szereznünk,

Hogyha most már arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a mindenkori jövedelemeloszlás nem egyszerű gazdasági törvények szükségszerű következménye, hanem emberi csinálmány: társadalmi kategória, akkor is hozzá kell tennünk, hogy mindig csak bizonyos, már kialakult előzmények által megadott lehetőségek között mozoghat az az emberi cselekvőség, mely egy bizonyos időpontban a jövedelemeloszlás konkrét alakulására befolyást gyakorol.

Ha például azt mondjuk, hogy *A* és *B* időpontok közötti időközben az emberi cselekvőség befolyást gyakorolt a társadalmi jövedelemeloszlásra, akkor ez a cselekvőség az *A* időpontig bekövetkezett előzmények történetileg kialakult eredményeinek alapján és azoknak, mint konkrét társadalomgazdasági helyzetnek alapulvételével nyilvánulhat meg csupán és fejtheti ki hatását.

Ha most már egy konkrét jövedelemágnak pl. a munkabérnek egy bizonyos korszakon belül véghezment alakulását vizsgáljuk, akkor, ha feltételezzük is, hogy emberi törekvés és cselekvőség eredménye volt egy bizonyos időben bizonyos munkabérviszonyoknak a megteremtése, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ezeknek a konkrét munkabérviszonyoknak kialakulására közrehatott emberi cselekvőség csakis a vizsgált korszak kezdetéig kialakult társadalomgazdasági helyzet által megadott lehetőségek körén belül vehette kiinduló pontját.

Ha tehát az *A* időponttól *B* időpontig terjedő korszakban vizsgáljuk a munkabér alakulását, akkor be kell látnunk, hogy azok az osztálytörekvések, szervezkedések, munkásügyi törvények szóval az a társadalmi cselekvőség, mely e korszak munkabéreinek, mint társadalmi jövedelemágnak fejlődésére befolyást gyakorolt, csakis azokból a lehetőségekből indulhatott ki, melyek az *A* időpontban e cselekvőség számára tényleg megvoltak a társadalomban, illetve a gazdasági életben.

Ha például az *A* időpontban a társadalmi termelés termelékenysége, illetve a vállalkozók társadalmi osztálya által a maguk számára kiharított összes netto vállalkozói nyereség nem elég nagy ahhoz, hogy abból a munkabérek 100 százalékos emelkedése kiteljék, akkor ebben az *A* időpontban a munkabér, mint társadalmi jövedelemág semmiféle socialis hatalommal sem lett volna 100 százalékkal felemelhető. Ily körülmények között tehát lehetetlen dolog lett volna a munkásosztálynak egy kétszeres jövedelmi hányadot kiharítani a maga számára termelésük eredményéből még abban az esetben is, hogyha olyan socialis hatalom lett volna is a munkásosztály kezében, melynél fogva az korlátlan önkénnyel diktálhatta volna a munkabér rátáját.

Az egyes időszakok konkrét jövedelemeloszlásának lehetőségét megadó társadalomgazdasági helyzetek kialakulása tehát az egyes jövedelemágak s így a munkabér alakulási lehetőségeinek is megszabja a határait ezen az időszakon belül.

A szervezkedés, az osztályharcz, a sztrájk stb. stb. tehát csak ezek között az adott lehetőségek között mozgó eredményeket érhet el.

Bármilyen nagy hatalmi súlynak örvend például A időpontban a munkásosztály, ezzel a hatalmi súlyával, tehát társadalmi úton sem érhet el nagyobb eredményt ebben az időpontban a jövedelemnagyság terén, mint a milyent a termelésnek ugyanebben az időpontban való termelékenységére lehetősége tesz.

Szerintem ekként a modern munkabér oly módon való kialakulásának jelensége, mint az tényleg történt s a mely megczáfolta az ú. n. elnyomorodási elméletet (Verelendungstheorie), sem a Marx-féle tanítással, sem a jövedelemeloszlás problémáját az ár- és értékelmélet körébe vonó s annak sociális-hatalmi szempontjait elmellőző uralkodó elméleti iránynyal nem magyarázható meg, de nem magyarázható meg a munkabér modern kialakulása egy pusztán „socialis“ jövedelemeloszlási teoriával sem.

4. Ujabban Tugan-Baranowsky egy ilyen jövedelemoszlási elmélet vázlatát állította fel (Soziale Theorie der Verteilung), mely élesen szembeszállva azzal a felfogással, hogy az egyes jövedelemágak a különböző termelési tényezők árainak tekintendők, -- mereven szembeállítja azt a tételt, hogy a jövedelemeloszlás jelenségei socialis hatalmi helyzetek megnyilvánulásai. Ez a nézetem szerint sok tekintetben találó álláspont azonban Tugan-Baranowskynál a nyereség és munkabér természetének túlságos egyoldalúan socialis-hatalmi nézőpontból való (T. B. így is nevezi az elméletét: soziale Theorie) megrajzolásához és ahoz a nagyon is merész, általánosságban minden közelebbi körülírás nélkül odavetett socialpolitikai következtetéshez vezet, hogy a munkabér magassága törvényhozásilag szabályozható (i. m. 82. l.).

Saját szempontomból nézve a dolgot, a „socialis“ jövedelemeloszlási teoriának fő fogyatkozása, illetve megfigyeléshiánya, s ebből folyó merev általánosítása abban áll szerintem, hogy az igazi, a közvetlen, a mindennap lépten-nyomon tapasztalható társadalmi jövedelemeloszlási faktort: a vagyoni jog kialakult és specializálódott rendjét szinte meg sem látja, illetve ehelyett, egyszerűen a socialis hatalmi helyzet általános és osztatlan kategóriáját állítja oda.

Nem veszi észre, hogy a kialakult és a gazdasági élet különböző szempontjai által specializált vagyoni jogi rend a társadalmi termelvényeket megosztó s ezáltal jövedelmekké tevő az a közvetlen tényező, a

melyen keresztül érvényesülhetnek nem csupán az áralakulási, hanem a socialis-hatalmi és a gazdaság-psychikai jelenségek is. Szerintem ezért leghelyesebb a társadalmi jövedelemeloszlás alaptényezőjeként a legközvetlenebbet: a kialakult jog intézményes rendjét állítani az elmélet középpontjába, mert ennek gyakorlati megnyilvánulásában kifejezésre jutnak a gazdasági életnek socialis erőhatalmi és subjectiv psychologiai szempontjai egyaránt. A kialakult jogi rend közvetlen szempontjain keresztül megláthatjuk a socialis-hatalmi és a gazdaság-psychologiai, vagy a csereforgalmi háttérrel és mérlegelhetjük azok érvényesülési rangsorát a vagyoni jogi jellegű jövedelemhárulási tényekben.

Hogyha azonban a közvetlen factort, a kialakult jogrendet figyelembe sem méltatjuk, vagy azt a „socialis-hatalmi“ szemponttal egyszerűen azonosítjuk s ezt az utóbbi kategóriát mint ellentétes magyarázati alapot helyezzük szembe az árelméleti magyarázattal, akkor egy olyan perbe kezdünk bele, melynek alig lehet vége, minthogy mind a két oldalról sok hatalmas és igaz argumentummal fognak érvelni. Azonban végeredményben el fog mosódni e közben mégis a dolog érdemére az az irányadó főszempont, hogy a társadalmi életben, vagyis a vagyoni jog rendjén keresztül végbemenő alakulásában a jövedelemeloszlásnak mennyire előfeltételei a socialis hatalmi tekintetek az árjelenségeknek és mennyiben csupán a következményei azoknak.

A munkásság socialis erőhatalmi helyzetének megjavulása kétségkívül egyik oka a jobb munkabérvizonyoknak, csak hogy e socialis-hatalmi helyzet magában véve még nem biztosíthatja eléggé a kedvező munkabérvizonyokat. A modern munkabérvizonyok kialakulásának okai mélyebben gyökeredznek a gazdasági élet talajában.

A modern munkabérvizonyok kialakulásának magyarázata olyan természetű társadalomgazdasági probléma, mely a lehető legnagyobb mértékben át van itatva gazdaság-psychologiai, nevezetesen a társadalmi igények s az ezek által kiváltott energiák filosofiájába vágó gazdaság-psychologiai kérdésekkel is.

Nézetem szerint a tömegenergiákat felkeltő társadalmi igények lélektani szempontjait is elsőrendűen elhatározó tényezőkként kell belevonni gondolatmenetünkbe, hogyha kielégítő magyarázatát akarjuk nyerni a problémának.

Különösen pedig az igények energiatermelő társadalmi hatásának vizsgálatára kell nagy súlyt fektetni, mert ezen az úton nemcsak egy olyan magyarázathoz juthatunk el, hogy a nagyobb igényű munkásság nagyobb hatalmi energiával védi helyzetét és így jobb jövedelemeloszlási arányt kényszerít ki magának, hanem eljutunk a munkáskérdés terén messze túlterjedő logikai alapokhoz is, nevezetesen eljutunk az igények

növekedésének a fogyasztást és ennek folytán a termelést kiterjesztő társadalmi hatásához.

Hogyha pedig az általános társadalmi igények megnövelése körül forgó pszichológiai szempontok a fogyasztás és termelés kiterjesztésének tömeglélektani rugóig vezetnek el, akkor egy kedvezőbb jövedelemhárulási jelenség megmagyarázásának lényegesen kibővült alapjaival állunk szemben. A pusztán socialis-hatalmi jövedelemoszlási magyarázattal ugyanis csak addig az okoskodásig juthatunk el, hogy bizonyos társadalmi osztály nagyobb hatalmi súlyánál fogva nagyobb hányadot hasít ki magának a társadalmi termelés eredményéből. Ha azonban a termelést kiterjesztő társadalomlélektani okokat is állíthatunk be ezenkívül tényezők gyanánt, akkor a társadalmi jószágmennyiségek szükségszerű megnövekedésének szempontja is felelet gyanánt sorakozik a nagyobb socialis hatalmi szempont mellé azzal a feltett kérdéssel szemben, hogy miért állott elő valamely kedvezőbb jövedelemhárulási jelenség. A társadalmi igények pszichológiájának vizsgálata folytán ekként szélesebb alapokra lehet helyezni a jövedelemeloszlási okok vizsgálatát és ezzel ellen-súlyozni az egyes elméleti irányok egyoldalúságát.

5. Azt mondhatjuk tehát, hogy a jövedelemoszlás concret ténye minden időben történeti előzmények folytán kialakult társadalomgazdasági helyzeteken nyugvó és az azoktól megadott lehetőségek körében mozgó emberi cselekvőség eredője.

A *közvetlen* factor pedig, mely a társadalmi termelés eredményének a társadalom tagjai között való szétosztását eszközli, a kialakult jog rendje.

A kialakult jog rendje tehát az a concret valóság, melyre a jövedelemoszlás közvetlenül támaszkodik.

Azok a többi tényezők, a melyet a többi theoriák a jövedelemoszlás rendjének kialakító legfőbb okai gyanánt állítanak oda, csakis ezen a concret alakjában szemlélhető positiv vagyoni jogi renden keresztül érvényesülhetnek és annak háttereként jelentkeznek, a mint arra több helyen rámutatni igyekeztem.

Elméleti szempontból ennek a ténynek a homloktérbe állítása szerintem alapvető fontossággal bír.

Annak folytán ugyanis, hogy a mindenkori kialakult jogi rendben a mindenkori jövedelemoszlás positiv és közvetlen elrendezőjét figyelhetjük meg minden társadalomban, (mert pl. egy socialistikus társadalomban is csak az ott érvényes jog rendje rendezheti el az emberek jövedelmi részesedését) a jövedelemoszlásnak arra a közvetlen elrendező factorára mutathatunk rá, mely minden emberi társadalomban logikailag szükségszerű kategória.

De ez a logikai szükségszerű kategória egyúttal a legutolsó olyan kategória is, a melyet elvitázhatatlan pozitív tényként állíthatunk oda a jövedelemeloszlást elrendező factor gyanánt a nélkül, hogy annak ilyen természetét bármelyik felfogásbeli árnyalat csak némi komolysággal is kétségbe vonhatná.

Az a kiinduló pont ugyanis, hogy minden, csak némileg is megállapodott társadalomban valamely jogi rend alapján megy végbe a mindenkori jövedelemeloszlás, olyan kétségtelen pozitív valóság, a melyet minden elméleti árnyalatnak — legyen az bár individualistikus vagy socialistikus, az érték- és ártheoriának, vagy a socialis-hatalmi elméletnek alapján álló — gazdaságfilozofusoknak, vagy történeti kutatóknak és általában minden társadalmi életet élő embernek el kell ismernie.

Ami ezen a kétségbevonhatatlan társadalomgazdasági tényen túl van, mint annak keletkeztető, kialakító oka és előzménye, — az már nem eléggé szilárd talaj egy semmiféle nézetárnyalat által sem kifogásolható logikai fundamentum számára.

Mihelyt ugyanis tovább megyünk egy lépéssel és azt kérdezzük, hogy a jövedelmeket szétosztó vagyoni jogi rend min alapul és min alapul az elsősorban stb. stb., máris hajbakapnak egymással a különböző elméleti, socialpolitikai és világnézetbeli irányok. Máris szemben áll egymással az a két főirány, melynek egyike szerint a jövedelemeloszlás vagyoni jogi rendje a társadalmi osztályok erőhatalmi állapotának a következménye, a másika szerint pedig az áralakulás gazdasági törvényeinek következménye. Ismét egy további éles ütközőpont azután ebből folyólag az a kérdés, hogy vajjon az érték- és áralakulás vitatott törvényei minden társadalomgazdasági rendben ily jövedelemelosztó törvények gyanánt érvényesülnek-e, vagy csupán egy bizonyos társadalmi rend-e az, mely ily érték- és áralakulás képében megjelenő jövedelemelosztást hoz létre.

Voltaképpen pedig a jövedelemeloszlás problémájának ugy a subjectiv értékelméleti, mint a socialis-hatalmi alapon való magyarázata nem egyéb, mint — tudatos, vagy öntudatlan — indokolása az általunk kiindulási pontul választott kétségbevonhatatlan társadalomgazdasági ténynek, mely szerint a vagyoni jog kialakult rendje határozza meg a jövedelemeloszlás mikéntjét. Mind a két árnyalat ezt a tényt indokolja tulajdonképen, csupán más-más oldalról.

A társadalomban ugyanis a jövedelemeloszlás elválaszthatatlanul és egyszerre gazdasági és vagyoni jogi jelenség egyaránt. Mind a két elméleti irány azt magyarázza most már, hogy ennek a jelenségnek miért kell éppen így alakulnia, szóval: miképpen annak az okozati előzmé-

neyei. Az egyik irány azt veti a másiknak szemére, hogy a mai jogrend socialis-hatalmi kialakító okait a szükségszerű gazdasági kategóriák palástjával takarja el, míg a másik irány logikája végeredményben oda concludál, hogy a vele ellentétes felfogás képviselőinek nincsen meg az érzékük a gazdasági élet magasabb követelményeinek igazi belső rugói iránt.

Igy hát világnézetek is ütköznek össze ebben a két ellentétes jövedelemeloszlási magyarázatban s ez a világnézetbeli összeütközés nemcsak a szűkkeblű osztálygazdaságtanok vitáiban mutatható ki, hanem a fejlettebb, a magasabb szempontú elméletekben is. Ezekben az utóbbiakban is felfedezhető két ellentétes — bár mondhatjuk, hogy többnyire már ethikai magaslatra emelkedett — nézőpont. Az egyik a társadalmi igazságosság tekintetéből is tolja előtérbe a jövedelemeloszlás tanában a socialis-hatalmi szempontot, míg a másik az emberi társadalom qualitativ magasabb érdekeit értékeli sokkal többre, a quantitativ gazdasági egyenlőségnek szerinte alacsonyabbrendű tekintenél.

A különböző jövedelemeloszlási teoriák ekként nagyrésztben vagyoni jogrendünknek tisztán socialis, vagy tisztán gazdaságtani magyarázatát adják tulajdonképpen: különszedik a gazdasággal egybeforró vagyoni jogi életnek a valóságban szorosán összekuszálódott tényezőit. E tényezőknek csupán az eredője látható kétségtelenül: a mindenkori jogi renden nyugvó positiv jövedelemeloszlás.

A jövedelemeloszlás rendjének az említett két fő gazdaság-társadalmi világnézet szerint elkülönülő analysisével szemben szerintem a jövőben majd az a feladat hárul a teoriára, hogy a positiv eredőnek, a jövedelemeloszlás kialakulásának az eddigieknél megfelelőbb synthetikus magyarázatát is adja, összeegyeztető és kiselejtező kritikai felhasználásával az eddigi elméletek megállapításainak.

A kapitalistikus jövedelemeloszlás közelebbi magyarázata végett a legnagyobb súlyt kellett helyeznem arra a tényre, hogy a kapitalizmus korában jövedelmeinket tulnyomólag pénzösszeg — szerintem tőke: s lényegében jogi és conjuncturabeli immaterialis társadalmi kategória — alakjában kapjuk kézhez. Ennek folytán rá kellett mutatni arra is, hogy tulajdonképpen két rokon jelenség megy végbe a kapitalistikus társadalomban, mely azonban nem teljesen fedí egymást, t. i. a tulajdonképeni közvetlen jövedelemeloszlás és a termelt materialis javak szétosztódása. Az előbbi a közvetlen, az általános és emellett a specialisan kapitalistikus jelenség.

A materialis jószágok társadalmi szétosztódása korunkban tulnyomórésztben csupán a közvetlenül pénzösszeg alakjában háruló jöve-

delmek közvetítésével megy végbe, úgy, hogy a közvetlenül materialis jószágokban történő jövedelemhárulás — mint nemkapitalistikus folyamat — korunkban inkább csak izolált részleges jelenségnek tekintendő.

Nem szorul e részben bővebb magyarázatra ekként, hogy jövedelemeloszlási fejtegetéseim gerinczévé tőkeelméletemet kellett tennem.

6. Nézzük ezek után közelebbről azt a kérdést, hogy mily módon alakítja ki és mint választja el különállókká a társadalom jogi rendje az egyes jövedelemágakat.

A civilizált társadalmakat főként az jellemzi gazdasági téren, hogy a másokat is érdeklő gazdasági cselekmények megnyilvánulását többé-kevésbbé bizonyos jogi forma, vagy a jogi szempontból való megengedettségnek bizonyos vélelme előzi meg, vagy kíséri. Azon a téren belül folyik le tehát rendszerint a civilizált ember gazdasági tevékenysége, amelyet a jogrendszer korlátai határolnak körül. Ezeket a korlátokat nyíltan és rendszerint a gazdálkodó, a megélhetéseért küzdő ember nem törheti át. Ezeken belül kell anyagi boldogulását keresnie. Hogy akadunk itt-ott kivételekre is, az mitsem von le a most mondottak általános valóságából.

A régiebb, kevésbbé civilizált időkben szintén megvoltak a gazdasági tevékenységnek a maga társadalmi korlátai,¹⁾ de valószínűleg kevésbbé voltak azok — legalább a mai értelemben — jogiaknak nevezhetők, mert tágabb alkalma nyílt a primitív jogrendet sértő erőszaknak a mindennapi kenyérért való küzdelem terén. Hogy pedig civilizálatlan állapotok között tágabb tere nyílik az erőszaknak a magánemberek tevékenységében,²⁾ ezzel nem azt mondottuk, mintha a civilizált tár-

¹⁾ Wier behaupten: alle Güterverteilung ruhte von Anfang an neben der individuellen Thätigkeit auf gesellschaftlichen Einrichtungen; sie tritt uns im Laufe der Geschichte in den zwei Formen des Arbeits- und Vermögenseinkommens gegenüber; sie hat stets neben wirtschaftlichen andere gesellschaftliche, politische etc. Ursachen . . . . . (Schmoller i. m. II. 880. l.)

²⁾ Az erőszak és törvényszerűség gazdasági szerepének socialistikus oldalról való sajátos fejtegetését adja Fr. Oppenheimer. Szerinte a gazdasági ösztön elvileg a legkönnyebb eszközökkel igyekszik kielégülést szerezni. Az ember itt is a legkényelmesebb, a legbiztosabb és legkellemesebb eszközökhöz nyúl. Ily gazdasági eszköz lehet a munka is, de nem okvetlenül az. Az erősebbik jogán más eszközök szerepelnek a gazdasági életben, t. i. az u. n. politikai eszközök. Ennek a politikai erőszaknak ki nem alakult eszköze (das unentfaltete politische Mittel) a rablás, — kialakult (das entfaltete p. M.), eszköze pedig az állam. Ezzel szemben gazdasági ösztönnek gazdasági eszközei (ökonomisches Mittel), mint ki nem alakult eszközök: a munka és a csere, kialakult eszköze pedig a socialistikus társadalom (Gesellschaftswirtschaft der Wirtschaftsgesellschaft). Mindenesetre szellemes kategorizálás, melynek tudományos értéke azonban igen kérdéses.: L. Theorie der reinen und politischen Ökonomie 1910. 35–52. l.)

sadalmak lakója nem volna kénytelen legyőzhetetlen kényszerűségekkel szemben állani, hanem csupán azt, hogy a modern viszonyok között a magánember élelszükségleteinek megszerzésében sokkal ritkábban támaszkodhatik a jogrend korlátait egyéni önkénnyel áttörő segítségekre, mint azelőtt. Ma sokkal kisebb lehetősége van például annak, hogy valaki földet foglaljon el egyszerűen a maga számára vagy rablóhadjáratok szervezéséből éljen.

A megélhetés rendes forrása a polgárosult társadalmakban a mindenkori jogrend korlátai között elérhető jövedelem. Az erőszaknak szerepe nem szűnt meg ugyan a modern társadalomban sem, de a magángazdálkodás terén a jogrend korlátai mindinkább kisebb teret engednek érvényesülésének. Annyit a mai társadalmi rend legerősebb ellenségeinek is el kell ismerniök, hogy a mennyiben az erőszak társadalmi tényezőként való szereplése megtalálható a modern körülmények között is, az egyéniből mindinkább társadalmivá válik. Így egy-egy magánembernek a jogrendet megzavaró erőszakosságai nem sokat változtatnak a mai gazdasági élet általános képén. Annál többet a társadalom egyes rétegeinek az osztályharcokban megnyilvánuló erőszakos eljárásai.

A társadalom legfőbb erejének intézményesített kifejezője az állam. Az állam az a társadalmi alakulat, a mely felett nem áll többé sanctionáló physikai erő és így az állam kereteibe foglalt társadalomnak, a nemzetnek ereje az, a mely gazdasági téren is legtöbb hatalommal léphet fel úgy a magánosokkal, mint a társadalmi osztályokkal és más államokkal szemben is. Ez az utóbbi eset, t. i. valamely nemzet gazdasági érdekeinek erőhatalom árán való megoltalmazása más nemzetekkel szemben az elgondolható legnagyobbmértvű, egészben vagy részben gazdasági érdekű emberi erő kifejtés.

A magángazdasági cselekmények annyira körül vannak határolva a jog korlátaival, hogy azok majdnem mindig — különösen ott, a hol más egyének érdekeit is érintik — egyuttal magánjogi cselekmények is.¹⁾

A civilizált társadalomban tehát a jövedelem rendszerinti forrásai csak a mindenkori jogrend keretei között alakulhatnak ki. Ezen belül pedig egyrészt a vagyonban, másrészt pedig a munkában találhatjuk meg azokat elsősorban. A munkának és vagyonnak, főleg az ingó tőkevagyonnak sajátságos combinatiójából, mondhatjuk, a tőkére támaszkodó szellemi és physikai munka combinatiójából, egy harmadik modern jövedelmi forrás áll elő: a vállalkozás.

¹⁾ A magángazdasági cselekmények összefüggéséről a javak elosztódásával és a jogrenddel lásd: Komorzynskit (Die nationalökonomische Lehre vom Credit. 2. kiad., 3—16. l.) Több érdekes szempontra mutat rá.

A fő jövedelmi források tehát a vagyon, a munka és a vállalkozás a társadalmunk mai rendjében a gazdálkodó magánemberre nézve, míg a hatalmi felsőbbség az állam, a köz, közjogi hatalmával szerez magának jövedelmet.

Sok ellenvetést lehet talán felhozni ez ellen a felosztás ellen, mindazonáltal azt hiszem, hogy tárgyilagos és találó az.

Jövedelemforrás alatt ugyanis nem a jövedelem végső okait akarjuk érteni — hiszen ez elvont filozofiai kérdés volna —, hanem a megélhetés eszközeit nyújtó legáltalánosabb alapokat akarjuk megjelölni: azt, hogy miből élnek általában a mai társadalom emberei. Élnek pedig vagyonukból, fizikai vagy szellemi munkájukból, vagy vállalkozásukból. A mi ezen a három kategórián kívül esik és azok általános fogalmába bele nem szorítható, az kivételes jelenség inkább.

Mondják, hogy minden értéknek, minden jövedelemnek forrása a munka. A jövedelemeloszlás problémáinál, annak irodalmában¹⁾ s még inkább a gazdaságpolitikai irányoknál nagy szerepet játszik ez az eszmenet.

Ha tárgyilagosan vesszük ezt a tételt, hogy minden jövedelem forrása a munka, akkor meg kell állapítanunk, hogy ez a tétel ebben az alakjában tudományos szempontból értékkel nem bír: annyira nem szabatos a valósággal szemben ez a kifejezés.

A valóság az, hogy a természet önként adta gyümölcseinek ritka esetén s a társadalmi életnek bizonyos kivételes körülményein kívül nincsen senki jövedelmében olyan rész, a melynek keletkezésénél valamely munkára ne lett volna szükség. A munka tehát mint termelő coefficiens, ott van minden jövedelemnél. A munkának méltatása a jövedelem fogalmával szemben általánosságban úgy fejezhető ki, hogy a modern társadalomban munka nélkül nem állhatnak elő jóságok. Ez az állítás azonban a jövedelem közvetett tartalmát képező javak keletkezésére vonatkozik, de nem vonatkozik az osztályrészül jutásra, a ren-

---

¹⁾ Az újabb elméletben J. B. Clark, bár a jövedelemágak szokásos felosztását meghagyja, a gazdaságtan elméletének a termelés, forgalom, jövedelemeloszlás és a fogyasztás tanaira való felosztását erősen megtámadja. A jövedelemeloszlás hagyományos elhelyezését az elméletben szintén kifogásolja, mert mióta a munkabér és kamat normalis nagyságát a munka és tőke termékenysége határozza meg, azóta szerinte a jövedelemeloszlás tana a specifikus termelés tanává lett. Ennélfogva a társadalmi jövedelemeloszlás elmélete a gazdaságiak egész területét felöleli, a fogyasztás tanát kivéve. (J. B. Clark *The Distribution of Wealth*. II. fejj., 10–25. l.)

delkezésre állásra.¹⁾ Habár tehát minden jövedelem keletkezéséhez szükséges bizonyos munka, azért jövedelmet élvezni lehet munka nélkül is. Egy tőkepénzesnek például semmi munkára nincs szüksége ahhoz, hogy kamatokat huzzon tőkéje után, de munkára igenis van szükség abban a tekintetben, hogy az a „tőkepénz“ kamatozzék. Valakinek kell azzal a „tőkepénzzel“, „tőkével“ dolgoznia. Ha valaki pénzét a ládájába csukja be, ez a tőke sohasem fogja — mint gyakran tudománytalanul mondták — önmagát szaporítani.

7. Az, hogy kinek van jövedelme: a társadalom rendjének vagyoni jogi kérdése; az ellenben, hogy mint keletkezik a jövedelem, mint javak összesége, mi nélkül nem keletkezhettek az: a jövedelem létrejöttének technikai kérdése. Az egyik kérdésre adott felelet tehát nem oldja meg a másik kérdést.²⁾

De azért, mert a munkát, mint keletkező tényezőt, úgyszólván minden jövedelem eredetében meg lehet találni, ebből még éppen nem lehet azt következtetni, hogy csak a munka az egyedüli jövedelemforrás. Ez lehet jelszó a socialis küzdelmek között, de nem objectiv igazság. A miért munka nélkül a jövedelemnek jóformán egyetlen neme sem keletkezhettek, ebből éppen nem következik az, hogy technikailag is egyedül a munka teremti a jövedelmet. Minden jövedelem keletkezésében (csekély kivétellel a modern viszonyok között) ott szerepel a munka, mint keletkeztető alkatrész, de mindig valamely más tényezővel kapcsolatban. Egyedül a munka magában véve nem keletkeztethet semmiféle jószágot vagy értéket, ahhoz még egyéb termelési tényezők, eszközök is szükségesek.

Hogy bármely természetű jövedelemnek bármely természetű alkotórésze keletkezhessék, a munkának combinációja szükséges a természetadta anyagokkal.

---

¹⁾ Itt tehát máris szembetűnik annak szüksége, hogy a jövedelem és hozadék között szorosán meg kell vonnunk a különböztetést. A hozadék alatt a termelésnek, a jövedelem alatt pedig a társadalmi osztályrészl jutásnak eredményét értjük: a mi jut az egyes jövedelmi alanyokra. Talán leghelyesebb volna a hozadék és jutalék kifejezéseit szembeállítanunk egymással a magyar nyelvben, annak a különbségnek kifejezésére, mely a termelés technikai szempontjai és a megosztás társadalmi, vagyoni jogi processusa között van. Azoknak a javaknak az összesége, a melyeket a termelési tényezők (természet, munka) együttesen hoznak: a hozadék, — a mi ebből jut valakinek, az a jövedelem. A capitalismus rendjében közvetlenül nem materialis javak jutnak többnyire egy-egy embernek osztályrészl, hanem csereeszközök: pénz, — mint később látni fogjuk, tulajdonképen fizetési hatalom.

²⁾ Clark felfogása szerint a termelés synthesis, a jövedelemeloszlás pedig analysis.

Sőt magában véve a munka sem egyéb, mint természeti jelenség: emberi, állati vagy gépbeli erő kifejtés.

A természet még adhat önmagától minden más tényező hozzájárulása nélkül is javakat — főleg igen primitív viszonyok között. Ha ezek a javak közvetlen fogyasztási jószágok, akkor jövedelemrészeknek is vehetők. A munka egymagában véve azonban pusztán mozgás, mely semmit sem alkothat termelési eszközök és anyagok nélkül.

Még a pusztán munkájukból élők jövedelmének sem egyedüli keletkeztető forrása és tényezője a munka. Az a munkabér, a melyet a munkás kap, a munkaadó jövedelmének egy bizonyos része, a mely utóbbi jövedelem a munkások munkájának és a munkaadó birtokában lévő termelési anyagoknak és eszközöknek egyesítéséből, együttes kihasználásából származott. A munkás, igaz, hogy egyedül munkájának ellenértékeként kapja munkabérét, de ebből nem következik, hogy azokat az értékrészeket, melyek a munkabérben foglaltatnak, a munka teremtette magamagából. A munka csupán a munkabérszerződés alapján biztosította azt, hogy a munkás bizonyos bérben részesüljön. A munka „ellenértéke“, a munkabér, tehát több tényezőnek kombinálásából keletkezett, mint egy bizonyos része a munkaadó jövedelmének s a munkás kezéhez a munkabérszerződés — ez a jogi categoria — juttatta azt.

Különbséget kell tennünk ekként a jövedelmek tartalmát képező keletkeztető tényezők között és azok között a tényezők között, a melyek a népesség bizonyos egyedeinek és osztályainak jövedelmét az illetők kezéhez juttatják.

A jövedelmek materiális tartalma maga (értve bizonyos materiális jószágmennyiséget) a termelési tényezők bizonyos egyesítéséből keletkezik, ellenben a keletkezett jövedelemnek megoszlása társadalmilag és jogilag kialakult alapokon történik.¹⁾

---

¹⁾ Mikor jövedelem keletkezéséről beszélünk, akkor kétféleképpen értelmezhetjük azt. Érthetjük úgy, mint természetbeni jövedelem keletkezését és mint vagyoni jogi értelemben vett jövedelem keletkezését. Ha közgazdasági értelemben szólnak pl. nemzeti jövedelemről, — tekintet nélkül annak megoszlására — akkor ez a fogalom egybeesik a nemzeti termelés hozadékával. Épen úgy néha egybeeshet a magánembereknél is a megoszlás alá nem eső jövedelem a termelés hozadékával (pl. a saját természetes termékeiből élő kis paraszt piacra nem vitt s otthon fogyasztott jövedelme egybeesik termelési tevékenységének technikai hozadékával).

Ellenben a kapitalista gazdasági rendszerinti magánjövedelmek — mint pénzügyösszegben megjelenő vagyoni jogi kategóriák — élesen különböznek ugyanazon magán személy termelési tevékenységének eredményétől, tehát a technikai hozadéktól.

A hozadék és jövedelem fogalmi elkülönítését teljes terjedelemmel látjuk keresztül-vive Wagner Adolfnál, szerinte. Der Begriff des Ertrags ergibt sich, wenn die Einnah-

Ezeket az alapokat szokták jövedelmi forrásoknak nevezni. Minthogy a „jövedelemforrás“ kifejezése épen gazdaságtani és szociálpolitikai szempontból nem zárja ki a félreértéseket, szükséges, hogy kétségtelenné tegyük annak a magunk használt értelmét. Jövedelemforrás alatt jövedelemmegoszlási, tehát társadalmi, illetve jogi forrást értünk, nem pedig a jövedelemben foglalt jószágrészeknek technikailag keletkeztető forrását. Az előbbi értelemben a vagyon, a munka és e kettőnek modern egyesítése; a vállalat, illetve vállalkozás a jövedelem főforrásai. Ez elszemben a termelésnek a főtenyezőit a természet, a munka és a tőke, kategóriái alá szokták csoportosítani.¹⁾ Óvakodnunk kell most már attól, hogy a munkát, mint termelési tényezőt, összetévezzük a munkával, mint jövedelmi forrással. Más az egyik és más a másik. A munka, mint jövedelmi forrás, jogi és társadalmi eszköz, tehát jogcím lehet arra, hogy valaki bizonyos jövedelemben részesüljön, a melynek keletkezéséhez nélkülözhetetlen kellék a munka, mint termelési tényező. A munka fejében jogi, illetve társadalmi osztályrészül jutott jövedelem éppen nem kell, hogy részeiben azonos legyen az illető munkás munkájának segítségével előállított javakkal. A munka ugyanis javakat termel más termelési tényezők felhasználásával, a jövedelem ellenben vagyonjogi alapon áll javakból.²⁾ Egészen más lapra tartozó kérdés azután az, hogy vajjon valakinek vagyonjogi hatalma kiterjed-e a saját munkája felhasználásával előállított javakra vagy sem.³⁾

---

men auf das Object, aus dem sie hervorgehen, zurückbezogen, oder als Ausflüsse einer Erwerbsquelle . . . ohne Rücksicht auf die Person, der sie zufallen, betrachtet werden. Ertrag ist dann . . . eine naturale Gütermenge, welche ein bestimmtes Werthquantum . . . darstellt . . . stb. stba.

Der Begriff (Einkommen) ergibt sich, in dem die Einnahme oder Ertrage in Beziehung zu der Person, welche sie empfängt, bzw. zu dem Wirthschaftssubject gebracht werden . . . (Grundlegung 3. kiad. I. 400—405. I.).

¹⁾ Ezt az utóbbi csoportosítást ezuttal csak mint szokásos megkülönböztetést állítom ide, a nélkül, hogy annak megfelelő vagy meg nem felelő voltára kiterjeszkednék.

²⁾ Még pedig közvetve, főleg fogyasztási, használati, közvetlenül pedig érték-kifejező (pénz) — mint később látni fogjuk — tőkeigazoló javakból.

³⁾ Ha a jövedelemeloszlás útján kijutó jövedelemrészsel szemben termelési tevékenységünk technikai (vagy szellemi) eredményét hozadéknak nevezzük s állítjuk oda, akkor mindjárt észrevehetjük, hogy jövedelmet huzhatunk a nélkül is, hogy bármily hozadékot tulajdoníthatnánk magunknak a társadalmi termelés bármely terén. A jövedelemszerzés e két módja közötti különbség problémája áll a társadalmi kérdés előterében. A kapitalistikus jövedelemeloszlás és a vele összefüggő kérdéseknek ebből a szempontból való érdekes tárgyalását lásd Hobsonnál: *The Industrial System. An inquiry into earned and unearned income.* 1909.

A jövedelemnek, mint a társadalmi termelés eredményének megosztása (és nem keletkezése) tekintetében tehát a megosztás főforrásaiul a vagyont, a munkát és a vállalkozást tekinthetjük. Ezek a legfontosabb jövedelemhárító lapok. Talán nem a legtökéletesebb ez a felosztás, de azt hiszem, társadalmunk mai gazdasági rendje mellett a legjellemzőbb, mely nem zavarja össze a jövedelem tartalmát képező javak keletkezési módját azok osztályrésziül jutásának módjaival.¹⁾

A jövedelem a kinek-kinek osztályrésziül jutó közvetlen javak mennyisége. Azonban a termelésnek mégis csak a technikai javak a tárgyai és nem a jövedelem. Csak a legkülönbözőbb javakat lehet termelni, a mely javaknak egy bizonyos osztályrésziül jutott összesége a jövedelem. Ekként mondhatjuk, hogy egy nemzet összes tagjainak bizonyos időnként osztályrészeül jutott javak összesége a nemzeti jövedelem: az tehát, a mi a nemzeti termelés termelte javakból a nemzetnek osztályrészeül jár. Ha most már különbség teendő a nemzeti termelés és a nemzeti jövedelem között, annál inkább megteendő ez a különböztetés az egyes magánemberekre s az egyes társadalmi osztályokra nézve, melyeknek jövedelmét a közreműködésükkel, vagy anélkül termelt javak mennyiségéből a társadalmi, illetve a jogrend hasítja ki számukra.

8. A jog tehát szorosan összefügg e jövedelemmel. A jövedelemeloszlás mikéntjét a jogrend keretei határolják. A jog teszi tulajdonképpen társadalmi együttélésünk közepette a társadalmi együttműködéssel előállított javak bizonyos mennyiségét egyiknek is, másoknak is jövedelmévé. A robinzoni viszonyoktól eltekintve, a hol a jogrend szerepe a nullára apad le, a civilizált társadalmakban a jogi rend osztja szét a társadalmilag termelt javakat s teszi ekként jövedelemmé, akár résztvevett az illető jövedelem élvezője a jövedelmének tartalmát képező javak létrehozásában, akár nem.²⁾

---

¹⁾ A jövedelem nemeinek Smith, Ricardo, illetve az orthodox gazdaságtan nyomán földjára, munkabérre és tőkenyereségre, vagy földjára, munkabérre, tőkekamatra és vállalkozói nyereségre való felosztása: akként, hogy a földjára a talaj természeti erőiért fizetett része a jövedelemnek, a tőkejavak, a munkabér pedig a munka által létrehozott, illetve azok számlájára irható része a jövedelemnek, nem egyéb a jövedelemeloszlás kérdésének összekeverésénél a jövedelmet alkotó javak keletkezésének kérdésével. E kellő megkülönböztetés nélküli osztályozás sok fogalomzavarnak volt oka a közgazdaságtanban. Ideje tehát már, hogy az „orthodox“ iskolának mintegy természeti „törvényekre“ alapított jövedelemeloszlási elmélete végleg elavultnak tekinthessék. (Lásd erről Kleinwächter: Das Einkommen u. seine Verteilung e. m.)

²⁾ Minthogy a gazdasági életben ekként a társadalom jogi rendje állítja rendelkezésükre az egyes embereknek a legkülönbözőbb javakat, világos, hogy a javak technikai használatának a társadalomban vagyoni jogi előfeltételei vannak. A vagyoni

Igy aztán megérthetjük, hogy csak az embernek, illetve a jogalany-nak van jövedelme, bármiféle az a jogcím, a melynek alapján az a jövedelem osztályrészüi jut.

Ezek a jövedelmet osztályrészüi juttató alapok, vagy mondhatjuk jogcímfélék: a vagyon, a munka s e kettő keresztezödése, a vállalkozás. Ezek a társadalmi termelés javaiban osztozkodásra jogosító (jövedelemnyújtó) tényezők gazdasági rendünk mellett. Méltán nevezhetjük tehát ezeket a fő jövedelemforrásoknak.¹⁾

A jövedelemnek megoszlási módjai, az azt megosztó tényezők, azonban korántsem változatlanok. Korszakok szerint a társadalmi rend, a gazdasági fordulatok, az árviszonyok, a jog változásával egyre változik a kinek-kinek osztályrészeül jutó javak aránya is.

A vagyonnak, a munkának, a vállalkozásnak, mint jövedelemnyújtó tényezőknek a jogrenddel való szoros összefüggése kétségtelenül megnyilvánul abban, hogy a jog határolja és jelöli ki a javak, értékek és szolgálatok felett való rendelkezés módját, lehetőségét és tartalmát. Akár úgy, hogy az egyes dolgok és javak feletti rendelkezést egyes jogosultak számára tartja fenn s azoktól mindenkit mást távol tart (tulajdonjog), akár pedig úgy, hogy módot nyújt egyik embernek arra, hogy a másiktól munkabeli, vagy vagyonbeli szolgáltatásokat követel-hessen (kötelmi jog) stb.

A természeti, kulturális, közgazdasági viszonyok nyújtotta eshetőségek mellett, azok alapján s azokkal elválaszthatatlanul összeszövödöt-ten jelöli ki a mindenkori jogrend a társadalom tagjainak jövedelembeli részesedését.²⁾

jogi előfeltételek épen nem állanak mindig harmoniában a gazdaságtechnikai követelményekkel, célokkal. Ennélfogva, hogy a társadalomban termelési és ennek útján jövedelemeloszlási céljainkat elérhessük, erre irányuló gazdasági cselekményeinket a legtöbbször vagyoni jogi tényekkel, jogügyletekkel kell bevezetnünk és többnyire befejeznünk is és csak a vagyoni jogi lehetőségek rendbehozatala után léphe-tünk a gazdálkodó tevékenység technikai értelemben vett terére.

Ezt a kérdést érinti Komorzynski is. (i. m. 8—12. lap).

¹⁾ A jövedelemeloszlás főágai című munkámban igyekszem ezenkívül magya-rázatot adni annak is, hogy miért nem mondom a jövedelemeloszlás főforrásainak egyszerűen a vagyont és a munkát. Ez a szembeállítás a legjobban kifejezi ugyan a szociálpolitikai ellentéteket, de nem magyarázza meg a modern jövedelemeloszlás alakulásának a mikéntjét, melyet csak a vállalkozó szerepének homloktérbe állításá-val lehet megérteni.

²⁾ A jövedelemeloszlás kérdését kétféle árnyalatban látjuk megjeleneni az elméletben. Az egyik a társadalmi termelés eredményeinek, a termelt javaknak eloszlását teszi problémájává, a másik a jövedelmeket s azok megoszlását a közelebbi értelemben. Az előbbi a jövedelem fogalmában rejlő vagyoni jogi szempontokat figyelmen kívül hagyja s azért ott ritkán találjuk meg a termelési technikai és va-

A legnagyobb tévedés volna azonban a gazdasági életre befolyást gyakorló s azzal kölcsönhatásban álló jogrendot olyan állandónak tekinteni, a mely a természeti törvények változhatatlanságával bíró kereteket és korlátokat állít tel a gazdaságiak s ezek között a jövedelemeloszlás számára. A jog szintén állandóan változó, módosuló és fejlődő társadalmi intézmény s a társadalomban folyton szemben állanak egymással azok az irányok, a melyek bizonyos intézmények fenntartását kívánják, azokkal, a melyek más természetűeket akarnak helyükbe hozni. Vagy helyesebben mondva a gazdaságiakra befolyással bíró társadalmi intézmények fejlesztésének és megváltoztatásának mikéntje tekintetében állandóan találunk egymással többé-kevésbé szemben álló irányokra. Ezek az irányok pedig többé-kevésbé érdekeken sarkalnak, a mi jelentőségüket csak annál komolyabbakká teszi.

A „kor szelleme“, a tudomány állása, világnézet, etikai felfogás stb. és mindezek megváltozása egytől-egyig kisebb vagy nagyobb befolyást gyakorolnak a gazdasági viszonyokat szabályozó jogrend fejlődési irányára is.¹⁾

Balás Károly.

---

gyonjogi szempontok szerint való megkülönböztetést, — az utóbbi a termelésnek a technikai és a jövedelemeloszlásnak pedig a vagyoni szempontokkal összetartozó természetéből jobban levonja a következményeket. M. Block ugyan a német írónak szemére veti, hogy sokkal inkább jövedelemeloszlással, mint a termelt javak szétosztódásával foglalkoznak. (Les Progrès de la Science Economique. 2. kiad., II. kötet, 195–6. lap). Szerintem azonban a vagyoni szempontok erősebb bevitele a jövedelemeloszlás tanába csak az illető írók jogi tudását mutatja mások ebbeli ismerethiányával szemben, a mi viszont nem menthet ki egyes fogalomösszebonylításokat, melyekre Block rámutat.

¹⁾ Az az idő elmult már, a mikor ezek által a fentjelzett körülmények által lényegesen nem változtatható gazdasági törvényeken alapulónak mondhatta a gazdaságtan a jövedelemeloszlás rendjét.

Ma már a jövedelemeloszlás alakulását dinamikai folyamatnak gondoljuk el s az osztozkodás eredményét erőviszonyok eredőjének, vagy annak is. S hogyha a gazdaságtan bizonyos adott helyzetből kénytelen kiindulni, akkor, a mikor bizonyos jelenségek vizsgálatával foglalkozik, ez — minf Clark mondja — csak egy feltevésebeli statistikai állapot, hasonló ahhoz, hogy a mikor a matematikus a tenger vízfelületének nagyságot kiszámítja, a tükörsima állapotban indult ki, mely ugyancsak önkényesen elgondolt pillanatnyi állapot. Lásd Clark: Essentials of Ec. Th. 130–131. lap). (Significance of „Static“ Law in a Dynamic State).

Uj irányok a közgazdaságtanban.

Tanulmányunk célja két munkát elemezni, melyek a közgazdasági elmélet terén új irányokat jelentenek: Karl Diehl és Robert Liefmann legutóbb megjelent műveit. Mindkét könyv csupán első kötete nagyobbra tervezett systematikus munkáknak és elsősorban a gazdaságtan felfogásának, a problémák kitűzésének és a módszernek kérdéseivel foglalkoznak. Diehl a társadalomtudomány hatása alatt áll s műve ama irányzat betetőzéseként tekinthető, melynek főképviselője a jogbölcselet terén Stammler s melyet a gazdasági elméletre eddig főképpen Stolzmann alkalmazott. Liefmann ellenben teljesen az individuális lélektant veszi alapul s az egyéni lélekben lejátszódó tüneményekből vezeti le a gazdasági mechanizmus szövevényes jelenségeit; elmélete az elképzelt leg-subjectivebb. Amott sociologiai módszer és a közgazdaságból való kiindulás, emitt lélektani módszer s az egyéni gazdaságból való kiindulás. A két freiburgi professor módszerei tehát egymással élénk ellentétben állanak s könyveikben nem kis helyet foglalnak el az egymással szemben való polemiák.

I.

Diehl négy kötetre tervezett „elméleti nemzetgazdaságtanának“ előtünk fekvő első kötete¹⁾ első részében (1—142 l.) meghatározza a nemzetgazdaságtan tárgyát és feladatait, második, hosszabb részében (143—430. l.) a nemzetgazdasági kutatás rendszereit és módszereit fejtegeti és bírálja. Ilyen bevezető munkának természete szerint könyvében igen sok a polemia; tételeit nem szívesen fejti ki dogmatikus, összefüggő formában, hanem csaknem mindig mások nézeteivel szembeállítva azokat. És ezzel az ismertető-kritikai tevékenységével szinte túlzásba megy; viszont nem egyszer jól esnék a saját elveinek világosabb kifejtése. Azonban egy módszer értékét eredményei mutatják, ezek pedig

¹⁾ Karl *Diehl*: Theoretische Nationalökonomie. I. Band. Einleitung in die Nationalökonomie. Jena, G. Fischer, 1916.—IX. + 500 l.

csupán az „Elméleti nemzetgazdaságtan“ további kötetében fognak megmutatkozni. Addig is módszerét a következőkben foglalhatjuk össze:

A nemzetgazdaságtan az embereknek szükségleteik kielégítését célzó tevékenységét tárgyalja, azonban kiinduló pontja nem az egyén, hanem a közösség. Az embernek csupán mint társadalmi lénynek és nem mint egyénnek van jelentősége a nemzetgazdaságtan számára. Az emberek társadalmi összeműködését létrehozó erő a jogrend. Közgazdasági tüneményekkel akkor állunk szemben, ha az emberek gazdálkodása társadalomban történik és társas életüknek külsőleg szabályozott rendje van. Az elméleti kutatásnak tehát a konkrét társadalmi szervezetről kell kiindulnia; abstract módszeres kísérletekkel nem lehet valódi eredményre jutni. Ott van például az ismert „gazdasági elv“, mely szerint az ember az erőfeszítés minimumával a haszon maximumára törekszik: ezt az egyszerű hasznossági elvet, melyet az ember minden cselekvésében követ s mely magángazdasági és technikai elv, nem tekintjük a közgazdasági tünemények sajátos jegyének. A társas gazdálkodásban a konkrét forma a döntő, a mely szerint a gazdasági élet szervezve van; a cégrendszer alapelve az volt, hogy a kisüzemek lehetőleg fenntartassanak, nagyüzemekké való szétterpeszkedésük meggátolassék. Holott a „gazdasági elvnek“ a terjeszkedés s általan az egyes iparüzők tevékenységének nagyobb szabadsága jobban megfelelt volna; de az akkori társadalmi rend érdekében igyekeztek a cégszabályzatok által az egyes üzemeket bizonyos nagyságra korlátozni. Később az úgynevezett capitalistikus korszakban e korlátokat félretették s a szabadelvű törvényhozás elősegítette a gazdasági erők szabad működését; a szabad verseny korában a gazdasági elvnek bizonyára megfelelt volna a munkásoknak a gépek által való korlátlan kihasználása; de a társadalmi közösség céljai számára a gazdasági elv eme kiméletlen követése használhatatlan volt. Látnivaló tehát, hogy ezt az elvet nem lehet a közgazdasági tünemények döntő kritériumának tekinteni.

Diehl a közgazdasági jelenségek magyarázásában valamely konkrét társadalmi rendből indul ki, mely a gazdasági tevékenységet szabályozza; alapvető fontosságúak pedig a jogrendnek s nevezetesen a tulajdonnak intézményei. Kiindulunk például a magáncapitalistikus társadalmi rendből, ennek tüneményeivel összehasonlítjuk a múlt és esetleges jövő gazdasági formákat. Minthogy a különböző korszakokban különböző gazdasági formákat találunk, a nemzetgazdaságtant történeti tudománynak tekinthetjük. És mivel a társas gazdálkodás jogi szerkezetét kell szem előtt tartania, azért ezt az irányt legjellemzőbben *társadalmi-jogi iránynak* (sozialrechtliche Richtung) nevezhetjük.

A nemzetgazdaságtan tehát a társadalmi tudományok körébe tar-

tozik. Míg a természettudományok azokat a jelenségeket tárgyalják, melyek az ember beavatkozása nélkül állanak elő, melyeknél az ember csupán a néző passiv szerepét játssza: addig a társadalmi tudományok olyan jelenségeket kutatnak, melyekben az ember active vesz részt, a hol az embereknek bizonyos célra irányuló összeműködéséről van szó. A nemzetgazdaságtan nem azt kutatja, miképpen állanak az emberek bizonyos szükségletekkel és ösztönökkel a természettel szemben, nem is azt, hogy a szükségletekkel bíró embereknek a természettel szemben való viselkedéséből hogyan származnak bizonyos törvényszerűségek, hanem azt keresi, miképpen alakul bizonyos kötelekeken belül s concret társadalmi intézmények alapján a gazdasági élet. „Mi a nemzetgazdaságtani vizsgálódás tárgya? Az emberek összeműködése a szükségletkielégítés céljaira: forma szerint bizonyos normák által szabályozott tevékenységről, tárgy szerint magáról a szükségletkielégítésről van szó.“ (48. l.)

Midőn az emberek valamely társadalomban gazdasági tevékenységet fejtenek ki, mindig jogszabályokkal is valamilyen viszonyba jutnak. Ha például valaki vesz vagy elad, ez csak úgy lehetséges, ha a vásárlás és csere jogi feltételei meg vannak állapítva. A Polgári Törvénykönyv legnagyobb részében gazdasági tartalmú. De a jogászt a társadalmi tünemények formális eleme érdekli, a normákról akar tiszta fogalmakat nyerni, melyek között az emberek élnek. Ellenben a nemzetgazdász az eme normákon belül lejátszódó valódi életet nézi: „őt a jogilag rendezett társadalmi élet tényleges anyagi alakulása érdekli“ (39. l.). Minden közgazdasági tünemény egyúttal a jogrend tüneménye is. Nincs külön közgazdaság és külön jogrend, melyek egymással bizonyos kölcsönhatás viszonyában állanak, hanem a nemzetgazdaságtan tárgyát kizárólag a jogilag rendezett gazdasági tünemények képezik. Magángazdasági fejtegetéseket lehet természettudományi, technikai alapon is folytatni, ellenben minden közgazdasági elemzés valaminő jogrendet tételez fel. És az összes nemzetgazdasági fogalmak is csupán bizonyos meghatározott jogrendszer feltételezése mellett érthetők. Így a tőke fogalmát használhatom technikai értelemben, mint „termelt termelési eszközt“, de közgazdasági értelemben a tőkevagyonra, a tőkének egy jogilag rendezett társadalomban való helyzetére kell gondolnom. A tőke magántulajdonban egészen más gazdasági tüneményekkel jár, mint collectiv tulajdonban; az önálló termelő birtokában más jellege van, mint a bér munkásokat foglalkoztató vállalkozóéban. Nincs semmi szükség arra, hogy a fogalmak között „jogi“ és „nemzetgazdasági“ értelemben különbséget tegyünk, mert a két tudomány szoros összetartozása folytán közös terminológiát is kell használnunk. Például a pénz meghatározását:

„pénz a jogilag elismert fizetési eszköz“, úgy a jogtudomány, mint a nemzetgazdaságtan elfogadhatja.

A nemzetgazdaságtan ilyen felfogása ellen több kifogás tehető:

a) Ha a jogrend annyira alapvető fontosságú, akkor az egyes cultur-országok különböző törvénykönyveinek megfelelőleg különböző nemzetgazdasági rendszereket és fejlődési irányokat lehetne látnunk. Azonban mi a jogrendet csupán az általános, széles keretnek tekintjük, mely a közgazdaság alapszerkezetére döntő jelentőségű. Minthogy bizonyos alapvető jogi intézmények, köztük a termelési eszközök magántulajdona, a legfontosabb kulturállamokban egyaránt megvannak, ebből a magán-capitalistikus fejlődés hasonló tünetényei következnek; innen az egyformaságok a bér, ár és kamat alakulásában. Mindamellett a különbségek élénken előtűnnek. Például a francia örökösödési jog következményeképen ott a földbirtok sokkal inkább fölaprózódik, mint Németországban. b) Sokan azt állítják, hogy a jogrend tehetetlen, a törvények hatástalanok a gazdasági élet tényleges erőivel szemben; s ebből azt következtetik, hogy a gazdasági élet erősebb, mint a törvényhozás. Mi sem tagadjuk, hogy olyan törvényeket is lehet hozni, melyek az illető gazdasági tünetények szabályozására elégtelenek és az is nyilvánvaló, hogy a jog a gazdasági élet természetes feltételein nem képes változtatni. De az a classikus tan, hogy bizonyos természetes gazdasági rend létezik s ezért az állam beavatkozása visszautasítandó, ma már mindenképpen elavultnak tekinthető. c) Ellenvetik, hogy a jogrend minden változása nélkül, a gazdasági alanyok tevékenysége szerint a legkülönbözőbb gazdasági állapotok keletkezhetnek. Például a modern életben a trustök és kartellek az egész, szabad versenyen nyugvó gazdálkodást átalakították, minden jogváltozás nélkül, a gazdasági alanyok önkényes kezdeményezése által. Ezen ellenvetéssel szemben Diehl nem tagadja, hogy ugyanazon jogrendszeren belül különböző társadalmi állapotok létezhetnek. Egyébként a jog döntő jelentőségét e példánál is be lehet bizonyítani: az ipari szabadság nem jelentette azt, hogy a vállalkozók önkényes megegyezései nem lehetségesek. Sőt éppen a szabad munkaszerződésen és szabad versenyen alapuló jogrendnek kellett bizonyos ágakban és a fejlődés bizonyos fokán ilyen megegyezésekhez vezetnie, midőn a versengők alacsony kínálati árainál fogva az illető termelő ág kifizetődése kérdésessé vált. A jogrendszer mindenképen alapvető fontosságú marad, akár megköti a gazdasági életet, mint erős állami beavatkozás idején, akár nagy szabadságot hagy neki.

Új gazdasági rend teljesen új törvényeket és jogszabályokat követelne. Max Weber állítása, hogy Németországban be lehetne hozni a socialista gazdasági rendet, anélkül, hogy a Polgári Törvénykönyvet meg

kellene változtatni, Diehl szerint teljesen téves. Már az új német Polgári Törvénykönyv is, jóllehet nem jelent gyökeres szakítást az individualista jog- és gazdasági rendszer alapelveivel, erősen a socialpolitikai eszmék hatása alatt készült, jobban tekintetbe veszi a munkásság érdekeit és más fontos ujitásai is vannak; a törvénykönyvnek mindig alkalmazkodnia kell a nemzetgazdasági viszonyok változásaihoz.

Miután Diehl a jognak és nemzetgazdaságnak egymáshoz való viszonyát megállapította, a fogalmak tisztázása céljából a technikának és nemzetgazdaságtannak elválasztását veszi elő. A technika alkalmazott természettudomány, a nemzetgazdaságtan a társada'omtudomány egy ága; a technikában a külső eljárási módozatokról van szó, melyek által az emberek szükségleti cikkeiket nyerik, a nemzetgazdaságtan azt mutatja meg, miképpen történik bizonyos társadalmi szervezetben az emberi szükségletkielégítés. A technika és nemzetgazdaság között a következő szempontokat különböztethetjük meg: 1. a tiszta technikai szempont, ennél természettudományi módszer szerint valamely feladat megoldásáról van szó a természetes ellenállások leküzdésével. 2. A gazdasági technika szempontja, midőn feladatunkat a gazdasági elv felhasználásával akarjuk megoldani. 3. A magángazdasági szempont, midőn azt a kérdést vizsgáljuk, hogy a technikai folyamatban felmerült költségek kisebbek-e, mint a munkát végeztető vállalkozó hozadéka. 4. Ha egy termelési processus magángazdaságilag ki is fizetődik, közigazdasági szempontból azért még nem sikeres, ha a foglalkoztatott emberek súlyos testi vagy lelki károkat szenvednek. Mert „nem az az állam legfőbb rendeltetése, hogy hetenként néhány cipővel és harisnyával több készüljön, hanem hogy polgárai testileg és lelkileg egészséges, erős, tettekre kész és ügyes népet képezzenek“ (Arndt).

A nemzetgazdaságtan felosztását illetőleg Diehl megtartja a régi felosztást: 1. elméleti, 2. gyakorlati nemzetgazdaságtan, 3. pénzügytan. Az első kettő helyett jobb az „általános“ és „különös“ kifejezéseket használni. Az általános rész a gazdasági élet minden ágában fellelhető jelenségekkel foglalkozik; azonban nem képes minden népre és időre érvényes törvényeket megállapítani, hanem a gazdasági tudomány történeti jellegének megfelelőleg csupán a gazdasági élet bizonyos korszakának tünetényeit magyarázza. Kiindul a társadalom adott szervezetéből, a magáncapitalistikus gazdasági rendből, melynél a termelési eszközök egyes gazdasági és jogalanyok magánbirtokában vannak, a javakat szabad cserekereskedésben veszik és adják, a munkateljesítmények szabad szerződések tárgyai; megmutatja, miképpen alakulnak e szervezeti formában a legfőbb gazdasági tünetények, milyen a legfontosabb intézmények fejlődési iránya. Az általános részben tehát az általános és

tipikus jelenségekről és fogalmakról van szó. Diehl e szerint az elmélet realistikus felfogása mellett foglal állást * itt is a konkrét gazdasági viszonyokat tartja szem előtt, visszautasítva azt a módszert, melynél az elmélet abstract, „tisztá“ vizsgálódásokat jelent, a konkrét valóság szemlélete pedig csak a gyakorlati vagy különös rész feladata.

Csupán a collectiv gazdasági tüneményeket tekintve a nemzetgazdaságtan tárgyának, Diehl ellenzéki álláspontot foglal el ama sokaktól és sokféle formában hangoztatott követelménnyel szemben, hogy e tudományban külön helyet kell juttatni a magángazdaságtannak. Végre is, mondják ennek hívei, a nemzetgazdaság magángazdaságokból tevődik össze s annak lényegét és sajátosságait nem érthetjük meg, ha előbb nem tettük vizsgálat tárgyává a magángazdaságok tüneményeit. Diehl e kísérletekkel szemben azt igyekszik kimutatni, hogy az, a mi az ú. n. magángazdaságtan tartalmát alkotja, vagy technikai természetű s a mezőgazdasági, kereskedelmi vagy ipari üzemtanba tartozik vagy teljesen kívül fekszik a közgazdaság területén. Épúgy feleslegesnek tartja a világgazdaság megkülönböztetését a nemzetgazdaságtól, melyet Harms ajánlott. Mert „a közgazdaságtan vagy nemzetgazdaságtan elnevezéssel semmiképpen se akarjuk azt jelezni, hogy mi a társadalmi jelenségeket csupán egy népközösségen belül fellépő tüneményekre korlátozva vizsgáljuk. E kifejezés csak annyit mond, hogy nem elszigetelt egyének vagy elszigetelt magángazdaságok jelenségeit akarjuk szemügyre venni, hanem azon jelenségeket, melyek az embereknek szűkebb vagy tágabb természetű kötelékekben való egyesüléséből származnak. E társadalmi jelenségek azonban rendszeren messzire túlmennek egy nép vagy nemzet határain, viszont másfelől kisebb kötelékekre korlátozódnak, minők p. o. a községek stb.“ (115. l.). Alig van nemzetgazdasági tünemény, mely nem függ össze világgazdasági jelenségekkel, de új problémák ezáltal nem keletkeztek. A közgazdaságtannak mindig konkrét szervezeti formákra kell támaszkodnia, a világgazdaság pedig nem tüntet fel olyan egységes, szilárd szervezetet, mint a mai nemzetgazdaságok.

A nemzetgazdaságtan feladata megmagyarázni a realitást, de a gazdasági politika kérdésében is állást kell foglalnia. Azonban e részt a tudomány embere is csupán subjectiv értékitételekre képes; a gazdasági politikának úgy végcéljai, mint eszközei tekintetében a nemzetgazdászok között nem lehet egységesség.

* * *

Könyve második részében Diehl a „nemzetgazdasági gondolkodás“ különböző módjainak bírálatos fejtegetését nyújtja. Természetesen ezekre nem terjeszkedhetünk ki részletesebben, csupán néhány megfontolását akarjuk kiemelni, melyekből a társadalmi-jogi irány kritikai ereje élesebben előtűnik s melyek a szembeállítás révén e módszer sajátosságait jobban feltűntetik. A „*természettörvényi és természetjogi rendszerek*“ főtétele, hogy a gazdasági élet természetes alapelveken nyugszik s a nemzetgazdaságtan tudománya ezt a természeti törvényeken alapuló gazdasági rendet kutatja. A természetjogi individualizmus két kinövése a manchesteri iskola és az anarchizmus: míg a politikai és gazdasági liberalizmus azt követeli, hogy az állami beavatkozás a lehető legcsekélyebb legyen, az anarchizmus az államot teljesen elveti. A gazdasági individualizmussal egyforma alapelveken nyugszik a természetjogi socializmus: de míg az első az önfentartási ösztönből és a munkából a magántulajdon intézményének szükségét vonta le, a természetjogi socializmus, éppen a célból, hogy a velünk született emberi jogoknak eleget tehesünk, a köztulajdont követeli. Diehl szerint mind-ezen iskolák éppen a gazdasági élet sajátos, társadalmi vonatkozásait hagyták figyelmen kívül. A magántulajdon és a szabadság, melyeket a „természet“ követelményeinek mondtak, társadalmi intézmények. »Mind-en egyes emberre ránehezedik a kényszer, hogy élete fentartása céljából a lét bizonyos szükségleteit kielégítse, azonban az a mód, hogy a közös összeműködésben ez a szükségletkielégítés miképpen történik, soha sincs előírva a természet valamely parancsa által, hanem azok akaratától és szabad elhatározásától függ, a kik ezt a külső törvényszerű szabályozást intézik. Hogy a személyes szabadságnak és az egyéni kezdeményezésnek mennyi teret engednek s mennyiben érik el kényszerű társadalmi rendezés által e gazdasági célokat, az oly kérdés, melyet esetről-esetre igen különböző módon lehet megoldani. Ezért soha se lehet arról szó, hogy valamely, még oly fontos szervezeti forma is kényszerű szükséggel létezzék.“ (193. l.) A természetjogi iskolák u. n. „természetes“ alapelvei, a tulajdon és szabadság, csak semmitmondó jelszavak. A tulajdon jogi forma, mely az egyénnek bizonyos hatalmat ad, de csak a korlátokon belül, melyeket ismét maga a törvényhozás állít fel; a szabadság a szabad tevékenységet jelenti, a meddig annak határ szabva nincs. A társadalom legfontosabb problémái mindig azok voltak, mennyire terjedjen a tulajdon és a szabadság köre az egyénnél és mennyire szorítsák meg azt a közösség kedvéért. A társadalmi intézmények változók és éppen ez a sajátosságuk különbözteti meg azokat a változatlanul merev természeti feltételektől, melyeknek minden ember alá van rendelve. A physiokraták és angol classikusok a gazda-

sági tüneményeknek is merévségét és természeti kötöttségét hirdették s a „gazdasági törvények“ alapján állították az állami beavatkozás lehetetlenségét. A természet tényleg szab is korlátokat az emberi gazdálkodásnak; ezért a classikus iskola tanainak ott van maradandó értékük, a hol ezt a természeti kötöttséget megvilágították: így a földjáradéktan és a népesedési törvény egyes részeiben. Ricardo helyesen fejtette ki a következményeket, melyeket a föld csökkenő hozadékának törvénye a járadékképződésre, Malthus pedig, melyeket a népesedésre gyakorol. De aztán e felfogást átvitték a gazdasági szervezetre is, a hol a »természetre« való hivatkozás nincs helyén, a hol a tulajdonképpeni társadalomtudományi megismerés kezdődik. A classikusokra végzetes volt az a nézet, hogy az ember természete mindig egy és ugyanaz, tehát e természetből „örök törvények“ vonhatók le. Azonban „a társadalmi tünemények nem az emberek természetes ösztöneiből állnak elő, hanem bizonyos jogilag rendezett viszonyokból nőnek ki.“ (202.1.)

A *történeti iskola* abból az alapeszméből indult ki, hogy általánosan érvényes gazdasági elmélet és gazdasági politika nem létezik. Ennek az iskolának érdeme, hogy a régebbi absolut tanokkal szemben mindinkább belátta a gazdasági jelenségek és nevezetesen a gazdasági politika relativismusát. Viszont hibái, hogy elhanyagolta az elméletet s nem határolta el a gazdasági tüneményeket egyéb jelenségektől; például Schmoller egész culturtörténetet ad. Diehl bővebben ismerteti a német közgazdaságtan eme nemrég elhunyt kiváló tekintélyét, aki „lélektanilag és történetileg akarta vizsgálni a gazdasági cselekvés indító okait“. Az ő módszerében is az ember bizonyos állandó, soha nem változó lelki tulajdonságokkal van felruházva s ezekből következik bizonyos jogintézmények „örök“ létezése. Olyan jelenségek, mint a magántulajdon vagy osztályképződés, nem az emberi akaratnak eredményei, hanem bizonyos természetes ösztönök kifolyásai, a történeti fejlődés folyamán változhatnak ugyan, de magvuk mindig fenmarad; éppen azért ezek czélszerűségéről nem lehet vitatkozni. Diehl nem tagadja a lélektani tényezők fontosságát, de hangoztatja, hogy a lelki történések mind valamely jogrendszeren belül játszódnak le s „a kérdésnél, hogy végeredményben mi határozza meg a közgazdasági eseményeket, a jogrendnek kell a főszerepet tulajdonítani“. A magántulajdon, melyet Schmoller örökös intézménynek vesz, lényegileg csupán czélszerűségi kérdés; az ember lelki természetében semmi sincs, a mi a magántulajdont követelné meg minden gazdasági élet alapfeltételeként. Ha nem is valószínű, hogy a magántulajdon belátható időn belül megszűnik, azt, hogy a jövő mit hoz a társadalmi tünemények terén, tudni nem lehet. Mindazok az ösztönök, melyeket Schmoller iskolája az ember ősi ösztöneiként jellemez, a vagyon-

szerezés, nyereségre való törekvés ösztönei, csupán bizonyos társadalmi szervezeti formák következményei. A „társadalmi“ elem a döntő a lélektani tényezők terén is. A nemzetgazdász nem az egyént nézi egyéni ösztöneivel, hanem a társadalmi kötelékben élő embereket. És a társadalmi együttlét, a közösségben való élet által új lelki tulajdonságok váltódnak ki. Egy szóval: „a nemzetgazdásznak, a mennyiben lélektani vizsgálódásokat végez, socialis és nem individualis lélektannal kell foglalkoznia.“

A történeti iskolára reakcióként újra megjelent az *abstract-elmélet* Mengerrel, a ki izoláló módszerével akar a nemzetgazdaságtanban is exact törvényt találni. Azonban Diehl szerint a nemzetgazdaságtanban csak a realisticus-empiricus elméletnek van jogosultsága s az izoláló módszert sikerrel csak annyiban lehet alkalmazni, a mennyiben a realisticus-empiricus kutatáson belül használható. A szerző bővebben ismerteti az újabb elméleti irányok képviselőit. Mi azonban még csupán az osztrák iskoláról adott bírálatára akarunk kitérni. Ezen iskola szerint az emberek jóléte bizonyos javak feletti rendelkezéstől függ. Minthogy e javak nagyrésze csak korlátolt mennyiségben áll az emberek rendelkezésére, a javak tömegei s az emberi szükségletek között bizonyos függvényi viszonyok keletkeznek. Ezek vizsgálata az elmélet feladata. Az osztrák iskola bizonyos szükségletekkel bíró és azok kielégítésére törekvő embereket tételez fel és ezen egyéni kiindulás alapján jut általános jellegű gazdasági tüneményekhez, melyek egyaránt megvannak a primitív és a capitalista gazdaságban, vagy a socialista közösség tagjaiban. De az alapul vett élelmzési stb. szükségletek Diehl szerint a biologust érdeklik, a nemzetgazdász érdeklődése ott kezdődik, a hol e kérdések meghatározott társadalmi formákban kerülnek előnk. Például a határhaszon-elmélet „bértörvénye“, hogy a bér magasságát annak a terménynek az értéke határozza meg, melyet az „utolsó“, legnélkülözhetőbb munkás a vállalkozónak készít. Ámde, jegyzi meg Diehl, „a bérek változó irányzatairól nem lehet valódi képet kapnunk a nélkül, hogy a gazdasági törvényhozás, p. o. a munkásvédelmi vagy munkásszövetkezési törvényhozás, a bértarifák berendezése, a szakszervezetek hatalma stb. állapotát ne vennénk figyelembe“ (280 l.). A bérek különbözők lehetnek, a szerint, hogy szervezett vagy szervezetlen munkásokról van-e szó. Tisztán gazdaságilag tekintve két munkateljesítmény teljesen egyforma lehet, a bérek azonban a társadalmi-hatalmi viszonyok folytán különbözők.

Nem szándékozunk kitérni az *evolúciós irányra*; e részt legfeljebb azt idézzük, a mit Marxxal szemben mond, tagadva, hogy a megváltozott termelési technika szükségképen új társadalmi intézményeket hoz létre. Ellentétben e mechanikus felfogással, Diehl szerint „a társadalmi

képződményeknél nem természetes fejlődési folyamatokról, hanem önkényes emberektől alkotott és emberi eszmék szerint rendezett alakulatokról van szó.“ A vallásos irányzat a gazdasági élet alakulása (a gazdasági politika) számára a vallás igazságaiból akar normákat venni; ez az álláspont nem különbözik a természetjogtól: a mit amaz az észből vezet le, ez a gondviselésből fejti ki. Mindkét esetben „természetesnek“ mondanak olyasvalamit, a mi önkényes és történetileg változó s e tanok képviselői gazdasági kívánságaikat, ideáljait rendíthetetlen tekintéllyel akarják felruházni a logika törvényei vagy az isteni rendelés alapján. Az *ethikai irányzat* szerint a közgazdaságtan ethikai tudomány, mely bizonyos normákat keres s ezek szolgálnak aztán a socialpolitika alapjain. Diehl szerint már most „ha az »ethikai« elnevezéssel nem akar-nának mást mondani, minthogy a társadalmi élet nem természetes organismus, hanem állami rend által szabályozott gazdasági szervezet: akkor feltétlenül emez irány hívei közé számítanánk magunkat“. Azonban ez az iskola tovább megy s a töle felállított normák számára objectív tudományos igazságok szilárdságát követeli; a „szükségképpeni“, absolut ethika felfogása azonban elfogadhatatlan, az ethikai vélemények mindig subjectív természetűek; a „célkitűzés“, tehát a gazdasági politika kérdései mindenesetre a közgazdasági vizsgálat tárgyát képezik, de pontosan meg kell vonni a határt, mely a de lege lata és de lege ferenda kérdések között létezik. Szigorúan tudományos megállapítás csak ott lehetséges, a hol exact módon tüntetünk fel okozati összefüggéseket.

A *társadalmi-jogi irány* első képviselőjeként Rodbertust tekinthetjük; helytelennek mondva az izolált gazdaságból való kiindulást, helyére a társadalmi-gazdasági felfogást akarta állítani. Marxnak is nagy érdemei vannak, különösen azért, hogy a „társadalmisult ember“ fogalmát bevezette a tudományba. Azonban ez irány megalapítója tulajdonképpen Stammler. A társadalmi-jogi irány ellen legfőbb ellenvetésként azt hozták fel, hogy a tudományos közgazdaságtan szükségképpeni feltétele gazdasági és tudományos „törvények“ felállítása, erre pedig ez az irány nem képes. Diehl tehát végül vizsgálódás tárgyává teszi a gazdasági törvények kérdését: szokott módszere szerint elemzi Eulenburg erre vonatkozó fejtegetéseit s ehhez csatlakozva ismerteti a maga nézeteit. Eulenburg megkülönböztet concret szabályszerűségeket és abstract törvényeket. A concret szabályszerűségek a közönséges tapasztalat általánosításai; ezeket részben különböző megfigyelések és élmények összehasonlítása, részben a statistika útján nyerjük. Tulajdonképpeni társadalmi törvények azonban csupán az abstractok. Minthogy a társadalomtudomány igen szövevényes tüneményekkel dolgozik, az okozati komplexum megállapításához izolálásra van szükség. Ilyen eljárás eredményeként

nyert abstract törvények: Dietzel törvénye az ellentétes bérmozgásról, a föld csökkenő hozadékának, a tőke felhalmozódásának törvényei. E törvények általános érvényűek, de nem örökre érvényes törvényszerűségekről van bennük szó, mert a társadalmi törvények érvénye történetileg határolt. A törvények mindkét fajának kettős jelentősége van: 1. A társadalmi valóság fogalmi leírásának szükséges eszközei. 2. Jövendő tapasztalatok heurisztikus elveit képezik.

Diehl egyetért Eulenburggal, midőn az általános és feltétlenül érvényes társadalmi törvények létezését tagadja. A concret szabályszerűségeket is elfogadja, de itt elejtené a törvény kifejezést, mert ezekben nincs meg az a feltétlen szükségképeniség és általános érvényűség, melyet a törvény szóval jelölünk. Jobban megfelel az irányzat, tendentia szó. Semmiképpen se fogadja el azonban az abstract törvényeket, sőt azok methodologiai és heurisztikus értékét is tagadja. Nem igaz, hogy társadalmi dolgokról nem lehet tudomásunk elménk eme „törvényé“ egyszerűsítő, összefoglaló tevékenysége nélkül; ilyen összefoglaló szempont a concret valóság tekintetbevétel mellett is lehetséges s nem szükséges irreális feltételeket venni alapul. Sőt elzárjuk magunk elől a társadalmi viszonyok valódi megismerésének útját, ha a pusztá logika által nyert törvények szemüvegén át nézzük azokat. Nincsenek állandó, mindig egyformán maradó gazdasági jelenségek: az összes gazdaságtársadalmi formáknál csupán a gazdasági termelés bizonyos természetes határai közösek; ezeknek azonban „természeti“ jellegük van s vizsgálatuk a természettudományokba tartozik. Így a csökkenő földhozadék törvénye: természettörvény. A társadalomtudományi megismerés terén csupán bizonyos szabályszerűségeket és fejlődési irányokat lehet felállítani egyes társadalmi formákon belül, sohasem általános gazdasági törvényeket.

* * *

Ha könyve gondolatmenetének vázolója után még egyszer összefoglaljuk szerzőnk methodologiai elveit, úgy látjuk, hogy e módszer a közgazdaságtannak teljesen sociologiai felfogását jelenti. Minden gazdaságtani vizsgálódás kiinduló pontja egy tényleges társadalmi szervezet: így szólhatunk feudális gazdaságról, czéhrendszerről, magáncapitalistikus gazdaságról stb. A társadalmi szervezetek létrehozója pedig a jogrend; a gazdasági tünemények sorozata a jogi tünemények szorozatával párhuzamosan változik. A jog és társadalom pedig tudatos, az emberektől akart és kitalált intézmények. Diehl jogbölcseleti álláspontja körülbelül megegyezik azzal, melyet nálunk Pikler képvisel. Egyébként a társadalomjogi irány methodológiája csupán a későbbi kötetekben fogja bebizonyítani

értékét. Egyelőre csak annyit akarunk megjegyezni, hogy Diehl módszeres elemzése nem egyszer némi bizonytalanság látszatát keltik s homályosak. Igaz, hogy ezt az ellenvetést csaknem minden társadalomtudományi kísérlettel szemben meg lehet tenni s a logikai átlátszóság nem is mindig a mélység jele. Mégis éppen a Durkheim-féle sociologia, melyhez Diehl a maga módszerét legközelebbállónak találja, a terminologia és meghatározások terén nagyobb szabotossággal dolgozik. Diehl egész művén keresztül küzd az individualis és socialis szempont elválasztásának nehézségeivel s hogy ez sokszor mennyire nem sikerül neki, azt például a technika és gazdaság megkülönböztetésénél láthattuk, melynek négy szempontját fennebb idéztük s mely semmiképen sem kielégítő. Ha sociologiai alapon próbálunk nemzetgazdaságtant művelni, leghelyesebb, ha mindenekelőtt a társadalmi jelenségek sajátos jellegéből indulunk ki. Diehl maga mondja, hogy a mennyiben a nemzetgazdász lélektanál foglalkozik, az csupán socialis lélektan lehet: az egyének együttléte által új lelki tulajdonságok váltódnak ki. Épúgy az egyének synthesise új, sui generis tünemények alapja, melyek az egyénben magában nincsenek meg: jog, erkölcs, vallás stb. Ezek a tünemények társadalmi, collectiv tünemények. Ilyen tüneményeket látunk a gazdálkodás terén is: a munkamegosztás, a csere, a pénz, az ár, a jövedelmi formák stb. Ezek nem magángazdasági, hanem „közgazdasági“ jelenségek, ezek csupán az által léteznek, hogy az emberi gazdálkodás csoportokban, társadalomban történik. És megértésük sem történhetik a társadalom alapját képező egyénekből, mert a társadalom nem egyszerűen az egyének összege, hanem — s ez a sociologiai módszer döntő elve — magyarázatukat más társadalmi jelenségekben, nevezetesen — Diehl szerint — a jogrendszerben kell keresnünk. Így festene teljesen sociologiai alapon a társadalomgazdaságtan alapvetése. Más kérdés, hogy ilyen felfogással a gazdasági tünemények megérthetők-e, képesek vagyunk-e azok mélyére hatolni. Nehéz elképzelni, hogy a jogi szempontnak kizárólagos alkalmazása miként fogja megértetni az érték-, ár- stb. jelenségeket. Diehl maga mondja, hogy a nemzetgazdász a normákon belül lejátszódó gazdasági életet nézi. Ennek a tényleges gazdasági életnek magyarázására a jogi keret aligha elegendő. Diehl bizonyára más tényezőket is segítségül akar venni s végeredményben valószínűleg meglehetősen conservativnek fog mutatkozni. Annyi azonban mindenképpen kétségtelen, hogy a társadalmi-jogi irány sok új szempontot, új beállítást fog eredményezni, mint az a kritikai részben már most is kitűnik. A szövevényes emberi és társadalmi jelenségek tanulmányozásában aligha juthatunk el valaha egy általános érvényű, végleges elmélethez. Be kell érnnünk a különböző, egymást kiegészítő, egymást kiszorító tanokkal,

melyek különböző sarkokból egy-egy fénysugárt vetnek a forrongó, élő valóságra. A társadalmi-jogi irány elméleti felvételétől nem egy új megvilágítást remélhetünk.

II.

Míg Diehl módszerének alaptörekvése, hogy a gazdasági tünetenyeket objectiv alaphoz, a jogintézményekhez csatolva magyarázza: a freiburgi egyetem másik kiváló tekintélye, *Liefmann*, teljesen subjectiv álláspontra helyezkedik s e jelenségeket tisztán az egyéni lélek mérlegeléseiből vezeti le. Két kötetre tervezett művének¹⁾ — „A közgazdaságtan alapelvei“ — szintén első kötete van előttünk, az újabb közgazdasági irodalomnak eltagadhatatlanul egyik legérdekesebb és legeredetibb terméke. Ellentétben Diehllel, a kinek első kötete csupán methodologiai és bírálatos dogmatörténeti fejtegetéseket ad, *Liefmann* nagyszabású *rendszer* alapvetését nyújtja s valóban csupán nagyszerűnek nevezhető képet nyújt a gazdálkodás lelki dynamikájáról. A kritika bizonyára nem egy kifogást fog találni merészen ujtó kísérletével szemben, mi azonban ismertetésünkben azt az elvet fogjuk követni, hogy a megértés első feltétele, hogy teljesen átengedjük magunkat a szerző gondolatainak s ily módon részesévé legyünk az intuitiónak, mely benne felvillant. Minden igazán nagy elmélet alapja egy-két lángeszű intuitio, annak világa mellett rendezi és rendszerezíti elménk a tünetenyeket. *Liefmann* alapmeglátása, hogy a gazdasági tünetenyek színhelye az egyéni lélek, ott játszódnak le azok a psychikus jelenségek, melyek a gazdálkodás lényegét alkotják s melyek a gazdasági cselekvést meghatározzák. S ugyanezek a tünetenyek magyarázzák a csergazdaság tünetenyeit is.

Az emberi gazdálkodás lélektani magyarázatával más iskolák is próbálkoztak, így különösen az osztrákok határhaszon elmélete az egyéni szükségletekből indult ki. Azonban ez az iskola is beleesett abba a hibába, a melyben az összes eddigi elméletek szenvednek, nevezetesen össze-

¹⁾ Robert *Liefmann*: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. I. Band. Grundlagen der Wirtschaft. Deutsche Verlags-Anstalt. Stuttgart und Berlin. 1917. — XXIV + 688 l.

A két kötetre tervezett mű tiz részre oszlik. Az I. rész a közgazdasági elmélet új irányairól és törekvéseiről szól s az eddigi elméletek alaphibáinak rövid áttekintését nyújtja. A II. rész methodologiai fejtegetéseket tartalmaz a gazdaságtan tárgya, mibenléte, feladata és módszeréről. A III. rész a gazdasági tüneteny lényegét, a IV. a hozadék, az V. a költség fogalmát tárgyalja. A második kötetben a VI. rész a cseréről és pénzről fog szólni, a VII. az árelméletet, a VIII. a pénzhozadék és jövedelem tanát, a IX. az egyes jövedelmi fajok magyarázatát hozza. Végül a X. rész az elmélet egyes alkalmazásait, a termelékenységről, a tőkeképződésről és a válságokról szóló tanokat fogja tartalmazni.

tévesztik a gazdálkodást a termeléssel, a technikával, gazdálkodás alatt anyagi javak megszerzését értik. Másik hibája volt, hogy az érték fogalmából indult ki s a javak értékmérőjét kereste. A classicusok objectiv irányával szemben, mely a jószág értékét és árát annak költségeivel magyarázta, a határhaszonelmélet subjectiv tényezőkkel dolgozott, de nem jutott el a gazdálkodás valóban psychicus felfogásához, melynek lényege és feladata, hogy a gazdasági jelenségeket az egyáltalán nem mérhető és meg nem határozható *subjectiv szükségérzetekből* vezesse le. Ennek az iskolának is az a tévedése, mint a többinek, nem nyúlt hozzá a classicus elmélet alapelveihez, megtartotta a gazdálkodás *technikai-materialistikus* felfogását, a kiindulást az érték fogalmából, azt a tételt, hogy a pénz a jószágok értékmérője. Ez a téves alap az oka, hogy az elmélet a mai napig sem jött tisztába azzal, hogy mit jelentenek a cseregazdasági mechanizmusban a pénzkifejezések, az árak és jövedelmek, miért fizetnek kamatot stb. Mindez azért van, mert „a gazdasági elmélet tulajdonképeni tárgyának a technikai jelenségeket tartották, holott a valóban döntő jelenségek a mögöttük álló *lelki mérlegelések*“ (5. l.)

A gazdasági jelenségek valóban psychicus felfogásánál az „objectiv“ és „subjectiv“ iskolák ellentéte elesik, mert minden gazdasági elméletet objectivnek kell mondanunk, mely a javak értékének mértékét akarja megállapítani. Az érték ugyanis csak jószágokon, objectumokon állapítható meg és mérhető. Az elméletnek nem az a feladata, hogy a cseregazdasági jelenségeket subjectiv „értékre“, hanem hogy azokat egyéni szükségérzetekre vezesse vissza. Így a mi elméletünk, mely tisztán lelkileg fogja fel a gazdálkodást, a teljesen objectiv pénzkifejezéseket is, melyek a subjectiv szükségérzetektől teljesen függetleneknek látszanak, ilyenekre igyekszik visszavezetni, belőlük magyarázni.

A gazdálkodás hibás felfogása a tudomány kiinduló pontjából és fejlődéséből ered. A gazdasági tudomány első célja a „nemzet-vagyon“ megálapítása volt. Ezt a mercantilisták a pénzmennyiségben, a physiocraták és Smith a jószágmennyiségben látták. Így lett a gazdaságtan „jószágtan“, a termelési tényezők tana, így keletkezett a gazdálkodás és technika összezavarása. A tankönyvek a gazdálkodás meghatározásánál a mai napig az embereknek a külső világ tárgyaitól való függését veszik kiindulási pontul. E tárgyak korlátolt mennyisége okozza, hogy velők gazdálkodnunk kell. Így kerül a gazdálkodás meghatározásába a ritkasági tényező, mely az értékfogalommal együtt oly áldatlan szerepet játszott az elméletben. Valóság ugyanis, hogy nem a külvilág tárgyai korlátoltak, hanem az eszköz, a mellyel azokat megszerezzük, az *emberi munkaerő* határolt. A külvilág csaknem minden tárgyából még végtelenül többet lehetne megszereznünk, szükségleteink kielégítése sokkal

tökéletesebb lehetne, ha az emberi munkaerő nem lenne korlátolt. A munka folyamán az erőfeszítésekkel járó kellemetlen érzések mindinkább erősödnek s végül oly erősekké válnak, hogy a további munkával megszerzendő anyagok élvezetét a fáradtság kinja felülmulná. Tehát már a gazdálkodás legelemibb alapüneményeinek fejtegetése lelki jelenségek, élvezet és kín, kellemes és kellemetlen érzelmek szembeállításához vezet. A kellemetlen érzelmek, az áldozatok: *költségek*, szemben az élvezetek, a kellemes érzelmek képviselte *haszonnal*.

A gazdálkodás ebből a szembeállításból, mérlegelésekből áll s az emberi lélekben gyökerezik. Ezt már sokan észrevették, de erre az alapra eddig senki se volt képes egységes rendszert felépíteni és pedig azért nem, mert a pénztüneményeket senki sem fogta fel helyesen. A materialista-quantitativ elméletek főhibáját úgy lehet összefoglalni, hogy a „*pénzfátyol*“ mögött a *termelés technikai folyamatait látták az egyes gazdasági alanyok lelki mérlegelése helyett*. Liefmann „*psychicus*“ elmélete a gazdálkodás lényegét nem az embernek a külvilághoz való viszonyában, hanem azokban a belső mérlegelésekben látja, melyek őt sok cselekvésénél vezérlik. Az ilyen cselekvéseket nevezzük gazdasági cselekvéseknek. Céljük: szükségletkielégítés, élvezet, haszon. E cél lelki, azért az eszközt sem lehet materialista módon, mint jószágmennyiséget felfogni, hanem az is lelki fogalom: erőfeszítések, áldozat, kín, kellemetlen érzések. Gazdaságilag ezeket költségeknek nevezzük: a *költségfogalom* lelki felfogásában rejlik elméletünk egyik főeltérése az eddigi tanoktól. A gazdálkodás a haszon és költség összehasonlításából áll; de tulajdonképeni jellegét csak az adja meg, hogy az ember célja, természetének megfelelőleg, a lehető legnagyobb haszon elérése a lehető legkisebb költséggel.

A „*termelési tényezők*“ tanának helyébe a költségek tanának kell lépnie és pedig a költséget mindig lelki fogalomként kell a haszonnal összevetni. A technikai-materialista elméletek a legmerészebb ugrásokat végzik, hogy a pénzjövedelmet a három tényező közt felosszák, mind-egyiknek a maga részét megadják (*Zurechnungslehre*). Nem veszik észre, hogy minden kereseti tevékenység mögött *fogyasztó gazdaságok* állanak s hogy csupán a fogyasztók individualis szükségleteiből, nem pedig a termelés technikai folyamataiból lehet logikai hidat találni a pénzhozadékokhoz, melyeket megmagyarázni akarunk. Az eddigi árelméletekben nemcsak a metallistikus, hanem a nominalistikus tanok is abba a hibába estek, hogy mindig csak a tényleges fizetési eszközöket nézik s nem látják a pénznek „*belgazdasági funkcióját*“, hogy t. i. a pénz tulajdonképen abstract számolási egység (pl. márka), melyben az árak és jövedelmek nagyrészt nem fizettetnek ki, csak elszámoltatnak. És a

pénzkifejezéseket, mint költségeket, mindenki lelkileg különböző módon becsüli. Ha egy pár cipő 20 márkába kerül, ez a 20 марка a különböző anyagi helyzetű embereknél nem egyforma költséget jelent. Ha a cserejelenségeket meg akarjuk érteni, úgy az árban nem valamely jószág-mennyiséget, nem is valamely „érték“ kifejezőjét kell látnunk, de azt kell szem előtt tartanunk, hogy az árai jelentő pénzmennyiség, a fogyasztó gazdaságokban, mint költség, subjectiv becslési fogalom. Az eddigi elmélet egyéb hibái, hogy az áralakulás kutatásánál adott jószág-mennyiségből indul ki, holott a főkérdés éppen, hogyan jön létre a kínálat. Továbbá, hogy az egyes jószágok árait izoláltan akarja megállapítani; nem veszi észre, hogy a pénz által az összes árak összefüggenek s hogy mindenekelőtt a kínálatot, vagyis a költségeknek felosztását a terjedelmük és erejük szerint nem ismert szükségletek között kell megmagyarázni. A helyes árelmélet megérteti a jövedelmet is és annak különböző formáit. A „termelési tényezők“ csupán a termelvénynek, de nem az „értéknek“ és pénzhozadéknak okai. A jövedelem is abból áll elő, hogy a fogyasztó és kereső gazdaságok haszon-költség összehasonlításokat végeznek.

* * *

Az eddigi elméletek kiinduló pontul a társadalmi vagy egyéni szempontot, alapfogalmakul a gazdasági »javak« vagy »érték« fogalmait vették. Helyesebb a gazdasági cselekvésből vagy még inkább a „gazdasági“ jelzőből való kiindulás, melyet minden substantivummal össze lehet kapcsolni. A mi kiindulási pontunk tehát a „gazdasági“ lesz, rendszerünk alapfogalmai pedig a haszon és költség fogalmai. Ha már most azt vizsgáljuk, hogy milyen más fogalmakkal hozza a nyelvhasználat ezt a „gazdasági“ jelzőt összefüggésbe, akkor eljutunk a *gazdasági elvhez*. Ezt az elvet az eddigi elmélet igen különböző módon formulázta, de a meghatározások egyike se képesit bennünket arra, hogy a gazdasági elvet a rationális cselekvés egyéb elveitől, így különösen a technikai elvtől megkülönböztessük. A meddig a gazdasági elv fejtegetésénél az eredményt vagy célit adottnak vesszük, vagy a meddig célul jószág-mennyiséget tekintünk, addig az elválasztás nem is lehetséges. „A gazdasági elv tulajdonképpen, nem átvitt, gazdasági értelemben nem a lehető legnagyobb eredmény a lehető legkisebb eszközzel, hanem a lehető legnagyobb élvezet, haszon, a lehető legkisebb költséggel, erőfeszítéssel, áldozattal“. (282. l.) A gazdasági elv fejtegetésével is a lélektanhoz jutunk s most így formulázhatjuk a gazdasági cselekvést: haszon és költség összehasonlítása a gazdasági elv alapján, vagyis

a lehető legnagyobb élvezet keresése a lehető legkevesebb áldozattal, költséggel. Azonban e meghatározás még túlságosan tág. Egyes cselekményekről magukban véve nem, csak másokkal összehasonlítva mondhatom meg, gazdaságiak-e vagy sem. A gazdálkodás mindig a cselekvések complexumára vonatkozik. Több céllal, sőt minden célunkkal, minden tekintetbe jövő szükségletkielégítéssel az összes feláldozandó eszközöket állítjuk szembe és egymással összehasonlítjuk azokat. „A gazdálkodás ezt jelenti: az áldozandó költségeket a gazdasági elv szerint a különböző, magukban véve korlátlan szükségletek között felosztani, t. i. úgy felosztani, hogy a lehető legteljesebb szükségletkielégítést érjük el a lehető legkisebb költségekkel“ (290. l.). A gazdálkodás, hogy úgy mondjuk, egy „arányossági rendszer“ megalkotását jelenti. És csupán egy gazdasági terv keretében lehet megmondani, hogy egy cselekvés gazdasági-e. Lehet tehát azt is mondani: »Wirtschaften ist disponieren.« Azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy e disponálásnál sem az eszköz, sem a cél nincsenek adva, hanem a gazdasági cselekvés sajátossága éppen annak megállapításában rejlik, hogy a különböző szükségleteknél mely pontig lehet eszközöket feláldozni. Cél és eszköz mindig lelkileg értendők. Az emberi gazdálkodást az állatok hasonló cselekvéseitől a vele kapcsolatos fontolgatás módja, a mérlegelések különböztetik meg. A gazdálkodás kettős összehasonlítás. Először minden szükségletet összehasonlítunk a költségeivel, aztán a különböző szükségletek között még egyszer összehasonlítjuk azokat a haszontöbbleteket, melyeket az egyes költségek áldozásánál nyerünk. A döntés aztán a cselekvés számára a többletek lelkileg megérezett nagysága szerint történik. A gazdálkodás tehát nagy mértékben a tapasztalat dolga: egyfelől ismerjük szükségleteinket s azok változó erejét, másfelől munkaerőnk, áldozatainkat s a velük járó kellemtlen érzések változó erejét. Már most számolunk a tapasztalatszerű szükségletekkel s a kielégítésükhöz kellő áldozatokkal s a szerint rendezzük be gazdasági tervünket. Ez annál tökéletesebb lesz, minél állandóbbak a szükségletek s minél kevésbé ingadozóak a költségek. Ebben rejlik a pénzgazdaság nagy előnye, a „pénz belgazdasági funkciója“, hogy mint költségegység a költségbecslést megkönnyíti és pedig annál inkább, minél inkább egyenletes árakkal és határozott pénzjövedelemmel számolhatunk.

Tehát nem, mint az eddigi elméletek tanították, a külvilág tárgyainak szűkös volta bir minket gazdálkodásra. Ha a külvilág tárgyai korlátlan mennyiségben léteznének is, gazdálkodnunk kellene, mert időnk, munkaképességünk korlátolt. Ezért, midőn munkánkat az egyes szükségletek kielégítésére fordítjuk, annak korlátoltságával kell számolnunk

s a felosztást úgy végeznünk, hogy összes szükségleteink élvezetében az összhason maximumát érjük el. Ezt pedig akkor éri el a gazdálkodó, ha minden kívánt haszonra csak annyi költséget fordít, hogy a haszon és költség viszonya, s a haszontöbbség egy szükségletfajnál se legyen kedvezőtlenebb, mint a többinél. Ha a haszonnak a költség feletti többletét *hozadéknak* nevezzük, akkor fönnbibi tételünk a *határhozadékok kiegyenlítődésének törvényét* tartalmazza, melyet lennebb részletesebben elemezni fogunk.

A célok és eszközök összehasonlítása csak két esetben lehetséges: lelkiileg, ha mindkettő kellemes, illetve kellemetlen érzelmekként jelentkezik s a kettőt minden tertium comparationis nélkül, közvetlenül vethetjük össze; és a pénzkifejezéseknél, a hol úgy a cél, mint az eszköz quantitative állíthatók szembe egymással, nem mert valami „értéket” fejeznek ki, hanem mert helyettesítik a mögöttük álló lelki haszon-költségmérlegeléseket. Ez a quantitativ pénzösszehasonlítás csupán a kereső gazdaságoknál lehetséges.

A gazdasági mérlegelések *formális* elvét meg kell különböztetnünk a motivumoktól, melyek a gazdálkodásban szerepelnek. A szükségletek s a kielégítésükhöz szükséges cselekvések közé ékelődik ez a rationalis-gazdasági elv. De a motivumok maguk, melyek az embert a kellemes érzetek elérésére hajtják, a gazdaság-elméleti szemlélődésnél épugy nem jönnek tekintetbe, mint a kívánságok tárgyai; a motivumok gazdaságon kívüliek. A mi pedig a gazdálkodás eszközeit illeti: a jószágok csak technikai értelemben eszközei, helyesebben tárgyai a gazdaságnak, gazdasági értelemben az eszközök egy jószág vagy pénzmennyiség becslése, mindenekelőtt pedig a munkafáradság, egy szóval *kellemetlen érzelmek*. Ezeket nevezzük gazdasági kifejezéssel *költségeknek*. Az eddigi elméletek mindig csupán a fogyasztó gazdaságoktól különvált kereső gazdaságokat tartották szem előtt, melyek tiszta pénzsámítást végeznek. Ezért nem jutottak el a subjectiv, lelki költségfogalomhoz. A valóóságban azonban a kereső gazdaságok mögött fogyasztó gazdaságok állanak, melyeknél a pénzhozadékok jövedelmekként szerepelnek. E fogyasztó gazdaságok jövedelmüket mint költséget szükségleteik kielégítésére fordítják: itt történnek meg tehát azok a lelki költségbecslések, melyek a psychikus célnak megfelelőleg a gazdálkodás psychikus eszközeit képezik.

A *gazdaság és technika* elválasztásánál, mely eddig a technika helytelen felfogása miatt nem sikerülhetett, a mindkettőnél közös rationalis elvből kell kiindulnunk. A technika olyan eljárás mód, melynél vagy egy meghatározott eredmény van adva s az eszközök legrationalisabb megszerzése a feladat: ez a legkisebb eszköz elve; vagy fordítva

adva vannak az eszközök s ezek a legrationalisabb alkalmazása a cél: a legnagyobb eredmény elve. A technika az adott cél elérésére csak eszközt eszközzel vagy az adott eszközök mellett különböző célokat hasonlít össze, azonban a cél és eszközök egymással való összehasonlítása itt nincs meg: ez épen a gazdálkodás sajátossága. A technika nem hasonlíthatja össze a célt és az eszközt, mert nincs köztük tertium comparationis, a termelési eszközöket nem lehet a termelvényekkel, eljárási módokat azok eredményével összehasonlítani. A gazdálkodásnál viszont nincs szükség tertium comparationisra, mert a különböző érzelmek összevetése lelkünkben közvetlenül adódik. A technika e szerint szintén mérlegeléseket jelent, az is formális elv. *Gazdasági technika* akkor van előttünk, ha a külső célok vagy külső eszközök összehasonlításának technikai mérlegelésébe belevisszük a költség gazdasági tényezőt, eszközként a munka- vagy pénzköltség egységét tekintjük. Például a kérdés, hogyan szerzek egy bizonyos mennyiségű répából a lehető legtöbb cukrot: tiszta technikai feladat. Ha azt kérdelem, hogyan termelek legolcsóbban cukrot: gazdasági technikai mérlegelést végzek. Mindíg technikával van dolgunk, a meddig a cél egy adott külső, quantitativ eredmény. Azonban a gazdaság és technika között szoros összeköttetések támadnak az által, hogy a technikai mérlegelések mögött a legtöbb esetben gazdaságiak állanak. „Eszközökkel dolgozunk, összehasonlítva azokat a rationalis elv szerint főként szükségletkielégítésünk céljaira. E technikai tevékenységek ma annyira az előtérbe nyomulnak, a gazdasági mérlegelések pedig, melyek hozzájuk csatlakoznak s amazokat okozzák, külsőleg annyira háttérbe szorulnak, hogy ez által érthetővé válik a technika és gazdálkodás összetévesztése, mely az eddigi közgazdaságon átvonul. Különösen a munkásnál, a ki reggeltől késő estig a gyárban dolgozik, míg a szükségleteiről való gondolkozás, a legjobb kielégítés számítgatása csak néhány percet vesz igénybe, közelfekvő volt, hogy a technikai tevékenységet tekintsék gazdasági gyanánt, a mi a gazdasági elméletre a legáldatlanabb következményekkel járt.” (343. l.)

* * *

A cseregazdasági jelenségek megértésének feltétele a gazdálkodás alapvető lelki tünetényeinek ismerete. Minthogy ezeket a lélektan még nem tisztázta, nekünk kell kérdeznünk: hogyan cselekszik a gazdálkodó ember? Vegyük először a *fogyasztó* vagy *házi gazdaságokat*, melyek közvetlenül mérlegelik saját szükségleteik kielégítését s ezért tevékenyek. Ezekkel ellentétben a *kereső gazdaságok* azok, melyek pénz-

hozadék elérésére igyekeznek; ezek csupán részgazdaságok, pénzhozadékuk mint jövedelem a fogyasztó gazdaságokba jut. Az összes gazdasági jelenségek a fogyasztó gazdaságból indulnak ki s az elméletnek erre keli visszavezetni tudnia azokat.

A gazdaság célja a szükségletek kielégítése; ezek kellemetlen érzelmek, hiányérzetek, pozitív vágygal a hiány megszüntetésére: kívánt kellemes érzelmek. A szükségletek fajai, módjai a gazdasági elméletet nem érdeklik. A szükségletkielégítés eszközei a *jószágok* és szolgálatok, a gazdálkodásnak azonban, mint már mondtuk, a jószágok nem eszközei, annak eszköze egy becslési forgalom: a költség. A jószágok közt megkülönböztetünk: élvezeti javakat és költségjavakat. Azonban e megkülönböztetés nem a javak objectív tulajdonságain alapszik, hanem a gazdasági alanyhoz való viszonyuk által határozódik meg. Évezeti javak az olyanok, melyek közvetlenül a gazdálkodó használatára szolgálnak, költségjavak pedig mindazok, melyek a gazdálkodónak csak közvetve hoznak hasznot. Például az alma a gyümölcskereskedő birtokában költségjószág. Tehát a jószág természetét a hozzá fűződő mérlegelések döntik el. Pénz az általános költségjószág. Tárgy szerint megkülönböztethetünk elsődleges és távolabbi rendű javakat. Elsődlegesek az élvezetre érett javak, távolabbi rendű jószágok pedig az olyanok, melyek maguk nem tudnak élvezetet szerezni (nyers anyagok, eszközök).

A szükségletek végtelenek, de áll rájuk *Gossen* törvénye a csökkenő haszonról, mely szerint minden későbbi egység kisebb élvezetet hoz, míg végre telítettség áll be. *Gossen*nek azonban még egy törvénye van, melyet a mi terminológiánkkal így lehetne visszaadni: hogy a szükségletkielégítés maximumát érjük el, minden egyes szükségletet csak addig szabad kielégíteni, míg az utolsó egység élvezetei minden szükségletfajnál egyforma nagyok. Ha az utolsó egység élvezetét határévezetnek vagy határhaszonnak mondjuk: úgy *Gossen* a *határhasznok kiegyenlítődségének törvényét* állította fel. Azonban mellőzte a költségeket s itt kell a további kutatásnak *Gossen* eredményeihez csatlakoznia.

Az eddigi elméletekhez szokva, eléggé nehezünkre esik a költséget nem mint quantitást, hanem mint lelki becslésfogalmat fogni fel. Azonban, ha meggondoljuk, hogy az utolsó költség mindig munkafáradtság: akkor a költségeket kellemetlen érzelmeknek, erőfeszítéseknek tekinthetjük, melyeket a kellemes érzelmek, élvezetek elérése végett magunkra kell vennünk. A munkafáradtság költségtényezőre nézve már most a *Gossen* törvényével ellenkező tétel áll: a munkafáradtság minden további igénybevétel mellett erejében növekszik. A munka folyamán physiologiailag erősödik a pihenés vágya s a pihenés szükségletét lehet szembeállítani azokkal a szükségletekkel, melyek kielégítésére munkát fordítunk. Mi-

képpen történik már most ez a szembeállítás, a haszon és költség összehasonlítása?

Senki se teljesíti minden további nélkül erejük szerint a kívánságait, hanem mindig mérlegeli azok költségeit is. A várható kellemes és kellemetlen érzelmek összehasonlítása alatt finoman kifejtett érzésünk dönti el, hogy a szükséglet kielégítésével járó élvezet vagy a költség kellemetlen érzelme nagyobb-e. Az élvezet, a haszon oldalán levő többletet nevezzük *hozadéknak*. Ezt megkapva a különböző hasznok és különböző költségek összevetéséből nyert hozadékokat vetjük össze: és ebben áll a gazdasági cselekvés: elégítsd ki szükségleteidet a lehető legnagyobb hozadék elve alapján. Jobban megérthetjük ezt, ha idézzük Liefmann példáját, hangsúlyozva, hogy a benne szereplő számok csupán szemléltetésül szolgálnak; külsőleg, quantitative kifejezni a tisztára lelki kvalitásokat nem vagyunk képesek.

Ha egy szükségletem van, melynél a haszon és költség viszonya 4 : 2, akkor egyelőre csak annyit mondhatok: e szükségletet kétszer oly erősen érzem, mint a költségeit. De cselekvéseimhez, hogy mily szükségletekre fordítok tényleg és mennyi költséget, csak úgy kapok irányelvet, ha más szükségleteimnél a haszon és költség között más arányokat érzek, pl. 5 : 2, 6 : 3, 7 : 3 stb. Ha így minden esetben megállapítottam a szükséglet és a költségáldozás kellemetlen érzéseinek erejét s azokat összehasonlítottam egymással, akkor tudom, hogyan kell elrendeznem gazdasági cselekvésemet. Most tudom, hogy a *hozadékokon* fordul meg a dolog, hogy jóllehet 7 a legerősebb szükségletem, mégis először nem azt elégítem ki, hanem az 5 erejűt. És pedig egyszerűen azért, mert a költségekkel összehasonlítva a legnagyobb hozadékot, költségegységként a legnagyobb többletet biztosítja. Most tehát a hozadék alapján ismerem a sorrendet, a melyben kívánságaim teljesítésére költségeket fordítok és a gazdálkodó ember ezt a sorrendet fogja követni, ha attól kell tartania hogy valamilyen okból további költség-alkalmazás hirtelen lehetetlenné válhatik. Mert akkor mégis minden pillanatban az aránylag legnagyobb élvezetet szerezte meg a legcsékélyebb költséggel.

Azt mondhatná valaki, hogy e látszólag oly szövevényes folyamat nem válik bennünk tudatossá; ez azért van, mert oly esetekben, a hol a nagy haszontöbblet bizonyos, nincs szükségünk a hozadék-számításra. Legfontosabb szükségleteink és a rájuk fordítandó költségek igen állandóak szoktak lenni. Ezért a gazdálkodás igen nagy mértékben a tapasztalat eredménye és az emberi életben a tapasztalat sehol se játszik oly nagy szerepet, a tapasztalatokat sehol se veszik annyira tekintetbe, mint a gazdasági cselekvéseknél. Legfontosabb szükségleteink és a kielégítésükhöz kellő költségek ismerete alapján készítünk gazdasági tervet, mely-

ben meghatározzuk, hogy körülbelül mily fokig lehet minden egyes szükségletet kielégíteni s mennyi költséget szabad mindegyikre fordítanunk. A mai cseregazdaság a gazdasági terv felállítását nagyon megkönnyíti; a legtöbb embernek többé-kevésbé egyenletes jövedelme van: a költségek egyenletessége előidézi aztán a szükségletek egyenletességét is. A gazdálkodás szokásszerűen történik s a haszon és költség folytonos összehasonlítására nincsen szükség. Csupán nagy változások, például háborúk idején állnak be nagy eltolódások a jövedelmekben, a szükségletkielégítés lehetőségeiben, azért a különben teljesen magára hagyott cseregazdasági mechanizmusnak több irányban való szabályozása válik szükségessé. Egyébként a szokásszerű gazdálkodásban mérlegelések, élesebb számítások csak a szükségletkielégítés, hogy úgy mondjuk, szélein állanak be. Csupán akkor, mikor kétségessé válik, hogy további költségeket fordítsunk-e erre vagy arra a szükségletre, lép előtérbe a gazdálkodás tulajdonképeni jellege. Például a munkás a mai pénzgazdaság stabilitása mellett tudja, hogy évi 1.000 márka jövedelméből 300 márkát fordíthat lakásra, ez a 300 márka a lakásra fordítva a legnagyobb hozadékot szolgáltatja. De már úgyszólván minden egyes további márkánál gondolkozni fog, megadja-e azt. Fontolgtja, hogy egyéb szükségletei kielégítését mindez hogyan befolyásolja, a lakásra fordított további költség hozadéka, teszem egy negyedik szoba haszna megéri-e az egyebütt való megszorítást stb.? Látjuk tehát, hogy az *utolsó* költségeken fordul meg a dolog, melyeket az egyes szükségletekre áldozhatunk; az utolsó hozadékokat hasonlítjuk össze, melyeket ez utolsó költségáldozatokkal elérünk. Az utolsó költségegységnek, melyet minden egyes szükségletre fordítunk, hozadékát nevezzük *határhozadéknak*. Ez határozza meg a költségeket, melyeket minden egyes szükséglet kielégítésére utolsókként áldozhatunk.

Hogyan történik a hozadék megállapítása? Legyen valakinek három szükséglete, *A*, *B*, *C*, melyeket egységekre osztható jószágokkal, pl. almákkal, körtékkel és citromokkal elégít ki. A csökkenő haszon törvénye szerint a szükséglet kielégítése alkalmával minden jószág minden következő egységét kevesebbre becsüli az előbbinél. Jelezzük a szükségleteket és csökkenő erejüket számokkal s tegyük fel, hogy az első egységekre vonatkozó szükséglet különböző s hogy nem egyforma a csökkenések aránya se. Mindennek a fordítottja áll a költségekről. Költségek gyanánt munkafáradtságot veszünk, ily módon feltüntetve, hogy minden további munkaórával a kellemetlen érzelmek erősödnek.

A három szükséglet számára tehát a következő haszonskálát állítjuk fel:

A	B	C
10	8	5
8	4	4
6	2	3
4	1	2
2	0	1
0		0

A és B egységenként két-két munkaórát, C egy munkaórát követel. A költség azonban — és ez a döntő fontosságú Liefmann elméletében — nem a két, illetve egy munkaóra, hanem annak becslése, a velük összekötött kellemetlen érzelmek értékelése. Például a gazdálkodó az első munkaórát legalacsonyabbra, mondjuk = 1-re becsüli, minden további eggyel többre. Az első munkaóra költségei tehát = 1; a két első $1 + 2 = 3$, három munkaóráé $1 + 2 + 3 = 6$, 4 munkaóráé = 10 stb.

Hogy cselékszik már most a gazdálkodó ember? Először C-et fogja megszerezni, mely 5 erejű hasznot és 1 magasságú költséget okoz. Hozadéka tehát 5. Igaz, hogy A haszna 10, azonban költsége két munkaóra = $1 + 2$, tehát a haszon úgy viszonylik a költséghez, mint $10 : 3$, vagyis a többlet csupán $3\frac{1}{3}$ költségegységként. Itt láthatjuk tisztán, hogy a költségegység nem a munkaóra, hanem annak becslése, értékelése; ez pedig minden órára különböző.

Hogy folytatja azonban a gazdálkodó tevékenységét tovább? Mire fordítja a második és esetleg harmadik munkaórát, melyeket 2, illetve 3, összesen 5-re becsül? C_2 -nél a haszon 4, a költség 2, a haszontöbblet 2 költségegységként. A_1 -nél az elérendő haszon 10, a költség 5, a haszontöbblet szintén 2 költségegységként. Tehát egyforma hozadékkal állíthatja elő akár C_2 -t, akár A_1 -t. Talán azért is C_2 -t választja, mert az már a második óra végével hasznot biztosít neki, míg A_1 -nél csak 2 óra múlva éri el azt. De azt fogja találni, hogy ha másodszer A-t készíti el, a negyedik órában egyáltalán nem lesz több olyan jószága, mely a negyedik órával összekötött költségeket fedezné. Ha ellenben C_1 -et választja, a harmadik és negyedik óra alatt még mindig gazdaságosan szerezheti be A_1 -et. Ennek haszna ugyanis = 10, a költségek a harmadik és negyedik munkaórában $3 + 4 = 7$, a hozadék tehát $1\frac{3}{7}$. Ezzel aztán a gazdasági tevékenység véget ért, mert minden további további munkaóra a jószágok egyikénél sem nyújt a költségeket felülmúló hasznot.

Látnivaló tehát, hogy a gazdasági cselekvésre döntő a hozadék. Ez az irányadó elv úgy a fogyasztó, mint a kereső gazdaságoknál, ezáltal érik el a gazdálkodás céljának, a szükségletkielégítésnek legmagasabb mértékét. Azonban könnyű belátni, hogy a gyakorlatban ennek az elvnek a követése alig vihető keresztül. Például a gazdálkodó nem állíthatná elő egymás után a jószág 3 egységét, mert az első egység előállítása után más szükségletek nagyobb erővel lépnek fel s csak azok kielégítése után térhetne vissza újra *A*-hoz, szóval nagy összevisszaság lenne munkájában. Ezért van szüksége *gazdasági tervre*, összes költségei felhasználásának áttekintésére. Legtökéletesebb ez akkor, ha adott költségjóság-mennyiségből, mindenekelőtt adott pénzmenyiségből indul ki. Itt van újra a pénz belgazdasági funkciója. De a munkaköltségnél is a tapasztalat megtanítja, hogy nagyjában és egészben mennyi költséget fordíthat az egyes szükségletekre. Ilyenkor bizonyos határig zavartalanul folytathatja technikai tevékenységét. Ezt a határt megszabja az alábbi tétel: A lehető legnagyobb szükségletkielégítés akkor érhető el, ha az utolsó hozadékok, vagyis minden jószág utolsó egysége hasznának a költségeihez való aránya az összes jószágoknál egyforma. Világosabban fogjuk ezt látni, ha Liefmann példáját itt is újra idézzük:

A, *B* és *C* előbbi jószágokat most pénzzel szerezzük meg, a mikor minden költségegységet egyformán becsülünk. Ha tehát azt mondjuk, hogy *A* és *B* minden egysége 2 márkába, *C* minden egysége pedig 1 márkába kerül, ez annyit jelent, hogy a márkát = 1-re becsüljük, a mi, mint minden becslést feltüntető szám, teljesen önkényes. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy a költség nem a pénz, hanem annak lelki becslése, a kiadásával járó kellemetlen érzelem. Ha tehát a gazdálkodónak 16 márkája van, nem kell *C*₁-et először megszereznie, mely a legnagyobb hozadékot szolgáltatja, hanem csakhamar belátja, hogy *A*-ból 4, *B*-ből 2 és *C*-ből is 4 darabot, vagy mondjuk kilót szerezhet be. Kétségei lehetnek *A*-nál, hogy a harmadik kilóhoz, melyet = 6-ra becsül, még egy negyediket vegyen-e, de összehasonlítva különböző szükségleteit költségeikkel, vagyis gondos gazdálkodás mellett azt fogja találni, hogy gazdasági terve keretében még 2 márkát egy negyedik kiló almára fordíthat. Látnivaló, hogy a szükségletkielégítés határain lépnek fel a tulajdonképeni éles hozadékszámítások. Döntő pedig az egyes szükségletekre való költségáldozásoknál az a hozadék, melyet az utolsó áldozott költségegységgel, vagy az utolsó beszerzett jószágegységgel elérünk. Ez a *határhozadék* (határfogyasztási hozadék), az a haszontöbblet, melyet az utolsó megszerzett haszonegységnél vagy utolsó áldozott költségegységnél nyerünk. Az összszükségletkielégítés maximumát nyilván akkor érjük el, ha a határhozadékok minden szükségletfajnál egyforma nagyok.

Ez a *határhozadékok kiegyenlítődésének törvénye*. Minden szükségletfajra csak addig szabad költségeket fordítani, a meddig az utolsó hasznok az utolsó költségekhez viszonyítva egyforma haszontöbbletet, határhozadékot nyújtanak. Ez a gazdasági elv legélesebb formulázása, egyúttal a csereforgalom szervező elve; az árt szintén a határhozadékok kiegyenlítődésének törvénye határozza meg. Ez a törvény a gazdasági elmélet legfontosabb tétele.

Elméletileg tekintve a szükségletkielégítés akkor lenne legtökéletesebb, ha a határhozadék csaknem $= 0$. Teljesen $= 0$ nem lehet, mert akkor az utolsó költség-egység feláldozására már nem lenne indítékunk. Midőn különböző költségeket hasonlítunk össze az általuk előidézendő hasznokkal: a hozadék, mint a kettő viszonya mutatkozik. Egyetlen szükségletet tartva szem előtt vagy a kielégített szükségletek összeségét állítva szembe az áldozott költségek összeségével: a hozadék a kettő különbsége. És ez nemcsak a fogyasztó gazdaságokra, hanem a kereső gazdaságok tiszta pénzhozadékaira is áll. Egyes vállalatnál a hozadékot, a tiszta nyereséget különbségként foghatjuk fel, mert adott pénzösszeg az alapunk. De ha különböző vállalatokat hasonlítunk össze, mit sem tudunk meg, ha azt mondjuk, mindegyik 50.000 M. nyereséget ért el; itt az a lényeges, hogy ez milyen viszonyban van a költségekhez. A vállalat hozadéka nem az abszolút, pénzösszegben kifejezett tiszta nyereség, hanem az *osztalék*, a nyereség a költségek százalékában kifejezve. Nem az a részvénytársaság nagyobb hozadékú, a mely nagyobb pénzösszeget szerzett, hanem az, mely nagyobb osztalékot ért el.

A határhozadékok kiegyenlítődésének törvényében három alapgondolat foglaltatik: a hozadék eszméje, mely nem tévesztendő össze az eddigi materialis hozadékfogalommal, a határgondolat, melyet Ricardo a földjára, Thünen a bérre, az osztrák iskola az értékre és árra, végül Gossen a tiszta élvezetre alkalmazott. Azonban a határgondolat csak a hozadékgondolattal kapcsolatban nyer gazdasági jelentőséget. Végül a kiegyenlítődés eszméje, melyet nem szabad valamely „gazdasági egyensúly“ eszméjével összetéveszteni. Az eddigi elméletek a hozadék fogalmát mindig materialista-quantitativ alapon használták, egyszer mint termelvény-, máskor mint pénzmennyiséget. És a pénzhozadékot épűgy vissza akarták vezetni a termelési eszközökre, mint a termelvényeket. A modern subjectiv értékelmélet a „Zurechnungslehré“-vel szintén nem tudta magát abstrahálni a nézettől, hogy a pénzhozadékok a föld, munka és tőke technikai termelékenységére vezetendők vissza. Azonban nyilvánvaló, hogy a fogyasztási hozadéknak oka egyedül a fogyasztók becsléseiben rejlik. A csereforgalomban is csak akkor fordítunk valamire költséget, ha feltételezzük, hogy a fogyasztók haszon-

becslései azokat felülmulják. A fogyasztó gazdaságban a becslést maguk a gazdálkodók végzik, a csereforgalomban pedig a várt vásárlók, a kiknek pénzjövendelmekkel való gazdasági rendelkezéseit a kereső gazdaságok a régebbi árak alapján számítgatják. A hozadék alapja mindig a subjectiv becslésekben keresendő.

* * *

A *költség* fogalma alá esik mindaz, a mit az eddigi elmélet munka, föld és tőke címen szokott elemezni. A költség, mint láttuk, lelki fogalom, kellemetlen érzelmek, áldozatok; substratumai vagy munka, vagy jószágok lehetnek. Az utóbbiak, a költségjószágok közé tartozik a pénz. Mindezeket együttvéve költségtényezők néven foglaljuk össze. A fogyasztó gazdaságokban, ha a költségek pénzösszegek, pénzjövendelmek gyanánt szerepelnek is, nem ezek, hanem a pénzösszegek *becslése* jelenti a költségeket. A 20 márkát, a mennyibe egy pár czipő kerül, minden fogyasztó gazdaság különbözőképpen becsüli, a 20 márkás czipő költségei tehát a különböző fogyasztó gazdaságokban különbözők. A költségnek ezt a lelki felfogását folyton újra hangsúlyozzuk, mert ennek kellő átérzése nélkül Liefmann teoriáját megérteni nem lehet. Quantitativ költségszámítást csak a kereső gazdaságok végeznek, melyek a hasznot, a nyers hozadékot szintén pénzösszegben tudják kifejezni. Ilyenkor a saját munkát vagy szintén pénzben veszik számításba a költségoldalán, vagy az elért tiszta pénzhozadékot állítják szembe a saját munkafáradsággal. A cseregazdasági mechanizmus megértéséhez azonban sohasem szabad elfelejtenünk, hogy a kereső gazdaságok mögött physikai személyek fogyasztó gazdaságai állanak.

A költségek áldozása a határhozadékok kiegyenlítődésének törvénye alapján történik. A tartós élvezeti javaknál későbbi tartós hasznukat is tekintetbe vesszük. Ennek számítását megkönnyíti, hogy e jószágok kölcsönbe vagy eladhatók. Tartós költségjavakra, például egy kemencére csak akkor fordítok költségeket, ha az általa elérendő összhaszonnal legalább a határfogyasztási hozadékot elérem. Complementaris javak az olyanok, melyek használata kölcsönösen függ egymástól, pl. a kemence, tűz, gabona stb. A kenyér hasznával tehát ezeket az összköltségeket kell szembeállítani. Az összetartozó költségjószágokra nézve a költségek elosztásának arányosságát a tapasztalat tanítja.

Ha a fogyasztó gazdaságokban bizonyos mennyiségű költségjószág adva van, akkor előáll a problema, miképpen becsüljük ezeket. Az elsődleges, élvezetre érett javakat költségjavakként az elmaradt haszon szerint becsüljük, melyet a gazdálkodó fogyasztásuknál elért volna. Így

élelmiszereket fordítva munkások táplálására ezeket magamtól vonom meg, az így elmaradt élvezet a becslés alapja. Minden egységet annál kisebbre becsülök, minél nagyobb a rendelkezésemre álló mennyiség; minden további egység feláldozása nagyobb haszon elmaradását, tehát nagyobb költséget jelent. Míg az élvezeti javakat a csökkenő haszon szerint becsüljük, ha elsődleges javak költségjóságokként szerepelnek, a becslés, mint a munkafáradságnál, az emelkedő költségek elve szerint történik. A távolabbi rendű javak becslésénél tekintetbe veendő, hogy közvetlen hasznot használatukkal nem veszítünk el; ezeket azért ama haszon szerint becsüljük, melyet egy, a készletünkön túlmenő további egységgel elérnénk. Ez a hiányzó egység az alapja minden meglévő egység egyforma költségbecslésének. Így a pénznél is. Egy adott pénz-mennyiségnél minden egységet a szerint a haszon szerint becsülünk, melyet egy későbbi egységgel megszerezhetnénk. Ebből következik, hogy egy pénzmennyiség egységét annál kisebbre becsüljük, minél nagyobb ez a pénzmennyiség. Végtelenül tartós költségjóságokat, ha más költségekre nem vezethetők vissza (pl. föld a természetgazdaságban) nem becsülünk költségekként. Használatuk által semmi haszon sem vész el. De minél inkább kopik, használdik egy jószág, annál inkább egy további egység haszna szerint becsüljük azt.

Hogyan történik azonban a munka és költségjóságok becslése a kereső gazdaságban? Itt a gazdálkodó célja munkájával vagy jószágaival *pénzt* keresni. Ez nagyon megkönnyíti a mérlegelést, mert a sok ezerféle szükséglet helyére egyetlen: a pénz lép. E céllal szemben a munkafáradság becslése az emelkedő költségek tétele szerint történik, elméletileg szólva minden későbbi munkaórát kellemetlenebbnek érzünk. A költség-haszon összehasonlítást a tapasztalat könnyíti meg, sokszor hosszú időre előre történik, például hivatalnokoknál. A saját munkát nem lehet más költségekre visszavezetni, ellenben ha a kereső gazdaságban idegen munka szerepel, költségtényezőnek vagy az eltartási költséget vagy a pénzbért tekintjük, a költségáldozás mértéke itt is az idegen munkaerő által elnyerendő haszontöbblet. A mi a költségjóságoknak a kereső gazdaságokban való becslését illeti, a hasznot a költségekkel csak a maguk összességében lehet szembeállítani, a hozadékot nem lehet az egyes költségjóságokra kiosztani. A költségek felosztását a különböző termelési tényezők között a technikai tapasztalat tanítja meg. A határhozadékok kiegyenlítődésének törvénye megszabja az egész gazdasági terv alapján, hogy mely határig lehet költségeket fordítani minden egyes szükségletfajra; s ha így egy megszerzendő élvezeti jószág mennyisége a többi élvezeti jószághoz viszonyítva megállapított, az is adódik, hogy a gazdasági terv keretében mennyi összköltséget,

legyen az munkaerő vagy pénzmennyiség, lehet a megszerzéséhez szükséges különböző költségjóságok összeségére áldozni. És e javak technikai összeműködése alapján határozódnak meg a költségek, melyeket az egyes költségjóságra lehet fordítani. Elméletünk egyik legfontosabb eredménye, hogy azt az elvet, amelynek alapján az élvezeti jóságoktól még oly távoleső költségáldozások egy gazdaságon belül megtörténnek, meg tudta mutatni. Nem voltak erre képesek az eddigi elméletek, nevezetesen a „Zurechnungslehre“, midőn a távolabbi javak „értékét“ az elsődlegesekből akarta levezetni és az összhozadékot az egyes termelési tényezők között közreműködésük szerint felosztani. A gazdasági hozadék oka nem a termelési tényezőkben, hanem a fogyasztók haszonbecsléseiben rejlik.

Hozadék, értéktöbblet, jövedelem fogalma van összekötve mindig a *tőke* fogalmával. Az eddigi elméletek szerint tőke = termelt termelési eszköz, ellentétben a földdel. Ezzel a felfogással azonban nem lehet megérteni a pénzjövedelmet, melyet a tőke segítségével nyerünk. Ismét a technika és gazdálkodás összetévesztése áll utjában a megértésnek; sem a termelési eszköz technikai kategóriája, sem ezen eszköz bírtokának jogi kategóriája nem fejezheti ki a tőke gazdasági lényegét, helyes értelmezése csupán a gazdálkodás psychikus felfogásával válik lehetségessé, melyben a termelési tényezők tanát a költségek tana pótolja. A tőke a költségek egy faja és pedig csupán a pénzcsereforgalomnál szereplő költségképzetekhez csatlakozik. Szemben a munka költségtényezővel azokat a *költségjóságokat* jelenti, melyekkel *pénzhozadékot* érünk el. A pénzhozadék elérésére irányuló tevékenységet kereső tevékenységnek neveztük. Ha a haszon-költségmérlegelések nem lelkileg, hanem quantitative, pénzkifejezések szembeállításával történnek, olyankor kereső gazdaságról van szó. Azonban e mögött mindig ott áll a fogyasztó gazdaság és a pénzhozadék jelenségeit az komplikálja, hogy pénzhozadéka a fogyasztó gazdaságok is szert tehetnek, ha jövedelmük egyes részeit nem fordítják szükségletkielégítésre, hanem *megettakarítják* azt, „tőkévé“ teszik. Ez nyilván olyankor történik, midőn a pénzhozadék elérését s jövedelemrészeknek e célra való fordítását mérlegelve, azt szükségleteik kielégítésénél többre becsülik.

A tőke hozadéka mindig az a haszontöbblet, melyet kereső gazdasági tevékenységünk folyamán vele elérünk s mely általában a gazdálkodásnál költségáldozásaink irányítója. A pénzhozadék forrása nem a „termelési eszköz“, hanem a fogyasztók számítgatásai, a kik jövedelmük egy részét javakra adják ki és e javakra a kínálók költségeket: munkát és tőkét fordítanak.

A tőkével az állandó pénzhozadék gondolata van egybekötve. Azonban vannak a közfelfogás szerint tőke gyanánt jelzett javak, melyekkel csak egyszeri pénzhozadékot érünk el, minők pl. a kereskedő árúi, az u. n. forgó tőke. Ennek megértése s a tőke fogalmának helyes felfogása céljából ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a pénzjelenségek mögött lelki jelenségek állanak. A tőke tulajdonképpen nem is javakat jelent, hanem a javaknak egy sajátos szempontból való tekintését jelenti. Láttuk volt, hogy a költség sohasem jószág, hanem pszichikus fogalom, javak becslése, mely megkülönböztetendő a dologi substratumtól, a költségjóságoktól. Éppugy tőke alatt sem a költségjóságokat, hanem azoknak, mint pénzhozadék elérésére szolgáló eszközöknek pénzben való megállapítását, felbecslését (Veranschlagung) értjük. A kereső gazdaságoknak, a pénzhaszonnal a költségeket is pénzben kell szembeállítaniok a tiszta hozadék megállapíthatása céljából. E pénzben való megállapítás, felbecslés teszi a tőke lényegét. A kereső gazdaságokon belül be lehet érni a pénzkifejezésekkel, mint a haszon-költség összehasonlítás tényezőivel, nem kell visszamenni a mögöttük lévő lelki mérlegelésekre; és e quantitativ kifejezések, ellenétben a külsőleg megragadhatatlan lelki jelenségekkel, objectiv összehasonlításokra alkalmasok. A költségjóságoknak pénzben való felbecslése arra képesít, hogy ugyanazon kereső-gazdaságnak különböző időkben folytatott gazdálkodását, sőt különböző gazdaságokat is egymással összehasonlíthassunk. A költségjóságok pénzsámítási formája a tőke. A kereskedőnél nem az árúkat, hanem az üzlet üzeme számára alapul vett pénzösszeget kell és szokás tőkének tekinteni. Ha a gazdálkodás csupán ilyen „forgó“-tőkével történék, akkor a bruttóhaszon és költség közötti különbség megadná a hozadékot. Azonban eme pénz mellett tartós dologi javak is szerepelnek: ezeket tehát számszerűleg, pénzben felbecsüljük s hozzáadva a „forgó“-tőkeként tekintett állandó pénzmennyiséghez, oly pénzösszeget kapunk, melyben a tartós dologi javak s az üzlet üzeméhez szükséges pénz egységes nevezőre vannak hozva: ezt nevezzük tőkének. Tőke tehát tartós költségjóságoknak pénzhozadék megállapítására szolgáló pénzsámítási formája s a pénz maga, mint ilyen.

A fennebbi meghatározás képesít bennünket a *dologi és pénztőke* megkülönböztetésére, a szerint, hogy a tartós pénzhozadék elérésére dologi javak vagy pénzösszeg szolgálnak. E dologi javak vagy pénzösszegek azonban nem maguk a tőkék, csupán a tőkének dologi, illetve pénzbeli substratumai. Hogy a különböző időszakokban és különböző gazdaságokban elért pénzhozadékok összehasonlítása teljes lehessen, az összes költségeket, tehát az idegen munkaerőre fordítottakat, sőt a saját munkát

is pénzben adhatjuk meg. Így a tőkének még tágabb meghatározását nyerjük: *tőke a költségek pénzsámítási formája, mint pénzhozadék megállapításának eszköze*. Ha a tartós költségjóságok állandóan egy kereső gazdaságban maradnak, akkor ezek pénzbeli megállapítását *vállalati tőkének*, ha azokat másnak adjuk, *kölcsöntőkének* nevezzük. Mindkét fajnál ismét megkülönböztethetjük a dologi és pénztőkét.

A bruttóhozadékból az összes egyszeri költségeket levonva nyerjük a tiszta hozadékot; hogy ezt a tartós költségekkel összehasonlíthassuk, a vállalati tőkénél egy szilárd *névleges tőkét*, az összes tartós költségeknek állandó pénzüsszegben való megállapítását szokás alapul venni.

A mai gazdasági kort jellemzi, hogy az önálló kereső gazdaságok összes költségeit így pénzben szokás megadni, hogy a pénzhozadékot megállapítani és összehasonlítani lehessen. Ilyen tiszta pénzsámítás, melynél a kereső gazdaságok tulajdonosai teljesen elválnak fogyasztó gazdaságaiktól, korábbi gazdasági korszakokban nem létezett. Azért e kort a capitalismus korának nevezzük. Tetőpontját a modern társas vállalatokban éri el, melyekben a tőke teljesen elválk minden személytől s maga lesz a hozadék-követelési jogok alanya.

A hol egy adott költségjóságmennyiséget pénzben becsülünk fel és pénzhozadékkal állítunk szembe, ott e költségeknek (tőke) és a pénzhozadéknak viszonyát is egy kifejezéssel meg kell jelölnünk. Nevezzük ezt *hozadékértéknek*. A kereső gazdaságoknál a tartós költségjóságokat az általuk elérendő vagy elért pénzhozadék szerint becsüljük: ez a becslési mód a hozadékérték; ez az egyetlen eset, a hol az „érték“ kifejezést használjuk. Minthogy az ilyen jóságokat, melyek pénzhozadékot eredményeznek, tőkének is nevezzük: a hozadékérték megállapítását tőkésítésnek mondjuk. A hozadékérték fogalma tágabb, mint a tőkée, mert olyan jóságok pénzbeli megállapítására is szolgál, melyeket élvezetre használunk. A hozadékérték számításán alapszik ez utolsó pénzsámítási fogalom, melyet Liefmann vezet, a *vagyoné*. Ennek a célja, hogy a hasznot szintén pénzkifejezésre hozzassuk: a haszon pénzsámítási formája; pontosabban: pénzbeli becslése mindazon javaknak, melyek fölött valaki a szükséglet-kielégítés céljaira tartósan rendelkezik. A vagyon fogalma tehát magában foglalja a tőkét is, meg az összes élvezeti jóságokat. Ilyen pénzsámítási megállapításra adózásnál, örökségnél van szükség.

Mindez elemzésekkel csupán száraz képét adhattuk Liefmann művének; könyve mindvégig élénk, harcos munka, melyen meglátszik, hogy a szerző teljes lélekkel megélte problémáit; olvasása is valóságos élmény, érdekes bepillantásokat és összefüggéseket tár fel, noha kétségkívül kellemetlenül érintő túlzás és manapság szokatlan önbírálat, hogy Liefmann, aki teljesítményének értékéről fölötte önérzetes véleményt táplál, művétől a Ricardoéhoz hasonló hatást vár a közgazdasági elméletre. Mindenképen érdeklődéssel várhatjuk azonban a nemsokára ígért második kötetet, melynek a közgazdaságtan legnehezebb kérdéseire, az ár- és jövedelemjelenségekre kell világot vetnie.

Nagy Dénes.

A gazdasági rend fejlődésének irányzata a háború alatt, különös tekintettel a központokra.

A már negyedik éve húzódó világháború a gazdasági élet minden terén igen mélyreható változásokat idézett elő, amelyeknek a további gazdasági fejlődésre talán lényeges befolyásuk lesz. Épen ezért feltétlenül szükséges, hogy ezen jelenségeket a legéberebb figyelemmel kísérjük, azoknak hatásait pontosan megfigyeljük s amennyiben azt tapasztaljuk, hogy a fejlődési folyamat — talán épen annak hirtelensége és ki nem próbáltsága miatt — helytelen irányú, e tényből a szükséges következtetést még idejekorán levonjuk.

Bár talán szükségtelennek kellene tartanunk, a könnyebb összefüggésbehozás céljából röviden ismertetjük a világháború előtti gazdasági rend jellemző ismérveit. Minthogy ennek vezető gondolatait *Smith* fejezte ki legelőbb, vele kell kezdenünk. *Smith* az akkori elavult társadalmi intézmények, a minden irányú megkötöttség helyébe a szabadságot, az egyén szabad tevékenységét sürgeti, az egoismus várható túlzásainak elkerülése végett azonban az egyént a szabad verseny ellenőrzése alá kívánja helyezni. Szerinte további különleges intézkedésre: állami beavatkozásra nincs szükség. Ez esetben minden önmagától fog a legjobban elrendeződni. Ez a „laissez-faire, laissez aller“ elve, melyet gazdasági liberalismusnak, másképp individualismusnak neveznek. *Ricardo*, ez irány legridegebb képviselője, szintén mindent az egyéni tevékenységtől vár.

A classikai társadalom-gazdaságtan — a manchesteri iskola — ezen elvei gyakorlati megvalósítást is nyertek s ezzel megkezdődött a gazdasági fellendülés nagy korszaka. Nemsokára azonban egy ellenirányzat keletkezett, mely megállapította, hogy a gazdasági törvények nem természeti törvények, hanem fejlődési törvények, hogy a szabad verseny nem mindenütt érvényesül, annak számos káros kinövése van s hogy a „laissez faire“ elvének szigorú alkalmazása a jogállam fenmaradását veszélyezteti. Ez irányzat az önérdék mellett a közérdek nagyobb figyelembevételét s a gyengék védelmét hangoztatja. A gazdasági életet ismét erősebb összefüggésbe hozza az állammal s a munkás-

osztály érdekeit is megvédeni törekszik. Ennek megfelelően látjuk már a világháború előtti időben is, hogy az állam mind nagyobb mértékben nyúl bele a magánélet viszonyaiba, a tulajdont, különösen a földtulajdont a közösség érdekében korlátozza, munkásvédelmi, kamat- és uzoratorvényeket hoz, állami és községi vállalatokat létesít. Ezen megszorítások azonban csekélyebb jelentőségűek voltak s a béke-idők gazdasági szervezete — a capitalistikus gazdasági rendszer — egészben véve mégis a tulajdon szentségén s a szerződés-kötés szabadságán alapult.

A capitalistikus gazdasági rendszer kinövésai, főképp a munkásosztály kizsákmányolása, megteremtette a socialismust, mely a társadalom fentebb említett lényeges intézményeit támadva az individualis versenygazdaságot akarja megszüntetni s az egész gazdasági élet vezetését az állam kezébe akarja letenni. A különböző rendszerek ezt igen változatos formákban vélik megvalósíthatni. A tudományos socialismus — az anticapitalismus — a termelési eszközöknek a magántulajdonból való kivételére s a termelésnek és a fogyasztásnak állami — közhatósági — szabályozására törekszik. Ez természetesen az egyéni tulajdonnak s egyúttal a szerződés-kötés szabadságának végét jelentené. Egyesek ezen követeléseknek társadalmi forradalom útján akarnak érvényt szerezni, mások ellenben fokozatosan, jogfolytonosság mellett, a fejlődés törvényeit figyelembe véve. Rodbertus és Lassalle szerint ezen fejlődés évszázadokat fog igénybe venni.

Visszatérve most a gazdasági életnek a világháború folyamán bekövetkezett nagymérvű átalakulására, sokan vannak, akik a háborús jogi és gazdasági rendszerben az államsocialismusnak nemcsak előhírnökét, hanem egy igen előrehaladott állapotát látják s epedve várják a socialista állam mielőbbi teljes diadalát. Vizsgáljuk kissé ezen háborús jogi és gazdasági rendet, hogy vajjon ez tényleg így van-e s hogy oly kívánatos-e az eddigi tapasztalatok alapján ezen állapotnak további fejlődése?

Ha a kivételes hatalomról szóló háborús törvényeket nézzük, úgy azt látjuk, hogy azok módot adnak az államnak az életszükségleti és más közszükségleti cikkek termelésével, előállításával, feldolgozásával vagy forgalombahozatalával foglalkozó üzemek birtokba és használatba vételére. Módot nyújtanak továbbá a munkaerők igénybevételére, a mennyiben bizonyos esetekben az egyének személyes szolgálat teljesítésére kötelezhetők. Ez nem volna egyéb, mint a kisajátítás nélküli socialista termelési rend. Megállapítható azonban, hogy az állam e téren csakis csekélyebb mértékben vette igénybe a jogi lehetőséget.

A forgalmi élet szabályozására szintén igen tágas jogkört biztosít

rendelkezéseket találunk. Nemcsak azt szabhatja meg az állam, hogy az egyének milyen feltételek mellett köthetnek ügyleteket (maximális ár), hanem elrendelheti, hogy mindenki köteles az életszükségleti és más elsőrendű közszükségleti cikkekből a *saját* házi és gazdasági szükségleteit meghaladó mennyiséget a megállapított legmagasabb áron a hatóságnak, valamely erre a célra kijelölt szervnek vagy akár magánosoknak is átengedni. Ezen a téren biztosított jogi lehetőségekkel az állam — mondhatni — teljes mértékben élt is s a forgalom szabályozását majdnem a maga egészében a saját kezébe vette. Az ipari szabadság megszűnt s a közérdekű intézményeknek szinte már áttekinthetetlen sora keletkezett, melyek a forgalomnak minden ágát szabályozzák. Ezek leginkább a szabad kereskedelmi tevékenységet korlátozzák, sőt igen sok helyen teljesen kisajátítják úgy, hogy mondhatni az állam vált a legfőbb kereskedővé. A következőkben a háborús gazdasági rendnek csak ezen ágával s e téren belül is az áruforgalmat szabályozó háborús organisatiókkal, főképp a központokkal kívánunk foglalkozni s e vizsgálódásokból — a mennyire lehetséges — a célul kitűzött következtetéseket levonni.

Mielőtt azonban a központok működésének vizsgálatába bocsátkoznánk, előbb az ármaximálás kérdését kívánnók röviden tárgyalni, mint a mely — bár szintén az áruforgalom szabályozását célozza — mégis az állami beavatkozásnak csak kisebb mérvét jelenti. Eleinte elégnek tartották bizonyos elsőrendű közszükségleti cikkek árának hatósági megszabását. A tapasztalatok igen szomorúak voltak. Kitűnt, hogy a gazdasági életet nem lehet ily módon megrendszabályozni. Baj volt az is, hogy az árak megállapítása ritkán történt szakszerűen s a mellett nem vette, de nem is vehette figyelembe a folyton változó körülményeket. Hiba volt, hogy csak egyes cikkek árát maximálták, vagy csak egyes körülhatárolt területre, aminek eredménye az volt, hogy a maximált árú a piacról eltűnt s más hasonló rendeltetésű, nem maximált árú került elő, avagy az árú odament, ahol nem volt maximálás. Az ipari cikkek árának maximálása majdnem lehetetlennek bizonyult, mert akkor az összes nyersanyagot, félgyártmányt, segédeszközöket s a munkabért is maximálni kellett volna, mert különben maga a termelés vált volna lehetetlenné.

Belátták tehát, hogy az ármaximálás részben lehetetlen, a hol pedig lehetséges, ott eredményre egyedül nem vezet. Tovább kellett menni: a forgalmat, az árúelosztást közvetlenül kellett szabályozni, a kényszerforgalmat, sőt a hatósági igénybevételt elrendelni. Ezen feladatok teljesítésére szolgálnak éppen a központok.

A központok az egyes árúcikkek természetének, illetve a hadviselés és a közfogyasztás szempontjából való jelentőségének megfelelően különbözőképen vélik céljaikat elérhetni. Árubejelentési kötelezettség,

kényszerű felajánlás s a hatósági igénybevétel különböző formái változnak. Alapgondolat az árúk rendeltetésének és a továbbadási feltételeknek kizárólagos joggal való megállapítása.

A központok egyáltalában nem egy fokozatos fejlődés eredményei, hanem a háborús szükséghelyzet szülöttei. Létesítésük alkalmával azon megfontolásból indultak ki, hogy a világforgalomtól elzárva a háborús helyzet következtében amugyis erősen megcsökkent termelési erőinkre vagyunk utalva, nem lehet tehát mindent az erők szabad játékára bízni, hanem a meglévő készleteket s az újabb, mindenesetre csökkent mennyiségű termelvényeket a sikeres hadviselés érdekében elsősorban a hadsereg, másodsorban a közfogyasztás céljaira kell biztosítani s azokat célszerűen, egyenletesen — esetleg korlátolt mennyiségben — szétosztani. Szükség volt továbbá — főképp a gyengébb fizetési képességű néposztályok érdekében — az áralakulás szabályozására és ellenőrzésére is, minthogy az áralakulás törvényei szerint — erősen megcsökkent kínálattal rendkívül nagy kereslet állván szemben — az árak horribilis módon emelkedtek s a szabad verseny érvényesülni nem tudott.

A központok Németországból származtak át hozzánk. Nagyon érdekesen írja le *Walther Rathenau* »Deutschlands Rohstoffversorgung« című munkájában, hogy mikép keletkezett ezen központok létesítésének gondolata. Leírja, hogy mikép állította az ipart a hadi érdekek szolgálatába s mikép biztosította a hadi üzemek nyersanyagszükségletét. Minden szükséges nyersanyagot requirálni lehetetlenség lett volna, mert ez megakasztotta volna a termelést, amennyiben a kezeléssel, átvétellel, elszámolással járó munkát lehetetlen lett volna elvégezni. Egy szervezetet kellett létesíteni, mely felszívja az összes szükséges anyagokat s azokat a szükségességi fokozat sorrendjében szétosztja.

Ez a háborús gazdasági szervezet volt a központ. Minthogy bürokratikus szervezetbe ezen rengeteg munka nem volt beilleszthető, azt a hivatásos elemekre kellett továbbra is bízni, természetesen a legszigorubb állami ellenőrzés mellett. Ezen központok eleinte csak a hadsereg szükségleteinek biztosítására alakultak, később azonban a közfogyasztás céljait szolgáló egyéb áruczikkre nézve is és oly rohamosan szaporodtak, hogy ma már alig van árucikk, amely ne lenne központosítva. A központosítás ma már majdnem önczéllá vált, szinte tekintet nélkül arra, hogy feltétlenül szükség van-e rájuk, vagy nem.

Ha definitiót akarnánk adni a központokról, azt mondhatnók, hogy azok oly közérdekeket szem előtt tartó organisatiók, melyek kereskedelmi jellegű feladataik megoldása közben az állami érdekeket is megoltalmazni kötelesek s ezért átruházott nyilvánjogi hatalommal vannak felruházva.

Mintegy középen áll tehát a capitalistikus jellegű részvénytársaság és egy hatósági szervezet között. Ennek megfelelően nem szabad nyereségre irányulnia, így nálunk az 5⁰/o-ot meghaladó nyereség hadi jótékonyági célokra fordítandó. A részvénytőkét az érdekeltek adják össze, esetleg az állam hozzájárulásával.

A központokat szervezetük szerint osztályozni igen nehéz. Megalakulásuk nem bizonyos schema szerint történt, hanem elég rendszertelenül. Mindazonáltal talán két főcsoportra oszthatjuk azokat. Az elsőbe tartoznának azok, amelyek a hadiüzemek nyersanyagszükségletét vannak hivatva biztosítani. Ezekben leginkább maguk az érdekelt nagyiparosok foglalnak helyet, akiknek éppen a nyersanyagra szükségük van. A másik csoportot a közfogyasztás céljait szolgáló cikkek egyenletes szétosztására alakult központok alkotják s ezeknek inkább van hatósági jellegük, bár bennük a termelők, fogyasztók és kereskedők is többé kevésbé képviselve vannak. Ezen két csoport azonban nem válik el élesen, hanem köztük fokozatok vannak. A különböző elnevezések — mint központ, bizottság, elosztó iroda stb. — szintén nem jellemzik ez intézményeket. Érdekes azonban megállapítani, hogy a német és osztrák ilyenmű szervezeteknél mily élesen elválik a kereskedelmi tevékenységet kifejtő központ, az ugyanazon cikkek tekintetében működő bizottságtól, amely utóbbi ipari adminisztrációs tevékenységet végez. Nálunk a kettő rendszeren egybeolvad.

Bár a központok működésének eredményéről még végleges ítéletet mindig nem igen mondhatunk, az eddigi tapasztalatok alapján mégis megkísérelhetjük annak vizsgálatát, hogy vajon a háborús gazdasági rend idevonatkozó megnyilvánulásait fejlődésnek tekinthetjük-e az eddigi, a szabad verseny elvére alapított individuális gazdasági renddel szemben, illetve, hogy mennyivel jutottunk közelebb a socialis államhoz.

Hogy a szabad verseny hatásaival szemben — a melyek a közvetítő kereskedelem terén mondhatni kifogástalanul működtek — az ármaximálások rendszere nem jelentett s nem jelenthet fejlődést, azt már előbbi fejtegetéseinkben kimutattuk. Nézzük, hogy áll a kérdés az áruforgalmat kényszer alakjában lebonyolító központok működése körül.

Előbb a kereskedő teljes függetlenséggel végezte közigazgatásilag hasznosnak elismert közvetítői tevékenységét saját előnyére, de egyúttal a köz javára is. A központok a kereskedő ezen önálló, szabad tevékenységét részben vagy egészben kizárták s a mennyiben a kereskedőt, mint elosztó szervet igénybe vették, ő tulajdonképpen mint a központ alkalmazottja szerepel. Ezáltal számos önálló existencia megszűnik s ezek a központban elhelyezkedő érdekcsoportok — bankok — uralma

alá kerülnek, a minnek továbbmenő káros társadalmi következményei is vannak. Önálló gazdasági egységek számát csökkentik, az egyéni függetlenség szempontjából tehát működésük káros hatása.

De nézzük a kérdést a fogyasztás érdekei szempontjából. A kereskedő közvetítői tevékenységénél természetesen haszon elérésére törekszik. Szakértelménél, leleményességénél fogva minden időben, a kívánt mennyiségben és minőségben állít a fogyasztás rendelkezésére árút s a mennyiben új cikkeket vezet be, a kultúrigényeket is fokozza. Mindezt a közgazdaságilag értékes szolgálatot a haszon reményében teszi. E haszon azonban a szabad verseny érvényesülése idején nem növekedhet túlságos magasra. A központ nagykereskedelmi jellegű tevékenységében nem számít kisebb haszonperczentét, mint a tényleges nagykereskedelem, a kiskereskedelmi tevékenység terére működése nem igen terjed ki, egyébként azonban ott nem is teszi a fentemlített szolgálatokat. A fogyasztás érdekeit sem mozdítja tehát elő.

Nagyon nehéz annak megvalósítása, hogy az összes érdekelték képviselve legyenek s hogy a bennlévők — a kívülmaradottak hátrányára — ne élvezenek jogosulatlan előnyöket. Látjuk például, hogy a hol a nagygyárosok vannak túlnyomórészt képviselve, a kisiparos nem tud a szükséges nyersanyaghoz jutni, bár épp úgy volnának katonai megrendelések, mint a nagyiparosnak. A protectió, rokonszenv és ellenszenv megnyilvánulásai elég gyakoriak, amiről a hírlapokban ismételt szellőztetett visszaélések is tanuskodnak. Az egyenlő elbánás elve tehát e szervezeteknél nem igen juthat érvényesülésre.

Az üzleti szellem és szakértelem hiánya főleg az árubeszerzés terén érezteti közgazdaságilag is káros hatását. Hallottuk többször, hogy az árúk nem megfelelő kezelése nagy veszteségeket okozott. Célyszerűtlen intézkedések következtében felesleges szállítási költségek merültek fel. A központ a sok betartandó előírás miatt nehézkes s egyáltalában nem lehet oly mozgékony, mint a kereskedő, aminek szintén a fogyasztó közönség vallja kárát. A többé kevésbé jelenlévő bürokratikus szellem a fogyasztók érdekeivel való nemtörődömségben jut kifejezésre. A központ a még meglévő közvetítő kereskedelmet vetélytársának tekinti s annak letörésére törekszik, ami szűkebb keretekben is megnyilvánul, mint féltékenység és kenyéririgység azokkal szemben, a kik a központban benne vannak. Teljes joggal féltik továbbá a kívülálló üzleti titkaikat, melyek ellenük használhatók fel. A központ intézménye tehát a meglévő gazdasági jellegű ellentétek és küzdelmek kiélezésére a legalkalmasabb eszköz.

Nem elhanyagolandó szempont továbbá a központok túlhatalmas helyzete az érdekeltékekkel szemben, ami a többek között abban is nyil-

vánul, hogy a termelőtől vagy kereskedőtől átvett árú minőségének és árának megállapítását a központ egyoldalúan végzi. A tapasztalatok szerint a döntéssel az érdekeltek rendszerint — néha az esetek $\frac{3}{4}$ részében — nincsenek megelégedve, s — ha ugyan lehetséges — jogorvoslati mód után néznek, a mi további felesleges és költséges eljárást, bíróságok igénybevétele és megterhelését jelenti.

Legkárosabban érezteti azonban hatását az a monopol helyzet, amelynek a központok az átruházott állami hatalomnál fogva örvendenek. A monopoliумok káros hatásai általában annyira ismertek, hogy azokat itt nem kell részletezni. Bár a központoknál a nyereség korlátozva van, a monopoliумok sok egyéb hátránya mégis teljes mértékben érvényesülhet, annál is inkább, minthogy a központ mégsem állami vagy közületi szerv, hanem erős magánjellege is van. Ha veszélyes a monopoliум magánál az államnál, még veszélyesebb az egy, bár felügyelet alatt álló, de mégis magánjellegű szervezetnél, amelynek tényleges ellenőrzése — legalább az eddigi tapasztalatok szerint — majdnem lehetetlennek bizonyult. Utalunk itt főleg azon veszélyre, amely ama tényleges helyzetből áll elő, hogy a termelést és forgalmat szabályozó rendeletek tulajdonképpen a központok irodáiban készülnek, s e rendeletek tehát — legtöbbször a köz rovására — a központokban levő hatalmi csoportok érdekeit fogják megvédeni.

Fel fog tűnni, hogy az eddig elmondottakban csak a központok működésének hátrányairól volt szó. Erre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy nem azt a kérdést akarjuk ezuttal eldönteni, hogy vajjon a háborús kényszerhelyzet következtében szükség volt-e a központokra s hogy azok jól működtek-e a háborúban, vagy nem. El kell ugyanis ismer-nünk, hogy a háború különleges viszonyai közepette az állam beavatkozására — mondjuk ily módon, a központok formájában — szükség volt. Ebből a megállapításból adódik, hogy a központok háborús működésének igen nagy előnyei is voltak. Ezen előnyöket azonban nem részleteztük azért, mivel azokat csak egy világháborúban működő központ előnyeinek tulajdoníthatjuk, itt azonban a központokkal mintegy a világháborútól elvonatkoztatva kívántunk foglalkozni. Ily módon vizsgálva azokat, csak a fentebb említett hátrányok túltengését látjuk, legalább a forgalom és a fogyasztás terén. Elismerjük azonban, hogy ép ama téren, amelyre a központ működése tulajdonképpen nem terjedt ki s amely kevésbé is volt az állami szabályozásnak alávetve, — a termelés érdekében a békében is jó szolgálatokat tenne, a mennyiben megmutatván a szervezés erejét, statisztikai adataival a termelés jobb beosztását tenné lehetővé.

Hátra maradna ezek után a conclusiók levonása. Fejlődés-e a jelenlegi állapot a háborúelőtti gazdasági renddel szemben, illetve kívánatos fejlődés-e, amennyiben a fejlődést történeti folyamatnak tekintjük. A választ az előbbi fejtegetések már magukban foglalják. A minden oldalról felhangzó panaszok is elég élénken bizonyítják, hogy a háborús gazdasági rend, az állami beavatkozásnak jelen mérve és iránya — bár arra szükség volt — mint gazdasági rendszer épen nem vált be s természetes, hogy a békeidőben még kevésbé válnék be. Lehet, egyébként hogy a háborús gazdasági rend azon két szélsőséges irányzatot képviselő bírálóinak van igazuk, akik azt mondják, hogy vagy nem kellett volna az államnak az eddigi gazdasági rendbe beleavatkoznia, hanem legfeljebb szigorú büntetőtörvényeket kellett volna hozni, vagy ha már beleavatkozott, annak gyökeresnek kellett volna lennie, vagyis az összes meglévő készletek requirálása s a termelésnek és a forgalomnak a maga egészében való kisajátítása révén a tiszta államsocialismust kellett volna megvalósítania.

Hogy a háborús gazdasági rendnek tényleg alkalmazott módjánál az imént említett két szélsőséges irányzat valamelyike kielégítőbb eredményeket hozott volna létre. azt tapasztalatok hiányában megítélni módunkban nincs, jósolgatásokba bocsátkozni pedig nem célunk. A háborús gazdasági rendnek gazdasági értelemben vett csődje azonban mindenesetre kimutatta azt, hogy a gazdasági fejlődés rendes menetét nem lehet erőszakosan siettetni, nem lehet egy nagy ugrást tenni, a melynél azt mondhatnók, hogy ide elérkezvén, most már nyugodtan mehetünk tovább.

Végül nézzük röviden, hogy a mai gazdasági s egyúttal társadalmi rend közelebb vitte-e a megvalósuláshoz a socialis eszméket? Tudjuk, hogy a socialismus főtürevését az alsóbb néposztályok kizsákmányolásának lehetetlenné tétele képezi. Ép ezért az oly állami beavatkozás, a mely a tőkésék érdekében történik, bár szintén állami beavatkozás, nem socialis irányzatú.

Ma tényleg azt látjuk, hogy a termelési eszközök nemcsak hogy megmaradtak a tőkésék kezében, hanem azok hihetetlen vagyont halmoznak össze; a koncentráció gyors ütemben folyik; a munkások bérviszonyai a magas árak tekintetbevétele mellett az eddiginél is rosszabbak; szabadságuk a legnagyobb mértékben meg van kötve. A központoknál is azt látjuk, hogy azok többé-kevésbé burkolt kartellek és trustök, melyek mögött nagy bankok állanak s a melyek eddig független egyéneket függőségi, alkalmazotti viszonyba hoztak. E szervek a vagyontelődés kiélezésére maguk is nagy mértékben közreműködtek.

Fejlődésnek és pedig kívánatos fejlődésnek nem mondható tehát a mai háborús gazdasági és társadalmi rend. Hiba lenne tehát az állami beavatkozás által létesített intézményeknek a jelen formákban való állandósítására törekedni, miért is a háború után minél előbb vissza kell térni oda, ahol a háború elején a fejlődés abbamaradt s a gazdasági rendet mindenesetre az eddigi alapokon — mégis a háború értékes tapasztalatainak nem tökéletes elhanyagolása, hanem az értékes és felhasználható tapasztalati tények figyelembe vétele mellett — tovább fejleszteni.

Foltényi Róbert.

Az erdélyi gazdasági kamaráról.

Tizennégy hónapja „vitézkedvén“ a végeken, a szolgálaton túl is jól esett a civiltizációt is folytatnom és tanulmányoztam a gazdasági viszonyokat — úgy a prágai „fronton“ eleinte, mint jelenleg a Balkánon, az arnauták hazájában. Már a különböző kulturális állapotnál fogva is igen ellentétes jellegű tartományokat s népeket ismerhettem meg — az összehasonlításból egy természetesen csodálatos visszás kép kerül ki. Itt a Balkán ősi viharfészkében, a hol évtizedek óta ütköztek törökök, czernagorcok, szerbek, maczedon-bulgárok egymással s a helybeli ősi albán arnautákkal: a mikor ez a szorgalmas, értelmes, de függetlenséget szerető arnauta nép 1910 óta hol a törököt, majd a szerbet, aztán Montenegrót vallotta urának, — majd a k. u. k. hatalom gondoskodó, türelmes, de vasfegyelmű administratiója mellett valahára kellemes békét s nyugodalmat élvez — és megelégedett csend van — akkor az ellenképen, a cseh globuson a „Donaumonarkia“ leggazdagabb és legjobban felszerelt tartományában a szinte dualismus-ellenes politikai indulatok már-már forrpontra dagadnak s igazi „balkán“ anarkia látszik kitörni.

Mindkét tartományban tanulmányoztam s figyeltem a gazdasági viszonyokat. Itt az arnauták földjén, mint már említém, a k. u. k. Hatalom intézményei pótolják a gazdasági érdekképviselőt osztrák gondoskodással, magyar energiával — és ez még a feudális Agák s Pasák körében is fokozódó megelégedést kelt, — amott az észak-szláv és böhm-deutsch gazdasági műveltség, szorgalom s felszerelésből egy igen tökéletes gazdasági érdekképviselő fejlődött bifurkáltan (szabad) agrárpolitikai egyesületekkel egyrészt, másrészt gazdaságtechnikai ügyek intézésére (részben hivatalos) kamarai alapon. Ha már most összekeverem a két ellentétes világ embereit, intézményeit, berendezkedéseit, a kaleidoszkópból valami hasonlatos kép kerül elő: Erdély. Az ő ütköző magyarjaival, székelyeivel, szászaival és oláhjaival; az ő agáival, pasáival, muftárjaival, czifczikarjaival, (jobbágy) s zsellérjeivel, sötétben átfestve hazafiatlan üzelmekkel, uzsorával, socialis széthúzással, a vár-

megye és állam ősi ütközéseivel — ez volt Erdély 1914-ig. Azóta a kirántott magyar kard suhogása csendet és rendet teremtett — olyan alapon, hogy arra mindent lehet építeni — még szervezett, egyesített erdélyi gazdasági képviselőket is. És most bocsánatot kell kérnem a t. olvasótól, hogy ilyen ravasz s nem közvetlen a címről szóló bevezetést tartottam — de az érdeket következő eszmemenetem iránt fel akartam kelteni.

I.

Erdély gazdasági társadalma a háború alatt olyan volt, mint az imént vázoltam — s olyan is marad, ha nem szervezkedünk gazdasági érdekek és magyar nemzeti alapon. Mai napság agrárpolitikai és gazdaság-technikai kérdésekkel mind a három nyelvi területen mint legkisebb szervek a gazdakörök, szövetkezetek akartak foglalkozni, ám ezeket nem cumulálták és nem irányították a vármegyei gazdasági egyletek. Hiszen azok magyarországi elődök nyomán 40–50 év óta feudális alapon szervezkedtek és fejlődtek, — oda paraszt csak parádés gyűlésekre jutott be karzatnak! Ezek a megyei gazdasági egyletek az idők haladásával kevés helyen birtak modernizálódni, elegendő erő, pénz s munkakészség hiányában itt-ott csurran-cseppenő államsegéllyel azonban, „sem élni nem tudtak, sem meghalni nem birtak!“ A vármegye utóbb is ezt a szervét elhanyagolta — hiszen ő is csak állami segéllyel bírta az ősi autonomia zászlóját lobogtatni (?). Sietek azonban kijelenteni, hogy a vármegyei autonómiát a nemzeti függetlenség okából fentartandónak vélem — állami foltozás nélküli saját, de modern köntösében. És ez alapon fentartandónak tartom a vármegyei gazdasági egyleteket is — autonom agrárpolitikai alapon, vármegyei állandósított költségadományai, mely egy csekély 0/0-u birtokadóból kell hogy befolyjon. Legfőbb szerve eddig a gazdasági érdekképviselőnek a három partialis erdélyi gazdasági egylet volt. Az oláh gazdasági ügyeket az Astra-egylet egy bizottsága intézte — miként arról az Albina évkönyvei tanúskodhatnak; szivós birtokpolitikával kirántották a magyar alól a földet¹⁾; a Hermannstadtban székelő szász gazdasági egylet már rég összefogódzott a vidéki szász Kreisvereinekkel és szövetkezetekkel s ennek sok jó nyoma van a szászok földje kulturáltságában; — intézményeikből az új erdélyi gazd. érdekképviselőt sokat át kell, hogy vegyen, elhagyva a zárkózottságot, „magának“ való életet. — Legismertebb, mert legrégebb a 40-es években — feudális alapon megalakult *Erdélyi Gazdasági Egylet*. Ez

¹⁾ Lásd gróf Bethlen István és Tokaji László erre vonatkozó tanulmányait és az erdélyi telekkönyveket.

faji és gazdasági tradícióiban ma is erős: szép kilendülései egy-egy parádés gyűlés, kiállítás, verseny, irodalmi működés, tisztelerméltó akadémiai nivón, — egy évtized óta demokratizálódva, máig sem birta magához kapcsolni sem a vármegyei gazd. egyleteket, sem a szövetkezetek vagy falusi gazdaköröket. Önmaga gyűjtötte mézecskeből vegetál, hébe-korba áltamsegéllyel felpeszdül a szervezete — de messzeható és részletes kihatása nincs. És mégis az erdélyi érdekképviselet új és legfőbb szervezetét egyedül erre a régi traditionalis alapra építeném. Előbb azonban fel kell oszolni a három országrészi egyletnek — mert csak egy lehetséges: *az autonom erdélyi gazdasági kamara Kolozsvártt.* A fentiek köré a háború előtt s a háború után is még sok szervezetet szült a vármegye vagy az állam: lótenyésztő bizottság, megyei gazdabizottság, munkásbizottság, borvizsgáló bizottság s még sok más al- és főbizottság — úgy hogy még azalispán se birt kiigazodni a hatáskörök dolgában. És csak azért nemfordultak elő véres hatásköri összeütközések, mert egyik sem dolgozott semmit — csak nyelték a vármegyei és állami segílyt.

Végül a gazdasági érdekeket szolgálták a marosvásárhelyi és kolozsvári földművelésügyi ministeri kirendeltségek, tehát állami szervek. Nagy érdemük, hogy a faluban szervezték a kiscgazdaközönseget, a szövetkezeteket, sok jót csináltak agronomtechnikai munkálkodásokkal, például a községi legelőjavítást sikeres példákkal erdélyi és országos kérdéssé fejlesztették stb. De elhódították a kundschaftokat a vármegyei és erdélyi egyletektől, azokat még vérszegényebbé tették (hiszen állami milliókkal dolgoztak) kénytelenek voltak a ruthén actió közvetlen segílyezési eivét és szokását követni — a háború kítöréséig már beszokott a főispán és k. biró, báró és paraszt, örmény és zsidó árendás, nemesek és nemtelenek, oláh pópák és éneklőkanonokok, hogy csak a háború rettenetes csattanója fog talán ennek az áramlatnak véget vetni. Ám ez nem az intézmény és a tisztviselőknék a hibája, de már a régebbi földművelési ministerek kezdték meg a gazdasági élet államosítását is — rovására a vármegyei gazdasági egyleteknék s megrontásául a gazdai önálló törekvéseknek. A „segítsd magad“ elve már csak a közmondások szótárában volt fellelhető. Így álltunk a gazdasági érdekképviselettel a háború előtt.

II.

És most építsük fel a modern berendezkedésű *demokrata* jellegű — a kiterjesztett választói jog elvén alapuló *gazdasági érdekképviseleti* szervezetet — kapcsolatban annak állandó működő hivatalával az *erdélyrészi gazdasági kamarával.* Mert az állami és vármegyei hatásá-

gok és a gazdaközönség érdekképviselői között ez lenne az összekötő kapocs mint hivatalos szervezet, melynek vármegyénként a gazdasági felügyelőségek lennének a közgei.

A gazdasági érdekképviselők s gazdasági kamara szervezésére országos törvény alkotandó.

Alapelvek: Az új intézmények fenntartására szükséges költségek csak a földbirtokot terhelik és pedig olyformán: a 3 holddal bíró gazdaság már fizeti a gazdasági kamarai adót. Adótechnikai számítás dolga, hogy a nagyobb adóterületekkel bíró gazdaságok milyen arányban adókötelesek. Három holdnál kisebb területek nem fizetnek adót — kivéve a minimum egy holdas szőlő, kert és komlós (s hasonló) intenzív kulturájú területeket — ezek is fizetik a min. adót. Példát már statuáltak a bácsbodroghmegyei és vasmegyei törvényhatóságok — 1,2%-os földművelési adót szedvén be már évek óta. Azonban 3 holdon alóli kisgazdák (intellectuellek) és választhatók — a gazdasági érték-képviselőben. A gazdasági kamarai adó közadók módjára vettetik ki s szedendő be — a begyűlt összegek vármegyénként, illetve pénzügyigazgatóságokként kezelendők. Az összeg 30%-a az erdélyi kamarához utalandó át, 70% a vármegyében marad rendelkezésre, ebből dotálандók még a járási s községi szervezetek is.

a) A község gazdasági érdekét a községbeli gazdák gyűlésén választandó 6—10 tagú *községi gazdasági bizottság* képviseli. A község minden gazdasági dolgát, terveit ez tanácskozza meg. Elnöke a községi bíró. A községi bizottságnak felettes fóruma: a

b) *járási gazdabizottság*, melybe minden községi bizottság egy-egy tagot küld. A járási bizottság havonként tanácskozik a folyó ügyek intézésére titkos választás útján egy *6 tagú választmányt* küld ki, melyhez az alispán a járás területéről még 4 gazdatagot nevez ki. A járásban lakó földművelési hivatalos közegek hivatalból tagjai a választmánynak (szavazati jog nélkül). A járási bizottság előadója az állami állatorvos vagy erdőfelügyelő, később ezzel a *járási gazdasági felügyelő* bizható meg. A járási bizottság 3 szakosztályt alakít ú. m. földművelési, állattenyésztési és vegyes bizottságot. A járási bizottság elnökét saját kebeléből választja, ez a választmánynak is elnöke; alelnök a járási főszolgabíró, az elnökök minden szakosztályi ülésen. A járási választmány minden hónapban tartandó ülésén intézi az ügyeket, tagjai napi-díjat kapnak — a megjelenés tehát kötelező. A járási gazdabizottságnak felülvizsgáló fóruma a

vármegyei bizottság. Itt még latolható a kérdés, hogy önálló választott új bizottság állittassék-e fel, vagy a már meglévő vármegyei gazdasági egyesület választmánya és tisztikara bizassék-e meg ezen ügykörrel.

Első esetben minden járási bizottság 3 tagot delegál a megyei gazdasági bizottságba. Az alispán kinevez még 6—10 tagot a vármegyei jelesebb *gazdák* közül — de tagjai még a vármegyei gazdabizottságnak a székhelyen lakó gazdasági tisztviselők, — szavazati jog nélkül. A bizottság elnökét maga választja, alelnöke az alispán vagy a főjegyző. A vármegyei bizottság a folyó ügyek intézésére egy 10—14 tagú választmányt küld ki — mely kéthetenként ülészik és referál vagy a törvényhatóságnak vagy a kormánynak — de rendszeresen az *erdélyrészi kamarának*. Ezen választmány tagjai szintén napidíjat kapnak, tehát a megjelenés kötelező. A választmány kebeléből 3 vagy több szakosztályt választ, szakkérdések megbeszélésére és javaslatai felett a választmány dönt. A vármegyei gazdasági bizottság illetőleg annak előkészítője a választmány már *agrárpolitikával* is foglalkozhat. Az előadó egyelőre a vármegyei gazdasági felügyelő (áll. hivatalnok), a ki elsősorban a törvényhatóságnak referense, de ha fedezet jut, úgy egy gazdasági titkár választható, csak szakképzett és több évi gyakorlattal bíró gazdák közül.

Az erdélyrészi gazdasági érdekkapcsolat betetőzése az *erdélyrészi gazdasági kamara és annak állandó titkári hivatala*. Ebbe minden vármegye 3—3 tagot delegál, nagyobb szakegyletek (pl. méhészek) 1—1 tagot — és meghívható mint kültag minden Erdély területén lakó jelesebb specialis szakember. A kamara elnökét a kormány nevezi ki, mellette a kamarai összülés 3 alelnököt választ. A központi választmányba 20 tagot küld ki a nagybizottság, ebbe a földművelésügyi minister még 10 rendes tagot nevez ki. A választmány feloszlik 3—6 vagy több szakosztályba egy-egy alelnök vezetése mellett. Ezek készítik elő a szakügyeket a választmány elé, ez a nagybizottság elé. A nagybizottság teendője:

a) az erdélyi agrárpolitikai kérdések megvitatása és

b) az erdélyrészi mezőgazdaság technikai előmozdítása, tanácsadója a kormánynak és felettes hatóságai a vármegyei gazd. bizottságnak. Ezek azonban felebezhetnek a kormányhoz. Az alelnökök évi tiszteletdíjat, a választmányi és a szakosztályi ülésen résztvevők napidíjat kapnak. A nagybizottság negyedévenként tart gyűlést; a választmány havonként, a szakosztályok pedig a szükséghez képest hivandók össze.

Igy gondolom felállítandónak az erdélyrészi gazdasági érdekképviseletet nagyobb részt választás útján független alapon — végig az egész vonalon.

A gazdasági kamarának állandó szerve, hivatala a *kamarai titkári hivatal*. Ennek tagjai állandó, nyugdíjképes hivatalnokok s csak gazd. akadémiai vagy hasonló képzettségű egyének lehetnek. A hivatal vezetősége az igazgató; referensei 2 kamarai titkár s 3—4 kamarai előadó. Az ügykör gazdasági főbb csoportonként oszlik fel. A hivatalnak vagy

külön pénztára és számvevősége — ez a földművelésügyi ministerium fenhatósága alá tartozik — a kezelési munkát a segédhivatal látja el. Az állandó hivatal az egész Erdélyből begyűlő kamarai adóalapból lesz dotálva.

Minden Erdélyben működő állami különleges szakember, vándor tanár, szőlészeti felügyelő, méhészeti tanítók, kulturmérnök stb. önálló működése megszűnik, bevonandók a legközelebbi megyei bizottságba (mint eddig is az erdőfelügyelőségek) vagy a központi kamarai választmányba, annyira, hogy hivatalos helyiséget is ott kell hogy kapjanak. A ministeri kirendeltségek önálló működése megszűnik, a még folyó ügyeket átadja a központi kamarának. esetleg egyelőre ezek tisztii kárából egészül ki a kamarai hivatal.

* * *

Ebben a pillanatban még talán szokatlan ez az erősen tagolt szervezet, de végeredményében összefügg a magyar nemzeti állami élettel. Feltétlenül egyöntetűbb lesz az erdélyi gazdasági ügyek szervezése, vezetése, — mint a háború előtt, a mikor gazdasági egyesület, vármegyei bizottság, gazdakör, járási bizottság, szász és oláh érdekeltségek szét-húzóan toldottak-foldották területük gazdasági ügyeit eredmény nélkül — állami és vármegyei szakértők, vándortanárok, szövetkezeti titkárok, mindenféle felügyelők ministeri kiküldöttek ötletszerűen keresztül-kasul száguldozott a vármegyéken — megint minden eredmény nélkül. Mindez a rendszertelenség egy csapással meg fog szünni és már ez is *eredmény* lesz, mert sok költség nem pazarlódik hiába.

Végezetül ismétlem, a régi országrészi gazd. egyesületekre nincs szükség — mert ez széthuzást jelent — a vármegyei gazd. egyesületek létjogosultsága csak akkor áll meg, ha beleilleszkednek a fenti keretbe és munkaképesekké válnak — itt-ott található vidéki egyesületek feloszlattan-dók — legfeljebb csak specialis szakegyesületeknek lesz létjogosultsága, de ezek is jobb ha átalakulnak szövetkezetekké — üzleti alapon — mint méhészeti, gyümölcsstermelő, háziipari stb. szövetkezet, de valahol egy-egy delegálittal bele kell kapcsolódnia az erdélyrészi kamara szervezetébe. Még a vármegyei egyesületek is jobb ha átalakulnak közösen eladó és vásárló gazd. szövetkezeté. És mindannyi egyesülve az Erdélyi Gazdák Szövetkezetében — ez lehetne utóda az Erdélyi Gazdasági Egyesületnek. A szövetkezeti ügy különben is önállósítandó s szintén központosítandó a kamarában — mint egyik főosztály — az üzleti ügykörök azonban érintetlenül marad. A „Hangya“ már megcsinálta az erdélyi központot, még fontosabb, hogy az O. K. H. is megteremtse az erdélyi központot. Belevonván ebbe mindenféle kisebb vidéki szövetkezetet, takarékpénztárt, kisbankot — egy új törvény alapján — és egyszerre előtünk áll a rég várt erdélyi földhitelintézet.

Dr. Cséser Lajos.

Közlemények és ismertetések.

Középeurópa gazdasági megalapozása.

Dr. Roger Freiherr von Battaglia: *Ein Zoll- und Wirtschaftsbündnis zwischen Österreich-Ungarn und Deutschland.* (Geschichte. Konstruktion. Einwendungen.) Mit einem Vorwort von Dr. Ladislaus Leopold Ritter von Jaworski. Wien und Leipzig, 1917. Wilhelm Braumüller. (XXXVI + 804).

Ismét egy tekintélyes és érdekesség dolgában nem is az utolsók közé tartozó kötet a középeurópai gazdasági közeledésnek immár egész könyvtárrá szaporodó irodalmában. A mi a többiektől legerősebben elválasztja, a célnak teljesen eltérő volta, a melyet a munkának a szerzője maga elé kitűzött, helyesebben, a melyet elébe kitűztek munkájának megírása alkalmával. A többi idevágó szakmunkák mind az osztrák-magyar monarchia és a német birodalom belső viszonyaiból indulnak ki és úgyszólván *belülről* vizsgálják a gazdasági közeledés lehetőségeit és annak egyes módozatait. Battaglia könyvének, a mely tulajdonképpen csak első része egy három kötetre tervezett nagy műnek, a kiindulási pontja egészen más. A kötet, mint azt Jaworski lovagnak, a legfőbb lengyel nemzeti bizottság alelnökének előszava kifejti, e bizottságnak megbízásából készült, abból a célból, hogy Lengyelország (a bizottság és a szerző előtt a Habsburgok jogara alatt a Galicziával egyesítendő Orosz-Lengyelország képe lebeg) jövő gazdasági alakulásának lehetőségeit és ezeknek keretén belül Középeurópához való gazdasági csatlakozásának legcélszerűbb módozatát megállapítsa. Hogy miként történjék azonban Lengyelországnak a jövő Középeurópájához való gazdasági közeledése, azt meg kell előzni a leendő Középeurópa gazdasági struktúrájára vonatkozó vizsgálódásoknak. Ez szükséges magának a kérdésnek tisztázása szempontjából, de szükséges azért is, hogy a lengyelek gazdaságpolitikai orientálódása meg legyen könnyítve.

Ez adja meg a tervezett nagy munkának természetszerű beosztását is. Az előttünk fekvő első kötet az osztrák-magyar monarchia és Németország közötti gazdasági közeledés gazdaságpolitikai és nemzetközi jogi formáit ismerteti, természetszerűleg, minthogy politikai célul a Galicziá-

val egyesítendő Lengyelországot tűzi ki maga elé, a mely viszont a Habsburgok osztrák államával kerülne szoros nexusba, legelső sorban osztrák szempontból. A második kötetnek van fentartva a középeurópai gazdasági közeledés hatásának elemzése az egyes termelési ágak szempontjából. A harmadik kötet tervezett tartalma Orosz-Lengyelország és Galiczia gazdasági erőinek vizsgálata és ezek viszonylatának megállapítása Középeurópa és Oroszország azonos gazdasági tényezőihez, Lengyelország eddigi gazdasági viszonylatainak ismertetése és mindezek alapján javaslatok tétele Lengyelországnak a jövő gazdaságpolitikai alakulásba való beillesztését illetően.

Az első kötet, mint már utaltunk rá, Középeurópa gazdasági berendezkedésének ismertetéséből indul ki, feltárja az alapokat és követelményeket és részletezi mindazokat az elvi jelentőségű szempontokat, a melyek a monarchia és Németország közötti gazdasági közeledésnél tekintetbe jöhetnek. A bevezető rész a monarchia és Németország közötti gazdasági közeledés történetét ismerteti 1833-tól 1914 ig, a kötet zömét tevő fejezetek a vámközeledések és vámegyesülések különböző szerkezeti formáival foglalkoznak, részletezve a különböző ilyen tervekkel szemben felmerült aggályokat, észrevételeket és ellenvetéseket. Maga a szerző, bár hivatalosan nem köti le magát egyik felfogáshoz sem, a vámunió, a preferentiális rendszer és a kibővített kereskedelmi szerződés gondolatának elejtése mellett a vám- és kereskedelmi szerződés alapjára helyezkedik, ennek részletes tervét is megszerkeszti és bőven foglalkozik a vele szemben felhozható összes észrevételekkel. Tárgyalása során hőséges alkalmat nyújt a monarchia és Németország gazdasági viszonyainak összehasonlítására és az ebből vonható általános és gazdaságpolitikai természetű követelmények megismerésére.

Az adatokkal gazdagon felszerelt és széles megalapozott, helyesebben a további fejtegetések széles alapjául szolgáló kötetet terjedelmes irodalom-ismertetés zárja be.

t. s.

A skandináv országok kereskedelem- politikai közeledése.

A Stockholmban a múlt év végén tartott skandináv kereskedelmi konferencia a következő határozatokat hozta:

1. A három skandináv országot a jövőben kereskedelempolitikai téren fenyegető nehézségekre és veszélyekre való tekintettel, a kereskedelmi konferencia fontosnak tartja, hogy a három ország kormánya minden lehetőséget figyelembe véve megállapítsa azt az utat, mely köl-

csönös gazdaságpolitikai közeledéssel a skandináv országok megerősödéséhez vezet. A skandináv országok közötti közbenső kereskedelemről már a múltban is kidolgozott statisztikai fölvételek minél teljesebbé tétele végett, a conferentia mind a három országban közös terv alapján végrehajtott beható és mindent felölelő vizsgálatot tart szükségesnek. Ez a munka a gazdasági élet különböző szakköreinek közreműködését kívánja első sorban.

A vizsgálat eredményétől függ, hogy a három ország közötti további tárgyalások milyen alapon folynak.

2. A skandináv országok kereskedői nagy jelentőségűnek tartják a közös északi törvényhozó munkát és folytatását a jövőre is remélik. A kereskedelmi jogi vonatkozású törvényeket, hacsak fontos akadályok ennek útjába nem állnak, a három országnak közösen kell kidolgozni.

A közös északi törvényhozás tárgyaira vonatkozóan a conferentia az elhangzott fejtegetésekre utal és különösen kiemeli az előbbi conferentiákon kifejezett, a tengeri jog közös északi revisiojára vonatkozó kívánásokat. E revisionál elsőrendűen fontos az árúért a szállítás alatt való felelősségre vonatkozó határozatok időszerű rendezése.

3. A conferentia kívánatosnak tartja, hogy a skandináv concessios és tiltó törvényhozásban az oly határozatok, melyek külföldieknek a természeti kincsek megszerzésére jogot adnak, legnagyobb részben megszüntetessenek, mert a külföldiek az országok teljes kölcsönösségének akadályai lehetnek.

A továbbiakban a conferentia azt óhajtja, hogy nagy skandináv vállalatok, melyek saját országukban megfelelő tőkéhez nem juthatnak, lehetőleg skandináv országokban financiroztassanak.

Ha a vállalatoknak üzemük folytatásához, természeti kincsek felett való rendelkezésre vagy más concessiót igénylő tulajdonra van szükségük, kívánatos, hogy az illetékes ország kormánya a concessio megadásának kérdését, a concessios határozatokkal összeegyeztethető legnagyobb jóindulattal kezelje.

4. A skandináv kereskedelmi conferentia véleménye, hogy az érmeegyezmény a múltban a három ország gazdasági életére nagy haszonnal járt. Reméli, hogy normális állapotok bekövetkeztével, a gazdasági közösség gondolatát, amely a skandináv országok közös pénzrendszerét létrehozta, az északi országok kereskedelmi forgalma érdekében tovább is ki lehet építeni.

S. K.

Gazdasági teendőink a Kárpátokban a leszerelés után.

A leszerelés utáni teendőink közé tartozik, a Kárpátokat beilleszteni egy nagy koncepciójú gazdasági életbe és ezzel beállítani az önálló gazdasági politika szolgálatába. Nem áthidalhatatlanok azok az akadályok, amelyek a Kárpátok gazdasági berendezkedése útjába gördülnek, mert a Kárpátok nagyobb völgyei földrajzi fekvésüknél fogva kedvezők minden nagyobb gazdasági forgalom lebonyolítására.

Tizennyolcz országhatárt védő vármegye: Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Besztercze-Naszód, Kis- és Nagy-Küküllő, Marostorda, Udvarhely, Csik, Háromszék, Brassó, Fogaras, Szeben, Hunyad, Krassó-Szörény és Temes vármegyék érdekeltek a Kárpátok gazdasági kihasználásában és fejlesztésében.

Az Északkeleti Kárpátokat (Beszkid, Volócz, Sztoj, máramarosi havasok) 1893-ban kezdte meg a földművelésügyi minister rendszeres havasi gazdálkodással culturállapotba helyezni.

Felhajtó utakat készítettett, itatóhelyeket, pásztortanyákat, menhelyeket és istállókat létesített. Ezzel az intézményeivel életet teremtett a havasokon. Lehetetlen másképp, mint a legteljesebb elismerés hangján emlékezni meg arról a szép munkásságról és nemes missióról, a melyet a háború előtt a földművelésügyi minister kifejtett.

A leszerelés után a Kárpátok egész hegyvidékére¹⁾ terjesztessék ki a havasi gazdálkodás művelése, és ezzel kapcsolatban az ipar fejlesztése is.

A háború előtt a Kárpátokban közlekedési utak hiányában nemcsak több ezer hold havasi legelőnek használható terület maradt parlagon, nemcsak őserdőink értékes fái részben lábön, részben kidőlve értéktelenedtek el, hanem álmukat aludták a Kárpátok természeti kincsei is.

Svájcban, Dániában telefon köti össze a 2.000 méteren felüli havasok szétszóró telepeit. Vizi erővel hajtott elektromos áramú olcsó személy- és áruszállító iparvágányú vagy fogasrendszerű motorvasutak szelik át a völgyeket és hatolnak fel a legelrejtettebb völgyekből a havasokba.

¹⁾ 1. Északkeleti Kárpátok (Keletgalíciai, Ung, Beregi Kárpátok, Erdős Kárpátok, Máramarosi és Prutmelléki havasok, Rodnai, Bukovinai havasok, Vihorlát-Gutin).

2. Keleti Kárpátok, Északmoldvai Kárpátok, Gyergyói havasok, Csiki és Háromszéki havasok, Bodzamenti havasok, Brassói hegység, Oltmelléki hegyek és Kelemen-Hargita-havasok).

3. Déli Kárpátok (Fogarasi havasok, Szeben-kudzsiri havasok, Retyezát-Vulkán-havasok, Krassó-Szörényi és Csernamelléki havasok).

Ilyen mintaszerű gazdasági berendezkedés adott ösztönzést településre, a település munkára, a havasoknak, völgyeknek gazdasági kihasználására.

A leszerelés után semminemű akadályt nem látunk fenforogni, a műszaki alkotások mai fejlettsége mellett, sőt olyannak találjuk a helyzetet, hogy a Kárpátok havasai és természeti kincsei megközelítéséhez a terep nehézségeit ma már leküzdhetjük.

A katonai barakkok felhasználásával ajánlatos, hogy a kormány havasi tejgazdaságokat és tejfeldolgozó vállalatokat létesítsen. Ez intézményekkel nemcsak elősegítendő a Kárpátoknak magasán fekvő széjjel-szórt községeinek fellendülését, jólétét és vagyonosodását, hanem a nemzeti vagyonosodásnak számos új forrás nyílik majdan meg és ilyen módon az állam befektetett tőkéjének kamatait a termelés, ipar és kereskedelem egymást kiegészítő haszonból emelkedett közvagyonosodásból nyerné vissza.

Ez iparvállalatokban a nép maga lenne a vállalkozó és a munkás. Az egyik termelné a másiknak a feldolgozandó anyagot. Ilyeténképpen, a nyersterménytől a tökéletes gyártmányig minden a nép kezemunkáján át kerülne a piacra. Ilyen tervszerű népvállalatokkal egész hegyvidékek népessége, esetleg rokkant katonáink jutnának állandón munkához, anyagi jóléthez.

És népünk bebizonyítaná itt is szorgalmát, életrevalóságát, kereskedelmi megbízhatóságát s rátermettségét.

Mihelyt üzembe kerülnek az erdélyi medence gázkútjai, vagy a Kárpátok hegyi vizeiben rejlő és értékesíthető természetes hajtóerők, azonnal megszűnnek a távolságok a havasok között, a havasi legelők közelében apró telepek alakulnak, a kistelepek egységes összeköttetésbe kerülnek a nagyközségekkel és a Kárpátok bércei között virágzó iparvállalatok keletkeznek.

Felsoroljuk részben a Kárpátok mindama termékeit, amelyek kellően sem kitermelve, sem értékesítve nincsenek.

Igen gazdag a Kárpátok természetes ásványvizekben. Sok helyen fakadnak közkincset még nem képező gyógyforrások. Törekedjünk, hogy ásványvizkereskedelmünk a leszerelés után olyaténképpen megerősödjék, hogy nemcsak az országban, hanem a Keleten is hazai ásványvizeink foglaljanak tért.

Hiányzanak a Kárpátokban az iparok közül: a textilipar, a vegyipar, de különösen ismeretlen az állati melléktermékeket feldolgozó iparok.

Négy fontos iparunk fejlődhetik a havasi állattenyésztésből: 1. húsfeldolgozó ipar, 2. tejtermékek, 3. gyapjúipar és 4. bőrgyártás.

A fenyőerdőségek közelében nincsenek zakatoló gőzfürésztelepek. Bükk- és tölgyfaerdőségek közelében nincsenek magyar munkát dicsérő hajlított fabútorgyárok, sem kisebb famegmunkáló ipartelepek, hiányznak kis timáripartelepek. Felujtassék a kádáripár, mely hajdanta virágzó mesterség volt, specialis magyar ipar volt.

Az üvegyipar sem foglalja el a Kárpátokban a jogosan megillető helyet, holott nemcsak az üveg előállításához szükséges kvarchomokot találjuk, hanem olcsó és bő tüzelőanyag is áll rendelkezésre.

Kiaknázatlan ipari feldolgozásra agyagterméke is. A kendőszegállványon az izléses írottédény helyét a csehországi vásári portéka foglalja el.

A Kárpátok bővelkednek cserzőanyagot nyújtó fanemekben. Ahelyett, hogy a bőrgyártásnál nélkülözhetetlen cserkérget magunk dolgoztuk volna fel és kiküszöböltük volna a háború előtt gombamódra felszaporodott osztrák és német czipőraktárakat, magunk láttuk el nyersanyaggal az idegen bőrgyárakat.

A fonalasnövények is mostoha termelésben részesültek a háború előtt. A nép kedélyvilágát élénken visszatükröző házilag készült szöttemények helyét az osztrák gyárakban készült pamutfonál foglalta el.

Magyar fajunk jól felfogott érdekében ragadjunk meg minden alkalmat, hogy magyar munkát dicsérő mezőgazdasági termék és ipar foglalja el Keleten a magyarságot megillető helyet.

Barcza Imre.

Az angol világgazdasági hegemonia.

Szendrei Mihály. *Az angol világgazdasági hegemonia.* Sopron, 1917. 90 oldal.

Az angol gazdasági viszonyok mindenkor a nemzetgazdászok különleges érdeklődésének voltak tárgyai. De soha ez az érdeklődés erősebb nem volt, mint a háború kitörése óta. A németek a háború legelején felismerték már Anglia részvételének jelentőségét a háborúban, tisztában voltak avval, hogy Anglia nemcsak bankára, nemcsak hadiszergyártója, nemcsak szervezője, de egyben spiritus diabolója is az ententének. Ez a felismerés vezetett a németeknél arra, hogy foglal kozzanak azokkal az okokkal, a melyek determinálják Anglia világhatalmi állását és egyenként vizsgálják azokat az erőket, a melyeknek eredője a 20. század elején kialakult Anglia, a mint ez ma előttünk áll.

Ugyanez a problema foglalkoztatja Szendrei Mihály, fiumei tanárt, a ki történelmi távlatból vizsgálja a gazdasági fejlődésnek azt az útját, a melyet Anglia különösen az utolsó két évszázadban megtett. Szendrei gazdag statisztikai anyag felhasználásával végigvezet bennünket az angol

világgazdaság kifejlődésének egész vonalán, megállunk a kialakulás egyes állomásain és beletekintünk abba a hatalmas szervezetbe, a melyet Anglia, az angol pénz, az angol kalmárszellem, az angol organisáló erő a föld minden pontján teremtett. Izgatóbb problema, mint az, hogy honnan Angliának ez az óriási gazdasági és evvel párhuzamosan óriási politikai hatalma, alig képzelhető. Nem képzelhető különösen nálunk, ahol világkereskedelemtől még alig lehet szó és így kétszeresen érdekes és értékes minden munka, a mely feltárja a világkereskedelemnek előttünk még kevésbé ismert útjait, új szempontokat, új távlatokat mutat az olvasónak. Ilyen könyv Szendrei könyve is, a mely sok szorgalommal, olvasottsággal és gazdaságtudományi készültséggel feldolgozott kalauz az angol világgazdaság domináló hatalmi állásának megismeréséhez. A kis kötet hét fejezetben tárgyalja az angol nemzetgazdaság fejlődését az őstermelésen, iparon és merkantilkorszakon keresztül, keresi azokat a tényezőket, a melyek az angol nemzetgazdaságot mindég elsőnek tették alkalmazkodóvá a gazdasági fejlődés változásaihoz és bemutatja azt a gazdasági viszonyt, a melyben Anglia gyarmataihoz áll, a mi nélkül Anglia helyzetét nem is lehet megérteni.

A kik a kérdés iránt érdeklődnek, haszonnal olvashatják Szendrei tanulmányát.

(Ls.)

A fokozott kockázat az életbiztosításban.

A biztosításnak első alapfeltétele a társulás, ez akkép létesül, hogy az egynemű veszélyektől fenyegetett gazdasági alanyokat egy közösségbe foglalják össze és a közösség egyes tagjait ért károkat a közösség valamennyi tagja között az érdekeltség arányában szétosztják.

Ha a beállott károkat a közösség bizonyos periodus végén kifizeti és az arányos részeket a tagoktól beszedi, úgy előttünk áll a biztosítás első formája, vagyis a *kirovó* rendszer. Ebben az alakulásban nyereségről-veszteségről szó nem eshetik, mert a tagok összessége megfizeti a valódi károkat és viseli az ezzel járó költségeket.

Ha a múltból származó statisztikai adatok gondos feldolgozása lehetővé teszi a várt kockázatok előzetes felbecsülését, úgy ennek alapján a közösség megállapítja az előre beszédendő díjakat. Ha a díjbevétele nem volna elegendő a beállott károk és költségek kiegyenlítésére, akkor az összesség tagjaitól a szükséghez képest utánfizetést követel. Ha azonban a díjbevétele nagyobb volna a szükségesnél, akkor a többletet az összesség tagjai között a megállapított arányszámok szerint szétosztja.

Ha az organisatiót részvényes vállalat létesíti, úgy a nyereség vagy veszteség kizárólag a részvénytársaságot illeti meg. Előfordul, hogy a részvénytársaság a nyereség bizonyos százalékát feleinek átengedi, a melyet különböző elvek alapján számolnak el.

A közösség létesítésénél a kockázat egyneműsége mindig az irányadó, de azért a közösségen belül az egyes gazdasági alanyoknál esetleg módosítást alkalmaznak, még pedig úgy, hogy a kirovánál az egyes kockázatok érdekeltségüket meghaladó százalékban veszik figyelembe, a mi más szóval azt jelenti, hogy a rendes díjknál magasabb díjakat szednek ezekért.

Bizonyos kikötőkből kifutó gőzhajók a biztosítás szempontjából alkotnak egy közösséget, de lehetséges, hogy bizonyos időben, például a passzát szelek idejében útnak induló hajóknál drágább a biztosítás. Figyelembe veszik a közösségen belül, a megfutandó útnak veszélyes

voltát is, például a Jóreménység fokához induló hajókat csak nagyobb díjjal biztosítják.

Ügyet vetnek a gőzösök ellenálló képességére, vagyis arra, hogy a várható veszélylyel hogyan tudnak dacolni. A gőzhajókat a klasszifikáló intézetek mérnökei megvizsgálják és a vizsgálat eredményéről hivatalos bizonyítványt állítanak ki és magát az eredményt a registerekben közre is adják, így az Angol Lloyd egyik jelzése „AI” azt jelenti, hogy elsőrendű a hajó építése és elsőrendű annak felszerelése. Ha a hajókat a viharok már kissé megviselték, úgy „B” betűvel jelzik, ha pedig a felszerelés nem volna teljesen kifogástalan, úgy a betű mellett „II” áll. A registerekben az is megtalálható, hogy mikor történt a vizsgálat és így a biztosító tájékozást nyer arra vonatkozólag, hogy a vizsgálat óta mennyi idő telt el és a tapasztalatból megalkothatja véleményét az elmúlt időben beállhatott gyöngülésre vonatkozólag is. Sőt nem ritkán még arra is ügyet vetnek, hogy melyik kapitány vezeti a hajót, mert a tapasztalt kapitány jó hirneve bizonyos megnyugvást ad arra vonatkozólag, hogy a netán beálló veszélylyel meg tud birkózni.

A gőzhajók nagy közösségén belül tehát eltérések lehetnek a díjakban a különböző súlyosbitó körülmények figyelembevételével. De arra ügyelnek, hogy az egyes alanyok heterogén volta meg ne rontsa a csoport, vagyis a közösség strukturájának homogénitását.

Éppen ezért a vitorlás hajók már be nem sorozhatók a gőzhajók alkotta nagy egységbe, hanem ezekre vonatkozólag, a szervező új közösséget létesít, a mi azt jelenti, hogy az ezeket illető tapasztalat alapján állapítják meg a díjakat. A vitorlás hajók nagy közösségén belül azután a kockázat szerint módosítják a díjaka.

A tűzbiztosítás szempontjából a cserépszindelylyel, palával, eternittal fedett házak alkotják a közösséget, de ezen belül, városok szerint változhatnak a díjak. A faszindelylyel fedett épületek, vagy a nádfedelű házak már megint külön-külön alkotják meg a maguk közösségét.

Az egyéni balesetbiztosításnál a feleket foglalkozásuk szerint veszélyességi osztályokba sorolják és mindegyik osztály külön közösséget alkot.

Az életbiztosítás terén az orvosi vizsgálat alapján kiválogatottakból keletkezik a biztosíthatók közössége, és ezt a nagy közösséget a biztosíthatók kora szerint kisebb csoportokba foglalják, mert a halandóságra vonatkozólag a megfelelő egészségi állapot mellett a kort tekintik mértékadónak; tulajdonképp az egyenlő korú kiválogatott egyének alkotnak egy-egy közösséget.

Vizsgálatnak vetik tehát alá a biztosítandó hajókat, valamint a biztosítandó egyéneket, de a hajók vizsgálásánál az eljárás megbízhatóbb,

mint az egyéneknél. A technikai tudományok mai állása mellett, a modern műszerek alkalmazásával megalkotandó vélemények a hajókra nézve alig térnek el egymástól; az élőlények vizsgálásánál azonban a véleményekben már nagy eltérések lehetnek. A vizsgáló orvos tudása, annak kevesebb vagy több tapasztalata, optimistikus vagy pessimistikus felfogása és lelkiismeretessége nagyon is érvényesül az egyes vizsgálatnál. Nem titok előttünk, hogy azt a felet, a melyiket egyik társaság elutasítja, a másik társaság normális díjjal elfogadja. Hisz befolyást gyakorolhat a megvizsgált egyénnek pillanatnyi hangulata is, sőt még az is előfordul, hogy az orvosi bizonyítvány kiállításánál az orvos ügyes, vagy kevésbé ügyes stilizálása befolyásolja a főorvost.

A főorvos aktákból ítél, a felet rendszerint nem is látja. Igaz ugyan, hogy felülvizsgálatnak van helye és a felülvizsgálat alapján a vélemény módosítható. De a tapasztalatból tudjuk, hogy különösen vidéki felek ritkán fordulnak a főorvoshoz felülvizsgálat céljából.

Minden egyes elutasítás megzavarja egy-egy családnak nyugalma és minden egyes elutasított fél a biztosítás nemes eszméjének örök ellensége lesz.

Abszolút egészséges ember tulajdonképpen alig létezik. Kisebb-nagyobb defectus vagy hajlamosság gyakran fordul elő; nem ritkán nehéz problema előtt áll a lelkiismeretes orvos, mikor egy-egy egyénre vonatkozólag véleményt kell mondania, hogy a megvizsgált egyén besorozható-e még a biztosíthatók tartományába.

Utat tört már magának az a felfogás, hogy bármely risikóra vonatkozólag meg kell találni a megfelelő díjat. Ez azt jelenti, hogy a fokozottabb kockázat is viselhető fokozottabb díjért. Csak azokat kell mellőzni, a kik a vizsgálat idején akut betegségben szenvednek, illetőleg meg kell várni a betegség kialakulását, hisz végtére lángban álló házat sem lehet biztosítani, de még azt a házat sem, a mely maga még nem gyulladt ki, de a szomszédban már égnék az épületek.

Azokat az egyéneket, a kik bármely okból be nem sorozhatók a biztosíthatók közé, »kisebb értékű egyéneknek«, „legyengült életeknek“ vagy „anormális biztosításnak“, „megtámadott életeknek“, „kétséges életeknek“, „kevésbé kedvező kockázatnak“, „nem kifogástalan kockázatnak“ és újabban egészen helyesen „fokozott kockázatnak“ nevezik.

Mélyen gondolkozó tudósok és megértéssel dolgozó üzletemberek már régen, nagyon régen foglalkoznak az ilyen fokozott kockázatok biztosításával. A kérdés azonban ma sokkal égetőbb, mint a múltban volt, mert a hosszú háborúból visszatérők, de még azok is, a kik a háborút itthon a tűzhelynél küzdötték végig, egyelőre nem lesznek teljesen egészségesek. A sebesülések, a betegségek, a megerőltetések, az izgalmak és a rossz táp-

lálkozás nyomokat hagy és hosszú békés évek nyugalma adhatja csak vissza az emberiségnek azt, a mit a háború tőle elvitt. A biztosítás azonban nem szünetelhet és a biztosító vállalatok nagy alkalmazkodó képességét igazolja az, hogy ezzel a kérdéssel ma behatóan foglalkoznak, és meg is valószínűsítják.

A kérdés helyes megoldására az orvosok szakszerű támogatása nélkülözhetetlen, mert csakis az orvosok közreműködésével becsülhető meg a maga valójában a kockázat és csak így érhető az el, hogy a fél ne fizessen többet, mint a mennyit a fokozott kockázat megkíván, és a biztosító vállalat ne kapjon kevesebbet, mint a mennyi szükséges a fokozott kockázatból eredő károk fedezésére. Az orvosi tudományokat művelők és fejlesztők vessenek ügyet az életbiztosítással kapcsolatos orvosi kérdésekre is, adják közre a vonatkozó tanulmányokat, hogy olvashassák a főorvosok és vizsgáló orvosok egyaránt.¹⁾

Régi igazság az, hogy egészen más az orvos helyzete akkor, ha gyógyulást kereső beteggel konzultál, mint akkor, a mikor a felet mint a biztosító társaság bizalmi orvosa keresi fel. Az első esetben hívják az orvost, a beteg megmutatja sebeit, elpanaszolja fájdalmait, feltárja multját és támogatja az orvost a diagnosis megállapításában. A fél vagy őszinte, vagy talán sötétebbnek festi állapotát és az orvosnak ezt kell ellenőriznie, tudásával és tapasztalatával.

A mikor az orvos a biztosítás szempontjából érintkezik a féllel, akkor a fél hallgatásba burkolózik, sőt nem ritkán kétes adatok bemondásával megtéveszteni iparkodik az orvost. Most tehát az orvosnak a jó modoron kívül óvatosságra van szüksége, hogy a fél egészségi állapotára vonatkozólag helyes és igazságos véleményt adhasson.

A vizsgálatnál némely orvos ugyanis sötéten lát és talán saját reputációja érdekében túlszigorú. A másik orvos nagy elfoglaltsága közepette könnyebben végez a dologgal és nehogy magára vonja a fél neheztelését, inkább elnéző.

De már általában ott, a hol tapasztalt főorvos irányítja a munkásságot és különösen a nagyobb városokban, a bizalmi orvosok kifogástalanul oldják meg nem könnyű feladatukat. A biztosítás szempontjából épp oly fontos, hogy rossz kockázat ne kerüljön be az állományba, mint az, hogy megfelelő kockázat ki ne maradjon.

Buchheim könyvéhez irt előszavában olvassuk a következőket: „Die Vertrauensärzte, die ich wählte, praktische und gewiegte Ärzte, bekundet in betreff der Untersuchung selbst, sowie in betreff der Beurteilung

¹⁾ Az Egyesült Államok egyik egyetemén előadják az életbiztosítással kapcsolatos orvosi tudományt.

der Versicherungseignung eines Menschen, solche weit auseinandergehende Ansichten, dass, wollte man sich nach den einzelnen Auffassungen richten, die Ungleichmässigkeit, die Zerfahrenheit, ja die Ungerechtigkeit gegen einzelne Versicherungswerber an der Tagesordnung gewesen wäre. In den vorhandenen Instruktionen der Versicherungsanstalten für die Ärzte spiegelt sich eine Vielfachheit der auseinandergelenden Meinungen, sowie eben bei den einzelnen Ärzten gang und gebe waren.“

És csakugyan az intézetek orvosi utasítása még ma se tájékoztatja kellőképp a vizsgáló orvost, sőt olyan pontot is találunk egyikben-másikban, a mely esetleg meg is téveszti. Például olvassuk a következőt: „Midőn a biztosító társaságok a halandósági táblázat alapján a díjtételeket megállapítják, abból a feltevésből indulnak ki, hogy ilyen rendes díjtételekkel csak egészséges egyéneket fogadnak el biztosításra. Olyanokat, a kikben megvannak a feltételek, hogy a *közép élettartamot* el fogják érni.“ Tájékoztatásul le is nyomtatják az utasításban, hogy a különböző koroknak megfelelően mennyi is a közép élettartam. A nyomtatékoság kedvéért az utasítás megmondja, hogy biztosításra kiket is tart feltétlenül alkalmasnak és zárójelbe azt írja, „ilyen egyéneknek teljes kilátásuk van arra, hogy a statistika által megállapított közép életkort el fogják érni“

Közép élettartam jelenti azt a részt, a mely az egyenlő korú nagyszámú egyén együttesen átélt éveiből átlagban egyre-egyre jut. A közép-élettartamot a következőképp állapíthatjuk meg:

A halandósági táblában azt találjuk, hogy a 30 éves élők száma 86.292, ezek közül az év folyamán meghalt 727. Feltéve, hogy a halálozás az egész esztendőre arányosan oszlik meg, a meghaltak mindegyike $\frac{1}{2}$ évet élt meg, és így az átélt évek száma 727×0.5 . A következő esztendőben a meghaltak száma 734, ezek mindegyike $1\frac{1}{2}$ évet élt meg, az átélt évek száma tehát 734×1.5 . A következő évben 742 hal meg, az együttesen átélt évek száma 742×2.5 és így tovább, végig vezetjük a számítást, azután összeadjuk az átélt évek számát és ezt az összeget elosztjuk 86.292-vel és megkapjuk, hogy az együttesen átélt évekből egy-egy 30 éves egyénre hány esztendő jut.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a halandósági táblában a 30 évesektől kezdődőleg végig összeadjuk az élők számát, ezt elosztjuk a 30 évesek számával és a hányadosból levonunk $\frac{1}{2}$ -t.¹⁾

Ha olyan halandósági tábla adatai alapján állapítjuk meg a közép-tartamot, a melyben a halálozási valószínűségek nagyobbak, úgy rend-

$$1) \bar{e}_x = \frac{1}{l_x} \left[l_x + l_{x+1} + l_{x+2} + \dots \right] - \frac{1}{2}$$

szerint kisebb lesz a kiszámított közép élettartam. De lehetséges, hogy néhány esztendő rosszabb mortalitását más évek jobb mortalitása ellensúlyozza. *Dr. Gruder* szerint: „Man kann sich sehr gut zwei Tafeln denken, bei welchen für ganze Altersstrecken die mittleren Lebensdauern in derjenigen Tafel grösser erscheinen, in welcher für dieselben Alter grössere Sterbenswahrscheinlichkeiten zu finden sind.“

De mindig csak átlagról lévén szó, ez azt jelenti, hogy a 30 évesek közül nem kevés már a közép élettartam elérése előtt meghal, mások pedig a közép élettartamot jóval túlélnek. Megmondotta már *King* klaszikus munkájában erre vonatkozólag a maga véleményét.

De más szempontból az orvosi tudomány egyes egyén élettartamára vonatkozólag véleményt mondani sem nem tud, sem nem akar. A statisztika a nagy számokkal foglalkozik és csak arra ad tájékoztatást, hogy a nagy számú, igen nagy számú egyenlő korú egyének halandósága mikép alakul, de megtagad mindennemű tájékoztatást az egyesre vonatkozólag.

Blaschke a következőkép nyilatkozik: „In versicherungstechnischem Sinne sind als normale Leben im allgemeinen jene Versicherungswerber zu bezeichnen, bei welchen kein Anzeichen auf eine kürzere als die durchschnittliche Lebensdauer eines gleichartigen Versicherten schliessen lässt.“ És ugyancsak *Blaschke* a maga úttörő munkájában „Zumutung“-nak nevezi azt az óhajtatást, hogy a vizsgáló orvos az egyes egyén élettartamára vonatkozólag adjon felvilágosítást.

Az sem változtat a kérdés lényegén, ha a közép élettartam helyett az úgynevezett „kritikus élettartamot“ veszik figyelembe, vagyis azt, hogy hány esztendő alatt fizeti be a fél a nettó díjakban és ezek kamatos kamataiban a biztosított összeget. A két adat eltérése az egyszerű halál- eseti biztosításnál nem nagy; 25 éves egyénnél a közép élettartam 38—39 év, a kritikus idő 32—33 év; 50 évesnél 20—21 év, illetőleg 18—19 év.

A vegyes biztosításoknál a kritikus időtartam természetesen rövidebb.

Ha az 50 évesnél bizonyos kombinációban a kritikus idő például csak 10 év volna, és ezt az időtartamot a fél minden valószínűség szerint meg is éri: azért mégsem fogadják el az 50 éveset a 30 évesre előírt díjjal. Ebben a ténykörülmenyben megnyilvánul, hogy nem egy bizonyos 50 éves élettartamával számolunk, hanem az 50 évesek csoportjának halandósági valószínűségével.

Dr. Embden a maga modern utasításaiban a következőket írja: „Wir verlangen von keinem Arzt, dass er uns auch nur annähernd die Lebensdauer des einzelnen Antragsstellers voraussagt, da wir überzeugt sind, dass dies selbst für den erfahrensten Kollegen eine Unmöglichkeit ist.“

Ujabbán az orvosoktól inkább azt kérdik, hogy a vizsgálat eredménye

alapján meg van-e a kellő valószínűség arra, hogy a biztosítandó fél megéri-e az öreg kort.

Még nagyobb és kényesebb az orvos feladata, ha arra kell nyilatkoznia, hogy ha a fél be nem sorozható ugyan a normális díjtétellel biztosíthatók közösségébe, de elfogadható-e a fokozott koczkázatnak megfelelő magasabb díjjal?

A biztosítás szempontjából pl. a kövérség fokozott koczkázatot jelent, de nem lehet irányadó a félnek testsúlya, mert erre még befolyást gyakorol a félnek egész constitúciója. *Dr. Florschütz* szerint a kövérség okozta fokozott koczkázat criteriuma a következő: A haskerület kétszereséből levonják a test hosszúságát és ezzel a számmal elosztják a hosszúságot. Ha az eredmény 5-nél kevesebb, akkor a megvizsgált fél a kövérek csoportjába tartozik és fokozott koczkázatnak tekintendő.

Ennek a becslésnek az a hibája, hogy figyelmen kívül hagyja a fél korát; pedig a megállapított arányszám másképp értéklendő 30 évesnél, másképp 50 évesnél.

Abel közöl tanulmányában a „New-York“ adatai alapján egy rendkívül értékes és érdekes rajzot, a melyből igen könnyen megállapítható a fél kora és testmagassága alapján a normális súly és az, hogy a fél valódi súlya alapján minő mértékben tekintendő túlkövérenek, vagy túlsóványnak.

Anormális koczkázatok vizsgálásánál *dr. Embden* a következőképp fogalmazza meg a vizsgálóorvoshoz intézett kérdést: „Halten Sie das Risiko im Vergleich mit einer grossen Gruppe ähnlicher Fälle für relativ gut, relativ mittelmässig, oder relativ schlecht?“ A magyarázatban még hozzáírja, hogy nem az egészséges emberhez kell viszonyítani, hanem hasonló anomaliákhoz.

Az orvos feladata tehát az volna, hogy induljon ki abból a feltevésből, hogy nagyobb számú, például ezer egyénből álló csoporttal van dolga és az egyének mindegyikénél az anomalia egyforma, de különbség nyilvánul meg abban, hogy az egyes egyéneknél különböző a hajlamosság foka, a constitúció, a családjának története, a foglalkozás és az életmód. És ennek figyelembevételével a hozzáintézett kérdésre adja meg a kellő választ.

Ismeretes dolog, hogy a foglalkozásnak az élettartamra van befolyása. A bányászok halandósága rosszabb, mint a földbirtokosé; az orvosoké rosszabb, mint a tanároké, a papoké jobb az átlagosnál. Magára a foglalkozásra befolyást gyakorol az a körülmény is, hogy egyesek a foglalkozás megválasztásánál akarva nem akarva, saját hajlamukon kívül még testi erejüket is figyelembe veszik. Gyenge legény nem megy kovácsnak, erős legény vajmi ritkán választja a szabómes-

terséget. Ezek alapján a halandóságra már is befolyást gyakorol, hogy az egyes foglalkozási ágak milyen egészségű emberekből kapják az utánpótlást

Florschütz könyve közöl egy kis összeállítást, amely megmutatja, hogy Németországban a sorozásnál beteges testi állapot miatt hány százalék volt alkalmatlan. Például:

szabóknál	22·1 ⁰ / ₀	orvosoknál	8·1 % ₀
textilmunkásoknál . . .	21·9 ⁰ / ₀	asztalosoknál	7·6 % ₀
czipészeknél	15·6 ⁰ / ₀	tanulóknál	6·8 % ₀
fodrászoknál	14·2 ⁰ / ₀	lakatosoknál	5·5 % ₀
könyvkötőknél	13·8 ⁰ / ₀	pékeknél	5·5 % ₀
bádogosoknál	11·3 ⁰ / ₀	ácsoknál	4·2 % ₀
szedőknél	11·1 ⁰ / ₀	mészárosoknál	4·— ⁰ / ₀
szobafestőknél	10·7 ⁰ / ₀	kovácsoknál	3·92 ⁰ / ₀
kőműveseknél	8·2 ⁰⁰ / ₀		

Tanulságos összeállítás ez, mely világosan bizonyítja az önkiválogatás létezését és ehhez kapcsolódik az egyes foglalkozási ág több vagy kevesebb veszélyes volta.

A biztosítás szempontjából majdnem mellékes, hogy melyik is a döntő ok, az-e, hogy bizonyos foglalkozási ágra a gyengébb testalkatúak vállalkoznak, vagy az, hogy maga a foglalkozás erősebben örli meg az életet. A biztosítónak a tényekkel kell számolnia és bizonyos foglalkozási ágakat fokozott kockázatnak kell minősítenie. A foglalkozás veszélyességének mérvét a vizsgáló orvos nem hagyhatja figyelmen kívül, ügyelnie kell arra, hogy adott defectussal bizonyos foglalkozásban könnyebb-nehezebb a megbirkózás.

Figyelembe szokás venni az egyén anyagi helyzetét. Úgy általánosságban az a nézet uralkodik, hogy vagyonosabb ember jobb kockázat, még pedig azért, mert ha akar, tud is magára vigyázni, kimélheti magát és ha a baj megfogja, gyógyulást kereshet a legjobb orvossal, a legjobb szanatóriumban. Csakhogy a gazdagságnak is meg vannak a maga betegségei.

Wilson (Edinburgh) vizsgálatai alapján azt constatólja, hogy a kis biztosításoknál a halandóság kedvezőtlen, a magasabb összegre szóló kockázatoknál az élettartam a legkedvezőbb és ezeknél ritkább a stornó és felállítja a következő tételt: „a halandóság abban az arányban emelkedik, amint a biztosított összeg csökken.”

Ezzel szemben áll az amerikai tapasztalat, amely azt mondja: „a halálozási valószínűség Amerikában általában a nagy összegre biztosí-

tottak között magasabb, mint a kis összegre biztosítottak között.“ Ugyan a fiatal korban belépőknél az ellenkező tapasztalat nyilvánul meg, de nagyon is érvényes az idősebb korban belépőknél; a vonatkozó tanulmány azt mondja, hogy: „idősebb egyének nagy összegre szóló ajánlatát különös gonddal kell megvizsgálni.“ A Germania tapasztalata szerint a 2.000 márkát meghaladó biztosítottak halandósága 60 éves korukig kedvezőbb; *Gotha* tapasztalata azt mutatja, hogy 50 éves korig a biztosított összeg emelkedésével a halandóság csökken, de 50 éves koron túl a középösszegek adták a legjobb halandóságot.

Figyelmet érdemel az a körülmény, hogy Németországban régebben a várt kár aránya a valódi kárhoz viszonyítva alig változott akkor, ha az összeztől eltekintve vizsgálták meg ezt, avagy ha figyelembe vették a biztosított összeget is; ma azonban az összeg figyelembevételével az eltérés rosszabbodott.

A higienikus berendezések terjedése javítja a kis emberek halandóságát, míg a nagy vagyonok keletkezése az életmódon olyan változást is idéz elő, a mely rontja a gazdagok élettartamát. És talán a speculációs üzlet is több, mindenesetre súlyosabb a nagy összegeknél, mint a kicsinyeknél.

A nőkre vonatkozólag a tapasztalat megerősíti Struyck-nek már 1740-ben nyilvánított véleményét, hogy halandóságuk eltér a férfiak halandóságától; megállapítottnak tekinthetjük azt, hogy általánosságban a nők halandósága a fiatalabb korban nagyobb, mint a férfiaké, a későbbi korban azonban a nők halandósága már kisebb. Némely vizsgálat azt mutatja, hogy a fordulópont a nők 36. életévében, mások szerint ez csak 40 éves, illetőleg 42 éves korban jelentkezik. A mai gyakorlat szerint a nők biztosításánál rendszerint 45 éves korukig mérsékelt pótdíjat szednek.

Különös figyelmet kíván a nők megvizsgálása akkor, a mikor fokozottabb kockázatról van szó, mert az egyes defectusokkal szemben egészen más a nők ellenállóképessége, mint a férfiaké. Néha jobb, néha rosszabb. Azt sem szabad szem előtt téveszteni, hogy az orvosok meg tévesztésében a nők általában ügyesebbek.

Megszivlelésre érdemes a következő kis összeállítás, a mely ugyan első sorban az életbiztosítás üzletvezetőjének szól, de azért czélszerű, ha az orvos is tudomásul veszi. A New-York statistikája alapján *Hunter* megállapítja a következőket:

A valódi kárnak viszonya
a várt kárhoz:

Férjezett asszonyoknál, a kiknek gyermekei is vannak, a díjat saját külön jövedelmükből fedezik és a gyermekek a kedvezményezettek	90 ⁰ / ₀
Férjezett asszonyoknál, a kiknek gyermekei is vannak, a díjat a férj fizeti és a férj a kedvezményezett	113 ⁰ / ₀
Férjezett asszonyoknál, a kiknek nincsenek gyermekeik, a díjat a férj fizeti és ő a kedvezményezett is	126 ⁰ / ₀

A számok beszélnek, a következtetés igen egyszerű.

Egészen természetes, hogy az orvos véleménye megállapításánál számba veszi a felsoroltakon kívül, a hajlamosságot, a családi történetet, a fél constitutióját és életmódját, mert ezeknek a tényezőknek az összessége állapítja meg a fél *ellenállóképességét*¹⁾ és a biztosítás szempontjából ez a legfontosabb. Ezeknek figyelembevételével azután az orvos válaszolhat a fokozott risicó szempontjából irányadó kérdésre, hogy a megvizsgált fél a hasonló anomalis egyénekből alkotott vagy képzelt csoportban viszonylag jó-e, viszonylag közepes-e, avagy viszonylag rossz kockázatnak minősítendő.

A főorvos és kockázatok elbírálásában jártas üzletember azután a jelentés alapján együttesen megállapítják, hogy a fél a túlmortalitások alapján létesítendő közösségek melyikébe sorolandó. A besorolás után a díj megállapítása már megy a maga szokásos útján.

Egyes tudósok állást foglaltak a fokozott kockázattal szemben és azt óhajtják, hogy az életbiztosítás terén ez a fogalom kiküszöböltessék. Az életbiztosítás, a normális üzletben is csak átlagos díjakkal számol, hisz az egyenlő korúak között is az említett tényezők hatása alatt más és más a várt moralitás és mégis egyforma díjat fizetnek. És ha a kockázat később meg is romlik, a díj fel nem emelhető.

Ha a megvizsgált félnél olyan kisebb bajt constatálnak, a mely miatt a fél magasabb díjjal még elfogadható volna, úgy szerintük nyugodtan el lehetne tekinteni a díjemeléstől és a felet be lehetne sorolni a normalis üzlet nagy közösségébe. A vonatkozó vizsgálatok alapján azt iparkodnak kimutatni, hogy ezeknek felvétele fokozza ugyan a biztosított felek közösségének halandóságát, de azért a valódi kár a számításszerű várt kár alatt marad, vagyis a gyengébb életeknek felvétele

¹⁾ Haegler: Über die Faktoren der Widerstandskraft. Basel 1896.

miatt a valódi halandóság nem lesz nagyobb annál, a melyet feltüntet az alkalmazott halandósági tábla. A várt kár számításának szokásos módját különben is problematikusnak vélelmezik.

Ki is mondják a szót, hogy a fokozott kockázat bevezetése tisztán üzleti érdek, mert ha ezeknél a díjakat nem emelnék: nem történék más, mint az, hogy a társaságnak kevesebb lenne az úgynevezett mortalitási nyeresége.

Mások szerint a mortalitási nyereségről a társaságok egyelőre le nem mondhatnak, nemcsak azért, mert a folyamatban levő háború ezt a nyereséget nagyon is leszállította, hanem különösen azért, mert a költségek az életbiztosítási üzletben jelentékenyen emelkednek.

Akad olyan nagy amerikai társaság, a mely költségeit első sorban a mortalitási nyereségből akarja fedezni. Ennél a társaságnál a féltől beszedett tarifaszereű díj olyan kicsiny, hogy ha ebből levonják a náluk szokásos aránylag igen szerény szerzési jutalékot és a náluk szokásos aránylag elég magas behajtási jutalékot, úgy kisebb díj marad, mint nálunk a nettodíj.

Ezeknél az üzlet sikerrel csak akkor folytatható, ha a valódi halandóság az alkalmazott halandósági táblában számított halandóság alatt marad.

Maingie a fokozott kockázatra vonatkozólag azt mondja: „C est un mot“, tehát üres szó, a melynek nincsen meg a kellő tartalma. Szerinte az orvosok vezették be ezt a fogalmat, a kik csak az egyént látják, ennek baját felbecsülik, és sokféle kockázatot létesítenek. Az actuarius különféle kockázatot kevés csoportba akarja összefoglalni, hogy elfogadható átlaggal számolhasson.

Már csak azért sem helyeslik azt, hogy a különböző feleknél különböző díjakat állapítsanak meg, mert ez alkudozás, vagy mint *Maingie* mondja „marchandage“, ez pedig össze nem egyeztethető az életbiztosítás nemes feladatával.

A fokozott kockázat ellenzőjének az a véleménye, hogy meg kell szüntetni ezt a fogalmat és a felet vagy egyáltalában nem szabad elfogadni semmiféle díjért, vagy el kell fogadni a normális díjért. De csakis súlyos és teljesen indokolt esetben szabad valakit elutasítani, mondjuk olyan esetben, a midőn a bajt orvos nélkül a laikus is konstátálhatja, vagy az orvos szeme futó tekintettel megállapíthatja.

Ha ez a nézet utat törne magának, tulajdonképpen eljutnánk az orvosi vizsgálat nélküli biztosításhoz, a hol csak arra kell ügyelni, hogy acut beteget, a súlyos bajban szenvedőket és a spekulációs üzleteket tartsuk távol és a többit biztosítsuk a megszabott díjért.

Az orvosi vizsgálat nélküli biztosítás valóban létezik; egyes társa-

ságok ezzel foglalkoznak, de a biztosítható összeget korlátozzák; az eredménynyel meg is vannak elégedve. Csakhogy ezeket egy külön nagy közösségbe foglalják össze és nem sorolják be a normalis üzletbe. Az orvosi vizsgálat nélküli biztosításnál más halandósági táblát alkalmaznak, mint a normalis üzletben, még pedig olyant, a mely nagyobb halandóságot tüntet fel. Ha pedig a társaság mindkét üzletágban ugyanazt a halandósági táblát veszi alapul, akkor az orvosi vizsgálat nélkülinél erősebb pótlékot alkalmaz, vagyis magasabb díjakat számít, az ismeretlen, de mindenesetre fokozottabb kockázat hatásának ellensúlyozására.

Ha valamely társaság méltányosságból vagy humanitásból akkép járna el, hogy a fokozott kockázat fogalmát elejtve, bármely biztosítható félnél egyenlő díjat számít, úgy bizonyára mortalitási nyeresége csökkenne, de talán még annyi volna, hogy az üzletet igen mérsékelt haszon mellett sikerrel folytathatja. Ha azonban egy másik társaság nem fogadja el a különben sympatikus elvet és ragaszkodik az eddigi eljáráshoz és a feleket válogatja, úgy bizonyára ennél a társaságnál a mortalitási nyereség nagyobb lesz.

Ez a kevésbé humánus és kevésbé méltányos társaság a joggal várt nagyobb nyereség alapján feleinek kedvezményeket adhat, akár díjban,¹⁾ akár más feltételekben és ennek az lesz az eredménye, hogy az egészséges feleket elhalászsa a másik, mondjuk modern társaság elől és a modern társaság túlnyomó részben gyengébb életekkel köthet csak üzletet és ezáltal feleinek halandósága emelkedik, talán olyan mértékben, hogy be sem lesz többé illeszthető a számvetés alapjául szolgáló halandósági tábla adatainak keretébe.

Ha ez az eset beáll, pedig a szabad versenynél beállana, úgy a humánus társaság kénytelen volna a díjakat emelni és ez más szóval azt jelenti, hogy a fokozott kockázatért ellenszolgáltatást követel.

Tekintve, hogy rendőri intézkedésekkel vagy törvénnyel ma még nem lehet megállapítani, hogy a társaság mikép válogassa meg feleit, leghelyesebb és legczélszerűbbnek látszik az, hogy a biztosítható egyéneket ma még három nagy csoportba foglalják össze.²⁾

Az első közösségbe tartoznak azok, a kiket az orvosi vizsgálat alapján normalisnak lehet minősíteni, eltekintve attól, hogy az orvosi vizsgálat tévedhet.

¹⁾ Franciaországban az 1905 : III. 17. törvény előírja a minimalis tarifadíjakat.

²⁾ *Clintock* a Mutual aktuariusa 1900-ban a halandóság vizsgálatának jövőbeli céljáról értekezvén, meggyőzően vitatta a különböző kockázatok külön-külön való vizsgálatát és lehetőleg homogén csoportok létesítését. Erre vonatkozólag Amerikában tanulságos munkát is végeztek.

A második közösségbe sorolandók azok, a kiket az orvosi vizsgálat alapján fokozott kockázatnak kell tekinteni, néha talán jogtalanul is.

A harmadik közösségbe sorolandók azok, a kiket orvosi vizsgálat nélkül vesznek fel, a nélkül, hogy a társaság ismerné a vállalt fokozott kockázat mérvét.

A második nagy közösségen belül a felbecsült kockázat alapján újabb csoportok alakíthatók, a nélkül, hogy carentiát kellene alkalmazni, hanem úgy, hogy az érdekeltek magasabb díjért teljes értékű kötvényt is kapjanak. A harmadik csoportnál a carentia nem mellőzhető, már csak azért sem, hogy biztosításra egyáltalán nem alkalmas súlyos betegségben sínylődők ne kapjanak biztosítást. A carentia kellemetlen hatása mérsékelhető akkép, hogy ez nem érvényesül akkor, ha a halált baleset idézte elő, avagy csakis a taxatíve felsorolt bajok okozta halálesetben vétessék figyelembe.

Ugyan a legujabban a hadikölcsönnel kapcsolatos orvosi vizsgálat nélküli életbiztosításnál a carentiától eltekintettek, ennek okai azonban egészen más térre vezetnek, ennek hatását egyelőre nem is ismerjük, és talán indokolja a háborús állapot, a mikor a legegészségesebb ember is, akár a fronton, akár idehaza a biztosítás szempontjából feltétlenül súlyosabb kockázat.

Nyílt kérdés marad, hogy a magasabb díjjal biztosított feleknél milyen lesz a storno aránya. A hadikölcsönnel kapcsolatos biztosításnál valószínűleg igen nagy lesz. Közel fekszik az a gondolat, hogy a fél, a ki elfogadta a magasabb díjat, mihelyt egészsége megjavul, stornirozza biztosítását, ha sikerül neki újabb, olcsóbb biztosítást kötnie. Ez azonban nem olyan egyszerű, mert ha a fél egészségi állapota javult is, kora emelkedik, és az új biztosításnál már az idősebb kornak megfelelő díjat kell fizetnie.

Azért a storno nagyobb lehet a drágább díjért kötött üzleteknél, mint a normalis üzleteknél, de a storno mérvét a tapasztalat hiányában ebben az üzletágban ma még calculálni szinte lehetetlen. *Abel* külön halandósági táblát és külön stornotáblát kíván.

Különben a storno nem jelent mindig nyereséget. Normális üzletre vonatkozólag *Altenburger* végzett számításokat és arra az eredményre jut, hogy a storno-haszon becalculálása némely esetben egyszerűen emeli a díjat.

A kik a storno értékét is becalculálják a díjba, azok természetesen szakítanak a netto és bruttodíj fogalmával; csak egyféle díjat ismernek, a mely már magában foglalja a szükséges tényezőket. A nettodíjjal csak annyiban foglalkoznak, a mennyiben annak alkalmazásával

megkönnyíthető a *calculatio*. Ezen az alapon a tartalék is a bruttodíjak szerint állapítandó meg.

Már *King* érdemes munkájában tárgyalja a tartaléknak a bruttodíjak alapján való megállapítását. Gondolatmenete az, hogy szerkesztünk oly hipotetikus halandósági táblát, a melynek alapján az új nettodíj egyenlő lesz a korábbi bruttodíjjal és a tartaléknál ennek a hipotetikus táblának adatait alkalmazzuk.

Az új tartalék lehet nagyobb, lehet kisebb az elsőnél, sőt egyenlők is lehetnek, ez lényegében attól függ, hogy a bruttodíjban levő pótlék minő arányban áll a nettodíjhoz.¹⁾

A kockázat fokozottsága mérvének felbecsülése alapján az ellenszolgáltatás megállapítására érvényesülő eljárások különbözők voltak a multban, de eltérők még ma is. Szót kívánnak a következők:

1. Ha a biztosító oly kockázattal áll szemben, a melyet tapasztalat hiányában kellőképp értékelni nem tud, úgy ősidők óta: pótlékot számít, helyesebben úgy találomra vagy üzleti érzékkel pótlékot állapít meg. Ezt a primitív eljárást alkalmazták már 1762-ben, a mikor az angol *Equitable* a csuzos bántalmakért a díjat egy nyolczad részével, később egy kilenczed részével nagyobbította.²⁾

¹⁾ Már 1885-ben olvasható egyik angol társaság jelentésében is: »The policies are valued separately by a prepared table, deducible from the officie premiums». Szerintük a tartaléknak a bruttodíjak alapján való megállapítása azért czélszerű, mert a laikus is kiszámíthatja. Ez igaz, ha a társaság lenyomatja az egyszeri bruttodíjakat is.

Például 30 éves egyén kötött egyszerű halálozási biztosítást; mennyi a díjtartalék 12 év után? Az eljárás a következő: A 42 éves egyén évi díjából levonjuk a 30 éves évi díját, a nyert különbséget elosztjuk a 42 éves évi díjával és a hányadost megszorozzuk a 42 éves egyszeri díjával. Valóban bárki utána számíthat.

A gondolatmenet a következő: Az x éves korban belépő k év után a P'_x díjjal biztosíthatna csak $P'_x : P'_{x+k}$ összeget; biztosíthatatlanul maradna

$$1 - \frac{P'_x}{P'_{x+k}}$$

tőke, ezt pótolni kell egyszeri díjjal, ennek értéke

$$A'_{x+k} \left(1 - \frac{P'_x}{P'_{x+k}} \right)$$

és ez a díjtartalék. A nyert képletből következik a tartalékok ismeretes képlete:

$$A'_{x+k} - P'_x a'_{x+k} \text{ vagy } (P'_{x+k} - P'_x) a'_{x+k}$$

A bruttorendszerben a három eredmény egymástól eltér, ha a hipotetikus táblában jelentkező járadékok értékeit alkalmazzuk. Némelykor a viszontbiztosításban használják ezt az eljárást, a mikor figyelmen kívül hagyható, hogy a nettodíj hogyan is keletkezett.

²⁾ Ugyanily pótlékot alkalmaztak a nők biztosításánál.

Ez a díjemelés megfelelne az egyszerű haláleseti biztosításnál a belépő fél kora szerint 2—5 évi koremelésnek. A fiatalabb korúaknál nagyobb koremelést jelent, az idősebbeknél kisebbet. A vegyes kombinációkban a díjaknak $\frac{1}{8}$ -ad részével való fokozása jóval magasabb koremelést kíván.

A nők biztosításánál fokozottabb kockázatért több társaság ma is az egyszerű haláleseti biztosítás díjtételeinek 10⁰/₀-át vagy 5⁰/₀-át számítja fel, a mely azonban csakis a biztosított nők 45 éves koráig fizetendő. Más társaság a belépő nő korától függetlenül a 45 éves korig fizetendő pótdíjat a biztosított tőke 2⁰/₀₀-ben vagy 1⁰/₀₀-ben állapítja meg.

2. A fokozott kockázat ellensúlyozására már régebben is alkalmazták a koremelést. Vagyis a felet valódi koránál 3—7 évvel idősebbnek tekintették és ennek a nagyobb kornak megfelelő díjat rótták ki. A tartalékot is a magasabb kor alapján állapították meg. A koremelés ma is alkalmazásban van, például a különböző foglalkozási ágak különböző kockázatának kiegyenlítésénél. Így például a koremelés vasgyári munkásoknál 7 év, lakatosoknál 5 év, kocsmárosoknál 3 év.

Az olyan feleknél, a kik a rendes díjjal elfogadhatóhoz közel állanak, de azért valamilyen okból a kockázat mégis fokozottabbnak tűnik fel, a szokásos eljárás az, hogy az illető felet nem fogadják el egyszerű haláleseti biztosításra, hanem csak vegyes biztosításra, még pedig esetleg csak rövidebb időtartamra. A kombinációk és a tartam korlátozása a fokozott kockázatért nem nyújt kellő fedezetet, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy ezeknél a biztosítás egész tartama alatt a halálozás fokozottabb.

A gyakorlat akkép érvel, hogy mindenesetre nagyobb díjat kap és a netán korábban beálló halálesetnél nagyobb tartalék áll rendelkezésére és így a rizikót mégis csökkenti. Ezt a módosulást egybekapcsolják koremeléssel. A legmodernebb eljárás lehetőleg mellőzi a kombináció változtatását, valamint a tartam redukálását és csakis egészen súlyos kockázatainál nyúl ehhez, erős koremeléssel kapcsolatban.

3. Próbálkoztak avval az eljárással is, hogy a *kritikus időn* belül való elhalálozás esetén a biztosított tőkének csak egy részét fizették ki; értvén kritikus idő alatt azt a tartamot, mely alatt a befizetett nettódíjak kamatos-kamattal együtt elérik a biztosított tőkét.

Ilyen javaslata volt már *Black* angol írónak 1861-ben. Ezt vitatta *Younger* is, a ki a kritikus időtartam helyett a középélettartamot akarta alkalmazni.

Az ilyen vagy hasonló levonás esetén a fokozott kockázat árát az egyén viseli és nem oszlik meg a közösség tagjai között és így ez az eljárás ellenkezik a biztosítás szellemével.

A *Nordstern* eljárása például az volt, hogy fokozott koczkázatnál a felet csak vegyes biztosításra fogadták el, a fiatalabbakat legfeljebb 30 évi tartamra, az idősebbeket rövidebbre és ezektől ugyanazokat a díjakat követelték, mint a normális életektől. Halál esetén azonban a biztosított tőke helyett csakis a számításszerű tartalékot fizették ki és a hiányzó összegnek a felét, vagyis a biztosított tőke és a tartalék összegének felét. Az üzletév végén a fennmaradt differenciák arányában pótló fizetést teljesítettek, ha ennek a csoportnak valódi mortalitása, a normális tábla alapján várt halandóság alatt maradt.

Már *Makeham* (1872.) fejtegette, hogy a fokozott koczkázat ellensúlyozására a szükséges pótlék helyett hosszabb időn át a kifizetésre kerülő tőke redukáltassék. Az első évben beálló haláleset¹⁾ szerint fizetendő volna a biztosított tőkének fele vagy egyharmad része és ez évről-évre arányosan oly mértékben emelkednék, hogy például 25 év után érné el a teljes biztosított összeget. Szerinte ez megfelelne 6—9 évi koremelésnek.

Napjainkban 20 évig terjedő redukálás valóban van is még alkalmazásban, a levonás 50%-kal kezdődik és lecsökken 1%-ig.

4. Némely társaság a fokozott koczkázatokra vonatkozólag más halandósági táblát alkalmaz, mint a normális életekre. Természetesen olyan, a melyben a halandósági valószínűségek nagyobbak. Erre a célra alkalmasnak vélelmezték a néphalandósági táblákat. Az ilyen táblák szerkesztésénél a vizsgálódás figyelembe veszi a kifogástalan életű egyéneket is, a kik a biztosítás szempontjából nem sorozhatók a jelzett csoportba és így a várható koczkázat nagyobb lesz annál, mint a minőt a néphalandósági tábla feltüntet. Ezt a rosszabbodást azonban ellensúlyozza az a körülmény, hogy a néphalandósági tábla elkészítésénél a legsúlyosabb koczkázat is számbajön, míg a biztosítás ezeket mellőzi. Így alakult ki az a vélemény, hogy fokozott koczkázatnál, ha azok nem esnek nagyon is távol a normális koczkázattól, elfogadhatók a néphalandósági tábla adatai.¹⁾

A még súlyosabb koczkázatoknak vélelmezetteknél ugyanezt a táblát használták, de magasabb pótlékot számítottak a várható túlmortalitás ellensúlyozására.

Óvatosságból három és több évre terjedő karencziát léptettek életbe. Ez úgy értelmezendő, hogy a mennyiben a fél a karencziái időn belül hal meg, úgy a biztosított tőke helyett annak csak bizonyos százaléka

¹⁾ Az utolsó német néphalandósági tábla mortalitásai részben kisebbek a 17 angol társaság táblája mortalitásainál, pedig a normális üzletben még ma is használják ezt az utóbb említett táblát.

fizetendő és ez a százalék a karencziai évek múlásával emelkedik. A karenczia helyettesíthető volna pótdíjjal vagy koremeléssel.

Igy ha például az volna a kikötés, hogy az első évben beálló halál esetén a társaság nem fizet semmit, a második évben való halál esetén megtéríti a biztosított tőke $\frac{1}{3}$ -át, a harmadik évben való elhalálozás esetén a biztosított tőke $\frac{2}{3}$ -át és a harmadik év után vállalja a teljes összeg kifizetését, úgy ezen karencziának megfelel az egyszerű halál-eseti biztosításnál 3—4 évi koremelés; vegyes biztosításnál nagyobb volna a megfelelő koremelés.

Némely társaság a fokozott kockázatnál magasabb díjban és a karencziában megnyilvánuló drágítás ellensúlyozására bevezette az úgynevezett *bonus*, értve alatta azt, hogy abban az esetben, ha a fél bizonyos tartamot megér, a biztosító a tőkén kívül még kifizeti a tőkének 10—25%-át. Vagyis a féllal egyidejűleg köt egy külön biztosítást is, a melynél a nagyobb mortalitás olcsóbbítja a díjat.

5. Ez a gondolat vezethette *Gross* író 1913-ban, a mikor tanulmányában azt fejtegeti, hogy a fokozott kockázatra vonatkozólag nem kell külön halandósági tábla, nem kell koremelés, nem kell pótdíj, hanem a kérdés egészen jól megoldható a normális díjak alapján, feltéve, hogy a fél nagyobb biztosítást köt elérés esetére, mint halál esetére. A két összegnek viszonya a fél kora szerint módosul, még pedig akkép, hogy a megállapítandó díj szinte független lesz a fél korától és az üzlet a korra való tekintet nélkül egységes díjjal köthető meg, csak azt kell megállapítani, hogy elérés esetén milyen összeggel emelkedik a biztosított tőke. *Gross* fejtegetéseiben tovább is megy és azt taglalja, hogy az elérés esetére biztosítandó nagyobb tőke helyettesíthető elhalasztott életjáradékokkal.

Ennek az egész érdekes kombinációnak a gyakorlatban az áll útjában, hogy éppen azok a felek, a kiknél a kockázat fokozottabb, a halál-eseti biztosításra fektetik a fősúlyt.

6. Arról is esett szó, hogy a fokozottabb kockázatú életbiztosításoknál vissza kell térni az ősi rendszerhez és a biztosítást az úgynevezett *természetes díjakkal* egy-egy évre kellene megkötni, vagyis úgy, hogy a fél évről-évre emelkedő korának megfelelően nagyobb és nagyobb díjat fizessen. A társaság vállalná azt, hogy az előre kitűzött időtartamon belül a kikötött díjért a biztosítást meghosszabbítja anélkül, hogy vizsgálni joga volna a fél egészségi állapotát.

Tudjuk, hogy Amerikában az egészséges embereknél volt ehhez hasonló kísérlet, az „Assessment“ biztosítás, a melynél nincsen díjtartalék és az előre kitűzött tartam lejártával a fél elérés esetén mitsem

kap. A mai terminológiánkban azt mondanók, hogy ezt temporer, halál-eseti biztosítás emelkedő díjfizetéssel.

A gondolat ebben a combinatióban az, hogy a díj kicsi és a fokozott koczkázatnak megfelelő emelést a biztosított könnyebben elfogadja. Indokolásul kimutatják, hogy mennyit kellene a félnek a vegyes biztosításban fizetnie; természetesen többet és ha a két díj differenciáját évről-évre takarékpénztárba teszi, úgy elérés esetén körülbelül együtt lesz a biztosított tőke. Igaz, hogy ehhez még meg kellene mondani, hogy abban a feltevésben, ha a takarékpénztár a biztosítás egész tartama alatt legalább annyi kamatot fizet, mint a mennyivel a biztosító társaság a díjak megállapításánál kalkulál. Hozzá kellene még azt is tenni, hogy feltéve, hogy a biztosított félnek meg lesz mindenkor az a lelki ereje, hogy a differenciát valóban a takarékpénztárba el is helyezi, hisz a gyakorlatból jól tudjuk, hogy bizonyos szelid nyomás nélkül a fizetések csakhamar elmaradnának.

Ebben az alakulásban stornó esetén a félnek a biztosító társaságtól követelése nincsen; a kötvény visszaváltási értékét pótolja a takarékpénztárban összegyűjtött tőke. Ez a combinatio ebben az alakjában nem valósult meg.

Ehhez a combinatiohoz igen közel áll a nálunk is alkalmazásban levő más üzletág, nevezetesen a takarékbetétekkel kapcsolatos életbiztosítás. A fél vállalja azt, hogy hónapról-hónapra vagy hétről-hétre elhelyezi a takarékpénztárba a megállapított összeget és a biztosító társaság a megállapított díjért arra kötelezi magát, hogy az összegyűlemlt betétet a fél halála esetén kiegészíti a biztosított tőkére.

7. Felvetődött az az eszme is, hogy a fokozott koczkázattal szemben nemcsak a halálozás emelésével kell és lehet védekezni, hanem erre a célra felhasználható a számításba vitt kamatláb csökkentése is. Ha a normális üzletben 4⁰/₀-kal kalkulálunk, és a fokozott koczkázatok csoportjába csak 3¹/₂⁰/₀-kal, úgy a díjak emelkednek, ha most még a halálozási valószínűségeket is megnagyobbítjuk, úgy a díjak megint emelkednek.

A kamatláb csökkentése nagyobbítja az életjáradék értékét, a mortalitás emelése ellenben csökkenti azt. Ezen az alapon elérhető, hogy a mortalitás számításszerű nagyobbítása teljesen ellensúlyozza a járadék értékében, a kamatláb kisebbitésének fokozó hatását. Úgy, hogy egy új hipotétikus halandósági tábla alapján a kisebb kamatlábbal számított járadék megegyezik az eredeti tábla alapján a magasabb kamatlábbal számított járadékkal.

Ha azonban az életjáradék értéke megegyező, akkor a tartalék is egyenlő, annak dacára, hogy az évi netto-díjak eltérnek egymástól. Ha

pedig a tartalékok megegyeznek, akkor az egész új üzletállomány beilleszthető a régi állományba és ez a kezelés szempontjából felette előnyös. Ebből a szempontból azután mellékes, hogy az új combinatióban mennyi is a pótlék, és hogy mikép alakul ki a tarifa szerint a díj.¹⁾

Az alant álló jegyzet szerint a haláleseti vagy a vegyes biztosításnál az új netto-díjakat megkapjuk, ha meglevő nettodíjakhoz hozzáadjuk:

$3^{1/2}0/0$ alkalmazása esetén a biztosított tőke $4\cdot646^{0/00}$ -ét.

Az így kifejezett pótléket *nettopótléknak* nevezik, amely megadja, hogy a tőke hány ezrelékével nagyobbítandó a korábbi nettodíj.

A gyakorlatban megállapítják, hogy a nettó-pótlék milyen koreme-léssel helyettesíthető, amikor tekintetbe jön a biztosítás módozata is.

¹⁾ A normális tábla alapján:

$$a_x = p_x v + p_x p_{x+1} v^2 + p_x p_{x+1} p_{x+2} v^3 + \dots$$

Az új hipotetikus tábla szerint:

$$a'_x = p'_x w + p'_x p'_{x+1} w^2 + p'_x p'_{x+1} p'_{x+2} w^3 + \dots$$

Legyen $p'_x = \frac{p_x}{\lambda}$, $p'_{x+1} = \frac{p_{x+1}}{\lambda}$ . . . . és $w = v\lambda$, akkor

$$p'_x w = p v, p'_x p'_{x+1} w^2 = p_x p_{x+1} v^2, \text{ s így tovább, következöleg:}$$

$$a'_x = a_x$$

Ha $4^{0/0}$ helyett $3^{1/2}0/0$ -ot alkalmazunk, úgy:

$$w = v\lambda \text{ egyenletből } \frac{1}{\lambda} = \frac{1\cdot035}{1\cdot04} = 0\cdot99519.$$

ezzel a számmal végig megszorozzuk az első tábla elérési valószínűségeit és megkapjuk a második tábla vonatkozó adatait:

$$q'_x = 1 - p'_x = 1 - \frac{1 - q_x}{\lambda}$$

$$\triangle = q'_x - q_x = p_x \frac{\lambda - 1}{\lambda} \text{ és ez az emelkedés a } q_x\text{-nek}$$

$$\frac{100 p_x}{q_x} \left(1 - \frac{1}{\lambda}\right) = \frac{100 p_x}{q_x} \cdot \frac{i - i'}{1 + i'} \text{ százaléka.}$$

Az említett kamatlábakkal számolva a morális valószínűségekhez hozzáadandó azoknak

$$\frac{100 p_x}{q_x} \frac{0\cdot05}{1\cdot04} = 0\cdot48076 \frac{p_x}{q_x} \text{ } 0/0\text{-a.}$$

Az új nettodíjak megállapíthatók a hipotetikus halandósági tábla felállítása nélkül is.

Az egyszerű haláleseti biztosításnál:

$$P_x = \frac{1}{a_x} - d \text{ és } P'_x = \frac{1}{a'_x} - d'$$

$$\triangle = P' - P_x = d - d' = 0\cdot004646.$$

Ez érvényes a vegyes combinatióra is.

A megfelelő koremelés alapján a bruttó díj a normalis üzletre készült tarifából kiolvasható.

A jelzett számítások eredménye mutatja, hogy $3\frac{1}{2}\%$ -kal való kalkulálás esetén a mortalitás emelendő: 30 évesnél $56\cdot5\%$ -kal, 50 évesnél $29\cdot7\%$ -kal. Ennek megfelelő koremelés az egyszerű haláleseti biztosításban 7—2 év, a 20 évig tartó vegyes biztosításban 15 - 3. év.

Egyik társaság ezt az elvet a gyakorlatban is érvényesítette. A normalis üzletben alkalmazza az osztrák-magyar halandósági táblát, (férfiak, új anyag), 4% -kal az orvosi vizsgálat nélküli biztosításokra új hipotéticus táblát szerkesztett, de olyant, hogy ennél $3\frac{1}{2}\%$ -kal számolva, az életjáradék és ezzel együtt a tartalék ne változzék. Ennek eredménye az imént felsorolt számadatoktól kissé eltér, mert mi a 17 angol társaság halandósági tábláját vettük alapul.

8. A fokozott kockázat felbecsülésére úttörő munkát végzett Blaschke, a ki a normalis üzletágba be nem sorolható, de még biztosítható feleket három kockázati osztályba osztotta be.

A beosztáshoz orvosi és gyakorlati szempontból sok szó fér, de azt el kell ismerni, hogy a kockázati osztályok felállításának gondolata maga a nehéz kérdés megoldását feltétlenül előbbre viúte és a végzett számítások irányítást adtak.

Blaschke-nak orvosi munkatársa *Buchheim* volt, a ki a kockázati osztályokba való beosztáshoz kiegészítő utasítást készített. Az Osztrák-Magyar Monarchia Első Általános Hivatalnok-Egyesülete a *Blaschke*-féle táblák alapján valóban foglalkozik is a fokozottabb kockázatok biztosításával, de csakis azokkal, amelyek az első vagy a második csoportba sorolhatók, míg a harmadik kockázati csoportot teljesen kizárta működése köréből. Az elért eredmény a mortalitás szempontjából kielégítő volt.

Florschütz megjegyzi, hogy az első osztályba sorolt fokozott kockázatok a maguk teljességükben felvehetőek volnának a normalis üzletbe, a második csoportba sorozhatókból pedig a nagyobb rész szintén be volna még illeszthető. A harmadik csoport adja tulajdonképpen az igazi fokozott kockázatot, a Hivatalnok-Egylet éppen ezzel nem foglalkozik.

A gyakorlatban az újabb kutatások alapján valóban már tovább mentek, a fokozott kockázatokot több osztályba sorolják és olyanokat is elfogadnak biztosításra, a kik a *Blaschke*-féle legmagasabb kockázati osztályhoz tartoznak.

Figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a *Blaschke*-féle valószínűségek a 30—70 évek között a 17 angol társaság valószínűségeit meghaladják: az első osztályba $5—45\%$ -kal, a másodikban $43—63\%$ -kal és a harmadikban $278—169\%$ -kal.

9. A nem normális kockázattal foglalkozó skandináviai bizottság azt ajánlja, hogy két kockázati osztály létesítendő, mégpedig akkép, hogy az elsőben megrontják a 17 angol társaság mortalitási valószínűségeit *végig* az egész táblában 20⁰/o-kal, a másodikban pedig 50⁰/o-kal. Ennek alapján új hipotétikus táblát szerkesztenek, s ennek eredménye alapján állapíthatják meg a nettódíjakat, a melyekhez kerekén 20⁰/o-os pótlékot csatolnak.

Ezenkívül megrövidítik a biztosítás tartamát s olyan esetekben, a melyekben az anormalitás eleintén tekintendő súlyos hatásának, még külön pótdíjat számítanak, a mely azonban csak 10 éven át fizetendő.

Érvényesül tehát az az elv, hogy minden egyes korban a normális halálozási valószínűségekhez egyforma százalékot adnak hozzá. Magát a biztosíthatást csak kisebb körre terjesztik ki, mert megállanak ott, a hol a mortalitás felbecsült értéke 150⁰/o.

10. A *Sverige* svéd társaság a fokozott kockázatot 3 csoportba osztja, a számvetésben kiindul a 17 angol társaság halandósági táblájából (3¹/2⁰/o) és 3 hipotétikus halandósági táblát szerkeszt; de közvetlenül nem a halandósági valószínűségeket fokozza, hanem az életjáradék reciprok értékét. Ugyanis az életjáradék reciprok értékéhez hozzá adják annak 10⁰/o-át, 20⁰/o-át, illetőleg 30⁰/o-át. Ez azt jelenti, hogy magát az életjáradékot kisebbnek veszik, vagyis megszorozzák ¹⁰/₁₁-del, ¹⁰/₁₂-del, illetőleg ¹⁰/₁₃-dal.

Ez az eljárás természetesen emeli a halálozási valószínűségeket, de nem egyenlő mértékben, hanem a fiatal *években erősebben*, az öregebb *években gyengébben*.¹⁾

¹⁾ De Moivre-től származó képlet :

$$p_x = \frac{a_x - 1}{v a_{x+1}}$$

a kockázati osztály legyen s, és s = 1 vagy 2, vagy 3.

Az új életjáradék értéke :

$$a'_x = \frac{10}{10 + s} a_x$$

Az új valószínűség értéke :

$$p'_x = \frac{10 a_x - 10 - s}{10 v a_{x+1}}$$

$$p_x - p'_x = \frac{s}{10 v a_{x+1}} \text{ tehát}$$

$$p'_x = p_x - \frac{s}{10 v a_{x+1}}$$

$$\text{továbbá } q'_x = q_x + \frac{s}{10 v a_{x+1}}$$

$$q'_x - q_x = \frac{s}{10 v a_{x+1}}$$

A mortalitás emelkedése egyszerű haláleseti biztosításnál az első csoportban 25 évesnél 66·4%, 70 évesnél 22·2%. A nagyobbodás a második csoportban ennek kétszerese, a harmadikban háromszorosa.

A díjtétek megállapíthatók az új halandósági tábla megszerkesztése nélkül az ismeretes járadék alapján.

Ennél az eljárásnál a tartalék ugyanannyi lesz az anormális üzletben, mint a normálisban. A tartalék ugyanis két járadék viszonyától függ, mindenik járadék ugyanavval a számmal szoroztatván meg: hányadosuk változatlan. Ha az első osztály díja α -val nagyobbak a normális díjaknál, úgy a különbség a második osztályban 2α , a harmadikban 3α .

Bizonyára ügyesen felépített az egész tervezet, csak az a kérdés, hogy minő anomáliák melyik osztályba sorolandók, mert mint mondtuk, a mortalitás emelkedése a különböző korokban különböző, de combinációk szerint is változó.

11. Németországban 1916-ban megalakult „Hilfe r.-t.“ a fokozott kockázat elbírálásánál alapul veszi az újabb német egyesületi aggregat halandósági táblát, amely a férfiakra vonatkozik és a halandóságot felemelte 25%-kal, 50%-kal, 75%-kal és így tovább. Az új mortalitásnak megfelelően szerkesztett hipotetikus halandósági táblákat és ennek eredményei alapján állapítja meg a díjakat. A társaság csakis egyetlenegy combinációban fogadja el a biztosításokat, még pedig akkép, hogy halál esetén kifizeti a biztosított összeget, elérics esetén pedig vagy a biztosított összeget, vagy a befizetett díjakat kamat nélkül, a szerint, hogy a kettő közül melyik nagyobb. Kiköt azonban két évi carentiát, még pedig akkép, hogy a biztosítás első évében beálló halálesetnél a biztosított tőke helyett csakis a befizetett díjakat adja vissza, a második esztendőben beálló halálesetnél csak a tőke fele esedékes: két év után azonban szavatol az egész összegért.

ez az emelkedés a q_x -nek

$$\frac{10s(1+i)}{a_{x+1}} \cdot \frac{1}{q_x} {}^{0/0}a; i = 0.035.$$

Vegyes biztosításnál lesz:

$$\frac{10s(1+i)}{a_{x+1} n - 1} \frac{1}{q_x} {}^{0/0}$$

$$P_x = \frac{1}{a_x} - d; P'_x = \frac{1}{a'_x} - d, \text{ de } \frac{1}{a'_x} = \frac{101 + s}{10} \frac{a}{a_x} \text{ tehát}$$

$$P'_x = \frac{10 + s}{10} \frac{1}{a_x} - d \text{ és } P'_x - P_x = \frac{s}{10} \frac{1}{a_x}$$

Vegyesnél:

$$P'_x n - P_x n = \frac{s}{10} \frac{1}{a_x n}$$

Valamennyi üzletet nyereséményrészesedéssel köti meg, de a nyereségben csakis azok a felek részesülnek, a kik a kiválás napjáig díj fejében befizettek annyit hogy ez a befizetés a 3⁰/₀-os kamatos-kamattal eléri a biztosított tőkét.

A Hilfe díjfeltételeit eléggé jellemzi a következő kis összeállítás, a melyet Gruder nyomtatott le tanulmányában:

	30 éves	25 évi	tartam	35 éves	20 évi	tartam
Kockázati osztály . . .	3	5	8	3	5	8
Túlmortalitás	75 ⁰ / ₀	125 ⁰ / ₀	200 ⁰ / ₀	75 ⁰ / ₀	125 ⁰ / ₀	200 ⁰ / ₀
Évi díj	42·70	48·—	54·50	52·70	59·10	66·90
halálesetére	1000·—	1000·—	1000·—	1000·—	1000·—	1000·—
elérés esetére	1068·—	1200·—	1363·—	1054·—	1182·—	1338·—

12. Nagy lépéssel vitte előbbre a kérdést az „Osztrák kötelék“, a mely biztosítást nem köt, de a kötelékébe tartozó társaságok által elutasított felekre vonatkozó iratok átvizsgálása után, a kockázatot felbecsüli és a díjat megállapítja, a melynek alapján azután majd a társaság létesíti az üzletet. Minden egyes üzletből minden egyes társaság részt kap, a szétosztást a kötelék végzi az előre megállapított arányszámok szerint.

Egyelőre csak három combináció fogadható el, nevezetesen: I. a haláleseti biztosítás, rövidített tartamú díjfizetéssel; II. a vegyes biztosítás; III. az „à terme fix alakulat“. Valamennyi biztosítást nyereséményrészesedés illeti meg.

A túlmortalitás alapján 6 kockázati osztályt létesítettek; a túlmortalitás az I-ső osztályban 5⁰/₀, a II-ban 75⁰/₀, a III-ban 100⁰/₀, a IV-ben 150⁰/₀, az V-ben 200⁰/₀ és a hatodikban 300⁰/₀.

Mindegyik osztályra elkészítették a hipotetikus halandósági táblát és 3¹/₂⁰/₀-os álon megállapították a díjakat. Normális tábla AHM (osztrák-magyar férfiakra vonatkozó).

A kockázatot besorolják valamelyik osztályba, a vonatkozó díjat egybevetik a normális tábla díjával és ezen az alapon megállapítják a koremelést és ennek figyelembevételével a normális tábla bruttó díjtételét írják elő.

A kockázatnak besorolása után az egyéb körülmények mérlegelése alapján a koremelést esetleg mérséklék, esetleg nagyobbítják, de csak oly mértékben, hogy ez által a biztosítás nem kerül még más kockázati osztályba.

A tartalékot a normális tábla alapján állapítják meg, természetesen a koremelésnek számbavételével. A tartalék némileg másképp alakulna, a

hypotetikus tábla alapján, az eltérés azonban csak annyi, hogy ezért nem volna érdemes. a számítás hosszú munkáját minden egyes csoportban külön-külön elvégezni.

Gruder szerint a koremelések a következők: vegyes biztosítás; belépési kor 35; tartam 20 év.

Módozat	i.	II.	III.	IV.	V.	VI. osztály
			koremelés			
1. módozat . . .	6	8	10	14	16	20
2. „ . . .	6	9	10	14	16	20
3. „ . . .	6	9	10	14	16	20

Más belépési kornál, avagy más tartamnál a koremelés is másképp alakul.

Ugyanezeket az elveket követi a Magyar Kötelék.

Amerikában is készítettek táblákat a fokozott koczkázatra; alapul vették az American Experience táblát $3\frac{1}{2}\%$ -kal, és a mortalitást megrentották 25% -kal, 50% -kal, illetőleg 100% -kal.

Szóba került, hogy a mortalitásoknak az egész halandósági táblában az egyenlő százalékokkal való fokozása nem lehet kifogástalan, hisz az öregebb korokban nem lehet jelentékeny a mortalitásban való eltérés azoknál, akiket teljesen egészséges állapotban vettek fel és azoknál, a kiknek defectusuk volt a felvételnél. A túlmortalitás kezdetben lehet állandó, de bizonyos számú év után közeledik a hasonló korúak normális mortalitásához. Ennek értékelése még megoldatlan.

13. A Münchener Rückversicherungsgesellschaft eljárása alapul vette a Newyork adatait¹⁾ és ezeket a saját gazdag tapasztalata alapján kibővítette.

München hivatalosan még nem ismertette rendszerét s nem adta még közre a nagy munkával megconstruált irányelveket. A mit eddigelé Hunter-nek, a Newyork matematikusának és dr. Embden-nek, a Müncheneri orvosának előadásaiból meg tudunk állapítani, az a következő:

A normális üzletbe be nem osztható, de még biztosíthatónak vélemezett alanyokat a figyelmet követelő szempontokból egy-egy közösségbe foglalja össze, s megállapítja a csoport átlagos mortalitását, s ezen belül az orvosi vizsgálat eredményeinek, a rendelkezésére álló anyag alapján való értékelésével: egyénről-egyénre állapítja meg a túlmortalitást az egyéb körülmények számbavételével.

Ha szabad ezt a kifejezést használnom: alapul veszik a hypotéticus normális egyént, a kinél minden szerv olyan, mint a minőnek biológiai és physiológiai alapon, korának megfelelően, mint meg nem támadott-

¹⁾ Medico-Actuarial Mortality Investigation, New-York, 1914.

nak lennie kell és a számbajövő egyéb tényezők is olyanok, mint a biztosítható normál embernél lenniök kell. Ennek a normálembernek halandósága 100⁰/. Ezután értékelik a való-jelenségeket, az egyik tényező csökkenti a mortalitást, a másik emeli, s ezen az alapon felbecsülik a megvizsgált egyén mortalitását.

Például: Szivbajos lelkésznél azt mondják: Alap: 100⁰%; foglalkozás miatt 25⁰%-os csökkenés, szivbaj miatt 125⁰%-os emelés, s így a mortalitás 200⁰%. Ugyaníly szivbajos munkásnál: Alap: 100⁰%; foglalkozás miatt 75⁰%-os emelés, szivbaj miatt 125⁰%-os emelés, így a mortalitás 300⁰%.

Ezt az eljárást túl mechanikusnak lehetne nevezni, ha a különböző, de együttesen fennálló szervi bajok okozta túlmortalitást egyszerűen összeadják, különösen olyan esetben, a mikor az egyik baj a másikkal összefüggésben áll, vagy egyik már előidézte a másikat. Erre vonatkozólag azonban véleményt csak akkor mondhatunk majd, ha már az eljárást a társaság közkinccsé adja. Ma tartózkodni kell a bírálattól, s csak örömmel állapíthatjuk meg, hogy ezzel az eljárással eredmények érhetőek el, mert a díjemelés mérsékeli, s így jelentékenyen kibővíti a biztosíthatók körét. A díjakat 5⁰%-kal, 10⁰%-kal, 15⁰%-kal s így tovább nagyobbított mortalitásokkal megszerkesztett hipotetikus táblák szerint állapítják meg, s ezeknek a normalis üzletdíjaival való egybevetéséből meghatározzák az alkalmazandó koremelést. A díjak megállapításának menete *Abel* szerint a következő is lehet:

A normális üzlet díját két részre bontjuk, úgy mint az elmélet már régen megállapította. Az egyik rész kizárólag a tartalék létesítésére szolgál, a másik rész szükséges és elegendő a kockázat fedezésére. Az első rész a *tartalékdíj* (*Sparprämie*), a másik rész a *kockázati díj* (*Risiko-Prämie*, *cost of insurance*).

Tartalékdíjra annyit kell kihatni, hogy ennek meg a meglévő díjtartalék összegének felkamatolt értéke egyenlő legyen az év végi tartalékkal.¹⁾ Ezt megkapjuk, ha az év végi díjtartalék discontált értékéből levonjuk az előző év végén fennálló tartalékot.

Ez a tartalékdíj évről-évre más és más, befolyást gyakorol a biztosítás módozata és tartama. Kockázattalított összegnek, vagyis a *Kanner*-féle redukált értéknek (*Wright*--féle értéknek) tekintjük biztosított tőke és a számításszerű díjtartalék különbségét: ezt az összeget kell egy-egy évre biztosítani, ennek díja a *kockázati díj*.

A biztosítandó összeg a tartaléknak évről-évre való emelkedése miatt esztendőről-esztendőre kisebbedik; ez a körülmény évről-évre

¹⁾ $(P'_x + V_{K-1})(1 + i) = V_K$ ebből $P'_x = \frac{V_K - V_{K-1}}{1 + i}$.

csökkenti a koczkázat díját; viszont emelkedik a fél kora s ezzel együtt a halálozási valószínűség, ez pedig növeli a koczkázat díját, a két tényező együttes hatása állapítja meg a koczkázati díjat.¹⁾

Ezt megkapjuk, ha a reducedt összeg discontált értékét megszorozzuk a mortalitási valószínűséggel.

A tartalékdíj és a koczkázati díj összege állandó és egyenlő az évi nettódíjjal. Következőleg a kettő közül csak az egyiket kell kiszámítani és a másikat egyszerű kivonással megállapíthatjuk.

Az évről-évre módosuló koczkázati díj a vizsgálat szempontjából helyettesíthető *átlagos koczkázati díjjal*; erre vonatkozólag elfogadható eredményt ad a koczkázati díjak számtani közepe, legyen ez a biztosított tőke K ‰-e. Ezzel fedezhető olyan mortalitás, a minőt a halandósági tábla feltüntet, vagyis 100‰-os. Ha a fél felbecsült mortalitása $(100 + Z)‰$, úgy a túlmortalitás $Z‰$, ennek fedezésére szükséges a K átlagos risicodíjnak $Z‰$ -a, s így a tőkéből számítandó *nettó pótlék*:

$$N = \frac{KZ}{100} ‰.$$

Ha a nettópótléket hozzáadjuk az átlagos koczkázati díjhoz, úgy megkapjuk a fokozott koczkázat risico díját, ezt egybevetjük a hasonló combinatókra már előre kiszámított átlagos koczkázati díjakkal és ebből megállapítjuk a megfelelő koremelést. Ennek a koremelésnek alapján normalis üzletre készült tarifából kiolvassuk az alkalmazandó bruttó-díjat.

A számvetésre természetesen befolyást gyakorol, hogy melyik halandósági tábla és minő kamatláb alapján calculálunk, ennek daczára a kimutatott koremelést használják ezekre való tekintet nélkül. Vagyis a fokozott koczkázatnál is mindenkor a normalis üzlet díjtételei nyerne alkalmazást s nem kell szoritkozni bizonyos combinatiókra, sőt az egyszerű haláleseti biztosítást sem zárja ki, feltéve, hogy a felbecsült mortalitás nem nagyobb 250‰-nál.

A nyereségben való részesedésre nem kíván külön feltételeket, nincsenek megszorítások, nincsen carentia. A biztosíthatók nagy közösségében helyet talál mind az a koczkázat, a melynél a vélelmezett mortalitás 300‰-ot meg nem halad.

A fokozott koczkázatotért számított nettópótlék a koremelés alkalmazása miatt, nem fordítható a maga egészében a koczkázati díj emelésére, mert a magasabb kornak megfelelő nettódíjnak a koczkázatra és a tartalékra való megoszlása másképp alakul. Ennek daczára a rendszer napjaink követelményeit igen jól kielégíti.

¹⁾ $P''_x = v (1 - V_K) q_x + K - 1.$

Visszakerültünk a múlt század elejére, amikor működött már angol társaság, a mely nem adta közre díjtábláját, hanem az orvosi vizsgálat eredménye alapján esetről-esetről állapította meg a díjat. Vagy nyolcz orvos ült az igazgatóságban.

Ez az eljárás megnehezítette az üzletszerzést, bevezették a fix-díjakat s az orvosi vizsgálat úgyszólván csak arra szorított, hogy súlyos beteg ne jusson be a biztosíthatók állományába.

Később megindult a válogatás, ami lehetővé tette a díjak mérséklését, ez vonzotta a jobb kockázatot, de kizárta a fokozott kockázatot, a kiknek pedig szinte joguk van a biztosításra. Ez nem csak a magán-gazdálkodás joga, hanem a közgazdaságnak is érdeke. A fokozott kockázat díját csak a vizsgálat után lehet megállapítani.

1888-ban még *Lazarus* is félt a fokozott kockázattól, nem tudott szabadulni *Morgan* és *Farren* érvelésétől, hogy fokozott kockázatért igazságos díj meg nem állapítható. A vitatkozás közepette a New-York csendben, zajtalanul foglalkozott evvel és létesítette az üzleteket. A jeget azután a maga igazában az amerikai *Clintock* törte meg, akinek eszméjét a viágháború vitte előbbre.

A haladás útja ki van jelölve, csak lelkiismeretes, hozzáértő orvosok igazságos vizsgálata jöjjön segítségére. A probléma megérdemli erős férfiak odaadó munkáját.

Havas Miksa.

A balkán államok jegybankügye.

SZERBIA.

Mint a legtöbb balkán jegybankot, úgy a szerb jegybankot is a törvény szavai szerint azért alapították, hogy az ipart és kereskedelmet előmozdítsa a hitelélet jobb szervezése és a kölcsönök után fizetendő kamat mérséklése által. »Dans le but de développer et de favoriser le commerce et l'industrie, en organisant mieux le crédit et en abaissant le prix des capitaux.« Fennállása óta arra törekedett a bank, hogy e feladatának megfelelően, ami pedig korántsem volt könnyű, mert az ország gazdasági, főleg pénzügyi viszonyai nem voltak kedvezőek; például Belgrádban a bank alapítása előtti időben 11—12°/_o volt a kamatláb és az országban mindössze hét pénzügyintézet működött mintegy három millió dinár alaptőkével. De a bank alapítása után ¹⁾ a kamatláb leszállott 6—7°/_o-ra és a pénzügyintézetek száma meghaladta a negyvenet, tizenkét millió alaptőkével.

A nemzeti bankot 1883 január 6-án alapították és alapszabályait a törvényhozás augusztus 17-én állapította meg; a törvény néhány intézkedését 1885. október 7-én megváltoztatták. A nemzeti bank-törvény értelmében részvénytársasági formában alakult és az állam különös felügyelete alá helyezték. Cége: »Banque Nationale privilégiée du Royaume de Serbie«; székhelye Belgrád, de Nisben, az ország egykori fővárosában fiókintézetet köteles felállítani. Egyébként fiókot a kormány előzetes engedélyével nyithat. A társaság tartamát az alapításkor egyelőre huszonöt évre tervezték; 1904-ben további huszonöt évre meghosszabbították fennállását.

Alaptőkéje az alapszabályok 7. §-a²⁾ értelmében húsz millió frank (ennyi a balkán jegybankok átlagos alaptőkéje), melyet negyvenezer, egyenként ötszáz frankról szóló részvény képvisel. A megalakulásakor

¹⁾ Lásd Iskritsch: Die serbische Nationalbank. 75. 1.

²⁾ Statuts de la Banque Nationale du 17. aout 1883 avec les Modifications et Compléments du 7. octobre 1885. Belgrad, 1913.

csak a részvények fele, tíz millió frank névértékben került kibocsátásra, a többit a kormány engedélyével a bank vezetősége belátása szerint bocsátja aláírásra. Azonnal befizetendő a jegyzett részvények negyede, a többi az igazgatóságtól megállapított határidőig. A késlekedő 8⁰/₀ késedelmi kamatot köteles a hátralék után fizetni, de ha a másodsor kitűzött időpontig sem egyenliti ki tartozását, elvesziti minden jogigényét a már befizetett összegre nézve is. A szabadalom meghosszabbításakor, elhatározták, hogy az alaptőke még be nem fizetett 2¹/₂ milliónyi részét 1912-ben be kell fizetni, még pedig július 2-ig részvényenkint 65 dinárt, december végéig 60 dinárt. Közben azonban kitört a háború és mintegy háromszáz részvényes a moratoriumra való hivatkozással megtagadta a befizetést.

1. A jegybank szervezete. ¹⁾

A bank élén a *kormányzó* (gouverneur) áll. Az igazgatótanács három jelöltet választ, a kik egyikét a kereskedelemügyi minster előterjesztésére a király nevezi ki. Szerb alattvalónak kell lennie és legalább hét év óta szerb területen laknia. Öt évre szól a megbízatása, de az öt év elteltével megbízatása meghosszabbítható. Ha a kormányzó államhivatalnok volt, a banknál töltött éveit állami szolgálatnak tekintik és nyugdíjidejébe beszámítják. Más hitelintézet vezetésében nem vehet részt; hivatalba lépése előtt kauciókép ötven bankrészvényt köteles letétbe helyezni. Jogai és kötelezettségei a következők: 1. Elnököl az igazgatótanácsban és a főtanácsban, valamint a közgyűlésen. 2. Végrehajtja a határozatokat, ha azok nem ütköznek a banktörvénybe, az alapszabályokba vagy az általános érvényű állami törvényekbe. 3. Felügyel, hogy a nemzeti banktörvény, az alapszabályok és az egyes üzletágakra megállapított szabályok pontosan betartassanak. 4. Az igazgatótanács határozatainak végrehajtójaként aláírja az összes okmányokat, valamint a kormányhoz és az országos hatóságokhoz intézett leveleket. 5. Joga van az igazgatótanács minden határozatának végrehajtását felfüggeszteni, ha az a banktörvénybe, alapszabályokba, vagy törvényekbe ütközik. De mindez esetekben köteles a kormánynak azonnal jelentést tenni és annak határozatát bevárni. Ha a kormány tizenöt napon belül nem határoz, az igazgatótanács határozata végrehajtandó.

Az *igazgatótanács* (conseil d'administration) tizenkét tagból áll; a közgyűlésen négy évre választanak. Tagja csak az lehet, a ki már legalább hét éve szerb állampolgár, a bank székhelyén lakik és a bank

¹⁾ Statuts, Chapitre IV., Articles 29—77. incl.

negyven részvényét deponálja kautiókép. Ez az előírás a bankszabadalom tartama alatt nem változtatható meg. A lelépő tagok újra választhatók.

Kötelességei és jogai: 1. A bank üzleteit illető minden kérdésben határoz, kivéve azokat, amelyekről a banktörvény vagy az alapszabályok már intézkednek. 2. Megállapítja a kamatlábat. 3. Meghatározza az egyes üzletágak dotációját. 4. Kinevezi és elbocsátja, illetve nyugdíjazza a bank alkalmazottait; megállapítja fizetésüket és szükség esetén a kautiót; cégjegyzési jogositványt is az igazgatótanács ad. 5. Határoz afelett, vajjon egy ügyet a törvényszék elé vigyenek, vagy békésen meg-egyezzenek-e. Végül a közgyűlés részére előkészíti a bank műveleteiről és mérlegéről szóló évi jelentést.

Csak akkor határozatképes, ha a kormányzót esetleg helyettes kormányzót nem számítva, legalább hat tagja van jelen. Legalább egyszer havonta, de a kormányzó vagy két tag kivánságára bármikor ülésezik. A szolgálatban lévő tagok naponta tiz frank remuneratiót kapnak.

A *felügyelő-bizottság* (comité des censeurs) hét tagu. A közgyűlés öt évről öt évre választja a tagokat a bank székhelyén lakó részvényesek sorából. A cautio tizenöt részvény. A tagok soraiból elnököt és alelnököt választanak; havonta üléseznek. Négy tag jelenlétében határozatképes. Megvizsgálja és jóváhagyja az igazgatótanácstól készített évi budgetet; az év közben előforduló rendkívüli kiadásokat utalványozza; átnézi és ha helyesnek találja, jóváhagyja az évi mérleget, e jóváhagyásról beszámol a közgyűlésnek. Fontos feladata, hogy az igazgatótanácsnak az egyes üzletágak dotációját és a kamatláb megállapítását illető határozatait felülvizsgálja. Az időszakonkénti könyv-ellenőrzés és rovincsolás is a felügyelőbizottság kötelessége.

A *főtanácsos* (conseil supérieur) a kormányzó, az igazgatótanács és a felügyelő-bizottság tagjai alkotják. E tanács kéthavonként ülésezik a kormányzó elnökjete alatt, hogy a bank általános helyzetét megvizsgálja. Valahányszor az igazgatótanács és a felügyelő-bizottság határozata nem egybehangzó, a kormányzó összehívja a főtanácsot döntés végett. Nagy hibája, hogy a 12 tagú igazgatóság majorizálja a hét tagú felügyelő-bizottságot. A főtanács állapítja meg véglegesen a közgyűlés elé terjesztendő nyereségfelosztási javaslatot. Határoz újabb fiókok és ügynökségek létesítése és organizációja felett. Kinevezi a váltóbiráló bizottság (comité d'escompte) tagjait.

A *váltóbiráló-bizottság* (comité d'escompte) 9 tagú. A főtanács három évre nevezi ki őket, cautiójuk tiz részvény. A bizottság három osztályra oszlik, minden tagozat három tagból áll, elnöke az igazgatótanács egy-egy tagja. E tagozatok bírálják meg a benyújtott váltókat és egyéb értékpapirokat. A tagok a főtanácstól megállapítandó napidíjat kapnak, amely legfeljebb tiz frank lehet.

A bank visszavonuló tisztviselői: a kormányzó, igazgató-, felügyelő- és váltóbiráló-bizottsági tagok a cautiókép letett részvényeket csak akkor kapják vissza, ha a közgyűlés az azévi mérleget jóváhagyja.

A közgyűlés (assemblée générale) képviseli a részvényesek egyetemét. Minden részvényes, ha legalább öt részvénye van, részt vehet a közgyűlésen. Csak oly meghatalmazottakat ismernek el, kik maguk is részvényesek, de egy sem képviselhet egy személynél többet. Társaságok, egyesületek, testületek és közösségek nem részvényesekkel is képviselhetik magukat. A közgyűlés akkor határozatképes, ha legalább 130, az alaptőke egyharmadát képviselő részvényes van jelen. Az évi rendes közgyűlés áprilisban vagy később tartandó. Az alapszabályok megváltoztatását vagy kiegészítését célzó határozatok csak akkor emelkednek érvényre, ha azokat a kereskedelemügyi minister is jóváhagyja.

Minden év júniusa és deczembere végén az igazgatótanács megállapítja a félévi, ill. évi mérleget. Harmincz napon belül a felügyelő-bizottság elé terjesztendő, a mely további harmincz napon belül megvizsgálja és jelentését a közgyűlés elé terjeszti. A mérlegkészítésnél a következőket kell szem előtt tartani: Az értékpapírok piaci áron veendő fel, az üzleti költségek, amortisatiók és leírások a passivák közé irandók.

A nyereségből első sorban a részvényesek kapnak 6°/o-ot; a maradékból 15°/o illeti meg a tartalékot mindaddig, míg el nem éri az alaptőke ötödét; 10°/o-ot kapnak a banktisztviselők. A mi még ezek után fenmarad, abból 30°/o az állampénztárat illeti, a többit a részvényesek kapják. Ha a nyereségből nem tellene 6°/o-os osztalékra, a hiányt a tartalékból fedezik. A fel nem vett osztalékok öt év alatt évülnek el felesen az állampénztár és a tartalék javára.

A bank tiszta nyeresége

1909-ben	1,190.910·56 din;	osztaléka	747.820·41 din,
1910-ben	993.501·26	„	„ 736.226·07 „
1911-ben	1,024.909·16	„	„ 751.827·31 „
1912-ben	1,219.757·93	„	„ 872.647·91 „ volt.

Az állam, illetőleg a kormány felügyeleti jogát külön *kormánybiztos* (commissaire) útján gyakorolja. E biztost a kereskedelemügyi minister előterjesztésére a király nevezi ki. Államhivatalnok, de fizetése a bankot terheli. Jogai:

Részt vehet tanácsadó szavazattal az igazgatótanács és a felügyelő-bizottság ülésein, hogy meggyőződjék, vajjon a határozatok nem ellenkeznek-e a banktörvénnyel és az alapszabályokkal.

Jelen van az üzleti könyvek és a pénztárak vizsgálatainál és joga

van rendkívüli vizsgálatot kérni. Felügyel a bankjegyforgalomra és a törvényes fedezet betartására. Végül ő képviseli a közgyűlésen a kormányt.

Ha azt találja, hogy valamilyen határozat a törvényekkel, az alapszabályokkal vagy az ország érdekeivel ellenkezik, felfüggeszti végrehajtását és a kereskedelmi miniszternek jelentést tesz. Ha ez 15 napon belül nem intézkedik, a határozat érvényes.

A bank nemcsak az 1883. január 6-iki nemzeti-bank-törvénnyel és annak 1885. szeptember 23-iki módosításával biztosított jogokat élvezi, hanem mindazokat is, amelyek az 1871. január 24-iki és 1879. január 10-iki törvény értelmében a hitelintézeteket megilletik.

2. A szerb jegybank üzletei.¹⁾

A *jegy kibocsátás* monopóliuma Szerbia területén a „Banque Nationale de la Serbie“-t illeti. A bankjegyek alakját, szövegét, a készítés ellenőrzésének és a kibocsátásnak a módját a nemzeti bank igazgatósága határozza meg a királyi kormányval egyetértve oly módon, hogy e kérdésekben semmiféle határozat sem hozható a kereskedelmi miniszter formális jóváhagyása nélkül.

A nemzeti-bank-törvény 11. §-a alapján a bank köteles jegyeit készpénzzel parin beváltani a bemutatáskor. Ez a beváltás a belgrádi főpénztárnál a pénztári órák alatt haladéktalanul eszközlendő. A fiókok és ügynökségek pénztárainál e beváltás csak annyi késedelmet szenvedhet, a mennyi szükséges ahhoz, hogy a legközelebbi pénztártól sürgönyileg kért készpénz megérkezzen.

A forgalomba bocsátott bankjegyek arannyal, illetőleg ezüsttel és más kereskedelmi és pénzügyi értékkel fedezendők, a melyek biztosan és könnyen convertálhatók aranyra és ezüstre, így leszámított, legalább két biztos aláírással ellátott, legfeljebb 92 nap múlva esedékes váltóval; devizákkal; rövid lejáratú warrantokkal; kincstári utalvánnyal; közkölcsönök 92 napnál nem később lejáró szelvényeivel; zálogba vett állampapirokkal (de legfeljebb piaci értékük 75⁰/₁₀₀-a erejéig).

Nem bocsáthat ki arany, illetőleg ezüstkészlete két és félszeresénél többet; az aranykészletnek legfeljebb negyedét ezüst helyettesítheti. Vagyis a fedezet 40⁰/₁₀₀-a arany, ennek ¹/₄-ed része, tehát 10⁰/₁₀₀-a ezüst lehet.

A jegy kibocsátás az állam befolyása alatt van. Általában el lehet mondani, hogy a szerb jegybank első sorban az állam bankja. Az állam

¹⁾ Statuts-Art. 18–28. ind.

számlájára eszközölt transzactiói meghaladják a privát megbízások összegét. Így például 114·5 millió forgalomban lévő, ezüstre szóló bankjegyből 68 millió (58%) az állam számlájára bocsáttatott ki. A bank a kormány arany és aranyjegyre szóló követeléseit két czímen mutatja ki: „Avoir du Ministère des Finances: a) sur le compte de l'échange provisoire en or; b) sur le compte du dépôt en or effectif“.

A bank úgy aranyra, mint ezüstre szóló jegyeket bocsáthat ki, de Szerbiában a belső forgalomban főleg az ezüstjegyek szerepelnek. Az 1878-iki valutatörvény az aranyvalutát hozta be, de mint a Balkán többi államában, úgy Szerbiában is tovább cirkulált az ezüst, úgy, hogy noha az államnak aranyvalutája volt, mégis az ezüst volt a forgalomban. Az aranyvaluta fönntartása érdekében a valutatörvény kimondta, hogy Szerbiában csak aranyra szóló bankjegyeket lehet kibocsátani. De a közönség körében az aranyjegyek nem találtak megfelelő fogadtatásra, úgy hogy 1885-ben ezüstjegyek kiadását is megengedte a törvényhozás. De az agio folyton emelkedett, a minek oka az ezüstjegyek kibocsátásában keresték, a parlament erre szabályokat hozott a bankjegykibocsátás korlátozására.

A banktörvény annyira megkötötte e jegyek kibocsátásának lehetőségét, hogy valahányszor nagyobb mérvű kereslet állott be, a bank csak nagyon nehezen vagy sehogysem tudott megfelelni a hozzá fűzött várakozásnak. A szabadalom meghosszabbítását arra használta fel, hogy az ezüstjegyeknek a contingensét felemelhesse. A felhozott nyomós okok folytán megengedték, hogy a bank mindenkor befizetett alaptőkéjének ötszöröse erejéig bocsáthasson ki ezüstjegyeket. De 1911-ben ez sem volt elegendő, úgy hogy kénytelenek voltak a contingens 10%-os túllépését engedélyezni. Erről a szabadalom prolongásáról szóló törvény 11. §. 3. bekezdése intézkedik. 1911. július 19-én a bank igazgatósága levelet intézett a földmivelésügyi és kereskedelemügyi ministerekhez, engedélyt kérve a törvényben biztosított jog gyakorlásához. A ministertanács július 21-én beleegyezett a contingens kiterjesztésébe és így a bank $7\frac{1}{2}$ millió dinár befizetett alaptőke mellett $37\frac{1}{2}$ millió + $3\frac{3}{4}$ millió dinár ezüstjegyet bocsáthatott ki. Ugyancsak e törvény intézkedik az állam „capital de roulement“-járól (forgalmi tőke), mely tíz millió dinár ezüstjegyben és a contingensen felül bocsátható ki. Az államkincstár cheque-vel rendelkezik vele. Azonkívül joga van az államnak arany deponálása mellett a banktól ugyanannyi értékű ezüstjegyet követelni. E bankjegyek nem vonatnak le a törvény szerinti contingensből. A fix contingentalás e módja, mely európai jegybankoknál szokatlan, nagyon megköti a bank kezét és lehetetlenné teszi a szükségszerűen elastikus bankjegykibocsátást. A helyett, hogy az érczkészlet bizonyos arányában

bocsáthatna ki bankjegyet, ilyen teljesen szokatlan módon akadályozzák a szabad jegy kibocsátást, a minek természetes következménye, hogy a bank krízisek idején mindig kénytelen volt a fedezeti előírások felfüggesztését, a contingens túllépésének engedélyezését kérni.

A nemzeti bank a törvény értelmében a jegy kibocsátáson kívül a következő üzletekkel foglalkozik:

1. vesz és *leszámitol* váltókat, szerb árúk warrantját és egyéb kereskedelmi papírt; így leszámít és vesz szerb kincstári utalványt és állampapírok szelvényeit.

A bank leszámítolási üzlete igen élénk:

Év	Forgalom din	%	Kamatláb			
			magánfélnek		banknak	
			arany	ezüst	arany	ezüst
1908	39,171.809·07	0/0	8	6	8	5
1909	44,373.119·23	0/0	8	6	8	5
1910	36,083.537·54	0/0	8—7	6	8—6	5
1911	22,454.083·69	0/0	7—6	6	7—6	6
1912	20,577.753·32	0/0	6—7	6	6—7	6

A folytonos hanyatlásnak számos oka van, főleg a terméseredmények és a háború. Tanulságos a visszautasított váltók névértékének növekedése:

Év	A visszautasított váltók névértéke din	A leszámított váltók %-a
1908	495.000·55	1·26
1909	370.433.15	0·84
1910	432.283·55	1·20
1911	301.236·45	1·34
1912	591·070·—	2·87

A bank a legtöbb váltótól megkívánja, hogy három aláírással legyen ellátva, de leszámítol két aláírással váltókat is. Az állampapírok szelvényei csak igen csekély mértékben vannak képviselve a bank tárczájában. A leszámítolási üzleten elért nyeresége:

1908-ban	471.145·69	dinár,
1909-ben	531.352·67	»
1910-ben	444.370·25	»
1911-ben	316.721·33	»
1912-ben	357.413·90	»

Feltűnő az 1912. év folyamán elért nyereség. Mig a kamatláb az előző évinél nem volt magasabb — állítólag — sőt kisebb, mert 1911. augusztus 5-ig volt 7/0, tehát 219 napon át, addig 1912-ben csak

junius 27-től, tehát 187 napon keresztül és a benyújtások zöme is arra az időre esik, addig nyeresége ötvenezer dinárral több.

2. Vesz és elad aranyat és ezüstöt.

3. Lombardkölcson t ad aranya, ezüstre, szerb állami kötelezvényekre (kötvényekre, sorsjegyekre, kincstári utalványokra stb.) és a szerb államtól garantált kötelezvényekre. A banknál lombardban levő papírok majdnem kizárólag közkölcsönök adóslevelei

1908. december 31-én az állomány	7,284.250 din. volt,
1909. » 31-én » »	6,723.633 » »
1910. » 31-én » »	2,039.387 » »
1911. » 31-én » »	2,826.918 » »
1912. » 31-én » »	2,491.228 » »

Az államkincstár is igénybe veszi a bankot, de a bank 1910. óta mérlegében és évi jelentésében nem tünteti fel külön az állam adósságát. Az állam adóssága három tételben van elszámolva: a) leszámított államkincstári utalványok, melyeknek december 31-iki készletét »portefeuille« cím alatt találjuk; b) direct kölcsön; ezt részben a mérlegben mutatja ki és c) külön folyószámla-adósság, melyet a többi folyószámlakövetelés közé sorol. 1909. december 31-én az állam

a) kincstári utalványokért	2,250.000— dinárral
b) az 1908. márczius 15-iki törvény értelmében adott kölcsön fejében	9,016:137·80 »
c) külön folyószámlán	41.488·15 » tar-
tozott, összes adóssága tehát	11,307.625·95 dinár volt.

1910-ben már csak a »Banque de la Save« átvállalt adósságáért tartozott a pénzügyminister 37.000 dinárral, de 1911-ben a folyószámlákról szóló jelentésben már nem szerepel e tétel. Ugyancsak nem szerepel 1910-től kezdve az értékpapírtárczában kincstári utalvány sem.

3. Elfogad letétként ezüstöt, aranyat, pénzt stb.

4. Folyószámlai letétre elfogad pénzt és más értéket, amelyekről pénztári utalványok és csekkek adatnak:

Év	Folyószámlák	
	activ	passiv
1908	64,915 024·75	49,737.739·39
1909	64,567.136 52	55,361.632·09
1910	67,549.603·58	37,914.547·97
1911	93,144.147·09	21,189.439·56
1912	103,496.022·69	28,832.946·47

5. Az állam, megyék, járások és községeknek, valamint ipari és kereskedelmi vállalatoknak *kölcsönöz*.

6. Mint az *állam pénztárnoka* is működhetik. Azonkívül elfogad incasso-megbízásokat magánszemélyek, intézetek és testületek részéről.

7. A bank a *külfölddel* meglehetősen élénk *összeköttetésben* áll. Főleg külföldiek részére való incassóval, kifizetésekkel, azonkívül az állam számlájára történő kifizetésekkel foglalkozik. Négy rovatban mutatja ki forgalmát; az első háromban kizárólag a magánfelek részéről adott és teljesített megbízások összegét tünteti fel. Ezzel szemben a negyedik rovatban kimutatott forgalom, melyben az állam rendelkezésére külföldön teljesített fizetések vannak feltüntetve, fölülmulják az előbbieket:

Év	Forgalom	
	a) magánszámlára	b) állami számlára
1908	9,480.547	9,657.993
1909	14,426.096	12,506.743
1910	19,567.484	13,216.973
1911	20,176.270	21,555.830
1912	12,050.786	15,630.788

Az 1912. évi nagy csökkenés a magánszámlára történt transactiókban a háborúban leli magyarázatát. Figyelemre méltóbb azonban, hogy az állami transactiók 1911. évi összege az 1912. évit hat millióval múlja felül, az 1910.-it pedig nyolcz millióval. Ez azt bizonyítja, hogy *a szerb kormány már 1911. folyamán számolt a háborúval és szerezte be a szükséges felszerelések, készletek egy nem jelentéktelen részét.*

A nemzeti bank ezek szerint jelzálogos kölcsönt nem folyósíthat; árúk lombardjával sem foglalkozhatik, pedig az új szerb területek primitív viszonyai nagyon megnehezítik a tiszta váltóhitelt. A bank kénytelen lesz új fiókokat nyitni e területeken és a törvényhozást megkérni, hogy e fiókok ez üzletágat is cultiválhassák, a melyet a Banque Impériale Ottomane és a Banque de Salonique évről-évre nagy mértékben fejlesztett. Különösen gabona, liszt, cukor, nyers bőrök és vas lombardjáról. Az előbb említett két bank Kumanovóban ügynökségeket nyitott, melyek főfeladata a gabonalombard.

3. A jegybank a háború alatt *¹).

1912 elején a bank összesen $5\frac{3}{4}$ millió dinárt hocsáthatott ki contingensén felül, $3\frac{3}{4}$ milliót a contingens 10⁰/₀-os túllépéseként, két milliót az állam bocsátott rendelkezésére a „capital du roulement“-ból.

*¹) A »Banque Nationale priv. du Royaume de Serbie« évi jelentései (Compte Rendu) alapján.

Január 11-én a bank kivonhatta a forgalomból a két millió ezüstjegyet; ekkor ezüstjegy-tartaléka $4\frac{1}{3}$ millió dinárra rugott, úgy, hogy kivonhatta a contingens túllépésével kibocsátott $3\frac{3}{4}$ millió dinárt. Az ezüstjegyek forgalma folyton-folyvást csökkent, míg a tartalék növekedett; június 8-án elérte maximumát: 6.941.890 dinárt. Ekkor kezdetét vette az export és a tartalék nem egészen egy hó alatt leolvadt 405.540 dinárra. Főleg élelmiszereket, húst exportált Szerbia a hadüzenetig. Az ezüstjegy-tartalék elérte legmélyebb állását és a bank kénytelen volt a kereskedelemügyi ministert megkérni, engedje meg a 10⁰/_o-os rendkívüli contingens-túllépést, a mit azelőtt is megtett az exportsaison alatt. Augusztus 4-én meg is kapta a felhatalmazást, de sem ez az összeg, sem az alaptőke-befizetés folytán előállott emelkedés nem voltak elegendők, hogy a kereskedelem igényeit kielégíthessék. A bank előtt nem volt más választás, mint vagy felfüggeszteni az ezüstjegyek kibocsátását, vagy a kereskedelmi ministertől az állam forgalmi tőkéjének — melyet még nem használt fel — a bank rendelkezésére való bocsátását kérni. Az igazgatóság ez utóbbit választotta és arra kérte a ministert, engedjen át öt milliót; kettőt azonnal, hármat a forgalom szükséglete szerint később. A minister két milliót azonnal átadott, a fennmaradó három millió felett azonban szabad rendelkezési jogát fenntartotta. Augusztus végén a két millió is fogyófélben volt és a bank újra kénytelen volt a ministerhez fordulni. *De a háború előkészületei már folytak és a pénzügyminister csak másfél milliót adott, figyelmeztetvén a bankot, hogy ez összeget a legtakarékosabb módon és csakis kereskedelmi váltók leszámítására használja.* A háború zaja folytonosan nyugtalanítóbban hallatszott; augusztus 24-én eltiltották az élelmicikkek, liszt, zab, kukoricza, árpa, korpá és széna kivitelét. Ezzel nagy mértékben megakadt az export, és erősödött a hit, hogy a háború kikerülhetetlen. Mindenemű hitelt kértek, a bankokból egyre kivonták a betéteket. Szeptember 1-én megszűnt a kiviteli tilalom, de az állam nagy búza-, liszt-, kukoricza- és szénavásárlásai, valamint a nagy katonai szállítások csak megerősítették a háborútól való félelmet. A bank aranyát védte, nem emittálhatott tehát aranyjegyeket; azonkívül kénytelen volt a hitelintézeteket is támogatni. Csakis az ezüstjegyekre támaszkodhatott, de a kibocsátás már elérte maximumát. Az államnak szüksége volt forgótőkéjére s csak nagy nehezen adhatott másfél millió dinárt. Ezzel a kereskedelem és ipar igényeit szükösen kielégíthette, de a pénzintézetekét nem.

Szeptember 15-én levelet intézett a bank a kereskedelmi ministerhez, kérve a kibocsátási törvény megváltoztatását. Kifejtette a veszélyeket, a melyet az elasticitas nélküli contingentálás magában rejt, lehetetlenné téve ezáltal a forgalom szükségletéhez való alkalmazkodást és a következő javaslatot tette:

1. Az ezüstjegyek contingense a rendes szükségletek kielégítésére a befizetett alaptőke hatszorosában legyen megállapítva.

2. Rendkívüli esetekben a befizetett alaptőke hétszerese legyen a contingens, de a bank köteles a kormánytól engedélyt kérni, valahányszor a befizetett alaptőke hatszorosán felül annak még négy ízben, mindenkor a befizetett alaptőke egyszerűsével való felemelését akarja. Kérését a bank köteles megfelelően indokolni.

Négy nappal később a kereskedelmi miniszter megkérdezte a banktól, melyek azok az intézkedések, a melyek a bekövetkezendő veszélyek elhárítására alkalmasak volnának.

A bank válasza az volt, emeljék fel az ezüstjegycontingenst és mondják ki a moratoriumot. A skupstina ülése csak néhány napig tartott, úgy, hogy a contingens módosításáról szóló törvényt nem is terjesztették eléje. Október 1-én kimondották a moratoriumot, szeptember 17-re visszaható érvénnyel. Október 8-án üzenték meg a Balkán szövetséges áliamai a háborút Törökországnak. Ekkor a szerb bank státusa a következő volt:

AKTIVÁK			PASSZIVÁK		
Aranykészlet	din. .	44,765.259	Folyószámla	21,471.725	
Ezüstkészlet	» .	4,477.648	Aranyjegyek forgalomb. .	7,124.860	
Külföldi üzletfelek	» .	24,571.168	Ezüstjegyek	» .	76,827.720
Szerb aranyváltó	» .	190.330	A p. ü. min. aranyletéte .	7,500.000	
» ezüstváltó	» .	6,640.323			
Lombard	» .	2,508.303			
Folyószámla	» .	30,270.369			
Államkölcsön	» .	9,227.090			

Október 8-án bankjegyforgalma 84 millió dinár volt, az év végére 93¹/₂ millióra emelkedett, míg

1911-ben	60	millió dinár	
1910-ban	51	„ „	
1905-ben	36·50	„ „	
1900-ban	34·75	„ „	volt a forgalom-

ban levő bankjegyek összege. Ezzel szemben az érczkészlet

1911-ben	35	millió dinár	
1910-ban	28·50	„ „	
1905-ben	19	„ „	
1900-ban	15	„ „	volt.

E számokból, az érczkészlet és bankjegyforgalom aránytalan növekedéséből, világosan látszik, hogy a szerb nemzeti bank a háborúra már jó eleve készülődött.

A bank már régebben — szeptember harmadik negyedében — erősen készülődött a háborúra. Január 8-án (az első heti kimutatás szerint) összes külföldi követelése 10·3 millió dinár volt, július 8-án 2·1 millió, szeptember 15-en 7 millió és 22-én már $22\frac{1}{2}$ millió! Maximumát december 8-án érte el $36\frac{1}{4}$ millióval. A pénzügyminister, mint említettem, aranyletétért ezüstjegyeket kap. Január 8-án e letét 6·64 millió dinár volt, december 31-én 38.468·463 dinár!

A hadüzenet és mozgosítás után az ezüstpénz egyre apadt a bank pénztáraiban. A határok kiterjesztésével a pénzszükséglet folyton-folyvást nőtt és a bank megkérte a pénzügyministert, rendelje el az ezüst és nikkal pénzek veretését.

Az *agio* is csakhamar jelentkezett. Januárban és február első napjaiban egyáltalán nem volt *agio*. Közvetlenül a mobilisatio és a hadüzenet után elérte a 0·85 dinárt Napoleon d'or-onként és az év végére 0·75 dinárra szállott le. A kiviteli kereskedelem megszűnt, mert az állam vett meg mindent. A moratorium kihirdetése után a bank csakis váltóleszámitolással és az állam üzleteivel foglalkozott. A háború előtt a bank leszámított küldvényeket és eladott csekkeket bárkinek; de a háború kitörése után minden erejével az államot kellett támogatnia: beszüntette tehát a magánosokkal való üzletkötést.

Aranya védelme érdekében a kereskedelemügyi minster felszólítására aranyjegyeit 75% arannyal és 25% ezüsttel váltotta be. Ez eljárását a banktörvény 10. §-ával indokolta, mely megengedi, hogy az aranyjegyek fedezete negyedrészen ezüstből is állhat. Megnehezítette helyzetét az a conventio, melyet a szövetségesek a háború megindításakor kötöttek s melynek értelmében egymás bankjegyeit kölcsönösen beváltani kötelesek voltak. A bolgár jegybank saját jegyeit sem váltotta be, de a szerb jegybank kénytelen volt a bolgár jegyekért ezüstöt, illetve aranyat adni. De a bemutatás csak igen kis mérvű volt.

A bank nyeresége az év első felében 431.674 dinár, a másodikban 549.084 dinár volt. Minthogy csak a háború befejezése után fog kitünni a kétes követelések tulajdonképpeni nagysága, a nyereségből negyedmillió dinárt a kétes követelések tartalékaul kihasítottak.

Összforgalma 1911-ben $419\frac{1}{3}$ millió dinár, 1912-ben 635 millió volt, a mi $215\frac{2}{3}$ millió dinár többletnek felel meg.

Kovács Jenő.

Knapp elmélete és a pénzérték problémája.

A pénz értéke körül folyó harcban, a mely a német szaklapokban az utóbbi időben egyre több teret vesz igénybe, azok, a kik a pénz értékét tagadják és ezt a fogalmat a közgazdaságtani elméletből kiküszöbölni akarják, többnyire a Knapp által felállított s általa államinak nevezeit pénzelméletre (Staatliche Theorie des Geldes) hivatkoznak.

Igy többek között Bendixen „A pénz értékéért való harc” című cikkében a következőket írja: „Knapp azt gondolta, hogy az állami pénzelmélettel implicite a pénz értékének problémáját is megoldotta. Igaza volt; csakugyan megoldotta oly módon, hogy kiküszöbölte (er hat es gelöst, indem er es auflöste).¹⁾ Ugyanezt a gondolatot kifejezésre juttatja Bendixen az inflatio kérdéséről írott tanulmányában is, a hol következőképen írja körül a pénz értéke körül felmerült problémát és ahhoz való állásfoglalását:

„A kérdés így hangzik: Tárnya-e a pénz az értékelő gondolatnak és van-e ennek az értékelésnek befolyása az árakra. Avagy talán a pénz értékéről való képzet az egyes egyének által ismert áraból nyeri a tartalmat? — Amennyiben ez az utóbbi igaz, akkor a pénz értékeléséből az árak magasságára vont minden következtetés hamis.”

Hogy a pénz egy elsődleges értékitételnek tárgya, ez a nézete „mindenekelőtt a metallistáknak. Ők a pénzben a cserejóságként fungáló értékes árút látják (metallista realismus). Ezzel szemben az állami elmélet hívei azt állítják, hogy az értékegységet nem reálisan, hanem névlegesen kell felfogni és ezzel a pénz értékére vonatkozó kérdés tárgyaltalan (chartalista nominalismus).“²⁾

Bendixen felfogása szerint tehát a pénz értékének problémája Knapp állami elméletének megjelenése óta nem létezik.

Miután kétségtelen, hogy ama nagyhorderejű kérdéseket, a melyeket

---

¹⁾ Fr. Bendixen: Währungs politik und Geldtheorie im Lichte des Weltkrieges 102. o. Hasonlóan nyilatkozik Dalberg »Die Entthronung des Goldes« című füzetének 47. oldalán.

²⁾ Fr. Bendixen: Das Inflationsproblem 19—20. o.

a háború a valutaügy terén felvetett, elméleti tisztánlátás, különösen pedig a pénzürték-probléma elintézése nélkül megoldani nem lehet, azt hiszem, nem lesz érdektelen behatóan megvizsgálni, mennyiben oldotta meg Knapp a pénz értékének problémáját.

A következőkben ez fogja feladatunkat képezni.

Knapp pénzülmélete jogi pénzülmélet. Ezt ő maga is hangsúlyozza: „A pénz a jogrend alkotása — mondja mindjárt a Staatliche Theorie első bekezdésében — a történelem során lépett fel a legkülönbözőbb alakban: ezért a pénz elmélete csak jogtörténeti lehet.“¹⁾

Ezt a gondolatot Knapp szigorúan keresztülviszi. A pénzt következetesen csak a jogi oldaláról nézi, a gazdasági oldalát csak kivételesen érinti egy-egy, a rendszer szempontjából mellékes megjegyzés alakjában.

Ha könyvében a pénz értékére vonatkozó nézetei után kutatunk, mindenekelőtt a következő sorok vonják magukra figyelmünket:

„Sokáig egész bensőm tiltakozott annak elismerése ellen, hogy a javak lytrikus értékére vonatkozó ítéletek létrejövételéhez a névleges értékegység teljesen elégséges. Az én tévedésem is az volt, a mi csaknem mindenkinek a tévedése: azt gondoltam, hogy értékitételek csak úgy keletkezhetnek, ha javakat javakkal hasonlítunk össze. Milyen egyszerű és milyen könnyen szemlélhető volna akkor az egész folyamat! Most azonban csak azt lehet állítani, hogy az első értékitételek ilyen módon jöttek létre. Ha azonban a megítélésnek ez a módja meghonosodott, nem szükséges többé jószágot jószággal összehasonlítani; akkor *egy jószágról lehet értékitételeket leadni, a névleges, csak történetileg meghatározott értékegység segítségével*. Annak, a ki ennek igazságát kétségbevonja, figyelmébe ajánlom a lytrikus forgalom fejlődéstörténetét; olyan jelenségek, mint a tulajdonképeni papírpénz, léteznek; ezek azonban csak névleges értékegységek föltételezése mellett lehetségesek; tehát az értékegység névlegessége éppen annyira tapasztalati tény, mint a lytrikus jogtörténet tényei.“²⁾

Knapp szerint tehát értékitételek két különböző módon jöhetnek létre: 1. egy jószágnak egy másik jószággal való összehasonlítása által, 2. a névleges, csak történetileg meghatározott értékegység felhasználásával. Mi a különbség már most az értékitételek e két fajtája között?

Nyilvánvaló, hogy Knapp az első típus körülírásánál nem egészen szabatosan fejezi ki magát, a mikor azt mondja, hogy értékitételek úgy jönnek létre, ha javakat javakkal összehasonlítunk. Értékitételek ugyanis csak akkor keletkeznek, ha a javak összehasonlítása (subjectiv vagy objectiv) értékük szempontjából történik, ha tehát az illető javak értékeit

¹⁾ Knapp: Staatliche Theorie des Geldes 1. o.

²⁾ St. Th. 13—14. o.

hasonlítjuk össze egymással. Nem lehet szó értékitételekről, ha javakat súlyuk, alakjuk, vagy színük szempontjából hasonlítunk össze. Mindez magától értetődik, mindazonáltal czélszerű itt külön kiemelni azért, hogy az a folyamat, a mely ennél az értékitéletnél lejátszódik, tisztán álljon szemünk előtt.

A Knapp által megkülönböztetett második esetben a „névleges, csak történetileg meghatározott értékegység“ segítségével történék az értékitélet meghozása. Az értékitételek e fajánál tehát valamely (az értékitélet tárgyát képező) jószág értéke és az értékegység képezik az ítélet alkat-elemeit, míg az első csoporthoz tartozó értékitéletekben két jószág értéke szerepelt.

Vajjon csakugyan van-e különbség a kétfajta értékitélet között? A tapasztalat azt mutatja, hogy valamely mennyiség egysége gyanánt csak valamely ugyanolyanfajta dolog egy bizonyos mennyisége szerepelhet. A hosszúság egysége egy bizonyos meghatározott hosszúság, a területé terület, a súlyé súly stb. Eszerint az érték egysége is csak érték lehetne. Ebben az esetben azonban nem volna különbség a kétfajta értékitélet között, mert mind a kettőnél értéket hasonlítanánk össze értékkel.

Tisztába kell tehát jönnünk az értékitételek második típusánál fel-lépő új elemnek: a névleges, csak történetileg meghatározott értékegységnek mibenlétével.

Magának az értékegységnek a fogalmát Knapp kellően megvilágítja, a midőn rámutat arra, hogy ez „semmi egyéb, mint az az egység, a melyben a fizetések nagyságát kifejezik.“¹⁾

Mi értendő azonban azalatt, hogy az értékegység névleges? Erre a kérdésre Knapp azt a feleletet adja, hogy az értékegység névlegessége kizárólag abban áll, „hogy az állam a fizetőeszközt megváltoztathatja, míg viszont a fennálló adósságok viszonylagos nagyságát fenn-tartja.“²⁾

A névlegességnek ehhez a fogalmához nem sok megjegyezni való van. Azt a tényt, a melyet ez a szó megjelöl, hogy t. i. az értékegység-

¹⁾ St. Th. 7. o.

²⁾ St. Th. 16. o. Megjegyzendő azonban, hogy Knapp az »értékegység névle-gessége« kifejezést többnyire nem ebben az értelemben használja. A legtöbb helyen az értékegység névlegessége azt jelenti, hogy az értékegység csak történetileg van meghatározva. Pl. a 83. o.-n ez olvasható: »a chartalis rendszer hozza magával, hogy az értékegység névleges, azaz csak történetileg van meghatározva«. Ebben az utóbbi értelemben használja a »nominális« szót akkor is, amidőn azokat, akiknek nézete szerint az értékegység nem a technika értelmében, hanem csak történetileg van meghatározva, nominalistáknak nevezi. Az irodalomban a »nominális« szónak ez a második értelme honosodott meg.

get az állam megváltoztathatja, senki, még a legtúlzóbb metallista sem tagadhatja, azonban ez a tény csak annyiban bír jelentőséggel, a mennyiben az úgynevezett történeti meghatározás előfeltételét képezi; egymagából ebből a tényből az értékegység mibenlétére még semmi sem következik.¹⁾

A súly tehát a „csak történetileg meghatározott“ szavakon nyugszik. A mikor Knapp az értékegység történeti meghatározásáról beszél, ezalatt nem az értékegység általános fogalmának definitióját érti (ezt a definitiót már fentebb idéztük), hanem egy bizonyos értékegységnek, pl. a koronának, márkának stb. meghatározását. Az értékegységet meghatározni ebben az értelemben annyit tesz, mint megjelölni, hogy valamely értékegység, pl. a korona vagy a márka alatt mit kell érteni. „Amint látható, az értékegységnek mindenütt van valami neve – mondja Knapp – az a kérdés már most, mit jelent ez a név.“²⁾

Knappnak ezt az utolsó mondatát ki kell egészítenünk. Ő nála ugyanis az értékegység meghatározásánál az a kérdés, hogy ez a név *az állam, a jogrend szempontjából* mit jelent. Ez előtte az ő jogi szemlélési módjánál fogva annyira természetesnek és magától értetődőnek tűnik fel, hogy feleslegesnek tartja itt külön is kifejezni. Ha azonban elemezzük, a mit az értékegység történeti definiálásáról ír, kitűnik, hogy ennél a kérdésnél is kizárólag jogi szempontból nézi a jelenségeket.

Felveti azt a kérdést, hogy vajjon meg lehet-e határozni az értékegységet a technika értelmében pl. olyanformán, hogy azt mondjuk: a márka egy font aranyinak 1395-öd része. Avagy az értékegység történetileg, a korábbi értékegységhez való viszonya által (durch Anschluss an die frühere Werteinheit) van meghatározva. Ez a történeti meghatározás abban áll, hogy „megjelöltetik, hány új értékegység egyenlő jogilag egy régivel,“ hogy hány új értékegység „képes jogilag egy régi értékegységet kitevő fennálló tartozást törleszteni.“³⁾

Knapp arra az eredményre jut, hogy a két meghatározás közül

---

¹⁾ Az értékegység névlegességével (a névlegességet a szövegben jelzett értelemben véve) még az értékegység metallista meghatározása is összeegyeztethető. Az, hogy az értékegységet az állam megváltoztathatja, nem akadályozza annak, hogy az értékegység (és pedig akár a régi, akár az új) bizonyos érczmenyiség által legyen meghatározva. Ezt Knapp sem tagadja. Azt mondja ugyanis a St. Th. 13. o.-án: »Eszerint a lytrikus adósságok névlegessége már ott is előfordul, a hol úgy a régi, mint az új fizetőeszköz tisztán anyagilag van meghatározva. Az adósságok névlegessége tehát a fizetőeszközök anyagiasságával nem áll ellentétben, hanem csak annak az ellentéte, hogy a fizetőeszköz anyaga változatlan maradjon; mihelyt azonban ez megváltoztatható, azonnal előáll a lytrikus adósságok névlegessége.«

²⁾ St. Th. 7. o.

³⁾ St. Th. 18. o.

csak a történeti az általános. Az értékegység történeti meghatározását ugyanis a jog nem nélkülözheti, a mint az állam új fizetőeszközt hoz be a régi helyére.¹⁾ Ellenben az értékegység technikai meghatározása nem általános, mert vannak olyan fizetőeszközök, a melyeknél az értékegység az anyag által nem határozható meg, mint pl. a papírpénz.²⁾

„Elméletünk általánossága érdekében — mondja Knapp — kénytelenek vagyunk tehát azt mondani, hogy a fizetőeszközök érvénye (Geltung) nincs azok anyagi tartalmához kötve és hogy az értékegység csak történetileg van meghatározva: minden egyéb, a mi még ehhez járulhat, lényegtelen, akármennyire hasznos legyen is.“³⁾

Tisztán jogi szempontból semmi kifogást sem lehet tenni az ellen a tétel ellen, hogy az értékegység csak történetileg van meghatározva, ha alatta az értendő, hogy a mióta az állam a fizetőeszközt először megváltoztatta, az értékegység gyakorlatilag lehetséges jogi meghatározásai közül csak ez az egy szükségképpen és így csak ez az egy általános.

Azonban önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy a történeti definitio az értékegységnek egyetlen általános meghatározása-e? Hiszen az értékegység nemcsak jogi, hanem gazdasági jelenség is. Vajjon az értékegységet akkor is csak a megelőző értékegységhez való viszonya által lehet meghatározni, ha gazdasági szempontból tekintjük? Nem lehet-e azt mondani, hogy az értékegység gazdaságilag egy bizonyos számú jószággal (pl. 1 könyvvel, 2 zsebkéssel, $\frac{1}{10}$ -ed cipővel stb.) egyenlő értékű éppen úgy, a mint jogilag egy bizonyos számú korábbi értékegységgel egyenlő értékű?

Egyáltalában az értékegység a történeti definitio által gazdaságilag is meg van-e határozva? A jogrendnek az a rendelkezése, hogy a régi adósságok törlesztésénél egy új értékegység jogilag ennyi és ennyi régi értékegységgel egyenlőnek tekintetik, tájékoztat-e bennünket afelől, hogy az

¹⁾ „Az új fizetőeszköz mindig a régihez kapcsolódik (hat stets einen rekurren-ten Anschluss an das alte); csak e kapcsolat által lesz az új fizetőeszköz a forgalom számára használhatóvá, mert a fizetőeszköz megváltoztatásának pillanatában mindig gondoskodni kell arról, hogy a régi tartozások meg ne szűnjenek, törlesztésük lehetséges legyen.« St. Th. 12. o.

²⁾ L. St. Th. 8—9. o. — Megjegyezni kívánjuk, hogy azzal a tétellel, miszerint az értékegységet egyáltalában nem lehet metallistikusan, azaz egy bizonyos ércmeny-nyiség által meghatározni, ha a fizetőeszköz pénz (l. St. Th. 9. és 80. o.), nem tudunk egyetérteni. Nézetünk szerint ugyanis a teljesértékű pénznél — vagyis Knapp terminológiáját használva, abban az esetben, a mikor a pénz anyagául szolgáló érc-nek a hylodromia szilárd árat biztosít — az értékegységet metallistikusan is meg lehet határozni. Ennek a kérdésnek azonban vizsgálódásainknál elvi jelentősége nincsen.

³⁾ St. Th. 20. o.

értékegységgel csere útján mekkora jószágmennyiséget lehet szerezni, vagy hogy az értékegységet, illetve annak hordozóját: a fizetőeszközt mekkora áldozattal lehet megszerezni?

Abból, hogy a korona- valuta behozatala alkalmával a korona mint a forint $\frac{1}{2}$ -ed része definiáltatott, következik-e, hogy egy korona félsannyit ér, mint a mennyit egy forint ért. A forintokról szóló tartozások törlesztésénél kétségtelen, hogy $1\text{ K} = \frac{1}{2}\text{ frt}$, mert a korona történeti meghatározása lényegében nem egyéb, mint éppen ennek a szabálynak a kifejezése. De vajjon az, a kinek 1 K van a zsebében, azzal éppen annyit vásárolhat-e, mint a mennyit annak idején $\frac{1}{2}$ frttal megvehetett?

Ezekre a kérdésekre a Staatliche Theorie-ban nem kapunk feleletet.

Ilyen körülmények között azonban az értékegység történeti definitiójából nem lehet arra következtetni, hogy az értékegység maga nem érték, és hogy azok az értékítéletek, a melyek ennek a „történetileg meghatározott“ értékegységnek a használata mellett jönnek létre, egészen másfajta értékítéletek, mint a melyek jószágnak jószággal való összehasonlítása által folynak le. Az érték ugyanis gazdasági jelenség, ezért csak úgy lehet meglátni, ha gazdasági szempontból nézzük. Az a megállapítás azonban, hogy az értékegység csak történetileg van meghatározva, egy tisztán jogi szempontból végrehajtott kutatásnak az eredménye s mint ilyen minden további nélkül nem vihető át a gazdaság területére.¹⁾

A Staatliche Theorie egy másik fejezetében azt írja Knapp, hogy a fizetőeszköz circulatorius használata esetén a tulajdonost csak a fizetőeszköz érvénye (Geltung) érdekli.²⁾ Ennél a kijelentésnél is meg kell egy kis időre állapodnunk. A fizetőeszköznek ezt a circulatorius használatát úgy említi Knapp, mint a fizetőeszköz reális vagy technikus használatának ellentétét.³⁾ A circulatorius használat a fizetőeszköz használatának az a módja, a mely a fizetőeszközminőségen alapszik (helyesebben, a melyik a fizetőeszköznek ezt a minőséget megadja, l. St. Th. 5–6. o.).

Minthogy azonban a fizetőeszközt, mint ilyent nemcsak a fennálló adósságok törlesztésére, hanem csereeszközként árúknak csere útján

¹⁾ Ugyanaz a gondolatmenet, a melyet most elemeztünk, ismétlődik a St. Th. 82–83. oldalain található fejtegetésekben, a melyekre szintén vonatkozik a szövegben adott kritika.

²⁾ „Ha azonban circulatoriusan akarja használni (t. i. a fizetőeszközt), akkor őt csak annak érvénye (Geltung) érdekli, a mely jogi jelenség; az anyag minősége és mennyisége közömbös előtte.“ St. Th. 37. o.

³⁾ L. St. Th. 4–6. és 37–47. o.

való megszerzésére is használják,¹⁾ már a circulatorius használatnak Knapp által adott fogalmából az következik, miszerint nemcsak a fizetőeszköz érvényétől²⁾, hanem annak csereképességétől is függ, hogy a fizetőeszköz tulajdonosa annak circulatorius használata által milyen kielégítést nyer. Ha valaki egy 10 koronással vásárolni akar, az ő „circulatorius kielégítése“ nemcsak attól függ, hány értékegységet, azaz koronát ér a pénzdarab, hanem attól is, hogy 1 koronáért mennyi árút kaphat.

Ha itt Knapp a fizetőeszköz csereképességét figyelmen kívül hagyja, ez is az ő egyoldalú jogi szemlélésmódjának a következménye. A jogrend csak a fizetőeszköz érvényével foglalkozik, csereképességével azonban nem. A fizetőeszköz vevőereje tehát a jog számára nem létezik és így a jogász szemével nem is látható meg.

A jogi és gazdasági szempontok szétválasztásának hiánya észlelhető a következő fejtegetéseknél is:

„Ha egy államon belül maradunk, — mondja — úgy a pénznemek érvénye nem merkantil jelenség, a mint ezt már az érvény szó is sejteti, hanem az állam tekintélyén nyugszik. Árfolyammal, azaz árral csak azok az accessorius pénznemek bírnak, a melyek árúkká lettek, a mikor azonban ezek érvénye érintetlenül marad.“

¹⁾ „Ő (t. i. a fizetőeszköz tulajdonosa) circulatoriusan van kielégítve, ha (a fizetőeszközt) — technikus használat nélkül — tovább adja, hogy azáltal más árúkat szerezzen meg.“ St. Th. 5. o.

²⁾ Az „érvény“ fogalmát Knapp nem határozza meg és ez nem is ment minden ellentmondástól. A St. Th. 25. oldalán ugyanis az érvénynek két fajtát különbözteti meg: bizonyos esetekben a fizetőeszköz érvényét súlyának lemérése által (a mint ő mondja: pensatorius módon) lehet megismerni, más esetekben a fizetőeszköz érvényét az állam proclamatiója adja meg. A legtöbb helyen Knapp „érvény“ alatt csak az utóbbit, az állami proclamatióra visszavezethető érvényt érti. A szövegben elemezett esetben is ezt jelenti az érvény, mert hiszen ott kifejezetten megmondja, hogy a fizetőeszköz tulajdonosát csak annak érvénye érdekli, *a mi jogi jelenség* és hogy *az anyag minősége és mennyisége közömbös előtte.*

A proclamatióra támaszkodó érvény azt jelenti, a mit rendszeren a pénzdarab névértékének szoktak nevezni (St. Th. 25. o.), azaz a jogrend által valamely fizetőeszközre ruházott egységek számát. „A jog az értékegység részére egy nevet állapít meg és az új fizetőeszközöket e név után nevezi meg; ezáltal meg van szabva az új fizetőeszközök érvénye értékegységekben.“ (St. Th. 17. o.) Eszerint az érvény fogalma az értékegység fogalmára támaszkodik és ez utóbbiból nyeri kiegészítését. Így végeredményben nem egyéb, mint a fizetőeszköznek a jogrend által adott adósságtörlesztőképessége. (Érdekes, hogy Knapp a jogrendnek azt a tényét, amelylyel a pénzdarabnak ezt a képességet megadja, a darabok érvénnyel vagy értékkel való felruházásának [Begültigung oder Bewertung der Stücke] nevezi. St. Th. 48. o.)

„A nemzetközi forgalomban azonban megszűnik a pénzdarabok érvénye; ez csak az állam határáig ér el, de azontúl nem. Idegen pénzdaraboknak nincsen nálunk érvénye, a mi pénzdarabjaink az idegenben nem bírnak érvénnyel. Az idegen pénzdaraboknak azonban nálunk értéke van, éppen így a mi pénzdarabjainknak az idegenben. Hogy mekkora értékük van (az illető valutáris pénznemben), éppen ez az, a mit a börze eldönt merkantil hatalmi küzdelmek alapján és nem autoritativ módon.“¹⁾

Itt Knappal szemben hangsúlyozni kell, hogy az érvény jogi, az érték pedig gazdasági fogalom. Az egyiknek jelenlétéből nem lehet a másik nem létezésére következtetni. Mi sem áll útjában annak, hogy ugyanaz a pénzdarab, a melyet a jogrend érvénnyel ruház fel, a gazdasági forgalomban értékhez jusson. Érdekes, hogy ennek lehetőségét egy esetben Knapp is elismeri: az accessorius pénznemeknél, a melyeknél ár és érvény az ő nézete szerint is egymás mellett előfordulhatnak, mi-ként az a most idézett szövegrészből kitűnik.

Ezekből az alkalmilag tett, egymással rendszeres összefüggésben nem álló nyilatkozatokból Knappnak a pénz értékére vonatkozó felfogását a következően lehet összefoglalni:

Az értékegység csak történetileg van meghatározva. Az értékegység hordozójának: a fizetőeszköznek csak érvénye van, értéke nincsen. Ezért azok az értékítéletek, a melyek a csak történetileg meghatározott értékegység segítségével jönnek létre, egészen más értékítéletek, mint azok, a melyek jószágnak jószággal való összehasonlítása által állanak elő.

Láttuk, hogy kizárólag jogi szemlélési mód mellett helyes az a tétel, hogy az értékegység csak történetileg van megállapítva és hogy a fizetőeszköznek csak érvénye van. Azonban egyidejűleg arra is rámutatunk, hogy ezek a kizárólag jogi téren eszközölt megállapítások nem vihetők át minden további nélkül a gazdaság területére, mert egy és ugyanazon dolognak igen különböző jelentősége van aszerint, a mint jogi vagy gazdasági szempontból nézzük.²⁾

¹⁾ St. Th. 205. o.

²⁾ A jogtudomány és a közgazdaságtan területei között a viszony a következő:

A jog rendezőleg avatkozik be a gazdasági életbe, azonban ezt nem szabályozza kimerítően. Az egyes gazdasági jelenségek közötti vonatkozások közül egyeseket szabályozási körébe von, másokkal egyáltalában nem foglalkozik. Miután ilyen módon a jogszabályok a gazdasági jelenségeket mindig csak egy bizonyos oldalról ragadják meg, e szabályokból az illető gazdasági jelenségnek csak azt az oldalát lehet megismerni, a melyre a szabályok vonatkoznak, nem pedig magát az egész gazdasági jelenséget.

Aki tehát a gazdasági élet bizonyos jelenségeit csak a rájuk vonatkozó jogi szabályokból akarja megismerni, ugyanazt a hibát követi el, mintha valaki családi életünket kizárólag családi jogunkból akarná megismerni.

Most arra a kérdésre térünk át, hogy a Knapp jogi megállapításai milyen viszonyban állanak a gazdasági életben lejátszódó folyamatokhoz, nevezetesen, hogy a pénz értéke a Knapp által felismert tények alapján csakugyan kiküszöböltetett-e a közgazdaságtanból.

Azt a kérdést, hogy van-e a pénznek értéke, különösen az utóbbi években annyiszor tárgyalták (főleg Helfferich, Mieses és Heyn fejtegetéseire utalok e tekintetben), hogy ez alkalommal az anyagnak egész rövid összefoglalása elégségesnek látszik.

E kérdés megoldásánál az egyetlen helyes módszer az érték fogalmából kiindulni. Ha az érték fogalma ismeretes, csak a gyakorlati élet helyes megfigyelése szükséges annak megállapíthatásához, hogy az „érték“ szóval jelölt jelenség a pénznél is észlelhető-e.

Értekezésünk korlátolt terjedelme nem engedi meg, hogy az értékfogalom részletes kifejtésébe belemenjünk. Ez nem is szükséges, mert hiszen az érték elemei, a melyek minket e kérdés megoldásánál leginkább érdekelnek, az értékfogalom legkülönbözőbb formulázásainál is körülbelül ugyanazok szoktak lenni.

Az érték szó a közgazdaságtanban két különböző jelenséget jelöl meg: a subjectiv és az objectiv értéket.

A subjectiv értelemben vett érték alatt az a jelentőség értendő, a melylyel valamely jószág, mint egy különben elmaradó haszon felismert feltétele az alany jóléti céljai szempontjából bir. ¹⁾

A subjectiv érték elemei a hasznosság és a ritkaság. Hogy érték keletkezzék, a javak hasznosságához ritkaságnak kell társulnia és pedig az illető javak utáni szükséglethez viszonyított relativ ritkaságnak.

A subjectiv értéknek mindkét előfeltétele megvan a pénznél. A pénz hasznot nyújt nekünk egyfelől azáltal, hogy a fennálló fizetési kötelezettségek teljesítésének eszköze, másfelől azáltal, hogy árúk ellenében kicserélhető.

A pénz azonban az utána irányuló szükséglethez képest ritka is. Ez nem csak az értékesanyagú pénznél áll, hanem az értéktelen anyagból készültnél is, mert ezt az állam rendszerint csak korlátolt mennyiségben és csak ellenszolgáltatás mellett adja ki.

Annál inkább megtalálható a pénznél az a képesség, a melyet

¹⁾ Böhm-Bawerk: Positive Theorie des Kapitals 2. Aufl. 143. o.

²⁾ A pénz hasznot szerez nekem: 1. közvetlenül, azaz önmaga által, amennyiben, ha adósságaim vannak, megszabadít ezektől és ezáltal megkimél egy dologi javakban, tekintélyben stb. veszteséget okozó kényszervégrehajtástól; 2. közvetve, vagyis más javak által, a melyeket a cserénél piaci értékével (Marktwert) számomra megszerez. « Otto Heyn: Zur frage der Eliminierung des Wertproblems aus der Geldtheorie — Zeitschrift für Sozialwissenschaft N. F. IV. Heft. 1. — 34. o.

objectiv csereértéknek szokás nevezni és a melynek eredete éppen a subjectiv értékben keresendő. Ha pénz és jószág egymás ellenében kölcsönösen kicserélhetők, akkor a pénznek kétségtelenül van csereértéke. ¹⁾

A pénz objectiv csereértéke végeredményben éppen úgy a hasznosságra és ritkaságra vezethető vissza, mint minden más objectiv csereérték. Hasznosság és ritkaság azok az alapok, a melyen a subjectiv értékítéletek felépülnek. Az egy gazdasági. közösséghez tartozó alanyok subjectiv értékítéleteinek eredője az objectiv csereérték. Az út, a mely az érték elemeitől (hasznosság és ritkaság) az objectiv csereértékhez vezet, hosszú és complicált.

Millió meg millió egyén subjectiv értékbecsléséből²⁾ alakul ki az a mechanizmus, a mely a csereértéket létrehozza.

¹⁾ Ebben a vonatkozásban felmerül az a kérdés is, hogy vajjon a pénz önmagában (tehát anyagától függetlenül) jószágnak tekinthető-e. Míután jószág alatt értendő mindaz, a mi emberi szükségletek kielégítésére alkalmas s miután a pénz közvetve vagy közvetlenül szükségleteink kielégítésének eszköze, nem forog fenn ok arra, hogy a pénztől a jószág minőségét megtagadjuk. Knapp persze másként dönti el a kérdést. Azt mondja ugyanis: »Ezzel szemben nem igaz, hogy minden fizetőeszköz társadalmilag elismert cserejószág . . . Ahhoz, hogy jószág legyen, a jogrenden kívül is használhatónak kellene lennie, tehát használhatónak a technika értelmében: ez pedig nem minden fizetőeszköznél van így.« St. Th. 3. o.

²⁾ Ezek a subjectiv értékelések elsődleges értékítéletek. Bendixen egyoldaluan nézi a dolgokat, a mikor azt állítja, hogy nem a pénz értéke az elsődleges képzet, a mellyel a többi értékeket mérjük vagy összehasonlítjuk, hanem megfordítva: az árak ismerete határozza meg a pénz értékének becslését. (Das Inflationsproblem 23. oldal.)

Hogy a pénzről alkotott subjectiv értékítéletek legtöbbször az árak ismeretétől is függenek, nem tagadjuk. Azonban találkozzunk a pénzre vonatkozó teljesen elsődleges értékítéletekkel is. Így, a midőn az adós a pénzt, mint adósságmegszüntetőeszközt értékeli, annak értékét nem az áraból vezeti le, tehát értékítélete teljesen elsődleges. Azokban az esetekben is, a mikor az egyes gazdasági alany a pénzt, mint csereeszközt értékeli, találhatunk elsődleges elemeket értékítéletében, mert hiszen az árak ugyanazonossága mellett is másképpen értékeli a pénzt a szegény és másképpen a gazdag; másképpen az, a kinek a közel jövőben elmaradhatatlan bevásárlásokat kell eszközölnie és másképpen az, a ki ilyen bevásárlásokra nincs rákényszerülve. Ez elsődleges elemek fellépése következtében a pénz értékéről alkotott subjectiv értékítélet sohasem lehet egyszerűen az árak reflexe. Emellett az is figyelembe veendő, hogy az árak nem elsődleges jelenségek, hanem ama subjectiv értékbecslések eredői, a melyeket az egyes gazdasági alanyok a pénz és a többi javak értéke közötti viszonyról alkottak, tehát végeredményben maguk is a pénz értékéről alkotott subjectiv itéletekre támaszkodnak.

A mi az objectiv pénzértéket illeti, kétségtelen, hogy az árakkal szemben csak másodlagos jelenségnek tekinthető, mert az objectiv pénzérték csak abstractio útján áll elő oly módon, hogy a pénz és az áruk között fennforgó s az árakban kifejezésre jutó kicserélési viszonyt a pénzre vonatkoztatjuk s ez utóbbinak tulajdonsága: csereértéke gyanánt fogjuk fel. (Megjegyzendő, hogy ugyanigy másodlagos jelenség az árakkal szemben a többi jószág objectiv csereértéke is.) Azonban az áraknál nem állapodhatunk meg, mert ezek maguk is származékos jelenségek.

A folyamat maga, mely az objectiv csereértéket eredményezi, az államtól függetlenül folyik le. Az államnak csak a folyamat kezdőpontjára: az érték elemeire van befolyása. Az állam adja meg az értéktelen anyagú pénznek a használhatóságot, amidőn azt törvényes fizetőeszközzé és ezáltal a korábbi értékegységekre szóló adósságok törlesztésére is alkalmas eszközzé teszi. (Ha a pénz értékes anyagból készült, akkor használhatósága nem az államtól származik ugyan — mert az anyag már korábban használható volt — ezt a használhatóságot azonban az állami proclamatio jelentékenyen befolyásolja.) Hasonlóképpen a pénz ritkasága is függ az államtól, mert az állam a forgalomban levő pénz mennyiségére befolyást gyakorolhat.

Ez elemek útján tehát képes az állam az objectiv pénzérték alakulására befolyást nyerni. Ha a csereértéket közvetlenül létrehozó mechanizmust helyesen megismeri, sikerülhet neki megvalósítani azt, hogy az árak a pénz oldaláról ható okokból ne ingadozzanak.

Mindezt azonban az állam csak közvetve érheti el és e cél elérésére nem elég, ha proclamatiójával a pénzdarabot érvénnyel ruházza fel és az értékegységet történetileg meghatározza. A pénzdarab érvénnyel való felruházása az értékegység történeti meghatározásával egyetemben fontos tényező a pénzérték előállításánál, azonban nem egyedül hozza létre a pénz értékét.

Ezáltal ugyanis a pénz csak a hasznosságot kapja meg, már pedig a pénz értéke¹⁾ nemcsak a használhatóságtól, hanem a ritkaságtól is függ és végeredményben a fent leírt mechanizmus által határozatik meg.

Ezért nem lehet egyedül a pénz érvényéből megtudni annak értékét.

A történeti definitio az értékegységet csak a korábbi értékegységhez való viszonyában fixirozza. Az értékegység azonban érték is. Mint ilyen egyfelől nem pusztán függvénye a korábbi értékegységnek, másfelől nemcsak a korábbi értékegységhez, hanem egyéb gazdasági jelenségekhez: nevezetesen a javak értékéhez is egy bizonyos vonatkozásban áll. Ezek a vonatkozások, a melyek az értékegységet az árúkhöz fűzik, gazdasági vonatkozások, a melyeket ugyan a jogrend nem von szabályozási körébe és a melyek ezért a jogszabályok tanulmányozása által fel nem találhatók, a melyek azonban léteznek és gazdasági szempontból való szemléletnél nem maradhatnak figyelmen kívül.

A jogi: történeti meghatározás mellett még az értékegységnek egy gazdasági meghatározása is létezik¹⁾, a melyet Knapp figyelmen kívül

¹⁾ Úgy kauzális, mint logikai értelemben. Kauzális értelemben a fent leírt mechanizmus határozza meg, logikai értelemben az árúkkal való kicserélési viszony.

hagyott. Azonban nem mindenütt. Egyes helyeken a pénzürték létezését határozottan meglátja és kifejezetten elismeri.

Mindjárt a Staatliche Theorie 1. §-ában a következőket olvashatjuk:

„Ha más összehasonlítási tárgy nincs kifejezetten megnevezve, akkor valamely dolog értéke alatt a lytrikus érték értendő, vagyis az az érték, a mely az általánossá vált fizetőeszközzel való összehasonlításból származik; a miből megint az következik, hogy *ebben az értelemben* magának a fizetőeszköznek az értékéről nem lehet beszélni. Lytrikus értéke csak azoknak a javaknak van, a melyek maguk nem fizetőeszközök.“¹⁾

Igen figyelemre méltók a következő sorok is:

„Nem kell elfelejteni, hogy az értékfogalom mindig megkíván egy összehasonlítási tárgyat, a melyre vonatkozik. Ezt a tárgyat igaz, hogy megállapodás útján lehet választani. Senki sem akadályozhat meg abban, hogy a búza árút a zab áruval összehasonlitsuk és azt mondjuk: egy véka búza ennyi és ennyi véka zabot ér. A mikor azonban valaki értékről minden hozzáadás nélkül, azaz egy összehasonlítási tárgy megnevezése nélkül beszél, akkor ama árúk pénzben kifejezett értékére gondol; és ha az országban egynél több fajta pénz van, akkor mindig a valutáris pénzben kifejezett értékre.“²⁾

„Az érték minden hozzáadás nélkül mindig a valutáris pénzben kifejezett értéket jelenti és semmi egyebet.“

„A valutáris pénzre nézve meg lehet ugyan kérdezni, mi az értéke ezüstben, aranyban, gabonában, petroleumban; de itt mégis az összehasonlítási tárgy kifejezetten meg van nevezve.“³⁾

E sorokban, különösen pedig az utolsó mondatban, Knapp elismeri, hogy a pénznek is van értéke. Úgy véli azonban, hogy az érték szó hozzáadás nélkül mindig a lytrikus értéket, azaz a fizetőeszközökben kifejezett értéket jelenti. Miután pedig a fizetőeszközöknek lytrikus értéke nincsen, szerinte a pénz értékéről csak akkor lehet szó, ha egy összehasonlítási tárgy kifejezetten meg van nevezve.

Hogy a pénznek és általában a fizetőeszközöknek nincs lytrikus értéke, az egészen kétségtelen, mert hiszen a pénz értékét az önmagával való összehasonlítás által kifejezésre juttatni nem lehet. Abban is igaza van Knappnak, hogy a mikor értékről minden hozzáadás nélkül esik szó, ezalatt a lytrikus értéket szokták érteni, de csak annyiban, a mennyiben az árúk értéke forog kérdésben. Ha azonban a pénz értéke

¹⁾ St. Th. 8. o.

²⁾ St. Th. 153. o.

³⁾ St. Th. 153–154. o.

után kérdezzük, senkinek sem fog eszébe jutni a pénz lytrikus értékére gondolni (mert ez csak tautologia volna), hanem arra az értékre fogunk gondolni, a mely a pénzzel megszerezhető árukban nyer kifejezést.

De ha a pénznél a lytrikus érték már eleve ki van zárva, akkor csak a szavakkal való játék azt állítani, hogy a pénznek azért nincs értéke, mert az érték szó minden hozzáadás nélkül lytrikus értéket jelent.

Természetesen egy olyan kaliberű gondolkozóról, mint a minő Knapp, nem lehet feltételezni, hogy a pénz értékére vonatkozó, imént idézett nyilatkozatainak megtételekor csak a szavakkal akart volna játszani. Így magyarázatnak csak az marad, hogy írónk a kizárólag jogi téren végzett kutatásai eredményét átvitte egy olyan idegen területre: a gazdaság területére, a hova azok nem találtak.

Knapp tehát a pénz értékének problémáját sem meg nem oldotta, senki nem küszöbölte a közgazdaságtanból. Elvileg a pénz értéke nem is képezte vizsgálódásainak tárgyát, mert ő nem gazdasági, hanem állami, jogi pénzelméletet akart adni. A pénzérték problémája azonban éppen úgy, mint minden értékprobléma, gazdasági probléma, a mely egy jogi elméletnek nem képezheti tárgyát. A mennyiben Knapp mégis kiterjeszkedett erre, úgy átlépte a saját maga által megvont határokat. Így a problémához hetytelen, eredményre nem vezethető módszerrel nyúlt hozzá, a minek csak hamis eredmények és ellentmondások lehettek a következményei. ¹⁾

Érthetetlen, hogy éppen Bendixen, a ki a jogi és gazdasági szempontok tudatos szétválasztását annyira nyomatékosan követeli, a ki „A pénz lényege“ című munkájában hangsúlyozza, hogy a pénz jogi szemlélete egyáltalában nem zár ki egy gazdasági szemlélésmódot, hanem azt inkább megköveteli ²⁾, hogyan követhette ellentmondás nélkül a Staatliche Theorie nagynevű megalkotóját akkor is, a mikor ez a jog és gazdaság határmesgyéjén ezeket a súlyos határsértéseket elkövette.

Judik József.

¹⁾ Érdekes ebből a szempontból az „Erläuterungen zur Staatlichen Theorie des Geldes“ című Schmollers Jahrbücher 1906. évi IV. füzetében megjelent cikkének a pénz értékére vonatkozó része. (385–386. o.) Azt mondja itten, hogy az áruk változása nem vezethető vissza a pénz értékének állítólagos megváltozására, mert nincsen olyan jószág, a melynek ára alapján az állam megítélné, hogy a pénz még mindig annyira hatályos-e, mint korábban; és mert a pénz *jogilag mindig egyenlően hatályos marad*, érvénye a proclamatio után igazodik (es gilt proklamatorisch), az, hogy ebből vagy abból a jószágból mennyit lehet vele vásárolni, az állam előtt közömbös.

²⁾ Bendixen: Wesen des Geldes 15. o.

Közlemények és ismertetések.

A pénz uralma a békében, bukása a háborúban.

Varga Jenő: *A pénz uralma a békében, bukása a háborúban.* (Budapest, 1918.)

A capitalistikus alapon fennálló közgazdasági szervezet a háború folyamán súlyos válságon ment keresztül. A termelés és fogyasztás megszokott rendje felbomlott és közeledünk a communistikus állam-szervezet felé. Ebben a processusban rendkívül érdekes annak a megállapítása, hogy a pénz, ez a par excellencie capitalista forgalmi eszköz, miképpen simul az új közgazdasági szervezethez és miképpen tölti be szerepét ebben a válságos átmeneti korszakban. A pénznek mai szerepét vizsgálva, más-más eredményhez jutunk, ha a capitalistikus ideológiából indulunk ki. A pénz háborús szerepéről írott eddigi művek szerzői mind a capitalistikus rendszer alapján állottak, Varga Jenő viszont a most megjelent könyvében a socialista szemével vizsgálja a közgazdasági jelenségeket és így csak természetes, hogy egészen újszerű megállapításokhoz jutott, még pedig oly megállapításokhoz, amelyek végeredményben a chartalizmus táborába vezetik a szerzőt. A szerzőnek ez az állásfoglalása azért érdekes, mert viszont Marx tudvalevőleg, valutáris felfogásában metallista volt, a pénzre vonatkozó fejtegetéseiben a conservatív történelmi felfogás alapján állt és csak az aranyat ismerte el teljesen értékű pénznek, mert az aragnak belső árú-értéke is van, a mi a papírpénznél nem forog fenn. Varga Jenő ezzel szemben azt állítja, hogy az arany csak az árútermeléssel együttjáró anarchistikus termelés és nemzetközi árucseré mellett nélkülözhetetlen, az a módszer pedig, a melyet Knapp hívei az arany kiküszöbölésére ajánlanak, lényegében nem más, mint a termelés és nemzetközi áruforgalom szervezése, az anarchia megszüntetése; mi sem természetesebb, minthogy *az anarchia megszüntetésével fölöslegessé válik az aranypénz is, a melyet éppen a gazdasági anarchia tett szükségessé.*

A szerző munkájának a címe: „A pénz uralma a békében, bukása

a háborúban“ kissé határozatlan. A cím azonban nem is fedi teljesen a szerző eszmemenetét, és ha tökéletesen akarnók visszaadni a címben a szerző gondolatvilágának lényegét, úgy lehetne megconstruálni a címet, hogy: „A pénz uralma a békében, bukása a háborúban és fel-támadása a háború után.“ A szerző ugyanis maga is concedálja, hogy „bizonyos idővel a háború után a pénz ugyanazt a szerepét fogja vinni, mint a háború előtt“, mert csak az árútermelő tökéstársadalom megszüntetésével veszi el a pénz végleg a társadalmi szerepét.

Varga könyve két részre oszlik. Az első rész a pénznek a békében betöltött szerepével foglalkozik, vagyis a valutarendszer statisztikáját adja, a második rész pedig a pénz szerepének a háború alatt beállott módosulását tárgyalja és a pénz dynamikájának vagy még inkább pathológiájának nevezhető. A szerző, mint vérbeli ujságíró, mindkét részben rendkívül élénk színekkel festi le a valutáris helyzetet úgy egészséges, mint beteges állapotában és ha némely túlzástól eltekintünk — a mit egy socialista írónak elvégre könnyen elnézhetünk — azt mondhatjuk, hogy a szerző könyvének megírásával nemcsak annak az olvasóközönségnek tett hasznos szolgálatot, a melynek első sorban van szánya, hanem egyúttal maradandó becsű munkával gyarapította a magyar valutairodalmat is.

M. E.

A genfi órásipar.

Nem érdektelen vizsgálni, hogyan alakult a háború alatt egészen specialis helyzetű Svájc eme különleges iparága. A genfi óraiparnak egyrészt nyersanyag beviteli nehézségekkel, másfelől a kiviteli országok részéről fényüzési cikkekre kibocsátott beviteli tilalmakkal, valamint felemelt beviteli vámokkal kellett küzdenie. A kereslet olcsó tömegcikkekben (karkötő órák) igen nagy volt, ellenben finomárú, kvalitás-munka csak kevés került piacra. Egyes gyárak, amelyek nem találtak elegendő elhelyezési teret gyártmányaik részére, üzemüket átalakították hadianyag-gyártásra és nagy eredményeket értek el. Az 1916. évet az órásipar igen kielégítőnek mondja. Darabszám szerint, valamint a fém-ananyag szerint az utolsó években az órakivitel következőképpen alakult:

	nem nemes fémárúk	ezüstárúk	aranyárúk
1913	7,884.107	3,423.345	1,116.433
1914	5,842.295	2,175.682	634.610
1915	9,029.032	2,676.882	556.510
1916	10,528.044	3,700.320	934.021

Valamint ezekből a számokból világosan látható, hogy az óraipar két évi visszaesés után a múlt évben békeidőbeli terjedelmet nemcsak hogy elérte, hanem túlszárnyalta, épp úgy bijouterieről is elmondható, hogy 1915 vége óta az összes külföldi verseny elmaradása folytán gyorsan emelkedő fejlődést mutat. Csak 1916 vége felé áll be ez utóbbiban hirtelen újabb stagnatio, a midőn a hadviselő államok sorban egymásután beviteli tilalmakat bocsátottak ki ékszerekre. A fellendülés ideje alatt sok új üzem alakult, a melyekben főként órakarkötőket, dohányzási cikkeket, lorgnonokat, egyházi tárgyakat, óraláncdíszeket, medailonokat stb. készítenek.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Közyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1918. évi márczius hó 7-én tartotta meg évi rendes közgyűlését, Mandello Gyula igazgató elnökle mellett.

Elnöklő igazgató a megjelentek üdvözlése után felkérte Horváth János és Somogyi Manó urakat a jegyzőkönyv hitelesítésére.

Bemutatta az igazgató-választmány 1917. évi működéséről szóló jelentést, a számvizsgáló-bizottság jelentését az 1907. évi számadásokról és előterjesztette az 1918. évi költségvetést. A közgyűlés a jelentéseket tudomásul vette, a zárszámadásokat helyeseknek találta, az elnökség részére a felmentvényt megadta és elfogadta az 1918. évi költségvetést.

Azután megválasztotta a Társaság az elnökséget és az igazgató-választmányt 1918—20-ra. A választás eredménye a következő:

[Volt elnökök: Báró Láng Lajos (1894—1902 és 1907—1912). †
Kautz Gyula † (1902—1907). Vargha Gyula (1913).
Hoszpötky Alajos † (1914—1917.)]

I. Elnökség.

Elnök (1918-ra): Matlekovits Sándor.
Alelnök: Poór Jakab.
Igazgató: Mandello Gyula.

Főtitkárok: Bud János.
Szirt Lajos.

Pénztáros: Huszár Gyula.
Ellenőr: Baumgarten Nándor.
Ügyész: Fekete Ignác.

II. Igazgató-választmány.

1. Antal Géza	24. Ifj. Hollán Sándor	48. Pap Dezső
2. Bedő Albert	25. Horváth Lipót	49. Pap Géza
3. Bernát István	26. Horváth János	50. Popovics Sándor
4. Bosányi Endre	27. Jankovich Béla	51. Rubinek Gyula
5. Buday Dezső	28. Katona Sándor	52. Schmidt József
6. Buday László	29. Ifj. Korányi Frigyes br.	53. Somogyi Manó
7. Concha Győző	30. Kovács Gábor	54. Szabó Jenő
8. Chorin Ferencz	31. Kovács Gyula	55. Szabóky Alajos
9. Deutsch Antal	32. Kovács Rezső	56. Szilassy Zoltán
10. Domony Móricz	33. Kováts Ferencz	57. Szierényi József
11. Exner Kornél	34. Kvassay Jenő	58. Teleszky János
12. Farkas Geiza	35. Láczy Leó	59. Thirring Gusztáv
13. Fellner Frigyes	36. Lers Vilmos	60. Tisza István gr.
14. Fenyvessy Adolf	37. Magyaró Géza	61. Tolnay Kornél
15. Ferenczi Imre	38. Mailáth József gr.	62. Tolnay Lajos
16. Földes Béla	39. Mándy Lajos	63. Tonelli Sándor
17. Gaál Jenő	40. Mattyasovszky Miklós	64. Ullmann Adolf
18. Gonda Béla	41. Mende Bódog	65. Vágó József
19. Gorove László	42. Miklós Ödön	66. Vargha Gyula
20. Hegedüs Loránt	43. Nagy Ferencz	67. Varró István
21. Heller Farkas	44. Navratil Ákos	68. Walder Gyula
22. Herzfeld Frigyes	45. Neumann Károly	69. Wickenburg Márk gr.
23. Hirsch Alfréd	46. Ottlik Iván	70. Zelovich Kornél
	47. Paikert Alajos	

III. Számvizsgálók. (1918-ra.)

Baross Géza
Beck Dénes

Schóber Béla

Székely Ferencz
Zsengery Manó.

Miután indítvány a közgyűlés elé nem érkezett, elnöklő igazgató megköszönte a megjelentek érdeklődését és a közgyűlést bezárta.

Felolvasó ülés.

A közgyűlés után Antal Géza országgyűlési képviselő előadást tartott a „Hitellekötésről“. Úgy a közgyűlésen, mint a felolvasó ülésen nagyszámú előkelő közönség vett részt. Jelen voltak:

Gaál Jenő, György Endre, Hegedüs Lóránt, Horváth János, Huszár Gyula, Kvassay Jenő, Matlekovits Sándor, Neumann Károly, Paikert Alajos, stb. stb.

TÁRSADALOMGAZDASÁGTANI BIBLIOGRAPHIA

1917 OKTÓBER—DECZEMBER

31 Statisztika

Söhner, Paul Arthur. Die Anbauflächen und Erntestatistik in Österreich 1916—7. Wien: Deuticke 1917. 103 p.

*

Faure, F. La statistique et le gouvernement de la France. RevPolParl. 1917. 93, 277. p. 334—50.

Goldenberb, E. Versuch eines Vergleiches der neueren Berufszählungen des Deutschen Reiches und Österreichs. StatistMonatsschr. 1917. 22, 1—3. p. 1—148.

Kassowitz, T. Neue Methoden der Erntestatistik. ÖstVolkswirt. 1917. 10, 3. p. 35—38.

Mudlé, A. Die dreifache Funktion der Statistik. DStatZentralbl. 1917. 9, 9—10. p. 253—58.

Roquette-Luisson. Statistique de la propriété communale dans la zone montagnaise de l'Ariège. JSocStat-Paris. 1917. 58, 10. p. 285—307.

Würzburger, E. Die Sprachenstatistik. DStatZentralbl. 1917. 9, 9—10. p. 249—54.

312 Demográfia

Brüning, H., R. Ehrenberg, H. Behm. Geburtenrückgang und Volkskraft. Leipzig: Barth 1917. 10, 57. p.

Burgdörfer, Frdr. Das Bevölkerungsproblem. München: Franz 1917. 71 p.

Mayer. Bayerns Bevölkerung in konfessioneller Schichtung und Entwick-

lung 1811—1910. München: Schweitzer 1917. VIII, 84 p.

More, Adelyne. Fecundity versus civilisation. London: Allen & Unwin 1917. 64 p.

Sellmann, A. Deutsche Volkskraft, ihre Erhaltung und Mehrung. Weimar: Duncker 1917. 24 p.

*

Jahn, G. Volksvermehrung und Bevölkerungspolitik nach dem Kriege. Nord&Süd. 1917. 163. p. 180—88., 274—81.

Manschke, R. Zur Bevölkerungsrage. AnnDReichs. 1917. 50, 5—6. p. 362—80.

Pikler S. Gy. Halálozás és szociális tagozódás Budapesten. Huszadik-Száz. 1917. 36, 5. p. 310—317.

325 Gyarmatpolitika Telepítés

*

Frodsham. The future of the German colonies. NinetCent. 1917. 488. p. 727—38.

Mackay. Mittelafrrika, Kolonialwirtschaft und Kriegsziele. DWirtschZ. 1917. 13, 22. p. 625—33.

Schippel, M. Eigenheiten der kolonialen Wirtschaftsweise und Politik. SozialistMh. 1917. 3, 19. p. 966—73.

Schippel, M. Koloniale Arbeitsverfassung und Bevölkerungspolitik. SozialistMh. 1917. 3, 24. p. 1208—14.

33 Szociálpolitika, szegényügy

- Lévai Tibor.* Népjólét és néperő. Bp.: Benkő 1917. 129 p.
Popper György. Háborús népesedési és szociális problémák. Bp.: Pesti kny. 1917. 25 p.
Türr István. A középosztály helyzetéről. Bp.: Várnai 1917. 24 p.

*

- Buday D.* Nemzetközi szociálpolitika. KözgazdSz. 1917. 58, 5. p. 811—840.
Dix, A. Sozialpolitik in Bulgarien. SozPrax. 1917. 27, 4. p. 61—64.
Ferenczi I. A hadirokkantak és hadihátrahagyottak ellátásának reformja. KözgazdSz. 1917. 58, 5. p. 769—811.
Gotthelf, F. E. Die sozialpolitischen Wandlungen von John Stuart Mill. SchmollersJB. 1917. 41, 4. p. 75—156.

331 Munkáskérdés

- Anthony, Katharine S.* Labor laws of New York. Brooklyn: Consumer's League 1917. 8, 91 p.
Hagmann, H. Wirtschaftsrechnungen rheinischer Kleinbauern. Bonn: Landw. Kammer 1917. 47 p.
Higgs, Rich. The failure of the labour movement. Dover: Dover Pr. Co. 1917. 91 p.
Jadé, Jean. Les accidents du travail pendant la guerre. Paris: Giard & Brière 1917. X, 175 p.
Krebs, Hans. Katechismus der deutschen Arbeiterbewegung Österreichs. Leipzig: Hedeler 1917. 30 p.
Labour party. The problem of unemployment after the war. London 1917. 7 p.
Wehe, K. Die staatliche Arbeiterfürsorge bei uns und bei unseren Feinden. Stuttgart: Grünniger 1917. 48 p.
Wygodzinski. Die Landarbeiterfrage in Deutschland. Tübingen: Mohr 1917. IV, 85 p.
Zahn, Frdr. Die Organisation der Arbeitslosenunterstützung in Hamburg nach dem Kriege. Hamburg: Grefe 1917. 12 p.
Zschaler, Erich. Boykott, Sperre, Aussperrung, Streik, Ausstand, Veruruf, im Lichte des geltenden Rechts. Borna-Leipzig: Noske 1917. X, 112 p.

*

- Arbeiterferien. Gewerksch(Berl.) 1917. 21, 29. p. 469—70.; 30. p. 483—86.

- Ferenczi, E.* Die behördliche Organisation des Arbeitsnachweises in Ungarn. ZVolkswSozPolVerw. 1917. 26, 1—3 p. 160—203.
Heimann, J. Der Nachwuchs im Handwerk. DArb. 1917. 2, 11. p. 508—11.
Heyde, L. Arbeitskammern. SozPrax. 1917. 27, 2. p. 25—29.
Soden, K. O. Produktionsregelung und Arbeiterinteresse. DArb. 1917. 2, 11. p. 494—99.
Szterényi J. Alkohol és munka. Társ-TudMuzSz. 1917. 9, 1—3. p. 3—17.

331.2 Munkabér Munkaidő

- Atkinson, Henry.* A rational wages system. London: Bell 1917. XII, 112 p.
Schindler, Kurt. Der Gruppen-Akkord-Vertrag. Borna-Leipzig: Noske 1917. VIII, 84 p.
Winter, Fritz. Der neue Arbeitsvertrag. Wien: Brand 1917. 55 p.

*

- Brauer, Th.* Die Lohnfrage im Kriege. DArb. 1917. 2, 11. p. 489—93.
Dittmer, E. Höhere Grundlöhne oder Teuerungszulagen? NeueZeit. 1917. 4. p. 78—83.
Ellinger, U. Warenpreise und Arbeiterlöhne. NeueZeit. 1917. 10. p. 223—227.
 Erhöhung der Grundlöhne oder Teuerungszulagen? Gewerksch(Berl.) 1917. 21, 47. p. 733—6.; 48. p. 769—74.
Green, F. E. Agriculture and the minimum wage. NinetCent. 1917. 487. p. 569—608.
Kleicis, F. Die Arbeiterlöhne während des Krieges. NeueZeit. 1917. 13. p. 306—309.
Luca. Mechanische Bearbeitung der Löhne. Techn&Wirtsch. 1917. 12. p. 553—557.
Prüll, S. Die Verkürzung der Arbeitszeit. SozialistMh. 1917. 3, 19—23. p. Die Verkürzung der Arbeitszeit. Gewerksch(Berl.) 1917. 21, 40. p. 641—44.: 41. p. 657—60.
Zeiler, A. Kampflöse Lohnregelung. SozPrax. 1917. 27, 14. p. 193—96.

331.4 Női- és gyermekmunka

- Anglia.* Women's war work. London: H. M. Stat. Off. 1916. 93 p.

Benott, Marcel. L'énergie féminine pendant la guerre. Paris: Nilsson 1917. 121 p.

La Hire, Marie. La femme française son activité pendant la guerre. Paris: Tallandier 1917. 302 p.

Hewes, Amy & Henriette R. Walter. Women as munition makers. New York: Russel Sage Foundation 1917. 5, 158 p.

Stone, Gilbert. Women war workers. New York: Crowel 1917. 319 p.

Swanwick, H. M. The war in its effect upon women. London: Women's Internat. League 1917. 32 p.

Usborné, H. M. Women's work in war time. London: Laurie 1917. 174 p.

*

Girbig, E. Frauenarbeit in der Glasindustrie. SozialistMh. 1917. 3, 23. p. 1177—84.

Wagner, Th. Frauenarbeit im Bergbau. SozialistMh. 1917. 3, 20—21. p. 1061—70.

331.88 Szakszervezetek

Adameczyk, Kasimir. Marx und Engels zur Koalitions- und Streikfrage. Breslau: Schles. Volkszeitung 1917. 54 p.

Braun, Adolf. Gewerkschaftsstreit und Gewerkschaftskampf. Nürnberg: Fränk. Verl. Anst. 1917. 24 p.

Bullock, Edna Dean. Selected articles on trade unions. 2-d ed. New York: Wilson 1916. 30, 280 p.

Cole, G. H. D. & R. P. Arnost. Trade unionism on the railways. London: Fabian research dep. 1917. 147 p.

Sanders, W. S. Trade unionism in Germany. London: Fabian Soc. 1916. 52 p.

Schneider, Rudolf. Die Landarbeitergewerkschaften in Deutschland. Stettin: Pomm. Reichspost 1917. 101 p.

Webb, Sidney. The restoration of trade union conditions. New York: Huebsch 1917. 109 p.

*

Combes de Lestrade. L'errore socialista? NuovaAnt. 1917. 192, 1102. p. 373—81.

Fehlinger, H. Die Gewerkschaften Deutschlands und Österreichs in der Kriegszeit. ZVolkswSozPolVerw. 1917. 26. 1—3. p. 211—21.

Jansson, W. Die Friedensforderungen der Gewerkschaften. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 46. p. 1069—71.; 47. p. 1091—94.

Röhling. Die internationalen gewerkschaftlichen Beziehungen der Eisenbahner. ArchEisenbahnw. 1917. 5—6. p. 862—904.

333.32 Lakáskérdés

Albrecht, G., K. Mangoldt & Rusch. Wohnungsfrage und Übergangswirtschaft. Berlin: Heymann 1917. IV, 91 p.

Eberstadt, Rud. Handbuch des Wohnungswesens und der Wohnungsfrage. 3. erw. Aufl. Jena: Fischer 1917. X, 690 p.

Hecker, Herm. Der Kruppsche Kleinwohnungsbau. Wiesbaden: Heimkultur-Verl. 1917. 172 p.

Kuczynski, R. Wohnungsnot bei Friedensschluss? Berlin: Heyman 1917. IV, 48 p.

Schumacher, Fritz. Die Kleinwohnung. Leipzig: Quelle 1917. 113, 48 p.

*

Baumeister, R. Die Herstellungskosten von Kleinwohnungen. JBBodenref. 1917. 13, 4. p. 225—43.

38 Közgazdaság

Ely, R. Thdr. & G. R. Wicker. Elementary principles of economics. Rev. ed. New York: Macmillan 1917. 15, 446 p.

Hacks, Jakob. Grundbegriffe der Volkswirtschaftslehre. Breslau: Priebsch 1917. IV, 116 p.

Seager, H. Rogers. Principles of economics. 2-d. rev. ed. New York: Holt 1917. 20, 662 p.

*

Jäger, G. Thesen über einige Grundfragen der Sozialwissenschaft. SchmollersJB. 1917. 41, 4. p. 25—48.

Schiff, W. Der Einfluss von Wohlhabensgrad, Einkommenshöhe u. Familiengröße auf die Befriedigung der Bedürfnisse. ZVolkswSozPolVerw. 1917. 26, 1—3. p. 1—135.

Weismann, J. Verschwendung im volkswirtschaftlichen Sinne. Arch-Rechtsphilos. 1917. 10, 1. p. 41—55.

Wiesnik, L. Privatwirtschaftslehre. WeltwirtschA. 1917. 2. p. 203—231.

Wiese, L. Ressentiment, Kapitalismus und Bourgeoisie. SchmollersJB. 1917. 41, 4. p. 465—78.

380,014 Átmeneti gazdálkodás

Abel, Kurt. Neuwelt. Berlin: Schwetschke 1917. 15 p.

Anglia. The elements of reconstruction Repr. from the Times. Introd. by Milner. London: Nisbet 1917. 120 p.

Anglia. The problem of demobilisation. London 1916. 8 p. (Pamphlets on labour problems after the war)

Arbeitsgemeinschaft der kaufmännischen Verbände. Die Überleitung der Kriegs- in die Friedenswirtschaft. Hely nélkül 1917. 10 p.

Bensch, Paul. Deutschlands Stellung in der Weltwirtschaft vor und nach dem Kriege. München-Gladbach: Sekr. Soz. Studentenarb. 1917. 26 p.

Berliner Handels- und Industrieverbände. Freie Bahn für Handel und Industrie. Berlin-Wilmersdorf: Trendt 1917. 44 p.

Berliner Hansa-Bund. Die Überleitung der Kriegswirtschaft in den Friedenszustand. Berlin: 1916. 288 p.

Beslay, A. Au travail dans l'après guerre. Genève-Lyon: Georg 1917. 20 p.

Carter, Huntly. (ed.) Industrial reconstruction. London: Unwin 1917. XV, 295 p.

Fellner Frigyes. Az átmeneti gazdaság kérdéseiről. Bp.: Franklin 1917. 23 p.

Fromentin, A. Réorganisation scientifique des rapports politiques et économiques des nations. Genève: Kundig 1917.

Generalkommission der Gewerkschaften. Die Überführung der Kriegs- in die Friedenswirtschaft. Berlin: 1917. 15 p.

George, Edward L. Organise for peace! London: Drane 1917. VI, 100 p.

Grice, J. Watson. The resources of the Empire. London: Allen & Unwin 1917. 64 p.

Hiller, Georg. Was dann? Betrachtungen über d. Wirtschaft nach dem Kriege. 2. erw. Aufl. Altlandsberg b. Berlin: Hitler 1917. 24 p.

Krause, Karl L. Zum Neubau Europas. Genève: Alar 1917. 31 p.

Mac Ewan, Rob. & John Dallas. From trench to bench. Demobilisation. Edinburgh: Menzies 1917. 15 p.

Metzel, Konrad. Vermehrung des kleinwirtschaftlichen Erzeugung. Leipzig: Dieterich 1917. 191 p.

Rathenau, Walt. Deutschlands Rohstoffversorgung. Berlin: Fischer 1917. 61 p.

Rathenau, Walt. Probleme der Friedenswirtschaft. Berlin: Fischer 1917. 57. p.

Schmidt, Alfr. Übergangswirtschaft. München-Gladbach: Volksvereins Verl. 1917. 88 p.

Schulze, R. W. Friede und die wirtschaftliche Zukunft. Dresden: Lehmann 1917. 15 p.

Schwarz, Rich. Preisbildung in der Übergangswirtschaft. Wien: Deuticke 1917. 18 p.

Scott, William Robert. Economic problems of peace after the war. Cambridge: Univ. Pr. 1917. XII, 122 p.

Smolka János. Memorandum az átmeneti gazdaság nyersanyagpótlással kapcsolatos problémáinak megoldására. Bp.: Benkő 1918. 16 p.

Umbreit, Paul. Übergangswirtschaft und Arbeiterinteressen. Berlin: Verl. f. Sozialwissensch. 1917. 48 p.

Zentralverband des deutschen Grosshandels. Leitsätze zur Übergangswirtschaft. Berlin 1917. 7 p.

*

Birck, L. V. Englische Sozialwirtschaft im Kriege und die kommenden Friedensprobleme. DWirtschZ. 1917. 13, 24. p. 693—700.

Brentano, L. Handel und Friede. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 50. p. 1145—47.

Brentano, L. Die ersten Ansätze zu freieren Gestaltung der internationalen Handelsbeziehungen. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 49. p. 1129—31.

Gal, M. Ungarns wirtschaftliche Zukunftsarbeit. WeltwirtschWeltverk. 1917. 12. p. 287—289.

Die gewerkschaftlichen Forderungen für den Übergang von der Kriegszur Friedenswirtschaft. Gewerksch. (Berl.) 1917. 21, 29. p. 470—73.

Das Grundgesetz des wirtschaftlichen Wiederaufbaus. Gewerksch. (Berl.) 1917. 21, 35. p. 561—66.

Heyn, O. Sparen nach dem Kriege? EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 49. p. 1133—37.

- Naphtali, F.* Die Exekutive der Übergangswirtschaft. *EuropStaatsWirtschZ.* 1917. 2, 27. p. 677—80.
- Remme.* Handel und Rohstoffbeschaffung nach dem Kriege. *EuropStaatsWirtschZ.* 1917. 2, 47. p. 1094—97.
- Schippel, M.* Wirtschaftspolitik beim Kriegsausgang. *SozialistMh.* 1917. 3, 20—21. p. 1024—28.
- Singer, K.* Über einige Grundfragen der Übergangswirtschaft. *EuropStaatsWirtschZ.* 1917. 2, 42. p. 990—94.
- Trade after the war. *Statist.* 1917. 90, 2064. p. 444—45.
- Umbreit, P.* Die Aufgaben des Reichswirtschaftsamtes. *NeueZeit.* 1917. 11. p. 241—247.
- Übergangswirtschaft. *Plutus.* 1917. 14, 39—40. p. 438—39.; 41—42. p. 455—457.; 43—44. p. 473—75.; 45—46. p. 487—88.; 47—48. p. 497—98.; 49—50. p. 513—15.; 51—52. p. 524—25.
- Wagner, M.* Demobilisation und Übergangswirtschaft. *EuropStaatsWirtschZ.* 1917. 2, 50. p. 1155—57.
- When the war ends. *Statist.* 90, 2072. p. 989—90.; 2073. p. 1029—30.; 2075. p. 1117—18.; 2078. p. 1356—7.; 2079. p. 1404—5.
- Wilson-Fox, H.* The development of the Empire's resources. *NinetCent.* 1917. 488. p. 835—58.
- The world after the war. *Statist.* 1917. 90, 2060. p. 284—5.

380.8 Gazdasági leírás

- Dove, K.* Wirtschaftsgeographie von Afrika. Jena: Fischer 1917. V, 253 p.
- Harris, Garrard.* Central America as an export field. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 229 p.
- Holdegel, Georg & Walt. Jentzsch.* Deutsches Schaffen und Ringen im Ausland. Leipzig: Klinkhardt 1917. VI, 154 p.
- Ischirkoff, A.* Bulgarien. 2. Tl. Leipzig: Parlapanoff 1917. VII, 128 p.
- Kriele, Martin.* Gedanken über Russland. Berlin: Simion 1917. 74 p.
- Oestreich, Karl.* Bulgarien. Natur, Volk und Bodenschätze. Berlin: Siegismund 1917. 47 p.
- Onciul, A. v.* Wirtschaftspolitisches Handbuch von Rumänien. Gothe: Perthes 1917. VIII, 133 p.
- Schumacher, Herm.* Belgiens Stellung in der Weltwirtschaft. Leipzig: Hirzel. 1917. 58 p.

- Schuster, Ernst & Hans Wehberg.* England. Jena: Fischer 1917. XVI, 398 p.
- Skuteczky, Robert.* Königreich Polen. Berichte. Berlin: Liebheit 1917.
- Steiner, Viadimir.* Die Volkswirtschaft der Königreiche Kroatien und Slavonien vom Standpunkte der Landwirtschaft. Agram: Breyer 1917. 102 p.
- Ulrich, Lev.* Japan. Jena: Fischer 1917. IX, 183 p.
- Weiss-Bartenstein, W. K.* Bulgariens Volkswirtschaft und ihre Entwicklungsmöglichkeiten. Berlin: Heymann 1918. XXXVI, 490 p.
- Wolf, Jul.* Der französische Nationalreichtum vor dem Kriege. Stuttgart: Enke 1917. 39 p.
- Wunderlich, E. (Hg.)* Handbuch von Polen. Berlin: Reimer 1917. XXII, 1466 p.

*

- Ballod, K.* Russlands wirtschaftliche Zukunft. *EuropStaatswirtschZ.* 1917. 2, 50. p. 1151—54.
- Österreich-Ungarn zum Jahreswechsel. *ÖstVolkswirt.* 1917. 10, 14. p. 225—31.
- Payen, É.* Le Maroc. *ÉconomisteFranç.* 1917. 45, 2. 45. p. 591—2.
- Schilder, S.* Wirtschaftskunde von Österreich-Ungarn. *Handelsmus.* 1917. 32, 48. p. 533—36.
- Simmersbach, B.* Die wirtschaftlichen Zustände der Föderativrepublik Guatemala. *SchmollersJB.* 1917. 41, 4. p. 291—374.
- Wertheimer, F.* Riga als Handelsstadt. *WeltwirtschWeltverk.* 1917. 12. p. 281—287.

380.9 Gazdaságtörténet

- Clark, Victor, S.* History of manufactures in the United States 160—1860. Washington: Carnegie Inst. 1916. XII, 675 p.
- Davis, Jos. S.* Essays in the earlier history of American corporations. Cambridge: Tarward Univ. Pr. 1917.
- Gaede, Udo.* Vom Muschelgeld zu Scheck. Berlin: Tögl. Rdsch. 1917. 31 p.
- Gleichen-Russwurm, Alex.* 500 Jahre Hacker Bräu 1417—1917. München: Lindauer 1917. 88 p.

Merk, F. Economic history of Wisconsin during the civil war decade. Madison: Wisc. State Hist. Soc. 1916. 414 p.

Meyer, Balthazar H. History of transportation in the United-States before 1860. Washington: Carnegie Inst. 1917. 11, 678 p.

Wolter, Johs. Das staatliche Geldwesen Englands zur Zeit der Bank-Restriktion 1797—1821. Strassburg: Trübner 1917. VIII, 214 p.

*

Koelme, K. Die Gliederung der deutschen Gewerbe-geschichte nach sozialen Gesichtspunkten. ZSozialwiss. 1917. 10. p. 589—602.

381 Gazdaságpolitika

Hahne, Hans. Das Maschinenproblem in der Volkswirtschaft. Würzburg: Stürtz 1917. 42 p.

Knapowski, Rich. Die Disproportionalität der objektiven Kapitalverteilung in ihrer Anwendung auf die englischen Wirtschaftskonjunkturen. Posen: Winiewicz 1917, 144 p.

Leopold Lajos. Elmélet nélkül. Bp.: Benkő 1917. 222 p.

*

Jentsch, K. Die Gefahren des Neumerkantilismus. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 25 p. 625—30.

Kempkens, J. Konjunkturgewinn. AnnDR Reichs. 1917. 50, 5—6. p. 257—73.

Kranold, H. Produktionspolitik. SozialistMh. 1917. 3, 20—21. p. 1042—47.

Neurath, O. Grossvorratswirtschaft und Notenbankpolitik. OstVolkswirt. 1917. 10, 14. p. 248—53.

Quessel, L. Die Beziehungen der Welt-politik zur Weltwirtschaft. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 23. p. 594—8.

Wagemann, E. Geschlossener Handelsstaat und gebundene Wirtschaft. DRdsch. 1917. 173. p. 195—214.

381 : 355 Gazdaságpolitika és a háború

Aalst, C. J. K. Open letter to president Wilson on the present economical condition of Holland. Amsterdam: Van Holkema 1917. 44 p.

Briets, Götz, M. Voss-Zietz etc. Die Hauswirtschaft im Kriege. Berlin: Hobbing 1917. 70 p.

Clarity. Our future. Some urgent economic, social and industrial problems. London: Murby 1917. XIX, 166 p.

Conrad, Otto. Die individualistische Wirtschaftsordnung und der Krieg. Berlin: Verl. f. Fachlit. 1917. 28 p.

Curth, Heim. Der Nahrungsmittel- und Rohstoffbedarf Englands. Jena: Fischer 1917. VIII, 142 p.

Dyes, W. A. Beiträge zur Frage der Kriegsversorgung von Deutschlands Feinden. Cothen: Halem 1917. 12 p.

Eccard, F. & Louis Renault. Biens et intérêts français en Allemagne et en Alsace-Lorraine pendant la guerre. Paris: Payot 1917. XII, 376 p.

Fedozzi, P. La guerra al commercio nemico e i diritti dei mentri. Roma: Athenaeum 1915. 19 p.

Franke, Rud. Entsprechen Kriegsgewinne der Geiste der Wehrpflicht? Leipzig: Weicher 1917. 15 p.

Herriot, Ed. Une offensive économique. Paris: Renouard 1916. 43 p.

Hirst, F. W. The political economy of war. New ed. London: Dent 1916. XII, 344 p.

Konietzko, A. Unsere wirtschaftliche Zukunft bei einem Verzichtfrieden. Weimar: Duncker 1917. 27 p.

Lavergne, Bernard. L'union commerciale des Alliés après la guerre. Paris: Alcan 1917. 77 p.

Lulvès, J. Kriegsentschädigung und Faustpfand in geschichtl. Entwicklung. Berlin: Heyman 1917. III, 44 p.

Nachimson, M. Imperialismus und Handelskriege. Bern: Wiss 1917. 167 p.

Nachimson, M. Die Wirtschaftslage der Schweiz im Weltkriege. Zürich: Grütliverein 1917. 77 p.

Neukamp, Ernst. Die Ausschaltung unseres Handels durch das Kriegswirtschaftsrecht. Berlin: Liebmann 1917. 86 p.

Radford, G. State service. London: Smith & Elder 1917.

Schöll, Frdr. Der Ausbau unserer Kriegswirtschaft. Stuttgart: Mimir 1917. 20 p.

Stegemann, Rich. Deutsches Kriegswirtschaftsmuseum. Leipzig: Brandstetter 1917. 12 p.

Szabó Ervin. Imperializmus és tartós béke. Bp.: Pallas 1918. 95 p.

Vogel, Willem. La guerre et les intérêts économiques belges. Bruxelles: Rev. int. d'écon. polit. 1917. 122 p.

Werner, M. Zur Lage auf dem wirtschaftlichen Kriegsschauplatze. Berlin: Kriegs-Presse Amt 1917. 13 p.

*

Blum, L. Krieg und Wirtschaft. DWirtschaftZ. 1917. 13, 15—6. p. 457—463.; 18. p. 514—18.; 21. p. 613—17.; 23. p. 657—61.

Eulenburg, F. Die politische und wirtschaftliche Bedeutung des Krieges mit Amerika. EuropStaatsWirtschaftZ. 1917. 2, 23. p. 580—84.

Eyssen, J. Deutschlands Aussichten in einem Wirtschaftskrieg nach Friedensschluss. ZSozialwiss. 1917. 10. p. 602—616.

Herlt, G. Der Einfluss der europäischen Menschenverluste durch den Krieg auf die Weltwirtschaft. WeltwirtschaftA. 1917. 3. p. 314—333.

Lehmann, H. Ein deutsches Kriegswirtschaftsmuseum. DWirtschaftZ. 1917. 13, 13. p. 377—81.

Neurath, O. Kriegswirtschaft, Verwaltungswirtschaft, Naturalwirtschaft. EuropStaatsWirtschaftZ. 1917. 2, 41. p. 966—69.

Pribram, K. Die wirtschaftliche Verwaltung des serbischen Okkupationsgebietes. ÖstVolkswirt. 1917. 10, 4. p. 53—56.; 5. p. 70—73.; 6. p. 93—95.

Weber, A. Preise und Wucher während des Krieges. ArchRechtsphilos. 1917. 10, 2. p. 178—83.

Zimmermann, E. Gegen den Wirtschaftskampf nach dem Kriege. EuropStaatsWirtschaftZ. 1917. 2, 35. p. 852—56.

381.2 Vállalat, vállakozás

Baur, Hans. Der Genossenschaftsanteil bei den kapitalistisch organisierten Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften der Schweiz. Bern: Stämpfli 1917. IX, 113 p.

Meyer, E. H. Genossenschaften und Kriegsstatistik. Berlin: Guttentag 1917. 100 p.

Rathenau, Walth. Vom Aktienwesen. Berlin: Fischer 1917. 62 p.

Weden, Moritz. Der Genossenschaftsverband im Kriege. Prag: Central Verb. d. dtshn landw. Genossenschaften Böhmens 1916. 27 p.

*

Human, A. Zwangssyndikate. EuropStaatsWirtschaftZ. 1917. 2, 46. p. 1071—74.

Sontag. Über Aktienwesen. Plutus. 1917. 14, 49—50. p. 508—11.

Werner, E. Die finanziellen Ergebnisse der deutschen Maschinenbau-Aktien-Gesellschaften im Jahre 1915. Techn-&Wirtschaft. 1917. 12. p. 557—569.

381.21 Tudományos üzemtan Taylorizmus

Ballewski, Albert. Der Fabrikbetrieb. 3. verm. Aufl. Berlin: Springer 1917. VII, 286 p.

Copeland, Melvin T. Business statistics. Cambridge: Harvard Univ. 1917. 696 p.

Jones, Ed. The administration of industrial enterprises. New York: Longmans 1916. VI, 442 p.

Leffingwell, W. H. Scientific office management. Chicago: Shaw 1917. 253 p.

Perrigo, C. Oscar Eug. Modern machine shop. 2-d ed. New York: Henley 1917. 384 p.

Thompson, Clarence Bertrand. The theory and practice of scientific management. Boston: Houghton Mifflin 1917. 6, 319 p.

381.63 Közélelmezés

Auer, Erhard. Die Sozialdemokratie zu den Ernährungs- und Wirtschaftsfragen. Altheimereck: Birk 1917. 32 p.

Coper, Alex. Die Brotkarte. Greifswald: Abel 1917. 59 p.

Faragó Dezső. Die zukünftige Getreideversorgung Österreich-Ungarns. Bp.: Benkő 1917. 26 p.

Gisevius, Paul. Gesellschaft zur Förderung des Baues und d. wirtschaftlich zweckmässigen Verwendung d. Kartoffeln. Berlin: Ges. z. Förd. d. Baues d. Kartoffeln. 1917. 173 p.

Junge, G. Unsere Ernährung. Berlin: Salle 1917. VIII, 94 p.

Käppeli, J. Die Lebensmittelversorgung der Schweiz. Bern: Wyss 1917. 32 p.

Montennis. Le vrai pain de France. Paris: Malvine 1917. 177 p.

Neger. Inwieweit vermag der deutsche Wald dazu beizutragen, die Volksernährung zu sichern. Leipzig: Reichenbach 1917. 27 p.

Roland, J. Unsere Lebensmittel, ihr Wesen, ihre Veränderungen und Konservierung. Dresden: Steinkopff 1917. XIX, 263 p.

- Schoenichen, Walt.* Unsere Volksernährung auf der Grundlage unserer Landwirtschaft. Leipzig: Quelle & Meyer 1917. III, 56, 46 p.
- Senator, Eduard.* Weltkrieg und Brotversorgung. Berlin: Siemenroth 1917. XII, 192 p.
- Skalweit, Aug. & Walt. Klass.* Das Schwein in der Kriegsernährungswirtschaft. Berlin: Hobbing 1917. 80 p.
- Stadthagen, Hans & Götz Briefs.* Die Preisprüfungsstellen. Berlin: Hobbing 1917. 94 p.
- Steinmetz, Stefan.* Zeitgemäßes Mehl und Brot. Freiburg i. B.: Lorenz 1917. 48 p.
- Székely Salamon.* A népesség élelmézése a háboruban. Bp.: Europa 1917. 19 p.
- Wood, Th. B.* The national food supply in peace and war. Cambridge: Univ. Pr. 1917. 43 p.

*

- Anglia.* Home production of food. Statist. 1917. 90, 2057. p. 135—6.
- Below, G.* Mittelalterliche und neuzeitliche Teuerungspolitik. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 32. p. 794—7.
- Löwe, A.* Die Massenspeisung im System der Volksernährung. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 26. p. 657—61.
- Németország.* Durchschnittspreise für die Monate des Jahres 1916. VJH-StatDR. 1917. 26, 1. p. 2—16.
- Németország.* Lebensmittelpreise im Kleinhandel in einzelnen deutschen Städten f. d. Jahr 1916 nach Monaten. VJHStatDR. 1917. 26, 2. p. 43—47.
- Pabst, R.* Das Fleischproblem in England, Frankreich und Italien. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 28. p. 698—702.
- Payen, É.* Les restrictions des denrées alimentaires dans les divers pays d'Europe. Économiste Franç. 1917. 45, 2. 49. p. 725—27.; 50. p. 755—57.
- Die Sicherung der Lebensmittelversorgung durch Lieferungsverträge. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 32. p. 790—94.
- Winkler, W.* Nahrungsspielraum und Volkswachstum. ZVolkswSozPol-Verw. 1917. 26, 1—3. p. 222—32.

382 Bányászat

- Jonstorff, H.* Das Eisenhüttenwesen. 2. Aufl. Leipzig: Akad. Verl. 1917. XII, 246 p.
- Schlegel, Frdr.* Der nordwestböhmisches Braunkohlenbergbau. Borna-Leipzig: Noske 1917. 124 p.
- Thelen, Paul.* Der deutsche Braunkohlenbergbau und seine Kartelle. Essen: Buschhaus Dr. 1916. VIII, 136 p.

*

- Dolch, M.* Kohlenfrage und zukünftige Energiewirtschaft. ÖstVolkswirt. 1917. 10, 8 p. 124—26.
- Imbusch, H.* Die Wirkungen des Rhein.-Westf. Kohlsyndikats für die Verbraucher und die Volkswirtschaft. Darb. 1917. 2, 10. p. 448—53.
- Payen, É.* Le cuir. Économiste Franç. 1917. 45, 2. 44. p. 555—57.

383 Mezőgazdaság

- Niklas, Hans.* Neue Grundlagen und Wege zur Erhöhung der Bodenproduktion Deutschlands. Berlin: Verl. f. Fachlit. 1917. 38 p.
- Niklas, H.* Bayerns Bodenbewirtschaftung. München: Lindauer 1915. 15 p. 17 t.
- Pudor, Heinrich.* Die Landwirtschaft und der geschlossene Volkswirtschaftsstaat. Leipzig: Wehner 1917.
- Seelhorst, Konrad v.* Vergleichende Zuckerrüben-Anbauversuche 1911—1915. Hannover: Landwirtschaftskammer 1917. 91 p.
- Stratz, Rud.* Die deutsche Landwirtschaft im Kriege. Berlin: Kriegspresseamt 1917. 20 p.
- Vogt, Paul Leroy.* Introduction to rural sociology. New York: Appleton 1917. 16, 443 p.
- Vonwil, Karl.* Die Landflucht. St.-Gallen: Leo Buchh. 1917. IV, 24 p.
- Wirth, Heinr.* Die Aufgaben des landwirtschaftlichen Maschinenprüfungswesens in Österreich. Wien: Gerold 1917. 23 p.

*

- Asmussen, P.* Krieg und Landwirtschaft. Nord&Süd. 1917. 163. p. 37—41.
- Leinert, R.* Krieg und Landwirtschaft. NeueZeit. 1917. 12. p. 265—272.

Ordódy J. A motóros talajművelésről. *MagyMérnKözl.* 1917. 51, 51. p. 447—51.

Payen, É. Le thé. *ÉconomisteFranc.* 1917. 45, 2. 43. p. 525—27.

383.1 Földbirtokpolitika

Ashby, Arth. Allotments and small holdings in Oxfordshire. Oxford: Clarendon Pr. 1917. VI, 198 p.

Beck Lajos. A magyar földbirtok megoszlása. Bp.: Pallas 1917. 93 p.

Carp, P. P. Auswärtige Politik und Agrarreform. Bukarest: Socec 1917. 78 p.

Reinhofer, Hugo. Was dünkt euch von unserem Grossgrundbesitz? Wien: Tempshy 1917. 64 p.

*

Czettler Jenő. Hadi telepítések Magyarországon. *MagyTársTudSz.* 1917. 19—34.

Pohlman—Hohenaspe, A. Politik der Vermehrung des kleinen Grundbesitzes. *Bodenref.* 1917. 28, 24. p. 608—11.

Quessel, L. Russlands agrarsozialistische Mission. *SozialistMh.* 1917. 3, 20—21. p. 1034—42.

383.6 Állattenyésztés.

Dahnke, Bernh. Die Bienenzucht insbesondere als Erwerbsquelle für Kriegsbeschädigte und Landarbeiter. Rostock: Hinstorff 1917. 87 p.

Grundmann. Die Bedeutung und Hebung der Ziegenzucht. Leipzig: Reichenbach 1917. 36 p.

Keller, Georg. Zucht und Haltung des Rindviehs in Baden unter dem Einfluss der staatlichen Gesetzgebung. Heidelberg: Berkenbusch 1917. 65 p.

Nordenlycht, Gust. Das deutsche Weidwerk. Leipzig: Teubner 1917. 118 p.

Schütze, Paul. Die Hebung der Kleintierzucht. Elberfeld: Meurer 1917. 14 p.

Westphal, Wilh. Die Stellung der Milchwirtschaft im landwirtschaftlichen Betriebe. Altona: Cartens 1917. 42 p.

383.7 Erdészet

Decoppet, M. Allgemeine Orientierung über die Holznutzungen in den Jahren 1914—6. Bern: Ott & Bolliger 1917. 42 p.

Guttenberg, Adolf. Grundriss der Forstverwaltungslehre. Leipzig: Deuticke 1917. VIII, 165 p.

Künkele. Aufgaben der deutschen Forstwirtschaft nach dem Kriege. Strassburg: Heinrich 1917. 31 p.

384 Iparpolitika

Benndorf, Erich. Weltwirtschaftliche Beziehungen der sächsischen Industrie. Jena: Fischer 1917. XXVII, 385 p.

Fabarius, E. A. Deutschlands Baumwollensorge in Krieg und Frieden. Essen: Baedeker 1917. 119 p.

Fleming, A. P. M. Industrial research in the United States of America. London: H. M.'s Stat. Off. 1917. VIII, 60 p.

Genf. L'effort de l'industrie genevoise pendant la guerre. Genève: Office de l'industrie 1917. IV, 70 p.

Meesmann, P. Der Kriegsausgang und die deutsche Industrie. Mainz: Diemer 1917. 36 p.

Moos, Ferd. Die französischen Absichten auf dem Gebiet der Industrien: Erz, Kohle, Eisen und Stahl. Berlin: Liebheit 1917. 15 p.

Reiff, Herm. Die Beschränkungen der Gewerbefreiheit nach deutschem Reichsrecht. Kiel: Schmidt 1917. 139 p.

Roth, W. A. Die siegreiche Technik Deutschlands. Berlin: Hobbing 1917. 36 p.

*

Bessell, H. Gewerbliches Schulwesen in Belgien. *SchmollersJb.* 1917. 41, 4. p. 157—92.

Cheap power. *Statist.* 1917. 90, 2055. p. 57—8.; 2058. p. 193—4.; 2060. p. 292—3.; 2062. p. 368—9.; 2064. p. 449—50.; 2066. p. 532—3.

Franciarszág. Les questions de main d'oeuvre après le guerre. *ÉconomisteFranc.* 1917. 45, 2. 44. p. 587—89.

Industrial profits. *Economist(Lond.)* 1917. 85, 3868. p. 524—26.

Jenny, E. Die Zerrüttung der russischen Industrie durch die Revolution. *Techn&Wirtsch.* 1917. 11. p. 520—527.

- Kertész K. R.* A felsőbb technikai oktatás a háború után. *MagyMérn-Közl.* 1917. 51, 50. p. 437—46.
- Krüssig, H.* Eine unterschätzte Industrie. *NeueZeit.* 1917. 9. p. 208—212.
- Nitrogen from the air. *Statist.* 1917. 90, 2064. p. 450—52.
- Weiss-Bartenstein, W. K.* Bulgariens Produktionsverhältnisse. *Techn&Wirtsch.* 1917. 10. p. 473—481.; 11. p. 520—527.; 12. p. 577—585.
- Wilhelm, J.* Die industrielle Entwicklung der Schweiz während des Krieges. *Handelsmus.* 1917. 32, 49. p. 541—3.
- Woldt, R.* Rüstungskapitalismus und Grossindustrie. *NeueZeit.* 1917. 6. p. 135—138.

384: — Egyes iparágak

- Blau, Jos.* Böhmerwälder Hausindustrie und Volkskunst. Prag: Calve 1917. XIV, 422 p.
- Cable, Boyd.* Dans les ateliers de l'Angleterre. Londres: Hodder 1917. VIII, 135 p.
- Caspari, Lorenz.* Die Entwicklung des Hanauer Edelmetallgewerbes 1597—1873. Elberfeld: Wuppertaler Dr. 1916. 148 p.
- Gerhardt, Paul.* Wie es in der Wollindustrie im In- und Auslande aussieht. Berlin: Adler 1917. 7 p.
- Grandmougin, Eugène.* L'essor des industries chimiques en France. Paris: Dunod 1917. VIII, 330 p.
- Kertész, A.* Die Textilindustrie sämtlicher Staaten. 2. Aufl. Braunschweig: Vieweg 1917. XXVI, 741 p.
- Kertész, A.* Bemerkungen über die weitere Entwicklung der Textilindustrie Deutschlands. Braunschweig: Vieweg 1917. 16 p.
- Rinkel, Herm.* Denkschrift über die belgische Textilindustrie. Brüssel: Staatsdr. 1916. 44 p.
- Rose, Ed.* Die Grossindustrie des Königreichs Polen. Berlin: Ebering 1917. 70 p.
- Siegel, G.* Der Verkauf elektrischer Arbeit. 2. verm. Aufl. Berlin: Springer 1917. VIII, 398 p.
- Singer, J.* Die amerikanische Stahlindustrie und der Weltkrieg. Berlin: Siemenroth 1917. III, 114 p.
- Wilberg, Gustav.* Die deutschen Band-eisen-Kaltwalzwerke und ihre Bedeutung im Weltkrieg. Bochum: Wilberg 1917. 56 p.

*

- Ciamician, G.* Le industrie chimiche senza carbone. *NuovaAnt.* 1917. 192, 1099. p. 39—45.
- Deite, K.* Zur Lage der deutschen Seifeindustrie. *DWirtschZ.* 1917. 13, 21. p. 601—12.
- Kurth, H.* Emanzipationstrebungen der chemischen Industrie Frankreichs während des Krieges. *WeltwirtschA.* 1917. 4. p. 479—513.

385 Közlekedés

- Borchardt, Kurt.* Die verkehrspolitische Bedeutung der Berliner Hoch- und Untergrundbahn. Berlin: Lantzsch 1917. 70 p.
- Roper, Daniel C.* The United States post office. New York: Funk 1917. 17, 382 p.

*

- Krakauer, V.* Der Zusammenhang zwischen militärischer und wirtschaftlicher Verkehrspolitik. *Handelsmus.* 1917. 32, 51. p. 557—9.
- Krakauer, V.* Das österreichische Verkehrswesen im Kriege. *WeltwirtschA.* 1917. 2. p. 171—203.

385.5 Vasutügy

- Baumgartner, Oskar.* Die Zukunft unserer Bahnen. Bern: Wyss 1917. 71 p.
- Moore, W. H.* Railway nationalization (in Canada). New York: Dutton 1917. 10, 181 p.

*

- Marx.* Der Austausch der Güterwagen im Bereiche des Vereins Deutscher Eisenbahnverwaltungen. *ArchEisenbahnw.* 1917. 5—6. p. 817—61.
- Mertens.* 30 Jahre russischer Eisenbahnpolitik. 1882—1911. *ArchEisenbahnw.* 1917. 5—6. p. 905—32.

385.6 Hajózás

- Isermeyer, K.* Wiederaufbau der deutschen Handelsschifffahrt. Berlin: Mittler 1917. 40 p.
- Schneller, Otto.* Der Anteil der österreichischen Schifffahrtskanäle am mitteleuropäischen Wasserstrassennetz. Wien: Manz 1917. 29 p.
- Suppan, C. V.* Die Donau und ihre Schifffahrt. Wien: Deuticke 1917. VII, 192 p.

Verhoeff, Mary. The Kentucky river navigation. Louisville: Filson Club 1917. 257 p.

*

Buetz, G. Die Handelsflotte Norwegens im Weltkriege. Nord&Süd. 1917. 163. p. 42—46.

Kreuzkam. Die Dringlichkeit der Mosel- und Saarkanalisierung in wirtschaftlicher und nationaler Hinsicht. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 19. p. 485—90.

Lindner, O. Die Zukunft der deutschen Handelsflotte. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 43. p. 1011—14.

Scharlottenburg, H. Rumäniens bisherige See- und Binnenschiffahrtspolitik. WeltwirtschWeltverk. 1917. 12. p. 290—294.

386 Kereskedelmi politika

Field, Clifton. Retail buying; modern principles and practice. New York: Harper 1917. 219 p.

Hufnagel, Leop. Handbuch der kaufmännischen Holzverwertung und des Holzhandels. 4. Aufl. Berlin: Parey 1917. IV, 412 p.

Pfeifer, Bruno. Holzhandel und Holzindustrie Ostpreussens. Jena: Fischer 1918. VII, 79 p.

Rhätus. Die moderne Reisewelt. Saison- und Handelswelt. Davos: Buchdr. Davos 1917. VII, 167 p.

Reitzenstein. Der Altonaer Fischmarkt und seine Zukunft. Altona: Funke 1917. 21 p.

Singer, Max. Die Zukunft des Handelsstandes. Wien: Suschitzky 1917. 62 p.

Zentralverband des deutschen Grosshandels. Streng vertraulicher Bericht über den beabsichtigten Zusammenschluss des ges. deutschen Grosshandels. Berlin: 1917. 23 p.

*

Brandt, O. Zur Organisation des Kleinhandels. DWirtschZ. 1917. 31, 20. p. 569—91.

Fuchs, R. Förderung des kaufmännischen Nachwuchses. Plutus. 1917. 14, 54—46. p. 485—7.

386.2 Külkereskedelem

Beun, Ernst J. P. The trade of tomorrow. London: Jarrolds 1917. 232 p.

Borgius, W. Schaffung eines zentralen Aussenhandel-Instituts durch Kartellierung der deutschen Aussenhandelsvereine. Berlin: Liebheit 1917. 19 p.

Frankfurt, Handelskammer. Belgiens Wirtschaftsleben und Handelsbeziehungen zu Deutschland. Frankfurt a. M. 1915. 108 p.

Lafond, Georges. L'effort français en Amérique latine. Paris: Payot 1917. XII, 308 p.

Leidig. Der Hansa-Bund im Kriege. Berlin: Städteverl. 1917. 15 p.

Petersson, C. E. W. How ta do business with Russia. New York: Pitman 1917. 18, 202 p.

Pulford, Edw. Commerce and the empire 1914 and after. London: King 1917. X, 248 p.

Schmidt, H. Auskunftsbuch f. d. Handel mit der Türkei. Leipzig: Teubner 1917. 178 p.

Szendrei Mihály. Az angol világgazdasági hegemonia. Sopron: Romwalter 1917. 90 p.

*

Brentano, L. Handel und Krieg. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 48. p. 1101—5.

Grundzel, J. Ein Welthandelsvertrag. Handelsmus. 1917. 32, 52. p. 565—6.

Hassel, H. Russlands Aussenhandel im Kriege und die Häfen des Baltenlandes. DRdsch. 1917. 173. p. 161—72.

Heil, Ph. Selbstversorgung und Aussenhandel. DArb. 1917. 2, 10. p. 454—59.

Hennig, R. Der stumme Handel als Urform des Aussenhandels. WeltwirtschA. 1917. 3. p. 265—279.

Leutwein, P. Der deutsch schweizerische Handelsverkehr im Kriege. WeltwirtschWeltverk. 1917. 11. p. 230—235.

Mallet, Ch. A plea for British trade. NinetCent. 1917. 487. p. 633—46.

386.3 Vámpolitika

Glatz, Frdr. Die Gefährdung von Österreichs Brotstoffversorgung durch d. geplante Einfuhrscheinsystem. Wien: Frick 1917. 82 p.

Horstman, H. Handelsverträge und Meistbegünstigung. Berlin: Heymann 1917. VIII, 189 p.

Lamp, Karl. Die Theorie des deutschen Zollrechts und der Entwurf einer neuen österreichischen Zollordnung. Tübingen: Mohr 1917. III, 96 p.

386.391 Vámszövetség Középeurópa

Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein in Österreich. Das mitteleuropäische Wirtschaftsbündnis. Wien: Fromme 1917. IV, 6 op.

Scherer, H. Das mitteleuropäische Wirtschaftsgebiet und seine Beziehungen zur Weltwirtschaft. Leipzig: Haase 1917. 75 p.

Wittek, Heinr. Die mitteleuropäischen Wirtschaftsfragen. Warensdorf: Strache 1917. 32 p.

Wolf, Julius. An der Wiege Mitteleuropas. Leipzig: Scholl 1917. 43 p.

*

Hertz, Fr. Die Frage der wirtschaftlichen Annäherungen zwischen Österreich-Ungarn und Deutschland. ZVolkswSozPolVerw. 1917. 26, 1—3. p. 136—59.

Stolper, G. Das mitteleuropäische Wirtschaftsproblem. ÖstVolkswirt. 1917. 10, 9. p. 141—43.

387 Pénz- és hitelügy

Kerr, Eleanor. The effect of wars and revolutions on government securities, external and internal. New York: Imbrie 1917. 131 p.

Schwenger, Franz. Studien über den Giroverkehr. Elberfeld: Wuppertaler Dr. 1917. VII, 104 p.

Fodd, John A. The mechanism of exchange. London: Milford 1917. XIV, 255 p.

Potu, Emile. L'unification du droit relatif à la lettre de change et au billet à ordre. Paris: Giard & Brière. 1916. XIV, 291 p.

*

Federn, W. Wechselkurse im Frieden. ÖstVolkswirt. 1917. 10, 11. p. 173—77.

Federn, W. Wechselkurse im Kriege. ÖstVolkswirt. 1917. 10, 12. p. 193—96.; 13. p. 209—12.

The United States money market. Statist. 1917. 90, 2050. p. 241—43.

387.1 Bankügy

Darmann, Wilh. Die Haftung der Banken und Bankiers für die Erteilung von Auskunft, Rat und Empfehlung. Borna-Leipzig: Noske 1917. VIII, 68 p.

Friedrich, Joh. Der Anlagezwang der Sparkassen. Leipzig: Hoffmann 1917. 39 p.

Plender, William. Enemy banks. London: H. Maj. stat. off. 1917. 32 p.

*

La Banque de France, le renouvellement de son privilège. Économiste-Franc. 1917. 45, 2. 51. p. 795—97.

Banken und Gründungswesen in Italien. ÖstVolkswirt. 1917. 10, 11. p. 177—80.

Lammers. Die Kriegsfinanzierung in den Vereinigten Staaten. BankA. 1917. 5. p. 54—56.

Scharlottenburg, R. Die Vermittlungstätigkeit der deutschen Banken im Überseeverkehr vor und nach dem Kriege. WeltwirtschWeltverk. 1917. 12. p. 273—277.

United States banking. Statist. 9117. 90, 2058. p. 181—9.

387.4 Pénz Valuta

Anderson, B. & Mc Abester. The value of money. New York: Macmillan 1917. 28, 610 p.

Censor. A nemzet pénze. Bp.: Hunnia 1917. 329 p.

Genzmer, Werner. Kritische Betrachtungen zur nominalistischen Geldtheorie. Dresden: Staub 1917. 94 p.

Hecht, C. Übungsvordrucke zum Bargeldlosen Zahlungsverkehr. Bielefeld: Velhagen 1917. 16 p.

Hein, Frdr. Bodenrente und Inlandvaluta. Bp.: Pfeiffer 1917. 22 p.

Kann, Herb. Gold oder Papier? Essen: Baedeker 1917. 44 p.

*

Balás K. Valutánk és a háborús közgazdaság. MagyarTárstudSz. 1917. 2—18.

Dalberg. Der Zusammenhang zwischen Valutarückgang und Teuerung. DWirtschZ. 1917. 13, 17. p. 478—86.

Federn, W. Abrechnungsmethoden und Papiergeld. ÖstVolkswirt. 1917. 10, 1. p. 1—5.

- Federn, W.* Geldwert und Naturalrechnungen. *ÖstVolkswirt.* 1917. 10, 8. p. 121—24.
- Federn, W.* Kaufkraft und Kredit. *ÖstVolkswirt.* 1917. 10, 9. p. 143—146.; 10. p. 159—62.
- Federn, W.* Kriegskosten und Geldentwertung. *ÖstVolkswirt.* 1917. 10, 5. p. 65—69.
- Frewen, M.* Silver in the new era. *NinetCent.* 1917. 489. p. 958—73.
- Hein, O.* Zum Inflationsproblem. Eine Erwiederung an Bendixen. *WeltwirtschA.* 1917. 3. p. 243—265.
- Iudik, I.* Inflation und Wechselkurse. *WeltwirtschA.* 1917. 4. p. 463—479.
- Liefmann, R.* Deutsche Währungsprobleme nach dem Kriege. *DWirtschZ.* 1917. 13, 19. p. 537—55.
- Rattalovich, A.* L'inflation et les prix. *Economiste France.* 1917. 45, 2. 42. p. 491—93.; 45. p. 589—91.
- Pupin, R.* La circulation et la thésaustration des monnaies d'or en France. *JISocStatParis.* 1917. 58, 10. p. 308—23.
- Schultz, H. O.* Valutapolitik im Kriege. *DWirtschZ.* 1917. 13, 14. p. 409—17.
- Werner, P.* Der Kampf um die Edelmetalle im Zeitalter des Frühkapitalismus im 16. und 18. Jahrhundert. *WeltwirtschA.* 1917. 2. p. 147—151.
- Zeiler, A.* Die Schwankungen in der Kaufkraft des Geldes und in den Kosten der Lebenshaltung. *SchmollersJB.* 1917. 41, 4. p. 241—90.

387.7 Hítelügy

- Billeter, Hans.* Le crédit foncier rural en Suisse. Neuchâtel: Atlinger 1917. IV, 190 p.
- Bizony László.* Földhítelünk jövője. Bp.: Benkő 1917. 40 p.
- Brühlmann, W.* Grundbesitz und Hypothekarverhältnisse. St.-Gallen: Schneider 1917. 44 p.
- Chang, Wu.* Chinesische Kreditvereinigung. Berlin: Scholem 1917. 52 p.

*

- Konietzko.* Ausbau und Aufgaben der Darlehnskassen nach dem Kriege. *DWirtschZ.* 1917. 13, 22. p. 634—38.
- Das landwirtschaftliche Kreditwesen in Bosnien und der Herzegowina. *InternAgrarökRdsch.* 1917. 8, 2. p. 28—35.

- Terhalle, F.* Hypothekenverlängerung nach dem Kriege. *DWirtschZ.* 1917. 13, 13. p. 382—91.

388 Biztosításügy

- Buclin, Théodat.* Les assurances agricoles dans le Canton de Fribourg. Fribourg: Saint Paul 1915. XX, 226. p.
- Fürstenberg, Karl.* Zur Feststellung des wirtschaftlichen Vorteils in d. Feuer-Versicherung. Hannover: Rechts-, Staats- u. soz. wiss. Verl. 1917. 32 p.
- Oesterwitz, Herm.* Die Lebensversicherung. Berlin-Laukwitz: Wallmann 1917. 43 p.
- Rothmeier, Karl & K. Heinrich.* Die Kinderzulagen — und Witwenrenten — Versicherung für Staatsbeamten. Projekt des bayerischen Staates. Regensburg: Manz 1917. 79 p.
- Savaète, Eugen.* Die Fusion von Versicherungs-Aktiengesellschaften. Bamberg: Nagengasl 1917. V, 109 p.

*

- Bellom, M.* Chronique des questions ouvrières et des assurances sur la vie. *JISocStatParis.* 1917. 58, 10. p. 324—27.
- Berger, J.* Die Alters-Selbstversorgung und die unmittelbare Leibrentenversicherung. *ZVolkswSoz-PolVerw.* 1917. 26, 1—3. p. 204—10.
- Quester, H.* Übernahme der Kriegsgefahr durch die deutschen Lebensversicherungsgesellschaften. *SchmollersJB.* 1917. 41, 4. p. 375—442.

388.4 Munkásbiztosítás

- Blanchard, Rolph. H.* Liability and compensation insurance. New York: Appleton 1917. 12, 394 p.
- Rhodes, J. E.* Workmen's compensation. New York: Macmillan 1917. 300 p.
- Woodbury, Rob. Morse.* Social insurance. New York: Holt 1917. 171 p.

*

- Mleinek, Kl.* Angestelltenversicherung. *ArchFrauenarb.* 1917. 5, 4. p. 196—210.

389 Állami pénzügy

- Fuffet, Jean.* Du régionalisme au nationalisme financier. Paris: Berger-Levrault 1917. X, 254 p.
- Kuczynski, R.* Unsere Finanzen nach dem Kriege. Berlin: Springer 1917. III, 31 p.
- Newcomer, Mabel.* Separation of state and local revenues in the United States. New York: Longmans 1917. 195 p.
- Schorer, Hans.* Eidgenössische Finanzprobleme. 2. Aufl. Freiburg: Gschwend 1917. IV, 123 p.

389 : 355 Háború pénzügyei

- Britain's financial effort.* London: Hodder 1917. 14 p.
- Eheberg, Karl Theod.* Die Kriegsfinanzen. 2. Aufl. Leipzig: Scholl 1917. VIII, 216 p.
- Föhrenbach, Otto.* Die deutschen Reichsfinanzen vor, während und nach dem Weltkrieg. Freiburg i. B.: Bielefeld 1917. 39 p.
- Jastrow, Ignaz.* Gut und Blut fürs Vaterland. Vermögensopfer. Steuerfragen. Berlin: Reimer 1917. XI, 314 p.
- Katona Sándor.* Téves nézetek a háborús pénzügyekről. Bp.: Benkő 1917. 35 p.
- Noël, Ernst.* Die Unterbringung von Kriegs- und Friedensanleihen in den minderbemittelten Volkskreisen durch Sparvereinigungen. Jossen b. Berlin: Selbstverl. 1917. 38 p.
- Roller, Benno.* Über die Möglichkeiten der Sanierungen der Staatsfinanzen. Mit e. Kommentar v. Franz Karl Graf Marenzi. Bp.: Grill 1917. 53 p.
- Schumacher, Herm.* Deutschland und Englands finanzielle Kraft. Berlin: Siegesmund 1917. 48 p.
- Wood, Thomas & Arthur Henderson.* British finance and Prussian militarism. London: Hodder 1917. 22 p.
- Zedlitz-Neukirch.* Neuaufbau der Finanzen nach Friedensschluss und qualitative Sparsamkeit. Stuttgart: Enke 1917. 21 p.

*

- Amonn, A.* Kriegsfinanzierung und Kriegskosten. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 38. p. 901—903.; 39. p. 932—35.
- Ballod, K.* Die Finanzen nach dem Kriege. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 34. p. 826—34.; 37, 6. p. 885—894.
- Biró B.* Állami háztartásunk a háború első évében. Közgazd.Sz. 1917. 58, 6. p. 841—942.
- Boldt, O.* Der Reichsfinanzbedarf nach dem Kriege. Nord&Süd. 1917. 163. p. 235—44.
- Eichmann.* Zur Reichsfinanzreform. AnnDReich. 1917. 50, 5—6. p. 308—15.
- Federn, W.* Kriegskosten und Vermögensveranlagung. ÖstVolkswirt. 1917. 10, 6. p. 91—3.
- Jaffe, E.* Die kommende Reichsfinanzreform. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 50. p. 1147—51.; 51. p. 1175—77.; 52. p. 1191—95.
- Kuczynski, R.* Kriegsfinanzpolitik in Deutschland und England. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 43. p. 1025—30.
- Kuczynski, R.* Reichsfinanzreform. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 45. p. 1050—55.
- Lachapelle, G.* Les finances françaises pendant la guerre. RevPolParl. 1917. 93, 277. p. 298—301.
- Mayr, G.* Der arme und der reiche Staat. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 34. p. 908—14.
- Money cost of the war. Statist. 1917. 90, 2065. p. 484—5.; 2066. p. 524—5.
- The new French loan. Economist (Lond.) 1917. 85, 3872. p. 760—61.
- Schmidt W.* Die Abbüderung der Kriegskosten durch das Reich. DWirtschZ. 1917. 13, 15—6. p. 441—56.
- Sussnitzki, A. J.* D j a w i d Beys Kriegsfinanzpolitik. SchmollersJB. 1917. 41, 4. p. 443—64.

389.1 Egyedárúságok

- Aschoff, Ludwig.* Form und Endziel einer allgemeinen Vorsorgung mit Elektrizität. Berlin: Springer 1917. IV, 84 p.
- Goldscheid, Rud.* Staatssozialismus oder Staatskapitalismus. Wien: Anzengruber 1917. XVIII, 186 p.

Pinner, Walt. Eine halbe Milliarde Getreidemonopolertrag ohne Brotpreiserhöhung. Berlin: Verb. d. Getreidevereinigungen 1917. 15 p.

Ritter, Erich. Die öffentliche Elektrizitätsversorgungen. Berlin: Hande 1917. VIII, 158 p.

*

Heiss, Cl. Entwürfe zur staatlichen Regelung der Elektrizitätsversorgung und die Tarifffrage. SchmollersJB. 1917. 41, 4. p. 193—240.

389.2 Állami adók és illetékek

Barker, Harry. Public utility rates. New York: Mc Grave Hill 1917. 14, 387 p.

Kaecirek, Franz. Die österreichische Fleischverzerungssteuer. Prag: Rivnac 1917. XIV, 317 p.

Mayer, Ph. Otto. Die Beseitigung der Gemeindeumlagen in Bayern. München: Schweitzer 1917. 40 p.

Pikler J. Gyula. Bettermet, értékemelkedési adó, elégtelenül kihasznált telkek adója és általános telekértékadó. Bp.: Háziny. 1917. 54—82 p

Pikler J. Gy. A városi telekértékadó. Bp.: 1917. 24. p.

Stein, Ottokar. Wohnungsnot, Steuerformel und Absonderung der Grundrente. Wien: Gerold 1917. 32 p.

*

Die Besteuerung der Landwirtschaft in Bosnien und der Herzegowina. InternAgrarökRdsch. 1917. 8, 3. p. 58—62.

Gotthardt, G. Kriegsfragen der Steuerpolitik. AnnDReichs. 1917. 50, 5—6. p. 274—307.

Klug E. A bortermelési adó. AdóIII Sz. 1917. 6, 10. p. 525—30.

Oppenheimer P. Földértékadó vagy belső telepítés. HuszadikSzáz. 1917. 36, 5. p. 277—297.

Postelberg, E. Wertzuwachssteuer. ÖstVolksw. 1917. 10, 7. p. 108—11.

Schwarz, F. Die Grundlage für die Veranlagung der allgemeinen Erwerbsteuer. ÖstVolkswirt. 1917. 10, 1. p. 5—8.; 2. p. 21—23.

Vogel, E. H. Das Vermögen als Besteuerungsgrundlage in Österreich. ÖstVolkswirt. 1917. 10, 12. p. 196—198.; 13. p. 212—15.; 14. p. 231—33.

Wassermann, L. Die deutsche Branntweinsteuergesetzgebung im Kriege. AnnDReichs. 1917. 50, 5—6. p. 348—61.

Wiegmann, R. Grundsteuerpolitische Tagesforderungen. JBBodenref. 1917. 13, 4. p. 244—68.

Báró Láng Lajos †

(1849—1918.)

Báró Láng Lajos, hazánk egyik legkiválóbb közgazdája és statisztikusa folyó évi márczius 28-án Budapesten, szülővárosában, szivszélhűtés következtében, meghalt. Halála szép volt, mint élete. Halálát megelőzőleg alig egy órával, még élénken fejtegette barátja és tanártársa, Concha Győző egyetemünk kitünősége előtt a valutáról megírandó értekezésének tartalmát. Élete utolsó órájában is azzal foglalkozott, a mi legkedvesebb volt előtte: tudományával. Halála nemcsak a tudományos világot érinti fájdalmasan, hanem a politikai életnek is nagy vesztesége. Távozása az élők sorából gyászba borítja mindazokat a közintézményeket, a melyeknek szolgálatába állította nagy tehetségét, sokoldalú tudását és értékes munkaerejét, így a Magyar Tudományos Akadémiát, a kir. magyar Tudomány-Egyetemet és a Magyar Közgazdasági Társaságot, a melynek első elnöke és 1893-ban, éppen 25 évvel ezelőtt, megalapítója, majd tiszteletbeli elnöke volt.

Láng Lajos 1849. október 13-án született Budapesten. Tanulmányait itthon, majd Berlinben és Párisban folytatta és azok befejezése után a budapesti egyetemen magántanári képesítést szerzett. 1878-ban a politikai pályára lépett és mint a szabadelvűpárt tagja az országgyűlés képviselőházában élénk tevékenységet fejtett ki. Szerkesztője volt a „Nemzet” című napilapnak is, de ettől az állásától megvált, a mikor 1883-ban az egyetemen a statistika tanára lett. 1889-ben pénzügyi államtitkárrá nevezték ki Wekerle Sándor pénzügyminister mellé. 1893-ban lemondott és ismét elfoglalta az egyetemen katedráját. 1896-ban a képviselőház alelnökévé választotta, 1902-ben kereskedelemügyi minister lett, 1903-ban visszatért az egyetemre, a melynek rektora volt, az 1905/6. tanévben. Noha — különösen élete vége felé — legjobban szerette egyetemi tanári hivatását, mégis csaknem egész életén keresztül párhuzamosan foglalkozott a politikával és a tudománnyal. A Magyar Tudományos Aka-

démia 1883-ban levelező; 1892-ben rendes tagjává választotta. Elnöke volt az Akadémia kebelében működő nemzetgazdasági bizottságnak is és tagja lett a keleti bizottságnak. Az országgyűlés képviselőházának pénzügyi bizottságában is az elnöki széket töltötte be haláláig. A Société de Statistique de Paris 1901. december 18-iki ülésén e sorok írójával egyidejűleg tiszteletbeli tagjává választotta. Épp így rendes, majd tiszteleti tagjává választotta az Institut International de Statistique. Számos kitüntetésben volt része. Ő Felsége belső titkos tanácsosa volt és az I. oszt. Vaskorona-rend tulajdonosa. 1911-ben „csanakfalvi“ előnévvel bárói méltóságot kapott.

Tudományos művei közül különösen kiemelendők: „A közgazdaság elmélete“, a mely Budapesten 1882-ben jelent meg és a közgazdaságtan alapfogalmait elemzi. Tisztán elméleti jellegű munka, a melyet tanítványai szorgalmasan olvastak. „Javaslat a quota megállapítására“, a mely politikai jellegű munkájával 1897-ben, nagy sikere volt, merő pártszenvédélytől és elfogultságtól menten, tárgyilagos jelenségekből iparkodott megállapítani az Ausztriával közös ügyek költségeihez való hozzájárulás arányszámát. Gondos és széles látkörű fejtegetések után azt javasolta, hogy a szesz-, cukor-, sör- és ásványolajadóból, továbbá a dohány- és sómonopoliumból eredő állami bevételek egymáshoz aránya szolgáljon a közös költségek fedezeti hányada gyanánt, vagyis a quota-kulcs alapjául. (Az eredmény 32·92 és 67·08). E kulcs csakis mérvben tért el az akkori törvényes aránytól, de a folytonos surlódások és állandó bizonytalansággal járó alap helyébe tárgyilagos új alap került volna. Láng nagyterjedelmű közgazdasági műve: „A vámpolitika az utolsó száz évben.“ Megjelent 1904-ben. E nagyszabású munka leghivebben tükrözi vissza Láng gazdaságpolitikai tudományos egyéniségét, mely a gazdasági szabadság hirdetésében jut kifejezésre. A különböző országok vámpolitikájának részletes, bírálatos ismertetése után a kereskedelempolitika gazdasági törvényét abban állapíthatjuk meg, hogy a kivitel megakadályozását célzó tilalmi rendszert, a behozatali korlátozó és a kivitelt előmozdítani törekvő védvámrendszer követi, hogy később a szabad, kereskedelmi rendszernek hagyjon helyet, a melyet ismét a mezőgazdasági és ipari védvámrendszer követ. Láng e nagyszabású művének részletes ismertetésétől e helyen eltekinthetünk, mert azt behatóan ismertette e sorok írója. (Conrad: Jahrbücher. Nationalökonomie und Statistik. III. Folge 28. Band. Jena 1904. (407—410. lap.)

Utolsó és legterjedelmesebb műve: „A statistika története. Bevezetésül Magyarország statistikájához.“ 1913.

Noha e könyvben Láng a statistika tudománytörténetét nyújtja és pedig eredeti forrástanulmányok alapján, a legrégebb időtől fogva ko-

runkig, mégis főképen Malthus és Quetelet munkásságának beható, teljesen önálló méltatását jelenti. De mint magyar statisztikus iránytadó módon foglalkozik Schwartner Mártonnal, a mult század nagy statisztikusával, a kit a feledésből Láng könyve mindenkorra ki fog emelni.

Láng egyéb munkái közül megemlítendő: „A magyar és osztrák államháztartás“ (1881); „Minimum és homestead“ (1883); „Minimum és majoratus“ (1883); „A nemzetiségek Magyarországon és Ausztriában“ (1898).

Láng Lajos agrárpolitikai, kereskedelem- és vámpolitikai pénzügyi és statisztikai műveit éles ítélőképesség, az irány könnyedsége és előkelősége jellemzik. A külföldi irodalomnak is alapos ismerője volt. Mint gyakorlati államférfiúnak alkalma volt elméleti tudását és készségét gazdasági kérdések szabályozásánál értékesíteni és azok megoldásánál mérvadóan közreműködni. Lángban, a tudósban és államférfiuban, megtestesült a teljes értékű tanár is. Belső vágya volt tanítványaiba oltani gazdaságpolitikai felfogását: a gazdasági szabadságot, az u. n. manchesterismust és liberalismust megtestesítő irányzatot.

A magyar közgazdasági tudomány történetében Láng Lajos állandó tiszteletben fog maradni.

Emlékét soha el nem muló kegyelettel fogjuk megőrizni.

Fellner Frigyes.

A theoretikus gazdaságtan alapproblémái.

Mivel foglalkozik az a tudomány, melyet nemzetgazdaságtan, közgazdaságtan, társadalmi, politikai vagy egyszerűen gazdaságtan névvel illetünk?

Ez az a kérdés, melyre elsősorban akarok felelni e rövid fejtegetésben. Minden tudomány alapvető kérdése: megjelölni, körülírni a jelenségek azon körét, melylyel foglalkozik; úgy, hogy ne maradjon kétség arra nézve, mivel kell foglalkoznia az illető tudománynak s mi esik kívül rajta. Ez a kérdés, illetve a reá adott felelet az első szokott lenni akkor, ha a tudomány kész eredményeit ismertetjük olyanokkal, kik tanulni akarnak, de természetesen utoljára kerül sorra a kutatásnál. Utoljára azért, mert előbb tisztában kell lennünk az egyes jelenségekkel és problémákkal s csak azután szerezhethetünk magunknak áttekintést rajtuk, csak akkor válogathatjuk ki és különíthetjük el véglegesen azt, a mi együvé tartozik, attól, a mi nem odavaló. Hogy tehát a gazdaságtan helyes fogalmához jussunk, azokból a problémákból kell kiindulni, melyek tárgyát képezik.

Azok a definitiók, melyeket eddig erről a tudományról adtak, rendkívül eltérnek egymástól. S ez az eltérés nem szorítkozik arra, hogy a jelenségek és problémák ugyanazon körét tartva szem előtt, erről a körről különböző meghatározásokat adnak az egyes írók; hanem messze eltérnek egymástól már a tudomány körét illetőleg is. Egyik sokkal tágabbra veszi azt, mint a másik; előtérbe tol olyan részeket, melyeket a másik egészen kirekeszt; a harmadik oly légius, hosszas analízis eredményeként leszűrt fejtegetésekben látja a tudomány lényegét és kizárólagos tartalmát, a melyek a legtöbb íróra nézve teljesen ismeretlenek, nem is szerepelnek problémákként.

Ahelyett, hogy e különböző s a legtöbb esetben mivel sem indokolt, hanem természetes magátólértetődőséggel, quasi orákulumszerűen odavetett meghatározások hiányaival foglalkoznék, a következőkben igyekszem a kérdést annyira megközelíteni s annak gyökeréig hatolni, a mennyire lehetséges. S ha a megoldás sikerül, akkor önmagában foglalja az ellentétes és eltérő nézetek kritikáját.

Az ember, mikor öntudatra ébred, itt találja magát egy végtelen világ, egy rejtélyes világ közepett. Egy sajátságos ösztön, a kíváncsiság, arra indítja, hogy igyekezzék megismerni ennek a világnak ezer csodáját, megérteni a rendet és erőt, mely összetartja.

De egy más oka is van annak, hogy az ember az őt környező világ jelensegeit megérteni törekszik. Az ember éppen úgy, mint az élő lények mind, keresi az élvezetet, a boldogságát és kerüli a szenvedést. Boldogsága és szenvedése nagyrészen függ az őt környező világtól, hisz onnan szerzi be táplálékát, ott keres oltalmat az időjárás viszontagságai ellen stb. A boldogságra való törekvés, sőt részben maga a lét-fentartási ösztön arra sarkalja, hogy minél jobban megismerje a világot avégett, hogy minél inkább felhasználhassa a saját javára.

E két ösztön: a kíváncsiság és a boldogságra törekvés hajtja az embert ismeretek szerzésére. Azokat az ismereteket, melyek csak kíváncsiságunkat elégítik ki, a nélkül, hogy hasznosíthatók volnának reálisabb célokra, — a philosophia neve alá foglaljuk; azokat az ismereteket pedig, melyek eszközül szolgálnak, practikus, hasznossági célok megvalósítására, — a tudomány fogalma alá soroljuk. Természetes, hogy a tudomány ismeretei egyúttal kíváncsiságunk kielégítésére is szolgálnak; de nemcsak erre. Mig a philosophiai ismeretet az jellemzi, hogy pusztán kíváncsiságunkat elégíti ki s további célok megvalósítására nem használható. A hasznosság, precízebben szólva: a felhasználhatóság az a szempont, mely a philosophiát a tudománytól élesen megkülönbözteti. Tehát azon ismeretek is, melyeket de facto minden hasznossági szemponttól mentes, tisztán a kíváncsiság által vezérelt kutatás vetett felszínre, azonban később practikus hasznossági célok valósítására alkalmasoknak bizonyultak: tudományos ismeretek; viszont azok, melyek hasznossági szempontok által vezérelt kutatásnak practikus célokra alkalmatlan melléktermékei (pl. összefüggések, melyeket a kutató véletlenül fedez fel munkája közben) philosophiai ismeretek.

Ez a felfogás persze egyenes ellentétben áll a tudomány öncélúságáról hirdetett s még ma is elterjedt tanítással. Sokan a tudomány lealacsonyítását látják abban, ha a tudomány a „kufár utilitarismus rabszolgájává“ szegődik s azt hiszik, hogy a tudomány méltóságának jobban megfelel, ha az nem eszköz practikus célok szolgálatában, hanem önmagáért létező, minden célszerűségi szemponttól független valami. Fölösleges ezzel a felfogással szemben rámutatni arra, hogy minden emberi alkotás — s így a tudomány — létjogosultsága és kizárólagos értéke abban rejlik, hogy az az alkotás az emberi élet, az emberi boldogság gyarapítására szolgál, arra használható. Ettől eltekintve is, a tudomány lényegének kérdése pusztán ténykérdés; akik a

tudomány méltósága nevében tiltakoznak az utilitarismus ellen, azok a helyett, hogy objectiven kutatnák: miben áll a tudomány jellegzetessége, meghamisítják, megfertőzik kutatásukat egy indokolatlan és tudományellenes tendenciával, mert a tudomány meghatározásaként azokat az ismérveket állítják oda, amiket ők a tudomány sajátosságainak szeretnének. Nem azt kérdik: mi a tudomány, hanem milyennek kellene a tudománynak lennie, hogy minél imponálóbb legyen. S az utóbbi kérdésre adott feleletet az előbbi kérdés számlájára könyvelik el. Ha nem esünk ily tévelygések áldozatául, akkor lehetetlen félreismernünk, eltagadnunk a tudomány utilitaristikus jellegét.

Kérdés már most: mi különbözteti meg a gazdaságtant a tudomány egyéb ágaitól, mik a mi tudományunk specziális jellemző vonásai?

Az embert szükségletei ráutalják a kültermészet egyes javaira. Ily javaknak a szerzése az ember egyik legfontosabb céljává lesz. Ehhez képest természetesen iparkodik a javakból minél többet szerezni. A szerzésnek pedig két módja van: 1. új javak termelése és 2. meglévő javak eltulajdonítása. Az előbbi célból az ember különböző módszereket eszel ki, hogy minél előnyösebben minél több jószágot termeljen. E módszerek összessége egy tudományt képez, melynek feladata arról gondoskodni, hogy minél több jószágot lehessen termelni az emberi szükségletkielégítés céljaira. Azonban az emberi szükségletkielégítés még egyáltalán nincs biztosítva azzal, hogy sok jószágot termelünk. Lehetséges ugyanis a javak oly aránytalan eloszlása, hogy az egyik embernek túlsok, a másoknak jóformán semmi sem jut, úgy hogy a legintenzivebb productio mellett is a társadalom jelentékeny része nyomorban sinylődhet. Gondoskodni kell tehát a javak arányos elosztásáról s ennek előfeltételeként meg kell ismerni azokat a törvényeket, melyek a javak elosztását szabályozzák. E törvények szintén tudományos ismeretek. Forma kérdése, hogy az említett két problémát, a termelést és jövedelemelosztást külön tudománynak, vagy egy tudomány két ágának tekintjük-e. A lényeg az, hogy a két probléma annyira eltérő elemekkel dolgozik, hogy célszerű a kettőt különválasztani és az előbbi — mint az újabb írónál egyre gyakrabban történik — „termelési technika“ elnevezése alatt önállósítani. A természetes különállást úgy sem szüntethetjük meg azáltal, ha mesterségesen egy egységbe akarjuk a kettőt forrasztani.

Ki kell itt térnem egy felfogásra, mely az előbb mondottakkal éles ellentétben egész társadalmi berendezkedésünket s így a jövedelemeloszlást is, a termelési technika függvényének tekinti. A történelmi materializmus és különösen annak atyamestere, Marx, vallják e tant, mely szerint a mindenkori termelési viszonyok kérlelhetetlenül szabják meg az emberiség életberendezkedését. E tan annyira elterjedt; oly kézzelfoghatónak látszó, az emberi elmébe annyira belegyökeredzett „igazságok“-ra hivatkozik; s kritikusai oly tehetetlenek voltak, — hogy megdöntéséhez ma már nemcsak az emberek értelmét kell meggyőzni, de ösztönszerű előítéleteit kell lerombolni.

Kétségtelen tény ugyanis, hogy a termelési technika átalakulása a történelem szerint mindig együtt járt a jövedelmi viszonyok megváltozásával, egyes osztályok vagyoni emelkedésével, mások sülyedésével. Míg az ipar s nevezetesen a gépgyártás föllendülése előtt hosszú évezredekben keresztül a földbirtokos aristokratia volt a vagyon egyedüli birtokosa, addig az újkor századaiban a találmányok, felfedezések révén lehetővé vált ipari fellendülés a tőkés osztályt nemcsak megteremtette, de mihamar jövedelem tekintetében vezető osztálylyá emelte. És nemcsak nagy vonásokban, de kisebb részleteiben is hasonló következményei voltak a termelési technika átalakulásának: a mily mértékben növekedett a munkamegosztás és szorította hátra az emberi munkaerőt mesterséges szerszámokkal, olyan mértékben haladt lépésről-lépésre a kapitalizmus világhódító útján. Szóval a termelési technika átalakulásának tényét ez átalakulás mérvének megfelelő arányban követte nyomon a jövedelmi viszonyok átalakulása.

Már pedig a felületes (hogy felületes, azt rögtön bizonyítom) gondolkozás azt tartja az okozati viszony egyetlen kriteriumának, hogy az egyiknek megjelenését nyomon követi a másik. Van ugyan egy felfogás — nem kisebb gondolkodó, mint Kant, szentesítette, — mely szerint az okozatiság fogalmához elengedhetetlen még a szükségszerűség érzete, tehát az az érzésünk, hogy a második ténynek mindig nyomon kell követnie az elsőt. Ez a Kant-féle felfogás azonban nyilvánvalóan helytelen. Mert hiszen egyrészt természetünkben gyökeredzik, hogy mindazt, amitől soha eltérést nem tapasztalunk, éppen ezért, sőt *csakis* ezért, szükségszerűnek érezzük. A szükségszerűség érzete tehát egy fikarcznyival sem mond többet, mint hogy az illető tények között bizonyos viszony mindig egyformán volt tapasztalható. Márészt pedig, mint minden érzés, úgy a szükségszerűség érzése is egyéni dolog, subjectiv valami, aminek az okozatiság objectiv tudományos fogalmához nem lehet döntőleg köze. Szóval ezzel a kantista felfogással szemben határozottan előnyben van az a másik felfogás, melyet kritizálunk.

S ez a felfogás mégis felületes. Egy plausibilisnak látszó, de helytelenül értékelt körülményre támaszkodik. Valaminek az oka után csak akkor szoktunk érdeklődni, mikor változást tapasztalunk a dolgok eddigi rendjében. Akkor kérdezzük: mi lehet e változás oka? S a „józan ész“ persze ezt az okot valami olyan körülményben keresi, ami eddig nem volt tapasztalható. Mert hisz — így okoskodik — azok az erők, melyek eddig is működtek, nem okozhatják a változást, mert ha erre képesek volnának, akkor már abban az időpontban kellett volna ezt eredményezniök, mikor működésbe léptek. A változást eszerint csak valami új mozgó tényezőnek a közbenjövete okozhatja. Így: ha a jövedelmi viszonyokban változást tapasztaltunk, kutatnunk kell oly tényező után, mely azelőtt nem működött s amelynek működésbe lépését nyomon követte a jövedelmi viszonyok változása. Ilyen tényező pedig a termelési technika egy-egy új fejlődési stádiuma, mely mindig megelőzi a jövedelmi viszonyok átalakulását.

Ne feledjük azonban, hogy egy okozatnak a létrehozásához gyakran több tényező együttes közreműködése szükséges, amelyek közül esetleg egyesek már előzőleg is működtek, azonban az okozat csak a még hiányzó tényező közbenjöveteire valósulhat meg. Egy egyszerű példa megvilágítja az esetet. Egy épülő ház tetején egy kötelet elvágunk, a rajta függő kő leesik s agyonüti az arra haladó embert. Mi az oka a balesetnek? Nyilván, hogy a kötelet elvágták, — sietnek a válasszal. Mindenki tudja persze, hogy a kötélevágása csak azért lett végzetessé, mert a Föld vonzóerejénél fogva a kő leesett. Ha a Földnek vonzóereje nem volna, a baleset nem következik be a kötélevágása dacára sem. De a Föld vonzóerejét sem lehet okolni, főleg a praktikus gondolkozás előtt directe nevetséges volna ez; hiszen a Föld vonzóereje tegnap, tegnapelőtt is hatott, s így nem magyarázza meg, hogy miért éppen a ma arra haladó embert érte a baleset. Az ilyen állandóan ható erővel úgy szoktunk lenni, hogy mivel mindig hat s így a változásnak nem nyújthatja magyarázatát, a praktikus gondolkozás egyszerűen elhanyagolja az események magyarázatánál. De a tudományos magyarázat nem zárkózhatik el ezeknek az erőknek figyelembevételétől és kellő értékelésétől.

Sőt tovább kell mennünk! A felhozott példában az az erő, mely a hatást előidézte, a Föld vonzóereje volt; a kötélevágása nem aktiv mozgó, hanem csak mellékincidens, mely a mozgó erő működését lehetővé teszi. A Föld vonzóereje hozza le a téglát, s a kötelet, amíg el nem vágják, csak akadálya volt annak, hogy a Föld vonzóereje érvényesülhessen. Nem is működő, cselekvő erő volt, csak egy tehetetlen negatívum, mely a cselekvő erő működését ideig-óráig késlelteti. Amíg az akadály fennállott, a cselekvő erő nem érvényesülhetett; mihelyt az

akadály eltűnt, az erő magától előidézte a hatást. Fonák dolog volna a pusztán passiv ellenállást tanusító tényezőt mozgató erőnek tartani. Pedig az a felfogás, mely valamely változás okát egy, a változás előtt nem ható tényezőben keresi, nagyon gyakran erre a fonák álláspontra téved.

Áll ez arra a tanra nézve is, mely a jövedelemeloszlást a termelési technika függvényének tekinti. Figyelmen kívül hagy olyan állandóan ható erőket, melyek lényeges és elsősorban döntő jelentősége a jövedelemeloszlás szempontjából el nem tagadható; annyira, hogy Marx és követői sem tagadhatják meg jelentőségüket, csak fejtegetéseik közben nem gondolnak rájuk, mert ezek állandóságuknál fogva a jövedelmi viszonyok változásait úgysem magyarázzák meg. Ezek az állandóan ható tényezők: a magántulajdon rendszere és a verseny kisebb-nagyobb szabadsága. Az előbbi az egész történelmi korban keresztül domináló szerepet játszik s ha mellette egyéb tulajdonformák maradványai existáltak is hosszabb-rövidebb ideig, — ezek mindig túlságosan alárendelt jelentőségűek voltak a népek kulturális fejlettségének legalsóbb fokait kivéve. A szabad verseny teljes mértékben soha sem volt meg, ma sincs; de a capitalismus fejlődésének Marx és a materialista iskola tanította menete — amint ez részben igazolt is — mindig feltételezi a verseny bizonyos mérvű szabadságát, mely nélkül az általuk leirt folyamatok elképzelhetetlenek. Az a tanítás tehát, mely a jövedelmi viszonyokat a termelési technika függvényének mondja, szükségképpen feltételezi a magántulajdon és szabad verseny közreműködését, csakúgy, mint a ház tetején levő kő leesésének magyarázata feltételezi a Föld vonzerejét.

A szabad verseny és a magántulajdon rendszere, az emberi természetben rejlő önzéssel párosulva, mindig arra tendált, hogy az egyén minél nagyobb gazdagságra tegyen szert. A hol nincs magántulajdon és nincs szabad verseny, ott a termelési technika akármilyen átalakulása sem képes a jövedelmi viszonyok átalakulását eredményezni. Ezek azok az erők, melyek az egyes osztályok jövedelmi viszonyait szabályozzák. A mindenkori termelési technika csak eszköz ezeknek a mozgató erőknek a szolgálatában. Ugy is lehet felfogni, hogy a termelési technika fejletlensége, illetve kedvezőtlenége valamely osztályra nézve, akadálya annak, hogy a szabad verseny és magántulajdon elve, az egyéni önzés által irányítva, a megkívánható jövedelmet eredményezze.

Szóval a termelési technika nem activ szabályozója a jövedelmi viszonyoknak, hanem csak negatív tényező, akadályozója az activ mozgató erők bizonyos határon túl való terjeszkedésének.

(Csak melleleg jegyzem meg ehelyütt, hogy az állandóan ható erők szerepének elhanyagolása és jelentéktelen, de a nyomukban járó

változások révén feltűnő tényezőknek az a teljesen hibás felfogása, melyre itt rámutattam, a sociológiai tudományokban általában nagyon elterjedt s a legnagyobb és legmesszebbható tévtanokat eredményezte, melyeket megdönteni éppen azért nem sikerült eddig, mert az állandóan ható erők szerepét senki sem világította meg kellő élességgel. E szerep helyes megvilágítása és következtetés alkalmaztatása a jelenleg leghatalmasabb sociológiai doctrinákat hivatott porba dönteni.

Hogy a magántulajdon és szabadverseny elvei nélkül mennyire nem függ a jövedelem megoszlása a termelési technikától, azt maguk a materialisták láthatják legjobban a socialista államról alkotott eszményben. A leghatékonyabb, legfejlettebb társadalmi productio, a gépek és egyéb eszközök legelőnyösebb combinatiója daczára a socialista államban nincs meg az a jövedelemeloszlási aránytalanság, a tőkésosztály vagyoni onnipotenciája. Miért? Mert nincs magántulajdon a termelési eszközökre nézve, nincs szabadverseny. Ez a tanulság vonható le, ha nem is domborodik ki annyira praegnánsan, az utóbbi évtizedek történelméből is. A munkásság mozgalma a gépek egyre nagyobb térhódítása daczára a munkabér fokozatos emelkedésére vezetett. Miért? Mert csökkentette és egyre csökkenti a szabadversenyt a munkások között, a sztrájkok és egyéb módok által akadályozván meg, hogy egyik munkás a másikat — a szabad verseny értelmében — kituretje azáltal, hogy kisebb bérért hajlandó munkába szegődni. Pedig ha a termelési technika irányba szabná meg a jövedelmi viszonyokat, akkor — egészen úgy, mint Marx leírta — a termelési technika mai egyre capitalistikusabb jellegével a munkásosztály növekvő nyomorának kellene együtt járnia.

Eddigi fejtegetéseink alapján is kétségtelen azonban, hogy legalább is a fejlődés eddigi menetét és a jövedelemeloszlás mai állását a termelési technika állása és főbb eredményei nélkül nem tudjuk megérteni. Szóval, ha nem is kizárólagosan domináló, de mindenesetre oly tényezők ezek, melyeket a jövedelem tanánál elhanyagolni, figyelmen kívül hagyni nem lehet. Kérdés tehát: nem szükséges vagy legalább kívánatos-e a termelési technika és a jövedelemeloszlás tudományát egy tudománnyá foglalni össze?

Valóban, a jövedelemeloszlás tana tekintettel van a termelési viszonyokra, illetőleg annak tényeit alapul veszi, felhasználja. De ha ez maga okot szolgáltatna a két tudomány egységesítésére, akkor, az orvosi tudomány egyik-másik ágát is egyesíteni kellene a chemiával, mert amaz erre támaszkodik, eredményeit felhasználja. Hasonló kapcsolat az összes tudományok bármelyikéről kimutatható a nélkül, hogy ezáltal önállóságát elvesztené. Csak ha a jövedelemeloszlás jelenségeinek megértése lehe-

tetlen volna a termelés mechanizmusának tüzetes ismerete nélkül, ha oly szerves kapcsolatban volnának, hogy az egyiknek nemcsak végső tényei, hanem egyes részei is elválaszthatlanul belekapcsolódnának a másikba, akkor lehetne egységükről beszélni. Addig, míg ezt kimutatni nem sikerül, teljesen czélszerűtlen volna a mesterséges egységbe-borítás.

Ujabban egyre több kísérlet van tényleg, amelyek a termelési technikát elválasztják a jövedelemeloszlás tudományától s csak ez utóbbit foglalják a nemzet-, köz-, társadalmi vagy egyszerűen gazdaságtan fogalma alá.

* * *

A gazdaságtan e szerint a jövedelemeloszlás törvényeit kutatja; azokat a törvényeket, a melyek szerint a létező javak az emberek között megoszlanak. Nem törődik azzal, hogyan készültek ezek a jószágok, hogyan szaporíthatók. A kész jószágot veszi kiindulópontul; a mi ezelőtt volt, a termelés stb., az rajta kívül esik.

A gazdaságtan alapvető fogalma tehát a jövedelem fogalma. Mi az a jövedelem? A jövedelem mindenekelőtt vagyonszaporulat. Bizonyos új vagyonszaporulatok összessége, melyek a gazdálkodó szükségletkielégítésére használhatók. De nem minden vagyonszaporulat jövedelem. Például valaki megüti a főnyereményt. Ez a félmillió vagyonszaporulat nem tartozik az ő jövedelméhez. Ezt mindenki érzi. Viszont azonban, mikor már megvan a pénz s ő egy földbirtokot vásárol, ennek a birtoknak hozadéka már jövedelem. Miért? Mert ez évenként visszatér, erre számítani lehet, erre a hozadéka alapíthatja a gazdálkodó az ő szükségletkielégítését. A jövedelem fogalmához tartozik bizonyos fokú állandóság, időről-időre visszatérés.

Még egy megszorítást kell tenni. Ha valaki szőlőből bort présel, akkor új vagyonszaporulat (bor) birtokába kerül. De ezzel egyuttal eltűnt a vagyonából a szőlő. A vagyona ennyivel csappant. Nem lehet azt mondani, hogy az egész bormennyiség a jövedelem javára irandó. A jövedelem csak úgy állapítható meg, ha az új javakat hozzászámítjuk, a vagyonból kilépő, új jószágok termelésére fordított javakat viszont levonjuk. (A jövedelmet természetesen nem érinti a gazdálkodó fogyasztása; a vagyonnak ezen módon való csökkenése a jövedelem célja; a jövedelem nagyságát csak az a vagyoncsökkenés befolyásolja, melyet új javak termelésére fordítottak.) Borból szőlőt persze nem lehet levonni, csak a bor értékéből a szőlő értékét. Ez az értékkülönbözlet a jövedelem; értékiszaporulat, melynek időről-időre való visszatérésére számítani

lehet. Az időnkénti tényleges értékszaporulat ingadozhat, sőt esetleg egészen elmaradhat egyes alkalommal (pl. a vetést elveri a jég); elég az, hogy van valami alap, amely mellett általában bizonyos mennyiségű értékszaporulat lenni szokott. Ez az átlagos értékszaporulat — tehát nem az egyes alkalommal mutatkozó tényleges értékszaporulat — a jövedelem.

A jövedelem a szükségletek kielégítésére szolgál. Minél nagyobb valakinek a jövedelme, annál több szükségletet annál bővebben elégíthet ki. A jövedelemhez pedig bizonyos alap kell, melynek segítségével szerzi az ember. Ilyen a föld, tőke és munka. Ezeket termelőeszközöknek szokták nevezni. Ez elnevezés azonban elválaszthatatlan attól a helytelen felfogástól, mintha ezek az úgynevezett termelőeszközök csinálnák a jövedelmet. E felfogással szemben újabban mind többen és pedig joggal hivatkoznak arra a körülményre, hogy ugyanazon termelőeszközöknek egyforma combinációja különböző esetekben nagyon különböző jövedelmet eredményez. A jövedelmet tehát nem lehet az úgynevezett termelőeszközök függeményének tekinteni. Mindenesetre igaz azonban, hogy ezek nélkül nincs jövedelem. Tehát azt sem lehet mondani, hogy semmi közük a jövedelemhez. Ezek *alapjai* a jövedelemszerzésnek. De a jövedelem nemcsak a jövedelem-alap nagyságától függ, hanem — mivel a jövedelem-alap egységére eső jövedelem különböző lehet — ezen egységnyi alapra eső jövedelem nagyságától is. Pl. a földbirtokos jövedelme attól függ, hogy mennyi a földje s hogy mennyi egy hold földre eső jövedelem. E kettő: a jövedelem alapja s a jövedelem-alap egységére eső jövedelem nagysága merőben különböző tényezőktől függ. Hogy milyen nagy földbirtoka van valakinek, hogy milyen nagy tőkével rendelkezik, az teljesen közömbös abból a szempontból, hogy mennyi egy hold földnek, egy bizonyos mennyiségű tőkének jövedelme. Éppen ezért a két kérdést egymástól külön kell választani. Lehetne azt mondani, hogy a gazdaságtannak két része van: az egyik, mely azt tárgyalja, hogy milyen törvények szerint igazodik az egy-egy gazdálkodó jövedelem alapjának nagysága; a másik, mely a jövedelem-alap egységére eső jövedelem mérvével foglalkozik. Ez azonban csak külső összekapcsolása volna két merőben indifferens dolognak s azért célszerűbb egészen külön választani őket. A gazdaságtan ezek szerint nem öleli föl a jövedelem egész tanát, hanem csakis annak egy részét, t. i. azt tárgyalja, hogy mitől függ a jövedelmi alap egységére eső jövedelem nagysága. A gazdaságtan tehát adottnak veszi a jövedelmi alapok (föld, tőke, munkaerő) létező eloszlását s azt kutatja, hogy ily eloszlás mellett mint alakulnak és alakíthatók a jövedelmi viszonyok.

A jövedelmi alap egységére eső jövedelem nagysága képezi tehát a gazdaságtan tárgyát. Mitől függ ez?

A mai munkamegosztásos társadalom tagjai úgy jutnak jövedelemhez, hogy eladják azt, amijök van. A földbirtokos a termését, a tőkés készítményeit, a munkás munkáját. Ezek ára képezi jövedelmüket. Lehetséges ma is, hogy vannak, akik maguk állítják elő mindazt, a mi szükségleteik kielégítésére kell (pl. a farmer Amerikában); ezek azonban annyira kiesnek a társadalom forgatagából, annyira nem befolyásolják a társadalom gazdasági életét, hogy mellőzhetők, a mikor a mai társadalom gazdasági berendezkedéséről van szó. Ne értsük félre a dolgot! Ezek az itt érintett esetek nem oly kivételek, melyeket nem tudunk a szabálylyal magyarázni. Ezek oly esetek, melyek nem esnek a szabály körébe, mert egy más világ maradványai. A munkamegosztáson alapuló gazdasági életet vesszük kiindulópontul, erre a társadalomra vonatkoznak megállapításaink s ennek a társadalomnak nincs egyetlen jelensége sem, melyet magyarázni ne tudnánk. De ma vannak még egyes szórványos maradványai egy idejét múlt, nem munkamegosztásos gazdaság életet élő társadalomnak, melyekre természetesen nem vonatkoznak megállapításaink. Tehát az így megállapított szabályok nem olyanok, melyek alól bizonyos megmagyarázhatatlan kivételek vannak; hanem vannak esetek, melyeknek a felállított szabályokhoz semmi közük, mert kívül esnek a jelenségek azon körén, melyre szabályaink vonatkoznak. Mi a munkamegosztásos társadalomban élünk, ennek a társadalomnak gazdasági berendezkedése érdekel bennünket. S a mikor ezen társadalom gazdasági élettörvényeit kútatjuk, joggal tekinthetjük így nyert eredményeinket a mai társadalomra irányadóknak, mert az a töredék, melyet figyelmen kívül hagyunk, egészen kívül esik a társadalom szerves életén. Meg tudjuk magyarázni e töredék élettörvényeit is, de fölöslegesnek tartjuk, mert e töredék a nagy egésszel semmi szerves összefüggésben nincs, annak életét nem befolyásolja.

A munkamegosztásos társadalomban pedig kivétel nélkül áll a szabály, hogy az egységnyi jövedelem magassága az ártól függ. Mindenki árul s ebből ered a jövedelme. A jövedelem az az alap, a miből szükségleteinket fedezzük. Kétségtelen, hogy a földbirtokos termel búzát a saját használatára is; a mit tehát nem árusít el. Azonban a jövedelmének ez a része sem független az ártól. A mikor az ő jövedelmét másokéval összehasonlítjuk, pl. olyanokéval, a kik nem termelnek búzát, — akkor a saját használatára termelt búzát is tekintetbe vesszük az ő javára és pedig abban az értékben, a mint az éppen a piacon áll. Ha a buza ára 30 korona, sokkal többet számítunk saját használatra termelés czimén a jövedelméhez, mint ha a buza 16 koronán áll.

A jövedelem problémája így mindenképen az árhoz vezet.

Mi az ár? Az a pénzösszeg, melyet meghatározott piacon, meghatározott időben bizonyos jószágért kapni lehet. Az ár úgy alakul ki

hogy a kik jószágaikért pénzt akarnak (eladók) s akik pénzért jószágokat akarnak (vevők), — érintkezésbe lépnek egymással és megalkusznak. A vevők természetesen annál többet hajlandók a jószágért adni, minél inkább vehetik annak hasznát, minél többet ér az nekik.

Igy jutunk az érték fogalmához, mint alapvető gazdaságtani fogalomhoz. Érték — ár — egységnyi jövedelem: ez az a láncz, melyből a gazdaságtan felépül, ezek a gazdaságtan alapfogalmai. Értékelmélet, erre felépített árelmélet s az árelméletből levezetett jövedelemelmélet, — ebből áll a gazdaságtan rendszere.

Azt a tudományt, mely az érték, az ár, a jövedelem elméletével foglalkozik, — eddig leggyakrabban nemzetgazdaságtannak nevezték. Láttuk azonban az előbbieken, hogy ez elméletek összefüggőleg nem hogy egy nemzet gazdasági életét, de még az egyes ember gazdasági életét sem ölelik fel a maga egészében (hisz csak az egységnyi jövedelem tanáig tudunk velük eljutni), másrészt pedig mindenképen vonatkoznak az egyén gazdasági életére (s nemcsak egy számtalan egyénből álló összesség, a nemzet, társadalom életére), ennél fogva a semmiképp sem indokolt „nemzetgazdaságtan“ helyett helyesebb e tudományt egyszerűen gazdaságtannak nevezni. Ugyanez áll a közgazdaságtan, társadalmi gazdaságtan stb. elnevezésekkel szemben is.

* * *

Kérdés már most: milyen úton-módon kutatjuk ki legczélszerűbben a gazdasági jelenségek természetét, hogyan jutunk gazdaságtani igazságok, törvényszerűségek birtokába?

Általában két módszerre van a tudományos kutatásnak: az inductio és a deductio. Inductio az, mikor egyes esetek alapján állítunk fel egy általános szabályt; deductio, mikor az általános törvényből következtünk az egyes esetre. Az előbbire példa: egy, tíz, száz, számtalan esetben tapasztaljuk, hogy az alma a föld felé esik; következtetjük, hogy minden alma, ha elengedjük, esni fog. A deductióra példa: tudjuk, hogy semmi sem történik ok nélkül; következtetés, hogy egy előttünk érthetetlen eseményt nem tekintünk csodának, hanem bizonyosak vagyunk benne, hogy annak valami oka volt, ha egyelőre nem is tudjuk kifürkészni ezt az okot. Természetesen az az általános igazság, mely a deductiónál kiindulópontul szolgál, szintén inductio eredménye. Azt az előbb említett ismeretet, hogy minden történésnek oka van, szintén inductio útján nyertük; idők folytán számtalanszor tapasztaltuk, számtalan történésnél, hogy mindegyiknek volt valami oka; s ebből vontuk le inductióval a szabályt, hogy ok nélkül semmi sem történik. Így végeredményben minden ismeret inductióra vezethető vissza. Így az inductio és deductio

módszer alkalmazása között csak az a különbség, hogy az előbbinél egyes eseteket veszünk kiindulópontul s azokból vonjuk le az eddig ki nem derített törvényszerűséget, míg az utóbbinál már kiderített, elismert, inductive levont szabályszerűségekből indulunk ki s haladunk új ismeretekhez. Ennek az utóbbi eljárásnak pedig az az előnye van, hogy tényezői, az elemek, melyekkel dolgozik, többszörösen kipróbáltak s a mindennapos tapasztalat által annyira megerősítettek, hogy helyességükhöz alig fér kétség, míg az inductióval nyert ismeret sokkal kevésbé áll ellenőrzés alatt.

Azt lehetne fölhozni ezek ellen, hogy az inductive nyert ismeret utólag ép oly erős ellenőrzés alá kerülhet, mint az, mely deductio alapját képezi; s hogy az inductive nyert igazság később maga is deductiók alapja lehet; s különben is, ha minden ismeret alapja az inductio, akkor ellenmondás ennek az inductiónak egy leszármazóját, a deductiot, megbizhatóbbnak tartani annál, a mitől származott.

Mindez sophisma. Igaz az, hogy minden deductio inductión alapszik; de nem minden inductive levezetett igazság egyformán megbizható. Vannak, a melyek annyira gyakoriak, születésünktől fogva annyiszor tapasztalhatók, hogy úgy tünnek fel, mintha nem is tapasztalatból szerzett ismeretek volnának, hanem velünk születtek volna. Természetes, hogy az *ilyen* inductióval szerzett ismeretből kiinduló deductio ép oly megbizható, mint maga ez az inductiv ismeret, a mely pedig viszont sokkal megbizhatóbb, mint a néhány kutató elme előtt különös alkalmakkor, ritkán, észlelt tapasztalatok alapján álló inductio. Obiectiv kriteriuma annak, hogy mely inductive levezetett igazság feltétlenül megbizható s melyik nem — nincs.

Egyébként természetesen mindig azt a módszert alkalmazzuk, a melyik a kutatás tárgyának megfelel. Vannak esetek, mikor olyan körben mozgunk, hogy általánosan elismert, a mindennapos tapasztalat által ezerszer beigazolt ismeretek nem állanak rendelkezésünkre s kénytelenek vagyunk az inductióhoz folyamodni.

Mindenesetre áll azonban, hogy nagy előny és eredményeink megbizhatóságának legfőbb záloga, ha oly deductio útján juthatunk hozzájuk, mely feltétlenül beigazolt ismeretekből indul ki. Mert ez annyit jelent, hogy bebizonyított, minden kétségen felül álló igazságokból minden idegen elem hozzátevése nélkül, pusztán ily legfőbb hitelességű igazságok egybekapcsolásával jutunk célhoz.

Mindezekhez képest arra fogunk törekedni, hogy a törvényszerűségeket deductive vezessük le s az inductiot csak ott vegyük segítségül, a hol ez multhatatlanul szükséges.

Pár szóval meg kell még emlékezniem egy, az újabb irodalomban gyakran szereplő kérdéstről, a gazdaságtannak az etikához való viszonyáról. Ma már egészen hatalmas iskola van, mely a gazdasági életben állítólag szereplő etikai vonatkozásokat igyekszik tisztázni. E felfogás erős támaszát leli abban a nagyképüsködő és minden ellentétes álláspontot a „durva materialismus“ ismert phrasisával leintő áramlatban, mely úton-útfélen, az élet minden megnyilvánulásában szükségesnek véli bizonyos etikai elemek constatalását. A hol nincs, ott belemagyarázza, gondolván, hogy ezáltal az ügy méltósága nyerni fog; míg tényleg csak arra jó, hogy a legegyszerűbb, legátlátszóbb viszonyokat is káosszá zavarja oda nem való elemek belekeverésével. Ezzel a hamis és teljesen tudománytalan állásponttal szemben a leghatározottabban és minden engedékenységet, megalkuvást kizáró egyenlőséggel kell hangsúlyozni, hogy a gazdaságtannak az etikához absolute semmi köze nincsen. Láttuk e fejtegetés folyamán, hogy a gazdaságtan a jövedelemalap egységére eső jövedelem nagyságát tárgyalja. Ezt a jövedelmet a termék ára képezi. Ez az ár a kereslet-kinálat subjectiv értékeléseitől függ, a mely értékelések nagyságát viszont az egyéni haszon és áldozat, vagyis az egyéni érdek szabályozza. Végeredményben tehát az egyéni érdek képezi a gazdasági jelenségek mozgatóját. Ebben pedig semmiféle etikának szikrája sincs.

Természetesen abban a nagy forgatagban, a mit életnek nevezünk, a jelenségek nem jelentkeznek annyira tisztán elkülönítve, mint a hogy a tudományok széjjelválasztják őket. Megesik pl., hogy egy ügyvéd szegényebb kliensének olcsóbban számít föl, mint tehetősebb ügyfelének. De éppen ily joggal megcsinálhatja azt a munkát ingyen, sőt lehet, hogy közelebbi érintkezésbe lépve az emberével s megismerve annak nyomorát, még segít rajta néhány koronával. Azonban az ily ármérséklés, az ingyen munka, az ajándékozás nem számíthatók a gazdasági tevékenység körébe. Az ily jelenségek összetételei két különböző — egy gazdasági s egy etikai tevékenységnek. Ahelyett, hogy a mi ügyvédünk az első esetben megfizettetné a kliensével munkája teljes díját s aztán ajándékozna bizonyos összeget neki — egyszerűen leenged valamit az árból. Mert az élet szereti az egyszerűséget, gyorsaságot; több tevékenységnek, ha lehet, *egy* ténynyel való elintézését. A kinek van szeme, azt az ilyen tények nem zavarhatják meg, az szét tudja bontani azokat elemeire.

Mindenhol, a hol látszólag etikai elemek kapcsolódnak a gazdaságtan gépezetébe, fel lehet fedezni a jelenségek ily összetételét. Az élet a jelenségeket nem tartja oly értelemben készen a tudós elé, hogy élesen elhatárolná, a mi a gazdaságtanba, a mi az etikába s egyéb ember gyártotta kategóriába tartozik. A kutatónak kell az összetett jelenségeket szétválasztani. E nélkül munkája nem tudomány, hanem egyszerű leírása készen kapott helyzeteknek.

Mezey Lajos.

Ó-Szerbia és Nyugat-Macedónia városai.

Ó-Szerbia és Macedónia együttes területe az összes számbavehető geográfiai tekintélyeknek meglehetősen egybehangzó felfogásához képest eléggé pontosan megállapítható. A Balkán-félszigetnek az a területe, melynek határai: délen a Bisztricza kanyarodásától a szalonikii öbölíg menő, kissé délkeleti irányban hajló egyenes vonal, majd az Aegei tenger a Meszta-folyó torkolatáig; keleten a Meszta folyó mentén húzódó egyenes vonal a volt bolgár-török határig; északon a volt novi-bazári szandzsák északi határa, nyugaton a Crni (Fekete) Drim. Még pontosabban szólva: az északi szélesség $39^{\circ} 56' 50''$ és $43^{\circ} 38' 25''$, — a keleti hosszúság (Ferrótól) $36^{\circ} 34' 45''$ és $42^{\circ} 27' 40''$ között fekvő körülbelül összesen 74.709 *km* terület.

Nem ilyen összhangzók a nézetek abban a tekintetben, hogy mi tekintendő Ó-Szerbiának és mi Macedóniának? E két területnek abban a régi korban sem voltak ma biztosan megállapítható határai, a mikor külön állami életet éltek. Sok század óta pedig mindkét terület csak földrajzi fogalom, mely inkább csak a néphagyományokban, laza adatok alapján szerkesztett térképeken és tudományos meg politikai írásokban élt. A bolgárok és görögök, valamint néhány nyugateurópai író azt állították, hogy Ó-Szerbia déli határa csak a Sárhegységig és a szkoplyei Crna-Goráig terjedt. Szerb írók viszont a Milutin szerb király államát véve alapul, kiterjesztették Ó-Szerbia határát egészen Thessáliáig, Epirusig és Thráckiáig. Mert a bolgárok, szerbek és görögök régóta mint örökösödési igénylők viselkedtek a gyengülő Törökbirodalommal szemben, mindenik nép persze arra a területre, a min állítólag vagy valósággal fajtestvéreik laktak európai Törökország területén. Vagyis az Ó-Szerbia és Macedónia közötti határ nemzeti versengés tárgya lett. Cvijics János dr., a belgrádi egyetemnek kétségtelenül igen eszes és képzett, de a nagyszerb álmoktól teljesen áthatott tanára, azt mondja, hogy Ó-Szerbia a Sárhegységtől délre is terjedt s nagyban egészben a török uralomkori koszovoi vilajet helyét foglalta el. Tehát bele tartoznék Szkoplye(Üszküb)—Kumanovo—Presevo és a Bregalnica folyó vi-

déke is. Tudományosan is igazolható tárgyilagos alapon Ó-Szerbia területéül az egykori novibazári Szandzsákot, Szkoplye-Velesz és Kumanovo—Presevo vidékét, vagyis nagyban-egészben a volt koszovoi vilajetnek a Sárhegységtől északra eső részét fogadhatjuk el. Mig Cvijics dr. Ó-Szerbia és Maczedónia területét összesen 74.709 km.-re teszi, addig nálunk hivatalosan használt adatok szerint Ó-Szerbia kiterjedése 32.700 kilométer, Maczedóniáé 52.800, együtt tehát 85.500 km. Szkoplye—Velesz és Kumanovo—Presevo vidéke azonban mindkét területben szerepel, vagyis körülbelül 10.791 km. az a terület, amely kétszeresen számítatik. A szóban levő területeknek felmérése hiányzik. Ó-Szerbia és Maczedónia területét Dedinacz Radoje belgrádi tanár dolgozta ki és állította össze a bécsi földrajzi intézet (1 : 200.000 mértékű) Közép-Európa térképe alapján. Az így megállapított területi adatokat fogadta el Cvijics dr. és közölte *Osnove za geografiju i geologju Szt. Srbije i Make-donije cz. munkájában* (Belgrád 1906. Szerb kir. Akadémia kiadása). Jobbak hiányában mink is ezeket vesszük irányadóul.

Azok a városok, a melyekről szólni kívánunk Ó-Szerbia területén, továbbá Maczedóniának a Vardar és Crni Drim közé eső nyugati felében fekszenek. Mivel azonban négy városka, a mely a Vardartól nyugatra fekszik, földrajzilag és gazdaságilag a Vardar vonalhoz tartozik, ezekre is kitérünk. Az újabb időben hazánk és e terület között gyakoribb és szorosabb érintkezés fejlődött ki. Egyrészt az által, hogy az ú. n. Szandzsákot évtizedeken át katonailag megszállva tartottuk s Bosznia-Hercegovina révén közvetlen területi érintkezés volt Ó-Szerbia és a kettős Monarchia, illetve hazánk között. Másrészt pedig a Budapest—Belgrád—Szkoplye—Szaloniki vasutvonal, továbbá ennek Szkoplye—Mitrovicza szárnyvonala, végül a szalonikii kikötő útján. A közeli keletnek tehát ez a hozzánk legközelebb eső vidéke.

Igazi keleti benyomásokat már csak a Balkán-félszigetnek ezen a középső részén kaphat a turisztikai érdekességekre kíváncsi utazó, de az újabb keleti kulturákat vagy népkeveredéseket kutató tudós is. A mi az egykori szerb-török határhegységektől északra esik, az már jóformán egészen a nyugati kulturától van átítatva. Belgrádtól Vrányáig már nagyon eleurópaisodott területeket szel át a vasut s közel a déli szerb határhoz, Leszkovácson, villamosvilágítást és teljesen modern városi berendezéseket találunk, akár csak Vrányán, a legdélibb szerb határvárosban. Bosznián és Hercegovinán is meglátszik a négy évtizedes habsburgi uralom nyugati kulturmunkája. A szarajevói csarsija — a török vásári városnegyed, már úgy tűnik fel benne, mint valami mestersegesen tartogatott keleti látványosság. Ellenben az 1914. év nyaráig, a bukaresti békéig török uralom alatt volt Ó-Szerbia és Maczedónia még

sokkal közelebb esik Bizánczhoz, Sztambulhoz s a keleti görög és mohamedán kultúra többi emporiumához, mint Nyugateurópához. Aki tehát ide jön, sokat kap a Kelet érdekességeiből, de fel kell készülnie a keleti utazással járó kellemetlenségekre, esetleg viszontagságokra is.

Földrajzilag egyike ez a vidék a Balkán-félsziget legérdekesebb részeinek. Ezt vágja át É—D irányban a Vardar folyó völgye, vagyis inkább az általa átszelt medenczék sorozata. Ez a világforgalomnak egyik legfontosabb vonalrész. A legrövidebb szárazföldi összeköttetés Nyugat-Európa, az Aegei-tenger, a Földközi-tenger s a Szezi-csatorna, vagyis a művelt Nyugat és a távoli Kelet között. A Balkán-félsziget hosszúsága Belgrádtól a Matapan fokig 946 kilométer, míg a magyarországi Bázias vasuti állomástól és dunai kikötőtől a Morava- és Vardar-völgyön át, Szalonikiig, csak 340 kilométer. A másik érdekes közlekedési vonal nyugat, az adriai-tenger felől, az ugynevezett *meduai* hajláson át Ó-Szerbiának a Metohija, majd a Koszovopolye (Rigómező) nevű medenczéibe. Ez volt hajdanában a velencei és raguzai kereskedelemnek a Balkán belsejébe vezető útja, melynek mentén nagy kereskedelmi emporiumok voltak. Amerika felfedezése más utakat csinált a világkereskedelemnek s ez, valamint a gőzhajózás megbuktatta éppen úgy Velence és Raguza világkereskedelmi jelentőségét, mint a szóban levő útvonalét. A harmadik útvonal a rómaiak *Via Egnatia-ja*, Durazzótól vezetett az albán hegyek között Sztrugán, Ochridán, Bitolyon (Monasztir) Vodenen (Edessa) át Szalonikibe (Thessaloniki). A medua—rigómezei vonal ma meglehetősen el van hagyatva. A *Via Egnatia* egy részén a Bitoly—Szaloniki vasútvonal vezet. Tehát ma már nem a durazzói, hanem a szalonikii kikötőt szolgálja. A meduai, illetve durazzói és szalokii öbölnek egymástól való távolsága mindössze 310 km., vagyis csak negyedrésze a Balkán-félsziget egész szélességének, mely a fiumei Rijeka torkolatától a Duna torkolatáig, tehát az Adriai-tengertől a Fekete-tengerig 1183 kilométert tesz. A medua—szalonikii vonal a Balkán-félsziget északi nagy tömbjének a legkeskenyebb részét tünteti fel.

Geologiailag is nagyon érdekes a földnek ez a része, már csak azért is, mert a legteljesebb ellentéte Szerbiának és Bosznia-Herczegovinának. Ez a két terület ugyanis a nagy magyar medenczének déli kiegészítő része, melynek 300 méteren alul fekvő vidékeit együtt fedte a pliocén korban a félig sós vizű Pannon-tenger. Az Ó-Szerbia és Macedónia északi határát alkotó hegykoszorútól délre eső területen egészen sós vizű tenger volt. A Pannon-tenger helyén terjedelmesebb síkságok, hosszukás folyóvölgyek, enyhe lejtőjű hegyek, erdős dombvidékek maradtak. Aránylag nagyon kevés volt a tengerben a sziget. A szlavonországi Fruska Gora egyike volt a legnagyobbaknak. A maczedon ten-

ger ellenben csupa kisebb, magas hegyektől környezett medenczét, tekenőt, katlant hagyott hátra. Tehát, mint tenger tele volt kis szigetekkel s olyanforma lehetett, mint a mostani görög szigettenger. A tengernek biztosan még meg nem állapított módon történt eltünése után a magas hegyek közötti medenczében sok tó maradt hátra. Ez a lényegesen különböző geológiai mult, a föld felszínnek ez a nagyon eltérő alakulása erősen befolyásolta az illető területeken kifejlődő emberi életet, gazdaságilag, társadalmilag, kulturailag. Egy pillantás a térképre, rávezet bennünket, hogy a déli szerb határhegyektől északra eső balkánfélszigeti területen aránylag kevés a városi jellegű hely s a mi van, az is túlnyomólag a modern idők szülöttje. Ó-Szerbia és Macedóniára nézve viszont a városok sokasága a jellemző. Ahány nagyobb medencze, annyi nagyobb város. Ahány kisebb katlan, annyi kisebb város. A falvak csak a város függelékeiül tűnnek fel. És míg amott a falvak a régibb, az ősi alakulások, itt a városok a régibbek. Mintha csak a térkép is világosan utalni akarna a történelemnek arra az érdekes fejleményére, hogy Macedóniában és Ó-Szerbiában, már az emberi művelődés legelső korszakaiban is városépítő hajlamokkal bíró népek telepedtek meg, míg fentebb északra inkább földmivelő és állattenyésztő falusi, tanyai életet szerető emberek. Ó-Szerbiában és Macedóniában már az ókorban számos városi jellegű helyet építenek a görögök, rómaiak. Folytatják a városok fejlesztését a kucó-oláhok (aromunok) a törökök, a közép- és legújabb korban. A tőlük északra eső területeken a szerbség nagyobb-részt szétszórt házakból álló falvakban telepszik meg, a melyek legtöbbje még ma is szinte hangosan beszéli, hogy erdőirtásokon, lassu terjeszkedés során jött létre. Itt a régibb városok római korban is fennállott telepek. A legtöbb városnak csak a legújabbkori forgalmi berendezések, a vasut, gőzhajózás stb. fejlesztették ki az igazi városi jellegét.

Lényeges az éghajlati eltérés is Ó-Szerbia és Macedonia, valamint a tőlük északra eső balkáni területek között. Az északi balkáni területeken a középeurópai klíma az uralkodó. A vrányai, csak a pliocén tenger elhúzódása után, eróziós folyamat által létrejött mélyedésen kissé délebbre is hatol ez a klíma Macedonia területére, a szkoplyei Crna Goráig. Az ezen és a Sárhegységen át húzódó vonaltól délre azután teljesen a középtengeri klíma válik uralkodóvá, meleg, esőitlen nyarával, mely az évnek majdnem nyolcz hónapján át tart. Az ez éghajlat alá eső vidékeken látjuk a középtengeri klímához szorosán kapcsolódó *öntöző* földművelést, az északibb vidékekétől eltérő házépítési módokat, a művelt földeken a subtropikus termények, az olajbogyó, szezám, gyapot, ópium, a kislevelű török dohány termelését.

Röviden még csak néhány általános vonását kívánjuk felemlíteni a szóbanforgó városoknak.

Építkezés, kulturális jelleg szempontjából, továbbá a városi lakosság vezető elemeinek nemzetiségét és egyházi hovatartozandóságát tekintve, jelentékeny különbség van az ó-szerbiai és macedoniai városok és városkák között. Az ó-szerbiai városokban az építkezés a hidegebb éghajlathoz alkalmazkodik. Emeletes házaik nagyjából a mohamedán albánoknak és törököknek, meg mohamedán szerbeknek vannak. Ezek alkotják az itteni városkáknek előkelőségeit, belőlük kerülnek ki a jobbmódú iparosok és kereskedők. A házak között sok a magas fallal körülvett, vastagfalú, erődyszerű, kis ablakos albán *ulak*. Az előkelő, városban élő mohamedán földbirtosoknak tágasabb, több lakosztályra osztott emeletes házaik vannak, a nők részére gyakran külön épülettel (Haremluk). E házak rendszeren kőből épültek, meszelt falúak. A kisebb, kevésbé módos emberek emeletes házaik kőből, ritkábban téglából épültek kis ablakokkal. A házak belső berendése nagyon primitív, a modern butorok csak az utolsó időkben kezdtek terjedni. Alul van a főzőhelyiség, a kamara és az állatok téli tartózkodó helye. Felül van az emberi lakás, rendszerint egy-két és csak nagyobb házakban három vagy még több helyiséggel. A szobák belső berendezését főleg falmelletti kerevetek, fali és padlószőnyegek, alkotják. A városok nagyobb részét alkotó földszintes házak rendszerint kémény nélküliek, két szobásak, a melyek közül az első a főző- és étkező-, a másik a lakóhelyiség. De a család nagysága szerint, a konyha is rendes lakó- és hálóhelyiség szokott lenni. Ezek belső berendezése természetesen még primitívebb. A konyhaberendezés egy-két főző- meg hússütőedényből, illetve eszkből áll. Az ivóedényeket nagyjából csuprok, ritkábban fém- vagy üveg poharak alkotják. A vizespalaczk csak a jobbmódú házak, világlátott kereskedők, hivatatnokok és efélék otthonának ékessége. A macedoniai városokban gyakori az emeletes, kéményes ház. Sokkal több rajtuk az ablak. Az emeleten levő lakószobákban nincs kemence vagy kályha, hanem a fűtés a *mangal*, — faszenes edény — útján történik, a melyet télen körülülnek a házi szövessel, fonással, varrással, vagy iparral foglalkozó családtagok. A szobák belső berendezése itt nagyjából primitív. A legszebben, a leg-európaibb módon a czinczér és görög kereskedők meg iparosok lakásai vannak berendezve, melyekben már az európai butorok, székek, asztalok, szekrények, üveg-, porcellán- és cserépedények, keleti szövésű szőnyegek, is régebben otthonosak, Ó-Szerbiában a szláv lakosság szerbnek, Macedoniában bolgárnak vallja magát. Ó-Szerbiában a keresztények nagyrészt az oekumeni patriárcha alá tartoznak, Macedoniában a sofiai exarcha alá. (Patriarchisták és exarchisták.) Ez a megoszlás a nem szláv keresztyének között is uralkodó.

Az ó-szerbiai és nyugatmacedóniai városokat Cvijics a Balkán

e jeles geographusa egynek, Szalonikinek kivételével, a mely *görög-középtengeri* típusú, *bizánczi-török* típusúaknak mondja. A macedon lakosság ősi városi, vezető elemét a görög, czinczár és török kereskedők, iparosok, háztulajdonosok alkotják. A törökök, vagyis mohamedánok között minden városban sok a közeli falvakban földbirtokkal bíró s annak jövedelméből élő előkelőség. Minden bizánczi-török típusú városnak van *csarsijája*, és egy vagy több nagy *bazárja*. A csarsijákat szűk, kigyózó utcákat szegélyező apró boltok alkotják, főleg fából építve és egymáshoz ragasztva. A boltokban nyáron nyitott kis helyiségekben, télen a mangal mellett dolgoznak egész napon át a kereskedők és kisiparosok. A külön városrészt alkotó csarsijákon kívül eső házakat kerítés övezi s e házak is szűk, kigyózó utcákban sorakoznak. Az udvarokat magas falak kerítik el, az utcái járókelők kíváncsi szemétől. A mohamedánok házainak utcái falán rendszerint vakablakok, vagy sűrű farácsozatú ablakok vannak, ha a nők lakosztálya erre esik. Az utcák kövezettek, sőt a nagyobb városokban, mint Szkolyében, Szalonikiben, aszfaltozottak. De tisztátalanok. Csatornázás híján az utcán folyik a házi szennyvíz és elég gyakori látvány az utcákon az emberi ürülék, melyet a nyári melegben zöld legyek egész raja lepi el. Őrizkedni kell ezeknek a legyeknek csipésétől.

A csarsijákban a kereskedők a világháború előtt hitvány, nyugati-francia, olasz, angol, német, osztrák eredetű keleti ízlésre készült iparcikkek eladásával foglalkoztak. A keleti sálók, fátyol, kendők, fezek stb. legnagyobb része is nyugateurópai ipari termék volt. Az iparosok főleg házi rézedények készítésével és még inkább a karavánforgalommal kapcsolatos szükségleti cikkek előállításával foglalkoznak. Sok a csarsijákban a patkoló kovács, kovács, tehernyereg és nyeregkészítő, szíj-jártó, puska- és kézműves, tészta- és pecsenyetősütő, Prizrenben és lpekben hiresek az arany- és ezüstművesek berakó és filigrán munkái. A külföldi utazóra nézve e városkában a legérdekesebb és legtanulságosabb látnivalókat a csarsiják alkotják. Mindenütt talál ma már az utazó modernségére törekvő szállodát is. Ezek tisztasága és kényelme persze teljességgel nem kifogásolatlan. Szkoplyében, Szalonikiben, Bitolyban egészen megfelelők a szállodák, s a közeli nyugati államokból ideszármazott vállalkozók által vezetett pensiók (Szkolyében egy osztrák nőé volt a legjobb pensio, Szalonikiben és Bitolyban cincárhoz férjhez ment osztrák nő vezette a legjobb szállodát) Jellemző épületei még e városoknak a karavánok elszállásolására szolgáló *hánok*, útszéli, városvégi vendégfogadók. A hánoknak egy nagy közös hálószobája, tágas bekerített udvara és az állatok részére fedett állása szokott lenni. Nyugateurópai ember kerülje ezeket a szállóhelyeket, még ha egy-két

külön modernül butorozott szobájuk is van. Intelligens magán-családok vendégszeretetét azonban mindenütt bátran el lehet fogadni, ha t. i. valaki kellő összeköttetés folytán ilyesmihez hozzájut. Redszerint tiszta szobát és alvóhelyet, kielégítő ellátást kap az ember.

Úgy Ó-Szerbiának, mint Macedoniának minden városa egy-egy termékeny katlannak a középpontja, gazdasági, kulturális, politikai és forgalmi emporiuma. Szkoplye és Szaloniki nemzetközi jelentőségű emporium, a többi helyi jelentőségű.

Áttérve az egyes városok külön ismertetésére, előbb Szkoplyét és a többi északon fekvő városok csoportját, azután az ettől, délre eső városokat fogjuk szemügyre venni.

Normális, békés időkben, jól közlekedő, gyorsvonalakon jutott az ember Szkoplye felé. A szerb-török határállomás, Zibefcse után hamarosan Kumanovo nevű városkánál áll meg a vonat. Kereken 12.500 lakósú község ez, a legjelentékenyebb ópiumtermelő vidékek egyikének központja. A neve kunfalva-félét jelent. Sietnek is kimondani a nagy szerb hazafiak, hogy csak 90—100 éves telepítés az egész. A közeli, most csak romjaival jelentkező *Zsegligovo* nevű faluból költöztek volna át a lakosai. A valóság az, hogy ősidőktől fogva őrzi e helység neve az egykori kun hódítást és telepedését, éppen úgy, mint a Belgrád melletti Kumanovo, melyet csak az új szerb állami életben kereszteltek el Kumodrazsnak. Kumanovo határában öntöző, bőven termelő konyhai kertészkedés folyik. Albán és török lakói hires sárga és görög dinnyét termelnek, Lakosságának turáni vérvagyulékét a jövőbeli tudományos kutatások vannak hivatva megállapítani; szláv lakossága különben már a világháború előtt is legnagyobbbészrt bolgárnak vallotta magát. Falusias kinézésű hely, melyről nincs több feljegyezni valónk. Kumanovo vidéke a szóban levő balkáni területeknek a legrégebb idő óta teljesen kiszáradt tófeneké.

Ezután dél felé haladva, a nyugati Balkánfélsziget nagy központi medenczéjébe, a szkoplyei katlanba jutunk. Ennek legmélyebben fekvő (254 m. a. t. sz. f.) sík része, a szkoplyei mező, 165·24 □ kilométernyi területű s ez, valamint a szkoplyei Crna Gora alacsony lejtői (227.530 □ kilométer) alkotják Szkoplye (Üszküb) közvetlen tápláló területét. A katlant északtól a Crna Gora (Karadagh — megkülönböztetendő a *szkoplyei* melléknévvel jelölt kifutóitól), nyugatról a Sárhegység kifutói és a Zsedenhegység, délnyugatról a Szuha Gora, délről a Vodnyanszka hegység, keletről az Ovcse Polye fensik meredek fala zárják be. Nem kevesebb, mint öt szoros torkollik e katlanba, mindenik folyóvízzel. Északnyugat felől, a Derven szoroson jön be a Vardar, délen a *taori* szoroson kimegy belőle, északnyugaton van a Lepenác folyó *kacsiniki*

szorosa, lejjebb a Treszka folyóé, keleten a Pesinyafolyóé. Ez a sok, szabályozatlan víz a szkoplyei síkság déli részét elmocsárosítja, és körülbelül 4 kilométernyi területen állandóan víz alatt tartja. Ez a *katlanovoi* tó, mely különben sűrűn át van növe sásos, nádas gázlók-kal. Ez a tó a Vardar szabályozó rezervoárja, mert ha megdagad a folyam, vize a tóba ömlik, mielőtt a taori szorosba jutna.

Ilyen a környezete a Balkán félsziget egyik centrumának, Szkoplyének. A város maga a Crna Gora kifutóin, tavi terraszokon, folyami hordalékokon épült, a Vardar két partján. Az 1913-iki népszámlálás szerint 47.384 lakosa volt, felerészben szláv, felerészben török, zsidó és czinczár (kuczó oláh, aromun.) A török lakosság a balkáni háború alatt és után erősen megfogyott.

A város fekvése szép. A távolban a Sárhegység és a Karadagh (Crna Gora) magasabb csúcsai fehérленek ide. Különösen a vasúti állomás környékén sokat haladt a város és itt meglehetősen európai jellegűvé lett. Itt vannak az új szállodák, consulátusok, üzleti épületek, raktárak s az utcák sokkal jobb benyomást tesznek a városi rendezettség szempontjából. Úgy, hogy Szkoplye e szempontból is a Balkán haladottabb városai között sorol. Székhelye volt a törökkorabeli koszovoji vilajetnek s így nagyobb hivatalos épületei és katonai laktanyái is vannak. Különös építészeti érdekessége a városnak a régi hid, mely némelyek szerint még Dusán szerb czár idejéből való. Több mecsetje közül különösen kiválik a Burmali Dzsámia.

Vásárja (csarsija) kettő van. Egy fedett (bazár) és egy szabadon álló, teljesen keleti, törökös jelleggel. Nagyobb iparvállalatok: három nagy vizimalom, egy gőzmalom, egy téglagyár, egy drótszög- és patkógyár, két nagyobb motorikus erővel dolgozó asztalosipar-telep, egy gajtangyár, egy sörfőző. Megkezdték az elektromostelep berendezését is.

Székhelye a város egy patriarchista és egy exarchista püspöknek, továbbá egy r. kath. érseknek is, a ki azonban tényleg Prizrenben lakott a török uralom alatt. A szerb kormány és a pápa között 1914-ben létrejött consordátum után a jogszerinti székhelyére kerülhetett.

Szkoplyének a Balkánon különleges fontos posztója van. Erre nézve a következőket kell megjegyeznünk.

A régi időben Szkoplye rendes találkozó és raktári helye volt a raguzai és velencei kereskedőnek. Ez idők emlékét még most is két nagy hán (vendégfogadó, szállás) őrizi. A törökök alatt Szkoplye kis várossá süllyedt és a basa Pristinában székel, mely nagyobb centrum volt Szkoplyénál. Az 1865-iki török közigazgatási törvény Pristinába tette a válit és Szkoplye csak Szandzsák (megye) székhely volt. Ez az állapot addig tartott, míg Szkoplye vasúti összeköttetést nem kapott,

egyrésről Szalonikival az 1873. évben (243 km.) másfelől pedig Szerbiával (85 km.) s ennél fogva az egész Nyugateurópával az 1888. évben. Ekkor Szkoplye magához vonta az európai kereskedőket és portékájukat. 1875-ben létesült a mitroviczai szárnyvonal, mely az egész Rigómezővel (Koszovo) létrehozta az összekötést és névszerint a következő városokkal: Ferizovics, Pristina és Vučitrn, melyek mindenike gazdag centruma a gabonatermelésnek és gabonakereskedelemnek.

Eképpen összekötve a tengerrel, Nyugateurópával és a saját mögöttes területével (Hinterland), 1888-ban Szkoplye gyors fejlődésnek indult. A válit 1890-ben áthelyezték ide és csakhamar megnyitották különféle európai consulátusok is az irodájukat, a mit ismét sok külföldi kereskedő letelepülése követett. Az 1895. évi 20—25.000 lakosról 1910-ben már 50—55.000 lakosú várossá nőtt sok kereskedelmi üzlettel (legtöbb osztrák, azután német, francia és olasz). Idehuzódtak egyes szomszédos városi czégek is, különösen Tetevoból (Kalkandelen), Velesből (Köprülü) és Kumanovoból. Közepén lévén a koszovói vilajetet a tengerrel és Szerbián át Európával összekötő útvonalnak, Szkoplye csakhamar közvetítő helyévé lett az egész Ó-Szerbiának és Macedóniának. Gazdag gabonatermelő területek, mint a Koszovo-Polye, a Metochija és az Ovcse-Polye ideküldték termésüket, részint, hogy a létesülő malmoknak adják el, vagy pedig a szalonikii malmok képviselőivel (pl. az Alatini malom) vétessék meg. A török kormány Madzsar faluban (Szkoplye közelében) egy mezőgazdasági állomást létesített egy igazgatóval és a környékből vett néhány tanítvánnyal és gépraktárt a Midhat basa által alapított mezőgazdasági bank útján.

Szkoplye forgalmát tekintélyese emelte a vasút által fejlesztett termelés. Ide tartott a tetovói bab és gyümölcs, főleg alma, a környéki jóminőségű vörösbor s a legértékesebb itteni termék: a *dohány*. Az évi termelés a környéken 4—5 millió kg. körül volt, e mennyiségben legjobb volt kb. 1 millió kilogrammnyi *Karsijak*. Legfőbb centruma volt Szkoplye Ó-Szerbiának és Észak-Macedóniának a lisztben is. Az export Szalonikin át történt. Ugyancsak Szaloniki volt az üszkübi importnak is a főtényezője. Szalonikin keresztül jött be a legtöbb európai iparcikk.

A hitel a szkoplyei piacon nagyon kifejlődött. Többet dolgoznak hitellel, mint készpénzzel. A hitelt főleg zsidó pénzváltók adják, a kiknek 15—20% körüli kamatot fizetnek. Két banküzlet áll fenn (az Ottomán-bank és Banque de Salonique fiókja), a melyek 1911-ben körülbelül 4 millió francot adtak ki és pedig másfél millió árúra, 2 milliót leszámításra és körülbelül 600.000 dinár nyílt hitelt. Az árúüzlet nagyon fejlett. A gabonakereskedők jelentékeny mennyiséget vásárolnak és 9% kamat meg 3% költség ellenében beraktározzák a gabonát a bankok

raktáraiba s ezúton az érték 75⁰/₀-ig hitelt kapnak, a mivel ismét új árút vásárolnak, azután exportálják. (1914-iki állapot.)

A két említett bankon kívül vannak szerb, bulgár és görög bank-társaságok, melyek közül legjobban dolgozik a görög-kuczo oláhbank. A szerb és bulgár társaság kis kölcsönöket ad nagy kamatra (12—15⁰/₀). E primitív viszonyok javulása nagy lökést fog adni Szkoplye minden irányú fejlődésének.

Szkoplyéről északnyugati irányban a kacsaniki szoroson át visz az 1875-ben létesített 119·8 kilométer hosszú vasuti szárnyvonal a Koszovo-Polyéra, a magyar történelemben is szomorú emlékü Rigómezőre. A végállomásig legnevezetesebb városka az egész Koszovóval együtt nagyon elalbanosodott *Pristina*, 18.174 lakóssal, mely mióta a vasut vezet mellette, jó fejlődésnek indult. Valaha tartományi székhely is volt és ezért több benne a nagyobb köz- és magánépület, főleg mosé. Lakócai között legtöbb a mohamedán-szerb, azután albán és török.

Pristinának legnagyobb nevezetessége, hogy itt van a szerb-török harczoknak egyik legnagyobb történelmi emléke Murad szultán sirja. A koszovo-polyei (Rigómező) ütközetben semmisítette meg Murad szultán a szerb czárságot (1389. évi június hó 15—28-án) Murad szultánt a csata elején Lázár czár egyik veje, *Obililics* Milos, halálra sebesítette. A szultán a csatában elfogott Lázár czárt mindjárt a csatatéren lefejeztette. Az itt meghalt Murad szultán sirja Pristinából északkeletre van, ötnegyed órányira kocsin. A siremlék (Türbe) kis mosé, melyet több, az őrzők által lakott épület vesz körül. Ugyancsak Pristina mellett délre egy órányira, hasonló nevű patak partján van a *Gracsanicza* nevű régi, főleg magassága által jellegzetes építésű kolostor, melyet Milutin szerb király (1275—1321) épített.

A várostól északra fekvő *Novo Brdo* és *Janyevo* községek valaha a középkorban virágzó bányavároskák voltak. Most jelentéktelen falvak.

A Koszovo-Polye szintén tófenék s régebben száraz, mint a szkoplyei katlan. Területe 501·08² km. s átlagos magassága 343 méter. Hoszsúkás meridionális irányú medencze, mely tulajdonképpen a Szitnicza-folyó völgyének tágulásául tekinthető. A Csicsavicza, Crna Gora és Osztrovo Koplje hegyei zárják körül. Pristina, mely a közepe táján van, nem főemporiuma. Ezt Mitrovicza alkotja, a medencze északi csücskében fekvő város, egyuttal vasuti végpont is. Ide koncentráldott nemcsak a Rigómező, hanem az egész, egykori novibazári szandzsák kereskedelme is. Lakóainak száma 1913-ban 9.354 főben vétetett fel. Valószínű azonban, hogy a balkán háboruban több volt. Az albánok ugyanis a városnak jelentékeny contingensét adták. Az albánok jórésze pedig hol elvázott a szerbek hóditó bevonulásakor, hol elmenekült. Meglehe-

tősen európai jellegű hely, mely teljesen modern irányban fejlődik. Környékének legnagyobb turistikai nevezetessége a Zvecsan nevű szerb királyi vár romja, mely a várostól északnyugatra, gulaalakú hegyen van.

Ó-Szerbiának Mitroviczától északnyugatra nyuló része magas hegyes vidék, melynek egyetlen nagyobb városi jellegű helye Novibazár. Ez egy 8 km. hosszú és 7—800 méter széles medenczében fekszik, melyből csillagsugarak módjára, nyolcz vízfolyásos, keskeny folyóvölgy, helyesebben szoros, sugárzik ki. A medenczét keletről a Rogozna-hegység, nyugatról az átlag ezer méter magas Pestera fennsík zárja körül.

A benne fekvő város, szerbesen írva: Novi-Pazar, 13.433 lakosú város, melyben több mint három évtizeden át tanyáztak kettős monarchiánk megszálló csapatai. E városkáról Cvijics János dr. egyik munkájában a következőket jegyzi fel:

A XIII-ik században szerepel a régi *Rasz* városa és vára. Később megszűnik ez és 1436—1459 között *Trgoviste* említetik, mint legfontosabb hely a Raguzá (Dubrovnik) és Nis közötti kereskedelmi úton. (Dr. Jireček Constantin: Die Handelstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters Prag 1879. 77. l.) A 15. század végén eltűnik a *Trgoviste* név és a mostani Novi-Pazar, néha törökösen *Jeni Pazar* név említetik. A töröktől, raguzaiaktól és velenceiektől lakott városban kerültek eladásra Macedónia, Bosznia, Szerbia és Albánia termékei. A városnak lelegelevenebbek voltak a kereskedelmi összeköttetései Szkutariával (Szkadar, törökül Szkodra) Raguzával, Szarajevóval, Nissel és Szalonikival s főleg gyapjú, nyersbőr és viasz került kivitelre. A Karagyorgye-féle felkelés után süllyedt a város. Sok szerb és mohamedán elköltözött belőle, mert megszűnt a Szerbiával—Nissel való kereskedelmi összeköttetés. Az üszküb—mitroviczai vasút megnyitásával Novi-Pazar megint fejlődésnek indult, de forgalma most Szalonikinak fordult.

Most is nagy a jelentősége a városnak; a *csarsijája* a legnagyobb Prizren és Szarajevo között. A termékeny központi medencze legalkalmasabb helyén fekszik s közvetlen környékével a nyolcz folyóvölgy jól köti össze. Főpihenőhely a Mitroviczából Montenegróba és Boszniába vezető úton. Végül a város a lakóhelye a környékbeli mohamedán nagybirtokosságnak (bégeknek). Bazárja, melynek a boltok mentére eső része fedve van, 800 méter hosszú utca, a Raska folyó mentén. Tipikus török csarsija ez, a hol főleg török boltosok és kézművesek, Niksicsből és Boszniából áttelepedett *muhadzsirok* kereskednek, az albánok pedig a vendéglősipart űzik. A kereskedelmi érintkezés szerbül folyik.

A legtöbb valószínűség szerint a mostani Pazariste helyén volt

Rasz körülbelül 7 km.-re nyugatra a mai Novi-Pazartól s körülbelül 4 kilométernyire a *Raska*-folyó forrásától. A *Raska* és *Szebicseva* folyók között van a *Gradina* nevű sziklás hegy s ebben *Sztarin Novak* barlangja. A *Gradina* egyes tagjai rábocsátkoznak a *Raska* és *Szebicseva* völgyére, melyek itt összeszorulnak. A szoros bejáratánál látszanak romok s itt lehetett a régi *Rasz*.

A város környékének régebbi építészeti emlékei közül a *Rasz* romjain kívül a legérdekesebbek:

Petrova Crkva, a medenczének *Rasznál* átellenes szélén. A legrégebbi szerb templom. E templomban tért át az első *Nemanya*, élete 40-ik évében a római egyházból az ó-hitre, 1143-ban. Itt békitette ki Szent Száva és Vukán testvéreit. Itt volt a *raskai metropolia* székhelye.

A *Gyurgyevi Sztupovi*, egy félóránnyira a fentemlitett templomtól, templom romok. Mellettük később egy török erősség épült.

A *Szopolycsani* kolostor romja. A kolostort *Uros* király (*Hrapavi* = durva, nyers) építette a *Raska*-folyó forrásánál. Ez a forrás, melynek vize erős zuhatagban tör ki a sziklából, *Novi-Pazar* környékének különös természeti szépsége.

Az eddig tárgyaltakkal jóformán egy magasságban terül el a *Metohija* nevű tágas medence 488 méter átlagos magasságban s mintegy 2.263·85 km. kiterjedésben. Ennek északi részén van *Pety* (*Ipek*) a mostani *karlóczi* patriárka egykori székhelye, szomszédságában a *Viszoki Decsani* kolostorral, mely *Nemanya Szt.-István* — *Decsanski* melléknevű király 1330-iki alapítása *Bulgária* legyőzésének emlékére, s melynek valaha birtoka lehetett az egész medence. (*Metoh* kolostori birtok.) — *Cvijics* szerint — a *Koszovo*val egy geológiai korú és *pliocén* tő jellegű medenczének déli részében van *Prizren* város; egykor fontos emporium, most inkább helyi jelentőségű, melyen azonban még megvannak a régi nagyság nyomai és emlékei. A legutóbbi népszámlálás (a szerb kormány végezte 1913-ban) 21.224 lakost talált itt. A *szkoplye*—*mitroviczai* szárnyvonal *Ferizovics* nevű állomásáról, 40 km. hosszú, elég jó úton jutnak el belé.

Szépen fekszik a *Sárhegység* egyik kifutójának lejtőjén. Belvárosa egy tavi terasszon épült. A város háta mögött a *Sárhegység* *Lyubotin* csucsá fehérlík. (2510 m.) A város csak közvetlen közelből tűnik elő s erre utal neve is, mely előtűnőt jelent. Közel három km. hosszban húzódik s a lejtő alján a *Prizrenszka Bisztrica* szeli. Fölötte van egy régi váromladék, mely *Dusán* császár alkotása lenne. Nem kevesebb, mint 26 mosé van benne, három templom, több iskola, kaszárnya és hivatalos épület. Számos nagyobb magánház is disziti, különben egészen bal-

káni jellegű utcáit. Csarsijájában közel másfélezer bódé van, melyekben főleg az ezüstveretezők és filigrán-ötvösök portékái érdekesekek.

Prizren Szkoplye után legjelentékenyebb kereskedelmi hely a volt Ó-Szerbiában. Jelentősége, mint kereskedelmi centrumé, még a középkorból datálódik, a mikor Prizren a közepén volt az Adria felé Szkutarin át vezető útnak a Koszovó felől. Ez az út a zétai tengerpartról, a Bojána és Drim folyó völgyében haladt és ez volt a híres szkutari—prizreni vonal, mely innen a Koszovón át Vranjába irányult. Ez az út érintette délen a macedoniai kereskedelmi utakat is és átszelte a Boszniába és Konstantinápolyba vezető országutat. Prizren volt a csomópontja az utaknak, melyek innen háromfelé ágaztak: Boszniába, déli Macedoniába és az Adriai tengerre. Természetes, hogy Prizrenben meg voltak a szükséges raktárak és közvetítők. A szkutarii kereskedők idehozták híres selyemszöveiteket, melyek innen mentek Boszniába és Macedoniába. Bosznia felé irányult a dohány- és állatkereskedelem, Macedonia felé a bőr-, filigránötvös- és késipar forgalma. De a törökök alatt ez utak felhagyattak, az albánok elzárták az utat Szkutari felé, a mely mintegy kikötőhelye volt Prizrennek az Adriai tengerre. A Koszovó felé való utat szintén az albán utonállók tették lehetetlenné s ennél fogva Prizren elzáratott a távolabbi forgalomtól és elvesztette egykori közgazdasági jelentőségét. Bosznia occupatiója után Prizrennek tisztán a helyi forgalomra kellett szorítkoznia. Prizren a gyűjtőállomása a főleg hozzánk kerülő állati hólyagnak, beleknek és bőröknek. Az állatokat a környékről idehajtják és itt készítik ki. Házi iparként üzik lakói a szőnyeg- és selyemszövést is, a mely termékeknek szintén jó neve van a távolabbi piaczkon is.

Még *Prijepolyét*, a Lim folyó egyetlen völgytágulásában fekvő városkát kell említenünk (4.448 l.), a mely Plevlyével együtt e vidéknek legnyugatibb városi jellegű helye.

A medenczék következő, mondhatjuk egy emelettel lejjebb fekvő lánczolata már Macedoniában fekszik. A szkoplyei katlantól nyugatra esik a *tetovói* medencze, a mely 429 méter átlagos tenger színe feletti magasságban 232 □ klm. területre terjed. Két szoros vezet belé Szkoplye felől. Egyik a *Szuhodolica* nevű, a Szuha Gora és Zseden hegységek között, a másik a Vardarnak *Derven* nevű szorosa. E medenczét is tó vize töltötte be egykor. A *Sár*, *Bukovik*, *Szuha Gora* és *Zseden* hegységek közé esik. Mindenfelől védve lévén, éghajlata átmenetet alkot a felsorolt északvidéki medenczék közé európai és a délebbiek középtengeri éghajlata között. E termékeny és főleg almájáról, szelid gesztenyeerdőről és egyéb gyümölcséről híres medenczének központja *Tetovo* (Kalkandelen) város, 20.070 lakossal, erősen albán és török jelleggel. A Teto-

vszka Bisztrica két partján fekszik s a folyó vize úgyszólván minden ház udvarán keresztül van vezetve. Ivóvizül itt szivattyús kutak vizét használják. A Balkán-félsziget legegészségesebb városa.

Szkoplyétól a Vardar mentén délnek haladva, a taori szoros végénél kezdődik a veleszi katlan, melynek a tenger feletti magassága mindössze 173 méter s területe csak 6·35 klm. E katlanban fekszik *Velesz*, 15.624 lakosú város, a törökök Köprülüje, mely török nevét a Vardaron átvezető számos hidtól vette. E városka egyik legnagyobb telepedési helye a macedoniai városlakó kuczó oláhoknak. Fontos utaknak csomópontja. Kelet felé Stipnek, Kocsanének, nyugot felé a Topolka és Babuna folyók völgyében Prilepnek, Bitolynak. Ez utóbbi útvonal a szaloniki—bitolyi vasút folytán elvesztette jelentőségét, mert a forgalom most, ha kerülővel is, vasuton megy. A keleti útvonal azonban ma is egyetlen vasúthoz vezető útja a *kocsanei* rizstermelésnek, melyet a 331 méter tenger színe feletti magasságban levő, 31·91 □ klm. terjedelmű kocsanei katlanban folytatnak. A veleszi medencétől délnyugatnak fekszik a Hasz és Klépa vidék. Kettős medencze, melynek tavi vize csak a történelmi korban folyt le a Vardaron, s melyet *Hasko Jezeronak* — haszi tónak — hívtak. Haszban Bogomila, Klépában *Csicsevo* a főhely. Mindkettő jelentéktelen fészek.

A veleszi szorostól *Demir* kapuig, a Vardar leghiresebb szorosáig, melynek Vaskaput jelent a török neve, terül el a *Tikves* nevű vidék a Vardar mentén s hozzácsatlakozik a Vardar jobb partjára eső *Rajac* nevű medencze. Ez utóbbi jellegzetes tófenék. A tikvesi völgytágulás 1.741, a Rajac-katlan 306 □ klm. területű. Ez a legalacsonyabb fekvésű és legmelegebb medenczéje Közép-Macedoniának. Itt terem a legtöbb, legczukrosabb, legjobb szőlő, melyet most Krivolák és Gradszko, vardarmenti állomásokon raknak fel a vasutra. (A Budapesten is feltűnt *török szőlő* innen jött.) A medenczének főhelye *Kavadar* (Kavadarci). Mindössze 5.861 lakossal bíró kis városka, melynek főnevezetességét, az egykor féktelenségükről híres kavadari bégek lakóházai alkották.

A Demir-kapu sötét sziklaszorosa a gyevgyeli medenczébe vezet. A nevét adó *Gyevgyeli*, 5.188 lakosú városka, egészen európai kinézésű, az út mentén, meglehetősen rendesen épült hely. Ez a macedonai selyemtenyésztés és gubókereskedés központja. Lakói között a selyemtenyésztés évadjában, a benszülött törökök, kuczó-oláhok, szlávok és cserkeszekon kívül sok külföldi is van. Egy nagyobb külföldi cég két nagy selyemgombolyító-telepet tart itt. Gyevgyeli környéke az itt a selyemtenyésztés, a mi Tikves a szőlőtermelés szempontjából.

A Gyevgyelitől keletre pár óra távolságra fekvő *Dojran* városkával érjük el Dél-Macedoniának azt a vonalát, a melyet a tavaknak egész

sorozata tesz érdekessé és nevezetessé. A dojráni tótól keletre aránylag kis területen van a *Butkovo* (18·30 □ klm.), a *Tahinosz* (157·24 □ klm.), a *Besik* (69·25 □ klm.) és *Langazsa* (Ajvaszli = 11·02 □ klm.), *Bereketli* (5·55 □ klm.) tó, délre az *amatovoi* (18·3 □ klm.), ettől nyugatra a *jenidzsei* (28·93 □ klm.), az *Osztrovo* (73·85 □ klm.), a *Preszpa* és *Malo Jerezo* (286·31 □ klm. és 51·62 □ klm.), az *ochridi* tó (286·31 □ klm.), a *kasztoriai* tó (27·88 □ klm.) Mindezek közül, miután az általunk ismertetett területen és városok mellett fekszenek, a dojránival, az amatovóival és az ochridival fogunk foglalkozni.

A dojráni tavat a *Belaszicza*, *Krusa* és *Karadagh* hegységek és a *Mecsak* hegyek veszik körül. A pleisztocénben ez a tó sokkal nagyobb volt. A tótól keletre huzódó *Dovatepe* domblánczon 100 méter magasságban állapítható meg a tó felszine egy tavi terrasza alapján, a mostani fölött. Ez a *Dovatepe* a vízvásztó most a dojráni tó és a *Butkovo* tó között. A pleisztocénben e dombon keresztül folyt a dojráni tó vize a nagy szerezi tóba, melynek a mostani *Tahinosz* tó csak maradványa. A dojráni tó vizét az újabb keletkezésű *Gyolaja* nevű vízfolyás vezette le és vezeti most is az amatovói (rzsani) már száradóban levő tóba. A dojráni tó még 10 méter mély, míg az amatovóiban csak a nagyobb csapadékok évszakában áll viz, egyébként szántják és kaszálják a fenekét. A vasut mentén, a laikus is megállapíthatja tavi kiszáradás processusát. Az amatovói tónak csak nagy esőzések után van lefolyása *Karaszuli* állomás mellett a *Vardarba*. Egyébként egyrészt a párolgás, másrészt a lassú feliszapolás fosztogatja úgyszólván évről-évre a tó jellegétől.

Maga Dojrán városka, 4553 lakossal egyike Macedónia legérdekesebb városainak. A városnak főjövedelme és a lakosságnak főfoglalkozása az évenként 5—600.000 kg. zsákmánytadó halászat. A tónak náddal benőtt része 50—60 halászterületre van beosztva s a területek egy része magántulajdon. Az egyes területeket nádfonadékkal kerítik el. A halászok nyesett szárnyú madarakat bocsátanak a vízbe, melyek azután a halat előre elkészített rekeszekbe (ambarnak mondják) hajtják össze s itt azután tömegekbe fogják ki őket. A halászok ez idő alatt a halászterületen készített kunyhókban élnek. Sokan az év nagyobb részében a kunyhókban tartózkodnak. A kunyhók a parton, a parthoz közel 5 m. mély víz fölött vannak s czölöpökre nádból készültek; tehát olyanok, mint a történelem előtti időkből voltak. Sok a halászati eszköz, melynek egy része Macedónia más vidékén ismeretlen. Dojrán igen régi halásztelepitvény. Cousinéry szerint az itteni szláv lakosságban az ősi — Herodot által emlegetett — *peonok* vére is el van vegyülve. A dojráni halászok tartják üzemben a *Butkovo*, *Tahinosz* és *Bésik* tavak, valamint a *Strumicza*-folyó halászatát is. A dojráni tóban sok a harcsa,

ponty süllő és különösen az apróbb hal, melynek conserválásában és értékesítésében nagyon ügyesek a dojráni halászok, kik felkeresik a távolabb eső városkák piaczeit is. A halászok nagyrészt szlávok. Ezek laknak a tó partján. Felebb vannak török vagyonosabb és előkelőbb birtokosok, hivatalnokok, kereskedők házai. A városkának a balkáni háború előtt pár ezerrel több lakosa volt.

Dojrán egyik állomása a Konstantinápoly—Drinápoly—Drama—Szaloniki—Bitoly vasutvonalak, mely Karaszulinál össze van kötve a Budapest—Belgrád—Szkoplye—Szaloniki fővonallal. Karaszulinál érünk a tágas szalonikii síkságra — a Campaniara — mely 1716 km. területű s átlagos magassága a tenger színe felett csak 20 méter, vagyis a Vardar hordalékától fedett, erősen lapos partja a szalonikii öbölnek, melyet a Vardáron kívül elmocsarasodó vízfolyások tesznek jellegzetes mocsárvidékké. A Campanián a Vardártól keletre van az amatovói kettős tó, nyugatra pedig a jenidzse-vardari (szerbül pazari-i) tó, helyesebben mocsár. Egyik, folyami hordalék alkotta töltésen halad a vasut, míg a szaloniki-öböl északi csucsában levő Szaloniki városhoz ér.

Nagy történelmi múltú és a modern időkben nagy jelentőségre emelkedett amporium *Szaloniki*, görögül Theszszaloniki (szlávul: Szolun), mely nevét Nagy Sándor testvérétől, Kaszandrosz feleségétől kapta. Előbb *Thermae* volt a régi település neve, egy ott létezett melegforrás után. A kereszténység első századaiban 220.000 lakosa volt Isambert szerint. Pál apostol igen fontos győzelmet szerzett a kereszténységnek, mikor a theszszaloniki egyházat megalapította. (Isambert: Grèce et Turquie d'Europe.) A hatodik és nyolczadik században több szláv invázió pusztította, majd Dusán szerb czár uralma alá került egy kis időre. A törökök 1430-ban foglalták el. Ez időben Szaloniki tisztán görög város volt. Miután a Földközi-tenger volt akkor a világforgalom főtere, Szaloniki, mint kiváló kikötőhely nagy szerepet játszott. Amerika felfedezése elterelte a világforgalmat a Földközi-tengerről s Szaloniki le hanyatlott. A szuezi-csatorna azonban megint nagyra emelte Szaloniki jelentőségét. Ma a Vardarvölgyi vasút által kitünő összeköttetése van Közép-Európával. Kelet felé a Dráma Konstantinápolynak, nyugat felé a Bitolynak vezető vasút csatolja a Balkán félsziget főtömbjéhez s azt lehet mondani, hogy az egész Ó-Szerbia és Maczedónia tulajdonképpen Szalonikinek mögöttes területe. Valóban Szalonikiban intéződik e terület összes behozatali és kiviteli forgalma. Szaloniki kikötőjének szabad használata életérdeke a közép-európai hatalmaknak. Nagy-Britannia a maga tengeri túlsúlyának biztosításáért szintén érdekelve van Szaloniki-ben. Ezért jutott Szaloniki a balkáni háború után a könnyen kezelhető görög kézre, nem pedig Bulgáriáéra. Ezért drága Venizelosz a Nagy-

Brittaniától vezetett entente-hatalmaknak. S a ki látni és tudni akar, láthatja és tudhatja, hol van az a kéz, a mely Trieszt és Fiume birtokáért való *délszláv* mozgalmakat keltegeti és irányítja. Ennek látása és tudása nélkül igazán nem érti senki, mit akar az anyagiakban és culturában gyenge délszlávság két olyan csak nagyhatalomnak megbírható luxuscikkkel, mint két rettentő drága fenntartású tengeri kikötő?

A város a Hortacs-hegységnek egyik kifutóján, az öböl északi csucsában fekszik. A vasuton érkezve, a város velenczies eredetű erőssége, a Jedikule Kaleszi — a Héttorony vára — tűnik szemünkbe, alatta az amphitheatrumszerűen épült régi várossal. A vasuti állomás közvetlen közelében van a kikötőnek, a melytől nem messze megkezdődik a kiépített rakpart mentén fekvő *Kalamaria* nevű városrész. Modern villa-nyegyed ez, fás, parkos szép berendezésű, dús vagyoni helyzetű lakosok birtokában levő házakkal. A villasor végén van a *Beasz Kule* nevű szintén velenczies eredetű toronyerősség. A város régibb házai könnyen épült, nagyobbrészt faépületek. A lakosságban van 30—40.000 török, 20—25.000 görög és czinczár. A lakosság legerősebb elemét a 16. század végén ideköltözött spanyol zsidók a *szefardimok* alkotják. Számuk 60—70.000-et tesz. Egy részük áttért az izlámra és ezek neve *dömmé*. Számukat kb. 10.000-re teszik, a szlávságét 8—10.000-re. Németek, olaszok szintén erősen vannak képviselve a lakosságban. Ezek száma a félig európaiaknak számító levantinusokkal együtt 8.000—8.500-ra becsülhető.

A szalonikii zsidóság testileg is erős, egyáltalán nem degenerált emberfajta, a mely a legnagyobb szerepet játszik a város közgazdasági életműködésében nemcsak a kereskedők és iparosok, hanem a nehéz testi munkát végző kikötői és vasuti munkások legnagyobb része is belőlük kerül ki. A szalonikii kereskedők üzleti tevékenysége kiterjed nemcsak az egész Balkánra, hanem az egész Európára is. A nagyobb európai bankoknak fióközleteik vagy ügynökségeik vannak a városban. Van benne villamostelep, gázmű, cigarettagyár, több gyapotfonó és szövőgyár és más gyártelep s a kézműipar összes ágaiban serénykednek a lakosai. Azt lehet mondani, hogy Szaloniki nemcsak mint forgalmi góczpont, hanem mint ipari termelőhely is jelentékeny positiót foglal el Európa városai között.

A Szaloniki-Bitoly vasuti vonalon a római kori Via Egnatia nyomán haladva, a legelső városi jellegű hely: *Jenidzse Vardar* (szlávul: Pazar). E város hasonnevű kiszáradóban levő mocsaras tó mellett fekszik és mivel fölötte van a dus állatállományú *Pajak* hegység, a Szaloniki Campaniának fő állatforgalmi helye. Telenkint környékére jönnek juhnyájikkal a közeli hegységekből az állattenyésztő aomunok (kuczó oláhok,

czinczárok). A város a török uralom alatt fejlődött ki, két egészen külön életet élő városrészben. A török város lakóinak száma kb. 5.500, a szlávé kb. 4.500 volt a balkáni háború előtt. A vasút ezután *Posztol* nevű falu mellett halad el, mely *Pela* név alatt macedon király székhely volt.

A szalonikii Campania nyugati szélén van Edessa város (Voden). Ez a város a hegységi vidék és síkság érintkezési vonalán fekszik. Nemcsak árúcsereelő helye e hegyvidéki és síksági productionnak, hanem ide gravitál a tőle északra fekvő Meglenmedenczei (932 □ km.) forgalom is s miután mellette gyorsan esik a talaj felszine, olyan pompás víz-esése van, a melyhez csak a boszniai jajczai hasonlítható, s körülbelül 12.000, egyharmadrészben török, kétharmadrészben görög, kuczó-oláh és szláv lakosa van. A hatalmas vízesség eleven erejét mindössze néhány gyapot- és pamutfonó telep tengetésére tudták eddig felhasználni. Ugyancsak kihasználatlanok a Szaloniki és Edessa között, egymás közelében fekvő Karaferia (görög: Verria, szláv: Ber) és Nyausta (szlávul Nyegus) városkának az edessaihoz hasonló vízerői is. Az elsőnek kb. 10.000, az utóbbinak kb. 7.000 lakosa van. A többséget mindkét helyen a görögök adják; a kisebbség a törökök, kuczó-oláhok és szlávok között oszlik el. Az e vidéken fejlettebb, tejgazdaságot is űző földművelés a kuczó-oláhok és a konyár nevű török néptörzshöz tartozó lakosok érdeme. A nyaustai vörösbort a legjobbnak tartják a Balkánon. Csarsijában az ötvösök és aranyművesek készítményei keresettek. Két selyemgombolyító gyár is van benne.

Az összesen 220 km. hosszú szaloniki-bitolyi vonal ezután a termékeny, öntözéssel művelt *Meglen* (a térképen: *Moglena*) nevű medencze alatt halad, melynek Edessa emporiuma s a Nicse hegység magaslatai között északnak fordulva, a bitoly-prilepi medenczébe az úgynevezett *Pelagonia* vidékre ér. (1.212 km. 607 méter a t. sz. f.). Ebben két fontosabb város fekszik. *Prilep*, a medencze északi felében, 22.347 lakossal. Vagyonos lakosságú, rendesebb, haladottabb városka, nagy termény- és állatpiacok. A másik, *Bitoly* (Monasztir) ugyanaz Macedóniára nézve, a mi Szkoplye Ó-Szerbiára.

Bitoly 48.370 lakossal, egyike a Balkán legrégebb és legjelentékenyebb városainak. A Perisztér hegység alján, a *Dragor* folyó két partján fekszik 820 – 850 m. magasságban a tenger színe felett. Egészséges fekvését megrontják a Crna Réka mocsarai, a melyek állandóan Maláriát terjesztenek. A város déli szélén a Kuru-Dere nevű patak folyik. A Dragor patak ki van rakpartszerűleg építve. A Dragor és a Kuru-Dere között fekszik a város legszebb, megfehetősen nyugateurópai jellegű része. A Dragor balpartján van a gabona-, fa- és lóvásártér. Van

Csarsijája török vásáros része is, a hol az árúbódék szakma szerint sorakoznak. Sok a patkoló kovács, nyerges és szijgyártó, mert Bitoly a délről és nyugatról, vasuttalan vidékek, Prilep, Ochrida, Sztruga, Florina, Debar (Dibra) és Reszna és környéküknek forgalmi emporiuma. A vidék, a melynek Bitoly a központja, azaz mögöttes területe 8.000 □ km.-re tehető. De bár környéke gazdag minden termelési lehetőségben, mégsem fejlődhetett ki az állandó zavarok és felkelések miatt, a miket a bolgár, görög, kuczó-oláh és albán bandák vittek végbe. Ismeretes az 1913. évi krusevoi felkelés és annak kegyetlen elnyomása. Ettől kezdve indult meg innen a nagymérvű kivándorlás Amerikába, mely már 1911-ben csak a keresztény lakosságból 6.000 lelket vitt ki a Francia „Compagnie generale transatlantique“, a német Lloyd, a Hamburg-Amerika, Missler és más társaságok útján. Bitoly a kivándorlási szervezetnek a központja. Csak keresztények vándoroltak ki, nagyon elvéve törökök és albánok. Két-három év múlva a kivándorlók némi megtakarított pénzzel visszajöttek. De a visszajött ember, vagy visszament megint Amerikába, vagy pedig a megtakarított pénzével valamelyik városában kis boltot nyitott, hogy legalább személyileg biztosabban élhessen, mint falun. A bitolyi osztrák-magyar konzul jelentése szerint az 1911. évben 12—14 millió dinárt küldtek, vagy hoztak magukkal haza az amerikai emigránsok és csak a megtakarításoknak köszönhető, hogy ez a szegény nép gazdaságilag tartotta magát, és nem hagyta el teljesen házi tűzhelyét.

A kivándorlás és közbiztonság hiánya folytán úgy e város mellett, mint az egész megyében a földnek csak igen kis részét művelték be és a lakosság még a táplálékára szükséges czikkeket is nagyrészt importálni volt kénytelen; nevezetesen a búzát és lisztet Szalonikiból és Szerbiából, valamint és főképpen kukoriczát.

A nagyipart gőzmalom, két kisebb motoros malom, két nagyobb gőzüzemű és hat kisebb, vízerővel dolgozó szövőgyár képviseli. Háziiparként üzik a vászonszövést, a kelímszövést, a bőrök kidolgozását. A szűcsipar jelentékeny. Megindult a csipkekészítés is. A török kormány a város mellett a földműves iskolát rendezett be. A kuczó-oláhok itteni gymnasiuma nagyon jónevű tanintézet.

Érdekes kirándulás innen *Maloviste* nevű, a Periszter hegységben magasan fekvő kuczó-oláh városka, mely egyike a Balkán csinosabb helyeinek.

Bitolynál megszűnik a vasút és tengelyen, eléggé kényelmes bérkocsin utazhatunk *Ochridba*, a legnyugatibb jelentékeny macedóniai városkába. E város, a hasonló nevű tó partján, egyike a világ legfestőibb fekvésű helyeinek. A tó arról ismeretes, hogy míg a többi macedóniai

tó mind a kiszáradás útján van, az ochridi most van tavi életének teljességében. A medencze 270 □ km. területű s 690 m. van a t. sz. f.).

Ochrid, 11.038 lakossal — régi város, a melyről már Strabo is megemlékezik. Valah *Simeon* bolgár cárnak volt a székhelye és egészen 1767-ig a balkáni szlávok egyházi központja. Itt székelt az érsek patriárka, a kinek hatásköre a koszovói, raskai és belgrádi szerb egyház-tarrományokra is kiterjedt. Nem sokkal az ipeki patriarchátus megszüntetése után törölte el a szultán kormánya s az óhitű egyházi főnökség ezután egyideig kizárólag a konstantinápolyi oecumeni patriarchára szállott. A város főbb utcái az *Ucskanya* hegység meszes lejtőjén vannak s a tó vízéről a régi ochridai várig huzódnak, úgy hogy minden ház ablakából az alatta levő felett szabad kilátás van a tóra. A város hegyoldali részei: *Varos*, *Csarsija*, *Gornya Vlaska Mahala* és *Mezokastro* (város, vásárnegyed, felső oláhteleg, vármellék) E városrésznek szép régi építészeti emléke az egykori metropolia temploma: a *Szent-Klement*-ről a bolgárok egyik nemzeti szentjéről elnevezett régi egyházi épület. Közel hozzá látszanak *Dzseladdin* bég egykori udvarának épületromjai. A síkon fekvő török városrész neve: *Voszka*, a szlávé: *Kosiste*. A *Szaraj Mahala* és *Donya Vlaska Mahala* síksági városrészben kuczóoláhok, örmények, zsidók, albánok laknak. Ugy e fajok, mint a görögök erős kontingensét adják a hegyi városrészeknek is. Az itteni keresztény szlávok exarcihsták és bolgároknak számítanak.

A lakosság főkeresetforrása halászat s ezzel majdnem egyenlő rangban a zöldség és gyümölcsstermelés, a mit a rendkívül enyhe éghajlat nagyban elősegít. Az egykor virágzó szücsmesterség, melynek termékei a lipcei vásárookra is eljutottak, ma jóformán eltűnt.

A másik tóparti városka, *Sztruga*, 4.120 lakossal, a *Crni Drim*-nek a tóból való kifolyásánál fekszik s az első házak e ponttól 3—400 méterre fekszenek. A szomszédos albán vidéknek kereskedelmi gócpontja s februári és szeptemberi vásárait Közép-Albániából sok termény és cikk kerül. Itt is a halászat, zöldség- és gyümölcsstermelés a lakosok főfoglalkozása. A sztrugai nők volnának a legszebbek Macedóniában. A lakosságban túlnyomó a szláv elem, de van jelentékeny albán kisebbség is.

Még egy városkáról kell említést tennünk s ez *Debar* (Dibra) 10.199 lakossal a *Crni Drim* völgytágulásában a Krccsinhegy lábánál fekszik, mely hegy a Sárhegységnek egyik déli kifutója. Inkább albán, mint szláv jellegű város, a mi különösen vásárok alkalmával tűnik fel.

Ó-Szerbia és Maczedónia városainak vázlatos ismeretése után természetesen fölmerül az a kérdés, miért fontos ránk nézve éppen a városok ismerete? Röviden elmondjuk nézeteinket e kérdésre is.

Míg a Balkánnak közvelelőül hozzánk eső északi részén a népességnek csak 12—13%-a lakik városokban, addig Ó-Szerbia és Maczedónia lakosságának 28—30%-a a városi polgár. Összesen 48 itt a városok száma, a melyek közül Szkoplye, Szaloniki, Velesz, Bitoly, Mitrovicza, Prizren egészen modern városi jellegű hely s a többi 42-ben is sokkal jellegzetesebb, városi, kereskedő, iparos, intellectualis foglalkozásokban él a lakosok nagy része, mint a Balkán más vidékein. A törökök, czinczárok (aromunok), görögök szinte kizárólag városi lakók. A városokban vannak a különféle világi és egyházi hatóságok, az úgynevezett szellemi szabad foglalkozásokat űzők, a bankárok, pénzváltók, kereskedők, kisiparosok, nagyipari vállalkozók és munkások. Itt igazán a városok azok, a hová a művelt szomszéd nemzetek gazdasági és kulturális törekvései kapcsolatot kereshetnek és találhatnak. Akár szórakozásból, akár tanulmány kedvéért, akár gazdasági célokból utazzék valaki a szóban levő területeken, legelőbb a városokat kell fölkeresnie s itt keresni meg a beljebb, a nép közé mélyebbre hatolásnak lehetőségeit és föltételeit. A városi életben találhatók Ó-Szerbia és Maczedónia jellemző vonásai az érdeklődő utazóra és tudományos tanulmányozóra nézve. A városokban vannak a culturalis és anyagi igények, a melyek a közgazdasági vállalkozások szempontjából fontosak.

Cvijics János dr., — a Balkánnak többször hivatkozott szerb geografusa, nagyon kedvezőtlen képet fest az ó-szerbiai és maczedon városok belső életéről. Szerinte az itteni városi élet feltétlenül degeneráló hatású. A csarsijákban ránczos, élettelen arcokat látni, a fizikai gyengeség és degeneráció biztos jelenségeit. A lakosság satnyulásának fő oka a túlszűfoeltság, a higiénie teljes hiánya, az ülő életmód és különféle túlfinomultság. Ez jellemző főleg a régi kulturák — a bizanci és török — emberi maradékaira. A második generációban, ha csak faji keresztezés nem áll be, meggyöngül vagy megszűnik a termékenység, főleg a görögöknél, törököknél és czinczároknál. A városi lakosság csak a vidék szláv lakosságának beszivárgásának segítségével tartja fenn magát. Cvijics, a nagyszerb álmodozó, ebben a beszivárgásqan látja a szóban levő területek jövőjét. Még súlyosabb szavakkal jellemzi a nevezett tudós a városi élet morális befolyását. A kötelességtudás szerinte e városokban szinte teljesen hiányzik. A közérdekért való munkálkodás ismeretlen. Az az alacsony erkölcs uralkodik, a mely csak maga magát nézi s a városi nép erkölcsé olyan gyarló, hogy senkire sem lehet bízakodni. Ez erkölcsi degeneratio hamar átragad a betelepült szláv lakosokra is, úgy, hogy erkölcsileg nincs különbség török, görög, czinczár és szláv városlakó között.

Ez a kép túlságosan sötét s olyan ember agyában született meg,

a ki a Balkán szóban levő területén kipusztulásra ítelt törököt, görögöt, cinczárt, szóval minden másfajta embert, a szerben kívül. A városi élet, a gyári és műhelyfoglalkozás, a szórakozás és multság módja a művelt Európában is degeneráló hatású. Ez alól a Balkán sem kivétel s a városi elem degenerálódása a városoknak semmi esetre sem specialis jellemvonása.

A szóban levő városok belső köz- és társadalmi életére vonatkozó jellemvonásokat másképen kell keresnünk és egészen másképen kell megállapítanunk.

Az bizonyos, hogy e városok polgárságát nem töltötte el egységes közszellem, a városi polgári minőségből folyó összetartozandóság tudata. A városokban megnyilvánuló, úgynevezett politika, nem volt egyéb, mint a szerb, bolgár és görög propagandák folytonos, hol időszakos, hol alattomos küzdelme egymás ellen és a török felsőbbség ellen. A törökség viszont folytonos védekezésre kényszerült. Ez az állapot egyrészt fajok szerint megosztotta a városi lakosságot, másrészt nemcsak a közhatóságok tekintélyét semmisítette meg, de fölbomlasztotta a közrend fenntartásának érzékét is. A szerb kormány egyik hivatalos kiadványa szerint a szerb, görög és bolgár propagandák útján, évtizedek óta, évenként 3—4 millió frank jött a nép közé. Tehát minden városban elszaporodtak az olyanféle alakok, a kiknek a neve hol *Karamfili*, hol *Karamfilov*, hol *Karamfilovics* volt, a szerint, a mint valamelyik propagandától pénzt vagy más előnyt remélhetett. Voltak régebben *Karamfilu*-k is, mert a kuczó oláhok között a román kormány is ápolgatta az úgynevezett nemzeti propagandát.

Meg volt e viszonyoknak kihatása a társadalmi és kulturális életre is. A városi polgárok nemzetiségek szerint alakult társaságokban jöttek össze a városi kávéházakban, szállodai éttermekben. A szerb, bolgár és görög egyházak meg iskolák ellenséges lábra állították a saját kulturájukat nemcsak az izlámmal, de egymással szemben is. Tehát a családi érintkezés is e szerint tagolódt.

Az utolsó évtizedekben szinte általános fölfogássá vált, hogy az egyik nemzetiséghez tartozó, a másik nemzetiségű embernek sem életét, sem vagyonát nem tartozik respektálni, akár csak valami háborús ellenségnek. Évről-évre szaporodtak az erőszakosságok, a nemzeti hősök és vértanúk s a török hatóságoknak és rendőrségnek nem volt ereje ahhoz, hogy a személy- és vagyonbiztonság általános emberi törvényeinek érvényt szerezzen, a faji gyűlölködés meg féltékenység elfajulásaival szemben. A városok közül jóformán csak egyben, Szalonikiben volt kifogástalan a közbiztonság. De közvetlen környékén, mint tudjuk, annak is görög rablóbandák garázdálkodtak, természetesen nemzeti hősök glóriájá-

val övezve; mert egyszer-másszor nemcsak pénzes nyugateurópai, hanem török vagy bolgár előkelőséget is sikerült megsanyargatniuk és meg-rabolniuk. Sehol olyan kiáltó, iskola példáit nem láttuk annak, hogy hová vezet az úgynevezett nemzetiségi izgatás, a mely az embereket faj szerint osztályozza barátak, türendőnek és ellenségnek. Ezt az izgatást, sajnos, erősen és közvetlenül is támogatták Nyugat-Európából, főleg angol és francia részről. S a londoni Balkán comíttee okmánytárában sok adatot találhatnánk arra, hogy mit csinált a Balkánon egyik-másik utazó angol Miss, állítólagos tudós vagy kereskedelmi ügynök. Hogy miként jöttek létre olyan véres összeütközések, mint például az 1912-iki kocsanei vérengzés és a többi.

Természetes tehát, hogy ilyen viszonyok között nem fejlődhetett ki a közös haza és szülőváros iránti önzetlen, köztevékenységre sarkalló szeretet. A városi polgárságból nem igen váltak ki erős városi vezető alakok, a kik életüknek legalább néhány éve alatt városuk javára áldozzák anyagi és szellemi erőiket. Szinte elismeréssel kell lennünk a török rezsím városi hivatalnokai iránt, hogy ennyi városias fejlődést és haladást tudtak biztosítani, mint a mennyire a fejlettebb városok utczái kövezete, közvilágítása, ivóvizberendezései stb. vallanak.

A vagyoni és személybiztonság fogyatékoságát például Ipekben és Gyakovában az okozta, hogy a családi kötelékek szerint összeépült városrészek — mahalák — között évtizedekig tartó valóságos harc volt, a vérboszú intézményének uralkodása folytán. A vérboszút az albán lakosság egymással szemben is érvényesíteni szokta, nemcsak a szerbekkel szemben. Jenidzse-Vardar török, görög és szláv mahalái éppen oly kevésbé voltak egységes városi közzellemre nevelve, mint a többi városoknak fajok szerint összeépített házcsoportjai. Csak Ochridnak soroltuk föl különböző nemzetiségi városrészeit. De az efféléket mindenik balkáni városban megtaláljuk. Még a leghaladottabb városban, Szaloniki-ben is külön-külön városnegyedekben élnek a szefardimok, dönmék, törökök, görögök, szlávok és úgynevezett európai emberek. Az egyes nemzetiségi városrészek lakosai közötti viszony elég gyakran változik. És ezt tudni kell annak, a ki például komoly üzleti célokkal megy valamelyik városba. De annak is, a ki békében akar néhány napot eltölteni szórakozásból vagy tanulmányi czéllal s e célból keresi a társas érintkezést.

Mint mindenütt a világon, úgy itt is nagy változásokat vitt végbe a városok külső képén a vasút. Ma már a városok többségének van vasútja. Bár még most is elég nagy azoknak a városoknak száma, a melyek a vasuti forgalom fejlesztő hatásától távol esnek. Ilyenek Ó-Szerbiában Novibazár, Prizren, Ipek, Gyakova, alább a vitás területen és

Maczedoniában Stip, Kocsane, Tetovo, Prilep, Ochrid, Sztruga, Debar. Európában ma már vasút nélküli város nincs. E városok és városkák tehát a Balkánnak speciális érdekességei. A karaván - közlekedést azonban úgy a vasútmenti, mint a vasúttalan városokban láthatjuk. Röviden: egyrészt azért mert van, másrészt azért, mert nincs vasút. A karavánutazás végpontja ma rendszerint a vasútmenti város.

Még egy körülményre kell utalnunk, a mi a városi élet egységes szellemben való fejlődését gátolta. És ez a vallási villongás. Nemcsak a mohamedánok és keresztyének közötti ősi eredetű súrlódásokra kell itt gondolnunk, hanem arra is, hogy a patriarchista szerb, az exarchista bulgár, a külön egyházat tartó görög között nagyobb volt a gyűlölködés, mint általában a mohamedánok és keresztyének között. Ez egyházak papjai, tanítói és egyéb funkcionáriusai mind hivatásos szítói voltak a viszályoknak. A katolikust, protestánst, zsidót a mohamedán és óhitű szláv egyaránt nem kívánatos idegennek tekintette, a mely már vallása miatt sem illeszkedhetik be a fennálló mohamedán s a remélt szerb, bulgár vagy görög nemzeti közösségbe. A vallás rendszerint elnyomta a faji érzést. A mohamedán hitre tért albánok, szerbek, bulgárok, görögök rendszerint keményebben viselkedtek keresztyén fajtestvéreik iránt, mint az ősi muzulmánok.

A haladási, művelődési vágyat, a jobb, nyugodtabb élet után való sóvárgást azonban a felsorolt városok lakóinak azok között a tisztességes elemei között, a kiknek nem volt egyetlen jövedelmező foglalkozása a propagandaszolgálat és zavarcsinálót, mindenütt megtaláljuk. Talán ez az egyetlen érzés, a mi a szóban levő balkáni városok lakóseit faj és vallási különbség nélkül eltölti.

A világháború után, a győzelmes bulgár uralom majd kétségtelenül rendet, nyugalma t teremt Maczedóniában, tehát a maczedon városokban is. Ó-Szerbiának általunk megszállott részein, éppen úgy mint Albániában és Montenegróban a mi katonai igazgatásunk igyekszik ennek legalább alapjait megvetni.

Fejtegetéseinket egy nem éppen kedves körülmény feljegyzésével kell zárunk. A magyar munka és vállalkozás nem hiányzik teljesen a szóban levő területekről. Például a maczedon dohánytermelés minden tekintetben a budapesti Herzog M. L. cég erős és okos kezében volt. A Pesti magyar kereskedelmi bank Szalonikiben, újabban pedig Szkoplyében és Bitolyban bankfiókokat tartott fenn. Több városban találhatunk magyarországi eredetű kereskedőt és iparost. De bizony mindez távolról sem mutat arra, hogy e területeknek legközelebbi szomszédja Magyarország. Olyan erős államhatalom, a mely évenként százmilliókat költ a kulturára s arra volna hivatva, hogy úgy a közgazdaság, mint a

kultúra terén közvetlenül hasson a balkáni szomszédságra. E városok európai nevelésű és műveltségű elemei Franciaországban, Olaszországban, Németországban s kis részben Ausztriában sajátították el a magasabb kulturát, a hol hazánkról bizony igazat és jót alig hallhattak. Bizony sokszor megesett, hogy egy-egy levantinus, szláv vagy török, a maga francia vagy német műveltségének tudatában félbarbárként kezelte a magyart, mint abban az országban szokták volt, a hol műveltségét szerezte. Másrészt azonban be kell ismernünk azt is, hogy nem sokat tettünk abban az irányban, hogy balkáni szomszédainkra nézve megkönnyítsük a műveltségnek nálunk való keresését. A világháború alatt ez irányban is kezdjük mulasztásainkat pótolni. Reméljük, hogy jövőre közelebb fognak hozzánk esni minden tekintetben a balkáni vidékek, a melyeken eddig minden idegen nép dolgozott és számított, csak mi voltunk rajtuk kevésbé képviselve és még kevésbé jöttünk ott számba.

Hiszünk a jobb jövőben, melynek sok irányító szála szomszédságunkra, a Balkánra utal bennünket.

Németh József.

Hadikölcsönbiztosítás.

A háború a gazdasági életben új utakat jelölt ki. Sokak számára a régi utak lehetetlenné váltak és a gazdasági rátermettség próbaköve volt, hogy ki hogy élte bele magát az új alakulatokba.

A capitalistikus gazdasági berendezkedésnek óriási előnye, hogy csakhamar megtalálja mindig a helyes alkalmazkodást a változott körülményekhez.

Bankok, ipar- és kereskedelmi vállalatok, úgyszólván kivétel nélkül saját előnyükre tudták kihasználni a gazdasági egyensúly kilengését és működésüknek volt köszönhető, hogy annyira a mennyire beállott ismét — a normálistól lényegesen eltérő ugyan — de mégis egyensúlyi helyzet.

Sajátságos tétovázó magatartás jellemzi ezzel szemben a biztosító társaságokat. Áll ez különösen Magyarországra. Nem tudták, mitevők legyenek. A háborús kockázattól eleinte féltek, később is csak nagyon megfontoltan vállalják. Ezen körülmény és az organisatio részbeni vagy teljes felbomlása eredményezte azt a lanyhaságot, a mely az életbiztosítási ágazatban észlelhető. A régi biztosítások tömeges törlése folytán pedig a legtöbb társaságnál visszaesés állott be.

A központi hatalmak előtt mindjárt a háború első hónapjaiban nyilvánvaló lett, hogy a gazdasági erőket izoláltságukban saját országukban kell megszerezniök. A mire ezelőtt ritkán gondoltak, most legalkalmasabb fegyver volt: belső kölcsönök felvétele, még pedig a népek legszélső rétegeire kiterjedő alapon.

A gazdasági élet minden apparátusa kezdettől fogva működésbe jött, hogy a hazafas célokat szolgáló hadikölcsönök sikerét előmozdítsák. Annál sajátságosabb, hogy az életbiztosítás a maga szerveit nem állította két éven keresztül szolgálatba. A társaságok jegyezték ugyan hadikölcsönöket, de egyik sem gondolt arra, hogy magát az életbiztosítást intézményszerűen állítsa be és mozdítsa elő a kölcsönök sikerét. A biztosítási technika haladásának lassúsága és a társaságok fent említett tétovázó magatartása az okai annak, hogy nem ismerték fel a hadi-

kölcsönjegyzésben számukra kínálkozó üzletet. A hadikölcsönök kedvező alkalmat kínáltak kezdettől fogva, hogy tőkeállományukat lényegesen emeljék. A hazafias áldozatkészség sokakat rávitt volna, hogy életbiztosítást kössenek, a kiknek a rendes körülmények között eszükbe se jutott volna. Ehhez járul, hogy az életbiztosítással való kombinálás mellett a jegyzési teher az évek bizonyos számára oszlik el és így lényegesen kisebb. Ez a körülmény az anyagilag kevésbé jól szituáltakat is jegyzésre készítette volna és készítette legutóbb, mikor a társaságok már bevezették a hadikölcsönbiztosítást.

A hadikölcsönbiztosítás azonkívül, hogy a nép legszélesebb rétegeit hadikölcsönjegyzésre buzdítja, alkalmas arra, hogy az életbiztosítás gondolatát népszerűvé tegye. Ennek hazánkban különösen nagy fontossága van.

A háború harmadik évében nagy félenkséggel kezd résztvenni az életbiztosítási intézmény a hadikölcsönjegyzésben.

A hadikölcsönbiztosítást Angliában kezdték a háború folyamán először. Több módozatot propagálnak. Az egyik temporer haláleseti biztosítás 2—3 évre. Arra szolgál, hogy az esetre, ha a fél ezen időn belül elhalna, a lombardirozó bank követelése fedezetet nyerjen. A biztosított összegnek a törlesztés szerinti csökkenése mellett is vállalják a társaságok a biztosítást. Közösleges vegyes biztosítás formájában kötnek ilyen hadikölcsönbiztosításokat. A the London life Assosiation Limited és the Eagle and Britisch Insurance Comp. Katonákat nem biztosítanak. Ha a biztosított katonai szolgálatra bevonul és ilyen minőségben hal meg, csak a befizetett díjak térítettnek vissza. Díjfizetés beszüntetése esetén a hadikölcsönkötvény a társaságé, de a lefizetett díjak arányában redukált összegről díjmentes kötvény állíttatik ki. Egy másik londoni társaság járadékcombinációval látja el hadikölcsön-tarifáját. A felvétel orvosi vizsgálathoz van kötve. Kor szerint változó díjtételek szerepelnek 5—10 és 15 évre. Minden körülményre való tekintet nélkül, a biztosított halála esetén a kedvezményezett megkapja a hadikölcsönkötvényt. Ezen módozatokat a háborúban részt nem vevőkre szorítják. Egészségleg kevésbé elfogadhatók részére felemelt díjaik vannak. Az angol társaságok a hadikölcsönbiztosításnál elsősorban a nagytőkésekre irányítják működésüket.

Teljes biztossággal nem állíthatjuk, de valószínű, hogy a központi hatalmagnál — először az V. alkalmával a Niederösterreichische Landesanstalt — angol példa nyomán vezették be a hadikölcsönbiztosítást. A hatodik hadikölcsön alkalmával is bizonytalanság jellemzi még a kísérleteket. A legtöbb társaság nem is köt tulajdonképeni hadikölcsönbiztosítást, hanem a vegyes biztosítás formájához kapcsolja a hadikölcsön-

jegyzést, olyformán, hogy már kezdettől fogva a biztosított összeg erejéig kölcsönt ad a hadikölcsönjegyzéshez. A hetedik hadikölcsön alkalmával már valamivel nagyobb fejlődés vehető észre. A mi a számbeli eredményt illeti, a németek mintegy hat milliárdot mutathatnak fel a hatodik és hetedik hadikölcsönjegyzés alkalmával.

Az osztrák társaságok (kivéve a Niederösterreichische-t) szintén a hatodik hadikölcsön alkalmával vezették be a hadikölcsönbiztosítást. A magyar társaságok közül egyedül a Hungária csinált a hatodik hadikölcsön alkalmával némi productiót a Magyar Bank és vállalatai és saját tisztviselőire korlátozva.

A Magyar Országos, a mely a bécsi Phönix alapítása már szintén a hatodik hadikölcsön alkalmával kezdett hadikölcsönbiztosításokat csinálni. Megemlítjük, hogy ez utóbbi társaságot a bécsi Phönix tulajdonképpen azért alapította, hogy a magyar hadikölcsönjegyzésben, illetve hadikölcsönbiztosításban nagyobb eredményeket tudjon felmutatni. A hetedik hadikölcsön alkalmával a magyar társaságok már ugyyszólván kivétel nélkül bevezették a hadikölcsönbiztosítást. Ki kell emelnünk, hogy a magyar társaságok hadikölcsön biztosításai *tulajdonképpent hadikölcsönbiztosítások*, nem úgy, mint a német társaságoknál, ahol a rendes életbiztosításról van legtöbbször szó kölcsönnyújtással.

A következőkben a fontosabb német, majd osztrák, illetve magyar társaságok hadikölcsönbiztosítási módozatait ismertetjük.

Viktoria Berlinben. Rendes biztosítás kölcsönnyújtás mellett. A kölcsönkamatokat a hadikölcsönszelvényekből fedezi. Magyarországon a kamatfelesleget 4%-kal felkamatosítja és a hadikölcsön-címletek esedékessége alkalmával a félnek készpénzben kifizeti. A 1/2%-os jegyzési jutalékot átengedi a félnek.

Friedrich Wilhelm. Az aláíraskor a névérték 10⁰,0-át mint egyszeri befizetést kéri. Ezenkívül biztosítási díjak fizetendők, a melyek egész, fél és negyedévi részletekben teljesíthetők. Korhatárok 10 és 55. Orvosi vizsgálat nélkül maximálisan biztosítható összeg 5.000 márka. Hadikockázatért külön pótdíjat szed. Tőkésítés és visszavásárlás már egy év múlva lehetséges. A tőkésítés és visszavásárlás alapja hadikölcsön-címletek folyóára, levonva a fennálló aláírási tartozást, hozzávéve a díjtartalékot. Ha a német birodalmi bank a hadikölcsön-címleteket visszavásárolná, a biztosított összeg elszámolás után készpénzben kerül kifizetésre, illetve az esedékességkor a díjak további fizetése mellett. (Évi díjak ‰.: 10—30-ig: 80·55 márka, 31—45-ig: 83·15 márka, 45—55-ig: 89·25 márka.)

Deutsche Lebensversicherungs Bank. (Berlin.) Életbiztosítás kölcsönnyújtással a biztosított összegnek megfelelő névérték erejéig. A hadiköl-

csönczimletek kamatai a kölcsön kamatai fedezésére szolgálnak. Biztosított összeg kifizetése hadikölcsönpapirokban történik, az aláírási árfolyamon elszámolva. Díjfizetés beszüntetése, az állam részéről történő visszavásárlás esetén a hátralevő tartozás levonásával történik az elszámolás. Ez utóbbi esetben a díjak további fizetésével a biztosítás továbbra is fennáll. Köthetők a biztosítások orvosi vizsgálattal és anélkül.

Nordstern. Orvosi vizsgálat nélküli hadikölcsönbiztosítás egyszeri befizetés nélkül kortól független díjjal és kortól függő nyereséményrészesedéssel elérés esetén. Hadikoczkázat, öngyilkosság, párbajból folyó veszély belefoglalva. Három évi díj befizetése után a biztosítás visszavásárolható, kölcsönrel megterhelhető, díjmentes biztosításra változtatható át. A visszavásárlási érték a díjtartalék 90%-a. Tőkésítés a befizetett és összes díjak arányában történik.

Arminia. (Berlin.) Orvosi vizsgálat nélküli biztosítás 1000—5000 márkáig. Carentia idő nincsen. Katonák is felvétetnek. Egyszeri befizetés a jegyzett névérték 13%-a és ezenkívül 2% elismerési díj korra és nemre való tekintet nélkül. Ezenkívül negyedévenként 19.50 márka ‰, a mely díj a halálig fizetendő, de legfeljebb 10 évig. 50 évnél idősebb egyének nem vétetnek fel. Elutasítás esetén a díjak visszatérítetnek. Ha csalárdság forog fenn az ajánlattevő részéről (egyes adatok hamis bevallása, vagy elhallgatása), akkor a biztosított összeg $\frac{1}{2}$ %-a, legalább 6, de legfeljebb 25 márka mint költség levonatik.

Stuttgarter Lebensversicherungs-A.-G. (Alte Stuttgarter.) Rendes életbiztosítás, a bank kölcsönt nyújt a biztosított összegnek, mint névértéknek erejéig. A kölcsön kamatait, a hadikölcsönczimletek kamataiból nyeri a biztosító. Az állam részéről történő visszavásárlás esetén a még hátralevő kölcsönt levonja, a többit készpénzben kiadja. Ezen társaságnak van még egy módozata, a mikor a biztosított a biztosítási díjakat (egyszeri díjfizetés mellett) hadikölcsönczimletekkel teljesítheti. A mennyi hadikölcsönt fizet, akkora névértékben a biztosított összeg esedékessége alkalmával ugyanilyen hadikölcsönczimletekben történik a kifizetés. A még hátralevő összeg készpénzben kerül kifizetésre. Ha a biztosított összeg esedékességekor a nyújtott kölcsönből még volna fennálló rész, az levonásba kerül.

Germánia (Stettin). Rendes tarifái mellett köt hadikölcsönbiztosításokat, orvosi vizsgálattal vagy anélkül. Az aláírási árt kölcsönképen adja, a melynek 5%-os kamatai előre fizetendők. A kamatfizetés napja a hadikölcsönszelvények esedékessége napjára tehető, de az első részlet a biztosítás kezdetétől az első hadikölcsönkamat fizetésig előre fizetendő. A hadikölcsönkamatokban fennmaradó rész vagy a kölcsön csökkentésére fordítható, vagy készpénzben kerül kifizetésre. Három évi díj előre fizetendő, a második és harmadik discountálva.

Magdeburger Lebensversicherungs-Gesellschaft. Valódi hadikölcsön-biztosítás. A biztosított összeg hadikölcsön-cimletekben esedékes, az aláírási ár és névérték különbsége készpénzben kerül kifizetésre. A kamatok a társaságot illetik. Orvosi vizsgálat szükséges.

Frankfurter Lebensversicherungs-A.-G. Igazi hadikölcsönbiztosítás 7—8—10—12 éves tartamra. A díjak két részből állnak: egyszeri befizetésből és évi díjból. Mindkét része kor szerint változik. A hadikölcsön-kamatok a díjak csökkentésére fordítatnak. A felső korhatár 55, az alsó 20. A visszavásárlás a fél kívánságára készpénzben is történhetik. Orvosi vizsgálat nem szükséges. A biztosított összeg határai 500 és 20.000. Női pótdíj nincsen. Hadikoczkázatért külön díj fizetendő; ellenkező esetben a háborús haláleset alkalmával csak a díjtartalék kerül kifizetésre.

Deutsche Volksversicherungs-A.-G. (Berlin.) Befizetendő a hadikölcsönjegyzés alkalmával a névérték 25⁰/₀-a, a többi a társaság előlegezi. A fél biztosítást köt orvosi vizsgálat nélkül, a jegyzett hadikölcsön-névérték erejéig, a melynek díjait tetszésszerű részletekben 15 éven át fizeti. Kamatokat a kölcsön után nem fizet a fél, ezeket a hadikölcsön-cimletek kamataiból fedezi a társaság, ellenben a befizetett 25⁰/₀ után a kamatokat a fél javára írja díjcsökkenés formájában a társaság. A félnek jogában áll a kölcsönt visszafizetni, ezáltal az életbiztosítás azonban érintve nincsen.

Hamburg-Mannheimer A.-G. Közöséges vegyes biztosításokat köt hadikölcsönjegyzéssel tetszésszerű tartamra. A névérték és jegyzési árfolyam különbözete a biztosított összeg esedékességekor készpénzben kerül kifizetésre.

Pommersche Lebensversicherungs-Anstalt. 3.000 márkáig orvosi vizsgálat nélkül köt hadikölcsönbiztosításokat 10 évi tartamra. Egyszeri díj a biztosított összeg 20⁰/₀-a, ezenkívül a kortól függő díjak fizetendők. Korhatárok mindkét nemre 8 és 55.

Nassauer Lebensversicherungs-Anstalt. Aláíráskor az árfolyamérték $\frac{1}{5}$ -öd része fizetendő. A fenmaradt $\frac{4}{5}$ -ét orvosi vizsgálat nélküli biztosítással köti össze, a melynek díjai kor szerint változnak. Az első évben bizonyos megszorítások vannak az összeg kifizetését illetőleg. Ha a biztosított az első harmadévben hal el, a díjak térítettnek vissza, a második harmadban a biztosított összeg $\frac{1}{3}$ -a, a harmadik harmadban $\frac{2}{3}$ -a kerül kifizetésre, a második évtől kezdve az egész összeg fizettetik ki. Katonai szolgálat következtében beálló halálesetnél a biztosított összeg csak a visszavásárlási összeg erejéig kerül kifizetésre. Díjfizetés megszüntetése esetén az első egyszeri díj erejéig a kölcsönkötvények kiadatnak, vagy készpénzfizetés történik, az életbiztosítás a visszavásárlási összeg erejéig lesz elszámolva, esetleg hadikölcsönkötvényekben az aláírási árfolyam

alapulvételével. Jogában áll a biztosítottnak bármikor a még hátralevő összeget kiifizetni és a kötvények kiadatását kérni. Tőkésítés bármikor kérhető. A tőkésített kötvény az esedékességkor nem hadikölcsönökben, hanem készpénzben fizettetik. A visszavásárlás a készpénzfizetés alakjában történik. Öngyilkosság esetén csak a visszavásárlási összeg kerül kifizetésre. Díjfizetésre egy havi határidőt enged, ennek elteltével, felszólítás mellett, még kettőt. Ezen idő elteltével a társaság felmondhatja a régi szerződést és a biztosítást tőkésítheti. Ha a társaság még nem mondta volna fel a szerződést, a biztosítás alapját képező esemény azonban már bekövetkezett volna időközben, csak olyan mértékben van kötelezve fizetésre, mintha már díjnélküli kötvényre lett volna a biztosítás átváltoztatva.

Schlesische Lebensversicherungs-Gesellschaft (Heynau). Aláíráskor a névérték 10⁰/₀-a fizetendő, ezenkívül kor szerint változó évi díjak 12 éven át. Biztosított összeg határai 100—5000 márka. Korhatárok 14 és 55. Hadikoczkázatot 5⁰/₀ egyszeri díj ellenében vállalja. Orvosi vizsgálat nincsen. De carentia idő van olyformán, hogy az első hat hónapban bekövetkezett halál esetén csak a befizetett díjakat téríti vissza kamatok nélkül, a következő hat hónapban a biztosított összeg egynegyedét, a második évben $\frac{2}{4}$ -ét, a harmadik évben $\frac{3}{4}$ -ét fizeti ki. Ha a halál a három teljes év után következik be, a biztosított névérték a maga teljességében kerül kifizetésre.

Díjfizetés beszüntetése esetén visszavásárlást enged meg, vagy díjmentes kötvényt állít ki a díjtartalék 75⁰/₀-ának alapulvételével, figyelembevétel az esetleges árfolyamcsökkenést. A tőkésítés készpénzről vagy esetleg a jegyzett hadikölcsön címletek névértékéről szól.

Leipziger Lebensversicherungs-Ges. auf Gegenseitigkeit (Alte Leipziger.) Rendes tarifadíjai alapul vételével köt hadikölcsönbiztosításokat egyszeri befizetés nélkül. A társaság az aláírási árt kölcsönkép előlegezi, a biztosított összeg esedékessége alkalmával az aláírási ár alapulvételével azt levonja. Az aláírási ár és névérték közti különbség, a mennyiben a biztosított összeg hadikölcsön címleteken kerül kifizetésre, készpénzben szolgáltatott ki a szerződőnek vagy jogutódjának. Hadikoczkázatot is vállalja külön díj ellenében. A hadikölcsön-címletek kamatai a társaság javára maradnak és az aláírási ár kamatainak fedezésére fordíttatnak.

Ha az állam a hadikölcsön-címleteket alacsonyabb kamatozásra mondaná fel, a hadikölcsönjegyző a felmondástól számított negyedéven belül vagy ha a kormány részéről rövidebb határidő köttetik ki ezen határidő letelte előtt 14 nappal a társaságnak tartozik bejelenteni az alacsonyabb kamatozású papirokat hajlandó-e megtartani, vagy pedig a

társaság jövőbeli teljesítése alkalmával a készpénzfizetést választja-e. A szerződőnek jogában áll a még hátralevő tartozási maradványt kifizetni és a hadikölcsön címletek kiszolgáltatását kérni. Ekkor a biztosítás maga hatályát veszti. Átváltoztatás és részleges visszavásárlás is lehetséges.

Gothaer Lebensversicherungs Bank A.-G. Rendes vegyes biztosítási tarifái alapulvételével köt hadikölcsönbiztosításokat 10—30 éves tartamokra. Korhatárok 10 és 50. Az aláírási ár és névérték közti különbség készpénzben kerül kifizetésre.

O s z t r á k t á r s a s á g o k.

Adria. Rendes vegyes biztosítás nyereségrészesedéssel, vagy a nélkül. Két évi díj előre fizetendő, a második évi discontálva. Ha a biztosított az első évben halna el, a második évre befizetett díj kamat nélkül visszatérítettik. Az aláírási árt a társaság kölcsönnek tekinti, a mely után a féltől 5°/_o lombardkamatot szed, míg ezt az Osztrák-Magyar Bank garantálja. Ezen garancia megszűntével az Osztrák-Magyar Bank lombardkamatlábának megfelelő kamatot szed, de legfeljebb 6°/_o-ot. A hadikölcsön szelvények a biztosított tulajdonát képezik és a lombardkamatok fedezésére fordítatnak, a felesleg a tartozás visszafizetésére.

Ha a kölcsön nem törlesztetik a biztosítás folyama alatt, úgy az esedékesség alkalmával a társaság a törlesztési maradványt levonásba hozza. Ha a biztosítás előbb kötvényesítettnek, vagy visszavásároltatnak, jogában áll a papírok tőzsdei eladása útján a még fennálló követelését fedezni. Ha a hadikölcsön aláírási ára előbb törlesztetnek, a hadikölcsön címletek kiadatnak, a biztosítás azonban továbbra is érvényben marad. Az esetben, ha az állam a címleteket előbb visszavásárolná, minthogy a visszavásárlás névértékben történik, az ebből származó nyereség a maga egészében a félé.

Hadikoczkázatot vállalja a mögöttes országokban pótdíj nélkül, a harctéren levőknél pótdíj helyett a lombardkamatok és a hadikölcsön kamatok közötti differentiát köti ki.

Atlas. Rendes vegyesbiztosítás. Lombardkamat, ugyanaz, mint az Osztrák-Magyar Bank mindenkori lombardkamatlába, felső határ nélkül. 2.000 – 30.000 K-ig köt hadikölcsönbiztosításokat 30.000 koronán felül külön feltételek mellett. Hadikoczkázatért külön 5°/_o pótdíjat szed.

Az *Adria* és az *Atlas* hadikölcsönbiztosítási kötvényei a megtámadhatlanságot, illetőleg a rendes életbiztosítási feltételeket tartalmazzák.

Generali. Hadikölcsönbiztosításában egységes, kortól nem függő díjakat állapított meg: A jegyzéssel egyidejűleg 150 korona fizetendő a

biztosított hadikölcsön minden 1000-re után. Ebből első törlesztés 100 K, egyszeri díj 30 K, első díj 20 K. Ezenkívül fizetendő a 6°/_c-osnál 18 K, az 5^{1/2}^o/_o-osnál 17 K, félévenként 15 és fél éven át.

Szokatlanul hangzik e társaság feltételeiben, hogy az állam részéről a hadikölcsönpapirokra vonatkozó conversió esetén a szerződés hatályát veszti és a papirok tőzsdei eladása után az elszámolás a még nem törlesztett aláírási ár alapulvételével történik.

A szerződő a díjfizetést bármikor beszüntetheti és kérheti a társaságtól az elszámolást. Az elszámolás alapja a papirok tőzsdei eladásából befolyó ár és a törlesztési maradvány.

A biztosítás kiterjed háborús eseményekre, öngyilkosság, vagy párbaj esetére is. Korhatárok 18 és 55. A biztosított összeg határai 2.000 és 5.000 K.

Anker. Kezdetől fogva megtámadhatatlan hadikölcsönbiztosításokat köt, 500 – 4.000 koronáig, orvosi vizsgálat nélkül, 15 és 20 évi tartamra. Díjtételeiben korcsoportokat alkot. A hadikölcsönkamatozatokat, levonva az aláírási ár kamatait, a fél javára 4°/_o-kal kamatoztatja és készpénzben kifizeti a biztosítási szerződés megszűnése után.

Díjfizetés beszüntetése esetén, feltéve, hogy kétévi díj már be van fizetve, a hadikölcsön címletek eladatnak, a hátralékos tartozás levonásba kerül, a különbözetet pedig a fél készpénzben kapja kézhez. Korhatárok 16 és 55. Orvosi vizsgálat nincs. Katonák külön pótdíjat fizetnek (2°/_o).

Phönix. 10.000 koronáig orvosi vizsgálat nélkül, ezenfelül orvosi vizsgálattal köt hadikölcsönbiztosítékokat 10 – 20 évi tartamra. Díjtételei kortól függetlenek. Ha valaki a biztosítás díjait tovább nem fizeti, a hadikölcsönkötvények eladatnak és a befolyt árt a tartozás levonása után a fél készpénzben kapja házhoz. Csak ha egy, illetve két évi díjnál magasabb összeg be nem fizettetett, ez esetben költségmegtérítés címén a biztosítási összegnek 1^{1/2}^o/_o-a, illetve ³/₄^o/_o-a kerül levonásba. A biztosítás kiterjed bármely oknál fogva bekövetkezett halálesetnél.

Köthető a biztosítás egyszeri befizetéssel is, díjvisszatérítéssel a hátralevő tartamra, ha a biztosított halála a biztosítás lejártá előtt következett volna be. Orvosi vizsgálat esetén kortól függő díjai vannak. Itt az a sajátságos, hogy 46-tól felfelé a díjak drágábbak, mint az orvosi vizsgálat nélküli biztosításoknál. Egyáltalában nem értjük, ha az orvosi vizsgálat nélküli biztosításoknál egységes díjak mellett megtalálja a maga számítását, mért nem használ egységes díjakat az orvosi vizsgálatos biztosításnál, hisz itt a selectio miatt a vállalt risico lényegesen kisebb. És ha már kor szerint változtatta is a díjakat, a célszerűség úgy hozta volna magával, hogy az orvosi vizsgálatos díjak egy kornál se legyenek drágábbak, mint az orvosi vizsgálat nélküli biztosításnál.

Duna. 10 évi időtartamra szóló biztosításokat köt orvosi vizsgálat nélkül. A biztosítás érvényes párbaj, öngyilkosság és háborús események folytán beállott halálesetre is. 2°/_o egyszeri befizetés ellenében kezdettől fogva a teljes összegre érvényes a biztosítás. Díjbefizetés megszüntetése esetén épügy jár el, mint az előbbi társaságok. Korhatárok 18 és 60. Ha a biztosított halála a biztosítás első évében következett volna be és a szerződő a biztosítás megkötésekor fenti 2°/_o-ot nem fizette volna le, a kedvezményezettnek csak a befizetett díjak térítettnek vissza.

Á hadikölcsön címleteinek a lombardkamatokat meghaladó kamathozadéka az évenként csökkenő díjfizetés és a garantált visszatérítés által a felek javára fordítatik.

Magyar társaságok.

Első Magyar Általános Biztosító-társaság. Hadikölcsön-biztosításokat orvosi vizsgálatlaltal vagy a nélkül köt. Orvosi vizsgálat nélkül 12 évi tartamra 1.000 koronától 5.000 koronáig. A díjak korcsoportok szeriut vannak megállapítva. A díjakból a magasabb kamathozadék már előre levonásba van hozva. Korhatárok 18 és 55. A biztosítás érvényes pótdíjmentesen bármely módon bekövetkezett elhalálozásra. Orvosi vizsgálat mellett 5.000 koronától felfelé 12—15 és 20 évi tartamra köt hadikölcsönbiztosításokat. A díjtételek lényegesen olcsóbbak, mint az orvosi vizsgálat nélküli módozatnál. Az esetben, ha az állam a hadikölcsön-címletek kamatozását leszállítaná, a 6°/_o-os és az új kamatozás közötti különbség a díjak esedékessége alkalmával szintén megfizetendők. Ha pedig az állam névértékben vásárolná vissza a hadikölcsön-címleteket, a szerződőnek joga van a készpénzben való elszámolásban, vagy biztosítását továbbra is fentarthatja, ez esetben azonban a biztosított névérték minden 1.000 után 12 korona díjat fizet évenként a rendes díjakon felül.

Foncière. 10.000 koronáig orvosi vizsgálat nélkül, azonfelül orvosi vizsgálatlaltal köt hadikölcsönbiztosításokat 15 évi tartamra. A biztosítás kezdeitől fogva érvényes, bármely oknál fogva bekövetkezett halálesetre. Két módozata van. Az egyiknél a díjak a második évtől kezdve az első évi díj 5°/_o-ával csökkennek évenként. Erre a Foncière megjegyzi, hogy ez annyit jelent, hogy *a befizetett díjak az egész idő alatt változatlanul 5°/_o-ot jövedelmeznek; és még e mellett az intézet a haláleseti koczkázatot is viseli.* Nem tudjuk, hogy tényleg annyira naivak, a kik ezt csinálták, vagy a közönség, nyilvánvaló annak járatlanságára alapított megtévesztéséről van-e szó. Az 5°/_o-os csökkenés már előre calculatióba van véve, ily módon magasabb kezdő díjakhoz jutottak. Mivel pedig a halálozási

tábla discountálása alkalmával az elért kamatozásnál alacsonyabb kamatlábat vettek, a kamatnyereség a magas kezdő díjak után annál nagyobb, tehát a társaságnak kettős okból van nyeresége. Hogy pedig a halál-
 eseti kockázatot is viseli, olyan kitétel, amely teljesen tájékozatlan közönségre számít, mintha nem ez volna minden biztosítás lényege.

A második módozatnál változatlan díjak vannak elérés esetén garantált 10⁰/o-os osztalékkal. Ismét egy a közönség megtévesztésére szánt mondat. Ez nem garantált osztalék, hanem 20⁰/o-os elérési biztosítás, a melyet a fél, ha szerencséje van és a biztosítási tartam végét megéri, kézhez kap. Ennek díjai ép úgy kombinációba vannak véve, mint a fenti 5⁰/o-os díjcsökkenés. Az eset tehát megint ugyanaz: magasabb díjak, nagyobb kamatnyereség.

A feltételek lényegileg nem térnek el a közönséges életbiztosítási feltételektől.

Gazdák Biztosító Szövetkezete. 400 koronától 4.000 koronáig orvosi vizsgálat nélkül, azonfelül 20.000 koronáig orvosi vizsgálatot köt hadikölcsönbiztosításokat. A hadikölcsönkamatok hozadéka és a lombardkamatok már előre a díjakba vannak kalkulálva. A díjak 15 éven át fizetendők, az aláíráskor 2⁰/o póttileték fizetendő külön kockázatért. Ha a lombardkamatláb alacsonyabb volna, mint a számítás alapjául vett, a különbözetet a társaság felkamatositja és az esedékesség alkalmával készpénzben kifizeti. A díj kiszámításánál a hadikölcsön hozadékának csupán 90⁰/o-a van figyelembevéve, míg a fennmaradó 10⁰/o a biztosított javára betéti kamatlábbal felkamatolva visszamarad. Ez az összeg, nem különben a díj kiszámításának alapul vett kamat és a tényleges lombardkamatláb közti különbség, mely ugyancsak a biztosított javára visszatartatik, fedezetül szolgálnak arra az esetre, ha netán a társaság által a hadikölcsönre felvett lombardkölcsön kamata 5³/₁₀⁰/o-nál magasabb kamatra emelkedne. Az esetben, ha erre a célra az itt megállapított összegek teljes fedezetet nem nyújtanának, a díj a lombardkamatláb emelkedése arányában emelhető. A visszatartott összeg a biztosítási viszony megszűnésekor kifizetetik. Az így visszatartott összegből nyer fedezetet a hadikölcsön-címletek kamatlábjának esetleges leszállítása esetén a régi és új kamatláb közötti különbség is, ha pedig elegendő nem volna, a díj arányosan emelhető. Két évi érvényesség után a biztosítás érvényes még az esetben is, ha az ajánlattevő részéről a bevallás tekintetében a biztosítás megkötésekor csalárd szándék forgott volna fenn. Ki kell emelnünk, hogy ha a hamis bevallás a biztosított életkorára vonatkozik, a biztosítás érvényes azon kisebb összeg erejéig, a melyet a biztosított a fizetett díjért valódi korának megfelelően biztosíthatott volna. Ha azonban a biztosított ajánlatában foglalt bevallása

ellenére a felvételkedor az 55 éves életkort már túlhaladta volna, avagy a 18 éves életkort még nem érte volna el, *a biztosítási összegre való mindennemű igény megszűnik és a gazdák biztosító szövetkezete semmiféle visszatérítésre nem köteles.* Azt hisszük, felesleges kifejtenuk, hogy ezen szigorú feltételt semminemű biztonsági ok meg nem magyarázza és érthetetlen ekkor, hogy a biztosítoszövetkezet csalárd bevallás esetén két évi fennállás után a szerződést nem érvényteleníti. Semmikép sem okoz nagyobb veszélyt a kor tekintetében történő a valóságnak meg nem felelő bevallás, mint a biztosított egészségi állapotára vonatkozó csalárd szándékon alapuló hamis bevallás.

Hungária Általános Biztosító r.-t. Ezen társaságnak két tarifája van, az egyik egyszeri befizetés nélkül, a másik 10⁰/₀-os egyszeri befizetéssel. Rendkívüli kockázatért az aláíraskor a biztosított minden ezre után 25 koronát kér, de megengedi, hogy a szerződő ezt a 10 vagy 15 éves tartamra felosztva is fizetheti. Frontszolgálatot teljesítő katonáknál 30⁰/₀₀ külön pótdíjat szed, mögöttes országrészekben katonai szolgálatot teljesítő egyéneknél külön díj nincsen, úgyszintén nincs külön pótdíj párbaj és öngyilkosságból eredő kockázatért. A társaság feltételei egyébként nagyon liberálisak. 5000 koronáig orvosi vizsgálat nélkül, azonfelül orvosi vizsgálat mellett köt hadikölcsönbiztosításokat. A díjaknál a hadikölcsön címletek kamathozadéka előre levonásba van hozva, ezen kamathozadéknak az állam részéről történő leszállítása esetén a különbözet a felet terheli. A lombardkamatlábnak esetleges emelkedése a társaságot terheli. A félnek bármikor jogában áll biztosítását felmondani, a mikor is a hadikölcsön címletek tőzsdeileg eladatnak és a befolyó ár a tartozási maradvány levonása után a félnek készpénzben kiszolgáltatatik. Ha az állam névértékben visszavásárolná a hadikölcsönkötvényeket, a szerződőnek jogában áll biztosítását továbbra is fenntartani, a mikor is a biztosított összeg a hadikölcsönkötvények aláírási árának megfelelő készpénz erejéig szól.

Magyar Országos Biztosító Intézet r.-t. Ezen intézet díjai és feltételei ugyanazok, mint az osztrák Phönixé.

Az egyes társaságok díjfizetéseinek összehasonlítása czéljából a biztosított hadikölcsön minden 1000 koronája után az egész tartam alatt befizetett díjak összegét -- kamatokat hozzá nem véve -- hozzuk a 15 éves tartamra.

	30	Belépési kor	
		40	50
Gazdák	865.—	940	1075
Fonciére	855.—	885	945
Adria	843.—	884	993
Első Magyar	780.—	816	930
Hungária	778.—	821	904

Mint látjuk, átlagban a Hungária és az Első Magyar díjai legolcsóbbak. A Generáli díjai nem képezhetik összehasonlítás tárgyát, mert nagy az egyszeri befizetés és így az összbefizetés hamis képet adna.

Miután a biztosító társaságok különböző hadikölcsönbiztosításait ismertettük, áttérünk a hadikölcsönbiztosítás technikai ismertetésére.

Technikailag megkülönböztetünk egy banktechnikai részt: a kölcsönjegyzéssel kapcsolatosan, a lombardirozás, ezen lombardkölcsönnek successiv törlesztése a biztosítás tartama alatt az évi díjakkal, ide tartozik a díjbefizetés beszüntetése esetén az elszámolás is. A másik rész a biztosítási: évi díjak, mint a vegyes biztosításnál, a díjak megszűnése halál esetén és a biztosított összegnek hadikölcsön címletek alakjában való kifizetése. Ide tartozik a visszavásárlási jog is.

Legfontosabb az alapok megválasztása. A halandósági tábla megválasztása esetében figyelembe kell venni azt, hogy már a háború alatt a halandóságnak emelkedése mutatkozik, még inkább várható ez a háború után a háborús szenvedések, nélkülözések folytán beállott szervezeti ellenállóképesség csökkenése következményeképpen. Nem érvényesül az autóselectio, mely a közönséges népbiztosításnál előfordul, a hol önkiválasztás folytán kevésbé egészséges emberek jönnek nagy százalékban össze, kik nem remélhetik, hogy az orvosi vizsgálatnál egybekötött biztosítások közé felvétetnek. A hadikölcsönbiztosításnál első sorban a hazafiás szempont nyomul előtérbe, ez a körülmény továbbá az, hogy a társaságok kivétel nélkül bizonyos határig orvosi vizsgálat nélkül kötik a biztosításokat, az anyag kedvezőbb összetételét eredményezi. Mindezek figyelembevételével biztonsági szempontokból teljesen megfelelőnek tartjuk az 1890—1900-ra szóló néphalandósági táblázatot.

A néphalandóság a háború előtt csökkenő tendenciát mutatott a háború folytán beállható emelkedése a halandóságnak kiegyenlítődést fog találni, ha ezt a táblát választjuk.

A kamatláb megválasztásánál tekintetbe kell vennünk, hogy az előreláthatólag emelkedni fog, a háború után várható nagy tőkekereslet folytán. Mindenesetre nem tartjuk magasnak a $4\frac{1}{4}\%$ -ot.

A díjcalculatióknál vagy abból indulhatunk ki, hogy a címletek kamatozása végig ugyanaz marad és beleszámítjuk a díjakba ezeket a kamatokat, mint temporer járadékot, vagy ha nem akarjuk ezt tenni, a díjkból utólag hozzuk mindig levonásba. A lombardkamatok figyelembe vétele az Osztrák-Magyar Bank lombardkamatlába alapján történhetik. Ez eddig az első 5 évre 5% -ra volt garantálva, ha most az egész biztosítási tartamra a lombardkamatokat a teljes aláírási ár után számítjuk, elég biztonsági alapot nyerünk arra, hogy a lombardkamatokat a hatodik évtől kezdve a kamatláb emelkedése esetén is tudjuk

fedezni. Vagy ha a társaság még inkább akarja magát biztosítani e téren előállható eshetőségekkel szemben, tanácsos a hatodik évtől kezdve $5\frac{1}{2}\%$ -os lombardot számítani az egész aláírási ár után.

A legtöbb társaság ezenkívül abban a helyzetben lesz, hogy gyorsabban törlesztheti az aláírási árt, mint ezt a számítás szerinti díjtartalékdotatiók megkivánják. Így a befolyó lombardkamatok nagy felesleget fognak felmutatni, a mely elegendő lesz a lombardkamatlábnak felfelé való változásából előálló terhek fedezésére. Nem czélszerű a lombardkamatokat a még nem törlesztett tartozási maradványok után számítani, mert így a díjakban az első évek nagyobb terhei áttolódnának a következő évekre, úgy hogy a társaság, ha a fél biztosítását abbahagyja, nem kapja meg az első évek nagyobb lombardkamat terhét a maga egészében.

A mi a költségtételeket illeti, szerzési költségnek elegendőnek tartunk 20% -t, ebből 15% a jutaléktétel, 5% egyéb a szerzéssel felmerülő költségek fedezésére szolgál. Folyó administratív költségeknek czélszerűnek tartunk 2% -ot calculatióba venni, mert az administratív költségek is nagyobbak, mint a rendes biztosításnál, a banktechnnikai rész lebonyolítása a biztosítási tartam folyamán szintén jelentékeny költségekkel jár. Folyó költségek még a díjak behajtásakor fizetett incassójutalék, a mely a rendes vegyes biztosítások tételével calculálható: mi számításainkban 4% -ot vettünk.

A hadikölcsönözimletek kamatait félévre discountálva vettük figyelembe.

A díjakat féléves díjfizetésre számítottuk, úgy hogy fenti költségtételek figyelembevételével a díjak kiszámítása ezen képlet alapján történt:

$$\tau = \frac{(1-da_{x:n}^{(1/2)}) (A-E) + 0.05 a_{x:n}^{(2/2)} (A-E) + 0.015 + 0.002 a_{x:n}^{(2/2)} - 0.06 v^{1/2} a_{x:n}^{(2/2)}}{0.96 a_{x:n}^{(2/2)}}$$

A jelenti az egységnyi névérték aláírási árát, E jelenti az egyszeri díjat, a mely a névérték egysége után fizetendő.

Az administratív költségek a névérték után vannak számítva.

Eldöntendő még az a kérdés is, vajjon megokolt-e biztonsági szempontból az egyszeri díjjal való combináció, mint azt a német társaságok legnagyobb részénél látjuk. Egyszerű meggondolás is arra az eredményre vezet, hogy ennek itt semmi értelme. A biztonság ezáltal nem lesz nagyobb. Az egyszeri díj itt nem egyéb, mint az árfolyam egy részének lefizetése, tehát a jegyzett czimletek bizonyos hányadának teljesjogúvá

tétele. Ezek tulajdonképpen a biztosított tulajdonát képezik, a biztosított összeget csak a fenmaradó rész teszi. Az egyszeri befizetésnek megfelelő rész csak annyiban játszik szerepet, hogy ennek a kamatai is a díjak csökkentésére fordíthatnak. Ezzel ellentétben a vegyes biztosításnál az egyszeri díj a jövőbeli kiadások discontált értékét a maga egészében, vagy annak egy részében jelenti. Itt tehát a risico alatt álló összeg kisebbedik, míg ott a biztosított összeg, a mi természetesen nem ugyanaz, mert ha pl. mindkét biztosításnál a fél befizet $100^0/00$ -t, akkor a hadikölcsönbiztosításnál a biztosított összeg 100-as árfolyam mellett 900, és ha az egységnyi biztosított tőkének megfelelő jövőbeli kiadások discontált értéke $500^0/00$, akkor az összkiadások jelen értéke $450^0/00$, ellenben a vegyes biztosításnál a 100 levonása után $400^0/00$. A díjak két módozatra vannak számítva. Egyszeri befizetés nélkül és a névérték $10^0/00$ -ának egyszeri befizetésével. A német birodalmi halandóság alapján számítva a díjak $^0/00$ a következők:

Tartam kor	Egyszeri befizetés nélkül	
	20 félév	30 félév
25	37·87	21·80
30	38·12	22·18
35	38·64	22·70
40	39·16	23·36
45	39·91	24·37
50	41·25	26·09
55	43·41	

Tartam kor	Egyszeri befizetés a névérték $10^0/00$ -a	
	20 félév	30 félév
25	30·91	16·61
30	31·19	16·85
35	31·60	17·30
40	32·07	17·89
45	32·74	18·80
50	33·94	20·35
55	35·88	

Magyar Országos Biztosító-Intézet Részvénytársaság.

Üzletalakulás az első öt évben 100,000.000 K. egyszeri productio mellett.

Belépési kor: 30, egységes díj 50⁰⁰/₀₀ évenként, tartam: 15 év.

I. Polye év	(1) Fizik száma év elején	(2) Díjbevétele év elején	(3) = (2) - $\frac{1\frac{1}{2}}{100}$ illeték, $\frac{2\frac{1}{2}}{100}$ incasso jut. $\frac{10}{100}$ admin. költség	(4) = (3) felkamatósítva $(\frac{4\frac{1}{2}}{100})$	(5) Hadikötés-kamat bevételek értéke év végén	(6) = (4) + (5)	(7) Díjtartalék-dekatio év végén	(8) Év elején kiadásba helyezett lombard-kamatok értéke év végén	(9) Károk értéke év végén	(10) = (7) + (8) + (9)	(11) = (6) - (10) Üzleti felesleg	I. Polye év
1	100.000	5.000.000	4.700.000	4.898.894	6.033.145	10.931.895	4.509.121	4.805.000	663.441	9.977.562	1.651.917	1
2	99.325	4.966.250	4.668.215	4.866.677	5.991.428	10.858.105	4.640.601	4.557.624	680.409	9.878.637	979.471	2
3	98.633	4.931.650	4.635.751	4.832.770	5.948.531	10.781.301	4.799.827	4.281.720	700.836	9.782.383	998.918	3
4	97.920	4.896.000	4.602.240	4.797.835	5.904.299	10.702.134	4.926.471	4.007.416	722.678	9.656.565	1.045.569	4
5	97.185	4.859.250	4.567.695	4.761.822	5.857.561	10.619.383	5.086.043	3.725.710	747.776	9.559.529	1.059.854	5
6	96.425	4.821.250	4.531.975	4.724.584	5.811.290	10.535.874	5.227.034	3.778.277	774.987	9.702.298	755.576	6
7	95.658	4.781.900	4.494.986	4.686.023	5.762.299	10.448.322	5.390.979	3.449.053	801.576	9.631.608	816.714	7
8	94.823	4.741.150	4.456.681	4.646.090	5.711.641	10.357.731	5.535.466	3.109.379	828.250	9.473.091	884.640	8
9	93.981	4.699.050	4.417.107	4.604.834	5.659.496	10.264.330	5.712.550	2.760.324	877.297	9.325.127	939.293	9
10	93.115	4.655.750	4.376.405	4.562.402	5.608.806	10.171.208	5.897.762	2.347.327	902.453	9.122.386	1.048.822	10

¹⁾ Lombardkamatláb első 5 évben 5%, azután 5 $\frac{1}{2}$ %.

²⁾ (11)-ben az első évben még le van vonva 2.606.250 szerzési költség.

Üzletalakulás 1,000.000 K egyszeri productio mellett.

Belépési kor: 30.

Tartam: 20 félév.

Folyó félév I.	Egyszeri befizetés nélkül											A névérték 10‰ az aláírásakor befizetteték											Folyó félév I.	
	Díjbevétel a félév elején	(1)-10‰ adm. költs. 4‰ incasso jut.)	Lombard-kamatok	(4)=(2)-(3)	(5)=(4) felkamatolásiva egy félévre 4‰/a‰ mellett	Hadi-kölesón-kamatok	(7)=(5)+(6)	(8)=(7)- károk	(9)=(8) páratlan tétélei egy félévre kamatos. 4‰/a‰	(10)=(8)+(9)	Díjtart. dotatio	Üzleti felesleg	Díjbevétel a félév elején	(11)-10‰ adm. költs. 4‰ inc. jutalék ¹⁾	Lombard-kamatok	(16)=(14)-15)	(17)+(16) felkamatolásiva egy félévre 4‰/a‰ mellett	(18)=(17)+ (6)	(19)=(18)- károk	(20)=(19) páratlan tétélei egy félévre kamatos. 4‰/a‰	(21)=(19)+ (20)	Díjtartalék dotatio		Üzleti felesleg
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)		(23)
1	38.120	25.595	23.750	1.845	1.884	30.000	31.884	28.673	29.282			31.190	18.942	21.250	- 2.308	- 2.357	21.643	24.770	25.296					
2	37.991	25.414	23.670	1.804	1.842	29.899	31.741	28.540		57.822	75.496	- 17.674	31.085	18.845	21.178	- 2.333	- 2.383	27.516	24.652		49.948	61.549	- 17.601	
3	37.863	35.353	21.702	13.653	13.943	29.798	43.741	40.444	41.304			30.979	28.746	19.418	9.328	9.526	39.324	36.374	37.147					
4	37.731	35.232	21.620	13.612	13.901	29.693	43.594	40.317		81.621	77.959	3.662	30.871	28.647	19.344	9.333	9.501	39.194	36.262		73.409	69.753	3.656	
5	37.599	35.109	19.589	15.520	15.850	29.590	45.440	42.048	43.042			30.764	28.548	17.527	11.021	11.256	40.846	37.811	38.614					
6	37.463	34.981	19.504	15.477	15.806	29.483	45.289	41.907		84.949	80.640	4.309	30.652	28.443	17.451	10.992	12.769	40.710	37.684		76.298	72.151	4.147	
7	37.327	34.855	17.404	17.451	17.822	29.376	47.198	43.702	44.731			30.541	28.341	15.572	12.769	13.041	42.417	39.289	40.124					
8	37.187	34.724	17.316	17.408	17.778	29.266	47.044	43.558		88.289	83.201	5.088	30.426	28.233	15.493	12.740	13.012	42.278	39.159		79.203	74.444	4.839	
9	37.047	34.593	15.149	19.444	19.857	29.156	49.013	45.393	46.359			30.312	28.128	13.554	14.574	14.905	44.061	40.822	41.689					
10	36.902	34.458	15.059	19.399	19.811	29.041	48.852	45.252		91.611	85.926	5.685	30.193	28.017	13.473	14.874	43.915	40.694		82.383	76.880	5.503		
11	36.757	34.323	12.820	21.503	21.960	28.928	50.888	47.145	48.148			30.075	27.903	11.471	16.437	16.886	45.814	42.465	43.467					
12	36.607	34.183	12.727	21.456	21.912	28.809	50.721	46.987		95.135	88.709	6.426	29.954	27.796	11.387	16.409	16.758	45.567	42.226		85.693	79.372	6.321	
13	36.457	34.043	10.416	23.627	24.129	28.691	52.820	48.944	49.985			29.830	27.681	9.319	18.362	18.773	47.464	43.996	44.931					
14	36.307	33.898	10.319	23.579	24.080	28.569	52.649	48.783		98.768	91.421	7.347	29.702	27.562	9.233	18.329	17.739	47.308	43.849		88.780	81.798	6.982	
15	36.147	33.753	7.937	25.816	26.375	28.447	54.822	50.813	51.893			29.575	27.444	7.101	20.343	20.785	49.232	45.645	46.615					
16	35.986	33.603	7.836	25.767	26.325	28.320	54.645	50.655		102.548	94.495	8.053	29.444	27.323	7.012	20.311	20.753	49.073	45.503		92.118	84.548	7.570	
17	35.826	33.453	5.374	28.079	28.686	28.194	56.880	52.757	53.878			29.313	27.201	4.809	20.392	22.878	51.072	47.383	48.390					
18	35.660	33.299	5.271	28.028	28.633	28.064	56.697	52.593		106.471	97.596	8.875	29.178	27.076	4.716	22.360	22.845	50.909	47.237		95.627	87.323	8.304	
19	35.496	33.146	2.729	30.417	31.063	27.935	58.998	54.751	55.914			29.043	26.950	2.442	24.508	25.049	52.984	49.184	50.229					
20	35.325	32.985	2.623	30.362	31.007	27.800	58.807	54.580		110.494	100.676	9.818	28.903	26.820	2.347	24.473	25.013	52.813	49.031		99.260	90.078	9.182	

Tartam: 30 félév.

1	22.180	10.293	23.750	- 13.457	- 13.743	30.000	16.257	13.046	13.324				16.850	5.176	21.250	- 16.074	- 16.516	13.484	10.611	10.836				
2	22.105	10.224	23.670	- 13.440	- 13.732	29.899	16.167	12.966		26.290	44.575	- 18.285	16.793	5.124	21.178	- 16.054	- 16.495	13.404	10.540		21.376	39.883	- 18.507	
3	22.030	20.156	22.475	- 2.319	- 2.368	29.798	27.430	24.133	24.646				16.736	15.074	20.110	- 5.036	- 5.243	24.553	21.605	22.063				
4	21.953	20.085	22.393	- 2.308	- 2.357	29.693	27.336	24.053		48.699	45.875	2.824	16.678	15.021	20.036	- 5.015	- 5.222	24.471	21.539		43.602	41.046	2.556	
5	21.877	20.016	21.164	- 1.148	- 1.172	29.590	28.418	25.026	25.558				16.620	14.969	18.936	- 3.967	- 4.151	25.439	22.404	22.880				
6	21.798	19.943	21.079	- 1.136	- 1.160	29.483	28.333	24.942		50.500	47.449	3.051	16.560	14.915	18.860	- 3.945	- 4.129	25.354	22.328		45.208	42.454	2.754	
7	21.719	19.871	19.809	0.062	0.063	29.376	29.439	25.943	26.494				16.500	14.861	17.723	- 2.862	- 3.023	26.353	23.225	23.719				
8	21.637	19.797	19.721	0.076	0.078	29.266	29.344	25.858		52.352	48.701	3.651	16.438	14.804	17.645	- 2.841	- 3.001	26.265	23.146		46.865	43.575	3.290	
9	21.556	19.722	18.416	1.306	1.514	29.156	30.670	27.050	27.625				16.376	14.749	16.478	- 1.729	- 1.866	27.290	24.051	24.563				
10	21.471	19.644	18.326	1.318	1.526	29.041	30.567	26.967		54.542	50.278	4.314	16.311	14.691	16.397	- 1.706	- 1.842	27.199	23.978		48.541	44.986	3.555	
11	21.387	19.567	16.979	2.588	2.823	28.928	31.751	28.008	28.603				16.248	14.634	15.192	- 0.558	- 0.570	28.358	25.009	25.541				
12	21.301	19.489	16.885	2.604	2.839	28.809	31.648	27.914		56.511	51.672	4.845	16.182	14.575	15.108	- 0.533	- 0.544	28.265	24.924		50.465	46.232	4.233	
13	21.213	19.408	15.500	3.908	4.171	28.691	32.862	26.986	29.602				16.115	14.514	13.869	0.645	0.659	29.350	25.882	26.433				
14	21.122	19.325	15.403	3.922	4.185	28.569	32.754	28.888		58.490	53.293	5.197	16.046	14.452	13.782	0.670	0.684	29.253	25.794		52.227	47.683	4.544	
15	21.032	19.242	13.974	5.268	5.381	28.447	33.828	29.819	30.453				15.978	14.391	12.503	1.888	1.928	30.375	26.787	27.357				
16	20.938	19.156	13.874	5.282	5.395	28.320	33.715	29.725		60.178	54.721	5.457	15.907	14.327	12.414	1.913	1.954	30.274	26.704		54.061	48.961	5.100	
17	20.845	19.071	12.406	6.665	6.808	28.194	35.002	30.878	31.535				15.836	14.263	11.100	3.163	3.230	31.424	27.735	28.325				
18	20.749	18.984	12.303	6.681	6.824	28.064	34.888	30.784		62.319	56.471	5.848	15.763	14.198	11.008	3.190	3.258	31.323	27.650		55.975	50.528	5.447	
19	20.653	18.896	10.789	8.107	8.279	27.935	36.214	31.967	32.646				15.690	14.131	9.653	4.478	4.573	32.508	28.708	29.318				
20	20.554	18.805	10.683	8.122	8.295	27.800	36.095	31.868		64.514	58.303	6.211	15.615	14.063	9.558	4.505	4.601	32.401	28.619		57.937	52.165	5.772	
21	20.455	18.715	9.120	9.595	9.799	27.667	37.466	33.046	33.799				15.540	13.996	8.160	5.836	5.960	33.627	29.716	30.346				
22	20.353	18.621	9.010	9.611	9.815	27.529	37.344	33.002		66.801	59.858	6.943	15.462	13.926	8.062	5.864	5.989	33.518	29.633		59.979	53.557	6.422	
23	20.252	18.529	7.405	11.124	11.360	27.392	38.752	34.277	35.005				15.385	13.857	6.620	7.231	7.385	34.777	30.774	31.428				
24	20.147	18.433	7.293	11.140	11.377	27.251	38.628	34.172		69.177	61.922	7.255	15.306	13.786	6.526	7.260	7.414	34.665	30.678		62.106	55.404	6.702	
25	20.043	18.337	5.634	12.703	12.973	27.110	40.083	35.485	36.239				15.227	13.714	5.041	8.673	8.857	35.967	31.853	32.530				
26	19.936	18.240	5.519	12.721	12.991	26.965	39.956	35.377		71.616	63.639	7.977	15.145	13.640	4.938	8.702	8.887	35.852	31.755		64.285	56.940	7.345	
27	19.829	18.142	3.814	14.328	14.632	26.820	41.452	36.730	37.510				15.064	13.568	3.412	10.156	10.372	37.192	32.968	33.668				
28	19.719	18.041	3.696	14.345	14.650	26.671	41.321	36.628		74.138	65.742	8.396	14.980	13.491	3.309	10.182	10.398	37.069	32.870		66.538	58.822	7.716	
29	19.609	17.941	1.935	16.006	16.346	26.523	42.869	38.024	38.831															

Ezen díjakkal a 30 évi belépési korra az egész biztosítási tartamra szóló üzletalakulási tervezetet készítettünk egy millió korona egyszeri productió alapulvételével. A károk félévenként vannak levonásba hozva, a díjtartalékdotációk azonban az év végére vannak téve. A díjtartalékdotációkra meg kell jegyeznünk, hogy azok itten nem az új díjtartalék és a megelőző évi díjtartalék felkamatositott értékei közötti különbség, hanem a fel nem kamatosított értékek közötti különbség. Ennek oka az, hogy a díjtartalék itt nem kamatozik, mert az a biztosított hadikölcsön-czimletekben lesz elhelyezve, a díjtartalékdotációk képezik az aláírási ár törlesztési részeit, már pedig törlesztési részek 6⁰/₁₀₀-os kamatai a díj-számításnál már előre a maguk teljességükben a díjak csökkentésére vannak fordítva. Így teljes tájékoztatásra vall a Magyar Országos Biztosító Intézet általános biztosítási feltételei 7. §-ának első bekezdése, a mely szerint „a biztosított hadikölcsönnek kamattöbblete, a mely a díjtartalék 4⁰/₁₀₀-os kamatoztatásán felül mutatkozik, teljes egészében a szerződő felet illeti meg.“

Ezen üzletalakulási tervezet azt is mutatja, hogy az egyszeri befizetésnélküli biztosítási módozat a társaságra üzleti felesleg szempontjából is előnyösebb.

Melléklünk még a Magyar Országos Biztosító díjával 15 évi tartamra 30 éves belépési korra készített üzlettervezetet az első 10 évre 100 millió korona egyszeri productió mellett. Itt a díjbevételeből levonásba hoztunk az első évben 2¹/₂⁰/₁₀₀ szerzési költséget, ezenkívül az összes években 1¹/₂⁰/₁₀₀ bélyegilletéket, minthogy a társaság nem szed külön bélyegilletéket, 1⁰/₁₀₀ administratív költséget, 2¹/₂⁰/₁₀₀ incassojutalékot. Lombardkamatláb első évben 5⁰/₁₀₀, azután 5¹/₂⁰/₁₀₀.

Szerintünk a hadikölcsönbiztosítás egy új életbiztosítási formának az értékpapíraláírással kapcsolatos életbiztosításnak yette meg alapját. Ezen formának — majd ha annak egységessége teljesen kialakult már — a háború után is nagy jelentősége lesz, az állami kölcsönök, communalis obligatiók, részvényaláírások alkalmával. Az utóbbiaknál szerepe talán nem lesz olyan széleskörű, mint az előbbieknél, lévén ezen papírok kamatozása nem fix, előre meghatározott, hanem az üzleti eredményektől nagy mértékben befolyásolt. Ezen biztosítási formának annyiban lesz nagy jelentősége, mert az értékpapírok aláírási árának az évek bizonyos során át való törlesztését téve lehetővé, a nép legszélesebb rétegeiben fogja elterjeszteni az értékpapírokat és így hivatva lesz a fejlettebb közgazdasági gondolkodás kialakulásához hozzájárulni.

Frisch Ferencz.

Állami pénzügyünk problémái.

A háborús államadósság szédületes növekedése, a nyomában járó bakjegyinflatio, a háborús adók már megvalósított és tervbevett sokasága nemcsak nálunk, de világszerte általános figyelem és érdeklődés tárgyává tette az államháztartás rendjének kérdéseit. *Wekerle* Sándor kormányalakítását nemcsak a lakosság nagy tömege, de a gazdasági és pénzügyi tudomány képviselői is nagy reményekkel fogadták, bizakodva várták tőle a megoldhatatlannak látszó pénzügyi problémák kibogozását. *Wekerle* eloszlatta ezt a babonás hitet. „Ne várjuk — mondotta — valamely lángész kipattanó eszméjétől a nehézségek eloszlatását.“ Az állami pénzügyek rendezése csak megfeszített munka, takarékoság, önmegtartózkodás árán érhető el. A háború anyagi terheit a gondviselés kegyelme nem fogja levenni vállainkról, nekünk kell elviselnünk, termelő munkával pótolnunk s a lehetőség határáig felemelt adókban beszállgatnunk.

A miniszterelnök 1918. január 31-én tartott programbeszédében a háborús államadósság rendezésének módját a konsolidálásban, hosszúlejáratú kölcsönökre való átváltoztatásban és a kamatleszállításban jelölte meg. Pénzünk értékének helyreállítását nagy és okvetlenül elérendő célul tűzte ki, a melynek elérésére egy *jelentékenyebb vagyoadót vesz tervbe, hogy fölös pénzforgalmi eszközeink legalább fokozatosan bevonhatók legyenek.* Végül a nemzetközi fizetési mérlegünk passivitását a külkereskedelmi mérleg javításával, a mellőzhető behozatal megszüntetése s kivitelünk fokozása által szándékozik eltüntetni.

Az országgyűlésen e pénzügyi program általános helyesléssel találkozott s igen valószínű, hogy ez fogja megszabni pénzügyi törvényhozásunk főbb irányait. Fokozott jelentőséggel bír annak megvizsgálása, mi van benne e pénzügyi programban és mi hiányzik belőle.

Elsősorban a függő államadósság állandósítása és a kamatleszállítás azok az eszközök, amelyekkel *Wekerle* a háborús adósság terhét elviselhetővé akarja tenni. 1917. év végéig Magyarország hadikölcsönei mintegy 15·5 milliárdot tettek ki, 6⁰/₀-os kamatozás mellett mintegy 930 millió korona évi kamatteherrel. A hadikölcsönök összege 1918. év végén, a meddig a háború előreláthatóan tartani fog, meg fogja haladni a 20 milliárdot, tekintve, hogy ezek összege 1917. év folyamán 8·5 milliárdról 15·5 milliárdra, kerek 7 milliárddal emelkedett, s ha figye-

lembe vesszük a háborús kiadások egyre emelkedő tendenciáját s az általános áremelkedést, az államadósság rohamos növekedésére kell rámutatnunk. E több mint 20 milliárd államadósság conversiója a legnagyobb szabású művelet lesz hazánk állami pénzügyének történetében. Feltéve, hogy ennek a végrehajtása a legkedvezőbb feltételek mellett történik és sikerülne a kamatterhet pl. 4·5⁰/₀-os kulcsra redukálni, a nélkül, hogy az adósság tőkét emelni kellene, még mindig közel egy milliárd korona évi állandó kamatteher súlyosodnék állami háztartásunkra.

Hátra volna azután a függő államadósság konsolidálása. 1917. év végén a magyar kincstár mintegy 5·4 milliárddal tartozott az Osztrák-Magyar Banknak, a melyhez közel 5 milliárdnyi bankconsortialis s egyéb függőadósság, — köztük több, mint másfél milliárd német valutakölcsön — járul. 1918 végéig a háborús függő államadósságban kb. 4 milliárd emelkedés várható, a minek több, mint a fele ismét a Bankadósságra fog esni, ennek összegét mintegy 8 milliárdra emelvén. A német valutakölcsön összege előreláthatóan meg fogja közelíteni a két milliárdot, az egyéb függő adósság pedig körülbelül 4 milliárdra fog emelkedni.

A bankadósság kamatterhe jelentéktelen. A háború kezdetén mintegy 300 millió koronában felvett első lombardkölcsönt, mely 5·5⁰/₀-kal kamatozik, nem számítva, mintegy másfél milliárd 1⁰/₀-os, a többi 6 milliárd pedig 1/2⁰/₀-os kamatozású. Az átlagos kamatkulcs nem sokkal több, mint 1/2⁰/₀. Mégis ez az adósság járt a legsúlyosabb következményekkel, mert teljes összegében bankjegyek útján jött létre s noha a valóságban államhitelek kibocsátásuk alapja, e bankjegymennyiség mégis készpénz gyanánt szerepel a forgalomban, magával hozva mindazokat a veszélyeket és károkat, a melyek a forgalom szükségletét meghaladó mennyiségű papírpénz inflációjával járnak.

Az államadósság rendezése ezen a ponton átmegy a valuta problémájának a terére, a melynek megoldását a kormányprogram okvetlenül elérendő czélnak jelölte meg. És pedig *jelentékeny vagyoadó* útján, a melynek maximuma az 1918. év végén várható fölös bankjegymennyiség.

Az Osztrák-Magyar Bank 1917. évvégi jelentéseiből kitűnik, hogy a jelentéktelen összegű néhány százmilliós ércztartalékon felül az egész bankjegyforgalom az államadósságon alapul. A monarchia két államában a forgalomnak az utolsó békeévekben 2—3 milliárd korona összegű fizetőeszközre, bankjegyre volt szüksége. Valószínű, hogy a háborús állapot megszűntével ez a normális szükséglet legalább 3—4 milliárdra emelkedik, Magyarországra közel másfél milliárd jutván. Erre a bank-

jegymennyiségre, mint törvényes fizetőeszközre, a forgalomnak okvetlenül szüksége lesz, annak értéke tehát többé-kevésbé független az érc tartalék nagyságától, ily terjedelmű bankjegyforgalom mellett a világpiacon uralkodó áruk helyreállása nálunk is bekövetkeznék, még pedig a régi paritás arányában, feltéve, hogy a külkereskedelmi forgalom számára a jegybank a régi paritás mellett fizető eszközöket kiszolgáltatóni képes lesz.

Magyarország részéről tehát legfeljebb 6 milliárd bankjegy volna 1918. év végén bevonandó (1917. év végén alig 4 milliárd). Ámde a forgalom szükségletével arányos mennyiségben megmaradó bankjegyek értéke is csak úgy állhat helyre, ha azok paritásáról a külkereskedelem vonatkozásaiban gondoskodunk. Fedezetlen bankjegyvalutánk mellett a külkereskedelem állami szabályozásának fenntartása szerves összefüggésben van a pénz értékének helyreállításával. A kormányprogramm éppen ezért magában foglalja a külkereskedelem kényszerítő állami felügyeletét, igyekezni fog arra, hogy kivitelünk értéke kiegyenlítse külföldi behozatalunkat s mint a háború folyamán, úgy annak megszüntével sem engedélyezi a nem elkerülhetetlenül szükséges cikkek importját.

A pénzügyi programm tehát a következő módon keresi a megoldást: A Bankadósság úgy tüntetendő el, hogy a forgalomban felesleges bankjegyeket vagyonaadó segélyével felszivjuk. A megmaradó bankjegyek paritását külkereskedelmi mérlegünk kényszereszközök útján is keresztülviendő activvá tételével helyreállítjuk. Az egyéb függő adósság állandósítandó, a rövid lejáratú hadikölcsönök járadékkölcsönökké változtatandók, végül az egész háborús államadósság kamatterhe leszállítandó. Ez a kormány pénzügyi programmjának a lényeges tartalma.

Kétséges azonban, hogy ez a programm ezekkel a rendszabályokkal megvalósítható-e s látszólagos teljessége mellett nincsenek-e oly hiányai, a melyek a kitűzött célok elérését meggyúsíthatják.

Mint láttuk, az állósított hadiadósság a legkedvezőbb conversio után is közel egy milliárd kamatterherrel fog járni, a Bankadósságon kívül előálló 6 milliárdnyi egyéb függő adósság pedig a consolidálás végrehajtása után további mintegy 300 millió korona évi kamatterhet jelent. Ebből is különösen figyelemreméltó a mintegy két milliárdnyi (1918 végén) német valutakölcsön, amely jelenleg 5·20% kamatozású s a melynek állósítása a kamatterher egyidejű leszállítása mellett alig remélhető. Ellenkezőleg, igen valószínű, hogy ennek az adósságnak hosszabb lejáratú, vagy járadékkölcsönne való átváltoztatása csak a kamat kulcsának, vagy az adósság tőkéjének emelése árán lesz keresztülvihető s így több, mint 100 millió korona olyan évi kamatterherrel fog járni, a mely a külföldnek lévén fizetendő, nemzetközi fizetési mérlegünk jelentékeny

terhévé válik. A 4 milliárd bankconsercialis és egyéb effajta többi függő adósság állósítása is nehezen fog a kamatteher egyidejű beszállítása mellett sikerülni s itt is el kell készülnie lennünk vagy a kamatkulcs, vagy az adósság tőkéjének emelkedésére.

A háborús államadóssági kamatok, a melyek a fenti számítás szerint 1918 végén közel fognak járni a másfél milliárdhoz, a háborút megelőző államadósság kamatainak figyelembe vételével mintegy két milliárd korona kamatterhet jelentenek, a mely a forgalmat évről-évre el fogja árasztani bankjegypénzzel még akkor is, ha a tervbe vett vagyonadó átmenetileg fel is szivná a felesleges bankjegymennyiséget.

A tervezett intézkedések végrehajtása nyomán az a helyzet állhatna elő, hogy a vagyonadó behajtásának idején pénzünk értéke, vásárló ereje ugrásszerűen emelkednék, hogy azután a következő évek folyamán az óriási kamatösszegek fizetésével szakadatlan hullámvész és folytonos értékcsökkenés érje.

Ezek a nehézségek bizonyos határig enyhíthetők volnának ugyan, de végeredményben mégsem maradna más hátra, mint az államadósság tőkéjének habár lassú, de folytonos szaporítása, a minek következményei beláthatatlanok s államháztartásunkat, vele együtt fedezetlen bankjegyen alapuló valutánkat örvénybe sodornák.

Az államadósság kamatai már a háborút megelőzőleg is oly nagy súlylyal nehezettek budgetünkre, hogy az utolsó békeévek két milliárdot meghaladó kiadásai csak az államhitel folytonos igénybevételével voltak fedezhetőek, pedig a legszükségesebb beruházások terén is túlzásba vittük a takarékoskosságot. Közlekedő eszközeink hiányossága már a békeidők normális forgalmában is érezhető volt. Út-, csatornaépítések, folyam-szabályozások, culturalis, különösen egészségügyi berendezések költségeire nem telett, így pl. az évtizedek óta tervezett Duna-Tisza-csatorna építése sem volt megkezdhető, a városok, községek szükségletei pedig éppenséggel nem találtak kielégülést az adott pénzügyi viszonyok között. E mellett sem fogyasztásunk bősége, sem nemzeti vagyonunk gyarapodása nem tartott lépést a nyugateurópai államokéval, vagy akár csak Ausztriával sem.

Ha egyedül a Bankadósság törlesztéséről gondoskodunk, akkor pénzünk értékét tartósan helyre nem állíthatjuk és nemcsak a valutánk diszparitása, de a pénzérték állandó hullámvész is lehetetlenné fogja tenni a kereskedelem, a forgalom, egész gazdasági szervezetünk consolidálását. Sőt, ha módunkban is állana bárminő intézkedésekkel egyszerre a régi színvonalra emelni pénzünk vásárló erejét, nem hiszem, hogy ez kívánatos volna. Ha a kormány valami módon el tudná érni, hogy a fölösleges bankjegyek egyszerre eltűnjenek a forgalomból s a

jegybank szabadulna a pusztán állami hitelen alapuló követeléseitől, nagyobb rázkódtatás érné a gazdaságunkat, mint a melyet a pénz fokozatos elértéktelenülése folytán szenvedett.

Azok, a kik a háború utolsó szakában áruikon, ingatlanukon a legmagasabb forgalmi árak mellett túladtak, pénzüik benső értékének szökésében jogosulatlanul igen nagy vagyoni nyereséghez jutnának az összesség kárára. Minden hitelező követelésének többszörösét kitevő ajándékban részesülne, minden adós, főleg az idegen tőkével dolgozó termelő és legelsősorban a nagy adós, maga az állam adóssága többszörösen súlyosbodnék.

Az általános értékmérőnek, a pénznek értékingadozása úgy a hitel-, mint az áruforgalom terén mindig válságos következményekkel jár. Eléggé tapasztalhattuk ezt a háború eddigi folyamán. Mégis az egyre fokozódó bénzbörség, az árúk értékének tartósan emelkedő tendenciája, a hitelgazdaságunkban, kereskedelmünkben kevesebb rázkódtatást okozott, mint okozna a pénzeszközök hirtelen megcsappanása, a pénz vásárló erejének váratlan emelkedése, vagy a mi ezzel egyet jelent, az árúk, a forgalomba került javak árzuhanása.

A Bankadósság túlnyomó részének rövid időn belül leendő visszafizetése s vele a fölösleges bankjegyek kivonása pedig ezekkel a következményekkel járna. E rázkódtatásokat még ki sem hevernők s lassankint máris beállana az újabb inflatio a milliárdos államadóssági kamatok révén, a melyek nagy része évről-évre pénzben, bankjegyekben gyűlne fel és nem lesz tőkejavakká átváltoztatható.

Ha a kormánytervezte vagyonadó terjedelme a fent kimutatott kereteiben a Bankadósság nagyobb részére szorítkoznék, akkor sem ez volna belőle törlesztendő, hanem vagy az egyéb függő adósság, vagy a hadikölcsönök.

A Bankadósság keletkezése előtt a legkoczkázatosabb hitelforrás volt. Most azonban, hogy pusztításait elszenvedtük, veszélyeivel szembenéztünk, nem kevésbé aggodalmas volna ennél a tételnél kezdeni az állam pénzügyeinek a rendezését.

Ha a vagyonadó eredményét a magas kamatozású állósított hadi adósság vagy az egyéb függő kölcsönök törlesztésére fordítjuk, ezzel hatalmas fegyvert nyer a kormány a conversió, a kamatleszállítás radikális kikényszerítésére, hiszen a conversióba bele nem egyező állami hitelezők kötvényeit sok milliárd erejéig visszavásárolhatná. E mellett igen nagy az oly kötvénybirtokosok száma, a kik a kormány részéről kifejtendő gyengéd erőszaknak ellent nem állhatnának, mint a minők a nagy pénzintézetek, biztosító társaságok, közalapok, nyilvános jellegű intézmények, nagy hadiszállítók s más a kormánytól függőségben levő

hitelezők. Nem kevésbé nagy lehetőségek nyílnának meg a többi függő adósság consolidálására, a lehető legelőnyösebb feltételek elnyerésére.

Nem hangsúlyozható eléggé a másik nagy előny az államháztartás tehermentesítése a törlesztett tőke után járó kamatoktól. Ha csupán az így megtakarított összegeket fordítja a kormány a Bankadósság lassú törlesztésére, annak egész tőkéje husz éven belül visszafizethető lesz. A Bankadósság után az államot jelentéktelen kamat terheli, de ennek nagyobb része is megtérül a jegybank adójából. Megoldható volna a kérdés úgyis, hogy az állam a Banknak kamatot egyáltalán nem, csupán a kezeléssel járó költségeket fizetné meg.

A Bankadósság fokozatos, évtizedekre terjedhető törlesztésének előnyei elvitathatatlanok. A forgalom, mihelyt garanciát kap arra, hogy a bankjegyek mennyisége állami hitel útján nem fog többé szaporodni, sőt meghatározott időn belül teljes egészében kikerül a forgalomból, nyomban kedvezőbben itélné meg az egész megmaradó bankjegymennyiség értékét. Az állam pénzügyi műveleteiben pedig a pénzbőség a képzelhető legkedvezőbb feltételeket szolgáltatja, mint a hogy a hadikölcsönök tüneményes sikerei is csak így voltak elérhetők. Az adók szempontjából az inflatio páratlan készfizetőképességet jelent s az államnak elsőrendű, jogos érdeke, hogy csökkent értékű bankjegyekben felvett adósságának megfizetésére ugyanolyan vagy nem sokkal magasabb értékű bankjegyek álljanak rendelkezésére.

Ha a hadikölcsönök tőkéje s vele az évi kamatteher megmarad, viszont az uralkodó pénzbőség eltűnik s valutánk értéke helyreáll, a kamatok fedezetére kivetett adók fokozott ellenállásra találnak s ily körülmények között az államnak nem fog oly eszköz rendelkezésére állani, hogy hitelezőit szépszerével a kamatleszállítás elfogadására bírja. Az állósított államadósság tőkéjének törlesztésével egyszersmindenkorra eltűnik az államháztartás tételei közül a neki megfelelő kamatteher s vele elhárul az ujabban fenyegető inflatio veszedelme. A pénznek fokozatosan — két évtizeden át — helyreálló értéke megvédi a termelést a kölcsöntőkék súlyának hirtelen emelkedésétől, elhárítja az államadósság benső értékének rohamos emelkedését, egyenletessé teszi a gazdasági viszonyok rendezésének a menetét s megóv a zökkenésektől. A pénzügyi bajok orvoslása hosszabb ideig tartson bár, a gyógyulás folyamata állandóan javuló lesz s a visszaeséseket elkerüljük.

Az átmenet idején azonban fokozott jelentőséggel bír pénzünk külföldi paritásának a kérdése. Behozatalunk egy része elmaradhatatlanul szükséges s a mennyire nem kívánatos a fényüzést szolgáló cikkek importja, olyannyira államérdek a továbbtermeléshez szükséges nyers-

anyagok és félgyártmányok, bizonyos készárúk, gépek, felszerelések, munka- és tenyészállatok stb. behozatala. Ennek a biztosítása nem kisebb fontosságú, mint pénzügyünk rendezése. A külföldről megszerzett árúk fizetésére azonban számos oly mód kínálkozik, a mely független a belföldi pénzmennyiségtől s a bankjegyek értékétől. Gyakorlati példát nyújt az ukrajnai békeszerződés gazdasági része. Az elszámolás aranyértékben történjék minden más semleges vagy a velünk most még hadban álló országgal szemben is. Ha nemzetközi fizetési mérlegünk passzivitását sikerül megszüntetni — a mire kétségkívül van mód — akkor az elszámolás alapja mellékes s a lényegében árucseréből álló külkereskedelmi forgalmunkat valutánk állása alig fogja érinteni.

Külkereskedelmi politikánk irányait a kormányprogram az egyedül helyes úton jelöli meg, ez a politika azonban az imént fejtegetett belföldi pénzügyi politika mellett több sikerrel folytatható. A nemzetközi fizetési mérleg javítását *Wekerle* a kereskedelmi mérleg javításában keresi. A szabadkereskedelem hirdetői, az angol nemzetgazdák a nemzetközi fizetési mérleget, a mely kétségkívül egyedül alkalmas valamely ország nemzetközi gazdasági helyzetének megítélésére, úgy tüntették fel, mint a mely lényegében különböznék a külkereskedelem mérlegétől. Némileg jogosult is ez a felfogás oly államokra nézve, a melyek, mint Anglia, külföldi behozatalukat nagyrészen nem áruval, hanem fuvarozó, bankár s egyéb szolgálatokkal fizették, vagy mint Franciaország, külföldi követeléseik után járó kamatjövedelmükből.

A monarchiára, főként Magyarországra nézve azonban a fizetési mérleg tételei túlnyomó részben a kereskedelmi mérleg tételeiből állanak. Innét van az, hogy noha a modern gazdasági tudomány elavultnak hirdette a merkantilismus eszméit s a termelés, a forgalom szabadságát hirdette úgy a bel-, mint a külföldi vonatkozásokban, mindazáltal a valóságban csaknem mindenütt érvényesültek ezek a lenézett merkantilista tanok. A vámok legnagyobb részének főleg az a célja, hogy a behozatalt nehezebbé, az állam egész gazdasági, sőt nemzetközi politikája pedig arra törekszik, hogy a kivitelt elősegítse s termékei számára piacot szerezzen.

Hazánk nemzetközi fizetési mérlege, különösen a háború után, alig fog egyéb tételeket tartalmazni, mint a melyek a külkereskedelemből, az áruforgalomból erednek. Más külföldi követelésre, mint a melyet árukivittel szerzünk, alig számíthatunk. Németország gazdasági vezetői máris óva intenek bennünket attól, hogy részükről további hitelek nyújtásában bizakodjunk. Az ellenséges államok már a háborút megelőző időben beszüntették a hitelezést s igen valószínűtlen, hogy a háború megszűntével több készséget tanusítsanak, már csak azért sem,

mivel valamennyien a mieinkhez hasonló nehézségekkel fognak küzdeni, végül a semleges országok hitelért hatalmas versenyt támasztanak ellenünk úgy ellenségeink, mint szövetségeseink. A kivándorlók pénzküldeményeire, a melyek fizetési mérlegünknek idáig oly nevezetes tételét alkották, ugyancsak alig számíthatunk. Ezzel szemben főleg Németország javára megnövekedett külföldi kamattartozásunk, a mely hacsak adósságunk tőkáját nem akarjuk növelni, árúkbán lesz fizetendő. A behozatal fizetéséhez szükséges követelések megszerzésére nem marad más út, mint az árú kivitel. A behozatal terjedelme tehát nem lehet nagyobb, mint a mennyi az így megszerzett külföldi követelésünk. A kormány programja e részében annyira szükségszerű, hogy semmi más megoldásra nem gondolhatunk. A háború folyamán létesült állami ellenőrzés, helyesebben engedélyezés rendszerének a gazdasági átmenet idején teljes szigorában meg kell maradnia — noha a kivitel tekintetében termelésünk érdekében fog állani a nagyobb — a hol a belföldi fogyasztás érdeke engedi, a teljes szabadság s az exportra termelők részére kénytelenek leszünk liberálisabban kezelni a továbbtermeléshez szükséges behozatali engedélyeket. Általában azonban a külkereskedelem irányítása, a termelés és fogyasztás érdekében kívánatos árú megállapítása és behozataluk elősegítése hosszú ideig állami feladat marad. Mindaddig, a míg a belföldi és nemzetközi gazdasági és pénzügyi helyzet a külkereskedelemnek veszély nélkül visszaadhatja előbbi szabadságát.

Pénzünk paritása ezen az úton, ha nem is a háborút megelőző arány szerint, de meghatározott alapon biztosítható lesz. Ha behozatalunk nem fogja a külföldről szerzett követelésünket felülmulni, a jegybanknak módjában lesz a legitim külkereskedelem rendelkezésére a szükséges külföldi aranyértékű fizetőeszközöket kiszolgáltatni, még pedig hosszabb időközökre egységesen megállapítandó állandó arány szerint. Amint az utóbbi időkből a devizaárfolyamokban meglátható állandóságot tapasztalunk, a béke helyreálltával könnyű lesz ezekben legalább akkora tartósságot biztosítani, mint a kamatlábnál. E mellett a devizaárak a Bankadósság törlesztésével és pénzünk értékének emelkedésével fokozatos javulást mutatnának s lassanként megközelítenék a régi aranyparitást.

A kormány pénzügyi programjának kiegészítő része a vázlatosan ismertetett nagyszabású adóreform, melyből legfontosabb a rejtelmes vagyonadó. Noha a miniszterelnök a vagyonadót „jelentékenyebb” jelzővel illeti, a hozzáfűzött cél szerint alig tervezi nagyobb arányúnak, mint legfeljebb 5—6 Mdra, valószínű azonban, hogy még ennél is jóval kevesebb az az összeg, melyet e vagyonadó útján előteremtteni remél. Első sorban nem a vagyonra, hanem a nemzeti jövedelemre vetett és pedig

túlnyomólag a fogyasztási adókban keresi a pénzügyek rendezésének a fedezetét. Az állami monopóliumok fejlesztése és szaporítása, a termelők koncentrációja, kartellbe kényszerítése útján az egyes ipari terményekben való haszonrészesedés, a forgalmi adók, a szűkebb értelemben vett *fogyasztási adók kimerítő hasznosítása* azok a modern adótechnikai eszközök, a melyektől a kormány a kiadásokra fedezetet vár. A program egyetlen egyenesadó reformja a jövedelmeknek progressív s a nyereségtöbbletekre is kiterjedő megadóztatása. A nélkül, hogy az adóreform bonyolult kérdésébe itt belebocsátkoznám, hangsúlyoznom kell, hogy a nemzeti jövedelem, javakban kifejezve, a rendes állami kiadások fedezetére is alig nyújt adóalapot, de semmi esetre sem elegendő az államadósság tőkájének a törlesztésére. Az adócsavar még oly erős megfeszítése is csak az újabb eladósodást tenné elkerülhetővé, de nem válnék lehetővé mindannak a sok közérdekű beruházásnak a teljesítése, a melyek ép a termelés fejlesztésére, az annyit hangoztatott többtermelésre, elkerülhetetlenül szükségesek. Elég rámutatnom arra, mily nagy nemzeti veszedelemmel járhat a népesség gyarapodásának elmaradásában a fogyasztási adók túlságos fejlesztése, a csodás gyógyírnak tekintett s annyira magasztalt kartelladók behozatala. Az itt tárgyalt kérdés szempontjából a leglényegesebb, hogy mindez nem lehet elegendő az állami szükségletek előteremtésére.

A háborút megelőzőleg *Fellner Frigyes* Magyarország nemzeti jövedelmét mintegy 6 Mdra becsülte. Ez a becslés bizonyára rendkívül alacsony volt már abban az időben is, hiszen egyedül mezőgazdasági termelésünk értéke megközelítette ezt az összeget, ha a termelők saját fogyasztását hozzászámítjuk. De tegyük bár a nemzeti jövedelmet a háborút követő években 12–15 Mdra, akkor sem képzelhető, hogy az állam ennek több mint egy harmadát még oly bonyolult adóztató művészettel képes lesz elvenni. Ebben az esetben az állami bevételek 4–5 Mdra rúgnának. Ámde 1918. év végén az államadóssági kamatok meg fogják közelíteni a két milliárdot, az állam egyéb rendes kiadásai ugyancsak közel járnak ehhez az összeghez. Hátramaradnak a hadikárosultak, különösen a székelység tervbe vett segélyezése, a háborúban elesettek hátramaradotjainak, a rokkantaknak nyugdíja, illetőleg segélyezése a legszükségesebb beruházások teljesítése, mint a vasutak s más közlekedési eszközök, utak, csatornák építése, a védelem céljára szükséges pótlások, a katonai felszerelések megújítása, a hosszú időn át elkerülhetetlenül fentartandó magasabb létszámú hadsereg költségei, a háború folyamán annyira elhanyagolt kulturális, különösen egészségügyi kiadások.

Az államháztartás egyensúlya csak a legnagyobb nehézségek között

lesz újabb adósságcsinálás nélkül elérhető, arra azonban, hogy az állam rendes bevételeiből az adósság törlesztését megkezdhessük, ily körülmények között gondolni sem lehetne. Így pedig csak tengődés maradna az állam élete s a pénzügyek ziláltsága a netán újra elkövetkező háborús válság idején megfosztaná a védelem nélkülözhetetlen anyagi eszközeitől.

A vagyonadónak az állósított adósság túlnyomó részének törlesztését okvetlenül célba kell vennie. Az a vagyonadó, a mely legalább a hadi adósság nagyobb részét nem törleszti, csak foltozó munka marad, amelyet előbb-utóbb vagy újabb „egyszeri“ nagy vagyonadó fog követni, vagy a pénzügyi sorvadás. A vagyonadó mértékét mindaddig meg nem állapíthatjuk, míg a háború be nem fejeződött s míg a háborús adósságok végösszege nem ismeretes.

Az egyetlen forrás, a mely elegendő alapot nyújt az adósságok rendezéséhez: a *vagyon*. Míg a termelő munkából eredő jövedelem a háború befejeztével, a békeidőkhöz képest javakban alig fog emelkedni, esetleg még csökkenni is, addig a nemzeti vagyon a túlnyomó részben belföldön felvett államadósságnak csaknem teljes összegével szaporodni fog. Vagyonunk egyéb állaga a háború folyamán alig csökkent. Magyarország nemzeti vagyonának a zöme ingatlanból áll, a mely sértetlenül megvan. Az iparüzemek a háború folyamán általában terjeszkedtek, nevezetesebb csökkenés csak az árú- és nyersanyagkészletekben, az állatállományban, s a kisipar üzemeiben állott elő, a melyek azonban a háborút megelőzőleg nemzeti vagyonunk elenyésző részét tették. Igaz ugyan, hogy a nemzeti vagyon gyarapodása, főleg az államadóssági kötvények s a fedezetlen bankjegyekben álló készpénz csak fiduciárius vagyonelemek, de éppen ezért kívánatos e fiduciárius elem kiküszöbölése, a vagyonadó útján leendő arányos kiegyenlítése és törlése addig, a míg e nagy pénzügyi művelet gazdasági és pszichikai feltételei fenforognak.

Minden pénzügyi program, a mely nem ezen a vagyonadón alapszik, a mely nem veszi tervbe a háborús államadósság túlnyomó részének a törlését, a benső ellenmondások tömkelegét, a bomlás csiráit hozza magával. Gazdasági helyzetünk korántsem vigasztalan s az igazi virágzás korszakának kell a béke eljövetelével következnie, de csak akkor, ha szabadulunk a háborús államadósság, a milliárdos kamatteher rákfénjétől. Bármily vakmerő műtétnek tetszik is a háborús államadósságok arányos kivetése, megosztása és törlése — állampénzügyünk bajai másként nem orvosolhatók. A hadiadósság összegéhez mért egyszeri nagy vagyonadón keresztül visz a gyógyulás útja.

Vágó János.

Közlemények és ismertetések.

A Magyar Közgazdaági Társaság többtermelési szakosztályának megalakulása.

A Magyar Közgazdasági Társaság a többtermelési eszme társadalmi szervezésére külön szakosztály megalakítását határozta el. Az alakuló ülést dr. Mandelló Gyula elnöklete mellett márczius hó 21-én tartották meg. Az alakuló közgyűlésen a következők voltak jelen:

Székely Ferencz, Orbán Dezső, Bánfy Oszkár, dr. Vadász Manó, id. Schulz József, Reitzer Elemér, Széll Jenő, Róóz Jenő, Kovács Rezső, dr. Gyulai Noé Hugó, Szűcs Zsigmond, Csillag József, Deutsch Vilmos, Bogyó Samu, Hermann Miksa, Magyar Lajos, dr. Somló Mór, Thirnauer Ármin, Kovács József, dr. Sebők Izsó, dr. Wilhelm Károly, Herzfeld Frigyes, Waxmann Zsigmond, Székely József, dr. Perényi Alfréd, Janovitz S. József, Leitner Jenő, Bekker Zoltán, Fáy Miksa, Kontz Arnold, Barna János, Fejér Lajos, Kádár Guszráv, Nádas Viktor, Kanizsa Ármin, Glückstal Lajos, dr. Török László, dr. Kóhn Jakab, Vámos Dezső, Gárdonyi Henrik, Székely Ottó, Rózenthál Zsigmond, Onnel Henrik, Vámos Jenő, Forgó István, dr. Szilasi Ferencz, Szabó Gyula és dr. Hütier Béla.

Dr. Mandelló Gyula az anyatársaság nevében nyitotta meg az ülést.

Kovács Rezső ismertette a szakosztály célját, a többtermelés fontosságát és a következő declaratio-javaslatot, mint a szakosztály elvi programját ajánlja elfogadásra:

Már jóval a háború előtt a mezőgazdasági többtermelés és annak remélt hatásai, mint az ígéret földje mutatkozik mindazok szeme előtt, kik országos nagyobb jólét, jobb közegészség, szélesebb kultúra után sóvárogtak. De a háború folyamán a többtermelés jelentősége mind óriási méreteket öltött, s most mint ha nem is, egyetlen, de mindenesetre mint leghatásosabb mentőeszköz él a nemzet vezető elemeinek köz-tudatában, mely egyrészt a fenyegető adóabszolgáság és elszegényülés, másrészt a népességben való ijesztő csökkenülés nemzeti veszedelme ellen áll rendelkezésünkre. A többtermelési actió céljában ez a két

vezető gondolat mindig domináló lesz: az ország anyagi ellátottságának és evvel összefüggő egyéb életformák feljavítása, azután pedig a nemzet emberanyagának minőség, mennyiség szerinti feljavítása. Ez utóbbi talán még fontosabb, mint az előbbi; s mikor a többtermelés értelmének, szervezetének és eszközeinek megállapításáról van szó, a falu el- és kivándorlására, az egyke-rendszerre és a falu elproletárosodására is kell gondolni, jobban mondva e folyamatok megállapítására.

Mi az általános többtermelés legtermészetesebb és legegészségebb kiindulási pontjául, a mezőgazdasági többtermelést tekintjük, mivel ennek a legfontosabb feltételei: a magyar föld természete, a magyar klíma és az értelmes munka, el nem veszhető, el nem vehető adottságok s mivel ez tud széles rétegeknek jobb táplálkozást, szilárdabb adóteherbírást, nagyobb vásárlóképességet adni, szóval minden további fellendülésnek: iparnak, kulturának, művészetnek tud anyafeltétele lenni. Ezen az úton elindulunk avval a meggyőződéssel, hogy a többtermelést egyedül a földműves munkája nem tudja megcsinálni, a magasfokú gazdálkodásra oktató iskola sem, a kereskedő becsületes munkája sem, ki jól fizető piacokat keres, a mérnök vagy vegyész sem, kik olcsó energiát illetőleg talajfeljavító anyagokat termelnek, de még egyedül az állam sem, melynek földbirtokpolitikája, vámpolitikája és tarifapolitikája, ha rossz, tud életet fojtani. de ha jó, mégsem tud életet lehelni, mégsem tudja elérni, hogy az ország területének az elérhető maximum része művelés alatt álló föld legyen s hogy egy területegységen terméshozam a mi nagyon alacsony standartunkról felemelkedjék az elérhető legmagasabb, mondjuk a Dán- vagy a Belga-standarra. Ilyen eseményhez egymást kiegészítő közös munka kell, egy nagy országos összefogás, egy olyan közakarát kiváltása, a mely évek fárasztó munkája után sem lankad el s mely meglátva a különböző termelőosztályok és fogyasztók érdek- és munkakapcsolatát, ezek igazságos és czélszerű kiegyensúlyozására törekszik. Ennek az országos összefogásnak akarunk szerve lenni, egyik élesztője és ébrentartója a szükséges közakarát, annak a gondolatnak a megtestesítője, hogy a mint ez az ügy nem csupán és kizárólagosan agrárügy, így kizárólagosan a fogyasztók ügyének sem tekinthető, sem pedig más, távolabbról érdemes társadalmi tagozat ügyének sem, *hanem egyetemes*, a nemzeti élet minden nagy vonalára kiható országos ügynek, mely a mily mértékben nem engedhető át, mint kisajátított érdekerület egyetlenegy társadalmi tagozatnak sem, épp oly mértékben nem nélkülözheti egyetlen nagy társadalmi tagozatnak sem, a benne való közreműködését.

Nem foglalunk pártállást abban a kérdésben, hogy vajjon a nagybirtok avagy a kisbirtok kedvezőbb-e a belterjes gazdálkodás és több-

termelésre nézve; de ha arra gondolunk, hogy a nemzet életerejét a gyökeréig megtámadó háború után az ország életérdeke minél szélesebb néprétegek nagyobb adóteher bírása, nagyobb vásárlóképessége; hogy a parasztból sem városi proletár, sem számunkra elveszett yankee ne legyen és főleg életérdeke a sok házasság és a sok gyermek — úgy a többtermelésnek azt a formáját kell szükségesnek találnunk, a mely minél több embert tart falun lekötve, minél több dolgos kéznek ad ott jól fizető teljes munkaalkalmat, szóval a kisbirtokon intensive, értelmesen dolgozó családot fogadjuk el legkivánatosabb, legideálisabb többtermelési formának. Ezen többtermelési formával a nemzeti közösség szempontjából csak az a nagybirtoküzem állítható egy sorba s ez esetben avval egyenlő értékű, a melyen a terület egységenként legalább annyit termelnek, mint az intensiv gazdálkodásra kioktatott, berendezkedett s azt folytató kisbirtokos.

Ismerjük a többtermelés feltételeit és eszközeit. Ezek közül nem vonjuk munkaprogrammunk körébe egyrészt azokat, melyek mint a talajművelés, vetésforgó stb. gyakorlati kérdései, a szorosan vett szakkörök illetékességébe tartoznak, másrészt azokat sem, melyek — mint a gabonavám, hitbizományok eltörlése, kényszerparcellázás stb. — az osztálypolitika harci szótárához tartoznak. Mi, kik semmiféle osztálypolitika mellett engagálva nem vagyunk, s a kik megakarjuk óvni ezen tiszteletreméltó helynek a neutralitását, mi, bár e kérdések elméleti vitatása elől nem zárkózunk el, csak azon eszközöket és feltételeket vállalhatjuk programmunkhoz tartozóknak, a melyek, — mint a kicsinyekre és nagyokra kiterjedő ezirányú oktatás — jó és elegendő számú viziút, kociút és vasút, kedvező fuvartételek; gazdák beszerzési és értékesítési helyi szövetkezetei, stb. stb., míg egyrészt *az ország olcsó és bő táplálására vezetnek, másrészt a termelőt hozzásegítik, hogy munkájának minél teljesebb értékéhez jusson.*

Az eddig kifejtettek egy elvi program tartalmát és indokolását adják; tovább nem is mehetünk. A cselekvési program felállítása a szakosztály leendő tisztikarának és választmányának van fenntartva. Az elvi program kell, hogy a cselekvési programot inspirálja, a célkitűzéseknél az irányt megmutassa.

Annyi már most is megállapítható, hogy a szakosztály egyik legfontosabb feladata a sok embert foglalkoztató, a sok embert tápláló többtermelés propagandája lesz s illetőleg e propaganda egyik leghatásosabb formája: a nyilvános értekezletsorozat rendezése, melynek hivatása bizonyos alapszerződéseknek enquêteszerű megtárgyalása s hatósági vagy társadalmi intézkedések részére véleményes anyagot szolgáltatni. Mélyreható átalakulások, szembetűnő fejlődések nem történhetnek ott,

a hól mindent az államtól várnak. Ilyenkor a társadalomé a tennivalók oroslánrésze. Így ebben a kérdésben is. De kell, hogy a társadalmi tsvékenységnek legyenek parallel irányai, kezesi, összefogó tendentiái, központja és országos terjedő tagozatai. Ilyent a többtermelési szakosztály egymagában megcsinálni nem képes; de hirdetheti annak szükségességét és felajánlhatja a maga munkára kész közreműködését annak létesítésében.

Ezek után bátorkodom felolvasni azt a 4 pontból álló declaralis javaslatot, a mely, ha el méltóztatnak azt fogadni e szakosztály elvi programja gyanánt lesz tekinthető.

P r o g r a m m.

Tisztelettel kérem a felolvasottakat e szakosztály elvi programja gyanánt elfogadni, mint olyan testületét, a melyet e munkavállalásra nem késztet, mint hazafias érzés és sociális gondolkodás.

A közgyűlés dr. Török László, Csillag József, Székely Ferencz, Kádár Gusztáv, Vámos Jenő hozzászólása után a javaslatba hozott következő programot fogadta el:

1. A szakosztály a mezőgazdasági többtermelést *egyetemes*, a nemzeti élet minden nagy vonalára kiható országos ügynek tekinti.

2. A szakosztály a mintaszerűen kezelt közép- és nagybirtok közhasznosságát elismerve, főleg több kisbirtokos több munkájában látja az országos érdek kielégítését.

3. A szakosztály a többtermelés eszközeit főleg az oktatásban, sok és jó útban, a mezőgazdasági szükségletek és termékek olcsó fuvarában, a többtermelésre ösztönző adópolitikában, a jó közigazgatásban, a kisbirtokosok helyi szövetkezéseiben és a mezőgazdasági iparok fellendülésében látja.

4. A szakosztály a propaganda érdekében és a teenőök megvitatására nyilvános értekezletsorozat rendezését, a teendők társadalmi részének elvégzésére nézve pedig országos líga alakítását tartja czélszerűnek.

Dr. Rácz Jenő azon lelkes társaság nevében, a honnan a többtermelési eszmének szolgálása kiindult, néhány gyakorlati eszmével is közelebb akar jutni e célhoz, alkalmasnak tartja a néptanítók kulturális munkáját nemcsak gyermekek, de legfőképp a felnőttek mezőgazdasági oktatása által, azért egy 1.000 koronás pályázat hirdetését javasolja.

„Mit tehet a néptanító a többtermelés érdekében“ dr. Hutter Béla, Herzfeld Frigyes, Csillag József, hozzászólása után elfogadják az 1.000 koronát a pályázat hirdetésére, a pályázatban bárki, nemcsak néptanító is résztvehet, a pályázati feltételek és a szükséges intézkedések megállapításával a később megváltoztatandó szervező-bizottságot bizzák meg.

Dr. Somló Sándor titkár felolvassa a javaslatba hozott héttagú szervező-bizottság névsorát, mely bizottságnak feladata lesz az elfogadott pályázati tétel kihirdetése, a vele járó teendők végzése, a szakosztály részére ügyrend kidolgozása a szakosztály elnökségének és tisztikarának megválasztására jelölés, közgyűlés egybehívása és a szakosztályi ügyek ideiglenes vezetése.

A szervező-bizottság a következő:

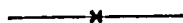
Székely Ferencz, Kováts Rezső, Leitner Jenő, dr. Róth Jenő, Herzfeld Frigyes, Havas Miksa, Bertsch Ottó és hivatalból dr. Somló Sándor titkár.

Ezzel a gyűlés elnök üdvözlő beszéde után véget ért.

Somló Sándor.

Gyakorlati fajegészségügy.

A nyilvánosságban az a nézet terjedt el, hogy a fajegészségügynek elsősorban a satnya népelemeknek kiküszöbölése a célja, pl. a satnyák terméketlenítése vagy házassági tilalmak segítségével. Ez az úgynevezett nemleges, negatív fajegészségügy azonban alárendelt jelentőséggel bír az alkotó (pozitív) fajegészségügyi intézkedésekkel szemben, melyeknek célja az értékes népesség szaporodásának előmozdítása. Ilyen intézkedések gyakorlati megvalósítására égetően szükség van, már csak a háború okozta embervesztesség kellő számú és kellő minőségű pótlása végett is. Ama téves nézet eloszlatására a Magyar Fajegészségtani és Népesedéspolitikai Társaság (Budapest, II., Heltai Ferencz-utca 5—7.) a gyakorlati fajegészségügyi intézkedéseknek rövid összeállítását terjeszti, melyet kívánságra bárkinek szívesen megküld.

A falu gondozása.

A XVIII. század végén több kiváló magyar férfiú főtörekvése irányult arra, hogy a parasztok helyzetén javítson. Ezek egyike volt Thesedik Sámuel, a ki életének főcéljául a falu gondozását tűzte ki. Ő hivatásában is főfeladatának polgártársai anyagi, szellemi és erkölcsi boldogulásának előmozdítását tekintette és munkálta. De mint igazi apostol azzal nem elégedett meg, hogy aprólékos eszközökkel csupán a közvetlenül gondjaira bízott hivek jólétével törődjék, hanem a magyar haza minden vidékének falusi népét akarta a nemzeti nagy jólét szilárd alapjává tenni.

Eszközeiről akarok beszélni, s hogy azok már az ő korában is elég széleskörűek és jól megválasztottak voltak-e? És hogy alkalmazásuk korunkban milyen bővítéssel, pótlással vagy módosítással volna célirányos?

A magam elé itt tűzött feladat nézőpontjából annak mint a falu ápolására irányuló politika kiindulási pontjának tisztázása nem lesz fölösleges.

Felhívást intézett előbb hivataltársaihoz, azután általában a hazafiakhoz. Amazokban mintegy jelzi szellemi hagyatékát. A lelkészeknek mindennek előtt azt ajánlja, hogy vizsgálják meg az eszközöket, melyeket az egyház és iskola aláülyedt tekintélyének emelésére, a saját méltóságuk visszaállítására, anyagi jólétük megszerzésére és a haza felvirágoztatására felhasználhattak volna, de tényleg nem használtak fel. Gondolják meg, hogy mily bünt követnek el, ha vallási és erénygyakorlatok, a saját és embertársaik gyermekeinek jobb nevelése révén mindent czélszerűen nem tesznek meg az emberiség javára és a haza boldogítására. Szüntessenek meg azért legelőbb is gyülekezetekben, az egyházban és az iskolában minden káros visszaélést. Viseljék atyailag a szegények, a betegek, az ügyefogyottak, az özvegyek és árvák gondját, a kiket nem ismerhet jobban senki sem, mint ők. De ne csak ezekre legyen gondjuk, hanem általában terjeszszék a népnek való ismereteket,

hogy Istennek a természet ölében rejlő adományait az minél jobban felhasználhassa. Működjenek közre, hogy vidékükön jó népiskolák és más jótékony intézetek emelkedjenek. Azok tantárgyai úgy adassanak elő, hogy a családi érzést meggyökereztessek az ifjú nemzedékben, hogy elősegítsék a férfiak és nők közötti harmoniát, mert roppant sok szerencsétlenség következik abból a házi élet, a gyermeknevelés és a gazdálkodás körében, ha a férfiú másként gondolkozik, mint az asszony. Hozzanak be az iskolába jobb iráspéldákat, hasznosabb tantárgyakat, diaetetikai, erkölcsi és gazdasági oktatást. De járjanak elől jó példával ők maguk is. Kerüljék a fényüzeget, a pénzfecsérlő időtöltéseket és a játékokat. Oszszák be jól idejüket, egyházi földjeiken gazdálkodjanak oly okos módon, hogy mások is kövessék példájukat. Legyenek általában megbízható tanácsadói a népnek és a községi előljáróknak, működjenek közre a káros rendetlenségek és visszaélések megszüntetésében, s a kielégítő mezei és községi rendészet szervezésében. Hatáskörét méltóan a faluban is csak a tudományos, derék lelkész töltheti be, a ki bő ismereteit és tapasztalatait legjobb tehetsége és tudása szerint igyekszik hasznosítani.

De a személyes érintkezés magában még nem elegendő. Hasznos és mélyebb hatást gyakorolni alkalmas olvasmányt is kellene a nép kezébe adni. A lelkészeket a főbb témákra vonatkozó értekezések és könyvek írására buzdítja. Kell például egy könyv az anyák számára a gyermeknevelésről, egy másik a házastársak számára a családi kötelességekről, egy a cselédek számára azok kötelességeiről és egy népszerű házi káté a szentírás alapján, melyben minden házi foglalkozásra nézve szabályok foglaltatnának. Elmondja, hogy ezek milyen módszer szem előtt tartásával szerkesztessenek és hogyan bíraltassanak felül. Az ily természetű irodalmi tevékenység útján az ország lelkészeinek szellemi erőit is meglehetne ismerni és az arravalókat megfelelően alkalmazni és igazságosabban javadalmazni, vagy jutalmazni, mint a hogy az eddig történik. Mivel tölthetnék a falusi és városi papok hasznosabban szabad óráikat fenn és alatt? De nagy különbség van a régi és új moral között. Bizony már itt volna az ideje, hogy jobb iskolai és egyházi énekekről, épületesebb imádságokról s az élet céljainak megfelelőbb elmélkedésekről gondoskodjanak s ilyeneket tényleg minden napra alkalmazva szerezzünk és terjeszszünk.

Igen, igen sokat tehet a lelkész az ő egyháza és népe javára. A tanításon és lelkipásztorkodáson kívül neki kellene a hasznos hazai termények ismeretét terjeszteni, s kutatni, hogy miféle anyag nincs még feldolgozva nálunk, a melynek feldolgozása pedig nagy haszonnal járna.

Midőn pedig a hazafiakhoz fordul, nem arra kéri azokat, hogy a

jobbágyot szabadítsák fel s adjanak földtulajdont, szabad mozgást és polgári létet nekik. A hatóságokat sem apostrophálja, hanem itt is csak a meglevő, az adott viszonyok szűk keretében marad. Csupán azt kérdi tőlük, hogy hová jutunk, ha a tudatlanság, gőg, irigység és rossz akarat nyíltan akadályozhatja a jót? Ha a nehezebb és több munkával járó papi állásokat egy sorba tesszük azokkal, melyekben a gond, munka és kiadás csak negyedrésnyi? Mi lesz, ha a papnak élelemszerzési és gyermeknevelési gondokkal kell küzdeni, s ez által megfosztatik nyugalmatól és a tudományokban való önképzéstől? Miként teljesítse akkor mindazon kötelességeket, melyeket az iskola és az állam méltán megkövetelhetnek tőle? Lehet-e tehetségesebb itjaink kedve arra, hogy magukat az egyházi és iskolai hivatalra szánják s erejüket ezek becses munkájának szenteljék, ha azt látják, hogy alig lesz meg mindennapi kenyerök, holott ha más pályára adják magukat, külsőleg is nyilvánuló közbecsülésre és különféle nagy előnyökre van kilátásuk? Lehet-e az ily papoktól hasznos közintézetek alapítását és fenntartását várni és remélni? Pedig a falusi lelkésznek arra is törekedni kellene, hogy, a saját, az övéi és hivei segítségére némi orvosi ismereteket, felszerelést és házi gyógyszerért is szerezzen be magának. Oly faluban, a hol rendszer orvos nincs, sok bajt lehet elhárítani, vagy legalább enyhíteni okos egészségi tanáccsal és némi segítséggel. Ezzel a lelkész nemcsak hiveinek használ, de azok szeretetét és őszinte becsülését is elnyeri. Felsorolja a népszerű akkori orvosi könyveket is, melyeknek egy lelkészi lakból sem volna szabad hiányozni.

Bölcs tanácsok, észszerű kívánságok és követelések ezek, de bizony az ő korában sem voltak elegendők a falusi paraszt boldogulásának megalapításához. Kétségtelen azonban, hogy ma is csaknem minden részletökben aktuálisok, habár azokhoz még sok más követelménynek megvalósítása is elengedhetetlennek bizonyult. Thessedik e szűk térre való szorítkozása érthetővé és megbocsáthatóvá lesz, ha az ő életviszonyait és az akkori közállapotokat szem előtt tartjuk. Sem II. József, sem I. Ferencz idejében nem volt tanácsos nagy politikai, vagy socialis reformeszmékkal előállani. Ő emellett nem feltűnni, hanem valóban használni és polgártársai sorsán békés úton akart javítani. Semmit sem tartott a kezében, semmihez sem volt joga, a mire támaszkodhatott volna. Így sem sokat kapott másoktól, hanem csaknem mindent, a mivel hathatott, a magáéból szorgalommal, tudással és takarékossgal önmagának kellett előteremtenie, a semmiből elővarázsolnia. Mikor intézete szünetelt, egy evangélikus zsinati bizottsági ülésen tárgyalták annak megfeneklett ügyét. Az elnöklő Berzeviczy Gergely nyomatékkal bizonyította annak fontosságát és támogatásának elengedhetetlen voltát. Ekkor

Thessedik Rummy Károlyhoz intézett levele szerint felkelt egy protestáns mágnás és arra az elnöki évrre, hogy az intézetre Thessedik a sajátjából már 17.000 forintot költött, nem átalotta azt mondani: „impendat adnuc alia 17 millia, erit major gloria“ (költsön még 17.000-et, annál nagyobb lesz a dicsősége).

Ily körülmények közt igen nagy és maradandó érdeme, hogy gyakorlatilag is kipróbált oly rendszerét dolgozta ki a falu-gondozásának, mely több kevesebb módosulással a helyzetek mindenféle változatai közt is nagy haszonnal alkalmazható. Ő valóban lélektanilag mély belátással járt el. Egész környezetének lelkületét is folyton kutatta. Ismerte azt nagyon jól, de körülményei oly szerencsétlenül alakultak, hogy annak az ismeretének sem vehette hasznát és életfeladata diadalának nem örvendhetett. Ezt a sikertelenséget neki nem lehet felróni, az csak arra való, hogy a falu gondozásának az ő rendelkezésére nem álló biztosítékait megállapíthassuk és azokat lehetőleg felállítsuk.

Hogy ez időben mennyire nem lett volna czélszerű alapvető, széleskörű és gyökeres hatású reformgondolatokkal összekapcsolni a kisemberek sorsának javítására irányuló törekvéseket, azt Thessedik több jeles kortársának, a Martinovich társaságába jutott kiváló, egytől egyig jeles, tisztességes, sőt érdemes és felvilágosult férfiak, íróknak és a közélet embereinek, a kik a nép javát törvényes eszközökkel ez úton kívánták előmozdítani, kivégeztetése 1795-ben a budai vérmezőn eléggé bizonyítja.

Ennek egyik szemtanuja volt Berzevíczy Gergely is, Magyarország első tudományosan mivelt nemzetgazdája, a kinek iratai közt annak az egész nagy igazságügyi gyilkosságnak latin nyelvű terjedelmesebb leírására akadtam. Ez iratában ő azt a legnagyobb önkénynek mondja s törvénytárunkból időrendben vett bizonyítékokkal tünteti fel annak égbe kiáltó igazságtalanságát, a melynek általánosabb gyakorlása mellett itt minden jogrendnek és alkotmányosságnak össze kellene omlania. Ennek a látványnak hatása alatt határozta el magát még 1795-ben arra, hogy az ily körülmények közt megutált kis hivataláról, melyet a helytartótanácsnál addig sem valami nagylelki épüléssel látott el, lemondván, hazament Lomniczra, hogy édesanyjától az ősbirtok kezelését átvegye és ott, ha már a közszolgálatban és a politikai életben nem lehet, mint író teljesítesse hazafiui és emberbaráti kötelességeit. A mi tárgyunk szempontjából ez azért volt jelentős mozzanat, mivel irodalmi tevékenysége minket egy oly becses munkájához is juttatott, mely az ő korabeli parasztok állapotának és a falu akkori gondozásának alapos megítélhetőségéhez elsőrendű segédeszköznek mondható. Ez a munkája a magyar parasztok állapotát és terméshozatát ecseteli a XVIII. század végén, éppen

abban az időben, mikor Thessedik irt és működött. Azt a kort különben e mű kiadásának története is élesen megvilágítja. Azt a munkát Berzeviczy Gergely 1804-ben irta meg. Az illetékes hivatalos könyvbíráló, censor, midőn azt szerzője közzé akarta tenni, úgy vélte, hogy tartalmánál fogva annak felülvizsgálata a helytartótanács által szükséges. Berzeviczy már le is mondott a mű kiadásáról és kéziratát a Széchenyi nemzeti könyvtárban helyezte el. Sokan azonban lemásolták azt s így, a mennyire lehetett, közkézen is forgott. Egyik barátja, Máriássy József, azt Lőcsén a maga költségén ki is nyomatta. E miatt pert akartak ellene indítani, de mikor ez ügyben Pestre utazott volna, útközben szerzett sérüléseibe csakhamar belehalt. A mű egyideig cím nélkül maradt, és csak később kapta e címet: „De conditione et indole rusticorum in Hungaria.“

A jobbágyok arról a helyzetéről, melybe a Mária Terézia-féle 1767. évi úrbéri szabályozás folytán 1790. után jutottak, és a melybe az 1832/36. évi országgyűlés által történt újabb szabályozásig megmaradtak, oly képet nyújt, mint egy más munka sem. Legérdekesebb része ma a harmadik, mely a paraszt természetének most is figyelmet és megszigorítást érdemlő elemzése. Ezt a részt mindazoknak, a kik a mai parasztot meg akarják ismerni és érteni, el kellene olvasni, mert sok van benne, a mi egyáltalán nem avult el, hiszen a parasztok jellege azok foglalkozásának és a velök való eddigi elbánásnak természetes következménye.

Berzeviczy Gergely már merészebb a parasztok helyzetének javítására irányuló javaslataiban. Élesen kikél azok igazságtalan elnyomása, kizsákmányolása és tudatlanságban való tartása ellen. De ő sem követel még semmi újabb és mélyrehatóbb engedményt a földesuraktól, csak arról akarja őket meggyőzni, hogy az emberiség, de saját érdekek is a paraszttal való jó bánást kívánja: „Az a rendezkedés, mely (e tekintetben) ma fennáll — írja — már századok óta tart és a legtöbb európai országban némi eltéréssel el van fogadva. Nagy és általános hatású okoknak kellett tehát lenni, a melyek miatt azt felkarolták. Ha nem alkalmaznák is azt a mi időnkben mindenfelé, akkor is óvatosan és fokozatosan kellene üdvös változtatásával kísérletet tenni és pedig önként, törvényes úton, nehogy a jobbágyoknak nyújtandó kedvezmény kicsikartnak tűnjék fel. De azt igazán óhajtom és kérem, hogy a földesurak tegyék meg, a mit a törvény és alkotmány tőlük követel, és ha tényleg védőuraik is, úgy járjanak el, mintha jobbágyaik atyái volnának. Hiszen az alkotmánytól az alsó nép atyai gondozása végett kaptak oly sok előjogot. Ne akarjanak abból felette sok hasznot húzni, hanem inkább igyekezzenek terhein könnyíteni, azt boldogabbá tenni, mert az

igazi nemesség az, mely nem a saját mentességében, hanem a haza szeretetében és az általános nagylelkűségben áll.

Behatóan czáfolja az ez ellen felhozatni szokott önös okoskodást. Anyagi helyzetének javítására nézve ez a véleménye: „Hogy miképp tétessenek a parasztek vagyonosabbakká, ez a politikai tudománynak legnehezebb kérdése. Egy azonban bizonyos, az t. i., hogy a félelem, nehogy a parasztek nagyon jómódú legyenek, alaptalan. A szabad kereskedelem, ipar, pénzforgalom és szerzési mód leginkább hozzájárulnak a parasztek fenntartásához. Azt joggal megkívánhatja a parasztek, hogy szorgalmas munkájával a reá eső terheket leróhassa, tisztességesen élhessen és bekövetkező balsorsa esetére valamit félre is tehessen magának.“

A mi a nép felvilágosodását illeti, Berzeviczy Gergely még szükségesnek tartotta tüzetes bizonyítását annak, hogy minden jobban megy ott, a hol műveltebb és eszebb a parasztek. Azt mondták erre, hogy a felvilágosultabbak perlekednek. „E pereket — felelt — természetesen azok a parasztek indítják, a kik egy kissé többet tudnak, de azért nem kell őket mindjárt bujtogatóknak tartani, sőt azok a népet, mely nélkülök sokkal hevesebben viselkednek, féken is tartják. Tanultságra és magasabb műveltségre egyébiránt a parasztek nem való, hol is venné ahhoz az időt és költséget? Midőn az ő tökéletesbüléséről van szó, ez alatt nem értetik más, mint az, hogy oly ismereteket tudjon szerezni, melyek neki hasznosak és szükségesek, hogy az a rövid tartamú oktatás, melyet gyermekkorában nyer, gyakorlati és jól berendezett legyen, hogy akkor szerzett ismereteit érettebb korában is megtartani, gyarapítani és tökéletesíteni tudja, részint a lelkésznek hiveihez intézett beszédeiből, részint saját további képzésére törekedvén, magánúton a mezőn folytatott életben.“

Ime, ha más hangon fejeztettek is ki, Berzeviczy Gergely akkori reformeszméi sem voltak valami gyökeresek, habár ő állásánál, vagyoni függetlenségénél fogva sokkal bátrabban beszélhetett és irhatott, mint Thessedik. Ők ketten alapjában véve teljesen egyetértettek, hiszen kortársak is voltak. Thessedik 1820. végén, Berzeviczy pedig 1823. elején szűnt meg élni és működni.

Három évtized múlva már más szellemű beszéd hangzik el gróf Széchenyi István ajkairól. Eleinte ő is tapogatózik. Midőn azután erélyesebben lép fel, csakhamar megérti ő is, hogy az ország lakosságának aránytalanul nagy részét nem lesz oly könnyű a jobbágyság békóiból és az elhanyagoltatás hinárijából kiszabadítani. Nem is ezzel kezdi reformtevékenységét. A közszellem és közfelfogás átalakítását akarja előbb megélni. De már 1831-ben a „Stadium“-ban az akkori viszonyok közepett valóban radikális programot ad.

Felette érdekes, hogy e mű megjelenésének története hasonlít a Berzeviczyé napvilágot látásának történetéhez. Már néhány íve elhagyta volt a sajtót, midőn annak további kinyomatása betiltatott, mert attól tartottak, hogy a következő országgyűlésre nagyon radicalis szellemben fog befolyást gyakorolni. Később az egész munka 1833-ban Lipcsében jelent meg, de a már itthon kinyomatott és kéz alatt forgalomba jött ívek is nagy hatással voltak arra, hogy az urbériséget szabályozni hivatott 1832/36-iki országgyűlés többségben levő hazafias ellenzéke erélyesebben lásson a parasztok helyzetének javításához. E művében Széchenyi 12 törvény meghozatalát javasolja. Ezek másodika által el akarta törölni az ősiséget, mely a nemesi birtokokat a nemzetségek javára megkötötte és így a birtokforgalmat nagyon lenyűgözte. Ez kapcsolatban a negyedik törvényjavaslattal, mely szerint Magyarországon mindenki birhat ingó és ingatlan jószágot mint tulajdont, a nemnemesek, tehát az alsó osztályok birtokszerzési jogát — természetesen ellenérték fejében — törvényerőre emelkedés esetén igazán előre vitte volna, mert lett volna elég megszerezhető föld, különösen pedig, mivel a harmadik törvényjavaslat szerint a magszakadásokból származó fiscalitás — az állam háramlási joga — is megszűnt, a hitel meg lett volna szerezve, a nemesi előnyök legnagyobb része kiterjesztetett volna a nem nemesekre is, s amazok adómentessége jórészt eltöröltetvén, a törvény előtt való egyenlőség kimondatott, a forgalom szabadsága és közlekedés javulása biztosított és a nyilvánosság által a törvénykezés is megjavítottatott volna.

Ehhez járult volna a magyar államnyelv feltétlen uralma és a magyar kormányzások hatóságának legalább alaki önállósítása. Oly merész program volt ez, melyhez hasonlóval eladdig senki sem mert nyíltan fellépni, és a mely a további évtizedek rohamos haladásának megadta a némelyek szerint talán igen is nagy lendületet. Ezt azután Széchenyi a maga alkotásainak sikerei által kívánta hatályosbitani.

Minket itt javaslatok közül a hatodik érdekel különösen, mely szerint a nemnemesek maguknak vármegyénként úgynevezett *pártvédet*, vagyis pártoló ügyvédet választhatnak. Ez a választás pedig akként történt volna, hogy a vármegyei tisztújítások alkalmával minden megyebeli község, tehát főleg a parasztság, külön-külön beküldik szavazataikat, s azt, a ki ezek többségét megkapja, lesz az a megyei fiscalis, a kinek joga és kötelessége a parasztság érdekeit a megyei törvénykezés és közigazgatás körében minél hathatósabban képviselni. Oly nevezetes kezdemények voltak ezek, melyek a legnagyobbbrészt Széchenyi által már megteremtett közhangulat mellett nem vezethettek máshová, mint a parasztság teljes felszabadulásához, a mi 1848-ban tényleg be is következett. Az idevágó törvények igazi értelmi szerzője tehát első sorban Széchenyi volt. Igaz,

hogy ő ebbeli eszméjének megvalósítását fokozatosan akarta elérni, mert a rögtöni átalakulás lehetőségében, sem annak üdvös voltában nem bízott. De már a Stádium előszavában mondja: „erősen hiszem, hogy külömb helyet foglalnánk el a nemzetek sorában ma, ha ősi törvényhozóink s országos embereink az értelmi súly nagyobb kifejlődése s a magyar nemzetiség valódibb felemelkedése és terjesztése által ösztönöztetve, nemcsak foltozgattak volna törvényeinken, hanem gyökeres és a czélnak megfelelő reformok által 800 ezernyi súlyú talpkő (a nemesség) helyett lassanként 10 milliónyi súlyut (az egész nemzetet) rakják le és idegen gratia, gyámol és segítség helyett saját nemzetiségökben s az ország minden lakosai felszabadításában bíztak volna.“

Habár taktikából mérsékelten a bölcsek középutján haladt, ez volt az ő végcélja kezdettől fogva mindig. Midőn aztán ezt egyszerre megvalósítottnak látta legalább formailag, örömének, sőt elragadtatásának adott kifejezést, de óva intette nemzetét minden túlzástól és minden egyenetlenségtől, mert a tizenkettedik órában elveszhet minden. Ennek a katasztrophának előjeleit vélvén látni, lelke aggodalmas fájdalomát testi szervezete nem bírta el.

A jobbagység tényleges felszabadítását ellenséges kezek vitték tényleg keresztül, de azok is csak a középnemességet tudták meggyöngíteni. A parasztságot a felszabadítás nagy jótéteményének gazdasági áldásaitól nem tudták megfosztani. Az absolut uralom ideje alatt az minden gondozás nélkül is megerősödött. Ezt az elhanyagolást a falu később azonban megérezte.

Sajnos, a szükséges ápolást a legfőbb tekintetben áldásos 1867-dik évi kiegyezés után az alkotmányos kormányzás sem hozta meg annak, mert minden nagy érdeme és hálásan elismerendő jóakarata mellett ehhez nem volt sem gyakorlata, sem kellő érzéke. Az uralmon volt és hozzánk szintén átharapódzott manchesteri elvek azt nem is tüntették fel szükségesnek. A forgalom absolut szabadságának üdvözítő voltában erősen és becsületesen hittek a doctrinarius kormányférfiak és törvényhozók. A gazdasági téren így az álliberalismus rettentő pusztítások szülőokává lett. A mint a teljes iparszabadságot hozták be minden átmenet nélkül, oly egyszerüen törölték el az uzoratorvényeket is. Ezt nevezték akkor haladásnak. Az eredmény természetesen fejletlenség, zürzavar és a tapasztalatlan nép kiszipolyoztatása lett. A parasztot nyomta a nagy adó, az alacsony gabonaárak mellett az újabbkori élet minden állami és községi terhe s főleg az uzora. És mindennek fejében nem kapott semmit. Az alsó rétegek is eladósodtak, a termelés javulása csak csigaléptekkel haladt előre, a munkaalkalmak nem szaporodtak, a munkabérek nem emelkedtek és a parasztot mindenki magára hagyta, csak az

nem, a ki aknázott belőle. Még a törvényhozás legjobb szándéka és elvontan helyes, kifogástalan rendelkezéseinek legnagyobb része is irott malaszt maradt.

A rendszeres állami nemtörődömségnek csak két csattanós példájára hivatkozom itt. Midőn az 1879. évi székesfehérvári országos gazdasági kongressus kérvényét a következő évi állami költségvetéssel kapcsolatosan a képviselőházban tárgyaltuk, és annak az a kérelme jött szóba, hogy az akkori földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministerium előirányzatában szereplő tételt a gazdaság különféle ágainak emelésére 50.000 forinttal emeljék, a szakminister kereken kijelentette, hogy az indítvány mellőzendő, mivel ő azt az összeget igazán nem tudná elkölteni. Idevágóan ennél talán még jellemzőbb az a tény, hogy mikor ez időtájt Bismarck hasonló mondását ismételve, gróf Apponyi Albert a mi kormányzatunkban is szükséges „egy csepp socialis olaj“-ról beszélt, ez a kormányt támogató szabadelvű többségnél mint valami merénylet szörnyülködést keltett.

Ilyen körülmények közt nem csoda, ha az állami és hatósági be nem avatkozás túlzása a nyugoti országokban már jóval korábban jelentkezethez hasonló, hanem persze a mi viszonyainknak megfelelő káros eredményre vezetett. Ott az ipari, nálunk a mezőgazdasági munkás mozgalmak ütötték fel fejüket. A falu gondozásának rendszeres elmulasztása megboszlatta magát. Az alföldi munkászavargások és a kivándorlás megindulása csak igen veszélyes tünetei voltak oly hibák következményeinek, melyeket az állam és társadalom okos közigazdasági és socialis politikája mellett nem lett volna nehéz, legalább jórészből, elkerülni. A régi parasztlázadások csak módban és mértékben, de nem lényegökben különböztek a múlt század kilenczvenes éveinek kezdetén mutatkozott mezőgazdasági munkászendülésektől. Eleinte helytelenül kizárólag a városi socialista elem bujtogatásainak tulajdonították azokat. A magyar tudományos akadémia nemzetgazdasági és statistikai bizottsága akkor azt a megtisztelő felhívást intézte hozzám, hogy mint oly egyén, a ki az említett mozgalmak színhelyein a közigazdasági viszonyok tanulmányozásával évtizedeken át hivatásszerűen állandóan foglalkoztam, adjak behatóan megokolt véleményt azok természetéről, okairól s körülményeiről, és mondjam el az orvoslásukra vonatkozó nézeteimet is. Világos ebből, hogy ekkor az e mozgalmakban jelentkező társadalmi betegség okaival és diagnosisival még nem voltak tisztában.

Megállapítottam, hogy ezek a részleges munkásmozgalmak nemcsak a fővárosi és az ország távolabb fekvő részeinek közönségét, hanem magát az illető vidék értelmiségét is szerfelett meglepték. A mozgalom három kítörése 1890-ben egymásután következett be Békés és Csanád

megyében s már ez maga, valamint ismétlődése egy-két év múlva Csongrád megyében bizonyították azt, hogy ha nem is általános, de részben mélyen fekvő bajok kitörésének a socialista igazgatás csak alkalmi okát képezte. Nagyobb terjedelmű munkálatomban a mozgalmak történetének hiteles adatok alapján való részletes elmondása után, az azok előidézésére ható tényezőket négy csoportban vizsgáltam. Ma is aktualitással bírnak e vizsgálódás következő megállapításai: 1. A nép megélhetése egyes helyeken nehéz, a mi ellentétben van a folyton, habár nem is mindig helyes és kívánatos irányban haladó felvilágosodásával, melyeket gyakran megsértenek és félreismernek. Ezeket megfelelően irányítani kell, de nem elnyomni akarni, a mi lehetetlen és bűn volna. 2. A közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezet működésének hibás és hiányos volta is egy nagy ok. 3. A megfelelő hitelintézmények hiánya, czélszerűtlen kezelése és helytelen ellenőrzése is ilyen. 4. A munkaadók bánásmódja talán nem mindenütt, de gyakran még is nagyon méltánytalan. 5. A munkaalkalmak és a munkások eloszlásának czélszerűtlen volta érezhető. 6. Kiemelendő az ország viszonyainak megfelelő nagyobb szabású telepítések és parcellázások s az ezek feltételét képező egységes birtokpolitika hiánya. 7. Bizonyos, kellő biztosítékokkal ellátott rendkívüli intézkedések elmaradtak a munkásnépet felízgató socialista agitatio káros hatásával szemben. Ha az általam akkor javasolt, előkelő politikusok által helyeselt és a törvényhozás termében is szóba hozott ilyen óvatos és nem egyoldalú védelmi intézkedések megtétnének, akkor, ez ma is erős hitem, sem a munkászavargások, sem a kivándorlásra való csábítás oly mérvet nem öltöttek volna, mint a milyenben haladtak és másfél millió értékes honpolgártól fosztották meg a hazát.

Mindezekből logikailag folynak a következtetések, melyeket ott bőven megokolva kifejtettem több mint egy negyed századdal azelőtt. Diagnosisomat a később keletkezett idevágó elég nagy irodalom magáévátette, hanem persze — a forrás megnevezése nélkül. A viszonyok nyomása alatt meg is indult erre a szélesebbkörű socialpolitikai tanácskozás és vitatkozás, mely a falu gondozásának, ha nem is mindenben teljesen kielégítő, de mindenesetre korszakos változtatására indították úgy a társadalmat, valamint a törvényhozást.

Két férfiúnak neve jellemzi ezt a változást: a gróf Károlyi Sándoré és a dr. Darányi Ignácé. Az ő kezdeményeik és alkotásaik sokkal ismertebbek, semhogy azok elemzésére itt szükség lehetne. Mind a két név oly mélyreható törekvések tömbjét jelenti, melyek kiegészítik és feltételezik egymást, de a melyek csak a Thessedik Sámuel és Berzeviczy Gergely által szem előtt tartott talajon, a *falu helyszini gondozásán*

nyugodhatnak mint szilárd alapon, és csak azon emelkedhetnek magasra. De bizonyos mértékben ezt az alapot maguk is megerősíteni alkalmasok.

Gróf Károlyi Sándornak nem kizárólagos érdeme a szövetkezeti ügy bámulatos fejlődése hazánkban. Az ő érdeme azonban, hogy olykiváló vezérkart tudott maga mellé toborozni, mely termékeny gondolatokkal látta el őt, azok megértetését a hatóságok és a nép részéről tollal, szóval, példával és odaadó önzetlen munkássággal, részben anyagi áldozatkészséggel is biztosította és a kis emberek bizalmának megnyerésére s így a sikeres szervező munkára képesítette őt. Érdeme, hogy az idevaló viszonyoknak teljesen megfelelő intézetek kibonyolodását erős lélekkel és soha sem lankadó kézzel, a magyar nép iránti rajongó szeretet által sarkalva, törhetetlen céltudatossággal segítette elő. Nyolcz év alatt — 1886-tól 1894-ig — oly munkát vezetett, mely a magyar parasztság számára biztosította hitelügyének országosítását és lehetővé tette, hogy a magánkezdesen, majd törvényhatósági támogatáson alapult hitelszövetkezeti központot az 1898 : XXIII. t.-cz. által a népgondozásnak egyik nélkülözhetetlen főpillérévé alakította át. Az ő példája fényesen bizonyítja, hogy nálunk is lehet hasznos új dolgokat bámulatos eredménnyel teremteni, csak a helyzetnek, viszonyoknak, a valódi szükségnek s a nép lelkületének megfelelően és igazi önzetlen jóakarattal kell azokon munkálkodni.

Mert a magyar hitelszövetkezeti szervezet nem egyszerű utánzat, hanem az a legnagyobb szükségnek a siker itteni összes feltételeinek átértésével tett eleget. A hitelszövetkezeti szervezet első jól megokolt követelésétől a György Endre kitünő művében az 1885. évi első nemzetközi budapesti nagy gazdasági congressuson egész 1915-ig harmincz év telt el. Hogy az ige mily mértékben vált ez alatt testté, azt a legfényesebben báró Korányi Frigyesnek az a beszéde mutatja, melyet a hazai szövetkezeteknek említett évi congressusán mondott el és a melyben az Országos Központi Hitelszövetkezet szerepét ecsetelte a népjólét emelésében. Épp úgy látjuk ezt dr. Horvát János két becses 1918-diki dolgozatában, a hol azt a rendkívüli emelő befolyást, melyet a falusi hitelszövetkezetek anyagi és erkölcsi tekintetben gyakoroltak, szépen ki-domborítja. A falvak nagy részéből kiirtották már az uzsorát. Sok száz milliót helyeztek el a Központi Hitelszövetkezet és a vidéki intézetek a nép között. Ez egy fél év alatt 100 millió értékű állampapírt fogadott be, és a külső szövetkezetek pénzereje 16 évi működés után 200 millióra rugott. Kötelékében mintegy 26.000 egyén működött csak a szövetkezetek vezetésénél, a kik közül 638 lelkész, 1.515 jegyző, 2.670 tanító és 19.769 kisgazda volt, a többi iparos, kereskedő, földesúr és egyéb foglalkozású egyén.

Huszonhatezer ember az altruisticus pénzüzetek vezetésében! Minő haladás! De ez csak az örvendetes, biztató kezdet. A népre gyakorolt erkölcsi hatás már eddig is igen nagy. Sok falu mintha átalakult volna. A rossz akarat az alsórétegekkel szemben le van győzve, most a hasonlóan káros másik nagy ártalom, a nemtörődömség ellen kell még szívósabban folytatni a reményteljes küzdelmet. Nagy baj, hogy nincsen gondoskodás a szövetkezeti vezetők, a könyvelők és a többiek alapos kiképzéséről. Ezt a feladatot másutt maga az állam, az egyetemek, az iskolák oldják meg. De az erkölcsi téren is sok teendő van. Hiszen ezek az intézetek nemcsak pénz- és hitelintézetek, hanem rendeltetésöknél fogva erkölcsi központok is. Feladataik vannak a kisgazdák s a kisiparosok gazdasági felvilágosítása, oktatása és érdekeik képvisezése tekintetében. Ebben a nagy munkában nem elegendő csupán a központi intézet működése, hanem a célok elérésére, a melyek a nagy nemzeti átalakulással függnék össze, a szövetkezetek minél számosabb, képzetesebb és lelkesebb vezetőjének kell törekedni. Határozatok alakjában bizonyos kívánságok is hangzottak el az említett alkalommal, melyek a már ma is több mint 700.000 kisgazdát és iparost képviselő szervezet fejlődésének mai feltételei, az illetékes tényezők figyelmét és jóakarátát tehát megérdemlik.

Gróf Károlyi Sándor egy másik alkotása a kisgazdák és a mezőgazdasági munkások érdekében létesült Magyar Gazdaszövetség és már ennek alkotása, a Hangya. A Magyar Gazdaszövetség 1896-ban keletkezett. Tagjainak száma ma: egyéni rendes 1.500, egyéni évdíjas 4.400, testületi tag 3.200, gazdaköreinek száma 600 és pedig 48.000 taggal, összes közvetett és közvetlen tagja több van, mint 350.000.

Munkássága főleg a kisgazdák érdekeinek képviseletére irányul.

Beható vizsgálódásai, becses füzetei, tudományos gyakorlati tartalmú kisebb-nagyobb tanulmányokat közlő szemléje, élénkségével és többrendbeli időszaki lapjaival, épp úgy, mint szűkebb és szélesebb körű tanácskozásaival, szaporodó gazdaköreivel oly szellemi mozgalmat tart fenn, melyben most már az egész gazdatársadalom részt vesz és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület s országos szervezeteinek nagy szabású, de lassúbb, inkább akadémikus és gazdaságpolitikai munkásságával párhuzamosan működve a fürgébb, mozgékonyabb elemet képezi, mely a gyakorlati élet bajainak legaprólékosabb részleteivel is azok természetének megfelelő sokoldalúsággal mindenütt, a hol szükséges, gyorsan érvényesül.

Hogy azt a falu gondozásának milyen finom érzéke jellemzi, mutatja az általa 1898-ban létesített Hangya, a maga vidéki szövetkezeteivel együtt, mely az áruúzsora kiküszöbölésével foglalkozik. Ehhez a

központhoz tartozott 1907. végén 798, 1917. közepe táján pedig 1.560 szövetkezet, akkor 128.123, most több mint 300.000 taggal, akkor 2,895.000, most 7 millió befizetett alaptőkével, 27,5, illetve 100 millió áruforgalommal, melyből a Hangya 12.535 ezer, illetve 70 millió forgalmat bonyolított le.

Messze vezetne itt a hazánkban létező többi szövetkezetek és szövetkezeti központok működésének csak ily rövid jellemzése is. De azt mégis fel kell említenem, hogy a Szövetkezeteknek már régebben létező és jó eredménnyel működik egy szövetsége, mely a szövetkezeti ügyek egységes képviselőjére van hivatva. Mind oly biztató jelenségek, melyek arra intenek, hogy a szövetkezetektől kellő módon való szervezésük és előfeltételeik megadása mellett a falu gondozása tekintetében ezentúl is igen sokat várhatunk és a remények e részben egyáltalán nem üres ábrándok.

A társadalmi tevékenység ily mérvű sikerei azonban az állam megértő hathatós támogatása nélkül nem lettek volna lehetségesek. Hogy az állam ezt a támogatást éppen amannak erőteljes megnyilatkozása idején kellő mértékben megadta, az első sorban a gróf Károlyi Sándor szelleme által áthatott dr. Darányi Ignác, két ízben is földművelési miniszter, kétségbe nem vonható nagy és maradandó érdeme. Az ő általa kezdeményezett törvényalkotások jelentőségökhöz mért méltatására külön tanulmány lenne szükséges. Ez egyébiránt önálló kisebb-nagyobb becses dolgozatokban már ismételve megtörtént. Azok jellemzésére csak annyit mondok, hogy beható vizsgálódások után az adott viszonyok követelményeihez alkalmazkodva jöttek létre. A helyzet kívánalmainak megfelelő voltuk aránylag rövid idő alatt be is bizonyult és csak az a kár, hogy a változó helyzet kívánalmai szerint megindult módosításukat és más hasonló alkotásokkal való kiegészítéseket előbb áldatlan és eléggé el nem ítélhető pártviszályaink és villongásaink, majd később a világháború megakadályozták.

Mind a kettő mérhetetlen károkat, pozitív veszteséget s kiszámíthatatlan elmaradt hasznot okozott, melyek pótlása, ha nem is lehetetlen, de mindenesetre hosszú időn át nagyon nehéz lesz.

Azok jóvátételéről sok irányban más tárgyakkal kapcsolatosan kell elmélkedni és határozni, de mindezen feladatok megoldásának szerintem főfeltétele az, hogy országunk legelső nagy tényezőjével, a népességgel akarunk és tudunk-e helyesen elbánni.¹⁾

---

¹⁾ L. dr. Czettler Jenőnek: „A magyar állam mezőgazdasági socialpolitikai alkotásai” és az Akadémia által jutalmazott »Magyar mezőgazdasági socialpolitika« című munkáit.

A világháború egyik helytelenül megállapított tanulsága az, hogy utána más világot fogunk élni. Mély meggyőződés szerint ez a példátlan kavarodás az embernek és világának főtenyezőit érintetlenül fogja hagyni. Az emberi természetet és érvényesülésének alaptörvényeit nem változtathatja meg. Jól mondta a pápa békülésre való felhívásában, hogy a dúló világháború az emberiség nagy tömegőrülete, mely óriási mértékben úgy pusztít, rombol, mint azelőtt egy háború sem, mert a pusztítani való hasonlíthatatlanul több és hatályosabbak is az úgynevezett miveltszemzetek romboló erői. De ennek az őrületnek a logikája csak nem lehet mértékadója és irányítója a regenerációnak és az újabb haladásnak. Az iránytű az emberiség haladásával szerzett több évezredek tapasztalatok quintessenciájánál a jövőben sem lehet egyéb. Ez pedig a harmonikus fejlődésre utal, mely mellett azonban a koronként elkerülhetetlenül beálló ingadozások, a kisebb-nagyobb disharmoniák a fejlődés elemei közt lehetőleg megelőzendők és megigazitandók ugyan, de teljesen soha sem lesznek megszüntethetők; különben nem lennének emberek.

A világháború után is vissza kell térnünk a harmonikus fejlődés okos, a helyzetekhez alkalmazkodó munkájához, mert jobb életfeltételeket csak így teremthetünk magunknak. Minden más program a jövő számára ámulás, vagy ámitás. Ennek a tömegőrületnek az alapoka is az egyoldalú technikai fejlődés volt, melylyel a magasabb összefoglaló értelmiség és az erkölcsi fejlődés nem tartottak lépést. A társadalmi osztóigazság elemeinek disharmoniája egy másik ok. Ez a két ok a nemzetek tömegeinek legádázabb szenvedélyeit tette oly légkörré, melybe az ember rossz tulajdonaival és a népek félrevezetésével spekuláló, könnyelmű és rossz szándékú gyujtogatás most már nehezen mérsékelhető nagy robbanásokat idézett elő. De végre annak hatása is meg fog, mert a dolgok természete szerint, meg kell szünnie. Akkorra legyünk minél inkább készen a béke munkájához.

Népességünk azonban szintén csak harmonikusan ápolható és fejleszthető helyesen. Távolság áll tőlem az állam és társadalom gondoskodását bármelyik szükséges és fontos népréteg vagy osztály számára lefoglalni akarni. Szennvedett egész népességünk, de egy sem annyira, mint a falusi lakosság, mely népességünk közel háromnegyed részét képezi s a melynek jóléte alapja a többiek boldogulásának is. Az egész hazai népesség mai igen válságos helyzete leginkább fogja érinteni a falut. Kovács Alajos a jeles statisztikusunk¹⁾, a kinek a népesedési statisztika specialitása, tüzetes számításokra fekteti azt az elszomorító prognoszt,

¹⁾ Közgazdasági Szemle 1917. évfolyamának 384. 7. lapján.

hogy népességünk szaporodási viszonyai a háború után igen kedvezőtlenek lesznek. Szerinte 1914. óta állandóan fogyó lakosságunk születési arányszáma sokak várakozásával ellentétben nem a háborút követő első békeév végén, a mikor természetes okok folytán némi emelkedés fog bekövetkezni, de valamivel később, a nemzésre képes férfiak nagy mértékű csökkenése miatt 34.5 ezrelékről 30-ra fog leszállani, a mi évi 100.000 születés elmaradását jelenti. Biztosra lehet venni továbbá, hogy a háború a lakosságot mindenképp megviselvén, a halálozási arányszám, legalább eleinte, tetemesen emelkedni fog. Szerinte komolyan figyelembe veendő, hogy születési arányunk már a békeidőben is majdnem állandó csökkenést mutatott, hogy a háború után a gazdasági viszonyok még sokáig nagyon rosszak levén, az emberek a gyermekáldásról vissza fognak riadni. Ehhez járul, hogy a katonák jórésze rokkanva, megbetegedve, némi bajokkal fertőzve tér majd vissza. A családi élet kötelékei a hosszú távollét folytán meglazulnak s bizonyos erkölcsi decadentia fog bekövetkezni. Ezek mind oly körülmények, melyek nem emelik a születési arányt és még jó lesz, ha átlagban az eléri a 30⁰/₀₀-et. Hogy ilyen születési arány mellett népszaporodásunk régi arányait fenntarthassuk, halálozási arányunknak 18 - 19-re kellene ezer lakos után lesülyedni. De ezt csak úgy lehetne elérni, ha sikerülne gyermekhalandóságunkat körülbelül 12⁰/₀₀-re (a mostani 20 helyett) leszorítani, mert a felnőtt népesség halandóságának javulására a fennebb kifejtettek miatt jó ideig csak kevéssé számíthatunk.

Ime, mit jelent ma reánk nézve a népesedési politika. Annak a létvagy nem lét kérdésével kell minden irányban foglalkoznia. A falu gondozása annak egyik legfontosabb, lehet mondani legelső tere, de persze nem elszigetelve, hanem a városi élet gondozása mellett és ezzel szerves kapcsolatban, mert különben hiába való lesz.

Ezt a rengeteg problémát a jelen gazdaságtörténeti dolgozat végső, majdnem függelékyszerű fejezetében en exasse nem tárgyalhatom. De egyoldalúan itélném meg feladatomat, ha a Thessedik Sámuel rendszere tanulságainak felhasználását az égetően nagy és okvetlenül kielégítendő nemzeti életszükséggel szemben az adott keretben belül tőlem telhetően megkönnyebbiteni nem igyekezném. Megkísérlem azért röviden megjelölni azt a keretet és irányt, melyben a falugondozás politikájának ma nálunk mozogni kell, és kissé rendszeresebben felsorolni azon teendők csoportjait, melyek e keretben kellő alkalmazkodással a kor- és helyi viszonyokhoz céltudatosan mielőbb megindítandók és állandóan végzendők lesznek.

E teendők feleljenek meg a falusi élet minden mozzanatának, a paraszt és a vele élő kisiparos népesség lelkiületének általában, de az

egyres helységek lakossága természetének különösen is. A lélektani módszer lényegével kell tehát az irányítóknak és végrehajtóknak tisztában lenniök. Azért nem elegendő, ha a másutt és főleg a most nálunk rendszeren mintául vett Németországban eszközlötteket tartjuk szem előtt, hanem a mi népünk mentalitásával kell tisztában lennünk. Azért van az én mostani gazdaságtörténeti kísérletemhez hasonló vállalkozásoknak, de különösen a paraszttal foglalkozott hazai újabb irodalomnak s vele együtt a helyi megfigyeléseknek nagy actualis jelentőségük is.

Az első tér, melyen rendszeres, öntudatos és célszerű nagy tevékenységet kell kifejteni államnak és társadalomnak, a közegészség ügye. Ez az elsőség azonban nem azt jelenti, hogy a sorrendben következő tereken a munkát nem épp oly belátással, erővel és odaadással kell és pedig egyidejűen megkezdeni és folytatni. A közegészség ügyét nem lehet hasznosan ápolni és fejleszteni, ha a gazdasági s a szellemi mozzanatokra nem helyeznek ugyanakkor és ugyanoly nagy súlyt, mint reá.

Az a roppant sok és életbevágó teendő, mely az élet és egészség szolgálatában kiszámíthatlan károk nélkül el nem hanyagolható, csak egyenként felsorolva sem férne el a rendelkezésemre álló helyen. Leghelyesebb tehát, ha itt egy oly munkálatra utalok, mely az én kötelességszerű kezdeményemre és közreműködésem mellett 1912-ben keltezett és a mely minden fontosabb közegészségügyi szempontot és annak követelményeit rendszeresen, tüzetesen és szabatosan felöleli.

E munkálat a javaslatomra valamivel előbb a Magyar Társadalomtudományi Egyesület által 1911-ben rendezett széleskörű higiéniai szaktanácskozmány eredményeit foglalja magában. Én ugyanis 1910-ben meglátogattam a drezdai nemzetközi egészségügyi páratlan kiállítást, melynek hatása mindenkire, a ki azt látta, igen nagy volt. Hogy ne tett volna reám az annak statisztikai adataiból is kiolvasott az a tény mély benyomást, hogy Magyarországon az élettartam egész Európában egyike a legrövidebbeknek. Alig 40 év a férfiaknál, 39 év a nőknél, holott más-országokban pl. Angliában s több északnyugati európai országban 52—54 esztendő. Érdekes, hogy mindenütt a nők élnek tovább, kivéve Magyarországon. Ez mutatja, hogy nálunk a higiénének különösen az a része, mely a női legfőbb természetadta hivatás körüli ápolást foglalja magában, igen alacsony színvonalon áll. Halott vizsgálat tekintetében egyike vagyunk az utolsó államoknak. A halandóság, különösen a gyermekeké nagyon szomorú képet tüntet fel, tuberkulózis tekintetében pedig, fájdalom, egész Európában vezetünk. Lehet-e ezzel szemben más követelésünk, mint a nagyszabású közegészségügyi politika. Ezt hangoztatták a nevezett szakértekezletre meghívott és ott meg-

jelent elsőrendű orvosok és a gyakorlat kiváló emberei, nemzetgazdák, technikusok és socialpolitikuskok egyaránt. Igazán most arról van szó, a mi Széchenyi fő kivánsága és életcélja volt: egy eredeti fajt megmenteni az emberiségnek. Mielőtt másokat akarnánk beolvasztani, óvjuk meg a saját fajunkat az elolvadástól. Azt igyekezzünk életben tartani s önmagából minél erőteljesebben gyarapítani.

A jelzett emlékirat kiterjeszkedik a falu egészségének ápolására is és miután elmondta, hogy a közegészségügyet miként kell országosan szervezni, részletesen előadja, hogy a vidéki orvoshiányon hogyan kellene segíteni. A kezdő orvosok ne kapják mindjárt a legelőnyösebb állásokat, hanem bizonyos számú évet kevésbé kedvező posztiókban legyenek kénytelenek tölteni, a hol megfelelő dotatió mellett alkalmuk legyen a jobbak elnyerésére érdemeket szerezni maguknak. Az orvosképzésre vonatkozólag is vannak kivánságai. A kormányzat és közigazgatás szelleme legyen más, legyen sokkal socialisabb. De tényként ismeri el, hogy a közegészségügy terén még legtöbbet az állam tett. Az elhagyott gyermekek védelme szempontjából annak eljárása példás; anyagi erejéhez képest másutt is sokat áldoz, de persze az általános nagy szükséghez mérten mégsem eleget. Azonban a társadalomban nincs meg a kellő hygienikus érzék, és nincs meg az a socialis érzés és egészségügyi tudás, főleg az okos gyakorlati nőnevelés, melyek nélkül az állam és hatóságok minden nagy áldozatkészsége többé-kevésbé meddőnek fog bizonyulni. Részletesen fel vannak sorolva ott a falukban és járáásokban, valamint a hatósági székhelyeken reendő intézkedések és létesítendő intézmények is. Azok közt az oktatás és szoktatás nem kis szerepet játszik. Az iskolának és a lelkészek kötelességei is jeleztenek benne. Magán a szakértekezleten elhangzott beszédek pedig részletes utasításokat tartalmaznak ez irányban is.

Ha mindez intézkedések és berendezések csak mint egy nagy egész részei érnek valamit. A népbetegségek, a gümőkór, az alkoholismus, a nemi betegségek, a ragályok és járványok elleni küzdelemnek is meg van a maga taktikája és stratégiája. Ezeket tanulni és szabály szerint helyesen alkalmazni kell. A Thessedik által már 125 évvel ezelőtt annyira ajánlott egészségügytan tanítása oly eleme e rendszernek, mely fontosságából az ő ideje óta nem vesztett semmit. Hanem, hogy az lehetséges legyen, másnak kell lenni oktatásának és másoknak kell lenni az oktatók kiképzésének, de a környezetnek is, melyben a falusi gyermekek élnek és a hová az iskola végzése után eljutnak. A már Thessedik által követelt ebbeli szabadoktatás is rendszeresebb kell hogy legyen. Én itt most csak e munkálatot említettem, de létezik, ha nem is ennyire összefoglaló sok más ilyen, sőt bővebb is. Csupán még a nemi betegségek

elleni küzdelem sikeres folytatása érdekében az 1917. év május egész havában lefolyt és számtalan eszmét és javaslatot felszínre hozott nagy enquêtere hivatkozom,¹⁾ melyhez hasonló méretű nálunk csupán a következő enquête volt, mely mintegy kiegészíti az egészségügyieket. Mert jól mondták a közegészségügy legilletékesebb képviselői, hogy javulásának *conditio sine qua nonja*: az anyagi jólét.

Jó közgazdasági politika nélkül a legjobb közegészségügyi politika is csütörtököt fog mondani. A falura pedig annak két eleme fontos: a birtok- és a mezőgazdasági politika. A birtokpolitika manapság a közélet tanácskozásainak napirendjén az első programpont. Hogy arról mit lehet mondani, mutatja az e részben keletkezett hazai irodalom. Legyen elég abból csak két műre hivatkoznom, melyek ez irányú teendőinket igen bőven részletezik. Az egyik a Kivándorlási Tanács tavaly megjelent két kötete, melyekben az amerikai magyar honpolgárok visszatelepítését előkészítő birtokpolitikai teendőket megjelöli és azokhoz dr. Sebess Dénes tollából öt törvényjavaslatot is mellékel. A második mű a földművelésügyi minisztérium anyagi támogatásával 1912-ben jelent meg s az e sorok írója által szerkesztetvén, az ő javaslatára létrejött s általa vezetett 1910 11. évi birtokpolitikai szaktanácskozmány előzményeit, lefolyását és eredményeit 677. lapon mutatja be. Ezt a szaktanácskozmányt a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nagy apparatussal, jeles szakírók és más férfiak közreműködésével rendezte, mivel a társadalmi kérdések közt a birtokviszonyok alakulását elsőrangú társadalmi fontossággal bírónak kellett vallania. Tájékoztató előszavamban idézem Széchenyit, aki azt mondotta, hogy a magyar birtoknak idegen kézre való juttatása közel jár az öngyilkossághoz. Szerinte, ha törvényeink, kormányshékeink s az igazgatás nyelve mindenütt a magyar is, habár királyunk és családjának ajkairól a hazai nyelv hangzanék is folyton, ha minden iskolában magyarul tanítanak, ha országszerte magyar lobogók lebegnének, mindez nem mentené meg a magyar nemzetet az enyészettől, ha a magyar birtok idegen kezerekre jutna s a magyar faj koldus néppé válnék a saját hazájában. Pedig ettől a veszedelemtől inkább kell féltenuk azt ma is, mint akármitől, mivel az anyagi jólét forrásai kinyitatlanul hevernek, a pazarlás napirenden van, a kevés szakértelemmel párosult, nem eléggé fegyelmezett szorgalom sem igen gyümölcsözik, s a földbirtok tiszta hozadéká aránylag csekély, sőt parányi.

---

¹⁾ E mű nyomdába jutása előtt tartatott egy nagyszabású népegészségügyi congressus, mely egész rendszerét állapította meg e téren sürgős teendőknek.

Azt hiszem, hogy az említett birtokpolitikai nagy szaktanácskozmány elvi megállapodásai a rokkant földművesekre vonatkozó, de még kipróbálandó intézkedések által pótolva ma is megfelelnek a helyzet követelményeinek. Hanem azokat sem közölhetvén itt egész terjedelmükben, azért a birtokstatistikai adatokra s a földbirtok nyilvántartásának jogtechnikai követelményeire, a telekkönyvi jog reformjára, s a telekkönyv és kataszteri nyilvántartásra vonatkozó részek teljes mellőzésével, csupán a társadalom- és nemzetpolitikai fontosabb részek jelzésére szoritkozom.

A tagosítások gyorsítása érdekében megfontolandó, hogy azok ideje és módja ne függetleníttessék e az érdekelt birtokosok tetszésétől, hanem azok bizonyos kautelák mellett hivatalból legyenek elrendelhetők. Mulhatatlanul szükséges, hogy a törvényhozás akár a birtok, akár a parcellaminimum meghatározására szánja el magát, mert ez intézkedés nélkül a tagosítások előnyei jórészt illosóriussá fognak válni. A tisztességes magánparcellázás megengedése mellett az államnak kell a parcellázás ellenőrzését, sőt irányítását is kezébe venni. Egy országos birtokpolitikai szaktanács létesítése e végből mulhatatlanul szükséges.

A telepítés túlnyomólag, majdnem kizárólag állami feladat. A telepítés szempontjából az ország fontosabb részeit mielőbb át kell tanulmányoztatni. Kipróbálandó a települők életbiztosítása is a telepítéssel kapcsolatban. A kötött birtokok kérdése megoldandó. Hitbizományok egyedül a törvényhozás beleegyezésével állíthatók fel, a régiek pedig a közérdek szempontjából revisió alá esnek. A hitbizományok átalakításának feltételei tüzetesen állapíttassanak meg. Örökös hitbizományok nem engedhetők meg, de a régiek tartama, ha a közérdek kívánja, koronként meghosszabbíthatók. A magyar hitbizományok túlnyomóan igen nagyok, azokat redukálni kell, mert különben sok helyen a népesedésre káros hatást gyakorolnak. Azokon hosszabb bérletek és bérszövetkezetek létesítése nagyon kívánatos. Az erdőknél más tekintetek irányadók. Sem az állam, sem az egyházi holtkéz, sem az alapítványi, sem a községi, avagy hitbizományi erdők birtoklását nemzeti vagy közgazdasági szempontból kifogásolni nem lehet. Ez bőven részleteztetik. A közlegelők ügyére vonatkozóan is a részletekre kiterjedő határozat hozatott.

A földbirtok üzemképességének biztosítása céljából a földhitelek kérdéseire nézve mélyreható határozatok keletkeztek. Különösen a szövetkezetek érdekében könnyítések és bizonyos, azok lényegével nem ellenkező, támogatás sürgettetik. A gazdai, ú. n. agricol, vagyis az ingó jelzáloghitel, továbbá a kiépitendő közraktári hálózattal kapcsolatos hitelnyújtás, mint a hitelezés egyik nagyon figyelemre méltó segédeszköze említettik fel.

A mezőgazdasági politika kérdésére vonatkozólag a következő igen érdekes és fontos határozat hozatott: A kivándorlás abban az esztendőben emelkedett a legmagasabbra, mikor a parcellázás láza tetőpontra hágott. Ennek természetes magyarázata, hogy földet vásárolni és gazdálkodást megindítani a kivándorlók túlnyomó részét képező mezei munkásoknak csak elenyésző töredéke volt képes. Föl kell tehát hagynunk avval a reménnyel, hogy a föld tulajdonjogának megszerzésére nyújtott lehetőségekkel a vagyontalan mezőgazdasági munkásokat a hazai földhöz köthetjük. Sokkal könnyebb mód kínálkozik erre és a munkásnép keresetképességének javítására a hosszú lejáratú kisbérleti rendszer útján. A földvételnél kívánthoz képest csekély vagyoni erő szükséges ahhoz, hogy a szorgalmas munkás mint kisbérelő önálló vállalkozóvá lehessen. Később a bérlőket segíteni lehet arra, hogy bérterményöket tulajdonul megszerezzék. Ennek is alapföltétele az alsóbb rétegek szakértelmének emelése. A mezőgazdasági munkások földhöz kötését célzó birtokpolitikai beavatkozásoktól is valóban csak akkor várhatunk sikert, ha a földművelő nép gazdasági értelmiségét arra a színvonalra emeljük, melyet a modern okszerű gazdálkodás megkövetel. Ezért egyik legsürgősebb feladat ma a nép gazdasági oktatásának községenként való megszervezése oly módon, mint azt gróf Apponyi Albertnek a gazdasági népoktatásról szóló törvényjavaslata contemplálta. A gróf Apponyi Albert 1908. évi 887. számú törvényjavaslata a gazdasági népoktatásról, különösen a képviselőház közoktatás-, földművelés- és pénzügyi bizottságainak szövegezésében mielőbb törvényerőre emelendő lenne, mert ma még fontosabb, mint volt. Annak végrehajtása bizonyára tetemesebb költséget okozna az államnak, de ennél annak a nem is távoli jövőben való jobb kamatozás mellett beruházást tenni alig lehet. E részben legfeljebb az lenne megfontolandó, hogy szabad-e különösen a mai politikai helyzetben ilyen népiskolák felállítását a felekezetekre bizni. Hiszen azok e végből úgysis igénybe vennék az állam anyagi támogatását, már pedig az ő kezükben ez alkotásoknak a sikere jórészt valóban igen problematikus értékű lenne. Az okszerű gazdálkodás minél széleskörű és minél eredményesebb felkarolása nélkül a magyarságnak állandóan javára szolgáló birtokpolitikát folytatni lehetetlen. Ez is bővebben fejtetik ki az enquête munkálatában. Azután felsoroltnak a magánjogi reformok, melyek közt az első helyen az örökösödési jogé szerepel. A magyar általános polgári törvénykönyv örökjogi részébe a földbirtokra nézve oly szabályok jussanak be, melyek a birtok természetben való fölosztásának elkerülésére módot nyújtanak. Ez olyféleképp történhetnék, mint a hogy az 1907. évi svajczi polgári törvénykönyv intézkedik. A szerint míg a hagyatéki vagyon egyéb tárgyait általában a forgalmi

érték szerint becsülik meg, addig a mezőgazdasági ingatlanokat és az ipartelepeket a hozadéki értékkel veszik számításba. Ez átvételöket az egyik örökös által természet szerint nagyon megkönnyíti, a mi nemcsak a mezőgazdaság, hanem általában az egykerendszer ellen való küzdelem szempontjából is kívánatosnak tartatik. Azonkívül szó van ott a bérleti jog, a közös tulajdon, a jelzálogjog, az épületjog és ingó jelzálog törvényhozási czélszerű szabályozásáról is.

Más birtokpolitikai követelmények is vannak, de azokra, mint például a birtokkategóriák közül való helyes arány létesítésére és fentartására és a technikai természetű kérdések óriási halmazára nem reflektálhatok itt. De azt az egyet mégis újból hangsúlyoznom kell, hogy a mi tapasztalatot a rokkant földművelők telepítése, vagy munkába helyezése körül szerzendünk. azt a falu állandó gazdaságánál is minél jobban értékesítsük. Így kell ha pl. a nagyobb városok zöldségféléivel és más nyersterménnyel autarchicusan való ellátása céljából a dr. Lendl Adolf által javasolt »hősök falva« mintájára csakugyan létesülni fognak városi területeken gazdálkodó telepek, azok műszaki berendezései, a mennyiben jóknak bizonyulnak, a falvakban is meghonosítandók. Általában a hadsegélyző, jótékonyági és gazdasági szervezetekből megfelelő módosítással megtartandó minden intézmény és eljárás, a mi társadalomnak és így a falvak szervezettségének a háború után is javára fog válni. A falu szervezése ugyanis a jövő elmaradhatatlan feladatai közé tartozik. Ez sem történhetik helyesen elszigetelten. A falu táplálja sok tekintetben — emberrel és anyaggal — a várost, de ennek is lehet jó és rossz befolyása a falura. Ha ezt engedjük a város által megmételtyeztetni, kizsaroltatni és elnéptelenítettetni, akkor hiába akarunk jót neki, áldozataink és a falusi becsületes vezetők minden törekvése annak nevelésére, fejlesztésére és gyarapítására legnagyobbbrészt meddő fog maradni. A közegészségügyi és a közerkölcsiségi politika és rendészet legyen folyton tekintettel mind a kettőre és azok kölcsönös befolyására. A munkaközvetítés egyes részei, pl. a házi cselédügy, mind a két helyen egyidőben, némely vonatkozásban együttesen, szabályozandók. Ez azonban nemcsak hatósági, hanem jórészt társadalmi problema is. A cselédotthonok a városban nemcsak a cselédtartók érdekeit, hanem a falusi népet is közel érintik. A termények kellő értékesítése a békében nagyon könnyen lehet egy bizonyos idő mulva megint nehézkes és mint most a városra, akkor viszont a falura nézve nagyon előnytelen és sérelmes. Ennek megakadályozása a társadalom közreműködését is igényli. A később megnevezendő gazdasági érdekképviselői törvényes testületek mellett a szabad társulás elvén alapulók is sokat tehetnek a gyakorlati téren szintén.

Nagy meglepetés volt reám nézve a múlt évben hallnom oda való vezető hölgyek nálunk tartott nyilvános előadásaiból, hogy Északnémetország egyes vidékein, főleg Königsberg körül a középosztály, leginkább a közbirtokosság hölgyei a falusi asszonyok termelését vezetni és okosan hasznosítani hivatott gazdasági egyesületekbe tömörülnek. Ezek útmutatást és utasítást adnak a falusi parasztasszonyoknak, hogy mit és hogyan állítsanak elő, a városban pedig alkotásaik által módját ejtik annak, hogy a falusiak a fölösleges és hyenaszerű közvetítők karmai közé ne kerüljenek, hanem fáradságuk méltó jutalmát a piacokon elvevén, újabb erőteljes termeléshez kedvet érezzenek magukban.

Hogy a vidéki gazdasági életet ma, különösen majd a világháború lezajlása után nem lehet a régi sablonok szerint helyreállítani és fejleszteni, azt napjainkban már mindenki belátja. Erről tanuskodnak azok a több oldalról észlelt törekvések is, melyek a motorikus erőt a megcsappant emberi és állati erő pótlására minél előbb és minél inkább felhasználandónak hirdetik. E tekintetben dr. Czettler Jenőnek van egy pár igen becses tanulmánya. Ilyen az az előadása is, melyet a mezőgazdasági villamos szövetkezetektől a »Magyar Elektrotechnikai Egyesület«-ben tartott és a melyben kimutatta, hogy a németországi tapasztalatok, de a saját viszonyainknak is szem előtt tartásával hogyan lehetne azokat nagyobb számmal létesíteni és jelentékeny előnnyel hasznosítani. A villamosságnak a világítás, a teherhúzás, a mozgatás minden nemeire való alkalmazása által a falut és a falusi gazdálkodást emelni, az ottani életet kellemesebbé és hasznosabbá kell tenni. Itt a nagytőke és a mezőgazdaság vállvetve nagy alkotásokra foghatnának össze. Ugyanezzel a témával mások is foglalkoztak nálunk. Névszerint Borús Ferencznek két rövid közleménye a »Magyar Gazdák Szemléjé«-nek 1917. évi több számában a porosz képviselőházi tárgyalásokra utalva meggyőzően mutatta ki, hogy nálunk elsősorban nem a vizierőknek, hanem a földgáznak okszerű felhasználása által a falusi életet és gazdálkodást mennyivel vonzóbbá és sikeresebbé lehetne tenni és pedig úgy, hogy azzal mindenhova könnyen elvezethető villamoserőt állítanak elő. Egészen korszerű és okvetlenül megvalósítandó gondolatok ezek, melyek felett nem szabad napirendre térni, de még sokáig mélni vagy töprenkedni sem.

Nemcsak e végből, de mindennemű érdek szempontjából is elsőrendű feladat tehát a falu okszerű, mennél gyakorlatibb és lélektani eljárással eszközölt szervezése. Miben állhat ez, mily eszközökkel és kik által érhető el? Véleményem szerint célja az lehet, hogy a falu lakosságának anyagi, szellemi és erkölcsi érdekközössége lehetőleg általános köztudattá váljék. A helyi hazafiság a maga gyakorlati teljességében

valósuljon meg ott. A különböző osztályiak egymás kezébe és ne egymás ellen dolgozzanak, a vezetésre hivatottak és a vezetésre utaltak megértsék egymást, s mindenik fél a maga munkakörében minél erősebben állja meg a maga helyét. Ez az az ideál, mely felé a falu mindenféle viszonyának szabályozásánál törekedni és annak céljából kell ezek eszközeit megválasztani. A falu gazdálkodó népét, vagy legalább annak színét javát egy oly közösségben kell tömöríteni (nagyobb helyeken többre is), mely a közösség érzetének fejlesztése mellett az egyénekre való közvetlen befolyás gyakorlást lehetővé teszi. A Thessedik korában ez lehetetlen volt, azért ő csak a falusi intelligens elemek bizottsági működését akarta keresztül vinni. A mai szabad kisgazdák azonban könnyen egyesülhetnek egy-egy autonóm és önálló gazdakörbe, mely azonban mint vidéki mezőgazdasági kis kamara is működjék. Választás útján a tagok vezető szervet is létesítsenek, mely a működést irányítja. Érinkeztem züllött, bizonytalan állapotból örvendetes lendületnek indult mindenféle nyelvű község előkelő elemeivel. Ezek egyrésze a kötelezés, nagyobb része azonban a rábeszélés és vonzás ereje által előidézett és támogatott önkéntesség elve alapján gondolja a községi ezirányú szervezkedést célirányosnak. Ezek véleménye szerint a községi gazdakörök tagjai közt a helybeli lelkészek, tanítók, jegyzők és más értelmi foglalkozásuak, esetleg az odavaló gazdálkodó iparosok és jóindulatú, hazafias érzésű földbirtokosok is helyet foglalnának. A gazdakör önálló legyen, különben önbecsének és a saját fontosságának érzete nem fog benne úgy, mint kell, kifejlődni. Összeköttetésben lehet azonban más nagyobb kötelékekkel, a megyei gazdasági egyesülettel, vagy a mindenestre létesítendő és törvényes alapon álló mezőgazdasági kamarával, mely azt buzdíthatja, szellemileg, erkölcsileg és csak kivételesen anyagiilag támogathatja is. Hogy a gazdasági egyesületek mi mindent tehetnek, annak bizonyítéka a következő példa.

A rézgálicz kiosztását az előbbi földművelésügyi miniszter a gazdasági egyesületekre bizta a szőlősgazdák megelégedésére. A kiosztással járó tetemes fáradozások és munkálatok, továbbá a készkiadások fedezésére pedig a rézgálicz minden kilogrammjá után 20 fillér jutalékot engedélyezett. Pest vármegyében több mint 100.000 kat. hold szőlőbirtok van és ezeknek a szőlőknek a permetezéséhez kereken száz vagon rézgáliczot osztottak ki. Ez nemcsak a legpéldásabb rendben történt meg, hanem a miniszter által engedélyezett jutalékból igen tekintélyes vagyonszaporulatra tett szert az egyesület. Az ekként összegyűjtött tőkét Keglevich Gábor gróf v. b. t. t. elnök javaslatára arra használja fel az egyesület, hogy — egyelőre kísérletként — a vármegye három járásában gazdasági vándorfelügyelőket alkalmaz, a kiknek nem-

csak az lesz a feladatuk, hogy minden jóra való gazdát a gazdasági egyesületbe tömörítsenek, hanem különösen az, hogy a sűrű és személyes érintkezés, valamint elméleti és gyakorlati oktatás által a földműves kispasztát az okszerű mezőgazdasági termelésre kitanítsák. Ezek a gazdasági vándorfelügyelők télen át községről községre fognak járni, és előadásokat tartani a talajművelés, növénytermesztés, állattenyésztés, szőlőművelés, kertészet, méhészet és baromfitenyésztésről, megtanítják a népet az okszerű trágyakezelésre, mintagazdaságokat szerveznek, összeírják a vetőmag, rézgálicz, műtrágya és egyéb gazdasági üzemi anyagok szükségletét, a melyeknek nagyban való beszerzését a vármegyei gazdasági egyesület eszközli. Okszerű és jól szerkesztett mezőgazdasági gépet osztanak ki, nyáron át pedig határjárásokat, vetésdíjazásokat, tanulmányi kirándulásokat rendeznek és járásonként gazdaértekezletet tartanak, a hol az egyesület elnökségének jelenlétében megfogják beszélni a legidőszerűbb mezőgazdasági kérdéseket.

Tervbe vette továbbá a Pestvármegyei Gazdasági Egyesület, hogy 25 holdas birtokon minta-kerttelepet állít fel, a hol nemcsak zöldségkertészetet rendez be, hanem foglalkozni fog a konyhakerti növények szántóföldi termelésével és ez által példát nyújt a kertészkedés népszerűsítésére, egyidejűleg pedig ezen a kerti telepen rokkant katonákat és hadiárvákat fog tanítani a kerti gazdálkodásra.

Önmagától értetődik, hogy a kísérletet folytatni fogják a jövőben is. az lévén a végcél, hogy a vármegye mind a 17 járásában ilyen gazdasági vándorfelügyelőket alkalmazzanak. Ez a nagyarányú munkálkodás azonban oly anyagi áldozatot kíván az egyesülettől, a mely túlhaladná annak anyagi erejét, nem lehet tehát kétséges, hogy a pestvármegyei gazdák példaadó munkáját úgy a kormány, mint a gazdaságtársadalom is hathatósan fogja támogatni.

Fennebb említett felvilágosítóim nézete, hogy a csekély gazdaköri tagdíjakat a falusi nép szívesen megfizeti, ha érte jó tanácsot, okulást, nemes szórakozást kap, a családi és gazdasági élet minden terén és minden neki szükséges ismeretág köréből. Könyvekkel a földművelésügyi ministerium ma is ellátja a népet. A gazdakör értelmes elemei a tagoknak a maguk idején előadásokat tartanak, melyeknél a gyakorlatiasság mellett nagy súlyt kell helyezni a szemléltetésre. Minden gazdakörnek legyen vetítógépe, melyet hasznos mutatóanyagokra kell felhasználnia, mert az egy-egy múzeumot és sok képes tankönyvet tesz fölöslegessé. Ennek a találmánynak roppant hasznos voltát eddig nálunk főleg csak elméletileg ismerték el. A helybeli intelligencián kívül mások, jól megválasztott vándortanítók és vendégek is közreműködhetnek. Az előadásoknál fontos, hogy azok ne legyenek fárasztók, sőt hasznosan

mulattató képeket és magyarázatokat is közbe kell iktatni. A szemléltetés általános szabály legyen. Ezért a községi mintagazdaságok (ferme-école) szaporításának szükségességét nem lehet eléggé hangoztatni. Ilyen első sorban a kisbirtokosok okszerűen felszerelt gazdaságai legyenek. A többtermelésnél és minden okos hasznosításnál a technika haladásának a falukon ma alkalmazható mértéke, a néppel való bánásmódnál pedig — ezt nem lehet eléggé ismételni — a lélektani szempont legyen az irányadó. Annak helyzetébe kell a vezetőknek magukat folyton beleképzelni és igazán szeretniök kell a népet. Ez a socialis érzés legegyszerűbb és legtermészetesebb megnyilatkozása. A nép őszinte szeretete meg fogja találni — kellő előkészület után — az egyes részleges népgondozó törekvéseknek, a felekezetiékné is, az alkalmazkodását a népnevelés méltán elsőséget követelő egyetemes irányzatához. Ennek minden jogosult partialis, de hazafias igyekezet rendelje alá magát. Ezek a partialis törekvések — a gazdakörével harmoniában — nem árthatnak, sőt erősíthetik a falusi önálló gazdakörök egyetemes, a szellemi és erkölcsi érdekek ápolására is kiterjeszkedő munkásságát. A falu gondozását szolgáló szervezkedésnél is a nemzeti szempont legyen az uralkodó. Jól mondta nekem egy igazgató-tanító (Barabás E. S.), hogy az a védelem, melyet nekünk a Kárpátokban a természet adott, csak félvédelem és azt az összetartó, egységes nemzeti érzés minél hathatósabb fokozása által kell kiegészíteni. Annak a társadalomnak, melyet a Kárpátok hatalmas bérczkoszorúja, mint várfalazat vesz körül, ép úgy, mint az ostromolt vár őrségének, nem szabad folyton dúló meghasonlásban élni.

Földirati fekvésünk adva van, de a társadalomra hatást gyakorolni megadatott nekünk. Hogy azt mily sikerrel tudjuk megtenni, az állambölcsességünktől és széleskörű társadalmi politikánk okosságától függ.

A faluk népével is az adott viszonyok alapos megértése által lehet legjobban boldogulni. A jólét és erkölcsös felvilágosodás előmozdítása mellett a nép becsvágyának egyénenként és tömegében szintén eleget kell tenni. A nemes ambíció és a vetélkedés minden erkölcsileg megengedhető eszközt fel kell használni. Azoknak éppen a gyermeteg kedélyű emberekre igen nagy hatása szokott lenni. Sokféleségök nem engedi, hogy csak felsorolásukba is belefogjak.

A nemzeties közszellem egyetemessége a nem magyar ajkúak együttérzésének ápolását és biztosítékainak lehető megszerzését is követeli. De a nép neveléséhez az iskola nem elég, a hatóságok és a társadalom közreműködése is szükséges hozzá. Annak az előbbieket csak bölcsői, de nem a bölcső határoz a gyermek jövőjére nézve, hanem a dajka, később pedig a vezető. Az iskolából a növendékek csakhamar

kinőnek. s ha azt, a mit ott elsajátítottak, az élet mindjárt letörli és megczáfolja, akkor az iskola által gyakorolható maradandó hatás csak minimalis lesz. Azért fontos, hogy a falu vezetőinek milyen a szellemi és erkölcsi valója. E tekintetben biztosítékokat kell szerezni. Az ő képzésükre és existenciájukra a legnagyobb gondot kell fordítani. Mindenkitől közülök hozzáértést és hű kötelességteljesítést kell követelnünk. Vannak, a kik az illetőktől a socialis munkásságra való minősültség kötelező megkívánását és azt hangoztatják, hogy a kinevezett, avagy megválasztott falusi alkalmazott egy bizonyos idejű működés után meghatározott időben befolyásolhatlan bizottság előtt specialis kötelességeiről vizsgázzék és csak eredményes próbatétel után legyen állandósítható.

A háborúban most folyton hangoztatott azt a jogos kívánságot, hogy miként az életerős ifjak és férfiak az arcvonalakon harcolnak, ép úgy kell küzdeni a végleges győzelemért az egész mögöttes ország-részeknek a polgári foglalkozások terén, fenn kell tartani a békében is. A honpolgári odaadó kötelességek teljesítése tekintetében nem szabad személyválogatásnak tért engedni a falusi előkelőbb állásúak részére sem. A vezetők felelőssége legyen ép oly teljes, mint a katonatisztké. Élethosszra nyújtott anyagi előnyök és más jogok fejében szigorú kötelességérzet tartandó ébren bennök. Existenciájuk tétessék függővé a nemzeti társadalomtól, hogy ehhez gyöngeségük esetén is leginkább huzzanak. A magukról és erkölcsi kötelességeikről megfélemedezettek önzése pedig ne részesüljön a társadalom elnézésében. Ily felfogás legyen a lelkész, a tanító, a jegyző és közhivatalnok képzésénél, képesítésnél és ellenőrzésnél uralkodó.

A lelkészeket nevelőintézetek-legnagyobb részének eddig szokásos közönséges értelemben vett hazafias szelleme ellen kifogás nem emelhető. De hogy talán nagyobb mértékben, vagy talán kivételesen léteznek olyanok is, a kikről ez sem mondható, azt a nagy közvélemény alaposan véli tudni. Azonban nemcsak erről legyen szó, hanem az igazán önfeláldozó, a sublimált hazafiasság szellemének meghonosítása is nélkülözhetetlen e téren nehéz jövőnk érdekében.

Stein Lajos, a magyar tudományos akadémia kültagja, berlini bölcsésztanár egy nagy művét, melyben ő a socialismust vizsgálta a tudomány világánál, ismertetem egy tanulmányomban másfél évtizeddel ezelőtt. Ebben utaltam arra, hogy ő a socialisálás alatt azt a fejlesztést érti, melynél fogva az egyén a társadalmi nagy közösségnek, mint rész az egésznek, minél világosabb tudatával telik meg. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha az embernek egy új typusa keletkezik, melyet Stein *socialis* embernek nevez. Ennek már őstönei is társiasok lévén, főleg oly irányban törekszenek érvényesülni, mely a nemzet és állam által

képviselt nagy közérdek irányával ellentétbe nem juthat. Az emberi természet társiasítása tehát az ember természetes evolúciójának legközelebbi stádiuma. És ennek elérhetése valószínű, mivel összes magasabbrendű közszükségleteink kézzelfogható módon arra utalnak bennünket. Ilyen nagy közszükségünk a társadalmi béke, mely a jog socialisálása nélkül képzelhetetlen. Újabb, jobb közszellem pedig csak akkor keletkezhetik, ha a társas légkör, a milieu, melyben az egyén él és mozog, szintén socialisaltatik.

A tömegre legnagyobb befolyást a valóság gyakorol, ennek socialisálása tehát elsőrendű fontossággal bír. E végből nincs másra szükség, minthogy a kereszténység Krisztusra, a zsidóság pedig Ezsaiásra és Mózesre vezessék vissza. Az ó és új testamentum a világ legdemokratikusabb és legsocialisabb szellemű könyvei. Az Isten előtti egyenlőség, a vagyonság kötelmei, s a becsületes socialisták ideálja, a testvériség, a maga kristálytisztaságában lépnek itt elénk.

Mily üdvös átalakulás következne be, ha a tudomány útján az emberiség létérdekeinek tudatára jutott papság a társadalom socializálásának szent szolgálatába állana. Az egyházi szószékről elhangzó ige ugyanis számtalan oly fülbe is eljut, mely a tudomány és a rábeszélés másnemű szózatára nézve teljesen sikert. Ha a tudomány logikája és az egyházi szónoklat pathosa és a papok üdvös hatása általában a lelkiületekre szövetkezne, minő mélyreható átalakulása következhetne be a közszellemnek?

Itt nyílik a vallásosság újjászületésének, de egyúttal az emberi solidaritás tudatossá fejlődésének is egyik legnagyobb titka, és az egyházak is ez úton biztosíthatnák maguknak régi jogaikat arra, hogy ismét nevelői legyenek az emberiségnek. Ahhoz pedig, hogy ez megújodjék, nem bomlasztó skepsis, hanem erős meggyőződésen alapuló hitszerű bizalom szükséges.

Ennek a tételnek legelső gyakorlati következése a lelkészképzésnek megfelelő átalakulása. A socialis ismeretek oly halmazára van szüksége a lelkésznek általában, de különösen a falusi papnak, hogy az ezekre való rendszeres oktatáson való keresztülvezetés nélkül a nevelőintézetből közülök egynek sem volna szabad az életbe kilépnie. Nemzetgazdaságot és mezőgazdaságtant is kellene ott tanítani. Ezek előadása során nagyon könnyen vezethetők be a lelkieken túl is terjedő socialis munka elveinek és gyakorlati fogásainak ismeretébe. Az, a mit a tanítóképző intézetek számára a vallás- és közoktatásügyi kormányzat felszólítása folytán irt munkálatomban mondtam, mely mint utasításszerű vezérfonal nyomtatásban is megjelent és az illető helyekre szétküldetett, a papnövendékek és theologusok ez irányú oktatásánál is alkalmazható

lenne. Nem kézikönyv az e célra, de az ilyen írására is bő útmutatást tartalmaz magában. Az a munkálat mindenféle szakkörökben jól fogadtatott, azért úgy hiszem, a szerénytelenség vádja nélkül hivatkozhatom rá.

Nekem jóakarátú, de tájékozatlan lelkészek panaszkodtak, hogy őket a semináriumban oly hermetice elzárták az élet megismerésétől, hogy onnan kilépve, már nem pótolhatták az e részben ott elmulasztottakat. A társadalmi élet pedig a maga szerves minőségében nem olyan valami, a minek vezetésébe avatkozhassek az, a ki lényegével és alaptörvényeivel sincs tisztában. De ez ismeretekre a papokat nemcsak oktatni kell, hanem az is szükséges, hogy a gazdasági és a socialis téren ők tényleg nagy buzgalommal és odaadással rendszeresen és a nép lelkületének minél jobb megértésével tényleg dolgozzanak. Thessedik Sámuel, továbbá Markovitz Mátyás szarvasi lelkész sok tekintetben ma is oly mintául szolgálhatnak, melyeket nem kell mint teljesen elavultakat egyszerűen félre tolni. Ők egészen önként vállalkoztak a szorosan lelkészi hivatásuk körén túl eső nagy horderejű tevékenységre is, részben igen nagy sikerrel. De az újabb időben is voltak lelkészek, a kik valósággal újjászületést hoztak falujok népének. Ilyen volt például Lehner Mihály 1861-ben elhunyt újkigyósi róm. kath. plébános, a ki a korábban sok istentől elrugaskodott által lakott falujában istenfélelmet, szorgalmat, takarékoságot, anyagi jólétet és mindennemű boldogulást honosított meg. Ő is oktatta a népet gazdaságra. Annak magánéletét ellenőrizte és szeliden gondozta. Egészségi állapotával törődött. Nagy hive volt a homaeopathiának, de talán nem ennek fehér golyócskáival, hanem inkább az általa megszabott józan életrenddel gyógyította a hozzá seregestül gyülekező betegeket, a kik azután egészségüknek ismét örvendve, nem győzték áldani és mindenfelé dicsérve emlegetni az ő lelki atyjukat. Példás élete is hozzájárult ahhoz, hogy regeneratora lett züllött községének.

Illetékes férfiak véleménye alapján óhajtván tájékozódni, a papok socialis nevelése tekintetében egy pár kiváló lelkészhez a következő kérdőpontokat küldtem el:

1. A papnöveldekben vagy theologiai intézetekben előadják-e a köz- és magángazdaságtant és socialpolitikát? Ha nem, vagy nem kellőképp, e fontos ismeretek tanítására hogy lehetne a tantervben helyet szorítani?

2. Van-e lehetőség arra, hogy ha az állam megfelelő módszer alkalmazását kívánja e tekintetben, ezt azután az egyházi hatóságok elrendelik?

3. Az alsó papság miként kezeli a papi földeket, maga gazdálkodik-e

rajtok, vagy haszonbérlet avagy részes gazdálkodás útján és mindenik esetben mily sikerrel használja azokat?

4. Lehetséges-e a saját kezelés általánosabbá tétele a végből is, hogy a papi földeken folytatott helyes gazdálkodás által a lelkészek e téren is jó példával járjanak elől?

5. Mik volnának ennek előfeltételei, a felettes egyházi hatóságok hajlandók volnának-e ezt kezdeményezni vagy támogatni?

6. A socialis munkának, főleg a falvakban minő módjai és mily gyakorlati eredménnyel szokásosak? Mi abból a kötelező és a lelkipásztorkodás kára nélkül mit lehetne még azzá tenni? Minő elismeréssel lehetne erre buzdítani?

7. Hogyan lehetne a lelkészek ebbeli eljárását, a mennyiben nem a lelkiekre vonatkozik, hanem a falusi nép anyagi jólétének előmozdítására vonatkozik, ellenőrizni és e részben minő befolyás engedhető állami szerveknek?

8. Az egyház, társadalom és állami közreműködése a falu gondozása körül mily úton és módon biztosítható legjobban?

Előkelő illetékes katolikus egyházi férfiaktól e részben a következő adatokat és véleményeket kaptam:

A csanádi egyházmegye papnevelő intézetében már 14 év óta előadatik egy-egy félórán át, heti négy órában kötelező vizsgával a sociologia, a melyben úgy a socialpolitika, mint a közgazdaság (ezek bővebben), valamint a magán gazdaságtannak lényege is bennfoglaltatik. Az ország más katolikus theologiai tanintézeteinek tanulmányprogrammjába is fel van véve a sociologia és vannak oly intézetek is, a hol a köz- és magángazdaságtan külön tantárgyként tanítatik, mint pl. az esztergomi főegyházmegyei seminariumban, a hol a bibornok-herczeg-primás rendeletére a köz- és magángazdaságtant külön adja elő egy nyugalmazott plebános, a ki gyakorlati gazdász és gazdálkodó.

Az esztergomi példa mutatja, hogy igenis lehet, habár szűkebb keretben, de olyanformán, mint a tanítóképzőkben, helyét szorítani a köz- és magángazdaságtannak a socialpolitika mellett úgy, hogy a leendő lelkész főbb vonásokban tiszta fogalmat és tájékozódást nyerhet a mezőgazdasági üzemről s így később irányító, ösztönző szerepet tölthet be lelkészi állomásán.

Gyakorlati oktatást is lehetne nyújtani úgy az iskolai évfolyam alatt, valamint főképp szünidei cursusokban a szőlészet, gyümölcsészet, a méhészet, házinyúltenyésztés terén a plebániakertnek és szőlőnek stb. intenzív művelése céljából. Az egyházi főhatóságok bizonyára készséggel vennék az államnak mindezek iránti támogatását és köszönettel fogadnák azt, ha az állami ellenőrző és irányító közegek az egyházi

hatóságnak tudomásával tevékenységöket a lelkészek működésére is kiterjesztenék. Igen jó benyomást keltett mindig egyházi körökben a selyemtenyésztés nagyérdemű országos felügyelőjének, néhai Bezerédj Pálnak eljárása, hogy évi tanulságos kimutatásait minden lelkészi hivatalnak megküldte. Az egyházi főhatóság bizonyára készségesen azt is megengedné, hogy az állam vagy társulatok által kiadott gazdasági szakközlönyök a templom, illetve egyházközségi pénztár terhére járassanak s a lelkészi könyvtárban helyet nyerjenek.

Tekintettel a lelkésznek a szorosán lekipásztori teendőkön felül úgy iskolai, mint számos más hivatalos, közéleti, társadalmi és szociális teendőkben ráháruló kötelességeire, melyek a háború után még fokozottabb mértékben fognak reáhárolni, a személyes mintaszerű gazdasági tevékenységet, az úgyszólván paraszti vagy földműves gazdálkodást tőlük most már alig lehet várni, de igenis az irányítást, a gazdasági egyesületek vagy körök révén való intenzív közrehatást. Ezt minden lelkész hivatásosan gyakorolhatja a falun s ezért ez egyenesen hivatása, tehát kötelességévé tehető a lekipásztornak. Sok, igen sok lelkész ily irányban lelkesen működik is az országban és ebbeli működését az egyházi főhatóságok mindig örömmel támogatták és figyelmükkel honorálták.

A socialis munka iránt a lelkészkedő papság fokozódó mértékben érdeklődik. Arra alkalma is van nálunk főképpen a Délmagyarországi Földművelők Gazdasági Egyesület körben, a népszövetségi szervezetekben, a szövetkezetekben, a gazdasági körökben stb. Mindenesetre kívánatos volna, hogy a kormány és a hatóságok a lelkészkedő papság ezen működését elismeréssel kísérik és támogassák, a papságnak idevágó különböző előterjesztéseit jóindulatú figyelembe vegyék és lehetőleg teljesítsék. Ilyképen a pap, a ki úgy a seminariumban, mint azon kívül ily tevékenységre ösztönzést kap, fokozódó készséggel fogja magára vállalni az efféle társadalmi, gazdasági és culturalis tevékenységgel járó munkát, gondot és nem ritkán felmerülő kellemetlenségeket. Ezen működése a közérdek szempontjából annál fontosabb, mert a jelek után ítélve el lehetünk készülve nagyfokú socialistikus és nemzetiségi demagógiára, melynek ellensúlyozására a hazafias papság leginkább hivatott és leginkább képes.

Protestans lelkészi köröktől is kaptam ilyen megokolt véleményt. E szerint például a pozsonyi ág. hitv. ev. theológián a növendékek beiratkozván, az ottani szőlészeti, gazdasági iskolában gyakorlatilag tanulják a szőlőművelést és a gyümölcsfaoltást stb. Egyetlen belföldi és külföldi theologiai intézetben sem adják elő azonban a gazdaságtant. De egyes lelkészek magántanulmány útján tettek kiváló ismeretekre szert

e téren is. Szocialpolitikai előadásokat sem tartanak a theologiai intézetekben, de a külföldi egyetemeket látogató hallgatóknak más facultásokon van alkalmuk ezen tantárgyat is hallgatni.

Legjobb módszer az lenne, ha az állam ott, a hol theologiai intézet, akadémia vagy facultás van, gazdasági intézetet, iskolát állítana fel s abban a theologusok hospitálnának és egyes szakoknak hallgatása reájok kötelezővé tétetnék.

Az evangélikus papság földjeit ritkán kezeli maga, rendszeren bérbé vagy felébe adja. Az alföldi nagyobb egyházakban a papoktól elvették a földeket. Több és több lelkész alkalmaztatván, nem akarták azokat szétdarabolni. A sokáig uralkodó rossz évek mellett egyes papok üdvözölték a készpénz-megváltást, a mit most megkeserülnek. Újabban figyelnek a kerületi gyűlések arra, hogy a lelkészi föld a lelkész tulajdonában, illetőleg haszonélvezetében maradjon. A cselédviszonyok és socialis mozgalmak miatt az alföldi egyházakban nehezen kezelheti a lelkész saját földjét. Legjobb, ha felesekkel művelteti és ott érvényesíti tudását. A felföldi lelkészek kevés földet kaptak, még ott is, a hol evangélikus volt az uraság, rendszeren a legrosszabb helyen. Az evangélikus mezővárosi nép nem igen szereti, ha a lelkész maga gazdálkodik, rendszeren irigylit a pap szép lovait és rendes gazdaságát. A lelkész az alföldi nagy gyülekezetekben nincs hivatva arra, hogy mintagazdaságot folytasson. Kisebb falvakban jó példával járhatna elő, de erre több földre volna szüksége.

A socialis munka érdekében lelkészeink a falvakon most is nagy buzgóságot fejtenek ki, különösen a szövetkezetek alapításánál és ellenőrzésénél. E tekintetben, ha a lelkész népét szereti és idealisan gondolkodó férfiú, nem elismerést, de a hatóságok támogatását igényli.

A püspököknek és espereseknek kell buzdítani a lelkészeket, mert nem annyira ellenőrzésre, mint buzdításra van szükség. Az állam alapja és erőssége nem a város, hanem a falu. A falu emelésére jó iskola és becsületes vezetők s itt nagy figyelem fordítandó a szövetkezeti ügyre, a helyes birtokviszonyokra, az állam és társadalom jóakarására.

Németországban és Dániában a múlt század elején a protestáns lelkészek sokat tettek a földművelés emelésére és a falu gazdasági és socialis előmenetelére. A múlt század közepe óta azonban Dániában már alig van lelkész, a ki maga műveltetné a földjét. Más tényezők vették át e téren a vezetést. A gazdasági egyesületek — Dániában a sok földművelési tanácsos (consulent) és egyszerű gazdasági iskolák — vezetik a falvak földművelését. A lelkészek ma mély önzetlen keresztény lelkiületükkel nagy áldásául szolgálhatnak a falvaknak. Ilyen férfiakat küldve a faluba, minden felekezet áldást hozhat a közre.

Hogy az egyházi főhatóságok miként mozdíthatják elő a lelkészek gazdálkodásának emelkedését és ezáltal is az ő példaadásukat, arra dr. Várady L. Árpád kalocsai érsek kitünő példával jár elől, midőn a papi földek haszonbérlet és részes gazdálkodás útján való okszerű megműveltetését mintaszerződések és azokra vonatkozó részletes utasítások és ezek végrehajtásának szigorú ellenőrzése által igyekezett biztosítani. Kivánatos, hogy ez az okos eljárás általánossá legyen az egész országban.

Az egyházi főhatóságoknak, de az államnak és társadalomnak különben számos eszköz áll rendelkezésére arra, hogy az érdemeket már csak buzdításul is e téren szintén jutalmazza. A legszebb jutalmat egyébiránt az ő magasztos hivatásuk betöltésének tudata nyújthatja a lelkészeknek. Egy megkapó példa lebeg szemeim előtt. A gorlicei kanonok oly önfeláldozóan viselte magát a világháború alatt, hogy egy magasabb rendű kitüntetés keresztjét kapta meg. Ezt azonban azzal az indokolással kérte visszavétetni, hogy ő már úgy is sok másféle keresztet visel, de nem is elismerés fejében volt önfeláldozó. Ő ezért nem igényel semmit, mert szent hivatásának teljesítéseért oly megnyugvást érez lelkében, a melynek boldogító hatásához egy elismerés sem fogható. Erre most uralkodó fejedelmünk mint osztrák császár később közzétett levelet intézett hozzá, melyben megengedi, hogy a rendjelet visszaadhassa és kijelenti, hogy az ily magasztos felfogású egyének a hű kötelesség teljesítés látható jeleire csakugyan nem szorulnak. Ennél bölcsebb és szebb jutalmazásról én még nem hallottam.

De a magasztosabb lelkészi hatásra az egyházak is utalva vannak manapság, mert a sokak által megfigyelt jelek szerint a háború utáni hangulat nem fog az ő tekintélyöknek kedvezni.

A falu gondozásának második főtenyezője a tanító. Ennek a képzése is reformra szorul a socialis kötelességteljesítés, továbbá az egészségügyi és gazdasági sikeres oktatás irányában. Arról, hogy a tanítóképző intézetekben a nemzetgazdaságtant és socialpolitikát hogyan kell tanítani, idézett vezérfonalamban már igen részletesen nyilatkoztam. De itt egy lépéssel tovább megyek és abbeli határozott meggyőződésnek adok kifejezést, hogy ha politikailag nehéz kérdés is, a tanítóképzést az egész vonalon az államnak kell kezébe venni. E tekintetben a keresztülvihetőség könnyebbitése érdekében egy felekezet se képezzen kivételt. Oly nagy érdekei fűződnek e lépéshez a magyar államnak, hogy annak átértését a hazafias felekezeti főhatóságoktól és képviselletektől el lehet várni. Jövő polgárai nevelésének biztos irányításáról az olyan állam, mely igazán ellenséges hullámoktól vert sziget, és a melynek benn is annyi ellensége van, létérdekeinek szem előtt tévesztése nélkül

nem mondhat le. Toldozás, foldozás a socialis és tevékeny hazafias szellem beoltására itt nem elég. Nincs helye e részben semmiféle tétovázásnak és félrendszerabálynak. Mielőbb cselekedni kell. Ez nem zárja ki a tanítószág vallás-erkölcsi nevelését, sőt ezt is csak erősítheti az, ha a morálra fektetjük a fösúlyt.

Amiben főleg elmaradtunk, abban kell leginkább megerősödnünk. Véleményem az, hogy minden gyakorlatiasság mellett, sőt annak fejlesztésével párhuzamosan, tehát fokozottan a falusi népnevelés tengelyévé az erkölcsi oktatást kell tenni. De ezt nem csupán a vallástannal, hanem minden tantárggyal kapcsolatban kell jó módszer alapján folytatni. Mint a vallás- és közoktatásügyi kormány képviselője az 1910-ben Londonban tartott erkölcsnevelési nemzetközi congressuson és ez utóbbi iratainak tanulmányozása alapján ebbeti régi meggyőződésemben csak megerősödtem.

Hanem a gazdasági és kézügyességi tanítást e mellett nem szabad elhanyagolni. Hogy a falusi tanító minden általa oktatott tárgynál, ha kellő gazdasági ismeretekkel bir, mily ügyesen és minden nagyobb apparatus nélkül miként taníthatja az ő tanítványait, azt dr. Molnár István abban az előadási sorozatban, melyet a közoktatásügyi minister felszólítására a „Magyar Gazdaszövetség“ 1909-ben tartatott, igen meggyőző számos példával mutatta meg. Persze a gazdaságtanra a gyermeket másként kell a népiskolában tanítani, mint a felnőtteket. Azok számára is kellene mutatványok és látványosságok, hogy a szemléltetés által a mondottak jobban vésődjenek be emlékezetébe. De a szóbeli, ügyes példázó, csaknem kézzelfoghatóan magyarázó előadás útján is sokat lehet tenni a gazdasági értelmiség terjesztésére. Ezzel a kérdéssel egyébiránt a tanítóképző intézetek tanárainak országos egyesülete 1917. évi június 20-án ex asse foglalkozott. Akkor e kérdés főelőadója dr. Czettler Jenő volt, a ki a falusi életet és gazdálkodást úgy ismeri, mint nálunk csak kevesen. Azon alkalommal más szakavatott egyének az egyes tantárgyakkal kapcsolatban értekeztek arról, hogy a tanítóképzők mily munkát végezhetnek a többtermelés szolgálatában. Ezekre az előadásokra legyen elég itt hivatkoznom. Igen sok becses intelmet és irányelvet foglalnak magukban. A főelőadó pedig úgy a Magyar Tudományos Akadémia által jutalmazott nagy munkájában, valamint április 28-án és a congressuson tartott előadásaiban a falusi iskoláztatás reformjának részletes programját mutatta be. Az felöleli a fokozatos szabadoktatás szabályozását, a falusi ifjusági egyletek szervezését is és kimutatja, hogy tanítóképzésben és a falusi ifjuság nevelésében hol van hézag, melyet pótolni, és hol van hiba, melyet meg kell javítani.

A falusi néppel való rendszeres felvilágosító foglalkozás a jól szer-

vezett falusi szabadoktatás terén mehet végre. Jól mondták, hogy a haladottabb államí élet alapjainak szélesbitését nem a politikai jogok mértéktelen időelőtti kiterjesztésével, hanem a népnek azokra való ránevelésével kell kezdeni. Ezt azonban nem lehet akárkinek a tetszésére bizni, hanem meg kell gondolni, hogy ki által és miként eszközölhetjük azt. De a rendes iskoláztatás mellett a falusi és pusztai népesség gazdasági nevelésére is sokat kell tenni a falusi szabadoktatás segítségével. Erre nézve dr. Boróczy Kálmán e kérdéstről nagy szeretettel és tárgyismerettel irt művében, melynek czime: »A falusi szabadtanítás« részletes, okos tanácsokat ad, melyek megérdemlik az irányadó körök és az értelmes gazdaközönség figyelmét és támogatását.

Én csak azzal pótolnám még a mondottakat, hogy a tanítókat is meg kell tölteni socialis szellemmel, a nép igaz szeretetével, mert nem az járja, hogy pl a falukban alkalmazott állami tanítók egy nagy része elkülönül a falusi érdekközöségtől. Nekik épp úgy kell érezni és cselekedni, mint ha a község alkalmazottai volnának. Továbbá a nőnevelésre a faluban is több gondot kell fordítani ezentúl. Nem a legújabbban igen elterjedt u. n. emancipált falusi nő típusát kell meggyökereztetni, hanem a családi, társadalmi, és közélet szemponijából egyaránt értékeset. A paraszt leányok nevelésének azonban igen gyakorlatinak kell lenni. A magasabb osztálybeliek helyben és járások, sőt megyénként is szervezzék a nőgazdasági törekvéseket és a férfiak gazdasági képviselleteivel egyetértve s vállalva a falusi női munka és gazdasági termelés productivitasát emeljék. Nem csupán a charitativ téren kell az anyát és leányt támogatni, hanem tettet és tanácscsal a maga házi és egyéb termelő gazdálkodásában is. Az ily szervezkedés most az átmeneti idő alatt kézzelfogható haszonnal járna, később pedig állandó áldása lenne a női nemnek falun és városban egyaránt. A köz jólétre gyakorolt befolyását véleményem szerint meg sem lehet kellően becsülni, mert ez maga után vonná a népnevelés alapjának, a családi nevelésnek erkölcsösebb, okosabb és gazdaságosabb alakulását is.

Különösen arra nézve, hogy a lelkészek és tanítónak napjainkban hogyan kell a falut gondozni, már egészen szép irodalommal dicsekedhetünk. Ennek köréből legyen elég csak az özvegy Schulz Józsefné és Gidófalvy István által együttesen irt és a felsőbb hatóságok által is méltányolt, már két kiadást ért munkára. (A magyar pap és tanító socialis kötelességei. Kolozsvár, 1912. 179. lap) hivatkoznom, melynek alcíme méltán ez: a socialis tudnivalók kincsesháza mindenki számára. Abban oly nagybecsű részletes utasítások foglaltnak, melyek minden további magyarázatot és buzdítást fölöslegessé tesznek. De a ki mélyebben akar szántani és valamely külön kérdésbe akar e téren bele ha-

tolni, az erre vonatkozó könyveket és füzeteket minden állami és a legtöbb hazafias felekezeti népiskola könyvtárában megtalálhatja. Ezek közül talán még csak egyet kell névszerint felemlitenem, és pedig Gönczi Ferencz tanfelügyelőnek alapos és becses munkáját. (A Gazdasági Ismétlőiskola. Irta: Gönczi Ferencz, Budapest, 1903. Lampel R. kiadása), mely a gazdasági ismétlőiskola lényegével, tanítási tervével s ennek szélszerű végrehajtásával ismerteti meg a velök foglalkozni hivatottakat. A gazdasági oktatás történetét is adja és a falusi gazdasági oktatáshoz részletes utasítást is foglalja magába.

A falu gondozásának harmadik, a többiekkel egyenlő, ha nem még nagyobb fontosságú tényezője a községi előljáróság. A közigazgatás reformjáról e helyen általában nem értekezhetem, de hangoztatnom kell, hogy annak alakulásától sok függ a falu életének javíthatására nézve. A falu közvetlenül életbevágó ügyeinek intézése és érdekeinek megóvása a közigazgatás helyi szeszveinek hatáskörébe tartozik. Annak ki-elégítő működése nélkül a többi tényezők csaknem lehetetlenek. A közegészségügyi rendelkezések végrehajtása, a tankötelezettség foganatosítása, a jó közlekedés megteremtése és fenntartása, az állami és megyei kormányzattal való érintkezés érdekességének és nyomásának enyhítése, a falu lakályosabbá tétele és a helyi hazafiság érzetének megalapozása jórészt a községi előljárók feladata. Ha a nép zömét meg akarjuk tartani a falunak, ha ennek vérszegénységét megelőzni kívánjuk, a falusi közigazgatást bölcsen és okosan kell mielőbb reformálnunk.

A jegyző nem maradhat a tudatlan bíró alárendeltje. Annak minősítését emelni kell oda, a hol a többi közigazgatási tisztviselőké áll. Ők is törvényvégrehajtók és pedig talán a legfontosabbak. Állami szervek által leendő kineveztetésük ellenben nem kívánatos, mert ez áthelyezhetőségükkel jár, a mely mellett pedig soha sem fognak — mint kívánatos — összeolvadni a községgel. Megfelelő javadalmazásuk elmulasztása a legrosszabb helyen alkalmazott takarékoság. A jegyzői magánmunka megengedésével való fizetéspótlás határozottan káros, mert a jegyző a közérdekű munka helyett életös töne által kényszerítve túlnyomólag arra adja magát, és ha a fegyelmi szabályok szem előtt tartásával a mulaszthatatlan teendőket jól-rosszul el is végezik, azontul közömbösen fog viselkedni és a falu ennek igen drágán adja meg az árát. De megadja az ország is, melynek alaprétege így meg nem erősíthető. Tudnék rá igen biztató példákat felhozni, hogy egy-egy jó és odaadóan működő jegyző mit tehet. Ismerek eseteket, midőn a nagyon ingóbingó létalapu magyar község (pl. a csanádmegyei Kevermes) megszilárdult és később nagyon fontos terjeszkedést tüntetett fel a nyelvhatáron. A község atyaként tisztelte derék jegyzőjét, nemeskéri Kiss Vilmost, a

midőn betegségének gyógyítása végett egyidőre onnan távozott, az emberek nekem panaszkodtak, hogy úgy érzik magukat, mintha árvák volnának. Sok ily és hasonló esetről van tudomásom, midőn a jegyző felemelte és boldogította, más esetben viszont a jegyző megnyomorítá a maga faluját, a melyet azután sem tudott a megyei hatóság lábra állítani. A községi előljáróság más tagjait is képezni kell. A bírák és a többi tanácsbeliek oktatásáról és neveléséről is gondoskodni szükséges, talán a helyszínén az ilyen állásokra vágyók vagy pályázók, esetleg mások számára is rendezendő tanfolyamok útján. Mert az képtelenség, hogy hatáskörük fő teendőivel, azok alapfogalmaival és kötelességeik természetével is gyakran csak akkor legyenek ismerősök, midőn megbízatásuk ideje már lejár.

A községi előljárók valamennyien szintén köztisztviselők, a kik lelkiületével és annak ápolásával ezentul szintén jobban kellene törődni. A magyar köztisztviselő hivatásáról a társadalom terén 1900-ban felszólításra egy nagyobb tanulmányt irtam.¹⁾ Ebben mindenféle hivatalos és nem hivatalos kötelességeinek teljesítéséről bőven értekeztem. A köztisztviselő ugyanis nemcsak szerződöttetett értelmes munkás, hanem egyuttal az élő állami szervezet alkotó része is, a kinek fenköltebb szellemű rendeltetése és hivatása van, melyből ítéletet kell merítenie, hogy súlyos kötelességeit, nem rózsás helyzetének minden kellemetlenségeit, bajait, annak máskülönbén nyomasztó terhét elviselni, sőt magára a társadalomra is előnyös befolyást gyakorolni képes legyen. Őt én a katonatiszthez hasonlítottam, akit mindenki elitél, ha nem állja meg a helyét a háborúban, de a kinek a békében folyton és pedig legjobb erőinek megfeszítésével készülnie is kell hivatására, mert jaj annak az országnak, ahol ez nem így van. Mind a kétfélének élő példái tartják most feszültségben az egész világot. A polgári tisztviselő állása lényegileg csak abban különbözik a katonatisztétől, hogy neki folytonos harcban kell élnie, mert a nemzet javára hivatásszerűen folytatandó küzdelme szakadatlan. Különbén szabály szerint még egyszerű legitim termelés sem folytatható nemes becsvágy hijában igazán jósikerrel, annál kevésbbé lehet mély erkölcsi érzés nélkül a nemzetre nézve üdvös hatású és termékeny közszolgálatot teljesíteni.

A köztisztviselő legyen mindenek felett hű papja az áldozatkész kötelességérzetnek. Ragyogóan fényes példa gyanánt kell e részben a társadalom előtt tündökölnie. A magyar és nem magyar ajkú honpolgár róla ítéli meg az általa képviselt hatóságot, sőt az államot is. A tömeg

¹⁾ Először a „Magyar Köztisztviselő“ 1900. évi első számában, azután összegyűjtött kisebb dolgozataim II. kötetében jelent meg.

a puszta szóra, a buzdító intelmekre és a kenetteljes erkölcsi előadásokra édes keveset ad, de az erkölcsi magaslaton álló példa tiszteletet parancsol neki, az vonzó erővel bir reá nézve is és utánzásra ingerli. És az ilyen példa, ha állandó, épp úgy, mint a napsugár, biztosan hat. Azt is kifejtettem lélektani elemzés útján, hogy ez mily módon és mily előfeltételek mellett lehetséges. A köztisztviselőnek nem csupán szakszerű képzésre, hanem magasbrendű hivatási nevelésre is van szüksége. Az általános erkölcsi nevelés ezt igen megkönnyítendő, de a socialis munkára a köztisztviselőt is oktatni, abban lehetőleg gyakorolni kell. Ennek az oktatásnak anyagával és módszerével itt tüzetesen szintén nem foglalkozhatom, de arról meg vagyok győződve, hogy ez oly probléma, melyet a világháború szintén actualíssá tett. Különösen nálunk lett az ilyenné mert alig létezik nemzet, melynek minden, tehát szellemi és erkölcsi segélyforrását is folyton annyira fel kellene használnia, s minden rendelkezésére álló erőt okosan, céltudatosan, de egyuttal teljes odaadással oly mértékben bele kellene vinni a létért folytatott harciba, mint a magyarnak. Jól mondta Széchenyi, hogy mivel helyzetünk Európa ezen részében adott viszonyok közt rendkívül nehéz, azért kell nekünk az okosság és az erény magasb fokán állanunk, mint másoknak. A magyar állameszmének kinn és benn mennél nagyobb tiszteletet kell szereznünk, mert itt békés legfőbb közösségi, vagyis állami élet csak akkor lehetséges, ha annak alapjellege magyar. Megállás hanyatlás nélkül nem lévén lehetséges, ezt a jelleget is fejlesztenünk kell. A magyarság felsősége itt a politikai magyar nemzet tagadhatatlan és ezer év óta létező egységében nyilvánul, az tehát nem csinált és mesterségesen fenntartott valami, hanem mert mindig európai közszükséget képezett, azért volt egy ezredéven át lehetséges. Ma is az egy nevezőre vezetett erőviszonyoknál fogva természetes, tehát a történeti jogtól eltekintve is jogosult. A magyar állam minden köztisztviselőjének ezt tudni és élénken érezni kell. Ebből folyó feladataik megoldásán is azonban tapintattal és a néplélektan törvényeinek szemelött tartásával kell dolgozniok.

Mindezt másutt részleteztem. Itt azt most nem tehetem. Csak még arra akarok utalni, hogy a magyar köztisztviselőnek saját maga iránt is vannak oly kötelességei, melyek csak a közérdekkel összhangzatosan teljesíthetők okosan. Neki és az államnak is jól fel kell ismerni ezt az összhangot, s mindegyiknek meg kell adni a másiknak, a mi azt illeti. A köztisztviselői osztály legyen a mi értelmiségünk jövőben való egészséges fejlődésének, részben a hazai eddig elhanyagolt foglalkozási ágak hazafias, nemzeties elemekkel való benépesítésének is melegágya. A köztisztviselők gyermekei részére felállítandó internátusok létesítése az

új nyugdíjtörvény által contemplált alapból késik, pedig azokra úgy a tisztviselőknek, valamint az államnak is nagy szüksége van már. Megfelelő módon való szervezés esetén azok létesítése is szaporíthatná azon tényezők számát, melyek rendeltetése, hogy ezentúl a tisztviselő az állam és nemzet ügyének nemcsak odaadó és önfeláldozó szolgálója, hanem nemes felfogás által áthatott apostola is legyen. Bármily szerény munkakörben magasztos a kötelességérzet és tudat. Ez által a köztisztviselő az emberiség, a társiaság, igazi műveltség, a honszeretet és kifogástalan tisztesség képviselője, a társadalmi nagy feladatok öntudatos előmozdítója s a társadalomnak a maga helyén dísz és vonzó mintaképe lehet. Mindezért viszont: részesüljön a társadalom kebelében a megbecsülés, a rokonszenv és bizalom lélekemelő jutalmában is amaz találja nemcsak méltányosnak, hanem közszempontból is igen szükségesnek azt, hogy a köztisztviselők anyagilag is nagy érdemeiknek megfelelő helyzetbe jussanak.

Hogy azonban így gondolkozzék és az ilyen tisztviselőkkel vállvetve dolgozzék a nagy közönség, ahhoz társadalmunknak is hasonló szellemben való átalakulása és erkölcsi alapon való megújítása s az arczéleken küzdő fiaihoz valóban méltó megifjodása szükséges. Ez oly általán tárgyalt téma most, hogy azt itt bonczolgatnom merőben felesleges.

Számtalanszor volt alkalmam erről írni és beszélni. Amit ez irányban eddig jónak tartottam, azt nagyban és egészben ma is vallom. Csakhogy most sokkal többen vagyunk, a kik az altruizmus, a maga helyén a közigazdasági patriarchalizmus, a helyes sociálpolitika és a társadalmi osztóigazság megvalósítását minden erre hivatott tényező részéről sürgetjük.

Több mint egy negyed századdal azelőtt hirdettem, hogy társadalmunk nagy belső betegségben sinlődik.¹⁾ Annak nagyobb bajokat jelző tüneteit már akkor olyanoknak mondtam, melyek tudata ma általános. Lépten-nyomon emlékeztet erre — így irtam — számtalan jelenség mindenkit, a ki a világ érzékelhető tárgyain kívül mást is képes meglátni és a ki nincs színvaksággal megverve az erkölcsi és szellemi élet mozzanataival szemben. Mert vajjon van-e gondolkozó és helyes érzésű ember, a ki koros állapotnak ne tartaná azt, ha valamely társadalom az úgynevezett könnyű életet föltünően kedveli? Természetes-e az a helyzet, melyben számosan boldogulni kívánnak érdemetlenül és élvezni akarnak a nélkül, hogy rászolgáltak volna? Hisz az ilyen társadalom

¹⁾ Társadalmunk újjászületése. Mint első cikk Megjelent az „Alföld“ 1892. évi április hó 12-iki husvétii számába.

képe voltaképp azt mutatja, hogy tagjai állandóan le akarják főzni egymást. A henye és az egésznek jólétéhez semmivel, vagy csak igen kevéssel járuló rész kijátszás útján kíván oly jutalmat elnyerni, mely csak az egész szempontjából sikeres munkásságot illetheti meg. Ott a társadalom megcsalása válván uralkodó eszmévé, annak eszközei lesznek a martyrszámba menők kivételével a nagy többség szemeiben a legbecsesebbek s a leginkább alkalmazottak. A felületesség útján a látzat válik az élet legnagyobb művészetévé s hogy annak alkalmát kiki megszerezhesse, elkezdődik a kegyhajkászat és szolgálalkúség undorító versenyfutása, melynek bére egy-egy oly állomás, a hol a közönséget ki lehet zsákmányolni. De nemcsak a hivatalok és bizalmi állásokban, hanem mindenütt elérhető ez, a hol a szabad verseny részben, vagy egészben ki van zárva. Ha valamely társadalomban ez az eljárás általában sikeresnek bizonyul, ott a hamisság, a megbízhatlanság egyfelől s a folytonos védekezés velök szemben, tehát az erőérték s az élet pazarlása másfelől végső ellemzésben mindenkinek harczává alakul, tehát az anarchia, a felbomlás lesz a helyzet signaturája. Ott végre a boldogoknak látszók meghasonlása önmagukkal is mind gyakoribb.

Szerintem már akkor, mikor ezeket irtam, társadalmunk összes bajai arra az egyszerű, de nagyon szomorú tényre voltak visszavihetők, hogy annak minden terén: a családi, a társas, a szellemi és politikai életben az erkölcsi alap erősen és mélyen meg volt ingatva. Vajjon egy negyed század javított-e az ecsetelt bajon? A világháború egyfelől az önfeláldozás oly példáit mutatta, melyek fajunkkal — minden hibái és hiányai mellett — a szigorú erkölcsbirót is enyhébb megítélésére alkalmasok hangolni. De viszont a kóros jelenségek más irányban erősen accentuálódtak. Az a több százezer hiéna, a ki a nép megélhetését itt-hon veszélyeztette, annak többet ártott, mint az ellenség bevallott kiéheztető és elnyomorításunkra irányuló zárlata.

Szerencsére azonban a nemzeteket a gondviselés nagy életképességgel áldotta meg, s azoknak még mélyen székelő bajai is gyógyíthatók, ha a gyógyításhoz idejében és nem kuruzslók látnak hozzá. Ebben a tételben felhívás rejlik a jobb érzésű és belátóbb hazafiakhoz, hogy tömörüljenek és szervezkedjenek, mert az igazságnak nagy ereje van a gonoszsággal szemben. És erre soha sem volt nagyobb szükség, mint manapság. Ennek a példátlan arányú háborúnak célja a becsületes munkával boldogulók leszorítása a támadók és a jót becsülni még most sem akarók javára. Az bevallottan: a „guerre d'usure». Az emberiség fejlődése szempontjából kívánatos, hogy rosszul számítottak legyen. Minden jel arra mutat, hogy ez nemsokára ki is fog derülni. Óriási természeti adományok, anyagok és erők hevernek nálunk parlagon talajunkban és népünkben egyaránt.

Ezt hirdette már Thessedik Sámuel is. Ő azok bölcs, észszerű, okos és következetes kihasználását sürgette, mint egy látnok. Annak szentelte egész hosszú életét. Az arra való törekvésben látta a hálaadó legszebb és legboldogítóbb imádságot a jóságos Istenhez, a világ létének és boldogulásának legfőbb okához. Ennek felismerése az emberiségre nézve nagy áldás volt mindig. Most is csak abban bizhatunk, mert a gonosz rombolással és pusztítással szemben, a harmóniát egyedül a becsületes, lankadatlan hatás, a nagy conceptiójú céltudatos alkotás és a minden irányú bizakodó gyarapítás szelleme állíthatja helyre.

Gaal Jenő.

A magyarság népesedéspolitikai érdekei.

1. Népesedésbeli érdekeinkkel tisztában lenni nem nehéz dolog. Kicsiny, heterogén népekkel körülvett, nyelvünkért, nemzeti fennmaradásunkért, államiságunkért, anyagi iobb létünkért, szóval jövőnkért erős és folytonos küzdelmekre ráutalt nép vagyunk. Európa és a világ nagy nép- és nyelvcsaládai, illetőleg nemzetei között tehát az az érdekünk, hogy számszerűleg minél jobban megerősödjünk és minél kevésbé gyöngüljünk meg.

A nemzetek és fajok megerősödésének pedig *conditio sine qua non*-ja a megfelelően erőteljes népesedés.

Ez az igazság pedig különösebb és még fokozottabb jelentőséggel bír a kis nemzetekre nézve. Ezeknél a népesedés megfelelő alakulása sokkal inkább életkérdés aránylag rövid korszakokon keresztül is, mint a nagytömegű népeknél. Ha nem szaporodunk kellően, ha elmaradunk a népek és fajok szaporodási versenyében, ha a nyelvünket anyanyelv-ként beszélők népesedési aránya leolvad és nem kerekedik felül a nemzetiségek ilyenmű fejlődési arányán, akkor a haldokló népfajok sorába léptünk mi is, mint annyi sok más, velünk rokon nép a történelem folyamán.

Szóval erőteljes népesedés, nemzeti fajunknak úgy abszolút, mint viszonylagos értelemben való számszerű megizmosodása a mi életérdekekünk.

Ennek a nagy nemzeti érdeknek, t. i. az erőteljes népesedésünknek megvalósulását biztosító előfeltételeknek gyökerei mélyen belenyulnak azonban népünk úgy magán-, mint közéletének talajába. Az okok, okozatok és összefüggések hatalmas láncolatát bogozhatjuk ki, ha ezen elmélkedünk.¹⁾

E helyütt a magánélet köréből csak azt az alapvetően nevezetes szempontot ragadom ki az erőteljes nemzeti népesedés előfeltételei közül, hogy a *család* megfelelően teljesítse a maga fajfentartó hivatását, hogy

---

¹⁾ Ebbeli gondolatmenetemet különösen »A népesedés« című könyvemben (Budapest. Politzer. 1905, 541. l.) igyekeztem kifejteni.

t. i. *elegendő* számú gyermekeket adjon és neveljen fel a hazának.¹⁾ Ethikai színvonalú kötelességtudást és nem kis részben hygienikus kulturát is tételhez fel ez modern viszonyok között.

Az előfeltételek gyökerei azonban tovább ágaznak az egyén és a család szaporodásbeli magatartásán túl és mélyen belenyulnak a közgazdasági élet talajába is.

Nem elég tehát az *egyéntől* várni mindent a népesedéspolitika terén. Annak a magyar népnek, melynek erőteljes számbeli fejlődését kívánjuk, gazdasági, még pedig nemcsak a belső, hanem a nemzetközi vonatkozású gazdaságpolitikai téren is a hóna alá kell nyulni.

Az erőteljes nemzeti népesedés érdekeinek megfelelő számú gyermek és család kérdésével való foglalkozást más alkalomra tartom fenn magamnak és ehelyütt a *népesedés gazdaságpolitikai alapjairól* szólok pár szót. Annál is inkább teszem ezt, mert minálunk éppen a gazdaságpolitikai közvélemény az, a mely a legjobban hiányzik közönségünknel és politikai életünkben egyaránt. De nem is csoda, hiszen gazdasági önállótlan-ságunk mindenre inkább alkalmas, mint arra, hogy gazdaságpolitikai érzéket neveljen.

2. A nemzeti népesedéspolitikának valóságos és nem frázisos értelemben vett alapul csak olyan gazdasági politika szolgálhat, mely nagymértékben elő tudja mozdítani azt a célt, hogy országunkban minél több és a jelenleginél nagyobb számú ember találjon a mai tömegigényeknek megfelelő, állandóan s nemcsak kivételesen feltalálható megélhetési és boldogulási alkalmakat, hogy ily módon minél többen alapsanak közöttünk családot és minél kevesebben vegyék kezükbe a vándorbotot, hogy a mai tömegigényeknek megfelelő boldogulásukat máshol keressék.

Nemzeti népesedéspolitikánknek tehát csak olyan közgazdasági politika lehet igazán az alapja és támogatója, a mely azokat a bajokat, a melyek a mi népességünk erőteljes szaporodását hátráltatják és megakasztják a legjobban és legvalószínűbben kiírhatja.

Ehből a célból legelőször is arra a kérdésre kell megfelelnünk, hogy a mi nemzeti népesedésünk jelenlegi állapotában melyik baj volt az, a mely — a háborútól eltekintve — erőteljes népszaporodásunkat *leginkább* gátolta. A felelet egyszerű: az, a mely elsősorban *számbelileg*, másodsorban pedig *minőség tekintetében a legnagyobb népességbeli veszteséget okozta nekünk.*

Ez a baj pedig a kivándorlás. A kivándorlás okozta nemzeti népességünk állományában a számszerint legnagyobb tömegű honfitársunk

¹⁾ Erről szól: »A család és a magyarság« című dolgozatom. Budapest-Grill. 1908.

elvezését. Minőség tekintetében pedig ugyancsak a kivándorlás okozta a legnagyobb kárt népességünk összetételében, mert a fizikailag erősebb és egészségesebb, legvállalkozóbb szellemű, legmunkabiróbb, családalapítására, fajunk megsaporítására legalkalmasabb fiatal korosztályúak óriás tömegét vonta el tőlünk. A kivándorlás folytán népességünk összetétele jelentékenyen megromlott ekként, mert a fiatal és családalapításra alkalmas korosztályok aránya fogyott meg jelentékenyen a többivel szemben, a minek nemzeti szaporodásunk menetét csökkentő hatása minden ily kivándorló távozása után még hosszú ideig megnyilvánul a jövőben is.

A gyermekszám mesterséges korlátozásának számszerinti tömeghatása nálunk még messze elmarad a kivándorlás okozta nemzeti elvesztés mögött.

Ezenkívül az egyke nem olyan túlnyomólag gazdaságpolitikai orvoslással gyógyítható népesedési betegség. Míg ugyanis a kivándorlás a keresni és dolgozni vágyó szegény emberek tömegének a symptomája, addig az egyke nem a szegényeknek, mint inkább azoknak a népesedési betegségük főleg, a kik a már meglevő vagyont, vagy életmódot féltik a sok gyermektől. Az egykét követők nem keresnek új és jobb munka- és megélhetési alkalmakat, mint a kivándorlók. Ellenkezőleg. Ők a már meglevő gazdasági és jövedelmi helyzetet, illetőleg életmódot védik önzően a nagy gyermekszámmal szemben. Az egyke tehát nem a nagy tömegeknek való munka és megélhetési alkalmakat nyújtó átfogó gazdaságpolitika és közgazdasági fejlődés útján gyógyítható népesedési betegség, mint inkább olyan baj, melyet sokkal inkább pszichológiai és ethikai aprólékosabb veletörődéssel kell leküzdeni.

Az egyke kényesebb, localisabb, egyénibb kezelést igényel, mint a kivándorlás, mely utóbbinak erősebb, nagyobb szabású orvoslásra van szüksége, de a melylyel azután sokkal biztosabban is gyógyítható.

Népesedésünk harmadik nagy betegsége gyanánt a nagy gyermekhalandóságot kell megemlítenünk. Ez a legtöbb áldozatot követelő népesedési baj kétségtelenül szintén összefügg bizonyos gazdasági állapotokkal és szempontokkal is, gyógyítását azonban még kevésbé mondhatjuk elsősorban a nemzetközi vonatkozásokkal bíró gazdasági politika feladatköréhez tartozónak.

Hogyha tehát nemzeti népesedésünknek három főbetegségét: a kivándorlást, az egykét és a nagy gyermekhalandóságot vizsgáljuk és egymás mellé állítjuk, lehetetlen észre nem vennünk, hogy ezek közül az első, t. i. a kivándorlás az, a melynek a legtöbb köze van a nemzetközi vonatkozású gazdasági politikához és a melynek gyógyítása leginkább igényli a népességünk százezres és milliós tömegeire kihatni

tudó, tehát országunk egész közgazdaságát felrázó gazdasági politika orvosságát.

3. Ha most már komolyan vizsgáljuk azt a kérdést, hogy milyen közgazdasági politika lehet az, a melylyel gyökeres orvosság gyanánt léphetünk fel a kivándorlás, helyesebben a nálunk katasztrophális mérveket ölteni kezdett kivándorlás, illetve annak megújhódása ellen, akkor becsületes őszinteséggel kell kimondani ebbeli meggyőződésünket legnagyobb nemzeti érdekünknek a magyar faj erőteljes népesedésének biztosítása és számbeli decadentiájának elhárítása szolgálatában, tekintet nélkül minden pártpolitikai és socialpolitikai opportunitásra és tekintet nélkül arra, — a publicistikában sajnos igen sokszor preoccupáló szempontra, — hogy állásfoglalásunk melyik és milyen tényezők tetszésével fog valószínűleg találkozni.

A kivándorlási problema megdöbentően komoly méreteit a háborút megelőző években eléggé láthattuk. Százezerszámra vesztettük el fajunk legerőteljesebb emberanyagát. Az első kivándorlók kétségkívül a visszavándorlás gondolatával és szándékával vették kezükbe a vándorbotot. Természetesnek vettük, hogy úgyszólván minden kivándorlónk, a ki boldogul és el nem pusztul odakünn, majd visszajön egyszer. Ezt az állapotot nevezhetjük kivándorlásaink első pszichológiai stadiumának: kivándorlás megtakarított pénzzel való visszavándorlás céljából.

Valóban sokan jöttek vissza jelentékeny megtakarításokkal. Még többen küldöttek haza véres verejtékkel megkeresett jelentékeny számú milliókat, úgy hogy a verejtékkel megkeresett pénz szinte csodákat művelt itthon. Cserepes házak léptek a szalmakunyhók helyébe, rohamosan felszökött a föld ára az »amerikás« falvakban, a kerges tenyérrel szerzett pénzből visszafizették az uzorakölcsönöket. Szóval népünk sok legerősebb és legegészségesebb százezreinek az angolszász társadalom javára végzett nehéz munkájából itthon is hatalmas pénzforrás fakadt.

Ennek a jelenségnek látása azt a véleményt váltotta ki azokban, a kik hitvány üzleti szempontból nézték csupán ezt a kérdést is, hogy a kivándorlás voltaképpen nem is baj, mert annyi haszonnal is jár vég-eredményben.

Az ilyen gondolkozással szemben nincs mit vitatkoznunk. Ezek az urak nem érzik azt, hogy élő nemzeti anyagunknak, a népességnek megfogyása és összetételében való megromlása a kivándorlás okozta antiselectio folytán semmiféle pénzzel, semmiféle „fizetési mérlegünk megjavításával“ le nem mérhető.

De mindettől eltekintve, a kivándorlás emez első pszichológiai stadiumában is kivándorlóinknak csak egy része, még pedig egyre csökkenő arányú része tér vissza hazájába. A másik rész nem tér vissza, vagy

azért, mert künn meghal, vagy körülményei megakadályozzák ebben, vagy pedig azért, mert nem is akar visszatérni többé, mert egyre inkább otthonosan érzi ott künn magát.

A mikor a visszatérni nem akarás már erősebb gyökeret ver kivándorlóink tömegében: ezt az állapotot a kivándorlás *második* psychológiai stádiumának tekinthetjük.

Oly nagy arányú kivándorlásnak, mint a milyen a miénk is, természetes sorsa, hogy belelépjen ebbe a második stádiumba. Csupán az első kivándorló generatio olyan természetű, melynél ez az említett első psychológiai stádium, a visszatérés gondolata feltétlen túlsúlyban van. A második generatio, a később kivándorló rétegek másként gondolkoznak már. Azért naivitás volt az a nálunk általánosan elterjesztett nézet, hogy minden kivándorló mindig vissza fog és vissza akar majd térni és hogy ennek folytán a kivándorlás afféle állandó pénzhazaküldő nemzeti alkalmatosság lesz mindig.

A háború előtt már tapasztaltuk, hogy egyre több és több kivándorló nem akart többé visszatérni és hogy egyre többen és többen viiték magukkal, vagy hozatták maguk után a családjukat is. Egyre több nő és gyermek vándorolt ki az Amerikában letelepedett s ott keresetben levő férfiak után és egyre inkább tapasztalható volt a psychológiai változás a kivándorlás céljában. Mihelyt kivándorlóink künn családot tudnak alapítani, akkor egyúttal otthont is találnak az új világban, melyet egyre nehezebben — a künn született generatio pedig már szinte semmi áron sem — akarnak felcserélni ismét a régi hazával, melytől mindjobban elszoktak már.

Ne áltassuk magunkat afféle hiu reményekkel, hogy a háború alatt tapasztalt ellenszenv, türelmetlenség az amerikai lakosság részéről valamennyi künn levő honfitársunkat visszavándoroltatja majd.

Ellenkezőleg. Attól lehet tartanunk, hogy a háború után ismét hatalmasan ki fog újulni a kivándorlás, mert azok a gazdasági és psychológiai okok, melyek azt felkeltették és táplálták új és megszorított változatokban fognak előáradni a háború utáni esztendőkből, a mikor a háború terheit, adósságait kell liquidálnunk és megnehezedett életküzdelemben, megnövekedett adóteherrel, szertelenbe csapó drágasággal és anyagiánnyal kell széles néprétegeinknek küzdeniök.

Naivitás azt is hinni, hogy annyi socialis segítséget tudunk nyújtani, hogy annyi embert tudunk földbirtokhoz juttatni a törvényhozás útján, hogy ennek folytán ne csak kivándorlottainknak többsége jöjjön vissza, hanem a kivándorolni akarók többsége itthon maradjon. Teljes őszinteséggel és bátorsággal szembe kell néznünk e részben a helyzet igazi valószínűségeivel és minden önámítás nélkül tisztában kell lennünk

azzal, hogy akkor, a mikor milliányi tömegeink vannak a tengeren túl és valószínűleg hasonló tömegek körében ébred fel ismét a vágy előbb-utóbb, hogy azok példáját kövessék, hogy akkor csak igen kis hányad lehet az, a melyet a törvényhozás intézkedése, vagy bármely államférfiú socialis programmja birtokkal tud ellátni.

Tisztában kell lennünk tehát a szürke igazsággal, hogy pusztán és főleg csak *socialpolitikai* eszközökkel itt nem lehet segíteni. Már pedig a mi lehetőségeink és vezető embereink eszmeköre főleg csak a szűkebb értelemben vett socialpolitika keretében mozognak, szemben a nagyobb elhatározásokat igénylő, de nagyobb lehetőségeket is biztosító nemzetközileg is souverain gazdasági politikának nemzetgazdaságunkat fejlettebb stádiumba juttatni, egyoldalúságából gyökeresen kiemelni és szolgáltató képességét megsokszorozni alkalmas eszközeivel.

Nézzük tehát, hogy milyen az a magasabb igényű közgazdasági politika, melyet nemzetünk nagy népesedési érdekei igényelnek?

4. A felelet erre az életbevágóan fontos kérdésre nem lehet más, mint az, hogy a nemzetünk nagy népesedés-politikai érdekeit is valószínűleg biztosító gazdasági politika csak olyan gazdasági politika lehet, a mely itthon tudja marasztalni és egyszersmind a modern igényeknek megfelelő módon el is tudja látni az eddig kivándorló hajlamú tömegek túlnyomó többségét, szóval a mely a kivándorlás nagy nemzeti vérvesztését el tudja háritani.

Ezt a célt pedig csak az a gazdasági politika érheti el, a mely a kivándorló népességet idegenbe vonzó körülmények közül, tehát azok közül a munka-, megélhetési és boldogulási alkalmak közül, a melyek népünket Amerikába vonzzák, nálunk itthon is megteremt legalább annyit, amennyi a mi kivándorló, vagy kivándorlás veszélyében forgó népességünk számára szükséges.

Ezzel a socialis szükségességgel szemben teljesen meddő dolog úgy okoskodni, hogy itthon is sok munkáskézre volna még szükség, tehát ebből a szempontból érthetetlen a kivándorlás. A dolog nem így áll. Az ilyen okoskodással legfeljebb korholjuk a kivándorlót, de e mellett hamis, logikai vágányra is lépünk. Abból ugyanis, ha azt a kétségtelen dolgot állapítjuk meg, hogy a kivándorlás miatt, vagy mellett itthon igen gyakran munkáshiány konstatálható, legfeljebb azt a következtetést vonhatjuk le, hogy kivándorlásunk indokolatlanul nagy arányúvá nőtt, — de ezzel még korántsem állapíthatjuk meg azt, hogy a kivándorlást megfelelő új munka- és megélhetési alkalmak teremtésével ne lehetne és ne kellene orvosolni. Ha ugyanis népünk az itten található munkaalkalmak dacára kivándorol, ez csak azt jelenti, hogy a kivándorló másféle, az ő szemében előnyösebb és az ő igényeinek megfelelőbb munka- és

megélhetési alkalmakat keres. Tehát ilyen kellő számú új munka- és megélhetési alkalmakkal kell gazdasági politikánknak az országot meggazdagítani, ha a kivándorlás bajának egyedül gyökeres orvosságát akarja komolyan — és nem csak frázisos ígéretben — megadni.

Ilyen természetű munkaalkalmakat pedig *ilyen* nagy mennyiségben csak hazai termelésünknek több oldalává, egyetemesebbé válása, vagyis országunk kellő fokú industrializálódása és mezőgazdaságunknak csakis az ennek kapcsán elérhető jóval nagyobb intenzitása biztosíthat.

A gazdasági okokból kivándorló ugyanis nemcsak azért vándorol ki, mintha itthon egyáltalán nem volnának munkaalkalmak, hanem főleg azért, mert künn neki megfelelőbb munkaalkalmakat vél felfedezni. Ily megfelelőbb munkaalkalmaknak pedig azokat tartja a kivándorló, melyeknél nemcsak nagyobb napi- vagy hetibért érhet el, hanem amelyek állandóbban és mintegy koncentrált munkapiacban állanak rendelkezésére, mert csak az ilyen munkaalkalmak nagy tömege nyújtja a kivándorlók nagy tömege részére az átlagosan magas állandó keresetnek és megtakarításnak erős valószínűségét.

Igaz, hogy kivándorlóink — kiknek túlnyomó része falusi, mezei foglalkozásban nőtt fel — hazai mezőgazdaságunk körében is olykor igen szép munkabéreket érhetnek el. Csakhogy a mi mezőgazdaságunk ily magas munkabéreket nyújtó munkaalkalmai nincsenek meg és nem is lehetnek még megközelítően sem elegendő mennyiségben ahhoz, hogy egy oly nagyszámú milliós tömeget, mint a melyet kivándorlóink alkotnak, állandóan és rendszeresen oly magas munkabérekkel lásson el, a milyent az az ipari és bányászati munkaalkalmakban talál meg odakünn. Eltekintve attól, hogy a nálunk tényleg elérhető és megadható mezőgazdasági munkabérek színvonalát (itt természetesen a háború alatti munkabéreket nem érthetjük, mert azok egészen különleges conjuncturákon alapulnak a békeidőbeliekkel szemben) erősen lenyomná az, ha a tőlünk kivándorlott embertömeg itthon volna és ugyancsak ezekre a mezőgazdasági munkaalkalmakra volna ráutalva, a mi túlnyomólag extensiv mezőgazdaságunk normális, nem háborús esztendőkből csak időszakonként adhat magasabb munkabéreket. Ezeket is többnyire csak ott, a hol a gazdaságok túlnyomó részéhez képest kivételesen intenzívebb az a mezőgazdasági üzem. Tehát csak az évnek bizonyos szakáiban és mezőgazdasági üzeinknek csak kivételes kisebbségében és főleg csak az ország egyes részein van meg a kivándorló tömeg igényeinek megfelelő mértékű és a mi még fontosabb: az egész esztendőn át állandóan felfedezhető magasabb munkabér. De hogy is lehetne ez másként minálunk, egy olyan országban, melynek népessége túlnyomólag az extensiv mezőgazdaságból kénytelen megélni ma is és a melyben a modern

nagyipar és belterjes földművelés csak igen szerény arányokban van még képviselve?

5. Ezek előrebocsátásával most már megfelelhetünk arra a kérdésre, hogy milyen irányú gazdaságpolitikára van szükségünk a végett, hogy nemzeti népesedésünk legnagyobb betegségének és erőteljes szaporodásunk legnagyobb meghiusítójának: a kivándorlásnak átkát megszüntessük? Olyan gazdasági politikára, mely legalább is az ország ipari fogyasztásának megfelelő terjedelmű modern hazai ipart teremt és ezzel egyidejűleg legbiztosabb bázisát adja meg országszerte mezőgazdaságunk intensivebb stádiumba jutásának.

A mai modern viszonyok között nagyarányú kivándorlás ugyanis csakis őstermelő agrárterületekről történik, még pedig a nagyipari centrumok felé. Az ipari centrumok az ipari munkaalkalmakat képviselő modern városok vonzzák magukhoz a külterjes mezőgazdaság vidékeinek vállalkozó szellemű, keresni vágyó népességét. Így van ez az egész modern világban. A falu népe az általa igényelt munka- és kereseti alkalmakat nyújtó ipari góczpontokba húzódik. Ez a modern termelési technica és capitalismus általános jelensége.

Ebből következőleg azokban az országokban és országrészekben, a melynek megfelelő számú és befogadókerejű ilyen ipari góczpontjai vannak, nincsen számbavehető kivándorlás, mert az ilyen iparos országokban a nagyipar és tőke népesség-felszívó ereje legfeljebb belső vándorlásokat okoz, vagy kívülről még ezenfelül a munkakeresők nagyobb arányú bevándorlását is idézi elő.

Nagyarányú kivándorlás ezzel szemben azokban az országokban van és válik chronicus bajjává, a melyeknek nagy tömegeire már erős vonzó és felszívó hatást gyakorolnak a capitalisticus modern nagyipar és bányászat munkát adó góczpontjai, csakhogy a melyek ennek daczára nélkülözik még és nem tudták még belföldön megalkotni az e fajta megfelelő számú és erejű ipari góczpontot. Az ilyen országok népessége nem vonulhatván megfelelő számú és szolgáltató erejű iparcentrumokba a saját hazájában, külföldön keresi fel azokat, abban az országban, a hol arra alkalma nyílik. Átlépi tehát a határt, elmegy a tengeren tulra. Minthogy pedig Amerika ipari góczpontjai nyújtják a legtöbb és legkecssegtetőbb ily munka- és kereseti alkalmat a modern tömegek igényei számára: Európa extenzivebb vidékű agrárnépessége odatódul. Ez a nagy tömegek kivándorlásának alapvető közgazdasági oka, a melyen mit sem változtat az a további körülmény, hogy e mögött az alapvető közgazdasági főok mögött miféle pszichologiai tényezők is működnek még közre az egyes kivándorlók lelkében.

E miatt az alapvető fő közgazdasági ok miatt van nagy kivándorlás Magyarországból, Lengyel-Oroszországból s a Balkánról és e miatt nincs számottevő kivándorlásuk, hanem inkább bevándorlási többletük van Európa nagy iparú országainak Német-, Francia-, Angolországoknak stb.

De talán a legérdekesebb példát Ausztria különböző tartományai nyújtják ebben a tekintetben. Ausztria nagyiparú országainak (pl. Csehország, Alsó-, Felső-Ausztria, Stájer stb.) nincsen számottevőbb kivándorlásuk, egyoldalubban agrár-, illetve iparban szegényebb országainak (Galiczia, Istria, Dalmácia) kivándorlása ellenben annál hatalmasabb arányokban nyilvánult meg.

Népesedési politikánknak e szerint biztos diagnózis és biztos orvoslási eszköz ismerete áll rendelkezésére a kivándorlás kérdésében.

Kivándorlásunk betegsége, nagymértékű megújulásának a háború után is fenyegető veszedelme meggyógyítható, de korántsem azokkal a megszokott eszközökkel és hatáskörrel, a mellyel eddigi gazdasági politikánk rendelkezik. Ilyesmivel ne is ámitsuk magunkat. Hiszen gazdaságpolitikailag a valóságban még nagykorúak sem vagyunk, valódi souverain magyar gazdaságpolitikától tehát legfeljebb tartalom nélküli frázisként beszélhetünk államunknak e részben való jelenlegi megszorított hatásköre mellett.

A kivándorlás megszüntetésére, felújulásának elhárítására nálunk is az egyedüli mód a megfelelő terjedelmű modern hazai ipar megteremtése, melynek kialakulása mezőgazdaságunk intenzív ágainak fejlődését természetesen vonja maga után. A belföldi iparos és városi lakosság ugyanis az intenzív mezőgazdasági ágaknak a legbiztosabb, kedvezőtlen külkereskedelmi és versenybeli konjunkturák által el nem ragadható piacza, a helyben levő belföldi ipar pedig a mezőgazdaság leghatalmasabb segítője és nyersanyagainak legnyereségesebb értékesítője.

Hogyha saját belföldi iparunk olyan méretűvé fejlődik, mely jelenleg kivándorló népességünket itthon bírja állandóan, az év minden szakában nagy tömegben nyújtott ipari és hasonló jellegű munka- és kereseti alkalmakkal ellátni, akkor meg van oldva a kivándorlás elhárításának problémája. Hiszen a kivándorlók tulnyomó többsége ezekért az ilyen természetű kereseti és munka alkalmakért megy Amerikába s nem pusztán „beteges kivándorlási hajlamból.”

Ha ilyen mértékű hazai ipart tudunk fejleszteni, akkor kivándorlásunk éppen úgy megszűnik, mint a hogy Európa többi iparos országainak sincsen, vagy industrializálódása kapcsán megszűnt, a saját nagyobb mértékű kivándorlása és a hogy nincsen számottevő kivándorlás orszá-

gunknak ama néhány kivételes pontján sem, a hol számottevőbb nagyipari telepeinek vannak. Ilyen méretű hazai iparfejlesztésnek pedig megvannak a biztos feltételei nálunk.

Ha nem is gondolunk arra, hogy pl. az u. n. nehéz iparban annyira fejlődhessünk, mint a szénben és vasban gazdag Németország, Anglia vagy Belgium, népesedés politikai szempontból untig megfelelő terjedelmű belföldi nagyipart igényelne hazai ipari fogyasztási szükségleteinknek a belföldi termelés által való ellátása, vagyis a belföldi fogyasztópiacnak a belföldi termelés számára való biztosítása. Hiszen ma Ausztria nagyiparának — igen szerény számítással nézve — legalább egy harmada a magyar ipari fogyasztópiaczból él. Ausztria ipari üzemeinek iparos társadalmának, munkásainak, vállalkozóinak egy harmadrésze hozzátartozóival, családtagjaival együtt abból él, a mit mi iparcikkekért kiadunk a saját belföldi fogyasztásunkban. Ausztria ipari munkásainak és hozzátartozóinak tehát jó egyharmadrészét mi tartjuk el, és mi tesszük lehetővé, hogy azok otthon saját országukban kapjanak munka és megélhetési alkalmakat, mialatt saját vérünkéből való véreink számára ezt biztosítani elmulasztjuk és ezek kivándorolnak és elvesznek miránk nézve. Képzeltető-e az Ausztriával való gazdasági közösségnek olyan előnye, mely nemzeti népességünk eleven anyagának e megfogyásáért minket kárpótolni tudna? Ennek a helyzetnek népesedés-politikai szempontból való szomorú oldalát semmiféle kendőző okoskodással nem lehet letagadni.

Gondoljuk csak el, hogy Austria ipari munka- és megélhetési alkalmainak — tehát annyinak, mely legalább is a mi gyarmatállapotunkra támaszkodik — harmadrésze hozzánk, a mi hazánkba telepítődnék át többletként ahhoz, a mi már meg van. Mi volna ennek a népesedés-politikai következménye?

Nem kevesebb, mint milliókkal több magyar honpolgár és a munkás, családalapító legerősebb fiatal korosztályok nagyobb aránya az országban.

Ilyen megfelelő terjedelmű hazai ipar és ennek nyomán fejlődő intensivebb mezőgazdaság azonban csakis gazdaság- és vámpolitikai önállóság alapján gondolható el. E nélkül az osztrák iparnak vagyunk fogyasztópiacza, melynek versenybeli tulsúlyával szemben a mi saját fogyasztópiacunkat ellátni bíró hazai ipar sohasem fog kifejlődhetni már a kellő védelem megadásának lehetetlensége miatt sem.

Tulnyomólag ma is csak egyoldaluan az extensivebb mezőgazdasági termelésre utalt gazdasági állapotunk és az osztrák iparnak mirajtunk háromszáz évnél régebben gyakorolt monopoliuma nem egy panaszt jelentett és jelent számunkra. Ezzel szemben nagyon sokan nagyon

sokat beszéltek már közéletünkben — akár meggyőződésből, akár politikából — a mérleg másik oldaláról is. De azt a legfőbb népesedéspolitikai szempontot, melyet gazdaságilag függő és egyoldalú állapotunk éppen most a modern kapitalizmus és népmozgalmak korszakában jelent számunkra, szinte alig veszi észre társadalmunk. Ez pedig nem más, mint az, hogy Austriával való gazdasági közösséget és ennek folytán Ausztria ipari monopoliumát, kivándorlóink százezreinek és millióinak rendszeres elvesztésével és ennek folytán erőteljes nemzeti szaporodásunk meghiúsulásával, a minket környező heterogén népfajokkal szemben a népesedés versenyében való lemaradásunkkal, vagyis éppen fajunk jövőjének és fennmaradásának akadályozásával fizetjük meg. Jogos szörnyűséggel gondol minálunk mindenki a világháboruban szenvedett vérvesztésünkre, hogy mennyire megfogyasztja az fajunkat, mely amugy is kisebb és gyöngébb annál, mint a hogy szeretnők. Ezzel szemben azonban alig gondoljuk meg, hogy a kivándorlás rendszeres embervesztése még sokkal több honfitársunktól foszt meg mint a háború.

Pedig a magyar faj életének, jövőjének, a heterogén népfajok közé fel nem szivódásának, be nem olvadásának biztosítéka csak akkor van meg, ha az a kis százalék vagy százalékhányad, a melyet Európa népei között, illetve az emberiségben képviselünk, nem kisebbedik, hanem nő. Nagy, sokmillió népfajok kiállják számarányuk nagyobb ingadozását is a népesedés versenyében. Mireánk nézve minden mást megelőző életkérdés azonban, hogy számarányunk sem itthon, sem a környező uépekkel szemben meg ne fogyjon. Számarányunk fogyása a mi kicsiny exponált fajunkra nézve az elenyészés, államunkra és nemzetünkre nézve a szétesés útja és kezdete.

Sokat beszélünk gazdaságpolitikai helyzetünk megváltoztatásáról vagy meg nem változtatásáról mindenféle vonatkozásban, de ennek a kérdésnek népesedéspolitikai szempontból legnevezetesebb vonatkozásait alig halljuk emlegetni. Pedig a népesedés szempontjai, ha valahol, ugyanálunk, a nemzeti élet és fennmaradás szempontjai is: Ebbeli érdekeinket tehát nem lehet csupán a „közgazdász“ vagy napi politikus szürke szemüvegén nézni, azokat át is kell éreznünk valamennyiünknek. Teljes átérzésükhöz pedig teljesen magyaroknak kell lennünk, különben hiányozni fog az irántuk való érzékünk. De ilyen, fajunkért aggódó magyar világnézeten keresztül tisztán és világosan alakul ki azután abbeli meggyőződésünk, hogy érdekeinknek megfelelő arányú nemzeti népesedéspolitikát megvalósítani gazdaságpolitikai souverain berendezkedésünk nélkül lehetetlenség.

Balás Károly.

Közlemények és ismertetések.

Elmélet nélkül.

Gazdaságpolitikai tanulmányok. Irta ifj. Leopold Lajos. Budapest, 1917. 222. l.

Leopold Lajosnak sociológiai tanulmányait, különösen „A presztizs“ című könyvét ismeri az olvasó. Mindig rendkívül érdekes, néha bizar; mindig tanulságos, néha önmagának ellentmondo. Ugyanezek a tulajdonságok jellemzik mostani gazdaságpolitikai tanulmányait is, amelyek különösségét az is emeli, hogy különféle időkben jelentek meg cikkei, amelyekhez a világháború tanulságát hozzá alkalmazta.

Első tanulmánya „A munka“ címmel az aratógépekről szól. Cikke 12 éves, mert 1906-ban íródott, de újkeletű végszava teljesen igazolja azt a nagy fontosságot, amelyet az aratógép terjedésének szerző úgy gazdasági, mint sociológiai szempontból tulajdonított és amelyet kitünő szemmel meglátott. „Eredmények“ című rövid fejezete egyike a legszobesebben megírt közgazdasági fejtegetéseknek.

Második tanulmányában „A föld“ cím alatt „A kisbirtok eszményítőit“ támadja, ezek között e sorok íróját is. Álláspontja itt az, hogy az általa úgynevezett »Parcella« hivei a morfológiát a földbirtok kérdésében fölébe helyezik az üzemi kérdésnek, ennél fogva a kistulajdont protegálják a helyett, hogy a nagyüzemek természetes előnyeit domborítanák ki. Szerzőnk érvelésében itt is sok csábító és meglepő van. Nyugodtan merem azonban éppen a háború tapasztalatai alapján állítani, hogy soha még ily kevésbé nem volt igaza. Először is az újabb német tudományos kutatások azt mutatják, hogy a jól vezetett kisbirtok belterjességében fel tud érni a nagybirtok termelőképességével, másodszor pedig a háború maga irtózatossá tett tanubizonyságot a mellett, hogy a földbirtok megosztása nemcsak morfológia kérdése, hanem az ember ittmarasztalásnak és emberterjeszkedésnek kérdése is; ez pedig fontosabb minden üzemi kérdésnél.

Ezért nagyon kívánatos volna, ha Leopold ebből a szempontból újra elléptetné maga előtt régi állításait és akkor meglátná, hogy az úgynevezett »Parcella« hivei közül senki nincs abban az egy-

oldalúságban, a melyet ő szemükre vet, hogy tudniillik ne látnák be, hogy a gépculturára szükség van és ne ismernék el, hogy a nagybirtoknak is meg van a maga nagy hivatása. De a tanulság viszont az, hogy nálunk a nagybirtok aránya oly igazságtalanul rossz és evvel szemben az emberterjeszkedés oly igazságtalanul szűk, hogy ezt a háború után így hagyni annál kevésbé lehet, mert hiszen a kötött birtokok nagy része egyenesen ellensége az emberszaporodásnak és a mézőgazdasági belterjességnek is. Nézze meg Leopold *Kenéz* könyvének statistikáját és látni fogja, hogy éppen ezeken a birtokokon legkevesebb az állat és legkevesebb a lokomobil. Ez tehát nem „egy lélektani spekuláció behálózása“ (65. oldal), hanem az igazság.

„A tőke“ címmel a szinlelt capitalismusról beszél. Megfigyelései itt kitünőek, azonban azt hiszem, a dolgozat elméleti része erősebb, mint annak gyakorlati keresztülvitele. Szeretném, hogy oly olvasók is, kik magát a könyvet nem olvassák, megismerjék következő kitünő mondását: (117. oldal) „A bankszerű és hitelegyleti váltóleszámitolásnak is csak $\frac{1}{3}$ -a esik budapesti intézetekre. Mindebből kialakul a diagnosis: a tőkés fejlődés mindkét gépháza, a pénz- és ipari concentráció csak Budapesten működik, a vidéken a capitalismusnak csupán pénzforgató gépezete zakatol, az ipari concentráció szerkezetében ott valami fontos csavartörésnek kell lennie, mert a gépezetnek ez a része áll. Ez a csavartörés: a vidéki tőke ipari hitének, capitalistikus meggyőződésének hiánya“. Hozzáteszem, hogy már a következő oldalon (119. oldal) a következő még szebb szavakat olvasom: „A francia költő szavát variálva azt mondhatjuk, hogy a legtöbb magyar gyári munkás egy húsz éves holt parasztfiút hordoz szívében“. Azt kérdezem erre, hogy nem volt-e igazam, mikor fentebb a „Parcella“ nevében szerzővel magával szembeálltam?

„A parasztyermek és a tehéntej“ című értekezése nagyon érdekes, gondos helyi megfigyelésen nyugszik, vagyis azon, amit régóta ajánlunk a sociológia és a közgazdaság minden kutatójának elengedhetetlen kiindulási pontként. Következtetései ma nem actualisak.

E sorok írója legtöbb könyvét a kivándorlás kérdéséről írta és ennél fogva azt merem állítani magamról, hogy ebben a kérdésben az irodalmat jól ismerem. Nyugodtan vállalom tehát azért az állításomért a felelősséget, hogy „A visszavándorlás mérlege“ című tanulmány maga rövidségében tökéletes képét adja az Amerikából koronként meginduló és visszatérő mozgalomnak. Húsz esztendővel ezelőtt „Az amerikai kivándorlás“ című könyvemben azt mondtam, hogy New-York olyan, mint egy nagy szivacs, melyre, mihelyt a nyomor ökle ráüt, szétnyomja a benne levő embertömeget és elsősorban a legkésőbb

beszivódott kivándorlókat. Ugyanez a thema van kitünő világításban kifejtve amerikai adatszerzők adalékai alapján Leopoldnak ebben a kis tanulmányában, amely 1908-ban akkor íródott, a mikor a legtöbben azt hitték, hogy egy nagy állandó amerikai visszavándorlás áll előttünk. Szerző kitünő szemére vall, hogy már akkor belátta azt, amit e sorok írója is hirdetett, hogy merőben ideiglenes hullámról volt szó, mely ismét vissza fog fordulni. Így is történt. Szerzőnk itt is néhány sort ír hozzá a háború tanulságairól. E néhány sor gyönyörűen megírt sóhaj-tás, mely kétségeskedő accorddal végződik. Ennek a fejezetnek, melyről most szoltam és mely visszavándorlás kérdését tárgyalja, szerzőnk e címet adta: „Szükségletek“. Ezt époly kevésbé értem, mint a mint igen túlzottnak tartom a 178. oldalon felállított következő, azt hiszem igen nehezen indokolható tételét: „A pénz faképnél hagyta az értékeket, mint waggonjait az elszabadult mozdony. De már közeleg a nagyképűség s a szemhunyorgatás: magyar falu, koplald hozzá a hadimilliókhoz a nemzetközi vásárlóképességet!“ Jobb szerettem volna, ha ez a szép könyv e nélkül a furcsa felkiáltás nélkül marad.

Utoljára emlékezem meg a IV. fejezetről, melynek címe: „Az érték“. A címhez a tartalomnak itt sincs soha köze, ellenben csakugyan érték, ami benne foglaltatik: „A senki Dunája“ című rövid irodalmi mű. Nyugodtan merem mondani, hogy Jókai Aranyembere óta a Dunáról ily gyönyörű dolgot nem irtak. Közgazdasági tanulságán kívül irodalmi értéke akkora, hogy minden olvasó élvezettel szürcsölheti azt.

Hegedüs Lóránt.

A háborús conjunctura elméletéhez.

(H. Mannstaedt: Hochkonjunktur und Krieg. Jena, G. Fischer 1917—46. 1.)

Mannstaedt bonni professor rövid, de annál tömörebb könyve rendkívül világos összefoglaló képet nyújt a conjuncturák elméletéről s annak háborús vonatkozásairól s úgy véljük, nem teszünk vele rossz szolgálatot, ha rövidsége ellenére tartalmát kissé részletesebben ismer-tetjük.

A gazdasági élet a termelés és elhasználás szakadatlan körforgása; e folyamat változásoknak van alávetve, a népesség szaporodásával, a technikai tudományok fejlődésével kibővül, más hatások, például a divat folytán eltolódások jönnek létre benne, az egyik részen való szélesbülés a másik részen megszorításnak felel meg. Magas conjunc-tura alatt a gazdasági élet rendkívüli megbővülését értjük, melyre aztán erős visszahatás következik. Ennek oka először is a hatalmunkon kívül

eső természet különböző hozadéka, így a jó termés. Ennek betakarításához több munkára van szükség, a malmok, pékek, gyárak, forgalmi intézmények feladatai megsokasodnak. A termés feldolgozásához szükséges termelési eszközök iránt szintén nagyobb lesz a kereslet, a munkások bére emelkedik s vásárló erejük mindenféle, egyéb cikkekre is kiterjed. Így a bő termés mind szélesebb területen érezteti hatását. Ha aztán az új épületek, gépek stb. elkészültek s a bő termésre még esetleg rossz termés is következik: akkor a gazdasági élet ismét összehúzódik. A természeti tényező kiszámíthatatlansága a gazdasági hullámzások egyik fő okozója: minél nagyobbak a termés mennyiségében való ugrások, annál lehetetlenebb a gazdálkodás megfelelő lassú beállítása. Ugyanily hatást okozhatnak nagy találmányok is; itt a kiszámíthatatlanság a tőke különböző készségéből ered: néha ráveti magát egy új találmányra, néha nem hajlandó felkarolni azt.

A fellendüléshez szükséges tőkék előteremtése a következőképpen történik: Mondjuk, egy nagyjelentőségű találmányról van szó, mely a termelési költségeket nagyon leszállítja s így gyorsan kell életbeléptetni azt. Ennélfogva a termelő eszközök iparainak, ez esetben a gép s vele kapcsolatos gyáraknak rendkívüli többmunkát kell végezniök. Ha más munkafadataikat nem akarják megszorítani, a többmunka elvégzése csak így lehetséges — új, eddig fel nem használt munkaerőktől egyszerűség kedvéért eltekintünk —, ha az élvezeti árukat készítő munkások egy része eddigi tevékenységétől elvonatik s az említett munkatöbblet elvégzésére használtatik fel. E szerint a termelési eszközök, a tőkejóságok készítése kibővül, az élvezeti cikkek termelése ellenben megszorittatik. Az utóbbiak iránti kereslet azonban nem változott, mert hisz a munkások összmenyisége ugyanaz maradt. E cikkek árai tehát szükségképen emelkednek, gyártóik nyereségtöbbletet érnek el. E nyereségtöbblet pedig megfelel annak a hitel útján megszerzett pénztőkének, melyre a termelési eszközök iparának kibővítéséhez volt szükség. Ha viszont a többmunkához új, eddig parlagon heverő munkaerők használatnak fel, akkor az élvezeti árúk kínálata ugyanaz marad ugyan, de az új munkaerők fokozott vásárló ereje révén a kereslet emelkedik; az eredmény ismét áremelkedés és nyereségtöbblet. A magas conjuncturának megfelelő tőkemennyiség mindig automatikusan válik ki a gazdasági életből: tőkék megtakarítása és tőkejóságok készítése közgazdasági szempontból ugyanazon folyamat két különböző oldala.

A tőkeképződésnek mindig ez az útja. Ha egy állandóan fejlődő közgazdaságot tartunk szem előtt: abban a munkaerők egy része állandóan az élvezeti árúk termelésével van elfoglalva. Hogy pedig ezek termelése tartósan az eddigi mennyiségben legyen folytatható, a munka-

erők másik része a termelési eszközök és előtermelvények iparaiban tevékeny. Az élvezeti árúk termelési költségei — egyelőre eltekintve a tőkekamattól — egyfelől azon munkások béréből állanak, a kik azokat közvetlenül készítik, másfelől az előtermelvényeket és eszközöket gyártó munkásokéiból. Mind e munkások összjövedelme jelenti a keresletet az élvezeti javak iránt. A kereslet tehát éppen akkora, mint a termelési költségek összege és az egész kínálatot felvinné, ha az árúkat tényleg a termelési költségeken ajánlanák. A valóságban azonban a kereslet nagyobb. Ugyanis, mint mondtuk, fejlődő gazdaságról van szó s ebben a munkaerők egy része új tőkejóságok készítésével van elfoglalva, melyek, teszem, a népesség szaporodásának megfelelőleg csak a jövőben fognak árúszaporodást eredményezni. Ezen munkások jövedelmei szintén hozzájárulnak a kereslethez, ezért az árak a termelési költségek fölé emelkednek a kereslet és kínálat kiegyenlítődéséig. A termelési költségeken felül fizetett többlet útján takarítatik meg a tőke, mely a gazdasági test állandó kibővítéséhez szükséges. Látnivaló, hogy a folyamat ugyanaz, mint magas konjunktura esetén.

Már most azon árúknál, melyek legszűkebben vannak s így a legnagyobb nyereséget nyújtják, a termelés kibővül; a munkaerők más termelőágaktól elvonatnak, itt lesz szűk az árúk mennyisége és így megy e mozgalom tovább, miglen az összes árúk árai a termelési költségek fölé emelkednek, még pedig a tőkemennyiségeknek megfelelően, melyek a vállalatokban működnek. Az árúknak a termelési költségek feletti artöbblete a szűkében levő tőkejóságok használatért járó díj: a tőkekamat. Ha a gazdasági testnek a népesség szaporodása, vagy a technika fejlődése folytán a tőkejóságok állandó szaporítására van szüksége, például nyersanyagokból, gépekből 4°/o-kal több kell: akkor a tőkekamat legalább 4°/o lesz. A fennebbiekből következik, hogy a tőkekamat csupán a tőkejóságok szaporítására volna fordítandó. Azonban a valóságban sok tőkekamat-jövedelmet elhasználnak, viszont más jövedelmi részeket önként megtakarítanak. A tőkeképződés és tőkekamat eme magyarázata a svéd Casseltől ered.

Visszatérve már most a magas konjunktura esetéhez: minél nagyobb lesz a termelési eszközöket gyártó munkások száma az élvezeti cikkek készítőihez képest, annál elviselhetetlenebbek lesznek az utóbbiak árai. A szűkös kimélet nyomasztólag hat, mert hisz a gazdálkodás célja az embereknek javakkal való mind gazdagabb ellátása lenne. Másfelől a termelési eszközök utáni kereslet gyors megdagadása folytán itt is drágulás áll be. A nyereségi kilátások csökkenni kezdenek, a vállalkozási kedv új telepek építéséhez mulóban van a tőke készsége alább száll: megindul a lefelé vezető hullámvonal.

Különösen hangsúlyozni akarjuk az áremelkedés kétféle fajtát, melyek egymással párhuzamosan haladnak. Egyfelől az élvezeti cikkek megdrágulása, mely a tőkejóságok termelésének gyors kibővüléséből áll elő, megtakarításra kényszerít s ugyanakkor a nyereség gyarapodása folytán az árúk termelésének bővítésére csábít. Másfelől a termelési eszközök gyártásának megdrágulása. Ez a megszorodott munkamenyiség előteremtéséhez szükséges béremelésből, a megnövekedett költségekből következik, ugyanakkor megdrágítva az új ipartelepek felállítását, fékezi a keresletet. Az áremelkedés mindjobban fokozza a munkáért való versenyt. Végül új munkaerők többé nem vonhatók be és csupán a régi munkaerők megoszlásában állnak be eltolódások. Ennek következménye, hogy minden téren áremelkedés történik. A nyújtott hitel többé nem okoz megfelelő jószágmennyiség-szorodást, hanem a vázolt módon való eltolódásokat és drágulást. A forgalom túl van telítve fizetési eszközökkel, a további hitelnyújtás megakadályozására a központi banknak a kamatlábat emelnie kell. E pillanat megállapítása persze nem könnyű dolog; normális időkben sem a vállalatok, sem a munkások egy része nem dolgozik teljes erővel: ezért nagyon nehéz megmondani, mikor emelkednek a gazdasági élettel szemben támasztott követelmények a tényleges termelőképeség fölé, mikor áll be az a pont, mikor új hitelnyújtás nem okoz jószágszorodást, csak drágulást.

A termelési eszközök iránti erősebb kereslet nem csupán a gazdasági test kibővüléséből eredhet, hanem a termelési ágakon belül való eltolódásokból is. Ha a kereslet valamely cikk után rendkívüli módon megnő, akkor annak nyersanyagai és termelő eszközei utáni kereslet is emelkedni fog. Minél nagyobb terjedelmű az eltolódás, a tőkejóságok gyártása a szokásos mértéket annál inkább felül fogja mulni s annál inkább a magas konjunkturát jellemző jelenségek fognak előidéződni a gazdasági életben. A *háború* gazdasági szempontból magas konjunktura. A háború kitörésekor a munkások egy része kirekesztődik a gazdasági életből, keresletük többé nem gazdasági teljesítményen alapszik. Ha a munkás eddigi munkáját hozzátartozói elvégzik s az ő szükségletét megtakarítják, hadikölcsön jegyzése révén megtéríthetik az államnak a katonára fordított költségeit. Azonban ez nem mindig van így, a lakosság gazdaságilag nem tevékeny része megszorodik s ezt az állam tartja el. Eltartásukhoz az anyagi eszközök megtakarítása épp úgy történik, mint a termelési eszközök gyártására szolgáló tőkénél. Eme lakosok kereslete révén az élvezeti jószágok utáni kereslet erősen a gazdaságilag tevékeny munkások kereslete fölé emelkedik: itt az élvezeti cikkek áremelkedésének első oka. E cikkek termelői nyereségtöbbletet érnek el, így képződik a tőke, mely által az állam ezen hadiköltségei például kölcsönjegyzés útján fedeztetnek.

Az állam egyéb háborús költségeinek nagy részét a hadiszerek alkotják. Ezek nem lévén magánkereslet tárgyai, termelésük kibővülése épúgy hat az élvezeti cikkek áralakulására, mint a tőkejóságok termelésének megszorodása. A háború óriási kereslet-eltolódás. Az elvont munkaerők helyébe lépnek ugyan mások, nők, foglyok, de az össz-munkaerő azért kisebb és kevésbé hatékony, mint békében. A hadiszerek utáni kereslet pedig mindinkább dagad, végül is nem elegendők azok a munkaerők, melyek a tőkejóságok pangó iparaiban válnak szabadokká és más termelő helyekről kell elvonni azokat. Az élvezeti cikkek termelése mindinkább összehúzódik, a mezőgazdaságban, gazdasági gépgyárakban munkahiány válik észlelhetővé. Itt az élvezeti cikkek áremelkedésének második oka. Ezáltal történik azon tőke megtakarítása, melyet a háború finanszírozásában a hadiszerek beszerzése követel. Az előbbi okkal kapcsolatban láthatjuk, hogy az életfentartásra szolgáló cikkek áremelkedésének háborúban *szükségképen* be kell következnie, ezen az úton automatikusan takarítatik meg a hadviseléshez szükséges tőke.

A mondottakból kettő következik: 1. Minél inkább megszorítják az egyes emberek önként szükségleteik kielégítését s takarítanak meg önként jövedelmi részeket, annál kisebb áremelkedés elegendő lesz a kereslet és kínálat kiegyenlítődésére, annál kisebb nyomás nehezedik a nagy tömegekre. 2. A nyereségtöbbletek, melyek az áremelkedésből keletkeznek, lehetőleg közvetlenül a háború finanszírozására fordítandók. Minél több kézen megy keresztül e nyereség, annál több fordítatik belőle fényüzési cikkekre. Ily módon emelkedik e nélkülözhető cikkek kereslete, munkásokat vonnak magukhoz s ezek jövedelme ismét drágítja az élvezeti cikkeket. És minthogy a termelési eszközök iparaiban is drágulás áll be, itt látjuk élvezeti cikkek megdrágulásának harmadik okát. A minden téren való áremelkedésnek következménye a háborús költségek rendkívüli megdagadása, de másfelől, épp úgy, mint békés conjunctura idején, az áremelkedések révén takarítatik meg a tőke, melyre a költségek fedezésére szükség van. Összefoglalva a mondottakat: a háború gazdaságilag magas conjunctura, a tőkeképződés a hadi költségek fedezésére ép úgy történik, mint a békés conjuncturáknál, tehát lépést tart a költségekkel. Gazdaságilag a háború addig tarthat, a meddig a gazdasági élet számára megmaradt munkaerők s a föld nyújtotta anyagok elegendők a teljes lét- és háborús szükséglet fedezésére.

A háború által a gazdasági életre nehezedő munkateher kétféle úton enyhíthető: a készletek felhasználása és külföldi hitel igénybevétele által. Ha a külföldi nyersanyagokból és gyártmányokból gyűjtött kész-

letek a háború végéig kitartanak, a háború financzírozása nagyon megkönnyítették. A felhasználásuk által szabaddá váló tőkék a háborús költségek fedezésére fordíthatók. Ellenkező esetben pótanyagokról kell gondoskodni; ez ismét szaporítja a munkát, mert a pótanyagok készítéséhez szükséges gyárakat előbb el kell készíteni. A külföldi hitel igénybevétele Anglia sikerült zárja folytán kevésbé jöhet számításba. A főfeladat mindenképpen a közgazdaság termelő tevékenységére hárul s a mennyiben a megtakarítás nem történik önként, feltétlenül az élelmi, cultur- és fényüzési cikkek áremelkedése, kisebb részben a termelési eszközök iparágaiban létrejövő megdrágulás által fog kikényszerítettetni. A tőkeképződés eme módjának kétségkívül megvan az a nagy hátránya, hogy a mindennapi, létfenntartási cikkek megdrágulása különösen azokat sújtja, a kik a hadi iparokból kiinduló béremelkedésekben nem részesülnek. Innen az árszabályozásra való törekvés. Fejtegetéseink után nyilvánvaló, hogy az a gyakran hangoztatott követelmény, hogy a vállalatok az árak révén a termelési költségek felett csupán egy mérsékelt nyereséget, például a békenyereség mértékét érhessék el: *tisztára abszurdum*. Az árszabályozás annyiban nem jogosulatlan, mert a nagy kereslet nyomása folytán az árak azon mérték fölé emelkedhetnek, melyre a kereslet és kínálat kiegyenlítődéséhez szükség van. E túlárból eredő nyereségek rendesen fényüzési szükségletekre fordítatnak s ezen iparágak hasznosabb munkától vonnak el munkásokat. De époly károsak a túlalacsony árak: az ezáltal szabaddá váló vásárló erő ugyanis csak csekély mértékben fog megtakarítani, hanem más tárgyakra veti magát s azok árait még jobban felveri. Az árszabályozás éppen az összes árak összefüggése folytán rendkívül nehéz feladat. A túl szűkében levő árúk árszabályozása csupán a lefoglalással és a készletek elosztásával kapcsolatban történhetik. Kétféle árra van szükség: vásárló árra a termelő részére, mely megfelel a gazdasági viszonyoknak s eladási árra a fogyasztó, inkább csak az alsóbb osztályok számára. A különbség közpénzekből fedezendő.

A háború után ismét kétségkívül magas conjunktura várható. A külföld felhalmozott vásárló ereje nagy igényekkel fog fellépni, a mellőzött ujitási munkálatok, a készletek pótlása, a hadsereg helyreállítása nagy feladatokat fognak a gazdaságra róni. A munkaerő a hazatérő harcosok révén gyarapodni fog, viszont pótmunkaerők kíválnak s a rendelkezésre álló munka a szükségletnél kisebb lesz. A háború utáni fellendülést bénító tényezők között elsőként a tőkehányt szokták említeni. Azonban valóságos tőkeveszteségek a háborúban csupán a következők: 1. Tőkejóságok elpusztítása az ellenség által. 2. A készletek elhasználása, a „rablogazdálkodás“, a mezőgazdaság, ipar és forgalom

terén a produktív erő gyengülését, tehát tőkevesztést jelent. 3. A külföldön levő vállalatok és értékpapírok elvesztése. 4. Ha a forgalom a külfölddel vámok stb. által meg lesz nehezítve, akkor azon vállalatokban, melyek a külföldi cikkek ellenértékeit szállították, tőkeelértéktelenedés áll be, ez is tehát tőkevesztésként könyvelendő el. A háború utáni fellendüléshez szükséges nagymennyiségű tőkét ép úgy fogjuk megtakarítani, mint más jó conjuncturák idején.

Az aggodalom másik tárgya a várható magas adók. Azonban az ezektől való félelem teljesen indokolatlan. Azt, hogy a háborúhoz szükséges tőke megtakarítása miképen történik, fentebb vázoltuk; ezeket az összegeket tulajdonképen jövedelmi adók útján kellene bevonni. Mint-hogy ezek igazságos eloszlása a háború alatt lehetetlen, az állam ott veszi a tőkét, a hol a gazdasági élet folyamán összegyűlnek; innen a hadikölcsönök. A háború után ezeket az összegeket a közösségre osztják; a kamatokat és törlesztési részleteket azok kapják, a kik az államnak az előlegeket nyújtották. Bármi módon vonja is be az állam az adókat, végeredményben mindig visszajutnak a gazdasági életbe s nem zavarják a tőkeképződést. A gazdasági életnek a gyors törlesztés nem érdeke, csupán az államé. Az államnak erre a legegyszerűbb módja a hadi kárpótlás; ez az állam hitelét ismét rendbe hozná, de a gazdasági életre nem lenne feltétlenül jó hatással. Idézhetnők az 1870-es hadi kárpótlás szomorú következményeit. A hadi kárpótlásból való gyors törlesztés révén a gazdasági életbe új vásárló erő jut, de nem új gazdasági teljesítmények alapján. Ennek következményei: az árak gyors megdagadása, alapítások, a gazdasági test kibővülése, a speculatio túltengése. A hadi kárpótlást nem szabad a közgazdaság különben is nagy munkaterhének szaporítására fordítani, hanem megkönnyítésére kell azt felhasználni. E pénznek nem a belföldön, hanem a külföldön kell keresletként fellépnie. Általa pótolhatók az elhasznált készletek, ujjaépülhetnek a gyarmatok, új utak nyithatók. Így lassanként visszanyernénk régi termelő erőnket, a nélkül, hogy egy túlzottan magas conjunctura veszedelmes hatásainak lennénk kitéve.

Azonban nem fogja a háború utáni jó conjuncturát valutánk rossz állása megbénítani? A pénz romlása a nagy pénzmennyiség következménye. A háború a gazdasági élet olyan változásait követeli meg, hogy a feladatok teljesítésére szükségképen nagyszabású hitelnyújtásra van szükség. A gazdasági élet telítve van bankjegyekkel. Mig a termelés nem éri el egy jobb békeconjunctura mértékét, a fizetési eszközök mennyisége sokkal nagyobb mértékben felszivódik. Minthogy e nagy pénzösszeg a háború után azonnal nem tűnhet el, a valuta rossz állásával továbbra is számolnunk kell. Kétféle eshetőség lehetséges: ha a béke-

kötés után nem igyekszünk a pénzértéket emelni, a kedvezőtlen váltóárfolyam megnehezíti a bevitelt, könnyíti a kivitelt, amott védővám, emitt jutalom gyanánt hat. E részt azonban meggondolandó, hogy ha a nemzetközi árak egyszer a pénz elértéktelenedésének megfelelőleg felemelkedtek, akkor a bevétel megnehezítése többé nincs meg, csupán az elszámolási alap lesz más. A nyersanyagok beszerzésének nehézségei másutt lesznek: először is minden ország nagy kereslettel fog fellépni s az a kínálathoz képest túlerős lesz. A kereslet korlátlan kifejlődése esetén a gazdasági élet nem lenne képes többé a megfelelő ellenértékeket megtermelni s a magas árak a kivitelt megnehezítenék. Ezért a nyersanyagok bevitelét egyfelől el kell vonni a szabad verseny elől, másfelől arra kell igyekezni, hogy a belső termelés a legszükségesebb feladatokra szoríttassék s a kivitel számára olyan árúkat készíttessenek, melyek ellenértékekül a legalkalmasabbak. Ha viszont a háború után sikerül valutánkat megjavítanunk, a kedvező váltóárfolyam megkönnyíti a bevitelt, nehezíti a kivitelt. Az összes árak lassú esése eltolódásokat okoz, mely fékezheti a gazdasági élet fellendülését. Azonban a pénz elértéktelenedésének problémáját éppen a háború utáni fellendülés oldhatja meg. Ha a kamatlábat eléggé magasan tartják s a hitelnyújtást a fellendülés alatt szűken mérik, a gazdasági élet kénytelen lesz a meglévő pénzmennyiséggel kijönni s a pénzérték szükségképpen emelkedni fog. A magas conjuncturára következő összehuzódás idején aztán sok fizetési eszköz válik feleslegessé s vonható be.

Nagy Dénes.

A magyar Közgazdasági Társaság Többtermelési Szakosztálya.

A magyar Közgazdasági Társaság Többtermelési Szakosztályának tisztikar választó közgyűlése f. évi május hó 10-én tartatott meg.

Székely Ferencz az előkészítő-bizottság nevében üdvözlöi a megjelenteket, a kik összejöttek, hogy a többtermelési eszme propagálására a munkát kezdjék meg. Ezután következett a tisztikar megválasztása. Kovács Rezső indítványára elnökké: dr. Lukács György v. b. t. t., társelnökké dr. Bartóky József nyug. államtitkárt, alelnökökké báró Kende Zsigmond és dr. Berczel Jenő főv. tanácsnokot választották meg. Igazgató Kovács Rezső, pénztáros Herzfeld Frigyes és titkár dr. Somló Sándor lett. Választottak még egy 15-tagú választmányt a szakosztály ügyének intézésére: dr. Balkányi Béla, Bertsch Ottó, Dániel Arnold, Erényi Jenő, Havas Miksa, Kenéz Béla, Kovácsy Béla, Leitner Jenő, Meller Károly,

dr. Nyulászi János, dr. Rooz Jenő, Székely Ferencz, Szücs Zsigmond, dr. Vadnai Tibor, Varsányi Emil.

Lukács György elnök megköszöni az iránta való bizalmat s megválasztását elfogadja. Kovács Rezső igazgató előterjesztése után pedig a szakosztály ügyrendjét állapították meg. Ezzel az ülés véget ért.

Pályázati hirdetés.

A Magyar Közgazdasági Társaság „Többtermelési Szakosztálya“ ezennel pályázatot hirdet a következő pályatétel kidolgozására; „*Mit tehet a néptanító a mezőgazdasági többtermelés érdekében?*“

Pályadíj: a legjobb első munkának 1.000 korona, a másodiknak 500 korona, a harmadiknak egy acéleke.

A pályázaton bárki részt vehet.

A 3—4. nyomtatott íven (48—64. oldal terjedelemben) elkészítendő pályaművek olvashatóan írva, vagy gépelve és összefűzve, legkésőbb 1918. szeptember 30-ig nyújtandók be jelígyés levél kíséretében a fentemlített szakosztály igazgatójánál (Kovács Rezső, VI., Üteg-u. 15.).

A bíráló bizottságot a szakosztály választmánya küldi ki. A pályanyertes művek a szakosztály tulajdonába mennek át; de ez a tulajdonjogot csakis alapszabályszerű céljai keretében gyakorolhatja, azontul a mű tulajdonjoga a szerzőt illeti. Nem díjazott pályaművek legkésőbb 1918. év végéig a nyert téritvény visszaadása ellenében átvehető.

Budapest, 1918. május havában. *A Magyar Közgazdasági Társaság*
„Többtermelési Szakosztálya“.

Dr. Lukács György s. k.,
v. b. t. t., elnök.

Kovács Rezső s. k.,
igazgató.

TÁRSADALOMGAZDASÁGTANI BIBLIOGRAPHIA

1918 JANUÁR—JÚNIUS

31 Statisztika

*

- Guradze, H.* Zwischen Statistik und Soziologie. DStatZentralBl. 1918. 10, 1. p. 10—12.
- Haan, H.* Statistische Streiflichter zur österreichischen Hochschulfrequenz. StatistMonatschr. 1917. 22, 4. p. 155—208.
- Hecke, W.* Die Zählung des Berufswechsels in Österreich. AllgStatistischesA. 1916/17. 10, 3—4.
- Hue, O.* Aus der preussischen Einkommen- und Steuerstatistik. Neue-Zeit. 1918. 36, 17. p. 403—406.
- Kraus, Hertha.* Statistische Erhebungen im Kgr. Sachsen über die öffentliche Kinderversorgung. ZArmenwes. 1918. 19, 1—3. p. 28—44.
- Lipmann, O.* Statistik der Berufswechsel. Concord. 1918. 25, 8. p. 81—84.
- Losch, H.* Der Aufstieg der Begabten und die Statistik. AllgStatistischesA. 1916/17. 10, 3—4.
- Mayr, G.* Volksvermögen, Staatsvermögen und Statistik. AllgStatistischesA. 1916/17. 10, 3—4.
- Schiff, W.* Die österreichische Erhebung über Wirtschaftsrechnungen und Lebensverhältnisse von Wiener Arbeiter Familien, Methode und Ergebnisse. AllgStatistischesA. 1916—1917.
- Schöne, N.* Statistik und Soziologie. DStatZentralBl. 1918. 10, 1. p. 1—10; 2. p. 25—35.
- Wolff, E.* Nochmals: Die dreifache Funktion der Statistik. DStatZentralBl. 1918. 10, 2. p. 35—38.

312 Demográfia

- Beyer, H. O.* Population of the Philippine islands. Manila: Philippine Ed. Co. 1917. 95 p.
- Kötschke, Herm.* Die Gefahren des Geburtenrückganges. Berlin: Siegmund 1917. 48 p.
- Lebius, Franz.* Familienforschung. Leipzig: Degener 1917. VI., 54 p.
- Moser, Christian.* Leben und Sterben in der schweizerischen Bevölkerung. Bern: Drechsel 1917. IV, 30 p.
- Romer, Eug.* Die Gesamtzahl der Polen. Wien: Polen 1917. 39 p.
- Siegel, P. W.* Gewollte und ungewollte Schwankungen der weibl. Fruchtbarkeit. Berlin: Springer 1917. X, 197 p.
- Werminghoff, Alb.* Unsere Volkszahl in Vergangenheit und Gegenwart. Halle: Knapp 1917. 30 p.

*

- Fassbender, Ch.* Der Krieg und das Bevölkerungsproblem. SozKultur. 1918. 38, 5—6. p. 177—96.
- Guradze, H.* Bemerkungen zur konfessionellen Krankheitstatistik. AllgStatistischesA. 1916/17. 10, 3—4.
- Günther, A.* Studien zur künftigen Sozial- und Bevölkerungspolitik. ASozPolGesetzg. 1917. 5, 4—6. p. 409—436.
- Kosic, M.* Die soziologischen Grundlagen der Geburtenbeschränkung. AllgStatistischesA. 1916/17. 10, 3—4.
- Mailáth József gr.* A magyar faj regenerációja és a népbetegségek. MagyTárstudSz. 1918. 4. p. 1—5.

- Mallet, B.* Vital statistics as affected by the war. JIRStatSoc. 1918. 81, 1. p. 1—40.
- Meyer, K.* Massnahmen zur Volkserhaltung. Recht&Wirtsch. 1918. 7, 4. p. 62—5.
- Népegészségi országos nagygyűlés. MagyTárstudSz. 1917. 12. p. 50—60.
- Riekes, H.* Deutsche Lebensfragen der Gegenwart. EuropStaatsWirtschZ. 1918. 3, 25—6. p. 482—87.
- Savorgnan, F.* Le problème de la population après la guerre. Scientia. 1918. 33, 3. p. 200—208.

325 Gyarmatpolitika Telepítés Kivándorlás

- Martyn, Fred.* Shall I emigrate after the war? London: The Camden Soc. 1917. 31 p.
- Mosich, Ernst.* Voraussetzung und Wert des deutschen Kolonialbesitzes. Dresden: Lehmann 1917. 16 p.
- Steiner, J. F.* The Japanese invasion. Chicago: Mc. Clurg 1917. XVII, 231 p.
- Waltz, Heinr.* Das Konfessionswesen im belgischen Kongo. Jena: Fischer 1917. XXIV, 657 p.

*

- Branner, A.* Die Kolonisation Sibiriens. ÖsterrVolkswirt. 1918. 10, 37. p. 656—58.
- Czettler J.* Hadi telepítések Magyarországon. MagyTárstudSz. 1917. 12. p. 19—34.
- Moos, F.* Die französische Kolonialpolitik. NeueZeit. 1918. 36, 25. p. 584—588.
- Schippel, M.* Koloniale Selbstregierung, Manchestertum und Imperialismus. SozialistMh. 1918. 50, 12. p. 462—69.
- Wehrmann, H.* Die Arbeiterschaft und die Kolonien. NeueZeit. 1918. 36, 8. p. 174—180.
- Wilhelm, J.* Die amerikanische Volkswirtschaft und die Einwanderungsfrage. Handelsmus. 1918. 33, 16. p. 121—23.

33 Szociálpolitika Szegényügy

*

- Baum, M.* Aufgaben, Einrichtungen und Organe von Wohlfahrtsämtern in Stadt- und Landkreisen. SozPrax.

1918. 27, 19. p. 276—78; 20. p. 293—96; 21. p. 307—9.
- Christian.* Die Entscheidungsstunde in der Wohlfahrtspflege. Concord. 1918. 25, 7. p. 71—75.
- Christian.* Sozialpolitik und Bevölkerungspolitik. Concord. 1918. 25, 5. p. 45—7.
- Conrad, O.* Ein sozial- und bevölkerungspolitischer Vorschlag. Österr-Volkswirt. 1918. 10, 31. p. 349—50.
- Eck, C.* Kriegsfürsorge für den Mittelstand. Concord. 1918. 25, 12. p. 125—141.
- Ehrenberg, R.* Mittelstands-Haushaltungen in der Kriegszeit. AExacte-WirtschForsch. 1918. 9, 1. p. 83—96.
- Die Gesellschaft für soziale Reform im Kriege. SozPrax. 1918. 27, 36. p. 547—51; 37. p. 564—67.
- Günther, A.* Studien zur künftigen Sozial- und Bevölkerungspolitik. AnnSozPol. 1917. 5, 4—6. p. 409—36.
- Hanna, G.* Fabrikpflegerinnen. NeueZeit. 1918. 36, 24. p. 368—370.
- Heller F.* Hadigondozásunk fejlődése. MagyTárstudSz. 1918. 4. p. 6—21.
- Israel, G.* Arbeitsgemeinschaft der Archive für Kriegswohlfahrt. Concord. 1918. 25, 7. p. 69—71; 13. p. 152—54.
- Katscher, L.* Das Sozialmuseum in Paris. ZStaatswiss. 1917. 73, 3. p. 414—8.
- Laer, Frdr.* Aufbringung der Geldmittel für wirtschaftliche und soziale Reformen. DArb. 1918. 3, 6. p. 242—51.
- Levy-Rathenan, Josephine.* Frauengedanken zur sozialen Übergangsfürsorge. ZArmenwes. 1918. 19, 1—3. p. 19—23.
- Maday, A.* Kritische Betrachtungen über die staatliche Sozialpolitik. SchweizZVolksw. 1918. 24, 2. p. 33—39; 4. p. 110—19.
- Schiff.* Einheitliche Ziele für der Arbeiterschutz in Deutschland und Österreich. SozPrax. 1918. 27, 35. p. 529—34.

331 Munkáskérdés

- Pető Pál.* A munkaközvetítés és a népjóléti hivatalok vidéki városokban. Bp.: Benkő 1918. 23 p.
- Steiner Hugó.* Az éjjeli munka vagy nappali munka szociális kérdésének megoldására vonatkozó adatok és irányelvek. Bp.: Uránia 1917. 24 p.

Wehe, K. Die staatliche Arbeiterfürsorge bei uns und bei unseren Feinden. Stuttgart: Grüninger 1917. 48 p.

*

Behrens, F. Ein Landarbeiterprogramm. SozPrax. 1918. 27, 30. p. 49—51.

Hack B. A gép és a munkások. Szocializmus. 1918. 11, 5. p. 237—50.

Kleinbauer und Arbeiter. NeueZeit. 1918. 36, 16. p. 377—380.

Knoll, A. Die Stellung der Gewerkschaften zum Lehrlingswesen einst und jetzt. NeueZeit. 1918. 36, 6. p. 136—139.

Mayer, A. Zur Würdigung der körperlichen Arbeit. SozKultur. 1918. 38, 1. p. 1—3.

Méhely K. A munkáskérdés háborús fejlődése. KözgazdSz. 1918. 1. p. 5—21.

Nötzel, K. Die russischen Arbeiter und die heutige Arbeiterbewegung. ArchSozWiss. 1918. 44, 2. p. 444—55.

Schmidt, G. Die Landarbeiterfrage. NeueZeit. 1918. 36. 8. p. 187—189.

Studer, J. Die Aufgabe des öffentlichen Arbeitsnachweises nach dem Kriege. SchweizZVolkswirtsch. 1918. 24, 3. p. 65—74.

Winnig, H. Die Zukunft des Arbeitsverhältnisses. SozPrax. 1918. 27, 32. p. 481—5.

Wölbling, P. Zur Neuordnung des gewerblichen Arbeitsvertrages. SozPrax. 1918. 27, 17. p. 244—46.; 34. p. 515—18.

331.2 Munkabér Munkaidő

Feigenwinter, E. Der Kampf um den gerechten Lohn und die Gewinnbeteiligung der Arbeiter. Luzern: Räder 1917. IV. II. 47 p.

Oppenheimer, Hilde. Zur Lohntheorie der Gewerksvereine. Berlin: Ebering 1917. 95 p.

*

Hirtsieter, Heinrich. Durchgehende Arbeitszeit. DArb. 1918. 3, 1. p. 25—31.

Scholz, Frdr. Zur Lösung der Trinkgeldfrage. SozPrax. 1918. 27, 15. p. 209—13.

331.4 Női és gyermekmunka

Blos, Anna. Kommunale Frauenarbeit im Kriege. Berlin: Verl. f. Sozialwiss. 1917. 32 p.

59. köt. 5—6. sz.

Gerlach, K. A. Die Frau in d. Genossenschaftswesen. Jena: Fischer 1916. 64 p.

Hutchius, B. L. Women in industry after the war. London: The Athenaeum 1917. 63. p.

*

Buchingerné. A női munka és a leszerelés. Szocializmus. 1918. 11, 7. p. 319—28.

Gaebel, K. Probleme der Frauenarbeit in der Übergangszeit. SozPrax. 1918. 27, 22. p. 321—25.

Minderjährige in der Übergangswirtschaft. Concord. 1918. 25, 2. p. 13—16.

A női munka korlátozása az egyes országokban a világháború kitörésekor. MunkásSz. 1918. 9, 11—12. p. 282—91.

Unbreit, P. Die Frauenarbeit vor und nach dem Kriege. SozialistMh. 1918. 50, 13—14. p. 532—36.

Zodtke-Heyde, E. Fabrikinspektorinnen und Fabrikpflegerinnen. ArchFrauenarb. 1918. 6, 1. p. 10—28.

331.88 Szakszervezetek

*

Das Arbeitskammergesetz. SozPrax. 1918. 27, 31. p. 465—72.

Behrens, F. Der Arbeitskammer-Gesetzentwurf. DArb. 1918. 3, 5. p. 193—96.

Fromm, M. Der gewerkschaftliche Wiederaufbau und die Gewerkschaftsfunktionäre. DeutscheArb. 1918. 3. 1. p. 11—16.

Leipart, T. Eine Geschichte der deutschen Gewerkschaftsbewegung. NeueZeit. 1918. 36, 1. p. 15—18.

Schippel, M. Konsumenten Standpunkt und Arbeiterorganisationen. SozialistMh. 1918. 50, 1—2. p. 13—20.

Winnig, Aug. Arbeitskammern. Recht-&Wirtsch. 1918. 7, 1. p. 11—16.

Wissel, R. Zum neuen Entwurf eines Arbeitskammergesetzes. SozialistMh. 1918. 50, 13—14. p. 522—31.

331.89 Sztrájk

Kohli, Georg. Die Kampfmittel im neuzeitlichen Kampfe zwischen Arbeit und Kapital. Greifswald: Abel 1917. 52 p.

Schatzmann, Leonz. Der Einfluss des Streiks u. Boykotts auf d. Lieferungsverträge des Arbeitsgebers. Zürich: Leemann 1917. 67 p.

*

Plenge, J. Die Lehren des Generalstreiks. *EuropStaatsWirtschZ.* 1918. 3, 9. p. 167—72.

Wagner-Roemmich, Klaus. Streikklausel und Einigungszwang im Arbeitsnachweiswesen. *SozPrax.* 1918. 27, 23. p. 337—40.

333.32 Lakáskérdés

*

Fuchs, J. Die Aufgaben der Wohnungspolitik in und nach dem Kriege. *A-SozPolGesetzg.* 1917. 5, 1—2. p. 101—154.

Gemünd, W. Grosstadtwohnungen u. Grosstadtmenschen. *ZSozialwiss.* 1918. 2. p. 1—34.

Laer, Frdr. Die wirtschaftlichen und sozialen Grundlagen einer zielbewussten Wohnungs- und Siedlungsreform. *DArb.* 1918. 3, 3. p. 102—10.

Lippay B. Vidéki városok lakáskérdéséről. *MagyMérnKözl.* 1918. 52, 2. p. 12—13.; 3. p. 20—22.

Mattutat, H. Die Wohnungsfrage nach dem Kriege. *SozialistMh.* 1918. 50, 9. p. 336—41.

Saint-Maur, Fr. Le logis. *RéformeSoc.* 1918. 75, jan. p. 19—35.

Varga J. A lakásügy mint közigazdasági és szociális probléma. *HuszadikSzáz.* 1918. 6. p. 321—336.

Wiener, A. Die Massnahmen zur Beseitigung der Wohnungsnot. *Soz-Prax.* 1918. 27, 40. p. 611—13.

Die Wohnungsfrage. *Gewerksch(Berl.)* 1918. 22, 11. p. 161—66.

334 Szövetkezetügy

Bissels, A. Die Aufgaben der Konsumvereine in der kommenden Friedenszeit. Köln-Mülheim: Reichsverb. deutscher Konsumvereine 1917. 20 p.

Dölz, Bruno. Konsumentenammern. Köln-Mülheim: Reichsverb. deutscher Konsumvereine 1917. 22 p.

Jacob, Ed. Das Genossenschaftswesen als Lehrgegenstand an den deutschen Hochschulen. Esslingen: Langguth 1917. 16 p.

Oldh Béla. Az ipari szövetkezetek jelentősége a háborút követő idők gazdasági életének tükrképében. Kassa: Jaschko 1917. 27 p.

Schlack, P. Die Forderungen des Konsumvereine beim Übergang aus der Kriegs- in die Friedenswirtschaft. Köln-Mülheim: Reichsverb. deutscher Konsumvereine 1917. 16 p.

Vater, Herm. Die Konsumvereine im Weltkriege. Borna-Leipzig: Noske 1917. 82 p.

*

Erdélyi M. A szövetkezeti mozgalom. *MunkásüSz.* 1918. 8, 1—2. p. 20—24.

Jöhlinger, O. Genossenschaften oder freier Handel? *JBNationalök.* 1918. 110, 3. p. 311—22.

Schlack, P. Eine Genossenschaftsbank für Arbeiter, Beamte und Angestellte. *DArb.* 1918. 3, 2. p. 61—4.

Waldsburger, J. Die schweizerische Konsumgenossenschaftsbewegung während des Krieges. *SchweizZ-Volksw.* 1918. 24, 9. p. 257—73.; 10. p. 301—17.; 11. p. 332—47.

Wasmansdorff, B. Kräftezersplitterung und Planlosigkeit im gewerblichen Genossenschaftswesen. *JBNationalök.* 1918. 110, 2. p. 248—56.

38 Közigazdaság

Chapman, Sidney. Outlines of political economy. 3-rd ed. New York: Longmans 1917. 16, 463 p.

Damaschke, A. Geschichte der Nationalökonomie. 9. Aufl. Bd. 1. Jena: Fischer 1918.

Hellauer, Jos. Kurse für internationale Privatwirtschaft. Länderreihe 1. Berlin: Mittler 1918.

Huch, Lilly. Nationalökonomie als Wissenschaft im Kantischen Sinne. Berlin: Buch- u. Kunst-Dr. 1917. 145 p.

Lehmann, Edith. Die Grundrentenlehre der wichtigsten österreichischen Grenznutztheoretiker. Berlin: Ebering 1917. XIII, 183 p.

Schwiedland, E. Das Eigentum. Wien: Manz 1918. 26 p.

*

Ádler A. A konjunkturális haszon elemélete. *HuszadikSzáz.* 1917. 35, 4. p. 341—348.

Balás K. A jövedelemeloszlás új kiindulópont alapján való revíziójáról. *KözigazdSz.* 1918. 2. p. 73—91.

- Bücher, K.* Eine Schicksalsstunde der akademischen Nationalökonomie. ZStaatswiss. 1917. 73, 3. p. 255—93.
- Ehrenberg, R.* In eigener Sache. A-ExakteWirtschForsch. 1918. 9, 1. p. 170—84.
- Enslis, K.* Der Versuch einer neuen Wirtschaftstheorie. DWirtschZ. 1918. 14, 12. p. 345—57.
- Levy.* Der Zwiespalt in der Nationalökonomie. EuroStaatsWirtschZ. 1918. 3, 14. p. 201—65.
- Mezey A.* A theoretikus gazdaságtan alapproblémái. KözgazdSz. 1918. 59, 4. p. 220—232.
- Mombert, P.* Produktive und unproduktive Arbeit. JBNationalök. 1918. 110, 3. p. 305—10.
- Morruogo, G.* Wirtschaftlich-technischer Unterricht. Handelsmus. 1918. 33, 10. p. 73—75.
- Nagy D.* Úi iránvok a közgazdaságtanban. KözgazdSz. 1918. 2. p. 92—122.
- Plenge, J.* Grundlegung der vergleichenden Wirtschaftstheorie. ASoz-PolGesetzg. 1917. 5, 1—2. p. 39—100.; 5, 4—6. p. 492—518.
- Schwiedland, F.* Wirtschaft und Güterwelt. SozKultur. 1918. 38, 2—3. p. 67—87.
- Spann, O.* Vom Begriff der Wirtschaft zum Begriffsgebäude der Volkswirtschaftslehre. JBNationalök. 1918. 110, 5. p. 529—96.
- Stolzmann, R.* Die soziale Theorie der Verteilung und des Wertes. JBNationalök. 1918. 110, 1. p. 1—27.; 2. p. 145—66.; 3. p. 273—304.
- Varga I* A közgazdaságtan egy új elméletéről. HuszadikSzáz. 1918. 2. p. 89—93.
- Varga J.* Marx társadalmi gazdaságtana. Szocializmus. 1918. 11, 6. p. 300—4.
- Varga J.* A modern kapitalizmus. HuszadikSzáz. 1917. 35, 5. p. 426—440.
- Weber, Max.* Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. ArchSozWiss. 1917. 44, 2. p. 349—443.
- Wilbrandt, R.* Die Reform der Nationalökonomie vom Standpunkt der Kulturwissenschaften. ZStaatswiss. 1918. 73, 3. p. 345—406.
- Boret, Victor.* La bataille économique de demain. Paris: Payot 1917. XIII, 244 p.
- Bum, Ernst.* Die Zukunft unserer Wirtschaft. Wien: Perles 1917. 30 p.
- Gesellschaft für soziale Reform.* Der Tag der Heimkehr. Soziale Fragen der Übergangswirtschaft. Jena: Fischer 1917. VI, 103 p.
- Hiller, Georg.* Was dann? Betrachtungen über die Wirtschaft nach dem Kriege. 2. Aufl. Altlandsberg: Selbstverl. 1917. 24 p.
- Kirkaldy, Adam W.* Industry and finance. London: Pitman 1918.
- Lebon, André.* Problèmes économiques nés de la guerre. Paris: Payot 1918.
- Rathenau, Walt.* Die neue Wirtschaft. Berlin: Fischer 1918. 87 p.
- Smolka J.* Memorandum az átmeneti gazdaság nyersanyagpótlással kapcsolatos problémáinak megoldására. Bp.: Hedwig 1918. 16 p.
- Urban, Henry.* L'effort de demain. Les grands problèmes économiques. Paris: Parrin 1917. X, 233 p.
- *
- Bernhard, G.* Übergangswirtschaft. Plutus. 1918. 15, 1—2 p. 9—11.; 3—4. p. 22—25.; 5—6 p. 37—40.
- Gewerkschaften und Übergangswirtschaft. Gewerksch(Berl.). 1918. 22, 6. p. 82—84.; 7. p. 99—102.
- Ehrenberg, R.* „Die neue Wirtschaft.“ AExakteWirtschForsch. 1918. 9, 1. p. 129—69.
- Lüders, E.* Wirtschaftliche Zukunftsfragen für Deutschland. SozPrax. 1918. 27, 39. p. 593—97.
- Maier, H.* Die Fürsorge für Kleinhandel und Kleingewerbe in der Übergangszeit. ZArmenwes. 1918. 19, 1—3. p. 13—18.
- Sachs, M.* Die neue Wirtschaft. Neue-Zeit. 1918. 36, 2. p. 30—35.
- Schulz-Merin, Otto.* Rohstoffversorgung und Regelung der Erzeugung in der Übergangswirtschaft. Recht-&Wirtsch. 1918. 7, 2. p. 33—36.

380.8 Gazdasági leírás.

380 014 Átmeneti gazdálkodás

Bremer Verband des Einfuhrhandels. Forderungen von Handel und Industrie für die Übergangswirtschaft. Berlin: Trewendt 1917. 44 p.

Carli, Filippo. La politica economica dell' Austria e il separatismo ungherese. Róma: Athenaeum 1915. 29 p.

Deutsche Handels- und Industriestädte. Berlin: Deutscher Handels- u. Industrieverl. 1917. 56 p. 2 T.

- Goedel, Herb.* Wohlstandsverhältnisse in Ostpreussen. Jena: Fischer 1917. VIII, 172 p.
- Koppers, Willh.* Die ethnologische Wirtschaftsforschung. Wien: Mechitharisten Buchdr. 1917. 150 p.
- Lóczy Lajos.* A magyar szent korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Bp.: Magy. földr. társ. 1918. VI, 528 p.
- Pártos Szilárd.* Gazdasági és kultur-munkánk a meghódított Szerbiában. Bp.: Népszava 1918. 107 p.
- Pittard, Eug.* La Roumanie, Valachie, Moldavie, Dobroudja. Paris: Bossard 1917. 327 p.
- Praesent, H.* Bibliographischer Leitfaden für Polen. Berlin: Gea Verl. 1917. XIV, 115 p.
- Stern, R., G. Herlt, E. Schultze.* Geld, Industrialisierung und Petroleum-schätze der Türkei. Berlin: Reimer 1918. VIII. 171 p.
- Ungarn.* Land und Volk, Geschichte... Landwirtschaft, Industrie und Handel... Von Alb. Berzeviczy, Eug. Cholnoky etc. Bp.: Franklin 1918. 471 p.
- Vadnay Tibor.* A magyar jövő. Köz-gazdasági és szociálpolitikai tanulmány. Bp.: Athenaeum 1918. 71 p.
- Zander, Ernst.* Der wirtschaftliche Wiederaufbau von Elsass-Lothringen nach dem Kriege. Strassburg: Trübner 1917. 24 p.
- *
- Alvárez, P. G. J.* Das Wirtschaftsproblem Spaniens. EuropStaatsWirt-schZ. 1918. 3, 10, p. 189—92.
- Bodo P.* A jövő Szerbiája. MBosnyák-KözpKözl. 1918. 1—3. p. 108—14.
- Boncsev G.* Macedónia természeti kin-csei. MBosnyákKözpKözl. 1918. 1—3. p. 75—79.
- Bentz, G.* Handel und Verkehr Finnlands. JBNationalök. 1918. 110, 5. p. 597—607.
- Burgdörfer, F.* Schweden. AllgStatistischesA. 1916—7. 10, 1—2. p. 3—4.
- Diener, R.* Deutschlands Wirtschaftskräfte, die beste Gewähr für eine gute Zukunft. VolkswirtschBl. 1918. 17, 6. p. 25—36.
- Forlan.* Das Volksvermögen Frankreichs vor dem Kriege. DWirtschZ. 1918. 14, 4. p. 97—99.

- Goldfluss, N.* Ukraina von heute. ÖsterrVolkswirt. 1918. 10, 32. p. 568—70.; 33. p. 588—91.
- Lewinski, J. St.* Die wirtschaftliche Entwicklung der letzten 20 Jahre. ZStaatswiss. 1917. 73, 3. p. 294—344.
- Misjakoff.* Északi Dobrudzsa gazdasági jelentősége. MBosnyákKözpKözl. 1918. 1—3. p. 38—53.
- Moos, F.* Politik u. Wirtschaft in Spanien. NeueZeit. 1918. 36, 21. p. 488—492.
- Stolper, G.* Die wirtschaftliche Polenfrage. ÖsterrVolkswirt. 1918. 7, 29. p. 505—9.; 30. p. 525—30.; 31. p. 545—49.; 39. p. 689—93.; 40. p. 705—9.
- Das ukrainische Wirtschaftsgebiet.* Handelsmus. 1918. 33, 14. p. 105—7.

380.9 Gazdaságtörténet

- Brodnitz, Georg.* Englische Wirtschaftsgeschichte. Bd 1. Jena: Fischer 1918. VII, 516 p.
- Fallet-Scheurer, Marius.* Geschichte der Uhrmacherkunst in Basel 1370—1874. Bern: Stämpfli 1917. XIX, 284 p.
- Hammond, J. L.* The town labourer 1760—1832. London: Longmans, Green & Co. 1917. XI, 346 p.
- Herrick, Ch. A.* History of commerce and industry. New York: Macmillan 1917. 25, 562 p.
- Hobson, J. Atkinson.* Evolution of modern capitalism. New ed. New York: Scribner 1917. 488 p.
- Köttschke, Rud. (Hg.)* Rheinische Urbare. Bonn: Behrendt 1917. XXVI, 892 p.
- Lucas, Ch. P.* The beginnings of English overseas enterprise and prelude to the Empire. Oxford: Clarendon Pr. 1917. 203 p.
- Schroeder, Hans G.* Der Handel auf der Duna im Mittelalter. München: Duncker 1917. VI, 23—162 p.
- Sombart, Werner.* Der moderne Kapitalismus. Bd 2. Hbd. 2. Das europäische Wirtschaftsleben im Zeitalter des Frühkapitalismus, vorn. im 16., 17. und 18. Jahrh. München: Duncker 1917.
- Stern, E.* Warenaustausch, Wirtschaftsfragen und Versorgungsprobleme im klassischen Altertum. Halle: Knapp 1917. 49 p.
- *

Szabó E. A magyar jobbágyfölszabadtás országgyűlési története. 1847—1848. HuszadikSzáz. 1918. 1. p. 1—22.

381 Gazdaságpolitika

Diebner, W. Die Bedeutung der Fachpresse für unsere Volkswirtschaft. Leipzig: Diebner 1918. 8 p.

*

Edwards, W. H. Probleme der Elektrizitätswirtschaft. JBNationalök. 1918. 110, 1. p. 81—105.

Eheberg, K. Th. Das Zeitalter der Elektrizität. DWirtschZ. 1918. 14, 9. p. 249—57.

Schippel, M. Konsumentenvertretung und Wirtschaftspolitik. SozialistMh. 1918. 50, 3. p. 73—81.

Vom Polizeistaat zum Wirtschaftsstaat. Gewerksch(Berl.) 1918. 22, 16. p. 241—46.

381 : 355 Gazdaságpolitika és a háború.

Conrad, Otto. Die individualistische Wirtschaftsordnung und der Krieg. 2. Aufl. Berlin: Verl. f. Fachliteratur 1917. 24 p.

Furnis, H. S., E. Cannan & A. E. Zimmern. Some economic aspects of international relations. Oxford: Ruskin College 1917.

Gottdiener, S. Die Aussichten des freien Handels nach dem Kriege. Bonn: Schmidt 1918. III, 77 p.

Greupner, Rich. Das Geheimnis der deutschen Kraft. Berlin: Kalkoff 1918. 64 p.

Hochstetter, Franz. Englands Wirtschaftskrieg und unsere U-Boote. Berlin: Siegismund 1917. 48 p.

Koch, Wald. Handelskrieg und Wirtschaftsexpansion. Jena: Fischer 1917. VIII, 283 p.

Der Krieg des englischen Kapitals gegen die deutsche Arbeiterschaft. Berlin: Kriegspresseamt 1917. 12 p.

Loeb, Ernst. Wirtschaftliche Vorgänge, Erfahrungen und Lehren im europäischen Krieg. Jena: Fischer 1918. III, 108 p.

Pawel, Martin. Privatlieferung und Kriegslieferung. Frankfurt a. M.: Werner 1917. 128 p.

Petri, E. Zwangsverwaltung und Liquidation des feindlichen Vermögens im Inlande. Strassburg: Druckerei u. Verl. Anst. 1917. 26 p.

Vogel, Adolf. Russland. (Der Wirtschaftskrieg, 2. Abt.) Jena: Fischer 1918. VIII, 256 p.

*

Blum, L. Krieg und Wirtschaft. DWirt-Z. 1918. 14, 2. p. 41—46.; 5. p. 142—7.; 7. p. 193—99.; 11. p. 320—25.

Borgatta, G. L'adattamento al consumatore nell'espansione commerciale germanica. RiformaSoc. 1918. 29, 3—4. p. 125—33.

Bresciani-Turroni, C. L'idea del „Weltreich“ negli scritti degli economisti tedeschi. RiformaSoc. 1918. 29, 1—2. p. 79—104.

Dietrich, E. Der Krieg als Markt-Ordner. DWirtschZ. 1918. 14, 11. p. 313—19.

Dix, A. Volkswirtschaftliche Wandlungen in den Balkanländern als Dauerwirkungen des Krieges. JBNationalök. 1918. 110, 4. p. 429—67.

Ehrenberg, R. Aus den Kriegswirtschaftlichen Erfahrungen einer deutschen Grosstadt. AExakteWirtschForsch. 1918. 9, 1. p. 57—83.

Foltényi R. A gazdasági rend fejlődésének irányzata a háború alatt. KözgazdSz. 1918. 2. p. 123—131.

Jaffe, E. Die wirtschaftliche Zukunft der Mittelmächte. EuropStaatsWirtschZ. 1918. 3, 2. p. 28—31.

Kestner, F. Die Formen des wirtschaftlichen Kampfes. DWirtschZ. 1918. 14, 4. p. 102—7.

Nieders. Der Treuhänder für das feindliche Vermögen. Plutus. 1918. 15, 7—8. p. 50—55.

Die Pariser Wirtschaftskonferenz. EuropStaatsWirtschZ. 1918. 3, 8. p. 156—58.; 10. p. 187—89.

Quessel, L. Russland und der angelsächsische Wirtschaftskrieg. SozialistMh. 1918. 50, 7. p. 225—34.

Sárközy J. A háborús gazdasági szervezkedés hibái. HuszadikSzáz. 1918. 5. p. 287—298.

Schultze, E. Die tatsächliche Grösse der Kriegslieferungen der Vereinigten Staaten. ZStaatswiss. 1918. 73, 3. p. 426—31.

Der wirtschaftliche Friedensschluss mit Rumänien. ÖsterrVolkswirt. 1917. 10, 35. p. 620—24.

381.2 Vállalat, vállalkozás

Beckerath, Herb. Zwangskartellierung oder frei Organisation der Industrie. Stuttgart: Enke 1918. 82 p.

- Egyesült-Allamok.* Department of Commerce. Report on State laws concerning foreign corporations. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 238 p.
- Jenks, J. W.* The trust problem. 4. ed. New York: Doubleday 1917. 17, 499 p.
- Leitner, Frdr.* Die Kontrolle in kaufmännischen Unternehmungen. Frankfurt a. M.: Sauerländer 1917. VIII, 216 p.
- Mainzer, Fr.* Das Zwangssyndikat in der Schuhindustrie. Berlin: Moeser 1918. 68 p.
- Oppenheimer, Franz.* Freier Handel und Genossenschaftswesen. Berlin: Hobbing 1918. 36 p.
- Rosendorf, Rich.* Betrachtungen zur Bilanz- und Dividendenpolitik der Aktien-Gesellschaften während des Krieges. Berlin: Heimann 1918. IV, 124 p.
- Tremblau, Ernst.* Der Aufsichtsrat der Actiengesellschaft. Bonn: Marcus 1917. VIII, 100 p.

*

- Grünebaum.* Zwang zum Kartellschluss und Zwangskartelle. Recht&Wirtsch. 1918. 7, 1. p. 21—23.
- Schilling.* Die Bedeutung neuzeitlicher Ausgestaltung von industriellen Betrieben für die Wirtschaft nach dem Kriege. Techn&Wirtsch. 1918. 4. p. 97—103.; 5. p. 153—156.
- Tschierschky, S.* Zur Frage der Zwangsweisen Kartellierung der Industrie. KartellRdsch. 1918. 16, 1—3. p. 1—6.

381.21 Tudományos üzemtan Taylorizmus

- Fürst, Ulrich.* Quantitative Arbeitstypen auf Grund von Arbeitskurven. Erlangen: Jacob 1917. 50 p. 55 T.
- Laschinski, O.* Die Selbstkostenberechnung im Fabrikbetriebe. Berlin: Springer 1917. IV, 68 p.
- Mac Gregor, Thdr. D.* The new business department; its organization and operation in a modern bank. New York: Bankers Pub. 1917. 94 p.
- Sachsenberg, Ewald.* Grundlagen der Fabrikorganisation. Berlin: Springer 1917. VIII, 140 p.
- Taylor, F. W.* Die Betriebsleitung, insbes. der Werkstätten. 3. Aufl. Freiburg: Herder 1917. VIII, 158 p.

*

- Bentinck, H.* Industrial fatigue and the relation between hours of work and output. ContempRev. 1918. Febr. 626. p. 144—51.
- Schiff, W.* Die Beschränkung der Männerarbeit und die Vorschriften über Arbeitspausen. ASozPolGesetzg. 1917. 5, 4—6. p. 553—570.
- Schwiedland, E.* Die Mechanisierung der Arbeit. SozKultur. 1918. 38, 1. p. 4—23.

381.63 Közélelmezés

- Beyme, K.* Die Ernährung Deutschlands und seiner Gegner. Bremen: Melchers 1917. 15 p.
- Bischoff, Kurt.* Die Kartoffel im Weltkrieg. Berlin: Unger 1916. 23 p.
- Cauer, M.* Wer hat recht? Ein Beitrag zur Verständigung zwischen Stadt und Land. Berlin: Elsner 1917. 16 p.
- Deleiter, E.* Verzeichnis aller in der Kriegszeit erschienenen Volksliteratur über Ernährung, Hauswirtschaft etc. Dresden: Deleiter 1917. 38 p.
- Faragó, Desid.* Die zukünftige Getreideversorgung Österreich-Ungarns. Bp.: Grill 1917. 27 p.
- Glatz, Frdr.* Die Gefährdung von Österreichs Brotstoffversorgung durch das geplante Einfuhrscheinsystem. Wien: Frick 1917. 81 p.
- Howe, Frederic C.* The high cost of living. New York: Scribner 1918. 10, 275 p.
- Hirsch, Julius.* Die Preisgebilde des Kriegswirtschaftsrechts. Berlin: Hobbing 1917. 60 p.
- Keyserlingk, R. Graf.* Deutschlands Getreidewirtschaft und Versorgung nach dem Kriege. Berlin: Heymann 1918. III, 40 p.
- Mitteldeutscher Preisprüfungstag.* Niederschrift über die erste Tagung. Halle a. S.: Schwetschke 1917. 100 p.
- Schloesser, Rob.* Die Kriegsorganisation der Konsumenten. Esslingen: Langguth 1917. 26 p.
- Schöll, Frdr.* Der Ausbau unserer Kriegswirtschaft mit bes. Berücks. d. Volksernährung. Stuttgart: Mimir 1917. 20 p.
- Sedlmayr, E. C.* Mein System e. staatl. Getreideaufbringung im Kriege. Wien: Gerold 1918. 18 p.

*

- Duffus, W. M.* Government control of the wheat trade in the United States. *AmEconRev.* 1918. 8, 1. p. 62—87.
- Eynern.* Die Ernährungsverhältnisse mit bes. Berücks. von Gross-Berlin. *VolkswirtschBl.* 1918. 17, 1. p. 41—58.
- Ferraris, M.* Il costo della vita nel dopo guerra. *NuovaAnt.* 1918. 53, 1104. p. 189—98.
- Gasteiger, M.* Gegenwartsleistungen und Zukunftsaufgaben der städtischen Volksspeisung. *DArb.* 1918. 3, 4. p. 164—69.
- Guradze, H.* Die Brotpreise in Berlin im vierten Kriegsjahre 1917. *JBNationalök.* 1918. 110, 5. p. 617—21.
- Háborus ármaximálások* Németországban és Ausztriában. *KözzgazdSz.* 1917. 57, 4. p. 297—306.
- Hotman, E.* Der Marktpreis. *SozPrax.* 1918. 27, 17. p. 241—44.; 18. p. 260—62.
- Krebs, W.* Die öffentliche Ernährungswirtschaft. *JBNationalök.* 1918. 110, 1. p. 28—72.
- Lattes, A.* Per la storia dei prezzi a Venezia. *RiformaSoc.* 1918. 29, 3—4. p. 113—24.
- Michels, R.* Alcuni elementi frammentari sul vettovagliamento della Svizzera. *RiformaSoc.* 1918. 29, 1—2. p. 29—62.
- Plehn, Cl.* The state market commission of California. *AmEconRev.* 1918. 8, 1. p. 1—27.
- Rew, R. H.* The prospects of the world's food supplies after the war. *JIRStatSoc.* 1918. 81, 1. p. 41—74.
- Ritscher, W.* Kriegsteuerung im In- und Ausland. *AllgStatistischesA.* 1916/17. 10, 3—4. p.
- Schultze, E.* Teuerungspreise in den Vereinigten Staaten in dem jetzigen und in früheren Kriegen. *JBNationalök.* 1918. 110, 3. p. 339—49.
- Steiner, Frdr.* Kriegsgetreidewirtschaft in Dänemark. *ÖsterrVolkswirt.* 1918. 10, 39. p. 693—95.
- Toubeau, M.* Der Lebensmittelkontrolldienst in Frankreich. *InternatAgrarökRdsch.* 1918. 8, 3. p. 201—9.
- Tosdal, H. R.* Price maintenance. *AmEconRev.* 1918. 8, 1. p. 28—47.
- Zahn, F.* Stadt und Land, Bayern und das Reich in der Kriegsernährungswirtschaft. *AllgStatistischesA.* 1916—1917. 10, 3—4. p.
- Zitzen, E.* Die Lebensmittelversorgung nach dem Kriege. *DArb.* 1918. 3, 4. p. 153—63.

382 Bányászat

Scherka, B. Die türkische Bergverordnung. Freiberg: Craz 1917. 28 p.

*

Ihering, A. Kohlennot und Sparwirtschaft. *AExacteWirtschForsch.* 1918. 9, 1. p. 97—128.

Zickert, H. Die Gemeinwirtschaftstheorie und der Braunkohlenbergbau. *Bank.* 1918. 4. p. 271—276.

383 Mezőgazdaság

Arnstadt, Alb. Demokratie und Landwirtschaft. Langensalza: Wendt 1917. 48 p.

Arnstadt, Alb. Die deutsche Landwirtschaft eine Siegesursache. Berlin: Konservative Schriftenvertriebsstelle 1917. 24 p.

Braun, Fr. (Hg.) Arbeitsziele der deutschen Landwirtschaft nach dem Kriege. Berlin: Parey 1918. XV, 986 p.

Gaal Jenő. A falu gondozása. Thesedik Sámuel élete, alkotásai és művei. Bp.: M. Tud. Akad. 1918. 201 p. (Magy. Közzgazd. Könyvt., 21.)

Lange, F. Landwirtschaftlich-statistischer Atlas. Berlin: Reimer 1917. XIII p. 105 T.

Löherer Andor. A többtermelési nemzeti szervezője a kis gazdasági vasutak hálózatának kiterjesztésével. Bp.: Stephaneum ny. 163 p.

Sedlmayr, E. C. Die Landwirtschaft Serbiens vor dem Kriege. Wien: Frick 1917. 63 p.

Skalweit, B. Die Landwirtschaft in d. litauischen Gouvernements. Jena: Fischer 1918. VIII, 219 p.

Steiner, Vladimir. Die Volkswirtschaft der Kgr. Kroatien und Slavonien vom Standpunkte der Landwirtschaft. Zagreb: Selbstverl. 1917. 99 p.

Strakosch, Siegfr. Die Grundlagen der Agrarwirtschaft in Österreich. 2. Aufl. Wien: Tempsky 1917. VIII, 468 p.

Tomkinson, Ch. W. State help for agriculture. London: Unwin 1917. 189 p.

Zuckermann, S. Die landwirtschaftliche Produktion Russlands und der deutsche Markt. Berlin: Russ. Kurier 1917. 25 p.

*

Ballod, K. Das Ackerstadtproblem. *EuropStaatsWirtschZ.* 1918. 3, 2. p. 34—37.

Fallon, F. Die Organisation der landwirtschaftlich-technischen Dienste im Belgischen Kongo. *InternatAgrarökRdsch.* 1917. 8, 2. p. 101—10.

Kranold, H. Der Krieg und die deutsche Landwirtschaft. *SozialistMh.* 1918. 50, 9. p. 321—27.

Kranold, H. Die nächsten Aufgaben der Produktionspolitik in der Landwirtschaft. *SozialistMh.* 1918. 50, 1—2. p. 25—30.

Picker G. Mezőgazdaságunk villamosággal való ellátásának előfeltételei. *MagyGazdákSz.* 1918. 1—2. p. 23—33.; 3—4. p. 94—105.

Ashby, A. W. The rural problem. London: Athenaeum 1916. 40 p.

383.1 Földbirtokpolitika

Beck Lajos. A magyar földbirtok megoszlása. Bp.: Pallas 1918. 93 p.

Sebess Dénes. A kisbirtok és a készülő polgári törvénykönyv. Bp.: Kilián 1918. 329 p.

Waldhecker, Paul. Rentengüter in der Rheinprovinz. München-Gladbach: Volksver. Verl. 1918. 69 p.

*

Bernát I. A forradalmi Oroszország agrárpolitikája. *MagyGazdákSz.* 1918. 3—4. p. 65—76.

Biedermann. Techniker und Bodenreform. *Bodenref.* 1918. 29, 1. p. 13—16.

Ehrenberg, Rich. Wissenschaft und Leben. *AExacteWirtschForsch.* 1918. 9, 1. p. 1—14.

Ehrler, J. Städtischer Liegenschaftsbesitz und Kleingartenbau in Freiburg i. Br. *JBBodenref.* 1918. 14, 2. p. 89—97.

Erman, H. Wiederkauf und Vorkauf im deutschen Siedlungswesen. *JB-Bodenref.* 1918. 14, 1. p. 1—14.

Feifalik A. Új javaslat a boszniai agrárkérdés megoldására. *MBosnyákKözpKözl.* 1918. 1—3. p. 16—37.

Ferraris, M. Torniamo alla terra! *NuovoAnt.* 1918. 53, 1111. p. 77—92.

Galprin. Die Entwicklung der Agrarfrage in Russland. *SchweizZVolksw.* 1918. 24, 12. p. 353—63.

Goslar, H. Volksboden. *Plutus.* 1918. 15, 27—28. p. 182—4.

Heil, C. P. Walther Rathenau und die Bodenreform. *Bodenref.* 1918. 29, 2. p. 33—36.

Die irische Bodenfrage. Ein Rundschreiben des Bischofs Dr. Nulty. *JBBodenref.* 1918. 14, 1. p. 39—80.

Keller, K. Wieviel Bauerngüter können noch in Deutschland geschaffen werden. *DArb.* 1918. 3, 3. p. 110—15.

Lánczi J. A szerb agrárjog. *MBosnyákKözpKözl.* 1918. 1—3. p. 95—108.

Die Landpacht in den Vereinigten Staaten. *InternAgrarökRdsch.* 1917. 76, 4. p. 59—65.

Landwirtschaftliche Probleme in Dalmatien. *InternAgrarökRdsch.* 1917. 76, 4. p. 55—59.

Müller R. Az orosz agrárkérdés. *MBosnyákKözpKözl.* 1918. 1—3. p. 115—18.

Oppenheimer, F. Das Bodenmonopol. *ArchSozWiss.* 1918. 44, 2. p. 487—94.

Preyer, W. D. Zur russischen Agrarfrage. *EuropStaatsWirtschZ.* 1918. 3, 12. p. 225—30.

Quessel, Ludw. Russland als agrarsozialistisches Problem. *EuropStaatsWirtschZ.* 1918. 3, 4. p. 70—73.

Quessel, L. Vergangenheit und Zukunft des russischen Agrarkommunismus. *EuropStaatsWirtschZ.* 1918. 3, 18. p. 346—48.; 19. p. 361—63.

Schumpeter, J. Das Bodenmonopol. *ArchSozWiss.* 1918. 44, 2. p. 495—502.

Szana S. Agrárpolitika és szociálpolitika. *SzociálpolSz.* 1918. 8, 1—2. p. 1—11.

A Társadalomtudományi Társaság agrárvitája. *HuszadikSzáz.* 1917. 35, 5. p. 462—478.; 6. p. 559—576.; 36, 3—4. p. 248—269.

Veroso, E. N. Die Agrarfrage in Russland. *NeueZeit.* 1918. 36 14. p. 320—25.; 15. p. 346—49.

Wendel, H. Die Agrarfrage in Bosnien und der Herzegowina. *EuropStaatsWirtschZ.* 1918. 3, 8. p. 146—50.

383.3 Földművelési termékek

Felée, Léon. Le blé russe. Lausanne: Payot 1917. IV, II, 153 p.

Günther, Ad. Der Wein. Leipzig: Akad. Verlagsges. 1918. p. 453—779.

Kuhnert, R. Der Kartoffelbau in Nordwestdeutschland. Berlin: Ges. z. Förd. d. Baues d. Kartoffeln 1917. 42 p.

- Lange, P.* Der landwirtschaftliche Gemüsebau. Frankfurt a. M.: Engler 1918. 16 p.
Zade, Adolf. Der Hafer. Jena: Fischer 1918. VI, 355 p.

*

- Newman, L. H.* Die Weizenerzeugung in Kanada. InternatAgrartechnRdsch. 1917. 8, 7. p. 595—601.
Schultze, E. Egyptens Baumwollgewinnung seit 1900. JBNationalök. 1918. 10, 4. p. 468—74.

383.6 Állattenyésztés

- Härry, A.* Die Fischwege an Wasserwerken in d. Schweiz. Zürich: Rascher 1917. 115 p.
Kronacher, C. Die deutsche Schweinezucht u. Haltung nach d. Kriege. Berlin-Halensee: Deutsche Gesellschaft f. Züchtungskunde 1918. 47 p.
Sturzenegger, Rob. Die Schweinezucht der Schweiz. Trogen: Kübler 1917. IV, 55 p.
Sweers, P. Unsere deutsche Geflügelzucht als Nebenbetrieb der Landwirtschaft. 2. Aufl. Berlin: Pfennigstorf 1918. 24 p.

*

- Martinoli, G.* Der gegenwärtige Stand der Pferdezucht in Argentinien. InternatAgrartechnRdsch. 1917. 8, 6. p. 499—505.; 8. p. 679—81.
Trouette, G. Der gegenwärtige Stand der Viehzucht in Algerien. InternatAgrartechnRdsch. 1917. 8, 1. p. 1—8.

383.7 Erdészet

- Kinney, Jay P.* The development of forest law in America. New York: Wiley 1917. 8, 21. 252 p.
Wimmer, E. Holzbedarf und Holzpreise. Berlin: Springer 1917. 8, 11 p.

*

- László G.* Sürgös tüzelőszerpótlás. MagyGazdákSz. 1918. 5—6. p. 177—184.

384 Iparpolitika

- Addison, Ch.* British workshop and the war. London: Unwin 1917. 52 p.
Carpenter, Edw. Toward industrial freedom. London: Allen&Unwin 1917. 224 p.

- Cole, G. D. H.* Selfgovernment in industry. London: Bell 1917.

- Hertz, Frdr.* Die Produktionsgrundlagen der österr. Industrie vor und nach dem Kriege. Wien: Verl. f. Fachliteratur 1917. 268 p.

- Mahs, E. R.* Kommandogewalt und Gewerbefreiheit. Borna-Leipzig: Noske 1917. IX, 64 p.

- Nürnberg, Max.* Die öffentlich-rechtliche Belastung der deutschen Industrie. Karlsruhe: Braun 1917. IV, 56 p.

- Scherer, James I. B.* Cotton as a world power. New York: Stokes 1916. 45 p.

- Wilden, Jos.* Die Zukunft des Handwerkes. Berlin: Siegismund 1917. 48 p.

*

- Cabrini, A.* La mobilitazione industriale nel 1917. NuovaAnt. 1918. 53, 1108. p. 191—203.

- Krebs, W.* Die Mittel der Gewerbeförderung. SchweizZVolksw. 1918. 24, 4. p. 97—109; 5. p. 150—56.

- Maróthy K.* Ipari termékek egyszerezésének szabványozása. MagyMérnök. 1918. 52, 26. p. 233—39.

- Quessel, L.* Die industriellen Kräfte Russlands. SozialistMh. 1918. 50, 6. p. 183—90.

- Ritscher, W.* Die Hausindustrie in Schweden. JBNationalök. 1918. 110, 4. p. 475—81.

- Werneburg.* Der patentrechtliche Schutz der inländischen Industrie gegen die Auslandskonkurrenz. DWirtschZ. 1918. 14, 12. p. 358—61.

384 Egyes iparágak

- Beckh, Max.* Die nürnbergische Gold- und Silberdrahtindustrie. München: Reinhardt 1917. X, 163 p.

- Boswell, P. S. H.* British resources of sand and rocks used in glass manufacture. London: Longmans 1917.

- Eppler, Alfred.* Der Diamant im deutschen Gewerbe. Crefeld: Hohn 1917. 84 p.

- Guillet, Leon.* Les industries métallurgiques à l'avant-guerre. Paris: Dunod 1917.

- Gürtler, Max.* Weberei, Wirkerei. 2. Aufl. Berlin: Göschen 1917. 154 p.

- Schmitz, Herm.* Berliner Eisenkunstguss. München: Bruckmann 1917. IV, 56 p.

- Malcomes, Karl.* Verzeichnis neuer und älterer Werke aus allen Gebieten der Textilindustrie. 2. Aufl. Heppenheim 1918. 34 p.
- Töndury, H.* Bedeutung und Zukunft der schweizer. Hotelindustrie. Zürich: Rascher 1918. 71 p.
- Wyatt, Horace.* The motor industry. London: Pitman 1918.
- Zipernovszky Ferenc.* Az átmeneti gazdaság az elektrotechnikában. Bp.: Kilián 1917. 26 p.

- Bruck, W. F.* Die Lage der Baumwollindustrie in England. Recht&Wirtsch. 1918. 7, 2. p. 28—31.
- Durand F.* Törökország textilipara. MBosnyákKözpKözl. 1918. 1—3. p. 1—15.
- Ellinger, A.* Das Baugewerbe während des Krieges. NeueZeit. 1918. 36, 16. p. 371—375; 17. p. 397—403.
- Engel, P.* Die Erdölindustrie in den Vereinigten Staaten. WeltwirtschWeltwerk. 1918. 8, 4. p. 78—80.
- Janovsky, K.* Ersatzstoffe der Textilindustrie. Handelsmus. 1918. 33, 17. p. 129—31.
- Janovsky, K.* Die Textilindustrie in der Weltwirtschaft. Handelsmus. 1918. 33, 6. p. 41—43.
- Krässig, H.* Die Produktionsbedingungen der deutschen Textilindustrie in der Übergangswirtschaft. NeueZeit. 1918. 36, 3. p. 52—57.
- Major I.* Az önköltség-számítás a gépiparban. MagyMérn Közl. 1918. 52, 2. p. 9—12.
- Neumann, A.* Kriegsmassnahmen und deren Folgen im Holzgewerbe. NeueZeit. 1918. 36, 24. p. 559—562.
- Pariser, F.* Qualitative Sparsamkeit im Wollgewerbe. EuropStaatsWirtschZ. 1918. 3, 19. p. 373—77.
- Schultze, E.* Die Jute in England. JBNationalök. 1918. 110, 1. p. 108—15.

385 Közlekedés

- Becker, Gust.* Die Tätigkeit der Stadtgemeinde Berlin im kommunalen Verkehrswesen. Berlin: Mittler 1917. 66 p.
- Colombos, C. J.* Le Tunnel sous la Manche et le droit international. Paris: Rousseau 1917. 161 p.
- Grosse, Oskar.* 40 Jahre Fernsprecher. Berlin: Springer 1917. V, 90 p.

- Stone, H. W. D.* The principles of urban traffic. London: Lockwood 1918.
- Strautz, V.* Die Funkentelegraphie im jetzigen Kriege. Rostock: Püschel 1917. 40 p.
- Zoepl, Gottfr.* Mitteleuropäische Verkehrspolitik. Berlin: Heymann 1918. 1918. IV, 28 p.

- Junge, R.* Die Spedition in Russisch-Turkestan 1901—1914. WeltwirtschA. 1918. 12, 3. p.
- Kovách L.* Közutaink fejlesztése és a közuti törvény. MagyMérnKözl. 1918. 52, 25. p. 213—19.
- Simon, K.* Werden und Vergehen der Weltverkehrszentralen. SchweizZ-Volksw. 1918. 24, 11. p. 321—26.

385.5 Vasutügy

- Ausztria. Eisenbahnministerium.* Mitteilungen über d. Studien und vorbereit. Massnahmen z. Ausnützung d. Wasserkräfte und z. Einführung d. elektr. Betriebes auf Vollbahnen. Tl. 1. Wien: Hof- u. Staatsdr. 1917. IV, 94 p.
- Walker, G. M.* Railroad rates and rebats. Cleveland: Clark 1917. 95 p.

- Amoroso, L.* I lavori della commissione per l'ordinamento ferroviario. GiornEconomisti. 1918. 56, 4. p. 208—17.
- Brooks, S.* British railways during and after the war. NorthAmRev. 1918. 207, 2. p. 196—208.
- Carter, W. H.* Problems of military transportation. NorthAmRev. 1918. 207, 1. p. 52—57.
- Die Eisenbahnen im Friedensvertrage mit Rumänien. ÖsterrVolkswirt. 1918. 10, 36. p. 64—45.
- Huase, H.* Die preussische Oberrechnungskammer und die Volkswirtschaft unter bes. Berücks. der Staatseisenbahnverwaltung ArchEisenbahnw. 1918. 1. p. 1—21.; 2. p. 252—74.; 3. p. 406—41.
- Krakauer, V.* Annäherung der deutschen und österreichischen Bahntarife. Handelsmus. 1918. 33, 1. p. 1—3.
- Krakauer.* Die österreichischen Staatsbahnen im vierten Kriegshalbjahr. ArchEisenbahnw. 1918. 1. p. 87—104.

- Marx.* Der Austausch der Güterwagen im Bereiche des Vereins Deutscher Eisenbahnverwaltungen. ArchEisenbahnw. 1918. 1. p. 22—86.
- Mertens.* 30 Jahre russischer Eisenbahnpolitik und deren wirtschaftliche Rückwirkung. ArchEisenbahnw. 1918. 3. p. 442—67.
- Meyer, B.* Lists Ideen zum deutsch Eisenbahnwesen. ArchEisenbahnw. 1918. 2. p. 231—51.; 3. p. 379—405.
- Ney Á.* Vasutügyi feladatok a háború után. MagyMérnKözl. 1918. 52, 15. p. 129—30.
- Sármezey E.* Diesel-motorok alkalmazása vasuti üzemekben. MagyMérnKözl. 1918. 52, 8. p. 62—66.; 9. p. 69—72.; 10. p. 78—9.
- Schimmlf.* Ein neuer Schnellbahn für Philadelphia. ArchEisenbahnw. 1918. 1. p. 105—30.
- Sóváry J.* Vasutügyi feladatok. MagyMérnKözl. 1918. 52, 20. p. 169—70.

385.6 Hajózás

- Herbert, Karl.* Das Handelsschiff im Frieden und im Kriege. Berlin: Siegmund 1918. 48 p.
- Rigaer Börsen-Komitee.* Zur Frage der Errichtung eines Freihafens. Riga: Hacker 1917. 15 p.
- Robertson, John M.* Shipping after the war. Westminster: Cobden Club 1916. 39 p.
- *
- Balogh R.* A bolgár dunai kikötők gazdasági jelentősége. MBosnyákKözpKözl. 1918. 1—3. p. 80—83.
- Browne, J. H. B.* Our docks and harbours. ContempRev. 1918. Febr. 626. p. 190—99.
- Edwards, W. H.* Die Donauprobeme und die deutschen Aussenhandelsaufgaben. WeltwirtschA. 1918. 12, 4. p.
- Günther, S.* Das Eiserne Tor der Donau. WeltwirtschWeltverk. 1918. 7, 9. p. 197—198.
- Heinsick, K. P.* Der Zusammenbruch des englischen Schiffsbauprogramms. EuropStaatsWirtschZ. 1918. 3. 23. p. 447—50.
- Hennig, R.* Die bisherige Entwicklung des Panamakanals. JBNationalök. 1918. 110, 3. p. 350—58.
- Herlt, G.* Türkische Schifffahrtsgesellschaften. Handelsmus. 1918. 33, 9. p. 65—66.

- Herlt, G.* Die türkischen Schwarze- Meerhäfen. Handelsmus. 1918. 33, 15. p. 113—15.
- Kunte, A.* Rumänien und die Donauschifffahrt. Handelsmus. 1918. 33, 26 p. 201—3.
- Moltmann, H. B.* Die niederländische Schifffahrt in den letzten 100 Jahren. WeltwirtschA. 1918. 13, 1. p. 36—40.
- Müller, P.* Der Wiederaufbau der deutschen Handelsflotte. SozialistMh. 1918. 50, 4—5 p. 124—30.
- Schultze, E.* Englische Schifffahrtsmannungsnot. ZStaatswiss. 1918. 73, 3. n. 418—26.
- Schultze, E.* Die Kriegsgewinne der holländischen Schifffahrt. EuropStaatsWirtschZ. 1918. 3, 15. p. 284—88.

386 Kereskedelmi politika

- Beck, Jean.* Von Deutschlands Industrien und Kunstgewerbe auf der leinziger Messe. Leipzig: Messamt 1918.
- Behrmann, H.* Die leipzigiger Mustermessen. Leipzig: Messamt 1918. 117 p.
- Beythien, H.* Die Arbeit der Rabattsparvereine in der Kriegszeit. Hannover: Osterwald 1916. 95 p.
- Dessauer, L.* Die Neugestaltung des deutschen Handelskammerwesens. Stuttgart: Wahl 1917. VIII, 47 p.
- Landolt-Cotti, E.* Wirkungen des Krieges auf den Handel in der Schweiz. Zürich: Schulteis 1917. VI. 106 p.
- Moltke, Siegr.* Die leipzigiger Messen im Kriege einst und jetzt. Leipzig: Messamt 1918. 56 p.
- Rieck, A. C. M.* Verschwendung im Handel. Jena: Diederichs 1917. 31 p.
- Schinnel, Max.* Die Praxis der Handelspolitik. Berlin: Verl. f. Sozialwiss. 1917. 117 p.
- Sieveking, H., J. Hirsch.* Handel. Tübingen: Mohr 1918. V, 240 p. (Grundriss d. Sozialökonomik. Abt. 5.)
- *
- Bosshardt, O.* Zur Gründung der schweizerischen Handelsbörse. SchweizZVolksw. 1918. 24, 7. p. 193—204.; 8. p. 243—51.
- Cohn, A.* Die Aufgaben des Grosshandels in der Zukunft. DWirtschZ. 1918. 14, 1. p. 1—16.
- Fehr, H.* Die Gründung von Handelskammern im Auslande. Recht&Wirtsch. 1918. 7, 5. p. 69—73.

- Peutmann, J.* Die schweizerische Mustermesse in Basel. SchweizZ-Volksw. 1918. 24, 11. p. 327—31.
- Pudor, H.* Zur Entwicklung und Kritik des Warenangebotes. AnnDRReichs. 1917. 50, 10—12. p. 763—83.
- Die Reform des kommerziellen Nachrichtendienstes in Grossbritannien. Handelsmus. 1918. 33, 18. p. 137—39.
- Wirminzhaus, A.* Die Neugestaltung der preussischen Handelskammern. DWirtschaftZ. 1918. 14, 2. p. 33—40.; 3. p. 65—72.

386 : — Kereskedelem egyes ágai

- Deutschmann, Ludw.* Der Kaffe-Grosshandel. Berlin: Hobbing 1918. 40 p.
- Findeisen, Franz.* Der Kaffeehandel. Halle: John 1917. 164 p.
- Levy, B.* Der Grosshandel in Baumwollwaren. Berlin: Hobbing 1917. 32 p.
- Schirmer, Wilh.* Die internationale Konkurrenz am deutschen Blumen- und Gemüsemarkt. Glatz: Schirmer 1917. 94 p.

*

- Tschierschky, S.* Zur Frage der Einheits-Verkaufsbedingungen in der Textilindustrie. KartellR. 1917. 15, 1—5. p. 1—8.

386.2 Külkereskedelem

- The commercial future of Baghdad. London: Complete Pr. 1917. 8 p.
- Deutsch-russischer Wirtschaftsausschuss.* Förderung der gegenseitigen Handelsbeziehungen. Berlin: Abb 1918. 16 p.
- Escher, Franklin.* Foreign exchange explained. NewYork: Macmillan 1917. 12, 219 p.
- Faludi Oszkár.* Mi legyen Magyarország szerepe a magyar-bolgár gazdasági viszony kiépítésében? Temesvár: Hunyadi ny. 1917. 22 p.
- Gourvitch, Paul P.* How Germany does business; chapters on export and finance methods. New York: Huebsch 1918. 142 p.
- Harms, Bernh.* Das kgl. Institut für Seeverkehr und Weltwirtschaft zu Kiel. Kiel: Bronbek 1918. 87 p.
- Magyar-Bosnyák és Keleti Gazdasági Központ.* Mit kíván a központ. Bp.: Márkus 1916. 16 p.
- Schuchart, Th.* Die deutsche Aussenhandelsförderung. 2. Aufl. Berlin: Simion 1918. 232 p.

- Schulze-Gaevernitz, G.* Neubau der Weltwirtschaft. Berlin: Heymann 1918. 36 p.
- Szávay Zoltán.* Arad és a Balkán. Temesvár: Hunyadi ny. 1917. 26 p.
- Szendrei, M.* Englands weltwirtschaftl. Hegemonie. Stuttgart: Enke 1917. VII, 122 p.

*

- Corbach, C.* Russlands und Sibiriens weltwirtschaftliche Zukunft. WeltwirtschaftWeltverk. 1918. 8, 23. p. 43—45.
- Dix, A.* Amerika in Weltpolitik und Weltwirtschaft. DWirtschaftZ. 1918. 14, 12. p. 377—92.
- Eulenburg, F.* Deutschlands wirtschaftliche Aussichten in Russland. DWirtschaftZ. 1918. 14, 5. p. 129—41.; 6. p. 163—71.
- Goldschmiedt, H.* Die Bedeutung des deutschen Auslands-Museum und Instituts als wirtschaftliche Organisation. JBNationalök. 1918. 110, 3. p. 333—38.
- Gruntzel, Jos.* Die Handelsverträge mit Rumänien. Handelsmus. 1918. 33, 22. p. 169—71.
- Gruntzel, Jos.* Die künftige Handelspolitik. Handelsmus. 1918. 33, 12. p. 89—91.
- Gruntzel, Jos.* Der Umschwung in der Handelspolitik Deutschlands. Handelsmus. 1918. 33, 27. p. 209—10.
- Hecht, H.* Gegenwart und Zukunft des deutschen Aussenhandels. Recht&Wirtsch. 1918. 7, 1. p. 4—11.
- Herlt, G.* Unsere Handelsinteressen in Transkaukasien, Persien und Zentralasien. Handelsmus. 1918. 33, 23. p. 177—78.
- Indri, G.* L'esportazione italiana dei prodotti serici. NuovaAnt. 1918. 53, 1108. p. 213—20.
- Künftige deutsche Weltwirtschaft. EuropStaatsWirtschaftZ. 1918. 3, 8. p. 153—56.
- Sapper, K.* Deutsche und nordamerikanische Interessen in Mittelamerika. WeltwirtschaftWeltverk. 1918. 8, 23. p. 37—42.
- Levy, H.* Deutschland und die amerikanische Konkurrenz. EuropStaatsWirtschaftZ. 1918. 3, 3. p. 53—58.; 4. p. 73—77.; 5. p. 96—99.
- Linke-Gerlach, F.* Die Entwicklung der Exportpreise in der Nachkriegszeit. EuropStaatsWirtschaftZ. 1918. 3, 16. p. 301—2.

- Mombert*. Gedanken über die Handels- und Zahlungsbilanz Deutschlands nach dem Kriege. *EuropStaatsWirtschZ.* 1918. 3, 17. p. 331—36.
- Rác* L. Kereskedelmi útjaink Oroszország felé. *MBosnyákKözp.Közl.* 1918. 1—3. p. 121—26.
- Reichesberg*, N. Betrachtungen über die schweizerischen Handelspolitik in Vergangenheit und Zukunft. *SchweizZVolksw.* 1918. 24, 13. p. 1—17.
- Schlegelberger*. Freier oder gebundener Einfuhrhandel. *Recht&Wirtsch.* 1918. 7, 3. p. 40—44.
- Schultze*, E. Die Auslandslieferungen der englischen Werthen. *EuropStaatsWirtschZ.* 1918. 3, 2. p. 37—40.
- Ungarische Exportbestrebungen. *Handelsmus.* 1918. 33, 7. p. 49—51.; 8. p. 57—59.
- Der Welthandel mit Kraftfuttermittel. *InternatAgrartechnRdsch.* 1917. 8, 4. p. 303—362 p.
- Wilhelm*, J. „Expontware.“ *Handelsmus.* 1918. 33, 3. p. 17—19.
- Wilhelm*, J. Schweizerische Wirtschaftsabkommen mit dem Ausland im Kriege. *Handelsmus.* 1918. 33, 24. p. 185—7.

386.3 Vámpolitika

- Amsler*, *Walt*. Die Holzzölle und ihre wirtschaftliche Bedeutung und Berechtigung für die Schweiz. *Männedorf*: Meyer 1917. 128 p.
- Mellin*, *Ignaz*. Die Schutzzölle und ihr Einfluss auf die deutschen Reichsfinanzen. *München*: Reinhardt 1918. IV, 60 p.
- Poznanski*, *Charles*. La clause de la nation la plus favorisée. *Bern*: Tanner 1917. 175 p.
- Reichesberg*, *Naum*. Die Meistbegünstigung in d. künft. Handelsverträgen. *Bern*: Francke 1918. 36 p.
- Robertson*, *J. M.* Tariffist imperialism. *London*: Cobden Club 1917. 27 p.
- Robinski*, *Anton*. Die Vorkämpfer eines grösseren Deutschlands in zollpolitischer Hinsicht bis 1914. *Heilderberg*: Hahn 1917. 90 p.

*

- Fasold*. Kontingente, Kontingentierungen und Ähnliches. *ZZollwesen.* 1918. 8, 1. p. 10—12.; 2. p. 39—40.; 3. p. 58—59.; 4. p. 87—89.

- Feld*, *W.* Anti Dumping, Prämienklausel und Ausgleichzölle. *ArchSozWiss.* 1918. 44, 2. p. 456—86.
- Greiner*. Der freie Verkehr. *ZZollwesen.* 1918. 8, 3. p. 54—58.
- Köppe*, *H.* Die Tarifverträge im Deutschen Reiche am Ende 1915. *JB-Nationalök.* 1918. 110, 3. p. 359—62.
- Reichesberg*, *N.* Die Meistbegünstigung in den künftigen Handelsverträgen. *SchweizZVolksw.* 1918. 24, 1. p. 1—14.; 2. p. 40—50.; 3. p. 75—83.
- Ricci*, *U.* Il mito dell' indipendenza economica. *RiformaSoc.* 1918. 29, 3—4. p. 177—97.
- Zadow*, *F.* Wertzölle und spezifische Zölle. *DWirtschZ.* 1918. 14, 4. p. 97—99.

386.391 Vámszövetség. Középeurópa

- Budapest*. Verhandlungen der mitteleuropäischen Wirtschaftskonferenz 1916. *Leipzig*: Deichert 1917.
- München*. *Handelskammer*. Die zollpolitische Annäherung an Österreich-Ungarn. *München*: Lindauer 1918. VIII, 80 p.
- Rubinek Gyula*. A gazdasági közeledés kérdése. *Bp.*: Pátria 1917. 53 p.
- Schilder*, *Sigm.* Mitteleuropa und die Handelspolitik der offenen Tür. *Wien*: Fromme 1918. VII, 80 p.

*

- Stolper*, *G.* Mitteleuropa. *ÖsterrVolkswirt.* 1918. 10, 34. p. 601—4.
- Weinstein*, *S.* Deutsch-österreichisch-ungarischer Handelsvertrag oder Zollverein. *EuropStaatsWirtschZ.* 1918. 3, 19. p. 364—69.

387 Pénz- és hitelügy

- Granichstädten-Czerva*, *Rud.* Die Prämienengeschäfte an der Wiener Börse. *Frankfurt a. M.*: Blazek 1917. VII, 68 p.
- Pahl*, *W.* Die Vorschriften über d. Zahlungsverkehr mit dem Auslande. *Berlin*: Handelskammer 1918. 67 p.
- Seckel*, *Max.* Entwicklung der Devisenkurse des Krieges 30. Juli 1914—31. Dez. 1917. *Berlin*: Hermann 1918.

*

- Einandi*, *L.* Corso dei cambi, bilancio commerciale e circolazione cartacea. *RiformaSoc.* 1918. 29, 1—2. p. 63—78.

- Heyn, O.* Die Regelung des Devisenverkehrs in der Übergangswirtschaft. *Handelsmus.* 1918. 33, 13. p. 97—98.
- Hilscher, F.* Der Kapitalzins. *Österr-Volkswirt.* 1917. 10, 40. p. 709—12.
- Mori, P.* Die Wechselkurse. *SchweizZ-Volksw.* 1918. 24, 7. p. 205—13.
- Ott, E.* Die Wechselkurse. *SchweizZ-Volksw.* 1918. 24, 1. p. 15—23.
- Schmidt, F.* Verbesserungen im bargeldlosen Zahlungsverkehr. *Bank.* 1918.1. p. 15—22.; 2. p. 110—117.
- Voigt, A.* Probleme der Zinstheorie? *ZSozialwiss.* 1918. 2. p. 61—83.; 4. p. 174—206.

387.1 Bankügy

- Armstrong, Leroy.* Financial California. The beginnings and progress of banking in the state. San Francisco: Coast Banker Publ. 1916. 191, 95 p.
- Kemmerer, E. W.* Postal savings system of the United States. Princeton: Univ. Pr. 1917. 176 p.
- Prion Willi.* Die deutschen Kreditbanken im Kriege und nachher. Stuttgart: Enke 1917. 165 p.
- Trumpler, Theod.* Die Abrechnung bei der Reichsbank. Greifswald: Abel 1917. 63 p.

*

- Brauer, Ph.* Arbeiterschaft und Bankkapital. *DArb.* 1918. 3, 2. p. 55—60.
- Cunow, H.* Bankenhochkonjunktur und Finanzkapitalismus. *NeueZeit.* 1918. 36, 9. p. 193—199.
- Ferraris, M.* Il prestito nazionale ed il consorzio delle banche. *NuovaAnt.* 1918. 53, 1105. p. 315—19.
- Kovács J.* A balkán államok jegybankügye. *KözgazdSz.* 1918. 3. p. 172—184.
- Schultze, E.* Die Sparbanken in dem Vereinigten Staaten. *FinArch.* 1918. 35, 1. p. 255—90.
- Wetter, E.* Bankkrisen u. Bankbrüche in der Schweiz. *Bank.* 1918. 3. p. 187—194.

387.4 Pénz Valuta

- Balás Károly.* A pénz csereértéke. Bp: M. Tud. Akad. 1917. 178 p. (Magy. Közgazd. Könyvt., 20.)
- Edgeworth, F. Y.* Currency and finance in time of war. Oxford: Clarendon Pr. 1918.

- Endelmann, B. C.* Le monométallisme or au Russie. Berne: Tanner 1917. 213 p.
- Esslen, J., B. Liefmann, K. Singer.* Drei Vorträge zu Geld- und Währungsproblem. Berlin: Reimer 1917. 117 p.
- Hahn, Alb.* Von des Kriegs- zu Friedenswährung. Tübingen: Mohr 1918. V, 64 p.
- Moll, Bruno.* Die modernen Geldtheorien und die Politik des Reichsbank. Stuttgart: Enke 1917. 75 p.
- Ostpreussen. Zentrale zur Förderung des Goldkaufs.* Tagung der Leiter und Leitnerinnen. Königsberg: Ostpreuss. Druckerei u. Verl. Anst. 1917. 7 p.
- Schwarz, Rich.* Das Valutaproblem und die Rohstofffrage im Verhältnis zu „Mitteleuropa“. Wien: Manz 1917. 55 p.
- Silas.* Der Goldwahn, eine nationale Gefahr für die Schweiz. Les Hauts Geneveys 1916. 41 p.
- Stephinger, Ludw.* Wert und Geld. Tübingen: Mohr 1917. IV, 319 p.
- Varga Jenő.* A pénz uralma a békében, bukása a háborúban. Bp.: Népszava 1918. 125 p.
- Withers, Hartley.* Our money and the state. London: Murray 1917. VIII, 122 p.

*

- Ackermann, A.* Der absolute Währungswahn. *SchweizZVolkswirtsch.* 1918. 24, 3. p. 84—90.
- Balás K.* Valutánk és a háborús közgazdaság. *MagyTárstudSz.* 1917. 12. p. 2—18.
- Bendixen, F.* Die Bestimmungsgründe der intervalutarischen Kurse. *WeltwirtschA.* 1918. 13, 1. p. 65—74.
- Christen, Th.* Die Durchführung der absoluten Währung. *AnnDReichs.* 1917. 50, 10—12. p. 742—62.
- Christen, Th.* Zur Kritik der absoluten Währung. *SchweizZVolksw.* 1918. 24, 9. p. 274—9.
- Grünwald, M.* Zur Valutrage. *NeueZeit.* 1918. 36, 24. p. 563—567.
- Heyn, O.* Internationaler Bimetallismus? *EuropStaatsWirtschZ.* 1918. 3, 9. p. 172—74.
- Judik J.* Knapp elmélete és a pénzérték problémája. *KözgazdSz.* 1918. 3 p. 185—197.
- Der Kampf um die Goldwährung. *EuropStaatsWirtschZ.* 1918. 3, 15. p. 290—94.

- Morelli, D.* Il corso forzoso in Italia quale fattore di protezione industriale. *RiformaSoc.* 1918. 29, 3—4. p. 133—76.
- Palyi, M.* Eine neue Geldtheorie? *ZSozialwiss.* 1918. 2. p. 35—60.
- Pohl, R.* Vorzüge und Schattenseiten des Einheitskurses. *BankA.* 1918. 7, 7. p. 71—73.
- Schultz, H. O.* Kriegsgoldpolitik. *DWirtschZ.* 1918. 14, 10. p. 281—87.
- Sencher, E.* Die Geldtheorie von Karl Marx. *Bank.* 1918. 2. p. 98—109.

387.7 Hitelügy

- Brühlmann, W.* Grundbesitz und Hypothekarverhältnisse. 2. Auflage. St.-Gallen: Schneider 1917. 44 p.

*

- Neubauer F.* A jelzáloghitel megszervezése az átmeneti gazdaságban. *KözgazdSz.* 1918. 1. p. 22—36.
- Siebert, A.* Über Entstehung und Entwicklung des öffentlichen Kredits im Grossherzogtum Baden. *FinArch.* 1918. 35, 1. p. 165—242.

388 Biztosításügy

- Martin, Rud.* Die Haftung des Versicherers f. Güter aus deutschen Schiffen in italien. u. portugies. Häfen. Hamburg: Friederichsen 1918. X, 157 p.
- Moldenhauer, Paul.* Das Versicherungswesen. 3. Aufl. Berlin: Götschen 1917. 148 p.
- Poór Jakab.* Az életbiztosítás szerepe a nemi betegségek leküzdése terén. Szabad előadás. Bp.: Woititz 1917. 24, IV p.
- Poór Jakab.* Középeurópa és a magánbiztosításügy Magyarországon. Bp.: Biztosítási és Közgazdasági Lapok kiadása 1917. 24 p.
- Schaefer, Wilh.* Untersuchungen über d. wirtschaftl. Wirkungsgrad der Feuerversicherung in Deutschland. Hannover: Rechts-, staats- u. sozialwiss. Verl. 1917. LXXIX, 112 p.

*

- Fehér Gy.* A szövetkezeti biztosítás hazánkban és Ausztriában. *KözgazdSz.* 1917. 57, 4. p. 285—297.
- Frisch.* Hadikölcsönbiztosítás. *KözgazdSz.* 1918. 59, 4. p. 258—273.
- Mittermüller, E.* Die private deutsche Lebensversicherung im Kriege. *JB-Nationalök.* 1918. 110, 4. p. 401—28.
- Remme, J.* Kautionsversicherung. *DWirtschZ.* 1918. 14, 12. p. 361—5.

388.4 Munkásbiztosítás

- Breithaupt, Herm.* Fünf Jahre Reichsversicherungsordnung. München: Verl. f. Reichsversich. 1917. 95 p.
- Czerny, Ferd.* Wer ist pensionsversicherungspflichtig. Wien: Perles 1917. XV, 165 p.
- Pap Géza.* A módosított munkásbiztosítási törvény. Bp.: Munkásügyi Szemle. 1918. 283 p.
- Schulz, Herm.* Soziale Versicherung und Arbeiterschutz bei uns und unseren Feinden. Berlin: Siegismund 1917. 48 p.

*

- Bertolini, P.* Assicurazioni operaie o providenze sociali? *NuovaAnt.* 1918. 53, 1107. p. 3—30.; 1108. p. 149—76.
- Harkányi J.* A balesetbiztosítási veszélyességi táblázat. *MunkásüSz.* 1918. 8, 3—4. p. 66—76.; 7—8. p. 165—74.
- Hartmann, Conr.* A németországi ipari szövetkezetek veszélyességi táblázata *MunkásüSz.* 1918. 9, 11—12. p. 273—81.
- Hlavács K.* Balesetbiztosítási veszélyességi táblázat. *MunkásüSz.* 1918. 9, 5—6. p. 111—24.; 9—10. p. 225—32.
- Az osztrák balesetbiztosítás részleges reformja. *MunkásüSz.* 1918. 9, 11—12. p. 291—94.
- Pap G.* Népegészségügy és népbiztosítás. *MunkásüSz.* 1918. 8, 1—2. p. 3—7.

389 Állami pénzügy

- Borgh, R. van der.* Entwicklung und Ausbau der deutschen Finanzen. Berlin: Nationallib. Partei 1917. 60 p.
- Furger, Fr.* Die Staatsanleihen schweizer. Kantone. Bern: Wys 1917. VIII, 81 p.
- Herkner, H. (Hg.)* Die Neuordnung der deutschen Finanzwirtschaft. München: Duncker 1918. VIII, 345. (Schr. Ver. Soz. Pol. Vol. 156. Tl. 1.)
- Kaufmann, Paul.* Geschichte, Dogmatik und Ergebnisse des Kantonalen Finanzreferendums. Zürich: Füssli 1917. 83 p.
- Robertson, J. M.* Fiscal policy after the war. Westminster: Cobden Club 1916. 31 p.
- Roller, Benno.* Über die Möglichkeiten der Sanierung der Reichsfinanzen. Bp.: Benkő 1917. 13 p.

- Sieghart, Rud.* Zur österreichischen Finanzpolitik. Wien: Manz 1917. 22 p.
- Weyermann.* Volksvermögen und Staatskredit in Krieg und Frieden. Stuttgart: Enke 1918. 144 p.
- *
- Bartel, R.* Einige Vorschläge zur Reichsfinanzreform. DArb. 1918. 3, 3. p. 97—101.
- Bernhard, L.* Deutsche Finanzreform. Plutus. 1918. 15, 11—12. p. 79—81.; 13—14. p. 93—94.; 15—16. p. 103—4.; 19—20. p. 129—32.; 21—22 p. 143—145.; 23—24. p. 155—57.; 25—26. p. 169—70.; 27—28. p. 181—86.
- Grundwald.* Der russische Bankrott. NeueZeit. 1918. 36, 20. p. 470—474.
- Hanser, R.* Russlands Finanzen und Volkswirtschaft. BankA. 1918. 17, 9. p. 85—88.
- Raudnitz.* Die Kontrolle der Staatsschuld in Österreich-Ungarn und im Auslande. MittÖstFinMin. 1918. 23, 1. p. 1—28.
- Schmidt, B.* Die Anfänge der französischen Staatsschulden. FinArch. 1918. 35, 1. p. 105—64.
- Schwarz, O.* Die Finanzen der europäischen Staaten. FinArch. 1918. 35, 1. p. 291—348.
- Strutz, G.* Finanzreformvorschläge. DWirtschZ. 1918. 14, 8. p. 217—39.
- Vágó.* Állami pénzügyünk problémái. KözgazdSz. 59, 4. p. 274—283.

389 : 355 Háború pénzügyei

- Ballod, K.* Die Finanzen nach dem Kriege. Berlin: Europ. Staats- und Wirtsch. Ztg. 1917. 52 p.
- Leipacher, K. O.* Eine Reihe ärgster Lächerreden gegen die Kriegsanleihe. Camburg: Peitz 1918. 95 p.
- Szende Gy.* A háború költségei és a valuta. Bp.: Pesti kny. 1917. 36 p.
- *

- Federn, Walt.* Kriegsanleihen und Inflation. ÖsterrVolkswirt. 1918. 10, 25. p. 420—23.; 26. p. 442—44.
- Köppe, H.* Die Kriegsanleihen Deutschlands und Österreich-Ungarns. JB-Nationaök. 1918. 110, 2. p. 167—212.
- Lazarfeld, R.* Staatssozialismus oder Staatskapitalismus? ArchRechtsphilos. 1918. 11, 3. p. 255—58.
- Manes, A.* Das Recht des Staatsbankrotts. Plutus. 1918. 15, 19—20. p. 127—29.

- Prato, G.* „Ciò che non si vede“ del costo della guerre. RiformaSoc. 1918. 29, 1—2. p. 1—28.
- Remak, R.* Vorschläge zur Tilgung der Reichsschuld. EuropStaatsWirtschZ. 1918. 3, 20. p. 285—89.
- Riesser.* Das Ergebnis der achten Kriegsanleihe. BankA. 1918. 17, 16. p. 157—160.

389.1 Egyedárúságok

- Brandt, Otto.* Zwangssyndikate und Staatsmonopole. Berlin: Kalkoff 1918. 61 p.
- Jung, Aug.* Die staatliche Elektrizitäts-Grossversorgung Deutschlands. Jena: Fischer 1918. VII, 121 p.
- Ricaud, L.* Obergutachten, betr. d. finanzielle Ergebnis eines schweizerischen Tabakmonopols. Bern: Dürrenmatt-Egger 1916. 39 p.
- *
- Der Elektrizitäts Gesetzentwurf. ÖsterrVolkswirt. 1918. 10, 32. p. 565—8.; 33. p. 585—88.
- Gunesch, F.* Das Gesetz über die Elektrizitätswirtschaft. ÖsterrVolkswirt. 1918. 10, 23. p. 364—7.
- Pohle, L.* Die Ursachen des neuerlichen Vordringens des öffentlichen Betriebs. ZSozialwiss. 1918. 4. p. 133—150.
- Skalweit, A.* Das Problem eines Getreidemonopols in Deutschland. WeltwirtschA. 1918. 13, 1. p. 1—22.

289.2 Állami adók és illetékek

- Ausztria. Finanzministerium.* Entwurf eines Fragebogens üb. e. einmal. ausserordentl. Vermögensabgabe. Wien: Hof- u. Staatsdr. 1918. 23 p.
- Buck, Ludwig.* Zur Frage der Auswandsbesteuerung. Stuttgart: Enke 1917. 52 p.
- Combat, F. J.* Les impôts cédulaires et l'impôt global sur les revenus. Paris: Berger-Levrault 1918.
- Heller, J.* Initiative für die direkte Bundessteuer. Zürich: Sozialdem. Partei der Schweiz 1917. 176 p.
- Kneppo Sándor.* A vagyonadó. Bp.: Rényi 1917. 115 p.
- Konietzko, A. & C. Joos.* Kriegsschulden und volkstümliche Steuerreform. Frankfurt a. M.: Reitz 1917. 39 p.
- König, Wilh.* Zur Theorie der Steuern. Wien: Manz 1918. 32 p.

- Lecouturier, Henry.* Bénéfices de guerre. Paris: Hugonis 1917. 18 p.
- Meerwarth, Rud.* Die Steuern im klassischen Land des Steuerdrucks. Italien. Stuttgart: Enke 1917. 80 p.
- Moeller, R.* Die Umlagen der alt-preussischen Landeskirche. Berlin: Lichterfelde: Runge 1918. 75 p.
- Morgenstern, H.* Die Wertzuwachsabgabe. Wien: Manz 1917. VIII. 104 p.
- Shimmin, Arnold N.* Taxation and social reconstruction. London: Atheneum 1917. 32 p.
- Túry Zoltán.* A földbirtok új adóterhel. Bp.: Pátria 1917 48 p.
- *
- Börsensteuer. Plutus. 1918. 15. 17—18. p. 114—18.
- Braun, R.* Wesen und Wirkung der Wertzuwachssteuer. SchweizZ-Volksw. 1918. 24, 6. p. 181—86.
- Damaschke.* Der russische Anarchismus und die Steuerfrage. Bodenref. 1918. 29, 3. p. 47—51.
- Eulenburg, F.* Zur Frage der steuerlichen Belastung in Deutschland. EuropStaatsWirtschZ. 1918. 3, 8. p. 150—53.
- Gafner, G.* Über die eidgenössische Stempelsteuer. SchweizZVolksw. 1918. 24, 13. p. 18—25.
- Gehrig, H.* Deutsche Reformen der belgischen direkten Steuern. JBNationalök. 1918. 110, 5. p. 608—16.
- Gerling, K.* Zur Reform der Technik der Verwaltung der direkten Steuern in Preussen. FinArch. 1918. 35, 1. p. 349—58.
- Griziotti, B.* Teoria dell' ammortamento delle imposte e sue applicazioni. GiornEconomisti. 1918. 56, 4. p. 181—208.
- Keding.* Eine Kinosteuer für das Reich. FinArch. 1918. 35, 1. p. 243—54.
- Klug E.* Kapcsolatok a III. oszt. kereseti adó és hadinyereségadó között. AdóIII Sz. 1918. 7, 1. p. 14—17.
- Lohse, O.* Der Einfluss der Kriegsteuerung auf die Höhe der gewährten Armenunterstützung. ZArmenwes. 1918. 19, 1—3. p. 5—13.
- Moll, W.* Zur Veredelung der preussischen Einkommensteuer. FinArch. 1918. 35, 1. p. 1—104.
- Pásztor S.* Titkos tartalékolás a jövedelemadó szempontjából. AdóIII Sz. 1918. 7, 1. p. 8—11.
- Pigou, A. C.* A plea for higher income-tax. ContempRev. 1918. Jan. 625. p. 35—39.
- Pohlman-Hohenaspe, A.* Zur Steuerfrage nach dem Kriege. JBBodenref. 1918. 14, 1. p. 15—27.
- Pongrácz J.* A megfoltozott adónovella. AdóIII Sz. 1918. 7, 6. p. 189—95.
- Schoen, E.* Kriegssteuer und Tantiemen. BankA. 1918. 17, 12. p. 11—111.
- Schilder, S.* Vermögenssteuer und Handelspolitik. Handelsmus. 1918. 33, 5. p. 33—35.
- Sintenis, G.* Die neue Kriegssteuer der Gesellschaften. BankA. 1918. 17, 15. p. 147—149.
- Stern, F.* Die Notwendigkeit der einmaligen Vermögensabgabe. EuropStaatsWirtschZ. 1918. 3, 6. p. 112—114.; 7. p. 131—34.
- Szent-Pály S.* Tartalékalapok és kétes követelések utólagos megadóztatása a vállalatoknál. AdóIII Sz. 1918. 7, 2—3. p. 55—58.
- Teleszky J.* Az egyszeri nagy vagyónadó. AdóIII Sz. 1918. 7, 1. p. 1—5.
- Ujlaki J.* III. osztályú keresetadó és hadinyereségadó. AdóIII Sz. 1918. 7, 2—3. p. 58—62.
- Vágó M.* Sorsjegynyermények megadóztatása nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknál. AdóIII Sz. 1918. 7, 1. p. 11—14.
- Vogel H. E.* A vagyon, mint adóztatási alap Ausztriában. AdóIII Sz. 1918. 7, 1. p. 5—8.; 2. p. 49—55.
- Vogel, E. H.* Der Entwurf einer Kohlensteuer in Österreich. ÖsterrVolkswirt. 1917. 10, 37. p. 653—56.; 38. p. 673—76.
- Wellwart V.* A saját tőke és rentabilitás elve a vállalati adónál. AdóIII Sz. 1918. 7, 6. p. 195—201.
- Wiesinger.* Die Reichs-Aufsicht für Zölle und Reichssteuern. ZZollwesen. 1918. 18, 1. p. 4—7.; 2. p. 36—37.; 3. p. 49—51.

TARTALOM.

1918. XLII. ÉVFOLYAM. — 59. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Balás Károly: A jövedelemeloszlás új kiindulópont alapján való revisiójáról	73
Balás Károly: A magyarság népesedéspolitikai érdekei	329
Csérer Lajos: Az erdélyi gazdasági kamaráról	132
Foltényi Róbert: A gazdasági rend fejlődésének irányzata a háború alatt	123
Frisch Ferencz: Hadikölcsönbiztosítás	258
Gaal Jenő: A falu gondozása	289
Halász Sándor †	3
Havas Miksa: A fokozott kockázat az életbiztosításban	145
Judik József: Knapp elmélete és a pénzérték problémája	185
Kovács Jenő: A balkán államok jegybankügye	172
Báró Láng Lajos †	217
Méhely Kálmán: A munkáskérdés háborús fejlődése	5
Mezey Lajos: A theoretikus gazdaságtan alapp problémái	220
Nagy Dénes: Új irányok a közgazdaságtanban	92
Németh József: Ó-Szerbia és Nyugat-Macedónia városai	233
Neubauer Ferencz: A jelzáloghitel megszervezése az átmeneti gazdaságban	22
Tonelli Sándor: A megszállott Szerbia gazdasági élete (II)	37
Vágó János: Állami pénzügyünk problémái	274

II. Közlemények.

Gazdasági teendőink a Kárpátokban a leszerelés után, (Barcza Imre)	141
A genfi órásipar	199
Gyakorlati fajjegészségügy	288

	Oldal
A kereslet és kínálat alakulása a háborúban. (Ifj. Weiss Vilmos)	56
Magyar Közgazdasági Társaság	72, 200
A Magyar Közgazdasági Társaság többtermelési szakosztályának megalakulása. (Somló Sándor)	284
A Magyar Közgazdasági Társaság Többtermelési Szakosztálya	349
Pályázati hirdetés	350
A skandináv országok kereskedelempolitikai közeledése. (S. K.)	139
Társadalomgazdaságtani Bibliographia	202, 351

III. Ismertetések.

Battaglia Roger, Freiherr von: Ein Zoll- und Wirtschaftsbündnis zwischen Österreich-Ungarn und Deutschland. Wien und Leipzig 1917.	138
Brentano Lujo: Die Anfänge des modernen Kapitalismus. München, 1913.	62
Dózsa Imre: Pénzünk és a háború. Budapest, 1918.	55
Hertz Friedrich: Die Productionsgrundlagen der österreichischen Industrie vor und nach dem Kriege. Wien—Berlin 1917.	60
Kenéz Béla: A gazdasági élet statistikája. A termelés statistikája. Nép és föld. Budapest, 1917.	68
Leopold Lajos ifj.: Gazdaságpolitikai tanulmányok. Budapest, 1917.	340
Mannstaedt, H.: Hochkonjunktur und Krieg. Jena, 1917-	342
Szendrei Mihály: Az angol világgazdasági hegemonia. Sopron, 1917.	143
Varga Jenő: A pénz uralma a békében, bukása a háborúban. (Budapest, 1918.)	198

M. KÖZGAZD. EGYETEM

Szaklelt. sz. 72008/21

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

Tanszéki lelt. sz.

D

1443/21

KIADJA A M. T. AKADÉMIA

NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

MANDELLO GYULA

KIR. JÓZSEF MŰEGYETEM
GAZDASÁGPOLITIKAI ÉS STATISZTIKAI
SZEMINÁRIUMA

1918. — XLII. ÉVFOLYAM. — 60. KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1918

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
KÖNYVTÁRA

Az állam mint vállalkozó.

Bármennyire optimistikusan vizsgáljuk is a pénzügyi viszonyokat, a melyek közé a magyar állam háztartása a háború következtében jutott, be kell látnunk, hogy a helyzet, ha nem is aggasztó, de rendkívül súlyos. A magyar állam történetében éppen azért örök érdemeket fog szerezni az a kormány, a mely az országot e súlyos pénzügyi helyzetből oly módon lesz képes kivezetni, hogy a végleges pénzügyi reform az államháztartás összes sebeinek igazi gyógyulását is fogja jelenteni. Vagyis képes lesz a magyar állam számára annyi és oly bőséges jövedelmi forrást nyitni, hogy az államháztartás egyensúlya nemcsak a nemzet fejlődését megakasztó takarékoskodással lesz fenntartható, hanem ezenfelül az összes jogosult szükségletek is megfelelő kielégítést fognak nyerni. Ne felejtjük el ugyanis, hogy az a nemzet, a mely a háborút kétségkívül követő általános fellendülés és lázas munka közepette, az államháztartás bevételeinek elégtelensége folytán, még a legfontosabb közszükségletek kellő kielégítéséről is lemondani lesz kénytelen, a világtól annyira el fog maradni, hogy a mulasztást később semmi körülmények között és a legnagyobb áldozatok árán sem lesz képes pótolni. Nem szenved kétséget, hogy a lehetőség minden tekintetben megvan arra nézve, hogy államháztartásunk bajai, a háború elmúltával, kellően átgondolt, céltudatos reformmal, gyökeresen orvosoltassanak. Mert a háború által követelt óriási áldozatok a nemzet erejét tetemesen megfogyasztották ugyan, de alapjában azt mondhatjuk, hogy gazdasági életünk tán jóval erősebb és életképesebb ma, mint volt közvetlenül a háború kitörése előtt. Az erőteljes, egészséges tölgyet a szélvihar megtépázhatja, legszebb ágaitól időlegesen megfoszthatja ugyan, de a vihar elmúltával a fa nemcsak hogy tovább él, hanem erőteljesebben fejlődik mint azelőtt. Ugyanez áll a mi gazdasági életünkre nézve is, a mely a háború alatt fiatalos, üde erejének annyi tanujelét adta.

Elsősorban is a magyar gazdasági élet eleven őseje lesz tehát az, a mi a háború után a magyar államgazdaság sebeit gyógyítani fogja. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy államgazdaságunk bajainak orvoslása

csupán ettől várható. Vagyis tévedés azt gondolni, hogy a magyar államnak a háború alatt oly mértéktelenül megnövekedett kiadásait a már meglévő bevételi források természetes fejlődése is képes lesz kiegyenlíteni.

Mindenesetre ez a természetes fejlődés is a gyógyulás igen hatalmas eszköze lesz. Ezenkívül okvetlenül szükség lesz azonban arra is, hogy a törvényhozás bőséges új jövedelmi forrásokat nyisson az államgazdaság részére.

Államháztartásunk bajainak orvoslását új bevételi források nyitása nélkül már csak azért sem képzelhetjük el, mert bizonyításra nem szoruló tény, hogy a Szent István-féle államszervezet széttűllése óta egészen a mostani nagy háború kitörésének időpontjáig Magyarország sohasem áldozhatott közczélokra annyit, a mennyit az ország nagysága és természeti kincsekben való gazdagsága okvetlenül szükségessé és indokolttá tett volna. Lehetséges, hogy ennek oka jórésztben a vezető osztályok kellő áldozatkészségének a hiánya volt. Semmiesetre sem mondhatjuk azonban, hogy kizárólag ez volt az ok. Ha hazánk történetét lapozgatjuk, több oly esetet látunk, hogy a nemzet, felfogva a helyzet fenyegető komolyságát, tényleg mindent el akart követni, hogy a háborús közczélokra szükségelt bevételeket előteremtse. A lelkes felbuzdulás mégsem vezetett azonban kellő sikerre. Miért? Egyszerűen azért, mert a folytonos háboruktól, idegen elnyomatástól elgyötört nemzet nem rendelkezett a bevételek előteremtéséhez szükséges vagyonerő felett. Az ország e részben szerencsétlen földrajzi fekvésénél fogva nem fejlődhetett az elmúlt ezer év alatt békében, nyugalomban, mint a nyugat nagy népei, a melyeket mi sok-sok évszázadokon át védelmeztünk a kelet különféle népeinek támadásai ellen. Ennek eredményeképpen az aránylag nagy és természeti kincsekben gazdag ország a gazdálkodáshoz szükséges tőkékben annyira szegény maradt, hogy közczélokra minden jóakarát daczára sem áldozhatott elegendőt.

Az ország hasonló viszonyok közé került mint az eladósodott földesúr, ki természeti kincsekben gazdag birtokát csak azért nem hasznosíthatja kellőképen, mert hiányzik az ahhoz szükséges tőkéje.

Az országnak ez az állapota szerencsétlen circulus vitiosushoz vezetett. Az ország nem fejlődhetett, mert az előteremthető állami bevételek még a legfontosabb közszükségletek fedezésére sem voltak elegendők, az ország fejlődésének stagnálása pedig lehetetlenné tette az állami bevételek megfelelő emelkedését.

Lényegés javulás e részben a kiegyezést közvetlenül követő időkben sem igen következett be. Sőt a kiegyezésben Ausztriától átvállalt óriási adósságok terhei, továbbá a lázas sietséggel kiépített modern

állami szervezet és közigazgatás költségei a 80-as évekig valósággal válságos helyzetbe juttatták államháztartásunkat.

A 80-as évektől kezdve azonban államháztartásunk helyzete állandóan és rohamosan javult és kétségtelen, hogy ha ellenségeink e szerencsétlen háborút a világra nem zuditják, úgy államháztartásunk helyzete ma már a legszebb reményekre jogosítana.

De ha őszinték akarunk lenni, azért mégis meg kell vallanunk, hogy a magyar állam a közszükségletek fedezésére, még a háborút közvetlenül megelőzőleg is, megközelítőleg sem fordíthatott annyit, a mennyit a többi nagy modern államok aránylag áldoztak. Pedig az is bizonyos, hogy a magyar állampolgár már akkor is adókban és egyéb állami szolgáltatásokban aránylag legalább is annyit áldozott állami célokra, mint a többi nagy modern államok polgárai.

Nyilvánvaló tehát, hogy ha államháztartásunk bevételei már a háború kitörését megelőző időkben is, az egyes állampolgárok eléggé súlyos megterhelése dacára, csupán a legszűkmarkúbb állami gazdálkodás szükségleteit voltak képesek kielégíteni, úgy államháztartásunk háború okozta súlyos bajainak orvoslását bőséges, újabb bevételi források nyitása nélkül, el nem képzelhetjük.

Ebben a kérdésben különben a vita már lezártnak tekinthető, mert az új bevételi források keresésének szükségességét úgy a gyakorlati szakemberek, mint az elméleti pénzügyi írók egyaránt elismerik. Annál kevésbé tekinthető azonban még eldöntöttnek, vajjon hol és minő irányban igyekezzünk a kívánt új bevételi forrásokat megtalálni. A következőkben ezzel a kérdéssel óhajtunk részletesen foglalkozni.

Az állami bevételeket forrásaik szerint általában származékos és eredeti bevételekre osztályozhatjuk. Származékos bevételek azok, a melyeket az állam nem maga produkál, hanem imperiumánál fogva az egyes magángazdaságoktól közcélokra elvesz. Az állam eredeti bevételei ellenben éppen úgy productiv gazdasági tevékenységéből erednek, mint az egyes magángazdaságok bevételei.

Általában azt látjuk, hogy a mai államok államháztartása túlnyomó részben a származékos bevételekre van alapítva.

A mai hivatalos pénzügyi tudomány irodalma ezt az állapotot nemcsak elfogadhatónak, hanem az egyedül helyesnek és igazságosnak hirdeti. Átlapozhatjuk az összes nevesebb pénzügyi írók munkáit, majdnem mindegyikben annak a már Smith Ádám által megállapított álláspontnak az elfogadását találjuk, hogy az állam minden gazdálkodási tevékenységet bizon a magángazdaságra és bevételeit származékos módon szerezze be. Amíg az említett írók a származékos jellegű állami bevételek kérdésével vaskos kötetekben foglalkoznak, addig az eredeti

állami bevételek, vagyis az állami vállalkozás kérdését pár rövid szóval, annak teljes elvetésével szokták elintézni.

A háborút megelőző időkben ezek a megdönthetetlennek vélt axiómák annyira áthatották az egész közvéleményt, hogy velük szembe szállani úgyszólván senki sem mert.

Egyes kiváló pénzügyministerek, különösen az állam nagyobb pénzügyi szorultsága esetén, több ízben felvetették ugyan újabb állami monopóliumok és vállalkozások kérdését, az erre tüstént meginduló nagyszabású sajtócampagneok azonban majdnem kivétel nélkül az érdekekben veszélyeztetett nagytőkések győzelmével, illetőleg az új javaslatoknak a napirendről való levételével, szoktak végződni.

Egyszóval a helyzet tagadhatatlanul az volt, hogy az emberek inkább vitatkoztak arról, vajjon nem volna-e helyesebb a már fennálló monopóliumok és egyéb állami üzleti vállalkozások megszüntetése, mint arról, mennyiben volna célszerű és ajánlatos az állam üzleti tevékenységének kiterjesztése.

Nagyjában ugyanez volt a helyzet minálunk is a háború előtt. Meglévő és államháztartásunk bevételeinek gerinczét képező monopóliumaink megszüntetését senki sem merte ugyan komolyan követelni, nem is történt azonban semmi olyan intézkedés sem, amely az állami gazdálkodás és vállalkozás körének nagyobb mérvű kiterjesztését célozta volna. Egyedül a mesterséges édesítőszeres egyedárúságáról szóló 1912: XXII. t.-cz., az ásványolajféléről és a földgázokról szóló 1911: VI. t.-cz., és a káliumsókról szóló 1911: VII. t.-cz. képeznek ez alól kivételt. Az 1912: XXII. t.-cz. azonban csupán egy igen jelentéktelen forgalmi monopóliumot létesít és a monopóliumnak kizárólagos célja csak a magyar cukoripar védelme. Az ásványolajféléről, a földgázokról és a káliumsókról szóló törvények pedig csupán általánosságban állapítják meg a kincstár jogait e mérhetetlen becsű kincsek kiaknázására. E jogoknak megfelelő állami vállalatok útján való hasznosítását illetőleg azonban semmi intézkedés sem történt. A földgáz hasznosítását a kormány, a magyar nagytőkések és vállalkozók indolentiája folytán azután kénytelen volt idegen vállalatnak bérbeadni. De inkább ennek adta a kormány bérbe, hogysem azzal az akkoriban általánosságban uralkodó felfogással szakítsön, hogy az államnak lucratív jellegű vállalkozásokba saját számlájára bocsátkoznia nem szabad.

Az időközben kitört és már négy év óta folyó háború tapasztalatai azonban a helyzetet mint sok mindenben, úgy ebben a kérdésben is teljesen megváltoztatták.

A háború alatt ugyanis minden józanul gondolkozó embernek be kellett látnia, hogy a valósággal homlokegyenest ellenkezik az, amit az

állami vállalkozások kérdésében elavult teoretikusok és a nagytőkések kezeiben lévő sajtóorganumok eddig megdönthetetlen axiomaként hirdettek. A háború mutatta meg továbbá azt is, hogy minő kárral járt az országra az, hogy a békében az ország közigazgatási szervezete tulajdonképpen nem volt egyéb, mint olyan jogi organismus, amely minden practicus irányú feladat saját hatáskörben való megvalósítását lehetőleg elkerülte.

Az állam, a békében már általánossá vált alapelveknek megfelelően, a háború egész tartama alatt lehetőleg tartózkodott attól, hogy az ország legnagyobb üzeme, az operáló hadsereg számára maga termeljen, daczára annak, hogy a kivételes hatalom, a kisajátítási és requirálási jog, a szállítási vállalatok feletti korlátlan rendelkezés joga és ami a legfőbb, az általános védkötelezettség folytán rendelkezésére álló rendkívül olcsó munkaerő az állami termelés költségeit még a legczélszerűtlenebb vezetés mellett is a minimumra redukálták volna.

Az állam ahelyett, hogy maga vette volna kezébe az összes hadiszállításokat végző vállalkozásokat, az előbb említett óriási előnyöket, úgyszólván minden ellenszolgáltatás nélkül, bocsátotta a nagy hadiszállítók rendelkezésére. Az előállított termelvényeket pedig méregdrága áron vásárolta meg tőlük.

A háború előtti közigazgatási szervezetünk gyengeségei igazán azonban csakis akkor tűntek ki, a mikor a háború folyamán előállott munkás- és anyagihiány elkerülhetetlenné tették, hogy a közigazgatás vegye a kezébe az egész ország gazdasági életének közvetlen vezetését és irányítását. Ez a váratlan fordulat a jogi teoriák bölcsőjében felnőtt közigazgatásunkat annyira meglepte, hogy az első pillanatban úgyszólván teljesen csődöt mondott. Működését folytonos kapkodás, minden következetesség hiánya jellemezte, a mely az országnak mérhetetlen és tán soha jóvá nem tehető károkat okozott.

Az érdekeit féltő és időközben kellőképpen syndikált nagyvállalkozók természetesen sietve ajánlották fel a maga lábán megállani nem tudó közigazgatásunknak szolgálataikat. És így jöttek létre a magyar háborús központok, vagyis a háborús közellátás céljaira, az állam egise alatt létesített alkalmi magánvállalkozások, a melyek helyzetük előnyeit, igen természetesen minden eszközzel kihasználni igyekeznek. Az eredményt legjobban az az általános felháborodás és zúgolódás mutatja, a mely a központok működése ellen ma országszerte hallható. Az egészben az a legsajnálatosabb, hogy tekintettel arra, hogy a központok az állam egise alatt működnek és összes üzleteiket állami rendeletek védőleple alatt folytathatják, az állami vállalkozások és szóval az állami beavatkozás szószólóit beláthatatlan időkre discreditálták a közhangulat előtt. A nagy-

tőke ezt a hangulatot igen természetesen igyekezik a maga javára kellőképpen kiaknázni és hangulatot kelteni a béke idején való mindennemű állami beavatkozás ellen.

A szóbanforgó kormányzati politikának, a mely az állam hivatásával mindennemű üzleti jellegű vállalkozást összeegyeztethetetlennek tart, a legsúlyosabb hátrányai azonban kétségkívül az állami pénzügyek terén mutatkoztak. A háborús conjuncturák hasznában az országban úgyszólván mindenkinek része van, csak azok tulajdonképi előidézőjének az államnak nem. Vajjon mennyivel csökkentette volna a háború költségeit, ha csak legalább a mai nagyobb hadimilliomosok jövedelmének nagyrésze az állampénztárba folyt volna. Mert azzal ne áltassa magát senki sem, hogy a hadinyereségek megadóztatása ezzel szemben csak szóba is jöhető bevételeket szolgáltat az államnak.

A míg a háború tart, az előzőkben tárgyalt hibáknak és mulasztásoknak teljes jóvátételére azonban nem igen gondolhatunk. Egész háborús közigazgatásunk szervezetének újabb gyökeres átalakítása ugyanis óriási újabb pénzáldozatokba kerülne és esetleg a mostani állapotok szerint berendezkedett közgazdaságunkat súlyos válságba sodorná.

Annál fontosabb és sürgősebb feladat azonban, hogy az elkövetett hibákat és mulasztásokat már most megismerjük és a háború utáni közigazgatásunk, illetőleg állami gazdálkodásunk rendszerének felépítésénél az így szerzett tapasztalatokat hasznosítani igyekezzünk. Ennek a feladatnak a megoldása kétségkívül elsősorban az utóbbi években oly szépen fellendült magyar gyakorlati és tudományos közgazdasági és közigazgatásjogi irodalomra vár. Különösen hangsúlyozni kívánjuk, hogy mindezek olyan kérdések, a melyeket a speciális magyar viszonyokra való tekintettel a magyar irodalomnak kell tisztáznia. Ezúttal tehát törvényhozásunknak is szakítania kell majd az eddig szokásos gyakorlattal, a német törvények hozzánk való átültetésével. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy Németország gazdag, iparilag fejlett, általános közműveltséggel bíró ország, mi pedig élszegényedett, mezőgazda ország vagyunk, a melynek általános közműveltsége is igen sok kívánni valót hagy még hátra és a melynek egyedüli jól felfogott érdeke csak az lehet, hogy iparát és kereskedelmét minden eszközzel fejlessze és elősegítse.

A háborús közgazdasági tapasztalatok első és legfontosabb követelményeként a magyar állam háztartása szempontjából kétségkívül azt állapíthatjuk meg, hogy a jövőre nézve a pénzügyi kormányzat programjába kell vennie, hogy a mennyiben az állam a szükséges kiadásokat, származékos módon, vagyis az állampolgárok jövedelméből, azok

túlterhelése nélkül fedezni nem képes, maga az állam is kezdjen el és pedig saját számlájára gazdálkodni.

Az előzőkben rámutattunk már arra, hogy a magyar államnak származékos bevételei, az állami kiadások fedezésére már a háború előtt is alig voltak elegendők. Minden erre vonatkozó statisztikai adat vizsgálatának mellőzésével is bátran állíthatjuk tehát, hogy alig van kilátás arra, hogy a magyar állam, a háború után, nemcsak az államadósságok óriási kamatterheit és a rendkívüli módon megnövekedett rendes folyó kiadásokat, hanem az elkerülhetetlenül szükséges beruházásokat és rendkívüli kiadásokat is az állampolgárok jövedelméből legyen képes fedezni. Mert igaz ugyan hogy az állampolgárok teljesítőképessége a háborús conjuncturák és az inflatio következtében beállott óriási áremelkedések folytán tetemesen megnövekedett, ezzel szemben még inkább megnövekedtek azonban az állam terhei is. Nem szabad továbbá felednünk, hogy a magyar községek, de különösen városaink, a rendelkezésükre bocsátott bevételek elégtelensége miatt, már a háború előtt is rendkívül súlyos pénzügyi bajokkal küzdöttek. A háború után tehát az államnak ezeken is gyökeresen segítenie kell.

Igen természetes, hogy az államnak mindenekelőtt arra kell törekednie, hogy a legigazságosabb módon és lehetőleg teljesen kihasználja polgárainak közteherviselési képességét. Vigyáznia kell azonban arra is, hogy a közszolgáltatások súlya a polgárok átlagos teljesítőképességét meg ne haladja. A túlságosan felcsigázott közszolgáltatások folytán ugyanis az élet annyira megdrágul, hogy a kisebb vagyonú polgárok megélhetése veszélyeztetik. Az élet megdrágulása pedig egyrészt semmi módon meg nem akadályozható kivándorlásra és magzatelhajtásokra, másrészt pedig a munkabérek szükségképi oly emelkedésére vezet, a mi drágán termelt mezőgazdasági és ipari termékeinknek a külföldön való versenyképességét illusoriussá teszi. Tisztában kell lennünk továbbá azzal is, hogy a háború utáni időkben, a háború alatt hatalmassá vált és kellőképpen szervezkedett nagytőke a conjuncturák kihasználásával minden módon arra fog törekedni, hogy a reá bármi módon is kirótt közszolgáltatásokat a gazdaságilag gyengébb és szervezetlen fogyasztó osztályokra hárítsa át. A közterhek megfelelő elosztása, továbbá a kisvagyonú polgárok védelmét célzó egyéb intézkedések, különösen a nélkülözhetetlen fogyasztási cikkekre rótt adók tekintetében, érzékenyen sokat segíthetnek ugyan, de őszintén megvalljuk, hogy úgy hiszünk, túlcsigázott közszolgáltatások esetén azok áthárítása a gyengébbek vállaira nagyrészt be fog következni.

Nem várhatjuk pénzügyi bajaink teljes orvoslását az egyszeri vagyoni adótól sem. Az egyszeri vagyoni adó — nézetünk szerint —

csakis mérsékeltebb összegű lehet. Igen súlyos egyszeri vagyoni adó ugyanis hajmeresztő igazságtalanságokra vezetne, a mennyiben a vagyoni adó természetéből következik, hogy annak teljesen igazságos kivetéséről még akkor sem lehetne álmodni, ha a safe depot-k felnyitása útján valahogyan sikerülne e szolgáltatás terhében az ingó tőkét is megfelelően részeltetni.

De tegyük fel azt a szerencsés esetet, hogy az államnak a háború után valahogyan sikerülni is fog háztartását, a háború előtti keretek között, az egyszeri vagyonadóval, a teljesítőképeség végső határáig felemelt közszolgáltatásokkal, továbbá túlságba vitt takarékoskodással egyensúlyba hoznia, a helyzetet ezzel véglegesen megoldottnak mégsem tekinthetjük. Szűkmarkú, a nemzet legsürgősebb közszükségleteit is megszorító pénzügyi politika ugyanis, amint arra már rámutattunk, a háború utáni időkben a nemzetre nézve minden bizonynyal olyan veszedelmet jelentene, melynek úgyszólván beláthatatlan következményei volnának.

Mindezekből az következik tehát, hogy a háború után a magyar államnak kénytelen-kelletlen arra kell magát elhatároznia, hogy az állampolgárok nélkülözhető jövedelmeiből már nem fedezhető szükségleteit magángazdálkodással teremtsse elő.

Az a kérdés már most, vajjon nem volna-e végzetes hatású az országra és közgazdasági életünkre nézve, ha a magyar állam, a háború után eddigi, e részben túlnyomóan passiv, magatartásából kilépve, nagyobb méretekben gazdálkodni kezdene.

Figyelmen kívül hagyva az állami vállalkozás ellen felhozni szokott olyan semmitmondó ellenvetéseket, mint pl. az, hogy az állam magasabb ethikai természetével ellenkezik a gazdálkodási tevékenység, csupán a komolyan tárgyalható leggyakoribb ellenvetésekkel fogunk e helyen részletesebben foglalkozni.

Az állami vállalkozást sokan mindenekelőtt azért kifogásolják, mert a vállalkozási tevékenység az államot tulajdonképpeni hivatásától, a jogrend fentartásától, főleg pedig az állami közigazgatás teendőitől elvonja. Tény az, hogy ha az állam vállalkozásainak vezetését és irányítását túlnyomóan az állami közigazgatásra bizza, úgy fenforoghat az a veszély, hogy ezek a vállalkozások által szerfelett igénybe vétetvén, tulajdonképpeni feladataikat elhanyagolni kénytelenek. Éppen azért a következőkben külön fogunk foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy az állami vállalkozások adminisztrálása minő módon kapcsolassék be állami közigazgatásunk organismusába. Ennek a bekapcsolásnak mindenesetre úgy kell történnie, hogy az állami vállalkozások által az állami közigazgatás szervei egyáltalán igénybe ne vétessenek. Ilymódon azután a most tárgyalt ellenvetés önmagától elesik.

Az állami vállalkozások ellen felhozott további, komolyan számbavehető ellenvetés az állami vállalkozásoktól nem a közigazgatás kifogástalan működését, hanem a magángazdálkodási tevékenységet félti. Az állam nagyszabású vállalkozásai, mondják annak ellenségei, tönkreteszik a már virágzó magánvállalatokat, azok vállalkozóit koldusbotra juttatják és így az állam maga fosztja meg magát legtehverviselőképesebb adóalanyaitól.

Ezek az aggályok kétségkívül igen alaposak volnának akkor, ha hazánk ipara és kereskedelme, a nagy nyugati államokhoz hasonlóan annyira fejlett és az ország belföldi forgó tőkékben annyira gazdag volna, hogy újonnan alakított állami vállalatok csakis úgy prosperálhának, ha előbb a hasonló irányú magánvállalatokat állami támogatással tönkretennék.

Sajnos azonban, hazánk ettől a kétségkívül ideális gazdasági fejlettségtől még nagyon, de nagyon messze van. Minálunk tehát, ahol az ipari és kereskedelmi vállalkozás még csak gyermekkorát éli, nagyszabású állami vállalatok létesítése csupán a külföld megfelelő gyártmányainak kiszorítását jelentené, a mit az ország közgazdasága kétségkívül csak örömmel láthatna. Sőt talán még erre sem kerülne a dolog. Mert annyi még nálunk a kihasználatlan vállalkozási alkalom, hogy a külföldi importot egyelőre még nagyszabású állami vállalkozás sem tudná kiszorítani.

Az állami vállalatok megválasztásánál mindenesetre figyelemmel kellene lenni arra, hogy azok lehetőleg csakis eddig még ki nem aknázott hazai vállalkozási alkalmakat igyekezzenek értékesíteni s így a hazai vállalkozást concurrentiájukkal ne károsítsák. Semmiesetre sem helyeselnék tehát azt, ha a magyar állam pl. nagyszabású mezőgazdasági vállalkozásokba kezdene, kisebb birtokok összevásárlása útján.

Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az előzőkben előadottak alapján magyarázható meg az a nagy aversio, amelylyel a német tudományos és gyakorlati irányú idevonatkozó irodalom általában az állami vállalkozások körének nagyobbmértvű kiterjesztése iránt viseltetik. Mert a fejlett iparú és kereskedelmű német államokban az ilyen állami vállalatok tényleg már virágzó magánvállalatokat tennének tönkre, nagy adófizetőket juttatnának koldusbotra. Ezért mutattunk már rá az előzőkben is arra, hogy az állami vállalkozás kérdését illetőleg nem szabad a német irodalom után indulnunk, hanem saját magunknak, önállóan kell e kérdést megoldanunk. Annál is inkább, mert minden ilyen terv megvalósítása természetesen a hazánkba irányuló német importot is jelentékenyen károsítaná. A kérdés vizsgálatánál a mi viszonyainkat nem volna helyes nyugati, fejlett iparú és kereskedelmű államok viszonyaival egybe

vetni. Annál tanulságosabb azonban hozzánk hasonló, mezőgazdasági jellegű államok idevonatkozó kísérleteinek tanulmányozása. Oroszország pl. már a háború előtt is ösztönszerűleg ilyenféle kísérletezésekkel (gabonamonopolium) próbálta megzavart pénzügyeit rendbehozni.

Arra az eredményre jutottunk tehát, hogy a mennyiben az állam új vállalatok létesítésénél a már meglévő vállalkozások érdekeit megfelelően figyelembe veszi, a mi viszonyaink között ily vállalatok a hazai ipar és kereskedelem ártalmára egyáltalán nem volnának.

Sőt ellenkezőleg! Nézetünk szerint ez volna a ma még gyermekkorát élő magyar ipar és kereskedelem fejlesztésének leghelyesebb módja. Nagyon valószínű, hogy a magyar ipar fejlődésének összehasonlíthatatlanul többet használt volna az állam, ha az 1907: III. t.-cz. alapján, a hazai ipar fejlesztésére sokszor nagyon is érdemetlen magánvállalkozóknak odadobott milliokat, ügyesen megválasztott állami vállalatok alapítására és üzemben tartására fordította volna.

Az állam a maga jól vezetett magánvállalataival idővel egész gazdasági életünk irányítójává és igazi vezetőjévé válhatnék. A mai testetlen, jogi teóriák bölcsőjében felnevelkedett és legnagyobbrészt a polgárok jövedelméből élőködő állam még a háború előtti időkben sem volt képes magát és polgárait megvédeni a nagytőkések túlkapásai ellen. A mint a háború alatt szerzett szomorú tapasztalatok mutatták, még kevésbé tudott ebbeli feladatának a háború folyamán megfelelni. Mennyivel másképpen alakulhatott volna a helyzet, ha a háború kitörésekor az állam nemcsak kivételes hatalom, hanem nagyszabású vállalatok felett is rendelkezett volna és a magánvállalkozók önzésének megfékezésére nemcsak nehezen kezelhető és pusztán negatív, megakasztó jellegű kivételes hatalmát, hanem egyszersmind a nagy vállalatokban rejlő gazdasági erőket is felhasználhatta volna. A kellő hozzáértéssel és a kor szellemében vezetett állami nagyvállalatok képezhetnék a háború után a legjobb biztosítékát olyan magyar szociális törvényhozásnak, a mely a maga nemében páratlanul állana egész Európában.

A háború által teremtett rendkívüli gazdasági állapotok a háború után minden bizonynyal elkerülhetlenné fogják tenni a külföldre irányuló magyar exportnak szervezését. Mennyivel jobban sikerülhetne ez a szervezkedés, ha az állam kétes értékű közigazgatási intézkedések helyett, nagyvállalatai révén, mint közvetlenül érdekelt fél, maga állhatna e szervezetek élére.

Nem fogadhatjuk el az állami vállalkozások ellen azoknak az érvelését sem, a kik attól félnek, hogy a nagy állami vállalatok az állam kezébe félelmetes politikai hatalmat juttatnának. Az állam kezében már

most is olyan félelmetes hatalom van, hogy efiéle kicsinyes aggályoskodások valóban nevetségesek. A kormány esetleges visszaélései ellen a polgárok az országgyűlés útján mindig kellőképpen érvényesíthetik befolyásukat. A trustökben és kartellekben egyesült nagyvállalkozók önzésével azonban nemcsak az egyes polgárok, hanem a mint a háború alatt éppen annyiszor láttuk, még a kivételes hatalommal felruházott állam sem volt képes mindig sikeresen megküzdeni.

Arra az eredményre jutottunk tehát, hogy a magyar állam specialis gazdasági viszonyai folytán, az állam nagyobb szabású vállalkozási tevékenysége közgazdaságunkra nemcsak hogy káros nem volna, hanem annak fejlődését minden tekintetben előmozdítaná.

Sokan vannak, a kik ez álláspontnak a helyességét egyáltalán kétségbe sem vonják és ennek daczára az állami vállalkozásokat mégis ellenzik, mert azon a nézetten vannak, hogy az állam sem most nem képes, sem pedig a jövőben nem lesz képes arra, hogy a magánvállalatokat sikeresen, azaz oly módon tudja vezetni, hogy az azokba fektetett állami tőkék jövedelme legalább az átlagos üzleti haszonnak megfelelően.

Nem szenved kétséget, hogy az állami vállalkozás ellen felhozható összes ellenvetések közül ez az ellenvetés érdemli a legkomolyabb figyelmet. És az ellenvetés maga oly súlyos, hogy a mennyiben azt megczáfolni nem tudjuk, úgy feltétlenül be kell látnunk, hogy az államnak az üzleti vállalkozáshoz mint bevételi forráshoz, semmi körülmények között sem szabad folyamodnia.

A jelen állapotokra vonatkozólag az említett ellenvetésnek annyiban csakugyan igaza is van, hogy a magyar állami vállalatok ezidőszerinti üzemi vezetése sok tekintetben egyáltalán nem felel meg a kor követelményeinek és ebből kifolyólag azok jövedelmezősége is, köztudomás szerint, a háborút megelőző normális időkben, jóval alatta maradt az átlagos üzleti haszonnak.

A magyar állami vállalatok üzemi vezetésének ezek a hibái, nézetünk szerint, kizárólag onnan erednek, hogy a nálunk általánosan elfogadott nézet szerint, az állami vállalatok magasabb vezetése ezidőszerint nem egy specialisan megoldandó külön kérdésnek, hanem egyszerű közigazgatási feladatnak tekintetik.

A magyar állam, az idők folyamán, minden terv nélkül, inkább incidentaliter létesült állami vállami vállalatok üzemvezetésére nem alkotott kellően átgondolt külön szervezetet, hanem az ily vállalatok vezetését az általános és a pénzügyi közigazgatást intéző és már fennállott közigazgatási szervekre bízta.

Ezeknek természetesen sem kellő idejük, sem pedig szakképzett-

ségük nincsen ilyen, hivatásuktól egészen távol álló ügyek intézésére, ezért az állami vállalatok vezetését csupán másodrangú hivatásként és a mint a tapasztalat igazolja, nem mindig a kívánt sikerrel végzik. Az állami vállalatok vezetése ily módon állami közigazgatásunk specialis ágazatává vált, a melyre az állami közigazgatásra nézve ezidőszerint érvényben álló összes irányelvek általánosságban alkalmazhatók.

Nem nehéz bebizonyítani, hogy ez az eljárás milyen elhibázott. Az állami közigazgatás és az állami vállalatok üzemi vezetése ugyanis egymástól, természetük szerint, teljesen eltérő feladatkört képeznek. A közigazgatás feladata az államcélloknak az állam jogrendje keretében való megvalósítása, az állami vállalkozások elsődleges célja pedig kizárólag csak jövedelemszerzés. Világos, hogy e két, egymástól teljesen eltérő feladat, csak két különböző, erre a célra alkotott szervezettel valósítható meg helyesen.

Semmiesetre sincsen tehát igazuk azoknak, akik azt állítják, hogy a magyar vállalatok ezidőszerinti csekély jövedelmezősége olyan mélyreható okok folyamánya, hogy a jövőre sincsen kilátás arra, hogy a helyzet e tekintetben megváltozzék. Az állami vállalatoknak, ha azokat jól vezetik, éppen oly kitűnően kell jövedelmezniük, mint ahogy egy megfelelően vezetett nagy részvénytársulati vállalat jövedelmez. Sőt az állami vállalat esetleg jobban is jövedelmezhet, mint a részvénytársulati, feltéve, hogy vezetése is jobb, mint az utóbbié.

A mai helyzet tehát azonnal meg fog változni, illetőleg a magyar állami vállalatok megfelelő jövedelmezősége is feltétlenül biztosítva lesz, ha azok eddigi rendszertelen, elavult üzemi vezetése modern alapokra fog helyezettetni.

E reform első és legsürgősebb feladata kétségkívül az állami közigazgatásnak és az állami vállalatok vezetésének egymástól való teljes separálása volna. Ez pedig másképen nem képzelhető el, mintha az összes magyar állami vállalatok kivétnének az egyes ministeriumok hatásköréből, egyszóval megszűnnének a ministeriumok alá rendelt hivatalai lenni és azok centralis vezetését és irányítását egy külön, erre a célra alkotott szerv, a m. kir. központi üzemi hivatal intézné. Ez a hivatal nem a ministeriumok mintájára. bürokratikus szervezett közigazgatási hatóság, hanem az ország ipari és kereskedelmi kitűnőségeiből összeállított központi üzletvezetőség volna, amely administratív és részletkérdésekbe a lehetőségig egyáltalán nem bocsátkoznék, hanem csupán a haladás és vezetés általános irányelveit adná meg. A hivatal élén álló, ministeri ranggal bíró és állásánál fogva az országgyűlés ülésén való részvételre jogosított elnököt az országgyűlés által kijelölt három egyén közül Ő Felsége nevezné ki. Külön kimondandó volna, hogy ez az állás

politikai jelleggel nem bír, az elnök a kabinetnek nem tagja, országgyűlési képviselő nem lehet és állásáról politikai okokból le nem mondhat. A mennyiben azonban hivatásának megfelelni nem képes, az országgyűlés bizalmatlansági szavazata folytán állását azonnal elhagyni kénytelen. Nem szenved kétséget, hogy erre a diszes és természetesen megfelelően javadalmazandó állásra az országgyűlés gazdasági életünk első kitűnőségeit nyerhetné meg. A hivatal tagjai szerződéses viszonyban állnának az állammal. Ennek az volna a nagy előnye, hogy a rövidebb tartamú szerződések lejártával a meg nem felelő szakemberek állásuktól eltávolíthatók volnának. A szervezeti szabályoknak a legnagyobb szigorúsággal kellene gondoskodniok arról, hogy ebben a tekintetben politikai befolyások semmiesetre se érvényesülhessenek.

Nem tartjuk szükségesnek annak bővebb fejtegetését, hogy a jelenlegi állapotokkal szemben minő óriási haladást jelentene a központi üzemi hivatalnak a fentiek értelmében, minden politikai és érdekcsoport befolyásától menten való felállítása. Ezzel az állami vállalatok vezetése a mai dilettánsok kezéből igazi szakérők hatáskörébe menne át, kiket intézkedéseikben a közigazgatás complicit, nehézkes organismusa helyett csupán józan belátásuk korlátozna.

Az országos üzemi hivatal feladatának kellőképpen csakis úgy felelhetne meg, ha az egyes ministeriumoktól teljesen független volna, vagyis ha a ressortministerek a hivatal ügyeibe közvetlenül bele nem avatkozhatnának. A cabinet a központi üzemi hivatal vezetésére tehát csupán az országgyűlés többsége által gyakorolhatna befolyást.

Új állami vállalatok létesítését, valamint a már meglévő vállalatok terjedelmének alaptőkefelemelés útján való nagyobbitását, a központi üzemi hivatal elnökének javaslatára, csakis az országgyűlés rendelhetné el. A dolog természetéből következik, hogy a központi üzemi hivatal elnökének az ilyen javaslatokat előzetesen a pénzügyministerrel tüzetesen meg kellene tárgyalnia. A pénzügyminister, illetőleg a cabinet intentióival ellenkező javaslat ugyanis az országgyűlésen úgysem volna keresztülvihető, mert a kormánypárt azt okvetlenül leszavazná.

Az állami vállalkozások vezetésére vonatkozó reform további igen fontos intézkedése az volna, hogy az állami vállalatok kivételnének az államszámveteli törvény hatálya alól. Az állami vállalatok kezelése tehát az állami költségvetési törvényben, azok valószínű netto nyereségi végösszegével, csupán a rendes bevételek között szerepelne. A vállalatok üzleti kezeléséről pedig a központi üzemi hivatal elnöke, szabályszerű üzleti mérlegek kíséretében, az üzleti év lezárta után, évente jelentést tenne az országgyűlésnek. Az országgyűlés e jelentés bírálata alkalmából kellő bepillantást nyerhetne az állami vállalatok vezetésébe. A legfőbb

állami számvevőszék a vállalatok könyvelését, pénzkezelését és mérlegeit korlátlanul és a helyszínén is ellenőrizhetné ugyan, az ügyvitel mikénti berendezésébe azonban közvetlenül be nem folyhatna.

Az állami vállalatok kezelésének, illetve számvitelének az államszámviteli törvénytől való függetlenítése azonban csakis oly feltétellel volna lehetséges, ha a vállalati alaptőkék előteremtése a jövőben nem a pénzügyminisztérium útján, hanem a központi üzemi hivatal által önállóan történék és pedig oly módon, mint a hogy a magánvállalkozók új részvénytársulatot létesítenek. A különbség mindössze az volna, hogy a magántőkések az állami vállalatok részére kölcsönadott pénzeik által nem válnának a vállalat részvényeseivé, hanem csupán az állam hitelezőivé. Az állam tehát részükre nem részvényosztalékot, hanem állandó és változás alá nem eshető kamatjövedelmet biztosítana. A kölcsönadóit tőkékért mindenekelőtt az állam magánvállalatainak tulajdonát képező összes ingó és ingatlan vagyon szavatolna. A biztosított kamatjövedelemért pedig az állami vállalatok tiszta jövedelme. A kölcsönvett tőkékért illetve az esedékes évi kamatokért végső esetben természetesen az államnak egész hitelével is szavatolnia kellene.

Nem szenved kétséget, hogy a háborút okvetlenül követő óriási gazdasági fellendülés közepette a megfelelően szervezett és jól vezetett állami vállalatok a közönség által leginkább kedvelt belföldi tőkeelhelyezési alkalmakká válnának és így az állam, nagyobb hitelére támaszkodva, a vállalatok céljaira szükségelt tőkékhez még olcsóbban juthatna, mint a magánvállalkozók. Természetesen csakis azzal a feltétellel, ha az ilyen kölcsönöket nem nyereszkes nagy bankoktól, hanem a központi üzemi hivatal által egyenesen a közönségtől, saját kezelésben venné fel. A külföldi tőkék beözönlését is jelentékenyen előmozdítaná, ha köztudomásúvá válnék a szolidan vezetett állami vállalatok kitűnő jövedelmezősége. Eleinte az állam az ilyen külföldi valutában befizetett kölcsönök után esetleg csalogatásképpen valamivel magasabb kamatot is fizethetne, mint a többi államkölcsönök után. Az állami vállalatok céljaira felvett kölcsönök a többi állami kölcsönöktől elkülönítve, a központi üzemi hivatal által volnának kezelendők.

A fenti intézkedések egyszersmind megszabadítanak az állami üzemeket mai egyik főbajuktól az üzem racionális vezetéséhez okvetlenül megkívántató tőkék állandó elégtelenségétől.

A központi vezetéshez hasonlóan, kereskedelmi szellemben, teljesen átreformálandó volna az egyes állami vállalatok szervezete is.

Az állami vállalatok ma nem kereskedelmi üzemek, hanem alsófokú közigazgatási hivatalok módjára [vannak szervezve. Élükön nem arra termett, nagystilú üzletemberek, hanem a ranglétrán nehezen előrejutott,

rangosztályba sorozott, rosszul dotált állami tisztviselők állanak, kik legjobb igyekezetük és tudásuk daczára sem producálhatnak nagyobb eredményeket, mert kezüket egyrészt ezerféle elavult közigazgatási szabály, az államszámviteli törvény, másrészt pedig a dilettáns és üzletileg tudatlan felsőbb közigazgatási hatóságok bürokratikus lassúsága és akadékoskodása köti meg. A vállalatok egyéb alkalmazottai is ugyancsak közigazgatási tisztviselők jellegével bírnak, kik nyomorult fizetésükből tisztességesen megélni nem tudnak, továbbá, a kiknek a vállalat prosperálásában semmi érdekük sincsen, minthogy munkásságuk különös sikere a ranglétrán való előhaladásukat egyáltalán nem befolyásolhatja.

Igazán rátermett, tapasztalt szakemberek tehát állami vállalatok szolgálatába egyáltalán nem, vagy csak nagy ritkán kerülnek, mert a magánvállalkozók, munkájuk értékéhez mért díjazással, minden ilyen kiváló szakerőt magukhoz vonnak.

Minde hibák és bajok elemzése egyszersmind megmutatja azok orvoslásának egyetlen lehetséges módját is, a] mi nem állhat egyébben, mint az állami üzemek mai, közigazgatási hivatali jellegének megszüntetésében és azok szervezetének teljesen kereskedelmi szellemben való átalakításában.

A kérdés legegyszerűbb megoldása tehát az volna, ha az egyes állami vállalatok szervezete magánrészvénytársulatok mintájára alakíttatnék át, a központi üzemi hivatal centrális vezetése mellett. Nagyobb állami vállalatok részére fővállalatok volnának létesítendőek és az ország különböző helyein lévő fióktelepek ezeknek a vezetése mellett működnének.

Mindaz, a mit az előzőkben az állami vállalkozások reformjára nézve előadtunk, megfelelően alkalmazandó volna a törvényhatóságok és a községek magángazdasági jellegű vállalataira nézve is.

Az előadottakkal csakis a legáltalánosabb kereteit óhajtottuk megjelölni annak a reformnak, a mely már meglévő állami vállalatainkat a kor színvonalára volna képes emelni, továbbá lehetőségessé tenné, hogy az állam újabb nagyobb szabású üzleti vállalkozásokat kezdjen és háztartásának a háború által megzavart egyensúlyát ily módon állandóan és gyökeresen helyreállítsa.

Az itt felvetett eszmék elméleti és gyakorlati alapon való részletes kidolgozása ugyanis kötetekre menő nagyszabású tanulmányokat igényelne. Éppen ebben látjuk a modern pénzügyi tudomány haladásának és fejlődésének egyedüli helyes irányát. Kétségkívül többet használna ezzel úgy a tudománynak, mint a gyakorlatnak, mintha továbbra is kizárólag az adóelmélet már jórészt agyontárgyalt és unottá vált kérdéseiről rágódnék.

Az előadottakkal kapcsolatban az a kérdés volna még tisztázandó, hogy az állami gazdálkodásnak eddigelé ismeretes módozatai, (állami egyedárúság, kereskedelmi alapokon folytatott állami vállalkozás, állami részesedés magánvállalatok hasznában) közül melyik volna a mi viszonyaink között a legmegfelelőbb, illetőleg melyik volna képes az állam részére, a magánvállalkozás lehető kimélésével, a legmagasabb bevételeket biztosítani.

Abszolút feleletet erre a kérdésre nem adhatunk. Nézetünk szerint határozottan hiba volna, ha az állam, valamilyen teoretikus álláspontra helyezkedve, kizárólag csak egyet alkalmazna az említett vállalkozási módok közül. Az adott körülmények ugyanis azok bármelyikét helyessé és indokolttá tehetik.

Éppen abban fog állani az állami gazdálkodás helyes vezetésének művészete, hogy e részben a legmegfelelőbb megoldást megtalálja.

Ennek a kérdésnek az elméleti alapokon való vizsgálata volna a pénzügyi tudománynak is egyik legfontosabb és legsürgősebb feladata.

Ismételten hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy a háromféle megoldási mód bármelyike, igazi eredményekhez csakis úgy vezethet, ha az állam az állami vállalkozás szervezetét, a fentiekben vázolt módon, modern alapokra helyezi és a közigazgatási hatóságoktól teljesen elválasztja.

A szóbanforgó háromféle vállalkozási mód sajátosságait röviden a következőkben foglalhatjuk össze.

Állami monopóliumok létesítését elvileg egyáltalán nem kifogásolhatjuk, mert az államnak mindenestre jogában állhat, hogy olyan vállalkozási alkalmakat, a melyek nagyrészt, vagy majdnem kizárólag az állam évszázados munkássága alapján consolidálódtak, az eddigi magánvállalkozók kezéből kivegyen és kizárólagos közkinccsé tegyen. Magától értetődik, hogy a monopolizálással kapcsolatos kisajátítási eljárás során az államnak mindennemű felmerülő károsodásért megfelelő anyagi kárpótlást kell nyújtania.

Határozottan károsnak tartanók azonban, ha az állam, a monopóliumok körét túlságosan kiterjesztené és monopólium tárgyává tenne oly vállalkozásokat is, a melyeknek természetével ez a vállalkozási mód semmiképpen sem egyeztethető össze.

Nevezetesen nem helyeselhető olyan vállalkozások monopolizálása, a melyeknél az állam kijátszásának ellenőrzése egyrészt a magángazdálkodást érzékenyen károsító megszorító intézkedéseket tesz szükségessé, másrészt pedig annyiba kerülne, hogy a kezelési költségek az üzleti haszon legnagyobb részét felemésztené. Hasonlóképpen nem tanácsos olyan vállalatok monopolizálása sem, a melyek nem állandó és tömeges fogyasztás tárgyát képező, hanem olyan iparcikkeket termel-

nek, a melyeknél nem az olcsó tömegtermelés biztosítása, hanem a változó egyéni izléshez való alkalmazkodás a fődolog.

Egyszóval az állami monopólium csakis akkor jogosult, ha az állam, a monopólium daczára, legalább oly jól és olcsón termel mint a magánvállalkozók. Ez természetesen nem zárja ki, hogy az állam a monopolizált cikkek eladási árát, bizonyos rejtett adótétellel ne emelhesse.

Végzetes hibának tartanók tehát, ha az állam a háború után mai, elavult állami vállalkozási rendszerünk fentartása mellett, számos újabb monopóliumot hozna be. Igen helyes, ha az állam, az államháztartás megzavart egyensúlyának helyreállítására, ezt a bőséges és a teherviselés egyenlősége szempontjából sem hibáztatható bevételi forrást is igénybe veszi, ha azonban igénybe veszi, akkor okvetlenül arról is gondoskodnia kell, hogy a monopólium folytán a termelés nivoja le ne szálljon. Más szóval e részben is a legfontosabb probléma az állami egyedárusági vállalatok megfelelő vezetése.

Ügyelni kell arra is, hogy a vállalkozás természetének megfelelően mikor alkalmaztassék a természeti, gyártási, kereskedelmi monopólium, illetőleg ezeknek bizonyos combinatioja.

A monopolizálás leghelytelenebb módja azonban kétségkívül az, ha az állam valamely vállalkozásra nézve a szabad versenyt kizárja és az így létrejött monopóliumot egyes magánvállalatokra, illetve a magánvállalatok bizonyos kartellizált csoportjára ruházza át s ennek fejében a maga részére a tiszta jövedelem meghatározott hányadát köti ki. Ha az állam bármi okból nem érzi magát képesnek valamely vállalkozás sikeres vezetésére, úgy hagyja azt meg a magánvállalkozók kezében. Semmiesetre sem állhat azonban jogában, hogy azokat pusztán kényelemszeretetből és a könnyebbség kedvéért a magánvállalkozástól elvonja és azok hasznából egyes privilegizált vállalkozók zsebeit tömje.

A magánkereskedelmi vállalatok mintájára, (tehát azok szabad versenye mellett) létesített állami vállalkozások sikerességének, illetve jövedelmezőségének legfontosabb feltétele kétségkívül szintén a vállalat megfelelő szervezése és ügyes vezetése.

Bizonyos azonban, hogy vannak olyan vállalkozások, a melyek állami kezelésben még a legtökéletesebb és legmodernebb szervezet mellett sem prosperálhatnak. Így azok a vállalkozások, a melyeknél a vállalkozónak a változó egyéni izléshez és az üzleti conjunkturákhoz a leggyorsabban alkalmazkodnia kell. Ilyenféle állami vállalatok létesítése tehát aligha volna tanácsos. Minderre vonatkozólag, a mint azt már többször hangsúlyoztuk, általános direktivákat megállapítani nem lehet. A javaslatunk értelmében felállítandó központi üzemi hivatalnak éppen az volna egyik legfontosabb feladata, hogy az állami vállalkozások

céljaira a legmegfelelőbb és a hazai ipar érdekeit legkevésbé sértő, vállalkozási alkalmakat felkutassa.

Nem kifogásolható, ha az állam oly módon is igyekezik több jövedelemhez jutni, hogy egyes jól vezetett és ennél fogva jól jövedelmező magánvállalatok részvényeinek egyrészét megszerzi. Nem azonosíthatjuk azonban magunkat azoknak az álláspontjával, a kik az állami vállalkozás egyedüli célszerű módjának csakis ezt tekintik.

Nézetünk szerint az állami vállalkozás e módjának csupán kiegészítőként szabad alkalmaztatnia oly esetekben, a midőn közgazdasági okokból önálló állami vállalat létesítése nem látszik célszerűnek.

Ha a viszonyok megengedik, sokkal helyesebb ugyanis, ha az állam jól vezetett önálló vállalatokat létesít, mintha az erre a célra rendelkezésre álló összegeket számos magánvállalatban való részesedés céljaira forgácsolja el. Mert ha az állam valamely magánvállalatban csak kis összeggel részesedik, úgy teljesen ki van szolgáltatva a vállalat többi részvényeseinek és a polgárok pénzét olyan kockázatos vállalkozásba viszi bele, a mely az állami gazdálkodás céljaival és rendeltetésével ellenkezik. Ha pedig a vállalatba igen tetemes összegeket fektet, akkor meg semmi értelme sincsen annak, hogy ne ő vegye át teljesen a vállalat vezetését is, hanem a vállalatban fekvő magánrészvények erejéig ki legyen szolgáltatva az ő érdekeivel és intencióival esetleg ellenkező magánérdekeknek.

Természetesen okoskodásunk csakis akkor állhat meg, ha abból indulunk ki, hogy a magyar állam a háború után az állami gazdálkodást nagyobb méretekben készül folytatni és erre a célra modern színvonalon álló külön szervezetet létesít.

Ha azonban az állam erre a döntő lépésre magát el nem száná, hanem az állami vállalatokat továbbra is mai primitív állapotukban hagyná meg, úgy mi is elismerjük, hogy a pénzügyi eredményesség szempontjából, az összes vállalkozási módok között a magánvállalatok hasznában való állami részesedés volna a legmegfelelőbb.

Annál aggályosabb volna azonban ennek a vállalkozási módnak a nagymérvű kiterjesztése a közgazdaság érdekei szempontjából. Az állam az ilyen, részben tulajdonát képező vállalatokat ugyanis minden bizonynyal jobban támogatná, mint a többi hasonló vállalatokat és ily módon az ilyen vállalatok a többiekkel szemben bizonyos monopolistikus helyzetbe kerülnének, más szóval az ilyen vállalatok részvényesei a többi magánvállalatok kárára jogtalan anyagi előnyökhöz juthatnának.

Továbbá, ha az állam nem rendelkezne igazán szakavatott közegekkel e vállalatok ellenőrzésére, hovatovább olyan anarchikus állapotok fejlődhetnének ki, mint a minőket ma a központok tekintetében látunk. Ha az állam a háború után, megfelelő szervezet és minden

szaktudás nélkül fordítana óriási összegeket, magánvállalatokban való részesedés céljaira, igen könnyen úgy járhatna, mint a hirtelen meggazdagodott parvenu, ki rossz tanácsadóktól körülvéve a tőzsdén őrült speculációkba kezd.

Összegezve az előadottakat, arra az eredményre jutottunk tehát, hogy sem közigazgatásunkra, sem pedig az ország közgazdasági életére semminemű káros hatással nem járna, ha a magyar állam a háború után eddigi, e részben túlnyomóan passiv, magatartásából kilépve, nagyobb méretekben gazdálkodni kezdene. Gazdálkodásának sikeressége pedig okvetlenül biztosítva volna, ha az állami vállalatok megfelelően szervezhetnének, vezetésük a mai dilettánsoktól elvétetnék és kellően javadalmazott kiváló szakemberek kezébe kerülne.

Sajátságos, hogy bármennyire kézenfekvők is a jól szervezett és megfelelően vezetett állami vállalkozás pénzügyi és közgazdasági előnyei minálunk, ezzel a kezdéssel ezidőszerint sem a teoretikusok, sem a gyakorlati szakemberek egyáltalán nem foglalkoznak. Nap-nap után újabb javaslatok merülnek fel állami pénzügyeink rendezését illetőleg, e javaslatok azonban pénzügyeink orvoslására majdnem kizárólag csupán újabb adók behozatalát javasolják. A javaslatok szerzői nyilván elfelejtik, hogy az adóztatásnak abszolút korlátokat szab a polgárok teljesítőképesége. Köznapi hasonlattal élve, az adóztatás minden mesterkélt fogása csődöt mond akkor, ha az adóprés nyomasztó súlya egész gazdasági életünket összezúzza.

Mennyivel egyszerűbben és kevesebb surlódással valósítható meg ezzel szemben az állami pénzügyeknek rendezése jól szervezett és kellően vezetett állami vállalatok alapítása által.

Bizonyos, hogy annak a kormánynak, a mely programjába ezt a megoldási módot veszi fel, eleinte óriási nehézségekkel kell majd megküzdenie, mert az érdekeiben magát esetleg veszélyeztetettnek érző nagytőke kezdetben mindent el fog követni, hogy ez a reform megvalósítható ne legyen.

Később azonban maguk a magyar nagytőkések és nagyvállalkozók is be fogják látni, hogy nálunk az államháztartás gyökeres rendezésének egyedüli egészséges módja csakis ez lehet. Ha pedig a reform megvalósul, egy ma még nem is sejtett boldog korszak következik hazánkra. Annyi évszázad nélkülözése után ismét elérhetjük azt, hogy közcélokra annyit áldozhatunk, a mennyit az ország nagysága, természeti kincsekben való gazdasága tényleg jogosulttá és okvetlenül kívánatossá tesz.

És az egészben az volna a legörvendetesebb, hogy az állam ezt a jövedelemtöbbletet nem saját polgáraitól, hanem az osztrák és német gyárosok zsebeiből venné. Az állami vállalatokkal felvirágzó magyar ipar ugyanis idővel a német és osztrák iparcikkeket nemcsak az ország

területéről, hanem Magyarország természetes piacairól Ukrániából és a Balkánról is kiszoríthatná. Magától értetődik, hogy éppen az említett okokból a szóbanforgó nagyszabású reform keresztülvitelét valószínűleg nemcsak osztrák, hanem német részről sem fogadnák valami nagy rokonszenvvel és eleinte mindent elkövetnének annak megakadályozására.

A reform megvalósítása kétségkívül csupán fokozatosan történhetnék. Az első teendő mindenestre a már fennálló állami vállalatok vezetésének modernizálása volna. Csupán ezután következhetnék újabb állami vállalatok fokozatos létesítése. Igen fontosnak tartanánk azt is, hogy a hadvezetőség által a háború alatt létesített és kitűnően bevált egyes üzemek a leszerelés alkalmával fel ne oszlattassanak, hanem működésüket továbbra is folytassák és ily módon lehetővé tegyék, hogy az állam a hadsereg dologi szükségleteinek legalább egy részét folytatólagosan is saját üzemeiben állíthassa elő.

A háború után várható óriási gazdasági fellendülés volna a legfőbb biztosítéka annak, hogy az újonnan alapított állami vállalatok a kezdet nehézségein minden bizonnyal sikeresen fognak átvergődni. A reform nagyrészen tehát már az átmenetgazdaság ideje alatt keresztülvezetendő volna. Annál is inkább, mert közvetlenül a háború után az állam a legkedvezőbb vállalkozási alkalmakat kereshetné ki magának, később pedig csakis azokkal a kétségkívül sokkal kedvezőtlenebb vállalkozási alkalmakkal kellene megelégednie; a melyeket a magánvállalkozók addig még el nem foglaltak. Végül az állami vállalatok alapításához szükséges tőkét is sokkal olcsóbban volna képes az állam mindjárt a háború után megszerezni, mint később, a mikor pénzünk értéke már emelkedett, továbbá az elhelyezést kereső tőkék nagyrészt a magánvállalkozók már felvették.

Sajnos azonban nem merjük remélni, hogy az az ellenséges közhangulat, a mely ma nálunk az állami vállalkozások körének nagyobb-szabású kiterjesztésével szemben illetékes körökben országszerte tapasztalható, rövidesen megváltozzék.

Valószínűnek tartjuk tehát, hogy e közhangulat hatása alatt pénzügyministereink a háború után is egyideig folytatni fogják még a háború alatt megkezdett pénzügyi politikájukat, az adóknak és egyéb állami szolgáltatásoknak, a kis existenciák teljes anyagi romlására vezető, állandó emelését és a közigazgatás kiadásainak a nemzet fejlődését megakasztó minimumra való redukálását. Az események fejlődése azonban kétségkívül csakhamar oda fog vezetni, hogy úgy kormányférfiainknak, mint a közvéleménynek be kell látniok, hogy ez a pénzügyi politika a nemzet feltétlen romlására vezet és hogy a pénzügyi bajok orvoslásának egyedül helyes eszköze csakis az lehet, ha az állam maga is a nagyvállalkozók sorába lép.

Márffy Ede.

Víziutaink mikénti fejlesztése.

A háború alatt politikai és közgazdasági szempontból Magyarország vizei világjelentőségű szerepre emelkednek. A békeszerződésekben már is intézkednek Európa folyamairól, Németországban Magyarországon keresztül tervezik a világ hajózási útját, a háború lebonyolítása alkalmából a Duna nagy előnyöket nyújt.

Ez okból csak örömmel üdvözöljük a kormány abbeli szándékát, hogy a földmivelési ministerium kebelében az érdekeltek részvételével nagy tanácskozmányt tartanak, melynek anyagául Kvassay Jenő, a vízépítészeti hivatal főnöke egy előterjesztést készített. Ez az előterjesztés oly bőven foglalkozik vizeink állapotáról és jövőjében eszközendő alakulásáról, hogy közlését egész terjedelmében czélszerűnek látjuk.

* * *

A mai állapot.

A vízszabályozásokról szóló 1908 : XLIX. t.-cz.-be a hajózás szempontjából a következő víziutak vannak felvéve :

A Duna és mellékágai	1.170 km.
A Tisza Tiszaújlakig	694 „
A Dráva Gyékényesig	196 „
A Száva Capragig	598 „
A Balaton	80 „
A Maros Piskiig	343 „
A Kulpa Károlyvárosig	135 „
A Vág Tornóczig	68 „
A Temes Bótosig	87 „
A Szamos Szatmárig	85 „
A Sajó Bánrévéig	115 „
A Körös Békésgyuláig	140 „
A Sió a Balatonig	110 „
A Bega Kistopolyig	156 „
Összesen	<u>4.022 km</u>

A mai állapot szerint normális vizállásoknál 2 méter mélyen járó hajózás csak 2.646 km. hosszúságban üzhető. Nevezetesen a Dunán és mellékágain 1.000, a Tiszán Tiszafüredig 421, a Dráván Barcsig 139, a Száván Capragig 598, a Balatonon 80, a Maroson Makóig 25, a Körösön Szarvasig 30, a Begán Temesvárig 115 és a Ferencz-csatornán 238 km.

Meg kell jegyezni, hogy a négy év óta tartó háború alatt nemcsak az új munkálatok szüneteltek teljesen, hanem még a fenntartások terén is nagy visszaesés állott be és ezért folyóink hajózási állapotában több ponton határozott rosszabbodás észlelhető.

1. A Duna.

a) A Budapest fölötti Dunán rendszeres szabályozási munkálatok csak Duna-Radványig végeztek, Duna-Radványtól Esztergomig csakis a hajózás szempontjából legrosszabb pontok lettek megjavítva; Esztergomtől Budapestig egyes partbiztosításoktól eltekintve jóformán semmiféle munkálat nem végeztek, abból az elvből kiindulva, hogy míg Budapesttől lefelé a Dráva-torokig a meder jégdugulások és jégtorlódások ellen rendszeresen szabályozva nincsen, Budapest felett a jég levonulását elősegíteni nem szabad.

A dévény—budapesti szakaszon a hajózási viszonyok a multhoz képest jelentékenyen javultak; különösen javult a gönyű—dévényi szakaszon, hol a megelőző állapotokhoz képest a gönyűi hajókönnyítés (siftelés) most már csak rendkívül alacsony vizek idején válik szükségessé.

Hogy a dévény—gönyűi szakaszon a két évtized óta nagyban és egészben befejezett középvízi szabályozási munkálatok után, a két méter hajózási mélység ma sem éretett el és rosszabb vízjárési viszonyok között mintegy 10 gázló jelentkezik, annak oka az osztrák Duna állapotában keresendő, melynek hordalékát nem mérsékli semmiféle oly alakulat, mint a Rajnáét a Bodeni-tó; azonban a folyamatban levő kisvízi szabályozással ez a nehézség is kiküszöbölhető lesz.

A természetes folyamatot még az osztrák Dunának az utóbbi években gyorsabb lempóban végzett szabályozása is súlyosbította.

A dévény—gönyűi Duna-szakasz vízjárési viszonyait legjobban jellemzi az a körülmény, hogy +3 pozsonyi vízmércze-állás alatt a gázlók éppen úgy jelentkeznek, 1·5—1·6—1·8 méter vízmélységgel, mint a pozsonyi +1 és ennél alacsonyabb vizállásoknál. Ha a vizállások tartósabbak, az apadással a gázlók mélysége nem változik, mert a víz ereje azokat fokozatosan lemélyíti.

Addig, míg a folyamatban levő rendszeres kisvízi szabályozással az egész szakasz megjavítható lesz, a mi csak lassan történhetik, ne-hogy a folyó egyensúlyi állapota megbontassék: a vízügyi szolgálat a gázlókat külön e célra épült és az 1917. évben működésbe helyezeti „Csallóköz“ gázló-kotróval igyekszik eltüntetni, illetőleg azokon a hajózás céljaira kellő szélességű (35 m.) és mélységű (2·5 m.) kotrást létesíteni, a mi eddigelé megfelelő eredménnyel járt.

b) Budapesttől lefelé a rendszeres szabályozási munkálatok Bajáig nagyban és egészben be vannak fejezve.

Bajától a Dráva-torokig jobbra csakis a jégtorlódások megelőzésére szükséges átvágások és néhány, azokat kiegészítő partbiztosító és párhuzamos műből álló munkálatok lettek végrehajtva.

A Dráva-toroktól Zimonyig rendszeres munkálatok még nem lettek foganatosítva, csak egyes pontokon, így Palánkánál, a Cséb-begecsi szakaszon Ujvidék és Karlócza között és végül Szurduk-Belegisnél lett a meder elfajulása meggátolva.

A Tisza-toroknál és az alatt a hajózás folyton küzd a gázlók miatt; a már tervbe vett, sőt vállalatba adott rendszeres szabályozást a háború akasztotta meg.

Az 1918. év április hó elején a Dunán szokatlan alacsony vízállásoknál a következő gázlómélységek jeleztettek:

I. Budapest fölött:

Pozsonyi + 17 cm. vízállásnál.

1. Dévény	17·5 dm.
2. Remete	16·5 „
3. Lipót	18·0 „
4. Böös	18·0 „
5. Varjas	18·0 „
6. Ásvány	16·0 „
7. Bajcs	16·5 „
8. Nána	18·0 „
9. Csali	19·0 „
10. Kövesd	20·0 „
11. (Szentendrei sziget alsó csúcsa) földfarok	19·5 „

II. Budapest alatt:

Budapesti +100 cm. vízállásnál.

12. Várszeg	26·0 dm.
13. Dombori	24·0 „
14. Kárászfok	29·0 „
15. Dúsnok	29·0 „
16. Vajastorok	30·0 „
17. Szekcsői szigetelja	23·0 „
18. Cselepaták	21·0 „
19. Mohácsi szőlők	20·0 „
20. Erzsébetzátony-Ópalánka	29·0 „
21. Ribis	34·0 „
22. Tiszatorok	26·0 „
23. Remetefa	27·0 „
24. Belegis	29·0 „
25. Belarica	30·0 „

Látható ebből, hogy a helyzet rendkívül javult, míg ugyanis 1892-ben 41 gázló volt a Közép-Dunán, melyeken nem volt meg a két méter hajózási mélység, addig ma már ez csak a ritka kivételek közé tartozik, jobbra a folyamatban levő munkálatok következtében áll elő és kotrással rövid idő alatt megszüntethető.

c) Az ómoldova—vaskapui 110 kilométeres szakaszt a hajózás szempontjából két részre kell osztanunk, u. m. a zuhatagos szakaszra Ómoldovától Orsováig és a vaskapui szakaszra.

A Vaskapunál két viziút van, u. m. a régi zuhatagos szakasz, hol +3 méter orsovai vízállásnál és a fölött lehet rendes hajózást üzni és a Vaskapu-csatorna, melyen 0 orsovai vízállásnál 2·4 méter mélyen gázló hajókkal lehet járni.

A régi út évi teljesítményét a helyi viszonyokkal ismerős szakértők átlag 1 millió tonnára teszik.

A Vaskapu-csatorna igen sok, nagyrészből igaztalan kritikának volt kitéve és mint elhibázott mű a külföldi irodalomban a világ elé állítva.

Hogy a Vaskapu-csatorna mily óriási szolgálatot tett a hajózásnak a háború alatt, az immár általánosan el van ismerve. Évi forgalma elérte a 3 millió tonnát és az újabb tapasztalatok alapján még jelentősen fokozható.

Miután kis vízállások idején a víz sebessége az 5 métert is eléri, azért a Vaskapun annak megnyitásától kezdve csak olyan vontató gőzösök

tudnak vontatmányyal a legnagyobb sebességnél áthaladni, melyek gépereje eléri az 1.200—1.500 lóerőt. Ezért a gyengébb gőzösök és vontatmányaik részére külön vontatóhajó, a „Vaskapu“ épült, mely kapaszkodókötél segítségével vitte át a gyengébb gőzösöket és az uszályokat a csatornán.

A szerb háború kitörésével a szerbek e kapaszkodó hajót hadizsákmányul ejtették és az életbeléptetett katonai szolgálat azt vontatóvágánnyal igyekezett helyettesíteni; habár a vontatóvágány is megfelelő sikerrel dolgozott, az idevonatkozó kísérletek végelemben oda vezettek, hogy sem a kapaszkodó-hajóra, sem a vontatóvágányra szükség nincsen és a legjobb eredmény olyképpen érhető el, ha kellő erősségű gőzösök bonyolítják le a Vaskapu forgalmát, melyek egyuttal két darab 500 tonna uszályt, összesen tehát 100 waggon rakományt képesek a csatornán egy fordulattal felvinni.

A legnagyobb napi teljesítmény 16—18 erős vontatógőzös igénybevételével 1917. év május 15-én 43 uszály felvontatása volt, a mi megfelelő napi 20.000 és évi 6 millió tonnának.

Bármennyire kielégítőnek, sőt fényesnek tartjuk is a Vaskapucsatorna eme teljesítőképességét, mégis vannak olyan fogyatkozásai, melyek kívánatosá teszik megfelelő berendezések létesítését, melyekkel a hiányok kiküszöbölhetők, nevezetesen a nagy sebesség, mely a hajózást rendkívül megnehezíti és ennél fogva költségessé is teszi, továbbá hogy bizonyos méreten felül a megrakott uszályoknak átmenetét lehetlenné teszi az által, hogy azok kormányozhatósága megszűnik.

Az Aldunai Hajózási Hatóság szerint az aldunai zuhatagos szakaszon átvezető hajóút jelenlegi állapota mellett az üzemben levő uszályok közül a 650 és 670 tonna hordképességű vasuszály-típusok a legnagyobbak, a melyek a hasznos vízmélység teljes kihasználása mellett egyuttal hordképességük teljes kihasználásáig terhelhetők. Ezen uszályok hossza 58·10 és 63·40, szélessége 8·00 és 8·24 és legnagyobb mélyjárata 2·1 és 1·9 m.¹⁾

Ezen két uszálytípusnál nagyobb hordképességű uszályok is vannak a zuhatagos szakaszon forgalomban, egész 1.200 tonna befogadóképességig és 75 m. hosszig, de ezek sohasem terhelhetők annyira, hogy a hasznos vízmélység kihasználható volna, sőt legmagasabb vízállásnál sem rakhatók meg hordképességük teljes kihasználásáig, minek magya-

¹⁾ A M. F. T. R. szerint a 820—860 tonnás uszályok (hossza 60 m., szélessége 8·40 m. legnagyobb merülése 2·3 m.) éppúgy beváltak, mint a 650—670 tonnásak, csak az 1.000 t. (70—10) nem, ezeket a H. H. 19 dm.-nél mélyebben nem engedni megrakni.

rázata abban rejlik, hogy a kormányképesség-határát a kézi kormány-szerkezeteknél kifejthető emberi erő maximuma szabja meg.

A jelenleg üzemben levő uszályhajók kivétel nélkül kézi kormány-szerkezettel vannak felszerelve, melyeknek két kormánykerekénél csak az ott helyet találó négy ember fizikai ereje fejthető ki és ezen kifejthető fizikai erő szabja meg a határát annak, hogy egy bizonyos kormány-szerkezettel ellátott uszály mennyire terhelhető meg maximálisan, úgy hogy az uszály a zuhatagos szakasz néhol másodpercenként egészen az öt métert megközelítő sebességű és e mellett irányát minduntalan változtató forgatagos folyásában a kellő biztonsággal, tehát elsősorban a sebes forgatagos vízfolyásnak megfelelőleg a kellő gyorsasággal kormányozható legyen.

Orsován felül következik a zuhatagos szakasz Jucz, Greben, Tachtalia, Izlás, Sztenka nevű külön-külön csoportot alkotó hajózási akadályai-val, melyeket részben 60 méter szélességben orsovai 0 vízállások alatt 2 méter mélyre kirobbantott csatornákkal, részint párhuzamművekkel szabályoztak.

A grebeni szorulatban bizonyos vízállásoknál oly sebesség áll elő, hogy egy erős gőzös is csak egy uszályt képes azon átvontatni, emellett a 60 méter fenékszélességű csatornán hajók egymással szemben a hajózási rendszabály értelmében nem találkozhatnak.

Szóval ez a szakasz egyvágányú vasuttal hasonlítható egybe.

Mindezek a nehézségek azonban nem legyőzhetetlenek és amint a tapasztalás mutatja, le is küzdhetők.

Azonban van az ómoldova – orsovai szakasznak egy oly további hiánya, melyet csak újabb munkálatokkal lehet kiküszöbölni. Nevezetesen a 110 kilométeres hosszú szakaszon 13 ponton vannak még oly kiálló, egymással össze nem függő szirtek és sziklapadok, melyek annak idején nem lettek eltávolítva, mert a vízszin alatt a hajózás útjában mélyebben fekszenek és a melyekre csak akkor bukkantak rá, mikor a munkákat már átadták a forgalomnak.

Ennek a következménye, hogy a hajózás e szakaszon nem használhatja ki orsovai 0 vízállásnál 2 méterig a végzett szabályozási munkálatokat, hanem csak +1 méterig, akkor is csak 1·6 méter mélységig, vagyis a hajózásra nézve a mai állapot mellett 1·4 méter elvész alacsony vízállások idején.

Ez azonban nem organikus baj, ha a kérdéses 13 ponton a bennmaradt szirtek és sziklapadok ki lesznek robbantva, akkor a hajózás a többi sziklás csatornák mélységét is kihasználhatja, vagyis a hajók orsovai 0 víznél is 2 méter mélyre lesznek terhelhetők.

Ezek a munkálatok a szakasz javítására tervbe vett kitérőkkel, for-

dulókkal stb, az aldunai hajózási hatóság által még a háború előtt készült költségvetésben 16 millió koronára lettek előirányozva.

Ezek a szabályozások tehát — mint a már elkészült munkálatoknak szükséges pótlásai — elsősorban lesznek végrehajtandók, a mai viszonyok között ennek a szakasznak évi forgalma 3 millió tonnára tehető, de ez is fokozható, ha úgy mint a Vaskapu-csatornánál újabb 18—20 erős vontató gőzöst állítanak be a szolgálatba.

2. A többi folyók hajózási viszonyai.

A *Dráván* a rendszeres munkálatok csakis Eszékig vannak készen, azonfelül Barcsig három szakaszon folynak a szabályozások, miért is kisvízállásoknál Eszék fölött csakis 10—12 decziméteres merülésű hajók közlekedhetnek.

A *Száván* a Drina torkolatán alul az utóbbi évtizedben munkálatokat nem lehetett végezni Szerbia ellenállása következtében, miért is csak Racsánál lett részben a legnagyobb hajózási akadály még a barátságos viszony fennállási ideje alatt megjavítva és a horvát-bosnyák határszakaszon lettek gázlórendezések foganatosítva. A samaczi Bosna-torkolati második legnagyobb hajózási akadály megszüntetését — a háború akasztotta meg. A *Kulpán* Sziszeknél végeztettek mederszabályozási munkálatok és a Károlyvárosig menő csatornázás tervei lettek kidolgozva.

A *Tiszán* a mederrendezés annyira haladt, hogy Titeltől Szolnokig gázló-kotrásokkal a hajózás állandóan fenn volt tartható a háború kitöréséig.

Kevés mederrendezéssel a hajózás felhatolhat egész Tiszafüredig.

Tiszafüredtől Vásárosnaményig a mederrendezések folyamatba tettek és azoknak gyorsabb tempóban való foganatosítására két 250 lóerős gőzös és 12 300 tonnás vasuszály lett még a háború előtt beszerezve.

A Tiszának hajózhatóvá tétele sem nagyobb nehézségeket sem nagyobb költségeket nem igényel. A normális keretek között 10—15 év alatt el lesz végezhető.

A Tisza mellékfolyói közül a *Hármas-Körösön* csakis mintegy 30 kilométernyi szakasz, egész Szarvasig van csatornázással hajózhatóvá téve; a *Maroson* a hajózás csakis Makóig üzhető; a *Bega* csatornázása 6 hajózó csegével az 1917. évben lett 115 kilométer hosszúságban egész Temesvárig befejezve, úgy hogy azon a normális 650 tonnás típusú hajók járhatnak, míg azelőtt csak a 80—100 tonnás burcsellák bonyolították le a forgalmat.

A *Sión* a Balatontól a Dunába való torkolásig a munkálatok folyamatban vannak és 1920-ig a mederrendezés befejezést nyer, mikor is az időszakos hajózás a Duna és Siófok között megindulhat.

A Balatonnal való közvetlen összeköttetés csak akkor áll elő, ha Siófoknál az első hajózó csege (kamarazsilip) kiépül. A folytonos, állandó hajózás pedig akkor, ha a Balaton és a Duna közötti hajózó csegék is, mintegy 12, elkészülnek.

A jövő feladatai.

A háború a víziutak terén is új eszméket és törekvéseket érlelt meg és új szükségletek kielégítését helyezte homloktérbe.

Külforgalmi víziutak.

A külforgalom szempontjából a Duna, a Dráva, a Száva, a Kulpa és a Morva hajózhatósága jöhet tekintetbe, természetesen ugyanezek a víziutak a belforgalom terén is megfelelő szerepet töltenek be.

A *Duna* hajózása a fokozatos javulás útján halad; a nagyobb nehézség a dévény—gönyűi szakaszon van, melynek 2 méter merülési mélységre való kiképzése csak a kisvizszabályozási munkálatok befejezése által érhető el. Addig is azonban a jelentkező gázlókön a hajóút előállítása 30—35 méter szélességű csatornakotrással fog végeztetni, amint az a múlt 1917. évben már több ponton sikerrel fogantatba is vétetett.

A Közép-Dunán a meder szabályozása a megindult keretekben folytatandó és az itt-ott felmerülő — nagyobb csoportban a Tisza-torok körül és az attól lefelé jelentkező — gázlók eltávolítása a rendszeres szabályozási munkálatok megindításával 10 éven belül mindenestre elérhető lesz.

A Közép-Duna szabályozásának gyorsabb végrehajtása a hajótér mai és a háború után még évekig tartó hiánya mellett nagy nehézségekbe fog ütközni a munkálatoknak sikeres és jutányos folytatása, hacsak e tekintetben megfelelő intézkedések nem történnek.

Az aldunai zuhatagos szakaszon Ómoldovától Orsováig pedig mielőbb fogantatba kell venni a hajóút teljes kihasználását akadályozó szirtek és sziklapadok eltávolítását, hogy az orsovai 0 vizállásnál a 2 méter mélységű bemerülhetése a hajóknak az egész szakaszon elérhető legyen.

Addig, míg e munkálatok fogantatosítva nem lesznek, a Vaskapunál újabb berendezésekre szükség nincsen.

Amint azonban az Alduna forgalma eléri, sőt meghaladja az évenkénti 3—4 millió tonnát és még további jelentékeny növekedésre van kilátás: gondoskodni kell arról, hogy úgy a Vaskapunál, mint az ómoldova—orsovai zuhatagos szakaszon az egyvágányú viziútnak kétvágányú viziúttá való átalakításához, a munkálatok folyamatba tésessenek, mert végrehajtásuk legalább is 10 évet fog igénybe venni.

Ezeknek a munkálatoknak megindítása akkor válik aktuálissá, ha a Duna—Majna-csatorna megépítése, vagyis a Dunának a Rajnával való összeköttetése valósággá válik. A Duna—Majna-csatorna megépítésével az első öt évi forgalmat 5 millió tonnára, a következő öt évit fokozatosan 10 millió tonnára előirányozta az idevonatkozó bajor törvény, megépítését pedig 8—10 évre tette kilátásba.

A Duna—Odera-csatorna kezdeti forgalmát 4 millió tonnára számította ki az osztrák kormány, mely forgalom az Elbe és Visztula felé való összeköttetéssel ugyancsak 10 millió tonnára fogna emelkedni.

Ennek a forgalomnak jelentékeny része fog a Kelet felé irányulni.

Magának a Balkánnak szénszükséglete, mit ezideig jobbra Anglia fedezett, 3 millió tonnát tesz ki, melynek lebonyolítása jövőben legnagyobb részben a Dunán van tervbe véve. Mindezek szerint az új dunai munkálatok belátható időn belül actualissá fognak válni.

A kérdés maga pedig olyképpen volna megoldandó, hogy annak segélyével mindazok a nehézségek, melyek ma ott fennállanak, eliminálhatók legyenek.

Nevezetesen a mai viziút érintetlen hagyása mellett a bal-, vagyis a magyar parton minden egyes zuhatagnál külön hajózó csatorna volna építendő megfelelő kamarazsilipekkel, hol az előálló vizesés ezenkívül turbinák hajtására volna felhasználható. Az idevonatkozó általános tervek és költségvetés alapján mindezek a munkálatok 300 millió koronán belül volnának végrehajthatók és emellett jelentékeny, legalább is 40.000 lóerő is volna nyerhető.

Ezeknek a zsilipes csatornáknak ezenfelül olyképpen kellene épülniök, hogy a mai 2 méteres hajózással szemben a 3 méter mély merülésű hajózást is megvalósítsák, miért is a csatornák fenekének legalább is 3·5 méter mélységre kell megépülniök.

Azáltal, hogy két csatorna lesz egymás mellett, az egyik a mai nyílt csatorna orsovai 2 m., a másik zsilipes csatorna orsovai 3·5 m. mélységben: eléretik az, hogy a 2 m. mélyen merülő hajók a mai régi úton, a 3 méterre merülők pedig az új úton haladhatnak, sőt a fölfelé törekvő, sekélyebben gázló hajók is, hogy ne kelljen a nagy sebességgel és forgatagokkal megküzdeniök, ezen az új úton járhatnak.

A másik hasonlóan helyt álló megoldás abban állana, hogy az

oldalcsatornák hosszú nyílt csatornákként képeztetnének ki, melyekben a víz sebessége nem haladná meg a 2—2.5 métert, a zsilipek pedig az egész szélességében elzárandó Duna medrébe épülnének a vizerőtelepek mellé. Ebben az esetben a nyerhető vizerő sokszorosán megnövelhető.

Évi 10 millió tonnaforgalomnak az érvényben levő tarifák mellett 18 millió korona bevétel felelne meg, vagyis 300 millió tőkén kívül még a fenntartásra és kezelésre is megfelelő összeg jutna.

Ha az ómoldova—orszói szakasz 3 méter mélyen járó hajózásra lesz kiképezve, azon 3.000—3.600 tonnás uszályhajók fognak közlekedni, melyek egész Budapestig feljöhetnek, csakis a paks—budapesti 100 kilométeres szakaszon kell ennek a mélységnek megfelelő pótmunkákat végezni.

Három méteres mélységnél — 1.700—2.000 tonnás — kisebb tengeri gőzösök is, milyenek pl. London és Köln között már évek óta közlekednek, feljuthatnának a Dunán Budapestig. Ily hajók nemcsak a Fekete-tengeren járhatnának, hanem egész Gibraltárig a Földközi-tengeri kikötőket is érinthetnék.

Különben az Alduna végleges szabályozásának mikéntje nemzetközi megállapodások alapján fog megtörténni.

A Dunának egyik nagy fogyatkozása, hogy Sulinánál, vagyis a torkolatnál megfelelő és biztos tengeri kikötője nincsen és a nagymérvű iszapolás miatt a delta közelében nem is létesíthető.

Galac és Brailáig csak 4—5.000 tonnás hajókkal lehet feljutni, miért is a nagyobb terhelésű tengeri gőzösök megrakása és leterhelése a sulinai nyílt révben történik, minek következtében a megrakást illetőleg leterhelést végző hajók viharok alkalmával nagy veszélyeknek vannak kitéve, eltekintve a rakodással járó költségektől.

Miért is nagy jövője volna a konstanzi kikötőnek, ha a csernovoda—konstanzi 60 kilométer hosszú csatorna megépülne, mert ezáltal a Duna forgalmának nemcsak biztos és kellő mélységű kikötő állana rendelkezésre, hanem még a viziút Konstantinápoly felé 400 kilométerrel meg is rövidülne. E csatorna megépítésének sem nagyobb technikai, sem pénzügyi nehézségek nem állanak útjában.

A külforgalom szempontjából a Duna mellé közvetlenül sorakozik a Száva, mely egyrészt a Kulpa csatornázása útján Károlyvárosig, Fiume felé, másrészt Sziszecktől — a mint ez manapság történik, — kiszolgálja a Karinthia és Dél-tirol felé irányuló vasuti vonalakat.

A Száva az által, hogy Belgrádtól a Dunának nyugat felé egyenes folytatása, a Sulinától Károlyvárosig terjedő 1900 kilométer hosszú, tehát a Fekete-tengert az Adriával összekötő belső viziútat képez, mely vasúton

csak 170 kilométerre fekszik Fiumétól, miért is fontossága úgy katonai, mint kereskedelmi szempontból nyilvánvaló.

A Száva az ország egyik legszebb hajózható folyója és szabályozása a már végzett munkálatok mellett aránylag igen csekély költséget igényel, mely a háború előtti árakkal számítva 6 millió koronára volt előirányozva.

A Kulpának Sziszecktől Károlyvárosig 135 kilométer hosszúságban való csatornázása 4 lépcsővel 5 millió koronával volt költségelve.

Az Unna alsó szakaszának hajózhatóvá tétele abban a mértékben válik actualissá, a mint sikerül a Priedor (Bosznia) körüli vasércz telepeket a hazai vasipar részére biztosítani.

A duna—szávai viziútnak szükséges kiegészítő részét képezi a Vukovár-samaci csatorna, mely Budapesttől Károlyvárosig a viziútat 400 kilométerrel röviditené meg. Az 58 kilométer hosszú csatorna költségei a háború előtt 25 millió koronára lettek számítva. Ismételten fel lett vetve a Szávának egész Zágrábig való hajózhatóvá tétele mintegy 80 kilométer hosszúságban. Ennek műszaki akadályai nincsenek, ha másként nem, a folyó csatornázásával mindenesetre megoldható, azonban sorrend szerint mindenekelőtt azok a munkálatok hajtandók végre, melyeket az imént érintettünk.

A Dráva hajózása Barcsig a steier és északtiroliai forgalom szempontjából bir fontossággal. A szabályozás befejezésére, ha az eddigi módon folyik, 10—15 évre van szükség.

A Morva hajózhatóvá tételének, a legalsó szakaszon csak annyiban van jelentősége, a mennyiben a Duna—Oderá-csatorna kiépül és abból Angernnél egy oldalág vezetetik a Morva folyóhoz, mikor is a magyarországi forgalom Bécs elkerülésével Dévénynél ágaznék ki a Dunából.

Belforgalmi viziutak.

A Tisza, a Bega, a Maros, a Hármaskörös, a Sajó, a Bodrog, ennek mellékfolyói a Laborcz egész Nagymihályig, az Ung Ungvárig, a Latorcza Munkácsig, majd a Tisza legfelső hajózhatóvá tehető folyója a Szamos Szatmárig és végül a Tiszát a Dunával összekötő csatorna Budapest és Szolnok között első sorban a belső forgalomnak szolgálnak.

A Tiszának hajózhatóvá tétele a viziberuházásokban egész Vásárosnaményig van felvéve, azonban szükségessé válik azt meghosszabbítani egész Tiszaújlakig, hogy a hegyvidékhez közelebb jusson és a vasúttal összeköttetésbe hozható legyen. Ennek a 68 kilométeres meghosszabbításnak nagyobb nehézségei nincsenek, mert a folyó víztömege épúgy, mint esése megengedi. A folyó esése e szakaszon 13 méter és csatornázására 5—6 lépcsőre volna szükség.

A Tisza hajózhatóvá tételének technikai könnyű megoldását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az Elbének középső szakaszán — Szászországban — az esése több mint kétszer oly nagy, mint a Tiszáé Vásárosnamény körül, kilométerenkint 0·25 m. a Tisza 0·12 m. esésével szemben, míg vízhozama legkisebb viznél az Elbéé másodpercenként 70—80 m³, a Tiszáé 40—50 köbméter; a hajózhatás szempontjából pedig az esésnek van egyenlő körülmények között nagyobb fontossága.

Egyáltalán a Tisza völgye sajátságos, a hajózásra rendkívül alkalmas alakulat, amennyiben egy 694 kilométer hosszú teknőt képez, melyben a Tiszaújlaki mérce 0 pontjának kottája 115·91 méter a tenger színe felett, míg Szatmárnál 119·56 m., Munkácsnál 119·35 m., Ungvárnál 112·57 m., Nagymihálynál 115 m., tehát mind e pontok alacsonyabban fekszenek, mint Kecskemét, melynek tengerszintfeletti magassága 124 m.

Nagy mulasztást követnénk el tehát, ha e páratlan helyzetet ki nem használnók a tekintetben, hogy a hegyek terményeit ne az olcsó viziutakon szállítsuk le az ezekben teljesen szűkölködő Alföldre.

A viziberuházásokban nem szereplő, ezeknek csatornázása által előállítható viziutaknak a hossza:

Laborcz, Nagymihályig	25 km.
Ung, Ungvárig	65 »
Latorcza, Munkácsig	50 »
Tisza, Vásárosnaménytől Tiszaújlakig . .	60 »
Összesen	200 km.

A Tiszának most nem említett mellékfolyóiról hajózási szempontból a következőket kell megemlítenünk:

A Bega csatornázása Temesvárig be van fejezve 115 km. hosszúságban és az országnak egyik legtermékenyebb vidékét kapcsolja be az országos viziút-hálózatba, ezenfelül nagy kiterjedésű öntözésekre adja meg a lehetőséget.

A Maros hajózhatóvá tétele, bármily kívánatos volna, nagy esése és aránylag kis vízhozama miatt csak jelentékeny költséggel és külön berendezésekkel érhető el.

A legmegfelelőbb megoldásnak ígérkezik, ha vizerők számára épült ipari csatornák és vizlépcsők útján tesszük a folyót hajózhatóvá, mikor is a vizerők előállítására szükséges munkálatok jelentékenyen csökkentik a hajózásra eső költségeket. Ezen az alapon egész Erdély szívéig volna lehetséges felhatolni.

A Maros hajózhatóvá tétele nemcsak Erdély, hanem az Alföld szem-

pontjából is igen nagy fontosságú, mert lehetővé válnék az Alföldnek oly részét látni el a hegyi vidék terményeivel, melyek a Felső-Tiszától már messze fekszenek.

A Körös hajózhatóvá tétele annak rendkívül kis esése következtében Szarvastól egész Békésgyuláig könnyű feladat és három vizlépcsővel elérhető. A Szarvasig terjedő hajózásból nyert adatok azonban arra engednek következtetni, hogy — vidékének tisztán mezőgazdasági jellegénél fogva — a forgalma igen csekély lesz, az eddig hajózhatóvá tett 30 kilométernyi szakaszra alig esik több évi 10—15.000 tonnánál.

A Sajó hajózhatóvá tételével a Tiszára nézve két irányban várható jelentékeny forgalom. Egyrészt, mert a Sajó völgyében van az Alföldön nagy szükségét képező tüzelőanyag, barnaszén számottevő mennyiségben, ehhez járulnak a hegyvidék egyéb terményei, ú. m. kő (bazalt), cement stb., másrésztől jelentékeny térifuvarra is lehet számítani a diósgyőri és ózdi vasgyárak részére vasérczek alakjában. Tudvalevő ugyanis, hogy a sajóvölgyi vasipar szükségletét a helyszínén már alig fedezheti és reá lesz szorulva távolabbi vidékek terményeire, részben Boszniára (Priedor), részben Bulgáriára, Szerbiára és Kisázsiára, a honét a vasércz csak viziúton szállítható jutányosan. Vasipar nélkül pedig egyetlen állam sem boldogulhat, miért is a Sajó hajózhatóvá tétele elsőrendű és sürgős szükségét képez.

Feled körül fekszenek a kitünő bazaltkövet szolgáltató bányák, melyeknek a Tisza völgyében való hasznosítása csak úgy érhető el, ha a sajóvölgyi viziút a Rima-völgyében egészen Feledig lesz még meghosszabbítva.

A Tisza völgyére szükséges viziutaknál meg kell emlékeznünk a Duna—Tisza-csatornáról, mely nélkül az ország viziút-hálózata teljesnek és kellő módon kihasználhatónak nem tekinthető.

A Duna—Tisza-csatorna kitorkolása tekintetében az 1906. évi szakértekezleten két felfogás állott egymással szemben, a szerint, hogy az Csongrádnál vagy Szolnoknál végződjen-e?

Azonban az 1908. évi beruházási törvény, mely a Tisza hajózását Vásárosnaményig, illetőleg Szatmárig terjesztette ki, ezenfelül a Sajó és Bodrog csatornázását is felvette a programba: a mérleg nyelvét Szolnok felé billentette.

A szolnoki torkolat mellett szól továbbá, hogy:

1. A megrövidülés ennél a legnagyobb 920 km.;
2. forgalmi zónája sokkal kiterjedtebb, mint a csongrádi csatornáé és hogy Szegedtől lefelé árúra már alig számíthat, az olcsóbb és kereskedelmi tekintetben is előnyösebb titeli kerülő versenye folytán;
3. a vidéki malomipar fellendülése következtében a Tisza vidékéről

a gabonaszállítások jelentékeny mennyiségben fognak csökkenni, másrészt pedig a csongrádi irány mellett elsőrendű szerepet játszó számításból a piski-i szénforgalmat teljesen ki kell kapcsolnunk: pedig e két tétel volt az, melyekkel a csongrádi irány elsőségét kívánták a szolnoki-val szemben igazolni;

4. a legnagyobb vasúti forgalom irányába esik és ennél fogva vasutaink tehermentesítése szempontjából nagy jelentőségű;

5. a Tisza-völgy közepén ágazik be és ennél fogva a Budapest körüli kőbányái és egyéb ipari nyersanyagokat a legrövidebb úton szállíthatja a Tiszafüred – Csongrád közötti vidéknek, mely úgy a felső, mint az alsó Tiszától a legtávolabb fekszik.

Végül meg kell említenünk, hogy a 110 kilométeres szolnoki csatorna megépítése nem kerül többbe, mint a 140 kilométeres csongrádi csatornáé. Nagyobb technikai nehézségek egyik irány mellett sem állnak fenn.

A költségek mind a két csatornára nézve 45—50 millió koronára lettek előirányozva a háború előtti árakkal, azoknak különböző változata szerint.

A szolnoki csatorna igen különböző változatai között annak adandó elsőség, mely közvetlen a székesfőváros határából indul ki és nem a 14 kilométerrel alább kiágazó haraszi-i változatnak.

A teljesség kedvéért a belforgalmi víziutaknál még a következőket kell felsorolnunk, a melyek mind a Dunába torkollanak:

A Vág hajózhatóvá tételét Tornóctól Komáromig, továbbá a Temes csatornázását Bótostól Pancsováig. Mind a két víziútnak csak helyi jelentősége van.

Nagyobb feladatot fog betölteni a Sió csatornázása azáltal, hogy a Balaton mentén elterülő kőbányák termékeit és elsősorban a rendkívül értékes bazaltot fogja víziúton a Közép-Duna vidékére eljuttatni.

A belforgalmat szolgálja már ez időszerint is a Ferencz-csatorna 238 km. hosszúságával, melynek bezdán-óbecsei fővonala, mely a múlt század első éveiben épült oly méretekkkel, hogy a Suez-csatorna megnyitáig a világ legnagyobb méretű hajózó csatornáját képezte; továbbá a Balaton, melyen 80 km. hosszúságban 2 méter mélyen merülő hajókkal lehet közlekedni.

Ha vízi erőinket nagyobb mértékben fogjuk értékesíteni, lehetővé válik, hogy a Maroson kívül még néhány más mellékfolyót is hajózhatóvá tegyünk olyképen, hogy az ipari víz vezetésére szolgáló csatornákat kihasználva, a turbinatelepek mellé hajózó csegéket építünk. Gyakorlati példák e tekintetben világosabban beszélnek. A Sebeskörösön Nagyvárad fölé lehet ily módon hajózó és vizerő-kihasználó csatornát építeni. Ugyanily alkalom kínálkozik, hogy a Hernád völgyében egész

Kassáig, a Tisza völgyében Tiszaújlakról Máramarosszigetig felhatoljunk. A Garam alsó része és a Vág legalább is Zsolnáig, nemkülönben a Dráva Barcstól az ország határáig kiválóan alkalmas ilyenmű berendezésekre.

A vizierők kihasználása a víztömeget nem fogyasztja és csakis az esést veszi igénybe, miért is a hajózással igen jól összeegyeztethető.

Ellenben az öntöző csatornák építésével a hajózást csak igen szűk határok között lehet kielégíteni, mert az öntöző csatornában a vízmennyiség a vízfőnél a legnagyobb, onnét fokozatosan fogy, míg végül teljesen elenyészik. Példa erre Európa legnagyobb öntöző csatornája, a Cavour-csatorna, mely másodpercenként 110 köbmétert emészt, a végén pedig egy keskeny árokban végződik; példa továbbá a világ legnagyobb öntöző csatornája, a Ganges-csatorna 200 köbméter emésztéssel. Úgy ezeken, mint egyéb ázsiai, egyiptomi és amerikai öntöző csatornákon modern értelemben vett hajózás nincsen.

Ezzel szemben a hajózó csatornákat korlátolt öntözésre mindig fel lehet használni, így pl. a Begán 3000—400 holdat, a Ferencz-csatornán 1600 holdat lehet e célra berendezni.

Szóval a vizierőtelepeknél épülő csatornáknál a hajózás, a hajózásra épülőknél ellenben az öntözés — megfelelő viszonyok között — mint mellékhasználat figyelmet érdemlő tényezőül jelentkezhetnek.

Az elősorolt folyócsatornázásokon és mesterséges hajózó csatornákon kívül az országban még jelentékeny folyócsatornázást és hajózó csatornát lehetne építeni és tervezni. Idevonatkozólag terjedelmes felvételek és tanulmányok állanak rendelkezésre, melyek alapján több mint 1000 kilométerrel lehetne víziúthálózatunkat megnövelni. Azonban határt szab ennek a törekvésnek nem annyira a költségek nagysága, mert ez aránylag nem magas, a csekély esés következtében, hanem a megfelelő forgalom hiánya, enélkül pedig megépítésük nem lehet rentabilis.

A német szaktekintélyek szerint 1 millió tonnánál kezdődik az alsó határa annak, hogy valamely hajózó csatorna megépítéséről komolyan lehessen tárgyalni. Ez a határ nálunk alábbra tehető, de $\frac{1}{2}$ millió tonnáná kevesebb alig lehet.

Belforgalmi csatornahálózatunk kifejlesztése szorosán egybefügg *ipari fejlődésünkkel*, mert csak az ipar igényli a tömegárúknak oly mennyiségét, mely állandó forgalmat biztosíthat a hajózásnak.

A Bega csatornázásának befejezésével elérkezett annak az ideje, hogy a hajózási illetek kivetésére nézve is megtéssenek a kellő intézkedések, miáltal egyúttal tapasztalatokat fogunk szerezhetni a tekintetben is, hogy a csatornázott folyók mily mértékig fognak hozzájárulhatni az állam által befektetett tőkék kamatoztatásához.

A viziutak teljesítőképessége elsősorban azok méreteitől, illetőleg az azokon közlekedő hajóknak mily mélységig való gázolásától függ.

Az ország viziúthálózatánál már az 1908. évi beruházási törvény alkalmából olyképpen lettek a hajózási mélységek megállapítva, hogy azok legalább is két métert tegyenek ki és ezáltal a 650—700 tonnás normális hajóknak közlekedése az összes viziutakon lehetővé tétessék.

A csatornákon és csatornázott folyókon épülő csegéknél (kamara-zsilipek) ugyanezek a szempontok voltak irányadók.

Kivétel tétetett ez irányban a Vukovár—samaczi csatornánál és a Kulpa csatornázásánál, hol 1000 tonnás hajók közlekedése véte-tett célba.

Ugyancsak kivételt kell ez alól tennünk a Duna—Tisza-csatornánál és a Sajó csatornázásánál, hol ugyancsak az 1000 tonnás hajók forgalmára kell e méreteket megállapítani, hogy a külforgalomból érkező hajókat ne kelljen leterhelni vagy átrakni.

Az Aldunán a zuhatagos szakaszon épülő csegéknek ezenfelül olyan méretűeknek kell lenniök, hogy azokon nemcsak az uszályok, hanem a legnagyobb vontatógőzösök is átjuthassanak. E méretek nemzetközi tárgyalással lesznek megállapítandók.

A viziforgalom lebonyolítására nem elégséges maguknak a viziutaknak kifogástalan volta, hanem szükséges, hogy a ki- és berakásra kellően kiépített partok, az árúknak elhelyezésére megfelelő tágas rakodó-területek, nemkülönben tárházak és azokat kiszolgáló berendezések álljanak rendelkezésre; nemkülönben, hogy a vizről a vasútra és megfordítva az átrakás (Umschlag) könnyen és olcsón legyen végezhető.

Átrakodó-állomások a Dunán és mellékfolyóin, habár még mindig nem elégséges, mindazonáltal tekintélyes számban állanak rendelkezésre.

Nevezetesen a Dunán átrakodó-állomások vannak:

Pozsonyban, Győrött, Komáromban, Budapesten három, ú. m.: Ferenczvárosi Csepelrakpart, a Szigetvágány és Lágymányos (csak a hengermalom számára), Tétényben (csak a sertéshizláló számára), Adonyban, Mohácson, Kiskőszegen, Apatinban, Gomboson, Vukováron, Beocsinban, Újvidéken, Zimonyban, Pancsován, Kevevárán, Báziáson és végül Orsován.

A Tiszán Szegeden (csak a közúti vasút számára), Tisza-Ughon, Szolnokon.

A Begán Nagybecskereken és Temesvárott.

A Dráván Drnje Dráwaparton, Barcsen, Noskovcin, Zestilovacnál, Dolnji-Miholjacnál, Dráva-Szabolcsnál, Beliscénél, Bistrinskilugnál és Eszéken.

A Száván Galdovónál (Kulpa-torok fölött), Jasenovácnál, Bosna-Bródnál, Slav. Samacnál, Zupanjenál, Gunja-Brckánál, Mitrovicánál, Klenáknál, Sabacnál, Zabreznél és Belgrádnál.

A Kulpán Sziszeken és Capragnál (csak a tárházak számára).

Forgalmi kikötő van: Pozsonyban, Győrött, Komáromban, Esztergomban, Budapesten az ujpesti és lágymányosi és a soroksári (az 1917. évben nyílt meg) kikötő, a bajai Sugovicza, az ujvidéki, a pancsovai és végül a Dráván az eszéki kikötő.

Raktárakkal és megfelelő darukkal, emelőszerkezetekkel, ha nem is a kellő mértékben, de el vannak látva a pozsonyi, a győri, a budapesti, sziszeki és balatonfonyódi rakodók és kikötők. Legújabbak pedig a hadvezetőség által gabona-átrakásra teljes modern felszereléssel bírnak a vukovári, ujvidéki, zimonyi, pancsovai és orsovai rakodók és kikötők.

Kikötőkben és rakodópartokban a legnagyobb hiány érezhető Budapesten, melynek évi vizi forgalma a háború előtt már elérte a $2\frac{1}{2}$ —3 millió tonnát és a hol a rakodóhelyek iránt a hajózási vállalatok között állandó versengés folyik.

A budapesti kikötők és rakodók ügyét a székesfőváros vette kezébe és ez irányban nagy akciót indított, sőt a csepelszigeti országos forgalmi és ipari kikötő kiépítését is saját kezelésbe kívánja venni és ily értelemben felirt a kormányhoz.

Kilátás van tehát reá, hogy mikorra a Duna—Majna-csatorna megnyílik és az aldunai forgalom is megélénkül, Budapesten már egy minden irányban kellő modern kereskedelmi és ipari kikötőt fog találni.

Egyáltalán, ha viziutainkat az ipar, a kereskedelem és forgalom javára valósággal értékesíteni akarjuk, akkor ipartelepeinket, gyárainkat a folyók partján kell elhelyeznünk és vasuti vágánnyal is összekötünk; a hol pedig a part mentén nincsen elég terület, ott medenczék és ipari csatornák útján kell azokat pótolni, mint erre a győri iparcsatorna szolgálhat például.

A viziutak teljes kihasználhatása szempontjából ezenkívül szükség van arra, hogy a kikötők és rakodók megfelelően kiépült *kőutakkal* legyenek az úthálózatba bekapcsolva.

Ebben az irányban a szükséges adatokat a vizügyi szolgálat egybegyűjtötte és azok az 1917. évben lettek a kereskedelemügyi miniszternek megküldve. E szerint:

40 dunai állomáshoz vezető út hossza	28 km.
8 tiszai	3 "
14 begai	29 "

A technikai berendezéseken és építkezéseken kívül szükség van arra, hogy az *átrakodó-forgalomra közvetlen tarifák* léptetessenek életbe és a fennálló vasuti üzletszabályzat megváltoztatásával kimondassék, hogy a vasútnak joga van a forgalmat a viziútra terelni a feladó minden meghallgatása nélkül, a mint ezt Németországban a háború alatt a vasuti miniszter elrendelte.¹⁾

Végül szükség van arra is, hogy az árúknak egyik útról a másikra való irányítására *külön szervezet létesüljön* a vasuti igazgatóság kebelében, hogy a viziállomáson megérkező vasuti waggonokat ott megfelelő uszályok, vagy viszont az uszályokat kellő számú vasuti kocsik várják, természetesen e mellett is szükség van ily állomásokon tárházakra és kellő berendezésekre.

* * *

---

¹⁾ A vasutaknál az áruszállítás tekintetében közvetlen fuvarozási kényszer áll fenn. Ü. sz. 53. §.

»A vasút köteles az áruforgalomra berendezett valamennyi állomásáról és mellék árukezelési helyről valamennyi ilyen állomásra és mellék árukezelési helyre árukat fuvarozásra elfogadni a nélkül, hogy az egyik vasútról a másikra való átmenet végett közvetítőre lenne szükség.«

A vasuti forgalomban a felek szállítási útírányt irhatnak elő, a melyet a vasút tartozik követni s attól csak az alábbi esetekben tekinthet el.

Ü. sz. 67. §.

»A vasútnak csak a következő feltételek mellett van joga a küldemény szállítására az előírt helyett más útírányt használni:

1. hogy a vám- vagy adóhivatali kezelés úgyszintén az esetleg szükséges rendőri vizsgálat mindenkor a feladó által megjelölt állomásokon történjék;

2. hogy magasabb fuvardíj ne követeltesék annál, mely fizetendő lett volna, ha a vasút a fuvarlevélben megjelölt útírányt használta volna;

3. hogy az áru fuvarozási határideje ne legyen hosszabb, mint lett volna, ha a küldemény a fuvarlevélben megjelölt útírányon szállított volna.

Ha a feladási állomás más útírányt választott, erről a feladót értesíteni tartozik.«

Ü. sz. 74. §.

»Ha a már feladott árúnak a feladó részéről előírt vagy a vasút által választott útírányon való szállítása akadályokba ütközik, köteles a vasút az áru a rendeltetési állomásra segélyútírányon több fuvardíj beszedése nélkül elszállítani.«

Zeitung des Vereins Deutscher Eisenbahnverwaltung. 1916. november 15-iki 9). számából:

»Ich ermächtige die königlichen Eisenbahndirektionen, in Verkehrsbeziehungen, die den Versendern neben der Eisenbahn auch den Wasserweg offen lassen, die Wagenstellung in geeigneten Fällen zu versagen oder den Verkehr ganz einzustellen, um die Massengüter auf den Wasserweg zu drängen, sofern nicht wichtige Interessen hierdurch geschädigt werden.«

Meglevő és aránylag kis költségekkel még kiépíthető viziutainkban oly mérhetetlen kincscsel rendelkezünk, melyet kellően ki nem használni nagy mulasztás volna.

Csakis hazánkban vannak a Dunának oly mellékfolyói, melyek a hajózásra már a természettől fogva alkalmasak.

A Duna mellékágaival 1100 kilométernél hosszabb, elsőrendű hajóutát alkot, melyhez hozzájárulnak a meglevő és a viziberuházásba felvevő új viziutak, mintegy 3500 kilométer hosszúságban, a mi ezenfelül még több száz kilométerrel növelhető, ha mellékfolyóinkat, a mint a megelőzőkben előadtuk, egész a hegyek lábáig meghosszabbítjuk.

A Dunának a jelentősége a háború győzelmes befejezésével sohasem remélt fokra fog emelkedni, három világrészt lesz hivatva kiszolgálni és ebben a legelső szerep Magyarországot illeti meg, ha mindazokat az eszközöket kellő időben és kellő mértékben kihasználja, melyekkel a természet bőven megáldotta.

Egyedül rajtunk múlik, hogy Széchenyi Istvánnak a Dunához fűzött látnoki törekvései teljesüjlenek!

Kvassay Jenő.

Lengyelország gazdasági viszonyai.

A lengyel kérdés s főként gyakran emlegetett megoldási módjainak — osztrák-lengyel megoldás, porosz-lengyel megoldás és a többi — megítélésénél a gazdasági momentumnak elsőrangú szerepe van. Lengyelország gazdasági jelentőségét azonban nagyon nehéz mérlegelni. Nemcsak azért, mert a háború nagy pusztítást vitt végbe az országnak különösen ipari berendezéseiben; hanem azért is, mert megbízható és rendszeres gazdasági és statisztikai felvételek híján már békében is többé-kevésbé ismeretlen mennyiség volt Lengyelország gazdasági ereje, melynek felmérése nélkül pedig alig mondhatja meg valaki, hogy milyen változások várhatók saját gazdasági életünkben, ha — például — Lengyelország, Galicziával egyesítve mint új szerződő fél köt velünk gazdasági megállapodásokat.

Természetes, hogy bizonyos kitartással és többé-kevésbé megbízhatóan Lengyelország gazdasági helyzetének adatai is összeállíthatók. Az itt következő ismertetés nem egyéb, mint ilyen összeállítás, a behatóbb kutatás nélkül is megszerezhető források és a helyszínen tett tapasztalatok alapján. Főként a termelés és a külforgalom tisztázása volt a cél, vagyis a külkereskedelmi problémák eldöntésénél elsősorban tekintetbe jövő anyag feltárása s lehetőleg az összehasonlításra alkalmas módon. Természetesen nem az abnormis háborús viszonyok, hanem többnyire az utolsó békeévek szolgáltak alapul. Következtetéseket ezen a helyen a felsorolt adatokból nem vontunk le, az *állásfoglalás hiányzik*, mert hiszen éppen azoknak óhajt segítségükre jönni — az összeállítás munkájának megtakarításában — az *adatoknak* ez a publikálása, a kik véleményüket a helyzet ilyen megismerése alapján, de önállóan akarják tisztázni. Az úgynevezett *congressusi* Lengyelországra vonatkozó adatok mellett, főként a mezőgazdasági részben *Galiczia*, adatai is szerepelnek, a főprobléma, az osztrák-lengyel megoldás jelentőségének könnyebb megítélése céljából.

I. Mezőgazdaság.

Az orosz uralom alatt állott lengyel királyság terjedelme 122,840 négyszögkilométer (12,284.000 hektár), lakosainak száma volt 1913-ban 12,776.900 lélek.

Lengyelország igen sűrűn lakott, négyszögkilométerenkint átlag 100·5 (Guttry: „Die Polen und der Weltkrieg“, szerint a népsűrűség négyszögkilométerenkint 82 lélek), sőt a varsói kormányzóságban 175 lélekkel. (Európai Oroszországban 26·6, Ausztria-Magyarországban 76, a Németbirodalomban 120 lélek lakik négyszögkilométerenkint.)

Galiczia egész területe 78.492 négyszögkilométer (7·8 millió hektár), lakosainak száma 8,025.675.

Lengyelországban a lengyel lakosság számarányát 71·8°/_o-ra teszik ; kívülük még rutén, zsidó, német és orosz nemzetiségű volt a királyság népe között. A zsidók összes száma mintegy 1,650.000-re tehető. (Guttry : Die Polen und der Weltkrieg.) Egyes városokban a zsidók számaránya 60 százalékgig is felmegy. Lengyelországban Guttry szerint a lakosság megoszlása a következő :

9,200.000	lengyel
1,680.000	zsidó
550.000	német
442.000	rutén
416.000	litván
130.000	orosz

Galiczia lakosságának nemzetiségi megoszlása :

4,672.500	lengyel
3,208.092	rutén
871.893	zsidó
90.114	német

Lengyelország Galicziával együtt több mint 20 millió lakosságu, tehát népességre a magyar birodalomnak megfelelő ország lenne, melyben a lakosság abszolút többsége lengyel, de nagyon jelentékeny rutén és el nem hanyagolható zsidó kisebbséggel.

Lengyelország lakosságának ... .. 74 százaléka földműveléssel foglalkozik.

Galicziában a lakosság ... .. 76·8 „

foglalkozik földműveléssel. A tulajdonképeni Lengyelországban a földművelő lakosságnak 84 százaléka lengyel (az egész népességben 71·8 százalék) és számarányukon felül foglalnak helyet a lengyelek az értelmiségi pályákon is, míg a kereskedelemben a zsidóké az elsőbbség.

Amint ipari tekintetben — különösen a mi a készgyártmányokat illeti, — a lengyel királyság a fejlettebb, úgy mezőgazdaságilag is magasabb nivón áll Galicziánál a főbb mezőgazdasági termékek átlagos hozadéka és általában a földművelés fejlettsége tekintetében.

Mívelési ágak szerint az orosz uralom alatt állott Lengyelország területe a következő megoszlást mutatja: (Krzyzanowski-Kumaniecki: Handbuch der polnischen Statistik, Krakow, 1915.)

Lengyelország egész területe...	12.284	ezer hektár
ebből szántóföld	6.920	„ „
ház, kert, tér stb.	476	„ „
rét	984	„ „
erdő	2.217	„ „
legelő	829	„ „
terméketlen terület	513	„ „
különféle	341	„ „

Galiczia területének megoszlása mívelési ágak szerint: (L. Guttry: Galizien)

Galiczia összes ter.	7.849	ezer hektár
ebből szántóföld	3.806	„ „
rét	873	„ „
kert	108	„ „
legelő	771	„ „
erdő	2.015	„ „
terméktelen terület	254	„ „

Az utolsó békeévben az orosz uralom alatt állott Lengyelországban a legfontosabb mezőgazdasági termékek termelési eredményei a következők voltak:

buza	5	millió métermázsa
rozs	21	„ „
árpa	5	„ „
zab	10	„ „
burgonya	107	„ „

(Gazdasági ismertető a német közigazgatás alatt álló orosz-lengyelországi területekről, Budapest, Keresk. Múzeum 1916. II. füzet.)

Galiczia terméseredményei 1913-ban (Guttry: Galizien) a következők voltak :

buza	5	millió métermázsza
rozs	5·8	” ”
árpa	3·2	” ”
zab	6·8	” ”

A Krzyzanowski-Kumaniecki-féle statistika szerint a mezőgazdasági termékek terméseredményei Lengyelországban és Galicziában 1912-ben a következők voltak :

	Terméseredmény ezer métermázsákban		Átlagos termés hektáronként, métermázsza	
	Lengyel- országban	Galicziában	Lengyel- országban	Galicziában
	1	9 1 2	1	9 1 2
Buza	6.702	7.637	13	13·4
Rozs	24.134	8.617	11	12·3
Tengeri	—	665	—	10·9
Árpa	6·401	3.770	13	11·7
Zab	11.729	7.026	10	10·2
Burgonya	111.929	53.881	78	106·05
Tatárka és köles	1.084	607	8	7·7
Zöldborsó	1.521	1.087	9	8·4
Len és kender	238	121	6	4·8
Kaszálók	20.243	15.581	22	17·8
Lóhere	—	8.809	—	23·7
Czukorrépa	17.119	1.499	206	214·1
Takarmányrépa	—	8.229	—	283·8
Komló	6—6·22	12	0·15—0·14	6·0
Repcze	145	75	15	14·6
Káposzta	—	2.838	—	166·9
Dohány	—	23	—	23·0

A legfontosabb mezőgazdasági termékek hektáronkinti átlagtermései voltak a háborút megelőző években, métermázsákban :

	Lengyelország			1905—1910	Galiczia	
	1905—1910	1911	1912		1911	1912
Buza	11	13	13	11	12·1	13·4
Rozs	10	11	11	9·9	11·9	12·3
Tengeri	—	—	—	11·6	11·5	10·9
Árpa	11	12	13	9·7	12·6	11·7
Zab	9	10	10	9·1	11·9	10·2
Burgonya	96	72	78	110·3	126·0	106·5
Len, kender	6	6	6	6·1	5	4·8
Czukorrépa	198	190	206	205·2	220·8	214·1

Magyarország búzatermésének átlaga hektáronként 1906—10 között 11·9 q, 1911-ben 13·9 q, 1912-ben 13 q volt (1914-ben csak 8·9 q), tehát a búzatermelés Lengyelországban körülbelül azon a nívón mozog, mint nálunk. Figyelembe kell azonban venni, hogy a talajnak általában gyengébb minősége mellett ugyanazon terméseredmények biztosítása Lengyelországban intenzívebb gazdálkodást kíván, mint Magyarországon. Egyik, kellőképpen nem ellenőrizhető, adatunk szerint 1913-ban Lengyelország búzatermésének hektáronkénti átlaga 18 q volt, ugyanakkor Galicziáé 13·4 q, Magyarorszáé 13·2 q.

Állattenyésztés tekintetében Lengyelország, éppúgy, mint Galiczia, baromfiakban gazdag.

Lengyelország állatlétszáma a Krzyzanowski-féle statisztika szerint 1908-ban a következő volt:

	1900	1907	1911	1913
		ezer darabokban		
Lovak	1.392	1.287	1.227	1.114
Szarvasmarha	2.823	2.494	2.267	1.918
Juhok és kecskék	2.834	1.467	957	862
Sertések	1.402	761	597	501

Galiczia állatlétszáma ugyane forrás szerint a következő volt:

	1900	1907	1911	1913
		ezer darabokban		
Lovak	869	—	906	—
Szarvasmarha	2.718	—	2.503	—
Juhok és kecskék	456	—	378	—
Sertések	1.254	—	1.834	—

Ezenfelül Galicziában még mintegy 11·5 millió darab baromfi volt.

Az agrárviszonyokat illetőleg: Lengyelországban az összes földbirtok 64⁰/₀-a esik a kisbirtokosságra, 36⁰/₀ pedig a nagybirtokosok kezében van. Középbirtok úgyszólván nincsen. A legnagyobb birtok a gróf Zamojzski-féle hitbizomány, több mint 200.000 „Morgen“, vagyis több mint 400.000 hektár nagyságú.

Galiczia szintén a nagybirtok és az egyre inkább felaprózódó kisbirtok hazája.

A lengyelországi kedvezőtlen birtokmegoszlás az ipar számára meglehetősen nagy munkástömegeket biztosított. A földbirtokkal rendelkező falusi népesség mintegy 5 millióra tehető, de ebből csak 1 millió tud megélni gazdaságából, míg 4 milliónak birtoka oly csekély, hogy mellette mezőgazdasági vagy ipari mellékfoglalkozást kell űznie. Ehhez jön

még körülbelül szintén 1 millió teljesen vagyontalan paraszt. (Guttry: *Die Polen und der Weltkrieg.*)

Ez a rendelkezésre álló munkaerő természetesen elsősorban a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágak fejlődését teszi lehetővé s valóban, a mint erre majd rátérünk, cukoripar, szeszgyártás, malomipar, serfőzés stb. mint közvetlenül a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágak Lengyelországban igen elterjedtek.

Mindent összevéve azt lehet megállapítani, hogy a Galicziával egyesített Lengyelország, különösen ha a birtokmegosztás helyes módon változik, intenzív mezőgazdálkodás tekintetében igen kedvező helyzetben lesz.

II. A lengyel ipari termelés.

A legkülönbözőbb szám adatok vannak forgalomban a lengyelországi ipari termelés nagyságáról. Ezek többé-kevésbé becsléseken alapulnak, rendszeres ipari termelési statisztika természetesen nincsen. A becslések forrásai: részvénytársaságok, hitelintézetek, iparfelügyelők adatai, betegpénztári, munkásmozgalmi, népszámlálási stb. felvételek. Az egyes becslések gyakran erősen ellenkeznek egymással, tehát az összes számokat szigorú kritikával kell használni.

Vannak összeállítások, melyek 1.200—1.300 millió rubelre becsülik az egész lengyel ipari termelés évi átlagát, mások évi 2.000—2.500 millió koronára s vannak olyan becslések, melyek ennél sokkal kevesebbre.

Három nagyfontosságú ipari vidéket lehet megkülönböztetni Lengyelországban; a három rayon centrumai:

Lodz,
Soznowic (Dombrova, Bendzin),
Varsó.

Mind a három fontos ipari rayon jelenleg német katonai közigazgatás alatt áll, a varsói főkormányzósághoz tartozik.

Lodz ipari vidéke legelsősorban textiltermelő;

Soznowicét a szénbányászati és a vasipar jellemzi;

Varsó a (kevésbé fejlett) gépipar, cukoripar és kézműipar centruma.

A lengyel ipar fellendülésének egyik legfontosabb tényezője a szén jelenlétén kívül kétségtelenül az az orosz vámpolitika, mely 1877 óta erősen védővamos; az új védővámok hatása alatt lázas sietséggel rendezkedett be a lengyel ipar, igen jelentékeny részben német tőke segítségével s bár a textilipar legfontosabb nyersanyagát, a pamutot, részben

Amerikából, részben az orosz birodalom távoli részeiből kellett hozatnia, mégis rendkívüli mértékben fejlődött és legfontosabb centruma, *Lodz*, jelentéktelen kis faluból néhány évtized alatt félmillió lakosú várossá lett.

A lengyel ipari termelésről forgalomban lévő becslések közül az egyik sokszor idézett forrás (Grabski: *Statistisches Jahrbuch*) a következő számokat mutatja:

Bányászat és kohászat.

479 bánya és hámor, 45.695 munkás, évi 601 millió rubel termelés.

Textilipar.

1.166 üzem, 150.000 munkás, évi 341 millió rubel termelés (ebből a pamutszövőipar termelése évi 40 millió rubel).

Élelmezési ipar.

3.032 üzem, 42.458 munkás, évi 154·7 millió rubel termelés (főként malom-, szesz- és cukoripar).

Fémfeldolgozóipar.

1.510 üzem, 62.027 munkás, évi 110 millió rubel termelés.

Ruházati ipar.

1.918 üzem, 25.438 munkás, évi 47·9 millió rubel termelés.

Kő- és agyagipar.

520 üzem, 23.075 munkás, évi 30·4 millió rubel termelés.

Vegyipar.

264 üzem, 8.153 munkás, évi 29·8 millió rubel termelés.

Állati termékek.

284 üzem, 7.074 munkás, évi 29·8 millió rubel termelés.

Papiros- és sokszorosítóipar.

672 üzem, 15.402 munkás, évi 25·6 millió rubel termelés.

Faipar.

879 üzem, 17.259 munkás, évi 23·2 millió rubel termelés.

Egyéb iparágak.

229 üzem, 3.074 munkás, évi 7·3 millió rubel termelés.

Ez az összeállítás tehát, mely bizonyára hiányos (másképp bizonyára túlzott), mert például a gépipart sem látjuk elkülönítve benne, több mint 1.400 millió rubelre becsüli a lengyelországi ipar évi termelését a háború előtt.

Természetesen ez a táblázat is a legkülönbözőbb hiányokat mutatja. Így például egy másik forrásunk a lengyelországi bőripari termelést évi 50 millió koronára becsüli és ez a táblázatban nincs külön kimutatva.

Midőn a következőkben igyekszünk képet adni a legfontosabb lengyel iparágakról, többnyire Krzyzanowski-Kumaniecki: *Handbuch der polnischen Statistik* című összeállítása alapján indulunk el.

Az orosz uralom alatt álló lengyel kormányzóságokban (Varsó, Kalis, Piotrkov, Radom, Kielce, Lublin, Siedlicka, Lomzinska, Plocka, Suwalski) az 1908. évben volt eszerint összesen:

	Üzemek száma	Munkások száma	Évi termelés ezer korona
Pamutipar	200	61.470	314.418
Gyapjuipar	422	48.724	252.780
Selyem	22	1.707	10.083
Len, kender, juta	11	12.795	43.516
Más textilipar	171	13.728	52.746
Kohászat	344	33.719	149.882
Bányák	18	15.360	73.944
Ásványok	279	15.687	31.667
Állati termékek	126	5.696	52.338
Papirsokszorosító	164	9.381	38.724
Faipar	270	9.268	24.059
Vegyipar	68	5.209	47.380
Élelmiszeripar	1051	35.580	186.034
Monopol. iparok	22	1.851	46.157
Egyéb iparágak	2	56	1.139

Összesen megállapít tehát ez az összeállítás Lengyelországban 3.170 üzemet 270.231 munkással 1.324,869.000 korona termeléssel.

A legtöbb üzem a *piotrkovi* kormányzóságban van s ugyanitt a legtöbb munkás és a legnagyobb termelés is (1057 üzem, 151.149 munkás, 788,851.000 korona termelés), utána következik a varsói kormányzóság (887 üzem, 68.076 munkás, 343,382.000 korona termelés), majd a radomi (161 üzem, 12.377 munkás, 49,067.000 korona termelés).

Mint később részletesen rátérünk, a lengyel készáruipar legfontosabb ága a textilipar s ezen belül a pamutipar, mely a befektetett tőke,

a foglalkoztatott munkások, a termelés nivója és értéke tekintetében rendkívüli fejlettségű. Ez az ipar a háború előtt természetesen exportra kényszerült. A háború folyamán úgyszólván teljesen megszűnt s bár a textilipari vidék a háború rombolásai következtében közvetlenül alig szenvedett, hireink vannak arról, hogy a gépeket, felszereléseket, orsókat részben az oroszok elvitték, részben a németek biztonságba helyezték. A főkérdés itt az, vajjon mennyiben fogják a lengyel textilipart a háború után rekonstruálni. Hogy ez az ipar ne éledne fel, az szinte elképzelhetetlen. Egyébként Lengyelországot, bár nem elegendő mennyiségű, de jóminőségű szene is arra utalja, hogy megkezdett iparosodását folytassa s ezt kétségtelenül meg is fogja tenni. Az önálló lengyel állam, minden jel szerint, erősen protectionisticus iparfejlesztő politikát fog folytatni.

A textilipartól eltekintve, Lengyelország iparosodásának helyzete nagyon hasonlít Magyarorszáéhoz. Szintén van vasércze — ez azonban Lengyelországban nem nagyon jó minőségű — kokszolható szenet szintén importálni kénytelen és természetesen szintén elsősorban a mezőgazdasági iparok fejlesztésére számíthat.

Galiczia hozzácsatolása Lengyelország szempontjából feltétlenül a lengyel ipar fogyasztóterületének jelentékeny nagyobbodását jelenti, mert Galiczia sokkal kevésbé iparosodott, mint az orosz uralom alatt volt lengyel föld. S Galiczia hozzácsatolásával az új Lengyelország egy rendkívüli fontosságú nyersanyagot kapna: petroléumot; egyúttal pedig veszélyeztethetné Ausztria és Magyarország nyersolajellátását.

Galiczia nyersolajtermelése mindjárt Észak-Amerika és Oroszország után következik, Európában a második helyen áll. Békében fedezte egész Ausztria és Magyarország szükségletét és ezenfelül még Németországba is exportálhatott. A galicziai nyersolaj-productio átlagos évi értéke 75 millió koronára tehető. Galicziában 53 petroléumfinomító működött Magyarországra 1913-ban 2·8 millió q nyers ásványolajat hoztak be 29·3 millió K értékben és ez, csekély román eredetűtől eltekintve, csaknem egészen Galicziából származott.

Abban az esetben tehát, ha Galiczia bármilyen közjogi és ennek következtében gazdasági kapcsolatba kerülne Lengyelországgal, a legfontosabb kérdések egyike számunkra a galicziai petroléumkérdés olyan rendezése, hogy a magyar finomítóipar számára szükséges nyersolaj feltétlenül rendelkezésre álljon.

Egyébként *ipari nyersanyagokra az új Lengyelországból nem számíthatunk*, ezek behozatala tekintetében Lengyelország is részben Oroszországra, részben az egyéb külföldre volt utalva, ellenben olyan iparcikkeket, melyek több-kevesebb mennyiségben nálunk is készülnek (textilárúk, vasgyártmányok, bőrárúk, gyapjúfonalak, cukor, szesz, papír),

maga is nagyrészt nagyobb mértékben tudott exportálni, mint a mennyi behozatalra volt szüksége ugyanezekből a cikkekből.

Attérünk ezek után a legfontosabb lengyel iparágak termelési és — a mennyiben adatokat sikerült szereznünk — értékesítési viszonyainak ismertetésére.

1. Szénbányászat.

Orosz-Lengyelországnak a dombrovai kőszénmedenczében kiváló minőségű kőszene van. Ez a medencze geologiailag összefügg a porosz-sziléziai és az ausztriai karwini szénmedenczével és a termelt szén is minőségileg ezekhez nagyon közel áll vagy velök egyenlő értékű.

A dombrovai szén kitermelését 9 nagy és körülbelül 20 kis társaság végzi. A befektetett tőke nagyrészt francia, azután orosz és olasz. A szénbányákat a Lengyelországot megszálló csapatok állandóan üzemben tartják, még pedig a dombrovai szénterület egy része az osztrák-magyar, másik része a német hadvezetőség üzemében van.

A Lengyelországban termelt szén az ország ipari és háztartási szükségletét nem fedezi teljesen. A Krzyzanowski-féle összeállítás szerint (208. oldal) Lengyelország kőszéntermelése az utóbbi évtizedekben a következő volt:

1860	---	---	---	---	---	1,768.554	q
1865	---	---	---	---	---	1,768.554	„
1870	---	---	---	---	---	3,307.851	„
1875	---	---	---	---	---	4,077.500	„
1880	---	---	---	---	---	12,838.392	„
1885	---	---	---	---	---	17,898.422	„
1890	---	---	---	---	---	24,694.254	„
1895	---	---	---	---	---	36,812.124	„
1900	---	---	---	---	---	41,233.509	„
1905	---	---	---	---	---	35,649.464	„
1910	---	---	---	---	---	55,856.831	„
1911	---	---	---	---	---	59,131.931	„
1912	---	---	---	---	---	64,126.458	„

Nem egészen jelentéktelen mennyiségű kőszéntermel Galiczia is, körülbelül annyit, mint Magyarország. A galicziai kőszéntermelés volt:

1902	---	---	---	---	---	8.6	millió q
1905	---	---	---	---	---	11.2	„ „
1909	---	---	---	---	---	11.7	„ „
1910	---	---	---	---	---	13.4	„ „
1911	---	---	---	---	---	16.3	„ „

Ehhez járul még Galicziának jelentéktelen, az utóbbi évek átlagában mintegy 410.000 q barnaszéntermelése.

Csekélyebb mennyiségű barnaszén (1913-ban nem egészen 140.000 q.-át) Lengyelország is termel.

Lengyelország és Galiczia összes széntermelése felér az összes magyar széntermeléssel.

Magyarország barnaszéntermelése volt ugyanis: az 1906—10. évek átlagában 7·1 millió tonna, 1911-ben 8·2 millió tonna, 1912-ben 8·3 millió tonna. Ugyanezen időszakokban Magyarország kőszéntermelése 1·3 millió tonna, 1·3 millió tonna, 1·3 millió tonna; végül Magyarország összes széntermelése ugyanezen időszakokban 8·4 millió tonna, 9·5 millió tonna, 9·6 millió tonna.

Magyarország összes széntermelése volt tehát például az 1911. évben 9·5 millió tonna, míg Lengyelország és Galiczia összes széntermelése mintegy 8 millió tonna, azzal a lényeges különbséggel, hogy a lengyelországi termelés ugyanazon súly mellett lényegesen nagyobb tüzelőértéket jelent, mert Lengyelország és Galiczia csaknem kizárólag kőszén termel, Magyarország túlnyomó nagy részben barnaszén.

Összehasonlításként közöljük, hogy Ausztria összes széntermelése 1911-ben 39·7 millió tonna, 1912-ben 42 millió tonna volt, melynek több mint egyharmada kőszén, a többi barnaszén; Németország széntermelése 1911-ben 234·5 millió tonna, 1912-ben 255·9 millió tonna volt s ennek körülbelül kétharmada kőszén, egyharmada barnaszén.

A mint mondtuk, a dombrovi telepek nem fedezik teljesen Lengyelország szénszükségletét. A behozatal nagyságát s a behozatali többletet természetesen nem lehet megállapítani. Bizonyos, hogy Libau kikötőjén keresztül angol szén és vasuton a doneci medenczéből orosz szén is kerül behozatalra.

A varsói angol consul jelentése szerint (Report for the year 1913 on the Trade of the Consular District of Warsaw. Edited ad the Foreign Office and the Board of Trade London, 1914) Sziléziából is nagyobb szénmennyiségek érkeztek Lengyelországba; pedig 1912-ben ez a jelentés Lengyelország sziléziai szénbehozatalát a következőképen becsüli:

Szénbehozatal	1,261.872 tonna
Kokszbehozatal	526.288 »

Ezzel szemben némi szénkivitel is volna, még pedig ugyancsak az idézett angol jelentés szerint

	Oroszországba	Vámkülföldre
1912 --- --- ---	42.672 tonna	9.144 tonna
1913 --- --- ---	569.976 „	55.880 „

Tennenbaum külkereskedelmi statisztikai összeállításai szerint Lengyelország szénbehozatali többletének értéke az 1909—11. évek átlagában 11·6 millió rubel volt, ebben azonban a kokszt és a faszént is benne foglaltatik (Magyarország szén- és koksztbehozatali többlete volt 1911-ben 66·1 millió korona, 1912-ben 81·1 millió korona, 1913-ban 103·3 millió korona).

Bár a dombrovai szénbányák már a békében meglehetősen magas nívón állottak, mégis fel lehet tenni, hogy termelésük tovább fokozható s e telepeken olyan szénraktára van Lengyelországnak, mely jövő iparosodásának alapja lehet.

2. Vasércz, vas- és aczéltermelés (és rokoniparágak).

A Krzyzanowski-féle statisztikai táblázat (208—209. o.) Lengyelország vasérc-, vas- és nyersvastermelését a következőképen becsüli meg:

	Vasérczbányászat mennyisége q	Nyersvas- termelés q	Vas- és aczél- termelés q
1880	1,473.795	438.656	—
1890	2,194.317	1,272.398	—
1900	4,830.773	2,984.436	2,412.446
1910	1,735.803	2,506.140	3,178.539
1911	2,570.954	3,466.172	3,704.992

Magyarország vasérczbányászata jelentékenyen túlhaladja a lengyelországit. Az 1900-as évek átlagában, midőn a lengyelországi vasércztermelés 4·8 millió métermázsán felül volt, a magyarországi vasércztermelés több mint 15 millió métermázsára: 1911-ben 2·5 millió q volt a lengyel vasércztermelés, ugyanekkor a magyar csaknem 20 millió q, tehát nyolczszorosa a lengyel vasércztermelésnek.

Lengyelország nyersvastermelése

1911-ben 3,466.172 q, vagyis

346 ezer tonna volt; alig kevesebb mint a magyar, mely ugyanebben az évben 518 ezer tonna volt. Az idézett adatok szerint a lengyel vastermelés jelentékenyen nagyobb mértékben fejlődött, mint a magyar.

(Ugy a lengyel, mint a magyar vastermelés adatai eltörpülnek a versenytárs gyanánt elsősorban figyelembe jövő Németország nyersvastermelésének ugy absolut adatai, mint erősödésének aránya mellett. 1900-ban Németország vastermelése még a 10 millió tonnán valamivel alul volt, 1911-ben már felülhaladta a 15 millió tonnát és 1912-ben a 17 millió tonnát. Ez az egyetlen szám elég annak jellemzésére, hogy

Németország mint versenytárs mit jelent a vas- és gépipar terén. Ugyanezen idő alatt Anglia vastermelése stagnál a 9–10 millió tonna körül, mely utóbbi összegnek azonban valamivel alatta maradt s csak Amerika nyersvastermelése fejlődött a németéhez hasonló arányban: az 1901. évi 18 millió tonnáról 1912-ben 30 millió tonnára. Hozzá kell tenni, hogy hasonló fejlődést mutat fel Németország széntermelése is, az egész német széntermelés 1901-ben 162 millió tonna volt, 1912-ben 256 millió tonna; e mellett akár Magyarország nem egészen 10 millió tonna széntermelése, akár Lengyelország 6·8 millió tonna kőszénproductiója teljesen elenyészik.)

A varsói német consul jelentése szerint (Deutsches Handelsarchiv. 1913. II. Teil: Berichte über das Ausland, Warschau, 1911. Russisch-Polen) a *nyersvastermelés* 1903-ban mintegy 3·4 millió q (21·1 millió pud) volt. Az előrebocsátott Krzyzanowski-féle táblázat szerint a lengyel nyersvastermelés a 3·4 millió q-t csak 1911-ben érte el, 1910-ben 2·5 millió q volt, 1900-ban 2·9 millió q.

A varsói angol consul jelentése a lengyel *vasércztermelést* a következőképpen becsüli meg:

1909-ben	---	---	---	---	---	---	1·27	millió q
1910-ben	---	---	---	---	---	---	1·88	„ „
1911-ben	---	---	---	---	---	---	2·79	„ „
1912-ben	---	---	---	---	---	---	3·03	„ „

A lengyel vasércz vasban szegény, körülbelül 35⁰/_o-os, a jobb, 65—70 százalékos vasércet főként Déloroszországból hozatják.

A Tennenbaum-féle külkereskedelmi összeállítás a vasércbehozatali többletet évi 3·9 millió rubelra becsüli s a behozott mennyiségnek csak 39·4 százaléka származott Oroszországból, míg 60·6 százaléka a vám-külföldről.

Az előbb idézett varsói német konzuli jelentés szerint az egész vas-kohászatban 1910-ben 15.603 munkás, 1911-ben 17.343 munkás foglalkozott, még pedig a következő üzemekben:

- 11 magaskemencze,
- 13 olvasztókemencze,
- 27 Martin-kemencze,
- 62 izzókemencze (Glühöfen),
- 25 kavarókemencze (Pudelöfen).

A nyersvastermelést 1911-ben úgy a Krzyzanowski-féle statistika, mint a német konzuli jelentés 3·4 millió q-ra teszi. A többi vasgyártmányokra nézve az összehasonlítás nehéz, mert a csoportosítás más és más.

A német consuli jelentés szerint a lengyel vasipar 1911-ben a következő termékeket produkálta :

Nyersvas	3·4 millió q
Tömbök (Blöcke)	4·5 „ „
Öntvények, csövek stb.	0·27 „ „
Sínek, drót, gerendák, pléhek stb.	3·9 „ „

Az 1903. évi francia konzuli jelentés szerint a következő mennyiségeket produkálta a lengyel vasipar :

Öntvények	3·8 millió q
Sínek, rudvas, egyéb kereskedelmi vas	3·0 „ „
Készgyártmányok, gépek stb.	0·5 „ „

Az angol consuli jelentés 1913-ról a következő adatokat tartalmazza :

Nyersvas	4·3 millió q
Vas- és aczél félggyártmány	6·1 „ „
Vas- és aczél készgyártmány	4·5 „ „

A vasárúk külforgalmát a Tennenbaum-féle statistika a következőképpen tünteti fel 1909—11. évi átlagban :

Nyersvas, egész behozatal	6·5 millió rubel
Ebből oroszországi	6·0 „ „
Vámkülföldi	0·5 „ „
Nyersvas, egész kivitel	0·1 „ „

az egész Oroszországba ment.

A *nyersvasból* eszerint 6·4 millió rubel behozatali többlete van Lengyelországnak. *Vasgyártmányokból* ellenben jelentékeny, 29·3 millió rubel *kiviteli többlete*, a következő adatok szerint :

Vasgyártmányok (vas, pléh, drót, edények, szög, szerszám stb.) összes behozatala	18·7 millió rubel
Ebből Oroszországból	10·7 „ „
Vámkülföldről	8·0 „ „
Vasgyártmányok kivitele	48·0 „ „

az egész Oroszországba ment.

A francia consuli jelentések szerint a *gépiparban* a főszállító Németország, mellyel szemben az amerikai verseny jelentkezik, de belöldön is készülnek főleg tűzifecskendők, czukorgyári berendezések stb.

Mezőgazdasági gépek többnyire idegen eredetűek, Amerikából, Angliából, Németországból, Ausztriából, de tudomásunk szerint Lengyelországnak is voltak a háború előtt mezőgazdasági gépgyárai (Lublin, Varsó stb.).

Lengyelország külkereskedelmi forgalma gépekből (Tennenbaum szerint) a következő volt:

Összes behozatal	---	---	---	---	---	34·7	millió	rübel
Ebből Oroszországból	---	---	---	---	---	5·0	„	„
Vámkülföldről	---	---	---	---	---	29·7	„	„
Összes kivitel	---	---	---	---	---	11·7	„	„

az egész Oroszországba ment.

Lengyelország behozatali többlete eszerint gépekből 23 millió rubel.

Ujabbán fellendült iparág a zománczozott edények gyártása, mellyel Varsó mellett egy 7 millió frank alaptőkéjű gyár foglalkozik.

3. Egyéb bányászat, kohászat és fémipar.

Lengyelországban a vasérczen kívül más fémek ércei is találhatóak, de nem nagy mennyiségben és termelésük technikailag nem magas nivóju.

Horganyt a Kielce környékén lévő három bánya termel, az angol consuli jelentés szerint átlag évi 10.000 tonna mennyiségben. A francia consuli jelentés ezt a mennyiséget 9.700 q-ra teszi, a horganyt nagyrészt Oroszországba exportálják.

Az *ólombányászat*, illetőleg az ólomipar Lengyelországban 200 esztendővel ezelőtt virágzott, most el van hanyagolva, a tulajdonosok nem rendelkeznek elég tőkével és a bányákban 40—60 méternél mélyebben nem dolgoznak. Az ólomtermelés 1912-ben az angol consul jelentése szerint 15 tonna volt, az ólomérczek ólomtartalma 80⁰/₀ körül járt.

Rézbánya szintén volt Lengyelországban a kielcei kormányzásban, a háborúban azonban üzemén kívül találtuk és az 1915-ben felállított kielcei kormányzás igyekezett üzembe helyezni.

Az egyik statistikai összeállítás szerint (Grabski) az *egész fémfeldolgozó iparban* 1.510 üzem volt 62.027 munkással és 110 millió rubel évi termeléssel.

Az 1903. évi francia consuli jelentés szerint különböző *fémkompozíciókból* készült cikkek (articles de melchior), ujezüstcikkék productiója évi 4 millió frankra becsülhető.

Itt említjük meg, hogy Cleinow (Die Zukunft Polens, Leipzig, W. Grunow.) a bányászati termékeket a következőképen becsüli:

	1900-ban	1903-ban
Só --- --- ---	38.181 q	16.380 q
Köszén --- --- ---	40,360.188 „	46,889.404 „
Czink --- --- ---	59.623 „	98.935 „
Ércz --- --- ---	5,420.425 „	1,683.212 „
Vas --- --- ---	1,839.905 „	3,139.423 „
Barnaszén --- ---	889.663 „	908.271 „
Kén --- --- ---	15.855 „	2.391 „
Réz --- --- ---	—	3.276 „

4. Lengyelország textilipara.

a) Pamutipar.

Az összes források megegyeznek abban, hogy a lengyel ipari termelés legjelentékenyebb tétele a pamutipar. Sajátságos termelési viszonyok és az orosz vámpolitika mondhatni *mesterségesen* fejlesztették nagygyá ezt a pamutipart, melynek legjelentékenyebb centruma, *Lodz*, a múlt század elején még egészen jelentéktelen kis német telep, a háború előtt pedig több mint félmillió lakost számláló ipari város: a lengyel Manchester. Az 1877-től kezdődő orosz védővamos irányzat szinte egy csapásra alapította meg a lengyelországi és különösen a lodzi pamutipar nagyságát. Maga az a körülmény, hogy 1877. január 1-től kezdve az orosz beviteli vámokat aranyban kellett fizetni, az akkori kurzus szerint mintegy 30%-os általános vámemelést jelentett és Oroszország azóta is tudvalevőleg egyre erősebb védővamos politikának hódol. Igaz, hogy Oroszország vámot vetett a nyerspamutra is és ezzel akarta kényszeríteni a lengyel pamutfeldolgozóipart, hogy egyre nagyobb mértékben orosz származású pamutot használjon, de a kivített elősegítő intézkedések, prémiumos exportpolitika, melyet a szervezett lengyelországi nagyipar biztosított magának, mégis lehetővé tették, hogy a drága nyersanyaggal dolgozó lengyel textilipar durvább termékeit különösen Kelet felé, Mandzsuriába, Perzsiába, Törökországba, a Balkán országokba, tehát kisebb igényű fogyasztóterületekre exportálja. Mint a külkereskedelemről szóló fejezetben bővebben kifejtjük, a Lewinski, illetőleg a Tennenbaum-féle összeállítás szerint Lengyelországnak pamut- és gyapjúszövetekből 198 millió rubel évi kiviteli többlete volt, míg pamutfonalakból 5.5 millió rubel értékű passivuma. Schweikert összeállítása szerint is a fonalbehozatal állandóan jeitékenyen túlhaladja a

kivitel. A lengyel pamutipar a nyers gyapotnak mintegy felét (régebben kétharmadát) hozatja Oroszországból (Közép-Ázsiából és Kaukázusból), a többit nagyrészt Amerikából.

Lengyelország összes pamutfogyasztása volt:

1900	---	---	---	---	---	---	---	---	---	475.020 q
1905	---	---	---	---	---	---	---	---	---	458.840 „
1910	---	---	---	---	---	---	---	---	---	655.200 „

Az adatok (Sckweikert: Die Baumwollindustrie) nem látszanak tökéletesen megbízhatóknak.

A varsói francia consulátusnak az 1903. évről szóló jelentése szerint (Rapports commerciaux des agents diplomatiques et consulaires de France. Russie. Situation économique de la Pologne Russe en 1903) a lengyelországi pamutipar feldolgozott összesen 500.000 q gyapotot, melyből 170.000 q oroszországi, 330.000 q vámkülföldi származású volt. Ugyane forrás szerint termeltek 450.000 q fonalat.

Összehasonlítva már most a számbajövő legfontosabb pamutfogyasztó országokkal:

Németország	---	---	---	---	---	---	---	---	---	3·6 millió q
Oroszország	---	---	---	---	---	---	---	---	---	3·1 „ „
Ausztria	---	---	---	---	---	---	---	---	---	1·8 „ „
Magyarország	---	---	---	---	---	---	---	---	---	0·16 „ „

pamutot fogyasztott a háborút megelőző évek átlagában.

Ezek szerint Lengyelország pamutfogyasztása öt-hatszorosan túlhaladja Magyarországét, Ausztria pamutfogyasztása azonban mintegy háromszor nagyobb, Németországé pedig mintegy hatszor nagyobb, mint a lengyel, szóval a magyar pamutfogyasztás körülbelül úgy aránylik a lengyelhez, mint a lengyelországi a némethez. Teljesen megbízható adatok Lengyelország pamutimportjára, illetőleg fogyasztására nézve az ismert okokból nem találhatóak, de az kétségtelen, hogy egy a magyarnál hasonlíthatatlanul fejlettebb iparral állunk szemben, mely kivitelre van utalva és ha rekonstruálják a háború után és vámmentesen jöhet Magyarországra, akkor éppen a magyar piacnak kell félnie tőle, mert feltehető, hogy a silányabb minőségű árukat a szerződéses vámterület két állama közül inkább igyekeznek majd Magyarországon, mint Ausztriában elhelyezni.

A pamutfeldolgozóiparnak, mint mondtuk, központja Lodz, úgy az üzemek, mint a munkások s az egész productió túlnyomó többsége itt van települve. Lengyelország fonóiparának fejlődését (Schweikert:

Die Baumwollindustrie Russisch-Polens) a következő táblázat tünteti fel :

Év	Üzemek száma	Munkások	Orsók	Fonal-termelés q
1900	33	17.633	1,046.061	448.732
1905	41	18.982	1,171.519	423.634
1910	54	21.848	1,275.083	643.045

Összehasonlításként közöljük, hogy az orsók száma volt 1909-ben :

Angliában	53,472.000
Németországban	10,795.000
Oroszországban	8,519.000
Ausztria-Magyarországban	4,600.000

Magyarországban ma mintegy 300.000 lehet az orsók száma.

Az orsók számát tekintve tehát a lengyel pamutipar négyszeresen felülmúlja a magyart, az osztrákénak azonban jelentékenyen alatta marad, mert Ausztria orsóinak száma ma mintegy 4,800.000-re becsülhető. Németországgal összehasonlítva az orsók száma tekintetében a lengyel pamut fonóiparnál a német mintegy tízszer erősebb.

Technikai felszerelés dolgában a lengyel, különösen a lodzi ipar kiválónak mondható; mindig a legújabb s legtökéletesebb gépekkel dolgozik, erősen koncentrált.

Az egész lengyel pamutfonaltermést Schweikert többször idézett műve 1910-ben 91·2 millió rubel értékűre becsüli. Ugyanez a mű a szövetproductio értékét 87·8 millió rubelre becsüli, ez együtt 179 millió rubel, vagyis 447 millió korona.

A pamutfonal- és szövettermelésnek ez az együttes 179 millió rubelben kimutatott értéke azért túl magas, mert a már felbecsült fonal egy része természetesen a szövetek értékében újra szerepel, úgy hogy részben kétszörös számítás fordul elő. A Krzyzanowski—Kumaniecki-féle táblázatokon az egész lengyel pamutipar 1908. évi termelése 314 millió koronára (200 üzem, 61.470 munkás) van becsülve, a mi mindenestre reálisabb. Egy másik forrás (Bielschowsky: Die Textilindustrie des Lodzer Rayons, 1908-ban 183·5 millió rubelre, vagyis 458·7 millió koronára becsüli Lengyelország egész pamutipari termelését, de ennek a túl magas számításnak is ugyanaz a hibája, hogy a fonalproductiohoz egyszerűen hozzáadja a szövetproductio értékét, nem véve figyelembe a szövetben már feldolgozott fonalakat. Ugyanez a mű a fonalfeldolgozással előállított különbséget, figyelembe véve az egész lengyel 1908. évi pamutipari termelést 103·5 millió rubelre, vagyis 258·7 millió koronára becsüli, a mi viszont túlalacsonynak látszik.

Az idézett könyv szerint az egész lengyel pamutipari termelésnek mintegy felét Lodz produkálja (1908), régebben az arány még sokkal kedvezőbb volt Lodz javára.

Mindenesetre fel lehet tenni, hogy a pamutipari termelés az évi 300 millió koronát felülhaladta.

A lengyel fonaltermelésről meg kell jegyezni, hogy többnyire a dráva s legfeljebb a középfinom fonalakat gyártják; ebben a tekintetben a productio a magyarnak felel meg.

Lengyelország *pamutszövettermelése* volt az 1911. évi pamutstatistika szerint:

Év	Üzemek száma	Munkások száma	Mechanikai szövőszékek száma	Nyers pamut-szövet termelés q
1900	41	17.271	24.549	373.464
1905	56	21.520	27.748	334.152
1910	125	27.771	32.188	491.400

Németországban 1910-ben 260 ezer szövőszék volt, Oroszországban 213 ezer. A szövőszékek számát tekintve tehát a német pamutipar több mint nyolczszorosan haladta túl a lengyelországit.

Mint már mondtuk, az orosz vámpolitika állandóan emelkedő vámokkal védte az összes pamutárúkat. A határ közelében igen nagy mértékben német tőkével berendezett lengyelországi, lodzi textilipar úgyszólván legelső sorban élvezte a magas védővámok mögül a hatalmas orosz fogyasztóterület előnyeit. Ugy az 1894. évi szerződésekben megállapított vámok, mint még sokkal inkább az 1903. évi orosz vámtarifa tovább emelték a textilárú vámjait; bár az 1904-ben létrejött szerződés az 1903. évi autonom orosz tarifa textilvámjait részben enyhítette, ezek még mindig magasabbak ma is, mint 1894-től voltak s általában magasabbak, mint az európai államok pamutárú vámjai. A lengyel és orosz érdekeltség tovább készült rá, hogy az 1904-ben kötött német-orosz szerződés lejártá, illetőleg felmondása után még kedvezőbb helyzetet fog magának biztosítani.

Ami a külforgalmat illeti, a Lewinski által ismertetett H. Tennenbaum-féle, Lengyelország kereskedelmi mérlegéről szóló kézikönyv szerint a pamutszövet külforgalma a gyapjúszojvetével együtt van kimutatva, még pedig e kétféle cik *behozatala* volt:

az 1909/11. évek átlagban évi	(208·2 millió K)	82 millió rubel
ebből Oroszországból jött	(177·8 „ „)	70 „ „
vámkülföldről	(30·4 „ „)	12 „ „

a pamut- és gyapjúszojvet *kivitele* volt az 1909/11. évek átlagában évi

280 millió rubel, 711·2 millió korona, mely Tennenbaum szerint teljes egészében Oroszországba ment. Tudomásunk szerint azonban Oroszországban és Mandzsurián kívül Perzsiába, Törökországba, a Balkán államokba, sőt kisebb mértékben Nyugat-Európába is szállított a lengyel pamutipar.

A fenti számok szerint pamutszövetből és gyapjúszövetből együtt évi 198 millió rubel, vagyis 502·9 millió korona kiviteli többlete volt Lengyelországnak. Minthogy a gyártásban is jóval nagyobb a pamutipar szerepe a gyapjúiparnál, fel lehet tenni, hogy a kivitel és a kiviteli többlet nagyobb fele is a pamutiparból származik.

Pamutfonalakból a Tennenbaum-féle statistika szerint 5·5 millió rubel (13·9 millió korona) behozatali többlete volt Lengyelországnak az 1909—11. évek átlagában a következő részletezés szerint:

pamutfonalak összes behozatala ...	15—	millió rubel
ebből oroszországi ...	9·8	” ”
vámkülföldi ...	5·2	” ”
pamutfonalak összes kivitele ...	9·5	” ”

az egész Oroszországba exportáltatott.

A lengyel pamutipar termékei minőségileg nem nagyon kiválóak, főként olcsó árúkat készítenek. Így Lodzban, az egész lengyel pamutiparra jellemző és döntő jelentőségű centrumban, készülnek: fehér, sima szövetek, kevés szinnel szövöttek és nyomottak, különböző barchetek, szatének, bélésszövetek, fehérneműanyag, inettek, zsebkendők, pamutplüs, takarók, portierek és az úgynevezett félgyapjúárúk. Úgy szólván egyáltalában nem készülnek a finom, értékes pamutárúk, a milyen a muszlin, bongalin, siffon, battiszt, tüll (Bielschowsky: Die Textilindustrie des Lodzer Rayons). E cikkek közül egyik-másik gyártására azonban némi kísérlet történt.

Terjedelme és termelése tekintetében a háború előtti lengyel pamutipar a világpiacozon az ötödik helyen áll: Anglia, Amerika, Németország és Oroszország voltak csak előtte s a lengyel pamutipar centruma, Lodz, Pétervár és Gent után Európa harmadik legnagyobb pamutfonótelepe, csaknem 1 millió orsóval (az egész lengyelországi 1 és $\frac{1}{4}$ millióból).

b) Gyapjúipar.

A gyapjúipar sem terjedelem, sem a termelt árúk értéke, sem technikai fejlődés, concentratio, niveau tekintetében nem éri el a pamutipart. A Krzyzanowski-féle statistikai összeállítás az egész lengyel gyapjúipari termelést 252 millió koronára becsüli (pamutipar ugyane forrás szerint 314 millió korona).

E statistika szerint volt egész Orosz-Lengyelországban 422 gyapjúipari üzem (tehát fonók és szövők együtt) 48.724 munkással. (Pamutipar 200 üzem 61.470 munkással, tehát kevesebb üzem, több munkás, nagyobb concentratio.) A gyapjúipari productionnak is túlnyomó nagy-része a piotrkovi kormányzóságra, a lodzi hatalmas textilipari centrumra esett. Az idézett statistika szerint a 422 üzemből 363 esett a piotrkovi kormányzóságra, a 48.724 munkásból 43.596 és a 252 millió korona termelésből 238 millió korona. Ezenkívül még a kaliszi kormányzóság jön figyelembe (7 millió korona termeléssel) és Varsó (nem egészen 6 millió koronával).

A lodzi rayonban használnak orosz, lengyel és külföldi gyapjút. Lodz nemcsak a legnagyobb, hanem a legrégebb centruma is a gyapjúiparnak; rajta kívül még Tomasow (piotrkovi kormányzóság) és Zgierz (piotrkovi kormányzóság) jönnek tekintetbe, a hol főként nehezebb gyapjúszövetek készülnek. A nyersanyagot az 1900-as években több mint egyharmad erejéig fedezte a vámkülföld.

Lodz egész gyapjúbehozatala 1903-ban 1.184 millió pudra (körülbelül 193.000 q) volt becsülhető Bielschowsky szerint. Ausztria-Magyarország gyapjúbehozatala 1901—1905 átlagában 383.590 q, 1913-ban 450.008 q Magyarország gyapjúbehozatala 1903-ban 24.000 q és 1913-ban 35.436 q.)

A magyarországi gyapjúárútermelést a lengyelországi kétségen kívül többszörösen túlhaladja. Bár nem tartjuk feltétlenül megbízhatónak az idézett Krzyzanowski-féle adatokat s bár a magyar termelésről szintén nincsenek megbízható s különösen összefoglaló adataink, mégis megemlítjük, hogy az egész magyar tiszta gyapjúruhaszövettermelést évi 22 millió koronára becsülik. A lengyelországi ennek feltétlenül sokszorosa s Lodzhoz hasonlítható gyapjúipari centrumról Magyarországon nincs szó.

Bielschowsky szerint Lodzban (1903) volt fésűsfonalorsó mintegy 150.000, kártoltfonalorsó 83.000.

A Lodzban készített gyapjúfonal meglehetősen gyenge minőségű, Tomasowban és Zgierzben sokkal jobb minőségű fonalakat használnak.

Úgy a gyapjúfonás, mint a szövés terén még nagy jelentősége van az elmaradott háziipari és kézműipari munkának s a bérfonás és -szövésnek.

A mi a külkereskedelmet illeti, már a pamutiparral kapcsolatosan elmondottuk, hogy a pamutszövetek és *gyapjúszövetek* külforgalmára nézve csupán egy egyesített adatunk van, mely 502 millió korona évi kiviteli többletet tüntet fel.

Gyapjúfonalak külforgalma külön is ki van mutatva a Tennenbaum-

féle összeállításban, még pedig 13·4 millió rubel (34 millió korona) kiviteli többlettel, ez azonban megbizhatatlan, mert a gyapjúfonalak oroszországi behozatala nincs megállapítva, csupán vámkülföldi behozatalnak van 21·6 millió rubel kimutatva s ezzel szemben 35 millió rubel évi kivitel, még pedig a maga egészében Oroszországba.

A lengyel gyapjúipar által előállított árúkat illetőleg Bielschowsky azt a felvilágosítást adja, hogy az egészen kiváló minőségeken (drágább divatkelméken) kívül gyártanak Lengyelországban mindenféle, a szakmában szóbajövő árút.

c) Egyéb textilipar.

A pamut- és gyapjúfeldolgozóiparon kívül és ezekhez hasonlítva az egyéb textilipar jelentősége Lengyelországban nem nagy, bár az utóbbi időben a *lenfeldolgozóipar* is erősen fejlődött. A Krzyzanowski-féle statisztika a pamuton és gyapjún kívül a tíz lengyel kormányzóságban még a következő textiliparágakat állapítja meg:

Selyemipar, 22 üzem, 1.707 munkás, 10 millió korona évi termelés.

Len-, kender- és jutaipar, 11 üzem, 12.795 munkás, 43·5 millió korona évi termelés.

Egyéb textilipar, 171 üzem, 13.728 munkás, 52·7 millió korona évi termelés.

Ezek az iparágak tehát mintegy 106 millió korona értékű árút termeltek volna a háború előtt s ehhez hozzáadva a pamutipar 314 és a gyapjúipar 252 millióját, összesen *673 millió koronára* lehetne tenni az egész lengyel textilipari termelést és ez a végösszeg nem mondható irreálisnak, mert egy másik összeállítás (Grabski: *Statistisches Jahrbuch für das Königreich Polen*) a lengyel textilipari termelést 341 millió rubelre, tehát több mint 800 millió koronára teszi.

Külkereskedelmi szempontból a pamut- és gyapjúárúkon kívül csak a jutaárúknak lehet jelentőségük. A Tennenbaum-féle összeállítás Lengyelországnak jutaárúkból való kivitelét 7 millió rubelre becsüli (mind Oroszországba) s mert ezekből az árúkból behozatalt egyáltalában nem mutat ki; ugyancsak 7 millió rubel, vagyis *több mint 17 millió korona* volna tehát Lengyelország *kiviteli többlete* jutaárúkból. Ugyanitt a nyersanyagok között a *jutabehozatali* többlet 4·5 millió rubellel szerepel.

A varsói francia konzul 1908. évi jelentése szerint *jutafeldolgozással* csak Censtochowában foglalkozik három üzem, mely az import 30%-ának megfelelő mennyiséget termel, 2.800 munkást foglalkoztat és 10·5 millió kilogramm jutát használ fel, készít zsákokat, csomagolószöveteket s ezeket a helyi szükségleten kívül Dél-Oroszországba exportálja.

Ugyanezen francia konzuli jelentés szerint *csipketűllkészítéssel* foglalkozik 5 varsói és egy lodzi gyár, melyek összesen mintegy 1·5 millió frank értékű termékeiket Oroszországba exportálják.

A selyemipar, a termelés nagyságát tekintve, körülbelül egyformán oszlik meg a varsói és a piotrkovi (Lodz) kormányzóság között. A len- és kenderipar úgy a munkások számát, mint a termelés nagyságát tekintve, a varsói kormányzóságban túlnyomó, a többi külön fel nem sorolt textilipar ismét körülbelül egyformán oszlik meg Varsó és Piotrkov között.

Meg kell említenünk még, hogy a Grabski-féle statisztikai összeállítás a textilipar czímen (341 millió rubel) kimutatott termelésen kívül külön kimutat *ruházati ipart*: 1.918 üzemet 25.438 munkással, 47·9 millió rubel évi termeléssel. Természetesen nem lehet tudni, mennyiben ismétlődnek ebben a textilipar egyéb ágaiban még meglevő productio s nem textilipari (például czipőipar) termelés számai. A nagy számok mindenesetre jelentős *confectionáló iparra* vallanak.

5. Mezőgazdasági iparok.

a) Malomipar.

A mezőgazdaságról szóló részben behatóan foglalkoztunk a lengyel földművelés egyes termelési ágaival. Ezek a számok azt mutatják, hogy Lengyelországban meglehetősen magas nivón álló, elég intenzív és mindenesetre fejlődésképes mezőgazdaság van, mely kellő alapja a legfontosabb mezőgazdasági iparágaknak is. Így a gabonatermés kellő nyersanyaggal látja el a máris elég terjedelmes, bár igen szétaprózott lengyel *malomipart*.

Ha el is fogadnók, hogy Lengyelország a háború előtt gabonabehozatalra szorult, kétségtelen viszont, hogy ez a terület Galicziával egyesítve, *saját lakosságának szükségletét el tudja majd látni*

A lengyel mezőgazdasági társulat adatai szerint (idézve Tennenbaum könyvében, 192. o.), melyek bizonyára túlzottak, Lengyelország Oroszországból és a vámkülföldről származó behozatali többlete gabonafélékből, lisztet, korpát és magvakat is hozzászámítva, a következő volt:

1907-ben	---	---	---	---	---	5·7 millió rubel,
1909-ben	---	---	---	---	---	9·9 " "
1910-ben	---	---	---	---	---	21·8 " "

Az egész gabonaforgalom, mennyiség szerint, liszt, korpa, magvak stb. hozzászámításával, a vasutak és viziutak forgalmi adatai alapján a következő volt:

	Behozatal			Kivitel		
	millió métermázsákban összesen	Orosz országba	vám- külföldre	millió métermázsákban összesen	Orosz- országba	vám- külföldre
1907-ben	4·2	3·4	0·7	4·2	0·6	3·6
1909-ben	5·2	4·2	1·0	4·8	0·4	4·4
1910-ben	5·9	4·7	1·1	4·2	0·5	3·7

Annyi mindenestre nyilvánvaló ezekből az adatokból, hogy Lengyelország kelet felől hozott be mezőgazdasági nyersanyagot, de a behozott mennyiséget teljes mértékben *továbbszállította* nyugat felé, nagyrészt Németországba, tehát közvetítő kereskedelmet és kikészítő eljárást üzött. A mezőgazdasági cikkek forgalmának ez a tradíciója is a malomipar fejlődésére utal.

A mi már most magát a háború előtt volt lengyel malomipart illeti, kétségtelen, hogy ez sem technikai fejlődés, sem az egyes malmok nagysága és őrlési kapacitása szerint a magyarországihoz nem hasonlítható, de azért elég jelentékeny. A Krzyzanowski-féle statistika szerint volt Lengyelországban 1908-ban:

5.893 malom 9.053 munkással.

A feldolgozott gabona vagy a termelt liszt mennyiségére nézve nincsen adatunk, a többször idézett Grabski-féle statistika éppúgy, mint más összeállítások, csupán az élelmezési ipart mutatják ki (évi 154 millió rubel termeléssel) s nem állapítható meg, hogy ebből mennyi esik a cukoriparra, esetleg a szesziparra s egyéb, az élelmiszer címe alá foglalható iparágakra. Az említett Grabski-féle statistika az élelmezési iparágban 42.000 munkást mutat ki, a Krzyzanowski-féle a cukoriparban, szeszfőzőkben, sörfőzőkben és malmokban összesen 35.000 munkást, a nélkül azonban, hogy a termelés értékét megadná.

A malmok közül úgy számra, mint a munkások számára nézve a legtöbb a lublini kormányzóságban települt (1.226 üzem 1.940 munkással), azután jön a varsói kormányzóság (569 üzem 1.470 munkással), majd a siedlickei (991 üzem 1.261 munkással).

A lublini kormányzóságban több nagyobb malom üzemét az osztrák-magyar katonai hatóság tartja fenn a megszállás ideje óta. Az osztrák-magyar csapatok által occupált területeken annak idején szerzett közvetlen értesüléseim is megerősítik azt a tényt, hogy Lengyelország saját lakosságát a fontosabb élelmiszerekkel *el tudja látni*, sőt kellő takarékoság mellett fölöslegről is lehet szó, mely most természetesen a hadsereg igényeinek kielégítésére szolgál.

b) Czukoripar.

A munkások számát és bizonyára a termelés értékét tekintve is a lengyelországi mezőgazdasági iparok közül legelső helyen áll a cukoripar. A Krzyzanowski-féle statistika 1909—11-ben 49 cukorgyárat mutat ki 20.661 munkással, egy másik összeállítás ugyancsak 49 gyárat, de csak 16.715 munkással s 35 millió rubel évi termeléssel.

Az osztrák és magyar cukorgyárosok (Zentralverein) adatai szerint volt Lengyelországban:

1905-ben	---	---	---	---	---	44	cukorgyár	1·2	millió	q	termeléssel
1906-ban	---	---	---	---	---	49	„	1·7	„	„	„
1907-ben	---	---	---	---	---	49	„	1·8	„	„	„
1908-ban	---	---	---	---	---	48	„	1·8	„	„	„
1909-ben	---	---	---	---	---	48	„	1·8	„	„	„
1910-ben	---	---	---	---	---	49	„	1·7	„	„	„
1911-ben	---	---	---	---	---	49	„	2·0	„	„	„
1912-ben	---	---	---	---	---	49	„	2·3	„	„	„
1913-ban	---	---	---	---	---	51	„	2·6	„	„	„
1914-ben	---	---	---	---	---	53	„	1·7	„	„	„

A magyar cukortermelés volt:

1911-ben	---	---	---	---	2·7	millió	q
1912-ben	---	---	---	---	3·8	„	„
1913-ban	---	---	---	---	5·3	„	„
1914-ben	---	---	---	---	3·8	„	„

tehát felülhaladja a lengyelországit, mely azonban a *galicziai*, nem jelentéktelen cukortermeléssel fog megerősödni.

A lengyel cukorrépatermést a Krzyzanowski-féle statistika 1911-ben 14·6 millió, 1912-ben 17·1 millió q-ra becsüli, ugyanekkor Galicziában 1·3 és 1·4 millió q-ra. Magyarország cukorrépatermelése 1911-ben 29·8, 1912-ben 40·3, 1913-ban 48·6 és 1914-ben 41·7 millió q volt. A hektáronkénti átlagtermés cukorrépából Lengyelországban az 1905—1910. évek átlagában 198 q, 1911-ben 190 q, 1912-ben 206 q. Galicziában 1911-ben 220·8, 1912-ben 214·1 q. Magyarországon a cukorrépa hektáronkénti átlagtermése 1911-ben 209, 1912-ben 271·2, 1913-ban 267·2, 1914-ben 225 q.

A Lengyelországban termelt cukorból bizonyára igen nagy mennyiség kerül exportra. A Tennenbaum-féle statistika szerint a cukor és melasse külforgalma az 1909—1911. évek átlagában a következő volt:

Behozatal 2·7 millió rubel, az egész Oroszországból, kivitel 13 millió rubel, ebből Oroszországba 8·8 millió rubel, vámkülföldre 4·2 millió rubel.

Lengyelország *czukorkiviteli többlete* e szerint 10·3 millió rubel, vagyis mintegy 26 millió korona.

Magyarországnak czukorból 1911-ben 43·5 millió korona, 1912-ben 95·2 millió, 1913-ban 93·2 millió korona kiviteli többlete volt.

Az angol konzuli jelentés a czukorkivitel 1910-ben mintegy 0·4, 1911-ben 1·2 millió q-ra becsüli (Nieszaván, Alexandrovon és Mlavan át).

Az osztrák és magyar czukorgyárosok (Zentralverein) — fejenként 8·7—8·5 kilogramm évi belső czukorfogyasztást véve alapul — Lengyelország czukorfölöslegeit, vagyis kivitelét így becsülik meg :

1909/10	642.000 q
1910/11	954.000 q
1911/12	1,274.000 x
1912/13	1,524.000 q

Galicziának Lengyelországhoz való csatolásával a magyar czukoripar kétségenkívül fogyasztási területet veszítene, ha nem is közvetlenül, de feltétlenül azzal, hogy az osztrák czukoripar az elveszett területért máshol keresne kárpótlást.

c) Szeszipar.

A Krzyzanowski-féle táblázat szerint Lengyelországban 1910—11-ben 499 szeszfőző volt 3,318 munkással. A szeszfőzők legnagyobb része (97 üzem 691 munkással) a lublini kormányzóságban volt, mely általában a mezőgazdasági iparok centruma. Egyébként meglehetősen egyenletesen oszlottak el a többi szeszfőzők a lengyel kormányzóságok között:

Régebbi, de igen megbízhatónak látszó adatokat tartalmaz a szeszfőzőkre nézve Cleinow műve (*Die Zukunft Polens*, Leipzig, Grunow 1908), mely a fogyasztási adókezelés adatai szerint azt állapítja meg, hogy Lengyelországban 1900-ban 323, 1901-ben 337, 1902-ben 354, 1903-ban 363 szeszfőző volt, melyek túlnyomó nagy része mezőgazdasági szeszfőző, néhány vegyes és egy csekély töredék ipari szeszfőző (1903-ban 333, 22 és 5).

A lengyelországi szeszfőzők csaknem kizárólag burgonyát dolgoznak fel, üzemük tehát a burgonyatermésel szorosan összefügg. Lengyelország burgonyatermése volt:

1911-ben	75.7 millió q
1912-ben	111.9 „ q

Galiczia burgonyatermelése ugyanezekben az években 64 és 53 millió q.

Magyarország burgonyatermelése még a galicziainál is kisebb: 1911-ben 50.4, 1912-ben 59.7, 1913-ban 54.5 millió q.

Az 1911. évi német consuli jelentés szerint Lengyelország pálinkatermelése volt:

1910-ben	13.8 millió hektoliter	(106 millió vedro)
1911-ben	15.8 „ „	(122.25 „ „)

(1 vedro = 13.29 liter).

Állami egyedárusági szeszüzem volt a Krzyzanowski-féle statistika szerint

22 üzem, 1.851 munkás, 46,157.000 korona évi termelés.

A varsói angol consulnak 1913. évi jelentése szerint 1912/13-ban Lengyelország összes szesztermelése 13,188.262 gallon, vagyis 171,847.179 liter volt. A lengyel szesztermelésre vonatkozó angol adatok, melyek a német adatokkal szemben rendkívül nagy különbséget mutatnak, a következők:

	Gallon	Liter
1907—1908	30,908.958	= 139,090.311
1909—1910	39,981.324	= 179,915.958
1910—1911	42,703.859	= 192,167.366
1911—1912	30,030.892	= 135,094.014
1912—1913	38,188.262	= 171,847.179

(1 gallon = 4.5 liter.)

A kivitelt az angol jelentés 1910-ben 42.3 millió literre, 1911-ben 18.2 millió literre becsüli.

Magyarország szesztermelése volt 1910—11-ben 115,633.336 hektoliterfok, 1911/12-ben 119.023.209 hektoliterfok; magyarországi szeszfőzők száma ebben a két évben 62.000 és 58.000.

Az 1903. évi francia konzuli jelentés Lengyelország egész fogyasztását közönséges 40 fokos pálinkából 80 millió frank értékűre becsüli. E jelentés szerint az 1903. évi szesz kivitel 5.5 millió kilogramm, 1.35 millió frank értékben.

A Tennenbaum-féle külkereskedelmi összeállítás szerint szeszből behozatal egyáltalában nem volt, csakis kivitel 4.6 millió rubel értékben (az 1909—11. évek átlagában) s ez 0.1 millió rubel értékű kivételével Oroszországba ment.

Az 1903. évi francia consuli jelentés, mint más helyen megemlítjük, különböző szeszitalokból igen jelentékeny behozatalt mutat ki.

Galiczia még több szeszfőzővel rendelkezik, mint Lengyelország s kétségtelen, hogy az egyesítés után az új lengyel birodalomnak rendkívül erős szeszipara lesz, mely abban az esetben, ha Lengyelország akár közvetlenül, akár közvetve (Németországon keresztül) velünk valamely vámkapcsolatba kerülne, ha tehát nem lenne tőlünk teljesen elválasztott önálló vámterület, gondot okozna abból a szempontból is, hogy a fogyasztási adózás kérdését hogyan rendezzük.

d) S ö r f ő z d é k.

Krzyzanowskinak a mezőgazdasági iparokat külön kimutató táblázata szerint Lengyelországban 195 sörfőző volt 2.654 munkással (1910-ben). A galicziai sörfőzők száma 100—104-re tehető. A malátaipar külön nincs kimutatva; a sörfőzés évi mennyisége és értéke sem.

Az árpatermés 1911—12-ben Lengyelországban több mint 6 millió q. volt, Galicziában 3—4 millió q. Magyarország árpatermése 1912-ben 15·7 millió q, 1913-ban 18 millió q, 1914-ben 14 millió q.

Egy másik közkeletű, de nem nagyon megbízhatónak tetsző statisztikai összeállítás szerint 106 sörfőző lett volna Lengyelországban 2.533 munkással és évi 7 millió rubel, tehát mintegy 18 millió korona évi termeléssel.

A varsói francia consul 1903. évi jelentése szerint Lengyelország évi sörfogyasztása 22 millió frank volt s ez a jelentés a behozatalt igen csekélyre becsüli; Oroszországból 800.000 frank, a vámkülföldről 250.000 frank, a mivel szemben 400.000 frank értékű export állana.

6. Állati termékek, bőripar stb.

Az állati termékeket feldolgozó iparágakat a Krzyzanowski-féle statistika a következőképpen becsüli meg:

126 üzem, 5.696 munkás, 52·3 millió K évi termelés. Az ipar túlnyomó nagy része a varsói kormányzóságra esik; bizonyára a bőripar legfontosabb e számadatokban, melyek így inkább alacsonynak látszanak; a bőriparnak és a nagyszabású bőr- és prémkereskedésnek legfontosabb centruma Varsó.

A Grabski-féle statisztikai évkönyv szerint állati termékek feldolgozásával 284 üzemben 7074 munkás foglalkozott és 29·8 millió rubel, vagyis több mint 75 millió K értékű árút produkált. A szorosán vett bőripari termelést évi 50 millió K-ra becsülik. (Kereskedelmi muzeum ismertető füzeté Lengyelországról.)

Nyersbőrökben Lengyelország behozatalra szorult s a behozatali többlet e cikkből (Tennenbaum szerint) évi 8 millió rubel volt.

A kész bőrárúk egész behozatalát az idézett statistika nem tudja megállapítani, csupán 1·4 millió rubel értékű vámkülföldi származású behozatalt; ezzel szemben állana 21 millió rubel értékű kivitel (az egész Oroszországba), tehát a bőrparban 19·6 millió rubel kiviteli többlete volna Lengyelországnak. A számítás alapja s így az egész adat teljesen megbízhatatlan.

A varsói francia konzul 1918. évi jelentése 16 millió rubelre, tehát több mint 40 millió frankra teszi Varsó egész bőrbehozatalát, melyből azonban nagyon sokat visszaszállítanak Oroszországba.

A különböző bőrfeldolgozó iparágak kétségen kívül nagyon elterjedtek Lengyelországban, Varsón kívül másik centrumuk Radom, a hol a Krzyzanowski-féle statistika 18 üzemet, 830 munkást, 9·5 millió K évi termelést állapít meg.

Az 1903. évi francia consuli jelentés a Varsóban kikészített bőrök számát 500.000 darabra teszi, a vidéken kikészítetteket 300.000 darabra s értéküket darabonként 60—75 frankra. Különösen lóbőrök kikészítésével foglalkoznak, czipészek számára, de jelentékeny a borjúbőrök kikészítése is.

7. Papir és sokszorosítóipar.

A Grabski-féle statistikai évkönyv szerint a lengyel papir- és sokszorosítóipar a háború előtt

672 üzemben 15.402 munkást foglalkoztatott és 25·6 millió rubel értékű árút termelt.

A Krzyzanowski-féle táblázatok szerint

164 üzem volt 9381 munkással, 38·7 millió K évi termeléssel. A nagy különbséget egyebek között az is okozhatja, hogy a nyomdaipari vállalatokat a különböző becslések nem egyformán számítják be.

A papiripari üzemek legnagyobb része a varsói kormányzóságban volt, azután a piotrközi kormányzóságban s ezenkívül még csak a kielcei kormányzóságban volt jelentékenyebb papir- és sokszorosítóipar.

A varsói francia consul 1903. évi jelentése szerint ebben az évben Lengyelországban 9 nagyobb és 15 kisebb papirgyár volt s az egész termelés évi 22 millió frank. A varsói német konzulnak az 1911. évről szóló jelentése szerint a lengyel papiripar 3.600 munkást foglalkoztatott s több mint 25 millió K értékű árút termelt.

A 9 nagyobb üzem termelésének mennyiségét a francia jelentés a következőképpen becsüli meg:

Az összes termelés mintegy 26·4 millió kg.

A főbb árúfajták:

levélpapír... ..	0.754 millió kg.
írópapír	3.4 " "
nyomdai papír	5 " "
színes papír	3.12 " "
csomagolópapír	6.807 " "
czigaretta-, rajzoló- stb. papír	5.020 " "
közönséges kartonpapír... ..	2.320 " "

A nyomdák közül a legtöbb Varsóban volt: 140 üzem.

A papíráruk külkereskedelmi forgalmát a Tennenbaum-féle összeállítás a következőképpen állapítja meg:

behozatal... ..	5.5 millió rubel
ebből Oroszországból	4 " "
vámkülföldről	1.5 " "
kivitel... ..	6 " "

az egész Oroszországba,

tehát papírárukból 0.5 millió rubel kiviteli többlet.

8. Faipar.

A lengyel királyság egész területe 12.2 millió hektár, melynek körülbelül fele szántóföld és 2.2 millió hektár erdőbirtok, vagyis mintegy 20 százalék.

Galiczia egész területe 7.8 millió hektár s ebben 3.8 millió hektár szántófölddel szemben áll 2 millió hektár erdőbirtok, vagyis több mint 25 százalék.

A magyar birodalom egész területéből 27% az erdőbirtok.

A Krzyzanowski-féle táblázat szerint a lengyelországi faiparban volt 1908-ban.

270 üzem, 9.268 munkás, 24 millió K évi termeléssel.

A fafeldolgozóüzemek közül a legtöbb a varsói kormányzóságban volt, de a legtöbb munkás és a legnagyobb termelés a piotrkovi kormányzóságban (50 üzem, 3.886 munkás, 8 millió korona évi termelés); a többi kormányzóságok mindegyikében volt még több-kevesebb termelés.

A Grabski-féle statisztikai évkönyv a faipart sokkal nagyobb terjedelműnek veszi: 879 üzem, 17.259 munkás, 23.2 millió rubel termelés. Kosztnski (Nagyiparunk a XX. század elején, 1905) összeállítása sok-

kal inkább megfelel a Krzyzanowski-félének, a mennyiben a faiparban volt szerinte 213 üzem, 9.368 munkás, 9·7 millió rubel évi termeléssel.

A fa külforgalma volt az 1909—11. évek átlagában (Tennenbaum szerint):

behozatal	--- --- --- --- --- --- ---	10·1 millió rubel
kivitel	--- --- --- --- --- --- ---	10·4 " "
fakiviteli többlet	--- --- --- --- ---	0·8 " "

A fakivitel főként Németországba irányult.

A faárúk közül csak a butorokról emlékezik meg a Tennenbaum-féle statistika, melyből szerinte behozatal egyáltalában nem volt, csupán 9 millió rubel értékű kivitel (1909—11. évek átlagában) s ez az egész Oroszországba ment, tehát butorokból évi 9 millió rubel kiviteli többlete volna Lengyelországnak. Szinte elképzelhetetlen azonban, hogy Lengyelország olcsó butort ne hozott volna be Németországból; sőt az valószínű, hogy az Oroszország felé kimutatott kivitel jelentékeny része német származású butorok továbbárusítása.

A varsói német consulnak az 1911. évről szóló jelentése szerint ujabban három nagy hajlított butorgyár működik Lengyelországban, 600—1.000 munkással. Ez az adat azért figyelemreméltó, mert tudvalevő, hogy Galicziában is vannak hajlított fabutorgyárak, melyek tulajdonosai részben magyar gyáraknak is tulajdonosai; a hajlított fabutorgyártás igen fontos iparágunk, mert a fafeldolgozó iparágak közül egyike a kevés, valóban gyárszerűen nagyban dolgozó s exportlehetőségekre joggal számító iparágunk; a lengyel és galicziai hajlított fabutorgyártás együttesen ennek az iparágunknak igen érzékeny versenyt okozhat.

9. Vegyészeti ipar.

A Grabski-féle statistikai évkönyv szerint a különböző vegyi iparokban a háború előtt Lengyelországban 264 üzem volt, 8153 munkással, 29·8 millió rubel, vagyis 75·3 millió korona évi termeléssel.

A Krzyzanowski-féle összeállítás ennél jóval kevesebbre becsüli a vegyészeti ipart; a 182. tábla szerint volt Lengyelországban 68 üzem, 5209 munkással, 47·3 millió korona évi termeléssel. A különbség oka természetesen az is lehet, hogy ez az utóbbi becslés bizonyos iparágakat esetleg nem számít a vegyészeti iparok közé.

A Krzyzanowski-féle összeállítás szerint a vegyészeti iparágak üzemeinek, munkásainak és termelésének abszolút többsége (37, 3034, 27·5 K) a varsói kormányzóságban van, azután következik a piotrkovi kormányzóság (22, 1787, 17·6 millió K), míg a többi kormányzóságokban már sokkal jelentéktelenebb a vegyészeti ipar.

A varsói francia consul 1903. évi jelentése a következő fontosabb vegyészeti gyárakat sorolja fel:

	Évi termés millió frank
anilinfestékgyár (Pruszkov, Varsó) kénsav-, klórhidrát-, réz- gálicz-, műtrágya-, foszfátgyár, Lovic	3
műtrágyagyár, Strzemieszice	1·2
timsógyár, Redzynyl	1·3
műtrágyagyár, Kielce... ..	1
antimón-, ólom-, borax-, szóda-, kénétergyár, Censztchova	1·2
anilinfestékgyár, Rabianice	3
gliczerin , paraffin- stb. gyár, Radocha... ..	3·5
firnisz- és festékgyár (Spiess és fiai), Varsó	0·8
eczetsav-, kénsav-, kloroformgyár, Gziehov	1
firniszgyár, Karpinszki és Lappert	0·45
firniszgyár, Krause	1
Krelle és társai, Grodzisk, Varsó mellett, eczetsav-, kloroform-, szódagyár	0·8
ragasztószergyár	0·8
anilinfestékgyár, Kolle és Társai	1·5
fertőtlenítőporgyár	0·17

Ezek a nagyobb vegyészeti gyárak tehát összesen csaknem 21 millió frank értékű árút termelnek évenként.

A felsoroltakon kívül vannak még viasz-, tinta-, firnisz-, cipőpaszta-
stb. gyárak és az E. Puls-féle varsói kosmetikai czikkgyár, mely jó-
minőségű toalettszappant készít, évente körülbelül 1·5 millió frank
értékben.

A francia jelentés szerint a vegyészeti termékek, különösen a tiszta
vegyszerek, azután az anilinfestékek és gyógyszerek többnyire Német-
országból jönnek, a kosmetikai cikkek, parfümök stb. többnyire Francia-
országból, úgy, hogy a behozatal aránya körülbelül a következő:

vegyészeti termékek Franciaországból	10 ⁰ / ₀ ,	máshonnan	90 ⁰ / ₀	
kosmetikai és illatszerek	„	80 ⁰ / ₀ ,	„	20 ⁰ / ₀
gyógyszerek	„	20 ⁰ / ₀ ,	„	80 ⁰ / ₀

A varsói angol consul 1913. évi jelentése megemlékezik 55 *burgonya-
keményítőgyárról*, melyek Varsóban szindikátusba tömörülettek. Közülök
45 a varsói kormányzóságban, 10 pedig a minski kormányzóság területén
fekszik. Összes termelésüket ez a jelentés 16.166 tonnára teszi.

A vegyészeti termékek külkereskedelmi forgalma volt (Tennenbaum szerint) :

összes behozatal	...	...	...	28.3	millió	rubel
ebből Oroszországból	...	...	...	11.8	"	"
vámkülföldről	...	...	...	16.5	"	"
összes kivitel	...	...	...	7.5	"	"
ebből Oroszországba	...	...	...	6.6	"	"
vámkülföldre	...	...	...	0.9	"	"

A behozatali többlet tehát 20.8 millió rubel.

10. Egyéb iparágak.

Ásványi termékek bányászásával és feldolgozásával a Krzyzanowski-féle statistika szerint Lengyelországban 279 üzem foglalkozik 15.687 munkással, 31.6 millió korona évi termeléssel.

A Grabski-féle statisztikai évkönyv a kő- és anyagipart, mely tehát részben idetartozik, így becsüli meg: 520 üzem, 23.075 munkás, 30.4 millió rubel évi termelés.

Kosztynski összeállítása az ide sorozható iparágakat így állapítja meg:

kőgyártmányok:

8 üzem, 119 munkás ... .. 0.16 millió rubel évi termelés

czement, aszfalt:

18 üzem, 1731 munkás ... .. 2.15 " " " "

csempék:

32 üzem, 1762 munkás ... .. 1.2 " " " "

téglagyárak:

156 üzem, 5373 munkás ... .. 2.85 " " " "

üveg- és fayenceipar:

30 üzem, 5630 munkás ... .. 0.16 " " " "

Ezek a részben, sőt nagyrésztben kisipari üzemekre vonatkozó adatok természetesen teljesen megbizhatatlanok; az kétségtelen, hogy az itt felsorolt iparágaknak valami nagy jelentőségük nincsen.

A *czementtermelésről* a varsói angol consul 1912. évi jelentése azt mondja, hogy a háború előtti években a következő volt:

1911-ben	...	...	...	123.800	tonna
1912-ben	...	...	...	145.200	"
1913-ban	...	...	...	174.680	"

Az angol jelentés szerint Lengyelországban 7 cementüzem dolgozik, ezek között van 3 új üzem, egyik a lublini, kettő pedig a piotrközi kormányzóságban.

A *kőipar* kétségtelenül csak a helyi szükségletet fedezi; sem az üveg-, sem a porcellán- vagy fayenceiparnak jelentősége nincsen.

E kisebb jelentőségű iparcikkek külforgalmáról megbízható adataink egyáltalában nincsenek.

Különböző iparágak czíme alatt a Krzyzanowski-féle statistika felüntet 2 üzemet 56 munkással, 1·1 millió K évi termeléssel.

A Kosztnski-féle összeállításban szerepel 7 *dohánygyár* 1921 munkással, 2·3 millió rubel évi termeléssel.

A francia consuli jelentés szerint 1905-ben Lengyelország *dohány-behozatala* Oroszországból 4 millió kg. volt, 27 millió frank értékben. Lengyelország összes dohányfogyasztása 54 millió frank. A jobb szivarok mind külföldről érkeznek. Érték szerint a dohányforgalom a következő volt:

kivitel Oroszországba	---	---	---	---	---	---	30 millió frank
„ vámkülföldre	---	---	---	---	---	---	60 „ „
összes kivitel	---	---	---	---	---	---	90 „ „
behozatal Oroszországból	---	---	---	---	---	---	136 „ „
„ vámkülföldről	---	---	---	---	---	---	27 „ „
összes behozatal	---	---	---	---	---	---	160 „ „

A Tennenbaum-féle statistikában dohányárúkból kimutatott évi 21 millió rubel behozatali többlet körülbelül megfelel a francia jelentésből kitünő 70 millió frank behozatali többletnek, Tennenbaum szerint azonban a dohányárúkból Lengyelországnak egyáltalában nincs kivitele, hanem csupán 21 millió rubel behozatala, az egész Oroszországból.

III. Külkereskedelem.

Nincs nehezebb feladat, mint Lengyelország külkereskedelméről akár csak megközelítő képet is alkotni. Külön legyet külkereskedelmi statistika nincsen. A hivatalos orosz külkereskedelmi statistika (csak orosz nyelven: *Obzor Wnyesnyej Torgovli Roszii po Jevropeszkoj i Aziatszkoj Graniczam*) csupán európai és ázsiai Oroszország forgalmát különítette el s ebből a lengyel területek külkereskedelmére nevezve semmife következtetést sem szabad levonni.

A forgalomban levő lengyelországi külkereskedelmi adatok tehát vagy kizárólag becslés, szakemberek, érdekelt cégek bemondása alapján

készültek, vagy jobb esetben, a *forgalmi statistikát* veszik alapul, helyesebben — mert ilyen forgalmi statistikát nem adtak ki — több-kevesebb megbízhatósággal megállaptják, hogy az egyes legyelországi vasuti állomásokon és hajóállomásokon mennyi külföldi árú érkezett és mennyi árút adtak fel külföldi rendeltetéssel és az így nyert adatok összesítésével igyekeznek megkonstruálni többnyire csak egyes cikkek külforgalmát. Természetesen, minden egyébtől eltekintve, a vasuti árúosztályozás sokkal kevésbé pontos, semhogy az ilyen statistika megbízható lenne.

A közlekedési statistikai adatok alapján készült összefoglaló statistikáról is csupán egyről van tudomásunk. H. Tennenbaum varsói közgazdasági író állította össze lengyel nyelven a lengyel királyság kereskedelmi mérlegét. (*Bilans Handlowy Królestwa Polskiego. Warszawa, 1916.*) Ezt a lengyel könyvet részletesen ismerteti J. St. *Lewinski*. (*Polens Handelsbilanz. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1916.*) Ebből az ismertetésből vesszük ki az itt következő adatokat, melyek különben az egyes iparágak termeléséről szóló részben többnyire külön is megemlítünk.

Egyéb hiányossága mellett nagyon meghezíti e statistika amúgyis korlátolt használhatóságát az, hogy számos cikk és árúcsoport külforgalmának csak mérlege, egyenlege, behozatali vagy kiviteli többlete van megadva, az abszolút számadatok nélkül.

Az mindenesetre nagyon valószínűnek látszik, hogy Lengyelországnak Oroszországon kivüli, tehát vámkülföldi forgalma túlnyomó nagy részben, 94—95 százalék erejéig, *Németországgal* bonyolódott le, e mellett az Ausztriával való forgalom s még inkább az egyéb külfölddel való forgalom csak csekély töredék.

Lengyelország *egész külkereskedelmi mérlegét* (tehát Oroszországot is beleszámítva) Tennenbaum az 1909—11. évek átlagában következőképpen állítja fel:

Behozatal:

	Összesen millió korona	Orosz- országból millió korona	%	Vám- külföldről millió korona	%
A. <i>Élelmi és élvezeti cikkek:</i>					
Mezőgazdasági termékek					
				(csak a behozatali többlet van megbecsülve: 19.7 millió K).	
Kertgazdasági termékek	22.860	10.922	47.7	11.938	52.3
Állatok (lovak kivételével) és állati termékek	74.168	61.468	82.9	12.700	7.1
Lovak	3.810	3.810	100	—	—

	Összesen millió korona	Orosz- országba millió korona	%	Vám- külföldre millió korona	%
Európán kívüli élvezeti cikkek	29.972	16.764	55·9	13.208	44·1
B. Nyersanyagok	464.312	183.134	39·4	281.178	60·6
C. Gyártmányok	914.654	460.502	50·3	454.152	49·7

*Kivitel:**A. Élelmi és élvezeti cik-
kek:*

Kertgazdasági termékek	1.524	1.016	66·6	0.508	33·4
Állatok (lovak kivételé- vel) és állati termé- kek	37.084	3.302	8·9	33.782	91·1
Lovak	27.940	27.940	100	—	—
Európán kívüli élvezeti cikkek (tea, rizs, kávé cacao, csokoládé) ...	0.508	0.508	100	—	—
B. Nyersanyagok	35.052	5.080	14·5	29.972	85·5
C. Gyártmányok	1294.892	1270	98·1	24.892	1·9

E táblázathoz még hozzá kell tenni, hogy a következő behozatali, illetőleg kiviteli többletet becsüli meg:

Behozatali többlet:

mezőgazdasági termékekből (részletezés nélkül)	19·7	millió K
kertgazdasági termékekből	21·3	„ „
állatokból (lovak nélkül) és állati termékekből	37	„ „
Európán kívüli élvezeti cikkekből (tea, rizs, kávé, cacao, csokoládé)	29·4	„ „
nyersanyagokból	429·2	„ „

Kiviteli többlet volt:

lovakból	24·1	„ „
gyártmányokból	380·2	„ „

A lovak kiviteli adatai túlzottaknak látszanak; a német statistika szerint egész Oroszország ló kivitele alig tett ki annyit, mint a mennyit ez a tábla Lengyelországra nézve mutat ki.

Az állatok és állati termékekből előállott 37 millió korona behozatali többletet Lewinski tanulmánya így részletezi:

Behozatali többlet volt:

szarvasmarha	---	---	---	---	35·5	millió	K
halak	---	---	---	---	22·6	„	„
hús sertésen kívül	---	---	---	---	4·5	„	„
sertés	---	---	---	---	4	„	„
vaj	---	---	---	---	3·8	„	„
Összesen	---	---	---	---	70·4	millió	K

Ebből levónva a kiviteli többletet:

tojás	---	---	---	---	17·7	millió	K
szárnyas	---	---	---	---	10·2	„	„
sertéshús	---	---	---	---	2·2	„	„
tej	---	---	---	---	1·5	„	„
sajt	---	---	---	---	1·3	„	„
Összesen	---	---	---	---	32·9	millió	K

Marad tisztán kiviteli többlet valamivel több mint a fent kimutatott 37 millió korona. (37·5 millió korona.)

A legjelentékenyebb behozatali többlete volt Lengyelországnak különböző, többnyire ipari feldolgozásra kerülő nyersanyagokból. Fából a behozatal és a kivitel nagyjából kiegyenlíti egymást, míg a többi fontosabb nyersanyagokból az 1909—11. évek átlagában a behozatali többlet a következő volt:

pamut	---	---	---	---	163·1	millió	K
gyapjú	---	---	---	---	133·1	„	„
kőszén, faszén és coax	---	---	---	---	29·5	„	„
petróleum	---	---	---	---	24·6	„	„
nyers bőrök	---	---	---	---	20·3	„	„
juta	---	---	---	---	11·4	„	„
dohány	---	---	---	---	10·2	„	„
vasérczek	---	---	---	---	9·9	„	„
rongyok	---	---	---	---	7·6	„	„

Érdekes annak megállapítása, hogy az orosz kormány ama törekvése ellenére, hogy a belföldi nyersanyagtermelést magas vámokkal kívánta előmozdítani, Lengyelország ezeknek a termékeknek 60·6 százalékát külföldről és csak 39·4 százalékát importálta Oroszországból.

A nyugatról való behozatal épp a legfontosabb nyersanyagoknál haladta túl az oroszországi behozatalt. A behozatalnak a külföldre eső része volt:

szénnél	89·7	százalék
gyapjúnál	73·8	„
nyers bőröknél	71·3	„
pamutnál	59·6	„

Csupán petróleum, dohány és vasérczek voltak túlnyomóan orosz behozatali cikkek.

Lengyelország *gabonaforgalma* súly szerint (1 pud 16·38 kg.-mal átszámítva) Lewinski tanulmányában szintén meg van becsülve. de az alábbi táblázatból helyes képet nem kaphatunk, mert a gabonához *hozzá van számítva liszt, korpa, magvak* stb. Minde cikkekből Lengyelország forgalma lett volna tehát:

	<i>Behozatal</i>			<i>Kivitel</i>		
	<i>millió métermázsákban</i>					
	Összesen	Orosz- országból	Vám- külföldről	Összesen	Orosz- országba	Vám- külföldre
1907	4·2	3·5	0·7	4·2	0·6	3·6
1909	5·3	4·2	1·1	4·8	0·4	4·4
1910	5·9	4·8	1·1	4·2	0·5	3·7

Külön részletezi a Tennenbaum—Lewinski-féle tanulmány Lengyelországnak Németországgal lebonyolódott gabonaforgalmát. Ezeket a számokat azonban egyáltalában nem idézzük, mert a lengyel gabonakivitel például 180 millió tonnára van becsülve, holott Lengyelország egész buzatermelése csak 5 millió q, rozstermelése 21 millió q stb., tehát vagy egyszerű számolási hibáról van szó, vagy az orosz forgalom adatai vannak beleszámítva e számokba, a mi a kimutatást szintén teljesen használhatatlanná teszi.

Lengyelország egész külforgalma *iparcikkekből és félgártmányokból* az 1909—11. évek átlagában Tennenbaum szerint a következő volt:

	Behozatal			Kivitel		
	millió koronákban					
	Összesen	Orosz- ország- ból	Vám- kül- földről	Összesen	Orosz- ország- ba	Vám- kül- földre
Pamut- és gyapjú- szövet	208·3	177·8	30·5	711·2	711·2	—
Vasgyártmányok	47·5	27·2	20·3	121·9	121·9	—
Gyapjúfonalak	—	—	54·9	88·9	88·9	—
Bőrárúk	—	—	3·6	53·3	53·3	—
Czukor és melasz	6·9	6·9	—	33	22·3	10·7
Butor	—	—	—	22·9	22·9	—
Jutaárúk	—	—	—	17·8	17·8	—
Szesz	—	—	—	11·7	11·4	0·30
Papiros	14·0	10·2	3·8	15·2	15·2	—
Gépek	88·1	12·7	75·4	29·7	29·7	—
Dohánygyártmányok	53·3	53·3	—	—	—	—
Vegyészeti termékek...	71·9	30·0	41·9	19·1	16·8	2·3
Nyersvas	16·5	15·2	1·3	0·25	0·25	—
Pamutfonalak	38·1	24·9	13·2	24·1	24·1	—

E táblázathoz meg kell jegyezni, hogy vasgyártmányok alatt vas, pléh, drót, edények, szegek, szerszámok, nyersvasgyártmányok, más gyártmányok értendők; a gyapjúfonalak és bőrárúk behozatalát maga a tanulmány szerzője is ismeretlennek veszi.

A táblázat szerint behozatali többlete volt Lengyelországnak a következő iparcikkekben:

Gépek	évi 58·4 millió K passivum
Dohánygyártmányok	„ 53·3 „ „ „
Vegyészeti termékek	„ 52·8 „ „ „
Nyersvas	„ 16·3 „ „ „
Pamutfonalak	„ 14·0 „ „ „

Kiviteli többlete volt Lengyelországnak a következő iparcikkekben:

Pamut- és gyapjúszövet... ..	évi 502·9 millió K activum
Vasgyártmányok	„ 74·4 „ „ „
Bőrárúk	„ 49·8 „ „ „
Gyapjúfonalak	„ 34·0 „ „ „
Czukor és melasz	„ 26·2 „ „ „
Butor	„ 22·9 „ „ „
Jutaárúk	„ 17·8 „ „ „
Szesz	„ 11·7 „ „ „
Papiros	„ 1·3 „ „ „

Az összes táblázatok részletei azt mutatják, hogy Lengyelország nagyon sok fontos nyersanyagát Oroszországból kapja, de mindenesetre oda küldi legtöbb kész iparcikkét; s ha a számokat nem is fogadhatjuk el megbízhatóknak, elfogadhatjuk azt a tanulságot: milyen megrázó kódtatást okoz a lengyel termelés számára, ha az egész orosz fogyasztóterületét egyszerre elveszti.

Az Oroszországba irányuló lengyelországi export legfontosabb tételei:

Pamut- és gyapjúsövetek...	évi 711·2 millió K
Vasgyártmányok...	„ 121·9 „ „
Gyapjúfonalak ...	„ 88·9 „ „

Ezek mind olyan árúk, melyek behozatala ellen a külfölddel szemben Oroszország csaknem prohibítív vámokkal védekezett.

Lewinski szerint Lengyelország kereskedelmi mérlege világosan mutatja, *mily nagy szerepe van az iparnak az ország gazdasági életében.* Lengyelország iparcikkait nemcsak arra használja fel, hogy oroszországi élelmiszerekkel és nyersanyagokkal elcserélje, hanem arra is szolgál keleti szomszédjával való forgalmában elért fölöslege, hogy ezzel fedezze a nyugati forgalomban (Németország) mutatkozó deficitet. Az önálló Lengyelország iparcikkéi számára kénytelen lesz új piacokat szerezni. Ha meggondoljuk, hogy Lengyelország *több mint 1 milliárd korona értékű* iparcikket és félgyártmányt szállított az 1910/11. évek átlagában Oroszországba, akkor megértjük, hogy milyen rendkívüli feladatok előtt fog állani az önálló Lengyelország ipara.

Oroszországon kívül, mint már említettük, *Németország* volt Lengyelországnak legfőbb szállítója, de legjobb piacza is. Lengyelország egész külforgalma *Németországgal és Ausztriával* (Zukowski statisztikus szerint, idézve Lewinski tanulmányában) a következő volt:

Behozatal millió koronákban:

(1 rubelt mindenütt 2·54 koronával számítunk.)

	Összes behozatal	Németországból		Ausztriából	
1910-ben	1.123·7	1.057·4	94·1 ⁰ / ₀	66·3	5·9 ⁰ / ₀
1911-ben	1.167·1	1.104·4	94·6 ⁰ / ₀	62·7	5·4 ⁰ / ₀

Kivitel millió koronákban:

	Összes kivitel	Németországba		Ausztriába	
1910-ben	540·3	483·4	89·5 ⁰ / ₀	96·9	10·5 ⁰ / ₀
1911-ben	703·6	642·1	91·3 ⁰ / ₀	64·5	8·7 ⁰ / ₀

Súly szerint a legfontosabb cikkeknek Németországgal lebonyolódó forgalmát *Tennenbaum* így becsüli meg:

Lengyelország kivitele Németországba:

	1890/94. évek átlagában ezer tonnákban	1910/12.
Liszt és őrlemények (csaknem egészen korpa)	52·8	231·8
Burgonya	10·1	73·9
Olajpogácsa... ..	28·1	63·0
Répa, cikória	1·2	38·7
Finomított cukor	4·8	29·0
Szirup és melasz	0·9	7·2
Magvak	9·1	15·4
Sertés (darab)	33.384	83.957
Szárnyas (darab)	734.848	1,244.426

Lengyelország behozatala Németországból:

	1890/94. évek átlagában ezer tonnákban	1910/12.
Kőszén, kokszt	197·8	1.203·5
Mesterséges és természetes trágya	5·7	144·5
Vas és vasárúk... ..	63·1	126·7
Kövek	16·8	62·7
Érczek	4·6	38·4
Nyers pamut	11·4	37·6
Halak	25·4	48·3
Juta	1·1	15·0
Gyapjú	4·1	16·7
Gyümölcs, főzelék... ..	0·2	8·1
Vegyészeti és gyógyszerek	2·2	8·2
Fonal	1·7	5·7
Czement	5·5	7·6

Eszerint Lengyelország legfontosabb *kiviteli* cikkei Németországba: liszt, illetőleg korpa, burgonya, cukor, sertés, baromfi.

A legfontosabb *behozatali* cikkek: kőszén, vas és vasárúk, pamut.

Arról, hogy az orosz uralom alatt állott lengyel területek *Magyarországgal és Ausztriával* milyen arányú külkereskedelmet folytattak, az előbb említett becslésen kívül, úgyszólván minden adatunk hiányzik. Az

eddigyi összeköttetést azonban túlnagyra nem becsülhetjük. Nagyjából helyesnek lehet elfogadni azt a már említett adatot, hogy Lengyelország külkereskedelmi forgalma Oroszországon kívül *túlnyomó nagyrészen Németországgal* bonyolódott le és csak egy kis hányad jutott Ausztriára és még kevesebb Magyarországra. Ez annál inkább így van, mert magának a nagy orosz birodalomnak sem volt forgalmunkban valami nagy jelentősége.

Összehasonlításként közöljük itt az Oroszországgal lebonyolódó forgalom adatait.

Ausztria és Magyarország, vagyis a szerződéses vámterület *behozatala* volt:

	Millió korona		Millió korona
1900-ban összesen	1,748·9	ebből európai Oroszországból	89·2
1905-ben	2,213·1	„ „ „	138
1909-ben	2,821·3	„ „ „	181·2
1910-ben	2,929·7	„ „ „	166·4
1913-ban	3,508·7	„ „ „	200·6

Ausztria-Magyarország kivitele volt:

	Millió korona		Millió korona
1900-ban összesen	2,061·7	ebből európai Oroszországba	77·0
1905-ben	2,390·7	„ „ „	71·6
1909-ben	2,475·1	„ „ „	84·5
1910-ben	2,587·6	„ „ „	100·1
1913-ban	2,987·5	„ „ „	115·3

Vagyis a szerződéses vámterület behozatalának 1913-ban 5·7⁰/₀-a eredt az egész európai Oroszországból és 3·9⁰/₀-a irányult oda. Lengyelországgal lebonyolított forgalmunkat tehát csak tört százalékban lehetne kifejezni, ha erre adatunk volna.

Az *orosz statisztikának* az előbbi számokkal természetesen nem egészen összevágó, de minden esetre érdekes adatai szerint *európai Oroszország külforgalma* a háborút megelőző években a következő volt:

Oroszország behozatala:

	Összes behozatal	Ebből Ausztria-Magyarországból millió koronákban	Németországból
1900	1,591·0	68·5	550·8
1905	1,613·1	49·9	610·6
1909	2,302·1	69·4	922·7
1910	2,754·5	89·0	1,142·5

Oroszország kivitele:

	Összes kivitel	Ebből Ausztria- Magyarországba millió koronában	Német- országba
1900	1,819·7	66·7	476·6
1905	2,736·4	116·0	648·0
1909	3,626·3	154·6	98·33
1910	3,680·7	126·3	992·2

A szerződéses vámterületnél még szerényebbek a *magyar-oros*z forgalom számai:

Magyarország egész behozatala volt:

1900	1.110 millió K,	ebből oroszországi	3·7 millió K
1905	1.364	” ” ”	5·2 ” ”
1909	1.809	” ” ”	16·6 ” ”
1910	1.852	” ” ”	16·0 ” ”
1913	2.075	” ” ”	9·7 ” ”

Magyarország egész kivitele volt:

1900	1.328 millió K,	ebből Oroszországba	5·5 millió K
1905	1.398	” ” ”	11·8 ” ”
1909	1.700	” ” ”	8·2 ” ”
1910	1.717	” ” ”	11·6 ” ”
1913	1.905	” ” ”	11·1 ” ”

A szerződéses vámterület legfontosabb oroszországi származású *behozatali* cikkei voltak:

	1910-ben	1913-ban
Buza	27·1 millió K	0·3 millió K
Tengeri	1·8 ” ”	6·9 ” ”
Magvak	9·2 ” ”	20·1 ” ”
Tojás	42·9 ” ”	60·7 ” ”
Nyersbőrök	3·7 ” ”	6·6 ” ”
Len	20·3 ” ”	31·6 ” ”

A szerződéses vámterület Oroszországba *exportált* legfontosabb *kiviteli* cikkei voltak:

	1910-ben	1913-ban
Nyersbőrök	4·3 millió K	2·4 millió K
Európai műfa, nyers	2·3 ” ”	2·2 ” ”
Puha fűrészárú	4·8 ” ”	6·4 ” ”

	1910-ben	1913-ban
Kocsz	5·1 Millió K	9·8 Millió K
Gyapjúfonal	5·4 „ „	4·0 „ „
Kasza és sarló	4·8 „ „	4·7 „ „
Fémárú	6·0 „ „	5·6 „ „
Mezőgazdasági gépek	4·4 „ „	6·7 „ „
Más gépek és készülékek	5·8 „ „	7·2 „ „

Magyarország legfontosabb oroszországi származású *behozatali* áruí voltak!

	1910-ben millió koronákban	1913-ban
Kender és kenderkőcz	0·516	1·3
Len és lenkőcz	0·911	1·0
Bél és hólyag	0·547	0·9
Mák	0·792	0·8

A többi Oroszországból hozott áruk egyik tétele sem éri el az évi 1 millió koronát, csupán gabonát hoztunk be régebben nagyobb mennyiségben, így 1908-ban 11 millió koronáért, de már 1913-ban ez a behozatal alig volt több, mint 100.000 korona.

Magyarországnak Oroszországba *exportált* legfontosabb áruí voltak :

	1910-ben millió koronákban	1913-ban
Gépek és készülékek	2·2	2·2
Villamos izzólámpa	0·9	1·1
Nyersbőrök	1·0	1·0
Gyapjú	1·0	0·7
Európai műfa	0·3	0·7

A kivitel ezenfelül különböző kisebb tételekből adódik össze.

Az orosz statistika a legfontosabb cikkek külforgalmát Ausztria-Magyarországgal a következőkben állapítja meg:

Oroszország kivitele (az orosz statistika szerint) Ausztria-Magyarországba 1910-ben néhány fontosabb cikkből a következő volt:

	Millió q	Millió K
Buza	0·9	15·8
Tengeri...	0·3	3·1
Tojás (667 millió darab)		28·9
Fa (fűrészárúkkal)	2·0	8·2
Magvak	0·2	8·4
(Abból mák)	0·04	1·7

	Millió q	Millió K
Len... --- --- --- --- --- --- ---	0·2	16·1
Kender... --- --- --- --- --- --- ---	0·06	2·5
Bél... --- --- --- --- --- --- ---	0·01	0·9

Oroszország behozatala (az orosz statistika szerint) Ausztria-Magyarországból 1910-ben a legfontosabb áruk közül a következő volt:

	Millió q	Millió K
Borok --- --- --- --- --- --- ---	0·003	1·2
Fa és faárúk --- --- --- --- --- --- ---	0·9	3·1
Kaszák és sarlók --- --- --- --- --- --- ---	0·03	3·4
Gépek nyersvasból és aczélből stb.	0·5	6·8
Mezőgazdasági gépek... --- --- --- --- --- --- ---	0·06	6·9
Gyapjúfonalak... --- --- --- --- --- --- ---	0·005	3·1
Villamos izzólámpák --- --- --- --- --- --- ---	0·0003	0·6

Mindezek a statisztikai adatok egyaránt arra vallanak, hogy Magyarország számára még *a nagy Oroszország sem volt számbavehető fogyasztóterület*, sem pedig nyersanyag-exporteur. Hacsak — a mit egyáltalában nem lehet feltételezni — a háború után külkereskedelmi forgalmunk iránya tökéletesen meg nem változik: *nem számíthatunk tehát reálisan arra*, hogy a volt orosz birodalom egy kis töredékét jelentő Lengyelország akár a magyar export szempontjából, akár mint nyersanyagok szállítója Magyarország külkereskedelmében közvetlenül *számbavehető tényező lehessen*.

Lengyel Géza.

A háztartások collectiválódása.

A háború csak gyorsabb lendületet adott a háztartások collectiválódásának, a mely már a béke utolsó éveiben mértani arányokban megindult.

Most az a célunk, hogy a háztartások collectiválódásának a menetét kimutassuk és nemcsak az egyes étappejeit jelöljük meg ennek a fejlődésnek, hanem belőle a jelen combinatióit és a jövőnek előre várható fejlődéseit megrajzoljuk.

A család együttléte

az első szempont, a melyből vázaltszerűen hevenyészett sociológiai alapon kiindulhatunk a collectiválódás menetének megállapításában.

Halász-, vadásznépek társadalmában a család együttléte nem volt folytonos, mert a halászatnak és vadászatnak némely ága megkívánta, hogy a férfiak csoportja huzamosabb ideig külön éljen a családtól.

A nomád legeltetők társadalmában a család élete és vele együtt a háztartási gazdálkodás jobban összeszorult és egységesebb volt.

Már a letelepülteknél, a földgazdálkodás kezdetleges korszakában, ismét kevésbé volt együtt a család, mert nyáron a primitiv és rablógazdaságyszerű földgazdálkodás ismét eltávolította a férfiak csoportját. De eltávolította a háború is, a mely a társadalomnak ezen a fokán, nyári vállalkozás volt. Télen azután munkából, háborúból hazamentek a férfiak és a család vagy akár házközösség, mint háztartási egység, ismét együtt maradhatott.

A mai társadalomban a családnak, mint gazdasági egységnek együttlétét, részint a mind ez ideig három esztendő katonai kötelezettség bontotta meg az állandó hadsereggel, részint a proletár iparosok vándorlása, valamint a proletár földmunkásoké, a kik országszerte elkalandoztak aratás idejében. De télen, általában a mai társadalomban is, a család mint fogyasztó egység együvé tartozik, egy háztartást visz.

A történelmi fejlődés irányzata az mutatja, hogy a társadalmi és gazdasági rend minél magasabb fokára érünk, annál többet együtt van

a család, mint háztartási egység. A jövőben a földművelő és ipari proletariátus remélhetőleg csökkenni fog és a nyugodt családi tűzhely mindig nagyobb és nagyobb tömegeknek mindinkább állandó osztályrésze lehet.

Szükségesnek láttuk ennek az elvnek leszögelését: a mint majd látni fogjuk a collectiv élet majd csak egyes functiókat ragad ki a háztartás keretéből, a mint már a termelési functióknak legnagyobb részét ki is ragadta, de a család együtt maradásának lehetősége a jövő legfejlettebb társadalmában is emberi előrelátás szerint megvan.

Családi termelés, családi fogyasztás.

Akár a háztartást, akár a családot vesszük egységnek, ez nagyjában mindegy.

A legrégebbi időkben mind a termelés, mind pedig a fogyasztás a család, illetve a háztartás kezén volt. A háztartási termelésnek az egysége volt a saját használatra való föld és veteményes kert, a saját lakásra való ház, a saját tejfogyasztásra való tehén és saját szükséglet ellátására való sertés, valamint a szükséges lovak.

Ezen termelési kereten belül a fogyasztás is úgyszólván egész a legutolsó századokig, majdnem import és export nélkül lebonyolódott úgy, hogy csak egynehány iparcikk és az eleségek közül a gyarmatárúk voltak csere tárgyai.

Ma a városbatolulás hihetetlen arányokban szaporodó mértékéhez képest elmondhatjuk azt, hogy a család csaknem teljesen megszűnt termelő egység lenni.

A legutolsó 50 esztendő alatt 50.000 lakosú és ennél nagyobb városokban lakott Angliában a népességnek 25·6⁰/₀-a, Németországban 6·2⁰/₀-a, majd 22⁰/₀-a, Franciaországban 10⁰/₀-a, majd 19⁰/₀-a, Olaszországban 6⁰/₀-a, majd 14⁰/₀-a, míg jelenleg Európa népességének ¹/₆-a, az északamerikai Egyesült-Államok lakosságának 22⁰/₀-a, Ausztrália lakosságának 28⁰/₀-a él 50.000-nél nagyobb lakosságú városokban.¹⁾

Az emberiségnek legalább ¹/₃ része már nem a maga kenyerén él. És ha ennek a nyers statistikának a másik oldalát nézzük, azt, hogy az ilyen nagy városokban minden földtermelés ki van zárva, míg az 50.000-nél kisebb lakosú városokban is a lakosságnak többnyire a fele nem termelő, annál is inkább látjuk, mennyire megszűnt termelő egység lenni a családi háztartás.

Ma azonban a családi háztartás még mindig gazdasági egység a fogyasztás mezején. Bár az élelmicikkeket egyre jobban kész állapot-

¹⁾ V. ö. Buday Dezső: Társadalmi Ideál, 120. lap.

ban veszi át a termeléstől és a forgalomtól (pékkenyér, feldolgozott konzervek stb.), bár az iparcikkeket már teljesen készen kapja és már a legkisebb ruháját sem a család készíti, mint ezelőtt akár 50 évvel, mégis nagyjából fogyasztó egységnek lehet nevezni a családi háztartást, a melyben az együttélési funkcióknak nagy része teljesen legbonyolódik még ma is. Ilyen együttélési funkciók a legegységesebbek, a lakás, az alvás, az étkezés, a tisztálkodás, pihenés stb.

Az utolsó békeesztendőnek gazdasági fejlődése, valamint maga a háború, már a családnak ezt a fogyasztási egységét is erősen kezdte megbontani.

A napnak derekára eső főétkezés a gyári munkásoknál teljesen kiesett a háztartás keretéből. A városi életben pedig a jómódúak 100 ezrei, az esti étkezést töltik el társaságban, kávéházban, vendéglőben családon és háztartáson kívül. Mindezekről később lesz szó, most csak kiemeljük az irányzatot, hogy a családot, mint fogyasztó egységet, collectiválni akarja a rohanó közgazdasági élet.

Nagyjából tehát a háztartási termelés és fogyasztás menetét így lehetne megörökíteni:

	Termelés	Fogyasztás
Kezdetleges őstermelés	családban	családon kívül
Capitalistikus termelés	családon kívül	családban
Collectivált élet	családon kívül	családon kívül

A fogyasztás mai megoszlása a háztartásban és a háztartáson kívül nem egyöntetű. Nagyon sok tényezőtől függ az, hogy a szokásos együttélésnek funkciói mennyire bomlanak fel a gazdasági rend kényszerítő hatása alatt. Ez társadalmi osztályok szerint is különböző.

Legfontosabb criteriuma ezeknek a változásoknak, a termelő munkának az otthontól való távolsága. Ez nyáron még a letelepült földmunkásoknál is, sokszor egy napi járó a háztartás színhelyétől. Az ipari munkás, ha csak nem a gyártelepen lakik, legtöbbször távolabb van a munka helyétől, semhogy a rövid étkezési szünet alatt, délben hazamehetne. Ezért azután már a fő étkezés idején többnyire collectiv ellátásra van szorulva.

Estére a földműves nép nyáron sokszor haza sem mehet tanyájáról, míg az ipari proletariátusnak ezen a téren kedvezőbb a helyzete, mert az estéje szabad. A lakosságnak ama nem csekély 0/0-a, a mely most már a mozgó forgalom szolgálatában áll, különösen a vasutiak, még az éjjeli szállás dolgában sincsenek abban a helyzetben, hogy mindig otthon aludhassanak.

A gyári munkás háztartásában, ha ő maga is és a felesége is

munkában van, csecsemője gondozatlan marad, óvó-köteles, vagy iskolás gyermeke legfeljebb csak akkor lehet a napközi otthon ellátásában, ha ugyan van napközi otthon.

A jobbmódú középosztály mindeddig cselédet tarthatott, a ki nemcsak a szolgai teendőket látta el a család körül, hanem egyuttal kitöltötte azt az űrt, a melyet a kis számú családban egyik vagy másik tagnak munkával való elfoglaltsága, a háztartásban okozott. Valósággal a cseléd vezeti a háztartást olyan helyeken, a hol az asszony is keres. A mai cselédhiányos társadalomban, a kevésbé jómódú honoratiorok háztartását épp úgy csőd fenyegeti, mint azét az ipari munkását, a ki kénytelen bezárni gyermekét, mikor munkába megy.

A háztartások összetétele

szintén figyelemre méltó szempont, a melynél vizsgálatainkból kiindulhatunk. Minthogy nem a háztartások sociographiájának megírása a célunk, hanem a collectiválódás gazdasági menetének a megrajzolása, azért csak futólag ragadjuk ki a figyelemreméltóbb mozzanatokat Thirring Gusztáv professornak, Budapest székesfőváros statisztikai hivatala igazgatójának az 1906-os népszámlálás eredményeiről irt összeállításából.¹⁾

Budapesten 1906-ban a 792.000 lélekre rugó népességben csak 566.000 lélek tartozott háztartásokat alkotó családokhoz, úgy hogy 162.000-nyi néptömeg, tehát az egész lakosságnak $\frac{1}{5}$ része, idegen elem volt a háztartásokban.

Az utolsó 25 esztendő alatt ekkor Budapesten a családfők száma nagyon kevésse emelkedett, a családtagok száma is, de ezzel szemben a szolgák és cselédek száma apadást mutat. Az ágyrajárók száma bár felényire csökkent ($7\cdot7\%$ -ról $3\cdot5\%$ -ra), addig az albérlők száma $6\cdot6\%$ -ról 10% -ra emelkedett. Legfigyelemreméltóbb az, hogy a collectiv háztartásokban élő intézeti tagok száma 1890-től 1906-ig a kétszeresére emelkedett.

1906-ban a lakásoknak $\frac{1}{12}$ részében nem volt konyha. Ezek azonban nem annyira a homogén háztartásokból kerültek ki, mint inkább a szegény néposztály heterogén és agglomerált háztartásaiból. A napszamosok, házmesterek és hordárok lakásaiból $\frac{1}{6}$ részben nem volt konyha. A katonatisztek lakásaiból $\frac{1}{6}$ részben. Ugyancsak a kézimunkából élő nők lakásából $\frac{1}{10}$ részben. Az értelmiség lakásaiból általában

¹⁾ Az itt következő adatokat a fent idézett és Budapesten 1914-ben megjelent (Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 43. kötet) könyvből vettem, de úgy adom a saját feldolgozásomban, a hogy azt a futólagos áttekintés célja megkivánja.

$\frac{1}{20}$ részben nem volt konyha, míg a vagyonukból élők lakásaiból $4\cdot5\%$ volt konyhátlan.

Az összes háztartásoknak $\frac{3}{4}$ része cselédtelen.

A cseléd nélküli lakások természetesen a szegényebb néposztály kis lakásai. Csak konyhából álló lakások közül $93\cdot5\%$ volt cselédtelen. Egyszobás lakásból 96% , 1 szobás konyhátlan lakásból 98% . Cseléd nélküli volt a napszámosok lakásainak $98\cdot7\%$ -a, az alsó rendőri, vasuti és postai személyzet lakásainak $93\cdot5\%$ -a, a kézimunkából élő nők lakásainak $92\cdot1\%$ -a, a köztisztviselők lakásainak $40\cdot9\%$ -a.

Homogén, heterogén és agglomerált háztartások.

A családi élet intimitása és tisztasága, a nyugodt, boldog családi tűzhely és háztartás, a háztartás homogénságában jut legjobban kifejezésre. Bármennyire fenn akarják tartani az emberek a családi háztartásuknak keveretlenségét és homogénitását, a socialis viszonyok mégis sokszor kényszerítik őket arra, hogy lakótársat, albérlőt, ágyrajárót, stb. fogadjanak be háztartásukba. A lakások homogénitása ezért a társadalmi állásnak és a vagyoni jólétnek egyik erős függvénye. A míg a katonatiszteknel Budapesten 1906-ban 84% volt a homogén háztartás, a köztisztviselőknél 83% , a tanzemélyzetnél már csak 81% , addig a szolgáknál és cselédeknel 61% napszámosoknál 51% , s a kézimunkából élő nőknél csak 42% .

Albérlletbe volt adva ugyancsak ennek a helyzetképnek megfordítottjaként, a kézimunkából élő nők lakásaiból 35% , a napszámosok lakásai közül 16% , a szolgák és cselédek lakásaiból 15% a katonatisztek lakásaiból $8\cdot6\%$.

Bár az albérlleti rendszer a legjobb esetben külön szobának bérbeadásával jár és így a családi és háztartási functiókat nem zavarja, viszont nem lehet egészen szorosán összefüggésbe hozni az egyes társadalmi rétegek vagyoni helyzetével, hanem inkább azoknak foglalkozásával. A köztisztviselők pl. olyan kis lakást tartanak, a milyen kicsiben épen csak elférnek, ezért nem adják albérlletbe a lakásaikat. A kézimunkából élő nők azonban, a kik többnyire özvegy asszonyok, egyetlen megmaradt kincsüket, a butorukat akarják kamatoztatni, az albérlletbe adással.

Már az ágyrajárás intézménye csaknem kizárólag a szegény néposztályok kiváltsága, a napszámosoknál 31% -a a lakásoknak, szolgáknak 18% -a van ágyrajárók részére kiadva, a hol már a háztartási functióknak jelentékeny részét, szomorú és kényszerített collectivismusban kell az embereknek egymással megosztaniok. (Alvás, tisztálkodás, reggeli, stb.)

Az agglomerált háztartások statistikája csak az internátusokban érdekes, más vonatkozásaiban nincs jelentősége.

Érdekes végül még egy pillantást vetnünk a lakások nagyság-kategóriáira :

A Budapesten 1906-ban levő 157 ezer háztartásból 71 ezer lakás volt 1 szoba-konyhával, 24 ezer volt 2 szoba-konyhával, 23 ezer volt 3—4 szoba-konyhával. Körülbelül 11 ezer volt 1 szoba, konyha nélkül.

Milyen messze állunk az angol munkásnak megállapodott életstandardjától, a 3 szoba és konyhás lakástól!...

A háztartási funkciókat ma a polgári élet ideológiájában mindnyájan a 3 szoba és 1 konyhás háztartás keretében képzeljük el, a hol a konyha a főzést, ebédlő az étkezést szolgálja, a hálószoba az éjjeli együttlété, a 3-ik szoba pedig, nevezzük ezt szalonnak, vagy dolgozó-nak, a nappali együttlét céljait szolgálja. Milyen kevés háztartás dicsekedhetik azzal, hogy meg van neki az a minimális létfeltétele, a melyben a háztartási funkciókat egyenlően és arányosan eloszthatja.

Variációk a háztartásban.

A statisztikai tanulságoknál is sokkal érdekesebb, ha a háztartások collectiválódását a most elmondott új szempontból nézzük, a háztartási elemek variációi és a háztartási funkciók ellátásának lehetősége szerint.

A tudományos statistika eddig a háztartási szabályok variációját a hovatarozóság szerint osztályozta és e szerint különböztetett meg homogén, heterogén és agglomerált háztartásokat. Megkíséreljük az alábbiakban azt, hogy a háztartások elemeit az egyes háztartási funkciók szerint osztályozzuk, a szerint, hogy mennyiben képesek a háztartási funkciók ellátására és a háztartás menetének zavartalan biztosítására.

Az alábbi vizsgálatainkban a háztartási funkciókat a következő 4 csoportra osztjuk :

1. Az általános háztartásvitel. Ide tartozik: a takarítás, a belső háztartási dolgok elvégzése és télen a fűtés, a mely szintén állandó felügyeletet kíván.

2. A külső funkciók, mint pl. a bevásárlás és egyáltalán a háztartással összefüggő, de háztartáson kívül elvégzendő munkák.

3. A főzés, a melynél csak az élet létminimumát tekintjük, vagyis az ebéd főzést, abból a célból, hogy napjában legalább egyszer meleg ételt ehessenek a háztartásban lakók. A főzés legalább délben 11—1 óráig

állandóan és folytonosan elfoglalja azt, aki azzal foglalkozik, mert tűzrakás, tálalás, ebédelés, mosogatás, ez alatt a minimális idő alatt látható csak el. Ez a functio tehát szükségessé teszi, hogy a nap derekán 2 órahosszat otthon legyen valaki.

4. A házőrzés szintén olyan háztartási functio, a mely minden időben szükséges. A posta, a kézbesítés, kell, hogy mindig otthon találjanak valakit. A hol gyermek van, ott a gyermekfelügyelet, a hol beteg van, ott a betegápolás, vagy esetleg az öregek gondozása, a házőrzést is ilyen háztartási alap funktióvá alakítja.

A mi ezeknek a háztartási funktióknak az elláthatóságát illeti, itt a munka szempontjából 4-féle háztartási elemi csoportot vehetünk fel.

1. Keresőt (családfő, apa, anya, felnőtt családtag), aki a házon kívül tölti a napnak a legnagyobb részét és éppen ezért a háztartási munkában nem vehet részt.

2. Háztartásbeli nőt: olyan nőt, a ki női jellegű munkával éppen és egészségesen elláthatja a háztartást. Ilyen pl. első sorban az anya, ha nem dolgozik a házon kívül, vagy a házon kívül dolgozó anya, az anyaságnak abban az idejében, a mikor még korlátozott munkaképessége folytán nem mozdulhat a házból. Ilyen a családbeli felnőtt leány, ilyen a családbeli öreg asszony, a ki még gyengébb háztartási munkát képes végezni, pl. a gyermekek valamelyik nagyszülője, vagy eltartott rokona. Ilyen végül a cseléd is, a melyet azonban, mivel vizsgálódásaink nagy tömegre vonatkoznak, legkevésbé vehetünk tekintetbe, egyszerűen azért, mert, a mint láttuk, Budapesten a jó békés 1906-ik esztendőben, a háztartásoknak 3–4 része cselédtelen volt.

3. Ápolásra szoruló családtagot, a ki nem végez háztartásbeli munkát és állandó gondozást igényel. Ilyen a csecsemő, az 5 esztendő alóli gyermek, a házimunkát végezni nem tudó öreg, vagy akármelyik családtag akkor, ha beteg.

4. Iskolás korban lévő gyermeket, a ki a napnak legnagyobb részét kötelességszerűleg a házon kívül tölti, de már könnyebb munkában segíthet, mint pl. a bevásárlásnál, délben a főzésnél.

A gyári munkás háztartásának variatiói.

Az alant elmondandó elméleti vizsgálódásnak az a célja, hogy megmutassa, mennyire nem egységes közgazdasági dolog az, a mit általában háztartásnak nevezünk. Azért választottuk a gyári munkás életének vizsgálatát erre a célra, mert a falusi földmivesnél a nagyobb cselédség, segítség, szomszédság, még a patriarchalis módon hozzásegít

a háztartáshoz és így annak háztartása nincs annyi ingadozásnak kitéve.

A fentebb elmondott 4-féle háztartási szerepet és a szerepben résztvevő 4-féle elemet, matematikai szabályok szerint a következő 14 esetben variálhatjuk:

1. A háztartás csak a férfi kereső elemekből áll. Ebben az esetben nincs háztartás, az illetők albérlők vagy ágyrajárók, ebédjüket collectiv intézmény igénybevételével (kifőzés, korcsma, kintin) fogyasztják el.

2. A háztartás csak női háztartásbeli elemből áll. Ebben az esetben korlátolt keresőképességgel ő maga látja el az egész háztartást.

3. Csak ápolás alatt levő (csecsemő, vagy öreg). Nem létező eset. Az illető collectiv gondozás alá kerül.

4. Csakis iskolás gyermek tagja van a háztartásnak. Nem létező eset. Az illető család más család keretében él, vagy collectiv gondozás alatt van.

5. A háztartás tagjai keresőkből és háztartásbeliekből állanak. A legkönnyebb eset, a melyben a háztartásbeliek kényelmesen ellátják az egyszerű háztartást, ez egyike a legtipikusabb háztartási eseteknek.

6. és 7. A háztartásban férfi kereső mellett csecsemő, vagy iskolás gyermek van. Ebben az esetben nagy nehézségbe ütközik a háztartás ellátása. Az ebédet valahonnan hozatni kell és a háztartást a munkába járó férfi vajmi nehezen tudja ellátni. Ha a gyermek, vagy csecsemő beteg, collectiv gondozásba kell adni.

8. A háztartásban háztartásbeli nő van csecsemővel, vagy ápolást igénylő beteggel. Még akkor is, ha a nő a keresetet és háztartást együttesen nagy nehezen ellátja, csakis otthon kereshet, mert az ebédfőzés és a házórzás és a betegápolás minden idejét elfoglalja. Ha otthon keres, akkor is ki van zárva a bevásárlás lehetősége, a mit mások végeznek el helyette. Házon kívüli keresés nem lehetséges, ha csak a csecsemőt vagy beteget collectiv gondozásba nem adja.

9. A háztartás áll háztartásbeli nő és iskolába járó gyermekelemekből, a mely esetben kényelmesen el lehet látni a háztartást, sőt a bevásárlás kérdése sem lesz nehéz, mert a háztartáson kívüli dolgokat az iskolás gyermek kényelmesen elláthatja.

10. A háztartás elemei: ápolás alatt lévő beteg szülő és iskolás gyermek. Ezt az esetet már nem lehet a rendes háztartás keretében megoldani, mert nincs, a ki főzön és a ki a beteget őrizze, ebben az esetben is feltétlenül felbomlik a háztartás.

11. A háztartás a következő elemekből áll: kereső, háztartásbeli nő és csecsemő, vagy ápolásra szoruló beteg. Ezt az esetet a lehető

legkönnyebben lehet megoldani az individuális háztartás keretében, mert mind a háztartást, mind az ebédet és a házörzést ellátja a háztartásbeli, pusztán a bevásárlás és külső dolgok ütköznek nehézségekbe, a mennyiben a kereső távol van a háztól, a csecsemő, vagy beteg pedig állandó felügyeletet kíván.

12. A háztartás elemei: kereső, háztartásbeli nő és iskolás gyermek, vagy

13. a háztartás elemei: háztartásbeli nő, csecsemő és iskolás gyermek, vagy

14. a háztartás mind a 4-féle esetet egyesíti magában, a keresőt, a háztartásbeli nőt, az állandó gondozásra szoruló és az iskolás gyermeket: ebben a 3 utolsó esetben a háztartásbeli nő elláthatja a külső dolgok kivételével az egész háztartást és annak állandó felügyeletét, az iskolás gyermek pedig a bevásárlást és a külső dolgokat a nélkül, hogy a háztartás rendes menete fennakadást szenvedne.

Ha ezek szerint a szempontok szerint fel lehetne dolgozni valamilyen statistikát, akkor láthatnánk, hogy a családban előforduló és a háztartás szempontjából functiók szerint figyelembe vehető, fent tárgyalt 4-féle háztartási elem, mennyire ritkán van meg olyan létszámban a család keretében, hogy vele a háztartást el lehessen látni. *A fent elősorolt 14 variációból csak kettő olyan, a melyben a háztartást a háztartásbeli nő idegen segítség nélkül elláthatja, 4 olyan, a melyben segítséget kell igénybe vennie, a többi eset pedig felbontja, vagy többé-kevésbé collectiválja a háztartás functiójainak valamelyikét.*

Variációk a mult hosszmetében.

Ezek a vizsgálódások a jelen keresztmetszetére vonatkoznak és abban tüntetik fel a háztartás functiójainak elláthatóságát. Rendkívül érdekes dolgokat tapasztalunk, ha nem a jelen keresztmetszetében, hanem a mult hosszmetében egy 33 esztendő emberöltőn át figyelemmel kísérjük ugyanezt a háztartást és látjuk azt, hogy úgyszólván 2—3 esztendőnként változik a háztartás összetétele, a functiók elláthatása szempontjából.

Ebből a tekintetből kiindulva, átlagos, tipikus munkásélet esetét kell felvennünk, a mely a házassággal és az új tűzhelyalapítással kezdődik. Felvesszük, hogy családi segítségnek, valamely házastársnak egyik szülője a fiatalokhoz költözik, felvesszük a munkásosztálynál átlag mutatózó gyermeklétszám szerint a 3 gyermeket, a kik közül ugyan csak az átlagos halandóság szerint 1 meghal, felvesszük azt, hogy az emberöltő közepén a háztartásba segítségül vett öreg is meghal és az

emberöltő vége felé a munkás, mint kereső szintén nem jöhet tekintetbe, elöregedik, vagy meghal.

Ebben az esetben a család létszáma, functiók szerint a következő összetételekben alapul :

1-ső év: 2 kereső, 1 segítség.

2-ik év: 1 kereső, 1 segítség, 1 háztartásbeli nő, mert az asszony ebben az időben már nem kereshet az urával együtt.

3-ik év: Ugyanaz az állapot.

4-ik év: 1 csecsemővel több.

5-ik év: Ugyanaz az állapot.

6-ik év: Ismét egy csecsemővel több.

7-ik év: Ugyanaz az állapot.

8-ik év: Mivel ekkor már az asszony munkába járhat gyermekeitől, 2 kereső, 1 háztartásbeli öreg, 2 gyermek, 1 iskolás gyermek.

9-ik év: Ugyanaz.

10-ik év: Az a változás, hogy már csak 1 gyermek van otthon, kettő jár iskolába.

11-ik év: Ugyanaz az állapot.

12-ik és 13-ik év: A család legnagyobb erő kifejtése, ketten keresnek, a háztartásbeli öreg ellátja a háztartást, hárman már iskolás gyermekek.

14. és 15-ik év: Kezdődnek a családban a bajok: a háztartásbeli öreg kezd betegeskedni és ápolásra szorul, a gyermekek közül 1 meghal.

16—17. évig: A háztartásbeli öreg segítség meghal.

18—22. évig: 2 kereső van, de a háztartás magára marad, 2 iskolás gyermek van.

23—25. évig: Az egyik gyermek már elkezd keresni és így három kereső van, mellette egy ismétlő iskolás.

26—28 évig: 3 kereső van, a 2-ik gyermek, a ki elvégezte az ismétlő iskolát is, idegenbe megy munkát vállalni. A háztartás magára marad.

29—30. évig: A férfi elkezd betegeskedni a sok munkától és korlátolt keresőképességű lesz.

30—32. évig: A férfi meghal, az asszony egyedül marad gyermekével, a ki ebben az időben már szintén a 20-ik életéve felé jár és így férjhezmenés, vagy katonaság előtt áll, a család és a háztartás kezd végleg felbomlani.

Nem nehéz elgondolni, hogy ha a család összetétele úgyszólván 2 esztendőnként változik a functiók elláthatóságát illetőleg, akkor a háztartás vezetése mennyire egyetlen lesz, mennyire kezdetleges lesz és

a fő háztartási functiók, a takarítás és a főzés, a bevásárlás és a ház őrzése hogyan mennének át úgyszólván évenként mindig másnak a kezére.

Ha még most hozzávesszük, hogy nem minden családnak van meg az a szerencséje, hogy egy, a családhoz nem szorosán hozzátartozó segítség áll rendelkezésére, mint a milyen a házaspár valamelyikének valamely szülője, vagy idősebb rokona, akkor láthatjuk, hogy a kis háztartást és a családi életet már a legegyszerűbb háztartási functiók ellátásánál mennyi variabilitás és viszontagság fenyegeti.

A collectiválódás társadalmi rétegek szerint.

Bár ma még nem megy végbe minden társadalmi rétegben a collectiválódás, annak a folyamata mégis általános, mert nincs olyan társadalmi réteg, a melyet legalább részben ne érintene.

Természetesen legkésőbb fog collectiv lenni a földmivelők háztartása, a melyben még az individuális termelésnek a legtöbb fázisát is látjuk. De azért mindennap: jelenség az, hogy a földmivelő nép, egyoldalú termelésre helyezi a súlyt és más élelmiczikkeket a piacról szerez be.

A földmivelő proletariátus, a melyik számra nézve van akkora, mint a magát ellátni tudó termelő, mivel napszámból él, az életnek nagyon sok viszonylatában igénybe veszi a collectiv ellátást és kénytelen a háztartását, különösen nyáron, hosszú időre feloszlatni.

Már élénkebb mértékben van kitéve a collectiválódás veszélyének a városbeli ipari munkás háztartása, a mely, mint a részletes példákból is láttuk, a leingadozóbb alapon nyugszik, a háztartási functiók ellátását illetőleg.

A collectiválódás igazi mértéke a városi jobb módú elem életében, az úgynevezett 3 szobás ember életében észlelhető. Ennek a háztartása már a collectiv intézmények egész során alapszik.

Minthogy pedig a városbatolulás és a társadalmi rétegek egyenlősülése nagy lépésekkel halad és a nem termelő ipari foglalkozású munkások, előmunkások, vagy magasabb rangú alkalmazottak élete már-már kezdi megütni a polgári jólét standardjának mértékét, — ebből az következik, hogy a társadalmi fejlődés a collectiválódást mindig egyöntetűbb és nagyobb mértékben viszi előre.

A közel mult collectiválódása volt az idegen természetű élelmiczikkek és conservek nagy mennyiségének piaczrabocsátása és az, hogy a városi család teljesen fogyasztó egység lett, mert a városokból kiszorult a tehén- és a sertéstartás.

A városi kenyérgyárak üzeme még a kenyeret is collectiválta, mert minden nap jó és friss kenyérral szolgál, a házikenyér nehezkesebb előállításával szemben.

A ruházati és egyéb ipari cikkek collectiv termelése a közel múltban tökéletesen befejeződött, ma már alig van falusi háztartás, a melyben a női kézimunka egyéb volna apró házi ipari játéknál.

A collectiválódás jelenét a városokban a villanyvilágításnak általánossá létele jellemzi legjobban. Ez már a legkisebb helyeken is megvan. Középnagyságú városokban a vízvezeték lett Magyarországon a múlt évtizedben collectivvá. Nagy városokban a gázzal való főzés, központi fűtés és a vele már sokszor kapcsolatos melegvízszolgáltatás, valamint a bérházak közös mosókonyhája azok a tényezők, a melyek a háztartás keretéből egyes functiókat vagy teljesen kiragadnak, vagy azokat collectiv üzemben olcsóbban és kényelmesebben teszik lehetővé.

A közel jövő kollektiválódásának útjait egyelőre nagyon szomorú és nehéz lépések jellemzik. Nyugat-Európában nagyon sok helyen építettek konyha nélküli lakásokból álló bérházakat, a melyek elhibázott alkotások voltak, mert a házban vagy nem volt vendéglő, vagy nagyon drága volt.

Magyarországon is alig van város, a melyik ne kísérletezett volna a közös konyhákkal és nem adta volna fel hosszú, meddő kísérletezés után ezt a megoldást. Még a genfi hires melegítő szekrényel ellátott ebédkiszolgáló autók sem váltak be a drágaságuk miatt.

A collectiv ebédet nem lehet a házban elfogyasztani, mert az ebéd felmelegítése, az edények használata és elmosása még mindig olyan nagy fáradságot és munkát kíván, hogy mellette nem éri meg a nagy költségtöbbletet.

Más iránya a nagyvárosi élet collectiválódásának, a második főétkezésnek, a vacsorának, társas alkalommal való elfogyasztása lett, a melyet a berlini Aschingerek és a párisi Duvalok hiányában, Magyarországon drága vendéglőkben és kávéházakban fogyaszt el, ma már igen jelentékeny százaléka a jobb módú polgárságnak.

Ismét más oldalról fenyegeti a családi háztartást a cselédhiány, a mely a mindig nyugodt polgári háztartást a legképtelenebb helyzetek elé állítja.

A cselédhiányon csak ideiglenesen tudnak a takarító-vállalatok segíteni, a melyek újabban a lakásoknak mindennapi takarításával is foglalkoznak.

Minthogy a háború annyi milliónyi erőt elpusztított, nem valószínű, hogy a békében majd meginduló lázas termelés a cselédügy terén javít-

son az állapotokon. Valószínű, hogy a cselédhiány egyre nagyobb lesz és így a háztartásokra valósággal bomlasztóan fog hatni. Hogy azonban a családi tűzhelyet magát, ez sem fogja teljesen feldulni, arra az amerikai közép módú polgárság példájából következtethetünk, a mely a cselédhiány és cseléd drágaság miatt, takarító-vállalatokkal, ebédkihordó-vállalatokkal, központi fűtéssel, vacuummal, melegvizszolgáltatással, házi telefonnal és a bérház collectiv intézményeinek egész sorával segít magán.

A collectiválódás menete háztartási functiók szerint.

Az internátusok, collectiv ellátási helyek (kaszárnyák, tanintézetek, klastromok, börtönök, pensiók) számának szaporodása miatt, a collectiválódás háztartási functiók szerint a következő nagy vonásokban halad előre.

Az étkezések közül a reggeli maradt meg mindenütt individuálisan, mert annak előállítása a legkevesebb fáradsággal jár. Az ebéd a nagy városokban, még a 3 szobás lakásban is, a háztartás keretében kerül ellátásra, míg a gyári munkások, a kik ebéd idő alatt alig tudnak hazamenni, már többnyire collectiv alkalmakat vesznek igénybe. Vagy a gyár étkezőjét, vagy kantint, korcsmát, kifőzőt. A vacsora a 3 szobás városi lakásban kezd a háztartás keretéből kimenni és collectivá lenni (kávéházak, vendéglők, buffettek), míg az 1 szoba-konyhás gyári munkás vacsorája többnyire otthon megy végbe.

A főzés nagy városokban mindinkább általánosan gázzal történik és így collectiv.

A világítás ma már a legkisebb városokban collectiv villanyvilágítás.

A takarítás még mindenütt individuálisan megy végbe, mert a magánlakásoknak elvállalt takarítása még szórványos jellegű.

A mosásnak a városi bérházban közös helyisége van egy háznak minden lakójára nézve, tehát már collectiv helye van, még akkor is, ha individuálisan látja el ki-ki a magáét.

A család az individuális háztartásnak ma a legnagyobb fényűzése, már a 3 szobás lakásban is sok helyen hiányzik, a kis lakásban annál kevésbé van meg.

A fürdés a 3 szobás lakásnak individuális fényűzése, a melyet a kis lakás lakója csak collectiv helyen engedhet meg magának. Magyarország a fürdés terén egyike a leghátramaradottabb országoknak.

Az alvásra a 3 szobás lakásban külön szoba szolgál, míg az 1 szoba-konyhás lakásban, avagy a zsufolt lakásokban, ugyanabban a helyiségben történik, a hol a háztartás többi functióinak ellátása.

Az esti együttlét és a társalgás számára a 3 szobás lakásban külön szoba van, de a mindennapi élet vendégfogadása és a társasági élet innen is kiszorul és ma már nem túlzás az a megállapítás, hogy pl. Budapesten az esti társas élet a clubbokban és kávéházakban zajlik le, a melyek kellemesebbek és alkalmasabbak erre a célra a családi otthonnál és így az emberek érintkezése ezen a téren immár teljesen collectiv intézményeket igényel. Még jobban így van ez a kis lakások lakóinál, a kik primitiv társaséletüket a kis korcsmákban és kis kávéházakban élik le.

A gyermekek élete a 3 szobás lakásban ma még drága felügyelet mellett telik el (gyermekkertésznők, bonneok), míg a kis lakások gyermekeit, a kevés számú napközi otthon veszi gondjaiba. Tehát a gyermekek napközi gondozása a szegényebb embernél már teljesen collectiv ügy lett.

Ezekből az összehasonlitásokból láthatjuk, hogy a collectiválódás társadalmi rétegenként nem minden functióban egyformán megy végbe. Némelyikben megindult, másban már befejezésre jutott. *A családi háztartás collectiválódása és felbomlása tehát nem olyan egyszerű folyamat, mint általában hiszik.*

A falusi gazdálkoeást lehet legtovább individualis keretekben folytatni. Ott a főzés, fűtés, világítás, takarítás, mosás, mind az individualis háztartás keretében marad. Egyedül a gyermekek nappali elhelyezése a kérdés, a mely collectiv megoldást igényel.

Az élet drágasága elől a kisebb polgári családok 100 ezrei menekülnek a fővárosból annak környékére és villákban, családi házakban helyezkednek el.

Ezekben a villákban minden az individualis gazdálkodás keretében megy végbe, mindössze annyi eltéréssel a falusi háztól, hogy nem termelők, hanem fogyasztók laknak benne. Egyedüli collectiv intézményük a villamos világítás. Már sem a főzést, sem a mosást, sem a fürdést collective nem láthatják el. A cselédhiánnyal jelentkező háztartási munkanehezőségek és az élelmiczikbeszerzés nehézségeivel immár egy évtizedre valószínűleg állandósuló háztartási nehézségek, az ilyen villalakókat fogják legjobban sújtani, különösen akkor, ha az egyre fokozódó közlekedési miseriákat is hozzávesszük.

Buday Dezső.

A Balkán-államok jegybankügye.

ROMÁNIA.

1. A Banque Nationale de Roumanie története.

1864-től lehet számitanunk azt az időt, a mikortól kezdve Románia hiteléletének történetéről beszélhetünk. Míg az ország Törökország tartománya volt, nem fejlődhetett eléggé; de a mult század ötvenes éveinek végén és a hatvanas évek elején mind érezhetőbbé vált egy nagyobb bank, de főleg jegybank hiánya. A földművelés, ipar és kereskedelem fejlődéséhez pénz kellett. Sok kisebb-nagyobb bank alakult, majd mindegyik valami privilegiumot kért, de tulajdonképpen csak a „Banque Ottomane“-tól létesített consortium kapott először jogot 1864-ben bankjegyek kibocsátására. A privilegium 30 évre szólott; jegyeit az állampénztárak fizetés fejében kötelesek voltak elfogadni, a jegyek Bukarestben arannyal voltak beváltandók; a kormány nem gyakorolhatott felette semmiféle ellenőrzést, nem részesedett a nyereségben, hanem egyszersmindenkorra két millió frankot kapott. A „Banque Nationale de Roumanie“ 1866-ban akarta megkezdeni működését, de Cuza lemondott és a provisorikus kormány felfüggesztette a bank szabadalmát, mielőtt az még működését megkezdhetne volna. Az 1869. június 6-iki törvény a részvényeseknek 750.000 frank kártérítést szavazott meg. Az ezután felmerült tervek sorra dugába dőltek az érdekelt bankárok ellenzésén, a kiknek inyükre volt a jegybank, egy annyira hatalmas versenytárs nélküli állapot. Így bukott meg Jon Bratianu, Leithner, a román capitalisták consortiumának, Mavroghenynek és Hertz Adolfnak a terve. De a függetlenségi háború után az 1880. április 11-iki törvény megalapította a »Banque Nationale de Roumanie“-t és egyelőre 1900-ig adta meg a jegykibocsátási monopoliiumot.

A román jegybank alaptőkéjének nagyságát 30 millió leiben állapítja meg a banktörvény. De minthogy egyrészt meg akarták óvni a bankot idegen — külföldi — befolyástól, másrészt nem bíztak abban, hogy ekkora összeget jegyezni fognak: egyelőre megelégedtek 24.000

darab, egyenként 500 leiről szóló részvény kibocsátásával, de ennek is egy részét, a harmadát az állam vette át. A bank alaptőkéje még sem emelkedett, maradt 12 millió, noha a balkáni jegybankok mindegyikének nagyobb az alaptőkéje.¹⁾

A részvények részben névre szólóak (1906:8.103), részben bemutatóra (1906:15.897). A névre szóló részvények a részvénykönyvben történő átírással eladhatók.

Áruk rohamosan emelkedett. Az 1888-ban még 500 frankért sem eladható részvényekért az állam 1901-ben 1.850 frankot kapott; a bukaresti tőzsdén 1905. decemberében átlagban 3.110 frankon jegyezték, 1911-ben pedig 5.925 frankon állott! Pedig ilyen horribilis árfolyam mellett csak 3°/_o volt a jövedelmezősége, holott ugyanakkor a 4°/_o-os államadóssági kötvények 92 — cursuson állottak. Minéi²⁾ számítása szerint a bank részvényei legfeljebb 3.300 frankot érnek a jövedelmezőségük szerint és 4.400—4.700 frankot, ha a részvénytársaság 1930-ban megszűnnék. Az egy éven belüli árfolyamingadozás a taláalomra kiválasztott 1905-ben például elérte a 700 frankot. Januárban 2.460, decemberben 3.160 frank volt a Banca Nationala a Romániai részvényeinek az árfolyama. A román jegybankügy egy kiváló szakértője, A. Popovici ezt a nagy árfolyamingadozást, valamint a legkevésbé sem reális magas cursus okát a speculatio túlhajtásában látja.

Az 1899. és 1900. évi rossz terméseredmények folytán az állam jelentékeny deficitel zárta a budgetet. Egy idegen konzorcium, felhasználva az állam szorult helyzetét, tíz milliót ajánlott a birtokában levő részvényekért. De ezt az ajánlatot nem fogadták el, mert maga a jegybank is kötelezte magát, hogy a 8.000 darab 500 frank névértékű részvényért darabonként 1.850 frankot ad; így ajánlata 4,800.000 leivel multa fölül az idegen konzorcium ajánlatát. Az 1900. december 16-iki conventió értelmében a bank azonnal kifizetett 16 milliót, a hátralékos összeget, 4,920.466 frankot 1901. április 1-én. Viszonzásul az állam meghosszabbította a bank privilégiumát 1920-ig, de a még 1880-ban kikötött nyereségrészesedést nem emelte. Az államnak újabb kölcsönre volt szüksége; kapott is a banktól a nyereségrészesedésből visszafizetendő 15 millió leit. Egyúttal szabadalmát 1930. december 31-ig meghosszabbították.

---

1) A román jegybank alaptőkéje	12 millió lei	==	12 millió frank
A bolgár	„ „ 20 „ leva	==	20 „ „
A török	„ „ 10 „ font	==	250 „ „
A görög	„ „ 20 „ drachma	==	20 „ „
A szerb	„ „ 20 „ dinár	==	20 „ „

²⁾ Minéi: La Banque Nationale de Roumanie; 89. l.

Az 1912. év a gazdasági krízisek éve.¹⁾ Különösen Románia érezte erősen romboló hatásait. Az előző évek kitünő termése következtében Románia exportja 1910-ben $206\frac{3}{4}$ millióval multa felül a behoza-
talt. Bankjai száma 1911-ben 183 volt $160\frac{3}{4}$ millió befizetett alap-
tőkével és $58\frac{1}{4}$ millió tartalékkal. E bankok legnagyobb része német
tőkéseké. akik visszleszámitolási hitelt is rendszeren külföldön keresnek.
De az európai jegybankok kamatlábemelése miatt ők is kénytelenek
voltak igénybe venni a román jegybankot, mely a benyújtások leg-
nagyobb részét leszámította, a nélkül, hogy a kamatlábat változtatnia
kellett volna. Az 1912. évben azonban a balkáni háború Románia gaz-
daságát alapjaiban rázkódta meg. Noha a háború kezdetekor Románia
nem vett abban activ részt, a további és újabb complicatiók lehetősége,
melyben az ország is érdekelve lett volna, csak súlyosbították a balkáni
háború okozta nagy krízist. A kereskedők, a kik az előző év normális
termésviszonyai miatt az egész Balkán lakosságának vásárlóképességé-
ben bizakodtak és nagyobb mennyiségű árút szereztek be, nem találtak
vásárlókra; a gyárosok és földművesek nem tudták termékeiket eladni.
A háború kitörésétől kezdve a legnagyobb üzlettelenség uralkodott.
A nagybankok megvonták a kisebbektől a hitelt, ezek saját üzletfeleik-
től, úgy hogy a pénzszükség veszedelmes mérvet öltött. Tetézte a bajok-
kat a Dardanellák elzárása. Ez idő alatt — amely ugyan elég rövid
volt — a romániai buza nem hagyhatta el az országot, hacsak nem
használta a dunai utat. De ez az út igen drága volt, mert a főleg
Angliába irányuló export kénytelen volt a viziutat vasuttal combinálni,
ugy hogy a concurrentiával csak alig-alig küzdhetett meg. A Dardanel-
lák szabaddá tétele után azonban azok az idegen hajók, melyek azelőtt
Constanta, Braila, Galati kikötőiben rakodtak meg gabonával, nem mer-
ték a Dardanellákat egy újabb elzárástól való félelemben átlépni, a mely
előre nem látható időig veszteglésre kényszerítette volna őket. Kény-
telenek voltak más kikötőket, más exportállamokat felkeresni. De a
romániai hajósvállalatok is rendkívül sokat szenvedtek. A hajózás
beszüntetése előtt érkezett ugyan néhány hajó a kikötőkbe, hogy
gabonát rakjon be, de az utak olyan rossz állapotban voltak a
folytonos esőzések miatt hogy csakis azok a kereskedők adhatták el
gabonakészletüket, akiknek a kikötőben megfelelő mennyiségük tá-
rolva volt. A fagy újra lehetővé tette a szállítást, de ekkor meg
csakis Constantában adhattak el buzát. Az ősz és tél folyamán történt
eladásokból igen kevés devisa jött az országba, ezzel szemben jelenté-
keny kereslet mutatkozott külföldi aranyváltók után. Ilyen zavaros vi-

¹⁾ E részt a román nemzeti bank »Compte Rendu«-i alapján ismertetem.

szonyok között volt kénytelen rendet teremteni a román nemzeti bank. Első és legfontosabb intézkedése a *hitelezések kiterjesztése* volt. Hogy a piacz pénzszükségletének nagyságát reális alapon megállapíthassa, a számottevőbb bukaresti bankok vezetőit conferentiára hívta egybe. A több napig tartó tanácskozás eredménye az volt, hogy megállapították, kik és mily sorrendben szorulnak hitelre. Első sorban is a kereskedőket kellett megmenteni. Nem tudtak áruiknak piaczot találni, bevételük nem volt s így a fizetéseképtelenséggel és csődbejutással küzdöttek. Utánuk következtek az iparosok, akik nélkülöztek az üzemhez szükséges tőkét; azután a földmivelők és végül a szőlősgazdák. Mindannyian életképes, különben solvabilis vállalatok tulajdonosai. A nemzeti bank képviselője kijelentette a conferentia résztvevői előtt, hogy a szükséges összegeket a rendelkezésükre bocsátja; a bankárok azonnal megállapították a kívánt hitel nagyságát. Látva a bukaresti conferentia eredményét, a bank megbizta Braila, Craiova, Galati és Jassiban székelő fiókjai, valamint constantai ügynöksége igazgatóit, hogy a körzetükben levő nagyobb bankok vezetőit tanácskozásra hívják össze és minutiósus gonddal állapítsák meg a határokat, ameddig a különböző városok bankjainak a hitelét kiterjesszék. De rövid idő múlva nyilvánvalóvá lett, hogy a bank actiója nem járt a kellő sikerrel és a situatio nem változott semmit. A bank november elején új conferentiára hívta össze a nagybankok vezetőit, elibük tárta a hirtelen hitelmegszorítások okozta bajokat és felkérte őket, hogy ehhez, az ország hitelére oly végzetes eszközhöz ne nyuljanak. A bankok megbizottjai erre nézve formális kötelezettséget vállaltak, a jegybank pedig, hogy lehetővé tegye a bankoknak a legmesszebbmenő hitelnyújtásokat, kijelentette, hogy egyelőre harmincz millió leit bocsát rendelkezésükre, de kész minden összeget folyósítani, ha a szükség úgy kívánja. A bank kijelentése megnyugtatta a román pénzpiaczot és a viszonyok némi javulást mutattak. De a banknak gondoskodnia kellett arról, hogy egyrészt ez ígéretének tényleg meg is feleljen, másrészt, hogy törvényes kötelezettségeinek, első sorban a fedezetet illetőleg eleget tegyen. A jegyforgalom napról-napra emelkedett. A banktörvény 12. art. és az alapszabályok 35. §-a 40⁰/_o ércfedezetet ír elő, de megengedi, hogy kivételes esetekben a ministertanács hozzájárulásával az arány 33⁰/_o-ra leszállíttassék. A bank főtanácsa élt ez engedménnyel és a pénzügyminister előterjesztésére a kormány beleegyezett a fedezeti arány csökkentésébe. Az engedélyt 1913. július 1-ig adták meg.

A crisis előfutárja nagymérvű leszámítolási hitel igénybevétele volt nemcsak a román, hanem a külföldi tőkések alapította bankok részéről is, úgy, hogy a leszámított váltók összege a következő volt :

Hónap	millió leiben		
	1911	1912	+
julius végén	57	115	58
augusztus végén	65	136	71
szeptember „	89	150	61
október „	102	170	68

Hogy aranykészletét szaporítsa, a tárczájában levő devisák legnagyobb részét bemutatta. Ujabb fedezet lévén, a kamatlábemeléshöz nem nyult azonnal. De a benyújtások óriási mértékben nőttek: heti öt-hat millióval; lehetetlen volt a rátát továbbra is 5⁰/₀-on tartani és október 19-én 6⁰/₀-ra emelték. Ez egy kissé megakasztotta a leszámítolási üzletet, úgy, hogy december 31-én az október végén még 170 milliót kitevő váltókészlet 143 millióra csökkent. De bármennyire is igyekezett a bank korlátlan hitelnnyújtással, a kamatlábemelés késleltetésével a piacnak segélyére sietni, az arany pénzt, a nemzetközi fizetési eszközt nem tudta előteremteni. Sok kereskedő küzdött nehézségekkel, hogy a szükséges aranyat előteremtse.

A Banque Nationale de Roumanie nemcsak nagy mértékben hitelezett, hanem a krízis enyhítését célzó intézkedések sorában a devizák nagyobb mértékű eladása is szerepelt. A krízis kezdetekor a Párisra szóló frank-váltó hivatalos jegyzése átlagban 100·60 volt; de ez a kurzus csak névleges: ilyen árfolyamon nem lehetett devizát venni. A kikötőkben, különösen Brailában, néhány üzletet kötöttek a tőzsdén kívül 102·50-es alapon. Minthogy a külföldi tartozásokat ki keilett egyenliteni, a kereskedők még ezen az árfolyamon is vettek devizákat. De a kereslet mindig felülmulta a kínálatot. Az ország kereskedelmi és fizetési mérlege passiv volt, a rendezendő tartozás a bank számításai szerint hatszáz millióra rugott. Mint említettem, a gabonaexportból nem igen jött be deviza, csakis a bank segíthetett a bajon saját külföldi — aranyváltó-készletének árúbabocsátásával. 1912-ben 210 millió leit tett az összérték; ebből 65 millió az érczkészletbe számított, a fennmaradt 145 milliónak kellett fedeznie a bank és a piac szükségletét. 14 millióért aranyat hozott be a bank, 40—50 milliót pedig a hadügyminiszter esetleges rendkívüli szükségletének fedezésére elkülönített. Minthogy így a mobilizálható készlet igen szűk korlátok közé volt szorítva, a bank a devizák iránti kereslet kielégítését redukálta. Mégis mintegy 79 millió értékűt adott el, annyit, mint eddig még soha; ugyanez idő alatt 17 millió aranyat is folyósított. Összesen mintegy 96 milliót bocsátott a

külfölddel összeköttetésben álló czégek rendelkezésére; ez összeg egy részét a krízis kitörésekor, szeptembertől az év végéig vették igénybe. De minthogy a bank csak aránylag kis mértékben elégithette ki a szükségletet, az árfolyamok nem szüntek meg túlságosan magasak lenni. A devizák árúba bocsátásakor a bank ugyan kijelentette, hogy nem akar nyereszkeskedni, sőt az árfolyamot 101.—-ben állapította meg a 102·50-es börzei árral szemben. Szándéka volt még az 1⁰/₀-os agiót is csökkenteni, de a nagy kereslet és a minimális kínálat megakadályozták e szándéka keresztülvételében, sőt november közepéig 101—101·25 árfolyamon adott el frankváltót. A november 15-én megtartott conferentián a bankárok nagy árfolyamveszteségekről panaszkodtak. Ugyanis külföldi üzletfeleik váltóincassoval bízták meg őket; az elfogadó a hivatalos cursus szerint átszámított összeget fizette, holott a bankok a fedezetül küldött váltókat a tőzsdén kívüli magas árfolyamon voltak kénytelenek megvenni. Így 1—1¹/₂⁰/₀-os veszteséget szenvedtek. Hogy a helyzeten javítsanak, éppen úgy, mint a bolgárok, a román nagybankok is entente-ot kötöttek. A tagok kötelezték magukat, hogy a közösen megálapítandó árfolyamnál drágábban nem vesznek devizákat. De mint a többi, úgy ez az intézkedés sem vezetett sikerre és az árfolyamok, ha hivatalosan nem is, de tényleg igen magasak maradtak. A november 15-iki reunión a nagybankok vezetői egyetértően azt állították, hogy őket az előbb leírt okból kifolyólag ért veszteségtől csak úgy lehet megvédeni, ha a hivatalos árfolyam ugyanakkora, mint a tőzsdén kívüli. Ezt csak úgy lehetett elérni, hogy a bank emeli az árfolyamot. Miután a vezetőség belátta, hogy nem lehet a kereskedelem egyik ágát a másik rész kárára előnyben részesíteni, elhatározta az árfolyamemelést. Annál is inkább, mert a nagymértékű devizakeresletnek úgy sem tudott teljesen megfelelni. Nehogy hirtelen szökjék a cursus, a következő szabály szerint jártak el: november 16-án a párisi váltó hivatalos jegyzése 101·30 volt. Napról-napra emelték egy ⁰/₀₀-lel, úgy, hogy november 30-ra elérte a 102.— árfolyamot. Deczember 19-ig 102·80, deczember végeig 102·85-re emelkedett. Azonban a hivatalos jegyzéssel lépést tartott a tőzsdén kívüli árfolyam is: deczember 20-án 103·50 volt. A bank beszüntette a további drágítást és a cursus 102·85—102·65-ön megállapodott. Ujabb példa ez arra, hogy a kereslet és a kínálat közötti viszony okozta árfluctuatiót mesterségesen nem, vagy csak túlságosan nagy áldozatok árán lehet befolyásolni.

A crisis igen súlyos volt, az áldozatok egész légióját szedte. Midőn a nemzeti bank az okokat kereste, úgy találta, hogy azok bizonyos üzletágak egészségtelenül gyors fejlődésében rejlenek. Alábbiakban a Banque Nationale de Roumaine-től összeállított, az ország gazdasági fejlődését mutató néhány adatot közlök:

Külkereskedelem.

Év	Behozatal	Kivitel	Összforgalom	Különbség
	e z e r l e i b e n			
1901	292.435·8	353.830·9	646.266·7	+ 61.395·1
1902	283.344·5	374.819·2	658.163·7	+ 91.474·7
1903	269.923·7	355.630·3	625.554·0	+ 85·706·6
1904	311.371·6	231.872·3	573.243·9	— 49.499·3
1905	337.538·0	457.101·4	794.639·4	+ 119.563·4
1906	422.114·1	491.360·2	913.474·3	+ 69.219·1
1907	430.509·1	554.018·6	984.527·7	+ 123 509·5
1908	414.058·5	379.430·9	793.489·4	— 34.627·6
1909	368.300·0	465.056·6	833.356·6	+ 96.756·6
1910	409.715·6	616.504·9	1,026.220·5	+ 206.789·3

Állami bevételek és kiadások.

Év	Bevételek	Kiadások	Felesleg
	e z e r l e i b e n		
1901—1902	239.313·4	218.096·2	21.267·2
1902—1903	250.013·8	217·684·0	32.929·8
1903—1904	258.308·9	229.640·2	28.668·7
1904—1905	258.571·2	252.095·5	6.475·7
1905—1906	308.046·8	262.600·4	45.446·4
1906—1907	318.173·7	265.253·3	52·920·4
1907—1908	331.517·1	269.180·2	62.336·9
1908—1909	468.959·8	417·422·1	51.537·7
1909—1910	522.842·7	481.921·9	40.920·8
1910—1911	506.656·5	448.007·0	58.649·5
1911—1912	575.056·5	464.665·0	110.391·5

A bankok helyzete.

Év	A bankok száma	Jegyzett	Befizetett	Tartalék	Letétek	Hitelezők folyószámlái	A nagybankok folyószámlái követelése
		alaptőke					
e z e r l e i b e n							
1901	30	73.538·2	50.312·9	21.683·2	5.218·3	606·4	25.892·2
1902	37	74.784·4	53 471·1	23.527·4	8 865·5	2,631·6	17.377·7
1903	37	¹⁾ 54.963·7	²⁾ 51 515·6	22.576·8	8.962·2	1.549·0	26.661·8
1904	41	58.258·6	54.536·3	24.371·8	17.011·9	3.413·4	37.244·7
1905	51	63.765·8	57.928·5	24.933·5	53.814·8	2.347·1	51.536·6
1906	52	70.208·3	67.598·2	32.633·1	68.208·8	4.570·1	106.790·0
1907	66	85.255·0	81.434·1	37.238·1	64.145·1	3.499·1	155.113·6
1908	73	99.103·6	89.364·6	41.952·7	57,195·7	6.271·2	178.568·5
1909	84	107.764·2	100 744·7	47.170·6	78.522·5	11.309·9	193,849·4
1910	117	130.328·4	118.506·0	52.854·1	129.140·6	14.127·3	175.603·9
1911	183	175.964·2	160.757·1	58.324·9	152.091·7	46.923·2	196.613·8

Váltóforgalom.

Év	Egyenleg január 1-én	Vétel	Eladás	Importált arany
	e z e r l e i b e n			
1901	21.300	134.900	117.000	1.000
1902	38.200	146.380	119.180	—
1903	65.400	132.040	111.140	—
1904	86.300	32.570	56.170	—
1905	62.700	105.800	75.700	500
1906	92.300	52.800	55.700	—
1907	89.400	56.870	46.400	—
1908	99 870	17 810	48.920	—
1909	68.760	68.670	38.900	9.009
1910	89.530	96.820	39.530	23.120
1911	123.700	147.600	55.860	40.440
1912	175.000	35.000	79.170	13.000
1913	117.830	—	—	—
		1,027.260	843.670	87.060

¹⁾ Ez a nagy csökkenés a régi Bank of Roumania Ltd. 25 millió n. é. alaptőkéjének 7·5 millióra történt leszállítása által állott elő.

²⁾ A Banque d'Escompte 5 milliós tényleg bef. alaptőkéjét 3·5 millióra bélyegezték le.

Legszembetűnőbb a bankok nagy és hirtelen fejlődése. Tíz év alatt számuk meghatszorozódott, a befizetett alaptőke és tartaléktőke 72 millióról 220 millióra emelkedett. Ez a fejlődés nem felelt meg az ország szükségletének; nemcsak ott alapítottak újabb pénzüzeteket, ahol azokra szükség volt, hanem ott is, a hol a már működésben levők is alig tudtak boldogulni. Így a concurrentia folytán a váltócensurát enyhébben alkalmazták és módot nyújtottak a speculatioara. Ha a hitelezést a szükséglethez mérik, a crisis nem öttött volna oly nagy mértéket.

A nemzeti bank a pénzüzetek alapítását és üzleteit illetőleg a crisis tanulságaként a következő conclusiora jut:

1. A jövőben bankot csak úgy alapítsanak, ha komoly ankétek azt szükségesnek találják,

2. a bankok csak komoly és szolid üzletekhez adják tőkéiket és ne csakis a mentől magasabb jövedelemre legyenek tekintettel,

3. a kamatozásra elhelyezett betéteket nagy körültekintéssel kell elfogadni.

A betétek után fizetett kamatlábat le kell szállítani; így a tőkések figyelmüket más gyümölcsöztetési módok felé fordítják és tőkéiket közvetlenül az ipar és kereskedelem rendelkezésére bocsátanak.

Ennyit az ország közgazdasági állapotáról 1912-ben. A bank helyzetét a következőkben tárgyalom.

1912-ben a leszámítolási üzlet különös fejlődést mutat, az előző évhez képest kereken 295 millióval többet számított le a bank. A váltókból ezer leinél alacsonyabb értékű volt 344.000, 155.30 millió lei értékben; ezer leinél nagyobb névértékű volt 110.000, 555¹/₂ millió értékben. A kamatláb október 19-ig 5%, azontul 6% volt; a nyereség 6³/₄ millió leit tett.

A külföldi váltók forgalma messze mögötte maradt az 1911-ikinek. 1912-ben összesen csak 35 millió árát vehetett a bank, ebből 28¹/₂ milliót július végéig, 6¹/₂ milliót később. Pénztári forgalma kereken négy milliárd volt, ebből 2.18 bevétel, 1.81 kiadás, készlet 31.7 millió.

A bankjegyforgalom 1911-ben 382.33 millió volt, 1912-ben 463.25. Az érczfedezet 44.86 és 50.85% között ingadozott. Ha nem számítjuk az állam 13¹/₄ millió lei adósságát a bankjegyforgalomba, az arány 46.13—52.45%.

A bank 1912. évi tiszta nyeresége 7,556.506 lei volt, ebből

6 ⁰ / ₀ első osztalék	720.000—
20 ⁰ / ₀ tartalékba	1,367.101.34
a maradékból 20 ⁰ / ₀ a p. ü. miniseré . .	1,093.681.07
7 ⁰ / ₀ az igazgatóságé és felügyelőbizottságé	382.788.37

1 ⁰ / ₀ a nyugdíjalapé	54.684.05
72 ⁰ / ₀ a részvényesek II. osztaléka	3,936.000.—
új számlára átvittek	1.251.88

Az 1912. évi krízis az év vége felé mindinkább nőtt és valóban nyugtalanító arányokat öltött.

A külpolitikai viszonyok, Románia különös politikai helyzete, a gazdasági életre súlyos kihatással voltak. A termelők nem tudták termékeiket exportálni, nem volt újabb bevételük, üzemük fenntartása végett kénytelenek voltak a bankhoz fordulni kölcsönért. Mindenki várva-várta a tavaszt, mert azt remélték, hogy a zavarok addigra megszűnnek és az export megindul. Ez az eset lett volna a legkedvezőbb, mert így Románia látta volna el az egész Balkánt élelemmel és iparczikkével. De ekkor közbejött a balkán-blokk tagjainak az összeveszése és Románia beavatkozása, a mely véget vetett minden reménységnek. Nemcsak hogy nem állottak be normális viszonyok, hanem még az ország maga is fegyverbe állott. Természetes, hogy a kereskedők hiteligénye még növekedett, a minek a bankok csak nehezen tudtak megfelelni és csak a Nemzeti Bank hathatós támogatásával tudták üzletüket tovább folytatni. A banknak ez a nagy igénybevétele magyarázza, hogy míg az európai jegybankok legnagyobb része leszállította a kamatlábat, a román Nemzeti Bank kénytelen volt még a régi magasságán megtartani.

A balkáni háborúban Románia szerepe nem volt a legszimpatikusabb; ezt elismeri a Banque Nationale de Roumanie is, a melynek évi jelentésében ez áll: „Le courant qui nous était hostile au début du conflit balkanique, lorsque l'opinion européenne n'était pas encore fixée sur le bien-fondé de nos revendications, se transforma en un mouvement d'approbation unanime“.

Az ujonan szerzett területek annexiója után a bank néhány főtisztviselőjét tanulmányútra küldötte, hogy a felállítandó fiókok helyét kijelöljék. Ezek jelentése alapján a bank elhatározta, hogy két fiókot nyit, az egyiket Dobricsban, a másikat Szilisztriában.

Természetes, hogy a bank leszámítolási forgalma messze felülmulta az előző évek forgalmát, sőt november 25-én akkora volt, mint soha annakelőtte: 129³/₄ millió lei. Az egész forgalom 136 millióval múlja felül az előző év leszámítolási forgalmát. Az ezer franknál alacsonyabb névértékű váltók száma 291.000 volt, kereken 126¹/₂ millió frank értékben, vagyis egy-egy váltó átlagos névértéke 440 frank volt. Az ezer leinél magasasabb értékű váltók száma 137.764 volt, összesen 720 millió frank értékben. A kamatláb az egész éven keresztül 6⁰/₀ volt; az elért nyereség 9³/₄ millió frank volt.

Minthogy a külfölddel való forgalom, de különösen az export nagy mértékben csökkent, a bank mindössze $26\frac{3}{4}$ millió frank ára devizát vehetett meg, mintegy nyolcz millióval kevesebbet, mint az előző évben. A devizákon elért nyeresége 1913-ban kereken két millió frank volt.

A lombard-forgalom elérte a negyedmilliárdot, ebből 200 millió újabb kölcsön volt. Az év végéig $173\frac{1}{2}$ millió frankot váltottak vissza, úgy, hogy az állag az év végén mindössze 77 millió volt. Ez üzletágon a bank $2\frac{1}{2}$ millió leit nyert; a kamatláb ebben az üzletágban is 6% volt.

Érdekes tünetet mutat a bankjegy-forgalom; az előző évvel szemben 40 millióval kevesebb bankjegy volt forgalomban az év végén; Ez is csak azt bizonyítja, hogy a közgazdaságnak a krízis elején van csak nagy szüksége pénzre, míg az első run-ön túl van, azután a nyugalom helyreálltával bekövetkezik a stagnatio, a mi maga után vonja a bankjegy kibocsátás megszorítását. A fedezeti arány minimumát júliusban érte el: $45\cdot59\%$ volt, míg a maximum $52\cdot80$ volt februárban. Ha ebből levonjuk azt az összeget, a melyet az államnak kölcsönzött a bank és a mely az 1901. május 11-iki conventio értelmében nem fedezendő, úgy a fedezeti arány $46\cdot94$ és $56\cdot64\%$ között variált az év folyamán.

A bank brutto nyeresége 14,921.846·30 lei, tiszta nyeresége $9\frac{3}{4}$ millió. Ebből az államé 2·15 millió, a részvényeseké pedig 5·14 millió lei, vagyis részvényenkint 215 lei.

A külföldi váltók árfolyamának ingadozása, illetve a devisák átlagos árfolyama az 1913. évben meghaladta az utolsó tíz évét. A bank hivatalos jegyzése szerint, a mely mindig alatta van a ténylegesnek, a Párisra szóló deviza középárfolyama 101.742, a berlini váltóé 125.533 (ilyen magas 1892 óta nem volt), a pound-váltóé pedig 25·72.

Az 1914. év elég kedvező jelek közt indult meg. Majdnem két évig tartó szakadatlan háború után elég jó termés ígérkezett. A gazdasági élet, pótolni akarván, a mit a két év alatt vesztett, fokozottabb erővel indult meg, annál is inkább, mert a bukaresti békével a Balkán békéjét és ezzel az európai békét is megerősítettnek, biztosítottnak vélték. A bankok régi klienseiket keresték fel betétekért és a külföldi bankok szinte ráerőszakolták még a magánosokra is a pénzt. A Nemzeti Bank azonban helyes érzéssel rámutatott arra, hogy nem tartja egészségesnek az erős, hirtelen fellendülést, annál is kevésbé, mert a gazdasági élet még nem heverte ki a két évi háború csapásait. De mindez nem használt és a bank csak annyit tehetett meg a maga részéről, hogy a kamatlábat májusig 6% -on tartotta, azután egy hónapra leszállította $5\frac{1}{2}\%$ -ra. Az év második felében azután bekövetkezett a trónörökös-pár

meggyilkolása, amely minden számítást megzavart és Európát a háborúba sodorta. A háború nemcsak az abban active résztvevő nemzeteket sujtotta, de kétszeresen sujtotta az eleinte semleges nézőként szereplő Romániát is. Egyrészt elzárta előle egyik export-útját (igaz ugyan, hogy termése nem sikerült eléggé), másrészt, határain folyván a háború, a fegyveres készenlétre kényszerült: „Neuf États parmi les vingt qui forment l'Europe, dont cinque sont les plus grands, se trouvent impliqués dans une guerre terrible, une guerre non seulement de suprématie, mais d'extermination.“

„Des millions d'hommes se trouvent face a face, armés de tous les moyens de destruction que la science moderne a pu inventer, et décidés à une lutte à mort.“

„Le trouble profond dans les relations économiques et l'incertitude qui sont inséparables de toute guerre, et surtout d'une guerre comme celle ci, ont atteint non seulement les États en guerre, mais même les États neutres, comme la Roumanie.“

„Et ces derniers se sont vus obligés de se préparer pour l'imprévu du lendemain, de s'armer, de rester l'arme au pied, prêts a toute éventualité.“

A háborúval megszűnő minden kereskedelem és a gazdasági élet ugyanazokat a bajokat és crisiseket kénytelen elszenvedni, a miket a balkán-háború két éve alatt elszenvedni volt kénytelen. De míg az előző években az ország annyira, a mennyire pihent volt, ma Románia már ki ven merülve és a kereskedők legnagyobb része, nem számítva azokat, a kik a hadviselő államoknak szállítanak, üzletek nélkül van. Ezek az állapotok rendkívüli intézkedéseket tettek szükségessé Romániában éppen úgy, mint mindenütt másutt. Ezek közül a legfontosabb az öt leiről szóló jegyek kibocsátása, a fedezeti arány leszállítása és az államnak adott 100 és 200 millió leis kölcsön.

A román banktörvény 13. articulusának 2. és 3. bekezdése kimondja, hogy csak 20, 100, 500 és 1.000 leis bankjegyek bocsáthatók ki, a húsz leiről szóló a legkisebb. De alig hogy az európai háború kitörő, Romániában is ugyanazt a jelenséget észlelték, mint minálunk, hogy t. i. a fémpénz eltűnt a forgalomból és a jegybank legkisebb névértékű jegye nem elég alacsony értékű. Romániában a 20 leis bankjegy váltásáért 2 leit kértek, ami 10% primenek felel meg. A jegybank főtanácsa július 31-én ülést tartott, amelyen elhatározták az öt leiről szóló jegyek kibocsátását. A kormány természetesen beleegyezett és felhatalmazta a bankot, hogy a fedezeti törvény betartásával öt millió darabot, huszonöt millió lei értékben bocsáthasson ki. A bank élt a jogával és 1914 végén 12¹/₂ millió lei értékű öt leiről szóló bankjegy

volt forgalomban, amelyeket a bank azonnal bevon, ha azok az okok, amelyek a kibocsátást szükségessé tették, megszűnnek.

A másik rendkívüli intézkedés a fedezeti arány leszállítása volt. A banktörvény megállapítja, hogy a kibocsátott jegyek 40⁰/₀ erejéig fedezendők érczcel és a törvényben meghatározott egyéb módokon. De megengedi, hogy kivételes esetekben a ministertanács jóváhagyásával ez az arány 33⁰/₀-ra leszállítható. A balkáni háború alatt a bank élt is ez engedéllyel. Az 1914. év második felében bekövetkezett rendkívüli állapotok a közönség körében nagy nyugtalanságot okoztak, a betéteket elvonták a bankoktól (Romániában nem volt moratórium) és mindenki igyekezett előre nem látott eshetőségekre pénzt készletben tartani. Így a bank volt kénytelen az országban működő bankoknak segítséget nyújtani. Bankjegyforgalma addig el nem ért határok közt mozgott; 1914. szeptember 27-én a bankjegyforgalom 586 millió volt, míg 1913-ban ugyanekkor csak 493 és 1912-ben csak 465 millió lei volt. A kormány bele is egyezett a leszállításba és a bankjegyek fedezeti aránya októberben csak 36·21⁰/₀ volt.

A bank leszámítolási forgalma messze túlhaladta az előző évek forgalmát. 1914-ben összesen 1072 millió értékű váltót számított le a bank. Ezek közül 151 millió értékű volt 1000 lein alul, a többi 1000 leinél magasabb értékű váltóból származott. A kamatláb az év elejétől május 1-ig 6⁰/₀ volt, május 1-től július 18-ig 5¹/₂⁰/₀, július 25-ig 6⁰/₀, augusztus 25-ig 7⁰/₀ és az év végéig 6⁰/₀ volt. A leszámítolási üzleten elért nyeresége 12·34 millió lei.

A bank 1914. évi nyeresége bruttó 17¹/₂ millió lei, a tiszta nyeresége 10·9 millió. Az osztalék részvényenkint 220 lei, a mi a 12 milliót tevő részvénytökének kb. 93⁰/₀-os kamatozása.

De a banknak nemcsak az ország kereskedelmének, iparának és mezőgazdaságának kellett hitelt nyújtania, hanem az állam sem kimélte meg és két ízben veit tőle kölcsönt. Először 1914. szeptember 12-én kötöttek conventiót a százmilliós kölcsönre vonatkozólag. A conventio értelmében a banknak jogában áll érczkészletébe az eddigieken felül még legfeljebb 34·8 milliót kitevő külföldi követelést és váltót beszámítania. A bank az államnak 100 millió leit ad kölcsön állampapírok letéte ellenében. A milyen arányban az állam a kölcsönt visszafizeti, olyan arányban köteles a bank az érczkészletből a törvényesen felüli devisákat kivonni. Az állam a kölcsön után 4⁰/₀ kamatot fizet. A száz millióból az állam már előzetesen megkapott 55 milliót, úgy hogy még 45 milliót vehetett fel. De ez az összeg sem volt elegendő és a kormány egy második, de már összesen kétszáz millió leiről szóló kölcsön irányában kötött szerződést a bankkal. Ebbe az összegbe beszámították a már

adott 100 millió lei kölcsönt, a melyből az állam addig 99·4 milliót már felvett. A fedezetét nem állampapírokban, hanem négy százalékos kincstári jegyekben nyújtotta az állam. A már előbb letétbe helyezett állampapírokat is ezzel cserélte ki. A kölcsön lejáratá egy év, de az államnak jogában áll 1915. december 20. előtt is bármikor visszafizetni ez összeget. Hogy a bank megfelelhessen a törvényben előirt fedezeti követelményeknek, az állam a 33⁰/₀-os fedezethez szükséges összeget, összesen 66 milliót, aranyban a bank rendelkezésére bocsátotta. Azonkívül, hogy az állam a bank helyzetén könnyítsen, kötelezettséget vállalt, hogy minden aranyat, a mely birtokába jut, a banknak át fog engedni. Az állam által átadott aranyért a bank legfeljebb 7⁰/₀ váltódíjat fizet. Azonkívül a kormány kötelezte magát, hogy míg e kölcsönt vissza nem fizeti, megtiltja az országból a nemesfémek kivitelét. A banknak továbbra is jogában áll 34·8 millió külföldi váltót és követelést érczkészletébe számítani.

2. A román jegybank szervezete.

A bank élén a kormányzó áll, mellette hat igazgató, hét felügyelő és egy kormánybiztos.

A *kormányzót* a kormány nevezi ki öt évre; román állampolgárnak és bucaresti lakosnak kell lennie. Kauczióképen hivatalba lépésekor negyven bankrészvényt köteles letenni.

Az *igazgatók* közül négyet a közgyűlés választ, kettőt a kormány nevez ki. Egyiküket a kormány helyettes kormányzóvá nevezi ki. Ugyancsak Bucarestben lakó román állampolgárnak és 40—40 részvény tulajdonosának kell lenniük.

A *felügyelők* 10—10 részvény tulajdonát kötelesek igazolni; hármat három évre a kormány nevezi ki, négyet négy évre a közgyűlés választ.

Az *igazgató-tanács* (conseil d'administration) a kormányzóból és hat igazgatóból áll. Feladata: a bank minden ügyében határozni; a leszámítás feltételeit és a kamatlábat megállapítani; limitálni a kincstári jegyek és közkölcsönök vételére szolgáló összegek nagyságát; a bank tisztviselőit ő nevezi ki és állapítja meg a fizetésüket. Joga van cégvezetői meghatalmazásokat adni. Az igazgató-tanács számol be a közgyűlésnek a lefolyt üzleti évről. Határozatait szótöbbséggel hozza; a kormányzó szavazata csak a második szavazáskor számít. A kormányzónak minden határozat ellen vétő-joga van.

A *felügyelőbizottság* (conseil des censeurs) ellenőrzi a bank üzleteit, mérlegét; az igazgatóság minden bankügyletre vonatkozó határozata eléje tartozik. Csak sürgős szükség esetén van joga az igazgatóságnak

a kamatlábat megváltoztatni, de ebben az esetben is e határozata a felügyelőbizottság elé terjesztendő utólagos jóváhagyás végett.

A *főtanács* (conseil général) a két előbbi tanács egyesüléséből keletkezik. Havonta legalább egyszer ülést tart. Főfeladata a bankjegykibocsátási üzlet szabályozása.

A *váltóbiráló bizottság* (comité d'escompte) két-háromtagú sectióból áll, a mely hetenként felváltva működik. Tagjait egy évi időre a főtanács nevezi ki. Feladatuk a váltók bírálata.

A közgyűlésen részt vehet minden részvényes, ha legalább négy részvénye van. Minden négy részvény ad egy szavazatra jogot, de tiznél több szavazata senkinek sem lehet. A kormány a közgyűlésre képviselőt küld, a kinek e minőségben tíz szavazata van. Ha az első összehívásra nem jelenik meg száz, legalább az alaptőke felét képviselő részvényes, úgy a második közgyűlés a megjelentek számára való tekintet nélkül határoz.

A *kormánybiztos* ellenőrzi a bank ügyleteit, de különösen a jegykibocsátási és a leszámítolási üzletet. A bizottságok és tanácsok gyűlésein részt vehet, de csak consultativ szavazata van. Ha a hozott határozatot az alapszabályokkal, törvényekkel vagy üzleti szabályzattal esetleg az állam érdekeivel meg nem egyeztethetőnek találja, úgy a határozat végrehajtásának felfüggesztését kérheti.

3. A Banque Nationale de Roumanie üzletei.

a) *Jegykibocsátás.* A „Banque Nationale de Roumanie“-nek kizárólagos joga van bankjegyek kibocsátására. Az alapszabályok 36. §-a a darabolás arányát is előírja; a 20 és 50 leiről szóló jegyek az össz kibocsátásnak legfeljebb 25⁰/₀-át, a 100 leis jegyek 45⁰/₀-át, az 500 és 1.000 leisek 30⁰/₀-át tehetik. Nagy viták folytak a húsz frankos jegyek körül; felhozták ellenük, hogy az aranyat elnyomja, disagiót okoz. Az 1892. május 20-iki törvény le is szállította a contingenst 20⁰/₀-ra, de 1901-ben újra felemelték.

A bankjegyek fedezete arany- és az érczkészlet 30⁰/₀-a erejéig német, angol, francia és belga deviza. Az 1892-iki törvény csak angol és francia devisáról beszélt, csak 1901-ben vették fel a német és belga devisákat az érczkészletbe.

A fedezeti arány először, eredetileg a harmadfedezeti arány, 1 : 3, volt. De az 1890-iki törvényben a fedezeti arányt az Osztrák-Magyar Bank mintájára 40⁰/₀-ra emelték. Az arány fölemelése ellen a legnagyobb erővel tiltakozott a bank, de hiába, 1899-ben kitört a crisis és a mikor az a legerősebben dühöngött, Carpa szenatusban berelentette, hogy az

érczkészlet a bankjegyforgalomnak már csak 42·8%! Az 1901-ben kötött egyezményben a kormány megígérte, hogy crisisek idején beleegyeznek a fedezeti arány leszállításába, a régi 1 : 3-ra.

A bank érczkészletének és bankjegyforgalmának nagyságáról az alább következő táblázat nyújt képet:

Év	Érczkészlet	Bankjegyforg.
1881	19,099.996	34,199.070
1886	60,580.536	100,557.365
1891	59,501.513	123,820.958
1896	73,706.262	132,650.301
1901	54,915.021	129,690.225
1906	109,488.378	239,002.801
1911	189,646.898	382,360.193

b) *Leszámitolás.* A bank az első időben alapszabályainak megfelelően leszámitolt államkincstári jegyeket a befizetett alaptőke egy ötödéig; reális alappal bíró kereskedelmi váltókat. A bank megköveteli, hogy a benyújtónak nála folyószámlája legyen, a váltón három hitelképes egyén aláírása legyen, legfeljebb száz nap múlva járjon le. Mikor 1881-ben megalapították a földhitelintézeteket, a bank számitolta le ezek váltóit is 1893-ig, megszűnésükig. 1894-től a „Banque Agricole“ váltóit escomptálja, azonkívül főleg a népbankokét. Az igazgatóság 1904-ben elhatározta, hogy ezektől a bankoktól a napi discontnál 1°/o-kal kevesebbet szed, ha a kamatláb felett legfeljebb 3°/o-ot követelnek saját üzletfeleiktől.

A bank kamatlába 1890-ig meglehetősen állandó volt, mert egyrészt nem kellett megvédenie az ország arányát a discontpolitikával, másrészt az egyetlen számottevő bankja volt az országnak. A kamatláb átlaga 1881 : 4·16°/o, 1886 : 5°/o, 1891 : 5°/o, 1896 : 5°/o, 1901 : 7·35° o, 1906 : 5°/o, 1911 : 5°/o.

A román banknak joga van megkivánni, hogy minden benyújtott váltón három fizetőképes kereskedő aláírása legyen. Ez ellen számosan felszólaltak és nagyon megrótták a bankot, mert módot nyújtott ezzel arra, hogy a bank és a kölcsönvevő közé beékelődhessék egy közvetítő, a ki a harmadik aláírást nem adja ingyen. Úgy, hogy ilyen esetben állítólag¹⁾ még 15°/o-ra is felmegy a fizetendő discont. Annál nehezebb

¹⁾ Minéi : op. cit. P. 76.

ezen segíteni, mert Romániában a pénz drága és tőkeerős bank kevés van.

Év	Eszkomptált váltók		Visszautasított váltók	
	száma	értéke	száma	értéke
1881	8.218	26.811.562	2.349	5.775.909
1886	10.945	31.591.226	1.699	4.983.469
1891	34.567	65.817.386	5.697	10.170.967
1896	82.493	115.885.767	9.852	11.601.545
1901	75.978	150.509.139	4.500	7.788.650
1906	155.142	218.365.480	6.843	13.379.426
1911	308.356	415.869.271	22.063	23.776.574

c) *Lombard-üzlet.* Előlegeket ad értékpapírokra, aranyra és ezüst-rudakra, warrantokra. Ez egyike a bank legnagyobb üzleteinek. Legfeljebb 120 napra és az érték 80%-a erejéig ad kölcsönt. Nemesfémekre csak egyetlen egyszer adott kölcsönt: akkor, a mikor az állam az orosz ezüstrubeleket bevonta. A warrantüzlet sem fejlődik. A sok formalitás a kis intelligenciájú román gabonakereskedőt elriasztja és ahelyett, hogy a dokkba helyezné az árúját, elküldi a bizományosának, ki a fuvarlevél ellenében kölcsönt kap. Csak az értékpapírok ellenében való kölcsönnyújtás, a lombard, jelentékeny. A bank legfeljebb négy óra nyújt kölcsönt és nem prolongál, hanem nemfizetés esetén minden formalitás nélkül eladhatja őket. A bank egyedül az államtól kibocsátott vagy garantált papírokra ad kölcsönt. A banknak ez az üzletága csak nagyon keveset emelkedett. 1881-ben 75, 1911-ben 79 millió leit adott így kölcsön.

A jegybank elfogad letéteket, megkönnyíti a fizetéseket, vesz és elad nemesfémeket.

d) *Devisaforgalom.* Az ezerkilencszáz évek elején megkezdte a bank a devisákkal való kereskedelmet. A mikor a devisák a gabonakészletek eladási ára fejében az országba özönlenek, a jegybank összevásárolja őket és az év folyamán a kereskedők rendelkezésére bocsátja.

Erdekes összehasonlításokra ad alkalmat a „Banque Nationale de Roumanie“ devisakészletének összetétele és változása.

1881-ben még csak frank, márka és pound devizái, 1882-ben már holland és osztrák értékű forintra szóló devizái voltak; 1885—1901-ig lirára szóló és 1882-ben rubelre szóló devisák voltak tárczájában. A harminczegy évi (1881—1911) forgalom mintegy hű képét nyújtja az ez országokkal való kereskedelmi összeköttetésnek.

Valuta	től-ig	Ö s s z e s e n	
		Vétel	Eladás
Márka	1881—1911	2,858,846.205	2,472,195.514
Frank	1881—1911	998,217.512	898,437.145
Pound	1881—1911	65,330.174	56,168.072
Hollandi forint	1882—1911	7,301.002	7.151.002
Osztr. ért. forint	1882—1899	1,999.155	1,995.155
Korona	1900—1911	30,273.494	28,518.494
Lira	1885—1901	8,345.351	8,345.351
Rubel	1882	236.567	236.567

A külfölddel való összeköttetésből húzott haszna 1881-ben mindössze 511.976 lei volt, 1911-ben 3,858.464 lei. Ügyes devisapolitikájával elérte a jegybank, hogy a külföldi váltó árfolyama alig emelkedett a pari fölé. A legsúlyosabb romániai krízis idején, 1900-ban, a frank árfolyama 103:15 volt; azóta mindig jóval alacsonyabb és az évi maximum már hosszú ideje 102:25, de az átlag ennél jóval kisebb.

e) *Mérlege.* A bank tiszta nyeresége évről-évre rohamosan emelkedik. 1881-ben csak 2,164.667 lei volt, 1911-ben már 6,810.561 lei volt. Összes tiszta nyeresége 1881—1911-ig: 123,547.090·41 lei volt. A nyereségnek az alaptőke 6°/_o-át meghaladó részéből egy ötöd az államé és 1913. január elsejétől kezdve 0·3. Az állampénztári teendők megváltása fejében 140.000 leit fizet a bank.

Az osztalék hihetetlenül magas volt mindig: 1881-ben 12°/_o-ot fizettek, 1882-ben leszállottak 10·9°/_o-re, 1883—1888-ig mindig 15°/_o körül mozgott, majd lassú emelkedéssel elérte 1899-ben a 24°/_o-ot; 1906-ban 29·7°/_o-re emelkedett, majd 34-re és 1911-ben a részvényesek 35°/_o osztalékot kaptak!

Kovács Jenő.

Latifundium és népszaporodás.

A születési és szaporodási arány kívánatos fokáról nagyon eltérőek lehetnek a felfogások. Ennek daczára is — azt hisszük — általános az a vélemény, a mely azt vallja, hogy a népesség valóságos szaporodása (születési többlet $\pm$ vándorlási differentia) ne maradjon el a természetes szaporodás mögött (élve szülöttek — elhaltak). Nyilvánvaló, hogy a gyermek születése, a munkaképes korig való felnevelése annyi áldozattal, annyi lemondással, — gazdasági nyelven szólva — befektetéssel jár, hogy az így befektetett tőke csak az esetben kamatozhatik kielégítő módon, ha a munkaképességük teljességét immár elérő egyének a nemzeti termelés szolgálatába lépnek. Ha a nagy áldozattal kifejlesztett munkaerő gazdasági tevékenységét idegen társadalom szolgálatába állítja, akkor a sok áldozat hiába való volt. Az érett gyümölcsöt ez az utóbbi társadalom fogja leszakítani. Ennek a termelését, nemzeti vagyonát fogja gyarapítani. Ez pedig — ismételjük — bármiként is vélekedjünk a népesezési politika végső céljáról, ideáljáról, soha nem lehet cél. Ezért azután a legnagyobb figyelmet kell fordítanunk arra a különbözetre, a mely egy társadalom valóságos szaporodását a természetes szaporodásától elválasztja. Ez a különbség — hacsak nem kivételesen mostoha természeti viszonyok eredményeként áll elő — az az érzékeny műszer, a melynek segítségével valamely társadalom gazdálkodásának, gazdasági politikájának és egész gazdasági szervezetének a helyességét mérhetjük. A vándorlási differentia ismerete, az azt előidéző okok megvilágítása igen fontos. Jelentőségét fokozza az a körülmény, hogy e differentia szabályozása az eddigi tapasztalatok szerint sokkal inkább áll módunkban, mint a természetes szaporodás tényezőinek: a születési és halálzási aránynak kormányozása. Az állam változtathat gazdasági politikáján (birtok-, adó-, socialpolitika reformja) és ezzel a társadalom gazdasági felépítése is lényegesen változik. Magától értetődik, hogy ez éppen-séggel sem közönbös az illető társadalom vonzó erejére, a mi azután a vándorlási differentiában nyer kifejezést. Ellenben nehéz azokra a bonyolult, nem egyszer titkos rugókra irányítólag hatni, a melyektől a ter-

mészetes szaporulat nagysága függ. A halandósággal szemben még csak egyszerűbb a feladatunk. Az orvostudomány fejlődésével, a higiéné általánosulásáról és az egészségre káros természeti tényezők legyőzésére szükséges technikai ismereteink haladásával a halandóság bizonyos háttárig leszorítható. Ezzel szemben az eddigi eredmények alapján alig lehet reményünk arra, hogy a születési arányt ilyen vagy amolyan népesedéspolitikai célunk elérése érdekében befolyásolhassuk. S a miként eddig nem vezettek célra külső intézkedések (ily irányú reformok az adózásban, a neveltetési, születési prémiumok) épp úgy alap nélkülieknek kell tekintenünk azoknak — igaz — egyre gyéribben hallható véleményét, a kik a pszichikai hatást is célravezetőnek találják a propagatióképesség fokozására. Mindenesetre e mellett szól a születési index szünetnélküli hanyatlása Európaszerte. A folyamat megállításáról — úgy látszik — szó sem lehet. Ellenben virulens kivándorlást sikerült már leszerelni helyes gazdasági politikával. A Németbirodalom a 80-as években kivándorlástól vérző ország volt. A céltudatosan kifejlesztett ipar, a nemzet kincseinek jó felhasználása, karöltve a mezőgazdaság belterjeségének fokozásával hamarosan megállította a folyamatot s az utóbbi két évtizedben a kivándorlás és bevándorlás körülbelül egyensúlyban tartotta egymást. A német productivitás vonzó ereje túllépte az ország határait és magához szivta a szomszéd társadalmak népességének ezreit. Nálunk: a 80-as években aránylag még kicsiny kivándorlási többletünk a mult decenniumban óriásira dagadt, jeléül annak, hogy gazdasági politikánk nem tudott népconserváló hatást kifejteni, hogy gazdasági föl-építettségünk helytelen.

Végeredményben mondhatjuk, hogy a valóságos szaporodás a megélhetésre szükséges munkaalkalmak számától és szaporodásától függ. Kérdés már most, hogy a munkaalkalmak száma mitől függ? Kétségtelen, hogy többféle, nem egyszer talán ellentétesen ható és így egymás hatását lerontó tényezővel kell számot vetnünk. Ezek közül ragadjunk ki egyet és vizsgáljuk, hogy a megélhetési alkalmak számára és különösen azok szaporodására mily befolyással van a birtokmegoszlás. Alapjellegrére agrártársadalmunkban e kérdés tisztázása rendkívül fontos. ¹⁾

* * *

---

¹⁾ A birtokmegoszlás és népszaporodás közötti összefüggés már régebben foglalkoztatott, de különös nyomatékkal hívta fel rá figyelmemet dr. Kenéz Béla, mint a kolozsvári egyetem statisztikai szemináriumának akkori vezetőtanára, a kinek kezdeményezésére készült e dolgozat még 1914 tavaszán.

Hogy a népesség szaporodása szempontjából melyik a kedvező birtokmegoszlás, azt hamarjában eldönteni nehéz volna. Az alábbiakban egy lépéssel megközelíteni véljük a megoldást, a midőn arra igyekszünk fényt deríteni, hogy a birtokóriások milyen hatással vannak a népszaporodásra.

Nálunk a birtokmegoszlás — összehasonlítva a nyugati államokkal — egyenlőtlen.¹⁾ A szorosabb értelemben vett Magyarországon a gazdaságilag művelt terület 32·30/0-át foglalja el az a 3.768 gazdaság, amelynek a területe egyenként meghaladja az 1.000 katastrális holdat. A nagybirtok területének nagyobb része az ország nyugati felére esik és főleg az alföldet, meg a dunántúli dombos vidéket tartja megszállva. Az a körülmény, hogy a nyugati megyék az utóbbi két évtizedben szaporodás tekintetében átlag 2—30/0-kal alatta maradtak a keleti megyék átlagainak, már némi halvány következtetésre szolgál támpontul. Annyit ugyanis már ebből is sejthetünk, hogy amennyiben itt vagy amott a szaporodásra valamely kivételes erővel ható ok be nem folyt, a nagybirtok nem lehet kedvező befolyással a népszaporodásra. De az egyes ország-részeknek, vagy akár megyéknek is a különböző, ellentétes természetű mennyiségekből eredő átlagai nem mondanak sokat és nagy szerepe lehet az esetlegességnek. Ezért le kell mennünk az individuumokig, egészen az egyes községekig és meg kell állapítanunk minden egyes latifundiu-mos község népszaporulatát, amelyet megint össze kell hasonlítani nemcsak az országos átlaggal, hanem a környezetet képező járás népszaporodásával is. Ettől ugyanis a vizsgálandó individuum rendszerint csak abban különbözik, hogy a birtokmegoszlás emitt sokkal egyenlőtlenebb, egyébként — emberi számítás szerint — hasonló viszonyok között él és így összehasonlításra alkalmasnak kínálkozik. Azonkívül figyelembe kell venni a nagybirtokok belső structuráját is, értve ez alatt azoknak művelési ágak szerint való megoszlását, valamint gazdasági berendezettségük fokát is.

Az ily községekig lemenő vizsgálódások a dolog természete szerint nehézségekkel járnak és szükségessé teszik azt, hogy figyelmesen latolgassuk azokat a rendkívüli ható okokat, amelyek egyes községek nép-számát — egészen függetlenül a birtokmegoszlástól — nagyobb változásoknak vetik alá. Így pld. gyakran megesik, hogy oly községek, amelyek járási székhelyek is egyuttal, vagy amelyek helyzetüknél, közlekedési viszonyaiknál fogva éppen iparra vannak praedestinálva, a határuk túl-nagy részét kitevő latifundium ellenére is kedvező szaporodást tüntet-

¹⁾ Navratil: A társadalmi gazdaságtan és közháztartás vázlata. Budapest, 1908. 106. l.

nek föl. Itt nyilvánvaló a kivételes ok működése. Éppen azért legczél-
szerűbb a városokat, valamint a nagy ipartelepeket magukban foglaló
községeket figyelmen kívül hagyni. Jelenlegi vizsgálódásunk alkalmával
csak a 10.000 holdon felüli (tehát valóban a birtokóriások) birtoktestek
hatását vizsgáljuk. Bár kétségtelen, hogy a nagybirtok jellemző hatásai
itt nyilvánulnak leginkább, mégis némileg szűkkörű ezáltal a vizsgáló-
dás, mert hiszen a kisebb határú községben az 1.000 holdas birtoknak
épp oly nagy a jelentősége, épp oly súlyos a nyomása, mint a sokkal
nagyobban a 10.000 holdasoknak. Sok függ azután a latifundiumon
kívüli birtokmegoszlástól. Ennek kikutatása azonban jelen dolgozat hatá-
rait túllépné. Némi nehézséget okoz az is, hogy míg a Gazdaczímtár
1895-ből való, addig mi az 1900–910-ig lefolyt népszámváltozást vettük
vizsgálat alá. Már pedig azóta több nagybirtok részben vagy egészben
parcellázás alá került. A parcellázás pedig maga után vonja rendszerint
a földéhes idegen községbeliek bevándorlását és így az illető községek
népszámának — nem egyszer — rendkívüli megduzzadását. Ezért is
lehetőleg utána kell járnunk, hogy vajjon mely községekben történtek
nagyobb parcellázások és ezeket az összesítésnél szintén mellőznünk kell.¹⁾

Áttérve a concret adatokra, országrészenként a következő eredmé-
nyekre jutottunk:

A Duna balpartján. Ez országrészben 21 helységben van, 10.000
holdasnál nagyobb birtok. Az előbb említettek értelmében a zavaró té-
nyezők alatt álló és így kivételes helyzetben levő helységeket mellőznünk
kell. Így Selmezbánya thj. városon kívül a hatalmas szövő-, cellulose-
és papírgyárai folytán nagy méretekben fejlődő Rózsahegy r.-t. város és
az Esztergom vármegyei Nyergesujfalu, a hol a feltűnő szaporodást a
cementgyár fejlődése idézi elő, nem jöhetnek számításba. Az így fenn-
maradó 18 község 1900-ban 28.047 lelket számlált; tíz évvel rá 1113
lélekkel többet, vagyis 29.160-at; a szaporodás $\%$ -a 3.97. (A Duna
balpart vidéki népessége ugyanezen idő alatt 5.09 $\%$ -kal gyarapodott.)
Tehát az országrész szaporodásától számbavehetően elmarad a lati-
fundiumos községek népnövekedése. Azonban, hogy hű képet nyerjünk
a latifundium hatásáról, bele kell helyoznunk a nagybirtokos falvakat a
saját járásaikba, a melyekhez a legnagyobb valószínűség szerint úgy a
természeti viszonyokat illetőleg, mint etnikailag és gazdaságilag leg-
inkább hasonlítanak az egyes községek.

Az eredmény alig változik. Ugyanis a latifundiumos falvakat övező

¹⁾ Erre módot nyújt az 1910. évi népszámlálási I. kötet III-ik része, amely a
feltűnő változásoknak — 40 évre visszamenőleg — okát adja és ezzel valóban népesség-
történeti feladatokat old meg.

járások népessége (mindig leszámítva természetesen magát a latifundiumos falut) a mondott időben 5.05%-kal növekedett (495.788-ról 520.811-re). A különbség tehát valamivel kisebb, de ily kis arányoknál a száztóli egy is lényeges különbség, mert hisz azt jelenti, hogy a járások népszaporulata kereken 27%-kal jobb, mint maguké a nagybirtokos falvaké, más szóval a környezet szaporodási arányát 100-zal egyenlőnek véve a latifundiumos falvak szaporodási coefficientense csak 78 lesz.

A Duna balpartjának a 10.000 holdon felüli nagybirtokait az erdőterület nagy túlsúlya jellemzi. Csupán két oly birtok van, a hol a szántóföld aránya az összterület 10%-át túllépi, de ezekben sem éri el a 20%-ot. Az erdő- és legelőgazdálkodáshoz képest a gazdaságban használt gépek száma is csekély. Kis állatlétszámra vall az, hogy csupán két gazdaságban jut a terület minden 10 holdjára legalább egy házi állat. Azt az érdekes nexust, a mely az intensív és extensív gazdálkodás és másfelől a népszaporodás között fennáll, a dolgozat további részében világítva meg, itt csak constatáljuk a tényleges állapotokat.

A Duna jobbpartján. A magyar nagybirtok és különösen a magyar hitbizomány classikus földjén vagyunk. 30 község mutat fel 10.000 holdasnál nagyobb birtoktestet. Persze ez a szám még csak távolról sem fejezi ki a nagybirtok ottani elterjedését, mert hisz — hogy mást ne említsünk — a Gazdaczímtárban hiába keressük a hg. Eszterházy hitbizomány Sopron, Vas és Moson megyékre kiterjedő 402.000 hold terjedelmű latifundium óriását. Van ugyan említés, hogy Lékán 16.252 hold, Sütörön 36.082 hold van az Eszterházyak kezén, de ez mindenössze egy hetedét sem teszi az egésznek. Oka, hogy egész nagy vidékekre, a kis terjedelmű községek egész sorára terjed ki ez a hitbizomány. Minthogy e községek általában kis terjedelműek, noha sokszor az egész falu az uraságé, illetve nagybérlőé, még sem tesz ki a birtoktest 10.000 holdat; így azután azt a hatást, a mit a nagybirtok gyakorol a sopronmegyei, de általában a dunántúli népesség szaporodására, nem világíthatjuk meg kellően a mi módszerünkkel.

A városok leszámításával (Pécs, Veszprém, Kismarton) 27-re olvad le a nagybirtokos falvak száma. Népességük a két népszámláláskor 95.648, illetve 99.900, a mi 4252 fő szaporodást jelent, 100 lélek után 4.44, tehát alig kisebb, mint a Dunántúl falusi népességének a szaporulata: 4.59% (2,621.465-ről 2,742.029-re). De két körülményt nem szabad figyelmen kívül hagyni. Elsősorban a milieuvel, a környezettel, a megfelelő járásokkal kell párhuzamba állítani. Az előbbi ország részben az összehasonlítás az ellentét némi tompulására vezetett, kérdés: itt is ily nivelláló szerepe van-e a környezetnek? A felelet az ellenkezőt

igazolja, a mennyiben a latifundiumos falvakat körítő járások népessége 10 év alatt 6.47⁰/_o-kal (726.445-ről 773.488-ra) szaporodott. Tehát — dunántúli viszonyokhoz mérten — kedvező szaporodási talajon fekszenek a nagybirtokok és így a latifundiumos falvak gyöngé szaporodása kivívóvá lesz. Az összehasonlításra támpontul szolgáló környezet itt már 45⁰/_o-kal jobb szaporodást tüntet föl, mint maguk a nagybirtokos községek. Ha előbbi szaporodását (t. i. a járásokét) 100-nak vesszük, akkor már csak 69 a latifundiumos falvak szaporodási coefficientense. De még ez sem fűdi egészen a különbséget és itt van az a másik körülmény, a mi nem kerülheti el figyelmünket és ez az, hogy nincs még vidék, a hol történetesen oly sok járási székhelyen lenne nagybirtok, mint éppen a Dunántúlon. Tudvalevő azonban, hogy a járási székhelyek többnyire jóval erősebb ütemben szaporodnak, mint a kisebb községek. Csurgó, Marczali, Keszthely, Zircz, Baranyavár jól fejlődő járási székhelyeknek köszönhetik a Dunántúl latifundiumos falvai még oly gyenge szaporodásuknak is a javarészt. Ezek nélkül a 3⁰/_o-ot sem érné el a gyarapodás.

A Dunán túl nagybirtokai már magasabb classist képviselnek, mint az előző országrészben. Itt már csak 9 nagy birtokban nem haladja meg a szántóöld aránya a 10⁰/_o-ot. Elég nagy az állatlétszám és különösen a gépek száma. E tekintetben különösen kiválnak a fehérmegyei igen intensíven kezelt nagybirtokok. Egyébként pedig a fehérmegyei Ercsi községben levő latifundiumon a legnagyobb a gazdaságban alkalmazott cselédek száma is. Minden 26 holdra jut egy gazdasági cseléd.

A Duna-Tisza közén. A Magyarország szívet alkotó Duna-Tisza köz szaporodás dolgában szinte kivételes helyzetben van. Az utóbbi 3 évtizedben valóságos népvándorlás színhelye volt. Budapest, továbbá a sok nemrég még parlagon heverő föld és a természeti viszonyok kedvező volta csábos vonzerőt gyakorol a távolabbi vidékekre elannyira, hogy a Duna-Tisza köz vármegyei népessége 1869—910-ig kerekén kétszeresen jobban gyarapodott, mint az összes vármegyék polgári népessége. (54.4 százalék, illetve 27.7 százalék), Ez a központ felé való törekvés oly erős nálunk, hogy — bátran föltehetjük — ellensúlyozni képes az ellentétesen ható, a népesség apasztására irányuló okokat, mint a milyenek eddigi fejtegetéseink során a nagybirtokot ismertük meg. Különösen Budapest közvetlen környéke az, a hol a több forrásból származó betelepülések úgy megduzzasztják a népszámot, hogy a birtokmegosztás vagy más helyi tényező esetleg káros hatásait nagybirtokra közömbössé teszik. Ezért ily fluctuáló vidéken kisebb súlya van a birtokmegosztásnak a népesség szaporodására, mint máshol. A 13 nagybirtokos község közül Vác r. t. várost kikapcsoljuk a vizsgáladásból. A megmaradott községek 1910-ben 48.080 lelket számláltak, 2711-el

többet, mint a századforduló alkalmával. E szaporodás 5·97⁰/₀-nak felel meg. Még mindig alatta marad egy százalékkal az ország falusi népesség szaporodásának (6·9), hogy ne is említsük a Duna-Tisza köz falusi népességének hatalmas szaporodását (14·36⁰/₀; 1,750.293-ról 2,001.649). Hogy még ennyire is tűrhető a latifundiumos falvak szaporodása, az a Budapesttel, — ha területileg nem is de gazdaságtársadalmilag — ma már szinte összeforrott Gödöllőnek köszönhető. Az eddig észlelt törvényszerűség hatványozott erővel lép föl, ha megtesszük az összehasonlítást az egyes falvak és az azokat környező járások szaporodása között. E járások ugyanis 10 év alatt 11·66⁰/₀-kal gyarapodtak (392.447-ről 438.226-ra), a mi egyúttal azt jelenti, hogy a környezet a latifundiumos falvaknál 95⁰/₀-kal jobb szaporodásra képes. Vagyis ha 100 a környezet szaporodási ⁰/₀-a, 51 lesz már csupán a latifundiumos községeké.

A mi a nagybirtokok miveltési ágak szerint való megoszlását illeti, úgy ez országrész az első helyen áll az intenzív kihasználást illetőleg. Sehol oly nagy hányadot nem alkot a szántó föld, mint itt s csak a két dombos vidéken fekvő (Gödöllő és a hevesmegyei Felnémet) községhez tartozó birtokban nem üti meg aránya az összes terület 20⁰/₀-át. Az állatlétszám főként a 30.000 holdas gödöllői koronauradalom kis állatlétszáma folytán kedvezőtlenebb, mint a Dunántúlon, de viszont több a gép és a házi cseléd, mint amott.

A Tisza jobb partján. Már egészen más a nagybirtokok structurája a Tisza jobb parton. A terület ³/₄-ed részét erdő borítja. A zempléni Parnó az egyedüli, a hol szó szoros értelmében vett intenzív nagybirtokról beszélhetünk. 2 nagybirtok egyáltalában nem tud felmutatni házi állatot s 7 nagybirtokban az állatlétszám a 200-at nem haladja meg.

10.000 holdasnál nagyobb birtok 25 községben van, de Munkács r. t. várost le kell számítanunk. Ugyszintén figyelmen kívül hagyandók: az 57⁰/₀-al gyarapodó és ezen gyarapodását „több gyári vállalatának és központi fekvésének“ köszönő Szolyva járási székhely, valamint a szepesmegyei Felsőszalánk, nemkülönben Javorina; előbbiben a korompai vasgyár üzemének kiterjesztése, utóbbiban a Tátraforgalom fellendülése szöktette föl abnormis módon a lakosság számát. Ezek leszámításával a latifundiumos falvak 2·14⁰/₀-kal (25.696—26.246) gyarapodtak, messze alatta maradva a Tisza jobb parti falusi népesség átlagának (4·42⁰/₀) valamint a környezet szaporodásának is, a mely 4·36⁰/₀-ot tett ki. A különbség még élesebb, mint az előbbi országrészben, a mennyiben itt más kereken 104⁰/₀-kal jobb a környezet szaporodása. Vagyis az arány 100:49.

A Tisza balpartján. Az itt levő 34 nagybirtokos helység közül Debreczent, Nagyváradot és a parcellázás alá került Nagyszénást, va-

lamint az „erdőirtási munkálatokra beköltözött munkások által“ felduzzasztott népességű Biharlonkát számításainkban mellőznünk kell. Az így megmaradt 30 község népessége 122.040-ről 133.231-re szaporodott, a mi 11.191 főnek, azaz 9·17⁰/₀-nak felel meg. A birtokok egy része a belső szaporaságáról és kisigényüségéről méltán híres ruthén és az itt szintén igen szapora oláh vidékeken fekszik és így a kedvező arány nem lephet meg. Még mindig kisebb a szaporodási coefficiens az egész ország-rész vidéki népességének a szaporodási arányánál, a mely 9·94⁰/₀-ra rúgott (2,010.210—2,209.925). A környezetet képviselő járások szaporulata még ennél is kedvezőbb, a mennyiben 10·78⁰/₀-ot tesz ki (584.493—647.519) és ez által 17⁰/₀-kal még mindig nagyobb, mint maguké a latifundiumos falvaké. Itt már mintha nem lépne föl oly határozottan a törvényszerűség és egész sora a latifundiumos községeknek kedvezőbb szaporodással dicsekedhetik, mint a közvetlen környék. Ha ennek szaporodási coefficiensét 100-al vesszük egyenlőnek, amannak a szaporodása is megüti a 85-öt.

A nagybirtokok egyébként változatosak, s bár a nagybirtokok többségében a szántó föld a 10⁰/₀-ot sem éri el, mégis a sikon fekvő nagybirtokok igen intensív módon kezeltetnek; nagy gépállomány és állatlétszám jellemzi őket. Például az egri káptalan tiszapolgári birtokán legel Szabolcs juhállományának majd egynegyede. Ezzel szemben azonban az erdőbirtokoknak egész sora tanúsítja, hogy a latifundiumok egyenletesen oszlanak meg a magyarlakta síkságon és a nemzetiségektől megszállott hegyes vidékeken.

A Tisza-Maros szögén. 26 község mutathat föl 10.000 holdasnál nagyobb birtokot, de itt több kikapcsolást kell tennünk. Így elesik elsősorban Resiczabánya és pedig azért, mivel ott a nagy szaporodás a bányászat és a vasipar fejlődésével van szoros kapcsolatban. De így kell eljárunk az egyébként erősen fogyó népességű Stájerlakaninával és Szászkabányával is, a mely községek közül az elsőben „a szénbányászat és a vasipar hanyatlása“ idézi elő a fogyást, míg utóbbiból ugyan csak ez oknál fogva vándorol ki abnormis méretekben a lakosság részint Németországba, részint Amerikába. Az aradmegyei Marossalatna nagy fogyása is rendkívüli ok következménye, a mennyiben a 80-as években ott felállított fűrész- és vegyészeti gyárak megszűnésével van kapcsolatban. A szaporodás e sok leszámítás dacára sem lesz kedvezővé, amennyiben az 1900-ban a latifundiumos falvakban talált 59.159 lélek mindössze 1.003 fővel, 1·7⁰/₀-kal gyarapodott, 38⁰/₀-kal gyengébben, mint azok a járások, a melyek a nagybirtokos falvakat körülvezték. Ezek szaporodása ugyanis 2·35⁰/₀ (535.218—547.815). Ezt a szaporodást 100-nak véve a latifundiumos falvaké 72 volt. Az egész ország-rész falusi

népessége is gyöngén szaporodott: 2·88°-kal, jeléül annak, hogy a házassági terméketlenségben és kivándorlásban hirhedt Bánátban vagyunk.

A birtokok többsége erdőbirtok; azonban a torontáli és temesi latifundiumok kiválóan instruált uradalmak; a zombolyai gr. Csekonic-birtok excellál a gépek tekintetében.

A *Királyhágóntúl*. Elérkeztünk az adatgyűjtés során az utolsó ország-részbe, Erdélybe. Birtokmegoszlás tekintetében a legegészségesebb állapotok itt uralkodnak az egész országban. Itt van a legkevesebb nagybirtok és az aránylag nagy kiterjedésű kötött birtokoknak is túlnagy része községeknek, közbirtokosságoknak a kezén van. Kifejezésre jut a kedvező birtokmegoszlás abban a tényben is, hogy ennek a nagy területnek harmadfélezer községéből mindössze 9 mutat fel 10.000 holdasnál nagyobb birtokot. A nagybirtokok valamennyiét túlnyomólag erdő borítja, úgy hogy sehol nem lépi túl a szántó aránya a 10°-ot. Ennek megfelelőleg kevés az állat és gépekkel ugyancsak ritkán találkozunk. Szászrégen r. t. várost leszámítva a latifundiumos helységek lélekszáma 1900-ban 10.016 volt, 10 évvel rá már 11·18°-kal több, vagyis 11.136. A nagybirtokokat övező járások népessége ugyan valamivel még erősebben növekedett, a mennyiben a coefficiens itt 11·70° (186.732-ről 208.577) és így e szaporodás majd 5°-kal kedvezőbb. Azonban sokkal jobb a szaporodás, mint átlag Erdélyben, a hol a falusi népesség szaporodása — majdnem teljesen megfelelőleg az országos átlagnak — 7·00-ot tesz ki (2,176.107-ről 2,328.099) 100-nak tekintve az érdekelt járások coefficiensét, a latifundiumos falvak szaporodási aránya 96.

A területi szemlének a végére jutva a következőkben foglalhatjuk össze az eddigi eredményeket:

Minden kétségen felül áll az a törvényszerűség erejével föllépő jelenség, hogy *a nagybirtok (10.000 holdon felül) zsibbasztólag hat a népesség szaporodására*. Ezt kisebb-nagyobb mértékben mind a hét ország-rész adatai egybehangzóan igazolják, a mint a következő összefoglaló táblázat is mutatja:

	Latifundiumos falvak népessége		Szaporodásának %-a	Ezeket környező járások népessége		szap. %	A környezet szaporodását 100-nak tekintve volt a latifund. falvaké
	1900	1910		1900	1910		
Dunabalpart . .	28.047	29.160	3·97	495.788	520.811	5·05	78·6
Dunajobbpart ..	95.648	99.900	4·44	726.445	773.448	6·47	68·6
Duna-Tiszaköz	45.369	48.080	5·97	392.447	438.226	11·66	51·2
Tiszajobbpart .	25·696	26.246	2·14	435.914	454.929	4·36	49·1
Tiszabalpart .	122.040	133.231	9·17	584.493	647.519	10·78	85·1
Tizsa-Marosszög	59.159	60.162	1·70	535.218	547.815	2·35	72·3
Királyhágóntúl .	10.016	11.136	11·18	186.732	208.577	11·70	95·5
Összesen . . .	385.975	407.915	5·68	3,357.037	3,591.365	6.98	81·4

A mint a kimutatásból látható, a Tisza balpartja, de különösen Erdély azok az országrészek, a melyek a leginkább emancipálják magukat az általános szabályszerűség alól, bárha ott sem jut holt pontra a törvényszerűség. Az a körülmény, hogy a Tisza balpartján főleg az erdőbirtokok közé ékelt falvak érnek el rendkívül erős szaporodást, továbbá hogy a kizárólag erdővel borított nagybirtokok falvai Erdélyben az országos átlagot messze meghaladó szaporodást produkálnak, a kutatót arra a feltevésre bátorítják föl, miszerint a nagybirtoknak művelési ágak szerint való megoszlása aligha közömbös a népesség szaporodására.

Az okozati összefüggés megállapítása céljából a leghelyesebb csoportokba osztani a latifundiumos községeket és pedig két szempontból. Egyrészt a szántóföld, kert, szőlő elterjedésének arányában három csoportba osszuk a falvakat: 1-ső csoportba jutnak azok a községek, a hol a szántó, kert és szőlő aránya a 20°-ot nem éri el; a 2-ik csoportba azok, a melyekben 20—66·6° közt ingadozik s végül a 3-ik csoport a nagybirtokok elite-jét magukban foglaló azon községek kerülnek, a hol a nagybirtok több mint $\frac{2}{3}$ -át borítja szántóföld, kert és szőlő. A különböző kategóriák népességének az alakulása adja majd meg a választ. Ellenpróbája lesz ennek az a vizsgálat, a mely az erdőség elterjedtsége arányában osztja csoportokba a községeket.

Azok a községek, a melyekben a hozzájuk tartozó nagybirtokoknak 20°-nál kisebb részét foglalta el a szántóföld stb., 1900-ban 200.320 lelket számláltak, 10 évvel rá már 213.794-et, tehát a szaporodás 13.474 lelket tesz ki, 100 után 6·73-at. Jóval kisebb már az intensivebb nagybirtokokat magába záró 2-ik categoria szaporodása: 139.707-ről 146.353-re, ami már csak 4·76°-nak felel meg. Még csekélyebb a szaporodás a harmadik, kizárólag intensiv nagybirtok övezte községcsoportban, a melynek népessége a századfordulón 45.948 volt és 10 évvel rá is csak 47.768-ig volt képes emelkedni, 3·96°-os szaporodást érve el. A törvényszerűség élesen kivehető: *Minél nagyobb a nagybirtok testén a mezőgazdaságilag művelt terület, annál kisebb a hozzája tartozó község szaporodása. Vagyis a latifundiumos község lakóinak szaporodása fordított arányban van a nagybirtok mezőgazdasági, egyenes arányban annak erdőgazdasági jellegével.*

A fokozatosság — bár] nem ilyen élesen — akkor is fennáll, ha ennek ellenpróbájaként az erdőbirtok elterjedtsége szerint szétszított községcsoportok szaporodását vesszük szemügyre. Azon községekben, a hol az edőbirtok az illető nagybirtok

	Volt a szaporodás	Lélekszám	
		1900	1910
kevesebb mint 25 ^o / _o	5·41	147.877	155.890
25 – 50 ^o / _o	5·46	62.186	65.583
50 ^o / _o -nál nagyobb	5·98	175.912	186.442

részét teszi.

Ezek az egybehangzó eredmények érthetők. Közfelfogás már az, hogy a nagybirtokok, speciell a hitbizományok, főleg a termékeny sikságokon és itt is az intensív művelés alatt álló területeken fejtik ki káros hatásait. A népszaporodással is így áll a dolog. A termékeny sikságokon, a hol a népesség elsősorban és mindenekfelett agriculturára van hivatva és a hol a népesség növelésének ez a foglalkozás a természetes forrása, az agricultura kifejlődésétől elválaszthatatlan a népesség szaporulatának a kérdése. Itt a „kifejlődés“-t oly értelemben használjuk, hogy minél nagyobb terület álljon a tulajdonosok vagy bérlők *minél nagyobb számának* a rendelkezésére. Ezt a területét kell folytonosan növelni a végből, hogy az egyes gazdálkodó alanyra eső terület-átlag kisebbedést ne szenvedjen. Igaz ugyan, hogy a mezőgazdasági technika fejlődésével az őstermelés keretébe tartozó foglalkozások mindinkább termelékenyebbé válnak. Ez az expansióképesség azonban — a föld csökkenő hozadékképességének a törvénye alapján — hanyatló irányzatot mutat. Sőt, speciell a magyar viszonyokat tekintve, az átlagos termés-hozam csak jelentéktelenül növekedett, mindenesetre távolról sem oly mértékben, hogy az őstermelő népesség az ország átlagos népnövekedésével lépést tudott volna tartani. Hiszen igaz az, hogy ezt megkivánni az ipari capitulismus korában nem is lehet, de viszont az *önálló* birtokok számának oly nagy megfogyatkozása, a milyent az 1890. és 1900 közti decennium mutatott, határozottan arra vall, hogy az agricultura előbb megconstruált kifejlődésétől eltávolodunk. Egyedüli vigaszul az szolgálna, ha — mint előbb is említettük — legalább a termelékenyebb termelés folytán egy fokozódóan nagyobb termés-hozam emelné a megélhetési lehetőségek számát. De ez sem következett be, a miként az utóbbi 20 év adatai ezt eléggé igazolhatják. Volt ugyanis a négy fő kalászosból a termés ezer métermázsákban:

	Búza	Rozs	Árpa	Zab		Népesség
1891—95	40.839	13.686	12.561	10.317	1890	15.261.864
1896—900 ¹⁾	38.162	12.626	12.726	11.077	1900	16.838.255
1901—905	40.898	12.702	12.600	11.003		
1906—12	42.822	12.690	14.257	11.753	1910	18.264.533
Növekedés ^o / _o -a 4·8		—7·2	13·5	13·9		19·7

¹⁾ Az 1897-i inséges évet nem vettük számításba.

Ilyen viszonyok között, a mikor a kisbirtokosoknak és kisbérlőknek nem áll módjában terjeszkedni,¹⁾ akkor csakis nagyobb termés tudhatná biztosítani a mezőgazdasági népesség egészséges szaporodási fölöslegét. Az előbbi táblázat azonban azt mutatja, hogy míg a népesség 20 év alatt 19·7⁰/o-kal gyarapodott, addig a négy főkalászosból nyert termés mindössze 5 1⁰/o-kal növekedett. Tekintetbe kell ugyan vennünk a mezőgazdasági termékek áremelkedését is, de ha ezzel megint szembeállítjuk a munkabér, az ipari nyersanyagok, valamint az egyes mezőgazdasági üzemben elő nem állítható, de azért a léfenntartásra szükséges mezőgazdasági termékek s végül a műveltség emelkedésével járó igények rohamos emelkedését, akkor bátran állíthatjuk, hogy a mezőgazdasági megélhetési alkalmak még csak távolról sem növekedtek abban a mértékben, mint a hogy a lakosság szaporodásának megfelelőleg elvárhatuk volna.

A nagybirtok tehát a terjeszkedésnek útját vágja és így igen érthető okból kifolyólag gyöngébben szaporodnak azok a községek, a melyeknek területét nagybirtok tartja megszállva. Ebből folyik az is, hogy a kötött birtok, de még a szilárd kézben levő szabad forgalmú nagybirtok is bénítólag hat a birtokforgalomra. A kereslet tárgyát képező többi, még szabad földnek az ára az ártörvény hatása alatt oly magasra fog emelkedni, a mely ár mellett a gazdaságos termelés már alig lehetséges; így azután megnehezedik a birtokcsere, a hatályos kereslettel nem rendelkező népfölösleg azután elvándorol. Azonkívül még azért is szaporodásgátló alakulat a nagybirtok, mert az emberanyag lényeges megtakarításával járó géptermelés is főként a mezőgazdasági nagyüzem sajátja. A géptermelés behozatala vagy annak bővítése máról-holnapra feleslegessé teheti az uradalomból élő falu népességének jelentékeny hányadát.

Minihogy tehát egyfelől az őstermelés intensivitása nem fokozódik oly mértékben, hogy a népszaporodás arányának megfelelőleg nagyobb mezőgazda-népességet tudna eltartani s másrészt, mivel a korlátolt forgalomú birtok és nagybirtok általában nem huzódik vissza területileg és így a kisbirtokosság nem terjeszkedhetik: nem marad más hátra, mint az, hogy a mezőgazdasági népesség a maga természetes szaporulatának nagy részét elveszíti. Kézenfekvő, hogy ott veszít el abból a legtöbbet, a hol a legkisebb a tere az új kisbirtokok alapításának, illetve a régiék növelésének. Ezek pedig a latifundiumok által megszállott községek, illetve vidékek.

¹⁾ A hitbizományi terület mérsékeltebb és az egyéb kötött birtokok (kiváltképp az egyházi és községi birtokok) gyors ütemű gyarapodása nagyon valószínűvé teszi, hogy a kisbirtok által megszállt terület nem növekszik nálunk.

Másként állunk az erdőkkel. Az erdő-latifundium soha sem gyakorolhat oly nyomást a kispapára, mint a mezőgazdaságot űző latifundium. Oka egyszerűen az, hogy a kisüzem természetének nem felel meg az erdőgazdálkodás és ezért *az erdőbirtok nem képezheti a kisbirtokos szükségletének oly fontos tárgyát, mint a mezőgazdasági birtok.* A térszerű kezelés, a hosszú vágásforgók betartása stb. mind a nagyüzemnek adnak előnyt az erdőgazdálkodás terén. Azonkívül a nagyobb erdőgazdaságokkal kapcsolatban gyakran alakulnak az erdőtermékek ipari feldolgozása céljából fűrészgyárak vagy egyéb faipari vállalatok, a melyek azután a mellett, hogy sokszor még az idegen községbeliek nagy számát is odavonzzák, a községbeli szaporodási felesleget megkötik s így az erdőlatifundium közepette fekvő falu igen sokszor ideális szaporodási viszonyokat tüntet föl. Természetes azonban, hogy ott, a hol ez a körülmény nem forog fenn és a többnyire kevésbé termékeny földeken nem lehet terjeszkedni, ott akárcsak a mezőgazdasági nagybirtok községeinél — beköszönt a stagnálás vagy a fogyás. Azonban — mint az alábbiakban látni fogjuk — a kettő hatása közötti különbség lényege abban áll, hogy az erdőgazdasági latifundium sokkal indifferensebb a népesség szaporodására, mint a mezőgazdasági.

* * *

Az előbbi kimutatásunk ugyanis, a hol a nagybirtoknak művelési ágak szerint mutatózó hatását rögzítettük meg néhány számmal, még nem is tárja föl a maga valódi nagyságában a hatásbeli különbséget. Ennek oka az, hogy nem vettük számításba a különböző kategóriákba osztott községek *természetes* szaporulatát. Az erdő- és mezőgazdasági birtokóriásoknak a népszaporodásra gyakorolt hatását, illetve a hatásbeli különbséget véglegesen csak akkor tisztázhatjuk, ha nem hagyjuk figyelmen kívül a természetes szaporodás minősítő hatását.

Előbb azonban foglalkoznunk kell általában a latifundiumos falvak természetes szaporodási viszonyaival. Kérdés ugyanis: vajjon az által, hogy talán a kérdéses falvak belső szaporasága az átlagost meghaladja, nem-e nagyobb még az a veszteség, a melyet a nagybirtokos falvak szenvednek? avagy ellenkezőleg, nem-e talán a belső szaporodás silányasága a kerékkötője a kedvezőbb szaporodásnak s így az alacsony tényleges szaporodás esetleg nem is írható a nagybirtok rovására.

A felelet az első feltevésnek ad inkább igazat. A magyar anyaország népessége természetes úton 1900-tól 1910-ig 11·60%-kal gyarapodott volna (1,953.605 születési többlet 16,838.255 lakos után). Ezzel szemben a latifundiumos falvak belső szaporodása valamivel

kedvezőbb: 100 lélek után 12·22 (47.173 főnyi belső szaporodás 385.975 lélek után.) Sokan, többek között Beksics is kiváló munkájában¹⁾ abban a hiszemben vannak, hogy a latifundium és általában a kötött birtok a születési arányra kedvezőtlen hatással van. Beksics constatálja azt, hogy egyrészt azon megyékben a legkisebb a születési coefficient, a hol a legnagyobb a kötött birtok aránya, másfelől annak az aggodalmának ad kifejezést, hogy egyszersmind ugyanezekben a vidékeken fog a legerősebben csökkenni a születések aránya. Egyáltalában végigvonul munkáján az a nézet, hogy a kedvezőtlen birtokmegoszlással, speciell a nagybirtokkal együtt jár a születési arány leszállása, a szaporaság hanyatlása. Ez azonban a mi viszonyaink közt — legalább jelenleg még — nem áll meg. A nagybirtokos falvak születési aránya nagyegészében határozottan kedvezőbb, természetes szaporodásának aránya valamivel szintén jobb, mint az országban általában. Különösen kedvezők a latifundiumos falvak népesedési viszonyai a magyarlakta síkságon. Beksics arra az eredményre jut, hogy a mezőgazdasági proletár nálunk nem szopora és ezzel Malthus tanításának egy alapvető eredményét vélte megdöntöttnek. Malthus tétele nálunk is megáll, mert hisz alig lehet kedvezőbb születési arányokat kívánni, mint a milyeneket az alföldi s dunántúli mezőgazdasági munkás, cseléd és részes földművesek által lakott nagybirtokos falvak felmutatnak. Csak egy-két példát: A gróf Károlyi birtokhoz tartozó csongrádmegyei Nagymágócs 47·7⁰/₁₀₀-es, a bácskai Kisszállás 47·2⁰/₁₀₀-es születési arányokkal dicsekedhetnek; ezeket is túlszárnyalja a népes Polgár község 49·9 vagy a szatmármegyei latifundiumos falvak egyike, Vállaj 49·3⁰/₁₀₀-es, oroszországi viszonylatban is kiválónak tekinthető születési aránya. Az egyikétől fertőzött Dunántúlon egyre-másra találkozzunk 40⁰/₁₀₀-en felüli születési aránynyal és az itteni nagybirtokos falvak közül a mosonmegyei Tarcsa 48·4, a tolnamegyei Majsamiklósvár 45·9 születést tüntet föl 1000 lélek után az 1900—1910 évek átlagában. Oázisként emelkedik ki a természetlen tengerből a torontáli Öregfalu a maga 44·9⁰/₁₀₀-es arányával, holott a csenei járás csak 28·4⁰/₁₀₀-es születési aránynyal rendelkezik Öregfalu nélkül. A túlnyomóan mezőgazdasági jellegű nagybirtokos falvak között egy sincs olyan, a melyet egykésnek mondhatnánk, ha elfogadjuk az egyke, illetve kétgyermekrendszer kriteriumául a maximális 25-ös születési arányt.²⁾

Mindennek daczára az összes latifundiumos faluk természetes szaporulata az őket környező járások természetes szaporodásától valamelyest

¹⁾ A magyar faj terjeszkedése és nemzeti consolidatióink 1896.

²⁾ Kovács Alajos: Az egyke elterjedése Magyar Társadalomtudományi Szemle. VI. évf., 6. szám.

elmarad. Ez utóbbiak belső szaporodásának aránya ugyanis 12·71% (3,357.039 lélek után 426.791 születési többlet 10 év alatt) volt. A különbség azonban nem egyenletes minden országrészben. Az országos átlagtól való kilengések a következők.

	1900—1910-ig 1000 lélekre jutott születési többlet	
	A latifundiumos falvakban	Az azokat övező járások népességében
Duna balpart	13·71	13·94
Duna jobbpart	11·76	12·31
Duna-Tisza köz	17·14	13·89
Tisza jobbpart	14·07	13·49
Tisza balpart	13·81	15·46
Tisza-Maros köz	5·03	8·22
Királyhágóntúl	8·60	10·95
Összesen	12·22	12·71

Tehát két országrészben a latifundiumos falvak tútesznek jársaik szaporulatán s hozzá a Duna – Tisza közön nem is jelentéktelenül. Ha visszatekintünk első táblázatos kimutatásunkra, akkor azonnal szembe-tűnik, hogy a természetes szaporodásbeli különbségek távolról sem indokolják azt az eltérést, a mely tényleges szaporodásban a nagy-birtokos falu és milieuje között fennáll. Az ország legnagyobb részében a latifundiumos falvak természetes szaporodásának sokkal tetemesebb hányada folyik el, mint a környezet természetes szaporodásának. A veszteség mérvét a következő táblázat mutatja:

	A természetes szaporodást 100-nak véve volt a valóságos szaporodás	
	Lat. falvakban	Ezeket övező járásokban
Duna balpart	28·9	36·2
Duna jobbpart	37·8	52·6
Duna – Tisza köz	33·9	84·0
Tisza jobbpart	15·2	32·3
Tisza balpart	66·4	69·7
Tisza – Maros köz	33·7	28·6
Királyhágóntúl	130·1	106·8
Összesen	46·5	55·0

Különösen kiélesedett a helyzet az intenzív nagybirtok hazájában, a nagy magyar alföldön, míg az ellentétes végetet, a nagybirtokos falvak aránylag nagy népconserváló erejét az ország keleti és déli részei képviselik a környezetet képező járásokkal szemben.

Ez a körülmény már következtetést enged arra vonatkozólag, hogy az erdőbirtokokhoz tartozó községek a maguk természetes szaporodásuknak jóval kisebb részét adják le, mint a mezőgazdasági nagybirtokok falvai, hisz a Királyhágóntúl, a Tisza—Marosszögön és a Tisza balpartján összevéve sem sok az intenzív birtok s valóban itt észlelhetni a leginkább az országos irányzattól eltérő jelenségeket. De beszéljenek az adatok!

Egyszerűbb áttekinthetés végett csak két főcsoportba osztjuk be a latifundiumos községeket. Egyikbe jutnak azok, a melyeknek területén oly nagybirtok van, a melyben az erdő, továbbá a nádas és a földadó alá nem eső terület a birtok egészének legalább 50%-át borítja. A melyeknél e számon alul marad, azok a másik csoportba kerülnek.

Az eredmény a következő:

		lélekszáma 1900	Valóságos szaporulat 1900—1910 ‰		Természetes szaporulat ‰		A valóságos szaporodás hány %-át teszi ki a természetes szaporodásnak?
a	mező- gazdasági	201.490	10.134	5.02	28.79	13.93	36.9
		erdő- gazdasági	183.785	11.806	6.43	19.094	10.39
az összes nagybirtokos- falvak			385.275	21.940	5.68	47.173	12.22

A mezőgazdasági latifundiumok falvai, ha semmi zavaró körülmény nem játszott volna közre, sokkal nagyobb szaporodást értek volna el, mint hegyvidéki társaik s ime a valóságban egy lényegesen kisebb szaporodással kellett beérniök. Tehát az erdőgazdasági nagybirtokok falvai javára tényleges gyarapodás tekintetében fennálló különbség távolról sem fejezi ki a valóságos különbséget, mert hisz a termékeny magyar róna latifundiumos falvainak a népe egyúttal a házasságait tekintve is kiválóan termékeny és így magas természetes szaporodása révén — hogy úgy mondjuk — jussa lett volna az elért szaporodásnál közel kétszerte erősebb gyarapodásra. Ugyanis, ha ezek a falvak, hasonlólag a kevésbé intenzív nagybirtokok falvaihoz, belső szaporodásuknak 61.8%-át képesek lettek volna megtartani, akkor a tényleges szaporodásnak 8.61%-ának kellett volna lennie, azaz másszóval az erdőgazdasági latifundiumok falvainak a tényleges szaporulata ennyit tett volna ki, ha oly kedvező természetes szaporodást tudnának felmutatni, mint a síkságon levő intenzív nagybirtokok falvai. De az előbbi kimutatásból láthatjuk azt is, hogy ha a latifundiumos községek mindkét kategóriáját egybefoglaljuk, még akkor is csupán 46%-ot tudnak megtartani a természetes szapo-

rodásból, holott az anyaország vármegyei népessége az 1908–1910-ig terjedő időben a maga természetes szaporodásából 60·7⁰/₀-ot (1,811.32-ből 1,099.602) a népesség növelésére fordíthatott!

Összegezzük rövidesen kutatásunk eredményeit: megállapítottuk, hogy: *1. a nagybirtokos községek az összehasonlítás alapjául szolgáló környezetnél számbavehetőleg gyengébben szaporodtak. 2. A természetes szaporodás különbözősége ezt az eltérést nem indokolja. 3. A nagybirtokos községek gyarapodása annál gyengébb, minél inkább mezőgazdasági jellegű az illető községeket övező nagybirtok elannyira, hogy az egyáltalában tiszlán erdőlegelő borította latifundiumnak a népesség szaporodására gyakorolt bénító hatása úgyszólván számba sem jön, különösen mivel 4. az erdőgazdasági jellegű nagybirtok falvai általában sokkal gyengébb természetes szaporodásra képesek és ennek dacára is jelentékenyen jobban gyarapodtak a valóságban a mezőgazdasági latifundiumok falvainál.*

A nagybirtok, mint a megélhetési alkalmakat károsan befolyásoló gazdasági tényező imiggy kormányozza a szaporodási viszonyokat. E káros hatást ugyan nem szabad túloznunk, hisz adataink szerint az érdekelt községek még meglehetősen távol állanak a fogyástól, de viszont tétlenül sem nézhetjük azt, hogy rónánk életre való magyar népe — kiváló belső szaporodását feláldozva, — a népritkító nagybirtok miatt a stagnálás szomorú útjára térjen.

Schneller Károly.

Közlemények és ismertetések.

Németország pénzügyeinek rendezése a háború után.

Dr. Heinrich Herkner : Die Neuordnung der deutschen Finanzwirtschaft. München & Leipzig Dunker & Humblot 1918. két kötet. 345. és 407. l.

A „Verein für Socialpolitik“ a háború hosszú tartama folytán is czélszerűnek látta, hogy a Németország államháztartásának jövődjére szempontjából fontos pénzügyi kérdéseket lehetőleg több oldalról tüzetesen megvilágítsa. Megállapodtak tehát, hogy különösen a hadikölcsönök részben leendő csökkenését egyszeri vagyonadó útján, a jövedelmi adó fejlesztése és nemesítése, a birodalom egyedárús- és magánüzletei, a fogyasztási adók fejlesztőképessége és az adóhatóságok határai képezzék a vizsgálódás tárgyait, kiválóbb szakírók ezeket tegyék tanulmányuk tárgyává és irjanak lehető rövid és könnyen olvasható értekezéseket. E határozat alapján szerkesztette Herkner az említett kétkötetes munkát, mely 14 nagy értekezést tartalmaz, még pedig első sorban az *egyszeri vagyonadóról*

1. *Diehl* Károly freiburgi egyetemi tanár : Die einmalige Vermögensabgabe.
2. *Somary* Felix a berlini kereskedelmi főiskola docense : Die finanzielle Durchführung der einmaligen Vermögensabgabe.
3. *Dietzel* Henrik bonni egyetemi tanár : Abbürdung der Kriegsschuld.
4. dr. *Jaffé* Edgar a müncheni egyetem rendkívüli nyilvános tanára : Grundsätzliches zur Frage der Kriegskostendeckung und Steuerreform.
5. dr. *Homburger* Paul karlsruhei bankár : Zur Kritik der einmaligen Vermögensabgabe.

A többi értekezés közül külön tárgyat képez dr. *Eulenburg* Ferenc az aacheni technikai főiskola tanára : Vorfragen zur Frage der Kriegskostendeckung und Steuerreform. Dr. *Gothein* Eberhard a heidelbergi egyetem tanára : Die Wirtschaft der Licht- und Kraftversorgung a petroleum, kőszén, bányászat és electromosság pénzügyi oldalaival foglalkozik. Dr. *Strutz* Georg a porosz közigazgatási főbiróság tanácselnöke : Die Abgrenzung der Steuergewalten bei Neuordnung der deutschen Finanzwirtschaft című értekezésében a birodalom, az egyes államok, kerületek és községek adóhatóságainak határait állapítja meg. Két munka: 1. *Lotz* Walther

müncheni egyetemi tanár: Das deutsche Reich und die Einkommensteuer. 2. Cohn Gustav a göttingeni egyetem volt tanára: Ein Wort zur Reichsfinanzreform — az adóreformról általában szól. Két munka: 1. Most Ottó sterkradei főpolgármester: Die Gemeindefinanzen. 2. Schwartz Ottó főpénzügyi tanácsos Berlinben: Die Neuordnung der Gemeindefinanzen, a községi megadóztatást tárgyalja és végül két munka: 1. dr. Miombert P. freiburgi egyetemi rendkívüli tanár: Die Grösse der Familie und die steuerliche Belastung nach der Leistungsfähigkeit és 2. dr. Günther Ad. a berlini egyetem magántanára: Die Belastung kleinerer und mittlerer Einkommen durch Verbrauchsabgaben, az adók hatását egyes háztartásokra és adózókra vizsgálja.

A felemlített értekezések közt mindenesetre ma a legérdekesebbek azok, melyek az egyszeri vagyonadóról szólnak. A vagyonadó szüksége és czélszerűsége mellett, de különben is az egyszeri nagyobb vagyonadó történeti és irodalmi részéről behatóan foglalkozik Diehl. Ő abból indul ki, hogy a háború legalább 150 milliárd adóssággal növesztette a németbirodalom hitelét. Ennek kamatoztatása és törlesztése évi $7\frac{1}{2}$ milliárd márka oly teher, mely Németország közigazdaságára majdnem elviselhetetlen; ezért az adósságnak egy nagy részét, szerinte legalább 50 milliárdot, egyszeri vagyonadóból kell gyorsan törleszteni, a mi a vagyonra vetett 20⁰/₀-os adó által a közigazdaság súlyos megterhelése nélkül szerinte lehetséges is. Az egyszeri nagy vagyonadó közigazdasági hatását a szerző nemcsak károsnak nem tartja, hanem párhuzamba helyezve a helyébe esetleg okvetetlenül meghonosítandó hosszú időre terjedő nagyobb általános megadóztatással, előnyösnek. Nézete szerint az egyszeri vagyonadó nagy ösztönzésül szolgál a tőke újraszerzésére, tehát reproductiv hatású; azáltal, hogy lehetővé teszi az államadósságok egy részének megszűnését, a rendszeres adók súlyát könnyebbé teszi és át nem hárítható. Csakhogy az egyszeri vagyonadó kivetésénél nagy figyelemmel kell eljárni és pedig szerinte a hadiadósságoknak csak egy részét, körülbelül 50 milliárdot kell törleszteni, a mi a német nemzeti vagyon adó alá vonható részének mintegy 20⁰/₀; a 10.000 márkánál kisebb vagyonokat nem kell adózás tárgyává tenni; az ingóvagyon, bútort, képeket, ékszereket is adótárgyakká kell venni; a nagy jövedelmet vagyon hiányában vagy vagyon mellett is meg kell adóztatni; a progressiót a nagy vagyonoknál erős mértékben kell alkalmazni. A szerző vázolja a vagyonadóról felmerült eddigi terveket. Már 1714. évben Angolország a spanyol örökösödési háború alkalmából $43\frac{1}{2}$ millió font sterling adósságot vállalt magára, Hutcheson minister akkor 10⁰/₀-os egyszeri vagyonadót tervezett; terve nem valósult meg; az irodalomban ellene szólt Hume és Struensee porosz minister. A napoleoni háborúk

alatt Angolország 860 millió font sterling adósságot volt kénytelen felvenni. 1817-ben Ricardo szólal fel az egyszeri vagyonadó mellett: „az az ország, mely nehéz viszonyok következtében nagy állami adósságokba verte magát, bölcsen cselekszik, ha attól szabadul népvagyonának egy részével, mely az adósság megváltására szükséges.“ Az irodalomban szintén ellenezték ezt a tervet is. Németországban Nebenius cáfolja. Az 1871. évben a francia parlamentben Carayon-Latour és Philippoteaux léptek fel egyszeri vagyonadó-javaslattal; a parlament mellőzi azt, Leroy Beaulieu erősen bírálja. Ujabban Németországban az egyszeri vagyonadó mellett nyilatkozik: Stresemann, Gothein, Bernhard, Beusch, Jaffé, Steinberg, Dub. Az egyszeri vagyonadó elleneséi a következők: *Mombert*, szerinte „nagyon veszélyes milliárdokra menő vagyonadót oly időben szedni, melyben az ország egész nemzetgazdasága gyógyulásra szorul, a melyben minden vállalkozó arra törekszik, hogy üzletét úgy folytathassa, mint a milyen a háború előtt volt és ezért keresi az eszközöket, hogy nyersanyagokat szerezhessen és felszereléseit kiegészítse.“ *Heilbronn, Konietzko, Friedberg*, egy *Ausztria-Hungarica* név alatt szereplő író ellenzik a vagyonadót. Végül megemlékezik *Goldscheid* Rud. socialisticus javaslatáról, a melyben a vagyonadót az állam természetben szedné be, a mi által a nemzeti vagyon egy negyedrésszének tulajdonosává lenne és a közérdek szempontjából ezt a vagyont kezelhetné. Természetesen *Diehl* a vagyonadónak ezt az alkalmazását ellenzi és megjegyzi, hogy éppen a háború alatt a háborús gazdasági berendezések minden fajánál világosan kitűnt, hogy mily nehézkesen működik ez az egész állami készülék, ha a magángazdálkodás üzemeivel egybehasonlítják.

Somary értekezése az egyszeri vagyonadó behajtásának módozataival foglalkozik és utal arra, hogy ott, a hol készpénz vagy hadikölcsön nem áll rendelkezésre, a vagyonadó befizetésére kűjön hitelintézetek létesítése által kell az államnak gondoskodnia. Földhitelintézet, gyár- és iparvállalatok hitelintézete és értékpapir hitelintézete vegyék kézbe a vagyonadó alá eső tárgyak tőkemozgósítását és a nyújtott vagyonrészek, illetőleg azoknak zálogbavétele alapján bocsássanak ki zálogleveleket, melyeknek értékesítése adja az adóösszeget, míg a megterhelt hosszabb időn át a hitelintézeteknek fizeti a kamatot és a törlesztési részleteket.

Jaffé értekezésében az egyszeri vagyonadó mellett erősen küzd szokott socializű nézeteivel is. Szerinte a hadikölcsönöknek azt a részét, mely többé meg nem levő javakból és azokon alapuló hadinyereségből áll, el kell tüntetni és pedig 1. oly magasságú hadi nyereségadóval, a milyent Angolország alkalmaz (80°/o); 2. egyszeri nagy vagyonadóval; 3. intézkedni kell, hogy ezentúl hadi nyereség ne keletkezzék. Balloddal együtt azt hiszi, hogy legtöbb vállalkozó szívesen venné vagyona egy-

harmadrészének elvételét, ha jövőbeli gazdagodásában nagy adózás által meg nem gátoltatnék. Jaffé különben sok helyes nézetet vall, mellyel közgazdasági szempontból az egyszeri vagyonadó ellenesei szívesen egyet értenek. Így határozottan ellenzi azt, hogy az állam a vagyonadót természetben (házak, birtokok, stb.) szedje. Nem lát jobb utat a fogyasztás csökkentésére, mint a nélkülözhető fogyasztási cikkek erős megadóztatását. A vagyonadót szerinte akkép kell kivetni, hogy ez által nagyobb és olcsóbb termelésre ösztön nyiljék, úgy hogy a végeredmény ha nem is nagyobb termelés, de legalább az adónak megfelelő vagyon pótlása legyen. Közgazdasági hatásukban megtakarítási (Ersparungssteuer) és szaporítási (Ergiebigkeitssteuer) adókat vél megkülönböztetni, a fogyasztási adók hatása ugyanis a fogyasztás megszorításában, tehát takarékosabb életmódban, a vagyonadó pedig a tevékenység gyarapításában nyilvánul. Jövőben a Németbirodalom számára a következő adórendszert ajánlja: I. egyszeri megadóztatást, melynek célja a birodalmi hitel erősítése, az inflatio megszüntetése és az eddigi jövedelemmegoszlás biztosítása. Erre való 1. a hadi nyereségadó, még pedig oly módon, hogy a vállalkozó legfeljebb a nyereség 20%-át élvezze, 2. vagyonadó, még pedig progressiv módon, a 6.000 márkánál 3%-kal kezdve 3 millió M vagyonnál $33\frac{1}{3}\%$ -ig emelkedő legyen, és körülbelül 20 millió M-t eredményezze. II. Állandó adók és pedig 1. megtakarítási adók: pénzügyi egyedárújövedékek, dohány, szesz és effélékre, a söradónak legalább is a bajorországi magasságig való kiképzése, a forgalmi adónak progressiv kialakítása fényüzési adóvá; mindezen adók közgazdasági célja a felesleges fogyasztás mérséklése, 2. szaporítási adók: a) a kereskedés és ipar kényszerkartellezése, államilag ellenőrzött behozatali monopolok és termelési adókkal, b) gabonamonopolium; 3. socialis kiegyenlítő adók és pedig a) birodalmi örökségi adó, b) a birodalom örökösödési joga, ha végrendelet hiányában nincs első- vagy másodízi egyenes ágú örökös, c) a birodalom számára minden hagyatékánál meghonosítandó köteles rész. III. A birodalom saját üzleti bevételei: a) vasút, posta, táviró, távbeszélő, b) állami kereskedelmi monopolok, c) állami erőmonopolok, különösen a vízi erők és az electromos erő értékesítése. IV. Esetleges tartalékul szolgálhatna az osztalékadó.

Az egyszeri vagyonadó ellen Dietzel és Homburger szólnak. *Dietzel* értekezésében utal arra, hogy az egyszeri vagyonadó csak a socialistáknál talált osztatlan tetszésre. A vagyonadó által leendő adósságtörlesztésről csak akkor lehetne szólni, ha a háború után a közgazdaság ismét rendes medrébe zökken és akkor is sok szólana ellene. Egy a vagyont 20%-ig érő nagy adót egyszerűen önmegtartóztatás által pótolni rövid idő alatt lehetetlen. Egy ilyen adó a különböző osztá-

lyokra egyenlőtlen hatással bír s így nem igazságos; az, aki vagyonának egy részét kénytelen volna eladni, sok esetben a kényszereladás kárait kénytelen eltűrni; az értékpapírok nagyobb mértékű piacra kerülése ársújtó következményekkel jár. A vagyonadó nagymérvű eladósdással kapcsolatos, mert legkevesebb adózó volna abban a helyzetben, hogy vagyonának nagyrészt készpénzben vagy hadikölcsönben azonnal ki tudná fizetni. Már Leroy-Beaulieu mondta, hogy az egyszeri vagyonadó a népesség felét uzsorások kezébe szolgáltatná. A vagyonadó különben már azért is egyenetlenül nehezednék az adózókra, mert a kivetésére nincs meg a kellő előkészület, a vagyoncataster; a bevallás kellő előkészület és alkalmas ellenőrzés nélkül nem vezet célra, az egész világ tudja, hogy a hadi nyereségadó számára készült bevallások óriásan hamisak. *Homburger* még erélyesebben ellenzi a vagyonadót, különösen abból a szempontból, hogy a vállalkozás számára annyira szükséges tőkét kivonja a közgazdaságból és megfosztja azt a hitelképesség egyik főtámaszától. Határozottan tagadja azt, hogy az egyszeri nagy vagyonadó ösztönül szolgálna újabb, erősebb termelésre, és ezzel szemben utal a hadi nyereségre vetett nagy adókra, melyek csak a pazarlást és könnyelmű fényüzszt mozdították elő. Mire való a takarékos élet, ha hosszú évek megtakarított összegeit vagyonadóban ki kell szolgáltatni, jobb, ha könnyelműebben élünk, legalább élvezünk.

Eulenburg értekezésében abból indul ki, hogy az adók alapja a nemzet tiszta jövedelme, ez pedig a háború alatt alapjaiban lényegesen meggyöngült, számítása szerint a német termelőerő legalább egy negyed-részeben ment tönkre a háború alatt. Pénzügyi és közgazdasági szempontból mindenképp azon kell lenni, hogy a termelőerő ismét, az előbbi állapotba jusson.

Gothein a petroleum-monopolt Németországra nézve nem tartja lehetőnek, hanem adóztatás tárgyává kellene jövére is tenni. A kőszén államosítását sem tartja kívánatosnak és lehetőnek, a most meghonosított adót is csak addig tartja fenntarthatónak, míg Angolország a saját szenét kiviteli vámmal terheli, mert a megadózott német szén az angolal különben nem versenyezhetne. Az electromos erőre nézve pénzügyileg is előnyösnek találja, ha az állam nagy központi erőtelepeket állítana és tartana fenn.

Strutz az egyes adóforrásokat abból a szempontból vizsgálja meg, vajjon mennyiben alkalmasak a birodalmi pénzügyek támogatására, és mi tartozék jövére is az egyes szövetséges államok, a községek és egyházi testületek pénzügyi eszközei közé. 1913-ban az összes pénzügyi szükségletből 38⁰/₀-ot a birodalom és 68⁰/₀-ot a szövetséges államok, a községek és egyéb kulturtestületek vettek igénybe, a mi a szerző szerint

a háború után valószínűleg ellenkezően fog alakulni. A háború előtt a birodalom összes bevételeinek 71·08⁰/₀-a vámokból és fogyasztási adókból folyt be, a szövetséges államok bevételeinek 78·17⁰/₀-a és a többi községi és kulturtestületeké 91·71⁰/₀-a egyenes adó volt. Az összes német pénzügyi egyed (birodalom, államok, községek, testületek) jövedelme 32·78⁰/₀ erejéig vám és fogyasztási adó, 9·08⁰/₀ forgalmi adó, 1·36⁰/₀ örökségi adó és 56·78⁰/₀ egyenes adó eredménye.

Lotz értekezésében kifejti a birodalmi adózás hiányát, melyet leginkább abban talál, hogy az egyes államok adózási rendszerei mellett a birodalmi egyenes adók kevésbé fejleszthetők.

Most a községek pénzügyeit teszi tanulmánya tárgyává. A háború alatt a községek pénzügyei nagy változáson mentek át. Nagy költségeket okoztak a katonai elszállások, lovak, fuvarok, küldönczök, vezetők kirendelése, épületeknek és területeknek hadi célokra leendő átengedése, anyagok kiszolgáltatása, a hadbavonultak visszamaradottainak segélyezése, az élelmezés rendbentartása: mindez nagy anyagi áldozatokat vont maga után és megterhelte a községek háztartását. Ennek folytán a községek kénytelenek voltak különben szokásos kiadásaiknál nagyobb takarékoságot alkalmazni, a jövedelmi adók pótlékait felemelni, a községi vállalatok díjait felemelni, sőt a legtöbb esetben kölcsönöket felvenni. Mennyire súlyos a községi pótlék Németországban, kitűnik abból, hogy már 1914-ben a jövedelmi adóra 18 község 150⁰/₀-nál kisebb, 41 község 150—249, 45 község 200—249, 5 község 250 és 1 község 250⁰/₀-nál nagyobb pótlékot vetett. A háború után a községek pénzügyeit csak úgy lehet rendbehozni, ha mindazokat a kiadásokat, melyeket a háború okozott, vagy a birodalom vagy az illető állam megtéríti, a községek adóztatási rendszere összhangzásba hozatik az illető állam és a birodalom adózási rendszerével, akkép, hogy a három adózó hatóság mindegyikének igényei kielégíttessenek.

Schwartz főképp Poroszország községi adózásáról, mint Németország legjobban kifejlődött pénzügyi viszonyairól szól és azt a nézetét fejt ki, hogy a háború által a községi háztartás is oly állapotba jutott, mely mulhatatlanul a bevételi források nagyobb igénybevételét kívánja. Jövőre fokozni kell a saját üzemű bevételeket és esetleg új községi vállalatokat kell meghonosítani, ilyenekül ajánlja a kenyérgyárakat, a nagyvágókat, gáz- és villamosvilágító telepeket, közuti vasutakat, ezeknél az üzemeknél esetleg a vegyesrendszer, vagyis a vállalkozó tőkével való együttműködés is előnyös. Az illeték terén a vágóhid, őrlési adó és vásárdíjak szedésénél tág tér nyílnék nagyobb bevételekre. Az indirect adók közt a kutya-, vigalmi és fényüzési adók erősebben kihasználhatók. Az egyenes adók közül megfontolandó az Angolországban és Francia-

országban szokásos ipardíj (Lizenzgebühr) alkalmazása. Mindezen törekvések mellett azonban multhatatlanul szükséges lesz a jövedelmi adóról nagyobb pótlékot szedni. Végül fontosnak tartja azt, hogy az állam gondoskodjék arról, miszerint az az egyenlőtlen községi adóteher, mely jelenleg uralkodik, megszűnjék és egyenletesebb adóztatásnak engedjen helyt.

Mombert értekezésében adatokkal igazolja azt, hogy az adóteher súlyosabban nehezedik a több tagból álló háztartásra s megokoltnak tartja az újabb törvényhozásnak azt a törekvését, melynél fogva az adóterhet a háztartások tagjainak száma szerint mérsékelni akarja.

Günther a fogyasztási adók hatását tárgyalja a különböző háztartások jövedelméhez arányosítva. Számítása szerint:

Ha a háztartás évi jövedelme	A gabona- vám	Hús- vám	A jövedelmet terheli százalékban				Valamennyi élelmiszikk adója	Valamennyi élvezeti cikkk adója
			Zsir- vám	Czukur- adó	Só- adó			
1.550 márka . .	0·58	0·60	0·05	0·07	0·04	1·37	0·12	
2.567 „ . .	0·47	0·32	0·15	0·04	0·02	0·99	0·09	
3.520 „ . .	0·35	0·20	0·10	0·10	0·02	0·76	0·04	
4.466 „ . .	0·30	0·17	0·13	0·06	0·01	0·67	0·05	
6.408 „ . .	0·22	0·13	0·04	0·02	0·01	0·41	0·06	

Ebből világosan kitűnik a fogyasztási adóknak degressiv jellege, azaz minél nagyobb a jövedelem, annál kisebb arányban terheli az a háztartást.

(vits.)

Vámpolitikai intermezzo.

(„Finanz- und volkswirtschaftliche Zeitfragen“. Herausgegeben von Reichsrat Professor Dr. Georg von Schanz in Würzburg und Geh. Regierungsrat Professor Dr. Julius Wolf in Berlin. 52. Heft.) Irta: *Lusensky F.* valóságos titkos tanácsos, ministeriumi igazgató, Berlin—Grunewald.

A fentebbi cím alatt megjelent füzetet a mai körülmények közt kíváncsian vesszük a kezünkbe azzal a reménységgel, hogy talán a külkereskedelmi politika megszokott requisitumaira nézve valami újat mond, és némi csalódással teszszük le azután, mert a közép európai problémára nézve sem mond érdemlegeset s az értekezés címében előforduló fogalmakra nézve sem mond érdemlegesen újat; a mindazonáltal kétségkívül érdekesen beállított dolgozatban a legérdekesebb egyébként az a sok félig-meddig kibukkanó tendencia, a melylyel megiródott, s a melyet csak a füzet közelebbi ismertetése révén mérlegelhetünk.

Lusensky az ő szerény terjedelmű dolgozatában mindenekelőtt a legnagyobb kedvezményi és a kölcsönösségi szerződések típusait tankönyvszerűen, népszerűen magyarázza meg, s nevezetesen a „legnagyobb kedvezményi“ fogalmat az európai elméleti és gazdaságpolitikai jelentőségében, azután pedig az amerikai jelentésében magyarázza, a mely a kölcsönösségi (reciprocitási) szerződések fogalmába kapcsolódik.

Elmondja, hogy a legnagyobb kedvezményben rejlő előnyöket gyakorta oly államok is simán élvezik, melyek jóformán mitsem adnak ennek fejében, sőt a gyakorlatban előfordul, hogy ezek az előnyök oly államok javára is érvényesülnek, melyek maguk tarifaszerződést — elvből — nem is kötnek, vagyis kereskedelempolitikai mozgási szabadságuk teljes birtokában vannak; más szóval: ők maguk, mivel tarifaszerződést nem kötnek, nem nyújtanak semmiféle biztosítékot annak ellenében, hogy meglepő tarifamódosításokkal illetőleg vámszabályaik módosításával a nemzetközi árúcserét alterálják. Rámutat továbbá a szerző arra, hogy a német vámtarifakedvezmények nagy része oly árúk javára esik, melyek inkább a csak tisztán legnagyobb kedvezményi viszonyban levő államokból jönnek, mint a tarifaszerződéses viszonyban állókból. Nyilvánvaló, hogy a legnagyobb kedvezményi záradék rendszere ellen könnyű szerrel lehet támadólag érvelni.

Mondanunk sem kell, hogy a szerző által említett ez a controversia nagyon régi keletű, és a szakirodalomban már csak nagyon lagymatagul kezelték, mert az utolsó évtizedekben az európai államok gyakorlata jóformán a status quo-ba belerozdásodott, illetőleg belenyugodott, hogy a legnagyobb kedvezményi rendszer fentartandó, noha mindig felbukkantak olyan nézetek is, hogy jó lenne rátérni (bizonyos tekintetben az európai kontinensen a XIX. század első felében történtek után „visszatérni“) az amerikai reciprocitási rendre, mely szerint a harmadik szerződő fél csak akkor lép ingyen a kedvezmények birtokába, ha a második állam is „ingyen“ adta azokat, ellenesetben csak megfelelő, kellő ellenszolgálat fejében: „Freely, if the concession was freely made, or on allowing the same compensation, if the concession was conditional.“ Nem követhetjük itt szerzőt történeti adatainak felsorolásával, de kiragadjuk azt a kissé naivnak látszó megjegyzését, hogy a korlátozott legnagyobb kedvezményi (reciprocitási) szerződés az Észak-Amerikai Egyesült Államok és a Hansa-városok közt, valamint Észak-Amerika és Poroszország közt (1827-ből, illetőleg 1828-ból) még ezideig felmondva nincsenek. (Lusensky füzeté 1918 májusában jelent meg, mikor Észak-Amerikával már jó ideje állt a háború !)

Nem illeszthetjük bele jelen cikkbe annak a fejtegetését, hogy a nemzetközi jogi háborús praxis az utolsó évtizedekben a kereskedelmi

szerződések megszűnését avagy csak a háború tartama alatti szünetelését látszott-e inkább elméleti alap gyanánt elfogadni, csupán megemlítjük, hogy a szándékosan használt homályos kifejezésekről nem is szólva a túlnyomó felfogás kétségkívül a gazdasági szerződések *megszűnése* mellett mutatkozott; egyébként hozzátehetjük, hogy a bresztlitovszki és bukaresti békekötések is gondosan lapitanak az idevágó kifejezések használatában, illetőleg óvatosan kerülni is akarják a teoretikus alapot.

Megemlítem, hogy az 1871-iki frankfurti béke illető határozményai is abból indult ki, hogy „les traités de commerce avec les différents États de l'Allemagne ayant été *annulés* par la guerre . . .“; az 1878-iki san-stefanói béke a háború előtti orosz-török szerződésekre nézve úgy fejezi ki magát, hogy: „remis en vigueur“; az 1895-iki shimonosekii béke úgy mond, hogy: „tous les traités entre le Japon et la Chine ayant pris fin en conséquence de la guerre . . .“ Ismert dolog, hogy az 1897-iki török-görög háború alkalmával Törökország a kapitulációs régime teljes megszüntét vitatta a háború okán; az 1898-iki spanyol-amerikai háború kitörése alkalmával a spanyol kormánydeclaratio az összes köztük fennálló szerződések megszüntét mondta ki; az 1905-iki portsmouthi szerződés is abból indul ki, hogy Oroszország és Japán közt a háború az 1895-iki kereskedelmi szerződést megszüntette stb.

Az egyfelől Németország, Ausztria-Magyarország, Bulgária és Törökország, másfelől Oroszország között 1918. márczius 3-án Breszt-Litovszkban kötött békeszerződésnek 3. melléklete, mely a gazdasági viszonyok rendezéséről szól, a következő kitételt használja: „Az 1906. évi február hó 15/2. napján kelt osztrák-magyar—orosz kereskedelmi és hajózási szerződés *nem lép újból életbe*.“ „Tritt nicht wieder in Kraft“, mondja a német birodalomgyűlés előtt fekvő szöveg.

Az osztrák parlamenti előterjesztés (Erläuternde Bemerkungen) így fejezi ki magát: „. . . setzt vor allem fest, dass der vor Kriegausbruch giltige österreichisch-ungarisch—russische Handels- und Schiffahrtsvertrag vom 15/2. Februar 1906 *in der alten Gestalt nicht wieder aufleben soll*. An seinem Texte wird durch die vereinbarte Neuordnung eine Reihe von *Änderungen bewirkt, und der gewonnene neue Vertragstext* in der Unteranlage des Friedensvertrages festgesetzt.“

A fentemlitett első csoportbeli hatalmak és Rumánia közt 1918. május 7-én Bukaresztben kötött békeszerződés kapcsán létrejött osztrák-magyar—rumán gazdasági kiegészítő szerződés azt mondja, hogy „az 1893. évi december 21/9. napján Ausztria-Magyarország és Rumánia között kötött kereskedelmi egyezmény a pótczikkkel együtt, valamint a hozzá tartozó zárjegyzőkönyv az 1909. évi április 23/10. napján kelt pótszerződéssel és az alábbi §-okban foglalt *rendelkezőkkel módosított alakban életbe*

lép.“ A német birodalomgyűlés előtt fekvő szöveg így fejezi ki magát: „Der Handels-, Zoll- und Schiffahrtsvertrag zwischen beiden Ländern vom 21/9. Oktober 1893 und das zugehörige Schlussprotokoll sollen in der ihnen durch den Zusatzvertrag vom 8. Oktober/25. September 1904 gegebenen Gestalt *mit der Massgabe wieder in Kraft treten*, dass etc.

Mindez éppen eleget mond Lusenskyvel szemben, a ki az észak-amerikai kereskedelmi szerződéseket ma még fennállóknak veszi.

Lusensky egyébként a reciprocitási szerződések korát szeretné már teljesen elparentálni, pedig Argentína Portugállal és Svéd-Norvégországgal 1892-ben, továbbá Brazília Japánnal 1895-ben is kötött még reciprocitási szerződéseket, vagyis ez a típus nem csupán az amerikai kontinensen virul, a hol egyébként az Észak-Amerikai Egyesült-Államok most is görcsösen tartják ezt a rendszert.

Avagy emlékeztetni kell-e Lusenskyt, hogy az 1906 február havában a Németbirodalom és Északamerika közt létrejött vámpolitikai megállapodás szintén a reciprocitási rendszer jegyében állt? Rooseveltnek február 27-én kelt rendelete még ki is mondja, hogy a német vámintézkedések folytán immár „in the judgement of the President reciprocal concessions are established in favor of the said products... etc.“

Szerző a maga céltudatos beállításával keresi az okokat, hogy a hatvanas évek óta mind mostanig miért vált (persze Európában) jóformán kivétel nélküli elvvé a tiszta legnagyobb kedvezményezési minta. Felemlíti ugyan, hogy a hatvanas évek óta (Cobden-szerződés) a szabadkereskedelmi irányzat lendült felszínre, s kivált ennek tulajdonítható szerinte a legnagyobb kedvezményi barátságosabb forma, de azután a kérdés mélyére térve, szinte egyedüli ok gyanánt a világkereskedelem fellendítése céljából való legkedvezőbb alkalmatosságot állítja olybá oda, mint a mely a legnagyobb kedvezményi záradékok használatát kívánja, követeli és a reciprocitási szerződéseket mellőzendővé teszi.

Magunk részéről nem akarjuk most vitatni, hogy a kereskedelempolitikai tárgyalásoknál bizony a vis inertiae és az európai kereskedelmi szerződések datumszerűleg nem eléggé coincidáló lejáratái mennyire okozták szintén a legnagyobb kedvezményi rendszer procrastinálását, de kövessük mégis szerzőt az ő további okoskodásainak terepére. Ide iktatom most az ő fejtegetéseinek két igen érdekes mondatát. »Der Zweck aller internationalen Handelsabmachungen ist, Bedingungen zu schaffen und zu sichern, die unbeschadet der durch Rücksicht auf die eigene Gütererzeugung gebotenen Schranken, dem zwischenstaatlichen Verkehr tunlichste Entwicklungsmöglichkeiten gewähren. Auch Tarifverträge, mögen sie noch so weitgehende Zollzugeständnisse enthalten, sind nur ein Mittel zur Erreichung dieses Ziels und nicht Selbstzweck.«

Mindenesetre a nemzetközi vonatkozások kulturpolitikai és az egész emberiséget érdeklő gazdaságpolitikai irányzatai szempontjából mélyen óhajtható, hogy az illetékes tényezők előtt ideál gyanánt mindenha a magasabb rendű közcélok igényei lebegjenek, sőt ilyen eszményi beállítás nélkül maga a nemzetközi jognak egész tudománya értéktelen opportunismus volna. Mindazonáltal a gazdasági élet nemzetközi vonatkozásainak szempontjából a hideg reálpolitika őszinteségével meg kell állapítani azt a valóságot, a melyet egyébként Lusenskynek, a ki számos nemzetközi gazdaságpolitikai tárgyaláson, mint hivatalos képviselő vett részt, és jelenleg is ott ül Salzburgban, tudnia kell, hogy a nemzetközi kereskedelmi szerződéseknél az egyes tárgyalók nem igen szokták az általános nemzetközi forgalom fejlődési ideálját előtérbe helyezni, hanem sokkal inkább a saját államuk javát és szorosabban felfogott gazdaságpolitikai érdekét, és pedig még annak árán is, hogy a saját állam néptani monopolistikus vagy versenyuralmi helyzete másnemű forgalmi kiegyenlítések hátrányára is csak maradjon fenn. Tehát a Lusensky által theoretikusan odavetett »Selbstzweck« gondolata elvontan szép és helyes ugyan, de ő neki ez csak azért kell, hogy minél több érvel lándzsát törhessen a legnagyobb kedvezményezési constructio mellett, mert a Németbirodalomra nézve most és a közel jövőben ez a kedvezőbb. Minthogy baglyot nem szokás Athénbe vinni, azért e helyütt nem mondhatjuk meg Lusenskynek közelebbről, hogy a szerződéses vámpolitikának az államok közötti általános csereforgalom emelési célzatán kivü és mellett mennyire van iparfejlesztési, agrárpolitikai, pénzügyi célzata, sőt gyakorta általános politikai szempontból irányított feladata és szerepe is.

Nem követhetjük itt közelebbről Lusenskynek a legnagyobb kedvezményi formula melletti érvelését és a dolgozatába beleszövött egyes rabulistikus érveket, de megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb kedvezményi rendszer mellőzésének esetében felmerülő gazdaságpolitikai, taktikai és forgalomnehezítési szempontokból egyben-másban nagyon igaz van, pl. abban, hogy oly államok, a melyeknek alacsony vámtarifájuk van, a melyek eddigelé a tényleg könnyen elérhető legnagyobb kedvezményt élvezték a harmadik államok között létesült tarifaszereződések után is, ezentúl a végből, hogy az eddigi előnyös helyzetet élvezhessék, a jövőre nézve compensatiós értékek megteremtése céljából vámtarifájuk legalább is taktikailag okvetlenül emelnék. A reciprocitási rendszer terjedése védvámirányzatú államokban még inkább istápolná a vámok emelésének irányzatát, stb.

Ide tartozik a szerző dolgozata végén felmerülő és részletezett az az érv is, hogy a reciprocitási rendszer terjedésével kapcsolatban ter-

mészetszerűleg az árúk provenientiáját kellvén kutatni, a világkereskedelem mai fejlettsége mellett végnélküli kellemetlenségek lesznek a származási bizonyítványokkal. (Erre még visszatérünk.)

Szerző dolgozatában már itt felcsillan a németországi érdekbeállítás, a mint incidentaliter az orosz-német vonatkozások példájánál annak lehetetlen voltát elismeri, illetőleg a német érdekekkel ellenkezőnek mondja, hogy Oroszországgal a Németbirodalom egy legnagyobb kedvezményes szerződést kössön meg addig, a míg Oroszország az eddigi mérvű magas (ipari) vámokat tartaná fenn és azonfelül a szárazföldi behozatalt a tengeren történő behozataltól előbbinek rovására differentiálja.¹⁾

Lusensky továbbmenőleg foglalkozik azon állítással, hogy a reciprocitás egy jó tarifaszereződésekhez vezető használható eszköz, a mennyiben egy-egy állam könnyebben tehet messzebbmenő tarifaengedményt, hogyha ez csak *egy* szerződő féllel szemben adatik, nem pedig mindjárt a legnagyobb kedvezmény révén az összes államok javára esik. Viszont a kedvezményt nyerő állam is csak akkor értékelheti azt, hogyha praefereenter kapja (reciprocitási alapon, nem pedig úgy, hogy nyomban az általa elért eredményt a többi összes szerződő államok is élvezik); ehhez képest a kedvezményt nyerő állam szívesebben hajlandó értékes ellenszolgáltatásra is.

Ezen elméletileg concedált előnyökkel szemben Lusensky egy merész fordulattal Észak-Amerika gyakorlatából azt próbálja levezetni, hogy a reciprocitási szerkezetnek fentebb jelzett előnyei teljesen tárgytalanok, illetőleg az előnyök látszólagos sorozata a reciprocitás lényegével, a mint az Észak-Amerikában tapasztalható, teljes ellentétben áll.

Az ő gyenge érvelése, illetőleg magyarázata kizárólag abban áll, hogy az észak-amerikai államok szerződéseiben foglalt kölcsönösségi záradék mégis csak megadja a mindenkori szerződő félnek a lehetőséget, hogy a teljes legnagyobb kedvezményezést elérje; megkapja

---

¹⁾ Mindenesetre különös, hogy ezt a thesist még szintén úgy állítja oda Lusensky, mintha a nemzetközi áruforgalom terén a szétesett orosz birodalommal szemben történőkről nem volna informálva. Ha nem is lesz állandó a socialis állam jövőjét merészen és hibásan anticipáló új orosz iránynak a csupán vagy túlnyomólag »von Staat zu Staat« szervezendő külkereskedelmi forgalmának rendje, mely különben már most, kivált az utolsó hónapokban is sokat engedett a magánforgalom javára (szövegileg a bresztlitovszki szerződésben az államok közti szállítási kötelezettségek mellett a magánforgalomnak is tere van, mert Osztapenko, kievi középiskolai tanár, delegátus úr tulzó beállítása nem maradt felszinen), mégis alig képzelhető, hogy Oroszországgal szemben a német viszonylat egészen a korábban történtek, illetőleg régi vámrendszerbeli szembenállás nyomán legyen taglalható, mint azt még Lusensky teszi.

ugyanis a legnagyobb kedvezményt amúgy is, hogy ha oly tételekről van szó, melyek különösebb ellenszolgálat nélkül lettek megadva; oly engedményeknél pedig, a melyek egy harmadik országnak ellenszolgálatok fejében adtak volt, megkapja a *jogigényt (!)* arra, hogy ezeknek birtokába is helyezkedjék, *a mennyiben (!)* hajlandó hasonló vagy megfelelő ellenszolgálatok megadására.

Lehetetlenül gyenge érv az ilyen „jogigényre“ való hivatkozás, a mikor az előfeltétele s kísérője egy *lényeges ellenszolgáltatás*, mert az ilyen felfogás odavezet, hogy örvendenem kell minden irányban abbeli „jogigényemnek“, hogy szabad a magánforgalomban bármiféle árút megvásárolnom, *csak* kell, — hogy megfizethessem.

Nem kell talán Lusensky azon citátumaival foglalkoznunk, melyekkel illusztrálni igyekszik, hogy az észak-amerikai államok kereskedelmi szerződéseinek tendenciájából is kitűnik az, hogy a legnagyobb kedvezmény rendszere és a kölcsönösségi rendszer átmeneti alapnak vannak gondolva; az utóbbiról az elsőre.

Igaz, hogy az amerikai szerződések *stylusa* vagy jobban mondva phrasisai a két fogalmat összebarátkoztatják (előfordul ez még az 1894. évi november 22-iki észak-amerika—japáni szerződésben is), azonban, a mikor Amerika itt-ott komolyan vette a szerződések szövegét, mindig exclusiv szoros értelmezésben vette, a minthogy a közelmúltban előfordult ismert német—amerikai vita alkalmából is világosan kitűnt; és legalább is furcsa, hogy Lusensky a dolgozatának egy későbbi helyén Észak-Amerika álláspontját „nach ihrer Geschichte und dem Wortlaute der Verträge *unanfechtbaren* Standpunkt“-nak mondja. Egyébként bizonybizony az észak-amerika—cubai 1903-ban létrejött kereskedelmi szerződésben meghatározott reciprocitási kedvezményekhez semmiféle más állam nem tudna hozzáférni; e helyütt Amerika semmiféle „átmeneti alapot“ nem engedne! Persze ezt a helyzetet Lusensky a spanyol—amerikai háború folyományaképen a Cubával szemben gyakorolt speciális hatalmi viszonylatból eredőnek mondja az elv sérelme nélkül, vagyis épen tartásával annak az elvnek, hogy megfelelő ellenszolgáltatás fejében a legnagyobb kedvezmény is mindig elérhető. „Ist hiernach *dargetan*, dass die Reziprozität in dem allgemein üblichen Sinne *nicht* darauf abzielt, einzelnen Staaten im Gütertausch eine bevorzugte Stellung einzuräumen, so werden damit diejenigen Erwägungen hinfällig, welche der Reziprozität für den Abschluss von Tarifverträgen deshalb besondere Wirksamkeit beimessen“ — mondja Lusensky. Nekem pedig az olvasóra kell rábiznom, hogy a „*dargetan*“ sikerült-e.

Elismerhetjük azonban azt, hogy ha egy reciprocitási szerződési alapon levő államtól tarifaengedményeket kapunk, nem vagyunk eo ipso

biztosak abban, hogy ezek nem fognak-e veszteni utóbb a teljes általánosítás alapján. Tegyük azonban hozzá, hogy az előny kérdése egyszerűen azon fordul meg, hogy a kedvezményezett áruk mennyire speciálisak a kedvezményt kivívó állam termelése, illetőleg versenyképessége szempontjából.

A kölcsönösségi elv ellenében Matlekovits még a közelmúltban is védelmébe vette a legnagyobb kedvezményt. De legalább őszintén fel- említette a legnagyobb kedvezés nagy hátrányát abban, hogy a szerző- dések tárgyalásánál meg sem lehet ítélni igen sok esetben a kért kedvezmény jelentőségét, ha a legnagyobb kedvezés folytán annak alkalmazása harmadik nemzetek számára is lehetővé válnék.¹⁾

Matlekovits egyébként az idézett helyen ezen érv méltatásába nem bocsátkozik s csak általánosságban polemia gyanánt szembeállítja a mondott hátránnyal azt, hogy a nemzetközi forgalom mai fejlettsége mellett szerinte a szerződéses politika a legnagyobb kedvezmény nélkül annyit jelentene, mint a vámtarifáknak szerződések által meg nem változtatása, mert szerinte mihelyt bármely fontos cikkre nézve valamely országnak vámkedvezés biztosítatik, azt a mai forgalmi helyzetben más országtól, mellyel szerződéses viszonyban vagyunk, vagy lenni akarunk, megtagadni lehetetlen.

Mindenesetre túlságosan belenevelődtünk a legnagyobb kedvezmény záradékába, úgy hogy conservatív felfogással el sem tudjuk képzelni ennek a requisitumnak a hiányát.

Ugy látom egyébként, Matlekovitsnak 1916 február havában, a Magyar közgazdasági társaságban tartott felolvasása révén, hogy ő a legnagyobb kedvezményi rendszert voltaképen szivesebben a praeferentialis rendszer *ellenében tartja*, s hogy utóbbi ellen még hatályosabban érvelhessen, az előbbinek előnyeit emeli ki. Idézem felolvasásának a Pester Lloydban megjelent²⁾ ezt a részletét: »So tief ist das Recht auf Meistbegünstigung in das internationale Wirtschaftsleben eingedrungen, ein so unentbehrlicher Faktor im internationalen Handelsverkehr ist dieses Prinzip geworden, dass die Anwendung von Differentialzöllen als bare Unmöglichkeit betrachtet werden muss.«

Matlekovitsnak felolvasása mint praeferentiaellenes essay fényes, utolérhetetlen logikájú és bizonyítású gondolatmenet. A praeferentialis rendszer szabatosabb, polemicus ismertetése után Matlekovits csak oda tudott concludálni, hogy: »Das System der Differenzialzölle würde lediglich im Zwischenverkehr zwischen Deutschland und Oesterreich-Ungarn

¹⁾ Matlekovits Sándor: Vám és kereskedelmi politika. 1914. Omke kiadása 121.

²⁾ In extenso a jelen folyóiratban is.

Vorzüge bieten. Aber diese Vorzüge scheinen heute vielleicht um vieles verlockender als sie in Wahrheit werden könnten. Sie würden im Weltverkehr den Geist der Feindseligkeit einbürgern, die Exportmärkte absperren, zu Retorsionen führen und statt des ersehnten Friedens, den ewigen Zollkrieg im Gefolge haben.«

Sajnos, ezen kis értekezésünk keretében nem követhetjük tovább ezt a gondolatmenetet, de nem is tűzhattük ki célunk gyanánt incidentaliter a kereskedelempolitikai szerszámok tárházában nagy takarítást rendezni, hanem vissza kell térnünk Lusenskyre, a ki egy helyütt azt mondja, hogy bizony-bizony, ha a kereskedelmi szerződések korszaka immár talán lejár, akkor nincs értelme a legnagyobb kedvezményt felcserélni a reciprocitással. Ez az idevetett gondolat a tarifaszerződések megszűnéséről egészen különleges méltatást igényelhetne, de Lusensky is csak annyiban veti fel, hogy a sok taktikai tarifaemelés *helyett* esetleg megfontolandó a szerződéses politika elejtése.

Nem hihető, hogy a gondolat Németországban szélesebb talajon táplálkozhatik, mert a német szakirodalom igen találóan felfejtette, hogy a francia földön kialakult az a felfogás, hogy inkább nem is kell kötni szerződéseket, semhogy Németország is élvezhesse előnyeit, voltaképen a frankfurti béke ismert határozmányában (11. szakasz) leli indokát, melynek révén Franciaországban szinte dogmává jegeczesedett az a felfogás, hogy a vámtarifát szerződések által nem szabad módosítani; 1892-ben az új tarifa révén tényleg Franciaország szakított is a tarifaszerződésekkel, a mennyiben felállította a kettőstételű vámtarifát, melynek alsóbbika ellenkedvezményként tel-quel kapható. Mellesleg megemlítendő azonban itt is, hogy a francia közfelfogás a demokratikus és parlamentáris fogalmak nevében is istápolta azt a követelményt, hogy az egyes kormányok a parlament közreműködése nélkül ne adhassanak vámtárgyalásokon oly kedvezményeket, a melyek mint fait accompli jussanak a parlament elé azzal, hogy c'est à prendre, ou à laisser.¹⁾

De hát a jó vagy rossz példa már megvolt 1877 óta Spanyolországban, de Franciaország egész közfelfogásának jobban esett, hogy tulajdonképen a törvényhozás a kettős tarifa rendszere alapján maga állapítsa meg a követendő vámpolitikát, mert a minimális vámok sorozatában adva van a kormány számára a vámleszállítási lehetőség véghatára.

Bárha Franciaország példáját többé-kevésbé Brazília, Norvégia, Oroszország, Szerbia követték, mégis a tarifaszerződéseknek még oly óriási tömkelege burjánzott fel, hogy Lusensky még elméletileg is bizonyára túlkorán kondítja meg a tarifaszerződések lélekharangját.

¹⁾ V. ö. Matlekovits: id. m. 6. l.

Van Lusenskynél egy fejezet, a mely több-kevesebb sikerrel kimutatja, hogy a legnagyobb kedvezményi viszonylatok általánossága a világforgalom számára sokkal több könnyebbséget nyújt, mint a reciprocitási rendszer. Annyi bizonyos, hogy nagy kényelme a nemzetközi áruforgalomnak, hogy különféle provenienciák tekintetéből és viszont a különféle exportirányok szempontjából sem kell különbséget tennie a reciprocitási szerződések vámkihatása dolgában, hanem egy általánosságban nivellált legnagyobb kedvezményi helyzetet talál.

Lusensky ebbeli fejtegetéseinél oly élesen kiszinezi a hátrányokat, a melyek egy-egy állam kivitelét érik az által, hogy az árúk az idegen piacokon ismét más-más államok ottani preferentiális kedvezményeivel számolni és versenyezni kénytelenek, hogy szinte nemcsak azt kérdezzük magunktól, vajjon miért nem igen értesülhettünk az amerikai kontinensen felmerült ily bajokról, hanem azt is, hogy mikép is vitathatta fentebb Lusensky azt, hogy az amerikai rendszer is átmenetileg amúgy is szintén csak a legnagyobb kedvezményhez vezet, mondván, hogy hiszen minden többi contrahensnek megvan az idevezető úthoz a jogigénye.

Legyünk igazságosak: a legnagyobb kedvezményi rendszer hatása alatt felette kifejtett nemzetközi áruforgalom nemcsak nagy könnyebbséget élvez az által, hogy a forgalomban származási bizonyítványokra átlag semmi szükség nincsen, (ha pedig itt-ott pl. retorziós okokból ilyeneket megkivántunk, a vámigazgatásra és a magánforgalomra háruló nehézségek bizony érezhetőek voltak), hanem már az árú termelésénél is játszik bizonyos szerepet az a szempont, hogy az árú forgalomképesége iránt kevésbé kell aggályokat táplálni, illetőleg az exportterületek fluctuálása kevésbé fenyeget. De manap még az egyes árúk gyártási etapejainak különféle *államok* közötti fokozatos megoszlása miatt is bizony igen bonyodalmas kérdések támadhatnak a provenientia megítélésénél (a feldolgozásnak minő mérve nationalizálhatta az árút).

Nem akarjuk a reciprocitási szerződések előnyeit itt akademice firtatni, mert nem célunk mellette lándzsát törni, csak éppen tárgyilagosan nyilatkozni Lusensky tendenciája felől is. Messze is vezetne annak fejtegetése, hogy a nemzetközi gazdasági vonatkozások sokkal jobban individualizálhatók lennének és az egész vámtarifánál tehető engedmények taktikailag *mennyivel jobban* csoportosíthatók lennének, stb. (bár mindez a taktikai érték terén természetesen az ellenfél javára is szolgálhatna), de mégis meg kell mondanunk, hogy a mikor Lusensky folytonosan a világkereskedelmet félti: „Dem Welthandel könnte keine empfindlichere Wunde beigebracht werden, als wenn die Handelsstaaten zu einem Systeme von Bevorzugungsverträgen übergingen“, voltaképen mindig a német érdekbeállításra gondol, sőt hovatovább értekezése végén nemcsak kilátszik a lóláb, de kénytelen meg is mondani, hogy éppen a német

birodalom kereskedelmének mennyire ártana a legnagyobb kedvezményi rendszer csődje.

A német szakirodalomban nem látunk jelenleg különösebb propagandát vagy harcot a reciprocitási rendszer *mellett*, ezért szinte nehéz megállapítani, hogy a német beállításban átértett érveléseinél is miért szólja le a reciprocitási rendszert ijesztő túlzásokkal a szerző. Hiszen igaza lehet abban, hogy ezen rendszer érvényesülésének esetében az oly szerződések, melyek lejáratá nem egyezik bizonyos átlag-időcyclokkal, közbenső számos további kereskedelmi szerződéses tárgyalást okoznának; valóságos hólabda-rendszerrel állnának szemben.

Német beállításból nyilván teljesen átérzi Lusensky azt, hogy az ő hazájának olyan dúsgazdagon tagolt kivitele van minden jelentős ország irányában, hogy még ha a világháború okozta hangulattal nem számolunk is, Németország nagyon sokhelyütt kínos és nehéz reciprocitási tárgyalásokra lenne utalva, a mi végeredményben a német vámtarifát is, egészében tekintve, nagyon letöredezné. Nem könnyű eltalálni, hogy kinek szól, ha a szerző a dolgozata végén exhortatioszerűleg azt kéri, hogy ne adjon a német birodalom kezdeményezést arra, hogy a legnagyobb kedvezményi rend a kölcsönösség által helyettesítsék, mert ez a legvégzetesebb következményekkel járna.

Egy könyvismertetés kereteiből úgylis már kinő ez a cikk: nem akarunk tehát jóslásokba bocsátkozni, de viszont szeretnők megállapítani azt, hogy a világháború óriási kihatásai miatt az egyik vagy másik rendszerhez való merev apriorisztikus ragaszkodás amúgy sem lesz keresztülvihető; nem kell conservatív módon a megszokott kereskedelem-politikai requisitumhoz ragaszkodni, újat lehet és kell teremteni, még ha a mai keretekbe és műszavakba nem fér is bele. *Ebből* a szempontból nem perhorreskáljuk a kíváncsian dubitáló napi sajtó túlnyomó hangjával, hogy Salzburgban most „valami egészen újat“ tárgyalnak, a mi nem kereskedelmi szerződés és nem is unio, hanem valamelyes új szerkezet. Nem az a kérdés, hogy mily kategóriákkal dolgoznak, hanem végkihatásban *mit* határoznak.

Persze már egészen más lapra tartozik, hogy időszerű-e a messze-menő gazdasági megegyezés hirdetése és forszírozása Ausztria-Magyarország és a Németbirodalom közt a mai gazdaságpolitikai, általános külpolitikai és stratégiai helyzet mérlegelése mellett. Különben is quadraturá circuli a feladat a lengyel kérdés megoldása, illetőleg ennek kalkulálhatása nélkül. Nem érthető az sem, hogy a Németbirodalom a maga igényei szerint már kötött is egy *breszt-litovszki* pótszerződést s mi még nem. Sisiphusi munka a mai időpontban a német-osztrák-magyar „mélyítés“ problémája, ha a keleti határállamok mikénti illeszkedésének kérdése felette homályos. Pedig valamelyest mégis elő kell

készíteni a megoldási variánsokat, a variánsokat és nem apriorisztikusan a Procrustes ágyát! Az ántánt ugyan ma szintén nagyban tárgyal a jövő gazdasági háborúról és elzárkózásról, de nem mérlegelhető elég finom mérlegen az, hogy vajjon a „Mitteleuropa“ és „német blokk“ mennyire hat provokálóan. E cikk keretében tovább nem taglalhatjuk ezt a themát. Ma „Középeurópa“ nem is praktikabilis avagy jobban mondva, kihatásában nem mérlegelhető a szélesebb Keleteurópa nélkül; viszont nyilvánvaló, hogy egy agrárország, mint hazánk — ha már nagylendületűen nézzük a dolgot — talán csak a skandináv államok vagy egy darab „Nyugat“ bevonása esetén találhatja meg számadását. Ha meg nem akarjuk, hogy a problema — jó német kitéttel — „ins Uferlose“ szélesedjék, hanem alulról kezdve akartunk volna építeni, akkor örök kár s politikai hiba volt már a Tisza-Stürgkh kiegyezést gyorsan tető alá nem hozni s utóbb alkalmazkodni a helyzethez.

Ma egy Gothein már azt is el meri mondani (Berlin, 1918. aug. 29. „Weg zum Frieden“ cikkében), hogy Középeurópa kérdése a *békét megnehezíti*. „Es muss einmal offen ausgesprochen werden, dass der Versuch eines politisch, militärisch und wirtschaftlich geeinten Mitteleuropa einen Rückfall in jene alte gefährliche Politik der Koalitionen und Rivalität der Macht bedeutet, deren unvermeidliches Ergebnis der jetzige Weltkrieg ist.“

Ma már számos német gazdasági közület élénken agitál az unio vagy hasonló szoros viszony ellen.

Ma már megmondja egy Eulenburg Ferencz tanár (Vossische Zeitung, aug 11.), hogy mily ártalmas lesz a praeferentia a Németbirodalom világpiaczi kilátásaira, s mily exorbitansan védvámú prohibitiv rendszert fog a középeurópai praeferentia kialakulása más idegen államokkal szemben szükségessé tenni — a mit megmondott volt jó ideje a mi Matlekovitsunk.

De Eulenburg kissé túloz. S valamennyien viszont elfelejtjük, hogy már hiszen javában benne is vagyunk a praeferentiában; avagy nem szabták-e meg a középeurópai hatalmak az orosz, az ukrán, a rumán békében önmaguk számára a felette hasonló elbánás kereteit, melyeket most Anglia akar a feltámadó Chamberlainismusban a gyarmatokkal szemben! ?¹⁾

Túlmesszire jutottunk Lusenskynek a jövő német gazdaságpolitika körüli alárendeltebb aggodalmaskodásának tárgyalása közben. Befejező mondatul ideiktatom a „Berliner Tagblatt“ egyik nemrég megjelent cikkének valóban szellemes *czímét*: „Etwas zu viel Mitteleuropa!“

Kelt 1918 augusztus végén.

Lers Vilmos.

*) V. ö. Lengyel Géza cikkét a Pesti Naplóban. 1918. aug. 14.

Valutánk helyreállítása.

Navratil Ákos, a kolozsvári egyetem tanára: *Valutánk helyreállítása*. Az átmenet-gazdasági m. kir. ministerium kiadása. (Budapest, 1918. Grill Károly könyvkiadó hivatala.)

A valutairódalom a háború folyamán érdekes metamorphosison ment keresztül. A míg ugyanis a háború elején megjelent valutapolitikai munkák főképe azt a kérdést tárgyalták, hogy mi idézte elő a valuta romlását és mily eszközökkel lehetne, a hadviselés óriási pénzügyi terhei daczára, a pénz folytatólagos elértéktelenedését megakadályozni, addig az újabb munkák, a mai áldatlan valutaviszonyokból kiindulva és a háború után megoldandó pénzügyi feladatokkal számolva, főképen azzal a kérdéssel foglalkoznak, hogy miként lehet majd háború után pénzünk régi értékét visszaállítani. Ismét felelevenedik a valutaszabályozásnak irodalma, a mely a mult század kilenczvenes éveinek elején teljesen leköttötte a közérdeklődést s a melynek révén a magyar közgazdasági irodalom annak idején több jeles munkával (Mandelló, Hertzka, Pólya stb.) gazdagodott. Navratil Ákosnak most megjelent munkája szintén a valutarendezés problémájának szolgálatában áll. A munkának jelentőségét még az a körülmény is emeli, hogy az átmeneti ministerium megbízásából készült, ámbár a szerzőnek fejtegetései e hivatalos „fémjelzés” nélkül is méltán számot tarthatnak a szakkörök teljes érdeklődésére.

A munka négy részből áll. Az első és második fejezet a pénz háborús értékváltozását és ennek okait tárgyalja; a harmadik és negyedik pedig kizárólag a valuta helyreállításának eszközeivel és a jövő pénzével foglalkozik. A munkát egy függelék egészíti ki, a mely 11 pontba foglalva, a valuta helyreállítására vonatkozó concret javaslatokat tartalmazza.

A szerző munkájából legjelentőségtejjesebbeknek és legactualisabbaknak a valuta helyreállítására vonatkozó fejtegetéseket tartjuk és azért a nélkül, hogy az első két fejezet értékéből valamit le akarnánk vonni, e helyütt — inkább térszüke folytán — kizárólag a valuta helyreállítását tárgyaló harmadik és negyedik fejezettel kívánunk foglalkozni.

A valuta helyreállításának eszközeiről szólva, a szerző közvetett és közvetlen eszközöket különböztet meg. A *közvetett* eszközökhöz tartoznak: 1. a fogyasztás korlátozása, 2. a termelés fokozása, 3. a kivitel fejlesztése, 4. a behozatal korlátozása. Ezzel szemben a *közvetlen* eszközökhöz számítja a szerző: 1. pénzmennyiség apasztását, 2. a háború utáni adópolitikát, 3. a jegybankpolitikát, 4. a német szövetségeseinknek közreműködését a valutánk helyreállítása körül.

A valuta helyreállításának szempontjából igen helyes a szerzőnek

kiinduló pontja, a midőn azt mondja, hogy nagyon hibásan itélnők meg a mai helyzetet, ha valutánk helyreállításának kérdését csupán a szó szoros értelmében vett valutapolitikai feladatnak tekintenők, mert valutánk mai állapota már messze meghaladja azokat a kereteket, a melyeken belül valutakölcsönrel és más hasonló intézkedésekkel lehet a bajon alaposan segíteni. Különös érdeme a szerzőnek, hogy a valuta helyreállításának eszközeiről szólva, kellő *objektivitással mutat rá minden eszköznek előnyeire és hátrányaira*. Ma, a midőn a tömeg kritika nélkül indul jelszavak után s a midőn a közgazdasági irodalom is mind-nagyobb mértékben szegődik a politika és az egyes társadalmi osztályok szolgálatába, különösen jól esik ez a pártatlanság, a mely a szerzőnek minden szavából kisugárzik és a melyet ma a politika hullámai által körülnyaldosott egyetemi cathedrákon is mind ritkábban lehet feltalálni. Így például a *fogyasztás korlátozását* tárgyalva, helyesen állapítja meg a szerző, hogy ez kétélű fegyver, mert a fogyasztás korlátozásának is van határa. A ki a fogyasztás korlátozása elvének minden más szempontot alá akarna rendelni, annak nem szabadna ennie, hogy legyen miből élnie. Ennek az elvnek értelmében azt kellene tanácsolni a szegény embernek, ha nincs elegendője, a miből megéljen, hogy haljon éhen. *A termelés fokozásának* kérdésében a szerző érdekesen polemizál *Teleszky* volt pénzügyministerrel, a kinek tudvalevőleg az a felfogása, hogy a hosszantartó háború a vele járó nagy izgalmakkal és az összes emberi energiáknak a végletekig való megfeszítésével a jelenlegi élő nemzedék munkabírását annyira kimerítette, hogy emiatt a háború után a gazdasági élet természetes fellendülésére nem lehet számítani. Navratil dr. optimistikusabban itéli meg a jövő fejleményeit, ha nem is osztja azoknak véleményeit, a kik azt hiszik, hogy egy rövid évtized múlva nyoma sem lesz a háború gazdasági pusztításainak. *A kivitel eszközeivel* foglalkozva, a szerző concret alakban veti fel azt a javaslatot, hogy a monarchia területén található drágaköveket és gyöngyöket használjuk fel a külföldön való értékesítés útján fizetési mérlegünk javítására és pénzünk külföldi értékének emelésére. *A kivitel fejlesztésének* kérdésében a szerző nem hive a túlságos állami beavatkozásnak, mert a kivitel erőltetése csakhamar megboszná magát a gazdasági élet egészséges irányú fejlődésén és így éppen ellenkező czélt érne el.

A valutajavítás közvetlen eszközeit tárgyalva, a szerző különös jelentőséget tulajdonít a háború utáni adópolitikának, mert minél hamarabb hozzuk az államot abba a helyzetbe, hogy a jegybanknál fennálló előlegtartozásait törleszthesse, annál hamarabb szünik meg pénzünk elértektelenedésének egyik fő oka. Az adópolitika eszközeivel foglalkozva, dr. Navratil nem habozik kijelenteni, hogy a *földadó* oly adóforrás, a

mely pénzügyileg még nincs kellőképp kihasználva és a földadónak rendszeres kiépítését az állami háztartás jövőendő egyensúlyának szempontjából feltétlenül szükségesnek tartja. A *vagyonadó*ra nézve az a véleménye, hogy az inkább az államháztartás egyensúlyának szolgálatában állana és így csak közvetve szolgálná a valuta helyreállítását. Navratil dr. ugyanis annak a nézetének ad kifejezést, hogy ha a *vagyonadó*nak befizetése éveken keresztül engedtetnék meg, úgy az inkább egy magas jövedelmi adóvá válnék és mint *vagyonadó*, ennek már csak a névleges formáját tartaná meg. Ebben a tekintetben nem oszthatjuk teljesen a szerző nézetét, mert véleményünk szerint a legsürgősebb pénzügyi feladat háború után a valuta helyreállítása lesz és a valutarendezés csak akkor jár teljes sikerrel, ha az erre irányuló ac'ió nem posványodik el az évek hosszú során át, hanem a háború után néhány év alatt befejezést nyer, mert különben a közgazdasági élet hozzá szokik a pénz elértéktelenedése által előidézett magas árakhoz és a valutarendezés, ha elkésve történik meg, többet árt, mint használ. Már pedig ha a valutarendezést gyorsan akarjuk keresztülvinni, úgy az erre a célra szükséges vagyontömegeket csakis a *vagyonadó* által tudjuk majd előteremteni. A közvéleménynek tehát meg kell barátkoznia azzal a gondolattal, hogy a *vagyonadó*ra a valutarendezés céljaira, concretebben kifejezve a feles bankjegymennyiség beváltására lesz szükség.

Dr. Navratil Ákos munkáját melegen ajánlhatjuk mindazoknak figyelmébe, a kik gondolkodni szeretnek a jövő pénzügyi problémái felett és a kik kedvelik a gondosan, mondhatni művészi stílusban megírt pénzügyi munkákat.

M. E.

A pénz ismeretelméletéhez.

(Franz Karl Graf *Marenzi*: Zur Erkenntnistheorie vom Gelde. Bp. Benkő 1918. 29 p.)

A pénz fogalmának filosofiai kidolgozása hosszú multra tekint vissza. Ezalatt nem maradt egyetlen tényezője sem felfedetlenül. Gróf *Marenzi* értekezése a témáról mégis azért bír értékkel, mert szemben az újabb idők gondolkodóinak egyoldalú beállításával, midőn a pénzben csak anyagot látnak, árút, vagy valamily jogi okmányt, illetve tisztán lélektanilag magyarázzák azt, arra figyelmeztet, hogy itt synthetikus fogalomra van szükség, mely a pénz lényegének minden oldalát összefoglalja. A metallisták és a kartalisták mai küzdelme visszatérés a primitív dualistikus felfogáshoz. Ebből csak a Hegeli hármasság vezet ki. A pénz és árú mellett az embert is figyelembe kell venni és miként az

energetika az erőben, a testből és szellemből összeolvadó harmadikat látja, úgy kell a pénz fogalmát is synthetikus módon felfogni.

Már *Locke* javított a quantitáseméleten, midőn tekintetbe vette a pénzforgalmi gyorsaságát, *Hume* azután már azt is kiemelte, hogy a pénz- és árutömeg közötti viszony és nem a pénzmennyiség irányadó az áralakulásnál. *Bodin* pedig, mikor az árforradalom okaiul felhozza: 1. az arany- és ezüst tömeg növekedését; 2. a monopóliumok és nagy eladási társaságok létesülését; 3. árúhiányt; 4. a pénzkedvelés és megtartást; 5. az érmeromlást, akkor mint gróf *Marenzi* mondja, már együtt veszi tekintetbe a pénzforgalom tényezőit, 1. alatt a nemes ércet, 3. alatt az árút, 2., 4., 5. alatt pedig az embert (27. 1.).

Marenzi gróf egyébként a pénzdefinióknak három csoportját különbözteti meg:

I. A pénz mozgó, hasznos használati jószág. Vagyon tárgy, forgalom tárgya, eszköz a tőkeképzésre és thesaurálásra, a vagyonátvitelre. A tőke-forgalom közvetítője. Az értékátvitel eszköze és értékconserváló (tér és idő áthidaló). Hivatalos értékmegőrző.

II, A pénz áru, csere áru, helyettesíthető áru (minden pénzdarab pótolja a másikat), a legáltalánosabb áru, az az áru, melyért minden másfélét lehet kapni. Piaczi csereáru, a legforgóbb, legcurrensebb áru, minden jószág helyettesítője, árucsera közvetítő, cserejószág, csere-szerszám, csere és kereskedelmi érték, az értékforgalom eszköze, áru-utalvány, általános közvetítő az áru- és értékpiacon, egyenértéke a használati javaknak és árúknak. Egyenérték képviselő, csereérték mérő, értékek és javak átalakulásának eszköze.

III. A pénz államilag elismert fizetési eszköz, eszköz fizetési kötelezettségek teljesítésére, solváló és liberáló eszköz, jogerős okmány, kötelezvény, követelés, utalvány, előnyözött eszköz egyoldalú és járulékos teljesítésekre, adósság-jegy, egy váltóforma, fizetési megbízás, bemutatóra szóló utalvány, ideális zálog várt ellenszolgáltatásra stb. (18—19. 1.)

Mindezekből a szerző előtt jelentősnek tűnik fel a nemesércz szerepe a pénzben, mint idő- és térbeli különbségek áthidalója.

A definióból ezért kiküszöbölendőnek tart mindent, ami a pénzt, mint értékmérőt tünteti fel. Az árúk, általában a javak értéke nem mérhető, hanem csak becsülhető, — kivéve a pénzt magát. A pénz csak eszköz a megbecsült érték kifejezésére, de az ember szellemi szemértéke a döntő, hogy mennyi pénzt ad az árúért. (21. 1.)

Marenzi gróf összetett definiója szerint a pénz „eszköz értékek létesítésére és szaporítására, azoknak térben és időben való forgalmára, fizetési eszköz, egyszersmind áru és eszköz az árucserére. Potentialis

gazdasági energia, a tárgyi javak tömegének, a világ- illetve a nemzeti vagyonnak liquid része, eszköz az értékek mozgósítására. Nemcsak a tárgyi javak cseréjét közvetíti, hanem értékekét általában, szellemi és munka értékekét is". (19. l.)

Knapp pénzelméletével külön is foglalkozik. Elválasztandónak tartja abban az analitikus és a szintetikus részt. A két rész t. i. nem függ össze. *Knapp* nem használja fel az analitikus uton nyert anyagot a synthesisnél.

Knapp szerint a pénznek értéke nem az aranytól származik, hanem megfordítva, az aranyé a pénztől, azaz a pénzre vonatkozó törvényes megállapításoktól. *Knapp* ezen kartális elméletének levezetésénél azonban még az analitikus részben is metallista maradt, oly értelemben, hogy az arany alapot ő is megkívánja, legjobb helyen azonban a pénz-kibocsátó pénztárában, a jegybank tresorjaiban látja.

Knapp éppen a pénzjegy beváltásának kérdését hagyja függőben, minden egyéb kérdéssel bőven foglalkozik.

Az arany alapot gróf *Marenzi* szintén nélkülözhetetlennek tartja. Szerinte is, annak a kibocsátó bankok pinczében való elhelyezésével a pénz még nem vált „testetlenné”: csak a forgalomban lévő arany helyébe került surrogatum.

A forgalomtól visszatartott arany-mag rendszere az osztrák magyar monarchiában már a háború előtt meg volt. Ma már Németország is ezt a rendszert követi. Az arany alap a bankpincékben a valutaparitás fenntartása, a váltóárfolyam stabilizálása, a nemzetközi fizetési kötelezettségek kielégítése és az egész gazdaság liquiditása számára megfelelő alapul szolgál, éppen azért, mert az arany nagy értékű kereskedelmi áru is. (23. l.)

Gróf *Marenzi* ezek szerint a valuta belső, az ország határain belüli biztosításával megelégszik. Ezt az aranyconcentrációval tényleg el lehet érni. Az aranyba vetett bizalom ugyanis nem pótolható teljesen csak az államba vetett bizalommal. De a valutának külső, az ország határain kívül való értéke is van, s ez minden belső aranyamnál jobban biztosítható az aranynak forgalomban tartásával és a nagyarányú aranykivittel.

A nominalisták tényleg tekintet nélküli aranykivittelt javasoltak (*Weill, Liefmann, Gesell, Dalberg, Bendixen*), azzal a jelszóval, hogy nem az arany birtoka javítja a valutát, hanem annak továbbadása. Az aranynak indokolatlan gyűjtése helytelen. Nem a jegybank pinczében levő arany, hanem a szabadforgalomban levő arany a legbiztosabb állami aranypolitika.

A háború folyamán kitűnt, hogy a papírpénz a belső forgalomban

megállja helyét. Ha a háború elején hajlandók is voltunk az áremelkedést és a valutaárfolyam csökkenését a papírpénzforgalomra vezetni is vissza, úgy ma már tisztán látni, hogy az áremelkedésnek egyrészt az árúhiány az oka, másrészt az államhitel erős kihasználása mellett folyó, folyton fokozódó kereslet a hadi szükségleti cikkek iránt.

Nem vált be azonban a papírpénz a külföldi forgalom tekintetében. Ha a devisacursusok leszállásának okait keressük, úgy igen fontos azok között éppen az aranyconcentrálás, illetve, ha a belső piacz biztosságára is tekintettel akarunk lenni, s a papírpénzforgalmat teljesen fedezet nélkül nem akarjuk hagyni, akkor egyszerűen az aranyhiány, azaz azon aranytömeg hiánya, mely a belső pénzforgalom biztosítása után, a valuta javítására, kivételre volna használható. Természetesen minél több lesz a papírpénz az idők teltével, annál több arany lesz félreteendő, ami nem hagy a valutacursus javítása számára semmi kivételre valót.

Németországban az aranyconcentráció jobban sikerült, mint nálunk. A Monarchia egyrészt mindjárt a háború kezdetén ipari szükségleteinek nagyrészét külföldről volt kénytelen beszerezni, ami a jegybank aranykészlete nagy részének már kezdetben a külföldre való küldésével járt, másrészt a Monarchia pénzügyi felkészültsége és pénzforgalmi szervezetének hiányai már a mozgósításkor azt vonták maguk után, hogy a hadi kiadások legnagyobb részét csak a bankjegyforgalom növelésével sikerült kiegyenlíteni. Így a Monarchiának nemcsak a devisacursusok javítására nincs aranya, hanem a belső pénzforgalom aranybiztosítéka tekintetében is sokkal rosszabbul áll, mint Németország.

Tehát gróf Marenzi tétele, hogy az aranyrag rendszere elegendő a valuta paritás fenntartására, csak akkor áll meg, ha a bank pincéjében levő arany alapon kívül a szabad forgalom számára is van arany, illetve ha az aranyragból bármikor meríteni lehet.

Csupán ennyivel akartuk kiegészíteni az illustris szerző kitünő értekezését és nagy bölcséleti készséggel keresztülvitt okfejtéseit. Egyébként azon tételéhez is, hogy a pénznek éppen hosszú kulturfejlődése miatt, számtalan láthatatlan funciója van, s ezért a pénzforgalmat nem lehet forradalmilag megváltoztatni, — mindenben hozzájárulunk.

Krisztics Sándor.

Gyermekmunka és gyermekvédelem.

Gyermekmunka és gyermekvédelem. A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványa. Bp. ; 1918. 45. o.

Miután a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete a gyermekmunka kérdésének törvényhozási szabályozásával általánosságban már előbb foglalkozott, a gyermekmunka és gyermekvédelem kérdéseinek tárgyalását tűzte napirendre, minthogy gyermekvédelmi szerveink, a szorosabb értelemben vett gyermekvédelemre szoritkozva, a gyermekmunka kérdésével behatóbban nem foglalkoztak. Az egyesület báró Szterényi József v. b. t. t. elnöklete alatt, Szilágyi Arthur Károly dr. udvari tanácsos előadmánya alapján tárgyalta a kérdést, ki mindenekelőtt a gyermekmunkára vonatkozó rendelkezések összefoglalását és a gyermekvédelem közegeinek rendelkezésére bocsátását javasolta. A gyámhatóságoknak a bevonásával szervet kíván teremteni arra, hogy a gyermekvédelem a gyermekmunka helyes irányba terelésével összefüggésbe hozassék. Az erre vonatkozó javaslatokat tartalmazza a most megjelent füzet.

A magyar államvasutak árúdíjszabása.

I.

Az államvasúti rendszer meghonosodását — a melynek kezdetei nálunk immár fél évszázadra nyulnak vissza — valamikor mint a közlekedési bajok elleni arcanumot üdvözölték. Közgazdasági téren az államvasuti rendszerek vezetőitől ezermesterhez méltó ügyességet vártak. Azt vélték, hogy az államvasuti díjszabások megszüntetnek a termelésben minden egyenlőtlenséget, hogy fuvardíjaiknak az illeték mértékéig való leszállításával, vagy csak a szállítási önköltségekkel számoló ürrendszerre alapított díjképzéssel a legkedvezőtlenebb viszonyok közt termelőnek is biztosítják a piac elérhetését. Nem is kellett sok idő ahhoz, hogy mindezek az álmok elméleti reményeknek minősítessenek, mert az a kísértet, a mely ezeket az álmokat megzavarta: az állampénzügyi érdek, nem lidércz, hanem valóságos élő tényező. Csakhamar kiderült, hogy az államvasutak megszerzése és fenntartása olyan óriási részét emészti fel az állam pénzügyi erőinek, hogy az államvasutaktól követelni kell — közgazdasági feladataik teljesítése: t. i. a mindenkori termelési és kereskedelmi politika támogatása mellett —, hogy az állam terheinek viselését legalább az államvasutakra eső terhek erejéig magukra vállalják. Ha már ez a feladat világszerte békeidőben is terhelte az államvasutakat, az államnak a háború folytán megnövekedett terhei folyton az államvasutak bevételeinek újabb és újabb fokozására, újabb és újabb díjemelésekre ösztönöznek. A valutaromlás tükörképe a díjemelés. A hol az egyik kisebb, kisebb a másik is.

A szállítóközönség azonban az óriási díjemelések ellen hangos szóval tiltakozik és utal arra, hogy a díjemelést kénytelen a fogyasztóra áthárítani.

A vasút ezzel szemben arra hivatkozik, hogy az óriási áremelkedés mellett a fuvardíjak emelkedésének nincs közgazdasági hatása, hogy háborúban mindegy, milyen a fuvardíj és igéri, hogy a béke helyreálltával ismét számolni fog közgazdasági érdekeinkkel új, azoknak megfelelő díjszabás létesítésével.

Ime most már egészen élesen szembe került a két ellentétes felfogás, a melyek közül az egyik az államvasútak díjszabásait közgazdasági támogató eszköznek, a másik állami bevételforrásnak tekinti.

Önként felmerült ebben a helyzetben az a kérdés, hogy ez a két érdek valóban egymással szemben álló, igazán ellentétes-e és vajjon abban az időben, a békés fejlődés éveiben, a mikor ez az ellentét nem élt így kiélesítve a köztudatban, az államvasutak a két feladat melyikének álltak szolgálatában, vagy miként voltak képesek a két ellentétesnek látszó érdek kielégítését összeegyeztetni? Mert az embert „vágyai vezérlik“ és a vágyat nyomon követi a remény, a hit, hogy a vágyak el is érhetők. És így a békés gazdasági fejlődés újbóli bekövetkezésének reménye felkelti azt a hitet, hogy az államvasutak, ha nem is az államvasuti rendszer meghonosodásának elején táplált illúziók mértékében, de annyira, a mily mértékben arra a múltban is képesek voltak, díjszabásukkal hozzá fognak járulni közgazdasági életünk megújításához. Igaz-e ez? A remény a múltból táplálkozik és így természetes, hogy ezen a téren is a múltba, az államvasutak árúdíjszabásainak fejlődésére pillantunk vissza, ha a kérdésre választ óhajtunk kapni.

Ha azonban nem akarjuk azt, hogy ez a válasz illusorius legyen, az államvasuti díjszabás fejlődésénél nem hanyagolhatjuk el azokat a kísérő körülményeket — a hálózat nagyságát, az államvasuti vonalak földrajzi helyzetét, azoknak a magánvasutakhoz való viszonyát, az általános közgazdasági és az állampénzügyi helyzetet —, a melyek az államvasutak árúdíjszabásainak egyes fejlődési stadiumait jellemzik.

Ez olyan széleskörű vizsgálódást, oly mélyreható tanulmányt igényelne, a mely messze meghaladná e rövid cikkely szűkre szabott kereteit. Erről tehát le kell mondanunk és csak arra szorítkozhatunk, hogy a díjszabások fejlődésének általános jellemzése mellett, a kísérő körülményekre egynehány rövid szóval rámutassunk.

II.

Széchenyinek azt az eszméjét, hogy a vasutakat államilag kell építeni, sem ő maga, sem a közvetlen utána következett kormány nem valósíthatta meg.¹⁾ Államvasuti rendszerünk születésnapja 1868. augusztus hó 8.-a. Az újszülött államvasút a pest—salgótarjáni, illetőleg losonczyi vonal volt, a melyet a m. kir. északi vasút nevére kereszteltek. E vonalhoz járultak a zákány—zágrábi, hatvan—miskolczyi és vámosgyörk—gyöngyösi vonalak, a melyek 1870. első évnegyedében adták át a forgalomnak. Ekkor lett a m. kir. északi vasút igazgatóságából a m. kir.

¹⁾ *Mándy Lajos*: »Magyarországi Vasuti Ügyek«. Budapest, 1885. 163. l.

államvasutak üzletigazgatósága. Az 1868-ban államosított vonalon a magánvasuti díjszabás maradt fenn egyelőre.

Ebben az időben a magánvasutakon igen egyszerű díjszabások voltak érvényben és szó sem volt arról, hogy Széchényi eszméje, a mely szerint „a vitelbér szabályozását utolsó részletig az ország folyvást kézben tartsa s azt az iparfejlődés igényei szerint kell rendezni“¹⁾ megvalósuljon.

Államvasutaink gyermekkorában a magánvasutakon az árúdíjszabás általában az engedélyokiratok hármass osztályozása, egyeseken e mellett különböző czikkekre, u. m. szénre, sóra, fára, trágyára, kőre és téglára külön kedvezményes díjszámítás volt érvényben. Az egységtételek a távolsággal nem változtak. A súlyukhoz képest aránytalanul nagy térfogatot igénylő árúk a II. osztályba soroztattak, egyébiránt tisztán értékosztályozás alapján történt az árúk besorozása az I. olcsóbb és II. drágább osztályba. Ily viszonyok közt keletkezett az államvasutak első díjszabása. A magyar államvasutak első, 1869 végén életbelépett árúdíjszabása akkor mindössze a 125 km.-nyi pest—hatvan—salgótarjáni vonalra terjedt ki, 1870-ben 354 km.-re. Ez a díjszabás csak két osztályt tartalmazott, az I-t az értékesebb, a II-t a kevésbé értékes árúk számára. Mindegyiken belül azonban tetszésszerinti mennyiség feladása és 200 vámmázsa (10.000 kg.) feladása esetére különböző egységtételeket állapított meg.

Igy tulajdonképpen igen egyszerű négyes osztályozás létezett, a mely a rövid hálózaton igen észszerűen elégítette ki az igényeket és szerencsés combinatiója volt az ür- és az értékrendszernek. Nevezetes még az, hogy ez a díjszabás, a mely egységtételekből és kezelési illetékből volt összetéve, a kezelési illetéket valóban az árúkezelés ellenértékének tekintette, nem úgy, mint ma, a mikor ez a díjképzésnek a kezeléstől függetlenül beszédett része, az elmélet szerint az önköltségek fix hányadának ellenértéke. Akkor ugyanis ahhoz képest, hogy a fél végezte-e a be- vagy a kirakást vagy mind a kettőt, — a kezelési illeték $\frac{1}{4}$ -ét vagy $\frac{1}{2}$ -ét visszatérítette a vasút. A díjszabás alapja koronaértékre, km.-re és q-ra átszámítva ez volt:²⁾

¹⁾ Mándy Lajos: »Magyarországi Vasuti Ügyek«. Budapest, 1885. 163. l.

²⁾ Az államvasutak régi díjszabásának képzésére vonatkozó adatokat, a mennyiben a régi díjszabások vagy azok képzésére vonatkozó feljegyzések rendelkezésünkre nem álltak, Fellner Simon: »A vasuti tarifák reformálásának kérdéséhez«. Budapest, 1884. című kitűnő dolgozatából merítettük. Felhasználtuk még e mellett a következő dolgozatokat: Szekula: »A vasuti díjszabások és a tarifapolitika elemei«. Budapest, 1909. Havas Mór: »Vámközösség és Vasuti tarifapolitika« Budapest, 1916. V. Ö. még szerzőnek a Magyar Közgazdasági Lexikon I. kötet, 508. s. k. lapjain megjelent »Díjszabásügy« című dolgozatát és az ott felsorolt régebbi szakirodalmat.

I. osztály.

a) tetszésszerinti mennyiség feladásánál	0·8	fillér	100 kg. és km.-enkint	} Ehhez 100 kg.- kint 8 f. kezelési illeték.
b) 10 000 kg. feladásánál	0·422	»	100 » » »	

II. osztály.

a) tetszésszerinti mennyiség feladásánál	0·526	»	100 » » »	} Ehhez 100 kg.- kint 8 f. kezelési illeték.
b) 10.000 kg. feladásánál	0·316	»	100 » » »	

Ez a díjszabás olcsóbb volt a legtöbb magánvasút, sőt az osztrák-magyar államvasúttársaság 1870-ben életbelépett 6 osztályú díjszabásánál is, például gabonánál és lisztnél, teljes kocsirakományt véve alapul, 28—55⁰/_o-kal, tűzifánál 1—48⁰/_o-kal, vas és aczélnál 38—58⁰/_o-kal. Általában csak a tetszés szerinti mennyiségben és 5.000 kg. súlyban feladott bor, sör, szesz, tűzifa- és szénküldeményeknél volt egyes magánvasutak díjszabása olcsóbb. E díjszabást az államvasutak mai díjszabásával szembe állítva, azt látjuk, hogy 100 km.-re 100 kg.-onkint a mai díjszabás szerint a fuvardíj szénél kétszerese, épületfánál több, mint háromszorosa, közönséges vas- és aczélárúknál több mint ötszöröse, bor és szesznél hétszerese, gabona és búzánál négyszerese az 1869. évi díjszabás teljes kocsirakományokra érvényes díjtételeinek. Tájékoztatásul megjegyezzük még, hogy a mai maximált búzaár háromszorosa az 1870. évi árnak (60 illetőleg 20·96 K.)¹⁾

Az 1871. évvel általános áremelkedés kezdődik,²⁾ a mely 1873. év végéig tart. Akkor bekövetkezik a pénzügyi válság, a mely a kamatgarantia terhei révén az államot, de magukat a vasutakat is súlyosan érintette.

A vasutak közül a magánvasutak, a melyek 1871-től kezdve mindinkább átvették az osztrák-magyar államvasúttársaság áruosztályozását, a drága díjtételek kedvezőtlen hatását mindig szaporodó díjkezdvményekkel igyekeztek kiegyenliteni. Ez a rendszertelenség kedvezőtlenül befolyásolta a vasutak bevételeit és már 1873-ban arra indította a közmunka és közlekedési miniszteriumot, hogy a kérdést tüzetesen tanulmányoztassa.

Az 1873. évi pénzügyi válság hatása alatt a képviselőház 1873. évi december 22-én tartott üléséből kiküldött 21-es bizottságnak IX-es albizottsága, a midőn az állami kiadások apasztásának eszközeivel foglalkozott, oly rendszabályokat hozott elsősorban javaslatba, a melyek közvetlenül újabb beruházásokat igényeltek és így a czéllal látszólag ellentétben voltak. Ezt még növelte az is, hogy az ország termelőinek gazdasági érdeke és a versenyviszonyok követelménye azt hozták ma-

¹⁾ V. Ö. Hajdu: Terményárak (Közg. Lexikon III. kötet 510. sk. 1.)

²⁾ V. ö. Waldmeyer: (Közg. Lexikon III. kötet, 201. sk. 1.)

gukkal, hogy a vasutak a pénzügyi érdekek rovására díjszabásaikat le szállítani kénytelenültek.¹⁾

Nevezetesen a vasuti főfelügyelőség, a melyhez akkor a vasuti díj-szabási ügyek intézése tartozott, az elzászi tiszta ürrendszer alkalmazását javasolta. Ezt a magyar vasutak igazgatói értekezlete azonban nem fogadta el. Ámde a kormány az „exempla trahunt“ reményében a magyar államvasutak most már 1.065 km.-nyi hálózatán a lényegesen módosított elzaszi rendszert léptette életbe. E rendszer szerint a díjtételek a távol-sághoz képest nem változó-, csak egyszer számított alaptételből és az elzaszi vasutakon hiányzó kezelési illetékből, majd a súly és távolság szerint változó egységtételből és a darabárú-, továbbá már 5.000 kg. fel-adásánál alkalmazandó kocsirakományi díjszabásból és végre az árú-osztályonkint az árúk értékének és az általuk elfoglalt térnek combina-tióján alapuló négy kivételes díjszabásból állt, a melyek közül például az I-be (a legdrágábbba) tartozott: a bor, szesz, cukor, sör, kőolaj, a II-ba a gabona, liszt, kénsav, a III-ba az érczek, a fa, vasuti anyagok a IV-be a kövek és a trágya. A díjképzés ez volt:

I. Darabárú: alaptétel 100 kg.-onkint 16 f, kezelési díj 100 kilo-grammonkint 8 f., egységtétel 100 kg. és km.-kint 0.738 f.

II. kocsirakomány alaptétel 14.4 f., kezelési díj 8 f., egységtétel 0.58 f.

1. kiv. díjszabás	»	13.6	»	»	8	»	»	0.474	»
2. »	»	12.8	»	»	8	»	»	0.368	»
3. »	»	12.0	»	»	4	»	»	0.29	»
4. »	»	10.0	»	»	4	»	»	0.264	»

Ez a díjszabás, a melynek célja az volt, hogy a bevételeket fokozza, de egyúttal a czélszerűnek és közgazdaságilag helyesnek vélt árúosztá-lyozásnak példáját is szolgáltatván és a hazai vasutakat az egységes árú-osztályozásra, sőt lehetőleg az egységes díjképzésre rávegye, céljainak egyikét sem érte el, mert noha az 5.000 kg. mennyiségben feladott árúknál a korábbi darabárúosztály helyett most már a kocsirakományi díjtétel volt alkalmazandó, éppen a hazai forgalomban legfontosabb tömeg-cikkek fuvara drágult meg, még 10.000 kg. feladásánál is, például a gabona és liszté 22—33⁰/₀-kal a bor és szeszé 18—35⁰/₀-kal a vas és aczéle 22—33⁰/₀-kal, a fáé, kőszéné, érczeké 13⁰/₀-kal még pedig úgy, hogy az alaptétel és a kezelési illeték egységes hatásaképen éppen a rövidebb 1—150 km.-ig terjedő és a forgalom zömét képező árúk szállítási költsége drágult meg legnagyobb mértékben. Ezenkívül mivel ez a rendszer minden más magyar és osztrák vasút díjszabási rendszerétől elütött, a közvetlen díjszabások létesítését megnehezítette.

¹⁾ Mándy: i. m. 184. 1.

Ebben az időben az állami és garantirozott vasutak a közös vasutakkal és egymásközt az önköltségek késhegyéig menő versenyharczot folytatták 1875-ig, a midőn a harcztot cartellpolitika útján sikerült megszüntetni.¹⁾

Az 1874. évi árúdíjszabás balsikere után a közlekedési ministerium először is látva, hogy az osztrák vasutak az osztrák-magyar államvasutársaság árúosztályozásából kiindulva a siker reményével látszanak haladni, ha nem is az árúdíjszabás anyagi, de legalább is alaki – az árúosztályozásra vonatkozó – egységesítése felé, 1875-ben az osztrák kormánnyal az egységes árúosztályozás létesítése iránt tárgyalásokba bocsátkozott, a melyek 1876. év őszén sikerre vezettek. Így hosszú tárgyalások alapján jött létre a reformdíjszabás nevén ismeretes árúosztályozás, a mely már akkor, a déli vasút kivételével valamennyi magyar és osztrák vasútra kiterjedt és azóta csak a 3. külön díjszabás létesítésével bővült. A díjszabás, a mely az árúk értékének és térfogatának ügyes combinációja volt, azt a nevezetes helyzetet teremtette meg, hogy az egyes árúosztályok felállításánál nem tett szigorúan különbséget egyrészt nyerstermény és félgyártmány és másrészt félgyártmány és készárú közt, hanem az árúkat e minőségükre való tekintet nélkül egy árúosztályba sorozta, ha értékük és térfogati viszonyaik hasonlóak voltak. Így például az A. osztályba került a must mellett a bor, a szesz mellett a pálinka, az 1. külön díjszabásba a gabona és a liszt, a 2. külön díjszabásba az épületfa, a mű- és a haszonfa.

Ez kétségtelenül előnyös volt az iparilag fejletlenebb magyar közgazdaságra. Előnyös volt továbbá ebben a beosztásban az is, hogy a gabona és liszt az értékesebb tömegárúkat tartalmazó A és az olcsóbb árúkat tartalmazó B osztály közt közép helyet elfoglaló, külön díjszabásba került, mert az árúosztályozás, noha az abba sorolt cikkek után számítandó egységtételeket és kezelési illetéket nem is állapította meg, mégis az árúosztályozással megállapította a díjtételek magasságának sorrendjét is oly értelemben, hogy a darabárúk közt legdrágábbak a terjedelmes árúk majd az I., végre a II. osztály díjtételei, épúgy, mint a kocsirakományoknál az A osztály után következik az 1. külön díjszabás mint annak kiegészítője, majd az olcsóbb B osztály után a még olcsóbb C osztály és a 2. külön- és végre 1891 óta 3. külön díjszabás. A rendes, a mérsékelt-, és a különösen mérsékelt gyorsárúk osztályai egészítik ki az árúosztályokat.

Miután időközben az 1875. évi XX. t.-cz. életbeléptette a szállítási adót is, a mely később megfelelően felemeltetett, a magyar államvas-

¹⁾ Mándy: i. m. 190. l.

utakon új díjszabással kellett kitölteni az egységes árúosztályozás kerekeit. Ez az 1876. évi díjszabás az I. és II. osztályba tartozó darabárúknál megtartotta a távolsággal nem változó egységtételek rendszerét, a kocsirakományoknál már a távolsággal csökkenő egységtételek rendszerére tért át, még pedig oly formán, hogy az első szakasz 50, a második 51-től 150-, a harmadik 151-től 250 kilométerig, a negyedik pedig ezentúl bármely távolságig terjedt. A legmagasabb egységtétel 100 kg.-onként 0·64, — a legalacsonyabb 0·18 f.-t tett kilométerenként, a kezelési illeték a távolságtól függetlenül 8 és 10 f. volt a kocsirakományi osztályokban. Az 1.669 km.-re emelkedett államvasuti hálózaton, a mely északnyugati irányban már egészen Ruttkáig terjedt, tehát lényegesen drágább díjszabás lépett életbe, noha akkor már a pénzérték némi emelkedése folytán az árak csökkenő irányzatot vettek. A díjemelést azonban némileg ellensúlyozta a teherárú díjszabásnak a távolsággal csökkenő egységtételekre alapított berendezése. Ezzel — a rövidebb távolsággal szemben, a nagyobb távolságot favorizáló — rendszerrel főleg az államvasutak ruttkái vonalán át mozgó német forgalmát vélték előmozdithatni, míg a belső forgalomban az államvasút a többi hazai vasúttal tartott lépést, az osztrák forgalom pedig kizárólag a magánvasutak kezében volt.

A korábbi úrrendszerű tarifával szemben a díjemelések teljes kocsirakományokban szállított gabona és lisztnél 9—21⁰/₀-ot, bornál 3—6⁰/₀-ot, fánál 4—5⁰/₀-ot, kőnél 10—16⁰/₀-ot tettek.

A tapasztalat azt mutatta, hogy az 1873. évi pénzügyi válság okozta kedvezőtlen gazdasági viszonyok közepette közgazdaságunk ezt a terhet nehezen bírta, főleg azért, mert a csökkenő egységtételek övei nem voltak a forgalmi viszonyoknak megfelelően megválasztva, legfontosabb kiviteli cikkünknel, a gabonánál és lisztnél, főleg a malomipar fellendülése folytán a 250 kilométeren túl alkalmazott 0·40 f egységtétel pld. magasnak bizonyult, különösen az akkor a fővárosban összpontosult malmok szempontjából.

Időközben az államvasuti hálózat 2·623 km.-re nőtt. Fokozatosan megvalósult az a terv, melyet a ministerium már 1873-ban mutatott be a képviselőháznak, mely tervezet „az országnak összes államilag létesítendő és kezelendő közlekedési eszközeit, nevezetesen a vas-, kő- és vízi úthálózatot felkarolja“. E tervnek ugyanis általában az volt az alapelve, hogy a nemzetközi forgalom-, vagy egyéb közgazdasági szempontokból vagy honvédelmi szempontból fontos vonalakat államilag kell kiépíteni. A hosszabb vasuti hálózat, a csökkenő egységtételek rendszerének fokozatos fejlesztésére irányította a figyelmet. Az árviszonyok a

normális niveaun állapotok meg. Az 1875 ben kötött cartellek lejáratára közeledett. Az idő alkalmas volt új díjszabás kidolgozására.¹⁾

Az 1881. évi díjszabás alapelveit tovább fejlesztve, annak hibáit igyekezett kijavítani az 1881. évi új díjszabás, a mely az egyes egységtételek öveit 100 km.-ig 50, azontúl 400-ig 100 km.-enkint állapította meg, a II. és az A. osztály kezdő öveiben az egységtételeket némileg felemelte, a gabona és lisztnél azonban már 301 km.-től kezdve 0·4 f. helyett 0·32 f. egységtételt alkalmazott. E díjszabás az első, a mely az 1. külön díjszabásba sorozott e fontos árúk után az A osztállynál tényleg olcsóbb díjszámítást alkalmazott és így a közös árúosztályozás egyik legfontosabb előnyét gyakorlatilag kihasználta, a mi azóta mindég így is maradt.

Az államvasutak consolidatiója folyton haladt. A keleti vasút megvétele és a brassó – tömösi államvasuti vonal kiépítésével, a keleti útirány — a ruttkai vonalakkal és a kassa-oderbergi vasút ügyeinek rendezésével a Németország felé vezető út —, majd 1881-ben a budapest—pécsi versenylvonal engedélyezésével, a zágráb—károlyvárosi vonal 1880-ban történt megvételével, a budapest—zimonyi vonal létesítésével a két déli útirány és 1883-ban az osztrák-magyar államvasutársasággal²⁾ kötött forgalmi egyezménynyel és az 1882 : XLV. t.-cz.-el a nyugati útirány viszonyai felett is meg volt teremtve az államnak az a befolyása, mely egyrészt kivitelünk útjait biztosította, másrészt a versenyviszonyokat rendezte és így túlságosan alacsony díjszabás fentartását feleslegessé tette. A bár átmenetileg időközben bekövetkezett újabb általános áremelkedés is a díjemelés mellett szólt.

Mielőtt ez a köztudatba átment volna, azonban egy másik jelenség keltette fel a figyelmet és ez a magyar külkereskedelem stagnálása volt. Ennek hatása alatt és mert időközben az általában jól bevált, de itt-ott a magyar érdekeket kellően ki nem elégítő új árúosztályozás hiányai szintén kitűntek, előbb 1883. őszén számos a magyar forgalmat hátráltató tétel deklassificatio útján alsóbb osztályba soroztatott. Így például az ásványvíz a II.-ből az A-, burgonya és cement és B.-ből a C-, vas és aczél az A.-ból a B. osztályba, nyersbőrök az I.-ből az A. osztályba.

Noha e tarifarendszabályok és az időközben az osztrák vasutakkal kötött egyezségek közgazdasági érdekeinket előmozdították, de a vasutak pénzügyi helyzete az általános pénzügyi helyzet mellett kedvezőtlen maradt és a díjszabástól a lényegesen megnövekedett államvasuti hálózaton most már azt várták, hogy az állam pénzügyi terheinek fede-

¹⁾ Mándy: I. m. 85. lap.

²⁾ Mándy v. m. 191. sk. l.

zésében lényeges részt viseljen. Ez újabb díjemelést tett szükségessé, a mely 1887-ben következett be. Most már a díjtételekbe beszámított egységtétel — jöllehet a hálózat már 5.094 km. — csak 301 km.-ig csökken, még pedig csak a kocsirakományi árúknál és ezeknél a díjmelés a 200 km.-t meghaladó távolságokra esik, tehát a magyar belső forgalmat kiméli, a kivitelt és a behozatalt sújtja Ennek oka az, hogy az államvasút egyes magyar forgalmi területeken a magánvasutak és a viziút versenyével küzd. Itt tehát a díjmeléstől a forgalom csökkenését és ezzel a pénzügyi eredmény kockáztatását féltetik.

Az 1876., 1881. és 1887. évi díjszabások alapjait a következő táblázat mutatja :

Árú- osztály	Év	Egységtétel 100 kg. és km.-enkint fillérekben							Keze- lési illeték 100 kg.- onkint fillérben
		a következő km. távolsági övekben							
		1—50	51—100	101—150	151—200	201—250	251—300	301—400	
I.	1876	1·2							10
	1881	1·2							
	1887	1·4							
II.	1876	0·8							10
	1881	0·88							
	1887	1·0							
A	1876	0·64	0·56	0·48	0·40				10
	1881	0·70	0·60	0·50	0·40				
	1887	0·70	0·60	0·50					
B	1876	0·52	0·44	0·36	0·24				8
	1881	0·52	0·44	0·36	0·28				
	1887	0·52	0·44	0·36					
C	1876	0·42	0·34	0·26	0·18				8
	1881	0·42	0·32	0·28	0·26				
	1887	0·42	0·32	0·28	0·26				
1 külön	1876	0·64	0·56	0·48	0·40				10
	1881	0·64	0·56	0·48	0·46	0·32			
	1887	0·64	0·56	0·48	0·40	0·32			
2 külön	1876	0·42	0·34	0·26	0·18				8
	1881	0·40	0·34	0·28	0·22			0·2	
	1887	0·42	0·32	0·28	0·26				

Az 1887. évi tarifa eredménye az volt, hogy a finansziális siker nem vált be feljesen, közgazdaságunkat pedig az osztrák behozatal és a külföldi piacokon az osztrák verseny sujtotta és Ausztria egyenesen Magyarország ellen irányuló forgalmi politikát kezdett folytatni, a mely többek közt a fiumei forgalom versenyzésében, a Galiczián és Rumánián át Oroszországba vezető út díjszabási megnehezítésében, az orosz gabonának a magyarral szemben való kedvezményezésében és a dunagőzhajózási társaság és osztrák-magyar államvasuttársaságnak az osztrák termelést a drága máv. tarifákkal szemben díjszabási úton erősen támogató tarifapolitikájában nyilvánult meg.

Világot vet erre többek közt az az adat, hogy míg a monarchia külkereskedelmi mérlege 1881-ben 89·6 millió forinttal, 1887-ben pedig 104·3 millió forinttal volt activ, addig a magyar külkereskedelem mérlege, a mely 1882-ben még 8·9 millió forinttal volt activ, 1887-ben már 31·9 millió forinttal vált passivvá.¹⁾ Az áruk értéke általában leszállt. Általános díjszabási mérséklést sürgettek.

Az osztrák vasuti díjszabások terén ellenünk folytatott actio kiváltotta a maga reactióját Baross Gábornak 1891. évi új árúdíjszabásában.²⁾ Az államosítási műveletek befejezésük előtt állanak a Máv. hálózat 9,680 km. (1892-ben 9.890 km.) Az államvasut gazdasági hatalmának teljességében, hatalmának tudatában van és azt érvényesíteni akarja. Baross magyar gazdasági politikát óhajt folytatni tarifális téren is és meg akarja torolni az osztrák támadásokat. Ennek eszköze az olcsó helyi díjszabás és az iránytarifa meghonosítása (számos kivételes díjszabásban), a mely a magyar kivitelnek oly kedvezményeket nyújt, melyeket a tarifa feltételei szerint Magyarországon kívül termelt vagy előállított árú igénybe nem vehet. Az osztrák-magyar államvasut államosítása után is a Bécsig való kilométrikus osztás folytán egyelőre még Bécsig terjed a máv. díjképzési joga. Az új helyi díjszabás a darabárúnál kétszeres kezelési illetéket számít a korábbi tarifával szemben, az A. osztályban 10-ről 12-re emeli azt. Az osztrák darabárú forgalmat és iparcikkeket ezzel megdrágítja. A többi teherárú osztályban a kezelési illeték változatlan marad. Az egységátételek esése 200 km.-es ivekben történik. 401 km.-en túl az egységátétel változatlan. A gyorsárúnál a magyar kivitel tárgyát képező mérsékelt gyorsárúk a rendes gyorsárúknál átlag 50%-al olcsóbb egységátételt élveznek. A tömegárúk, ezek közt elsősorban a gabona, liszt és fa egységátételei lényegesen leszállanak. A kocsirakományú árúk legdrágább egységátétele 100 kg. és kilo-

¹⁾ V. Ö. *Matlekovits*: Nemzetközi kereskedelem Közg. Lex. III. k. 69. sk. 1.

²⁾ V. Ö. *Szabó Jenő*: Baross Gábor rendszere és művei Budapest, 1895. és szerzőnek az 1891. évi árúdíjszabásról szóló értekezését e folyóirat 1891. évf.-ában.

méterenkint 0·64 f. a legolcsóbb 0·18 f. Az először szereplő 3-ik külön díjszabás azonos a I. kivételes díjszabással, a 2. külön díjszabás a C. osztálylyal. A gabona- és lisztdíjszabás az A. és B. osztály átlaga. A legfontosabb újítás az, hogy az 1887-ben felemelt és a vasuti fuvardíjakat súlyosan terhelő szállítási adót immár nem számítja fel külön a máv., hanem abból a fictióból kiindulva, hogy az a díjszabás alapját képező egységtételekben és kezelési illetékekben már benfoglaltatik, az adót szállítási bevételeiből külön beszedés nélkül rója le

A díjszabás Ausztriában „magyar imperialistikusnak“ jelzett irányzata ott nagy és zajos ellentmondást vált ki és ellenrendszabályokat von maga után, a melyek leginkább az 1907. évi gazdasági kiegyezés vasutpolitikai tárgyalásainál élesednek ki.

A Bánffy-Badeni-féle és még a Széll-Körber-féle megállapodásoknak az 1899. évi XXX. t.-cz. alapján rendeleti úton érvényesített vasuti határozmányai is lekötötték a nyugati kivitelünk számára a köteléki díjszabásokba beszámított olcsó részleteket, az árúosztályozás egyöntetűségét és annak továbbfejlesztését. Közben az osztrák államvasutársaság magyar vonalainak államosítása alkalmával kikötött bécsi kilométrikus osztás ideje lejár. Ez alkalmul szolgál arra, hogy 1907-ben a lekötött részleteket visszavonják és fictiv viziversenytételeken alapuló csupán Simbach- és Passau-féle érvényes díjtételekkel helyettesítsék, az utalási forgalom megszűnik. Az osztrák államosítások ürügyül szolgálnak az osztrák forgalomban bizonyos mesterséges, a valóságot lényegesen meghaladó többtávolságok alapján való díjszámításra. A kassa-oderbergi vasut versenyző útirányának érvényesítését az 1907. évi megállapodások kizárják. Az osztrák államvasuti hálózatnak főleg a Tauernbahn-nal való kiegészítése a déli vasut tarifapolitikáját már egészen az osztrák uralom alá hajtotta és a déli vasut a reform-díjszabáshoz azzal a feltétellel csatlakozik, hogy a k. k. Staatsbahn díjszabási rendszerét fogadja el. Kivitelünk nehéz helyzetbe jut, az osztrák államvasut helyzete dominálóná válik. Államvasutaink beruházási szükséglete részben a korábbi idők mulasztásai folytán megnövekszik, a bevételek az igényeknek nem felelnek meg. Parancsoló szükséggé válik a díjemelés. Ez 1910-ben következik be. A díjemelés módja az egységtételek felemelése és a 200 km.-ig terjedő első öv kétfelé osztása Egynémely árúosztály közt a korábbi arány eltolódik. De a bevételemelkedés várt mérve elmarad. 1912-ben újabb díjemelés következik be (1913. évi hatállyal) a melynek lényege egy 5°/_o-os díjemelés. Ez a díjtételekhez a Baross-féle díjszámítás óta külön hozzá nem adott teherárú szállítási adónak felel meg.

A díjemeléssel párhuzamos az általános áremelkedés. A díjemeléssel azonban itt nem lehet megállni, mert kitör a háború, az állam

terhei megsokszorozódnak, a pénzérték rohamosan süllyed; az árak rettenetesen emelkednek. A bevételek fokozása már mellőzhetlen. A díj-szabást fel kell emelni. Ennek legegyszerűbb eszköze a lineáris emelés. 1917-ben életbelép a 30%-os vasuti hadiadó.

De a háború további díjemelést tesz szükségessé. Ekkor oly váratlan eszközhöz nyúl a kormány, a mely méltán meglepetést kelt. Nem a díjemelés eszközeit alkalmazza, hanem abból indulva ki, hogy az árúk ára mindenütt igen nagy mértékben emelkedett, az árú-osztályozát változtatja meg Ausztriával egyetértőleg. Nem érintik ugyan a díjszabás kereteit, hanem felklasszifikálják az árúk túlnyomó részét. E mellett fix háborús üzemkezeltési pótlékot rendszeresítenek a vasutak.

A felklasszifikálás eredménye röviden annak a fontos előnynek a megszüntetése, hogy árúosztályozásunk nem különböztetett szigorúan nyerstermény fél- és készgyártmány közt. Mert mi történik? A mérsékelt gyorsárúk, a melyek közt a legfontosabb kiviteli cikkek egy része szerepel, túlnyomólag a közönséges gyorsárúk közé kerülnek, ezek közt a tojás, a leölt baromfi, az ásványvíz, bor, friss és füstölt-hús, méz, sajt, túró, vaj, zsír, szalonna. Mivel ezenfelül a díjtételek is emeltettek, ezek a cikkek igen nagy díjemelés alá estek. A legtöbb vegyi anyag és félgyártmány az A osztályból az I. osztályba került, a mely szintén felemeltetett és így kétszeres emelés sújtotta e cikkeket, a melyek közül igen sok érdekli a hazai közgazdaságot. Számos egyéb cikk, mint a bőr, a parafin, faszesz ugyanígy járt. A cserzőanyagok a B osztályból kerültek az I-be. Ezzel szemben a legtöbb kész iparcikk, kétségtelenül Ausztria iparának előnyére, csak egy osztálylyal klasszifikáltatott fel és pedig néhol a nélkül, hogy az új osztály tételei emeltettek volna; ez történt például a papír, vas, kő és agyagipar cikkeinek egy részénél. Mindezekkel a magyar termelés elvesztette a közös árúosztályozásban rejlő védelemnek túlnyomó részét; a legfontosabbat, a gabona és liszt egyenlő tarifálását, a külön díjszabás érintetlenségét azonban még ez a reform is megőrizte.

De nemcsak az árúosztályozásban keresztülvitt ezen felklasszifikálások, hanem némely cikknél az árúosztályozásban a monarchia területéről való kivitel esetére fennállott kedvezményes árúosztályozás megszűnése is érinti közgazdaságunkat. Végre a 26 évig csupán csekély változtatásokkal fennállt Baross-féle árútarifa-rendszer némely előnyén is rést ütött a díjemelés a Máv. helyi díjszabásának módosítása útján. Így az a körülmény, hogy csak egyes árúosztályok díjtételei emeltettek (mint a közönséges és mérsékelt gyorsárúk, az I. osztály a gyűjtődíj-szabás, a szén a terjedelmes árúk díjtételei), még messzebbmenőleg megzavarta a magyar közgazdaság legfontosabb szükségleteinek meg-

fontolása alapján megállapított azt az arányt, a melyben a Baross-féle árúdíjszabásban az egyes árúosztályok egymáshoz viszonyítva elhelyezkedtek. Az eltérő kezelési illetékek előnyét részben megbolygatta a fix háborús pótlék is, a mely az árúosztályok közt nem válogatott, hanem az összes gyorsárúknál 50, a darabárúknál 30 és a kocsirakományoknál 16 fillért tett. Megszűnt ezzel részben az az előny, hogy a kocsirakományi osztályok között a kezelési illeték tekintetében különbség állt fenn.

Egyúttal számos kivételes díjszabásban foglalt, részben egyoldalúan a hazai termelést támogató kedvezmény és megszűnt így például a bányafára, csontra, magnezitra, ásványvizre, borra, mustra vonatkozó kivételes díjszabások.

Mások, például a hazai szárnyasokra, agyag-, üvegárúkra, szénre vonatkozók, magasabb díjtételeket tartalmaznak.

Ez a díjemelés azonban nem jelenthetett megállást a lejtőn. Az államvasutak pénzügyi helyzetét első sorban a személyzeti kiadások, másodsorban az anyagárak emelkedése, egyre súlyosabbá tette. A kormány kénytelen volt újra a tarifaemelés eszközéhez nyulni és noha kétségtelenül belátta az előbbi díjemelés — különösen a felklassifikálás elhibázott voltát — azt nyilván az új díjemelés gyors életbeléptetése érdekében érintetlenül hagyta és az eddigi díjakat 70⁰/₀-kal, a szénnél 40⁰/₀-kal emelte fel és a díjtételekbe a felhagyott 50, 30 és 16 fillérnyi hadipótlék helyett azoknak felét tevő állandó pótléket számított be. Ez a lényege a folyó év szeptember elsején a Máv.-on életbelépett díjemelésnek.

A megelőző díjszabás hibái megmaradtak tehát és a mai díjszabás közgazdasági célok elérésére alkalmatlan. Csak a háborús állapot, a mely a bevétel és kivétel normális kultiválását lehetetlenné teszi és az árak horribilis emelkedése mellett még az ily magas díjszabásnak a fogyasztóra való áthárítását teszi lehetővé, okolhatja meg ezt az eljárást, és azokat az október 1-jével életbelépő további felklassifikálásokat, a melyek szerint például a bor, sör, must az A osztályból az I-be, a fatörzsek a két külön díjszabásból a B osztályba, a mésznitrogén a három külön díjszabásból a C osztályba kerül. Szerencsére a gabonát és lisztet az árúosztályozás most sem érinti. Mondhatjuk »impavidum ferunt ruinae«. A Baross-féle díjszabás óta történt díjszabás-emelkedésekről némi képet ad az alábbi táblázat, a melyben a közvetlen előző díjszabás, mivel túlnyomólag felklassifikálásokból áll, nincs feltüntetve.

Km.	Év	Köz. gyors	Mérs. gyors	I.	II.	A	B	C 2 külön	1 külön	3 külön I. kivét.
100	Baross	267	134	157	119	73	48	38	62	31
	1910	305	172	172	134	88	57	43	67	35
	1912	326	181	181	141	92	60	45	70	36
	most	1.107	627	617	328	212	141	109	163	88
200	Baross	528	254	300	222	136	100	70	116	56
	1910	586	323	323	245	159	102	77	118	61
	1912	627	339	339	257	166	107	81	123	64
	most	2.106	1.151	1.141	585	376	246	189	280	151
400	Baross	930	456	510	392	234	158	122	176	98
	1910	1.068	564	564	445	279	178	130	198	105
	1912	1.143	592	592	467	293	187	136	208	110
	most	3.815	1.989	1.979	1.049	656	423	309	469	252
600	Baross	1.330	658	718	560	298	200	160	218	126
	1910	1.470	785	785	606	372	223	166	247	135
	1912	1.573	824	824	636	390	234	174	259	142
	most	5.241	2.759	2.749	1.421	870	527	394	581	323

Ha az előző díjmelés felklasszifikálásait is figyelembe véve, egyes fontosabb cikkeknek a háború előtti és mostani fuvardíjait hasonlítjuk össze, képet kapunk a díjmelés mértékéről. Erre a célra szolgáljanak a következő példák:

Árucikkek	Km.	1913. évi díjtétel 100 kg.-kint fillérben	Mai díjtétel 100 kg.-kint fillérben	A mai díjtétel hányszoros az 1911. évi díjtételnek
Leölt baromfi, tojás, vaj, zsír stb. mint gyorsárú	100	181	1.107	több mint hatszorosa.
	200	339	2.106	
	600	824	5.241	
Nyersbőr, szesz, fa- szesz, paraffin, szap- pan, nátron, zsírsavak, bor, sör, must stb.	100	92	617	több mint hatszorosa, sőt hét- szereze.
	200	166	1.141	
	600	390	2.749	
Szalonna, halzsír, nő- vényi zsíradékok, ecet- sav, kenőolajok, friss hús stb.	100	92	328	több mint háromszorosa
	200	166	585	
	600	390	1.421	
Hazai ásványvizek	100	70	328	mintegy öt, illetve hatszorosa.
	200	123	585	
	600	259	1.421	
Cserzőanyagok	100	60	617	több mint tizenegysze- rese.
	200	107	1.141	
	600	234	2.749	
Közönséges vas és acélárúk, tölgyfakivo- nat stb.	100	60	212	mintegy négyezereze.
	200	107	376	
	600	234	870	
Fűrészelt és ipari fa	100	45	141	több mint háromszorosa.
	200	81	246	
	600	174	527	
Keményítő	100	70	212	több mint háromszorosa.
	200	123	376	
	600	259	870	
Gabona, liszt, maláta	100	70	163	mintegy két és fél- szereze.
	200	123	280	
	600	259	581	

Vége az állandó kezelési pótléknak azt a hatását, hogy — különösen rövid távolságon — eltolódást idézett elő az egyes árúosztályok egymásközi arányában, a következő példákkal illusztráljuk:

Az A) osztály aránya az I. külön díjszabáshoz:

1912-ben	30 km.-re	100 : 78	100 km.-re	100 : 76
hadipótlékkal 1918. I/1-én	30 „	100 : 87	100 „	100 : 78
most	30 „	100 : 80	100 „	100 : 76

Az A) osztály aránya a B) osztályhoz.

1912-ben	30 km.-re	100 : 66	100 km.-re	100 : 65
hadipótlékkal 1918 I/1-én	30 „	100 : 80	100 „	100 : 69
most	30 „	100 : 80	100 „	100 : 66

Ezekből kitűnik az, is, hogy az eltolódás nem vált a magyar gazdaság előnyére, mert a különbség a magyar érdekű cikkek hátrányára növekedett.

Díjemeléseink összehasonlításául felemlítjük még, hogy a háború alatt a porosz államvasutak, a szállítási adót is, beleértve 22, az Egyesült Államok 25, Svédország mintegy 200°/_o-kal, az osztrák államvasutak pedig ugyanolyan mértékben emelték árúdíjszabásaikat, mint a magyar államvasutak. Árúosztályozását ellenben az önálló vámpolitikát folytató és vámtarifáik felett szabadon döntő államok egyike sem változtatta meg lényegesen és pusztán a díjemelés céljából. Ezt csak mi tettük meg, elsősorban az osztrák közgazdaság előnyére billentvén a mérleget és a nélkül, hogy vámtarifánkat módosítottuk volna.

III.

A mint a magyar államvasuti helyi díjszabás alakulásának áttekintése mutatja, a fejlődésnek három időszakát különböztethetjük meg.

Az első 1869-től 1886-ig terjed. Magában foglalja az államvasutak consolidálásának küzdelmeit. A díjszabási téren a tapogatódzás, a kísérletezés tüneteit látjuk. Hol az állampénzügyi, hol a közgazdasági célzat nyomul előtérbe. Minél nagyobb a hálózat, annál inkább a bevételek fokozása válik főcéllá.

A második 1887-től 1909-ig terjedő időszak előbb kisebb mértékben, később az államosítások befejezésével teljesen közgazdasági cél szolgáltatába és inkább közvetve — a verseny leküzdésére irányuló törekvések kerülő útján — állítja melleleg a pénzügyi cél szolgáltatába ia a Máv helyi díjszabását. Csak a mikor a közgazdasági küzdelem sikere lanygul, lép előtérbe a pénzügyi célzat. Ha az egyik cél elérése már nem lehető, kísértsük meg legalább elérni a másikat!

Az 1910-ben kezdődő időszak a pénzügyi eredmények elérésének kizárólagos jegyében áll. Eleinte bátortalanul, a közgazdasági igényeket kimélve, majd fokozottabban, a 30°/o-os vasuti hadi adó létesítésével bevallottan, egyedül pénzügyi célból, de a közgazdasági alapok megmentésének alap gondolatával kívánják az emelést. Legalább az árúosztályozást, a mely nagyban és egészben bevált, a mely az új kiegészítési tárgyalásoknál is szem előtt tartott alap volt, kívántuk változatlanul fenntartani, hogy a háború után normális közgazdaságunk által megszokott alapokból indulhasson ki az új alakulás, a melyet már a közbejött háború alatt készült részletes békestatistika fog útmutatásaival támogatni. Azután jó az 1918. év és halomra dönti ezeket az alapokat, teremt egy gazdasági szempontból „rudis indigestaque moles“-nek mondható osztályozást, a melyből kiindulva békés közgazdaságra illő díjszabást alapozni nem lehet. Halomra dönti a másképen is elérhető díjemelést kedveért a hosszas küzdelem és folytonos javítás útján elért alapot. Erre halmozza egyes osztályokban magát a díjemelést. Ezzel még az árúosztályok közti arányt is megbontja és erre tornyosodik a legújabb díjemelést is.

Képzeltető-e ennél teljesebb közgazdaság nélküli finanszialis célokat szolgáló díjszabás? Sajnos a békéig nincs kizárva még a további díjemelések lehetősége sem, ha a díjemelést az állami bevételek fokozásának eszközeül tekintjük és a viszonyok kényszere folytán elhanyagoljuk e rendszabály közgazdasági, sőt állampénzügyi mellékhatásait is.

A „quo usque tandem“ kérdésére nem tudunk felelni és ma csakis azt az egyet tudjuk, hogy bármilyen díjemelést következzék is be, ha csak a háború utáni szanalásról, közgazdasági létünknek többek közt díjszabási eszközökkel is támogatandó megújulásáról le nem akarunk mondani, vissza kell térnünk az 1892. évi alapokhoz, helyre kell állítanunk a normalis árúosztályozást és közgazdasági szükségleteinkhez mértén kell megállapítani ebben az adott keretben az egyes árúosztályokra nézve, a díjtételeknek egymáshoz való arányát.

Bármit hozzon is a jövő, az kétségtelen, hogy a háború bármilyen befejezése után is jó ideig az államvasut díjszabásainak az lesz a feladata, hogy a háború okozta nehézségek elosztatásában a pénzügyi „durchhalten“ megkönnyítésében közreműködjenek. Csak arra nézve lehetnek eltérők a vélemények, hogy az államvasutak díjszabási politikája mikor felel meg jobban e céljának, akkor-e ha az állami bevételek fokozására törekszik vagy ha a kereskedelem és iparpolitikai rendszerbe beilleszkedő közgazdasági támogatást fejt ki?

Nézetünk szerint nem lehet kétséges, hogy a felvetett alternatíva

hosszú ideig csak látszólagos ellentétet fog tartalmazni. Közgazdaságunk legnagyobb támogatása valutánk helyreállítása vagy szanálása és csak, ha ez megtörtént, lehet szó közgazdaságunk más irányú támogatásáról. Az államvasútak díjszabási politikájának sem lehet tehát egyelőre, hosszabb ideig más feladata mint az, hogy pénzünk értékének helyreállítását lehetőleg előmozdítsa.

Várhatunk-e ezen a téren valamit a vasuti árútarifáktól és ha igen, mit, ez tehát a kérdés lényege?

Kétségtelen, hogy az államvasuti árúdíjszabás felemelése — egyelőre figyelmen kívül hagyva a vámkülföldhöz való viszonyunkat — a meddig olyan mérvű, hogy a forgalmat meg nem akasztja, az állam bevételeit emeli. A díjemelésnek a forgalmat csökkentő hatásától pedig egyelőre nem kell tartanunk — legalább is nem a belső forgalomban, — mert az árak, egyes kivételektől eltekintve, nagyobb mértékben emelkedtek, mint a fuvardíjak. Ha ezt a mértéket a jövőben is megtartjuk — a hol pedig az általános intézkedés visszasságokra vezet — azokat különleges díjszabási intézkedésekkel kijavítjuk, e téren nincs mitől tartanunk.

Ámde a díjemelésnek más hatásaival is kell számolnunk. Egyik ezek közül a versenyviszonyok eltolása. Minél magasabb ugyanis a fuvardíj, annál inkább javul versenytársaival szemben a kedvezőbb termelési viszonyokkal dolgozó, a piacához, a nyersterményhez az erőforráshoz (pl. szénbányához, földgázhoz stb.) közelebb eső termelő helyzete, míg végre esetleg teljes monopóliumhelyzetre tehet szert. Igaz, hogy ezt elsőrangú szükségleti cikkeknel ellensúlyozza az, hogy a kedvezőtlenebb viszonyok közt levő termelő productumára is szüksége van a háborúban a külföldi beszerzési forrásoktól elzárt fogyasztásnak. Csakhogy a kedvezőtlen viszonyok közt termelő kénytelen árait emelni és így drágítólag hat a piaci árra, meg nem felelő ármaximálás esetén pedig fel fog hagyni a termeléssel. Itt tehát a fuvardíjemelésnek drágító és ennél fogva a pénzértéket csökkentő hatása következhetik be, a mely mindig beáll, ha az áremelkedés nem párhuzamos a többtermeléssel.

Ugyancsak drágítólag fog hatni a díjemelés egyenlő termelési viszonyok közt is, mindaddig, amíg a termelő a díjemelést árban a fogyasztóra átháríthatja, tehát minden elsőrendű fogyasztási cikknél. Ez viszont a munkabéreket emeli és így a termelést újból megdrágítja.

Látjuk tehát, hogy a díjemelés a pénzértéket folytatólag csökkenti, mert, ha az árak emelkednek, a pénzszükséglet nő. Maga az állam és első sorban az államvasutak, mint egyik legnagyobb fogyasztó, minden szükséges anyagot, minden munkát drágábban lesz kénytelen megfizetni és így kénytelen lesz az inflatiót növelni. Ezzel a pénzértéket újból csökkenti. Igazolja ezt a következő egyszerű megfontolás.

Tegyük fel, hogy a háború egy adott időpontjában az államvasutakon ugyanazon teljesítmény elvégzése 300 millió koronával kerül többbe, mint azelőtt. Ezt a többköltséget nyilvánvalóan a következő tényezők okozzák: 1. anyagárak, 2. a fizetések és munkabérek emelkedése. Az anyagárak tényezői ezek: *a)* a felhasznált nyers-, segéd-, tüzelő-, anyag költsége, *b)* mindezeknek és a kész árúnak szállítási költsége, *c)* az anyagra fordított munkabérek, *d)* a befektetett tőke törlesztési hányada, *e)* a vállalkozói tiszta nyereség. Ha felteszszük, hogy az említett áremelkedésből az anyagárakra 200 millió korona esik, ennek okát abban találjuk, hogy az *a)* alatti anyagok ritkábbak és ezenkívül is az elértéktelenedett pénzből több kell azok megvásárlására, *b)* a szállítási ökltségek legyenek ugyanazok, mint korábban, a *c)* alatti munkabérek mindenesetre emelkedtek, ha a pénz kevesebbet ér, *d)* a befektetett tőkét még a régi érték alapján kell számítani és törleszteni, ehhez pedig az értéktelenebb pénzből több kell, mint korábban, *e)* a régi, értékesebb befektetési tőkét csak úgy lehet kamatoztatni, ha a vállalkozó az értéktelenebb pénzből nagyobb nyereségre tesz szert, különben veszteséggel dolgozik. Látjuk tehát, hogy az anyagárakat alkotó tényezők túlnyomólag növekedtek. A 2. alatt említett vasuti fizetések és munkabérek is ugyanolyan arányban emelkedtek, mint a minőben a pénz értéke csökkent, mert különben a vasuti alkalmazottak és munkások nem tudnának megélni. Ez egyaránt kihat a járandóságaikból fedezendő valamennyi költségre: *a)* az élelemre, *b)* ruházkodásra, *c)* lakásra, *d)* a másoknak szolgáltatásokért fizetendő (pl. orvosi) költségre. Tegyük fel már most, hogy az államnak sikerül az árufuvarozási díjak felemelésével a 300 milliónyi vasuti költségdrágulást kiegyenlítenie. Ekkor az anyagárak egyes tényezői közül megfelelően növekedni fognak: az anyagárak, a reájuk eső szállítási költségek, a befektetett tőke, (gépek stb.) javítási és pótlási költségei, a munkabérek (mert a munkás is drágábban fog megélni), de emelkedni fog a forgótőke költsége is, mert annak beszerzése is nagyobb regiet igényel és drágábban fog megélni a vállalkozó is, tehát nagyobb nyereségre fog törekedni. Ugyanez fog bekövetkezni a vasuti fizetéseknel és munkabéreknel is. A fuvardíjemelés tehát újabb drágítást okoz: ez pedig nem egyéb, mint a pénz újabb elértéktelenedése.

Kérdés, hogy jobb-e a helyzet, ha a díjemelés elmarad? Ebben az esetben, ha ugyanabból az adott általános árdrágításból vagy pénzértékcsökkenésből indulunk ki, mint a díjemelés esetében, az állam más bevételi forrásokból kénytelen a fedezetet meríteni. Ha ezt a teherbirási képesség arányában kivett adókból és belföldön felvett kölcsönökből képes megtenni, ez nem fog okvetlen újabb áremelkedést okozni mindenkinél, az áremelkedés tehát nem fog feltétlenül és általánosságban

bekövetkezni. De még ha be is következik (más, elkerülhetetlen okokból, a minő például már az is, hogy az adóból és kölcsönből is csak értékében csökkent pénzt kap vissza az állam), mindenesetre kisebb lesz a beálló áremelkedés, illetőleg a pénzürtékcsökkenés, mint a díj-emelés esetében bekövetkező, mert nem fog egészben véve kétszeresen bekövetkezni.

Példánk esetében, ha az állam képes a 300 millió többszükségletet másképpen beszerezni, például a nagy jövedelmek és vagyonok súlyos megadóztatásával, az említett tényezők közül sokkal kevesebbet, legfeljebb a tőkét és a vállalkozói nyereséget fogja emelni. Tehát az árdrágítás már ezért sem lesz olyan általános, mint a fuvardíjemeléskor.

Továbbá el fog maradni az az eltolódás, a melyet a díj-emelés a kedvezőtlenebbül termelő helyzetének rosszabbodásában okoz.

Ezekből az következik, hogy az általános fuvardíj-emelés eszközéhez csak akkor nyulhat a külföldi forgalomtól elzárt állam észszerűen, ha a kiadások fedezésének minden más eszközét kimerítette és már csak újabb papírpénz kibocsátása volna hátra, mert ez az egyedüli eszköz, a mely még nagyobb áremelő hatású, mint az általános fuvardíj-emelés. (A példában említett valamennyi tényezőre hat).

Milyen szerepet fog játszani már most a fuvardíjak magassága valutánk szempontjából a nemzetközi forgalomban?

Itt a behozatalt, a kivitelt és átvitelt kell külön-külön szemügyre vennünk. Általános az a felfogás, hogy a pénzürtéknek csökkenése a belföldön kiviteli praemium és a vámvédelmet fokozza. Nézzük előbb az utóbbi esetet.

Ha pénzürtékünk más állam valutájához képest csökkent, ugyanazzal a pénzmenynységgel külföldön kevesebb árút vásárolhatunk, mint azelőtt.

A külföldön csak addig vásárolhatunk haszonnal árút, a mig ugyanazon árúnak belföldi és külföldi ára közti különbség (mind a kétfőt koronában kifejezve) a vámmal és a szállítási költséggel együtt fel nem emészti a két állam valutája közti koronában kifejezett különbséget, vagyis a mig érdemes külföldön vásárolni. Önként értetődik ez csak azokra a cikkekre áll, a melyeket nem vagyunk kénytelenek mindenáron külföldről beszerezni. Ilyenek a nálunk is előállított és kellő mennyiségben beszerezhető cikkek kivül azok a nem elsőrangú életszükséglet kielégítésére szolgáló (röviden luxus) cikkek, a melyeket magunk nem termelünk. Ezekre és csak ezekre áll tehát az a tétel, hogy a belföldi pénzürték emelkedése védvámként hat, mert ilyen cikket mindaddig nem vásárolhatunk külföldön, a mig az illető cikk belföldi és külföldi koronaértékű árkülönbsége a vámmal és a szállítási költséggel együtt

nagyobb, mint az árfolyamkülönbség koronaértékben kifejezve. Mint-hogy mi a legtöbb ilyen cikket már a valutakülönbség és a nyugoti ipar fejlődöttebb volta folytán drágábban termeljük, sok cikkre nézve meglesz a külföldön vásárlás ingere. Behozatalunk csökkenését — a mi valutánk szempontjából igen fontos — tehát csak úgy érhetjük el, ha kivitelünk fokozásával pénzünk értékét emeljük, ha a vámvédelem érvényesülést fokozzuk és díjszabásunkat oly mértékig emeljük, a meddig az a vámvédelem érvényesülését meg nem akadályozza. Ha fuvardíjainkat nagyobb mértékben emeljük, a szóban levő árúknak külföldről való behozatalát megkönnyítjük, mert a fuvardíj emelkedése kisebbiti azt a különbséget, a mellyel a vámot nem fizető hazai árú előnyben van a vámköteles külföldi áruval szemben. Ámde, ha vámvédelmünk csökken, a külföldi importeur árát emelheti. Ez a hatása minden a vám magasságát kiegyenlítő fuvardíjemelésnek.¹⁾

Ebből az következik, hogy az ilyen fuvardíjemelés az ilyen árúk behozatalát megkönnyíti. Miután pedig valutánk szanálásának alapfeltétele az, hogy minél kevesebbet hozunk be és minél többet vigyünk ki, helyesebben, hogy saját pénzünkből minél kevesebb menjen külföldre és minél több külföldi pénz jöjjön be, az ilyen fuvardíjemeléstől tartózkodnunk kell. Ámde minél nagyobb az azonos valutával bíró vámnélküli szabadforgalom területe, annál több lesz a vámterületen belül előállított cikkek száma és annál kevesebb cikk fuvardíját lehet emelnünk.

Ha azonban több olyan állam termeli az illető cikket, a melynek valutája a mienknél, (bár más idegen valutánál kisebb mértékben) jobb, ezen államok behozatala ellen kell elsősorban védekeznünk és ha differentialis vámolásnak helye nem lehet, már csak a vámvédelem érvényesülését meg nem akadályozó fuvardíjemeléssel védekezhethetnénk. Ámde a helyi díjszabásnál drágább részleteket a köteléki díjszabásba sem lehet beszámítani, mert akkor a tört díjszámítás következik be és így díjszabási eszközökkel ez esetben nincs módunkban a helyzeten segíteni. Ezért is nem szabad már eleve túlságosan alacsonyan tartani helyi díjszabásunkat. A fuvardíjemelés megnehezítené a vámmentes és az olyan magas vám alá eső árúknak a behozatalát, a melyeknél a felemelt fuvardíj kisebb marad a vámnál. A míg az utóbbiaknál a fuvardíj emelése — nem elsőrangú szükségleti cikkekről lévén szó — nehézségbe nem ütközik, a vámmentes cikkekénél olyan olcsó tömegcikkekről lévén szó, a melyeknek behozatalára rá vagyunk utalva, a fuvardíjemelés ugyanoly hatással járna, mint azoknál a csekélyebb vám alá eső cikkekénél, a melyeket be kell hoznunk, vagyis a szükséges behozatalt nehezítené

¹⁾ V. Ö. Szerző: Vámtarifa és Vasuti díjszabás c. tanulmányát, Budapest, 1918.

meg és ezzel megdrágítaná az azokból készülő áruk árát és fokozná a valuta romlását. Itt a díjemelésnél finom distingválásra van szükség.

Attérve a nálunk kellő mennyiségben vagy egyáltalán nem termelt egyéb czikkekre, az előbbi két alternativa találó ezekre is. Az első áll a luxus-czikkekre, a második azokra, a melyekre okvetlen szükségünk van.

A díjemelésnek valutaris szempontból vázolt képe csak akkor változik meg, a mikor pénzünk értéke nagyobb mértékben emelkedett. Ha ez bekövetkezik, már a közgazdasági többi tényezőknek is részt kell engednünk a díjszabás magasságának megfontolásánál.

A kivitel nézőpontjából szemlélve a fuvardíjak magasságának kérdését, szembeszökő az, hogy az alacsony pénzérték arra fogja ösztönözni a külföldi piacot, hogy nálunk vásároljon. Ez az inger általában addig fog fennállni, a míg a külföldi és a belföldi árúnak koronában kifejezett értéke közti különbség a külföldi vámmal és a szállítási költséggel együtt fel nem emészti azt a koronában kifejezett valutakülönbséget, a melyet a külföldi vevő arra használ fel, hogy a belföldön vásároljon. Minél olcsóbb nálunk az áru, minél kisebb annak a fuvardija, annál inkább fog a külföld nálunk olyan árút is vásárolni, a melyet maga is termel. Látszólag a fuvardij alacsony volta kivitelünk fokozásában annál nagyobb szerepet játszik, mert mi a legtöbb árút drágábban termeljük, mint a külföld. Ámde a valutakülönbség elég inger a nálunk vásárlásra addig, a míg a fuvardij nem oly magas, hogy ezt a különbséget felemészti. Egyelőre tehát még nem baj egy mérsékelt magas díjszabás létesítése. A mint azonban több, a mienkhez hasonló valutájú, concurrenssal kell számolnunk, például a németországi kivitelben, a magas díjszabás már aggályossá válhatik, később azonban már ott is, a hol a külföldre nézve a vásárlási inger csak velünk szemben áll fenn, díjleszállításra lesz szükség, ha azt akarjuk, hogy az az inger, a mely a külföldet nálunk vásárlásra bírja, lehetőleg sokáig fenmaradjon. Ha ugyanis a külföld nálunk vásárol, egy bizonyos idő múlva a külföldről befolyó pénz csökkenti, majd megszünteti az értékkülönböt és a nálunk vásárlásra vonatkozó ingert. Ez első sorban azoknál a külföldön is termelt árúknál következhetik be, a melyeket a külföld speculatio céljából vásárolt nálunk, nem pedig azért, mert saját termelése szükségletnek kielégítésére elégtelen. De ha pénzünk értéke tovább növekszik, más czikkeket, olyanokat, a melyekben behozatalra szorul is versenytársainktól fog behozni igyekezni.

Azoknál a czikkeknél viszont, a melyeket a külföld nem termel és amelyeket többnyire vámmentesen fog behocsátani, a díjszabások leszállítására nincs ok, éppoly kevéssé, mint ama csekély számú luxus-czikknél, a melyet külföldre szállíthatunk. Valutánk érdeke itt csak a

versenytársaknak a külföldi piacon való leküzdése céljából követelhet díjleszállítást. Ez a verseny az, a mely transito-tarifáink magasságának megállapításánál döntő tényezőként esik a latba.

Már most a helyzet az, hogy legfőbb nyugati piacainkon a kelet a mi versenytársunk, legfőbb keleti piacainkon pedig a nyugat; az északi és déli irányban ellenben az államvasút mint átmenetet közvetítő pálya kisebb jelentőségű. Ha minden közgazdasági szemponttól eltekinünk és tisztán pénzügyi nézőpontokra helyezkedünk, azt kellene mondanunk, hogy átmeneti díjszabásainkat a bevételek fokozása szempontjából lehetőleg magasban kellene tartanunk. A verseny szempontja földrajzi fekvésünk helyzeténél fogva ugyanazt követeli, mert például minél magasabb átmeneti díjszabásunk, annál nehezebben jutnak a keleti nyerstermények a német piacra, a német és osztrák iparcikkek pedig a Keletre. Pénzünk értéke szempontjából tehát a transito megnehezítése kívánatos, nemcsak azért, hogy a versenyben mi maradjunk felül és saját kivitelünk fokozásával javítsuk pénzünköt, hanem azért is, hogy versenytársaink pénzértékének [kivitelük fokozásával való] fejlesztését megakadályozzuk és így valutánkat velük szemben is biztosítsuk.

Ámde erre eszköz csak korlátozottan áll rendelkezésünkre, mert a kereskedelmi szerződések elvei szerint ugyanazon irányban és ugyanazon vonalon rendszeren alig fogjuk megtagadhatni a saját forgalmunknak adott díjszabásokat éppen legerősebb versenytársainktól.

Felmerülhet még az a kérdés is, hogy valutánkat mennyiben befolyásolja az, hogy a nemzetközi forgalomban a magasabb fuvardíjak milyen valutában és hol fizettetnek? A mi mindenekelőtt a behozatalt illeti, a fuvardíjat az eladó rendszeren az árhoz hozzákalkulálja. Ekkor a magasabb fuvardíj külföldre megy és bár később a vasutak leszámolása útján visszakerül, közben a külföldön rontotta valutánkat. Ezen csak úgy lehet segíteni, ha a külföldön veti árú fuvardíjának átutalása, itteni fizetése kötelezővé tétetik. Igaz, hogy akkor a közvetlen fuvardíjnak a külföldi valutában számított részletét az árfolyamkülömbözettel együtt mi fizetjük, de ez a két baj közül mindaddig a kisebbik, a míg a mi fuvardíjaink magasabbak a külföldieknél. Ha a külföld hasonló rendszabályt léptet életbe, minden attól függ, melyik állam saldója aktív.

Az a másik rendszabály, hogy a díjszabást külföldi valutában állítsuk fel, célra nem vezetne, mert a máv. helyi díjszabása nem szólhat sem külföldi valutára, sem akként, hogy a belföldi valutában számított fuvardíjakhoz egy kiegyenlítő-, a valutaváltozásoknak megfelelő árfolyampótlékot kelljen hozzászámítani. A köteléki díjszabással szemben pedig ott áll a feladónak az a joga, hogy a közvetlen külföldi valutára szóló díjszabás helyett a tört forgalomban alkalmazandó külföldi és a máv.

helyi díjszabási díjtételeinek összegét fizesse. Viszont a díjszabások állandósága, a díjemelések hosszabb hirdetési ideje, lehetetlenné teszi, hogy a máv. díjszabása úgyszólván napról-napra kövesse a valuta ingadozásait.

Valutáris érdekeink azt kívánják, hogy kivitelünk útján minél több külföldi pénz beözönlését biztosítsuk. Ez azt követelné, hogy kiviteli díjszabásainkat külföldi valutában állapítsuk meg. Ennek azonban úgy, a mint a behozatal kérdésének szemléleténél láttuk, ismét az lehet a következménye, hogy a belföldi valuta alapján való megszakított díjszámítás olcsóbb lesz a külföldi valutában számított közvetlen tételeknél. Arra kell tehát igyekeznünk, hogy a fuvardíj belföldön fizetessék. Természetesen a külföld igyekezete az ellenkező lesz és így a rendszabályok eredménye csak a végső leszámolásnál fog kiderülni.

IV.

Összegezve az áttekintett esetekben nyert eredményt, azt látjuk, hogy belső forgalmunkban a pénzügyi érdek tetemes díjleszállítást hosszabb ideig nem fog megengedni, a mi összhangzásban áll a transitóhoz fűződő pénzügyi érdekeinkkel. A kiviteli piacainkon egyáltalán nem, vagy nem kellő mennyiségben termelt cikkek kivitelének a magasabb tarifa nem árthat, épp oly kevésbé, mint a transzicikkeknek. A kiviteli piacainkon is kellő mennyiségben termelt saját cikkek kivitele hosszabb ideig csak díjleszállítással lévén fenntartható, akkor, a mikor és a mily mértékben pénzügyünk emelkedik, ilyen díjleszállításra lesz tehát szükség, hogy a külföldi pénz bejövetelét továbbra is biztosítsuk. Ilyen díjleszállításnak azonban csak addig lehet meg ez a hatása, a mig versenytársaink nem termelnek annyival olcsóbban, hogy a transzito költségeit behozzák, mert a mint ezt elérték, a díjleszállítás egyúttal az ő versenyhelyzetüket is megjavítja a külföldi piacon. A behozatal távoltartása nálunk is, a külföldön is előállított cikkeknel magasabb díjszabás fenntartását csak addig a mértékig engedi meg, a meddig a vámvédelmet a díjtételek magassága meg nem szünteti. A mig pénzünk értéke alacsony, a vámfizetésnél azonban a pénzügyi értékcsökkenés kiegyenlítettik, a normális idők díjszabásánál a pénzügyi értékcsökkenés százalékaival magasabb díjszabással megélhetünk és legfeljebb egyes, mindenesetre külföldről behozandó elsőrangú szükségleteinknél és ezeknél is csak akkor lesz majd díjleszállításra szükség, ha ezek olyan nyersanyagok és félgyártmányok, a melyeknél a külföldi magasabb pénzügyi érték mellett a fuvardíj prohibitív jellegű volna.

Mindezekből azt látjuk, hogy pénzünk értékének helyreállításáig általában oly díjszabást kell az államvasutaknak állampénzügyi okokból fenntartaniok, a mely a normális időkben fennállott díjszabásnál annyi-
val magasabb, hogy a velünk kereskedelmi forgalomban levő legnagyobb import és export terület valutája és a mi valutánk közti különbséget biztosan kiegyenlítse. Díjmérsékléseknek ezzel szemben csak kivételesen lehet helyük, gyakrabban még a kivitelben, mint a behozatalban, a fentebb említett körülmények összetalálkozása esetében.

De azt is látjuk másodsorban, hogy a valutapolitikánk követelte ezen elvek — még a valutának a közgazdaságra gyakorolt hatásától el is tekintve — magángazdálkodásunk érdekeivel sem állhatnak ellentétben, feltéve, hogy a díjszabás helyes alapokon épült fel: vagyis az árúknak a díjszabás egyes osztályaiba való besorozása helyes és az egyes árúosztályok díjtételei egymással helyes arányban állanak. Ennek a követelménynek pedig akkor fog megfelelni a díjszabás, ha a pénzérték csökkenésének hatását arányosan osztja meg a különféle árúk közt. Ebből az következik, hogy a luxuscikkeket aránytalanul magasabb díjjal kell megterhelni — még ha kiviteli cikkek is — mint az első rangú szükséglet cikkeit; az utóbbiak közt pedig a szerint kell olcsóbb vagy drágább díjszabást létesíteni, a mint várható, hogy a fuvardíj magassága nagyobb vagy kisebb mértékben befolyásolja a piaczi árakat.

Ennek a követelménynek érvényesítése annál nehezebb, minél nagyobb az egységes vámhatár által körülvelt és egységes árúosztályozással bíró vasutakat felölelő terület. Annál több ugyanis az érdekössze-
ütközés és annál nehezebb a megegyezés. Szerencsére azonban van egy olyan alap, a melyből kiindulhatunk és ez a háboru előtti árúdíjszabás. Ha az akkori árúosztályozást visszaállítjuk, és az akkori államvasuti helyi díjszabást oly felemeléssel alkalmazzuk, a mely a korona és a márka közti értékkülönbözöt arányának a világforgalom megnyílása után meg fog felelni, pénzügyi és közgazdasági tekintetben egyaránt nagyjában megfelelő kiindulási pontból fogunk újból belépni az életbe.

Ezt azonban idejében elő kell készíteni és mindenekelőtt óvakod-
nunk kell attól hogy a nagy gazdasági területeken való szabad mozgás előnyeinek jelszavát a vasuti díjszabási térre is átvigyük. Ilyen jelszó kedvéért például sem árúosztályozásunkat — különösen annak a mi spetialis viszonyainkon alapuló követelményeit, például a gabonának és lisztnek egyöntetű és a hasonló értékű cikkeknel olcsóbb tarifálását — sem a díjszabások magassága tekintetében önrendelkezési jogunkat fel nem adhatjuk. Ez a jelszó nevezetesen arra sem szolgálhat okul, hogy egy ilyen nagyobb gazdasági területnek szabad és olcsó forgalma kedvéért az államvasutak igen olcsó helyi díjszabást léptessenek életbe.

Mert ha például Magyarország Ausztria és Németország egy ilyen nagy gazdasági területét képezne, az ilyen díjmérséklés megfosztana bennünket valutánk helyreállításának lehetőségétől. Olcsó díjszabásával a Máv. ugyanis a német és az osztrák iparnak úgyszólván péage vonalává válnak, megkönnyitené egyrészt a Kelet és a Balkán nyers és agrártermékeinek a mi tarifánk segítségével Németországba és a német és az osztrák iparcikkeknek ugyanígy a Keletre és a Balkánra jutását. Magunk fokoznánk tehát a versenyt a magunk termékei ellen. Mert a Kelet jobb valutájától el is tekintve, már a munkaerő olcsóbbága és a természeti viszonyok folytán annyival olcsóbban termeli Németországba és Ausztriába menő cikkeket, hogy azt az előnyt, a mely közelebbi földrajzi fekvésünkben rejlik, a díjleszállítás esetleg egészben, mindenesetre azonban jó részben kiegyenlíthetné. Ugyanez állana be mi iparcikkeink Keletre való kivitelénél, az olcsóbban termelő, régi, tehát már amortizált befektetési tőkével dolgozó német és osztrák ipar javára. Ha pedig kivitelünket versenytársaink erősítésével megnehezítjük, a valuta szanálásának egyik legfőbb és hatásában legállandóbb tényezőjéből kell lemondanunk. A nagy szabad forgalom területének gazdasági előnyeiről tehát csak ott lehet szó, a hol az egész területen azonos a valuta, valutakülönbség mellett ellenben a gyengébbnek megölője e terület nagysága.

Ezért nem vehetjük az államvasutak helyi díjszabásának jövő alakulásánál kilátásba azokat a szempontokat, a melyek ebből az elvből folynak.

Mindent összevéve tehát a milyen óvatosan és csak más eszközök kimerítése után szabad a közel jövőben az államvasutak árúdíjszabásának további emeléséhez nyulnunk, éppen olyan óvatosan tartózkodnunk kell attól, hogy a háború befejezése után hirtelen lényegesen és a pénzérték csökkenésével nem számoló módon leszállítsuk ezt a díjszabást, bármilyen közgazdasági vagy magángazdasági jelszavakkal okoltassék is meg ez a kívánság. Ez az óvatosság, a mely árúdíjszabási politikánkban a valuta helyreállítás céljának alárendel minden egyéb szempontot, azonban nem ment fel az alól, hogy ott, a hol ez a szempont más közgazdasági szemponttal találkozik, azt sürgősen érvényesítsük. Ilyen szempont pedig, a mint láttuk, mindenekelőtt célszerű és helyes áruosztályozás helyreállítása és -- javításának lehetőségét ki nem zárva -- fenntartása minden lényeges pontjában.

Kelt, 1918 szeptember elején.

Neumann Károly.

A takarékbetétek biztosítása. ¹⁾

Hitelrendszerünknek egyik nagy hibája, hogy a hitelezés céljaira rendelkezésre jutó tőkék és az azokból adott kölcsönök időtartamai között nincsen meg a kellő összhang, mert befektetési kölcsönöket, amelyek a dolog természeténél fogva csak hosszabb időn át amortisálhatók a befektetés által emelt hozadékképesség eredményéből, hiába öltöztetnek rövid lejáratú váltókölcsön alakjába, azok lényegileg mégis csak hosszú lejáratú kölcsönök. Ha rövid felmondáshoz kötött betéteket ilyen, csak formailag rövid lejáratú kölcsönökbe fektetnek az intézetek, ez valójában mégis csak a betétek immobilisálását jelenti, vagy helyesebben csak olyan mobilisálását, amely kétes, de legtöbb esetben csak az adós teljes tönkretételével ténylegesíthető. Ez a hiba részben abból eredt, hogy a betétüzlet úgy van oda állítva a nagyközönség elé, mintha az általában takarékbetétüzlet lenne, a szónak eredeti s mondhatni külföldi értelmében. Már pedig míg külföldön a bankok rendszere a magánbankárok rendszeréből fejlődött ki, a takarékpénztárak azonban eredetileg tisztán humanitárius és népjóléti — de nem kereskedelmi célú — intézmények voltak s azok nagyrészen még ma is, addig nálunk, ahol a hitelélet egészen specialisan fejlődött, a betétüzlet célja elsősorban az volt és ma is az, hogy tőkeforrást nyisson a pénzüintézetek jelzálogüzletei, tisztán kereskedelmi természetű hitelüzletei és credit mobilierüzletei számára. Sok évtizedes fejlődés után ma már a bankszervezet felforgatása nélkül nem lehet szétbontani a valódi takarékbetéti üzletet a tőle valójában idegen, de a pénzüintézeteknél a gyakorlatban vele összeforrott passiv és activ üzletágaktól és nem lehet egyes intézetek egész üzletvitelét domináló üzletággá kifejleszteni, úgy, hogy az illető intézet szakítva eddigi üzletelveivel, valóságos takarékpénztárrá váljék, amelynél a cél elsősorban nem a részvények jó kamatoztatása, hanem a takarékbetétek pupilláris és mobil elhelyezése.

Ellenben keresztül kell vinni és minden komoly nehézség vagy be-

---

¹⁾ Részlet egy a kath. Népszövetség felkérésére f. évi szeptember hó 9-én tartott népies előadásból.

avatkozás nélkül keresztül is vihető, hogy a betétek és pedig elsősorban a kisebb emberek betéteinek relativ biztonságáról gondoskodják a törvényhozás. Elsősorban a kis betétekéről, mert a gyakorlat eléggé bebizonyította, hogy a kis emberek legkevesebbé képesek egy intézet bonitását megítélni vagy arról megbízható információt szerezni. De az is tény, hogy egy intézet fizetési zavarai esetén a nagyobb hitelezők és betevők többnyire még idején intézkedhetnek követeléseik biztosításáról, sőt a nagyobb hitelezők már a hitelezéskor lekötik a jó aktivákat. Mire a zavar köztudomásúvá lesz, rendesen csak kisebb betevők és — sajnos — a közpénzek azok, a melyeknek viselniük kell a katasztropha következményeit, hacsak nem sikerül bizonyos befolyásoknak kivinniök, hogy az állam fizessen a rossz vezetés büneiért.

Sulyosbitja is az ilyen partiális válságokat, hogy ilyenkor a megijedt kis betevők a legnyugtalanabbak és szélesebb körökre viszik át a nyugtalanságot.

A betétek biztosításának praeventiv módja a revisió. A beavatlanok előtt persze a leghatályosabbnak látszik az állami revisió. Ez azonban kivihetetlen nálunk. Több mint kétezer bankot komoly és határozó revisió alatt nem tarthat az állam. Annyi szakképzett, teljesen megbízható revisorral nehezen rendelkeznék. De nagy az a veszély is, hogy a nagy közönség tulságosan megnyugodnék az állami revisióban s abban olyan föltétlen garantiát látna, amelyet pedig az állam nem adhatna meg. A törvényhozás nálunk is tett egy lépést ez irányban, egy eléggé félénk lépést, mikor felállította a Pénzügyi Központot s a pénzügyi intézetek saját elhatározására bizta, hogy alá vetik-e magukat a Pénzügyi Központ revisiójának vagy sem. Kétségtelenül ez is több a semminél, mert a betevők módjában áll, hogy csak olyan intézetnél helyezzen el betétet, a mely a Pénzügyi Központ revisióját rendszeresen kéri. Csakhogy a betevők milliói azt se tudják, hogy vannak ilyen intézetek, még kevesebbé tudhatják, hogy mikor történt meg a revisió és milyen eredménnyel. Tehát a hogy ma áll a dolog, csak fél rendszabályig ment el a törvényhozás.

Sokkal effectivebb lenne olyan intézkedés, a mely a betétek biztonsága szempontjából anyagi garantiákat tudna létesíteni. Ez lenne hitelügyi törvényhozásunk legsürgősebb feladata. Ez a kérdés is belefult, mint sok más, az évtizedes vitákba. Manapság teljesen lekerült a napirendről, mert a mai pénzbőség idején nem érez a közönség semmiféle fenyegető veszélyt. Pedig az ilyen reformokat éppen ilyenkor kell megcsinálni és nem a hitelválságok idején. De soha még erre alkalmasabb idő nem is volt, mint ma, mikor a pénzügyi intézetek túlnyomó része ugyanis kénytelen-kelletlen mobil s így az átmenet minden nehézség

nélkül lehetséges, s mikor előre látható ugyan egy bekövetkezendő hitelválság, de biztosra vehető, hogy ez csak évek múlva következhetik be.

Ha a záloglevél- és kötelezvény-birtokosok érdekeinek védelmére indokolt volt törvényt alkotni és külön garantiális alapok létesítését előírni, kétségtelenül szükséges analog módon gondoskodni a betevők érdekeiről is.

Könnyen és hathatósan történhetnék ez, a következő három alapvető intézkedéssel:

1. Részvénytársaság csak akkor fogadhasson el betétet, ha egy bizonyos minimális mennyiségű (talán 100.000 korona és Budapesten 200.000 korona névértékű) olyan érintetlenül tartandó állami kötvénnyel bír, a mely a betétek külön biztosítására van lekötve.

2. Részvénytársaságok és szövetkezetek köteleztessenek arra, hogy betéteiknek legalább 10⁰/₀-át — hasonlóképp külön biztosítékul lekötöten — állami kötvényekben tartsák.

3. Köztermészetű pénzeket betétül csak olyan intézet fogadhasson el és bárminemű állami kedvezményeket csak olyan intézet vehessen igénybe, a melynek saját tőkéje betétállományával bizonyos megállapított normális arányban áll, illetve, a mely betéteinek azt a részét, a mely egy megállapított kulcs szerinti maximumot meghalad, felerészben állampapírban, felerészben óvadékképpessé nyilvánított papirokban tartja elhelyezve.

Az első intézkedés célja lenne normatív intézkedéssel megakadályozni újabb törpe bankok keletkezését a nélkül, hogy a concessio rendszerére térjünk át, a melynél subjectiv mozzanatok érvényesülhetnek. Az első pontban foglalt szabály a dolog természeténél nem alkalmazható a hitelszövetkezetekre. De a hitelszövetkezetek nagy része úgylégs központi ellenőrzés alatt áll és semmi komoly akadálya sincs annak, hogy a melyek nem állanak, azok kényszeríttessenek a revisio alá. A törvényhozás annak idején tapasztalatok hiányában bátortalanságból szintén félrendszeralkotott a hitelszövetkezetekre vonatkozólag, mikor megalkotta az 1898 : XXIII. t.-cikket. A 20 éves gyakorlat bebizonyította, hogy az azzal alkotott rendszer helyes volt s az a közel 2.500 hitelszövetkezet, a mely e szerint működik és központi ellenőrzés alatt áll, igen szépen prosperál. Hiszen ez alatt a 20 év alatt egyetlen egy fillérsnyi betét sem veszett el egy ilyen szövetkezetnél sem és egyetlen egy esetben sem volt szükség arra, hogy az üzletrészekkel járó felelősséget a tagok ellen érvényesíteni kellett volna. Ennek a kérdésnek is volna nem is egy olyan megoldása, a mely minden irányban kielégítő lenne, ez azonban a hitelszövetkezetek reformjának kérdéséhez tartozik, s arra most nem akarnék kitérni.

Az 1. és 2. pontban jelzett intézkedésekkel olyannemű külön biztosítéki alap létesítenék, a milyen a zálogleveleké. Mértékük nem olyan nagy, hogy az intézetek ügymenetét megzavarnák, sőt manapság, mikor minden valamire való intézet aránylag jelentékeny mennyiségű állampapírral rendelkezik, még különösebb átmeneti intézkedésekre is alig lenne szükség. E külön biztosítéki alapok természetesen végrehajtás alá nem lennének vonhatók, azokra, csőd esetét kivéve, harmadik személy jogokat nem szerezhetne és csőd esetén ebből a vagyomból *első sorban* a bizonyos összeget meg nem haladó betétek volnának kielégítendőik.

A hozandó törvény szempontjából betétnek kellene tekinteni minden olyan pénzösszeget, a mely kamat ellenében akár betéti könyvecskére, akár folyószámlára (chequeszámlára) helyeztetett el az intézetnél, kivéve a bejegyzett cégeknek az intézettel szemben fennálló folyószámla (chequeszámla) követeléseit. A gyakorlatban ugyanis számtalan takarékbetét természetű pénz van folyószámlán elhelyezve, de chequeszámlán is, utóbbi esetben csak azért, mert a betevő cheque útján kíván betétéről rendelkezni. Ha csak takarékkönyvecske formájához kötnénk a szabályozást, az nem lenne igazán hatályos és kijátszható lenne. Ellenben nem terjedhetne ki a védelem a kereskedelmi cégek folyószámlai követeléseire, mert erre kereskedőnek nincs szüksége s mert ez az intézeteket indokolatlan megkötöttségnek tenné ki.

A külön biztosítéki alapok kötményezett állampapírokban lennének tartandók, mert e nélkül az ellenőrzés lehetetlen lenne. A kötményezett kötvények kezelése egyáltalán nem lenne nehézkes, ha a Pénzügyministeri számvevőségben bizonyos csekélyebb reformok történnének, és ha az államszámviteli törvény 118. §-a olyként módosíthatnák, hogy a kötményezett kötvények kamatait a Póstatakarékpénztár is kifizethesse.

A külön biztosítéki alapnak egy fix és egy $\frac{0}{100}$ -os elemből való összetétele azzal a kívánatos eredménnyel járna, hogy együttes összegük a kis betétállománynál aránylag nagyobb fedezetet nyujtana, s ez az arány automatikusan csökkenne, a betétállomány növekedése mértékében. Így a fix biztosítékot 100.000 koronával véve, a biztosíték

200.000 korona betétnél ennek . . .	60 $\frac{0}{100}$ -a
500.000 " " " . . .	30 $\frac{0}{100}$ -a
1,000.000 " " " . . .	20 $\frac{0}{100}$ -a
5,000.000 " " " . . .	12 $\frac{0}{100}$ -a
10,000.000 " " " . . .	11 $\frac{0}{100}$ -a
20,000.000 " " " . . .	10 $\frac{1}{2}$ $\frac{0}{100}$ -a.

A mi a 3. pont alatt foglalt javaslatot illeti, számos javaslat történt annak idején, hogy a betéteknek az intézet saját tőkéjéhez mért maximumai és azoknak a százalékoknak összegei, a melyek szerint a betétek többé-kevésbé mobil vagy immobil üzletekben felhasználhatók, törvényileg állapittassanak meg. Azonban az ilyen célú javaslatok practice kivihetetlenek voltak egyes intézetek üzletvitelének szinte lehetetlen megbolygatása nélkül. Semmiféle jogsérelem sem állana elő azonban abból, ha az állam megkövetelné, hogy azok az intézetek, a melyek tőle, vagy a felügyelete alatt álló közintézményektől kedvezményeket kívánnak igénybe venni, a betétek bizonyos aránya és aránylag mobil elhelyezése tekintetében kötelező szabályoknak önként rendeljék alá magukat. A közpénzek miként való elhelyezése már magában is eléggé közérdekű fontosságú, hogy ahhoz az állam bizonyos feltételeket fűzzön, a melyek még mindig sokkal, de sokkal kevésbé szigorúak, mint a milyeneket külföldön állapítottak meg.

Ez a szabály következőkép szólana:

Részvénytársaságok és szövetkezetek csak abban az esetben részesíthetők az alább felsorolt kedvezmények bármelyikében, ha felerészben magyar állampapírokban, másik felerészben pedig a kormány által óvadékképesnek elismert értékpapírokban tartják elhelyezve a náluk mindenkor elhelyezve lévő betétek amaz összegének 30°/o-át, amelylyel a betétek meghaladják az intézet tényleges saját tőkéje mérlegszerű összegének háromszorosát. A saját tőke összegéből azonban levonandók az intézet tulajdonában levő ingatlanoknak a mérlegben kitett értékösszege és az intézet által visszleszámítottatott váltóknak, valamint az intézet elfogadványainak a mérlegben külön kimutatandó összegei annyiban, a mennyiben ezek az összegek együttesen meghaladják a tényleges saját tőke kétszeresét.

Ezeknek a feltételeknek teljesítése nélkül nem lennének igénybe vehetők a következő kedvezmények:

bárminemű köztermészetű pénzek, valamint biztosítási vállalatok díjtartalékaihoz tartozó pénzek betétül való elhelyezése;

ilyen pénzeknek az intézet bármily kibocsátványába való elhelyezése;

az intézet által kibocsátott értékpapírok elfogadása mindennemű pupilláris, óvadéki, vagy biztosítéki célokra;

az intézet kezességének elfogadása adó vagy vámhitelek biztosítására;

az intézetet vagy kibocsátványait egyébként megillető mindennemű adó-, bélyeg- és illetékkedvezmény.

Azok az intézetek, a melyek a 3. pontnak ismételtét tennének, a

mobilitás szempontjából már fokozottabb garantiát nyujtanának. A 3. pont értelmében tartandó értékpapirokat azonban nem kellene kötményeztetni, mert az ezekre vonatkozó szabályoknak nagy mértékben nem annyira a biztosság, mint a mobilitás elérése a célja s mert egy részről olyan részét képeznék az intézet activumainak, a melyek kezelését nem szabadna nehezíteni, másrészről kívánatos is lenne, hogy átmeneti szükség esetén azokat az értékpapirokat — a melyek a feltétlenül mobil vagyron igen nagy részét alkotnák — az intézet a nagyobb betételvonások kifizetésére szükséges pénz azonnali kifizetésére is felhasználhassák.

A 10⁰/₁-os biztosíték és a mobilitást biztosító befektetési kulcs megállapításánál figyelemmel voltam a mi specialis viszonyainkra. A leg-egyszerűbbnek látszanék ugyanis egy egységes százalékos kulcsot alkalmazni, a mely progressive emelkednék s eddig általánosan ezt is javasolta minden tervezet. Ez azonban kivihetetlen és méltánytalan lenne, számos, egyébként elsőrendű pénzügyintézetünkkel szemben, a melynek betétállománya a saját tőkéjéhez viszonyítva nagy mértékben aránytalan. A reformot nem szabad úgy keresztülvinni, hogy ezeknek az intézeteknek nagy, esetleg katasztrophalis nehézségeket okozzunk.

Az értékpapirokba való befektetés általam javasolt kétféle százalékos kulcsának együttes hatása azonban az lenne, hogy céljt érnének az egyes intézetek specialis helyzetének kiméletes tekintetbe vétele mellett is. Ugyanis az összes betétek 10⁰/₀-ban jelentkező kulcs, valamint a saját tőke háromszorosát meghaladó betétmennyiség 30⁰/₀-ának kulcsa együttvéve úgy hatnak, hogy a saját tőkéhez mért aránytalanság emelkedésével t. i. a betéteknek a saját tőke háromszorosán túl való emelkedése arányában folyton emelkednék ugyan a tartandó értékpapirok az összbetétekhez mért aránya, de csak haladványszerűen lassuló progressióban, úgy, hogy a saját tőkének pl.

5-szörösénél	az	összbetétek	22 ⁰ / ₀ -a,
10-szeresénél	„	„	31 ⁰ / ₀ -a,
20-szorosánál	„	„	35 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ -a,
30-szorosánál	„	„	37 ⁰ / ₀ -a,
50-szörösénél	„	„	38 ¹ / ₅ ⁰ / ₀ -a
és még 100-szorosánál is csak	„	„	39 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ -a lenne

értékpapirokba fektetendő, pedig ez az anomália már gyakorlatban alig fordulhat elő.

A fix és a 10⁰/₀-os biztosíték elsősorban minden takarékbetéti könyvecskére elhelyezett betét 2.000 koronát meg nem haladó részének, másodsorban a mindennemű betétek további összegének biztosítására

szolgálnak. Az első kategóriát nem lenne helyes a betét összegéhez kötni, pl. azt mondani, hogy az elsőbbség a 2.000 koronát meg nem haladó betétekre vonatkozik, mert akkor már elesnék a kedvezménytől az a kis betevő is, a kinek betétje 2.001 koronára szaporodott. Az, hogy ebbe a kategóriába csak a takarékkönyvecskére elhelyezett betétek vétetnének be, teljesen indokolt lenne, mert a legkisebb betevők mindenkor ragaszkodnak megszokásból a könyvecskéhez, sőt a jövőben még jobban ragaszkodnának hozzá, míg a nagy betevők ezért az aránylag csekély biztonsági előnyért nem fognak folyószámlabetéteket takarékkönyvecskére átváltoztatni.

Ha az intézet ellen végrehajtás vezetnének, a végrehajtást foganatosító bíróság a betevők részére ügygondnokot nevezne ki. A vagyombukótt intézet külön biztosítékai külön tömeget alkotnának s a betevők által választott tömeggondnok által kezeltetnének.

A 10⁰/o-os biztosíték a betétállomány csökkenése esetén aránylagosan feloldandó lenne a kötményezés alól, azonban egy éven belül, felén alul csak annyiban lenne feloldható, amennyiben a megmaradó kötményezett kötvények a fix biztosítékkal együtt teljesen fedeznének minden olyan betevő betétjéből 2.000 K-t, a ki részére betéti könyvecske állítatott ki. A biztosíték célja ugyanis a kis betétek fedezése csőd esetére. Ha egy éven belől a betétek fele vonatik vissza, ez komoly jele az intézet anyagi gyengülésének. Ezen a ponton túl nem lenne megengedhető a megmaradt biztosíték csökkenése, sőt ezt meg kell akadályozni, hogy ekként a kritikus időben automaticamente emelkedjék a megmaradt betétek biztosítéka. Jó intézetet ez a megkötés nem hozhat zavarba. Ez az intézkedés egyébként azért sem lenne súlyos, mert ha egy intézet egy év alatt képes volt a betétek felét kifizetni, bizonyára megszűnik iránta a bizalmatlanság. De a run hevességét is erősen csökkentené, ha a kis betevők tudnák, hogy csőd esetére praeferenter meg vannak védve. Másrészt a biztosíték további feloldhatása sem menthet meg egy rosszul vezetett, fizetésektelen intézetet, s ez esetben sürgősebb a kis betétek lehető hatályos biztosítása.

A 3. pont szerint értékpapirokba történő elhelyezésnek csak közvetve lenne a célja a betétek biztosítása s ezért ezeket a kötvényeket nem kellene külön biztosítékul lekötöni.

Ezek a reformok természetesen bizonyos átmeneti intézkedéseket tennének szükségessé, a melyek biztosítanak, hogy a rendszerváltozás az egyes intézeteknek lehetőleg ne okozzon zavarokat. Ezekre, valamint a külföldi intézetek belföldi fiókjaira vonatkozó és a szükséges ellenőrzési szabályokra e rövid előadásom keretében nem terjeszkedhetem ki.

Minthogy a javasolt intézkedések az állam hitelügyi érdekeit is

előmozdítanak azzal, hogy az államí kötvények egy mindenestre jelen-
tekeny és normális viszonyok között évről-évre emelkedő része nyerne
azok folytán állandó elhelyezést, méltányos lenne, hogy az állam a maga
részéről is adjon a betétet elfogadó intézeteknek bizonyos kedvezményt.
Ilyen kedvezmény lehetne az, ha az adóköteles tiszta jövedelem kiszámi-
tásánál az egyes jövedelmi források nyers bevételeiből a kötményezett
állami kötvények kamatjövödelmének levonása megengedtetnék, továbbá,
ha megengedtetnék, hogy a betétek biztonsága szempontjából birt állami
kötvények 5⁰/₀-áig az intézetek adómentesen tartalékolhassanak.

Ismétlem, ezt a reformot soha könnyebben nem lehetne keresztül-
vinni, mint a mai viszonyok között, mert éppen most nem járna nehéz-
ségekkel a pénzüintézetek szempontjából, mikor az új kis pénzüintézetek
alakítása úgy is meg van tiltva és a pénzüintézetek már hazafias köteles-
ségből is nagymennyiségű állampapírt kell, hogy tartsanak tárczájukban.
Igaz, hogy éppen manapság nőnek gyorsan az intézetek betétállományai,
de a fix és a 10⁰/_c-os biztosítékok mértéke oly alacsony, hogy azt min-
den nehézség nélkül növelhetnék a betét-állomány emelkedése arányá-
ban. Az állami kedvezményekre igényt tartó intézetek tekintetében pedig
éppen manapság volna üdvös a 3. pontban javasolt szabály, mert a
háború előtt mutatkozott egészségtelen aránytalanság a saját tőke és
betétek összegei között most még egészségtelenebbé válik, sőt egy, a
jövőben beállható kisebb válság esetén is egyenesen veszedelmessé
válhatik sok intézetnél. Az általam javasolt módozat egyenesen üdvös
nyomást gyakorolna az ily intézetekre, hogy majd az előre látható
eszeveszett speculatio periodjának bekövetkezése idején is szolid, mobil
és szinte pupilláris módon tartsák elhelyezve a rohamosan szaporodó
betétek egy részét, — ha elsőrendű intézetek hirnevének akarnak meg-
felelni, a mely igényt tarthat az állam részéről nyilvánuló bizalomra is,
— vagy hogy tőkéjüket emeljék fel olyan mérvben, hogy az aránytalan-
ság legalább veszélytelen mérvre csökkenjen.

Korányi Frigyes.

Az oeconomicus statika alapelvei.

Minden exact tudomány számokkal kifejezhető értékekkel foglalkozik. Amennyiben az egyes értékek között kvalitásbeli különbségek is vannak, ezek szerint történik a tudományok csoportosítása. Egy tudományágnak — ha mint exact tudomány akar szerepelni — szigorúan meg kell állapítania azt, hogy mi tartozik tárgyalása körébe, mi az, ami ezek között alapvető fontosságú, számmal kifejezhető fogalom és mi ezek között az összefüggés.

Az oeconomiának is, — ha exact tudománnyá akar válni — ily számokkal kifejezhető értékekkel kell foglalkoznia. Azon értéket, mely kvalitásánál fogva az oeconomiát külön tudománnyá avatja, oeconomiai értéknek nevezzük.

A közgazdaságnak legnehezebb, de egyszersmind alapvető fontosságú kérdése az, hogy mi az oeconomiai érték. Az értékelmélet az, a hol manapság a lehető legnagyobb bizonytalanság uralkodik. Ez leginkább ott nyilvánul, hogy minden közgazdasági író, — a ki ezzel a problémával foglalkozik — módosít valamit elődei felfogásán, újabb és újabb megkülönböztetéseket vagy egységesítéseket vezet be, hogy valami módon oeconomikus szempontból kielégítő elméletet állapíthasson meg.

Ennek főoka ott van, hogy a közgazdasági írók az értékelméletet túlságosan tág alapokon akarják kiépíteni. Az értékelmélet tulajdonképpen nemcsak az oeconomia tárgya, hanem a philosophiáé, aesthetikáé, physiologiáé, ethikáé stb. azaz a tudományok összességéé. Ha én mindazt, a minek a subjectiv ítélet értéket tulajdonít, mind az oeconomiában akarnám tárgyalni, soha kielégítő eredményre egyikre vonatkozólag sem juthatnék. Hol volna ma, mondjuk, az akustika tudománya, ha a hangok akustikailag jellemző értékeit összetévesztené azok zeneaesthetikai értékével vagy összhangzattani szerepével, jóllehet mindegyik a hangok értékelésével foglalkozik. Éppen így el kell választanunk a javak oeconomiai értékét, azoknak bármi más okból származó subjectiv értékétől.

A pusztán animális életet élő lény előtt, mely csakis a természet javait használja fel élete fentartására, a javaknak oeconomicus értékéről beszélni képtelenség. Az ilyen lény pusztán az egyéni létfentartására vonatkozólag képes érdeklődést tanusítani. Az oeconomicus érték azonban az ember kulturképességéből nyeri eredetét, a mely létfentartását az egyéni, vagy szűkebb — az egyéniséget teljesen feladó — ösztönszerű társulási alapokról, az egyéniséget fentartó, nem ösztönszerű socialis alapokra fekteti, sőt azt kiterjeszti, módosítja. Az állat, ha nincsen meg neki a természet vagy megszokás által megszabott eledele, elpusztul. Az ember ilyenkor módját keresi más emberekkel való társulás útján ezen szükségletei kielégítésének. Az oeconomicus érték fogalma akkor jelent meg, mikor az ember áttért a társadalmi szükségletkielégítés rendszerére. Ekkor azonnal ki kellett alakulnia — a teljesen incommensurabilis subjectiv értékelés mellett — az értékek egy olyan oeconomicus rendszerének, *mely a termelésnek a szükségletek szerint való elosztódását az adott viszonyok között, a lehető legjobban elősegíti*, mert különben az emberiség egyrészének szükségletei kielégítetlenek maradnának.

Az oeconomicus érték fogalma tehát csakis az emberi termelés és szükségletkielégítés socializálódásából magyarázható. Mindazon dolgok, melyek értéküket nem ezen társulás folytán nyerik, az oeconomicus értékrendszerből ki vannak zárva. A robinzonádoknak a közgazdaságban való szereplése ez által kellő értékére van leszállítva.

Ha ezt tekintetbe vesszük, sok zavaros elmélettől szabadithatjuk meg a közgazdaságtant. A mai közgazdasági teoriáknak éppen itt van a legnagyobb tévedése. Beszélünk pl. a vízről, mint a melynek nagy subjectiv értéke van és csereértéke még sincsen. Világos, hogy ha az oeconomicus értéket a socializálódásból származtatjuk, ez az ellentmondás azonnal elenyészik. A víznek nagy subjectiv értéke physiologiai érték és nem oeconomicus érték; az ember animális és nem socialis tulajdonságaiból ered. Mihelyest azonban a víz socializálódás következtében megjavul, vagy hozzáférhetősége növekszik, azonnal van a víznek oeconomicus értéke is; pl. egy vízvezeték berendezése által. Az egyes javaknak értéke az oeconomicus értékrendszerben directe független azoknak bármi más okból származó subjectiv értékétől, tisztán a socializálódástól függ.

Az oeconomicus értéknek a kifejezője mindig az illető javak ára egy bizonyos időben. A többi értékmérések egyéb tudományágak körébe tartoznak. A közgazdaságtan tisztán az árak érdeklik, mert ez a javaknak azon értéke, mely a termelés socializálásából ered.

Az oeconomicus értékrendszer, másszóval árrendszer, mint már

említettük, csakis azon az alapon fejlődhetett ki, hogy annak alapján a termelés a szükségletek szerint az adott viszonyok között a lehető legjobban osztódhassék szét és emellett a termelés a fogyasztással lehetőleg egyensúlyban maradjon. A Közgazdasági Szemlében volt alkalmam ezen alapelvek felhasználásával azon egyenleteket felállítani, melyekből a termelés és szükségletek egyensúlyának feltételétől az *oeconomikus* értékrendszert le lehet vezetni,

A társadalomban tehát egy az egyensúly felé tartó tendenciának kell mutatkoznia. Ezen egyensúly feltételeinek megállapítása az *oeconomikus statikának* veti meg alapjait.

Az *oeconomiai* statikában a vizsgálódások útját a természettudományok mutatták meg. A mikor a *physikában* vagy *chemiában* teljesen eltekintettek a *physikai* vagy *chemiai* jelenségek *subjectív* (*physiologiai*, *aesthetikai* stb.) értékétől és pontosan megállapították azok *physikai* vagy *chemiai* értékét, ezek a tudományok azonnal felhasználhatták a matematika eszközeit arra, hogy *exact* alapokra helyezkedjenek. Éppen így mihelyst képesek vagyunk az *oeconomiai* értéket a *subjectív* értékeléstől megszabadítva felfogni, út nyílik itt is a tudomány *exact* kifejtésére.

Mikor azt mondjuk, hogy az *oeconomia* kövesse a természettudományokat fejlődésében, sőt néha terminológiájában is, nem szabad megfeledkezni az *oeconomiai* érték alapqualitásairól, a melyek éppen indokolttá teszik azt, hogy az *oeconomiát* külön tudománynak tekintsük. A mí a természettudományokban helyes és megengedett út, azt az *oeconomiában* kritika nélkül nem szabad alkalmazni csak azért, mert némely jelenségeikben analogiákat mutatnak. Ezt a *physikában* és *chemiában* emlegetni ma már felesleges, ez amúgy is a kutatók lelkében él. Annál szükségesebb azonban az *oeconomiában*, a hol az ilyen kísérletezések gyakran fordultak elő és eredményük az volt, hogy komoly és gondolkodó közgazdászokat arra készítetett, hogy a természettudományok módszereinek alkalmazását anathémával sujtsák az *oeconomiában*, holott csak a túlságos és felületes analogizálások ellen kellett volna tiltakozniok. Az *oeconomia* se nem *physika*, se nem *chemia*, a természet főbb alapelvei rájuk is érvényesek, de törvényeik nem *indentikusak*. Egyelőre elegendő, ha közös alapelvek létezésére utaló tendenciákat fedezhetünk fel bennük. Idáig az *oeconomikus* élet jelenségeinek vizsgálatánál a legtöbb nemzetgazda bizonyos felszinen levő tendenciákat igyekezett törvényekül tekinteni és ez az oka annak, hogy egy vagy más ponton ellenkezésbe jöhettek egymással. Az a mélyebben fekvő ok, a melyet ténylegesen törvénynek tekinthetünk, csakis a termelésnek és szükségletnek egy egyensúlyi helyzet felé való törekvése lehet.

A társadalomban az ár érték mérője az emberi szükségleteknek, de

ezt sem az egyén, sem a ráfordított munka, vagy költség egyedül nem határozhatják meg, hanem csakis az összesség termelésének és szükségletének viszonya. Minthogy az oeconomicus értékrendszer az ember kulturképességéből ered, világos, hogy az oeconomicus értékrendszer szoros correlatióban van a kulturális értékrendszerrel. *Minden kulturális haladás csakis oeconomicus rendszeren keresztül hat az emberiség tovább fejlődése érdekében, viszont minden gazdasági fejlődés újabb kulturális lehetőségeket nyit meg.* A subjectiv értékelések tehát csak indirecte hatnak az árra. Azt a hidat, a mi az oeconomicus értékelést összekapcsolja a subjectiv értékeléssel, addig, a míg az áralakulásoknak a socializálódásból eredő törvényeit, valamint a subjectiv értékelések philosophiai törvényeit teljesen nem ismerjük, korai volna keresni. A többi tudományágakban is pl. a physikában a subjectiv értékelésnek a physikai értékeléshez való viszonyát újabban revisio alá kellett venni; pl. a fény színhatásának a hullámhosszal való összefüggését, a melyet pedig idáig teljesen megállapítottak tekintettek. (Kirschmann).

A nemzetgazdák már korán észrevették az oeconomicus életet szabályozó egyensúlyi törvényt, azonban schasem hatoltak eléggé a mélyére. Mindegyik nézetét úgy igyekszik megalapozni, hogy azt, a mit ők az oeconomicus élet főtenyezőinek tartanak, egyensúlyba hozzák egymással. A munka és költség elmélet, a befektetett munkával, illetve költséggel iparkodik az értéket egyensúlyba hozni. A határhaszon elmélete az egyes individuumok subjectiv értékeléseit egyenlítő ki úgy egymással, hogy a szükségletek mindig fontosságuk sorrendjében nyerjenek kielégítést. A mit azonban egyensúlyba hoztak egymással, az nem az alap indítóok, hanem már maga is ennek egy okozata. Mindegyik észreveszi, hogy az árak nem esetről-esetre keletkeznek, hanem az egész társadalom közreműködésével. Igyekeztek már régen az árakat egy definiáló egyenletrendszerbe összefoglalni, de amiket ők egyenleteknek tekintettek, pl. :

$$2 \text{ vég vászon} = 100 \text{ kenyér}$$

ezek nem egyenletek, hanem csak relatiók, a melyek éppen meghatározandók volnának, nemhogy alapul szolgálhatnának. Ezek nem állapítanak meg összefüggéseket, hiszen pl. a kenyér ára nem a vászontól függ, hanem sok egyébtől is. Az oeconomicus érték pontos definitiója és az oeconomicus tárgyának szoros körülhatárolása nélkül nem sikerült nekik az árak statistikai alapegyenlet-rendszerét felállítani.

Igen nagy hiánya volt különösen a munka és költségelméleteknek, hogy az árak statistikájának megállapítása nélkül kezdték azonnal az áralakulásokat vizsgálni. Ezek az elméletek végig kísérik valamely termék előállítási folyamatát a legkezdetlegesebb stádiumtól egészen a fo-

gyasztóig. Így igyekeznek az egyes termelő tényezők hatását a termék értékére kiszámítani. Ez a methodus — a mellett, hogy az a sok termék, mely ma a világon előállítatik, egy teljesen kibogozhatatlan hálózatát adja a termelési folyamatoknak — egyszersmind egyenes ellenében van azzal, hogy az egyidejű, egymással egyensúlyt tartó áralakulási tényezőket kell tekintetbe venni. Ezek az elméletek az áralakulásra nézve csak a felszínes szemléletre döntőnek és objectivnek látszó szempontokat veszik tekintetbe és teljesen elhanyagolják az összesség subjectiv értékeléséből eredő hatásokat.

A határhaszonelmélet éppen ellenkezően jár el. Tisztán a végterméket veszi vizsgálat alá. Ezeknek subjectiv hasznát állítja egy bizonyos rangsorba. Az áralakulást pedig rábizza a piacon találkozók keresők és kínálók subjectiv értékeléseinek találkozására. Abból az alapelvből kiindulva, hogy valamely termék ára amugy sem sülyedhet előállítási ára alá, mert akkor a termelés ki nem fizetődven, megszűnik a kínálat, az ár addig emelkedik, míg a termelés ismét reális nem lesz.

A határhaszonelméletnek megvan az az igen nagy előnye a költség-hypothesisek felett, hogy az áralakulást szabályozó viszonyokat egy időpillanatban veszi tekintetbe és ezáltal a statikai tárgyalást a legjobban megközelíti. A második nagy előnye abban van, hogy az áralakulásnál alapul felvett subjectiv értékelés nem az egyes individuum subjectiv értékelése, hanem az összesség intersubjectiv értékelésének eredője. Hibája azonban az, hogy ezen intersubjectiv értékelést nem emeli ki, nem ismeri fel ennek igazi jelentőségét. Egész rendszere úgy tűnik fel, mintha az áralakulás középpontjában az egyes individuum subjectiv értékelése állana. Ez alapjában véve nem baj, csak kevés fejlődési lehetőséget nyújt, mert az áralakulásoknak az egyén értékeléseihez való relatív változásai rendkívül complicált folyamatokat képeznek. Vegyünk a természettudományokból egy példát: Az astronomiai jelenségeket a Ptolemaiosi rendszer alapján állva, éppen úgy meg lehet magyarázni, mint a Kopernikusi rendszer alapján. A heliocentrikus rendszer előnye a geocentrikus felett csak abban áll, hogy az égitestek egymáshoz való relatív mozgása az elsőben sokkal egyszerűbb alakban válik tanulmányozhatóvá, mint a másokban. Hol volnánk ma az astronomiában, ha még mindig a geocentrikus rendszer alapján állnánk, pedig csak a fix megfigyelési pont, a koordináta-rendszer kezdőpontjának megválasztásáról van szó.

Azon törvények tárgyalását, hogy hogyan és miként történik egy egyensúlyi helyzetből az átmenetel egy másikra, azaz az oeconomicus fejlődés történetét, nevezhetnők oeconomicus dynamikának. Ennek tárgyalása egyelőre még korai volna. Legfeljebb csak annyit lehet egyelőre constatalni, hogy azon ható okok, melyek az oeconomicus fejlődést

okozzák, közvetlenül mindig csak az egyensúlyi helyzet eltolásában nyilvánulnak. Az emberiség haladása ilyen súlypont-eltolódásoknak eredménye.

Valószínű azonkívül ezen alapelvek alapján állva, az is, hogy az emberiségnek egy olyan túlszaporodása, mellyel ne járna együtt a termékek szaporodása is, mint azt Malthus tételezte fel, lehetetlenség, mert mielőtt odáig jutna a dolog, az oeconomicus rendszer súlypontja olyan elhelyeződést keres, mely vagy a termelést növeli, vagy a népesség szaporodását akadályozza meg addig, míg egy többé-kevésbé stabil egyensúlyi helyzet nem jön létre. A mikor a társadalmi termelési és kulturális lehetőségek emelkednek, ezzel együtt jár a népesség szaporodása is. Az, hogy a népesség csak az új kor legújabb szakában emelkedett oly nagy számba, a sokkal nagyobb tartamú közép- és ókorhoz képest, azt nem lehet pusztán a középkorban dúló háborúkkal és járványokkal megmagyarázni. Ha az emberiség túlszaporodása lehetséges volna, az már régen megtörtént volna. Hiszen viszonylag nyugodt időszakok akkor is voltak, viszont pusztító háborúk az új korban is vannak. Világos, hogy az emberiség szaporodása a termelést javító kulturális haladás által megbontott egyensúlynak ellenhatása értelmében keletkezett. A kulturális haladás az oeconomicus haladással, épp úgy, mint a subjektív érték az oeconomicus értékkel szoros összefüggésben van.

Az oeconomicus rendszerben való változások néha úgy történnek, hogy az eredetileg stabil egyensúlyi helyzet idővel labilissá változik. Ilyenkor a hirtelen bekövetkező elhelyeződés az új egyensúlyi helyzetben nem mehet nagyobb megrázkódtatások nélkül végbe. Ezek a rázkódások annál nagyobbak, minél nagyobb kiterjedést vett időközben az oeconomicus rendszer. A változások tendenciája ilyenkor is az, hogy a lehető legtöbb maradjon meg a régeből. Ez a *legkisebb hatás elve*.

* * *

Összefoglalva eredményeinket: az oeconomicusnak — mint exact tudománynak — tárgyalása körébe elsősorban az árak vizsgálata tartozik; az árat csakis a termelés socializálódása határozza meg; kialakulásánál a főalapelv a termelés és fogyasztás egyensúlya; ennek alapján az oeconomicus statikának alapegyenletei felállíthatók; ezen egyenletekből az árak egymáshoz való viszonya egyértelműen meghatározható; megállapítható egyszersmind az árváltozások tendenciája is, ha valami a termelési folyamatot megváltoztatja. Az exact oeconomicusnak a statisztikával — mint a közgazdaságtan empirikus alapon fekvő ágával — válllvetve való működése vethet csak világot a gazdasági élet törvényeire. A mikor ezekre már egy bizonyos világosságot derítettünk, szabad csak az oeconomicus érték és a subjektív érték egymáshoz való viszonyával foglalkoznunk.

Petricskó Miklós.

A magyar munkásbiztosítás tiz éve.

Az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset esetére való kötelező biztosításáról szóló 1907. évi XIX. törvénycikket éppúgy, mint előzőleg a csak betegsegélyezésről szóló 1891. évi XIV. törvénycikket az ipari érdekeltség idegenkedéssel, sőt bizonyos fokú ellenszenvvel fogadta azért, mert terhes kötelezettségeket és új anyagi terheket háritott rája. A munkásbiztosító pénztárak, melyek az idézett törvény végrehajtására hivatvák, különösen a törvény hatálybalépésének első időszakában a lehető legnépszerűtlenebb intézmények voltak, melyek állandó panaszokkal találkoztak azok részéről is, a kik a biztosított előnyöket keveselték és azok részéről is, kik a reájuk háritott kötelezettségeket és anyagi terheket sokallották, sőt elviselhetetleneknek hirdették.

Hosszú időre, nagy energia kifejtésére és szivós kitartással előidézett kedvező működési eredményre volt szükség, hogy a sűrű panaszok ritkuljanak, az ellenszenv lanyhuljon és hogy a kezdetben tapasztalt idegenkedést melegebb érdeklődés váltsa fel.

Ezt a most már szélesebb körben tapasztalható melegebb érdeklődést kívánjuk kielégíteni az alábbi ismertetéssel, hogy minden érdeklődőnek világos képet nyujtsunk a magyar munkásbiztosítás eddigi eredményeiről és jelenlegi állapotáról és hogy a munkásbiztosítás új korszakának *tíz* évébe vonatkozó számszerű adatok közlésével lehetővé tegyük az arról való tárgyilagos szakvélemény megalkotását, mik lehetnek a munkásbiztosítás jövő feladatai és miképpen állapittassanak meg a fejlesztés feltételei.

Az ismertetés időszerűségét megszabják a mostani közviszonyok, melyek socialis alkotásoknak a terveit vetik felszínre, de megszabja az időszerűséget az a körülmény is, hogy beszámolhatunk az új munkásbiztosítási törvény tiz éves eredményeiről és hogy ez a tizedik évforduló véletlenül összeesik a magyar munkásbiztosítás 25 éves fennállásával.

Szervezet.

Az ipari munkásoknak betegség esetére való biztosítása immár 25, baleset esetére való biztosítása pedig 10 éves lévén, fölösleges munkát végeznénk, ha *ma* ismertetőnk azokat az okokat, melyek törvényes rendezésüket és kötelező formájuknak megállapítását előidézték. Nem vélünk azonban fölösleges munkát végezni akkor, ha egész röviden rámutatunk arra, hogy az első betegsegélyezési törvény hatályának 16 éve alatt a pénztárak nagy száma, sokfélesége és egymástól teljesen elszigetelt hatásköre nemcsak az egységességet és az egyöntetű eljárási mód meghonosítását tette lehetetlenné, hanem az egyes pénztárak életképességét is hátrányosan befolyásolta, az erőket sokfelé szétforgácsolta, mi miatt maradandó jellegű közegészségügyi alkotásokat létrehozni és anyagi boldogulást a pénztárak részére biztosítani nem lehetett. Az egységes vezetés hiánya és a központi irányítás szervezeten volt okozta, hogy nemcsak a járulékkulcs és a napibérosztályozás volt majd minden pénztárnál más és más, hanem a segélyezés mértéke is pénztáranként eltérő volt. A pénztárak feletti felügyeleti és ellenőrzési jog az iparhatóságok hatáskörébe tartozott volna. ezek az iparhatóságok azonban más természetű hatósági teendőik mellett ezt a jogot szükség és törvény szerint gyakorolni képesek nem voltak.

A mikor tehát több évi halogatás és többszöri kísérletezés után a kormány már nem térhetett ki az elől a kényszerűség elől, hogy a betegsegélyezésnek tarthatatlan helyzetét gyökeres reformmal megváltoztassa és amikor annak a parancsoló szüksége is jelentkezett, hogy a balesetbiztosítás törvényhozásilag rendeztessék, a kormány a sok évi tapasztalatokon okulva és abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a balesetbiztosítást elparcellázni nem lehet, mert — Budapestet kivéve — iparilag egyetlen országrész sem elég népes és egyetlen iparág sem elég gazdag ahhoz, hogy különállóan láthassa el saját számlájára a balesetbiztosítást, olyképpen szervezte a munkásbiztosítást, hogy felállított az egész országra kiterjedő hatáskörrel egy *országos pénztárt*, ennek hatáskörébe utalta úgy a betegsegélyezés egységes vezetését, mint pedig a balesetbiztosítás önálló művelését és a leszállított számú helyi pénztárakat ennek az országos pénztárnak közvetítő helyi szerveivé deklarálta. A felügyeleti és ellenőrzési jogkört ráruházta a külön szervezett állami munkásbiztosítási hivatalra, az igényjogosult pénztári tagok segélyezési ügyeiben való biráskodást szervezte és a mindenfajta jogorvoslat biztosítása érdekében a megfelelő intézményes rendelkezésekről gondoskodott.

Joggal nevezhetjük tehát az 1907. évi XIX. törvénycikket minden

túlzás és elfogultság nélkül modern és praktikus törvényhozási alkotásnak és csak igazságosak vagyunk, a mikor a munkásbiztosítás *szervezetét* szerencsés conceptionnak nevezzük, a mit a külföld is — nem minden irigykedés nélkül — elismert és a miről a többek között az *osztrák népjóléti ministeriumban* 1918. évi április hó 24. és 25-én tartott munkásbiztosítási szaktanácskozmányon is mint olyanról esett szó, a mely, az osztrák szakkörök véleménye szerint is, utánzásra méltó példának volna tekintendő.

Magyar részről a *munkásbiztosítási szervezetre* nézve eddig főképen három kifogást hallottunk. Az egyik vonatkozik a *paritásos* képviseleti rendszerre, a mely a gyakorlatban úgy jelentkezik, hogy a munkásérdekeltség képviselői többnyire többségben vannak. Ez azonban nem a rendszernek a hibája, hanem annak, hogy az önkormányzatba egyenlő arányban beválasztott munkások rendszerint inkább jelennek meg az üléseken, mint a munkaadók. Mihelyt a munkaadók is olyan buzgósággal és pontossággal fognak az üléseken megjelenni és azokon egységesen eljárni, mint a munkások, a paritás a gyakorlatban is helyre lesz állítva. A másik kifogás az, hogy a *központosított szervezet mellett a helyi pénztárak* önkormányzati tevékenysége és takarékosagra való törekvése korlátozottá vált. Igaz, hogy a helyi pénztárak önkormányzati tevékenysége nem olyan tág terjedelmű, mint a milyen a multban volt, de a törvény megalkotásának éppen az volt a vezérmotivuma, hogy az önkormányzati tevékenységnek a súlypontja a központba, az országos pénztárba helyeztessék át és a helyi pénztárak csak a segélyek folyósítására és a járulékok beszedésére szorítkozzanak, mert a helyi pénztáraknak a multban élvezett minden irányú függetlensége és cselekvési szabadsága nem bizonyult előnyösnek és eredményesnek. A takarékosagra való törekvésnek a szervezet nemcsak nem áll útjában, hanem arra az állandó ellenőrzés és a központi irányítás még serkentőleg is hat. Egyébként az, hogy a helyi pénztárak kezelési hiányait az országos pénztár fedezi, a kezelési feleslegnek pedig egyharmada a helyi pénztár elidegeníthetlen tulajdonát képezi, ugyancsak takarékosagra serkenthet. *A helyi pénztárak főfeladatát a biztosított tagok és hozzátartozóik egészségügyi ellátása képezi, ebben a feladatkörben pedig a minden áron való takarékoság nem is kívánatos, mert könnyen megboszulhatja magát.* A munkásbiztosítási szervezet ellen hangoztatott harmadik kifogás az, hogy *vagy az országos pénztár, vagy az állami munkásbiztosítási hivatal fölösleges*, mert mindkettőre nincs szükség. Ez a kifogás sem állja meg a helyét, mert a törvény az országos pénztárnak is más és az állami munkásbiztosítási hivatalnak is más hatáskört szánt, ezek a hatáskörök pedig egymás mellett, sőt

egymást kiegészítve szépen megférhetnek és betöltésük üdvös eredményeket idézhetne elő. A hiba az, hogy ezek a hatáskörök nincsenek kellőképpen és félreérthetetlen módon körülírva, a mi sok félreértésre adott okot és sokszor ellentéteket támasztott, melyek nem váltak a munkásbiztosítás előnyére és a melyeknek tulajdonítható — hogy csak egy példát említsünk —, hogy a kerületi munkásbiztosító pénztáraknak ma sincs még jóváhagyott szolgálati, fegyelmi és illetmény szabályzatuk, hogy tehát az 1907 óta ezeknél a pénztáraknál szolgálatot teljesítő tisztviselők ma sincsenek még állásaikban véglegesítve. Ha kezdettől fogva meg lett volna az országos pénztár és az állami munkásbiztosítási hivatal között a kölcsönös megértés és ha mindkettőnek hatásköre részletesen meghatározott és körülíratott volna, akkor vagy egyáltalában nem merültek volna fel, vagy pedig könnyen elsimultak volna az ellentétek, melyek károsak voltak és épületeseknek egyáltalán nem nevezhetők.

Ha mindenáron keressük a munkásbiztosítási szervezet defektusait, megtalálhatjuk abban, hogy beleékeltek a helyi pénztárakba a *közgyűlések* intézményét, a mely teljesen fölösleges annál a központosított önkormányzati rendszernél fogva, melyet az országos pénztár képvisel és annál a felügyeleti jogkörnél fogva, melyet az állami munkásbiztosítási hivatal hivatva van gyakorolni. Defektus az is, hogy az országos pénztár közgyűléseinek a tágkörű képviseleti rendszernél fogva rendszerint 700–800 tagja van, a mi a közgyűlési ügyek sima lebonyolítását megnehezíti, mert ilyen túlnagy testület többnyire nehézkes. Szervezeti defektusnak nevezhető az is, hogy a törvény szerint pl. a baleseti sérültek részére megállapítandó baleseti járadékok ügyei az országos pénztár 60 tagú igazgatóságának hatáskörébe tartoznak, holott 1000–1500 ilyen ügynek minden igazgatósági ülésen való beható és részletes tárgyalása fizikai lehetetlenség. Ezt a defektust az országos pénztár akként eliminálta, hogy a járadékügyek önkormányzati előkészítése és előzetes tárgyalása céljából *szakbizottságokat* szervezett, melyeknek jól megvitatott és kellő gondossággal megállapított javaslatai kerülnek az igazgatóság elé.

A munkásbiztosítási szervezetnek ezek a defectusai az érdekeltségek részéről eddig még nem tétettek kifogások tárgyaivá és azoknak az elméjét sem foglalkoztatták még, a kik pedig állandóan a munkásbiztosítás reformjának szükségességét hangoztatják és a reform irányára nézve különféle eszméket vetnek fel. A felvetett eszmék közül kiemelendők tartjuk *szervezeti szempontból* azt, a mely a munkásbiztosítás *államosítására* vonatkozik. Különösen kisipari körökben foglalkoznak előszeretettel az államosítás eszméjével, a mely ezekben a körökben immár hangzatos és hangulatot keltő jelszó jellegével bír, a nélkül

azonban, hogy akár e jelszó hangoztatói, akár pedig az eszme propagálói megpróbálták volna körülírni azt, hogy a munkásbiztosításból mit szeretnének államosítani. Vajjon rá akarják bízni az államra és annak közegeire a munkások és hozzátartozóik betegellátását? Bele akarják vonni ebbe a tevékenységbe a közigazgatási közegeket, a kiknek — különösen faluhelyen — ezer és ezer más teendőik vannak és a kiknek munkával való túlhalmozottsága miatt 11 év alatt nem fogantatosították a törvénynek azt a rendelkezését, mely a munkásbiztosítás *községi közvetítésére* vonatkozik? Milyennek képzelik azok, a kik a közigazgatás tevékenységét ismerik, azt a betegsegélyezési eljárást, a mely az alsófokú közigazgatási közegekre volna bízva? Meg akarják bízni ezek az urak a közigazgatást az alkalmazottak bejelentéseinek elintézésével, nyilvántartásával, napibérosztályokba való besorozásával, a járulékok kiszámításával, megállapításával és beszedésével? Hogyan képzelik az államosítást a balesetbiztosítás szempontjából? Mely állami vagy közigazgatási közegek végeznék és hogyan végeznék az üzemeknek veszélyességi osztályokba való besorozását, a munkabérek megállapítását, a baleseti járulékok kiszámítását és beszedését, a baleseti sérülések értékelését és a járadékok megállapítását és folyósítását?

Szerény vélekedésünk szerint az itt körülírt tevékenység, a mely pedig a munkásbiztosításnak a gerincze, egyáltalában nem bízható az államra és a közigazgatásra. Ezt a tevékenységet czélszerűen csak önkormányzat láthatja el, olyan önkormányzat, melynek ez a tevékenység a kizárólagos feladata és a mely ezt csak olyan gyakorlott tisztviselőkkel végezheti, kiknek nincs más élethivatásuk és nincs más dolguk. A munkásbiztosítási tevékenység ma már nem lehet mellékfoglalkozás és nem lehet műkedvelősködés, hanem csak állandó és szakszerű foglalkozás.

Ha valaha akad kormány, a mely a munkásbiztosítás államosításának eszméjével fog foglalkozni, akkor legfeljebb csak arra fog szorítkozhatni, hogy tekintettel arra, hogy az állam fedezi az országos pénztár igazgatási költségeit és ebben a tisztviselők javadalmazását; tekintve, hogy az országos pénztárnak a tisztviselői javadalmazás tekintetében egyenlők az állam tisztviselőivel, az országos pénztár tisztviselőinek államosításával próbálkozzék, de ebben az esetben is kénytelen lesz az önkormányzatnak mozgási területet és érvényesülési lehetőséget biztosítani arra, hogy munkásbiztosítási tevékenységét a tisztviselői kérdések kikapcsolása esetén is minden más vonatkozásban szabadon kifejthesse.

A munkásbiztosítási szervezetre vonatkozó reformtörekvések közül felemlítésre érdemes még az is, a mely a betegsegélyezésnek a baleset-

biztosítástól való elválasztását, mindkét biztosítási ágazatnak egymástól való teljes függetlenítését és elkülönítését kívánja. Eltekintve attól, hogy ennek a törekvésnek az érvényesítése, ennek a kívánságnak a teljesítése betegsegélyezési szempontból visszaesést jelentene az 1891—1907-iki időre és állapotokhoz, melyeknek tarthatatlansága idézte elő az 1907. évi törvény megalkotását, célszerűségi szempontok is ellene szólnak ennek a törekvésnek, mert az által, hogy a baleseti sérült a balesetét követő első 10 héten át a betegsegélyezés terhére kezelendő és csak e 10 hét után esik a sérültnek a kezelése és segélyezése a baleseti számla terhére; azáltal, hogy a betegsegélyezési járulékok használatnak ellenőrző adatokul a balesetbiztosítási járulékok kivetésénél alapul veendő munkabérek megállapításánál; azáltal, hogy a periferiákon a kerületi munkásbiztosító pénztárak látják el alsó fokon a balesetbiztosítás agendáit és a mostani helyzet megváltoztatása esetén a különállóvá tett balesetbiztosító pénztárnak kellene gondoskodnia ilyen új közvetítő helyi szervek felállításáról és fentartásáról — a mint pl. a Németbirodalomban is a balesetbiztosítást különállóan végző Berufsgenossenschaftok is kénytelenek az alsófokú agendáknak a helyszínén való végzésére u. n. Sectionokat fentartani — a mi jelentős adminisztratív költségtöbbletet okozna: ma olyan kapcsolat áll fenn a két biztosítási ágazat között, a melynek megszüntetése sok zavart, nagy költségtöbbletet okozna és az érdekeltségre is felette káros volna, mert a helyett, hogy — mint most — egy helyen intézhetné el összes munkásbiztosítási ügyeit, ezek a szerint, hogy melyik biztosítási ágazat körébe tartoznak, elválasztás esetén csak több helyen való eljárással volnának elintézhetőek. Nem a biztosítási ágazatok szétválasztására, hanem arra kell törekedni — s ez felel meg a törvény és az 1907-iki törvényhozás intentióinak — hogy ha új biztosítási ágazatot fogunk meghonosítani, — pl. az aggsági és rokkantbiztosítást, — ezt is a mostani szervezetbe illesszük bele.

Szervezeti szempontból jogosan kifogásolható az, hogy a munkásbiztosítási ügyekben keresett *jogorvoslatokra* nézve annyi és oly sokféle forum van megállapítva, hogy még a jogászokat is zavarba hozza az illetékesség kérdése. Ennek illusztrálásául felemlithetjük példaképen azt, hogy a biztosított személyek és hozzátartozóik segélyezési ügyeiben illetékesek a munkásbiztosítási választott bíróságok azzal a korlátozással, hogy baleseti állandó járadékok ügyeiben csak a királyi ítélőtáblai székhelyeken működő választott bíróságok illetékesek itélkezni, ellenben a munkaadók ellen indított eljárásokra, vagy a munkaadók részéről keresett jogorvoslatokra nézve az illetékes forumok már nagyon változók, így pl. a veszélyességi táblázat megállapítása, valamely üzemnek veszélyességi osztályba való besorozása, vagy baleseti járulék meg-

állapítása ellen irányuló jogorvoslat elbírálása az állami munkásbiztosítási hivatal biztosítási tanácsának, a balesetvizsgálati költségek megállapítása elleni panaszok elintézése az illetékes rendőrhatóságoknak, vitássá tett betegsegélyezési járulékok megállapítása és betegségi segélyekből származó megtérítési keresetek az iparhatóságoknak és ezeknek intézkedései után a járásbiróságoknak, tartozatlanul fizetett járulékok visszakövetelése a rendes bíróságoknak, bejelentések elmulasztásával elkövetett kihágások elintézése a kihágási hatóságoknak, a munkaadó mulasztásából származott balesetek költségeinek megtérítése iránt indított perek a rendes bíróságoknak hatáskörébe tartoznak. Ha figyelembe vesszük, hogy minden elsőfokú hatóságnak más-más a felelősségi foruma, akkor képet alkothatunk magunknak arról a zavarról, melybe az elsőfokú határozattal, illetőleg ítélettel meg nem elégedő félnek a fórumok sokfélesége miatt esnie kell.

A választott bírósági rendszer jól bevált, ezt megbolygatni tehát kár volna. Ellenben a munkaadók ellen, vagy a munkaadók részéről megindítandó munkásbiztosítási perek ellátására kellene egységes eljárást és lehetőleg *egy* bírósági forumot megállapítani. Talán az *ipari bíróságok* contemplált felállítása és szervezése során lehetne ezt a munkásbiztosítási jogszolgáltatási kérdést is czélszerűen rendezni.

Szervezeti szempontból kifogás alá eshetik az is, hogy az 1907. évi XIX. t.-cz. életbeléptetése során változatlanul meghagyták azokat a kerületi pénztárakat, melyeket még 1892-ben szerveztek és meghagyták ugyanabban a számban, mindegyiket ugyanazzal a székhellyel és ugyanazzal a területbeosztással, pedig az 1892-iki területbeosztás ötletszerűnek mondható, a mit legjobban bizonyít az, hogy eredetileg a közigazgatási beosztáshoz kellett volna igazodnia, mégis megtörtént, hogy egyes vármegyékben 2—3 kerületi pénztár is működik, némely helyütt pedig két vármegye területére szerveztek egy kerületi pénztárt. Ez idő szerinti is tehát 97 kerületi pénztár működik. Minthogy a kerületi pénztárak a saját betegsegélyezési járulékjövedelmükből fedezik tagjaik betegellátási költségeit és administratív költségeiket, ebből a szempontból nem lehet közömbös, hogy hatáskörük milyen tagállományra terjed ki. A tapasztalat t. i. beigazolta, hogy minél nagyobb taglétszáma van valamelyik pénztárnak, annál jobban megoszlik az a kockázat, melyet viselnie kell, annál intensivebben láthatja el tagjait, annál többet áldozhat közegészségi berendezésekre és a járulékjövedelemnek annál kisebb százalékába kerül az adminisztrációja. Ebből a szempontból tapasztalható mindenütt az a törekvés — legutóbb Ausztriában is hangos kifejezésre jutott — hogy az u. n. törpe (kis taglétszámú) pénztárak megszüntetessenek és csak bizonyos (legalább 3.000) taglétszámhoz kötött pénz-

tárak tartassanak fenn. Ha Magyarországon is valamikor diadalmaskodni fog ez a törekvés, akkor a most meglévő 97 kerületi pénztárból mintegy 30-at be kell majd olvasztani a hozzá legközelebb eső szomszéd-pénztárba, mi által a törpe pénztárak megszűnnének, a közép nagyságú pénztárak pedig megerősödnek és nagyobb eredmények elérésére képesítettnek.

Betegsegélyezés.

Könnyebb áttekinthetőség kedvéért itt külön ismertetjük a betegségélyezés terén elért eredményeket és csak azután fogunk áttérni a balesetbiztosításra vonatkozó anyag külön közlésére.

A betegség esetére való kötelező biztosítás 25 éves, de ebből az első 15—16 év csak sikertelen kísérletezésnek mondható, mert számottevő eredményeket felmutatni nem tudott, hasztalan vergődése csak arra volt jó, hogy meggyőzze az irányadó köröket helyzete tarthatatlanságáról és gyökeres reformjának szükségességéről. Ez a megreformált betegségélyezés tulajdonképpen csak tiz éves és máris jelentősebb eredményeket tud felmutatni, mint az előző 15—16 év alatt együttevve, leszámítva a háborús éveket, melyek természetszerűleg visszaesést eredményeztek a háborút közvetlenül megelőző évekhez képest, de még a háborús évek is kedvezőbb eredményűek, mint a betegségélyezésnek a reform előtti 15—16 éve volt.

A reform előtti utolsó évben: 1906-ban a betegség esetére biztosított tagok száma volt 723.403. Az 1907. évi XIX. t.-cz. alapján szélesebb körökre kiterjedt betegségélyezés pedig e törvény hatálya alatt a biztosítottak számára nézve a következő adatokat tünteti fel:

Év	Férfi	Nő	Összesen
1907	669.556	100.137	769.693
1908	696.919	103.939	800.858
1909	795.827	119.915	915.742
1910	877.140	130.446	1,007.586
1911	975.712	145.280	1,120.992
1912	1,043.338	154.950	1,198.288
1913	1,043.222	160.612	1,203.834
1914	920.365	152.760	1,073.125
1915	667.978	166.552	834.530
1916	588.485	195.674	784.159
1917	557.469	222.942	780.411

Az az emelkedő tendentia, melyet ezek a számok mutatnak, egyrészt a biztosítási kötelezettség kiterjesztésének, főképpen pedig a bejelentések szigorítottabb ellenőrzésének tulajdonítható. Fokozódott volna ez az emelkedés, ha időközben a kormány ki nem vonta volna a biztosítási kötelezettségből az állami alkalmazottakat, ha nem mentette volna fel a legtöbb törvényhatóságot és várost a bejelentési kötelezettség alól és ha a törvényhozás 1913-ban nem alkot olyan törvényt, mely a gazdasági gépeknél, így a cséplőgépeknél, valamint a vízi társulatoknál alkalmazottakat az 1907. évi XIX. t.-cz. szerint való biztosításra nem kötelezetteknek mondta ki.

A fenti számok azoknak a szélesbülő körét mutatja, kik betegség esetére biztosítottak és a kiknek tagsága révén hozzátartozóik is betegség esetére való pénztári ellátásra tarthatnak igényt. Ezeknek a hozzátartozóknak hozzászámításával mintegy 4 millió lélek az, kikről a pénztárak betegség esetén gondoskodni tartoznak. Megjegyzendő, hogy a fent számszerűleg kimutatott biztosítottak valamennyien a legkisebb existenciák közé tartoznak, mert csak azok voltak 1917. december 31-ig biztosításra kötelezettek, kiknek évi összjavadalmazása a 2.400 koronát, vagy napi keresete a 8 koronát meg nem haladta.

Ezek a számcsoportok háborús következtetésekre is igen alkalmasak, mert azt mutatják, hogy a háború kitörése óta a katonai sorozások és a hadköteles ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak bevonulása folytán milyen arányban csökkent a biztosított és ipari munkát végző férfiak száma. De világot vetnek ezek a számok egy másik háborús jelenségre is, arra t. i., hogy milyen arányban tódulnak a nők az ipari és kereskedelmi pályára, a mit az a tény igazol, hogy a háború óta a biztosított nők száma évről-évre nagyobbodik és hogy az 1913. évi létszám 1917. év végéig mintegy 40 százalékkal emelkedett.

A biztosítottak számának arányában alakul a *betegellátás* szükségének aránya is. E tekintetben három kategoriát kell megkülönböztetni: az első kategoriába esnek azok a biztosítottak, kik munkaképtelenséggel járó betegségekben szenvednek, tehát nemcsak gyógykezelésben, hanem betegségük tartama alatt — legfeljebb 20 hétig — táppénzben is részesülnek. A táppénz annak az átlagos napibérnek a fele, a mely szerint az illető munkás a megfelelő napibérosztályba soroztatott. A második kategoriába esnek azok a biztosított személyek, kiknek a betegsége nem jár munkaképtelenséggel, a kik tehát csak gyógykezelésben részesülnek és a harmadik kategoriába jutnak azok a betegségi esetek, melyek a biztosítottak hozzátartozói körében fordulnak elő és a pénztárak részéről ingyenes gyógyellátásban részesíttetnek.

A biztosítottak körében előfordult és *keresetképtelenséggel járó* betegségi esetek száma volt:

Év	Férfiaknál	Nőknél	Együtt
1907	233.577	50.860	284.437
1908	260.597	49.748	310.345
1909	275.956	46.394	322.350
1910	284.944	47.256	332.200
1911	332.573	53.087	385.660
1912	350.486	54.232	404.718
1913	370.773	58.135	428.908
1914	280.625	46.453	327.078
1915	182.571	36.541	219.112
1916	177.145	43.804	220.949
1917	182.332	70.380	252.712
<hr/>			
A tíz év alatt összesen	2,931.579	556.890	3,488.469

Ezek a betegségi esetek — az 1917. évnek még feldolgozás alatt álló adatai kikapcsolásával — összesen 52,736.129 napon át tartottak és 82,794.301 korona táppénzköltséget okoztak.

Nem táppénzes, tehát nem keresetképtelenséggel járó megbetegedés volt a biztosítottak körében e 10 év alatt összesen 11,373.587. Ezek az esetek csak gyógyellátási költségeket okoztak.

A biztosítottak hozzátartozói közül a pénztárok e 10 év alatt összesen 8,118.414-et részesítettek orvosi ellátásban és gyógyszerben.

Ha ezekhez a számokhoz még hozzávesszük azt, hogy kórházakban, gyógyfürdőkön és sanatoriumokban 1907. július 1-től bezárólag 1916. december 31-ig a biztosított tagok a pénztárok költségén 5,785.304 napon át kezeltettek, hogy a női tagok szülés esetén szülésznői támogatást és gyermekágyi segélyeket, a biztosított tagok női hozzátartozói pedig szülés esetén szülésznői támogatást kaptak a pénztárok költségén, akkor megkapjuk ennek a nagyarányú közegészségi ellátásnak a képét, melyről a munkásbiztosító pénztárok az új törvény 10 éve alatt gondoskodtak és mely az egész vonalon éreztette jótékony közegészségi hatását, a minek kétségtelen bizonyítéka az, hogy a 10 éve alatt a biztosított pénztári tagok körében összesen 68.584 haláleset fordult elő, a mi a megbetegedési esetek számához viszonyítva kedvezőtlen aránynak nem mondható.

A munkásbiztosítás közegészségi szolgáltatásainak nagy arányait még szembeötlőbbé teszi annak a kimutatása, mennyi pénzt költött a betegsegélyezési ágazat 1907. július 1-től 1916. december 31-ig (az

1917. évi zárszámadások még nincsenek lezárva) a biztosított tagok és hozzátartozóik betegellátására.

Táppénz	82,794.301 korona,
Gyermekágyi segély	1,650.917 »
Gyógyszer	33,132.619 »
Szülésznői díj	3,092.849 »
Temetkezési segély	4,561.628 »
Kórházi költség	18,954.832 »
Fürdő és sanatorium	6,158.530 »
Orvosi költség	43,530.748 »
Összes segélyezési költség	193,876.424 korona.

A segélyezéseknek évenkénti megoszlását, az első években folytonos emelkedését, a háborús években pedig apadását a következő összeállításban tüntetjük fel:

Év	Segélyezési költség	Egy tagra eső átlag koronában
1907	5,701.814	7·41
1908	15,846.177	19·79
1909	16,985.336	18·55
1910	19,135.984	18·99
1911	23,403.690	20·88
1912	25,734.171	21·48
1913	27,917.990	23·19
1914	23,160.350	21·58
1915	17,068.879	20·45
1916	18,922.033	24·13
Összesen	193,876.424 korona.	

Ugyanebben az időszakban, tehát beleszámítva a háborús esztendőkből az első hármat, a mikor a tisztviselői javadalmazásokat pótlékokkal kellett kiegészíteni és a mikor a beszerzési cikkek árai is jelentékenyen emelkedtek, a munkásbiztosító pénztárak összes *kezelési költsége* 36,466.973 korona volt, bele nem számítva az országos pénztár fenntartási költségeit, melyek az államkincstárt terhelik és természetesen figyelmen kívül hagyva a vállalati pénztárakat, melyeknek kezelési költsége nem volt és nem is lehetett, mert a vállalati pénztárak kezeléséről maguk a vállalatok tartoznak gondoskodni.

A biztosítottaknak megbetegedés esetén járó pénzbeli segélynek és egyúttal a biztosításért fizetendő járulékoknak a mértékét az az *átlagos*

napibér szabja meg, melynek alapján a biztosított napibérosztályokba soroztatik. Az 1917. év végéig nyolcz napibérosztály volt.

Az	I.	napibérosztályba tartoztak, kiknek napi keresete 1 koronáig,				
a	II.	„	„	„	2	„
a	III.	„	„	„	3	„
a	IV.	„	„	„	4	„
az	V.	„	„	„	5	„
a	VI.	„	„	„	6	„
a	VII.	„	„	„	7	„
a	VIII.	„	„	„	8	„

terjedt. Az *átlagos* napibér volt

az	I.	napibérosztályban	1 K — f
a	II.	„	1 „ 50 „
a	III.	„	2 „ 50 „
a	IV.	„	3 „ 50 „
az	V.	„	4 „ 50 „
a	VI.	„	5 „ 50 „
a	VII.	„	6 „ 50 „
a	VIII.	„	7 „ 50 „

Ennek az *átlagos* napibérnek a *felét* kapta a biztosított keresetképtelenséggel járó megbetegedés esetén táppénz és lebetegedés esetén gyermekágyi segély gyanánt és ugyancsak az átlagosított napibér szerint fizették a betegség esetére való biztosításért a biztosítási járulékot 3 százalékos alapon és heti 7 napra számítva. Ezek szerint 1911. január 1-től fogva (mert azt megelőző időben csak heti 6 napra számítottatott a járulék) fizetendő volt járulék címén *hetenként*, fölfelé kikerekített páros fillérekben:

az	I.	napibérosztályokba tartozókért . .	22 fillér,
a	II.	„ „ . .	32 „
a	III.	„ „ . .	54 „
a	IV.	„ „ . .	74 „
az	V.	„ „ . .	96 „
a	VI.	„ „ . .	116 „
a	VII.	„ „ . .	138 „
a	VIII.	„ „ . .	158 „

Ezeknek a járulékoknak a felerésze terhelte a munkaadót, másik felerésze pedig az alkalmazottat, kinek béréből a munkaadó a járulék-

nak az alkalmazottat terhelő felerészét levonni jogosult volt, lévén az járulék pontos befizetéséért egyedül a munkaadó felelős.

Az alábbi táblázatos kimutatás feltünteti azokat az arányokat, melyek szerint a biztosítottak bejelentett keresetüknél fogva az egyes napibérosztályok között megoszolnak. Ez a kimutatás egyuttal munkabérstatisztikai czélt is szolgálhat és világot vet azokra az átalakulásokra is, melyek a munkabérekben a háborus konjunktura következtében az utolsó években tapasztalhatók.

Év	A biztosítottaknak hány százaléka tartozott az							
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
	n a p i b é r o s z t á l y b a							
1908 . . .	19·7	29·1	25·4	13·3	6·3	3·7	1·4	1·1
1909 . . .	20·0	28·8	25·8	12·8	6·6	3·8	1·2	1·0
1910 . . .	19·2	28·5	26·1	13·3	6·4	4·1	1·4	1·0
1911 . . .	18·1	26·6	26·3	14·3	6·9	4·6	1·9	1·3
1912 . . .	17·2	24·5	27·2	15·3	7·2	4·9	2·1	1·6
1913 . . .	17·2	23·2	27·9	15·6	7·1	5·0	2·2	1·8
1914 . . .	17·9	23·8	27·6	15·0	7·0	4·7	2·2	1·8
1915 . . .	16·8	23·0	26·5	15·0	7·9	5·5	2·8	2·5
1916 . . .	13·7	18·9	25·3	17·0	9·8	6·8	3·8	4·7
1917 . . .	9·1	13·8	19·6	18·6	12·6	9·2	6·0	11·1

Figyelemre méltó ebből a kimutatásból az, hogy a legalacsonyabb napibérosztályokba tartozók száma folyton csökken és áttolódik a magasabb napibérosztályokba, melyeknek arányszámai folyton nagyobbodnak. Ez az áttolódás főképen a háborus években ölt nagyobb arányokat. Szembeállítva az I. és a VIII. napibérosztályba tartozókat, azt látjuk, hogy az I. napibérosztályba tartozók arányszáma 19·7-ről leszállt 9·1-re, míg a VIII. napibérosztályba tartozók arányszáma felemelkedett 1·1-ről 11·1-re. Ha külön vennők a női alkalmazottakra vonatkozó arányszámokat, azt látók, hogy itt az eltolódás még nagyobb arányú. 1909-ben az I. napibérosztályba tartozott a női alkalmazottak 29·7 százaléka s ez 1917-ben leszállt 7·2 százalékra. A VIII. napibérosztályba a női alkalmazottak közül 1909-ben és 1910-ben egy sem tartozott, a további években alig 0·1 százalék jutott ebbe a legmagasabb napibérosztályba, melybe 1917-ben már 2·0 százaléka a női alkalmazottaknak tartozott.

Az e napibérosztályok szerint kivetett betegsegélyezési járulék, melyből a pénztárak fentartották magukat és fedezték a betegellátás költségeit, kített összesen

		Egy tagra eső átlag
1907-ben	7,793.146 koronát	10 K 13 f
1908-ban	19,391.534 „	24 „ 21 „
1909-ben	19,729.668 „	21 „ 55 „
1910-ben	22,038.656 „	21 „ 87 „
1911-ben	29,169.472 „	26 „ 02 „
1912-ben	32,721.460 „	27 „ 30 „
1913-ban	33,232.928 „	27 „ 61 „
1914-ben	28,286.342 „	26 „ 36 „
1915-ben	23,635.987 „	28 „ 32 „
1916-ban	25,701.352 „	32 „ 78 „
Összesen	241,700.193 koronát.	

Egy-egy biztosítottra esett a 10 év alatt átlag összesen 246 korona 15 fillér járulék, tehát egy-egy évre átlag 24 korona 62 fillér (ebből a munkaadót terhelte évenként átlag 12 korona 31 fillér) és ugyancsak a 10 év alatt került egy-egy biztosítottnak betegellátása átlag 196 korona 45 fillérbe, egy-egy évben tehát átlag 19 korona 65 fillérbe. Ezzel szemben a mostani törvény *előtti* időben pl. az 1903. évben volt az összes betegsegélyezési járulékbévétele 9,528.391 korona, a miből egy-egy biztosítottra esett átlag 15 korona 3 fillér és ugyanakkor a betegellátási költségekből esett egy-egy tagra átlag 13 korona 28 fillér, holott akkor még a balesetet szenvedett munkások is 20 héten át a betegsegélyezési számla terhére kezeltettek, a mostani időben — időközben szerveztetvén a balesetbiztosítás is — pedig ennek a 20 hetes tehernek a felerészét a különálló baleseti számla viseli. A biztosítottak nagyobb számánál fogva a koczkázat jobban megoszlik, ennél fogva abban az esetben, ha a pénztárak ma is olyan szűkmarkúan mérnék a betegellátást, mint pl. 1903-ban, az egy tagra eső betegellátási költségnek kisebbnek kellene lennie; hogy azonban mégis jelentékenyen nagyobb annak daczára, hogy a tehernek egy jelentős része áthárul a baleseti számlára, azt bizonyítja, hogy a biztosított tagok és hozzátartozóik betegellátása intenzívebb, gondosabb és hatásosabb, tehát alkalmasabb arra, hogy biztosítsa azt a közgazdasági célt, melynek szolgálatára a munkásbiztosítás hivatva van, hogy t. i. megóvja és megmentse a dolgozó munkásság munkaerejét, egészségét és életét.

Nem az értekezésünk tárgyát képező időszak keretébe tartozik, de mint a betegsegélyezés terén jelentkező korszakos és háborús vonatkozású újítást kell felemlítenünk, hogy a kormány az 1917. évi VII. t.-cikkben nyert törvényhozási felhatalmazás alapján rendeleti úton a betegség esetére való biztosítás eddigi rendjén nevezetes változ-

tatásokat eszközölt, a mely változtatások 1918. évi január 1-én léptek életbe.

E változtatások legnevezetesebbike az, hogy a betegség esetére való biztosítás kötelezettsége szempontjából *megszűnik a bér munkások bérlhatára*, a mi eddig évi 2.400 korona, illetve napi 8 korona volt, ennélfogva a bér munkások béruk nagyságára való tekintet nélkül, a fix fizetésű alkalmazottak pedig 4.800 korona évi fizetésig esnek a betegség esetére való biztosítás kötelezettsége alá. Az eddigi 8 napibérosztály helyett 9 napibérosztály állapított meg, melynek a kiszámítás alapjául vett maximális átlagos napibér összege a napi 11 korona, ennek 4⁰/₀-a *fizetendő* járulék gyanánt (az eddigi 3⁰/₀ helyett) és 60⁰/₀-ára emeltetik a napi táppénz (az eddigi 50⁰/₀ helyett). A betegségi segélyek az eddigi 20 hét helyett 26 hétig nyújtandók. Belekapcsolódik ebbe az új rendbe *az anyasági és csecsemővédelem* is, melynek érdekében a gyermekági segélyek az eddigi 6 hét helyett 8 hétig nyújtandók a pénztárak által és ezenfelül szoptatási segélyek is folyósítandók a gyermekági segély lejártától számított 12 héten át.

A kormánynak ez a 4.790/917. M. E. számú rendelete erősen szigorított rendelkezéseket tartalmaz a járulékok behajtására nézve, új alapokra fekteti az egész behajtási eljárást és meghatározza a szavatosságot is abból a célból, hogy a megszorított és megnagyobbított szolgáltatási kötelezettségek teljesíthetése érdekében biztosítsa a pénztárak járulékjövedelmét. *A járulékok befizetésének elmulasztása esetére alkalmazandó büntetési nemek között az elzáratás is szerepel.*

Ez az új rend oly rövid idő óta áll fenn, hogy eredményeiről és hatásáról ez idő szerint még beszámolni nem lehet. Valószínűnek látszik a biztosítás kereteinek a tágítása folytán a biztosítottak számának szaporodása, a járulékjövedelemnek jelentős emelkedése, ezzel szemben azonban a segélyezési kiadásoknak is olyan erős növekedése, hogy féltő, hogy a 4⁰/₀-os járulék ezeknek a horribilis kiadásoknak a fedezésére nem lesz elegendő. Táplálja ezt az aggályt az, hogy a háború után a munkásbiztosítás előreláthatólag oly feladatok elé kerül, melyeket az állam helyett kell majd a harctérről hazatérőkkel szemben teljesítenie.

Balesetbiztosítás.

Mikor Magyarországon a balesetbiztosítás törvényhozási rendezése komoly szükség gyanánt jelentkezett, a kormány egy különálló balesetbiztosító pénztár létesítésének eszméjével foglalkozott. Ennek megfelelőleg készült egy balesetbiztosítási törvényjavaslat, mely bő indokolással

1903-ban jelent meg és szakkörökben — külföldön is — igen kedvező kritikát váltott ki. Az akkori parlamenti viszonyok miatt ez a törvényjavaslat nem is került a törvényhozás elé, de alkalmat adott a szakköröknek arra, hogy ezzel kapcsolatban behatóbban foglalkozzanak munkásbiztosítási rendszerünkkel és a kívánatos jövőbeli berendezkedésünk kérdéseivel. Így érlelődött meg az a terv, hogy a balesetbiztosítás csak külön biztosítási ágazat legyen, de ne kapjon különálló szervezetet, hanem szerves kapcsolatba hozassék az átszervezendő betegsegélyezési ágazattal és olyan közös országos intézmény művelje mindkét biztosítási ágazatot, a mely már szervezeténél fogva is alkalmassá tétessék arra, hogy a később rendezendő aggsági és rokkantsági biztosítás ágazatát is felvehesse működési körébe.

Mikor megalkottatott az 1907. évi XIX. törvénycikk és abban szabályozást nyert a balesetbiztosítás, ennek gyakorlati keresztülviteléhez hiányzott minden előkészület. A törvény 1907. július 1-én lépett életbe, e napon nyíltak meg az üzemi baleseteket szenvedettek kártalanítási igényei, de az országos pénztár, mely ezeknek az igényeknek az elbírálására és kielégítésére lett volna hivatva, forma szerint csak 1907. november hó végén alakult meg és csak 1908. október első napjaiban kapta meg tisztviselőit. Ugyancsak a törvény életbeléptetésekor kellett volna a balesetbiztosításra kötelezett üzemeket veszélyességi osztályokba besorozni, de sem ezeknek az üzemeknek a jegyzéke nem volt meg sehol, sem a besorozás végzéséhez szükséges személyzet nem volt még meg, sőt maga az első veszélyességi táblázat is csak 1908. április 21-én jelent meg. A törvény életbeléptetésétől egészen az 1908. év végéig tehát a balesetbiztosításra való berendezkedésből nem történhetett semmi, csak — s ezt dicsérettel kell felemlitenünk — a kerületi pénztárak látták el ideiglenesen a baleseti sérülteket a törvényben megszabott határok között.

Az első időszak természetes küzdelmét azonban később felváltotta egy consolidáló folyamat és idővel ez hozta létre azokat az eredményeket, melyekről ma már mint befejezett 10 éves eredményekről számolhatunk be.

Balesetbiztosítási rendszerünk szerint a balesetbiztosításra kötelezett üzemek *három* csoportba osztandók. Ez a csoportosítás nem hat ki az illető üzemekben balesetet szenvedett alkalmazottak kártalanítási igényeinek megkülönböztetésére, hanem csak a balesetbiztosítási költségek fedezési módja tekintetében állapít meg csoportonként eltérő eljárást.

Az első csoportba tartoznak azok a kisipari üzemek, melyek ötnél több alkalmazottat rendszerint nem foglalkoztatnak. Ezek üzemük természetére való tekintet nélkül a törvény életbeléptetése után 5 éven át

minden alkalmazottért évenként 3 korona fix biztosítási díjat fizettek. Ez a fix biztosítási díj 1912. július 1-én a törvény rendelkezésének megfelelőleg automatikusan évi 5 koronára emelkedett.

A második csoportba tartoznak azok az időleges és ideiglenes üzemek, melyek azért, mert az alkalmazottaikat ért balesetek költségeinek a fedezésében való részvételük éppen időleges és ideiglenes jellegüknel fogva a balesetek következményeinek — többnyire évekre terjedő — tartamára előre biztosítottak nem tekinthető, az üzleti körökben előforduló baleseteknek nemcsak költségeit, hanem ezeknek kiszámított tőkeértékét is megfizetni tartoznak. Ezekre az üzemekre nézve az u. n. *tőkefedezeti rendszer* van meghonosítva.

A harmadik csoportba tartoznak az állandóbb jellegű üzemek, többnyire gyári vállalatok, melyek között az üzleti körökben előfordult balesetek összes költségei a veszélyességi arányszámok és az abban az évben kifizetett munkabérek arányában felosztatnak és kirovatnak. Ezekre az üzemekre nézve az u. n. *felosztó-kirovó rendszer* nyer alkalmazást.

Ezeknél a fedezeti rendszereknél fogva teljesen elkülönített számadása van a tőkefedezeti és külön számadása a felosztó-kirovó üzletágnak. A kisipari díjak az illető kisipari üzemek rokontermészetéhez képest megoszlanak a tőkefedezeti és a felosztó-kirovó üzletág között.

Az üzletágaknak csak fedezeti szempontból való emez elkülönítése daczára a balesetbiztosításra kötelezett összes üzemek részére *egy közös veszélyességi táblázat* van érvényben, mely az üzemek veszélyességi osztályokba és megfelelő veszélyességi arányszám alá való sorozásánál alapul szolgál. A kisipari üzemek nem nyernek besorozást, mert veszélyességük foka fix díjuk nagyságára nézve befolyással nincs. A kisipari üzemekre nézve a törvény taxatív felsorolásának alapján csak a biztosítási kötelezettség állapíttatik meg.

A veszélyességi táblázat 14 veszélyességi osztályt és mindegyik osztály részére 3 veszélyességi arányszámot állapít meg. Azt határozottan előírja a táblázat, hogy valamely üzem melyik veszélyességi osztályba sorozandó, azt azonban, hogy annak az osztálynak melyik arányszáma alkalmaztassék a három arányszám közül valamely üzemre, az üzemi berendezés természete, a balesetvédelmi készülékek alkalmazása és ezek alapján az illető üzemnek baleseti szempontból való veszélyessége szerint szabad mérlegelésnek tartja fenn.

Az 1917. év végéig érvényben volt veszélyességi táblázatok — melyek 5–5 évi időtartamra állapíttatnak meg — a következő veszélyességi osztályokat és arányszámokat tartalmazták:

A veszélyességi osztály	A hozzátartozó veszélyességi arányszámok megnevezése			A veszélyességi osztály	A hozzátartozó veszélyességi arányszámok megnevezése		
A	2	3	4	H	23	31	39
B	4	6	8	I	29	39	49
C	6	9	12	K	36	48	60
D	9	12	15	L	43	58	73
E	12	16	20	M	53	70	87
F	15	20	25	N	63	84	105
G	19	25	31	O	75	100	125

Minél veszélyesebb valamelyik üzem, annál magasabb arányszám alá kerül és minél jobban berendezkedik a balesetek elhárítására, annál kevesebb baleseti költséget okoz, tehát annál alacsonyabb arányszám alá kerül. Mert az arányszám egyik főtenyezője a baleseti költségekben való részesedés mértékének.

Ezt a mértéket akként állapítják meg, hogy minden befejezett évre vonatkozóan elkészülvén az illető évben felmerült baleseti költségek ágazatonként elkülönített kimutatása, a melyikbe a tőkefedezeti üzletágra nézve a közvetlen költségek tőkeértéke, a felosztó-kirovó üzletágra nézve pedig a tartalékolás összege is bennfoglaltatik, ez a költség megosztatik az összes munkabérek és az összes arányszámok szorzatával, mi által egy ú. n. *egységdíjtétel* származik, a mely azt mutatja, hogy 1 korona munkabérré az 1. veszélyességi arányszámra milyen összegű járulék esik. Ennek az egységdíjtételnek a megfelelő veszélyességi arányszámmal való megszorítása adja az ezen arányszám alá sorozott üzem megterhelési kulcsát, mely az illető üzemben kifizetett munkabérekkel való szorzása útján az illető üzem azon évi összjárulékát tünteti fel. Ezt a műveletet természetesen külön hajtják végre a tőkefedezeti és külön a felosztó-kirovó üzletágra nézve.

Az illető évre eső bevételek leírása után volt a felosztandó költség:

Év	Tőkefedezeti üzletágban	Felosztó-kirovó üzletágban
k o r o n a		
1907/08	179.703	1.133.660
1909	837.298	4,089.419
1910	1,493.012	5,062.876
1911	2,169.742	5,371.789
1912	2,808.944	7,307.084
1913	2,055.543	6,665.819
1914	648.775	7,395.639
1915	1,321.193	7,607.570
1916	985.111	7,117.103
1917	466.500	17,416.523
a 10 év alatt összesen	12,965.821	69,167.482

Az 1917. évi költségeknek a többi évek költségeitől való jelentős eltérése abban leli magyarázatát, hogy ebben az évben a tőkefedezeti üzletágban előfordult új balesetek számottevő költségtöbbletet alig okoztak, az előző évek baleseteinek költségei pedig az illető években befizetett tőkeértékekkel fedezve voltak. A felosztó kirovó üzletágban pedig 1911. óta tartalékolás nem történt a törvény ama rendelkezésénél fogva, mely szerint akkor, mikor a baleseti költségek meghaladják a munkabérek *egy százalékát*, a tartalékolás elmarad, de legkésőbb a törvény 10 éves hatálya után pótlendő. 1917-ben vált esedékessé az elmaradt 1911. évi tartalékolásnak a pótlása és az 1917. évi költségek 50%-ának — a kedvező háborús konjunkturára való tekintetből — rendkívüli tartalék képzésére való kivetése. Ez a két tartalékolás maga 9,019.648 K, a mivel az 1917. évi kirovás megnövekedett.

A kirovásnál figyelembe veendő másik változó tényező az a beszámítható javadalmazás, melyben a biztosításra kötelezett üzemek alkalmazottai az illető számadási évben részesültek. Ez a javadalmazás azonban csak évi 2.400 koronáig vétetik az egyes alkalmazottaknál figyelembe.

A megállapított munkabérek voltak:

Év	Tőkefedezeti üzletág k o r o n a	Felosztó-kirovó üzletág
1907/08	69.229.558	713,248.481
1909	61,415,680	509,256.324
1910	70,543.778	526,086.916
1911	88,872,694	524,345.884
1912	77,608.555	570,583.398
1913	50,349.179	482,529.828
1914	35,245.847	479,058.652
1915	25,853.148	519,026.122
1916	26,534.481	611,467 419
1917	38,817.381	799,613.065
a 10 év alatt összesen	544,470.301	5.735,216.089

A baleseti költségeknek és a munkabéreknek évről-évre változó alakulása mellett egyedül a veszélyességi arányszámok azok, melyek az öt évenkénti besorozás következtében 5 évenként változatlanok. Ha mind a három tényező változatlan volna, a baleseti járulékokat évenként *előre* lehetne megállapítani, minthogy azonban ilyen eseteket elképzelni sem lehet, az a kényszerűség áll elő, hogy a baleseti járulékok csak a befejezett év után, tehát utólag állapíttassanak meg és kerülhessenek kirovás alá.

A három számtani tényezőnek a fent ismertetett módon való alkalmazásával az *egységdíjtétel* a következőképpen alakult:

Év	Tőkefedezeti üzletág	Felosztó-kirovó üzletág
1907/08	0.00005205	0.000053113
1909	0.00027795	0.000268535
1910	0.00043779	0.000318095
1911	0.000500807	0.00033832266
1912	0.00074622067	0.0004318661
1913	0.00077604153	0.000444369335
1914	0.00039310312	0.0005212722
1915	0.0011257247	0.00053342087
1916	0.0008289486	0.000403338542
1917	0.000270528495	0.00073833927

Ennek az egységdíjtételnek az alakulása természetesen idomul a baleseti költségek és a beszámítható javadalmazások nagysága szerint. A baleseti költségek kimutatásához fűzött fentebbi magyarázat azzal a változtatással nyerhet itt alkalmazást, hogy itt a munkabérek is gyakorolnak befolyást. Az 1917. évi egységdíjtétel pl. a tőkefedezeti üzletágban kisebb az előző évinél azért, mert a költségek is kisebbek, ellenben a munkabérek valamivel jobbak; a felosztó-kirovó üzletágban a tartalékolás miatt jelentékenyen nagyobb az egységdíjtétel az előző évinél és erre csak az hatott mérsékléssel, hogy némi ellensúlyozásul a munkabérek jelentékenyen emelkedtek.

Ezer korona munkabérrre eső baleseti járulékok a tőkefedezeti rendszerben.

1000 korona munkabérrre eső baleseti járulékok

Veszélyességi osztály	Közepes veszélyességű atányszám	1907/8		1909		1910		1911		1912		1913		1914		1915		1916		1917	
		K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f
D . .	12	—	62	3	33	5	20	6	—	8	95	9	31	4	72	13	51	9	95	3	25
E . .	16	—	83	4	45	7	—	8	01	11	94	12	42	6	29	18	01	13	26	4	33
H . .	30	1	56	8	34	13	13	15	02	22	39	23	28	11	79	33	77	24	87	8	12
H . .	31	1	61	8	62	13	57	15	53	23	13	24	06	12	19	34	89	25	70	8	39
K . .	36	1	87	10	01	15	76	18	03	26	86	27	94	14	15	40	52	29	84	9	74
J . .	38	1	98	10	56	16	64	19	03	28	36	29	49	14	94	42	77	31	50	10	28
J . .	39	2	03	10	84	17	07	19	53	29	10	30	27	15	33	43	90	32	33	10	55
J . .	40	2	08	11	12	17	51	20	04	29	85	31	04	15	72	45	03	33	16	10	82
L . . .	43	2	24	11	95	18	82	21	53	32	09	33	37	16	90	48	41	35	64	11	63
K . . .	48	2	50	13	34	21	01	24	04	35	82	37	25	18	87	54	03	39	79	12	99
L . . .	50	2	60	13	90	21	90	25	04	37	31	38	80	19	66	56	28	41	45	13	53
L . . .	53	2	76	14	73	23	20	26	54	39	55	41	13	20	83	59	66	43	93	14	34
L . . .	55	2	86	15	29	24	08	27	54	41	04	42	68	21	62	61	91	45	59	14	88
L . . .	58	3	02	16	12	25	39	29	05	42	28	45	01	22	80	65	29	48	08	15	69
M . . .	70	3	64	19	46	30	65	35	06	52	24	54	32	27	52	78	80	58	03	18	94
O . . .	100	5	21	27	80	43	80	50	08	74	62	77	60	39	31	112	57	82	89	27	05

Ezer korona munkabérrre eső baleseti járulékok a felosztó-kiróvó üzletágban.

Veszé- lyosségi osztály	Közepes veszélyességi arányszám	1000 korona munkabérrre eső baleseti járulékok																			
		1907/8		1909		1910		1911		1912		1913		1914		1915		1916		1917	
		K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f	K	f
A . . .	3	—	16	—	81	—	95	1	01	1	30	1	33	1	56	1	60	1	21	2	22
B . . .	6	—	32	1	61	1	91	2	03	2	59	3	67	3	13	3	20	2	42	4	43
C . . .	9	—	48	2	42	2	86	3	04	3	89	4	—	4	69	4	80	3	63	6	65
D . . .	12	—	64	3	22	3	82	4	06	5	18	6	33	6	25	6	40	4	84	8	86
E . . .	16	—	85	4	30	5	09	5	41	6	91	8	11	8	34	8	53	6	45	11	81
F . . .	20	1	06	5	37	6	36	6	77	8	64	10	89	10	42	10	67	8	07	14	77
G . . .	25	1	33	6	71	7	95	8	46	10	80	13	11	13	03	13	34	10	08	18	46
H . . .	31	1	65	8	32	9	86	10	49	13	39	16	76	16	16	16	54	12	50	22	89
J . . .	39	2	07	10	47	12	41	13	19	16	84	20	33	20	33	20	80	15	73	28	80
K . . .	48	2	55	12	89	15	27	16	24	20	73	25	33	25	02	25	60	19	36	35	44
L . . .	58	3	08	15	58	18	45	19	62	25	05	30	77	30	23	30	94	23	39	42	82
M . . .	70	3	72	18	80	22	27	23	68	30	23	36	11	49	49	37	34	28	23	51	68
N . . .	84	4	46	22	56	26	72	28	42	36	28	43	33	79	79	44	80	33	88	62	02
O . . .	100	5	31	26	85	31	81	33	83	43	19	52	44	13	13	53	34	40	33	73	83

A balesetbiztosítási terheket szeretik elviselhetetleneknek hirdetni. A tárgyilagosan gondolkodók azonban ezekből a számadatokból meg fogják állapítani, hogy a mely érdekelttség az üzleti egyensúly megrendülése nélkül képes — pl. 1917. évben, a melyikben a legnagyobb balesetbiztosítási megterhelés jelentkezik — a munkabéreknek 2.400 koronán felüli részét nem számítva (pedig a háború negyedik évében ez a rész igen tekintélyes) 838 millió korona leszámítható munkabért kifizetni, azt a nem egészen 18 millió korona, vagy a 10 év alatt 6.280 millió korona munkabér mellett 82 millió korona baleseti teher annyival kevésbé fogja üzleti egyensúlyában megingatni, mert ezt a terhet is a kifizetett munkabérekkel együtt üzemi költségnek számolja el és végeredményben a fogyasztókra hárítja. E számadatok szerint különben is a baleseti megterhelés átlag alig valamivel több, mint a munkabérek 1⁰/₀-a.

Ez azonban az összesség évi terhe, a mely az egyesek között kisebb-nagyobb részekben oszlik meg, a mit legjobban bizonyít az, hogy az 1917 végéig érvényben volt II. veszélyességi táblázat alapján összesen 22.265 munkaadónak 27.997 balesetbiztosításra kötelezett üzeme lett besorozva (a díjfizetésre kötelezett 79.733 kisipari üzemet nem számítva), melyek közül magában az 1917. évi kiadvásban csak 9.523 activ üzem vett részt, a többi részben megszűnt, részben a háború alatt szünetel, részben pedig időközben kisipari üzemmé változott át.

A besorozott üzemekben alkalmazott s ennél fogva baleset esetére biztosítottak tekinthető személyek száma volt:

1907/08. évben	574.000
1909. „	631.625
1910. „	732.320
1911. „	850.677
1912. „	929.828
1913. „	960.814
1914. „	886.252
1915. „	666.268
1916. „	568.809
1917. „	573.701

A baleset esetére biztosítottaknak ez a száma azért kisebb a betegség esetére biztosítottak számánál, mert annak idején a parlament megváltoztatta a törvényjavaslatnak azt a rendelkezését, mely szerint mindazok, kik betegség esetére biztosítandók, egyúttal baleset esetére is biztosítandók lettek volna, egész kategóriákat — különösen a kisipar

köréből — kivont a balesetbiztosítás kötelezettségéből és ezt tetézte a kormánynak és a parlamentnek az az eljárása, melyről már a betegség esetére biztosítottak számához fűzött magyarázatnál fentebb megemlékeztünk és a mely a biztosítottak körét természetesen tágitás helyett az idők folyama alatt szűkítette. Ez a szűkítési tendencia mostanában is érvényesül, mert a törvény 10. §-ában foglalt lehetőség alapján az állami és törvényhatósági üzemek és a közlekedési vállalatok egész sora kap felmentést nyugdíjjogosult alkalmazottainak balesetbiztosítási kötelezettsége alól, pedig a nyugdíj rendszerint nem egyenértékű a baleseti járadékkal, amely abban az esetben is jár élethossziglan, ha a sérült nem egész munkaképességét, hanem csak annak bizonyos részét, bizonyos százalékat veszítette el s e miatt korlátozottan bár, de bizonyos munkák végzésére továbbra is képes marad, míg a nyugdíj csak a teljes munkaképtelenség esetére jár.

A balesetbiztosításra kötelezett üzemek bejelentettek :

1907/8-ban	30.855	üzemi balesetet
1909-ben	24.445	„ „
1910-ben	38.535	„ „
1911-ben	40.354	„ „
1912-ben	43.229	„ „
1913-ban	46.063	„ „
1914-ben	35.461	„ „
1915-ben	26.028	„ „
1916-ban	25.108	„ „
1917-ben	21.736	„ „

A 10 év alatt összesen . . . . . 331.814 üzemi balesetet.

A bejelentett balesetek üzemi jellegük és a sérültek igényjogosultsága szempontjából vizsgálatnak meg, mert igényjoga csak annak van, ki a balesetet biztosításra kötelezett, tehát besorozott és a baleseti terhekben résztvevő üzem szolgálatában és e szolgálat közben, illetőleg munkaadója megbízásából való eljárása során szenvedte el, ha a baleset következményei a balesetet követő 10 hét (70 nap) után 10⁰/₀-nál nagyobb munkaképességcsökkenésben nyilatkoznak meg, a hozzátartozók igényjoga pedig akkor nyílik meg, ha a családfő a baleset következtében meghalt.

Egyik vagy másik előfeltételnek hiánya esetén a baleseti kártalanítás megállapítása mellőztetik, illetőleg a támasztott igény szabályszerű önkormányzati határozattal elutasítatik. Ennek a szigorított eljárásnak tulajdonítható, hogy a bejelentett 331.814 üzemi balesetből a 10 év alatt összesen 32.927 esetben állapított meg állandó baleseti járadék,

a mi az esetek körülbelül 10⁰/o-ának felel meg. (Németországban a bejelentett baleseteknek átlag 18·9⁰/o-a, Ausztriában pedig átlag 30·4⁰/o-a esik kártalanítás alá).

Sokszor hangzik fel az a kifogás, hogy a baleseti járadékok megállapításánál az önkormányzat nagyon gavallérosan és bőkezűen jár el. Ezt a kifogást maga a közölt számadat is megdönti, de megdönti főképen az, hogy *a szigorú birói álláspontra helyezkedő választott bíróságok 1908-tól 1916-ig összesen 5217 balesetkártalanítási pert intéztek el, ezek közül 2.800 esetben helybenhagyták az országos pénztár megállapítását, 2.381 esetben az országos pénztár megállapításait a sérült javára és csak 36 esetben a sérült hátrányára változtatták meg.*

Az 1917. év végén az elhalálozás, végkielégítés és a munkaképesség-csökkenésnek 10⁰/o-ig való leszállása következtében bekövetkezett kiválásokat leszámítva — volt az országos pénztárnak összesen 24.290 járadékosa, kiknek évi járadéka 5,445.752 koronát tett ki. A baleset következtében elhaltak hozzátartozói közül, kiket az elhalt keresetéből eltartott, 10.508-an élveznek baleseti járadékot a törvényben meghatározott mértékben.

A baleseti járadékok összegei évről-évre természetesen emelkednek, mert minden évben új balesetek kerülnek kártalanítás alá, a régebbi évek kártalanítottjai pedig sokkal kisebb mértékben fogynak, mint a mily mértékben az új járadékok megállapítása következtében a járadékosok száma szaporodik. Ez okozza a baleseti költségeknek és ezzel együtt a baleseti terheknek a folytonos emelkedését, a melyet azonban akkor, ha a tartaléktőke megfelelően szaporodik s ennek kamatai a baleseti költségek részben való fedezésére lesznek fordíthatók, ez a kamatjövedelem fog ellensúlyozni.

Nem az értekezésünk tárgyát képező időszak keretébe tartozik ugyan, de azért érdemesnek tartjuk annak a felemlítését, hogy 1918. január 1-jétől számított hatállyal *új veszélyességi táblázat* lép életbe, a mely az előbbi két veszélyességi táblázattól lényegileg abban tér el, hogy 1907. július 1-től 1916. december 31-ig terjedő idő alatt az egyes üzemszövetkezetekben kifizetett munkabérekéről és az ugyanezen üzemszövetkezetek által ezen idő alatt okozott baleseti költségekről pontos pénzügyi statisztika készült s ennek alapján állapított meg minden üzemszövetkezetnek a veszélyességi osztálya. Az első veszélyességi táblázatot az állami munkásbiztosítási hivatal alkotta meg főképen külföldi észleleti anyag alapján. Ennek az első táblázatnak az 5 évi érvényességi ideje alatt azért, mert azalatt folytak az első besorozások, melyekhez a biztosításra kötelezett üzemeket úgyszólván fel kellett kutatni, nem volt sem idő, sem alkalom arra, hogy megfelelő statisztikai anyagot gyűjtsenek és

feldolgozzanak, úgy hogy 1913-ban, mikor a második veszélyességi táblázatot kellett az országos pénztárnak megalkotnia, nem tehetett egyebet, mint az elsőt igen csekély változtatással a második 5 éves ciklusra is érvényesíteni. A második táblázat érvényességének az idejét használta azután fel az országos pénztár megfelelő hazai statisztikai anyag gyűjtésére és feldolgozására és erre alapította a megalkotott harmadik veszélyességi táblázatot, a mely az üzemcímek számát a hazai viszonyoknak megfelelően csökkentette, ellenben 24-re szaporította a veszélyességi osztályokat, hogy minden üzem az általa tényleg okozott baleseti költség arányának megfelelő veszélyességi osztályba legyen besorozható.

Ez az új veszélyességi táblázat arra tendál, hogy egyrészt helyreálljon az az igazság, hogy minden üzem lehetőleg olyan arányban viselje a baleseti terheket, a milyen arányban okozza a költségeket, másrészt, hogy inspirálja az üzemtulajdonosokat balesetvédelmi berendezkedésekre, melyek a balesetek sűrűségét és súlyosságát csökkentik, a költségeket tehát leszállítják, mert ezzel elérik azt, hogy baleseti terheket is csökkentik, mi által a balesetelhárítási berendezkedésekre fordított költségek néhány év alatt bőségesen megtérülnek.

Anyagi helyzet.

Az 1907. július 1-jén életbeléptetett új törvény rendelkezése folytán az addig működött összes pénztáraknak forma szerint fel kellett számolniuk és a régi időből származó felszámolt vagyont elkülöníteniük. Ez a felszámolás, ennek felülvizsgálása és a felszámolt vagyon megállapítása hosszabb időt vett igénybe és tulajdonképen 1909-ben volt befejezettnek tekinthető, a mikor a felszámolt vagyon az időközi kamatokkal együtt 4,241.418 korona volt. Ez volt az 1892—1907-iki időszaknak az anyagi eredménye, a mely azonban jórészt munkaadói hátralékokból állt.

Ezzel szemben ma, az új munkásbiztosítási korszak 10 éve után maga az országos pénztár 48,039.000 korona vagyonnal rendelkezik, melyből a betegsegélyezési ágazat tulajdonát 9,135.000 korona, a balesetbiztosítási ágazat tulajdonát 32,104.000 korona és a nyugdíjintézet tulajdonát 6,800.000 korona képezi. Ez a vagyon tényleg meglévő vagyon, a mi 26,150.000 korona értékű értékpapirból, 3,383.000 korona értékű ingatlanból (pestujhelyi munkáskórház), 10,810.000 baleseti forgótőkének (csak 1919-ben befolyó 1918. évi baleseti költségek fedezésére) felhasznált készpénzből áll, míg a többi rész behajtás alatt álló 1917. évi baleseti járulék.

Ha ehhez hozzászámítjuk az 1907. előtti pénztáraknak a kerületi pénztárak kezelése alatt álló, meghatározott célra felszámolt vagyonát, mely az időközi kamatokkal 1916. év végén már 6,174.371 korona volt, továbbá az összes pénztárak által 1907. óta produkált kezelési feleslegnek az illető pénztárakat megillető egyharmadrészét, végül azt, hogy az országos pénztár tulajdonát képezi egész sereg kerületi pénztári székház, melyeket még a háború előtt épített, melyek tehát ma föltétlenül nagyobb értékeket képviselnek, mint a mennyi az előállítási költségük volt és melyek csak részben vannak jelzálogkölcsonnel megterhelve; akkor minden túlzás nélkül becsülhetjük a magyar munkásbiztosítás ez idő szerinti vagyonát *60 millió koronára*, a mi megdönti azt a — különösen a jelen munkásbiztosítási korszak első éveiben — gyakran hangoztatott és sajtó útján is sokszor szellőztetett jóslatot, mely leginkább azzal a hangzatos és tendenciózus címmel bocsáttatott világgá, hogy „Csődben a munkásbiztosítás!” Adósságmentes 60 millió korona vagyonból talán még sem lehet a csődre következtetni. Anyagi nehézségekkel küzdött és előreláthatólag a közel jövőben is küzdeni fog a *betegsegélyezési ágazat*, melyet az aggok és rokkantak, sőt sokszor a munkanélküliek segélyezése is terhel és a melynek szolgáltatási kötelezettsége — a biztosítottak hozzátartozóit is segélyezni lévén köteles — nem áll arányban a járulékjövedelemmel. Mihelyt azonban megszervezik az aggság, rokkantság és munkanélküliség esetére való biztosítást, a betegsegélyezési ágazat eme tehermentesítés következtében az anyagi zavaroktól előreláthatólag mentesülni fog. Az anyagi zavarokból egyébként az országos pénztár helyi szerveit előlegek és kölcsönök nyújtásával szokta kisegíteni. A baleseti ágazat megfelelő tőkével rendelkezvén, képes előlegezni azokat a baleseti költségeket, melyek — az utólagos kirovások következtében — a következő évben eszközölt kirovásokban nyernek utólagosan fedezetet.

A törvény hibái és hiányai.

Mikor az 1907. évi XIX. törvénycíkket megalkották, kellemetlen tapasztalataink voltak a betegsegélyezés terén és semmiféle tapasztalatumk nem volt még a balesetbiztosítás terén. A törvénnyel meg akartuk javítani a betegsegélyezést és rendezni kívántuk a balesetbiztosítást. Hogy ez a törekvés nagyjában sikerült, azt az első 10 évről szóló ez az ismertetés igazolja és igazolják azok az eredmények, melyekről ebben az ismertetésben beszámoltunk. Ezek az eredmények a legperdöntőbb bizonyítékai annak, hogy a törvény nagyjában megállja helyét és gyökeres megváltoztatásra ma még nem szorul. A mi változtatást mostanában

eszközöltek a törvényen az 1917. évi VII. t.-cz. alapján kibocsátott rendeletekkel, annak szükségességét leginkább a világháború által előidézett viszonyok parancsolták, de ezek a változtatások sem érintették a törvény helyesnek bizonyult strukturáját.

Azonban részben a 11 év előtt megalkotott törvény életbeléptetése óta gyökeresen megváltozott viszonyok, részben pedig az ezalatt az idő alatt szerzett gyakorlati tapasztalatok alapján a törvénynek és az azt kiegészítő rendeleteknek olyan hibáit és hiányait észleljük, a mely hibákat eliminálandóknak és a mely hiányokat sürgősen pótlándóknak tartjuk, a mi egy újabb törvényhozási felhatalmazás alapján rendeleti úton is megtörténhetik az 1917. évi VII. t.-cz. analógiájára.

Tapasztalataink és ezekből leszűrődött véleményünk szerint a törvénynek főbb hibái a következők:

1. A 10. §., a mely lehetővé tette, hogy kivonassanak az állami és közszolgálati, valamint a közlekedési vállalatoknál alkalmazottak a biztosításból, a legkardinalisabb hibák forrásává lett, mert ezeknek az alkalmazottaknak a szolgálati rendtartásban biztosítva van ugyan megbetegedés esetén 20 hétre a fizetés és baleset esetén a nyugdíjigény, ez azonban különösen most, a háborús viszonyok között, mikor a legszánandóbb állapotban vannak a tisztviselők, nem lehet egyenértéke a biztosítás nyújtotta előnyöknek, mert a 20 heti fizetés nem pótolja az ezen kívül szükséges és a családtagokra is kiterjedő gyógyellátást, a nyugdíjigény pedig csak a teljes munkaképtelenség esetén érvényesíthető. A szolgálati rendtartásnak 20 heti meghatározása különben is idejét múlt, mert 1918. január 1-je óta a betegségi segélyekre nézve a 26 heti maximális időhatár van megállapítva.

2. Hibát követett el a törvényhozás akkor, mikor az eredeti törvényjavaslatnak azt a rendelkezését, melyben mindazok, kik betegség esetére biztosítandók, baleset esetére is biztosításra kötelezetteknek voltak kimondva, megváltoztatta és a helyett a balesetbiztosításra nézve a törvény 3. §-ába taxativ felsorolást iktatott. Ez által igen tekintélyes száma az ipari alkalmazottaknak kiesett a balesetbiztosítás kötelezettségéből és baleset esetén kártalanításra nem támaszthat igényt. Pedig a cipészlegény is megszurhatja munkaközben árral az újját, a szabólegény kezét is megsértheti a varrógép tüje és a kereskedősegéd is leeshetik a létráról és ezek a balesetek kisebb-nagyobb, enyhébb és súlyosabb lefolyású sérüléseket és kisebb és nagyobbfokú munkaképességcsökkenést okozhatnak, melyek kártalanítandók volnának.

3. Hibája a törvénynek, hogy ügykezelési rendelkezéseket tartalmaz, holott az ügykezelésnek mindig a gyakorlati élet szükségleteihez kell alkalmazkodnia, a gyakorlati élet szükséglete sűrűn változik, a törvényt

pedig nem lehet oly gyakran megváltoztatni, a mily gyakran az ügykezelés bizonyos részeinek a megváltoztatására van szükség.

4. Hiba volt a betegsegélyezési járulékkulcsot a törvényben 4 százalékban maximálni akkor, a mikor a segélyek kiterjesztését iktatták törvénybe és a mikor az 1917. évi VII. t.-cz. alapján kibocsátott minis-tertanácsi rendelet még sokkal messzebbmenő segélyezési kötelezettséget állapított meg. A sokkal kisebb keretű és terjedelmű segélyezéseket megállapított 1891. évi XIV. t.-cz.-ben is 5 százalékban volt a járulékkulcs maximálva, a 4 százalékos maximálás tehát egyáltalában nem volt megokolt és különösen a jelen viszonyok között meg sem állhat.

5. Hibája a törvénynek, hogy a jogorvoslatok különböző kérdéseit különféle fórumok elé utalja és nem gondoskodott sem e forumok kapcsolatáról, sem pedig elvi jelentőségű megállapításaik egységesítéséről és kötelezővé tételéről. Csakis ennek következtében történhetett azután meg, hogy egy baleseti járadékperben az illetékes választott bíróság a sérült biztosítási kötelezettségét elismerte és baleseti járadékát megállapította, viszont annak az üzemnek a jelzett választott bírósági ítélet alapján történt besorozására nézve, melyben a kérdéses baleset történt, egy másik forum kimondta, hogy baleset esetére nem biztosításra kötelezett, holott csak baleseti esetére biztosításra kötelezett üzemben történt üzemi balesetek kártalaníthatók.

6. Antisociális hibás intézkedése a törvénynek, hogy a tanoncok baleset esetén támasztható járadékigényét a legalacsonyabb napibérosztály szerint számítható minimalis kereset alapján engedi honorálni. Ez a legalacsonyabb napibérosztály 1917. december 31-ig évi 300 korona, azóta pedig 450 korona évi keresetnek felel meg, a mi annyit jelent a gyakorlatban, hogy a 15—18 éves tanonc, ki baleset következtében munkaképességét örök időkre teljesen elvesztette, 1918-ig évi 180, azóta pedig évi 270 korona baleseti kártalanításban részesül. A részleges munkaképességcsökkenés esetén ez a kártalanítási összeg természetesen aránylagosan csökken. Ezeket az összegeket sem az elvesztett munkaképesség kártalanításául, sem pedig a megélhetés eszközéül megnyugvással fogadni nem lehet, ez nem kártalanítás egy fiatal élet örök időkre való megnyomorításáért.

7. Hibája a törvénynek, hogy a helyi pénztárak önkormányzati szervei közé iktatta a közgyűléseket, melyekre semmi szükség sincs a munkásbiztosítás jelenlegi szervezetében és a melyeknek gyakorlati értéke sincs, mert megállapításai, határozatai, intézkedései csak akkor végrehajthatók, ha azokhoz az országos pénztár hozzájárul és ha azokat az állami munkásbiztosítási hivatal jóváhagyja, ennél fogva a közgyűlés feladatait az igazgatóság is elláthatná, az igazgatóság tagjainak a meg-

választása — a mi azintén közgyűlési teendő — történhetnék azon a módon, a mily módon most a közgyűlési kiküldötteket választják. Egyébiránt a háború kitörése óta szünetel a közgyűléseknek a megtartása és a munkásbiztosítás érdekei e miatt egyáltalában nem szenvednek.

8. Hibája a törvénynek, hogy a veszélyességi táblázatnak 5 évenként való megalkotását a 7—800 tagból álló országos pénztári közgyűlés hatáskörébe utalja, holott ilyen nagy testület olyan művet, mint a milyennek a veszélyességi táblázatnak lennie kell, még behatóan és szakszerűen tárgyalni sem képes. A III. veszélyességi táblázatot — mert a háború óta a közgyűlések egyáltalában szünetelnek — az országos pénztár igazgatósága alkotta meg, és bizony sokkal különb, részletesebb, szakszerűbb ez a táblázat, mint a II. táblázat volt, melyet közgyűlés állapított meg.

9. A baleseti sérültek hátrányára szolgál a törvénynek az a — szintünk hibás — rendelkezése, hogy a járadékhatározatokat az országos pénztárnak 60 tagból álló igazgatóságának kell meghoznia. Ez a törvényes rendelkezés a járadékügyek elintézését késlelteti, mert minden ügyet az igazgatósági ülésekre kell előkészíteni és miután minden igazgatósági ülésre 1.000—1.500 ilyen ügy gyűlik össze, ezeknek igazgatósági üléseken való egyenkénti tárgyalása technikai lehetetlenség.

10. Az egységesség megbontását és az erők fölösleges módon való szétforgácsolását jelenti a törvénynek munkásbiztosítási szempontból teljesen elhibázott és inkább politikai célú az a rendelkezése, mely a bánya- és dohánygyári pénztárak különválását és különálló szervezetét statuálja. Ezek a pénztárak járulékzedés és segélyezés tekintetében teljesen elütnek a kerületi és a vállalati pénztáraktól és nem is szolgálják a munkások érdekeit úgy, a miként ezt az utóbb megnevezett pénztárak teszik.

11. Hibásan van megfogalmazva a törvény 37. §-a, a mely a kisiparnak biztosított munkásbiztosítási kedvezményekre vonatkozik és nem tartalmaz olyan rendelkezést, melyből kétséget kizáró módon kiviláglanék, hogy a contemplált kedvezmény tényleg csak a kisiparnak, jobban mondva, a kézműiparnak szól. A hibás és félreérthető, tényleg félre is magyarázott szövegezés miatt ma kisipari kedvezményeket élveznek mindazok a gyári vállalatok és nagy uradalmak, melyek ötnél több biztosításra kötelezett alkalmazottat rendszerint nem foglalkoztatnak, pedig a képviselőházi tárgyalásokból és a törvény indokolásából megállapítható, hogy *ezekre* nem akarták a kisiparnak szánt kedvezményeket kiterjeszteni.

12. Hibája a törvénynek, hogy a 175. §-ban olyan hatalommal ruházta fel az állami munkásbiztosítási hivatalt, a melyet ebben az ország-

ban egyetlen hatóság sem gyakorolhat. Hiba ez azért, mert az állami hivatal ügyeit is emberek intézik, emberek pedig néha tévedhetnek is, idegesek is lehetnek és temperamentum és ítélőképesség szempontjából igen különbözők is szoktak lenni (elfogultságot a világerért sem imputálnánk nekik). Ez a 175. §. és ennek sajátos szövegezése eredményezte eddig — hogy csak a nagyobb jelentőségű dolgokat említsük — a 6 és 7 napos járulékszedés tárgyában évekig tartott vitákat, melyeknek tartama alatt a betegsegélyezési ágazat jelentékeny, több millióra rugó járulékjövedelemtől esett el; az országos pénztár által tervezett baleset-elhárítási akciónak — melynek költségeit a munkaadói érdekeltség akarta vállalni — letiltását, a kerületi pénztárak tisztviselőire vonatkozólag alkotott szolgálati és fegyelmi szabályzatoknak még ma is elintézetlen voltát és még sok egyébét, a mit az állami hivatal olyannak ítelt, mint a mi „a pénztár céljaival és rendeltetésével ellenkezik“. Ebbe a szövegbe minden belemagyarázható és a mit az állami hivatal belemagyaráz, azt megdönthetetlen igazságnak kell elfogadni, az ellen még a miniszter, de még a parlament sem tehet semmit, pedig az itt példaképpen felhozott esetekben az állami hivatal nem mint bíróság, hanem mint felügyeleti hatóság járt el.

A törvénynek *hiányai* is vannak, melyek a gyakorlati kivitel közben sokszor nagyon érezhetőek. Csak néhányat sorolunk fel ezekből a hiányokból:

1. Nem tartalmaz rendelkezéseket arra nézve, hogy az állami munkásbiztosítási hivatalt mint felügyeleti hatóságot minő hatáskör illeti meg az országos pénztárral és a helyi pénztárakkal szemben és hogy az országos pénztárnak a saját helyi szerveivel szemben milyen terjedelmű a hatásköre. Abból, hogy ezek a hatáskörök a törvényben nincsenek precízírozva, olyan helyzet alakult ki, hogy az állami hivatal az összes pénztáraknak nemcsak felügyeleti, hanem *felettes* hatóságává deklarálta magát, a mely nemcsak felügyel, hanem rendelkezik is, viszont az országos pénztárnak, melynek számlájára és risikójára cultiválják a helyi pénztárak a munkásbiztosítást, az állami hivatal nélkül alig van közvetlen ingerentiája a saját közvetítő helyi szerveinek ügyeire, nem rendelkezik a helyi pénztárak tisztviselőivel, kikről pedig meg van állapítva, hogy szolgálati szempontból az országos pénztár tisztviselői és saját elhatározásából még olyan kérdésben sem intézkedhetik önállóan és függetlenül, a milyen pl. egy munkásbiztosítási kérdésnek külföldön való tanulmányozása, vagy a miniszterileg engedélyezett költségvetés keretében egyes díjok napidíjának felemelése.

2. Nem tartalmaz a törvény határozott rendelkezéseket arra nézve, hogy a pénztári tisztviselők milyen jellegűek. A mikor a büntetőjogba

ütköző cselekedetről van szó, akkor a pénztári tisztviselő felelőssége olyan, mint az állami alkalmazottaké; mikor üzemeket, munkabéreket stb. vizsgál, akkor a közhatósági jelleg illeti meg a pénztári tisztviselőt; de a mikor jogokról, előnyökről van szó, akkor a pénztári tisztviselőt magánalkalmazottnak minősítik, aki nem tormálhat jogot az állami vagy közszolgálati alkalmazottakat megillető előnyökre. A pénztári tisztviselő jogi helyzete még ma sincs tisztázva, nincs tisztázva még az országos pénztár tisztviselőinek jogi helyzete sem, pedig ezeknek illetményei az állam pénzéből fedeztetnek, fizetési osztályaik egyenlők a ministeri alkalmazottak fizetési osztályaival, háborús pótlékaikról, ruházati segélyeikről, beszerzési előlegeikről ugyanazok a törvények és miniszteri rendeletek intézkednek, a melyek az állami és közszolgálati alkalmazottak ilyenmű javadalmazásáról intézkednek.

3. Hiányzik a törvényből olyan rendelkezés, a mely kötelező alkalmazást nyerhetne arra az esetre, ha valamelyik pénztár az orvosai-val megegyezni nem tud. A törvény 133. §-a csak azt írja elő, hogy a pénztárak és az orvosok közötti viszony szabad megegyezés tárgya és hogy az ebből a megegyezésen alapuló viszonyból keletkező vitás ügyek elintézése mely forumok elé tartozik. De hogy mi történjék abban az esetben, ha ez a szabad megegyezés nem jöhet létre és e miatt a pénztárak ki vannak téve annak, hogy esetleg nélkülözni kénytelenek az orvosi szolgálatot, mely nélkül pedig munkásbiztosítás el sem képzelhető, arról a törvény nem intézkedik és ennek az intézkedésnek a hiánya az elmúlt 10 év alatt sok zavart idézett elő.

4. Teljesen hiányzik a törvényből a gyógyszer szállításra vonatkozó rendelkezés, mi miatt a pénztárak ki vannak szolgáltatva a gyógyszertártulajdonosoknak, kik — ha úgy tetszik nekik — a tömegszállításra való tekintetből concedálnak a pénztáraknak bizonyos százalékszerű kedvezményt, melynek ellenértékét az expedició egyszerűsítésében találjuk meg, de ha nem tetszik nekik, megtagadják a kedvezményeket, sőt arra is volt már nem egy eset, hogy a hitelezést is megtagadták és a pénztári tagokat pénzzel kellett ellátni, hogy a gyógyszer árát azonnal kifizethessék, holott a hitelezés mindössze abból áll, hogy a pénztári tagoknak kiszolgáltattott gyógyszerekről szóló számlákat e pénztárak három havonként egyenlítik ki. A gyógyszertártulajdonosok az ismerős magánfogyasztóknak is szoktak egész évre hitelezni és megelégszenek azzal, ha a magánfogyasztó újévkor egyenlíti ki előző évi számláját, a pénztárakkal szemben azonban akárhányszor helyezkednek arra az indokolatlan és törvényes rendelkezés hiányában sokszor megdönthetetlen álláspontra, hogy megtagadják a hitelt és megtagadják az árengedményeket. Ausztriában törvény írja elő, hogy a gyógyszerészek a törvényes

árszabvány 33 $\frac{1}{2}$ -át tartoznak a pénztáraknak árkedvezményül engedélyezni, nálunk ilyen, vagy ehhez hasonló rendelkezés nincs.

5. Hiányzanak a törvényből a betegségek megelőzésére és a balesetek elhárítására vonatkozó olyan intézkedések, melyek alkalmasak lehetnének eredményes preventió alkalmazására és a melyeknek cél tudatos és tervszerű foganatosítása a munkásbiztosítás végcélja szempontjából sokkal fontosabbak és előnyösebbek volnának, mint a már bekövetkezett betegség gyógyítása vagy a már megtörtént baleset kártalanítása.

A további fejlődés feltételei.

Ha az eddigi ismertetésből és a közölt adatokból meg is állapítható, hogy a magyar munkásbiztosítás az utolsó tíz évben a socialis biztosítás terén nagy haladást és kedvezőnek ítéltető eredményeket mutat fel, ez korántsem jogosít arra a feltevésre, hogy nyugvópontra jutott, hogy további fejlődésre nincs szükség. Még normális időkben sem érhetnők be az eddig elért eredményekkel, annál parancsolóbb szükséggé teszik a háborús viszonyok, az ezek által felforgatott gazdasági élet, a teljesen leromlott egészségügyi helyzet és a socialis életnek előtérbe toluló ezer és ezer kérdése és szükséglete, hogy a munkásbiztosítás további fejlesztésére törekedjünk és megteremtsük azokat az előfeltételeket, melyek ennek a fejlődésnek a biztosításához szükségesek.

Addig is, míg Magyarországon áttérhetünk az *általános népbiztosításra*, a minnek be kell következnie és a mihez való közeledésünknek első lépése gyanánt kell fogadni a közegészségügy tervezett államosítását, a meglevő munkásbiztosítást kell átmenetileg olyképp átformálni, hogy abba minél szélesebb néprétegek, minél több foglalkozási ágazat részesei és alkalmazottai befogadtassanak. Ebből a célból föltétlenül szükséges a *biztosítási kötelezettséget kiterjeszteni az állami, törvényhatósági és községi alkalmazottakra*, kikre nézve 1910-ben és a később alkotott szolgálati rendtartások alapján ministeri felmentéssel a biztosítási kötelezettséget megszüntették. Az 1907. évi XIX. t.-c. alapján működő munkásbiztosítás körébe bevonandók még — még pedig *kötelező alapon* — az összes *bányaművek és dohánygyárak alkalmazottai, az ügyvédi és közjegyzői irodákban foglalkoztatott egyének, a kis existenciák közé tartozó, segéd nélkül dolgozó kisiparosok és kiskereskedők, a házi cselédek és a mezőgazdasági alkalmazottak*. Ennek a két utóbbi kategóriának a bevonása főképen az anya- és csecsemővédelem szempontjából rendkívüli módon fontos.

Vissza kell állítani a mostani törvénynek a parlament által törölt azt a rendelkezését, hogy mindazok, kik betegség esetére biztosítandók,

baleset esetére is biztosításra kötelezettek legyenek. Általában a baleset-biztosítás körét is megfelelő módon és a 10 éves gyakorlat alatt szerzett tapasztalatok alapján lehetőleg tágítani kelt.

A balesetbiztosításnál használt 2.400 koronás kereseti census eltör- lendő és e helyett a betegsegélyezés mostani analogiájára a bérmunká- soknál a valóságos kereset, a fix fizetésűeknél pedig legalább 4.800 korona évi kereset szolgáljon alapul a baleseti járulékok és járadékok kiszámításánál és megállapításánál. Ennek az intézkedésnek a keretében történjék gondoskodás *a fiatalok és tanoncok* baleseti kártalanítá- sának méltányosabb alapon való rendezhetése érdekében.

Minthogy ennek az intézkedésnek a fogatosítása folytán az ez- után balesetet szenvedettek sokkal kedvezőbb járadékellátásban részesül- nének, mint azok, a kik részére 1907. július 1-je óta állapított meg a baleseti járadék és minthogy a most élvezett járadékok oly csekélyek, hogy különösen azok, a kik ebből a járadékból megélni kénytelenek, valósággal nyomorognak, legalább a háborús megélhetési viszonyok tar- tamára a mostani járadékosok *járadékpótlékokban* volnának részesítendő, mint a hogy ez Ausztriában is megtörténik már évek óta. Megfontolandó, hogy ezeket a járadékpótlékokat az érdekeltiség viselje-e és nem-e méltányosabb és természetesebb, ha ezeknek a pótlékoknak a fedezéséről az államkincstár gondoskodik.

A betegségi segélyszolgáltatás új rendje: az anya- és csecsemővéde- lem érdekében kiegészítendő volna a *terhességi segélyekkel* oly módon, hogy a szülő nő legalább két héttel a *lebetegedés előtt* minden fizikai kereseti munka végzése alól felmenthető és az ezáltal elvesztett keres- ményeért megfelelő segélyvel kárpótolható legyen.

Erőteljes actió indítandó meg a katonaságtól hazatérő és az ipari és kereskedelmi életben elhelyezkedő, mindenfajta népbetegséget, vagy ezeknek a betegségeknek csiráit hazahozó emberek rationalis gyógy- ellátása érdekében. Különösen a fertőző tüdő- és vérhajók gyógyítására és elterjedésüknek megakadályozására kell megfelelő berendezkedés, fő- képpen *sanatóriumrendszer* és ezt kiegészítőleg a *tüdőgondozók háló- zatának* kiépítése. Ennek az actiónak a vezetése munkásbiztosítási fel- adat lehet, de ennek az actiónak a költsége semmiképpen sem terhelheti magát a munkásbiztosítást, az állam anyagi támogatása azért nem maradhat ití el, mert azok az emberek, kiktől itt szó van, betegségüket voltaképpen az állam szolgálatában a katonáskodás alatt szerezték és e fertőző betegségek elterjedésének a meggátlása állami érdek.

A munkásbiztosítást általában képesíteni és jogosítani kell arra, hogy *a betegségek megelőzése és a balesetek elhárítása* érdekében meg- felelő rendszabályokat alkalmazhasson azokban az üzemekben, melyek-

ben ilyen preventióra szükség van. Az iparfelügyelők e téren nem fejtheinek ki eredményes tevékenységet, mert szűk keretű tevékenységük és korlátozott hatáskörük a preventió terén eddig alig vezetett számbavehető eredményre. Már pedig a balesetek sűrűsége és súlyossága — mely nálunk nagyobb, mint a socialis biztosításra berendezett bármelyik más államban — balesetelhárítási actióval könnyen volna enyhíthető, a mi végeredményben a munkaerő megmentésére, a balesetek korlátozására és a baleseti költségek csökkentésére vezethetne. A balesetelhárításnak különösen a háború után lesz nagy jelentősége, mert az ipari tevékenységből évekre kizökkenett és megroncsolt idegekkel a katonaságtól visszatérő embereket a munkagépek körüli foglalatosság a normálisnál is nagyobb baleseti veszélyeknek fogja óvó rendszabályok és főképpen óvó készülékek alkalmazásának hiánya esetén kitenni.

Végleg rendezni kell a pénztárak *orvosi kérdését*, a mely a hatósági orvosok tervezett államosításának keretében, a nem hatósági orvosokra nézve pedig az országos orvosszövetséggel folytatott tárgyalások során nyerhet megnyugtató megoldást. A rendezésnek egyik alapfeltétele az, hogy megállapítsanak azok a fórumok és eljárási módok, melyek a netalán felmerülő vitás kérdések elintézésére hivatottak, illetőleg alkalmasak.

A *gyógyszerszállítási kérdés* rendezésére a legalkalmasabb volna az, ha a kormány egy különálló *gyógyszertaksát* állapítana meg a munkásbiztosító pénztárak részére. Ezzel fölöslegessé tenné a gyógyszerártulajdonosokkal való mindennemű egyezkedési kísérletet.

Egyszerűsítendő és egységessé teendő a munkásbiztosítási *jogorvoslatok* most nagyon complicált kérdése. Ennek keretében gondoskodni kellene arról is, hogy az *állami munkásbiztosítási hivatal* birói tanácsának és biztosítási tanácsának a lehető *tehermentesítése biztosítottassék* némely ügyeknek a hivatal hatásköréből való elvonása által, mert tartahatatlán helyzet az, hogy most évekig várnak az egyes jogorvoslati ügyek az állami hivatal elintézésére, ezek alatt az évek alatt pedig a jogorvoslást keresők állandó jogbizonytalanságban vannak. Megtörtént a multban — ezen segített a 4.790/917. M. E. sz. rendelet — hogy sokan megfélebbezték az üzemük besorozására vonatkozó határozatot és mert e felebbezést az állami hivatal évekig nem intézte el, erre az üzemre — a besorozási határozat jogerőségének hiányában — évekig nem lehetett járulékot kirovni. Most az idézett ministertanácsi rendelet függetleníti a kirovást a besorozás jogerőségétől, de ennek a rendelkezésnek a hatálya csak 1918. január 1-én kezdődött, eltávolítja ugyan a kirovás útjából a technikai akadályt, de nem segíti a benyújtott felebbezéseket a gyorsabb elintézéshez.

A helyi pénztárak működésének eredményesebbé tétele érdekében feltétlenül szükséges *a kerületi pénztárak új területbeosztása*, a kisebb pénztárak megszüntetése, területüknek a szomszédpénztárhoz való csatolása, ezzel együtt a székhely kérdésének revidiója és az arra való törekvés, hogy csak nagy pénztáregységek működhessenek, mert a tapasztalat azt igazolja, hogy az ú. n. törpe pénztárak nem tudnak anyagi erejük korlátolt voltánál fogva olyan egészségügyi ellátásról gondoskodni, a melyet a pénztáraktól jogosan várunk.

Elodázhatatlan immár *a pénztári tisztviselők jogi helyzetének tisztázása*, szolgálati, fegyelmi és illetmény szabályzataik jóváhagyása, mert az a jogbizonytalanság, melyben a pénztári tisztviselők ma is vannak, az állásaikban való véglegesítés hiánya semmiképpen sem alkalmas arra, hogy a tisztviselők ambícióját növelje, buzgóságukat fokozza és életérdekeiknek a pénztár prosperálásához való kapcsolódását biztosítsa. Már pedig a pénztárak további fejlődésének egyik alapfeltétele az, hogy ambíciózus, buzgó, lelkiismeretes, jogbiztonságban élő és kedvvel dolgozó tisztviselők legyenek.

Végül nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy a munkásbiztosítás fejlődési processusának a biztosítás nemeinek szaporításához kell vezetnie. A socialis biztosítás terén megállás nem lehet, mert a megállás visszafejlődést jelent. A mozgó élet maga is haladásra sarkal. Erre, de különösen a háborúokozta életváltozásokra való tekintetből elodázhatatlanul szükséges *az aggsági és rokkantbiztosítás* mielőbbi törvényes rendezése és a biztosításnak a *munkanélküliség esetére* való kiterjesztése. E biztosítási ágazatok nélkül a magyar munkásbiztosítás nem teljes, nem tökéletes és nem lehet minden tekintetben eredményes működésű.

Habár e biztosítási ágazatok meghonosítása tehermentesítést jelentene különösen a betegsegélyezési ágazatra nézve, mert ma a betegsegélyezés terhére esik a rokkantellátás is, mégis szükséges, hogy a törvénynek az a korlátozása, mely szerint a betegsegélyezési járulékkulcs 4⁰/₀-nál nagyobb nem lehet, megszüntetessék, mert előreláthatólag lesznek pénztárak, melyek a kiterjesztett segélyeket a 4⁰/₀-os járulékjövedelemből fedezni nem lesznek képesek.

* * *

A háborúokozta emberveszteségünknek nemcsak számszerű pótlására van szükség, hanem arra is, hogy a háborúból visszatérő emberek egészségének és munkaképességének helyreállítása és a születendő

emberek physikai erejének és szellemi képességének normalis fejlődése biztosított. Ezek nemzetfenntartási szempontok, melyeknek érdekében semmiféle áldozattól visszariadnunk nem szabad. De nem lehet kisebb jelentőségű szempont az sem, hogy a háború befejezése után törekednünk kell gazdasági életünket is újból szervezni és berendezni, erőteljesebbé és a fellendülésre alkalmassá tenni, a mihez nemcsak tőke és vállalkozási szellem, nemcsak nyersanyag és piac, hanem főképpen dolgozni akaró és egyúttal dolgozni is tudó, aczélidegzetű, feszülő izomzatú, physikailag erős és értelmileg fejlett *munkásokra* van szükség.

Ezeknek a kellékeknek a megszerzésére és megóvására egyedül a jól szervezett, akadálytalanul és célirányosan működő, a legszélesebb néprétegekre kiterjedő, egészségügyi szolgálatra czélszerűen berendezett a betegségi és baleseti preventiót tervszerűen cultiváló és megfelelő intézmények létesítésére és fenntartására alkalmas munkásbiztosítás van hivatva.

A munkásbiztosítás fejlesztése tehát nemzetfenntartási, gazdaságpolitikai, közegészségügyi és népjóléti szempontból elsőrangú hazafias kötelesség és megérdemli nemcsak a közfigyelmet és az osztatlan jóakaratot, hanem az áldozatokat is.

Budapest, 1918 szeptember 16.

Somló Jenő.

A sokgyermekű család közvetlen gazdasági támogatása fajegészségügyi szempontból.

A fajegészségtan azokat a körülményeket kutatja, melyek a fajnak, a nép nemzedékről-nemzedékre továbbélő törzsének lehető legjobb fejlődését biztosítják (*Ploetz Alfréd*). A fajegészségtan elsősorban élettani (biológiai) alapon áll, mert élettani fogalom maga a faj is. Hibás lenne azonban az idetartozó kérdéseket csupán élettani vagy például orvosi szempontból megítélni, a mire eddig egyoldalúan az angol-amerikai eugenika törekedett. De éppen oly hibás a népesedés kérdéseiben csupán gazdasági feladatokat látni. Az élettani és a gazdasági szempontoknak egymást ki kell egészíteniök, de ehhez szükséges, hogy a nemzetgazdász tudomást vegyen az élettani, elsősorban az átöröklési kutatások eredményéről, a fajegészségtannal foglalkozó orvos vagy életbúvár pedig foglalkozzék nemzetgazdaságtannal is. Nem hiába voltak a fajegészségtan úttörő mesterei olyan tudósok, a kik véletlenül orvosi tanulmányokat is folytattak, nemzetgazdaságiakat is (*Galton Ferencz, Ploetz Alfréd, Schallmayer Vilmos*). Ha a gazdasági körülményeket figyelmen kívül nem hagyjuk, könnyebben menekülünk attól az egyoldalú állásponttól, mely a fajegészségtan főczéljának az állítólag satnya elem kiselejtezését (pl. házassági tilalommal, terméketlenítéssel) látja. Ennél a kiselejtező fajegészségügynél *sokkalta fontosabbak azok a törekvések, melyek az értékes népelem gyarapítására irányulnak* .

Az egészséges, értékes és sokgyermekű család támogatása körül forog a születések csökkenése elleni közvetlen küzdelem. Lehetővé és kívánatosá kell tenni az értékesek korai házasságkötését és a kellő számú egészséges gyermek felnevelését. E kellékeket egymástól elválasztanunk nem szabad: *az értékeseket* kell szaporítani, a mennyiben az érték megállapítható; *a korai házasságon belül* történjék a szaporodás: a házasságot csak a gyermekfelneveléssel együtt szabad pártolni. Mondhatnók ugyan, hogy a támogatásnak nem szabad akkorának lennie, hogy a gyermekfelnevelés jó üzletté váljék; szaporodjék az önmegtágadó, nem a kalmár szellemű, de ezen óvásnak ma és még sokáig gyakor-

lati értéke nincsen, oly súlyos ma még a szapora családnak a helyzete. A gyermekek kellő számának megítélésénél figyelembe kell vennünk, hogy nem elég a két szülőnek két gyermekkel való pótlása a család fennmaradásához és a népesség számának megtartásához, mert a gyermekek egy része elhal a nemzőképes kor elérése vagy újabb tovaszaporodás előtt, egy része nem házasodik vagy átlagon alul szaporodik csak, úgy hogy az eddigi adatok alapján minden egészséges családra *négy, a gyermekkoron túl életben maradó gyermekre van szükség*, hogy a család virágozzék és a kihalás veszedelmét elkerülje.

Viszonyaink bonyolultsága a házasodási kort, különösen az értelmiségben, mindjobban kitolta. *A késő házasodás több okból káros*: több alkalmat nyújt a nemi bajok megszerzésére és a mi ezzel összefügg, fokozza a házasságonkívüli nemi érintkezést; minden elmulasztott házasodási alkalom növeli a valószínűséget, hogy az illető nem házasodik; a gyermekek száma a házasodók korával egyforma arányban áll; a késő korban nemzett utódok — bár ez nem bizonyos — kevésbé értékesek lehetnek; a később házasodók nehezebben szoknak össze, a mi a családi élet rovására megy; az egyes nemzedék közötti időtartam növekszik s ez a szaporodás csökkenésével azonos hatással bír.¹⁾

A házasságkötés idejét leginkább azok tolják ki, a kik hosszas tanulmányokat végeznek, vagyis az értelmiséghez tartozó egyének, továbbá azok, a kik megfeszített munkának szentelik magukat. Mindezek nagyjában véve értékesebbek az átlagnál.

Fajegészségügyi jelentősége van tehát minden intézkedésnek, mely a korai házasságkötést kívánatosá és lehetővé teszi. Ilyen például a megkivánt előtanulmányok megrövidítése. Nem mulaszthatjuk azonban el annak hangsúlyozását, mekkora szerepük van itt is az uralkodó nézeteknek; az ifjú, a ki a fesztelen agglegénység előnyeiről hall és azokat meg is szokja, nehezebben szánja rá magát a családalapításra, mint az az ifjú, a ki a korai házasságkötés szándékával lép ki az életbe. A gazdasági eszközökre még rátérünk.²⁾

A házasságkötések mennél nagyobb számára a korra való tekintet nélkül általában nem kell törekednünk. A házasságok száma seholsem csökkent lényegesen, a végleges elbírálás előtt pedig meg kellene állapi-

¹⁾ Ha valamely össznépességben az *A* fajban az egyes nemzedékek közötti időtartam 25 év és a ma ugyanakkora *B* fajban 33 év, akkor az össznépességben az *A* faj a mai 50%-ról 200 év elteltével 80%-ra emelkedik, a későbbben házasodó *B* faj pedig az eredeti 50%-ról 20%-ra süllyed le. (Johnston R. A. nyomán.)

²⁾ Persze a túlságosan korai házasságkötés sem kívánatos, bár ilyesmitől manapság mindkevésbé kell félnünk. Faluhelyen a házasodási kor minálunk még gyakran igen alacsony.

tani a házasságtól való tartózkodás okait. Lehet, hogy nagyjában azok nem kötnek házasságot, a kik nem arra valók; viszont valószínű, hogy az értelemiségben nagyobb a válogatás és azért ott többen nem találnak párat. Ott, a hol a szaporodás a legszegényesebb, például Párisban és az Egyesült-Államok északkeleti vidékén, a házasságok száma emelkedett is, de ez nem javított a helyzeten. S ez természetes is: a házasság egymaga, különösen ha késő korban kötik meg, még nem jelent gyermekáldást. A mi ellen küzdenünk kell, az nem a nőtlenség, még nem is a gyermektelenség — mert annyira még nem vagyunk — hanem a kevésgyermekűség. Kevésgyermekű az egy-, két- és háromgyermekű család egyaránt. Tehát intézkedéseink, főképp gazdasági téren olyanok lehetnek csak, melyek a négygyermekű családnak kedveznek, a kisebb családot pedig kevésbé jutalmaznak vagy arányosan sujtják. Intézkedéseink eredményessége ettől a négygyermekű család támogatására való beállításától függ, a mit soha szem elől tévesztenünk nem szabad, mert különben csak a törpe családot tenyészítjük és ez által a bajt még csak növeljük. Ilyen rövidlátó volt nálunk nem egy népesedéspolitikai javaslat vagy intézkedés.

Állami vagy bármiképen szervezett házasságközvetítésre szükség lenne azért, hogy a korábbi házasságkötést előmozdítsuk, továbbá, hogy a házasságkötésre több alkalmat nyujtsunk azoknak, a kik jobban válogatnak (értelmiség) és a kik elfoglaltságuk miatt vagy bármi más okból nem találnak ismerkedésre alkalmat. Egyidejűleg meg kellene tiltani minden úgynevezett vad házasságközvetítést. Az Országos Hadigondozó Hivatal *Buday Dezső* dr., egyetemi magántanár előterjesztésére, a ki a kérdéstről számos tanulmányt is közölt, hozzálatott a házasságközvetítés szervezéséhez a rokkantak számára, mert ezeknek házasodását sérülésük szintén megnehezíti.

Teljesen *elhibázott törekvés a házasságkötésnek alaki megkönnyítése*, vagyis az a törekvés, hogy a jegyesek kevesebb irka-firkával vagy szaladgálással, szóval gyorsabban köthessenek házasságot. Az ilyesmi csak elhamarkodott frigyek megkötéséhez vezet; intő példa Amerika, a hol éppen ebből az okból igen sok össze nem illő pár kerül gyors elhatározás, muló fellobanás következtében össze. A gyorsított hadiházasságkötések sem jártak valami kecsegtető eredménnyel.

Végre rátérhetünk *a család közvetlen gazdasági támogatásának részletezésére*. Ahhoz, a mit ennek alapelveiről már előbb mondottunk, hozzáfűzhetjük, hogy a támogatásnak olyan hatásosnak kell lennie, hogy a kívánatos gyermekszám megszülessék és jól nevelődjék. Kis jutalmacskákkal nem érünk el jó eredményt; az eszményi támogatás oly — de nem nagyobb — összeg, a mennyibe a gyermek felnevelése a valóság-

ban kerül. Ettől még nagyon, de nagyon messze vagyunk. A támogatás nagyságának azonkívül nem szabad minden esetben egyformának lennie, mert különben annál inkább készletti szaporodásra a családot, minél szegényebb az, tehát a jólét és szaporodás visszás aránya még csak fokozódik. A kis összeg kereseti forrás lehet a népesség legalsóbb rétegei számára, de hatástalan a jobbmódúaknál, pedig éppen ezek hiányos szaporodása szorul javításra. A legtöbb úgynevezett népesedéspolitikai javaslatnak az a hibája, hogy a fajegészségügynek ezt és egyéb követelményeit figyelmen kívül hagyja, mire *Siemens Hermann* azt a találó szót használta, hogy ilyen elhibázott népesedéspolitikával csak fajunk *elpóriasítását* (*Proletarisierung unseres Nachwuchses*) érjük el.¹⁾

Négy a kívánatos gyermekszám. Az első, második és harmadik gyermekért tehát kevesebb előnyt kell nyújtani, mint a negyedikért vagy a továbbiakért, ha arról van szó, hogy a családot rendes növekedésében támogassuk; viszont az egy, két és háromgyermekű család előnyökben egyáltalában ne részesüljön, ha ez a gyermekszám szándékosan végleges. Például a fiatal család, melyben az időtartam rövidege miatt még nem születhetett több két vagy három gyermeknél, támogatást érdemel és e támogatás nem a két vagy három gyermekrendszer jutalmazása, mert a további gyermekekért még nagyobb támogatás kecsegtet. *De a családot, mely a két vagy három gyermeknél szándékosan megáll, támogatnunk nem szabad,* mert hiszen éppen ezt a törpecsaládrendszert kell fajunk megmaradása érdekében visszaszorítanunk. Viszont túlságosan gyors szaporodást sem óhajthatunk. Mindezt a gyakorlatban úgy valósíthatjuk meg, hogy minden gyermekért járó újabb támogatást csak két-két év elteltével helyezzük kilátásba, ha időközben meg is születik az újabb gyermek, viszont a támogatást megszüntetjük, ha ily gyermek szándékosan kimarad. Például az egyes gyermekekért segély jár a házasság

1.	és	2.	évében	az	1.	gyermekért
3.	„	4.	„	a	2.	„
5.	„	6.	„	„	3.	„
7.	„	8.	„	„	4.	„

Ha mondjuk a 4-ik évben nem születik meg a 2-ik gyermek, vagy a 6-ikban a 3-ik, vagy a 8-ikban a 4-ik gyermek és ha e kortározás szándékos, akkor minden segély megszűnik. A kétévi időközök megfelelnék a szaporodás legjobb menetének; érthető okokból nem kívánatos, hogy a gyermekek gyorsabb egymásutánban jöjjenek a világra.

¹⁾ Lásd az érdekes tanulmányt az Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie 12. kötetének 1. számában (43—55. oldal).

Ezért a segélyeket nem kell a jelzett időközök beállta előtt kiosztani, még ha az újabb gyermek előbb meg is született. A támogatásnak végre olyannak kell lennie, *hogy legyőzze a család kicsinyen tartására irányuló mai vágyat*, tehát erősebben kell emelkednie a 3-ik, még erősebben a 4-ik gyermeknél. Vannak javaslatok, hogy az első és második gyermekért támogatást nyújtani nem is kell. Hogy azután az 5-ik és további gyermekért járjon-e újabb segély, arról lehet vitázni, mert a túlságosan nagy család nem mindig kívánatos. Biológiai aggodalomra ugyan csak a gyermekek igen nagy számánál, kilencz és több gyermeknél van talán némi ok,²⁾ és még itt sem valószínű, hogy a netáni veleszületett satnyaság az utódokra átszáll; de a túlságosan nagyszámú család gondos felnevelése igen nagy akadályokba ütközik. Méltán javasolható, hogy a támogatás a 4-ik gyermeknél ne álljon meg, hanem kiterjedjen még az 5-ik, 6-ik, 7-ik és 8-ik gyermekre is, de meg kell kívánni, hogy a támogatás feltételei (szülők egészsége, kiválósága) szigorítassanak, hogy az ily fokozott szaporodás főként a legértékesebb családokat növelje.

A család anyagi támogatását egybe kell kapcsolni oly követelményekkel, melyek a lehetőség szerint eleve biztosítják, hogy a rendszer satnyák támogatásához nem vezet. Tehát függővé lehet tenni például a házasságelötti orvos megvizsgálástól, a gyermek egészségétől, életben maradásától, gondos nevelésétől, stb.

Legkönnyebben megvalósítható a szóbanforgó támogatás *köztisztviselőknél*, a kik különben is legjobban szorultak rá több okból: a család kicsinyentartása náluk ijesztő, megélhetésük, szemben a kereső pályákon lévőkkel, igen rossz, házassági koruk késő és faji értékük nagyjában jó. A fajegészségügyi követelés így szól: a tisztviselőt gyermekeinek száma arányában az előbb ismertetett alapelvek szerint kell fizetni, a mi nem zárja ki az egyéni képesség és munkateljesítmény figyelembevételét.

Elhibázott dolog a fiatal tisztviselők magas díjazásának kövelelése a házasságra és gyermekfelnevelésre való tekintet nélkül, mert az csak fényűzésre, az aggregényélet kényelmeire szoktat és a házasságot még több esetben tolja ki. Épp oly hibás lenne a házasságra lépett tisztviselőnek azonnali magas fizetése, mert házasság és gyermekfelnevelés nem azonos. Az anyagi nehézségek ugyanis csak a gyermek beköszöntevel kezdődnek. A házasságkötéshez járhat rendkívüli segély, de a fizetés igazi emelése csak a gyermekek számának arányában történhetik,

²⁾ Fejedelmi családokban például, melyekben a gondozás hiánya nem jön tekintetbe, csak a kilencedik gyermeknél mutatkozik nagyobb halálozás.

ha a kívánatos népesedéspolitikai cél valóban el akarjuk érni. Az a jelszó tehát, hogy a fizetések felemelésével lehetővé kell tenni a család-alapítást, haszontalan, ha nem veszi figyelembe a gyermekek számát.

A hivatalnoknak családi állapota és gyermekei száma szerint való fizetése ellen azt szokás felhozni, hogy az államnak nem a gyermekek felnevelését, hanem a munkateljesítményt kell megfizetnie. Ez tisztára elméleti ellenvetés, melyet megdönt már annak szükségessége is, hogy a tisztviselő kellő számú gyermek felnevelésére késztessek. De az ellenvetés azért is alaptalan, mert hiszen ma sem ad az állam olyan fizetést, mely a munkateljesítménynek felel meg. A mai fizetési rendszer egyszerűen a kort, a szolgálat idejét veszi figyelembe és rosszul fizeti a fiatal tisztviselőt, mikor ennek házasodnia és gyermeket nevelnie kellene, azután jobban díjazza az idősebb hivatalnokot, mikor ez már elmulasztotta a házasodás legjobb idejét vagy már keservesen felnevelte erősen korlátozott számú gyermekét — holott senki sem állíthatja, hogy az illető tisztviselő munkateljesítménye korával arányban javul és növekszik. A tisztviselők szolgálati pragmaticája rendszerbe foglalja a hírhedt számlétrán való emelkedést, aminek alap gondolata a kor, nem pedig a munka díjazása. Ennél méltányosabb és fajunk érdekének jobban megfelelő az a fizetési rendszer, mely a képességnek az eddiginél akár még nagyobb figyelembevételével az eltartandó gyermekek száma szerint díjazza a tisztviselőt. E rendszer az eddigivel részben úgyszólván párhuzamosan halad, mert a gyermekek száma a korról nő.

A javasolt rendszert előkészíteni hivatott a *családi pótlék*, melyet a tisztviselő nálunk és az utóbbi időben több külföldi államban is gyermekei számának arányában kap. Tudtommal miénk a dicsőség, hogy az állam első ízben vette figyelembe tisztviselőinek fizetésénél a család nagyságát, de már kevésbé dicső volt a megoldásnak eredeti módja, mert az a kétgyermekűség jutalmazását jelentette. Egy és két gyermekért járt pótlék, de a többiért nem; legjobb helyzetben volt a kétgyermekes család. Ezt a hibát most már kiküszöböltük. A családi pótlék azonban csak első lépésnek, átmenetnek fogadható el, mert ahhoz, hogy gyermekek felnevelésére eredményesen késztessem, nem lehet elég nagy, ha pedig elég nagy, akkor ugyanis meghaladja a törzsfizetést és így belőle ez előbb kifejtett fizetési rendszer lesz, mely a gyermekek számát veszi alapnak.

Bármennyire kívánatos is lenne, ha a magánvállalatok is figyelembe vehetnék alkalmazottaik és munkásaik díjazásánál a család nagyságát, megvalósítására nincsen mód, mert akkor — nem lévén felbonthatatlan szerződésről szó, mint a tisztviselőknél, — a gyermektelen és a kevesgyermekű alkalmazott és munkás olcsóbb lenne a sokgyermekűnél, tehát

bizonyára előnyben részesülne az alkalmazásnál, ez pedig éppen a kevésgyermekűségnek lenne az előmozdítása. A rendszabály tehát visszafelé sülne el. De a munkaadó sem dolgozhatik olyan bizonytalan tételekkel, mint a milyen a gyermekek száma munkásai körében; nem mérlegelheti kiadásait, ha nem tudja előre kiszámítani a munkabérek összegét. Ezért ily alkalmazási viszonyban csak a lehető legnagyobb, de az összmenyiségben eleve megállapított családi pótlékokra gondolhatunk. A megoldásnak egyik módja lenne, ha a törvény minden vállalatot arra kötelezne, hogy évi nyereségének vagy a kifizetett összes bérek bizonyos hányadát a következő évben családi pótlékok fejében ossza szét az alkalmazottak között. Itt is érvényesülhet az az elv, hogy az első két gyermekért kevesebb (vagy semmi), a további kettőért magasabb pótlék jár és hogy a szülők értékessége és a gyermekek jó minősége valahogyan biztosíttassék.

A különböző *nevelési pótlékokra, ösztöndíjakra, intézeti ingyenhelyekre* és egyéb ily nevelési kedvezményekre csak röviden rámutatunk. A támogatásnak már ismertetett alapelveit, melyekhez ma a gyakorlatban még alig van érzékünk, soha figyelmen kívül hagyni nem szabadna. Különösen a harmadik és negyedik gyermek neveltetését kell megkönnyítenünk. Emberbarátoknak, a kik közhasznú alapítványokat tesznek, bő alkalmuk van így fajunk érdekeinek szolgálatára.

A népesedéspolitikának úgyszólván alapköve *az összlakosságnak állami biztosítása* olyképpen, hogy az összlakosságtól fizetett pénzekből a családok gyermekeik száma szerint hathatós támogatást nyerjenek. Az egyes család nevelési kiadásait az összlakosságra kell háritani. Ily biztosítás az eddig és később mondottakat nem helyettesíti, hanem kiegészíti, mert attól egyelőre nem kell tartanunk, hogy a segélyforrások szaporodásával a gyermeksegély igen megnövekszik. Ha elgondoljuk, hogy manapság a gazdasági és kulturális életnek majdnem minden megnyilvánulása a sokgyermekű családot sújtja; ha elgondoljuk, milyen hatalmas tényezők terelik ma a családot a gyermekszám korlátozása felé és hogy mily visszás, igazságtalan és fajrontó a mai helyzet, akkor belátjuk, hogy gyökeres változásra van szükség úgy a méltányosság, mint fajunk megmaradása kedvéért. Ha a maival fordított helyzet felé törekszünk, a melyben a sok gyermek újra gazdasági érdek lesz, akkor ez talán szokatlannak tűnik még ma, de éppen ez lenne a természetes és méltányos állapot. Tehát újra hangsúlyozzuk: nem egy-két eszközzel kell a sokgyermekű család védelmére sietnünk, hanem minden kínálkozó alkalommal.

Az állami biztosítás mindenekelőtt óriási pénzbe kerül. De nagyrészt nem új kiadásról van szó, hanem azon hatalmas összegeknek az

egész lakosságra való szétosztásáról, melyeket a gyermekek felneveléséért az emberek ma ugyis kiadnak. A különbség aztán az, hogy ma a gyermekfelnevelés terhe a családot sújtja gyermekeik arányában, míg a biztosításnál az egyes ember terhe annál nagyobb lesz, minél kevesebb gyermeke van. Mivel nagy segélyösszegekre van szükség, természetesen igen magasak a befizetendő biztosítási díjak is.

A helyes biztosításnak feltétele, hogy a gyermekért a családnak kijáró biztosítási összegnek nem szabad minden esetben egyenlő nagy-
nak lennie, mert különben, mire már rámutattunk, csak a legalsóbb néposztályokat tényésztjük közpénzen.

A biztosítási módszerek hosszú sorát hozták az utolsó években különösen Németországban javaslatba. A sok közül röviden megemlítjük *Zeidler* és *Froese* javaslatait és a Bajorországban már életbe léptetett részleges állami biztosítást.

*Zeidler*¹⁾ nagyjában azt javasolja, hogy mindenki fizessen az államnak biztosítási díjat (a jövedelem 24%-át), az állam pedig fizessen minden családnak háztartási költséget (az illető család jövedelmének 15%-át), gyermekpótlékot (3–4%), tanulási pótlékot (6%), középiskolai pótlékot (8–12%), egyetemi és katonaszolgálati pótlékot, leánykiházaitási pótlékot. A pótlékoknak százalékban való kiszámításán kívül *Zeidler* még megállapítja a legalacsonyabb és a legmagasabb kifizethető összeget. Ennek aztán megint az az eredménye, hogy a jobbmódú család nem kapja meg azt, a mire szüksége van, tehát őt a támogatás nem készíti fokozott szaporodásra, míg a legszegényebb családok többet kapnak, mint a mennyit kereshetnének, a mi rájuk nézve kívánatosná teszi a szaporodást. *Zeidler* számításait egy német város tényleges viszonyainak figyelembevételével eszközölte.

A másik említésre méltó javaslatban *Froese*²⁾ a lakosságot jövedelem és életmód (pl. városi és falusi lakás) szerint csoportokra osztja és kiszámítja, hogy mennyibe kerül egy gyermek felnevelése évről-évre, születésétől kezdve, egészen keresetképes koráig. Van tehát egy táblázatunk, mely megmutatja a szükséges évi nevelési összeget egy-egy gyermek számára a különböző társadalmi vagy inkább jövedelmi osztályokban, falusi, kisvárosi, nagyvárosi viszonyok között. Azután készítünk egy másik táblázatot, melyben feltüntetjük, hogy az egyes jövedelmi osztályokban minden embernek életkorának különböző éveiben hány gyermekének kell lennie a népesedéspolitika kívánalmai szerint.

¹⁾ *Zeidler* A. államügyész: Gesetzliche Zulagen für jeden Haushalt, Stuttgart. 1917. Hess kiadása.

²⁾ H. F.: Ein Vorschlag zur Bevölkerungspolitik. Die Hilfe, Berlin 1917. május hó 3.

Azt látjuk például, hogy a hivatalnok 25 éves korában még gyermektelen, 26 éves korában születik egy gyermeke, 28 éves korában a második, 30 éves korában a harmadik, 32 éves korában a negyedik. Már most összehasonlítjuk az I. és II. táblázatot: az első tábla mutatja, hogy mennyibe kerül a gyermek évről-évre, a második azt, hogy kinek mikor és mennyi gyermeke legyen. A kinek nincs meg az életévének megfelelő, hogy úgy mondjam, törvényesen előirt gyermeke, az a táblázatok szerint reá eső nevelési összeget befizeti az államnak; a kinek pedig megvan a gyermeke, az megkapja az összeget. A ki nem nevel fel elég gyermeket, az nem élvezheti az így megtakarított pénzét, a ki pedig megteszi kötelességét, annak megtérítődik kiadása.

Ez a röviden vázolt tervezet nyújtja eddig a kérdésnek elméletben legtökéletesebb megoldását. Hogy a gyakorlati megvalósítástól milyen messzire vagyunk még, az majd elvállik, mindenesetre részletes előmunkálatokra van még szükség. A minden egyes családra kötelező gyermekszám gondolatát már *Balás Károly* fejtette ki 1905-ben¹⁾.

Bajorország az első állam, mely a családnak biztosítását megkísérli. A nemrég elkészült törvénytervezet minden (a legtágabb értelemben vett) állami közlekedésügyi (vasuti, posta stb.) tisztviselőt és alkalmazottat bevon a biztosítás körébe és gyermeksegélyt ad minden olyan biztosítottnak, a kinek családjában legalább 3 gyermek él. Az úgynevezett magasabb hivatalnok (évi fizetése 3.000 márkától 24.000 márkáig) minden gyermekeért jár:

I. születésétől az iskolaköteles korig évi	150	márka,
II. az iskolaköteles korban évi	204	„
az iskolaköteles koron túl tovább képzésre	204	„
III. ha e továbbképzés a család lakóhelyén kívül történik, évi	252	„
IV. a főiskolai vagy egyenértékű kiképzésre a 24. életévig	300	„

A középfokú hivatalnok (évi 1.800–6.000 márka fizetés), illetve az alsófokú hivatalnok (évi 1.200–3.150 márka fizetés) megfelelő gyermeksegélye:

I.	102	márka,	illetve	75	márka
II.	150	„	„	75	„
III.	204	„	„	102	„
IV.	252	„	„	204	„

¹⁾ *Balás Károly*: A népesedés. Budapest 1915. Pollitzer kiadása.

A mint látjuk, igen csekély összegekről van szó, bár a fizetésbeli különbségei szembeötlőbb, ha elgondoljuk, hogy a kétgyermekes család pótlékot nem kap, a háromgyermekes ellenben 900 márkáig emelkedő segélyben részesül. Egy gyermekért a család legjobb esetben összesen 5.300 márkát kap. Az állam évente 10 millióval járul hozzá a biztosítás költségének fedezéséhez; a biztosítottak maguk igen keveset fizetnek: nőtlenek, gyermektelen özvegyek és gyermektelen elváltak fizetésüknek 5⁰/₀-át, gyermektelen nők 2⁰/₀-át és a többiek 0·5⁰/₀-át fizetik be. A biztosítás kezdetleges és hiányos, de mint úttörő kísérlet figyelemre méltó¹⁾.

A kellő számú és kellő minőségű szaporodásra gazdasági téren a közvetlen támogatáson kívül még sokféle módon lehet hatni (például az adórendszer, az örökösödési jog, a védtörvény módosításával); szinte alig van intézkedés, mely a jövő nemzedék nagyságára és összetételére befolyással nem bírna. A fajegészségügy közvetett gazdasági eszközeire más alkalommal rátérünk²⁾.

Hoffmann Géza.

---

¹⁾ Lásd a részletes ismertetést *Rothmeier-Heinrich* könyvében: Die Kinderzulagen- und Witwenrentenversicherung für Staatsbeamte. München 1917. Mann kiadása.

²⁾ A nálunk figyelemre még alig méltatott fajegészségtan és újabb népesedéspolitikai egyik legjobb munkája Gruber Miksa könyve: Ursachen und Bekämpfung des Geburtenrückganges. München 1914. Lehmann kiadása, Bevezető olvasmányul melegen ajánlható Siemens Hermann könyvecskéje: Die biologischen Grundlagen der Rassenhygiene und Bevölkerungspolitik. München 1917. Lehmann kiadása.

Közlemények és ismertetések.

Az ipari és kereskedelmi vállalatokban alkalmazott tisztviselők és a kereskedősegédek szolgálati viszonyairól szóló törvény legújabb javaslata.

Sok évi vajudás után végre napirendre került a tisztviselők és a kereskedősegédek szolgálati viszonyainak törvényes rendezése.

Mint ismeretes, ezzel a kérdéssel ugyan már két régebbi törvény is foglalkozott, de azok azon az alapon állottak, hogy a szolgálati viszony megállapítása szabad egyezkedés tárgyát képezi.

Az egyik idevágó törvényünk: a *kereskedelmi törvény* (1875. évi XXXVII. t.-cz.), melynek 37—54. §-ai a cégvezetők és kereskedelmi meghatalmazottak ügyeit tárgyalják, az 55—60. §§ pedig a segédszeméllyel (segédek- és tanonczokkal) foglalkoznak. A másik az *ipar-törvény* (1884 : XVII. t.-cz.), a mely 88—121. §-aiban a segédekről szól.

Mind a két törvényben a tisztviselő (hivatalnok) csak mint segéd, kereskedősegéd szerepel és még a kereskedelmi törvény is a könyvvivőket, pénztárnokokat csak úgy jelzi, hogy fontosabb teendőkkal megbízott segédek. Pedig minden demokratikus érzésünk mellett, a jog és egyéb viszonyokban mégis csak van különbség egy egyszerű kereskedősegéd és például az Első hazai takarékpénztár pénztárnoka vagy a Hitelbank főkönyvvivője között.

Az előttünk fekvő törvényjavaslat szakít a hagyományos szokással és már a czímbe is külön felemlíti a tisztviselőket és azoktól elválasztja a kereskedősegédek. Ez az egy jelenség miatt is, mintegy előlegül, a megelégedés csendes megnyilvánulása hangzik fel a tisztviselők köréből. A mi pedig a törvényjavaslat tételes intézkedéseit illeti, már a közeli jövő lesz hivatva igazolni, mi kerül abból a törvénybe és mikép fog az a tisztviselők és kereskedősegédek előnyére és esetleg a munkaadók javára is beválni.

A javaslatba foglalt törvény 92 §-ból áll és úgy van tervezve, hogy a kihirdetése napját követő három hó elteltével életbe lépjen.

A törvény *kiterjedjen* mindazokra, a kik

a) mint tisztviselők, vagyis az üzemnek vagy az üzem egy részének vezetésére (igazgató, czégvezető, üzletvezető, osztályvezető, művezető, pallér, hajóskapitány, főorvos, főbetegápoló stb.); műszaki, illetőleg más szakmunkára (mérnök, vegyész, rajzoló, áruvizsgáló, műszaki tisztviselő, raktárnok, orvos, jogtanácsos, tanító, erdészeti tisztviselő, hajótiszt stb.); pénztári szolgálatra (pénztárnok, ellenőr); irodai szellemi vagy kezelési munka végzésére (könyvelő, számvevő, levelező, nyilvántartó, gyorsíró, gépiró, irnok, telefonkezelő, gyakornok stb.) vannak alkalmazva, valamint

b) azokra, kik mint kereskedelmi segédek, vagyis az üzletkötésre és árusításra és általában kereskedelmi szolgálatok teljesítésére (kereskedelmi meghatalmazott, utazó, bolti segéd, kereskedelmi tanonc stb.) alkalmazást találtak.

Azonban csak azok a tisztviselők és kereskedősegédek *esnek a törvény hatálya alá*, a kik az ipartörvény (1884 : XVII. t.-cz.) alá eső ipari vagy kereskedelmi vállalatokban; királyi kisebb haszonvételek sorába tartozó malmokban; az állami egyedáruságokkal összekötött ipari vagy kereskedelmi jellegű vállalatokban; a mező és erdőgazdasággal, állattenyésztéssel, vízi- és tengeri halászattal, kert- és szőlőműveléssel, tenyésztéssel és méhésztéssel kapcsolatos mellékipari vállalatokban; a bányavállalatokban, valamint az azokkal kapcsolatos kohókban és egyéb segéd- és feldolgozó művekben; kórházakban, gyógyintézetekben és gyógyfürdőkben; gyógyszertárakban; kézi zálogkölcön üzletekben (1881 : XIV. t.-cz.), árverési csarnokokban (1888 : XXII. t.-cz.), a lóversenyeknél üzletszerű vagy nyilvános fogadásokat, avagy kölcsönös fogadásokat közvetítő vagy hirdető irodákban (1894 : XXIX. t.-cz.); az oly vasuti vállalatokban, melyekre a vasuti szolgálati rendtartásról szóló 1914 : XVII. t.-cz. hatálya ki nem terjed; a belvizi hajózási, továbbá a belvizeken rendes átjárókat (kompot, révet) fenntartó, úgyszintén a fausztatási vállalatokban; a tengeri hajózási vállalatokban; a m. kir. pósta-, távirtda- és távbeszélő-üzem teendőit szerződés alapján teljesítő vállalatokban; a kereskedelmi törvény (1875 : XXXVII. t.-cz.) értelmében alakult és az előző pontok valamelyikében benn nem foglalt kereskedelmi társaságoknál; egyesületekben, bár kizárólag saját tagjaik érdekében iparszerűleg folytatott ipari vagy kereskedelmi jellegű tevékenysége körében vannak alkalmazva.

A *törvény hatálya alá nem esnek* még akkor sem, ha az előbb említett vállalatok vagy üzemek egyikében *kisegítésképen* szolgálatokat

végeznek: a hírlapírók, színészek, zenészek, diszletfestők, mutatványosok, az iparossegédek, gyári munkások, iparostanoncok, bányafelügyelők, lövőmesterek, bánya- és kohómunkások; a betegápolók; a tengeri és belvizi hajózási altisztek, gépkezelők, fűtők és hajóslegények, révészek, tutajosok; a vasuti szolgálati rendtartásról szóló 1914 : XVII. t.-cz. hatálya alá tartozó vasuti alkalmazottak; az 1900 : XXVII. t.-cz. hatálya alá tartozó gazdatisztek; a mezőgazdasági cselédek, dohánykertészek, mezőgazdasági, erdészeti, föld- és vízépítő, továbbá az őstermelési vállalatokban és üzemekben foglalkoztatott egyéb munkások és napszamosok; a szolgák, üzemi cselédek, kocsisok, járműkezelők, kihordók; a közönséges napszamosok, az állami, törvényhatósági, községi vagy közalapítványi tisztviselők, kezelők, altisztek, díjnokok, szolgák, a menyiben közjogi szolgálati viszonyban állanak.

Ezen intézkedésekhez csak az a megjegyzésünk volna, hogy a véglegesített irodaszolgákra a törvény hatályát ki kellene terjeszteni. Az irodaszolgától ma már oly megbízhatóságot kell követelni, hogy az, aki ezen követelménynek mindenben megfelel, meg is érdemli, hogy a törvény intézkedéseiben is találja meg erkölcsi jutalmát.

A munkaadó köteles alkalmazottjának írásbeli szerződést adni (4. §.).

A munkaadó a szolgálatokra való jogot másra át nem ruházhatja. Azonban a munkaadó halála, az üzlet átruházása, az egyéni cégnek társas céggé való átalakulása, végül ha társaság a munkaadó, annak más társasággal való egyesülése esetében a szerződésből folyó jogok és köteleességek tekintetében a munkaadó kötelezettségeinek érintetlenül hagyásával bizonyos korlátozással — a jogutód, csőd esetében a csőd-tömeg lép a munkaadó helyébe (6. §.). A szolgálatokat más megállapodás hiányában személyesen kell teljesíteni (7. §.).

A kereskedelmi szolgálatra alkalmazott a munkaadó beleegyezése nélkül kereskedelmi üzletet nem folytathat és munkaadójának üzletkörébe eső kereskedelmi ügyleteket sem saját, sem harmadik személyek számára nem köthet.

Nem esik azonban ezen korlátozás alá állampapíroknak, részvényeknek vagy más a kereskedelmi forgalom tárgyául szolgáló értékpapíroknak vétele vagy egyébkénti megszerzése, ha az nem továbbadási szándékkal történt (8. §.). Ha az alkalmazott az említett tilalom ellen vét, a munkaadó tőle az okozott kár megtérítését követelheti (9. §.).

Az alkalmazott a szolgálati szerződésből folyó köteleessége vagy a munkaadójától nyert megbízás alapján kifejtett tevékenységéért, különösen pedig oly ügyletek alapján, melyeket ő kötött, közvetített vagy bonyolított le vagy a melyekre vonatkozó ily cselekményeknél közremű-

ködött, munkaadójának beleegyezése nélkül harmadik személytől ajándékot, munkabért vagy költségmegtérítést semmiféle alakban nem fogadhat el. A munkaadó az e tilalom megszegése által okozott kárának megtérítését vagy a tilalom ellenére elfogadott ajándéknak, munkabérnek vagy költségmegtérítésnek kiadását követelheti (10. §.).

Ez az intézkedés a megvesztegetést, valamint az ehhez közelálló megajándékoztatást lehetetlenné akarja tenni. Hogy ez sok esetben mily nagy horderejű volna, nem kell sokat magyarázni, de hogy vajjon sikerülni fog-e ezt a rákhibát, a hova már befészkelődött, eftávolítani, az más kérdés. Mi erősen kételkedünk benne. Ámde mindenesetre figyelemreméltó a törvény tisztító törekvése.

Munkabér külön kikötés nélkül is jár. A munkabér mennyisége megállapodás és hatósági díjszabás nem léteben a helyi szokás szerint igazodik. Ha a felek akként állapodtak meg, hogy a munkabérnek mérvét a munkaadó határozza meg, a munkaadó e jogát a méltányosság szerint köteles gyakorolni (11. §.).

Ha a munkaadó az alkatmazottnak tapasztalatlanságát, könnyelműségét, függő vagy megszorult helyzetét kihasználva a szolgálatokhoz képest aránytalanul alacsony munkabért köt ki, az alkalmazott a kikötött munkabérnek a méltányosság szerint való kiegészítését követelheti (12. §.).

A „megszorult helyzet kihasználása“ igen veszélyes megállapítás, mert ki határozza ezt meg? Ebből rendkívül sok perpatvar támadhat. Béke idején nagyon gyakran előfordult, hogy oly egyén, ki már jobb fizetést kapott, hónapokon át állás nélkül lévén, elfogadott egy kisebb fizetésű állást, csak hogy kenyérhez jusson, a munkaadó pedig csak jószívűségből alkalmazta, nagyobb fizetést nem adhatván neki, mert csak kisebb fizetésű állás volt nála üresedésben. Mily könnyen lehet ezekre az esetekre utólagosan ráfogni, hogy a munkaadó a munkát kereső megszorult helyzetét kihasználta. Hogy a főnök ilyen gyanúsítás alá ne essék, a törvény hatása alatt az ilyen állásnélküliek ezután, természetesen béke idejében, még nehezebben fognak álláshoz, illetve csak átmenetileg is kenyérhez juthatni.

Az alkalmazott az általa kötött, közvetített vagy kínált ügylet alapján a kikötött közvetítési vagy ügyletkötési díjra (provisio) való igényét más megállapodás hiányában az ügylet megkötésével, eladási ügylet esetében pedig a vételár befolyásával és pedig a befolyt összegek arányában szerzi meg. Ha azonban az olyan eladási ügyletnek teljesítése, melynek alapján az alkalmazottnak közvetítési vagy ügyletkötési díj járna, a munkaadó hibája vagy az ő személyében vagy érdekkörében beállott valamely körülmény miatt egészben vagy részben elmarad, az alkalmazott a teljes díjat követelheti (14. §.).

Ez az intézkedés súlyos aggályokat vált ki. Hogy a jutalék már az üzlet megkötésekor legyen esedékes, igazságtalan, mert gyakran meg-esik, hogy a megkötött üzlet után annak ellenértéke (díja, ára, bére stb.) később nem folyik be. Azért az intézkedés csak akkor igazságos, ha kimondatik, hogy a jutalék csak az ellenérték befolyta után fizetendő.

Szintolyan veszélyes és igazságtalan az is, hogy a jutalék akkor is jár, ha az üzlet a munkaadó személyében vagy érdekkörében be-állott körülmény miatt egészen vagy részben elmarad. A munkaadó az üzlet megkötése után, de az ellenérték befizetése előtt rájöhet, hogy az üzlet nem jó, egészségtelen, hamis vagy téves alapon jött létre, a másik fél megbizhatatlan vagy rosszfizető stb. stb. és a kellő időben még visszalép és azért mégis kénytelen legyen a jutalékot kifizetni? Ezt a törvény jogosan nem kívánhatja és éppen azért ez az intézkedés gyökeresen megváltoztatandó.

Ha a munkaadó alkalmazottainak az üzleti év végén vagy más meghatározott időpontokban vagy alkalmakkor jutalmat (remuneratio, gratificatio) szokott adni, a jutalom adását minden e törvény hatálya alá tartozó alkalmazottjára és a későbbi évekre nézve is kikötöttnek kell tekinteni (16. §.).

Remuneratiót, gratificatiót az a tisztviselő kap, ki különös szorgalom által kitünteti magát. Már most, ha egynehány alkalmazott kap ilyen jutalmat, miért kelljen a többinek mind, a kik nem voltak szorgalmasok és akik külön jutalomra nem szolgáltattak okot és alkalmat, szintén jutalmat adni, érthetetlen.

Az alkalmazott találmányára a szabadalom az alkalmazottat illeti meg. Ha az alkalmazott szolgálati kötelezettsége éppen a feltalálásra vagy arra is irányult, a szabadalmat a munkaadó önmagának igényelheti. A munkaadó az alkalmazott találmányára nyert szabadalom alapján az alkalmazottat méltányos külön díjazásban köteles részesíteni (17. §.).

A munkaadó az összegében állandó munkabért, továbbá azt a munkabért, mely a forgalom vagy bevétel szerint alakul, legkésőbbben minden hó utolsó napján; a munkabérnek azt a részét, mely lakáspénz címen jár, legkésőbbben a naptári évnegyed utolsó napján; a közvetítési vagy ügyletkötési díjat (provisio) legkésőbbben minden naptári félév végén; azt a munkabért, mely egy-egy ügyletből előálló nyereség szerint alakul, legkésőbbben az illető ügylet mérlegének, azt pedig, mely az egész üzleti nyereség szerint alakul, az évi mérlegnek megállapításától; végül a munka eredménye szerint alakuló minden oly munkabért, mely az előző pontokban említve nincsen, legkésőbbben annak a hónap a végén, melyben az alkalmazott a munkaeredményt szolgáltatta, ha pedig a munkaeredménynek szolgáltatásától a hó végéig még 8 nap nem telt el, a következő hónap a végén köteles az alkalmazottnak kifizetni (18. §.).

Az alkalmazott nem veszti el 6 hét tartamáig a munkabérhez való jogát azért, hogy szolgálatának teljesítésében olyan betegség, vagy baleset akadályozza, melyet szándékosan vagy súlyos gondatlansággal maga idézett elő (24. §.).

Ha az alkalmazottat szolgálatának teljesítésében katonai szolgálati kötelezettség akadályozza, egy havi járandóságára nem veszti el jogát akkor, ha katonai szolgálati kötelezettsége 8 hétnél nem tart tovább, a munkaadónál pedig legalább 6 hónap óta teljesít már szolgálatot (25. §.)

A munkaadó és alkalmazott közt létrejött olyan megállapodás, mely az alkalmazottat beszerzési forrásainak megválasztásában vagy munkabére felhasználásának módjában korlátozza, a mennyiben a törvény kivételt nem tesz, hatálytalan (26. §.).

A munkaadó a nála letett biztosítékot vagy a biztosíték céljára az alkalmazott járandóságaiból levont összegeket a letételtől vagy levonástól számított 8 nap alatt hatósági letétbe helyezni köteles. A hatósági letétbe nem helyezett összeg tekintetében a biztosíték adására irányuló kikötés érvénytelen. A letétbe helyezésre vonatkozó eljárást a felügyeletre hivatott minister, a letéteknek kamatozó kezelésére vonatkozó eljárást pedig figyelemmel a gyámoltak és gondnokoltak pénzének kezelésénél irányadó törvényes szabályokra a pénzügyminister állapítja meg (32. §.).

Ezt a követelményt okvetlenül ki kell küszöbölni. Intézetek, vállalatok, melyek milliókra menő letéteket és óvadékokat kezelnek, ne legyenek abban a helyzetben, hogy saját alkalmazottaik óvadékát kezelhessék, hanem kénytelenek legyenek a gyámoltak és gondnokoltak pénzének kezelésének módja szerint a hatóságnál letenni! Ez hallatlan a kivételben.

Egy-egy cselekmény vagy mulasztás miatt a rendbíróság (pénzbeli rendbüntetés) vagy a bérvesztés nem lehet magasabb az alkalmazott egy napra eső átlagos pénzbeli munkabérénel. Ha az alkalmazottnak a szolgálati idő alapján való előléptetése vagy járandóságainak emelése biztosítva van, az erre megállapított várakozási idő rendbüntetésképpen egy évnél tovább meg nem hosszabbítható (35. §.). És ha a mulasztás ezrekre vagy százazrekre menő kárt okoz a munkaadónak! Ha ez az intézkedés törvényerőre lép, a legnagyobb könnyelműségnek, nembánomságnak, felületességnek tág teret nyitnak.

A 39. §. rendelkezése rendkívül fontos, mert végre komoly kijelentést tartalmaz a tisztviselők ellátásáról. Ebben a §-ban ugyanis a kereskedelemügyi minister felhatalmaztatik, hogy addig is, míg az e törvény hatálya alá tartozó alkalmazottaknak biztosítását rokkantság és aggkor esetére, valamint családtagjaiknak biztosítását az alkalmazottak elhalálása esetére törvény nem szabályozza, a munkaadók, továbbá azoknak

egyesületei által az alkalmazottaknak és családtagjaiknak megjelölt biztosítása céljából szervezett vállalati és egyesületi pénztárak létesítésének, működésének és felügyeletének szabályait rendelettel akként állapítsa meg, hogy az ilyen biztosító pénztárhoz tartozás az alkalmazottra nézve kötelezővé is tehető, ha az alkalmazott járulékainak megállapítása a díjfizetési rendszer alapul vételével történik, ha a kereskedelmi törvénynek (1875 : XXXVII. t.-cz.) a biztosítási ügyletre vonatkozó rendelkezései érvényesülnek és végre, ha a szolgálati szerződésnek megszűnése esetében a pénztár a díjtartaléknak az alkalmazottra eső matematikai hányadát az alkalmazottnak kívánsága szerint vagy tőkésíti vagy az alkalmazott által megjelölt biztosító intézethez vagy pénztárhoz utalja át. A gyakorlat fogja igazolni, hogy ezek a feltételek ma még nem teljesíthetők.

Ujabb ilyen jóléti intézmények alakítását a törvény (39. §.) oly súlyos feltételekhez köti, hogy ilyenek alig fognak már ezentul alakítani, a mi hátrány lesz a tisztviselőkre és segédekre nézve, ha ezen kérdés törvényes rendezése még sokáig fog késni.

Ha az olyan tartósan alkalmazott, a ki a munkaadónál kap ellátást, a szolgálati viszony tartama alatt megbetegszik, vagy balesetet szenved, gyógyításáról és ápolásáról harmincz napig a munkaadó saját költségén köteles gondoskodni. E kötelesség nem terheli, ha az alkalmazott szándékosan vagy súlyos gondatlanság által okozta betegségét vagy balesetét. Ha bármely alkalmazott hibáján kívül a szolgálat következtében betegszik meg vagy szenved balesetét, gyógyításáról és ápolásáról három hónapig köteles a munkaadó gondoskodni; és ha az alkalmazott ily betegség vagy baleset következtében meghal, temetése költségét is ő viseli (42. §.).

Ha azonban az alkalmazottnak gyógyításáról, ápolásáról vagy temetéséről törvéynél fogva kötelező biztosítás alapján történik gondoskodás, a munkaadó a fent említett őt terhelő kötelezettség alól felszabadul. Ha az alkalmazott betegség vagy baleset okából más biztosítás alapján részesül segélyben, e felszabadulás csak abban az arányban áll be, a melyben a munkaadó a biztosításért fizetett ellenértékhez a sajátjából hozzájárult. (43. §.)

A munkaadó köteles üzemét saját költségén úgy berendezni és vezetni, hogy az, tekintettel az üzemnek és az alkalmazottak szolgálatának természetére, az alkalmazottak nemére és korára, ez utóbbiaknak életét, testi épségét, egészségét és erkölcsét, továbbá az illendőséget ne veszélyeztesse. (44. §.)

Az e törvény hatálya alá tartozó vállalatokban az irodai munkával foglalkoztatott alkalmazottak munkaideje, a munkaközi szünetek beszá-

mitása nélkül, naponként tíz, szombaton pedig nyolcz óránál több nem lehet.

A munkaadó az irodai, pénztári, raktári, továbbá kereskedelmi szolgálatokkal foglalkoztatott alkalmazottaknak egyhuzamban 4 óráig teljesített munka után a szükséges étkezésre megfelelő időt köteles engedni. Ez az idő délben, ha az alkalmazott az ebédet nem az üzleti helyiséget magába foglaló épületben költi el, Budapest székesfőváros területén $1\frac{1}{2}$ óránál, más helyeken 1 óránál, háztartást vezető nő tekintetében Budapesten 2 óránál, más helyen $1\frac{1}{2}$ óránál kevesebb nem lehet. Ez a rendelkezés nem alkalmazható, ha az alkalmazottak számára osztatlan munkaidő van rendszeresítve és ez az osztatlan munkaidő naponként 7 óránál nem több. (46., 47. §§.)

A munkaadó alkalmazottjainak a munkabérből való minden levonás nélkül, egyfolytában teljesített hat havi szolgálat után évenként 10 napi, 5 évi szolgálat után 15 napi, 10 évi szolgálat után 21 napi és 15 évi szolgálat után 28 napi szabadságidőt köteles adni. A szabadságidőbe a vásár- és ünnepnapok, négy hét tartamáig a katonai szolgálat ideje, végül az az idő, mely alatt az alkalmazott önhibája nélkül más okból nem teljesített szolgálatot, be nem számítható. Nincs azonban szabadságidőre igénye az alkalmazottnak, ha a munkaadó a felmondási időnek az alkalmazott hibáján alapuló jogos mellőzésével bocsátja el őt vagy ha a munkaadó hibája nélkül ő maga mondja fel a szolgálatot. (51. §.)

A sorrendet, a melyben az alkalmazottak a szabadságidőt igénybe veszik, a munkaadó kellő időben előre megállapítani és az alkalmazottakkal közölni köteles. (53. §.)

A munkaadó az alkalmazott vallásának és politikai jogainak gyakorlására kellő időt engedni köteles. E jogaiban, valamint a házasodásban az alkalmazottat egyáltalán nem, egyesülési jogában pedig csak annyiban korlátozhatja, a mennyiben az a törvénnyel vagy a köztük fennálló szolgálati viszonynak célzatával ellenkezik. (55. §.)

Ha az alkalmazott annak következtében, hogy a munkaadó az idevágó ministeri rendeletekben vagy törvényhatósági szabályrendeletben vagy a hatósági utasításban megállapított kötelességeit szándékosan vagy súlyos gondatlanságból nem teljesítette, személyében kárt szenved, a munkaadó az alkalmazottnak teljes vagyoni és nem vagyoni kárát, továbbá harmadik személyeknek a kötelességszegés folytán előálló költségeit és vagyoni kárát, végül pedig, ha a kötelességszegés folytán az alkalmazott meghalt, az eset körülményeihez képest azon hozzátartozóinak, a kik köteles részre vannak jogosítva, nem vagyoni kárát is megtéríteni köteles. Ha a munkaadó hibáján kívül mulasztotta el

kötelessége teljesítését, az alkalmazottnak ebből eredő vagyoni kárát annyiban köteles megtéríteni, a mennyiben ezt a fennforgó körülményekre, különösen az érdekelt felek vagyoni viszonyára való tekintettel a méltányosság megkívánja. (56. §.)

A határozatlan időre kötött szolgálati szerződést rendszerint csak írásban közölt előzetes felmondással lehet felbontani. Ha a szolgálati viszony csak ideiglenes, ez az első három hónapban egy heti, később kétheti felmondással bármikor felbontható. Hat hónapnál hosszabb, de öt évet meg nem haladó szolgálati idő esetén a felmondási idő oly alkalmazott tekintetében, kinek átlagos munkabére évi 2.400 koronánál vagy napi 8 koronánál nem több, 4 hét, öt évnél hosszabb, de tiz évet meg nem haladó szolgálati idő esetében 6 hét, tiz évi szolgálat után három hónap; oly alkalmazott tekintetében pedig, a kinek átlagos munkabére több évi 2.400 koronánál vagy napi 8 koronánál, hat hónaptól öt évig 6 hét, öt évtől 10 évig 3 hónap, tiz évtől tizenöt évig hat hónap és tizenöt évnél hosszabb szolgálati idő esetében egy év. A felmondás két hétnél nem rövidebb és négy hétnél nem hosszabb felmondási idő esetében csak a hó 15-ére vagy végére, más esetben csak a hó, hat hétnél hosszabb felmondási idő esetében pedig csak a naptári évnegyed végére szólhat. Ha a felek próbaidőt kötöttek ki, annak tartama alatt a szolgálati viszonyt mindkét fél rögtöni hatállyal bármikor felmondhatja. (60., 61. §§.)

Az alkalmazott a szolgálati viszony törvény, szerződés vagy szokás útján megállapított időtartamának eltelte előtt rögtöni hatállyal felmondhatja a szolgálati viszonyt: ha a szolgálat teljesítésére képtelenné vált, vagy szolgálatát életének vagy egészségének veszélyeztetése nélkül tovább nem folytathatja; ha a munkaadó, annak helyettese vagy a hozzájuk tartozók az alkalmazott vagy a hozzá tartozók ellen büntetendő, vagy a jó erkölcsöt sértő cselekményt követnek el, ha az alkalmazottat vagy a hozzátartozókat büntetendő vagy erkölcstelen cselekedetre csábítják, vagy ha a munkaadó vagy annak helyettese az alkalmazottat vagy a hozzá tartozókat az alkalmazott-társaktól vagy az ezekhez tartozóktól eredő ilyen bántalmaktól vagy cselekményektől az alkalmazott kérelmére sem védi meg; ha a munkaadó az alkalmazott szerződészerű járandóságait jogosulatlanul megcsorbitja vagy elvonja vagy a szolgálat feltételeit az alkalmazott keresetét lényegesen befolyásoló módon megváltoztatja; ha a munkaadó az alkalmazottnak egészségtelen lakást vagy egészségtelen vagy elégtelen ételmezést ad; ha a munkaadó az alkalmazott életének, testi épségének, egészségének és erkölcsének megóvására irányuló kötelességei teljesítését megtagadja. (63. §.)

A munkaadó a szolgálati viszony törvény, szerződés vagy szokás

útján megállapított időtartamának eltelte előtt rögtöni hatálylyal felmondhatja a szolgálati viszonyt: ha az alkalmazott hűtlen, vagy oly cselekményt követ el, mely őt munkaadójának bizalmára érdemtelené teszi; ha kereskedelmi üzletet folytat vagy saját vagy mások számára jogosulatlanul kereskedelmi ügyletek kötésével foglalkozik, vagy ha harmadik személyektől jogosulatlanul ajándékot, munkabért vagy költségmegtérítést elfogad; ha az alkalmazott a kikötött vagy a körülmények szerint tőle követelhető szolgálatra képtelen; ha az alkalmazott kötelességeit kizárólag nem teljesíti vagy a munkaadó igazolt utasításainak a szolgálat miként való teljesítése tekintetében nem engedelmeskedik; ha szolgálatát a fennforgó körülmények szerint jelentékeny ideig, azonban legalább három napig igazolatlanul elhagyja vagy ha más alkalmazottat kötelességeinek teljesítésében gátol; ha az alkalmazott a körülményekhez képest tartós betegség, távollét vagy szabadságvesztés-büntetés vagy 8 hétnél hosszabb ideig tartó katonai szolgálat következtében szolgálatának teljesítésében gátolva van; ha az alkalmazott a munkaadó, annak helyettese vagy a hozzájuk tartozó ellen büntetendő vagy a jó erkölcsöt sértő cselekményt követ el; alkalmazott-társait vagy az ezekhez tartozókat törvényellenességre vagy erkölcstelen cselekedetre csábítja vagy azokkal szemben ily cselekedetet elkövet; ha megintés daczára a ház vagy az üzlet biztonságát veszélyezteti, vagy ha az alkalmazottak életének, testi épségének és egészségének védelmére alkotott rendszabályokat ismételt figyelmeztetés után is megszegi (64. §.).

Ha a munkaadó olyan alkalmazottat fogad szolgálatba, a kit más munkaadóval szemben fennálló szolgálati viszonyának jogtalan felbontására ő birt rá, a szerződés jogellenes felbontása alapján támasztható kártérítési igényért az alkalmazottal egyetemlegesen felelős. Ugyanez a felelősség terheli azt a munkaadót is, a ki olyan alkalmazottat fogad szolgálatába, a kiről tudja, hogy szolgálatával még más munkaadónak tartozik (70. §.).

A szolgálati viszony megszűnésével a munkaadó az alkalmazottnak kívánságára bizonyítványt köteles adni. Ha az alkalmazott kívánja, a bizonyítványban járandóságait, valamint magaviseletének és tevékenységének jellemzését is, az igazságnak megfelelően fel kell tüntetni. Tilos a bizonyítványban és alkalmaztatási bizonyítványban, továbbá az alkalmazott más okirataiban ennek titkos minősítésére szolgáló feljegyzéseket vagy jeleket tenni (72., 74. §§.).

A munkaadó a felmondás után köteles az alkalmazottnak új szolgálat keresése céljából a munkaórák alatt a munkabérből való levonás nélkül megfelelő szabad időt engedni (73. §.).

Tilos az oly megállapodás, melynél fogva munkaadók kölcsönösen

arra kötelezik magukat, hogy az egyik határozott ideig vagy egyáltalán nem alkalmazza a másíknak volt alkalmazottját (78. §.).

Az olyan üzemben, melyben legalább tíz alkalmazottat foglalkoztatnak, a munkaadó ezekre az alkalmazottakra nézve munkarendet (szolgálati szabályzatot) köteles készíteni (79. §.). A következő 80—82. §§. előírják, hogy mit kell a szolgálati szabályzatnak tartalmaznia.

A 83. §. a collectiv szerződések megköthetését szabályozza.

A 85—92. §§. a vegyes rendelkezéseket és büntetéseket tárgyalják. Utóbbiak szerint kihágást követ el és a mennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, 300 koronáig, visszaesés esetében pedig, ha a büntetés kiállása óta két év még nem telt el, 100 koronától 600 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az a munkaadó, illetve annak az a helyettese, a ki a törvény egyes pontjai ellen vét.

A törvény intézkedései súlyosan érintik a munkaadó és az alkalmazottak között fennálló viszonyokat. Rövid kivonatunk eléggé igazolja, hogy a békés együttműködést nem fogja előmozdítani. Hogy azonban a békés együttműködés elérjék és ezt el kell érni, szükséges a javaslatot mindkét rész meghallgatása után alaposan átdolgozni.

1918. szeptember.

A Duna-torkolat hajózásának kérdései.¹⁾

A Dunának fontossága a háború alatt és következtében soha nem sejtett fokra emelkedett; a belforgalmon kívül három világrészre kiterjedő kereskedelmi érdekeinket lesz hivatva kiszolgálni, miért is a Duna-delta hajózási viszonyai elsősorban kell hogy érdekeljenek bennünket.

A Duna, mint a Fekete- és Földközi-tengerbe ömlő egyéb hajózható folyók, ú. m.: az Ebro, a Rhone, a Tiber, a Pó, a Nilus, a Dnjeszter, a Dnjeper és a Don — az árapály nélküli folyók közé tartoznak, melyeket a deltaszerű képződések jellemeznek, ellentétben az árapályos folyókkal, ú. m. az Elbe, a Weser, a Rajna, a Szajna, a Themze, a Loire, a Gironde és így tovább.

Az árapályos tengerekbe ömlő folyóknál a tenger hatol be nyelv alakjában a száraz földre abban a mértékben, amint az illető folyó torkolatánál az apály és dagály közötti vízszinkülönbség nagyobb, vagy kisebb.

¹⁾ Szerző ezen előadást a Középeurópai Magyar Közgazdasági Egyesület-ben tartotta, mely a Duna hajózásának nemzetközi kérdéseiben irányadó működést fejt ki. Jelentőségénél fogva egész terjedelmében közöljük.

Az Atlanti-oceán nyugati partjain e vízszinkülönbség 6—9 méterre is felemelkedik, míg a Földközi-tengerben alig éri el az 1 métert, mint pl. Velencénél, Fiuménál pedig csakis éveken át végzett megfigyelésekkel lehetett kimutatni, hogy bizonyos mérvű árapály ott is létezik. A Fekete-tengeren árapály hasonlóan nincsen.

Az árapály nélküli folyóknál ellenben a szárazföld hatol be a tengerbe az által, hogy a folyó torkolatát folytonosan feltölti iszapjával és így folyását a tengerbe meghosszabbítja. A Pónál hosszabb időszakra vonatkozó megfigyelések alapján van kimutatva, hogy folyását évenként 64 méterrel viszi beljebb a tengerbe.

Ez a természeti törvény a tengerbe ömlő folyókat két csoportra osztja; az árapályos folyók torkolata a tengeri hajóknak messze fölfelé való hajózást biztosít az által, hogy a dagály hullámai a folyón felhatolnak, majd ismét visszahömpölyögnek és ily módon a torkolatot nemcsak állandóan tisztán tartják, de némi szabályozási munkálatok segítségével a kellő mélységre ki is képezik.

Ebből ő természeti tüneményből kifolyólag kitűnő tengeri kikötőjük van: Hamburgnak, Rotterdamnak, Antwerpennek, Bordeauxnak, Londonnak és így tovább, hová a 10—12 méter mélyen gázoló gőzösök is feljuthatnak.

Míg ellenben az árapály nélküli folyók deltaképződménye nemcsak a tengeri hajók feljövételét, de még a folyami hajózást is megnehezíti.

Ezért a deltás folyók közelében modern, nagy teljesítményű kikötők nincsenek. Eklatáns példák erre a Rhone, melyet Marseille-el külön csatorna köt össze, a Pó, hol a szomszédos kikötők, ú. m.: Velence, Ancona, a folyó torkolatától távol fekszenek, a Nilus, melynek kikötője Alexandria és így tovább.

A folyónak az iszapolása nemcsak közvetlenül a deltára terjed ki, hanem a szelek és tengeri áramok az iszapot a partok mentén nagyobb távolságokra is elviszik, miáltal kellő mennyiségű kikötők létesítését és fentartását bizonyos határig jóformán lehetlenné teszik. Ravenna, mely a Pó deltája alatt fekszik, az ó- és középkorban kikötő volt, ma kilométerekre fekszik a tengertől.

Lássuk ezek után a Duna torkolatának viszonyait a tengeri hajózás szempontjából.

Amint ismeretes, az 1856-iki párisi szerződés elrendelte Izakcsától lefelé a Duna torkolatain és a tengernek vele határos részein a homokzátonyokat és a hajózást gátló egyéb akadályokat eltávolítani. A míg ezirányban a műszaki felvételek tartottak, az alatt ideiglenes segítségként az ujonnan szervezett európai Duna-bizottság a hajósok sürgetésére elhatározta a Sulina új torkolatánál, a hol abban az időben a rekeszátony a legalacsonyabb volt — annak ideiglenes átkoírását.

1856-ban a három ág torkolatánál a mélységek a következők voltak :

Sulinaág	-----	2·44 méter
Szentgyörgy	-----	2 13 „
Kilia	-----	1·32 „

Emberemlékezet óta a hajózás a nagyobb mélység következtében a sulinai torkolatot használta.

A felvételek 1857-ben elvégeztetvén: kitént, hogy a vízmennyiség a három ág között a következőleg oszlik meg:

a Sulina vezeti a víz	-----	7 ^o / _o -át
a Szentgyörgyág	-----	30 ^o / _o -át
a Kilia	-----	63 ^o / _o -át

1905-ben ezek az arányszámok 9°/_o, 24, illetőleg 67°/_o-ra változotak.

A bizottság a végleges torkolatra nézve nem tudott egyhangú megállapodásra jutni (1857), miért is elhatározta az egész kérdést egy Párisban összeülő nemzetközi műszaki bizottság elé terjeszteni.

A műszaki bizottság egyhangúlag a Szentgyörgyág kiképzése mellett foglalt állást, a hajósok sürgetésére azonban az európai Duna-bizottság a Sulinai munkálatokat nem szüntette meg, hanem azok folytatására újabb és újabb összegeket bocsátott rendelkezésre.

Az 1865. évi galaci szerződés harmadik cikkelye értelmében az európai Duna-bizottságnak fentartott a jog, — a Sulinaágban végzett ideiglenes munkálatok mellett — a Szentgyörgyágban és a torkolatnál a szükséges javításokat fogamatba vétetni.

A Sulinaágban végzett ideiglenes munkálatok mind kedvezőbb és kedvezőbb eredményeket érlelvén meg, a Szentgyörgyág kiképeztetése hovatovább lekerült a napirendről.

Az európai Duna-bizottság 1906. évi 50 éves fennállási ünnepén megállapította, hogy a torkolatnál a mélység fokozatosan 7·31 méterre növekedett és ezt, csekély szakaszok kivételével, sikerült úgy a torkolatnál, mint a folyómederben is fentartani. A sulinai ág átvágásokkal és kőhányásokkal 120 méter széles, 65 kilométer hosszú csatornává lett kiképezve és a 4000 tonnás (a tonna = 2·85 köbméter) tengeri gőzösök egészen Brailáig is feljuthattak.

Az európai Duna-bizottság által elért eredmények nemcsak kielégítőknak, hanem fényeseknek is mondhatók arra való tekintettel, hogy azok egy deltás folyón értek el.

Azonban minden elismerés mellett sem lehet és szabad azoktól a nehézségektől eltekintenünk, melyek a modern tengeri hajózás követelményei szempontjából a Duna-torkolatánál fennállanak.

Az első nehézség abban nyilvánul, hogy óriási költségek nélkül a 10—12 méter hajózási mélységet, mint az árapályos folyóknál, a Rajnán, Elbén, Themzén, é. i. t. nem lehet elérni és fenntartani, annál kevésbbé, mert a 7-30 méteres mélység fenntarthatása is már veszélyeztetve van. Az 1911. évtől kezdve ugyanis a tengeri kijáratnál, nemkülönben magában a 65 kilométeres folyamágban az iszapolások oly mérveket öltöttek, hogy a bizottság évi költségvetését is megrontották.

Egy további nehézség, hogy az Alsó-Dunán és a sulinai kikötőben a téli jégállás következtében ott a hajózás jóval hosszabb ideig kénytelen szünetelni, mint a Duna Orsován felüli szakaszain. Sulinán az 1901—1916. években 16 év közül 12 évben volt a kikötő befagyva és csak négy évben volt jégmentes. A jeges napok száma átlag 43-at tesz ki, de pl. az 1908/9. évi télen 78-ra is emelkedett.

Annak következtében, hogy a nagyobb tengeri hajók sem a sulinai kikötőbe, sem Galacra és Brailába teljes terheléssel fel nem juthatnak: az az anomália áll elő, hogy a nyílt tengeren kisegítő hajókkal kell azokat leterhelni arra a mélységre, mely a folyamban útjuk folytatásához szükséges, visszajövet pedig hasonlóan csak a nyílt tengeren vehetik magukhoz a hiányzó árut, a mi a szállítási költségeket jelentékenyen megnöveli.

De általában véve a tengerből a szárazföldre vezető tengeri csatornák nem elégítik ki a modern hajózás igényeit. Ide vonatkozólag Philipp *Heineken*, a Norddeutscher Lloyd igazgatóságának elnöke, a következőleg nyilatkozik:

»Daher sind nicht Seekanäle ins Land hinein wirtschaftlich erstrebenswert, was bei manchen Kanalplänen übersehen wird. Denn der Seedampfer wird sobald er den Seeweg verlässt, ein teures Verkehrsmittel, da er seine grosse Maschinenkraft d. h. also seine volle Geschwindigkeit und seine zahlreiche Besatzung nicht ausnutzen kann.

An seine Stelle müssen Binnenschiff und Eisenbahn als die beiden grossen Verkehrsmittel des Binnenlandes treten, das eine billig und langsam, das andere teuer und schnell.« (Freie Donau, 1918. V. 15.)

A mi specialisan Sulina városát illeti, ennek helyzete semmiképen sem mondható kielégítőnek, egyrészt mert nagy távolságra a delta mocsara által van körülvéve, másrészt vasúti összeköttetése hiányzik, az egyetlen járható út a csatorna-depónián vezet és a szárazfölddel hid nem köti össze, valójában tehát csak hajón közelíthető meg.

Mindezeknél fogva a Duna tengeri kikötőjéül ezidőszerint csakis

Galac és Braila tekinthető mindazokkal a fogyatkozásokkal, amelyeket az árapály nélküli folyókra fentebb kimutattunk.

A sulinai kikötővel és a sulinai folyamággal a megelőzőkben végezve: kísértsük meg a kielégítőbb megoldást esetleg a másik két ágnál keresni.

A Kilia ág a Dunának leghatalmasabb folyása, a vízmennyiségnek, de ugyanennél az oknál fogva az iszapnak is a legnagyobb részét viszi medrében. A torkolatig való jutásában is számos ágra oszlik, minek következtében azok hajózhatósága folyvást változik. E mellékágakat fokozatosan el kellene zárni és egyetlen medret alkotni. A számos torkolati kiömlés közül a legjobban van kiképződve az Otcsakoffág, itt ugyancsak egységes kiömlést kellene biztosítani a folyamnak, a mi igen nagy költségeket igényelne. Ehhez járul még, hogy a torkolati eliszapolások nagy kiterjedése következtében a két oldali kőhányásokat a tengerben nagy távolságig kellene hajtani, hogy a deltás folyókat jellemző rekeszzátonyon (barre) keresztül a kellő mélységű tengert elérhessük. A sulinai torkolati kőhányásnak ma már elégtelen hossza 1500 méter, míg a Kilia-torkolatnál mintegy $4\frac{1}{2}$ kilométeres kétoldali kőhányást kellene a tengerbe beépíteni. Magában a folyam medrében is nagy költségű szabályozásokat, mederelzárásokat és zátonykostrásokat kellene végezni.

Ezért a Kiliaágnak kiképzését annakidején a műszaki bizottság egyhangulag mellőzte még abból a szempontból is, hogy 67 kilométerrel fekszik távolabbra a Bosporustól és mai napig is – 60 év múlva — alig lehet arról szó, hogy a helyzet annyira változott volna, hogy a Kiliaág a végleges megoldásnál figyelembevehető legyen.

A Szentgyörgyágot a párisi műszaki bizottság egyedül tartotta alkalmasnak a végleges kiképzésre, elsősorban egységes medre következtében. Azonban hátrányát képezik az éles kanyarulatok és hogy a torkolatnál a feliszapolás ugyanolyan mélyen nyulik be a tengerbe, mint a Kiliaágnál; e miatt a végső szakaszát egy átvágással oly pontnál kivánták a tengerbe vezetni, hol az iszapolás szélessége keskenyebb.

Összefoglalva az elmondottakat, megállapítható, hogy egyrészt a Duna-deltának egyik ága sem mondható kielégítő megoldásnak a hajózás tekintetében, másrészt, hogy bármely megoldás fogadtatnék is el, az csak állandó kostrásokkal és a torkolatnak a tengerbe való folytonos meghosszabbításával volna fenntartható.

Ily körülmények között önként vetődik fel a gondolat, vajjon a vasútvonallal párhuzamosan vezethető Csernavoda-Konstanzai csatorna nem képezhetne-e egy minden tekintetben kielégítőbb megoldást.

Az a körülmény, hogy e csatorna kiépítésével a víziút a Bosporus felé 390 kilométerrel rövidülne meg: igen kedvező színben tünteti fel ezt a több ízben felmerült tervezetet.

A 60 kilométer hosszú csatornának a Dunától kiinduló első 43 kilométer szakaszán a terep aránylag mély fekvésénél fogva nem okoz nagyobb nehézségeket, az utolsó 16 kilométer szakasz ellenben, a fenéktől számított 12 méter mélységről egész 59 méter magasságra emelkedik, melyet tehát vagy egy nyílt, mély bemetszésű csatornával kellene átvágni, ha erre a talaj eléggé alkalmas, vagy megfelelő méretű alagutttal kellene közvetlen a tengerig kiépíteni. Hogy melyik megoldás volna a kedvezőbb, azt csak beható, részletes felvételek és tanulmányok után lehet megállapítani.

Az által azonban, hogy a konstancai kikötő kívül fekszik a Duna deltájának behatásán: ott a meglevő és a szükséghez képest fejlesztendő oly kikötő állana rendelkezésre a dunai forgalom lebonyolítására, mely az összes támasztható igényeket kielégíthetné.

A csatorna költségei tekintetében ma helytálló előirányzatot adni — lehetetlen, azonban alig tévedünk, ha a változott viszonyok daczára is, azt 250–300 millió koronán belül megépíthetőnek tartjuk.¹⁾

Minden körülmények között szükséges azonban, hogy mielőtt a Dunatorkolati forgalom lebonyolítása tekintetében végleges állást foglalnánk és a legújabb időben fellépő nagymérvű iszapoltások okát megállapítanók: az idevonatkozó összes kérdéseket úgy műszaki, mint kereskedelempolitikai szempontokból lehető vizsgálat és tárgyalás alá vegyük.

* * *

A megelőzőkben elvi alapon tárgyaltuk a Duna torkolata hajózásának kérdéseit; a következőkben annak pénzügyi oldalát kívánjuk röviden megvilágítani.

Az európai Duna-bizottság bevételei és kiadásai hosszú éven keresztül egyensúlyban voltak, sőt némi tartalékot is tudtak félretenni.

---

¹⁾ 1916. év február havában a Magyar Hajózási Egyesületben a Duna hajózásáról tartott előadásomban román információk alapján olyképen nyilatkoztam, hogy e csatorna a fennálló nehézségek következtében aligha lesz megvalósítható. Azóta a szükséges adatok beszereztetvén, kitünt, hogy sem a terepnehézségek, sem a számbajöhető költségek nem oly nagyok, hogy e csatornáról eleve le kellene mondani, sőt a román béke alkalmából nemzetközi megállapodással lett biztosítva megépíthetése.

Az 1911. évtől kezdve az iszapolások úgy a csatornában, mint a torkolatnál a tengerben oly nagy mértékben léptek fel, hogy a bizottság nemcsak tartalékait emésztette fel, hanem adósságai a háború következtében 1918. évig több millió koronára emelkedtek.

Hogy mibe kerülne a mai viszonyok között az eredeti állapot helyreállítása a szén és egyéb árúk emelkedése, nemkülönben a megváltozott munkásviszonyok következtében: ezt csak megközelítőleg is, megállapítani nem lehetséges.

Ezzel szemben másrészt az is bizonyos, hogy a rendes fenntartási költségek a jövőben jóval magasabbak lesznek, mint a háború előtti években. A helyreállítási és fenntartási költségeknek emelkedésével szemben másrészt bizonyosra vehető, hogy a hajózási illetékekből befolyó jövedelmek, ha a mai nivón megmaradnának, jelentékenyen fognak csökkenni, mert a tengeri hajók állományában beállott veszteség a Duna torkolatát felkereső tengeri hajók forgalmára is bénítólag fog hatni. Annál inkább, mert az angol szén szállítása a Balkánra, ha nem marad is el talán teljesen, de mindenesetre nagy mértékben meg fog csökkenni, viszont a román gabona a bukaresti béke megállapodásai értelmében évekre kihatólag a központi hatalmak részére lévén lefoglalva, térte fuvarként — Anglia részére nem áll rendelkezésre. Pedig e két termény képezte a duna-torkolati forgalomnak túlnyomó részét és a román termés emelkedésével vagy csökkenésével emelkedett, vagy csökkent az európai Duna-bizottság bevétele is. Előreláthatólag tehát a bevételi hiányt a hajózási illetékek nagymérvű emelésével lehet csak csökkenteni, teljesen megszüntetni aligha.

Ez a körülmény is számba lesz veendő, mikor a Duna-delta hajózásának végleges megoldása felett kell majd dönteni.

Kvassay Jenő.

Magyarország jelene és jövője.

Rudnyánszky László: Magyarország jelene és jövője. Időszerű problémák a gyakorlati élet és a közigazgatás különböző területeiből. I. rész. Budapest, 1918. 158. l.

A szerző, a ráczkevei járás főszolgabirája, előszavában mondja: „nem egy nagy figyelmet érdemlő tudományos buvárkodás általános értékű eredményeit nyujtom, hanem egy hosszú gyakorlati közigazgatási pályán felmerült közérdekű kérdések tömegét dolgozom fel“. Nem rendszeres munkáról, hanem gyakorlati esetekből folyó tárgyalásról van szó. A gyakorlati közigazgatási tisztviselő megfigyelését és nézeteit ismerjük meg több közigazgatási kérdésben.

A hadbavonult hátramaradt családtagjainak állami segélyezése címe alatt többek közt helyesen emeli ki azt, hogy „a segélyezésből kifolyólag sok esetben a dologtalanság is származott“, felemlíti, hogy főképp a a pestvidéki mezőgazdasági munkások jó része a segélyt árúk szerzésére fordítja s azután a vett áruval házaló kereskedést űz, s így sok munkaerő elvonatik a gazdasági életből. A rokkantak elhelyezésénél is azt kívánja, hogy a rokkantak alkalmas munkához jussanak s így megmaradt munkaerejük érvényre jusson. Nézete szerint végrehajtó, vadőr, mezőőr, hegyőr, városi és községi rendőr-szolgálat számos rokkantnak adna foglalkozást. Ipari és földműves munkákra alkalmas iskolák által ki kell oktatni a rokkantakat. De a rokkantakban megmaradt munkaerő csak akkor lesz rendszeresen értékesíthető, ha törvény által kimondatik, hogy minden rokkantnak dolgoznia is kell.

A háborús közélettelméssel tüzetesebben foglalkozik és tapasztalataiból egy pár érdekes megjegyzést emelünk ki. Az ellátatlanok számára kiszolgáltatandó lisztekhez szükségesek magvak, ha van is a járásban kellő mennyiség, ki nem adják innen, hanem a Haditermény bizományosai által rekviráltatván, elszállíttatják más járás, más vármegyébe, ott őrlik meg és onnan oda abba a járásba kerül vissza mint liszt, ahol termett. Miért van ez az ide-oda szállítás? „Azt kell hinnünk, hogy csupán azért, hogy a HT. bizományos üzlete virágozzék és a protekceiósi malmok keressenek.“ „Sajnosan kell megállapítani, hogy a mint valamit maximálnak, a termés rögtön el is tűnik, mert eldugják.“ „Sajnosan kell megállapítani, hogy azoknak, kiknek a maximált terméshez volna pénzük, azt ezen áron meg nem vehetik, de viszont azt is meg lehet állapítani, hogy a ki maximált áron felül, mert pénze van rá, tud venni, az mindent beszerezhet.“ „Még olyan ember, ki a központban levő vezetőséget jól ismeri, csak nehezen mehet be (hivatalába) és talán felvilágosítást is kap, de szegény ember, tudatlan, nem-hogy felvilágosítást kap, de panaszával elutasítják és soha igazához nem jut. Mennyiszer tapasztaltam ezt magam is, akit szintén egyik helyről a másikra utasítottak, pedig ha járásom vagy annak közönségéről, annak jól felfogott érdekéről volt szó, erőszakos, talán a hivatalos szólamok határán túlmenő is voltam.“ A közélettelmézési ügyet túlságosan központosítottnak látja, miáltal a végrehajtó közegek szabad intézkedése és felelősségérzete elnyomatik; ebből származik az a fejetlenség és zavar, mely általában tapasztalható.

A jövő politikai irányokról szóló fejezetében kívánsága „az egyéni érvényesülésnek tág teret kell engedni, a szellemi törekvéseket, az ipart, a kereskedést, gazdaságokat fejleszteni kell, mert csak ezzel lehet a háborúval megbomlasztott társadalmat kellő határok között tartani.“

Mellőzve az első sorban szorosán közigazgatással foglalkozó címeket — a közigazgatás reformjáról, a községekről, a jegyzőkérdés, a közegészségügyi igazgatásról, csecsemővédelem, az elhagyott gyermekek védelme, az ifjuság egészségügye, orvosi kérdés, lakás és ivóvíz, fertőző betegségek, — melyeket az államosítás erős érvényrejutása jellemez, a munka utolsó címei ismét közgazdasági ügyekkel foglalkoznak.

A gyógyszerterek ügyét akkép véli rendezendőnek, hogy minden gyógyszerter az állam tulajdona lenne, és tisztviselők alkalmaztassanak gyógyszerészekül. Népjóléti kérdések tárgyalásánál üdülőtelepek, gyermekvédelmi intézmények felállítását ajánlja, a szegényügy rendezését óhajtja, a biztosítás minden ágát állami kezelésbe venné és a biztosítást kötelezővé tenné. A közlekedési eszközöknél az útügyrendezetlenséget hozza fel és abbeli véleményét fejezi ki, hogy a mostani törvény alapján sem a megyei utak, sem a községi utak rendbe nem jöhetnek, mert nincs megfelelő fedezetről gondoskodva. A vasutaknál a magánvállalkozás rendszerét pártolja, de más engedélyezési módozatokkal.

Az iparról szólva, az ipartörvény revízióját követeli. A gyáripart fejleszteni, a kézműipart támogatni kell; a szakszerű kiképzésre most kevés gondot fordítanak; a tanoncügy el van hanyagolva. A munkások egészségügyét futólag tárgyalja, s itt saját tapasztalatából egy telepengedélyezési eljárásról azt a furcsaságot közli, „hogy a külföldet, Amerikát bejárt és az ottani viszonyokat tanulmányozó iparfelügyelő oly kívánalmak létesítését írta elő, a melyek lehetlenné tették az ipartelep felállítását, mert a követelmények oly költséget okoztak volna, amelyhez arányitva a telepbe fektetett tőke elenyészően csekély volt és a kérvényező inkább lemondott a telep létesítéséről“. Az utolsó cím a kereskedésről értekezik röviden; abból indul ki, hogy a kereskedő elem nem solid, s ezen csak úgy lehetne segíteni, ha a kereskedő pályára jobb módoak is fordulnának.

(— vits.)

Az új gazdasági rend.

Walther Rathenau: Die neue Wirtschaft. Berlin 1918. S. Fischer Verlag (87. 1.) E könyvnek actualitása éppen a békekötésekkel kapcsolatban van. A könyv megírásának ideje 1917. július, mikor a dolgok még máskép álltak. Ha szerző előre látta volna a németek békéjét Oroszországgal és Romániával úgy, a mint azok megkötöttek, talán egyik-másik dologban máskép gondolkozott volna.

Rathenau e könyvében az átmenetgazdasággal és a békében való közgazdasági berendezkedéssel foglalkozik. Szembenéz azon nézettel, hogy a békében ismét visszatérünk a korábbi gazdasági viszonylatokra.

Majd mindenkinek nézete, hogy ugyanott kezdjük, ahol abbahagytuk. Vizsgálatai folyamán arra a véleményre jut, hogy ez tévedés. A háború olyan változásokat idézett elő, a melyek a fejlődés szükségszerű folyamában hosszú idő múlva álltak volna csak elő. A háború messze időket hozott közel.

Az átmenetgazdaság jellemzői: nagy feladatok és ezek megvalósításának nehézségei. A mezőgazdaság nagy igényei; a föld termékeinek megszerzésében való nagyobb megfeszített törekvés; a valuta lassu javulása; nagy pénzszükséglet. Tévednek, a kik azt hiszik, hogy az átmenet nagy gazdasági fellendüléssel fog járni. Ehhez nagy behozatal kellene, amit redukálni kell a valuta érdekében. Eközben félni kell, hogy a külföld földünket hatalmába keríti a csökkent értékű valutánk segítségével. Nagy munkakinálat fog előállni. A megnövekedett béreket korántsem lehet visszaszorítani a békeviszonyokra. A háború kiadásainak kamatterhei 10 milliárdot tesznek ki. Ha egyszeri vagyonadót alkalmazunk is, nem igen lehet 8 milliárd alá szorítani, tekintettel, hogy a német föld leginkább kis birtokokból áll. Feladatunk a háború terheit elviselhetővé tenni, a szükséges létjavításokat még növelni és ennek daczára a termelést fokozni és olcsóbbá tenni és kedvezőbb viszonyt teremteni a teljesített munka és a fogyasztási igények között. Ez azonban nem lehetséges a békeidőbeli gazdasági berendezkedés alapján. Az emberi jólét elsősorban a munka haszoneffektusától függ. E téren a békeidőben az emberi felelőtlenség uralkodott. Olyan jogok álltak fenn, amelyek az effektuscsökkentéshez vezettek: a tétlenséghez, az elzáráshoz, a javak megsemmisítéséhez, a valutarontáshoz tetszésszerű behozatallal, pénzügyi károkozáshoz, önkényes tőkekivitellel való jogok tartoznak ide.

A termelésnek olyannak kell lennie, hogy a nyersanyag, a fél- és egész gyártmány, a munka és munkaeszköz útjai a legrövidebb és legkényelmesebbek legyenek. Ezen követelménynek nem felel meg az ipar mai berendezkedése. Ha ezelőtt valaki munkaerőt és anyagot pazarolt, az végeredményében magánügy volt. Ma minden veszteség, minden pazarlás a köz ügye. Reformra szorulnak a vállalatok. Úgy az egyes művek, mint a csoportos munkahelyek. Nem lehet az erők szabad játékának többé átengedni.

Az ipar hatásfokának emelése szempontjából figyelembe veendő, hogy ez akkor legnagyobb, ha a nyersanyag, fél-, egészgyártmány, munkaerők és munkaeszközök útja a legrövidebb. E téren nagyon sok kivetni való van mai termelésünkben. Akkor, a mikor minden bőven állott rendelkezésre, mikor csak egy feladat volt: árut teremteni, meg lehetett bocsátani, ha a termelők előnyöket mellőztek, amelyeket a tudományos technika napról-napra nyújtott nekik. Azonkívül nem is volt

az akkor szétszórt termelés mellett az egyes iparvállalat abban a helyzetben, hogy a fejlődést kövesse. Ma azonban minden veszteség, minden pazarlás a köz ügye, senkinek nincs többé joga ehhez. Az ipari vállalatok reformjának minderre ki kell terjednie, hogy az energiák belterjesen használtságának ki.

A mi áll az egyes iparvállalatokra, ugyanez mondható a csoportos vállalkozásokra. Itt a munkamegosztás a tömegtermeléssel az árak olcsóságához vezetett, de a munkamegosztás elve nincs teljesen keresztülvive. Nem is lehet átlátni, hogy a tudományosan átgondolt munkamegosztás a termelés milyen fokozásához és az árak milyen olcsóbbodásához vezetne. Nem lehet a csoportos termelési munkát sem többé az erők szabad játékának átengedni. Csak a gazdaság új rendje tudja ezeket megoldani.

Legnagyobb baj a típusok sokfélesége a gyártmányokban. Ha sikerülne a normalizálást és tipizálást annyira keresztülvinni, amint azt a tudományos munkaprocessus kívánja és emellett is óriási sokféleség lenne, akkor megfelelő munkafelosztás mellett az eddigi berendezés és költségek mellett a productió legalább kétszeresére emelkednék.

Mai gazdasági berendezésünknek nagy hibája, hogy a termelés folyamán a közbeeső termékek mind árúk lettek, mindegyik fokozatban először magas hasznot kell viselniök és pedig a további feldolgozó kárára, akinek termelési eredménye ezáltal gyengült és gyengítőleg hat a kezdeti termelésre. Ha a szállítás, a raktározás, a kereskedelmi risicó és speculatio költségeit mind figyelembe vesszük, nyerünk igazi képet a termelés felesleges drágulásáról. De nem szűnik meg a termelés szakadozottságának hátránya a végtermékkel. Itt kezdődik még csak a decentralizált út.

A termelési fokozatok alapos egyesítésének megoldása nem történhetik meg szabad gazdasági úton. Egységes akaratnak kell itt lenni. Tudományos szellemnek, amely az egész organismust áthatja.

A termelés fokozásánál segítségül kell venni azokat az elveket, a melyeket a háború tisztázott. Azelőtt a köz szempontjából mindegy volt, hogy a gazdasági irány merre haladt. Ma azonban olyan körülmények közé kerültünk, amelyek belátható időn belül ezt nem engedik meg. Itt a fényüzési törvény, a jólétkiegyenlítés, magánmonopoliumok korlátozása, az örökösödési rendszer megszorítása, tőkekivitel erős ellenőrzése, a tétlenség korlátozása, új vállalatok szükségességének elbirálása: ezek mind az új gazdasági rendhez tartoznak. Főelvnek kell lenni, hogy senkinek nincs joga, hogy magát munka nélkül eltartassa, és aki dolgozni akar, annak a munkához való jog biztosítottassék. Az erők pazarlásának meg kell szűnni. A szükségletek objectiv tudományos elbirálása szükséges.

Az ipari organisatió két eszközét látja a *Berufsverband* — hivatási kötelék — és a *Gewerbsverband* — iparkötelék.

Berufsverbände és Gewerbsverbände államilag elismert és ellenőrzött, messzi jogokkal felruházott testületek. A Verband a Syndicatus-tól az állam közreműködésében különbözik.

A Berufsverbandnak széles jogai vannak: új vállalatok felvétele vagy elutasítása; külföldről importált árúk kizárólagos eladási joga; nem gazdaságos üzemek beszüntetése kártalanítás mellett, üzemek átalakítása stb. Egyéb feladata: rendes üzletvezetés, a kivitel és eladás szervezése, a mennyiben a gazdasági javak a kivitelnek egyöntetűségét lehetségessé teszik. A fogyasztási területek kiszélesítése. A nyersanyag előteremtése, szükség esetén importálása. Gyártmányok behozatala, ha a belföldi termelés nem elegendő, szállítási térről és fizetési eszközökről való gondoskodás. A termelés fokozása és olcsóbbítása. Esetleg saját mintauzemeknek felállítása. A munkafelosztás elvének keresztülvitele. Egységes típusok bevezetése korlátolt számban. Normaliák és minták. Tárgyalás és érintkezés az összipar szomszédos kötelékeivel. A Gewerbsverband a nagy és kisüzem, a kézmű és gyáripar területeit választja el egymástól és kapcsolja össze.

Ellenvetés az erők szabad játékának érvényesülése. Ezt elutasítja. Ez után az állami üzemberendezkedés nehézkességének ellenvetéseivel foglalkozik.

Az új gazdaság nem lesz állami, hanem a polgári akaratlan alapuló magángazdaság, a mely az organikus összműködés kedvéért a belső surlódások elkerülésére és hatásának fokozására állami közreműködésre szorul.

F. F.

A közélélmezés és a mezőgazdaság szervezése a szövetkezeti ügy különös figyelembevételével.

Willy Krebs. Die öffentliche Ernährungswirtschaft und die Organisation der Landwirtschaft unter besonderer Berücksichtigung des Genossenschaftswesens (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 1918. január. 8° 44. 1.)

A német gazdasági életnek a viláfgalomból való kikapcsolása sok tekintetben a háború folyamán a gazdasági életnek állami szabályozását tette szükségessé. Az ipar terén ez az állami organisatio megfelelő eredményekkel járt, ellenben a mezőgazdaság terén nem voltak a sikerek oly kielégítőek, úgy, hogy ez élelmezési zavarok nem voltak kiküszöbölhetőek. *Krebs* ennek okát abban látja, hogy az ipar egységes organisatióval bír, az üzemek száma nem túlnagy; ezek összekapcsolása könnyebb, ellenben a mezőgazdasági organisatió nehezebb, mert az üzem-

egységek száma rengeteg nagy (6 $\frac{1}{2}$ millió). Másrészt az ipar a nyersanyagok terén a tudományos technika segítségével a pótanyagokat vonta be sikeresen. A mezőgazdaság főtermelési factora: a föld nem szaporítható tetszés szerint és a parlagon heverő területeknél is évekre van szükség, míg megfelelő eredmény létesíthető. Ezenkívül a föld nem kis részét hiányzó ipari nyersanyagok előállítására kellett fordítani (len, kender). Legfőbb baj az volt, hogy hiányzott az organisatió alapja, nem volt meg a mezőgazdasági üzemegységek kontaktusa és szervezettsége. A bevezetett állami szervek a legtöbbször szaktudás és kereskedői ügyesség nélkül működtek. Sok erőpazarlást idéztek elő és az egyes esetekben követendő útra nem nyújtottak irányítást. Következményei: ok nélküli drágulása az élelmiszereknek, az árúk eltűnése és ezzel a közélélmezés bajai.

Hogy ezen bajok ne ismétlődjenek, szükséges egy pénzügyileg erős, mozgékony kereskedői elvek szerint vezetett organisatiója a mezőgazdaságnak. Minden mezőgazdával való direct érintkezés által ennek részére terményei elszállítását meg kell könnyíteni és meg kell győzni, hogy az elvett élelmiszerek közvetlenül a fogyasztás rendeltetésére bocsátatnak. Másrészt a nagy fogyasztónak, a ki egy szállítási szerződést akar kötni, a termelők megfelelő organisatióját kell találnia.

Szerző szerint a meglevő organisatiókat kell a lehetőség szerint felhasználni. Ott vannak a szövetkezetek. Ezeket kell kiszélesíteni a feladatoknak megfelelően. A legnagyobb és legkényesebb ügyek is rendezett jogalapot és szilárd gazdasági talajt nyernek a szövetkezetekben. A legnagyobb és legkisebb szövetkezeteknél megtaláljuk ezen tulajdonságokat. Minden téren, a hol a modern közgazdasággal összefüggő mezőgazdaságnak kereskedői közreműködésre van szüksége, a szövetkezetek nagy eredményeket mutatnak fel. Ide tartozik a pénz- és hitelügy, a termelési segédeszközök és nyersanyagok beszerzése (műtrágya, takarmány, vetőmagvak, gépek, szén stb.) és a mezőgazdasági termények forgalombahozása. A legfontosabb a kereskedői üzlethez a pénz. Minden üzletembernek szüksége van a bankra. Érthető tehát, hogy a hol ezen szükséglet legerősebb volt, ott fejlődtek legjobban a szövetkezetek.

A szövetkezetek feladataikat a múltban is sikerrel teljesítették, ma ezek a feladatok ugyanolyanok, a melyeket az állami közélélmezés követel, így világos, hogy a szövetkezetek teljes tervszerű és helyi kiépítése által lehet ezeket a feladatokat legjobban megoldani.

A békeidők legfontosabb feladata lesz a vidéki szövetkezetek hálózatát kiépíteni, a további szétszóródottság kiküszöbítésével, inkább az egymás mellett fennálló ugyanazon célokat szolgáló és csak felesleges kiadásokat és kettős munkát okozó organisatiók egybeolvasztása által.

F. F.

A mezőgazdasági termelés fokozása Angliában.

A háborús gazdaság problémái közül, úgy elméletileg, mint gyakorlatilag, a meglevő készletek felosztásának mikéntje áll az érdeklődés homlokterében. Fejadagok megállapítása, a készletek szétosztása, maximális árszabályozás, a visszaélések megakadályozása merítik ki a közéletmezési kormányzatok működési körét. Pedig a mélyebben szántó gazdasági gondolkozásnak más problémakört kellene a közéletmezési politika alapvető kérdésévé megtennie. A termelés az, a melynek döntő jelentősége a közéletmezési viszonyok kialakulására egészen nyilvánvaló. Ez hozza a javakat létre, szabja meg azoknak rendelkezésre álló mennyiségét s a felosztás problémája ezzel szemben már csak másodlagos jelentőségű. Annak az átgondolt közéletmezési politikának tehát, a mely a közönségnek elsőrendű élelmiszükségletekkel való mind jobb ellátását tüzi ki célul, gondoskodása legfőbb tárgyává a termelésnek és pedig elsősorban a mezőgazdasági termelésnek fokozását kell megtennie. Ebből az alapvető gazdasági megfontolásból kiinduló közéletmezési politikának tehát nem csak akkor kell a mezőgazdasági termelésbe belenyulnia, a mikor a termés betakarításáról van már szó, hanem jóval előbb, a mikor az dől el, hogy mit, mennyit és hogyan termeljenek. Persze az utóbbinál nem egyszerű szabályozó tevékenységről, hanem mélyreható és céltudatos gazdasági politikáról lehet csak szó.

Annak a nyomatékos kidomborítását, hogy a mezőgazdasági termelés fokozásának a közéletmezési viszonyokra döntő befolyása van, az angol háborús gazdasági intézkedésekben látjuk a legélesebben visszatükröződni. Hogy éppen az angolok voltak azok, a kik ennek az elvnek a jelentőségét felismerték, az nem egyedül fejlett gazdasági tájékozódottságuknak tudható be, annak a gyakorlatiasságnak, a mely az elméleti felismerést praktikus szükségletek kielégítésére tudja hasznosítani, hanem nagy része van ebben annak az izolálási lehetőség felismerésének is, a melyet Anglia számára a tengeralattjárók háborújának kiélekedése jelentett. Az a kék könyv, a melyet az 1916-ban az e kérdés tanulmányozására a kormány által kiküldött bizottság munkálatainak eredményéről nem régiben bocsátott közre, közli a tengerészeti főparancsnokságnak véleményét is. E szerint a mezőgazdasági termelés fokozása az által, hogy a behozataltól az országot kevésbé teszi függővé, jelentős könnyítéssel jár. A jövő szempontjából pedig, miután a tengeralattjárók várható fejlesztése a tengeri kereskedelmet új háború esetén még jobban megnehezítheti, a nemzet biztonságának emeléséhez lényegesen hozzájárulhat.

A vezető szakemberekből álló bizottság a probléma sokágúságához képest több irányú fontos reformgondolattal lép fel. Oly eszköznek, a mely a mezőgazdasági termelés fokozására alkalmas, mindenek előtt a termelési viszonyok stabilizálását jelöli meg. Ennek megvalósítására három alapvető fontosságú elvet hangsúlyoz. Az első a minimális mezőgazdasági munkabérek megállapítása a munkásság részére, a második: garantiavállalás a gazdákkal szemben a búza és zab minimális árának megállapításával, a mely így conjunctura kedvezőtlen esélyeit zárja ki azokra nézve, végül oly kormányzati és közigazgatási intézkedések életbe léptetése, a melyek a fokozott termelés biztosítására alkalmasak. A bizottság által hangsúlyozott elvi alapra helyezkedett egyébként már az angol törvényhozás a gabonatermelési törvény meghozatalával, a melyben a munkások minimális heti bérét 25 shillingben állapítja meg s egyben a gabona árát is szabályozza.

De az alapvető elvek hangoztatásán kívül sok, egyébirányú, részletesen kidolgozott reformtervvel is lép fel a bizottsági munkálat. Szükségesnek tartja a mezőgazdasági közigazgatás reorganisatioját, annak decentralizálása útján. Különös súlyt kíván helyezni a többtermelési szempontoknak a nevelésbe való bekapcsolására és a kísérletügy fejlesztésére. Az elemi és középiskolákban közös mezőgazdasági tanfolyamok tartandók s a mezőgazdasági ismeretek szélesebb alapon beosztandók az egyetemi oktatás körébe. Mintagazdaságok rendezendők be. A mezőgazdasági ismeretek elsajátítására a nők részére is alkalmat kell nyújtani. A mezőgazdasági hitelszerzést olcsóbbá és egyszerűbbé kell tenni. Rövid lejáratú hitel szövetkezeti alapon szervezendő. A nagy- és kisbirtok gazdasági értékelésében a bizottság arra az álláspontra helyezkedik, hogy mind a két rendszer, tekintettel a termelési viszonyok rendkívül különböző voltára megállhat egymás mellett, sőt célszerűségük szempontjából kölcsönösen kiegészítik egymást. A parcellázás vagy kisebb bérletek létesítése mellett, kivált a háborúból visszatérő katonák számára, a bizottság nyomatékosan állást foglal. Tetszésükre bizandó, hogy a földnek bérlői vagy tulajdonosai akarnak-e lenni. A kérdést a kormánynak sürgősen elő kell készíteni s a földhözjuttatásnak az állam közvetítésével kell történnie. Elképzelhetetlen, — úgy mond, — hogy azoknak, a kik a hazáért küzdöttek s kiknek bajtársai azért haltak meg, a kormány ne tudjon megfelelő földet rendelkezésükre bocsátani. (Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy az 1916-os törvény Angliában és Valesben kb. 6.000 acret, Skótországbán 2.000 acret jelöl ki telepítési célokra. A parlament előtt fekvő újabb tervezet szerint Angliában 60.000, Skótországbán 20.000 acre szerzendő meg telepítésre.) A földek mező- és erdőgazdaságra való alkalmatosságuk

szerint használandók fel. Az arra alkalmas területek befásítandók. A mértékek egységesítését keresztül kell vinni és külön tanulmány tárgyává teendő az útrendszer szabályozása. A bizottságok közös együttműködésre kényszerítendők. Irország tekintetében bizonyos specialis intézkedések kimondását kérik, így többek közt azt, hogy oly birtokosok földjét, a kik rosszul gazdálkodnak s a kiknek kezében a birtok amúgy is tönkre megy, a folyamat végének bevárása előtt a kormány jogositva legyen áruba bocsátani, — a legszorgalmasabb munkások vagy tejszállítással foglalkozó szövetkezetek részére.

Érdekesen számol le a bizottsági munkálat azokkal az elméleti ellenvetésekkel, a melyek abból indulva ki, hogy Anglia területe amúgy is kiválóan az ipari termelésre alkalmas, a mezőgazdasági termelés fejlesztésétől az ipar és tengeri kereskedelem virágzását féltik, — rámutat a német példára, a német mezőgazdaság hatalmas kifejlődésére, a mely az ipar és tengeri kereskedelem, úgyszintén a népesség számának hasonlóan nagyarányú fejlődésével esett egybe. Mezőgazdaság vagy ipar nem ellentétek, sőt ellenkezőleg, az egyiknek előrehaladása fejlesztőleg hat a másikra is, növeive a felvevőképes piacot.

S a miről a bizottsági munkálat nem igen beszél, de a mit az angol közfelfogásból, a hozzánk eljutó documentumok töredékes tanúsága alapján láthatunk, a közönség izzó érdeklődése fordul a mezőgazdasági többtermelés felé lelkes és kitartó propagandával. Ez is oly, bár imponderabilis szempont, a mely az eredmények eléréséhez nagy mértékben hozzájárulhat. Néhány héttel ezelőtt büszkén jelentette az angol közéletvezetője, hogy a hadbavonulások daczára, Anglia földjéből a bevetett terület record nagyságot ért el, s hogy a mire még eddig megközelítőleg sem volt példa, saját honi terméséből 40 hétig fogja tudni kenyérrel ellátni a lakosságot.

György Ernő.

Helyreigazítás.

A „Közgazdasági Szemle“ 1918. július—augusztusi számában, az 514. oldalon, Lers Vilmos „Vámpolitikai intermezzo“ című cikkénél, nyomdahiba folytán kimaradt az ismertetett munka címe, melyet pótlólag itt közlünk:

Lusensky F.: Unbeschränkte gegen beschränkte Meistbegünstigung. (Reziprozität.)

Gazdaság és technika.

— Első közlemény. —

I.

Bevezetés: 1. A gazdasági élet fő jelenségei, az előállítás és a megoszlás. — 2. A „tiszta elmélet“ álláspontja a gazdasági jelenségekkel szemben. — 3. A gazdasági életben érvényesülő gazdasági, technikai és jogi mozzanatok.

1. A gazdasági élet összes tünetényei két jelenség körül kristályosodnak ki. Ez a két jelenség a termelés és a jövedelemeloszlás, a javak előállítása és azok megoszlása. Mint a hogy a növekedő jegec darabkái egy központ körül rakódnak egymásra, úgy sorakoznak a gazdasági tünetények mind nagyobbodó körben e két jelenségközpont köré.

Ez a felfogás meglehetősen ellenkezik a ma megszokott, mindennapival. Az elméletben ma legalább is szokatlan a termelést és a megoszlást a gazdasági élet többi tüneténycsoportjai közül ennyire kiemelni. A közgazdaságtani kézikönyvek túlnyomó részben még ma is az úgynevezett négyes felosztást használják. Az elmélet rendszeresen még ma is oly tünetények gyanánt emlékezik meg a termelésről, a forgalomról, a fogyasztásról és a jövedelemeloszlásról, mintha ezek mind egyenlő rendű létszakai volnának a gazdasági életnek. Egymás mellé sorozható tünetények gyanánt szokás róluk beszélni.

Pedig a tünetények ilyen értékelése helytelen. Egészen bizonyos, hogy a gazdasági tünetények láncolatában sem a fogyasztás, sem a forgalom tünetényei nem foglalhatnak el egyenlő rangú helyet a termelés és a megoszlás jelenségeivel.

Ha ezt a fogyasztásra nézve röviden be akarom igazolni, teljesen figyelmen kívül hagyhatom azt érveim közül, hogy a fogyasztás jelenségeinek törvényei sokkal kevésbé gazdasági, mint inkább lélektani természetűek. Figyelmen kívül is akarnám ezt hagyni, mert hiszen a lélektani természet a gazdasági élet tünetényei közül nem csupán a fogyasztás jelenségeinek jellegzetes sajátága. Általában véve gazdálko-

dásunk rugóit mind lélektani mozzanatokban, illetve psycho-physiologiai ingerekben keressük. Még pedig nem ok nélkül. Sőt sokan a gazdálkodás lényegét tudvalevőleg éppen a psychikumokban találják. De még ha a gazdálkodás tünetényeinek magyarázatánál a lélektani mozzanatokot állítjuk is erősen előtérbe, még akkor sem mutatkozik szükségnek, hogy a fogyasztást, mint a gazdasági életnek a termeléssel és a megoszlással teljesen egyenlő értékű létszakát állítsuk be a tudomány rendszerébe. Még ebből a szempontból nézve a dolgot is a mellett bizonyítanak a körülmények, hogy az életben a fogyasztás jelenségei csak kísérő tünetényei a termelés uralkodó jelenségeinek. Így van ez dacára annak, hogy a fogyasztás a gazdasági élet irányító, végső célja.

A gazdaságtan, mely a fogyasztás jelenségeinek vizsgálatánál lélektani törvényszerűségekre bukkant, ezeket a megállapításokat társadalompolitikai elmékedésekkel egészítette ki és ezt az anyagot állította be a fogyasztás tana gyanánt a tudomány rendszerébe. A fogyasztásnak így felépített tana már most — hogy egy hasonlattal éljek — a közgazdaságtan rendszerében ugyanazt a helyet foglalja el e tudomány tulajdonképeni, legsajátabb anyagával szemben, mint a mely hely a pénzügytanban a közkiadások tanát illeti meg a közbevételek tanával ellentétben. Hogy a pénzügytan súlypontja ez utóbbin nyugszik, hogy ez a közházartástán tulajdonképeni anyaga, azt senki sem fogja tagadni. Éppen ezért — ez csak közbevetőleg legyen mondva, de az érintett analogia nagyon jól bizonyítja — azt hiszem lehetetlen a közgazdaságtan egész rendszerét helyesen másként megalkotni, mint hogy előbb beszéljünk benne fogyasztásról és csak azután a termelésről és a gazdasági élet egyéb tünetényeiről.

De mondom, ezt a szempontot, mely a fogyasztás tünetényeinek, a szükségletek törvényeinek, lélektani természetére helyezné a súlyt, most teljesen figyelmen kívül akarom hagyni. És hagyhatom is. Mert a fogyasztás tünetényeinek nincsenek a termelés jelenségeinek törvényeitől különvált, csak a fogyasztás terén érvényesülő, gazdasági törvényei. Ez a tény eléggé indokolja azt a felfogást, hogy a fogyasztást helyesen nem állíthatjuk úgy szembe a termeléssel, mint a hogy szembe kell pl. ezzel helyoznunk a jövedelemeloszlást.

A gazdasági élet elemi jelenségeit vizsgálva már 1901-ben rámutattam *a társadalomgazdasági anyagcsere törvényére* és ezzel arra a közismert, sokat emlegetett, de kellően nem értékelt tényre, hogy termelés és fogyasztás tulajdonképpen egybeolvadnak, mert minden termelés fogyasztással jár és viszont minden fogyasztás termelés érdekében történik. Később (1906. és 1908.) bővebben kifejtve egy egész elméleti közgaz-

daságtani rendszer keretében érvényesítettem ezt a gondolatot, melynek helyessége az úgynevezett „technikai“ fogyasztásnál vitán felül áll és nem szorul bizonyításra, de az úgynevezett „gazdasági“ fogyasztásnál is könnyen beigazolható. Ha ugyanis a technikai fogyasztást jószágtermelésnek kell tekintenem, akkor a gazdasági fogyasztást is bátran nézhetem munkaerőtermelésnek.

Akkoriban és azóta is e felfogás ellen sok jeles név kiváló tekintélyére lehetett hivatkozni, melyek közt nem utolsó a Lexi s-é, (*Handbuch der Politischen Oekonomie*. Herausgegeben v. Dr. G u s t a v S c h ö n b e r g. 1882., I. 523. l.) Álláspontomat ennek dacára helyesnek, következetesnek és veszélytelennek, sőt eredményesnek tartom úgy az elmélet, mint a gyakorlat szempontjából. Támogatásául ma S c h a e f f l e jól hangzó nevére is legyen szabad hivatkoznom, *Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft*. I.³ 1873. 4. §., 6—8. l., a kinek a magaméhoz hasonló véleményét csak a magam nézetének kialakulása után ismertem meg.

Éppen így magától értetődő nézetem szerint az is, hogy a gazdasági élet forgalmi létszakáról sem lehet mint olyanról beszélni, mely a termelés és megoszlás tüneményeivel egyenlő rangú, külön helyet foglalhatna el a gazdasági jelenségek magyarázatának logikusan megalkotott rendszerében. Azt hiszem, nem ok nélkül beszélek (*A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázolata*, 1908. 26. l.) szűkebb és tágabb értelemben vett termelésről, melyek közül az elsőt akkor tekintem befejezettnek, mikor a jószág alakilag kész, a másikat azonban csak akkor bevégeztnek, mikor a jószág már a forgalmi utat is megjárta, vagyis a fogyasztóhoz is eljutott már. E nézetem szerint, egyedül helyes felfogás szerint, melynek gyakorlati jelentősége szembeszökő, (lásd: kereskedelem értéktermelő volta!) a gazdasági élet forgalmi létszaka beleesik a jószágelőállítás, a termelés fogalmi körébe. Tényleg a gazdasági élet forgalmi tüneményeinek nincs a gazdasági élet egyéb jelenségeköréitől, a termeléstől és a megoszlástól különvált, önálló életük. Minden forgalmi jelenség, a mikor az éppen vázolt módon egyfelől a termelésben gyökerezik, másfelől hajtásaival a megoszlás tüneményeibe nyulik bele. A gazdasági élet minden forgalmi tüneménye az árú oldaláról termelésnek, a pénz oldaláról jövedelemeloszlásnak látszik.

Két olyan központi jelensége marad tehát a gazdasági életnek, mely a körülötte levő tüneményeket mind maga feié és magába szivja: az előállítás és a megoszlás.

Jól érezték ezt a régi angolok, a kiknek sok mindent lehet a szemükre vetni, de azt nem, hogy ne lett volna érzékük a gazdasági élet látható valósága iránt. Ezért beszéltek ők — persze bizonyos egy-

oldalussággal — tulajdonképen mindig csak termelésről és jövedelemeloszlásról. És ilyenfélét éreznek az új amerikaiak is, mikor csökönnyösen a jövedelemeloszlás jelenségeinek vizsgálatánál akarják megtalálni a gazdasági élet rejtett törvényeinek kulcsát.

Az ma azért, azt hiszem, senkinek sem fog eszébe jutni, hogy a közgazdaságtan a régi angoloknak sok tekintetben kezdetleges álláspontjára térjen vizsgálódásainál vissza. A ki helyesen gondolkozik, ma nem fogja mellőzni akarni azokat az eredményeket, melyeket a közgazdaságtan ma már éppen a fogyasztás jelenségeinek és a forgalom bizonyos tünetjeinek részleges és részletes vizsgálatánál elért. Itt egyfelől az ethikai és a socialis irányú közgazdaságtan eredményeire, másfelől a szoros értelemben vett és minden jövedelemelosztástani vonatkozástól ment, árelméleti kutatásokra gondolok. A már szinte megkövesedett rendszertani négyes felosztással is meg lehet utóvégre békülni, hacsak nem történik e rendszeri beosztáshoz való ragaszkodás, a mi — sajnos — gyakran megeshet, a logikai helyesség és a gazdasági jelenségek értékük szerinti mérlegelésének rovására. Ha összefoglalólag, külön is tárgyalunk bizonyos jelenségeket, így pl. ha a termelés tanaitól elkülönítve is beszélünk a fogyasztásról, ez csak azt eredményezheti, hogy látókörünk bővül. Csupán azt kell a közgazdaságtan anyagának ilyen darabokra hasításánál és részleges vizsgálatánál szem előtt tartani, hogy azért mindig egymással szorosan összefüggő tünetekkel van dolgunk és hogy a gazdasági jelenségek vizsgálatának súlypontja nem lehet másutt, mint a javak előállításánál és megosztásánál. Itt kell a gazdasági törvényeket keresni és itt fogunk gazdasági törvényszerűségeket találni. Már pedig e gazdasági törvényszerűségeket megállapítani a gazdaságtan legsajátabb feladata.

2. Az úgynevezett „tisza elmélet“ jogosultságának kérdése lép ezen a ponton előtérbe. Az a probléma, hogy a gazdaságtani gondolkozást megtisztítsuk-e mindentől, a mi nem szigorúan gazdasági, hanem a mi pl. „társadalmi“, (socialis), vagy ethikai) avagy más ilyen szempontok bevitelét jelenti a gazdaságtanba és így tulajdonképen közgazdasági politikát csinál már a közgazdaságtani elméletből, — vagy ismerjük-e el e szempontok érvényrejuttatásának jogosultságát az elméletben is és ezzel terjeszszük-e ki nagyon bőre a „gazdasági“ fogalom körét. Ma nagyon folyik a harcz a kétféle álláspont hívei között. A győzelem, úgy látszik, a tisza elmélet harczosai felé hajlik.

Én azt hiszem, kár a kérdést tulságosan élére állítani. Az egészen bizonyosnak látszik előttem, hogy a gazdaságtani elméleti kutatásnak, mely minden gazdaságtani ismeretnek és tudásnak alapja, lehetőleg menten kell maradnia mindentől, a mi nem gazdasági. Ezt a mentes-

séget pedig inkább úgy értelmezem, a hogy azt a tiszta elmélet hívei gondolják, -- csak gondolatról beszélek, mert valami nagyon kézzelfogható eredményeket munkáikban még nem tudok látni — és nem úgy, mint a hogy az elméletet pl. a régi angolok üzték, a kiknek tisztán látszó elmélete mögött nagyon sokszor ott van az osztálypolitika, felfogásuk nagy elméleti alapja, a szabad gazdasági küzdelem, a szabadkereskedelem gondolata mögött pedig az angol közgazdasági politikai érdek. Viszont meg vagyok róla győződve, hogy semmiféle közgazdasági politika sem fogja soha mellőzhetni — a mint ez természetes is — olyan szempontok bevitelét a maga vizsgálódásaiba, a melyek minden inkább, mint a szó szoros értelmében vett, tisztán gazdaságiak. Az elmélet mindig arra fog törekedni, hogy tiszta tudomány legyen. A közgazdasági politika aztán erre a tudományos alapra fogja ráépíteni a maga gyakorlati megállapításait és követeléseit, melyeknek megalkotásánál semmiesetre sem fognak csak gazdasági indító okok előtte lebegni. Gazdaságtani elmélet és gyakorlati közgazdaságtan a közgazdasági politikával együtt teszi ki a közgazdaságtudomány két nagy részét. Ebben az így megosztott tudományban tehát könnyen megtalálja a maga neki való helyét a „tiszta elmélet“, de az „egyéb szempontok“ honorálása is. Így már inkább csak arról lehetne szó, hogy megadjuk-e a tudomány nevet éppen gazdaságpolitikai vonatkozásainál fogva az úgynevezett gyakorlati közgazdaságtannak is. De ez igazán alárendelt jelentőségű kérdés.

Az elmélet megtisztítását a nem odavaló szempontoktól szolgálja az a törekvésünk is, melylyel a gazdaságtani vizsgálódás középpontjába különösen a termelés és a jövedelemeloszlás jelenségeit akarjuk beállítva látni.

3. Mielőtt azonban az elmélet ezen tünetmények vizsgálatába kezd, melyekről azt véli, hogy az ő területükön érvényesül legtisztábban a gazdasági törvényszerűség, kénytelen lesz még tovább gyomlálni. A termelés, de a megoszlás tünetmegeinél is azt fogja látni, hogy e jelenségcsoportok mindegyikénél merülnek fel bizonyos mozzanatok, és éppen ezért már felületes vizsgálatuknál is tüstént bizonyos szempontok kerülnek előtérbe, a melyek bár egészen szoros összefüggésben vannak az illető termelési és megoszlási tünetmények lényegével, de azért mégsem, távolról sem gazdaságiak. Így minden termelésnél mutatkoznak technikai mozzanatok is a gazdaságiak mellett; sőt maga az egész termelés látható része technikai folyamatok képében bonyolódik le előttünk. Ez a körülmény könnyen zavarólag hathat, a mint sok tekintetben tényleg hatott is, a termelés gazdasági törvényeinek vizsgálatára. A jövedelemeloszlás jelenségeinél pedig annyira megalkotó szerepet játszik a ma-

gántulajdoni jogi rend, hogy e jogi mozzanat tulajdonképpen ott van minden jövedelemeloszlási, gazdasági tünemény háttérében, a fundált jövedelmekében csak úgy, mint a nem fundáltakéban. A jövedelemeloszlás vizsgálatánál legalább is tisztába kell jönni azzal a hatással, melyet a jogi rend a jövedelemeloszlás életre keltésében általában és aztán az egyes megoszlási ágak kialakulásában kifejt.

Az elméletnek tehát úgy a termelésstanban, mint a jövedelemeloszlástanban bizonyos, a gazdaságiaktól különböző mozzanatok és szempontokat kell a vizsgálandó anyagtól elválasztania, hogy a tisztán gazdasági vonatkozásokban világosan láthasson. Bizonyos előtanulmány-szerű vizsgálatokat kell végeznünk, a melyek mikor megállapítják a viszonyt a vizsgálati területen mutatkozó gazdasági és ettől idegen természetű jelenségek között, egyúttal megtisztítják számunkra a zavaró mellékmozzanatoktól a vizsgálat színterét és tisztán mutatják nekünk — feltéve, hogy az elválasztás lehetséges — a gazdasági jelenségeket.

Technika és jog, ez az a két tünemény, mely párhuzamosan érvényesül a gazdasági életben a termelésnél, illetve a jövedelemeloszlásnál a tulajdonképeni gazdasági jelenségekkel. Ezeknek a tüneményszálai szövődnek bele a mondott gazdasági tünemények kialakulása közben e tünemények életjelenségeibe. Ezeket a szálakat kell szétfejtteni a gazdaságiaktól, mielőtt a tudomány a termelés és megoszlás jelenségeinek tulajdonképeni vizsgálatára rátér. A szálaknak e szétfejtése persze egyet fog jelenteni azzal is, hogy a különböző jellegű tüneményeknek egymáshoz való viszonyát pontosan megállapítsuk, érintkező pontjaikat megjelöljük, határvonalait megvonjuk.

Az az előtanulmány-szerű gazdaságtudományi vizsgálódás, mely ezt a feladatot lesz hivatva teljesíteni, két fejezetet fog hozzácsatolni a tulajdonképeni gazdaságtan anyagához. Az egyiknek ez lesz a címe: Gazdálkodás és technika, a másiknak pedig ezt a címet adhatjuk: Gazdálkodás és jogi rend. Az első bevezetőül fog szolgálni a termelés- és termelékenységtanhoz, a másik a jövedelemeloszlásról szóló fejtegetésekhez fogja a bevezetőt adni.

E két fejezet közül a másodikat, legalább főbb körvonaláiban, már 1905-ben, a Földes-émlékkönyvben megpróbáltam megírni, adalékot óhajtván nyújtani ezzel a „másodlagos“ gazdasági jelenségek elméletéhez. És bár ezt a dolgozatot ma sok tekintetben másként írnám meg, mégis ma sem térnék el a benne kifejtett alapfelfogástól.

Az elsőt pedig az említett két fejezet közül az alábbi dolgozat igyekszik nyújtani.

II.

Irodalom: 1. A kérdés két ága, *a*) a technikai és gazdasági elem kapcsolódása a gazdasági cselekvésben és *b*) a technika és gazdálkodás egymásra hatása. — 2. A kérdés első részének fejlődése. Tulzások, elégtelen eredmények. — 3. Az angol közgazdaságtan. — 4. F. B. W. von Hermann. — 5. Bauer. — 6. A Hermann utáni irodalom: Wagner, Lehr, Dietzel, Neumann, Schaeffle. — 7. A kézi- és tankönyvirodalom: Block, Philippovich. — 8. Az önállóak: Sombart, Gottl von Ottilienfeld, Liefmann. — 9. A »gazdasági« technikusok: Emanuel Herrmann, Voigt. — 10. A technikusok. — 11. Művelődéstörténeti és bölcsészeti munkák. — 12. Technikai ismeretek »bevezetőül« a közgazdasági politikába, Zoepfl. — 13. A magyar irodalom.

1. Az a kérdés, melyet e dolgozat címe foglal magában, régi és már sok fejtörést okozott probléma. A gazdálkodás és a technika viszonyával önkéntelenül foglalkozniok kellett a technikusoknak is, de a közgazdák sem térhettek ki a kérdés vizsgálata elől. Gyarapította a kutatások tömegét, hogy a kérdésnek tulajdonképen két ága van.

A közönségesen gazdaságinak nevezett cselekvésben esetenként két elem, két mozzanat, egy tulajdonképeni gazdasági és egy technikai, érvényesül. Együtt jelentkeznek, illetve kapcsolódnak. Ez éppen az egyik kérdés. De e két tünemény kölcsönös egymásrahatása is valószínű. Ha erre gondolunk, elénk lép a probléma másik ága. A gondolkozás eddigelé eléggé sokat foglalkozott már a kérdésnek mindekét oldalával.

Az első kérdés, az hogy miként kapcsolódnak az emberi cselekvésben a gazdasági és technikai mozzanatok, hogy miként lép fel a technikai elem a gazdasági mellett, vagy még pontosabban, hogy mi a technikai mozzanat a gazdasági cselekvésben és ez ott miként érvényesül, úgy lépett előtérbe, hogy a közgazdaságtan elmélete elmélyült. A közgazdák tisztán óhajtották látni a gazdasági tünemény mibenlétét és e közben el akarták választani ennek a lényegétől a nem oda tartozó technikai elemet.

A másik kérdés, az hogy a gazdálkodás és a technika miként hatnak egymásra, a technika haladásával lett mindinkább időszerűvé. Első pillanatra úgy látszik, mintha ez a második kérdés különösen és elsősorban csak a technikust érdekelné. Tényleg a technikust érdekli elsősorban az, hogy micsoda haladás várható a technika terén a gazdasági élet fejlődésétől, illetve, hogy minő határokat szabhat a gazdasági élet fejlődése a technika haladásának. De azért a kérdés ezen ágával szemben a közgazda sem marad érzéketlen. Őt is érdekelni fogják a technika alakulásának gazdasági feltételei, hiszen a technika alakulásában már jövele a gazdasági élet további alakulásának egyik jelentős tényezőjét

láthatja. Az pedig, hogy a technikai haladás minő irányban segíti elő a gazdasági élet fejlődését, már közvetlenül és határozottan közgazdasági probléma. Nem ugyan a legszorosabb értelemben vett gazdaságtani tudománynak, a közgazdaságtani elméletnek, hanem inkább az úgynevezett alkalmazott és gyakorlati tanoknak, a közgazdasági politikának, egyik bevezető és kísérő kérdése. E kérdés tárgyalása egyik legjelentősebb részét adná annak az anyagnak, melynek mint egy általános, tájékoztató alapvetésnek az előrebocsátásával akarják némelyek igen helyesen a közgazdaságtan „második részét“ bevezetni. Ilyen bevezetés eszméjét veti fel Földes *Zur Grundlegung der Volkswirtschaftspolitik* czimmel írt felhívásában, illetve figyelemztetőjében a *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 1899. évfolyamában (389 – 393. l.) És ilyenről szól Zoepfl is *Nationalökonomie der technischen Betriebskraft*, Erstes Buch: *Grundlegung*, 1903. cz. könyvében (4. l.).

Mi a kérdésnek ezzel az ágával, a technika és a gazdasági élet viszonyával, illetve kölcsönhatásával kevésbé fogunk foglalkozni. Figyelmünket a kérdésnek inkább arra az ágára fogjuk fordítani, mely a közönségesen gazdaságiaknak látott és mondott tüneményekben a gazdasági és a technikai elem kapcsolódását kutatja. Ez tulajdonképeni elméleti probléma. A tiszta elmélet kérdése. Ennek a fejtegetése a következő sorok célja.

2. A kérdés ezen ágának tárgyalása különös fejlődésen ment keresztül. Egészen tökéletlen, felületes szemlélődésből igen mélyreható, alapos elemzésig fejlődött. Alább látni fogjuk a szinte naiv kezdeteket, melyeknek jelentőségét azonban már az is mutatja, hogy annak a tollából fakadtak, a ki szinte elsőnek kereste a német tudományban a közgazdaságtan nehezebb kérdéseivel való rendszeres megbirkózást (Hermann), és látni fogjuk a kérdésünkre vonatkozó, későbbi, mélyreható gondolkozás eredményeit is. Ez a mélyreható elemzés, legalább a nemzetgazdák részéről, a tiszta elméletre való törekvésben érte el tetőpontját. De a technikai irodalom is mutat fel idevonatkozó eredményeket.

Mindezeket az eredményeket erős kritikával kell fogadni. Odáig jutottunk ugyanis, hogy a mig egyfelől azt, a mit rendesen gazdálkodásnak szoktunk nevezni, vagy legalább gazdaságinak szoktunk tekinteni, némelyek ma már határozottan technikának mondják, addig másfelől mások nem kevesebb igyekezettel a gazdasági mivoltát iparkodnak beigazolni annak, amit eddig technikának ismertünk. A közgazdában fejlődik a hajlandóság, hogy bizonyos végső maradványok kivételével technikának tekintszen mindent a gazdálkodásban. És megértük azt is, hogy viszont a technikus gazdálkodásnak minősíti a maga birodalmát.

Ma követelőzve áll már előttünk S o m b a r t felfogása, a ki egy elméleti alapvetés kísérletében, melylyel a közgazdaságtan alapfogalmait igyekszik tisztázni, technikának látja az élet gazdaságának tartott igen sok nyilvánulását, (*Die Elemente des Wirtschaftslebens*. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 37. Band. 1913., 1—45. l.). És előttünk van a mérnök-doktor S c h e n k-nek, a boroszlói műszaki főiskola tanárának, egy jó technikus szakembernek az írása, a ki a mérnök munkájában „mérnökgazdaságot“ lát, (*Die Begriffe „Wirtschaft“ und „Technik“ und ihre Bedeutung für die Ingenieurausbildung*. 1913.).

Ezek azonban nemcsak igen nagy túlzások, hanem jórészt tévedések is. A technikus a műszaki tevékenység lényegbeli jelentőségét óhajtja hangsúlyozni, a mikor azt egy, úgylátszó, általa magasabbrendűnek látott tevékenység nevével akarja megjelölni. A közgazda pedig, a ki már sok szépet és eredetit alkotott, mikor technikának óhajtja minősíteni az emberi cselekvés eddig gazdaságának tartott nem egy elemét, megint csak eredetieskedni akar. De ez alkalommal az elmélet terén próbálkozik, mely pedig szemlátomást nem az ő mezeje. Így aztán tévedéseket tanít. A fogalmakat tisztázni óhajtó elemzésével a helyett, hogy világosságot derítene a dolgokra, inkább csak zavart okoz.

Kérdésünk sajnos, azoknak a munkásságában sem tárgyalódik sokkal több szerencsével, a kik pedig, mint pl. G o t t l - O t t l i l i e n - f e l d, nagyobb hivatottsággal bírnak az elméleti kutatás iránt. Ezek is inkább csak szétszedik előttünk a tüneményt. Szétfejtik a cselekvést technikai és gazdasági elemeire, rámutatnak arra, hogy miként válik el benne a gazdasági és technikai mozzanat. De nem rakják ezeket az elemeket össze és így nem magyarázzák kellőképp a tünemény egészét. A gondos szétfejtés közben pedig mindig az a veszély is fenyeget, hogy túlsokat is sajátitanak ki a cselekvésben a technika javára és a gazdasági mozzanat rovására, csak hogy legyen mit technikai mozzanattal gyanánt elválasztani a gazdaságitól. E kísérletek helyett olyan elemzésre van szükség, mely a mikor egyfelől meglátja a gazdasági cselekvésben a technikai elemet és ezt az előbbitől el tudja választani, azért a gazdasági cselekvésről mégis egységes képet ad. Össze is tudja rakni a szétfejtett részeket.

3. Az angol közgazdaságtan a gazdaság, vagy mondjuk, gazdálkodás (az első kifejezést a német *Wirtschaft*, a másikat az *Ökonomie* vagy *Ökonomik* egyenértékű gyanánt használom) és a technika viszonyával nem foglalkozott. Ez érthető is. Az angol közgazdaságtan, az elmélet is, különösen a régebbi, mindig egészen gyakorlati jellegű tudomány volt, mely nemcsak közveve akarta a gyakorlati életet szolgálni, hanem a gyakorlat szempontjait mindig bele is vitte az elméletbe. Hogy

ez nem szolgált a tudomány előnyére, nem szorul közelebbi bizonyításra. Példa gyanánt itt csak az érték és ár fogalmának összezavarására utalok, a mi szintén a „gyakorlatias“ elmélet eredménye volt. Mikor ez az angol közgazdaságtan a termelés törvényeit kutatta, mindig a gyakorlati élet, elsősorban az ipar és a kereskedelem, azután a mezőgazdaság jelenségeit nézte, és ezek alapján szabta meg a maga megállapításait. A gyakorlati élet jelenségeitől abstrahálni nem volt kedvére. Magától értetődik tehát, hogy annak a szükségét sem érezte, hogy a technikát elválassza a gazdasági élettől. Hiszen első sorban éppen a technikát nézte, mikor a gazdálkodást vélte látni. Klasszikus példája ennek S m i t h Á d á m híres „gazdasági“ törvénye a munkamegosztásról a tükészítésről vett példájával. A munkamegosztás tudvalevőleg egészen technikai jelenség, tehát technikai kérdés is. A hogy S m i t h Á d á m tárgyalja, egészen az. A későbbi angol irodalom sem hagyta el ezt az álláspontot. Illetve, a mi minket most jobban érdekel, nem veszi észre ennek az álláspontnak egyoldalú, sajátos voltát.

4. A kezdeményezés érdeme azon a téren, hogy a gazdaság és a technika összefüggését tisztábban lássuk, miként a szoros értelemben vett közgazdaságtan, az elmélet, annyi más kérdésének terén, úgy itt is, a német tudományé. Sőt mondhatni, hogy a gazdálkodás és technika, a gazdasági életben mutatkozó gazdasági és technikai mozzanatok vizsgálata mind a legújabb időkig a német tudomány különleges témája marad.

Friedrich Bened. Wilh. von H e r m a n n - t, a *Staatswissenschaftliche Untersuchungen* élelméjű íróját, szokták rendszeren olyan gyanánt említeni, mint a ki a gazdasági és technikai, eltérő szempontok figyelembevételére először hívta fel a figyelmet és mint a kinek idevonatkozó fejtegetései sokáig irányt jelöltek a német tudományban. Így olvassuk ezt legutóbb is L i e f m a n n - nál, (*Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, I. 1917., 325. l.). Ez a megállapítás némi igazításra szorul, még pedig két irányban. Először is a bajor államtanácsos munkájának nemcsak posthumus, H e l f e r i c h és M a y r által sajtó alá rendezett, rendszeren idézni szokott, 1870-ben megjelent, második kiadásában van szó a gazdasági és technikai szempontok szembeállításáról, hanem már a jóval kevésbé ismert, a másodiktól sokban eltérő, első kiadásban is, mely *Staatswirthschaftliche Untersuchung über Vermögen, Wirthschaft, Productivität der Arbeiten, Kapital, Preis, Gewinn, Einkommen und Verbrauch* címmel 1832-ben jelent meg Münchenben az Anton Weber-féle könyvkereskedés kiadásában. Már ebben a könyvben is van szó a gazdasági és a technikai szempontok szembeállításáról. Igaz ugyan, hogy ez a munka, mely majdnem negyven évvel előbb látott napvilágot, mint a

minden tekintetben jóval tökéletesebb második kiadás, még egyáltalán nem tartalmazza azt az alapgondolatot, mely később oly ismertté lesz, és a melylyel alább mi is meg fogunk ismerkedni, azt t. i., mely a gazdaság és technika különbségét a mennyiségi, illetőleg a minőségi szempont érvényrejutásában keresi. Csak arról beszél, hogy a termelés a technika és a gazdálkodás (Ökonomie) szempontjaiból ítélhető meg. Technikai szempontból az termel szerző szerint, a ki általában valamely gondolatot bizonyos fokú bevégeztségben külsőleg kifejez, megérzékit. A technikára nézve tehát a tevékenység célja a gondolat kivitelének tökéletessége. Az ehhez szükséges eszközök csak annyiban jönnek számba, a mennyiben az illető célnak jobban vagy kevésbé felelnek meg (24. l.). A termelés technikai oldalát vizsgálja aztán, a mikor a különböző mesterségekről, művészetekről (Künste) beszél. (24—26. l.). A technikai termeléssel szemben a termelést gazdasági szempontból megint vagy az egyén vagy az összesség oldaláról veszi tekintetbe. Az egyes pedig szerinte megint termelő vagy fogyasztó lehet, a mikor a termelés fölött ítél. A gazdasági termelés a termelő szempontjából: cserejavak előállítására a szükségletek kielégítésére oly módon, hogy ez által a termelő gazdasági helyzete legalább is ne rosszabbittassék. (27. l.) A technikai termelést — így folytatódik a magyarázat — a termelő rendszeren csak akkor tekinti befejezettnek, a mikor a termékek „pénzzé vannak téve“. Ha aztán a termék pénzértéke kiegyenlíti a termékben feláldozott, odaadott tőkét és a megmaradó többlet a vállalkozónak a termék előállításánál felhasznált tőkét és munkáját legalább is annyira fedezi, a mennyiért ezek a javak közvetlen eladásnál értékesíthetők volnának, akkor a termelés a termelő szempontjából gazdaságilag is termékeny (29. l.). A fogyasztó szempontjából pedig a teljesítmény (Leistung) akkor produktív még, ha termékeinek becserélése nem okoz a fogyasztónak több áldozatot, mint a mennyibe ezek az így megszerzett javak neki más módon kerülnének (32. l.). A közgazdaság szempontjából végül szerző szerint az a teljesítmény lesz termékenynek mondandó, mely iránt kereslet áll fenn és a melyért kényszer nélkül legalább is annyit lehet kapni, mint a mennyi költségbe az illető teljesítmény került (37. l.). Ezekből a fejtegetésekből, melyek a gazdaság és technika szembeállításából hamarosan a termelékenység kérdésének taglalásához vezetnek át, még nagyon kicseng a kameralisztika magángazdasági nézőpontja. De ennél is jobban érdekel minket, hogy az az absztrahálni tudás, mely az eredetileg matematikus Hermann 1870-iki munkájának oly nagy erőssége, ebben a munkában még nem mutatkozik. Ott nagyon helyesen gazdálkodásról beszél és azt állítja szembe a cselekmény technikai mozzanatával. Itt még csak mindig

termelésről van szó. És a mikor a gazdasági mozzanatot akarja kiemelni, tulajdonképpen megint csak technikát lát meg. De a törekvés már ebben a munkában is kifejezetten meg van a gazdasági és a technikai szempontok szétválasztására.

5. Másodszor figyelmébe kell idéznem a tantörténet írójának, ha Hermann 1870-iki könyvében akarja látni azt a munkát, mely problémánkat először vetette fel, Bauer-nek *Über die Unterscheidung der Technik von der Wirthschaft* című tanulmányát, mely a Faucher és Michaelis szerkesztésében megjelent *Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte* második évfolyamának 3. és 4. kötetében 1864-ben látott napvilágot. E tanulmánynak különösen az első része, ha magától értetődőleg nem is áll a tudomány fejlettségének mai magaslatán, kérdésünkre nézve nem egy jó megjegyzést tartalmaz és mély gondolkozásról tanuskodik. A szerző Hermann-tól függetlenül ír. A későbbi irodalom csak nagyon kevésbé vesz róla tudomást.

6. 1870 után aztán tényleg Hermann méltán sokat olvasott, második kiadású könyvének hatása alá kerül a kérdésünkkal foglalkozó irodalom. Ez a hatás azonban távolról sem általános és különben is inkább csak abból áll, hogy mindazokat, kik a kérdéssel foglalkoznak, szemmel láthatólag Hermann munkája indította arra, hogy a kérdéstről irjanak, meg abból, hogy ezek mondanivalóikat az ő fejtegetéseihez fűzik és őt bírálgatják. Monographikus irodalma azonban a kérdésnek, különösen közgazdák tollából — és minket ezeknek a felfogása érthetőleg jobban érdekel, mint a technikusoké, — ebben az időben nincs. Az, a mi a kérdéstről az éppen jellemzett módon ekkor íródott, a közgazdaságtani rendszerekben olvasható. Sok helyet persze ezekben a munkákban nem szentelnek a kérdés taglalásának. Ezt az irodalmat különösen a következő munkák képviselik: Wagner Adolph rendszeres, nagy műve, *Grundlegung der politischen Ökonomie*. I³. 1892., 81. és 349. l. Ő is Hermann-ból indul ki, a kit bírál; de rövid kritikájával sem jut tulajdonképpen sokkal tovább Hermann-nál. Inkább csak beállítja a kérdést, de meg nem oldja. Ugyanez mondható Wagner későbbi, rövid, rendszeres munkájáról is, *Theoretische Sozialökonomik*. I., 1907., 33. l. Itt természetesen még inkább csak meg van pendítve a kérdés. — Kissé bővebben foglalkozik a gazdálkodás és technika viszonyával Lehr a Frankenstein-féle gyűjteményben megjelent szép tanulmányában: *Die Grundbegriffe der Nationalökonomie*, mely Heckel átdolgozásában nyolcz évvel az első kiadás után 1901-ben második kiadásban jelent meg (44—45. l.). Ő is Hermann bírálatából indul ki. Nem fogadja el Hermann megkülönböztetésének alapját. Fejtegetései, bármily rövidek is, végső megállapításaikban mégis igen rokon-

szenvesek előttem. — Hozzácsatlakozik harmadiknak e sorban Dietzel, a kinek *Theoretische Sozialökonomik* című művéből csak az I. kötetet bírjuk, mely 1895-ben jelent meg. E könyv 175. és következő lapjai foglalkoznak különösen idevágó dolgokkal. Magát, a gazdálkodás és technika viszonyát szerző Hermann megkülönböztetésének kapcsán a 184—189. lapokon eléggé behatóan tárgyalja. Hermann nézetét persze ő sem fogadja el. De azt hiszem, egy kissé túlságosan nagy feneket kerit a kérdésnek; azért jut olyan kevés eredményre. — Ezekhez az írókhoz sorolnám még a volt kiváló tübingai theoretikust, Fr. Julius Neumann-t, a ki *Grundlagen der Volkswirtschaftslehre*, I. 1889. című munkájában (5—7. l.) mellékesen a mi kérdésünkkel is foglalkozik. De a mint nem célja a kérdést megoldani, úgy nem is fejti meg azt. — És bár tulajdonképpen nem tartozik ebbe a körbe, mert Hermann-tól függetlenül ír, az időrendnél fogva itt említem meg Schaeffle-t, a kinek már idézett munkája, *Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft*, I³. 1873., (főleg a 18. és 19. §§., I. kötet 25—28. l.) foglalkozik a gazdálkodás és technika viszonyával. Schaeffle másik nagy műve, a *Bau und Leben des sozialen Körpers*, I—II², 1896., itt kevésbé jön számba. A szerző ebben a könyvben is foglalkozik ugyan a gazdálkodás és a technika fogalmával (lásd különösen II., 192—343. és II., 176—191. l.), a kettőnek kapcsolatát és viszonyát azonban itt kevésbé méltatja figyelemre.

7. Kérdésünk tárgyalását tekintve, ennek a most említett irodalomnak jár nyomában e korszak egész kézikönyv- és tankönyvirodalma. Különösen a német és az a külföldi irodalom, mely a német tudomány termékeit leginkább szokta figyelembe venni. Ezek a kézi- és tankönyvek rendszeresen mind megemlítik a kérdést, de rövidesen napirendre térnek fölötte. Meg nem oldják, és az, a mit elmondanak róla, sem kapcsolódik mindig bele szervesen a rendszerükbe. Egy jól ismert francia munka, a Maurice Block-é, *Les progrès de la science économique depuis Adam Smith*. I—II², 1897., mely a német tudomány eredményeire nagy figyelmet fordít, jellegzetes képviselője ennek a tárgyalásmódnak. — A tulajdonképpeni tankönyvirodalom termékei közül csak példaként említem Kleinwachter munkáját, *Lehrbuch der Nationalökonomie*, 1902., (különösen 68—75. l.) A jobb, rövid kézikönyvek közül pedig szintén csak jellemző példa gyanánt utalok Lexis jeles munkájának, *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*, 1910. 1—2. lapjaira. — Philippovich jól ismert nagyobb kézikönyve, *Grundriss der politischen Ökonomie*, I. (az első kiadás 1893-ban, az utolsó, tizenegyedik 1916-ban jelent meg), bár ebben a csoportban kell róla szólni, tárgyunk szempontjából külön említést érdemel. Behatóbban tárgyalja t. i. a kérdést, de bár könyvé-

nek idevonatkozó részei a tizenegy kiadás során jelentős változást is szenvednek, lényegében ő sem jut tovább annál, mint az előbb felsorolt munkák mind. Ő is annak hangsúlyozására fekteti a súlyt, hogy a kérdés felvetődését a termelés különböző szempontokból való megítélhetése indokolja. Eklektikus hajlandóságának megfelelően pedig, a mi tankönyv-írónál nemcsak megbocsájtandó, de inkább elismerendő, mindig figyelembe veszi azt a véleményt, mely könyve különböző kiadásainak idején a kérdés elbírálásánál hangadó volt. Ez az első kiadáskor még Hermann véleményének bírálata, az utolsó idejében Gottl-Ottlilienfeld monographiája.

8. F. B. W. von Hermann óta Sombart-ig tulajdonképpen senki sem nyult önálló felfogás alapján a kérdéshez. Marx és a történelmi materializmus álláspontja ugyan a legszorosabb összefüggésben van a problémával, de ez az állásfoglalás a gazdaságnak a culturára való hatásában csak közvetve és hallgatagon érinti a kérdésünkben felvetett összefüggést annak folytán, hogy Marx, hű követője gyanánt itt is az angol klasszikusoknak, gazdasági fejlődés alatt tulajdonképpen technikai fejlődést is ért. Sombart a Ghe-alapítványban 1901-ben tartott *Technik und Wirtschaft* címmel egy rövid előadást. Azokat az elvi eredményeket, a melyekre itt eljut, egy évvel később megjelent, *Der moderne Kapitalismus* című munkájában értékesíti. (Különösen I. 1—49. és II. 42—67. l.). Még két idevágó dolgozatát említem: *Technik und Kultur* az Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 33-ik kötetében, 1911. 305—347. l., és *Die Elemente des Wirtschaftslebens* ugyanazon folyóirat 37-ik kötetében, 1913. 1—45. l. E munkákkal, melyek közül az utóbbira már fentebb is hivatkoztam, még bőven fogunk foglalkozni.

Sombart gondolatainak hatása mindjárt érezhetővé vált a kézikönyvirodalomban is. E tekintetben csak P esch *Lehrbuch der Nationalökonomie*, I. 1906. című könyvének 9—10. lapjaira utalok.

Ujabban, mindenesetre egészen önállóan, ha nem is olyan eredetieskedő módon, mint Sombart, de nagy irodalmi készültség alapján Fr. von Gottl-Ottlilienfeld tárgyalja a gazdálkodás és technika viszonyának kérdését abban a terjedelmes monographiában, melyet e tárgyról *Wirtschaft und Technik* címmel a Grundriss der Sozialökonomik II. részében irt, 1914. 199—387. l. Minket e tanulmánynak különösen első része, *Die grundsätzlichen Beziehungen zwischen Wirtschaft und Technik*, 205—226. l. érdekel. Alkalmunk lesz vele bőven foglalkozni. Hatása alól az irodalom nem tudott kitérni. Nélküle, bár sok tekintetben kifogásolja e dolgozat álláspontját, azt hiszem, Diehl sem szentelt volna új könyvében, *Theoretische Nationalökonomie*, I.

1916., különösen a 68—81. és 446—450. lapokon, olyan beható fejtegetéseket a gazdaság és technika kérdésének.

Egészen különálló helyet foglal el a kérdés irodalmában Liefmann, kinek, hogy a gazdálkodás pszichikus mivoltáról alkotott felfogását megindokolja, éppen a mi problémánkból kiindulva kell a kögazdaságtan régi, „anyagi“ álláspontját megdöntenie. Már az elmélet körébe vágó első dolgozata, *Ertrag und Einkommen auf der Grundlage einer rein subjektiven Wertlehre*, 1907., tulajdonképpen a gazdálkodás és technika kérdését tárgyalja. A kérdésre vonatkozó felfogását a maga egészében aztán először a *Wirtschaft und Technik* című tanulmányban adta elő, mely a *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 1914. évfolyamának I. kötetében jelent meg (721—773. l.). E tanulmány anyagát használta jórészt fel rendszeres munkája *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, I. 1917., kérdésünket tárgyaló fejezetének (325—354. l.) kidolgozásánál. Ezt az utóbbi munkáját veszem kiinduló pontul, mikor felfogásával foglalkozom. Előbbi dolgozataiban álláspontja még némileg eltér attól, melyet nagy munkájában foglal el. Az ő nézeteivel is behatóan fogunk foglalkozni.

9. A figyelmünk tárgyát tevő irodalomban külön csoportba foglalhatók azok az írók, a kik — tulajdonképpen technikusok lévén — mint ilyenek is szólnak a kérdéshez, de több-kevesebb gazdaságtani képzettséggel is bírván, a gazdasági szempontot, vagy legalább ezt is akarják vizsgálódásaiknál érvényesíteni. Ezeknek sorát a kérdésünk szempontjából nagy termékenységgű Emanuel Herrmann nyitja meg. Idevágó munkái közül csak a következőkre utalok: *Cultur und Natur, Studien im Gebiete der Wirthschaft*, 1887. (Különösen a *Technik und Ökonomik* című fejezet, 247. és köv. l.), *Technische Fragen und Probleme der modernen Volkswirtschaft. Studien zu einem Systeme der reinen und ökonomischen Technik*, 1891., *Wirtschaftliche Fragen und Probleme der Gegenwart. Studien zu einem Systeme der reinen und technischen Ökonomik*, 1893. A technikai gazdaságtan gondolatának kifejtését ennek az irodalomnak köszönjük. De ha a különben nagytehetségű Herrmann két utóbb említett munkájának alcímeit nézzük, akkor jogosan támad fel bennünk a kérdés, hogy vajjon ez a fogalomkialakítás a gondolatoknak tisztázására, vagy inkább összezavarására vezetett-e.

Itt említendő meg Weyermann munkája, *Die ökonomische Eigenart der modernen gewerblichen Technik* a *Grundriss der Sozialökonomik* VI. részében, 136—166. l.

Wiese *Privatwirtschaft, Volkswirtschaft und Technik* című dolgozata, mely a műszaki főiskolák hallgatóinak vezérfonalul irt két kötetes *Wirtschaft und Recht der Gegenwart* 1912. című kiadmány be-

vezető tanulmányául jelent meg (I. köt. 1—12 l.), szintén ebbe a csoportba tartozó, kevés igénynyel fellépő munka.

Jóval jelentősebb dolgozat ennél Voigt tanulmánya, melyet ugyane kiadmány II. kötetébe *Technische Ökonomik* címmel irt (219—315. l.). Ez a munka a gazdálkodás és a technika viszonyáról jelentősnek ígérkező megállapításokat tartalmaz, melyekkel, ha helytálló, számolni kell. Ezt a tanulmányt kiegészíti még ugyane szerzőnek két idevágó értekezése: *Das System der ökonomischen Wissenschaften*, Zeitschrift für Sozialwissenschaft, 1914., 739—756. és 809—836. l., és *Die Unterscheidung von Wirtschaft und Technik*, Zeitschrift für Sozialwissenschaft, 1915., 388—400. l., mely utóbbi Liefmann-nak *Über die Unterscheidung von Wirtschaft und Technik* címmel ugyanott 287—296. l. megjelent dolgozatára irt felelet.

Különösen Voigt munkái, melyeket felsoroltunk, de egyéb, itt említett dolgozatok is felhívják figyelmünket arra, hogy a gazdálkodás és technika viszonyának jelenségeit kutatva, legalább az egyik nyomot követve, rábukkanunk arra a kérdésre is, hogy mi a közgazdasággal szemben a magángazdaság lényege és mi az, a mi a gazdaságtani tudomány anyagából mint külön magángazdaságtan volna tárgyalható, illetve tárgyalandó. A technikai gazdaságtan és a magángazdaságtan között, mint majd látni fogjuk, szoros és közeli a kapcsolat.

10. Műszaki emberek a technikus szempontjából is foglalkoznak kérdésünkkel, így különösen Max Kraft és Julius Schenk. Az előbbi *Das System der technischen Arbeit*, 1902. című nagy munkájában a technikai munka ethikai, gazdasági, jogi és technikai alapjait vizsgálja és e közben természetesen a gazdaság és technika határvonalait is igyekszik megvonni. Az utóbbi *Die Begriffe „Wirtschaft“ und „Technik“ und ihre Bedeutung für die Ingenieurausbildung* című 1913-ban megjelent rövid füzetében a címben foglaltakat és a szerinte úgynevezett „mérnökgazdaság“ fogalmát és kérdéseit tárgyalja. Fejtegetéseivel inkább összezavarni látszik azt, a mit mi tisztázni szeretnénk.

11. A technika fogalmával művelődéstörténeti, vagy bölcséleti szempontból foglalkozó irodalom igen nagy számú termékei közül csak itt-ott köszönünk egyiknek-másiknak valamelyes kérdésünkre vonatkozó gondolatot. Kapp érdekes könyve, *Grundlinien einer Philosophie der Technik, Zur Entstehungsgeschichte der Kultur aus neuen Gesichtspunkten*, 1877., mely a műszerek alkotásában mintegy az emberi szervek továbbvetítését látja, nekünk semmit sem mond. — Wendt munkája, *Die Technik als Kulturmacht in sozialer und in geistiger Beziehung*, 1906., a technikai haladás történetével foglalkozik, különösen művelődéstörténeti szempontokból, és ennyiben minket közelebről nem érde-

kel. — Goldstein füzete, *Die Technik*, 1912., a technikára vonatkozó művelődéstörténeti és művelődésbölcseleti szemlélődést nyújt. — Zschimmer könyve, *Philosophie der Technik; vom Sinn der Technik und Kritik des Unsinnns über die Technik*, 1914., mint alcíme is mutatja, sok szellemmel mélyebben hatol be a technika fogalmának elemzésébe, de ebből a mélyből kevés kézzelfoghatót hoz fel. Egy kissé felengzően és a valóságtól meglehetősen eltérően állapítja meg a technika fogalmát, mikor annak lényegét a feltaláló-tevékenységben látja.

12. Zoepfl érdekes munkája, *Nationalökonomie der technischen Betriebskraft*, 1903., inkább rendszertani szempontból érdemel említést. A közgazdaságtani kézikönyvek gyakorlati részének egyik érezhető hiányán igyekszik segíteni, mikor összeállítja azt, a mit a hajtóerőkről a nemzetgazdának is tudnia kell. A magyar tudományt ez a könyv anynyiban is érdekelheti, hogy megírásához jórészt Földes Bélának egy életrevaló gondolata, a melyet a már említett *Zur „Grundlegung“ der Volkswirtschaftspolitik. Eine Anregung*, czímmel közölt (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 1899. III. Folge 17. Band, 389—393. l.), szolgált indítékul.

13. A magyar tudomány nem foglalkozik behatóbban a gazdálkodásunk közben érvényesülő gazdasági és technikai szempontok szétválasztásával. Monographikusan a kérdést nálunk egyáltalán nem tárgyalták. A kézikönyvek azonban, de ezek sem mind, tesznek a dologról említést.

Kautz Gyula *A nemzetgazdaságtan rendszere*. I^o. 1890. című munkájában a termelésről szólva megkülönbözteti „a technikai és gazdasági értelemben vett productiót; amaz a szükségleteknek megfelelő minőség szerinti, emez ellenben oly productiót jelentvén, hol a termelvények (Productum) értéke vagy haszoneredménye az előállításra fordított értékek összességével legalább is felér“ (68. l.). Ebben a megkülönböztetésben lehetetlen Hermann közvetett hatását észre nem venni.

Láng Lajos régi könyve, *A közgazdaság elmélete*, 1882., angol álláspontjához hiven egyáltalán nem tesz célzást sem a kérdésre.

Ezzel szemben Földes Béla nagy rendszerének az elméletet tárgyaló első kötetében, melynek címe *A társadalmi gazdaságtan elemei*, (az első kiadás 1893-ban jelent meg, az eddig utolsó, hatodik 1917-ben), bővebben tárgyalja a termelésről szóló tanok bevezetésében a gazdasági és műszaki szempontok különbözőségét. Felfogásával alább majd közelebbről fogunk megismerkedni.

Gaal Jenő *A nemzetgazdaságtan rendszere*, I. 1899. című munkájában szintén a termelésről szólva említi azt, hogy a technikai

és a gazdasági tökély gyakran megegyeznek, de gyakran ellenkeznek egymással . . .“ (135. l.).

Kovács Gyula szerint (*Közgazdaságtan*, I. 1899.) a termelésnél „a terv és kivitele a gazdálkodás technikai oldala, az a mitől függ, hogy a szükségleti kielégítésre kívánt jószágok megfelelő mennyiségben és minőségben a megfelelő időben és helyen készenlétben legyenek“. Amit Gaal mond, elégtelen; Kovács megállapítása felzines és hibás is, mikor a tervet mondja technikának (13. l.). Különben egyikük sem nyúl a dolog lényegéhez.

Hazai irodalmunkat újabban Kovács Gábor ajándékozta meg egy közgazdaságtani rendszer első kötetével, *A közgazdaságtan elemei*, I., 1915., (I. kötet első fele, 2-ik kiadás 1919.) melyben kérdésünkről nincs szó. Pedig a munka szerzője erősen a tiszta elméleti irány hívének vallja magát. Mint ilyennek különösen feladata lett volna a gazdaság fogalmát a technikai irányban is elhatárolni.

E sorok írója úgy kézirat gyanánt megjelent nagyobb rendszerében, *Közgazdaságtani és pénzügytani jegyzetek*, 1906., 187—188. l., mint *A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlata*, 1908., című rövid, vázlatos tankönyvében, mely az előbbi munkának első, kissé rendszeresebb átdolgozása, érinti a kérdést. (25. l.) Mai álláspontja csak némileg tér el az akkoritól.

Navratil Ákos.

A földreform.

A gyökeres földreform gondolata, mely a tökéletlenül végrehajtott 1848. évi földreform nyomán félszázad óta foglalkoztatja a közvéleményt, elhatározó lépést tett előre. A földművelésügyi minister minden társadalmi osztályra és főképpen társadalmi felfogásra kiterjedő széleskörű szakértekezletet hívott egybe, mely kimerítő alapossággal tárgyalta le mindazokat a vitás kérdéseket, melyek annyi félbenmaradt reformjavaslatnál foglalkoztatták a közvéleményt. Már az ankét eredményeképpen meg lehetett állapítani azt, hogy tulajdonképpeni ütközőpontok a földosztás folytán részesedésül jutó birtokrészletek formája, nevezetesen, hogy az egyéni és szabad tulajdon gyanánt jusson a részesedésre jogosult fél birtokába, avagy az maradjon meg akár az állam, akár valamely collectiv közület tulajdona gyanánt és a jogosult, mint járadék birtokos, vagy örökbírlő rendelkezék a földbirtokkal. Mi legyen a régi tulajdonos birtokában megmaradó föld maximuma? Mennyi földbirtokot kapjon minimumként az új jogosult? Legyen-e egyáltalában kisajátítás vételár ellenében, avagy minden ellenszolgáltatás nélkül vesztse el a régi tulajdonos földbirtokát. Milyen sorrendben és kik részesüljenek a földosztásban? Szükséges-e az, hogy az így keletkezett kisüzemek valamely formában megköttessenek? Létesíttessék-e az úgynevezett paraszt hitbizomány és mely határokig? Végül hogyan gondoskodják a törvény a jelzálogos hitelezők érdekeiről, a haszonbírlők érdekeiről és az ú. n. felszerelési hitelről? A legkülönbözőbb irányok ütköztek össze a szakértekezleten, a nélkül természetesen, hogy valamely irányban elhatározás jött volna létre. A szakértekezlet után a napokban jelent meg a szociáldemokrata párt munkástanácsának határozati javaslattervezete, mely, úgy látszik, a földművelésügyi és kisközségi országos szövetségének álláspontját is tartalmazza. A határozati javaslat kétségtelenül döntő irányban fogja befolyásolni a reform megvalósítását és annak eszközeit és minthogy ez úgy tekintendő, mint a kormányzó szociáldemokrata párt többségi álláspontja jelentősége igen nagy.

Foglalkoznunk kell tehát azzal az alapvető kérdéssel, mely nemcsak a polgári társadalommal szemben, de az ú. n. kommunistákkal szemben

is határvonalat állít fel a magántulajdon, illetve a köztulajdon formáit illetően. Tudvalévő dolog, hogy a socialdemokrácia a Marx-féle tételből indul ki, a tulajdonösszpontosítására és a válság elméletére támaszkodik. A földbirtoknak kevés kézben való koncentrálódását nem akadályozza, mert ennek következménye a falu teljes elproletárosodása. Így készült itt is elő a jövő állama. Marx és Engels az 1848-ban kiadott kiáltványukban a földbirtokok köztulajdonná tételét követelik, melyet a köz javára munkásszövetkezetek művelnek meg. Azóta a classikus socialismus minden ellenkező áramlat daczára következetesen kitarr ez álláspont mellett. Elég e tekintetben rámutatni Bebel stuttgarti határozati javaslatára és az erfurti programra, Liebknecht és Kautschky ismételt felhangzott kijelentéseire. Sikertelenül szálltak szembe az agrár marxista iránnyal az u. n. agrár revizionisták, így Hildebrand, Bloch, Schippel és főképpen Schulz. A mit elérniök sikerült az csak annyi, hogy a párt kebelében agrár tanulmányi bizottság alakult, melynek célja tudományos és statistikai alapon a mezőgazdaság jelen helyzetét és a kisgazda osztály fejlődési feltételeit megállapítani. A kisgazda osztály kétségbevonhatatlan szaporodása, gazdasági fejlődése, termelőképessége mind szinte kényszerítő szükségként befolyásolják a párt programjának revideálását, annak az igazságnak megállapításban, hogy kisbirtokok fejlődése gazdasági szükségleten alapul. Ennek daczára változatlanul merev a hivatalos álláspont. A kisbirtok a gabonatermelés terén tényleg nagyobb átlagtermést ér el, mint a nagybirtok. az állattartás szempontjából feltétlenül tútesz a nagybirtokon; vezet a tej és tejtermékek termelése terén is, a baromfi tenyésztés négyötöd része a kisgazdák kezébe van, Salán legprecisebben Bebel fejezte ki az 1899. évi hannoveri pártgyűlésen a socialdemokrata álláspontot, mondván, hogy a paraszt kulturelles tényező, mert magasabb életviszonyok közé emelkedni képtelen és az emberi haladás követeli, hogy elpusztuljon. A modern és egyetemes társadalmi gazdasági fejlődés követeli tehát meg a socialdemokraták szerint, hogy a termelő földből közös tulajdon legyen és az állam a földet termelő szövetkezeteknek adja bérbe, melyek a jövedelmet a tagok közt szétosztják. Pedig az a gondolat, mely a magántulajdont elveti, mely mint termelési eszközt köztulajdonná akarja átalakítani, egyidős a kultura kezdetévei és úgylátszik nem volt képes, mint uralkodó tán sohasem a földbirtok jogi rendjét irányítani. A mózesi törvényhozásnak is az volt az alapgondolata, hogy a földet csak 50 évig lehet eladni, vagy elzálogosítani. A francia forradalom első rohama magántulajdon ellen fordult, de végül mégis a magántulajdon rendszere alapján kapcsolta be Cambon pénzügyminister a felszabadult parasztságot a forradalom érdekkörébe. Ez alapokon épült fel a francia kisbirtokrendszer.

Igaz, hogy mi a háború alatt, mint minden más háborús állam az állami socialismus talaján állunk. A termelési kényszer, a maximálások, rekvirálások, világos jelei az egész gazdasági élet socialismusának. — De még hosszú út vezet el az összes föld közös tulajdonáig és különösen az államalkotó communismusig. Történtek ugyan kísérletek községi communista alakulatokra, de nem sikerültek. Nem sikerült ez Oroszországban sem. A tulajdon szabadsága az emberi szabadságnak megalapozása. Azóta van a munkának nagyobb értéke, a földnek nagyobb hozama, mióta a közös gazdálkodás és magánüzem között megvonták a határvonalakat. A jobbágyrendszer, az elmaradott gazdasági forma, a nyomásos rendszer, mely lényegében közös üzem volt, a földbirtok minden productivitasát megakadályozták. Az 1906-ban kezdődő és részben végrehajtott orosz agrár-reform tulajdonképpen nem egyéb, mint az Engels communista maniphestumában is ősi communismus maradványaképpen jellemzett földközösségből, a mirből való szabadulás. A reform legnagyobb jelentőségét abban látja minden elfogulatlan szemlélő, hogy a mir sorvasztó kapcsolatából kiszabadult egyéni tulajdont, a szétszórt magántulajdont, széleskörű agrártechnikai műveletekkel alakította át egyéni gazdálkodás céljaira, tanya birtokokra. Távolság áll tehát az orosz föld reformja is, figyelembe véve a napjainkig megtörtént eseményeket is attól, hogy a communis földtulajdont tegye a föld tulajdonképpeni jogrendszer alapjává. Az a földéhség, mely minden ország földművelőjét jellemzi, közös földtulajdonnal nem csillapítható, sőt elzárva a magántulajdon megszerzésének lehetőségétől, a reménytelenség érzete vesz erőt rajtuk. Már pedig Dante is, mint legnagyobb szerencsétlenséget, a reménytelenség érzetét írta fel a pokol kapujára.

Más kérdés az, hogy a magánföldtulajdon tulajdonképpeni régi merev és káros formái helyébe a társadalmi érdekek által határolt magántulajdont állítsuk be. Az a szuverén érzés, mely a tulajdonost földjén elfogja, napról-napra tűnőben van. A beavatkozás, korlátozás, tilalom, oly sokféle, hogy a tulajdont ma már csak negative lehet meghatározni. A hegyközségek, vadászati, halászati jog, a vízi társulatok, erdősités, legelőtilalmak, a birtokösszesítés, végül a kisajátítás sokféle lehetősége mind a társadalmi érdeket emeli az egyéni érdek fölébe. Míg az ipari üzem kommunizálása minden gyakorlati nehézség nélkül keresztülvihető, megakad az a mezőgazdasági üzemnél, a földnélküli proletárság fel-fogásbeli ellenkezésén. Az ipari munkásságnál a collectiv munka joga, a szakszervezetek befolyása, a capitalismus elleni harcnak nélkülözhetetlen mozgató erői. A földművelő helyzete más. Az könnyebben jut a termelő tőke, a föld birtokába. Az a lehetőség, hogy bármelyik proletár földhöz juthat, egész más lelki berendezésre képesíti. Más megvilági-

tásba kerülnek a falusi proletáriátus körében a socializmus nagy vívmányai, a nyolczórai munkaidő, a munkaszünet, a nő és gyermekmunka és az egész javító nevelés rendszere. Ha a földművelőből községi, szövetkezeti, társulati vagy birtokossági collectiv személy is lesz, mint ilyenképpen organizált termelő erő, még nem veszíti el a magántulajdonhoz fűződő egyéni kezdeményező kedvét és erejét. Annyira erős az egyéni tulajdonhoz fűződő hajlama a kisbirtokosnak, hogy az éppen az ő érdekében fenntartott collectiv üzem, a közbirtokossági legelő és erdő még tiltó törvényekkel sem védhető meg a feldarabolás elől. A munkástanács javaslattervezete szerint, földben elsősorban a földmunkásság termelőszövetkezetei részesítendőek, melyeknek szervezésére és támogatására a földművelésügyi ministeriumban külön szerv létesítendő, másodsorban a fogyasztási szövetkezetek és csak harmadsorban a földnélküli, vagy megélhetéshez nem elég földdel rendelkező földművesek. Meghagyja a javaslat az állami, községi, közbirtokossági birtokok köztulajdoni minőségét és végül a szövetkezeti gazdálkodást azzal is előnyben kívánja részesíteni, hogy a szövetkezeti gazdálkodás céljaira bármily nagyságú birtok igénybe vehető. A hivatalos szociális agrár program kívánalmainak, mely a közös tulajdont helyezi az egyéni tulajdon fölébe, így tesz eleget a munkástanács javaslata. Az egyéni tulajdonnak akképen kíván mégis utat engedni, hogy azt örökbérletté alakítja, mely a gyermekekre örökségül hagyható, de idegennek el nem adható és a gazdálkodás abbahagyása után az visszaszáll az államra vagy községre. Úgy a szövetkezeti bérlet kérdése, mint az örökbérlet kérdése bőven meg vannak vitatva a vonatkozó irodalomban. A szövetkezet nemcsak a közös érdekek kapcsolatát teremti meg, de a közös felelősségben való osztozkodás érzetét is. Éppen nem alkalmas arra, hogy az egyén vagyoni szerzési törekvéseit és egészséges egyéni speculativ hajlamait erősítse. Az örökbérlet ellen felhozott kifogások akörül mozognak, hogy e forma voltaképpen egy újkori jobbágyrendszert teremt meg. A munkástanács által javasolt formája, mely annak átöröklését a legszűkebb családtagjaira korlátozza, még azt a célt sem szolgálja, hogy az örökbérleti üzem megteremtésével, egy szabadon átruházható, megterhelhető és átörökíthető vagyontárgyat teremtsen meg. Igaz, hogy azt is javasolja, hogy a kisbirtokosok a vételár lefizetésével az örökbérletet megválthatják. Ez erőteljes engedmény az egyéni tulajdont követelőkkel szemben. Aggodalomra azért ad okot, mert osztálykülönbséget teremt a tőkeerős és szabadbirtokossá vált tulajdonos és vagyontalanságánál fogva árendás jobbágyok maradó örökbérlet között. Egészen véve azonban a munkástanács javaslata szerencsésen igyekszik áthidalni a marxista agrár program és a földéhes parasztság lelki-dispositiója között mu-

tatkozó ellentétet, abban a részben pedig, hol a földmunkások termelőszövetkezetét igyekeznek megteremteni, a gazdálkodás folytonosságát szolgálja és a városi lakosságot igyekeznek megszabadítani attól a súlyos problémától, melybe egy korlátlan földfeldarabolás belesodorná. A szövetkezeti bérlőforma mindenestre lehetővé teszi azt, hogy nagyüzemek megfelelő felszerelésükkel, mint fel nem darabolt üzemegységek kerüljenek közös megmunkálásba, megakadályozza így az életképtelen és devasztált parasztparcellák létesítését.

A másik nagy és gyakorlati értékben messze kiható jelentőségű kérdés az, hogy a tervezett földosztás céljaira milyen mennyiségben használtassék fel a földtulajdon a régi birtokosok rovására. Természetes, hogy e téren a tényleges szükséglet kell, hogy legyen az irányadó. A munkástanács határozata 500, illetve egyházi tulajdonnál 200 holdas maximumokat állít fel. Ez a maximum azt is jelenti, hogy a jövőben ennél nagyobb földterület egy egyénnek egyéni tulajdonaképpen birtokába nem juthat. Ez az álláspont kétségtelenül elsősorban társadalompolitikai célokat kíván szolgáztatni, meg akarja semmisíteni a nagybirtok rendszerhez fűződő közjogi és társadalompolitikai berendezést. E tekintetben az uralkodó áramlatokat követi, a melyek az összes nagybirtokrendszerrel bíró államokban hasonló irányokban haladtak. A kérdés jelentősége azonban nemcsak társadalompolitikai szempontból mérlegelendő, de gazdaságpolitikai szempontból is. A maximum felállítása tulajdonképpen megtagadása az evolutio törvényeinek. A társadalmi evolutio törvényei szerint nem lehet elzárni attól az erősebbet, tökegazdagabbat és szellemileg előrehaladottabbat, hogy a kisbirtokos rendjéből kiemelkedjék. A kötött birtokrendszer megszüntetése nyomán a tapasztalás szerint nem kell félni többé a földbirtok olyan concentrációjától, mely megint visszavezessen a nagybirtok rendszeréhez. Ezt különösen szembetűnő módon mutatja Franciaország százesztendő földbirtokpolitikája, mely a forradalmi átalakulás alapján megteremtett kisbirtokrendszer követésénél megmaradott, kitartott és a földbirtok forgalmának lehető legnagyobb szabadsága mellett is teljesen elkerülte a földbirtok újabb concentrációját. Vegyük zsebóránkat kezünkbe, mondja Foville, 3 óra 50 perczkor és szemléljük a mutatók haladását. A nagy mutató balfelől halad felfelé. Ez a szaporodó kisbirtok; jobbra a kis mutató lassan sülyed alá, ez az apadó nagybirtok. Közbul a mozdulatlan tengely, ez a középirtok, mely nem változik, de szabályozza a két véglet közötti állandó ellentétet. A szabadbirtokrendszerénél ez a természetes fejlődés rendje. A tagosítás és parcellázás kölcsönhatása irányítja az egészséges fejlődést. Nem helyes tehát semmiféle maximumot felállítani ott, a hol a kisbirtokosok földigényei jogosak, minden korlátozástól

mentesen ki kell az igényeket elégiteni, de szabaddá kell tenni a birtokszerezés lehetőségét, mert az semminemű társadalmi veszélylyel nem járhat. Az a kérdés, a mely úgy látszik a munkástanács értekezletét legfőképpen foglalkoztatta, hogy kisajátítás történjék-e, vagy pedig vagyonekobbzás; továbbá, hogy mely értékkel kárpótoltassanak a régi tulajdonosok, egyelőre a munkástanács javaslata szerint akként nyert megoldást, hogy az állam a kisajátított nagybirtokért megfelelő árat kell, hogy fizessen, névre szóló el nem adható járadékkötvény alakjában. Nem egyéb ez, mint személyhez kötött járadékkal való pótlása az elvont földbirtoknak. Természetes, hogy a kérdés megoldása csak éppen irányelveket tartalmaz és a megoldás egyéb módozataival nem foglalkozik. A helyes végrehajtástól függ az, hogy ez a kárpótlás csakugyan méltányos kárpótlás legyen és ne járjon jogfosztással.

Végül azt a kérdést, a mely a föld népét országszerte legjobban foglalkoztatja, hogy kik kapjanak földet és mely sorrendben, a munkástanács határozata akként kategorizálja, hogy földhöz juthatnak a földnélküli, vagy a megélhetéshez nem elég földdel rendelkező földművesek, előnyben részesítendőek azonban a rokkantak, felnőtt fiúval biró hadiözvegyek, hadifogságban lévők. Kaphatnak földet városi tisztviselők és munkások is. A mint látható, a lehetőség egészen tágkörű, a megítélésnek mindenütt szabad teret enged és itt is az egész súly a keresztülvitelen fekszik.

A javaslatnak a hitelpolitika kérdésével, továbbá földadó kérdésével kapcsolatos kérdéseivel más alkalomkor kívánok foglalkozni.

Sebess Dénes.

Többtermelés és a progressív munkabérek.

A négy évet meghaladó világháború rengeteg gazdasági értéket semmisített meg. Sőt még ma is, a háború eredményeinek liquidálása közben csak fogyasztunk, a nélkül, hogy a termelést kellően megragadtuk volna. És ez még így tart egyideig. Nagy erkölcsi erőknak kell megmozdulni, kitartó szervező munkát kell kifejteni, amíg képesek leszünk újra az intenzív termelő munkára befogni azokat a munkáskezeket, amelyek hosszú éveken át abban versenyeztek egymással, hogy melyik tud jobban pusztítani.

Jól tudta mindenki, hogy a háborúhoz pénz, nagyon sok pénz kell; de a technikai fejlettség mai fokát kellett elérnünk, s ennek a négy évnek a borzalmait kellett végig szenvednünk, hogy fogalmat nyerhesünk arról, mennyit képes pusztítani az ember. Örületes anyagfelhasználás, még nagyobb mérvű anyagpusztítás és mindezekhez a legesztelenebb és legkönnyelműbb gazdálkodás a hadseregellátásnál az egyik oldalon, és minél kevesebb építő munka a másik oldalon. Közgazdaságilag ez a végtelen szomorú mérlege a világháborúnak.

Most azután a rekonstrukció munkáját kellene megindítani mindenfelé és gondoskodni arról, hogy erre a célra az anyagi eszközök előteremtessenek. Ebben a kérdésben pedig, — feltéve, hogy a béketárgyaláson úgy függetlenségünket, mint területi integritásunkat sikerül teljesen biztosítani: — az összes európai államok között a mi helyzetünk volna a legkedvezőbb. Csak becsületes gazdasági politikára és komoly munkás kezekre van szükségünk s a legkönnyebben mi heverjük ki ennek a világfelfordulásnak gazdasági bajait.

Első pillanatra talán merésznek látszik ez az állítás, ha elgondoljuk, hogy utolsó nyilvános állami költségvetésünk, 2.264 millió állami kiadás mellett csak olyan mondva csinált 61.053 K fölösleggel zárult; ha elgondoljuk továbbá azt, hogy az adóztatás terhe a nép teherviselési képességével szemben már akkor eléggé súlyos volt; s ha számot vetünk végül azzal, hogy a legközelebbi állami költségvetésünk kiadási oldala, tekintettel a háborús államkölcsönök terheire s a megoldásra váró új el adatokra legalább is négy milliárdra fog felszökni.

Ekkora kiadási különbözetet adóemelésekből, vagy új adókból előteremteni nem lehet. A tisztán ilyen alapon nyugvó rekonstrukció lehetetlen volna a nálunk tőkegazdagabb nyugati államokban is. Az egyetlen helyes irány tehát csak az lehet, *ha a nemzeti jövedelem emelésére törekszünk és ez által közvetve igyekezünk fokozni közjvedelmünket.*

És itt látom én kedvezőbbnek helyzetünket, szemben a nyugati államokéval.

Nyugati szomszédaink már a háború előtt termelésüknek úgyszólván a felső határán állottak. Nálunk ellenben igen sok volt a kiaknázatlan erőforrás. Még a mezőgazdasági termelés körében is annyi volt a bevetetlen terület, a megművelt területeken pedig olyan szomorú termési átlagokat mutattunk ki, hogy játszva lehetne ebben a viszonylatban termelésünket megkétszerezni. Hasonlóan előnyösen javítható a multak eredménye az ipari termelés körében is. Természeti kincseinket eddig nyersen adtuk át a nyugatnak, hogy a kész árúkat onnan méreg drágán vásároljuk vissza, és tekintettel a mezőgazdasági terményeinket olcsón elfogyasztó Ausztriával fennállott közösségünkre: nem volt eszközünk passív kiviteli mérlegünk megjavítására. A belterjesebb mezőgazdaság mellett tehát arra kell berendezkednünk, hogy nyersanyagainkat jövőben kész-, vagy legalább félgyártmányokká itthon dolgozzuk fel.

Ismételem tehát: a sokszor hangoztatott *többtermelésben* látom én is azt a remediumot, amely a nemzeti jövedelem emelése útján a leg-hatalmasabb erőforrása lesz a kibontakozásnak.

Arra azonban, hogy a többtermelés tényleg meg is valósuljon, nem elégséges egyedül az, hogy annak melegágya adva van az eddig egyáltalán kihasználatlanul hevert, vagy csak félig-meddig kihasznált erőforrásokban. Hanem megfelelő beruházásokról, a szükséges munkaerők biztosításáról és kellő munkaszervezésről kell gondoskodnunk, mert különben minden természeti erőforrásunk továbbra is holt kincs marad.

A kérdés első részével, a tőkeelőteremtés módozataival nem akarok ezúttal foglalkozni. Röviden említem meg azt is, hogy a mezőgazdasági többtermelés sikerét is félttem a tervezett földbirtokreform gyors és egyszeri végrehajtásától. Félttem azért, mert a törpe- és kisbirtok kevésbé alkalmas a belterjes gazdálkodásra, még a legszélesebben keresztül vitt szövetkezés mellett is, mint az egészséges közép- és nagybirtok. Félttem azért, mert a paraszt földműves sokkal konzervatívabb gondolkodású, semhogy nála a gazdálkodás terén az eddigi primitív módszerek helyett újabb, eredményesebb eljárásokat egyhamar meghonosítani lehetne. Félttem azért, mert a törpe birtokok esetleges apró felesleges hozadékát nem lehet export céljaira kellő sikerrel összegyűjteni,

abból igen sok elkallódik. Végül félttem azért is, mert az újonnan teremtet apró gazdaságok súlyosan megtámadják a mezőgazdasági munkáskérdést és sok helyen lehetetlen helyzetet teremtenek a megmaradó közép- és nagybirtoknak. Nézetem szerint tehát gazdasági szempontból veszedelmes a reformot kellő előkészítés és átmenet nélkül így ugrás-szerűleg végrehajtani, hanem helyesebb volna talán azt — a politikailag megengedhető — lassúbb tempóban megvalósítani.

Mellőzve tehát ezeknek a tételeknek részletesebb fejtegetését, célom ezúttal rámutatni arra: hogy a munkaszervezés mai formájában veszélyeztetve látom a több oldalról sürgetett többtermelést az őstermelés másik ágában, a bányászatban és az ipari termelés körében is.

És itt csak átmeneti bajnak tekintem azt, a mire már bevezetőleg utaltam, hogy a háborúból hazatérő munkás nehezen kapható a komoly termelő munkára. Nem keresem ennek lélektani okait. Ma nem azokat a kérdéseket kívánom kutatni, a melyek a munkaszervezést úgy társadalmilag, mint gazdaságilag tartósabban befolyásolják.

Mindennekeelőtt rá kell mutatnom arra, hogy a socialismus gyakorlati alkalmazásában egyoldalúan neveli a munkásságot. Nem fordít kellő gondot az erkölcsi nevelésre és a jogok kivívása mellett nem helyez elég súlyt a kötelességérzet fejlesztésére. Már pedig jog és kötelesség annyira szoros kapcsolatban állanak egymással, hogy a legdemokratikusabb berendezkedés mellett is csak úgy lehet a munkásság jogait biztosítani, ha a munkásság a kötelességek teljesítésével erre az előfeltételeket megadja.

Rá kell mutatnom ugyanis a bérharczok egy tanulságára, a melyet különösen a sóbányászatnál volt alkalmam megfigyelni s a mely fenti tételemet igazolja. Tapasztalati tény az, hogy minden béremelés után a munkásság termelési átlaga valamelyest csökken. És ez nemcsak nálunk van így, hanem a külföldön is észlelték már ezt a tünetet. A logikai következtetés pedig ebből mást nem magyarázhat, mint azt, hogy a munkást a termelésben nem a kötelesség irányítja, hanem az elérhető kereset nagysága s ennél fogva az adott munkaidőt csak annyira használja ki, hogy a neki feltétlenül szükséges keresetet elérje. A béremelés és a termelés csökkenése közötti viszonylagos arányban legfőlebb csak annyi eltérést tapasztalunk, a mennyit a munkás létfenntartási költségeinek tényleges drágulása igazol.

Ugyancsak a tételemet igazolja a kincstári sóbányászatnál tapasztalható az a tény is, hogy a havi leszámolást követő napokban a termelés feltűnően visszaesik. Ez a minimalis termelés napokig tart, majd a hónap dereka felé fokozatosan javul és a bérezést megelőző napokban éri el kulminációját. A mérleg az, hogy a munkás a hó végére ki-

hozza azt az átlagot, a melynek accord bérére neki szüksége van. Nem tudom, hogy más termelési ágazatoknál tétettek-e hasonló megfigyelések, de mindenesetre ez is jellemző.

A mai állapot tehát az, hogy tisztán erkölcsi alapon nem számíthatunk arra, hogy az ipari és bányászati munkásság a többtermelés érdekeit szolgálni fogja. És nem számíthatunk arra sem, hogy a munkáslétszám emelésével fokozzuk termelésünket, mert annyi új termelési ágazatot kell meghonosítanunk az eddig parlagon hevert vagy nyersen idegenbe küldött természeti kincseink feldolgozására, hogy a háború okozta vérveszteség után erre is alig lesz elég emberünk, nem hogy feleslegekkel rendelkezni a régi üzemek létszámának emelésére. Arra sem várhatunk, hogy a munkásosztály erkölcsi nevelésének fokozottabb gondozása hozzon javulást, mert ilyen természetű gondoskodás csak egy eljövendő generationál mutathat majd hatást. Azt pedig az anyagi csőd veszélye nélkül bevárunk nem lehet.

Olyan megoldást kell tehát keresnünk, a mely a munkás egyéni érdekeivel hozza összhangba a többtermelés érdekeit és ezáltal segít minket végleges célunkhoz. Erre pedig egyedüli gondolatnak vélem a progressiv munkabérek megalkotását.

Hangsúlyozni kívánom, hogy tervezetem egyáltalán nem gondol a munkásság legkisebb hátrányára sem. Pusztán az erkölcsi kötelesség-érzet nevelését célozza és azt is úgy, hogy minden dolgozó kéz az egyéni érdekeket is a legelőnyösebben szolgálja akkor, a mikor a többtermelés érdekében tevékenykedik. A köz- és az egyéni érdekek összhangba hozása a célom, még pedig olyan formában, amely a kevésbbé tanult munkás értelmisége mellett gyorsabban, mondhatnám azonnal hatni fog. Nem mint a pedagógiai nevelés, a melyet a gyermeknél kell elkezdenünk, ott is az első generationál küzdve az otthon ellenhatásai-
vai és várva a gyümölcsökre addig, a míg ez a nemzedék felnő és elfoglalja helyét a munkában.

A kérdést úgy gondolnám megoldhatónak, hogy minden munkafajnál a munkások és a munkaadók bizalmi emberei együttesen határozzák meg azt a napi munkamennyiséget, a melyet normális viszonyok mellett egy közepes munkás az adott munkaidő alatt tisztességes munka mellett becsületesen elvégezhet. Ugyanez a bizottság állapítsa meg azt a munkabért is, a mely ennek a normál munkának egyenértéke. A teljes napi keresetre azonban a munkásnak csak akkor legyen igénye, ha a napi termelési átlagot tényleg el is érte. Ellenkező esetben, ha tisztán önhibájából az átlagon alul termelt: a normál munkabéren alul keresen; viszont a tisztességesen végzett túlmunka premiumot élvezzen.

Megpróbálom tételemet matematikailag megvilágítani.

Nevezzük a napi normálmunkát „n“-nek, ennek napi normálmunkabérét „A“-nak, az akkordbért pedig „a“-nak. A napi munkaidőt tegyük nyolcz órára.

Javaslatom szerint a napi normál munkaátlag első nyolczadaira a nyolczad munkabérátlagnál kisebb akkordértéket kellene megállapítani, a mely kisebb érték a további munkanyolczadoknál állandóan javul, a napi termelési átlag felénél eléri a tényleges bérnyolczadot, azontúl pedig ugyanolyan arányú premiummal javul, mint a milyen arányú lévonást az első nyolczadoknál tényleg alkalmaztunk. A ki tehát elérte a napi átlagot, az megkereste a normál accord-bért, de a mint hanyagságból annál kevesebbet produkált, már hiánya van s így egyéni érdeke is az, hogy legalább az átlagot behozza, sőt lehetőleg premiumra dolgozzék.

Képletem a normal munka elérése esetén így alakulna:

$$A = \left[\frac{n}{8} \times \left(a - \frac{a}{5} \right) \right] + \left[\frac{n}{8} \times \left(a - \frac{a}{10} \right) \right] + \left[\frac{n}{8} \times \left(a - \frac{a}{20} \right) \right] + \left[\frac{n}{8} \times a \right] \\ + \left[\frac{n}{8} \times a \right] + \left[\frac{a}{8} \times \left(a + \frac{a}{20} \right) \right] + \left[\frac{n}{8} \times \left(a + \frac{a}{10} \right) \right] + \left[\frac{n}{8} \times \left(a + \frac{a}{5} \right) \right]$$

Az átlagmunka elérése esetén tehát $A = n \times a$. A mint azonban az átlagból csak egy tag is hiányzik, a napikereset megfelelően csökken. Viszont a túlmunkát mindig az utolsó nyolczad értékével díjazva, a tisztességes többlettermelést jutalomban részesítjük.

Javaslatom ellen talán felhozzák azt, hogy igen complicálná a munkabérszámítást és ezáltal egyes nagyobb vállalatokra nagyobb munkaterhet, sőt költséget is jelentene. Ezzel szemben azonban állítom, hogy a tehertöbblet nem lenne nagy, a nehézségek leküzdhetők, s amennyiben a szerintem elkerülhetetlen többtermelést így elérjük: — a netáni nagyobb munka is teljesen kifizette magát.

Lényegesen nagyobb munkát a bérkiszámítás azért nem fog okozni, mert hiszen a felállított képlet csak így futó pillantásra mutatkozik complicálnak, de ha a nyolczad-productumok accordértékét kiszámítjuk és úgynevezett kulcsokba foglaljuk, újabb bérszabályozásig olyan eszköz van kezünkben, a melyet a munkás is ismer és a melynek használata mellett a keresetkiszámítás játszi könnyedséggel megoldható.

Mindenesetre azonban olyan erkölcsi hatásokat is kiváltunk a munkásságból, a mely minden fáradságot dúsan honorál és nem lehet újabb csirája a munkaadó és a munkás közötti érdekellentétnek.

Különben is az adott képlet nem kíván az egyetlen csalhatatlan megoldása lenni a munkabérek progressiv beosztásának. Csupán arra szolgál, hogy magát az eszmét szemléltetőbbé tegye. A munka természetéhez és a munkaviszonyokhoz simulva egyes ágazatokban lehet talán szerencsésebb megoldást is találni. A fődolog az, hogy fokozódó érdek kösse a munkást a fokozódó munkaeredményhez és akkor az érdekegyezőség folytán a többtermelést el fogjuk érni. Másként nem.

Papp Antal.

A telepítés és a földkérdés Szibériában.

Most, amidőn a népkormány a legnagyobb szabású földbirtokreform megvalósításához fog, melyről a magyar történelem évkönyvei valaha megemlékeztek, — mert a törökdúlás utáni telepítések úgy kiterjedés, mint időbeli intenzitás tekintetében a jelenleg tervezettől messze elmaradnak —, nem lesz érdektelen a szibériai állami telepítéssel megismerkedni.

Az északamerikai spontán letelepedések már rég megszűntek, a prairik beláthatatlan síkjain már nem akadt szabad foglalható föld, midőn a Csendes-oceán tulsó felén az évszázadok óta folyó lassú népszivárgás Európából Ázsiába elmosta zsilipjeit: az európai orosz földbirtokosok ellenállását, a kik nem akartak olcsó munkaerő nélkül maradni s megindult teljes erővel, mint valami özönviz ellenállhatatlanul, az orosz nép földéhségének elemi erejével.

A szibériai birtokviszonyok ismertetését megelőzőleg a telepítések rövid történetét adjuk, mert ez által egyrészt érthetőbbé válnak a földkérdés tárgyalásánál felmerülő történelmi utalások, másrészt az olvasó bizonyos tapasztalati fogalmat nyer arról, milyen feladatot jelent: milliókat földhöz juttatni.

Magyarország nem Szibéria, nincsenek megmérhetetlen, lakatlan pusztáink, hol először utakat kellene építeni, vizről gondoskodni. A telepéseket nem kell úgy felszerelni, hogy egy év folyamára mindenről az állam gondoskodjon. Nincsenek a szibériai távolságok és mégis helyesen tesszük, ha a földre váró gazdáinkat nem biztatjuk rögtöni földosztással, melyet tétlenkedve be lehetne várni.

Óriási összegek fogják a kincstárt a földosztás gyakorlati végrehajtása körül keletkező kiadások formájában terhelni, nem is számítva a kártalanítást; sok időbe fog kerülni s rengeteg személyt kell majd alkalmazni, kik azonban a feladat újdonsága miatt talán nem is tudnak majd vele teljesen megbirkózni.

Sok kényes jogi kérdés vár megoldásra, sok súlyos socialis feladat célszerű megvalósulása hárul majd a telepítő közegek vállára. Egyes helytelen intézkedések országrészek belbékéjét évtizedekre fenyegethetik,

azért a fokozatos megvalósítás a földosztás megvalósításának legegységesebb követelménye, hogy a tanulságok levonása ne legyen mindenestre késő, hogy menthető legyen, a mi még menthető.

Ugyanez a megfontolás arra is ösztönöz, hogy úgy magánosok, mint hatóságok figyelmeztessenek mindenkit arra, hogy lásson munkához, mert senki sem tudhatja, mikor kerül a földosztás sorsa öreá. A semmittevő várakozás legfeljebb arra volna jó, hogy a földre váró gazda elköltse garasát, melyre mint forgótökére a gazdaságalapításnál mindenkinek oly égető szüksége van.

A telepítés.

Ermák hóditó hadjárata után a szibériai rengetegek menhelyei voltak mindazoknak, kiknek valamely ok miatt nem volt tanácsos Európában maradniok.

Ide menekültek a szökött jobbágyok, szabadlegények és kozákok a XVI-ik és XVII-ik századbeli lázongások leveretése után. (Razin, Pugacsev stb.)

Nikon, moszkvai patriarcha liturgikus könyvjavítása óta (XVII-ik század) a végtelen, fel nem kutatott hegységekben (Altáj-Szaján) és őserdőkben rejtőztek el a vallási üldözések elől a különböző pravoszlav szekták hívei. (Óhitűek, papta'anok, az Isten emberei, semmithivők, molokánok stb.) Falvaikat keletkezésük után néha 200 évvel fedezték fel a hatóságok.

1850-ig önként csak kalandozók jöttek át az Uralon, kiket oda vonzott Szibéria prém- és aranygazdagságának hire. Az orosz nép bátor, vállalkozó szellemű része volt ez, mely megunta az otthoni rabságot, függőséget s nekivágott a végtelen pusztáknak s erdőknek saját erejében és szerencséjében bizva.

A szibériai lakosság jellegzetes zömét ezek az emberek és utódaik teszik. Szabadságszeretetük, vállalkozó szellemük ismeretes egész Európai Oroszországban. Mint az átlagos oroszoktól kedvezően elütő kemény, értelmes és munkabíró elemet jellemzik. A szibériai csapatok katonai szempontból is vitéz hire e felfogást csak megerősíti.

A nagyobb arányú telepedés csak a múlt század ötvenes éveiben vette kezdetét, midőn az orosz állam első félénk kísérleteit tette Szibéria benépesítésére.

Gróf Kiszelov, a császári vagyon ministerének előterjesztésére 1843-ban megengedték az állami jobbágyoknak az átköltözését Európai Oroszország belső guberniumaiból Szibériának egyes, a kormány által meg-

jelölt részeibe, főleg az altáji cári birtokra, melynek jövedelmezőségét így óhajtották emelni. A helyi hatóságok engedélyével átköltözőket a kormány pénzzel, munkaeszközökkel és adómentességgel támogatta: 142.000 rubelt folyósított e célra.

1852. és 1853-ban gróf Kiszcelov csak a tobolyszki guberniumban 24.000 állami jobbágyot telepített le, a tomszkiban csak 1854-ben 18.000-et

Az önkényes — hatósági engedély nélküli — kivándorlás tovább foly a maga útján, annál is inkább, mert Kiszcelov halála után, dacára telepítése sikeres voltának, a megkezdett művet: Szibéria benépesítését abbahagyták.

1861-ben, a jobbágyfelszabadítás után, Kiszcelov törvénye alapján minden jobbágnak joga lett volna kivándorolni, de így a nemesség birtokai olcsó munkáskezek híján elértéktelenedtek volna.

A nemesség nyomására a fenti törvényt tényleg megváltoztatták és megnehezítették a kivándorlást Szibériába. Az áttelepedőnek meg kellett szereznie erre az engedélyt és adóját egy évre előre megfizetnie, amit csak a vagyonosok tudtak megtenni, a kik viszont nem kíváncsiak elulságosan földjeikről.

Az európai városokban a földéhes népnek nagy tömegei gyűltek össze s a levegő igen feszült volt, mert a szabályellenes titkos kivándorlás nem vezette le a mezőgazdasági munkásfelesleget. A kiélesedett helyzetet félrendszabályokkal csak állandósították. 1881-ben megjelent az új kivándorlási törvény, mely azonban titkos maradt, nehogy nagy hullámszázást idézzon elő a néptömegekben. A nemesség engedett ugyan már makacsságából, de gyökeres reform megvalósulását még megakadályozta. Az egyik miniszternek, Valuevnek pl. az volt a felfogása, hogy az áttelepedés káros, mert értékes állami földeket pillanatnyi szükségletek kielégítésére áldoz fel.

Az új törvény nem követelte többé az adó előre való megfizetését, sem a kivándorlási község (ahová az illető törekedett) befogadó határozatát. Könnyítése dacára a törvény holt betű maradt. Három év alatt (1882—84.) 975 kivándorlási engedélyt adtak ki, holott az önkényes áttelepedés évi 60.000 lelket számlált.

Kivándorlási célokra az állam 1884-ben 40.000 rubelt irányozott elő és a következő években e nevetségesen csekély összeget is a felére szállította le.

A költségvetésből kitűnő kivándorlásellenes irányzat győzött 1889-ben is. A különböző bizottságok által kidolgozott új törvényjavaslatokat Durnovo belügyminiszter elvetette, a kivándorlást immár ministeri engedélytől tette függővé, az engedély nélkül kivándorlókat visszatoloncolással sújtotta.

Az élet azonban nem törődött ósdi szellemű belügyministeri rendeletekkel. A kivándorlók évi száma 100. 00-re emelkedett: ezeknek 75⁰/₀-a engedély nélkül telepedett át Szibériába, a nélkül, hogy reflektált volna a telepedésre államilag előkészített földekre, a nélkül, hogy tudta volna, hová megy, csak úgy találomra, hírek alapján nekiindult új hazát keresni.

1885-től 1892-ig az állami statisztikai adatok alapján összesen 258.154 lélek telepedett le Szibériában, évenként átlag 32.250.

Az 1891—92. évi rossz termés fokozta a kivándorlási kedvet, de a gubernátorok szigorú rendeletekkel akarták a lakosságot visszatartani.

A hivatalos világ nem titkolta ellenszenvét az áttelepedési mozgalommal szemben; az irodalom, élén a narodnik-ok csoportjával heves agitációt folytatott agrárprogrammja és az áttelepedés szabadsága érdekében.

1895-ben a bürokrácia mégis belátta, hogy a nép természetes terjeszkedési törekvését, földéhségét nem lehet rendeletekkel elfojtani — minden paraszt tudta már, hogy csak a kezét kell kinyújtania és megszerezhet egy 50—60 deszjatinás birtokot, míg otthon nyomoruságos 2—4 deszjatinával kellett megelégednie — s bizonyos formalitások mellett megengedte a kivándorlást Szibériába.

A formalitások be nem tartása esetén a kivándorlót nem tolonczolták többé vissza, csupán nem részesítették kedvezményekben (utazási és védkötelezettségi). Az engedély nélküli kivándorlók százaléka erre 100-ról leesett 17-re.

A liberálisabb irányzat főapolója és támasza az 1893-ban megalakított a cárevics elnöklete mellett működő s az érdekelt ministeriumok képviselőiből álló „szibériai vasútkomité“ volt.

E komité végrehajtó közege a kivándorlási hivatal volt. (Pereszelen-cseszkaja upravlenija, szószerint fordítva: áttelepülő hivatal).

Ettől fogva a kivándorlást e hivatal irányította, segélyezte, előkészítette a törvényjavaslatokat s szakított az eddig uralkodó negatív szellemmel. Tevékenységével kezdődik a második korszak az áttelepedés történelmében 1892-től 1905-ig.

Működése tarifakedvezmények kieszközlésével a vasuti szállításnál, kölcsönök adásával, orvosi és élelmező-állomások felállításával kezdődik. 1896-ban az egyes községektől, kivándorlócsoportoktól kiküldött földkeresők számára (bodok) rendkívüli tarifakedvezményeket biztosítottak, hogy a kivándorlókat sok költségtől megkíméljék. A családos kivándorlók néha hónapokig bolyongtak, míg letelepedésre alkalmas földet találtak s a régi lakosságtól az esetleg szükséges befogadást kieszközölték, ha ezek fölösleges földjein akartak otthont alapítani. A

bodok utiköltsége Európából Vladivosztokig 10—15 rubel volt csak. A belügyminister az áttelepedési engedélyadás jogát átruházta alantas közegeire. Különböző bizottságokat küldtek letelepedésre alkalmas területek felkutatására a steppen és a tajgában, valamint a bennszülöttek földhasználatának megállapítására, hogy a mutatkozó felesleges földeket telepítésre lehessen fordítani. 1893-tól 1899-ig a kivándorlóknak kiadott kölcsönök évi összegét 20.000 rubelről 120.000 rubelre emelték. 12 év folyamán a bizottság összesen 30.000.000 rubelt költött Ázsiai Oroszország civilizálására és 400.000 lélek letelepítésére. 1892-től 1905-ig 1.229.894 lélek telepedett le Ázsiai Oroszországban.

Az 1904. évi július 6-iki törvény végre ledöntötte az utolsó átköltözködési akadályokat. A kivándorláshoz engedély azóta nem kell. Az orosz-japán háború miatt e törvény hatását csak 1906-ban éreztette. A háború tartamára a szibériai vasuton a forgalmi korlátozások lehetlenné tették a kivándorlókra a vasút használatát. A tőle félreeső vidékeken azonban a Turgaji, Urali vidéken 71.000 ember telepedett le, kik kocsin vonultak letelepedési helyeikre.

Az ugyanakkor kitört munkásforradalom és nagyarányú agrárzavarások Európában meggyőzték az absolutistikus kormányt is, hogy energikus agrárprogram és telepítési politika nélkül egy új vihar elsöpörhetné még a dinastiát is.

Hogy a munka- és földnélküli elemektől megtisztíthassák az anyaországot, a kivándorlási hivatalnak nagy összegeket bocsátottak rendelkezésére a telepítés szervezésére és előkészítő munkálatokra, segélyakciókra; a telepítési hivatalt áttették a földmivelésügyi ministeriumba és ezzel lehetővé tették a harmónikus és energikus működést, mivel 1905. május 5-ig a császári vagyont kezelő ministernek volt alárendelve.

1906-ban a kivándorlási hivatal budgetjét 5 millió rubelről 15.000.000-ra emelték a дума beavatkozása nélkül, mely az 1906. és 1907. évi költségvetést nem is tárgyalta.

1908-ban a дума nyomására a költségeloirányzatot 15 millióról 18 millió rubelre emelték. E rendelkezés és az 1904-ik évi június 6-iki törvény hatása nem maradt el.

A kivándorló-hullám eddig sohasem tapasztalt magasságot ért el. Népvándorlásszerű emberáradat hömpölygött át az Uralon, de most visszafelé, Ázsia irányába.

1905-ben és 1906-ban a japán háború még éreztette hatását, de utána megháromszorosodott, 1909-ben pedig ötszörösére emelkedett az áttelepülni kívánók száma.

	Átköltöző:	Bodok:	Összesen:
1905. évben volt	38.750	5.269	44.018
1906. „ „	141.294	77.684	218.879
1907. „ „	427.339	145.240	571.572
1908. „ „	664.777	94.035	758.812
1909. „ „	619.320	88.143	707.463
1910. „ „	316.163	36.787	452.950
1911. „ „	189.791	36.271	226.062
1912. „ „	201.027	58.558	257.585
1913. „ „	—	—	327.900
<hr/>			
1905. január 1-től 1913. végéig			3,567.241 lélek.
Ha hozzávesszük az 1885-től 1904-ig kivándoroltakat .			1,488.648
és a távol Keletre vándorolt munkakeresőket			106.044
<hr/>			
			5,061.333 lélek.

Oly nagy szám ez, melyről csak akkor alkotunk magunknak helyes fogalmat, ha elképzeljük, hogy Bulgária felkerekedne az utolsó emberig új hazát keresni; a kivándorlók tömege felülmúlja az összes kirgizek számát (4,692.384) is.

Az absolut Oroszország, rendőrfőnökeinek kiutasítási jogával és embertömegeivel, bármely balkáni államot el tudott volna oroszítani 10 év alatt.

A kivándorlási hivatal anyagi eszközeit rohamosan emelték,

1909-ben	21,937.000 rubelt
1910-ben	23,803.000 „
1911-ben	25,405.000 „
1912-ben	26.481.000 „

bocsátottak rendelkezésére¹⁾, és az folyton szélesítette tevékenységi körét.

Az 1912. évi előirányzatból 4 m. r. ment új parcellák alakítására, 4·75 m. r. útımunkákra, 2·5 m. r. hidrotechnikai munkákra, 4·2 m. r. orvosi segélyre és 9·4 m. r. kivándorlók segélyezésére kölcsönre stb.

1906-ban	620 km-t és	7 kutat
1907-ben	1450 „ „	460 „
1908-ban	1675 „ „	741 „
1909-ben	2218 „ „	1270 „
1910-ben	1629 „ „	1456 „
1911-ben	2171 „ „	1342 „
1912-ben	1685 „ „	1787 „

¹⁾ Igen tekintélyes összegek ezek, ha tekintetbe vesszük az orosz hivatalnokok szerény javadalmazását (pl. tanító 5—25 rubel havonta).

összesen 7.000-nél több kutat ástak. 1906-tól 1913-ig a telepítésre összesen 138,640.000 rubelt költöttek és 31,010.000 deszjatina kivándorló-parcellát mértek fel (Driatekaja Rosszija. Szentpétervár 1913. Atlas 66. diagramm) s 300 km.-nyi úton automobilközlekedést tartottak fenn a tomski steppen. 1906-tól 1910-ig bezárólag 400 új iskolát építettett a bizottság és a csár óhajára 50 templomot emelt. A vasút mentén szerszám- és mezőgazdasági gép- és eszközraktárakat létesített, — számuk most több mint 300, 7—8 millió rubel forgalommal — élelmiszerkereskedéseket rendezett be a távoleső vidékeken (50). Az 1909. évi törvénnyel szélesítette azon szükségletek jegyzékét, melyre a kivándorlóknak kölcsön adható (községen belüli birtokszabályozás stb.).

A telepesnek kiutalt segélyt a kivándorlási hely távolságához irányították. Távol-Keletre utazók számára 400 rubelt engedélyeztek, míg azelőtt valamennyi kivándorlónak egyenlő összeget adtak ki.

A Távol-Kelet viszonyainak tanulmányozására 1911-ben bizottságot küldtek ki; ugyanakkor kidolgozták a szibériai vasútépítési programot is.

Ha az új telepítési politika gazdasági eredményeit, anyagi hasznát az államra nézve, hatását a nemzeti mezőgazdasági termelésre és a birtokviszonyokra nézve vizsgáljuk, az eredményt igen kielégítőnek találjuk.

Európai Oroszországban a kivándorlás által 4 millió deszjatina szabadult fel, 450,000.000 rubel eladási árral. A kivándorlók körülbelül 150,000.000 millió készpénzt hoztak magukkal Ázsiába és ezzel emelték annak vásárló- és fogyasztóképességét ipari cikkekkel szemben és megkönnyítették az áttérést a cseregazdaságról a pénzgazdaságra is. Csak 1906-tól 1910-ig 30 millió deszjatina szűzföld került megművelés alá, miáltal 60—80 millió pud gabonával többet vethet Oroszország a világpiacra, 50 millió rubel értékben. Ugyanezen idő alatt az állatállomány és vetésterület Szibériában 50%-kal emelkedett.

Szibéria természeti kincseinek kihasználását főleg az emberi munkaerő hiánya akadályozta, a lakosság gyér volta még deficiztre kárhozott minden közlekedési- és ipari vállalatot, melyek munkáskezeket vonzottak volna oda.

A kivándorlótömegek széttörték azt a circulus vitiosust, melyben a szibériai gazdasági élet forgott. A nemzetiségi vidékeken elősegítették egy lökessel az oroszosítást. (Távol-Keleten a sárga fajjal, a steppvidéken kirkisekkel szemben.

A földkérdés.

Miután Szibériában, hol a lakosság 80°/_c-a földműveléssel foglalkozik, a földkérdés, a birtokviszonyok valamennyi jogviszony közül a legnagyobb fontosságúak a lakosság életére, velük kapcsolatosak az összes gazdasági viszonyok és tőlük függ fejlődésük.

A földkérdés története szintén szorosan összefügg a betelepedéssel, velük fejlődnek és alakulnak ki a jogszokások, melyeken a birtokrend részben még ma is nyugszik, mert a birtoktörvények még nem mindenütt éreztetik hatásukat; végrehajtásuk a kataszteri munkálatok menetével kapcsolatos.

A legrégebbi időben mindenki ott telepedett le, a hol akart, annyi földet foglalt le, a mennyit akart, a földbőség feleslegessé tett minden birtokszabályozást, jutott mindenkinek bőven, inkább azon törték a fejüket, honnan szerezhetnének munkásokat, kikkel földjeiket művelhetnék. A szibériai hivatalnokok és kereskedők nem egyszer folyamodtak Moszkvába a csárhoz, engedné meg nekik a rabszolgavadászatot és rabszolgatartást, hogy földjeik ne heverjenek műveletlenül parlagon. A 70 és 80-as években a bevándorló a régi lakosság (sztarozsil) falvaiban jó fogadtatásra talált. Néhány rubel vagy egyszerű megvendégelés ellenében felvették a község kötelékébe és fölösleges földjeikből kihasítottak a jövevény számára megfelelő parcellát egy (nadély) vagy több tagban. Letelepedésének első éveiben az új telepés (novoszel), míg gazdaságilag meg nem erősödött, szívesen vállalt munkát a sztarozsil-oknál és így, mint bérevehető munkaerő, szívesen látott jövevény volt.

A 80-as években a birtokfoglalás körülszántással történt, a közös legelőn körülkaszálással, a mi egy meghatározott napon történt. Ezzel a gazda megszerezte a tulajdonjogot a közben lévő lekaszálatlan takarmányra.

Az első telepések természetesen a legjobb földeket foglalták le, mikor azután a föld az első szántás helyén kimerült, átmentek a következő legjobb földekre, így a gazdáknak földjei 4—6 tagban fekszenek szétszórva a határban. A közös legelő a község körül fekszik 2—5 vessznyi radiussal. Az állatállomány minden felügyelet nélkül legel és többet tapos el, mint eszik.

A később jövő telepéseknek mind rosszabb minőségű földek jutottak s a parcellák nagysága is kisebbedett. A foglalás mint birtokszerű mód csak addig maradhatott meg, míg a földbőség tartott, annak megszüntével a községen belüli földfelosztásra (peredély), birtokkiegyenlítésre került a sor.

A községen belüli birtokkiegyenlítés a községi földbirtoklásban gyökeredzik (obszsinos zemjévládénije) mely jogintézmény culturállamokban csak Oroszországban tartotta fenn magát. Nyugat-Európában a községi közös földbirtok már a római világuralom idejében tünedezőben volt úgy a germánok, mint a kelták között a mai Nagybrittania területén.¹⁾

Csicserin szerint (Oblasztnija ucsrersdenija Rosszjiv XVIII. rijékjé) a magánbirtok intézménye Oroszországban éppúgy, mint a nyugati államokban kialakult volt, de a jobbágyság felállítása, a súlyos adók és az állam által a községre erőszakolt kölcsönfelelősség az adók befizetéséért (a község mint ilyen felelős összes tagjainak adójáért) elnyomták újból az individuális öntudatot és a kommunizmusra vezettek.

Az 1861. évi február 19-iki törvény a jobbágyfelszabadítással kapcsolatosan rendezi a községi közös birtoklást és újítképpen megállapítja, milyen feltételek mellett változtatható át a földek községi birtoklása egyénivé.

Ennyiben győztek a nyugati birtokpolitika hívei a szlávjanofil-irány által propagált birtokpolitikával szemben, kik elkeseredett vitákban védelmezték a községi közös földbirtok intézményét, mint a nagyorosz sociális szellem egyik tösgyökeres alkotását, mely alapjává válhatik összes sociális irányú és communistikus színezetű birtoktörvényeiknek.

Szerintük a községi közös birtok intézménye leginkább megfelel a nagyorosz népjellemnek, mely hajlik a communismus felé, míg a kis-orosz a pokolba kíván minden közöst. A községi közös birtok nézetük szerint egyáltalában nem akadályozza a mezőgazdaság fejlődését, sőt előnyös rá nézve; költséges és sok munkát igénylő földmeliorációkat stb. igen könnyen lehet megvalósítani és egész sor példára hivatkozhatnak. Fő érvük mégis a socialis érv, hogy a községi közös birtok megelelőzi a földnélküliséget és megakadályozza a következményeiben vészes mezőgazdasági proletárius keletkezését. Ezzel széles néprétegeket óv meg az elzülléstől és elnemzetiedéstől és előnyösen hat a nemzeti vagyonosodásra.

A községi közös földbirtok intézményének fő jogszabályai a következőkben foglalhatók össze:

1. A föld a falúbeli gazdák közös tulajdona, a kik közös megegyezéssel intézkednek a földhasználatra vonatkozólag.
2. Minden gazdának joga van egy bizonyos földrész haszonélvezetére és azért a községi földek a gazdák között felosztatnak.

---

¹⁾ Engels Frigyes. A család, magántulajdon és az állam keletkezése.

2. A gazdák együtt egy jogi személyt alkotnak, melynek akaratát csak valamennyi tag közös akarata képviseli. (Ha csak egy gazda isvétót mondott, addig kellett kapacitálni, míg beleegyezett.)

4. Közös megegyezés esetén bármely gazda részét eladhatja, elzálogosíthatja, kiadhatja bérbe, egészben vagy részeiben. (A vevő azonban szintén csak haszonélvezetet szerzett földrészen.)

5. A felosztás, ha megismételtetik bizonyos idő múlva, 6–20 évi időközökben, mindig a birtokkülönbségek kiegyenlítésére történik, közösen megállapított alapelvek szerint. (A birtok nagyságát arányosan állapítják meg az egyes gazdák családjának nagyságával, férfikezek száma szerint).

6. A haszonélvezeti korlátozások és megszorítások a községi földek haszonélvezeti módjából származnak és azokból a viszonyokból is erednek, melyek között a gazdák ma élnek.

7. Felosztás alá nem esnek az udvartelkek, melyek a haszonélvező halálása esetén az örökösökre szállnak át, ezek nem léte esetében a községre. Kertek és veteményes kertek felosztatnak ugyan, de hosszabb időközökben, mint a szántóföldek. A régi tulajdonos megtartja a kertet, de szükség esetén az új községi lakosoknak lehasítanak a kertből megfelelő részt.

Ahányféle minőségű föld fekszik a falu határában, annyi mezőt alakítanak, a mezők övekre osztatnak, az övek annyi részre, ahány lélek van a községben, a ki földrészre igényt tarthat. A mezők száma rendszeren három, az öveké 11.

Rét csak kaszálás előtt osztatik fel; a legelőre mindenki annyit hajt ki, a mennyit akar, a cserjéseket osztatlanul használják: mindenki annyit visz, a mennyit akar, az értékesebb erdőket vagy felosztják vagy egészben használják. ¹⁾

A községi közös birtok hivei szerint ez intézmény megfelel az orosz nép ősi foglalkozásának is és a néptermészet mélyében gyökeredzik. (Efimenko: Izszlédovánije národnoj zszizni 1884.). Az orosz nép a földet Isten adományának tekinti és az örökös tulajdonjogot e felfogással nem tartja összeegyeztethetőnek. A magántulajdont a nép ma is a munkából származtatja, míg a rómaiaknál e gondolatot a rabszolga-rendszer elhomályosította. Mindenkinek joga van a földhöz, a ki maga munkálja meg. A felfogás még az örökség elosztásánál is kifejezésre jut. Ha az elhalt fia távol élt szüleitől és az örökhagyó vagyonszerzésénél közre nem működött, az örökségben nem részesedik. Az elhaltnál élő és neki segítő fogadott fiú vagy távoli rokon ellenben igen.

¹⁾ Ivanjukov I. Politiceszkája ekonomija Moszkza 1891. Obscsinnoge zemlje vladónije.

Az európai Oroszországból átvándorlók magukkal hozták Szibériába a községi közös birtok intézményét, mely itt kisebb módosításokkal meghonosodott. Daczára annak, hogy a szibériai földek az állam tulajdonát képezték és a bevándorlók a földet csak örökös haszonélvezetbe kapták, az új betelepülők a sztarozsil községeket a föld törvényes teljes rendelkezési joggal bíró haszonélvezőinek tekintették és a földhasználatra vonatkozólag velük léptek alkura.

Amíg a föld szabad s uratlan terület bőven volt, a sztarozsilek az új telepesek beköltözködése elé akadályokat nem gördítettek. Midőn azonban a bevándorlók áradata mind nagyobb lett, a befogadási feltételek mind súlyosabbakká váltak, helyenkint a felvétel néhány száz rubelbe került, úgy hogy az új telepesek önálló kisebb falvak alakítására törekedtek.

A mint a sztarozsilfalvakban a viszonylagos földhiány érezhetővé kezdett válni és a vagyontalan telepesek száma növekedett, ez a szibériai birtokviszonyok fejlődésére és kialakulására fejlesztőleg hatott.

Az első lökést a pontosabb birtokelhatároláshoz az adóközség (podátnája obscsina) megalakulása adta. A községben lakó szegényebb elemek követelték a községre kirótt adónak vagyon szerinti elosztását és erre az egyes gazdák vagyonát összeírták (pozsvotcsina). Az adóközség megalakulása a kölcsönös felelősséggel magával vonta a birtok kiegyenlítést földfelosztással. A vagyonos elemek itt is engedni voltak kénytelenek, mert a vagyontalanok e követelése a községi közös birtokkal kapcsolatos szokásjogon alapult.

A szibériai földosztások szintén 6—20 évre terjedő időközökben megisméltődtek, míg az új birtoktörvények végrehajtása azt feleslegessé nem tette.

A felosztás gyakorlati végrehajtásában annyi különbség van, hogy Szibériában a régi gazdák áthelyezése más földekre nem szokásos, mint Európában, a régi gazda megtartotta földjeit, legfeljebb a földfelosztásnál birtokából lehasítottak egyes részeket.

Idővel letelepedésre alkalmas területhez alig lehetett már jutni és azért egyes szibériai közigazdák állítása, hogy Nyugat-Szibériában nincs több szabad föld, látszólag alaposnak tűnt föl.

Az új telepeseknek, a kiknek száma folyton nőtt, föld kellett és az államnak módot kellett teremteni arra, hogy ezek is földhöz jussanak, ha másképp nem, a régi lakosság parcelláinak szabályozásával és a fölös földek hatósági betelepítésével. Félénk birtokrendezési kísérleteket már 1835-ben tettek, midőn az első földmérő-bizottságot megalakították. 1896-ig, daczára annak, hogy a bizottságot többszörösen reformálták, a munkálatok kielégítő eredményeket nem adtak, míg végre az

1896. évi május 23-iki törvény és az ehhez kapcsolódó 1898. évi június 4.-iki szabályzat alapján energikusan megindultak a birtokszabályozó munkálatok a négy szibériai guberniumban, míg 1902-ben a törvény hatályát kiterjesztették a bajkálontúli vidékekre is.

A törvény egyik célja a kincstári földek elkülönítése volt a gazdák által már lefoglalt földektől és a gazdák parcelláinak fölmérése és határjegyekkel való ellátása. Minden férfinak (ha kiskorú is, nálicsnája dusa) a törvény kihatani rendelt a községi földekből 15 deszjatina szántóföldet és 3 deszjatina erdőt. A hol ennyi nem jutott, ott kisebb parcellákkal kellett a gazdáknak megelegedniök. Így egy családnak a parcellanormák szerint 45–50 deszjatina föld jutott, a mi kétszer annyi, mint a mennyit megművelni tud.

A hol a birtokszabályozás a normaszámítás alapján földfeleslegre talált, a községet kötelezték megfelelő számú telepes befogadására, vagy a fölösleges földeket elkülönítésük után az állam maga telepítette be.

Ekkor a régi lakók, hogy megszabaduljanak a földmérő közegektől, melyek érdekeikkel nem sokat czeremóniáztak, újból szivesebben kezdték fogadni a betelepülőket és önként megosztották velük földjeiket.

Csak 1907-ben pl. ily módon 8.500 család telepedett le sztarozsil községekben.

Fenti törvények felhatalmazták a ministert, hogy figyelmet érdemlő esetekben, különösen az altáji és bajkálontúli kerületekben a 15 deszjatina normát meghaladó mértékben gondoskodjon a lakosságról s különösen liberálisan a bennszülöttekről.

A földmérő-munkálatok megczáfolták azt a balhiedelmet, hogy Nyugat-Szibériában nincs több szabad föld. Még 1912-ben is tisztán állattenyésztési célokra 200.000 deszjatina földet tudtak biztosítani, 500.000 deszjatina szántóföldet pedig értékessége miatt eladásra szántak. (Tobolyszki, Turgáji, Akmolinski, gub. és obl.)

A geológiai kutatások sok használhatatlannak tartott földről derítették ki, hogy földművelésre alkalmas.¹⁾

A 90-es években a parasztbirtokok az egyes járásokban és kerületekben igen különböző nagyságúak voltak. Az 1896. évi törvény ezeket az egyenlőtlenségeket országosan kiegyenlíteni rendelte, míg a községi földfelosztások a kiegyenlítést csak a falu lakói között eszközölték.

A Tobolyszki gubernium kerületeiben pl. a Kurganiban a parasztbirtok átlagos nagysága 13–16 deszjatina, a Tjukalinszkiben 35 deszjatina, míg a Tomszki gubernium Tomszki kerületében 30 deszjatina, a Kanszki kerületben 52 deszjatina. A Jeniszej gub. Krasznojdrszki

¹⁾ Szpravocsnij Lisztók 1913. 3. sz.

járásban 25 deszjatina, az Acsinszki-ben már 40 deszjatina. Az Irkutcki gub. egyes kerületeiben az átlagos parasztbirtok hol 19, hol 38 deszjatina és a Zabajkali oblasztban 13·5, 19 és 22 deszjatina.

Az egyes kerületekben magukban is óriási különbségek vannak. A maximum és minimum deszjatinákban a Kurgani kerületben 20 és 10, a Tjumeniben 22 és 9, a Krasznojarszkiban 28 és 17, a Vercholenszkiben 27 és 17, az Isimiben 74 és 15, az Acsinszkiben 99 és 8, a Tarai-ban 160 és 11, a Turiszkiben 136 és 9, egyszóval a birtokszabályozás előtt egyes parasztbirtokok 3-szor, 5-ször, 10-szer, sőt 15-ször akkorák voltak, mint a többiek.¹⁾

Viszont arra is rá kell mutatni, hogy kiáltó különbségek a parcellák nagyságában csak az északi fekvésű és a vasuti forgalomtól távoleső kerületekben található, hová a bevándorlók nem igen törek-szenek s a hol lakosság meglehetősen ritka.

A lakosság osztályai közül legnagyobb földbirtokkal rendelkeznek a kozák falvak lakói (a norma náluk 30 deszjatina egy férfire) és a bennszülöttek. A Zabajkali oblasztban az orosz gazda parcellája 16·6 deszjatina, a kozáké 40·9, a bennszülötté 57·4, az Irkutcki guberniumban az oroszok parcellája a 90-es években 23·8 deszjatina volt, a bennszülötteké 37·7 stb.

A bennszülöttek rendelkezésére álló területet a négy szibériai guberniumban és a bajkálon túli oblasztban 45 millió deszjatinára becsülték.

Kedvező helyzetben voltak a Távols Kelet telepesei is, kiket 1861-től 1901-ig 100 deszjatinás családi parcellával csalogattak oda. A fölös-leges földet alkalmuk volt sárgabőrű földmivelőknek bérbe adni.

Az 1898-ban megindított birtokszabályozást 10 évre tervezték, de 1908-ban a 33·5 millió deszjatinára becsült nyugat- és középszibériai szántóföldek (parasztbirtokok) csak 24%-át határolták el, a mi a hivatalos eljárás hosszadalmasságának volt a következménye.

A földmérő-közégek a birtokszabályozás tervének elkészítése után kifüggesztették azokat az érintett községben és igyekezniök kellett a lakossággal megegyezniök. A tervek a lakók megjegyzéseivel felterjesztettek a földmérő-commissio elé megerősítés végett. Innen a gubernium vagy oblaszti bizottság elé lehetett felebbezni, mely végső instantián döntött. A felek csak semmiségi okok miatt vihették tovább a földmivelési ministerhez az ügyet, ki bemutatta azt a belügyi és állami vagyonminisztereknek. Ha a ministerek között véleménykülönbség volt, az ügyet az államtanács (previtelsztvujuscij szenát) elé vitték, mely végső fokon döntött a semmiségi panaszok tárgyában is. A guberniumi bizott-

¹⁾ Nuzsdi Szibiri Sztpvár 1908. Zemolnij voprosz i pereszelenije. A. Kaufmann. 105. l.

ság keretében az ügyek eldöntésénél felmerülő véleménykülönbség esetén a birtokszabályozási ügy szintén megfutotta a hivatalok végtelen sorát.

1908-ban a birtokszabályozás gyorsítása érdekében a földmérő-ügyosztályt az államvagyon departementjából áttették a kivándorlási hivatalhoz, mely intézkedéssel a birtokszabályozás háromszor oly gyorsá vált.

1913. január 1-re 33·5 millió deszjatinából 20,158.580 deszjatinán parcellákat terveztek, 11,065.450 deszjatinát végleg elhatároltak és 6,010.000 deszjatinára kiadták a telekkönyvi lapokat.

Az 1913-ik évi törvényjavaslat még inkább egyszerűsítette a hivatalos eljárást s a birtokokat minden megváltás nélkül átadja az illető gazdák magántulajdonába. A közbejött világháború miatt a javaslatból törvény nem lett és a forradalmi kormány birtoktörvény-tervei az egész birodalomra vonatkozólag új alapokon épülnek fel, melyek az orosz polgári pártok szerint (constitutionális demokraták stb.) elfogadhatatlanok.

A jobbpárti socialforradalmárok birtokpolitikai reformja szlavjanofil vizeken evez. Az orosz földművesek pártja ez s a bolsevikok által szétugrasztott nemzetgyűlés többségi pártja volt, azért programjuk még most is actualis, mert a bolsevikok ellenük nem tudják a birtokpolitikai reformjaikat megvalósítani. A bolsevikok, mint az ipari munkásság pártja, különben sem foglalkoznak valami túlságos ambitioval a birtokreformmal. Az ipari termelés terén tanusított buzgó communizálással ellentétben az agrárreform terén tevékenységük meglehetősen meddő. Szibériai tartózkodásom idején csak néhány esetről hallottam, hogy magánkezedeményezésből társaságok alakultak collectiv földművelés céljaiból. Az alapítók itt is a balti tartományokból Szibériába menekült intelligens oroszok voltak. A bolsevik agrártörvényhozás, úgy látszik, célszerűségből és óvatosságból teljesen szünetelt. Nem akarták Oroszország élelmezési nehézségeit még egy agrárreform által előidézett paraszthullámmal s a vele kapcsolatos munkaszünetelésekkel fokozni.

A jobbpárti sociálforradalmárok agrárprogrammjának ismertetésére idézem a tomszki guberniumi paraszttanács 1917. telén adott utasításait a nemzetgyűlésbe küldött képviselőihez.

1. A földre vonatkozó magántulajdon intézménye örökre eltöröltetik. A földbirtokot sem venni, sem eladni, sem bérbe vagy zálogba adni nem lehet és se örökség útján, se más módon el nem tulajdonítható.

2. Minden földbirtok, legyen az állami vagy kamarabirtok, szerzetesi vagy egyházi, nemesi magántulajdon, községi közös birtok vagy parasztbirtok, megváltás nélkül a nép tulajdonába megy át.

3. A föld méhében lévő ásványok, ércek, nafta, szén, só stb.,

hasonlóképpen az általános állami jelentőséggel bíró erdők és vizek átmennek az egész nemzet kizárólagos haszonélvezetébe; az ezek felett való rendelkezés a nemzeti központi kormányt illeti.

4. Az összes kisebb tavak, folyók és erdők haszonélvezője szintén a nemzet, de a felettük való rendelkezés a helyi önkormányzati hatóságokat illeti.

5. A föld haszonélvezetének jogában részesednek az orosz köztársaság azon polgárai, a kik a saját munkájukkal, családjukkal vagy másokkal társaságba tömörülve, óhajtják azt megművelni; a földhasználat bérelt munkaerővel feltétlenül tilos.

6. A földhasználatnak arányosítottnak kell lennie, azaz a föld felosztatik művelői között a helyi viszonyokra való tekintettel, vagy aszerint, mennyit tud a munkás megművelni, (trudovája norma) vagy aszerint, a mennyi a megélhetéshez szükséges (potrebitelnája norma.) A földhasználat szabad, vagyis minden polgár maga határozza meg, hogyan óhajtja földjét kihasználni, egyedgazdaságban vagy társaságban, községi közös gazdálkodásban vagy kisebb communistikus csoportokban (artely.)

7. A földhasználat ingyenes s külön adóval a földművesnek csak az a jövedelme terhelhető meg, mely nem munkájából származik, hanem gazdaságának földrajzi fekvéséből és egyéb körülményekből.

8. A birtokügyekben, illetőleg földkérdésben illetékes hatóságok a nemzeti önkormányzati közegek, kezdve a kicsiny községi önkormányzati egységektől a tartományi önkormányzati hatóságokig és a központi kormány szervéig.

9. Az összes földbirtokok kisajátításuk után a nemzeti földalapot képezik. A földalap periodikusan felosztatik a lakosság számának növekedése és a mezőgazdasági munka productivitásának emelkedésétől függőleg. A földosztályrészek (nadély) nagyságának megváltoztatásánál az osztályrészek eredeti kereteinek érintetleneknek kell maradniok. Az eszközölt befektetések (trágyázás és melioratio), a mennyiben a birtoknak a földalaphoz való átadásakor még nem használtattak ki, megfizetendők.

10. A mennyiben egyes vidékeken a rendelkezésre álló földalap elégtelennek bizonyulna a helyi lakosság földdel való ellátására, úgy a felesleges lakosság áttelepitendő. Az áttelepítés szervezése, valamint költségeinek viselése és a lakosság felszerelése mezőgazdasági inventárral az állam kötelessége.

Az átköltözés önkéntes és a következő rendben történjék. Először áttelepitendők az erre hajlandó földnélküli parasztok, azután a megegyezés vagy sors útján kijelöltek. Az átköltözőnek szabadságában áll a letelepési helyét megválasztania, természetesen függőleg az ott rendelkezésre álló szabad földbirtokoktól.

Az agrárreformmal kapcsolatosan még a következők követelendők:

1. Magas kulturájú birtokok, mint kertek, ültetvények, faiskolák, üvegházas gazdaságok nem osztatnak fel, hanem átváltoztatnak mintagazdaságokká s az állam, illetőleg községek kezelésébe kerülnek nagyságuktól függőleg. Ezek a törvény különleges oltalma alatt állanak. A házhoz tartozó városi és falusi kertek és zöldségesek a jelenlegi tulajdonos használatában megmaradnak, de az ilyen kertek stb. megengedett nagyságát és az érték fizetendő hasznobért törvény állapítja meg.

2. Állami és magánmésesek, fajszarvasmarha — tenyészetek, baromfi — tenyészetek konfiskáltak és nagyságuk szerint az állam vagy községek tulajdonába és rendelkezésébe mennek át.

3. A konfiskált földek élő és holt gazdasági inventárja, nagyságától és jelentőségétől függőleg az állam vagy község kizárólagos használatába megy át kártérítés nélkül. Az inventárkonfiskáció a munkájából élő parasztra nem vonatkozik.

4. Azon földművesek, kik öregségük vagy rokkantságuk miatt földjeiket megművelni nem tudják, elvesztik azok hasznélvezetét, de az államtól életfenntartásukra nyugdíjat kapnak

5. Rossz termés, jégverés, állatjárvány stb. ellen a parasztagadások államilag biztosítandók.

6. Azokon a helyeken, hol a földművelés csak nagy fáradtsággal és költséggel üzhető, az állam a lakosság segítségére kell hogy siessen a megfelelő organisatioval, kölcsönökkel, háziiparfejlesztéssel, szárító-munkálatokkal, erdőtisztítással, út és kút építéssel, kórházak építésével stb. — a kincstár terhére.

A programból világosan kitűnik, hogy az orosz agrárprogram szinte elviselhetetlen terheket és feladatokat ró az állam vállára. A socialforradalmárok programját száműzött vezérek külföldön kovácsolták, s miután a párt maga csak Kerenszky kormányában volt képviselve, programja nem állta még ki a gyakorlati próbát, de azért nem lehet ráfogni, hogy gyakorlatilag teljesen megvalósíthatatlan volna.

A számító praktikus elme kénytelen megállapítani, hogy a separatistmustól széthulladozó, szellemi és anyagi tönk szélén álló Oroszországban ez a program az utópiák birodalmába tartozik.

Az agrárreformok ligájának harmadik nagygyűléséről beszámolva I. Mozsuchin kiemeli, hogy a socialforradalmárok kénytelenek voltak ellenmondás nélkül akceptálni az összes éles kritikákat, mely programjukról elhangzott.¹⁾

¹⁾ Érdekes, hogy a socialforradalmárok az agrárreform legkényesebb részét, az üzemkérdést nyitva hagyják és rábizzák a gazdákra, döntsék el azok kedvük és hajlandóságuk szerint. Úgy látszik, az volt a törekvésük, hogy programjuk ne tartalmazzon a kisgazdát, szabadságában korlátozó rendelkezéseket.

Az orosz nép nem várta be a törvényhozás agrárreformját, hanem önkényesen pogromokkal hatalmába kerítette a földet s a socialfordalmároknak csak az a vigaszuk maradt, hogy az orosz paraszt, a ki önzésében otthon csak saját érdekeit tekinti, a törvényhozó testületben át lesz hatva állami raiontól: megszavazza a földbirtokarányosítást s végre is engedi hajtani.

A földbirtokarányosítás elve maga után vonja az orosz gazdaságok egynegyedrésszének, 4 millió paraszthasznosítónak (20 millió lélekkel) áttelepítését a birodalom egyik végéből a másikba. A telepítés alatt e gazdaságok nem művelnek földet s csak mint fogyasztók szerepelnek, az államkasszából élnek, az államtól várnak mezőgazdasági eszközöket, vetőmagvakat, állatokat, házat.

De nemcsak várni fogják, hanem követelni is. Csak egy izgató kell, ki odakiáltja, hogy ennek vagy annak a bűne, hogy a népakarat nem tud megvalósulni, ha az állam e rengeteg igénynek nem tud megfelelni — s a vak népharag, mely az orosz népben hiszékenysége miatt oly könnyen lobban lángra, pozdorjává töri az amúgy is anarchiában hánykolódó orosz államot.

Az agrárreform megvalósítását rendkívül megkönnyíti mégis Oroszországban az az óriási földbirtoktartalék, melylyel Szibériában rendelkezik. Bár a szibériai birtokviszonyok nagyrésztben rendezetlenek, mégis az által, hogy a csekély kiterjedésű magántulajdonban lévő birtoktól eltekintve, a szibériai földek az állam tulajdonát képezik s a gazdák földjeik örökös hasznélvezői, csekély földbér ellenében az állam jogsértés nélkül megvalósíthat bármilyen birtokrendet megváltás és kártalanítás nélkül. Csökkentheti a tekintélyes nagyságú paraszthasznosítók normát, áttérhet a communismusra, valamint a magántulajdonra is.

A jelenlegi szibériai birtokrendet jellemzi a személyek jogainak határozatlansága és sokfélesége.

A fő birtokformák a következők:

1. A magánbirtok nagy ritkaság. Specialis törvényekkel teremtették.
2. A községi földek kiváltak már az államvagyonból és a községen belül a földek a viszonyok szerint vagy tisztán foglalás alapján oszlanak meg a gazdák között, — ki mennyit lefoglal, annyi az övé, — vagy földfelosztás alapján a községi közös birtok jogintézményének szabályai szerint.
3. A községi földek a kincstári földektől még nincsenek elhatárolva, a foglalásnak még szabad tere van.¹⁾

Az absolut kormány az utóbbi években a magántulajdonnak kedvezett. Stolipin miniszterelnök hadat üzent a községi közös birtok intéz-

¹⁾ Aziatikája Rosszija II. 523 I.

ményének. Főcélja az volt, hogy a függetlenebb és önálló gazdáknak módot adjon, hogy a község többségének akarata ellenére birtokát örökre tulajdonjogi alapon magának biztosítsa és egyszersmind meghonosítsa az orosz községekben a tanyagazdálkodást, vagy amennyiben az meg nem valósítható volna, a mir-ből (községi közös földbirtok) kiváló gazda földjeit egy tagban egyesíthesse.¹⁾

Ugyanaz a szellem inspirálta a szibériai, háboru előtti földtörvényeket.

Az 1914. évi június 6-iki törvény megengedi a teljesen betelepített községekben a birtoknak személyhez kötését gazdaságonként, mely törvény Szibériában technikai és formális okokból irott betű maradt.

1907/08-ban a nagy bevándorlás miatt sietni kellett új parcellák alakításával, hogy az átköltöző tömegek szükségleteit ki lehessen elégíteni. Egy telepnek, új falunak 6—7.5 ezer deszjatinát szántak.

Az 1909. évi február 6-iki földművelésügyi ministeri körlevél 1—3 ezer deszjatina földet állapít meg egy új telep számára és ennek $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ -ét előre felosztották családi parcellákra. 1911-ben és a következő években is egy községet 1000 deszjatinából alakítottak és e terület 40%-át a következő években is majorgazdálkodás számára rendezték be.

Ezzel egyidejűleg pénztámogatásban és kölcsönben részesítették azokat a községeket, a kik állami vagy magán mérnökökkel a községen belüli birtokelhatárolást megvalósítani óhajtották s ezzel kapcsolatosan törekedtek a gazdákat rábírni a major — vagy egytag — gazdálkodásra való áttérésére. 1908-ban 27 községnek adtak erre a célra kölcsönt, 1909-ben 86 községnek 365.500 deszjatina tagosítására, mely községek a föld 16%-át majorgazdálkodásra szánták. 1910-ben 489.006 deszjatinát mértek fel a községek, ebből 10%-ot majorgazdaság számára.

Az 1911 április 21-iki rendelet a községen belüli birtokrendezést és tagosítást a község beleegyezéséhez kötötte s ezzel szűkítették a gazdáknak 1904. évi június 6-iki törvény által biztosított jogait, a mi azonban egyáltalában nem gyengítette a birtokszabályozásra való törekvést. 1912-ben az állam, a községek és magánosok eszközein 7 millió deszjatinát rendeztek, illetőleg tagosítottak.

A kormány a földbirtok tagosításán kívül még más eszközökkel is növelte a telepítési célokra rendelkezésre álló földalapot.

1906-ban megkezdék a bizottsági felvételek alapján feleslegesnek ítélt kirgiz földek betelepítését és az 1906. évi szeptember 19-iki csári engedély alapján az altáji kabinetföldek, valamint az 1910. évi április 3-iki ukáz alapján a szabad amur- és ussuri melléki kozák földek betelepítését.

¹⁾ Szjévernije Zapiszki 1913. .I. 132 I.

Az újabb felderítő expedíciók azt találták, hogy a tajga nem is oly féltelmes és kihalt, mint a milyennek tartották, belsejében sok helyen földművelésre alkalmas tisztásokra akadtak és rendszeres, fokozatos útépítéssel kísért telepítéssel a tajgát is bele lehet népesíteni.

A szibériai bevándorlás jövője kapcsolatos a tajga benépesítésének sikerével. A szabad uratlan földek minden körülmények között akkorák, hogy a telepítés még néhány évtizedig az eddigi stílusban folytatható, megfelelő kulturmérnöki előmunkálatok mellett.

A telepítési földalap növelését szolgálta végül a telepesek megélhetési viszonyainak figyelembevételével megállapított birtokmaximum.

Az orosz kormány a telepesek anyagi viszonyairól több statisztikai felvételt eszközölt, bizonyos időközökben. Ilyen volt az általános felvétel, mely majdnem egész Nyugat-Szibériára kiterjedt az 1890. években, két statisztikai expedíció a kirgiz pusztába, a távol keletre 1911-ben küldött expedíció stb.

Ezek a helyszínen állapították meg azt a parasztbirtoknormát, melyet elegendőnek vélték arra, hogy a szibériai viszonyok mellett egy családot el tud tartani.

A legutóbb 1898. évi június 4-iki törvény 15. cikkében állapította meg az egy férfimunkásra jutó földrészt. A földbőség miatt úgy állapították meg a birtok nagyságát, hogy a szibériai rendkívül extenzív gazdálkodás dacára, a parasztgazda közepes szorgalommal dacolni tudjon a természeti csapásokkal is.

A birtoknorma szűkkeblű megállapítása maga után vonhatta volna az egész kivándorlási, telepítési mozgalom bukását. A vetésterület növekedése Szibériában arányos a lakosság növekedésével. A közlekedési és értékesítési viszonyok a világháború előtt olyanok voltak, hogy a gazda, nyereségre számítva, csak állatgazdaságát növelhette és állatgazdasági termények fokozott exportálásával igyekezett forgótőkéhez jutni. A szibériai 1888. évi parasztbirtoknorma, a községi legelők nagysága extenzív állatgazdaság üzésére lehetőséget nyújt. A vetésterület erőszkos növelése csak a gabonaárak nagymérvű süllyedésére vezetett volna.

Az állam az új birtoktörvényekben minden valószínűség szerint fenntartja magának a tulajdonjogot a földek fölött s így a népesség szaporodásával, földművelő proletáriátus keletkezésével módjában lesz a parasztbirtoknormát a mezőgazdasági kultúra intenzitásának növekedésével tovább kisebbiteni a nélkül, hogy ezzel aláásná a földművelő osztály jólétét.

Midőn az 1890. években Finnországban a birtoknélküli, alkalmi keresetből élők, a földműves lakosságnak már 32.6%-át tették, az 1895. évi július 12-iki törvény megengedi a koronaföldek (kronoock) felapró-

zását 5 hektáros birtokokra (szántó, rét, erdő). A koronaföldek a parasztnak örökbérletben átengedett állami földek, mert a finn mezőgazdaság akkori állásánál 5 hektárt egy család eltartására elegendőnek tartottak és ezen új birtoknorma segítségével földhöz juttatták a mezőgazdasági proletariátus tekintélyes részét.¹⁾

A magánbirtok. A jobbágyfelszabadítás előtt a magánbirtok főleg nemesi kezekben volt európai Oroszországban is. Midőn a kormány Szibériában a magánbirtok intézményének meghonosítására kísérletet tett, főleg nemeseinek és hivatalnokainak érdekét viselte szíven.

Az 1822. évi június hó 22-iki rendelet és az 1832. évi márczius hó 3-iki rendelet a Szibériában alkalmazást vállaló hivatalnokoknak megengedi, hogy az államtól kedvezményes áron magántulajdonba földet vásárolhassanak, illetőleg nyugdíjbamenéskor kapjanak. Ezen kedvezmény nem érte el célját, a jobb hivatalnokok már azért se jöttek Szibériába, mivel a föld jobbágy nélkül értéktelen volt.

Az 1860. évi törvény a távol Kelet benépesítése érdekében megengedi, hogy a telepesek parcellájukat az államtól meg is vásárolhassák; rendelkezik figyelmet érdemlő esetekben 400 deszj. parcellák vétel-jogáról, sőt közhasznú vállalatok számára 1.000 deszjatinás birtokok eladásáról. 1895-ben a szibériai vasuti komité felszólalására az elharapódzott földspekuláció miatt e törvényt hatályon kívül helyezték. E törvény hatása a jogfelfogásra nem maradt el. Az ottani telepesek jó része birtokát magántulajdonnak tekinti, a községhez az adásvételről könyvet vezetnek és bizonylatokat állítanak ki.

Az 1860. évi márczius hó 31-iki rendelet alapján 500 nyolczvanholdas birtokot árlejtéssel adtak el, nagyobb részt kereskedőknek.

Az 1868. évi január hó 14-iki rendelet új földvásárlási jogot biztosít nyugalmazott tiszteknek és hivatalnokoknak, az 1877. évi május hó 7-iki és 1882. évi július hó 30-iki rendeletek a kozák tiszteknek juttattak 300.000 deszjatinát mint magántulajdont.

Mint jogi személyek 1900. évi június hó 10-iki rendelettel az aginszki és chorinszki burjátok 200.000 deszjatinát kaptak.

Manap összesen körülbelül 1,415.000 deszjatina magántulajdon van Szibériában. A birtokok legnagyobb részt Nyugatszibériában fekszenek és innen átnyulnak a stepvidékre.

A földárak Szibéria nyugati felében 15 év előtt igen alacsonyok voltak, deszjatinánként 10—20 rubel, míg most 100 és több rubel. A kurgani kerületben ugyanazon idő alatt az árak 50-ről 100-ra, az Isimiben 25-ről 65-re, a Tomski gub. 40-ről 70-re emelkedtek.

¹⁾ Finnlandija Protopopov szerkesztésében Szptvár 1898. (229. 1.)

A nemesi osztály szükségleteiről való különös enquête előterjesztése az 1860. évi törvény hatályát kiterjesztették egész Szibériára s azóta a kormány is az értékesebb földeket árverés útján törekszik aláírni.

A czár magánbirtokai a forradalommal a kincstár birtokába mentek át. Legnagyobb közülök az altáji kerület 41,600.000 deszjatina 400.000 verszt² Franciaország $\frac{5}{6}$ -a, melyet az 1747. évi május hó 1-i ukáz nyilvánított czári tulajdonnak. 1865-től 1913-ig a czár birtokán 2 millió lélek telepedett le 25,000.000 deszjatinán és a földek örökös haszonélvezőivé váltak, akár a többi telepes kincstári földeken.

A nercsinszki kerület területe 24,000.000 deszjatina, valamint a Petrovszki vasgyár 73.541 deszjatinával.

A magántulajdon intézménye Szibériában semmiképen se tudott meghonosodni. A középosztály számára a birtokszerzés Szibériában nem kecsgetett gazdasági előnyökkel. 1861. előtt jobbágy, most munkáshiány miatt csak az boldogul, ki maga dolgozik, a termények alacsony árai miatt a középbirtok gazdaságilag meg sem állhatott volna.

A parasztosztály megelégedett örökös földhaszonélvezettel, magántulajdonra nem törekedett, ingyenes földre áhitozott, a birtoklás jogcíme nem érdekelte. Vételárat a legtöbb esetben fizetni nem is akart, a földről alkotott jogi felfogása miatt, — a föld azé, a ki megmunkálja, a föld a népé, — vagy nem is tudott volna fizetni. Szibéria ma is néptelen, puszta tartomány volna, ha az ingyenes földadományozáshoz nem folyamodtak volna.

A bennszülöttek földhaszonélvezete. Az orosz állam Szibéria meghódításával a bennszülöttek földjeit államtulajdonnak nyilvánította, de egyszersmind meghagyta őket földjeik örökös és korlátlan haszonélvezetében. A bevándorlás emelkedésével az állam tulajdonjoga alapján a bennszülöttek földhasználatába beleavatkozott és abban belátása szerint korlátozta őket, hogy a felszabaduló földeken telepíthessen. A szibériai bennszülöttek épp oly kevésbé ismerték el ezen intézkedések jogosságát, mint az északamerikai indiánok, a mennyiben a földeket törzsük tulajdonának tekintették s azért az odatelepülőket leütötték, házukat felgyújtották stb., míg az állami hatalom le nem fegyverezte őket. A bennszülöttek nagyobb része hamar megbékült sorsában, legtöbbjük (pl. altájiak) még a jogtalan foglalást is eltűrrik oroszok részéről a béke kedvéért, de főleg azért, mert még az igazságszolgáltatásnál nem találtak védelmet.

Szivós ellenállást csak a burjátok fejtettek ki Szibériában, kik néhány évszázadon át folytattak csendes, néha véres aknamunkát az orosz telepesekkel szemben. A szökött kényszer munkások, száműzöttek és a

burjátok között sokáig nyílt ellenségeskedés uralkodott, egyik fél sem sajnálta a másiktól a lesből küldött halálos golyót.

A jakutok és az északi finn-ugor bennszülöttek között a birtokviszonyok még nem élesedtek ki, föld van bőven, lakos kevés, csupán a narim és szurguti osztjások ellen izgatja az ultranacionális, sovinsta sajtó (Novoje Vremja stb.) a népet és földbérletuzsorával, telhetetlenséggel vádolják őket az ottani oroszszággal szemben.

A burjátok között a közös birtok és a legelőgazdaság tünedezőben van, az irkutzi burjátok mind földművelők már. A zabajkái oblasztban a burjátok még nomád állattenyésztők és évenként négy állomással vándorolnak (téli, tavaszi stb.). A közös kaszálóból mindegyikük annyit kaszálhat, a milyen mértékben segédkezett a rét bekerítésénél. A földművelő burjátok között a magántulajdonhoz igen hasonló birtokviszony alakul ki a földekkel szemben: öröklődnek stb.

Az orosz irodalomban, különösen a szibériai publicisták között a bennszülöttek autonómiájának igen sok híve van. Propagálnak számjéid segítő aktiókat (élelmiszerraktár, orvosi állomások, kötelező himlőoltások stb.), elismerik a bennszülöttek jogát nemzeti nyelvű iskolákra stb.

Az orosz nemzeti convent a nemzetiségek autonómiájának megvalósításától nem zárkozhatik el, mert ez a forradalom egyik főprogram-pontja s másrészt a szibériai nemzetiségek oly kisszámúak, hogy tartani tőlük nem kell s csupa könyörületből a nagyobbbrészt kihálóban levő törzsekkel szemben megszavazhatják azt.

Párhuzamot vonva végül Szibéria és Magyarország viszonyai között a földbirtokreformra vonatkozólag, a következő eredményeket kapjuk:

1. A földbirtokreform célja a kisbirtok erősítése, mert a népességi és gazdasági statistika tanúsága szerint a kisbirtokrendszer elterjedtsége mellett ugyanakkora területen 2-szerte sőt 3-szorta nagyobb a népesség sűrűsége, mintha ugyanott a nagybirtok volna túlnyomó (l. Varsas- és Fejérmegyéket). Miután a magyar népnek így lehetővé lenne téve az emberséges megélhetés Magyarországon is, megszűnne a kivándorlás főoka, a földnélküliség. A kivándorlás jelentékeny csökkenésével megszűnnének az azt kísérő vészes népesedéspolitikai és sociális jelenségek is.

A fentiekből önként következik, hogy a kisbirtokok széleskörű meghonosodása csak akkor éri el célját, ha a földművesnek juttatott földbirtokon az tényleg meg is tud élni, vagyis a kisbirtok elég nagy.

Szibériában a földbőség miatt a földnormát oly nagyra szabhatták, hogy e fenti veszélyt mindenestre elkerülhessék.

Magyarországon e könnyű és veszélytelen megoldás lényeges aka-

dálya a rendelkezésre álló felosztható föld korlátolt mennyisége és a földért jelentkezők nagy száma.

E miatt elkerülhetetlenné válna a compromissumos megoldás. Csökkenteni kell majd a föltétlen megélhetést nyújtó kisbirtok nagyságát azért, hogy ne maradjanak sokan föld nélkül, de viszont arra is vigyázni kell, hogy a kisbirtok normált nagysága ne szálljon azon mérték alá, a mit az orosz „potrebitelnája norma“-nak nevez: szükségleti fogyasztási norma, vagyis a kisbirtok azon nagysága, mely egy családnak szükségleteit fedezni tudja.

Ezen ténynyel a földbirtokreform belép az imponderabiliák birodalmába — mert a földbirtokreformot megvalósító államférfiúra vagy törvényhozó testületre vár a feladat, hogy egyéni vagy collectív előrelátással, intuícióval, megsejtéssel állapítsa meg, mi egyes vidékek lakosságának szükségleti normája. A szükségleti norma a földműves lakosságra vonatkoztatott, azonos fogalom a „standard of life“-vel, az ipari munkásság életszínvonalával, minimális szükségleteinek vidékenként és országonként változó átlagával. A szükségleti norma helytelen megállapítása illuzorissá teheti a földbirtokreformtól várt áldásos népesedéspolitikai és sociálpolitikai következményeket, gyümölcsöket, melyeket a reformnak néhány évtized alatt meg kell érlelnie.

Egy második, nehezen megvalósítható kompromissum sötét árnyéka is borulna a földbirtokreformra, ha úgy akarnók a földbirtokreformot megkonstruálni, hogy vele az ujonnan felnövő, föld nélkül maradó, jövő földműves nemzedékről is gondoskodjunk valamennyire.

A boldog Szibéria a szükségleti normát sokszor meghaladó szibériai birtoknormából lecsip a földtelenek számára egy keveset s egypár évtizedre megszabadul gondjaitól.

Magyarország összes közgazdáinak kiségitő megoldásokon kell gondolkodniok, hogy úgy fejezzük ki magunkat „földsurrogatumról“, földpótlékról kell gondoskodniok s végnélküli terhes és veszélyes kísérletekbe kell bocsátkozniok. Magyarország viszonyai, sajnos, nem engedik meg, hogy a földbirtokreform koncepciója a jövővel is számoljon. Törvényhozásunk arra lesz kárhóztatva, hogy csak a mára, a nehéz, szívetfacsaró jelenre gondoljon: minden törekvése az lesz, hogy bár szűkös, de legalább a most jelentkező összes, jogos igényeket igazságosan kielégítse.

Oroszország jelentékeny agrár politikusai már mind megegyeznek abban, hogy a földművelés mikéntjébe kényszerítő rendelkezésekkel nem avatkoznak bele. Az Oroszországban lakó számtalan nemzetiség, a melyeknek mindegyike más-más culturfokon van, nem is teszi ezt ajánlatossá. Collectív alapon szervezzék-e a földművelést vagy biztosítsák továbbra

is az egyéni gazdálkodási szabadságot, ezek oly kérdések, melyeket törvényhozási úton kötelező erővel eldönteni nem ajánlatos és nem is lehetséges. Az egyik vagy másik rendszer sikerét nem a rendszer, hanem az emberek fogják biztosítani. A rendszer sikerének előfeltételei lelki kvalitások, melyeket törvénnyel, rendelettel nem lehet az emberekbe beleoltani. Az egyéni gazdálkodást kedvelő elveszti munkaszeretetét a collectiv termelés törvényes rendszeresítése esetén és viszont.

Teljes szabadságot kell e téren az egyénnek biztosítani, különben a háború után szükséges többtermelésből alig lesz valami. Ez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a törvényhozó a helyesebbnek tartott irányt kedvezményekben részesítse és az emberek elsajátítására és helyes alkalmazására ránevelni törekedjen.

Nálunk például jelenleg hiányoznak a collectiv termelést szabályozó törvényes rendelkezések. A collectiv termelés esetleges barátai a jelenlegi viszonyok mellett tisztán magánjogi egyezségek alapján működhetnek. A magánjogi megállapodások szűk körük miatt csak igen hiányosan oldhatják meg az új termelési móddal kapcsolatos összes jogviszonyokat. A collectiv termelés oly önkorlátozásokat is követel az egyénektől, melyek kötelezővé tétele magánegyezségek alapján nem is lehetséges. A collectiv termelés facultativ szabályozásával elkerülhetők mindazok a rázkódtatások és néphullámzások, melyek a collectiv termelési mód kötelező, kényszerű bevezetését kísérik. A collectiv termelés nem felülről, parancsszóra valósulna meg, hanem alulról, szerves fejlődés útján, úgymondhatni kísérleti úton, az állampolgárok mindennapos tapasztalatainak eredménye, összegeződéseken. Ha az így magától benső értékessége miatt fejlődő, erősödő és terjedő collectiv termelési mód tényleges anyagi és szellemi előnyöket nyújtana, a helyesen felfogott önérték csatlakozásra fogja kényszeríteni a maradékos elemeket is.

Ha Oroszországban a collectiv termelés kötelezővé tétele a különböző nemzetiségek cultur nivójának nagy különbsége miatt nem ajánlatos és a különböző vidékek lakóinak, lelki hajlamainak nagy ellentétessége miatt nem is lehetséges, nálunk visszatárhathja a törvényhozást annak meggondolása, hogy a műveltebb népek sokkal hevesebben reagálnak hajlamaikkal ellentétes rendelkezésekkel szemben, annál inkább, mert a collectiv termeléssel kapcsolatos ideológia a fővároson kívül alig ismeretes. A földműves nép azonkívül még nincs előkészítve és kioktatva az állami rendelkezési jog ily széleskörű, modern kiterjesztésének jogosságára és helyességére iránt se. A haladásnak lehet energikusan útját egyengetni, de azt előkészítés nélkül erőszakolni nem lehet.

Pálosi Ervin.

Bosznia-Hercegovina nemzeti vagyona.

Bosznia-Hercegovina, melynek közjogi állásáról nálunk is egész irodalom keletkezett, a világháború forgatagában levált a kettős monarchia testéről a nélkül, hogy nemzeti vagyona valaha számba vétetett volna.

A Habsburg-monarchia nemzeti vagyonának becsléséről közkézen forgó művek kizárólag csak Magyarországot és Ausztriát tárgyalják és mellőzik Bosznia-Hercegovina viszonyainak ismertetését¹⁾. Igaz, az 1878. évi berlini congressus és nyomán az occupatio csak külső viszonyt teremtett a dunai monarchia és Bosznia-Hercegovina közt, a mi a török szultán suverenitásának, habár csak névleges fennmaradása mellett eléggé ferde alakulás volt; az 1908. október 5-iki annexio óta azonban, ha e két tartomány nem is csatolított közvetlenül sem Magyarországhoz, hova pedig a történeti jog szálai fűzték, sem Ausztriához, mégis a kettős monarchiának olyan condominiuma lett²⁾, melyet még a közelmúltban is Spitzmüller osztrák miniszterelnök a monarchia integralis, elválaszthatatlan részének nevezett. A gyorsan rohanó események ugyan csakhamar ráczáfoltak ezen nyilatkozatra, Bosznia-Hercegovina Jugoszláviához csatlakozott, ezen kötelékben is azonban a szomszédos egymásra-utaltság számos forgalmi és egyéb összeköttetést tesz mellőzhetetlenné köztünk, a mi ezentúl sem csökkenti azon kérdés horderejét, minő gazdasági erőt, mekkora értéket képvisel Bosznia-Hercegovina nemzeti vagyona a népek békés versenyében.

Az eredmények könnyebb összehasonlítása megkívánja azt, hogy a Bosznia-Hercegovinára vonatkozó becslést is ugyanolyan módszerrel és hasonló alapon végezzük. mint az Magyarországra és Ausztriára nézve történt. Ezen elvnek szigorúan következetes keresztülvitelét a

¹⁾ Lásd Fellner Frigyes: Ausztria és Magyarország nemzeti vagyona „Pallas” Bpest, 1913.

²⁾ Lásd Nagy Ernő: Magyarország közjoga, 6-ik kiadás, Bpest. Érdekesen fejtegeti e kérdést újabban dr. Buza László, sárospataki jogakad. tanár: A magyar szent korona igényei a volt mellékországokra cz. közjogi tanulmányában, a Bpesti Szemle 1916. évi 477-ik számában.

statistikai anyag elégtelensége itt-ott gátolja ugyan, úgy, hogy az eljárást többször a rendelkezésünkre álló anyaghoz kellett alkalmazni, mégis főleg a tárgyi módszer segítségével fogjuk megállapítani Bosznia-Hercegovina gazdasági javainak öszszértékét, ugyanolyan főbb kategóriák szerint csoportosítva és pedig a háborút közvetlenül megelőző években, figyelmen kívül hagyva az anyagiakban a háború által okozott változásokat, a hadikárokat csakúgy, mint a sértetlenül maradt javak értékelkedését.

Ha a nemzeti vagyon megállapításánál általában nem lehet szó matematikai pontosságról, hanem még fejlettebb gazdasági statistikával rendelkező államoknál is meg kell elégednünk azzal, ha az eredmény megközelíti a tényleges állapotot, még inkább áll ez a Bosznia-Hercegovinát tárgyaló ezen kezdeményező munkálatnál, hol a rendelkezésünkre állott adatok hiányossága miatt ismételen leszünk kénytelenek a conjecturális statistika terére lépni, úgy, hogy e tartományok viszonyainak consolidatiója egyben-másban itt is módosíthat az eredményen.

Bosznia-Hercegovina nemzeti vagyona a következő alkotó részekből áll: 1. földbirtok, 2. bányák, 3. épületek, 4. közlekedési eszközök, 5. ingóságok, 6. követelések és tartozások a külfölddel szemben.

* * *

A *földbirtok* nagy részének szabad forgalmát Bosznia-Hercegovinában a kmet-intézmény korlátozza. Ezen okból és mivel a kmetek megváltásáról hosszú időre visszanyúló adataink vannak, becslésünk alapjául a jelzálog-kölcsönök fedezetéül lekötött birtoktettek becsértéke helyett a kmet-telek megváltásáért fizetett összegeket vesszük. Tehetjük ezt azért is, mert a kmetek arányszáma az egész népességhez 1895-ben 38·25% volt, mihez járul még a szabad parasztok és egyszersmind kmetek 11·26%-a s az 1910. évi népszámlálás adatai szerint is még mindig 524.597 a kmetek száma (111.093 családdal), azaz 27·58 százalék.

1879-től 1911. évig 32.681 kmet telek váltatott meg kerek 29 millió koronával¹⁾ s a megváltott terület nagysága 573.605 dunum, azaz 91.647·3 kat. hold volt²⁾. Esik tehát egy kat. holdra átlag 316·32 korona. Miután ezen 573.605 dunumból 445.000 dunum, azaz 77·62% termő föld, azért ezt a 316·32 koronányi értéket általánosíthatjuk Bosznia-Hercegovina összes termő területére. De csakis erre, mert e tartományok 5·103 millió hektárnyi összes területéből csupán 2·346 millió

¹⁾ L. Bosznia-Hercegovina közigazgatása, a császári és királyi közös pénzügyministerium jelentése 1913. évről, Bpest, 1914. év 48. lapon.

²⁾ 1 dunum: = 9·193 ár; 1 ha = 1·738 katasztrális hold.

hektár, azaz 4,077.348 kat. hold a termő terület, míg a többi 2·555 hektár (4,568.340 kat. hold) vagyis 50·7⁰/_o erdő és 202.000 hektár nem termő terület. A fenti 316·32 koronányi összeget Bosznia-Hercegovina egész területére, tehát a többséget kitevő erdőségre is annál kevésbé szabad alkalmazni, mert a szomszédos Horvát-Szlavonországban, melynek viszonyaihoz leginkább hasonlíthatók a bosznia-hercegoviniak, egy kat. hold erdő értéke hivatalosan 103·49 koronában van megállapítva¹⁾. Ezek alapján a földbirtok értéke Bosznia-Hercegovinában így alakul: 4,077.348 kat. hold termő terület à 316·32 kor. = 1.309,746.719 korona s ehhez hozzáadva 4,568.340 kat. hold erdőt à 103·49 kor. = 472,777.537 korona, vagyis Bosznia-Hercegovina *földbirtoka összesen 1.782,524.226 korona értéket képvisel.*

* * *

Egyszerűbb a *bányák* tőkeértékének megállapítása, a mi leghelyesebben azok tiszta hozadékának tőkésítése alapján történik. A tiszta hozadékot viszont a nyers hozadékból kapjuk. A bánya- és kohótermelés nyers hozadékának értéke kitett Bosznia-Hercegovinában 1912. évben²⁾:

I. a kincstári és kincstári kezelésben lévő	
üzemekben	13,844.968 koronát
II. a magánüzemekben	6,136.580 „
összesen	<u>19,981.548 koronát.</u>

Ezen 19,981.548 korona nyers hozadéknak 40 százalékát, azaz 7,992.619·20 korona tiszta hozadéknak véve és ezt 4 százalékkal tőkésítve *199,815.480 korona* tőkeértéket kapunk. Azért kell ily alacsony tőkésítési hányadot venni, mivel a bosznia-hercegoviai bányák még távolról sincsenek teljesen feltárva és így azok élettartamát még elég hosszúnak tekinthetjük.

* * *

Részletesebb házadó-kataszter és megbízható tüzkárbiztosítási statisztika hiányában bajosabb az *épületek* értékének becslése Bosznia-Hercegovinában. Mindössze néhány adat áll rendelkezésünkre, melyre támaszkodhatunk. Ilyen első sorban a házadókból származó bevétel. Két-

¹⁾ L. Magyar Statisztikai évkönyv 1913. évről 110. l. Fellner Fr., a magyar birodalomban a földbirtok értékét országos átlagban 1893. évben 230 koronára, 1913-ban már 333·79 koronára becsülte.

²⁾ L. Bosznia-Hercegovina közigazgatása című jelentés 3-ik mellékletét a 114. lapon.

féle ilyen adó létezik Bosznia-Hercegovinában: 1. az épületek értékadó, melynek bevétele volt¹⁾):

1911. évben	894.400 korona
1912. „	<u>1,002.600 „</u>
átlag 1911–12 évben	948.500 korona

Miután ezen adónak kulcsa hozzávetőleg 0·8%,²⁾ az ezen adónemmel megadóztatott házak értéke 118,562.500 koronát tenne ki. Közlebről ismeretlen azonban az, hogy vajjon az épületek mely categoriái esnek ezen adó alá. Azért czélszerűbbnek látszik a másik adót venni alapul és ez 2. a házbéradó: ennek bevétele kitett:

1911 évben	316.500 koronát
1912. „	<u>345.300 „</u>
átlag 1911–12. évben	330.900 koronát

Tekintettel arra, hogy ezen adó kulcsa 3%, az ezen adóval megrott házak bérjövödelme 11,030.000 korona. melyből épületfenntartási költség czimén 10 százalékot leütve, marad tiszta házbérjövödelem 9,927.000 korona, s tőkeérték gyanánt ennek 15-szörösét véve, 148,925.000 korona tőkeértéket nyerünk. Természetesen ezen összegbe az adómentes épületek értéke nincs beleszámítva.

Ezen bérbeadott, tehát túlnyomólag városi házakon kívül számbaveendő még a kisebb falusi épületek tőkeértéke is, melyet következőképen alapítunk meg. Az összes épületek száma Bosznia-Hercegovinában 1895 ben 238.059 volt³⁾. Ismeretes továbbá a városi lakosság és az egy épületre átlag jutó lelkek száma. Egyébb adatok hiányában ezen elegendő bizonytalan alapon elindulva kitűnik, hogy a városi épület van hozzávetőleg 17.178, melyet az összes épületek számából levonva 220.881 vidéki kisebb házat kapunk s szorzási egységül a monarchiabeli e fajta épületek átlagos értékét, 823 koronát véve, a házbéradót nem fizető kisebb lakóházak tőkeértéke 181,785.063 koronára rúg.

Az ekként részletezett két categoriabeli épületekhez az adómentes (állami, községi, stb.) épületek, továbbá az épületek számának emelkedése fejében 10 százalékot, azaz 30,034.756 koronát hozzávéve, az összes épületek valószínű értékeképen 330,382.319 koronát nyerünk.

* * *

¹⁾ L. Bosznia-Hercegovina közigazgatásáról szóló idézett jelentést.

²⁾ A bpesti Bosnyák-központtól nyert adat az adók kulcsára vonatkozólag.

³⁾ L. Szokolay Kornél: Okkupált tartományok. Közgazdasági Lexikon III. kötet, 143. l. (Bpest, Pallas, 1901.).

A közlekedési eszközök nemei: a közutak, vasutak, vízi utak, a posta, táviró és telefon.

A közutak nem tárgyai a csereforgalomnak, ezért forgalmi értékük sincsen; hozadékot sem szolgáltatnak, tehát csupán előállítási költségük arányában becsülhetők fel. Bosznia-Hercegovinában a közutak újabban bár kisebb szélességgel, de egyébként ugyanolyan módon építtetnek, mint Magyarországon, miért is a magyarországi utak építési költségeit, a tényleges szélességnek megfelelő arányban alkalmazzuk rájuk. E tartományokban a közutak három osztályba soroztatnak, u. m.: főutak (5 méter szélességgel), járási utak (4 m.) és szekérutak (3 m.). Az első kettőnek hossza összesen 4431·9 kilométer¹⁾ s előállítási költségük 16,567.848, illetőleg 9,143.520 korona. A szekérutak hossza 2.800 km. s építési költségük 1,375.988 koronára tehető. Mindhárom osztályu útnak összes értéke tehát 27,087.356 korona.

A vízi utak közül a hidak előállítási költségeiről nincsenek pontos adataink. Folyó vizekben elég gazdag Bosznia-Hercegovina, de hajózható vize alig van, csak a Száva és Drina, azonban ezeknek szabályozási viszonyai is egészen kezdetlegesek.

A vasutak közül csak a forgalomnak 1879-ben átadott banjalukadoberlini cs. és kir. katonai vasút (104·3 km.) szabványos nyomtávú, míg a többi u. n. országos vasút keskenyvágányú. A vasút-építési költsönök névértéke 124 millió korona, ebből azonban levonandók lennének a kibocsátási árfolyamnál előállott veszteségek. Pawlaczky²⁾ a bosznia hercegovinai vasutak könyv- és leltári értékét 58,220.000 koronában veszi fel jelentésében. Legczélszerűbb, ha a vasutak tőkeértékét a tiszta hozadékból állapítjuk meg, a mi így alakult millió koronákban:

Év	Üzleti		
	bevételek	kiadások	maradék
1910	15.182	11.872	3.310
1911	16.413	12.386	4.027
1912	18.113	14.066	4.047
1910—12 átlag	16.569	12.773	3.761

Ezen 3.761 millió koronát 4%-kal tőkésítve 94,025.000 korona tőkeértéket kapunk.

A póstát, távirót és telefont illetően csak a postahivatalok számát

¹⁾ L. Bosznia-Hercegovina közigazgatása, a cs. és kir. közös p. ü. ministerium jelentése 87. l.

²⁾ L. Felix Pawlaczky: Wirtschaftsverhältnisse Bosniens und der Hercegovina, im Jahre 1911, (Wien, 1912.) 40 l.

(240), a táviró- és telefonvonalak hosszát és a forgalmi viszonyokat ismerjük; ezekből kell tehát — a bevételek és kiadások külön adatainak hiányában — megconstruálnunk a bosznia-hercegovinai postaintézmény jövedelmét, még pedig leghelyesebben a szomszédos terület viszonyainak alkalmazásával. Ezen conjecturalis alapon, a részletek mellőzésével, a posta-táviró és telefon jövedelme 548.000 koronára tehető, a mi szintén 4 százalékos tőkésítés mellett 13,710.000 korona tőke értéket ad. A bosznia-hercegovinai közlekedési eszközök tehát összesen 134,822.356 koronával állítandók be a nemzeti vagyon leltárába.

* * *

Legnehezebb az *ingó vagyonnak* becslése, mivel azok mennyiségének nagy része nem tárgya a nyilvános vizsgálódásnak. Áll ez különösen Bosznia-Hercegovinára, hol a biztosítási ügy fejletlenségénél fogva a biztosítási statisztika nem nyújt kellő támaszpontot. Ezért az ingóságok értékének megállapítása végett sorra vesszük az ingó vagyonnak nagyobb csoportjait, melyekről megbízható adataink vannak.

Az 1912. évi állatszámolás szerint Bosznia-Hercegovinában volt:

Baromállomány	Darabszám	Értéke millió koronákban
szarvasmarha	1.202 millió darab	382.640 ¹⁾
kecske	1.339 „	20.685
juh	1.768 „	35.360
sertés	0.392 „	39.200
ló	0.215 „	25.800
	összesen	505.685

millió korona értékben.

Ehhez hozzászámítandó még az 1910. évi állapot szerint 2.230 millió darab szárnyas 1.784 millió korona értékben, úgy, hogy az élő leltár összes értéke 507.496 millió korona.

Egy évi mezőgazdasági termelés értéke számításunk szerint 483.539 millió korona, melyből készlet gyanánt $\frac{1}{3}$ részt véve, 161.179 millió koronát vehetünk fel. A mezőgazdasági gépek és eszközök számát nem ismerjük, de tekintettel a földművelés alacsony fokára, az sok nem lehet. Ugyanez áll az ipartelepeken felhalmozott gyártmányok és ipari cikkek értékére nézve. Mezőgazdasági eszközök, ipari készletek s állami ingó vagyon címén 50 millió koronát vesszünk fel.

¹⁾ Tekintettel arra, hogy a bosznia-hercegovinai szarvasmarha kevésbé keresztezett, mint a mienk, azért alacsonyabb egységárat is vettünk (á 320 kor.).

A háztartási berendezéseket (házi készletek, bútor, ruha, fehérnemű, ékszerek stb.) illetően kénytelenek vagyunk a conjecturalis statistika terére lépni s egy háztartásra átlag 400 koronát véve (Magyarországon ily czímen 500 koronát szokás számítani) a 386.000 háztartásra 154.544 millió korona jut. Vagyis az ingó vagyon értékeképen összesen 873,192.000 koronát írunk a nemzeti vagyon inventáriumába.

* * *

A külfölddel szemben fennálló *követelések és tartozások* közül a külföld elleni követeléseket a nemzeti vagyonhoz kell hozzáadni, a külföldi tartozásokat pedig abból levonni, hogy a tiszta nemzeti vagyon értékösszegét megkapjuk. Magyarország is, Ausztria is külföldnek tekintendő, mivel a nemzeti vagyon szempontjából már becslésünk idején is idegen államokként jelentkeznek. Természetesen a bosznia-hercegovinai bel-földieknek belföldiekkel szemben fennálló követeléseit és tartozásait figyelmen kívül hagyjuk, mert ezek kölcsönösen fedezik egymást.

Bosznia-Hercegovinának külföldi követeléseiről nincsenek megbízható adataink, de hogy azok nem lehetnek jelentékenyek, kitűnik abból is, miszerint a sokkal fejlettebb viszonyok közt élő magyar birodalomnak is összes külföldi követelése 192 millió korona.

Azonban tartozásairól, főleg országos adósságairól már pontosabb adatokkal rendelkezünk. Ez utóbbiak két csoportba oszthatók:

1. A magyar országgyűlés és a volt osztrák birodalmi tanács által megszavazott törvények alapján az ú. n. közös aktívákból vett előlegek, melyek már csak azoknál a feltételeknél és körülményeknél fogva, a melyek közt a bosznia-hercegovinai kormány hozzájuk jutott, tulajdonképi államkölcsönöknek nem tekinthetők.¹⁾

Eddig előlegeztetett	58,262.000 korona
visszafizettetett	12,360.424 „
<hr/>	
tartozás	45,901.575 korona.

Ezen tartozás kizárólag a volt monarchia két államával szemben áll fenn, melyek abban a quota arányában vannak érdekelve.

2. Az európai pénzpiacra 1895-ben appellált először az országos kormány s azóta többször megtörtént ez, úgy, hogy az országos adósság állománya 1912-ben a következőképen alakult:

¹⁾ L. Bosznia-Hercegovina közigazgatása című közös p. ü. ministeri jelentést 1913 évről.

az 1895. évi 4 ⁰ / ₀ -os vasuti kölcsön, eredetileg 24 millió kor., melyből 1911-ben törlesztetlen... ..	21·800 millió korona.
az 1898. évi 4·5 ⁰ / ₀ vasuti kölcsön. eredetileg 22 millió korona, melyből 1911-ben törlesztetlen... ..	20·696 „ „
az 1902. évi 4·5 ⁰ / ₀ országos vasuti kölcsön, ere- detileg 78 millió korona, melyből 1911-ben törlesztetlen... ..	75·090 „ „
az 1911. évi Serajevó által városfejlesztés célra felvett kölcsön	3·500 „ „
<hr style="width: 50%; margin-left: auto; margin-right: 0;"/> összesen	
	121·086 millió korona.

Ezen közkölcsönökből a vámkülföld valószínű birtokállománya 62·7 millió korona¹⁾; ha magára Bosznia-Hercegovinára, tőkeszegénysége miatt szintén csak annyit számítunk, mint a mennyit törleszteni tudott vagyis 6·414 milliót, akkor a többi 51·986 millió korona a monarchia két államában van elhelyezve. Vagyis Bosznia-Hercegovina tartozása 114·686 millió korona e címen.

A 43 bosznia-hercegovinai hitelintézet részvénytőkéje (1911-ben) 41·785 millió kor. s az ipari részvénytársaságok (1895-ben) 35·9 millió, összesen 77·683 millió korona. Ebből a vámkülföld részesedése ismeretlen, s ha magára Bosznia-Hercegovinára ugyanennyit számítunk, mint fentebb (10·06⁰/₀-ot), akkor Magyarországra Horvát-Szlavonországokkal és Ausztriára, melyek e vállalatokat túlnyomólag alapították, 69·870 millió korona esik,

A magyar hitelintézetek által adott jelzálogkölcsönök közül 7,969.000 korona Bosznia-Hercegovinára volt bekebelezve²⁾. Ausztria e nemű követelését nem ismerjük.

Összegezve Bosznia-Hercegovina tartozásait a külfölddel szemben, kitűnik, hogy az összesen 238 426 millió koronát tesz ki.

Most, a midőn az elszakadó területek teherviselésének kérdése megoldásra vár, érdekesnek tartjuk Bosznia-Hercegovina ezen tartozásai közül a magyar birodalom követelésének megjelölését. A magyar hitelintézetek által adott 7·969 millió korona jelzálogkölcsönön kívül Bosznia-Hercegovina tartozása a kvóta arányában a magyar birodalommal szemben a közös aktívából nyújtott előlegből 16,698.273 korona, a fentebb fel-

¹⁾ L, Tabellen zur Währungsstatistik, zweite Ausgabe. II. Teil, Wien 1904.

²⁾ L. Fellner Frigyes: Ausztria és Magyarország nemzeti vagyona, Budapest, 1913. 59. l.

sorolt közkölcsönök állományából 18,922.804 korona s végül a hitelintézeti és ipari vállalatok részvénybirtoka czimén 25,432.361 korona, összesen tehát 69,022.393 korona a magyar birodalom követelése.

* * *

Összegezve már most Bosznia-Hercegovina nemzeti vagyonának alkotó elemeit, a következő eredményre jutunk:

A nemzeti vagyon elemei	Korona	%
1. Földbirtok	1.782,524.268	53.68
2. Bányák	199,815.480	6.02
3. Épületek	330,382.319	9.95
4. Közlekedési eszközök	134,822.356	4.06
5. Ingó javak	873,192.000	26.29
Összes nemzeti vagyon	3.320,763.381	100.—
Tartozások a külfölddel szemben	238,426.575	
Tiszta nemzeti vagyon	3.082,309.806 ¹⁾	

* * *

A *vagyonmegoszlás* dologi tagozatát illetően a monarchia többi országaihoz viszonyítva, Bosznia-Hercegovinában nagy a földbirtok elentősége, több mint a fele az egész cselekvő nemzeti vagyonnak, viszont igen alacsony az épületek értékaránya, a mi nemcsak a tényleges viszonyokban, hanem a hiányos adatokban is leli magyarázatát.

A tiszta nemzeti vagyonból egy háztartásra jut²⁾ 8.073.6 K (Magyarországon 10.279.42 K) és egy fejre 1.613.90 K, (Magyarországon 1.987.91 korona).

Budapest, 1918. november 15.

Molnár Béla.

¹⁾ Fellner Frigyes becslése szerint a magyar birodalom cselekvő nemzeti vagyona összesen 49.916 milliárd, tartozása a külfölddel szemben 8.395 milliárd, tiszta nemzeti vagyona tehát 41.521 milliárd korona.

²⁾ A háztartások száma 386 ezer, a népességé 1,931.802.

A pénz válsága.

Az emberi gazdálkodás mai fejlődését a munkamegosztással járó speciálódás, ezt pedig csakis a legkülönbélebb árúk minél könnyebb cseréje tehetné lehetővé. A cserének az a formája, hogy a ki csizmáért kucsmát cserélne, olyanra találjon, a ki kucsmáért adna csizmát, annál nehezebbé vált, minél nagyobb a keresett és a kínált árúk sokfélesége. Csakis az létesíthetett cserét, hogy akadt olyan központi fekvésű árú, *csereárú*, mely mindenért közvetlenül adható és közvetlenül kapható volt ez pedig a pénz.

Hogy a pénz mindennel cserélhető lehessen, szükség volt annak megállapítására, hogy minden árú milyen mennyiségéért a pénz milyen mennyiségét kell adni. Ez tette a csereárút értékmérővé, *a gazdasági érték kifejezőjévé* egyáltalán. Ha közelebbről meg nem határozva értékről; beszélünk, pénzt értünk alatta; ha közelebbről meg nem határozott értéket kell szolgáltatnunk, pénzt szolgáltatunk.

Csereárúnak az az árú, pénznek az a jószág felel meg, mely a csere térbeli feltételének, hogy könnyen legyen szállítható, tehát kis mennyiségben nagy értéket képviseljen, időbeli feltételének, hogy anyagában, értékében tartós legyen s végül tartalmi feltételének, hogy ne legyen célszerűbben más rendeltetésre felhasználható és alkalmas legyen érték-skála kifejezésére, tehát könnyen legyen osztható, nehezen hamisítható, könnyen felismerhető, leginkább megfelel. Minden árú termelését érhetik válságok; a szükségletet messze meghaladó tultermelés az árú piaczi értékét annyira csökkentheti, hogy az árú előállításának költségei sem térülnek meg; áruhiány viszont úgy felszöktetheti az árú értéket, hogy az árú belső értékének többszörösét teheti ki. Minél általánosabb egy árú használata, annál pusztítóbb a válsága. *A pénz válsága tehát, mint a legáltalánosabb használatú árúé, a legpusztítóbb.* Az az árú fog tehát megfelelni csereárúnak, illetőleg pénznek az a jószág, mely a csere feltételei közül különösen annak tesz eleget, hogy értékében tartós. Mind-ezen feltételekhez képest pedig történetileg a nemes fémek és ezek között is elsősorban az arany bizonyult a pénz anyagára a legalkalmasabbnak. Ennélfogva vált a pénz *nemzetközi* anyagává éppen az arany.

Ám a mindnagyobb egyszerűsége törekvő gazdasági élet itt nem áll meg. Hogy a pénzül kínált árú csakugyan képviseli azt az értéket, melyet neki tulajdonitanak, az érték hitelesítésére volt szükség. Ezzel, a pénzveréssel vált a pénzügy érmeügygyé s a közösségek, közhatalmak, államok kizárólagos jogává. Ez volt a pénz első különböződése, a mi csak abból folyt, hogy nem volt hatalom, mely a hitelesítést, az érmeügyet az egész világgazdaságra érvényesen megállapíthatta volna. Az ércpénz azon előnyökön felül, melyek csereárúvá tették, különösen értékének közhatalmi biztosításával vált az értékhalmozás, megtakarítás legalkalmasabb eszközévé. Ez azonban igen messzemenő következményeket vont maga után, a mennyiben általa az ércpénz már nem csupán csereárú, hanem egyéb használhatóságának anyagértékén felül is sui generis érték is lett.

A modern gazdasági forgalom egyik leglényegesebb szükséglete a forgalom fokozására az értékek mozgósítása volt. A mit a pénz megtett, hogy az egyes értékek helyébe léphetett, nem volt elegendő, mert a pénz ebben a szerepében is megmaradt általános természetében, vagyis nem kifejezetten és kizárólag csak azt az értéket képviselte, melynek helyére lépett. Ehhez járult, hogy a modern gazdasági forgalomnak már az ércpénz is nehézkes s mint értékfelhalmozó, sui generis érték vesztett is mozgékonyaságából. Az értékek mozgósítását a forgalom értékutalványok segítségével érte el, melyek az egyes, terjedelmük és tartalmuk sajátosságainál fogva magukban forgalomra kevésbé alkalmas értékek helyére léptek. Ez értékutalványok a papír és nyomdatechnika fejlődésével úgy voltak kiállíthatók, hogy a csereárútól megkivánt feltételeknek fokozottan tehettek eleget, a technika végtelen sok utalványalakot tett lehetségessé, az utánpótlást megnehezítette s az államhatalmilag fentartott jogrenddel ez utalványok értéke is biztosítást nyerhetett. Az ingatlanok helyébe elsősorban záloglevelek, az ingók helyébe kötlevelek, váltók, raktári jegyek, kötvények, részvények, az ércpénz helyébe kliringcsekkek, pénztári jegyek, bankjegyek, papírpénzek léptek. Ez utalványok közül azonban pénzjellegüekké csak azok válhattak, melyek leginkább tudtak a csereárúktól megkivánt feltételeknek az ércpénzzel egyenlő mértékben megfelelni, ami külsőleg a pénzjellegű értékutalványok általánosabb forgalomképességében nyilvánult. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ez utalványok nem értékek, hanem csak utalványok bizonyos meghatározott értékre. Így a pénzutalványok sem pénzértékek, hanem csak pénzhelyettesítő utalványok a pénzre. Hogy az értékutalványok nem értékek, azt legjobban azon utalványoknál láthatjuk, melyeknek csaknem korlátlan szaporodása szokott előfordulni. Ezeknél ugyanis azt látjuk, hogy az utalványok bármily szaporodása vagy csökkenése is hatástalan az összes

utalványok együttes értékére. Csak az egyes utalványok értéke, az érték megoszlása változik, de az összege nem, hacsak — ettől függetlenül — az utalt érték nem változik szintén egyidejűleg. Míg az értékek szaporodása fizikailag korlátozva van, az utalványok száma korlátlanul növekedhetik.

Pénzutasítványok alatt helyhez és időhöz legkevésbé kötött voltuknál fogva elsősorban és túlnyomóan a bankjegyeket és papírpénzeket kell értenünk. Nálunk ezidőszereint névleg ugyan bankjegyek, valóságban azonban papírpénzek vannak forgalomban, úgyhogy a kettőt együtt papírpénz elnevezés alatt tárgyalhatjuk.

Az értékek és utalványok között általában az az összefüggés, hogy az érték pusztulásával az utalvány használhatatlanná válik. Egészen más azonban a pénzutasítvány helyzete. Ugyanis már az ércpénz is keletkezésénél és szerepénél fogva, mint csereárú, anyagával értékében limitált utalvány az árúk bizonyos mennyiségére. Értékfelhalmozó szerepéből folyó *sui generis* értéke is anyagértékével és csereárújellegével állott elő. Az ércpénz egész mennyisége is utalvány azon közgazdaság egészére, mely értékének hitelesítését és biztosítását vállalta. De a míg az ércpénz korlátlanul nem szaporítható s értéke legalább is számottevő anyagértékével egyenlő, addig a pénzutasítvány korlátlanul szaporítható és számottevő anyagértéke nincs. Azzal, hogy az ércpénz is a maga anyagértékét meghaladó mértékben lehet utalvány valamely közgazdaság egészére, a pénzutasítványnak már nem szükségkép a pénzre, hanem *közvetlenül* a közgazdaság egészére is lehet vonatkoznia. Elvileg teljesen elképzelhető tehát, hogy a pénz teljesen meg is szűnjék és csakis pénzutasítványok legyenek forgalomban, miután a pénzutasítvány névértéke is hitelesíthető és biztosítható közhatalmilag, miáltal az utalvány is alkalmassá lehet arra, hogy megtakarításra szolgáljon. De ez csak látszat. A nemzetvagyonnak a birodalmi bankban gyűjtött tartalékai, hogy a gazdálkodástól elvonva kárt ne jelentsenek s értékeltolódások helyreállítására bármikor a piacra vethetők legyenek, épp arra szolgálnak, hogy a korlátlan szaporodásuk miatt értékükben kevésbé állandó utalványok értékét helyreállítsák. Az utalványok értéke, mint a pénzsükséglet mérvéhez képest végtelen mennyiségben rendelkezésre álló érczek értéke is, nem lehet oly állandó, mint a nemesérczeké s különösen az aranyé. Anyagértékük s ezzel minimális értékük, mint ezeknek az utalványoknak, nincs. Értékük nem is *sui generis* érték, hanem csak névérték, utalvány az értékre. Az értékhalmozásnak, megtakarításnak sem lehetnek tehát eszközei. Legnyilvánvalóbban ez úgy tűnik szembe, ha arra gondolunk, hogy a bankjegykibocsátó bank a bankjegyek értékének biztosítására tartalékokat gyűjtene — bankjegyekben, vagy tartalékai növelésére sza-

poritaná — a bankjegyforgalmat. Ami az aranyat minden anyagértékétől eltekintve a bankjegyek tartalékolására, értékbiztosítására alkalmassá teszi, az a körülmény, hogy az arany (ismétlem, anyagértékétől eltekintve) nemzetközi értékutalvány, nemzetközi pénz, míg a bankjegy nemzeti értékutalvány, nemzeti pénzutalvány. A nemzeti bankjegy tartalékolására, értékbiztosítására csakis olyan bankjegy volna alkalmas, az aranyat csakis olyan bankjegy szoríthatná ki, mely az arany nemzetközi értékutalványjellegét, nemzetközi pénzutalványjellegét tudna öltetni. Amint azonban egy ilyen bankjegyeket kibocsátó nemzetközi, világbanknak igen szigorú gazdasági alapokra kellene helyeződnie, munkájának jogilag szigorúan limitálva kellene lennie, felvetődhetik a kérdés, hogy nem volna-e ennek szüksége aranytartálékra, aranymonopoliumra bankjegyei limitálására és tartalékolására. Az aranyban ugyanis és ez az aranyvaluta értéke, olyan anyaggal rendelkezünk, mely értékkiegyenlítő és értékelhalmozó szerepre anyagának sajátosságainál és *mennyiségének fizikai korlátozottságánál fogva* kiválóan alkalmas. Amit tehát egy nehezen is létrehozható világbankban körülményes emberi berendezkedések nem is tudnának létrehozni és végül is kilyukadnának az aranyból, azt az arany a természeti törvény erejével valósítja meg. Aranyszegénység nem teszi lehetővé népeknek a helytállást, nem jelent szegénységet egyáltalán. Aranygazdagság nem jelent feltétlen világuralmat, nem jelent gazdagságot egyáltalán. A mint az aranyzacskóval éhen lehet halni, úgy boldogan és megelégedetten élhet valaki, ha aranyat nem is lát. Az arany csak úgy ér valamit, ha be lehet cserélni s a szegény csak az, a kinek van szükséglete, de nincs cserélnivalója. Az angolgyűlölet, az, hogy Anglia az aranybányák túlnyomórészének ura, nem indokolhatja a bevált aranyvaluta kiküszöbölését, a mint nem indokolhatja az amerikai kőolaj, vagy gyapot kiküszöbölését, a brazíliai kávéról, az orosz-kinai teáról, olasz rizsről való lemondást. Csak persze nem lehet a gazdálkodást a megtakarításon *kezdeni* s nem az az első teendő a háború után, hogy aranyszegény országok minél több aranytartálékot szerezzenek. Az aranygazdag országok sem fogják az aranyat halmozni, különben belefűlnének. Nem fogják az aranyat a keresők elől elvonni, mert nekik is van oly szükségletük, melyen keresztül a külföld represzálialával élhet velük szemben. Ha a világbanknak nemzetközi intézményei lesznek, ezek között bizonyára szükség lesz egyre a valutakérdéshez is, egyébként azonban a nemzetközi valutaegyezmények elegendők.

Ezekben kívántuk az aranypénznek a papírpénzhez való viszonyát kifejtetni, amit végső állásfoglalásainkhoz annyival kevésbé tekinthetünk mellőzhetőnek, mert újabban erősen terjed a Knapp, Bendixen, Heyn, Liefman, Dahlberg pénzelmélete, mely tudvalevőleg az arany

trónfosztásáról ábrándozik, de kevésbé gazdasági, mint inkább nacionalista motívumokkal. Külön tárgyalást igényel egyéb ércpénzeknek az aranyhoz és papírpénzhez való viszonya. Minden nem arany ércpénz az arany és papír között foglal helyet azzal, hogy van valamelyes, esetleg számottevő anyagértéke; a papírpénzzel egy szinten van azzal, hogy nagymértékben szaporítható; s a papírpénz alá kerül azzal, hogy nem aranyutalvány, vagyis nincs aranyfedezete. Az egyes pénzek értékét s ezen át egy ország pénzeinek összértékét más országok pénzneméhez viszonyítva a következőkép határozhatjuk meg. Az aranypénz értéke áll anyagértékéből s az érmesítés költségeiből. Az érmesítés költségei azonban nem valóságos összegükben, hanem csak abban a mértékben jöhetnek számba, a mily mértékben általában nemzetközileg fel szoktak mérülni. Egyéb ércpénzek értéke áll anyagértékükből s e pénzek mennyiségével fordított arányban az érmesítés költségeiből is. A papírpénzek értéke áll belföldi ércpénzek levonásával, de állandó tartalékrészük felszámításával ércfedezetük anyagértékéből s az előzők mértékében az ércpénzek érmesítési költségeiből is. Az arany, egyéb érc és papírpénzek ezen együttes értéke adja valamely ország pénzérték-vagyonának összértékét. Ez az érték nyilván különbözik e pénzek együttes névértékétől. A névértékben e belső értékkel szemben kifejeződő többlet utalványjellegű; értékutalvány a nemzeti vagyona. A mint minden értékutalvány limitálva van névértékében azon értékkel, melyre vonatkozik, úgy a pénzek ezen névértéktöbbletét is limitálja a nemzet vagyona. Ez jellemző a modern pénzgazdálkodásra: a mint az értékek mozgósítása folytán az értékutalványok szerepe és forgalma, úgy a pénzben is utalványjellege s ezzel a pénzutalványok és pénzhelyettesítők használata válik túlnyomóvá. A pénzek névértéktöbbletének limitálódása a nemzet-vagyonnal azt jelenti, hogy e többlet értéke is megváltoztathatatlan, a míg a nemzetvagyont nem változik. A pénzutalványok számának növekedése tehát csak az összérték megosztására van befolyással, de nem az összérték nagyságára. A nemzetvagyont viszont nem jön egészében számba, hanem csakis aktív része, vagyis a vagyon helyébe a gazdaság lép s kifejezése, alapja pedig a gazdasági forgalom és mértéke a piac, vagyis a piaci árú és áruk. Ezzel eljutunk a pénzutalványok reális értékeléséhez.

A klasszikus közgazdaságtan ezt a viszonyt a pénz és árú viszonyának, egyensúlyát pedig árának nevezi. Árúnak itt nemcsak ingókat, hanem ingatlanokat is kell értenünk. A modern gazdasági forgalomban békés időkben a munkamegosztás elvének következtében a piac mindig el van látva a legkülönbözőbb árú bizonyos mennyiségével. Az árúkinálat mértéke jellemző a pénzutalvány értékelésére, melyet árúikért kapnak,

hogy másutt ismét árúkra váltsák be. Mig az arany a természeti törvény kényszerűségével adott értéket képvisel és forgalomképessége a legkorlátlanabbul nemzetközi, a pénzek névértékük utalványtöbbletére s különösen a tiszta pénzutasványok annyira kötvék a nemzeti gazdasághoz, hogy a nemzetközi arannyal szemben nemzeti pénzeknek kell őket neveznünk. Vásárlóerejük függ a nemzeti piacz árnívójától, belföldi forgalomképességüktől, melyre való utalás nélkül nincs névértéktöbbletük, tiszta pénzutasványoknál értékük. Mig az arany anyagértékénél fogva, melyet értékhalmozó képessége tesz teljessé, sui generis érték, addig minden pénz névértéktöbbletére vonatkozóan és a pénzutasvány teljesen: értékutasvány. Másszóval az arany árú, a teljes értékű pénz árú, a pénzutasvány pedig árúutasvány.

Ezen elméleti szemlélődés után, hiszem, biztos ítéletet alkothatunk saját pénzviszonyainkról. Bár érdekes és kecsegtető volna a külföld pénzviszonyaival is foglalkoznunk, már a legszűkebbre fogott elméleti fejtegetéseinek is túlsok helyet vettek el, úgyhogy csak a legszükségesebbre kívánunk szoritkozni. Hazai pénzviszonyaink olyan válságba sodortak minket, hogy a bolsevikiek »radikális« megoldásaitól bátran eltekinítve a mi viszonyaink rendezése bizonyára a legérdekesebb problémája a modern pénzviszonyoknak. Minél nehezebb valamely helyzetet rendbehozni, annál nagyobbak kellett a hibáknak lenniök. Hogy nálunk lesz a legnehezebb, elképzelhető, hogy nálunk történtek a legnagyobb hibák. Az előzők segítségével viszonyainkban könnyű tájékozódást remélünk találni.

Pénzviszonyaink háborús változásának jellemző kifejezése, hogy nemzeti vagyonunk csökkent a háborús gazdálkodással, viszont pénzutasványaink mennyisége lényegesen nőtt; bankjegyeink a háború négy évében (2130 millióról 24 milliárdra) 1073⁰/₀-kal szaporodtak, miközben aranytartalékuk is csökkent (1238 millióról 265 millióra) 79⁰/₀-kal, úgy, hogy az 58⁰/₀-os aranyfedezet 1⁰/₀-os fedezetre zsugorodott. A bankjegyforgalom azóta tovább növekedett, úgyhogy már októberben a 27 milliárdot is meghaladta, ami 1168⁰/₀-os emelkedés, a pénztári jegyekkel pedig meghaladta a 30 milliárdot is, ami 1309⁰/₀-os emelkedés s az aranyfedezetet még 1⁰/₀ alá is szoritja. Az aranyon kívül a bankjegyek fedezésére szolgált 60 millió korona értékű külföldre szóló aranyváltó és 291 millió ezüstforint, az első tehát 3⁰/₀-kal, a második pedig 14⁰/₀-kal fedezte bankjegyeinket, amennyiben az ezüstpénzt teljes értékben számítjuk, ami nyilván helytelen. Ezekből a 1917. év végén, a 60 millió aranyváltó és 56·5 millió ezüst állott rendelkezésre, ami azonban csak 0·4⁰/₀ fedezetet nyújthatna az október végei bankjegyforgalmunknak.

A pénzmennyiség változását hozzávetően a következőkben határoz-

hatnók meg. A háború előtt 250 millió korona aranypénz volt forgalomban; 30 millió korona ezüst, 2130 millió korona bankjegy, 450 millió korona váltópénz. Az összes pénznemek együttes névértéke tehát 2860 millió koronára tehető. Ennek valóságos értéke ellenben kisebb az ezüstenél, a bankjegyeknél s a váltópénznél. Ha az ezüstöt teljes értékben számiljuk, az arany, ezüst és a bankjegyek (ércztartalékuk) együttes értéke $(250 + 30 + 1590)$ 1870 millió korona, a mit a váltópénz valóságos értékének hozzászámításával mintegy 2 milliárdra egészíthetünk ki. Pénzünk utalványértéke tehát 860 millió, kerekszámban 1 milliárd koronára tehető a háború előtt.

Mi ezzel szemben ma*) a helyzet? Az arany- és ezüstpénz, az ezüst-váltópénz is eltűnt a forgalomból, az arany túlnyomó része el is veszett a magyar közgazdaság részére. A bronz- és nikkelpénz is részben eltűnt, részben kivonatott a forgalomból s a helyébe került vaspénz ércértéke nyilván kisebb. A forgalomban hagyott és újonnan kibocsátott pénznemek névértékét a következőkép becsülhetnők fel: a bankjegymennyiség 28 milliárd korona (a pénztári jegy 3 milliárd korona), az ezüst- és váltópénz együttes névértéke lényegesen csökkent, az ezüstpénzek részbeni kivonása folytán hozzávetőleg 400 millió koronára, az aranypénzt figyelmen kívül kell hagynunk, úgyhogy a ma forgalomban tartott pénz $28\frac{1}{2}$ milliárd korona névértékre becsülhető. A bankjegyek és pénztári jegyek valóságos értéke ellenben, ha a kivonult ezüstöt is teljes értékben és mértékben felszámítjuk, az együttes arany- és ezüstoffedezet $(265 + 60 + 56.5)$ kerekszámban 400 millió korona, mihez a váltópénz anyagértékét, figyelemmel a más anyagra, de figyelem nélkül az anyaga mai piaczi árára, 200 millió koronával számítva hozzá pénzeink mai valóságos értékét, együtt 600 millió koronával számíthatnók fel. Mai pénzeink utalványértéke tehát $(28.5 - 0.6)$ kereken 28 milliárdra volna tehető. Bevezető elméleti fejtegetéseinkhez képest, ha az aktív nemzeti vagyon háborús változását figyelmen kívül hagyjuk, ennek a 28 milliárdnyi utalványnévértéknek valóságos utalványértéke a háború előtti 1 milliárd korona. A békebeli 1 milliárd korona utalványérték tehát az akkori 1 milliárdnyi pénzutasalvány között való *megoszlása* helyett 28 milliárdnyi pénzutasalvány között oszlik meg, de utalványértéke változatlanul az aktív nemzeti gazdasággal egyenlő. Pénzünk névértékváltozása u. n. értékcsökkenése e szerint 96% s az alábbiak szerint pénzfeleslegnek tekintendő mennyiség 27 milliárd. Azonnal szembevetendő azonban e fejtegetésünk közben, hogy gyakorlati esetek vizsgálatánál az a szempont is figyelembeveendő, hogy vajjon a pénzmennyiség és pénzérték, vagyis az ércz és valóságos utalványérték viszonya a pénzmennyiséghez csak

*) 1918. október végén.

annak kérdése-e, hogy a pénzérték mennyi pénzeszköz között oszolja meg és maga a pénzérték nem lehet-e változásnak alávetve. Ha a volt monarchia békevagyonát Fellner számításaihoz képest 126 milliárd koronára becsüljük, az erre szóló 1 milliárd korona úgy tűnhetik fel, mint valóságos értékében is növelhető mennyiség. Más irányban az ércpénzforgalom növekedése járhat az utalványértékek szükségletének csökkenésével. Azt kell mondanunk, hogy egy meghatározott gazdasági forgalmat kifejtő ország pénzsükséglete, melyre a forgalom lebonyolításához szüksége van, a pénzeszközök számát és megoszlását tekintve is a forgalom normális alakulásának idején bizonyos ideig állandó. Az egyes országok viszonyaihoz képest a nemzeti gazdaságra (tehát nem az ércz-tartalékra) szóló utalványok összértéke és megosztása különböző s minél kisebb az összérték, annál gazdagabb az ország. Az egyes országok gazdasága vagy szegénysége rohamos és nagy változásnak alávetve nincs. Mivel ez hosszabb időn keresztül állandó tényezőnek tekinthető (a háborúval járó forradalmi változások kivételek) a reá vonatkozatható utalványok összértéke is állandó. Amely országban az összérték ennél kisebb, az különös gazdagság jele, mert az ércz-tartalékban felhalmozott érték hosszú évtizedek munkájának vagy erejének gyümölcse. A pénz-utalványok normális összértéke ellenben, tartalékbőség nélkül, a nemzeti gazdaság lényeges változásáig észrevehetetlenül változó, tehát állandónak nevezhető. A mi gyakrabban változik, az csakis ez érték megoszlása a pénzutalványok számához képest.

Az ércz-tartaléknak azonban nincs meg feltétlenül a szerepe csupán azzal, hogy a tartalék megvan. A tartaléknak aktívnak kell lennie. Ehhez képest különböző a szerepe ahhoz képest, hogy az érczfedezetben mekkora az arany aránya, mert mint ma már közel egyedül nemzetközi pénznek, csak az arany van feltétlen fedezeti értéke. Minél nagyobb egy ország nemzetközi forgalma, annál aktívabb a nemzetközi pénz szerepe. Viszont szerepe csak akkor valóságos, ha az utalványokért beváltható. Ahol tehát beváltási tilalom volna, ott nem volna hatása akármilyen nagy érczkészletnek sem. Ahol pedig, mint eddig minálunk, csak éppen beváltási kötelezettség nincs, ott valóságos szerepe csak részleges (több esetre fenntartva általános, esetenként részleges).

Ha ezek után arra a kérdésre akarunk felelni, hogy pénzmennyiségünk emelkedése, sui generis értékesése mellett mily viszonyban van nemzetgazdaságunkkal, a következőket állapítjuk meg. Nemzeti gazdaságunk értéke csökkent a háború alatt. A halandóság itthon is megtizedelte az embereket, a fronton pedig megtizedelte a munkaerő legjavát. A nélkülözések itthon és a fronton egyaránt csökkentették a munkaképességet. A rokkantak nagy száma csak fogyasztóként vehető.

számításba. Emellett a legjobb munkaerők és az egész nemzeti gazdaság éveken át a legimproktívabb munkára volt beállítva a háború alatt. A produktív munka erői, gépek, anyagok is kellő gondozás és pótlás nélkül elhasználódtak, készletek kifogytak. A cselekvő és szenvedő helyzetben elpusztított értékeken felül a megmaradtaknak újra a békegazdaságba való visszavezetése is értékvesztésekkel fog járni, a mint a forradalmi mozgalmak is nyilván jelentékeny károkat okoztak. A nemzetközi munkamegosztás szétvágása folytán sok költséges termelés is folyt. Használt értékek becse is esni fog, ha a háborús szükség megszűnik és a pótszerek helyébe a pótoltak léphetnek. A nemzeti gazdaság ezen esése világos kifejezését találja a piacz ellátatlanságában, a forgalom esésében.

Az aktív nemzeti gazdaság ezen esése bizonyára időleges, mert a gazdaság alapja, a nemzeti tőkevagyon minden neme nem esett oly mértékben, mint ahogy munkája és ezzel kifejezésrejutása megakadt, illetve pusztán tevékenységbe, terméketlen „munkába“ terelődött. De ezen időlegesség daczára is csökkent az az értékalap, melynek arányában a nemzeti gazdaság arányában a pénzmennyiség összes utalványértéke és megosztásának nagysága megállapítást nyerhet. Ennek daczára azonban növekedett a pénzutasalványok száma. A háború kitörését követő válság óta az értékutasalványokba vetett bizalom olyan mértékben csökkent, hogy a váltók jórészen kimaradtak a forgalomból s helyüket is a nagyobb forgalomképességű pénzutasalványok foglalták el. Ezzel azonban a pénzforgalom sebessége nőtt, mi a pénzszükséglet mennyiségét csökkentette is. A nemzetközi értékutasalványok, a nemzetközi pénz viszont azért vészett ki a forgalomból, mert kínálata szűnt meg. Tehát a pénzutasalványoknak, a váltó elfogadásának s a pénz felajánlásának híján ezek helyét is el kellett foglalnia. A pénzutasalványok számának növekedése csak ennyiben volt szükség.

A szaporodás azonban lényegesen nagyobb. Ennek csak magyarázatát, de nem mentségét, csak kényszerűségét, de nem szükségét tudjuk megtalálni. A háború kitörésével az állam hirtelen, nagy szükséglettel, kereslettel lépett fel a piaczon, melynek fedezésére csereárú nem állott rendelkezésére. A háborús pánik hatása alatt is irreálisak lettek az árak, de a hirtelen nagy szükséglet feltűnésének is csak az lehetett a hatása, hogy az árak a keresett árúban hirtelen nagy ugrást tettek felfelé, mert egyidejűleg új, nagy kínálat is a piaczon fel nem léphetett. Kölcsön felvételével nem lehetett operálni, mert hirtelen pénzfeleslegék nem állhattak rendelkezésre, ugyanígy adók kivetése is csak a pánikot növelhette volna, de szerény eredménnyel járt volna. A bankjegyeknek az első félévben beállott 150%-os szaporodása tehát a forgalom meg-

változott szükségletével indokolt volt. Helyes politika azonban ezután arra törekedeti volna, hogy a piacra kivetett ott felesleges bankjegymennyiséget kölcsönökkel és adókkal bevonta volna. De ez sem volt egészben lehetséges. A piacra kivetett pénzutasítványoknak az volt a feladatuk, hogy a béke gazdaságának a háború gazdaságába való átmenetéhez eszközül szolgáljanak. A mennyiben ez az első öt háborús hónapban meg nem történt *és túlnyomóan megtörtént*, a bankjegytöbbletnek megvolt a maga gazdasági szerepe. Ezen túl azonban a piacra vetett bankjegymennyiség fölösleg volt, mely a maga elértéktelenedésének tudatában áruvásárlásra vetette magát és áruhalmozásra, melytől gazdája csak úgy volt hajlandó megválni, ha olyan árat kap, mely az ajánlott pénzösszeg mennyiségével kárpótolhat a pénzdarabok fokozatos elértéktelenedéséért. A kormánynak nem lett volna szabad a bankópréssel dolgoznia csak azért, mert ez a legkisebb kamatterhet jelentette, mert ez következményeiben lényegesen növelte az államadósságok tőkét. A bankjegyinfláció tudata hajtotta fel a realizációs hajszán keresztül az árakat, a pénz, mely értéké és kamatozó tőkévé akart válni. Kölcsönökkel és adókkal s a hadiszállításokért fizetett áraknak mielőbbi és minél nagyobb leszorításával kellett volna a háborút viselni, ha másképp nem megy, olyan kényszerítés segítségével, a minő a hadsereg emberanyagszükségletét tudta biztosítani. A hatás csak pillanatnyi rázkódás lehetett volna, mert hamar rájött volna a gazdasági élet arra, hogy ez neki is hasznára van, mert *az értékeket stabilizálja*. Hogy ez meg nem történt és mind több papírpénz dült a társadalomba, a vásárlási düh annál nagyobb, az árak annál magasabbak, az árúk annál kevesebben lettek, sőt ezzel a fogyasztás is sokkal jobban nőtt, egész a pocsékolásig, dőzsölésig, mint kívánatos lett volna, mely valóságos értékeket pusztító hatásánál fogva *jóvátehetetlen* hiba volt. Ma már csak azt állapíthatjuk meg, hogy a kormányok tehetetlenek voltak, de mert még ma is tovább is folynak ezek a lehetetlen inflációfokozások, haladéktalanul közbe kell lépni és változtatni az állapotokon. Mert a forgalomnak távolról sincs szüksége arra a bankjegymennyiségre, mely kibocsátásra került, ez csak arra alkalmas, hogy zavarja és terhelje a gazdasági életet. A felesleges mennyiségű pénzutasítvány gazdasági szerep hiján csak válságot okozhat, melyet háborús viszonyok között, áruínség idején tartósan elviselni nem lehet *összeomlás nélkül*. A pénzutasítványok mennyiségét nem indokolhatja okozata, a magas árak, melyeket ép úgy kell és lehet mérsékelni, ahogy ez a pénzutasítványok mennyiségén is haladéktalanul és fokozatosan végrehajtandó. Úgyszintén nem indokolás, hanem külön hiba volt, hogy a megszállott ellenséges területek pénzszükségletét is a régi monarchia által garantált koronaértékutasítványok látták el.

A pénzutasványok árváltozása, értékcsökkenése világosan kifejezésre jut azon árúban, melyek értékét viszont a pénzen szokás mérni. Ez árúhoz való viszonyának különbözősége szerint különböző értékcsökkenést állapíthatunk. A nemzetközi forgalom megszűnése folytán és más országok pénzutasványainak különböző értékváltozásához és nemzetközi forgalombajutásához képest különböző pénzutasványainknak háborús értékcsökkenése. Egészen más azután a belföldi piacon, az árúk mennyiségének különböző csökkenéséhez, hatósági lefoglalásának, ármaximálásának különböző fokához és lehetőségéhez képest. Az arany és papírpénz értékarányát a szeptember végén kibocsátott vámrendelet 250:100 arányban állapította meg, ami szerint a papírpénz, tekintve a nemzetközi forgalom szünetelését, csak 60°/o-os értékesést szenvedett volna el a háború alatt. Az aranynak a belföldi piacon természetesen sokkal nagyobb az értékelkedése és pedig 570°/o, mihez képest a papírpénz értékcsökkenése 85°/o.

Pénzünk értékcsökkenése a külföldi pénzekhez képest a devizaárfolyamjegyzések szerint (október elejéről) a következő: A márkához képest 32°/o (Amsterdamban 38°/o, Zürichben 33°/o), svéd korona 64°/o, dán korona 59°/o, norvég korona 59°/o, hollandi forint 63°/o (Amsterdamban 64°/o), török font 39°/o, dollár 59°/o, font sterling 58°/o, svájci frank 63°/o (Amsterdamban 65°/o, Zürichben 62°/o), francia frank 57°/o, lira 50°/o, peseta 61°/o, leva 28°/o, lei 16°/o, tehát 16—65°/o között.

A belföldi piaci árakhoz képest (október elejéről) pénzünk értékcsökkenése elsőrendű szükségletet tevő iparcikkeknél 89°/o, élelmiszereknél 82°/o és pedig gabona 70°/o, liszt 71°/o, kenyér 83°/o, hús (élő) 87°/o, hús (levágott) 89°/o, zsír 86°/o, állati termékek 83°/o, főzelékfélék 75°/o, cukor 75°/o, földbirtok 80°/o, fa 74°/o, szén 87°/o, fém és fémárúk 81°/o, papír 85°/o, czérna és pamut 95°/o, harisnya 98°/o, ruha, szövet és selyem 96°/o, cipő 89°/o, tehát 70—98°/o között. Egy korona eszerint egyes árúkkal szemben csak két fillért ér.

Hogy ily nagyarányú változás tartósan nem állhat meg a nélkül, hogy vagy stabilizálódjék s így a pénzérték új rendezést nyerjen, vagy pénzcsődöt idézzen elő, vagy végül viaszorittassék, nyilvánvaló. A stabilizálódás szintén egyik módja a rendezésnek, mert hiszen lehet a forgalom szükséglete a pénzeszközök szaporodása. Csak a pénzmennyiség folytonos változása, ingadozása az, ami nem lehet szükséglet soha. Azért nem lehet a közgazdaság biztosságának veszélyeztetése nélkül a pénzmennyiségek folytonos emelkedését egész a kényszerű devalvációig megoldásnak tekinteni. Az első megoldási kísérlet az, a mely a valuta kérdésén kívül sok kérdés valóságos megoldása is, nevezetesen a többtermelés. Az aktív nemzeti vagyon ugyanis csökkent a

háború alatt. A háború előtti életviszonyok visszaállítása érdekében esedékes azokat a feltételeket visszaszerezni, melyeket a háború vívása közben elvesztettünk. E feltételek visszaszerzése azonban igen nehéz munka lesz, mert nemcsak az évi termelés csökkent, de a tőkék, a termelő erők is megfogytak. A többtermelés tehát hosszú ideig nem lesz olyan eredménnyel járó sem, a minővel a háború előtti termelésünk dicsekedhetett; még akkor sem lesz olyan, ha sok extenzív eljárással fel is fogunk hagyni.

Ez a pénzvizonyokra azzal a következménnyel jár, hogy az aktív nemzeti gazdaság értéke egyáltalán nem lehet képes ezután sem akkora pénzmennyiséget a háború előtti részértékben fedezni, amennyi ma forgalomban van. Mint az előző fejtegetéseinkkel és adatainkkal bizonyítani igyekeztünk, a forgalomban levő pénzmennyiség túlnyomó része felesleges, csak kormányzati hibából ered és súlyosan nyomja közgazdaságunkat kóros cselekvések felé. Azon kell hát lennünk mindenáron, minden erővel, hogy ezt a felesleges pénzmennyiséget kórosan görcsös szétburjánzásaiából kiragadjuk, a mesterséges áremelkedés mérséklésével felszabadítsuk és kivonjuk a forgalomból. Ismételten találkozunk a közvélemény előtt olyan hangokkal, hogy csak többtermelés kell, mert ha lesz sok árú, csökkenni fognak az árak s a mai gazdasági feszültség megszűnik. Ez ellen a leghatározottabban állást kell foglalnunk. A drágaságot ugyanis nem az árak magassága okozza, hanem aránytalansága. Az aránytalanság a többtermeléssel nem fog megszűnni, mert a többtermelés csak mérsékelt lehet. Az aránytalanságot az árúhiány csak súlyosabbá tette, de nem okozta. Az aránytalanság oka az volt, hogy a forgalomba igen nagy pénzmennyiség került, mely nemcsak a háborús termelés eltolódásai miatt, hanem már azért sem oszolhatott meg egyenletesen, mert békében, tehát már a kiinduláson is voltak aránytalanságok és pedig a termelés tényezőinek hatalmi viszonyaiban, mely annak, a ki tőkével dolgozott, kedvezett a munkaerejével dolgozóval szemben. Minél nagyobb felesleges pénz van forgalomban, annál aránytalanabb a megoszlása, mint jövedelemé, mert annál inkább távolodik attól a minimumtól, mely a pénzt tőke és munka között szükségszerűen megosztja. Minden pénztöbblet csak a tőkét erősíti, mert hozzá áramlik és minden pénztöbblet új munkamozgalmat kelt, hogy ez az arányt ismét igyekezzék helyreállítani. Az árúhiány csak érzékenyebbé tette ezt a különbséget, mert az utolsó falatról volt mindig szó. Mivel a háborút követő többtermelési igyekvések deczára is jó sokáig nem lesz árúbőség, olyan bőség pedig, hogy mindennek a pénzmennyiségtől független, a levegővel, vízzel egyértékű potom ára legyen, talán soha. Mert kevésbé lehetséges a közgazdasági élet hatalmi viszonyait megváltoztatni, mint a

hatalom túlzásainak lehetőségeit megakadályozni, ez utóbbihoz kell folyamodnunk és pedig úgy, hogy a forgalomban fölösleges pénzmennyiséget kivonjuk. Ezzel a társadalmi osztályok ellentéteit akkor is csökkentjük, ha a kivonás nem is történik vagyondézsmával.

A másik külön ok a pénzmennyiség csökkentésére, hogy minél nagyobb a forgalomban levő pénzmennyiség s minél kevésbé indokolt a forgalom belső szükségeivel, annál gyakrabban, könnyebben és nagyobb arányokban eshetnek meg áringadozások, melyek, ha pénzünk állandó értékcsökkenését nem is jelentik, a gazdasági élet irrealitását okozzák, s nemzetközi érintkezéseinket megnehezítik. Nekünk pedig a háború után nagy szükségünk lesz a külföldre, mert hogy magunkból folytattuk a háborút, jobban kimerültünk, mint akik nagyobb külföldi támogatással harcoltak s így nagyobb pótlásra van szükségünk a világ nyersanyagpiacairól, gép- és árukészleteiből, mint amazoknak. Ehhez pedig szükségünk van jó hitelképességre a külföldön, mert árút adni cserébe nem fogunk tudni, hitelből leszünk kénytelenek fizetni, míg a többtermelés feltételeit megszereztük. Meg kell hát szereznünk a mind nagyobb hitelképesség feltételeit is.

A nemzeti gazdaság egészsége pénzviszonyaiban tükröződik vissza s így viszont mindaz, a mit a nemzeti gazdaság érdekében teszünk, a pénzviszonyokra is jótékonyan hat ki. Tehát a többtermelés, a nemzeti vagyonérték visszaállítása, sőt emelése, úgyszintén a tőkeerők, munkakerők kiméltése, a felesleges, tehát terhes és különösen a káros fogyasztások megszorítása a valutarendezésnek is programja. Az értékhelyreállítás és stabilizálás az értékutalványok rendezésének egyik oldala.

A másik oldala maga az értékutalványok kérdése. A felesleges pénzmennyiség bevonása három módon történik, nevezetesen kölcsön, adó vagy konverzió útján. Mindhárom valutarendezést jelent, melylyel szemben áll a valutacsőd, a devalváció. Mivel a devalváció, a pénzmennyiség teljes elértéktelenedése ugyanúgy igazságtalanságokkal, aránytalanságokkal járna, mint a pénzfelesleg kibocsátása járt s a pénzmennyiség megváltozott és folyton változó eloszlása miatt sem régi aránytalanságokat megszüntetni, sem újabb aránytalanságokat jóvátenni nem képes, eleve ki kell rekesztenünk a lehetőségek közül. Sem a pénzmennyiségek folytonos szaporításával ad absurdum, sem a fizetéseképtelenség azonnali bejelentésével nem lehet elfogadni.

A valutarendezés megoldási módjainál figyelemmel kell lennünk arra, hogy az államadósságok rendezését összekapcsoljuk-e a valutarendezéssel, vagy külön-külön véljük-e megoldani. Vannak közöttük feltétlen összefüggések. Az egyik, hogy az állam adósságainak egy részét (közel negyedrészt) a papírpénzek bankjegyszerű kibocsátásával a jegybanknál csinálta. Egy másik, hogy az államadósságok nemcsak a nem-

zetvagyon álló terhei, nemcsak a nemzeti jövedelem kamatkötelezettségei, hanem ezzel a pénzürtékutalványok utalt értékeinek terhei is, és a további államhitel, tehát esetleges valutakölcsönök akadályai is. Végül a megoldások érintik egymást, mert az államadóssági kötvény is értékutalvány, melynek kamata pénzben jár, minden változása pénzeszközök segítségével történik, a valutarendezéssel járó ármaximálásoknak pedig az államadóssági kötvényekre is ki kell hatniok. A két nagy kérdésnek teljes egybekapcsolása azonban nem feltétlenül szükséges.

Az egykori monarchia államadósságai október végével kerekszámban 120 milliárdra becsülhetők, melyből nemzeti kölcsönre 51 milliárd, pénztári jegyekre 3 milliárd, jegybankkölcsönre 28 milliárd, egyéb bankkölcsönre 13 milliárd és német kölcsönre 4 milliárd volna számítható, melyből *a)* 16, *b)* és *c)* 10, *f)* és *e)* 8 milliárd, együtt 34 milliárd Magyarország terhe. E 100 milliárdhoz számítandó 20 milliárd békeadósság, melyből 8 milliárd magyar. Ez összegek békeértéke az előbb kiszámított értékcsökkenési százalékokhoz képest (96, 60, 85, 16—65, 70—98) lényegesen kisebb, úgy hogyha a hivatalos vámértékarányt (60⁰/o) vesszük alapul, csak 48 milliárd, a bankjegyértékarányhoz képest (96⁰/o) pedig csak 4·8 milliárd békeértékű államadósságot kapnánk. A bőséges papírpénzkibocsátással estek ugyan értékükben a régebbi adósságok, de annál nagyobbak lettek az újabbak. Értékük azonban tisztára papírpénzürték s így annak minden szabályozó változásával, általános ármaximálásokkal ezek értékét is változtatni kell. Az egykori monarchia 126 milliárdos békevagyonához képest, mely csökkent ugyan, de nem lényegesen s ehhez arányosítva kereken 120 milliárdnak vehetjük, e 120 milliárdhoz képest tehát 40⁰/o volna az államadósság terhe. De viszont a nemzeti és bankkölcsönök javarésze háborús megtakarítás, a kibocsátott bankjegyek pedig nemzeti tulajdonok, ezek tehát a névleges értéknek 60⁰/o-kal a valóságos érték felé való csökkentése után is le-számítandók bizonyos százalékig (egészben 96⁰/o-ig) az államadóssági teherből, mert különben a nemzeti vagyonhoz is hozzá volnának számítandók.

A tervezett s úgy államadósságot törlesztő mint valutarendező eszköznek szánt nagy vagyonadó fenti számaink után 4—40⁰/o-ra volna kirovandó, hogy feladatát teljesen megoldja. Ehhez 120 milliárd utalványértékű pénzre volna szükség, mely a nemzeti kölcsönök 51 milliárdnyi kötvényeinek segítségével kb. rendelkezésre állana. Mint ugyanis kiszámítottuk, a forgalomban levő felesleges pénzmennyiség október végével 27, a pénztári jegyekkel pedig 30 milliárd korona, tehát mintegy 81 milliárd korona értékutalvány állana rendelkezésre. Ha ezekhez még hozzászámítjuk a békebeli államadóssági kötvényeket is, 20 milliárdot,

közel a teljes mennyiség, 100 milliárd rendelkezésünkre áll. A vagyonadónak a devalvációval szemben az volna most már a feladata, hogy ezeket az értékutalványokat, melyek valamennyije felesleges a forgalomban, úgy vonja ki onnan, hogy mindenki egyenlően viselje a terheket, melyek így csak látszólagosak lesznek, a mennyiségi csökkenéssel párhuzamosan minőségi emelkedést jelentők, egyenlőtlen megosztás esetén ellenben ugyanazt érné el, mint a devalváció, aránytalan megterhelést. Az egyik feladat tehát, hogy mindenki fizesse az adót teherviselő képessége és ne vagyonának neme szerint, viszont azonban az adó csak államadóssági kölcsönkötvényben vagy papirpénzben legyen fizethető. Ilykép azok, a kik adójukat ezekkel fizetni nem tudják, ezek megszerzésére fognak törekedni. Ha pedig e vagyonadóval az egész bankjegymennyiség és az összes államadóssági kötvények bevonandók volnának, kimondható, hogy a bevonásba nem kerülő papirpénz és államkötvény értékét veszti. Az adófizetésre kötelezett esetleg nem tud adófizetési eszközt szerezni, vagy csak olyan feltételek mellett, melyeket vállalni nem hajlandó. Ez esetben a reá kirótt adóteher fejében tartozik vagyona egy részéről az állam javára lemondani.

Ennek a megoldásnak előnye az volna, hogy úgy a papirpénz-inflációt, mint az államadóssági terhet egészben és egyszerre megszüntetné. De sok hátrány volna kapcsolatos vele. Először az árak hirtelen és lényeges csökkentése, igen alacsony ármaximálás nélkül elviselhetetlen drágaságot okozna. Másodszor a reális vagyonok tulajdonosait, tőkevagyonok szakavatott termelőit arra kényszeríthetné, hogy vagy az államnak, vagy a papirpénzt vagy államkötvényt kínálónak adja el tőkevagyonát egy, az egész kára nélkül ki nem választható részét csak azért, hogy vagyonadóját megfizethesse. Ez tehát feltétlenül megkivánná oly rendelkezést, hogy az államkötvények és papirpénz csak meghatározott feltételek mellett *a reájuk eső vagyonadó levonásával* adhatók el s ezek fejében a tőkevagyonokból nem tőkerészt, hanem csakis évi járadékot igényelhetnek, a mint az államot is csak ily járadék-részesedés illetheti meg, mely azonban később meghatározott feltételek szerint egészen megváltható is lehessen. A papirpénznek és államkötvénynek azonban a vagyonadóval egyidejűleg feltétlenül ki kell kerülnie a forgalomból, tehát amely bevonásra nem kerül, értékét veszítse. Csak a külföldön levő s a vagyonadó időpontja előtt nemzetközi szerződésekkel megállapítandó mennyiségű államkötvényekre és papirpénzekre lehetne könnyítést szabni. Nehogy azonban a hirtelen árleszorítás és az értékutalványok hatálytalanná tétele pánikot keltsen, nem egyszeri, hanem meghatározott időközökben ismétlődő sorozatos vagyonadó látszanék ajánlatosnak. Ugyanezzel kapcsolatban sorozatos,

csökkenő irányzatú, általános ármaximálisra volna szükség és pedig úgy, hogy a pontosan megállapítható békeárak tekintetnénk alapáraknak és ezeknek *százalékos* pontossággal megállapított, általánosan egyenlő többszöröse határozná meg az árnívót minden újabb vagyonadóval. A vagyonadó alapjának meghatározásánál két szociális szempont volna figyelembeveendő, a vérlázító háborús vagyonok súlyosabb számbavétele s birtokkiszajátítás keresztülvitele állami parcellázás céljaira. A vagyonadó keresztülvitelére az állam pénzügyi szervezetén kívül csakis a Pénzügyi Központ lehetne hivatott.

Valutáris szempontból külön kikötés lehetne *Navratil* Ákos javaslatához képest, hogy még *aranyban is* lehessen a vagyonadót fizetni, az ércpénzeket pedig papírpénzre cserélve bevonni. Tekintettel most már arra, hogy a birtokpolitikai és valutapolitikai (arany) külön határozmány folytán és tekintettel arra, hogy ellenőrzési szempontból és állampolitikai okokból nemcsak a felesleges, hanem minden papírpénz bevonandó volna, csak akkor folyhatna be minden papírpénz és államkötvény, ha az adóeredmény a szükségelnél, az államadósságok összegénél esetleg magasabb is volna, vagy erre kellene magunkat elszánnunk, vagy arra, hogy egyidejűleg, vagy utolsó alkalomra még egy állami kölcsönt is igénybevennénk beruházási célokra. Utalnunk kell azonban arra, hogy a sorozatos vagyonadóval elértéktelenedik azon határozmány, mely az adófizetési eszközök későbbi értékvesztésével fenyegethetne. Szükség lehetne tehát arra, hogy már tekintettel az ármaximálásokra is, a bevonásra még nem kerülő és a tulajdonos általános adózóképeségétől függetlenül is adó alá vonandó papírpénz és államkötvény lebélyegeztessék, vagy pedig minden egyes vagyonadó alkalmával kisebb névértékű, de az általános ármaximálás folytán változatlan belső értékű új papírpénzre és államkötvényre konvertáltassék.

Azok a megszorítások, miket a vagyonadóval szemben tettem, bele-vonták a megoldásba a kölcsönt és konverziót is. A vagyonadót magában tehát nem tarthatom elegendőnek. Ugyanigy viszont a kölcsönmegoldást sem tartanám elegendőnek, mert csak úgy volna eredményes, ha megismételt kényszerkölcsön volna, de ez a közgazdaságot megzavarná anélkül, hogy az államadósságok kérdését megoldhatná. Csak enyhítést hozhatna ezirányban, a minek sokkal lényegesebbnek kellene lennie, mint kölcsönnel lehetséges, hogy számbajöjjön. Ugyanigy nem oldaná meg az államadósságok kérdését egyedül a pénz konverziója. Már pedig itt két súlyos kérdés megoldása esedékes, melyek megoldása külön két hatalmas rázkódás, kívánatos tehát, hogy ez csak egy rázkódás legyen. Most, a monarchia felbomlása után nyilván nemcsak a közgazdasági élet sürgős, erélyes regenerációja, hanem a politikailag a békekongresszuson

likvidált monarchia gazdasági likvidációjának szüksége is utal arra, hogy a régi közös kötelezettségek gyorsan rendeztessenek és pedig vagy felosztassanak az új államok közt, vagy egyszerre és végleg kiegyenlítettessenek. A felosztás igen nagy feladat lesz, mert hiszen a monarchia feloszlásából nemcsak önálló államok emelkednek ki történelmi keretek minden respektálása nélkül, hanem egyes részek más államhoz csatlakoznak, mint az olasz, délszáv, német, ukrán és lengyel részek. A felosztás igen körülményes lesz, szeretném mondani, lenne, mert az a meggyőződésem, hogy a régi kötelezettségek rendezésére az egykori monarchia részeinek továbbra is, ha csak átmenetileg és csak ez ügyben, együtt kell maradniok, ezek a kérdések együtt oldandók meg, természetesen független semleges vezetés alatt és az egyes országrészek sajátosságainak teljes figyelembevételével. Az általános alapelvek tehát együtt állapítandók meg, a különös eltérések együtt hagyandók jóvá, melyben a semleges vezetők döntőbírói szerep jutna. A megállapított határozmányok pontos keresztülvitelét ugyancsak a semleges fél államának kiküldöttei ellenőriznék, de csak az ezzel szorosan kapcsolatos kérdésekbe avatkozhatnának be s ezen kérdések rendezése után minden szerepük megszűnne.

Javaslatomat ezek alapján a következőkben foglalhatnám össze. Nemzetközi bizottság alakítandó semleges (angol vagy francia) vezetés alatt a monarchia pénzügyi likvidációjára Közös általános alapelvek állapítandók meg. Mintegy háromszori vagyoadó általános (0/0-os) ármaximálással, átlagban 5—5⁰/0 adókulcsal (de progresszív adókulcsal), a mi együtt 15⁰/0, az arany áremelkedésének megfelelő. Az adó aranynyal, földdel, hadikölcsönkötvénnyel, bankjeggyel, pénztári jeggyel és a békeidőkből származó osztrák és magyar államadóssági kötvényekkel fizethető, vagy köteles az illető adóalany állandó járadék fizetésére, mely ellenében a járadékot élvező új állam ugyanily járadékka' járó államkötvényt bocsát ki. Az államadósságok fizetésére a társított új államok részéről azonban elsősorban azok a vagyonok használandók fel, melyek a monarchia közös tulajdonában voltak, így elsősorban a külképviselet és hadviselés vagyona. A közös jegybank szintén bevonható volna ide, de ezt külön komplikálják a bank részvényesei. A közös vagyonokból, azok értékesítéséből elsősorban is a külföldi hitelezők volnának kielégítendőek, a kiknek követeléseit államuknak kellene előzetesen pontosan megállapítaniok s a követelést nem az egyes külföldiek, hanem csakis államuk érvényesíthetné. Közben persze, mindezen műveletektől függetlenül az egyes új államok nyersanyagkölcönöket vehetnének fel külön, kibocsáthatnák a maguk új pénzét, mely később egyedül volna a forgalom lebonyolítására hivatva.

Ha azonban a monarchia kötelezettségei hosszadalmas, nehéz tárgyalás árán felosztatnának, ez az egyéb javaslatokat nem érintené, a megoldás csak azzal válnék komplikáltabbá, hogy az elzárkózást azonnal teljessé kellene tennünk papírpénzeink kötelező azonnali lebélyegzésével, a magyar papírpénz kibocsátásával s a csupán Magyarországtól elváló részekkel (Horvátországgal) való sürgős osztozkodással, miután mi remélhetőleg nem kerülünk oly mértékű osztlás állapotába, mint Ausztria, viszont Ausztriától el tudjuk választani magunkat pénzügyekben visszamenőleg is, hosszabb tárgyalások nélkül. A megoldás azonban nekünk sem volna annyira egyszerű, mintha a közös kötelezettségek rendezéséig és csak ennyiben együtt maradnánk. A gazdaságosság elvének méltánylásával és bizva a semleges vezetésben, azért inkább csillapítanók a honfiúi érzékenységet, semminthogy az állami függetlenség túlzott imádatában a pénzügyi átmenetet nehezebbé, zavarosabbá s ezzel igazságtalanabbá akarnók tenni.

1918. november hó.

Neubauer Gyula

A mezőgazdaság iparosítása és a többtermelés.

A háborús termelés csökkentését, valutánk megjavítását és egész gazdasági életünk helyreállítását főképpen mezőgazdasági termelésünktől várjuk. Ezen várakozásunk teljesen indokolt is, mert földjeink termés-átlagát aránylag könnyen s igen rövid idő alatt felemelhetjük 2–3-szorosára, sőt kellő befektetésekkel még nagyobbra is. Általában ezen elérendő eredményeket értjük többtermelés alatt, melynek módjai és szabályai, valamint a mi gazdálkodásunk hibáiról már igen részletes tanulmányok vannak, úgy hogy a kérdés már teljesen tisztán áll előttünk. Nem lehet tehát célom, hogy ezeket itt röviden ismertessem, hanem inkább a többtermelés fogalmát óhajtom közelebbről megvilágítani s azon utat, melyen azt megvalósíthatjuk.

Szánalmasan elmaradt mezőgazdasági viszonyaink felé a közfigyelmet a háborús élelmezési nehézségek fordították, különösen német szövetségesek figyelmeltetése, kik az ő termésátlagaikra hivatkozva különösen a buzatermelés emelését propagálták. Ugyanebben látják mezőgazdaságunk haladását hivatalos köreink is. Azonban az elérendő cél ennél sokkal magasabb. Nem tartom elégségesnek, hogy holdankénti termésátlagainkat 80–100, esetleg 200%-al emelve elérjük a csehországi és németországi átlagokat, mint a hogy ott nem elégednek meg azzal, hanem arra kell törekednünk, hogy a rendelkezésünkre álló területen minél nagyobb értéket termeljünk és azokat feldolgozva, a legjobban értékesíthető formában hozzuk piacra. Ezt nem érhetjük el tisztán növénytermeléssel, hanem csak kombinált gazdálkodási rendszer útján, azaz össze kell azt kapcsolnunk állattenyésztéssel és minkettő termékeinek legalább részben való ipari feldolgozásával, mely üzemek termékeikkel és hulladékaikkal igen jól kapcsolhatók be az említett gazdasági ágba. Ezt nevezem én értéktöbbtermelésnek.

A gabonatermelés minden növénytermelési ág közül a legkevesebb munkát és tudást kívánja. Az összes munka úgyszólván az őszi szántás és vetésből s a nyári aratásból áll s ahol a föld még jó erőben van, ugarhagyással a trágyázás is hosszú ideig mellőzhető. Ezen okból ter-

melése a legalacsonyabb culturával bíró országoknak felel meg legjobban; azoknak, hol a földnek alacsony ára van s a lakosság is oly kisigényű, hogy igényei fedezésére nem szükséges egész évben dolgoznia. Ez az oka, hogy a világ gabonaszükségletét a külterjesen gazdálkodó országok látják el. S dacára, hogy Németországban hektáronként 22 q, Oroszországban pedig csak 4 q buza terem, Németország mégis ráfizet a buzatermelésre és mennél jobban fejlődik gazdasági kulturánk, annál közelebb jutunk mi is ezen állapothoz. Természetes tehát, hogy a buzatermelést a kevésbé lakott vagy gazdaságilag elhanyagolt vidékeknek hagyva, át kell térnünk az ipari növények termelésére és a kertgazdálkodásra. Hogy azonban ez a nehezebb gazdálkodási mód sikerrel járjon, sokat kell tanulni s nem szabad a termelést egyedül a földre és az időjárásra bízni, sőt lehetőség szerint függetleníteni kell azoktól. Pótolni kell a talajba azokat az anyagokat, melyekre a növénynek szüksége van s annyi munkát kell fektetni a földre, amennyi csak szükséges. Az ipari termelés elveit kell belevinni a mezőgazdaságba is. A mezőgazdaság iparszerűsítése alatt azt értem, hogy a gyakorlati tapasztalatok alapján, de a tudományos ismereteknek minél szélesebb körben való figyelembe vételével szervezzük és vezessük a gazdaságot. Igyekezünk a növénynek teste felépítéséhez szükséges anyagot minél bővebben s minél könnyebben felvehető formában rendelkezésére bocsátani s végezzük a talaj megmunkálását minél tökéletesebben, de a lehető legolcsóbban is, azaz a gépek legmesszebbmenő igénybevételével, úgyszintén fordítsunk nagy gondot a termés összegyűjtésére. A munka gyors és tökéletes elvégzése végett (melynek a mezőgazdaságban néha különösen nagy jelentősége van) vezessük be a kitűnően bevált ipari bérfizetési rendszereket. Nagy és intenzív gazdaságban nem bizhatjuk a munka mikénti elvégzését a munkásnak a föld és állat iránti ősi ragaszkodására. Nagy gondot kell fordítani a munka folytonosságára, azaz már az egész gazdálkodási rendszert úgy kell felépíteni, hogy abban sem nagyobb munkahiány, sem nagyobb munkatorlódás ne forduljon elő. Ez utóbbi igen gyakori a gabonatermelés mellett aratáskor, hol az ideiglenes munkás előteremtése mindig nehezebbé válik. Nagyon fontos a munka szervezése és ellenőrzése s a munkateljesítmény időnkint fontossá váló fokozására a prémiumok bevezetése is. Tudomásom szerint a prémios bérfizetési rendszerekkel nemcsak Németországban és Ausztriában, hanem Északnyugat-Magyarországban is kísérleteztek, és pedig kitűnő eredménnyel.

A növény többtermelés eszközeinek: mélyszántás, műtrágyázás, gépvetés, ültetés, kapálás, talajnedvesség, conserválás, vetőmagnemesítés, csatornázás és öntözés pontos betartásával a talaj és időjárási viszonyok-

tól annyira függetleníteni tudjuk a termelést, hogy már csak egyes növények sajátos talajigényeit és egyes vidékek éghajlati sajátosságait kell figyelembe venni, különben az egész gazdálkodási rendszert tetszésünk szerint irányíthatjuk. Ezen irányítás mindenütt műszaki ismeretekre támaszkodik s keresztülvitele már főleg műszaki mérnöki feladat. Ha azonban az értéktöbbitermelést vesszük figyelembe, s megváltoztatva a gazdaság irányát új növények termelését vezetjük be, ha azokat feldolgozó vagy felhasználásra közvetlen kész formában hozzuk forgalomba, a feldolgozás melléktermékeit és hulladékait pedig organikusan bekapcsoljuk a gazdaság egyéb ágaiba (állattenyésztés stb.), olyan munkakör áll elő, mely már kimondottan a mérnök feladata.

Köztudomású, hogy egy ipari üzem alapításához az szükséges, hogy más-más üzemekkel szemben különös előnyei legyenek. Ilyenek pl. — az állami támogatástól eltekintve, a mi nálunk igen sok gyár egyedi basisa — új gyártási eljárás, mely az előállítási költségeket leszállítja, az olcsó szállítási viszonyok, a jó értékesítési lehetőség (élelmiszertermelésnél a nagy városok közelsége stb.), az olcsó és jó munkaerő, olcsó energiaforrás (tüzelőanyag vagy vizierő közelsége) s a nyersanyag biztos beszerezhetősége. Ezeket figyelembe véve azt látjuk, hogy az amúgy is sikeresen dolgozó mezőgazdasági ipari üzemeknek mezőgazdaságba való bekapcsolása többféle előnnyel is jár. Az érdekelt mezőgazdasági területről a nyersanyagmennyiséget biztosíthatjuk s annak szállítási költségeit megtakaríthatjuk. A gyári melléktermékek és hulladékok kitűnően értékesíthetők a helyszínen állatok takarmányozására vagy trágyául s biztosítva van az olcsó munkaerő is. Ez utóbbi állításom igazolására hivatkozom azon körülményre, hogy a mezőgazdasági gyárak évente 2–3 hónapig dolgoznak, mikor a termények be vannak már takarítva, azaz, mikor a külső munka befejezést nyert. Az így felszabaduló munkaerő, mely eddig nálunk túlnyomó részben az ország óriási kárára kihasználatlan volt, adhatja a gyári munkásságot. Ezen körülménynek közgazdasági jelentőségén kívül igen fontos socialis jelentősége is van. Mint tudjuk, mezőgazdasági munkásságunk folyton emelkedő kivándorlásának oka éppen azon körülmény volt, hogy a munkásnak télen nem volt semmi munkája, nyáron pedig nem tudott annyit keresni, hogy a folyton emelkedő drágaság mellett családjával együtt megélhessen belőle: ennek következtében a vállalkozóbb szellemű és értékesebb munkásság Amerikába ment, melynek bányái örölték meg idő előtt izmait és idegeit, vagy a hazai nagy városokba húzódott, hol az ipari munkásság számát szaporította és annak megélhetését nehezítette. A háború utáni viszonyok mellett, mikor az árak a háború előttiéket valószínűleg többszörösen felül fogják mulni, a megélhetés sokkal nehezebb

lesz, különösen nagy gondot kell rá fordítanunk, hogy a mezőgazdasági munkásság egész éven át biztos keresettel bírjon, mert ha ezt el nem érjük, vagy a munkásosztály meggy teljesen tönkre, vagy a munkabérek emelkednek oly magasra, hogy a termelést veszélyeztetik. Mindkettő a mezőgazdasági ipar csődjét jelentené. Ezt pedig csak egy úton kerülhetjük el: a mezőgazdasági ipar fejlesztése és annak a mezőgazdaságba való bekapcsolása útján.

Gabonatermeléssel foglalkozó gazdaságban lehetséges legkevésbé ipari üzemet bekapcsolni, a gabonafélék semminemű ipari feldolgozása sem elég jövedelmező, ugyanis tengeritermeléssel kétszer, burgonyatermeléssel pedig négyszer annyi keményítő producálható egy holdon, mint pl. buzatermeléssel (a malomipar pedig természeténél fogva nagyipar). Különbén a gabonafélék ipari feldolgozása melléktermékeik révén sem kapcsolódik be oly simán az általam említett gazdasági rendszerbe.

Az ipari növények termelésén kívül a zöldség-, főzelék- és gyümölcsstermelő gazdaságokba lehet legczélszerűbben iparüzemet bekapcsolni s ezen üzemek adnak legnagyobb mennyiségben takarmányozási célra alkalmas hulladékot, tehát nemcsak a termelt növények nagyobb jövedelmezősége, hanem az ezekkel kapcsolatos és arányos állattenyésztési és ipari haszon szempontjából is a legtökéletesebben vihető keresztül az értéktöbbtermelés a kertgazdaság révén. Ezen gazdálkodási mód mellett sokkal kisebb területek láthatnak el egy gyári üzemet, és mivel a kertmunka több munkást is foglalkoztat, munkással is el tudja azt látni.

Az intenzív és okszerű állattenyésztés is csak ilyen gazdasági üzemmel kapcsolatban lehetséges, a drága — mert rendesen emberi táplálékra is alkalmas — erőtakarmányok helyett a gyári üzem hulladékaiból sokkal olcsóbb és kitűnő erőtakarmány készíthető. Ily módon ugyanazon területen sokkal nagyobb számú állat tenyészthető, a mi a fokozott jövedelem mellett magával hozza az állati termékek jobb értékesíthetőségének lehetőségét és a gazdaságban új gyári üzemek létesítését, ami megint hozzájárulna a gazdaság intenzívítésének és jövedelmezőségének fokozásához.

A többféleképpen feldolgozható növényeink közül a burgonyatermelés összekapcsolható: keményítő-, dextrin-, szesz- és mütakarmánygyártással; a tengeritermelés: keményítő, szesz, olaj, erőtakarmány stb.; a cukorrépatermelés: cukor, szesz, mütakarmány; olajosmagvak: olaj és erőtakarmány; fonalsnövények: textilárú, olaj, takarmány; zöldség- és főzelékfélék: aszalás, conserv és takarmány; gyümölcsök: conserv-, pálinka- és takarmánygyártással. A takarmánygyártással természetesen mindenütt bekapcsolható az állattenyésztés és pedig legczélszerűbb azt

egy gazdaságon belül végezni, mert ezáltal megtakaríthatjuk a nem nagyon értékes árúknál azok magas szállítási költségeit s a többnyire nagy nedvességtartalmú anyagoknál a conserválás végett szükségessé váló szárítás költségeit.

Kétségtelen, hogy ilyen kombinált gazdálkodási rendszer kiépítése legkönnyebben egy megfelelő tőkével bíró nagybirtokon lehetséges, még pedig annál részletesebben és annál több ágazatban, minél nagyobb az. Ezeknél a vezetés már egy kézben van s az új termelési ágak bevezetése, valamint az ipari üzemek beállítása csak egy ember elhatározásától függ, így tehát föltétlenül ezek vannak arra hivatva, hogy a többtermelés terén úttörők legyenek s a kisebb egységeknek tanulmányul szolgáljanak. Különösen alkalmasak erre a részvénytársasági nagybirtokok, melyek irányítása megfelelően mozgékony s mentes a gazdatársadalom ősi conservativismusától. S ha belátjuk is, hogy nem kívánatos, hogy a föld a merkantilszellemű bankok kezére jusson, melyek ahhoz természetesen csak addig ragaszkodnak, míg a gazdálkodás megfelelő jövedelemmel jár, a többtermelés meghonosítása szempontjából kétségkívül nagyjelentőségűek.

A többtermelők azonban általában még sem a nagybirtokok lesznek, hanem a kis- és középbirtok (100 holdig), melyek a kisebb birtoktestre eső kisebb investíciókra könnyebben lesznek hajlandók s melyeknek tulajdonosai az előálló nagyobb munkatöbbletet személyükkel is garantálják. Mert úgy a csatornázás és öntözés, mint bármely ipari üzem természetesen éppen úgy létrehozható a kisbirtokok egyesülésével, mint a nagybirtokon, egyetlen föltétel az erélyes központi vezetés. A forma, melyen belül összehozható: a szövetkezet. A szövetkezeteknek eddig nálunk nem a legjobb hírük volt, a melynek oka a földmivelésügyi ministerium részéről éppen a mezőgazdasági körben nagy erélylyel megindított egyes szövetkezeti mozgalmak balsikere volt. Ugy, hogy hivatalosan megállapítást nyert, hogy a magyar faj a szövetkezésre nem alkalmas, mert széthuzó, elégedetlen, a központi vezetésnek magát alávetni nem tudó. Könnyen meg lehetne állapítani a hibákat, melyek a sikertelenséget okozták, azonban elég egyes szövetkezetek (pl. Hangya) óriási elterjedésére hivatkozni, hogy ezen állítást megczáfolva lássuk. De van egy minden reményre jogosító példa éppen a mezőgazdasági szövetkezés terén: a központi szeszfőző szövetkezetek, melyekből mintegy három hónap alatt 130—140 alakult és melyek életrevalósága kétségtelenül megállapítható volt, a minek hatása abban is mutatkozott, hogy napról-napra újszövetkezetek létesültek. A siker alapja pedig egy jól megszerkesztett ministeri rendelet s bizonyos kedvezmények, melyek a kezdet nehézségein átsegítik azokat. Igaz, hogy ezekhez járult egy igen jelentékeny

conjunkturális előny is, mely nem biztosítható minden szövetkezeti alapításnak, de viszont a személyzet hiánya és az üzemek berendezése a háborús viszonyok közt oly óriási nehézségekbe ütközött, melyek a szövetkezetek vezetőségének a türelmét, kitartását és áldozatkészségét a legerősebb próbára tették. Módomban volt az említett szövetkezeti mozgalmat az első lépéstől kezdve figyelemmel kísérni s megismerkedni az egész ország területére kiterjedő szövetkezetek vezető embereivel s a szövetkezetekben uralkodó szellemmel s megvagyok győződve, hogy a birtokos parasztság minden megfontoló és jövedelmező vállalkozásra összehozható. Ezután pedig a siker csak az erős és ügyes központi vezetéstől függ. A mezőgazdasági többtermelés tehát mintegy hatalmas feladat áll a már tőkében is megerősödött szövetkezeti ügyünk előtt.

Ellentétben azon közgazdászainkkal, kik a nagybirtoknak általam is említett kedvező helyzetére hivatkozva, a parcellázást a többtermelés szempontjából tartják aggályosnak, azt állítom, hogy éppen a holtkézi és egyéb rosszul kezelt nagybirtokoknak kisbirtokokra való felosztása a legfontosabb teendő a többtermelés megvalósítására. Míg a háború előtt a többtermelés legfontosabb akadály a tőkehiány volt, addig ma itt is megváltozott helyzettel állunk szemben. A háború alatt aránylag a kisgazdatársadalom gyűjtötte a legnagyobb tőkéket össze. Pénzét földbe nem fektetheti, hadikölcsönben nem volt bizalma s így kamatozatlanul fekszik a vidéki bankok vasszekrényeiben. Ezen tőkék legtermészetesebb elhelyezkedése a meglévő földek feljavításában, azoknak talajmivelő és egyéb gazdasági gépekkel való felszerelésénél és a termékek feldolgozására szolgáló gyárak felállításánál nyílik tér. Ugy, hogy a gazdatársadalom vagyonosodásának mintegy automatikus következménye a többtermelés. Erre tereli a birtokos parasztságot igényeinek a háború alatt való nagymérvű megnövekedése is, a mi minden haladás legfőbb rugója.

A többtermelés eszközeiről beszélve, nem mulaszthatom el kiemelni a mechanikai energia rendkívüli fontosságát a mezőgazdasági üzemben. A növénytöbbtermelés legfontosabb eszköze a talaj nagymérvű megmunkálása, hogy annak részecskéi a nedvességgel és levegővel minél intensivebben érintkezzenek s tápanyagai feltáródjanak, a nedvesség a talaj felső rétegeinek kapálásával konserváltassék, a gyom irtassék és a növény kiálló gyökerei betakartassanak. Minél intensivebb a mezőgazdasági cultura, annál több földmunka van, ehhez járul a termények learatása, összegyűjtése, szétválasztása, osztályozása stb., mely mind mechanikai energiát igényel, úgyszintén az állatok takarmányának előkészítése. Ha az ipari üzemek energiaszükségletét nem is vesszük tekintetbe, azt látjuk, hogy ezt a nagy munkát már állati erővel el nem

végezhetjük, részint a nagy állatállomány és az ahhoz szükséges nagy személyzet hiánya miatt, részint pedig az ily módon végzett munka nagy drágasága miatt igyekeznünk kell tehát minden munkát géppel végezni, melyek tüzelőanyagot igényelnek. Óriási előny tehát, ha egy gazdaság közelében vizierő, szén, tőzeg, földgáz stb. van, melyet át-alkotva mechanikai energiává, talajművelésen és egyéb gazdasági munkákon kívül elláthatjuk az öntést, fuvarozást és ipari üzemeket is. Igazán intenzív gazdaságoknál legcélszerűbb electromos centrálék felállítása, melyek előnye, hogy lehetővé teszi az electromos mezőgazdasági gépek használatát, melyeknek csekély súlya igen nagy előnyöket jelent. Az Egyesült-Államokban vannak mezőgazdasági területek, melyek úgy be vannak hálózva electromos vezetékekkel, mint egy villamos közlekedéssel bíró nagyváros.

Ebből a szempontból legszerencsésebb helyzetük van a tőzegterülettel bíró gazdaságoknak. Itt összekapcsolható a nedves és értéktelen terület gazdasági hasznosítása egy rendkívül jövedelmező üzemmel, mely egyebek közt fedezi a gazdaság mindennemű energiaszükségletét. Nálunk eddig a tőzegtermelés terén úgyszólván semmi sem történt; legelőrehaladottabb Németországban, hol leginkább úgy értékesítik, hogy electromos centrálékban elégetve az electromos energiát a közeli városok világítására és ipari üzemek energiaellátására értékesítik. Eltekintve attól, hogy ez az értékesítő mód gazdaságilag sem ideális, nálunk éppen nem követhető, mert a nagy tőzegterületek gazdasági művelésre alkalmatlanok voltak miatt kevéssé lakottak s így nagy városok és gyári üzemek közelükben kellő számmal nem találhatóak. Sokkal célszerűbb az értékesítést nagy és intenzív mezőgazdasági területekre alapítani, már csak azért, mert a tőzegkitermelést feltétlenül össze kell kötni a visszamaradó terméketlen nyerstalajnak mezőgazdasági művelésre alkalmassá való tételével, mely művelet maga is igen sok mechanikai energiát igényel.

Ily esetben az értékesítésnek legmegfelelőbb módja, ha a tőzeget elkokszosítjuk, a kokszt és a rendkívül értékes folyékony destillációs termékeket a piacon értékesítjük s csak a gázalakú destillációs termékeket alakítjuk át electromos energiává. Így lényegesen kevesebb energiamennyiséget kapunk, mint a teljes elégetésnél s ezt a kevesebbet a szomszédos gazdaságokban és az azokon lévő ipari üzemeknél és a közeli városokban kitűnően tudjuk értékesíteni. Meg vagyok győződve, hogy erre hamarosan sor is kerül, mert a háborús áreltolódások a tőzegkitermelésre is rendkívül kedvező viszonyokat teremtettek.

Azt a sokirányú műszaki természetű munkát, melyet a mezőgazdaság iparosítása és ipari üzemeknek mezőgazdaságba való bekapcsolása s

általában ennek s ennek a kombinált gazdálkodási rendszernek a vezetése alkot, csak megfelelő képzettségű műszaki ember végezheti el. Azért mondom, hogy megfelelő képzettségű, mert ma ilyent főiskoláink nem képeznek ki. A gazdaságban végzendő műszaki munkák egyik legfontosabbika a vízépítés, azaz a culturmérnöki munka. Ez azonban különálló, melynek elvégzéséhez nem szükséges, hogy a mérnök az egész gazdasággal kapcsolatban legyen. Még inkább különállók a gépészeti munkák, mert hisz az a gazdaságban leginkább csak a gépek kezelésére szorítkozik. Ezzel ellentétben a talajművelés, műtrágyázás, növénytermelés és takarmányozás s mindenekfelett a termények feldolgozásánál előforduló vegyészmérnöki munkák helyesen csak úgy végezhetők, ha az illető mérnök mintegy a gazdaság közepén áll. Hogy azonban ilyen kombinált gazdaság összes igényeinek megfelelhessen, a vegyészmérnöki képzettséget ki kell szélesíteni a mezőgazdasági ipar s a mezőgazdasági chemia felé és részletes tanulmányokat kell végeznie a talajismeret, műtrágyázás és takarmányozás terén is és alapos ismeretekkel kell birnia a növénytermelés és állattenyésztés terén is. És hogy ilyen telepet önállóan elvezethessen, minden irányú alapos közgazdasági képzettséggel is rendelkeznie kell.

Nyilvánvaló pedig, hogy az értéktöbbtermelés megvalósításának szempontjából legfontosabb a megfelelő szakemberek kiképzése, mert gazdasági szakoktatásunk a legszánalmasabb; gazdasági akadémiánkon kiképzett gazdatisztek a legszimplább gazdaság igényeit sem elégítik ki s a helyzet nem lesz jobb, ha még két évi jogtudományt és doctori címet kapnak is, mert a haladás útja a technika felé vezet. A minden tekintetben megfelelő szakemberek kiképzését csak a műegyetemmel kapcsolatban tudom elképzelni. Nagyon jól megoldhatónak tartom a felállítandó négyéves közgazdasági mérnöki fakultás keretében, hol az általános mérnöki és közgazdasági ismeretek mellett a főszűly a vegyészmérnöki és mezőgazdasági ismeretekre lenne helyezve. Ily módon oly kitűnő képzettségű emberekkel rendelkezni, hogy egyelőre a külföldet is megelőznénk és biztosan nézhetnénk a tulajdonképpen többtermelés bekövetkezte elé, mert a mai viszonyok mellett eredményes termelés csak a komoly tudományosság úján lehetséges.

Gehring Kálmán.

Közlemények és ismertetések.

Ipari szakiskoláink fejlesztése.

A független magyar népköztársaság kormánya lázasan dolgozik a magyar nemzet újbóli berendezkedésén. Számos fontos feladatai között egyik sürgős megoldására váró feladatai közé tartozik ipari szakiskoláink gyökeres megújítása, fejlesztése és szaporítása. Ipari életünk legkülönbözőbb terein hiányzanak a technika fejlődésével lépést tartó gyakorlati célokat szolgáló szakiskolák.

Már pedig ipari gazdasági önállóságunk egyik lényeges feltétele hogy minél több ipari szakiskolával rendelkezünk.

Kétségtelen, hogy létező szakiskoláink igen elismert jó hírnevűek, csak hogy az iskolázott munkásanyagnak igen kis adagját szolgáltatják.

Nemzet megújító munka előtt állunk, tehát fontos nemzeti érdek, hogy jövőben ipari vállalatainkban magyar népünk szolgáltatassa iparvállalatainknak a képzeti munkásanyagot.

Ismétlem nemzeti érdek, hogy minél több képzett magyar munkás álljon iparvállalataink rendelkezésére.

E végből a legsürgősebb megoldandó feladatok közé tartozik, bármily áldozatba kerüljön is szakiskoláink reorganisatiója, szakképzett iparosság nevelése.

A régi magyar iparosvilág egykori nagyságáról a magyar ipartörténelem számol be. A magyar nép a céhek korában az iparral még külföldön is szép tisztességet vallott. A céhek idejében apáról fiúra örökölték és sajátították el az iparban való ügyességet.

S hová lett a csodás magyar iparvilág?

Eltűnt. Megsemmisült.

Mennyi képesség, nemzedékről nemzedékre felhalmozódott mennyi becses emberanyag ment szakképzés hijján veszendőbe.

A mostani népkormányban megvan a lüktető erő nagy nemzeti célok megvalósítására. Vezetőszerepüknél fogva törekedniök kell arra, hogy az ipar minden ágazata számára megfelelő iskolázott munkásanyag álljon rendelkezésre.

Egészen elhibázott rendszer volt a múltban, hogy a szakiskolák, ipari vállalatoktól távoli városokban helyezték el.

A jövőben felállítandó internátussal kapcsolatos ipari szakiskolák mindig nagyobb iparvállalatok, ipari góczpontok közelében legyenek.

A gyár, az iskola, az iskolának kiegészítő részét képező kísérleti telepek, szerves összefüggésben működjenek egymással.

Ilyen kapcsolatok révén nyerünk majdan értékes, képzett munkásanyagot.

Az idők és körülmények megváltoztak, ma minden ipar specialis ismereteket kíván, ezért az eddigi szakiskoláktól eltérőleg, mely a fősúlyt az elméletre helyezte, olyan szakiskolákra van szükségünk, ahol egyes ipar minden csinja-binja elsajátítható legyen.

Lényeges irányító szempont tehát, hogy a szakiskolák a lehetőség szerint speciálizálódjanak, azaz a felállítandó szakiskolák mindenkor az illető iparvállalatok kiegészítő részét képezzék, hogy illetően módon a szakiskolát végzetek egyrésze azonnal megkezdhesék munkásságukat, a szakismeretüket támogató iparvállalatokban, másrészt a legalkalmasabb módszer munkaerők lekötésére.

Az államna tehát elsőrangú kötelessége a felállítandó állami ipari szakiskolákon kívül, hogy néptörvény kötelezze a fenálló és újonnan keletkező vállalatokat műhelyiskolák felállítására.

Ilyen specializált szakiskolák, műhelyiskolák felállításának igen nagy szerepe van iparpolitikánk szolgálatában, mert csakis ilyen módon gondoskodhatunk állandó munkásnemzedékről.

A kikben meglegyen a technikai és üzleti szakértelem, meglegyen a genialitás vállalatok kiépítésére s vezetésére.

Csak ilyen módon, csakis céltudatos iparoktatásügyi politikával érhetjük el, hogy ipar elepeinken jól fizetett és szép hatáskörrel felruházott cseh, olasz, német, osztrák Werkführerek és Meisterek helyét magyar előmunkások és munkavezetők foglalják el.

Igyekezzenek az állam helyrehozni azokat a mulasztásokat, a melylyel szakiskolák hiánya miatt egyes iparágakat pusztulni engedett, ne hanyagoltassék el a kézműipar sem, mert a városi lakosságnak jelentékeny contingensét a kisiparok adják. De azért elsősorban a gyáripar veendő figyelembe, mert a nemzeti munkát irányítani a jövőben csak a nagyipar lesz hivatva.

Jövőbeli feladatainkat képezik tehát nemcsak gyárak felállítása, hanem szakiskolák felállítása is.

A felállítandó szakiskolák oktatási rendszerét ne elméleti emberek, hanem a gyakorlati életből hosszú évek tapasztalataival rendelkező szakemberek tanácsa szabja meg.

Az oktatószemélyzet sem az elméleti szakemberek sorából kerüljön ki, hanem kizárólag oly tanerők alkalmaztassanak szaktantárgyak előadókul, a kik előzőleg legalább egy évtizeden át az illető szakmunkában gyakorlatilag működtek is.

A mérnöki oklevél egymagában absolut elégtelen ahhoz, hogy annak birtokosa megfelelő praxis nélkül műhely-ismeretek nélkül használható szaktanár lehessen.

Értékes munkaerők bevonásával remélhető, hogy egy évtized alatt egészen más képet fog öltetni ipari szakoktatásunkkal kapcsolatban ipari fejlődésünk.

Nagyon lesújtó iparunkra, hogy nincsenek: 1. Huskonzerváló szakiskolák; 2. Söripari szakiskolák; 3. Élelmiszeripari szakiskolák; 4. Motorjárműipari szakiskolák; 5. Textilipari szakiskolák; 6. Vegyipari szakiskolák; 7. Üvegipari szakiskolák.

A malomipar kifejezetten nemzeti ipar, a fát felaprító fűrészmalom a növényrostokat papirosra gyúró papirosmalom, posztóványoló malom, mind-mind ősmagyar iparok és még sincsennek olyan szakintézeteink, a hol ifjainknak alkalmat adhatnánk a mesterségek gyakorlati elsajátítására.

Az üvegipar sem foglalja el hazánkban a jogosan megillető helyet, mert nincsenek üvegipari szakiskoláink, holott hazánkban nemcsak az üveg előállításához szükséges kvarzhomokot találunk, hanem olcsó és bő nyersanyag és tüzelőanyag áll rendelkezésre.

Nagyon lesújtó üvegiparunkra, hogy csak egyet emlitsünk: magyar ásványviz tulajdonosaink üvegpalczkjait Csehországból rendelik, ilyen módon évente 40—50 millió darab üveg ára vándorolt ki a háború előtt külföldre.

Igy vagyunk a söriparral is. Hazánkban bőven terem az árpa és mégis söriparunk munkássága csehek. Ennek is oka az, hogy hiányzik oly szakiskola, a hol a magyar ifjuság a sörgyártást elsajátíthatná és ezzel kapcsolatban a sörgyártásnál feldolgozásra kerülő gazdasági termékek komló stb. művelésével is megismerkedhetnének.

A kőfaragóiparban is idegenajkú munkások vezetnek, holott ha márványbányáink közelében szobrászati tárgyak faragására kőfaragó iskolákat létesítenénk, alkalmat adhatnánk népünk tehetséges gyermekeinek kőfaragásra, kőcsiszolásra, művészi sírkövek faragására.

Nincsenek az országban mintaipartelepekkel kapcsolatos mesterképző szakiskolák sem, a hol a fiatal iparos, az ipar folytonos fejlődését, újításait tanulmányozhatná, a hol szaktudásuk és érdemes munkájuk elismerésül munkavezetői vagy mesteri oklevelet vagy egyéb jutalmat nyerhetnének.

Nincsenek az ország különböző helyein ipari kísérleti telepek sem. Csak példaképpen említjük fel, hogy a gyógynövények feldolgozása,

illóolajok, törpefenyő növényi kivonatok előállítására, rózsatermelés destilláló czélokra, még nálunk teljesen ismeretlen ipar.

Ipari szakiskolák és egyéb ezzel kapcsolatos intézmények létesítésével érhetjük el ipari termelésünk erős fejlődését. Minél több szakiskolánk, minél több ipari intézményünk, minél több mintaipartelepünk lesz az országban, annál gyorsabban heverjük ki a háború okozta veszteségeket, annál gyorsabban érjük el az ország erejének és gazdagságának egyenletes fejlődését.

Barcza Imre.

Kényszersyndicatusok és állami egyedarúság.

Otto Brandt Düsseldorf: Zwangssyndicate und Staatsmonopole. Berlin, 1918. 61. l.

Kölnben a Vereinigung zur Förderung deutscher Wirtschaftsinteressen im Ausland szükségesnek látta, hogy az állami beavatkozás gazdasági téren beható megbeszélés tárgyát képezze. Ez okból 1917. november 10. Berlinben a Kaiserhofban nagy értekezletet tartott, a melyen dr. *Brandt*, a düsseldorfi kereskedelmi kamara syndicusa a kérdést minden oldalról megvilágító előadást tartott. Ez az előadás bővitve az említett cím alatt megjelent és egyike a legjobb értekezéseknek, melyek eddig e kérdéstről napvilágot láttak.

A háború alatt Németországban is az állami beavatkozás gazdasági téren erősen megnyilvánult. Az állam a monopolok meghonosítására törekedett, meghonosítja a nitrogén-monopolt, a kőszénbányákat kényszersyndicatusba hajtja, megtiltja a cementgyárak alakítását és kényszeríti a fennálló cementgyárakat, hogy megegyezést létesítsenek a cement szállítási árakra nézve. 1917-ben aluminium-monopolt alapítanak. Egy további jelensége az állami beavatkozásnak az, hogy munkáshiány és anyaghiány következtében üzemek működését megszüntette és azon üzemeket, melyek további működésre engedélyt kaptak, közös elvek szerint leendő termelésre szorította. Így történt ez a czipő, a margarin, a szappangyártás terén, az olajgyártásnál és a grafitásásnál. Még a folyamhajózási vállalatokat is kényszerconcernbe szorították, s itt, úgy látszik, a hajózási illetékek meghonosítása volt az intézkedésnek rejtett célja. A háború alatt számos üzleti téren központok, kényszeregyesületek keletkeztek, melyek épúgy, mint a kényszersyndicatusok, a szabad elhatározást korlátozták, egyúttal állami ellenőrzés és behatás alatt álltak és bizonyos tekintetben állami czélokra bevételeket szolgáltatnak. A háborúból a békére való átmenet okából főképp a szükséges nyersanyag megszerzése végett tervbe vannak véve a kényszerbeszerző egyesületek,

ismét erős állami beavatkozással, sőt állami irányítással. Mindezen háborús alakulatoknál nem lehetetlen az, hogy a háború megszűntekor továbbra is fenn fognak maradni és működni. Mindezek a kényszer-egyesületek védőik nézete szerint — a termelést fokozzák, mert helyes munkamegosztás útján oda terelik a termelést, a hol legelőnyösebb, mert a központi költségeket az egységes vezetés által csökkentik, az árakat a termelés arányában szabályozzák; azonkívül államháztartási szempontból az illető iparág megadóztatását könnyűvé teszik, a miként erre már nálunk a szesz árában való állami részesedés példát nyújt. Ezzel szemben szerzőnk utal arra, hogy az illető iparágban a szabad mozgás teljesen megakasztatik, hogy azok az üzletek, melyek a kényszer-egyezménybe föl nem vétetnek, létükben megfojtatnak s ha mindjárt kártérítésben részesülnek is, a nemzet gazdaságában nem szerepelnek többé, hogy új vállalatok csak nehezen keletkezhetnek és hogy az állami beavatkozás az üzleti életre annyira kívánatos szabad intézkedést teljesen megbénítja.

A háború befejezése után a nyersanyagszükséglet rendszeres beszerzésére Németországban nagy hajlandóság mutatkozik állami behozatali monopóliumokat teremteni. Keller a Schmoller-féle Jahrbuchban állítólag hivatalos körök nézetét tolmácsolva a következő árúkat akarja állami behozatali monopólium tárgyává tenni: vas, ércz, mangánércz, wolframércz, réz, bronz, ónércz, ólom, kőolaj, kenőolaj, tengeri, búza, árpa, rizs, rizshulladék, korpa, pamut és pamuthulladék, pamutmag és pamutolaj, gyapjú, selyem, juta, len és szősz, kender és szősz, repcze, lenmag; korpa, pálmamag, olajpogácsa, földidió, sesam, kautsuk, kávé, kakao, tea, hüvelyesek, dohánylevél, marhabőr, borjúbőr, fenyőfa és faanyaghoz való fa. Ezekből az árúkból az évi behozatal az utolsó békeidőben 5.040 millió márk értéket képvisel, a miből Keller könnyű szerrel 1 millió állami bevételt vél beszélni. Ezzel szemben szerzőnk arra utal, hogy a német ipar legfontosabb nyersanyagainak 20% erejéig való megdrágítása Németország kivitelét nagyban sértené. A háború alatt a német kivitel majdnem teljesen megsemmisült; a háború után sürgős teendője lesz a német gazdaságnak, hogy az így megszakított kiviteli összeköttetéseket újra megteremtse és ebbeli működésében nem szabad mesterséges nehézségeket támasztani, már pedig a behozatalnak állami egyedárú szervezete s még inkább pénzügyi szempontból tervezett megdrágítása határozottan veszélyezteti a kivitel lehetőségét. Szerzőnk azt mondja: »a háború után lefogjuk győzni az összes akadályokat, melyek gazdasági megújulásunk útjában állanak, ha azokat az elveket hatványozott mértékben alkalmazzuk, melyek bennünket a háború előtt nagyokká tettek. Eddigi eredményeink munkaberendezéseink jóságán.

hivatalnokaink és munkásaink jó kiképzésén, teljesített munkánk jóságán, termelési költségeinknek a munkabérek emelkedése mellett való csökkenésében sarkaltak. Az ipar tudományos technikai üzletében szerzett fölényünket jövőre is fenn kell tartanunk és fokoznunk. A munka kihasználása még nagyban növelendő (pl. a szén elgázításának stb. gyarapítása) és akkor még a hadikölcsönök milliárdjait is könnyen fogjuk törleszteni». »A jövőnek titka épúgy, mint a multnak eredménye abban fekszik, hogy a magunk számára a legjobb tudományos technikai iparüzemeket biztosítsuk és ezáltal rangunkat a világpiaczokon megtartsuk. Fog-e ez sikerülni, ez tisztán attól függ, vajjon a birodalom és birodalmi gyűlésünk az ipar és kereskedés számára megadja-e a szabad cselekvés útját, vagy megfogja-e kötni kezeinket monopolokkal és másféle bilincsekkel és fel fogják-e ismerni a munkások ezen feladat fontosságát és megoldásánál készségesen közre fognak-e működni.« »Ha azokat a nagy károkat, melyeket a háború külkereskedésünknek okozott, helyreépítenni akarjuk, ahhoz szükségünk van oly kereskedelemre és iparosságra, a mely gyors elhatározást, éles látást és nagy hozzáilleszkedési tehetséget az idegen piaczok pontos ismeretével egyesít. A gyors elhatározás államegyedáruságnál soha sem lesz meg.« A monopolok mellett Michaelis volt birodalmi kancellár és Schiffer államtitkár azt hozták fel, hogy nélkülök az állambevételeket nem lehet annyira fokozni, a mint ezt a háború kiadásai mulhatlanul megkívánják. Ezzel szemben szerzünk a köszénadóra utal, mely minden nagyobb apparatus nélkül fogyasztási adót a termelésnél szed be. Felemlíti Blankenstein tervét gabonabevásárlási monopolra nézve. Blankenstein kenyérnek használt rozst és búzát akar monopol tárgyává tenni. Számítása szerint 12 millió tonna 2.400 millió márk értékben fogyasztatik Németországban ebből a két gabnafajból, tonnánként 45 márk egyedárú hasznot számítva, 540 millió márk évi jövedelmet lehetne kapni; az adóteher fejenként évi 83 márk lenne; a font kenyér $2\frac{3}{4}$ pfenniggel drágulna meg. *Blankenstein* arra utal, hogy a békeidőben a kenyér ára 11 és 25 márk közt ingadozott s így kell módját annak megtalálni, hogy a monopol ár ne drágítsa meg a kenyeret, a mennyiben a pékek nyereségét meg lehetne szorítani. Ezzel szemben szerzünk az eféle számítás és okoskodás nem tartja valószínűnek.

Előadásának eredménye röviden az, hogy a háború után Németország közgazdasága csak akkor fejlődik, ha lehető szabad működést engednek a kereskedésnek és iparnak, és tartózkodnak mesterséges állami beavatkozástól és korlátozástól.

(—vits.)

Állami pénzügyek rendezése.

Dr. Vogel H. Emanuel: Das Vermögen, als Besteuerungsgrundlage in Österreich Wien. 42. 1.

Dr. Ruzsicska Ernest: Sozialbesteuerung. I. Invalidensteuer. II. Vermögensteuer. III. Kapitalsteuer. Wien, 1918. 128. lap.

Dr. Ettiinger Max: Die Vermögensabgabe und Konjunkturgewinnsteuer im sozialen Zukunftsstaate. Wien und Leipzig, 1918. 295. lap.

A háború által okozott állami pénzügyeknek rendezése, illetőleg a jövőben meghonosítandó egyes új adónemek képezik az említett kiadványok tárgyát.

Vogel, a bécsi egyetemen magántanár, a vagyonnal, mint adótárggyal foglalkozik. Kiindul Fellnerünk által kiszámított adatokból, melyek szerint Ausztria vagyona 84·7 milliárd korona volna, ezt ő 95·5 milliárdra helyesbíti, a mennyiben szerinte az épületek és a be nem épített telkek értékét 14 milliárd helyett 21 milliárdra, az ingó vagyoni tárgyakét 26·4 milliárd helyett 31 milliárd koronára becsüli. Az így megállapított vagyomból kiszámítja az adóköteles vagyont. Levonja a 96 milliárdból az állami- és közvagyonrészeket 10 milliárdot, a használati (bútorfelszerelés stb.) vagyon fejében 10 milliárdot és az adó alá nem vonható kis vagyonokat 22 milliárdot; hozzáadja a békeidőben volt állami adósságnak osztrák polgárok kezén levő részét 13 milliárdot, a részvények és üzletrészek értékét 7·4 milliárdot és a hadikölcsönkötelezvényeit 48 milliárd korona értékben és így adóköteles vagyonul kiszámít 115—120 milliárd koronát. Úgy látszik, hogy a szerző ezt az általa adókötelesnek talált vagyont sokalta, mert fűzetének utolsó fejezetében az adó által érhető vagyonnal foglalkozik. Miután ugyanis Ausztriában eddig vagyonkataster nem volt, vagyonadó még a nálunk két év óta honos és a jövedelmi adó kiegészítésére szolgáló minőségben sem ismeretes, azt hiszi, hogy a tisztán bevallással és pénzügyi ellenőrzéssel megállapítandó vagyon nem fog megfelelni az előbb kiszámított vagyonnak, hanem sokkal kisebb lesz az az alap, melyre az adó ki lesz vethető. Természetesen azt, hogy mennyi lesz eltitkolható s így mennyi vagyon lesz megadóztatható, positive nem mondhatja meg senki; ezért szerzőnk többféle kombinációval küzdök. Veszi a jövedelmi adó eredményeit, levonja azokat a jövedelmeket, melyek kisebb s így vagyonadó alá nem vonandó vagyonnak megfelelőek, a megmaradó jövedelmeket tőkésíti s így jut 1913. évre 34, 1914—16. évekre 30 milliárd korona megadózzható vagyonhoz. Alkalmazza továbbá Foville rendszerét, az öröklési adóból kiszámítva a vagyont, e szerint 40·7 milliárdra jut; végül összehasonlítja Poroszország vagyonadó és Németország hadi megadóztatás eredményét hasonló osztrák viszonyokkal és ezen

az alapon 42, illetőleg 55 milliárd korona vagyont számít ki. Így nézete szerint az Ausztriában adó által elérhető vagyonalap 34–55 milliárd korona.

Ruzsicska „Sozialbesteuerung“-ja, éppúgy, mint eddigi közgazdasági munkái tetszeleg a különleges eszmék felvetésével. Mostani „társadalmi adózása“ is eltér az eddig taposott ösvényekről. Maga elmondja, mit tart ő társadalmi adózásnak; az adóknak olyan rendszerét, mely a termelés folyamatát nem zavarja, hanem ellenkezőleg, előmozdítja. A társadalmi adózás annak a felismerésén alapszik, hogy a vagyon helyes megosztása által minden ember minden szükségessel el legyen látva; hogy azonfelül az államháztartás kielégítették, hogy továbbá a külfölddel szemben fennálló tartozások törlesztessenek és hogy végre még luxusigények is ki legyenek elégíthetők. A társadalmi adózás azonban nem zárkózik el attól az igazságtól, hogy csak a haszonkeresés teremti a javak előállítását; hogy a legrosszabb haszon a termelést hatékonyabban mozditja elő, mint a legjobb kormányrendelet; és hogy a haszonlesés az emberiesség szolgálatába állitható. Ezen egészen az individualista téren álló bevezetés után három törvényjavaslatot közöl és tudományos megokolással látja el őket. Először szól a *rokkantadóról*. E szerint: aki vállalatában tíz alkalmazottnál többet foglalkoztat, rokkantadóra köteles, még pedig fizet minden tíz alkalmazott után egy fél átlagos munkadíjat; adófizetésre nem köteles az, aki minden tíz alkalmazottja után egy 50%-nál nagyobb erőhiányú rokkantat vagy két 50%-nál kisebb erőhiányú rokkantát vesz fel szolgálatba. A rokkantadó jövedelme rokkantak segélyére fordítatik.

Másodszor foglalkozik a *vagyonadóval*. Ámde itt nem találkozunk azzal a vagyonadóval, mely a mostani irodalom egyik kedvencz tárgya, az egyszeri nagy vagyonadóval, sőt a szerző ezt mint gazdaságilag hátrányost, károsnak mondja. Szerzőnk vagyonadója tulajdonképen a jövedelmi adónak sajátosságosan felépített faja. Adót vetne ki *a)* a dologi nyereségre (Sachgewinn), *b)* a járadéknyereségre, *c)* a valutanyereségre. Alapgondolata az, hogy a dolog nélkül szerzett nyereség, a mennyiben egy bizonyos időpont nyereségéhez (az 1914. augusztus előtti vagy később a szerzés időpontjához) viszonyítva nagyobb: adóalapul szolgáljon, még pedig progressiv megadóztatás alapjául. A ház- vagy a földbirtok jövedelme, a mennyiben munkanélküli jövedelem (házbér, földbér, mezőgazdasági tiszta hozadék), figyelembe véve a drágasági coeficienst, melyet időnként a törvényhozás állapítana meg és a hadinyereséget, mely külön adózás tárgya, ha az 1914. augusztus előtti jövedelemnél nagyobb: vagyonadó tárgya. A részvény vagy más értékpapir jövedelme, és a valuta változása, a hol jövedelemtöbblet mutatkozik,

hasonlóképp összehasonlítás által adja a vagyonadóalapot. Az így képzelt vagyonadón kívül még közgazdasági szempontból vagyonjárulékot (Vermögensabgabe) rendelne el akkor, ha a leszámítoló kamatláb tökébőség folytán bizonyos fokon alá szállna: akkor a három említett jövedelem a hadikölcsönkötvények jövedelmével összehasonlítottatik s a többlet tőkésítve adóalapul szolgál, melyből egy megfelelő rész adójárulék gyanánt beszedetnék. A befolyt összeg csak bankjegyekben fizethető és az így beszedett jegyek mindaddig nem hozhatók forgalomba, míg a kamatláb ismét bizonyos fokra nem emelkedik. Az egész mesterségesen kigondolt rendszer fő hiánya, hogy a jövedelem megállapítását két időpontban követeli, a mi, miként azt már a hadinyereségadónál, nálunk épúgy, mint Németországban tapasztaltuk, nagyon nehéz és igazságtalan, sőt hamis eredményre vezet.

Harmadszor egy *tőkeadó*t tervez, a mely azonban az eddig tőkeadónak mondott adózástól lényegesen különbözik. Szerzőnk nézete szerint be kell osztani a szükségletek fedezésére szolgáló cikkeket három osztályba: az elsőbe soroztatnak azok a cikkek, a melyek elsőrendű szükségletet fedeznek, tehát az egyszerű élelmezés, ruházkodás, lakás, fűtés, világítás stb. fedezésére valók; a második osztályba tartoznak már oly cikkek, melyek a jómódú osztályok szükségletét fedezik; a harmadik osztályt képezik a luxustárgyak. A törvény szabatosan meghatározná az egyes osztályokba tartozó cikkeket. Bizonyos időponttól kezdve mindazok a befektetések, melyek a luxuscikkek készítésére történnek, tőkeadót fizetnének. Ez által nemcsak pénzügyi eredmény éretnék el, hanem az a közgazdasági haszon is, hogy a tőkék első és másodrendű cikkek gyártására fordulnának, mert itt nem esnek tőkeadó alá.

A vázolt adórendszer — szerzőnk véleménye szerint — lehetővé teszi azt, hogy a háború terheit a nemzeti vagyon *activ* tételei által, azaz az új gazdaság által, mely a háború folytán keletkezett, könnyen lehet kamatoztatni és törleszteni; mert ez a gazdaság az államadóssággal majdnem geometriai haladványban növekszik. Az átmeneti gazdaság óriási pénzsükséglete után, mely mindenesetre alkalmat ad az államnak, hogy a hadikölcsönkötvények nagy tételeit értékesítse, lassan-lassan a hitel utáni kereslet is csökkeni fog. Mindig több és több bankjegy vissza fog folyni a bankhoz. A pénzügyintézetek mindig nehezebben fogják tudni elhelyezni ezeket a bankjegyeket és a kamatláb csökkeni fog. Az eredmény az lesz, hogy „az árak nivójának lassankénti megállapodásával az évi adókból mindig nagyobb összeg tőkésítettik és hogy a magánadósságok a bankoknál az állami adósság helyébe lépnek“ ... „Ekkép a „Sozialbesteuerung“ végeredménye ugyanaz lesz, mint a va-

gyonadóé volna, de sokkal tökéletesebb módon és veszélyesebb következményei nélkül.“ A füzet homályos és burkolt gondolatmenete és számos illúziója mellett mindenesetre érdekes tartalmú.

Ettinger munkája egész rendszeresen foglalkozik a jövő pénzügyi problémákkal és első sorban a vagyon egy részének leadásával: „Vermögensabgabe“. Mi magyarok a vagyonadó (Vermögenssteuer) fogalmától az egyszeri nagy vagyonadót (Vermögensabgabe) nem szoktuk megkülönböztetni és még nincsen műszónk a Vermögensabgabe-ra és ezért az ismétlődő vagyonadót, mely nálunk a jövedelmi adó kiegészítője, az „egyszeri nagy“ vagyonadóval, melynek leendő célja a háború súlyos terheit gyorsan elhárítani, állítjuk szembe (az újabb időben szokásos „vagyonelkobzás“ szót adótechnikai műszónak nem tekinthetjük). Szerzőnk szerint is az egyszeri nagy vagyonadó célja az, hogy a háború folytán keletkezett és milliárdokra rugó államadósságot legalább részben gyorsan törleszteni lehessen. Szerzőnk nézete szerint egy ilyen nagy adót az átmenet korszakában nem lehet sikerrel keresztül vinni, a vagyon megállapítása sok időt és fáradságot okoz és ha elrendelnék, legtöbb esetben módot kell adni arra, hogy hosszabb évek során át évenként részletekben legyen fizethető. Igen bőven közli a nagy vagyonadó mellett és ellen felhozható okokat és az egyes írók nézeteit. Szerzőnk a nagy vagyonadó ellenesei közé tartozik. Épp azért foglalkozik azokkal a pénzügyi tervekkel, melyek nagyobb állami bevételek okából felmerülnek. E tekintetben vezérgondolata az, hogy a háború által lehetővé vált nyereség (Konjunkturgewinn) mindenképp adóalapul szolgáljon. Így foglalkozik a kényszersyndicatusokkal, melyeknek nyereségében az államot kívánja részesíteni, a hadinyereséggel és a vagyonnövekedéssel, a munkások és a közvetítőkereskedés rendkívüli hadielőnyeivel, a központok jövedelmével, a hol mindenütt a viszonyok okozta vagyon és jövedelemszaporodásból adó tárgyává lehet és kell tenni bizonyos vagyonrészeket.

Függelékül közli a kérdőpontoknak azt a tervezetét, melyet az osztrák pénzügyministeriumban kidolgoztak egy, az osztrák képviselőház október 5. ülésében elhatározott és az egyszeri vagyonadó ügyében tartandó enquête számára. A kérdőpontok száma 51 és egyes pontok több alpontot foglalnak magukban. Ha ezeket a kérdőpontokat olvassuk, roppant átgondolt, de túlságosan aprólékos anyag fekszik előttünk, mely parlamentarisan enquete tárgyát már csak azért sem képezheti, mert nem elvek, hanem eljárási részletekkel teit ügyekre terjed és tárgyalásuk túlságos időt venne igénybe. Szerzőnk — tekintettel arra, hogy esetleg nem fogják meghívni az enquête-re — már most adja feleleteit, abban az értelemben, melyet munkájában kifejtett.

(—vits.)

Ausztria, Magyarország és Svájc gazdasági viszonyai.

Dr. Smolenszky Max: Österreich-Ungarns wirtschaftliche Beziehungen zur Schweiz. Wien 1918.

A szerző az osztrák-magyar kereskedelmi szövetségnek Svájcban titkára s mint ilyen, közvetlen tapasztalat alapján szól. Már bevezetésében állapítja meg azt, hogy a két államcsoport közt a kereskedelmi forgalom nem felel meg a gazdasági viszonyoknak. Mindenekelőtt vázolja Svájc gazdasági állapotát a háború előtt és a háború után. A háború előtt Svájc már erős ipari ország volt s mint ilyen, nyersanyagok erős behozatalára volt utalva; mezőgazdaságában a gabonatermelést hatalmas tejgazdasága és állattenyésztése háttérbe szorítja; de az állattenyésztés sem szolgáltat elegendő hústáplálékot, tojást pedig az osztrák-magyar monarchia visz be. Svájc mezőgazdasági termékekben az ország szükségletének csak felét szolgáltatja s így mindig behozatalra szorul. A háború alatt Svájc az entente és a központi hatalmak ellenőrzése alatt állt. A Société de Surveillance Suisse vagy mint szokás mondani SSS. ügyelt arra, hogy az entente-országokból behozott árúk Svájcban kerüljenek fogyasztásra, de ne jussanak a központi hatalmak területére; viszont a Treuhandstelle Zürichben őrködött, hogy a Németországból szállított áru ne jusson az entente országaiba. Svájc a háború előtt passiv kereskedelmi mérleggel birt, már 1915-ben az előbb 650 millió francra rugó passivitás leszállt 10 millióra és 1916-ban átváltozott aktívá; és habár az árak emelkedése és a valutaviszonyok közrehatottak ezen alakulásnál, a lényeg mégis az, hogy Svájc kivitele emelkedett és behozatala csökkent. A háború után Svájc kedvezőbb helyzetben lesz, mint a háborút viselő országok, már csak azért is, mert emberekben, tehát a gazdaság legértékesebb ágában nem szenvedett kárt; a vagyoneltolódás itt is, ha nem is oly arányokban, mint a háborús országokban, mutatkozik, itt is vannak hadinyerők. A háború után Svájc nemzetközi forgalma annyiban fog szenvedni, amennyiben a háborús országok saját szükségletüket lehetőleg korlátozni fogják, de ez csak múló állapot lesz. Svájc nemcsak nagyipara folytán fogja fejleszteni kivitelét, hanem a két volt ellenséges csoport közt a forgalmat ő fogja közvetíteni és a rendes viszonyok helyreállításán ő fog közreműködni.

Ausztria-Magyarország viszonya Svájcához forgalmában elég szegény képet tüntet fel. A béke idejében Svájc bevitelénél Németország 32, Franciaország 20, Olaszország 10 - 14 és Ausztria-Magyarország csak 6⁰/₀-ban szerepel. Svájc kivitele Németország felé 22—25, Francia-

ország felé 10, Olaszország felé 7 és Ausztria-Magyarország felé 6⁰/₀-ot tesz. Az árúk, melyeket Ausztria-Magyarország Svájcba szállít, cukor 17,890.000 franc értékben, maláta és komló 11 millió franc, vágómarha 9 millió franc, tojás 3·4 millió franc, hús 1·5 millió franc, bor 3·6 millió franc, szesz 2 millió franc, baromfi, vad és kolbászféle 1·2 millió franc értékben. Svájc kiviteli cikkei: Sajt, friss gyümölcs, csokoládé, selyemszövetek, himzések, órák, gépek, festékek, papiros és papirosárúk.

A munka igen érdekes része az, mely a külföldi államoknak Svájcban kifejtett gazdasági tevékenységét vázolja. A béke idejében Ausztria-Magyarország gazdasági ügyeit a consulatusok gondozták; a háború idejében a berni követséghez egy ministeri tanácsost kereskedelempolitikai előadóul osztottak be. A katonai attaché mellé kiviteli csoportot állítottak, mely hivatva van a kiviteli és behozatali engedélyeknél véleményadásra. A zürichi főconsulatusnál egy kereskedelmi szakhivatalnok van alkalmazva. Németország berni követségénél egy általános kereskedelmi osztály és 1915 óta egy katonai kereskedelmi osztály működik. A katonai osztály mellé van csatolva a vas, szén, élelmiszer, gyógyszerek, fémek stb. forgalmára szolgáló hivatal és a Metallum részvénytársaság, gépeket Németország számára vásárolni és kivinni csak ezen részvénytársaság útján lehet; az ő útján történik a lőszernek Németország részére való megrendelése. Angolország, Franciaország, Olaszország és az Egyesült-Államok követségeik és consulatusaik mellé a háború alatt kereskedelmi szakértőket rendeltek ki. Az 1916-iki párisi gazdasági conferentia határozatainak végrehajtására Angolország a külügyi ministerium és a kereskedelmi ministerium mellé a Commercial intelligence departement-t szervezte, mely főleg a semleges államokba külön ügynököket küld. Svájcban egy ilyen ügynök működik. Japán szintén tart kereskedelmi ügynököt. Oroszország követségéhez egy hivatalnokot osztott be a kereskedelmi ministeriumból.

A hivatalos intézményeken kívül társadalmi szervezetek is állanak fenn az illető országok társadalmi érdekeinek védelmére. A német kereskedelmi kamara Genfben még 1912-ben állított föl és a háború alatt tevékenységét még fokozta; a kamara ügyel minden intézkedésre, melyet az ellenségek német érdekek ellen tesznek; küzd azon rendszabályok ellen, melyek más nemzetbelit jobb bánásban részesítenek, mint a németet; vagy melyek a német érdekeket sértik. 1910-ben alakult az osztrák és magyar kereskedelmi szövetség Zürichben, a szövetség 1917-ben 58 taggal bírt, célja az osztrák és magyar kereskedelmi érdekeket Svájcban támogatni. Franciaország érdekeit képviseli a genfi kereskedelmi kamara, az association nationale d'expansion économique zürichi ügynöksége és a Fédération Suisse entente Lausanneban.

Olaszország kereskedelmi kamarát 1909-ben létesített Genfben. Oroszország 1917-ben alapított Bernben kereskedelmi kamarát. Ugyancsak 1917-ben kezdette működését a hollandi kamara Zürichben. Genfben van Spanyolország és Belgium kereskedelmi kamarája. Tervbevette Svédország és Lengyelország, hogy kamarát létesít.

A háború alatt egyes államok Svájczzal külön gazdasági egyezményeket kötöttek, melyeknek célja az, hogy bizonyos árúkból a forgalom biztosított legyen. Így a német-svájci egyezményben Németország kötelezte magát, hogy havonként 200.000 tonna szén és 19.000 tonna acél kivitelére ad engedélyeket, mindkét részről kiviteli engedélyeket adnak a kölcsönösen megállapítandó cikkekre. Franciaország és az Amerikai Egyesült-Államok szintén egyezményeket kötöttek Svájczzal.

A füzet utolsó fejezete foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy háború után miképp fokozhatná Ausztria-Magyarország üzleti összeköttetéseit Svájczzal. Szerinte jobb kereskedelmi szerződést kell kötni, még pedig nem szabad oly magas vámokkal megnehezíteni a forgalmat, mint eddig. Szerzőnk azok nézetét osztja, kik a legnagyobb kedvezés elvét a jövő politikában nem szeretnék látni, hanem a kölcsönös engedmények csak a szerződő országoknak és nem bármely más nemzetnek is jussanak. Svájczzal eddig csak egy vasuti összeköttetésünk van, ez kevés, e téren kell valamit tenni. Áruink megismertetése céljából Svájcban mintakiállításokat kellene rendezni s egyáltalában arra kell törekednünk, hogy gazdasági állapotunkról a külföld jobban legyen tájékozva.

(—vits.)

Az önálló magyar nemzeti bank írásbeli ankétjének kérdőpontjai.

Az osztrák-magyar bank budapesti fiókjának kormánybiztosa a kormányval egyetértően elhatározta, hogy az önálló magyar nemzeti bank felállításának előmunkálatait foganatba veszi. E végből a kormánybiztos írásbeli ankétet rendezett, melynek kérdőpontjai a következők:

1. Mily alaptőkével, mily formában (állami bank vagy részvénytársaság) és mely időre terjedő szabadalommal volna a magyar önálló jegybank létesítendő?

2. Amennyiben részvénytársaság alakjában, kik, mely testületek és mily mérvben vehessenek részt az alaptőke jegyzésében? Kívánatos-e a külföldi tőke részvétele is? Melyek legyenek a mérlegszerű nyereség felosztásának szabályai? Legyen-e osztalékkorlátozás?

3. Milyen intézkedések volnának szükségesek pénzünk értékének állandósítása tekintetében? (Ércfedezet, árufedezet, állami garancia stb.)

4. Mily értékek és minő különös kikötésekkel lehetnek a bankjegyek bankszerű fedezetei? (Váltók, lombard-kölcsönök, hadikölcsön-lombard, warrantok stb.)

5. Felveendők-e speciális intézkedések a mezőgazdasági és kisipari hitel szempontjából?

6. Minthogy az önálló jegybank megalapításával kapcsolatban egyrészt visszafizetendők az Osztrák-magyar banktól igénybevett állami előlegek, másfelől a forgalomból kivonandók az Osztrák-magyar bank bankjegyei: mily intézkedések szükségesek ezen pénzforgalom legelőnyösebb és legczélszerűbb előkészítésére és lebonyolítására?

7. Mily intézkedésekkel volna a bankjegy-infláció az önálló magyar jegybank működése szempontjából korlátozható?

8. Mely közgazdasági és állampénzügyi intézkedésekkel volna az önálló jegybank érckészletének fokozatos beszerzése és gyarapítása előmozditható?

9. Kivánatos-e és mily irányban szerves kapcsolat létesítése a magyar jegybank és azon jegybankok között, a melyek a jelenlegi Osztrák-Magyar Monarchia területén fognak keletkezni, esetleg a magyar jegybank és más külföldi jegybankok között?

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgatóválasztmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1918. november hó 4-én délután 6 órakor igazgatóválasztmányi ülést tartott, melyen dr. Matlekovits Sándor v. b. t. t. úr elnökölt.

A folyó ügyek elintézése után a Társaság rendes tagjai sorába felvették 1918. január 1-i hatálylyal: Balla Frigyes magánhivatalnok, Gehring Kálmán, a „Fructus“ műszaki osztály vezetője, Hirsch Alfréd dr. földbirtokos, Horváth Ferencz dr. if. állami számvevőszéki fogalmazó, Horvát Lipót dr. a Magyar Ált. Takarékpénztár vezérigazgatója, Király Ferencz dr., Kovács József dr. gazd. akadémiai tanár, Lengyel Géza, a Magyar Vámpolitikai Központ titkára, Salamon Andor banktitkár, Hermann Miksa igazgató, id. Schulz József, Somló Sándor dr., Szél Jenő szfv. tanár, báró Baratta Norbert dr. földbirtokos, Poltár, Deutsch Albert Fia, Facset, Dózsa Imre dr. takarékpénztári igazgató, Makó, Hajnal Henrik dr. ügyvéd, Wien, Kovács S. János dr. felső keresk. isk. igazgató. Kolozsvár, Kubicsek Oszkár a Délmagyarországi Leszámitoló-

bank igazgatója, Temesvár; alapszabályaink 5. §-a, illetve 7. §-a 2. pontja szerint: Délmagyarországi Leszámitolóbank r.-t. Temesvár; 1919. évi január 1-i hatálylyal rendes tagul felvétel: Szegvári Pál föld-birtokos, Felzsőzsemer.

Az 1918. évi december hó 30-án tartott igazgatóválasztmányi ülés ugyancsak Matlekovits Sándor dr. v. b. t. t. úr elnöklése mellett tartott meg.

Az igazgatóválasztmány az 1919. évben tartandó rendes közgyűlés előkészítése ügyében tett előterjesztéseket. Az erre vonatkozó évi jelentést és számadási mellékleteket a „Közgazdasági Szemle“ ezen számában közöljük.

A Magyar Közgazdasági Társaság Többtermelési Szakosztálya.

A Magyar Közgazdasági Társaság Többtermelési Szakosztálya »Mit tehet a néptanító a mezőgazdasági többtermelés érdekében?“ című tétel kidolgozására pályázatot hirdetett. A beérkezett munkák közül első díjat nyert Kóródy Miklós pécsi tanítóképezdei tanár, második és harmadik díjon osztozkodtak Pataky József budapesti tanár és Fekete Antal györfalvai igazgató-tanító. A többi pályázó, ha megnevezi magát, elkérheti az igazgatótól (Kovács Rezső, VI., Üteg-utca 15.) a beküldött pályamunkát.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1918. évi működése.

Társaságunk az 1918. év folyamán tizenkét kiváló tagját veszítette el, akik közül elsősorban emlíjük tiszteletbeli elnökünket: Láng Lajos bárót és alelnökünket: Halász Sándort. Mindkettő életéről, munkásságáról a „Közgazdasági Szemle“ 1918. évi januári, illetve áprilisi számában emlékeztünk meg. Elhunytak még: Szirt Lajos dr., aki három éven át volt Társaságunk főtitkára; igazgatóválasztmányi tagjaink közül: Bedő Albert, Tisza István gróf, Tolnay Lajos; rendes tagjaink közül: Balkay Béla, Benkő Márton, Farkas Zoltán, Friedmann Lipót, Klimes Gyula, Strasser Arnold.

Az elhunytak emlékét kegyelettel meg fogjuk őrizni.

Társaságunk pénzügyi helyzete az elmúlt időszakban javulást mutat, amint azt az idecsatolt zárszámadások igazolják. Különösen kiemelendő, hogy Társaságunk vagyona 1917. évről 1918. évre 34.635·49 koronáról 47.298.69 koronára emelkedett; vagyonkimutatásunkban a 11.149·50 (1917-ben 12.314·50) koronát kitevő tagdíjhátralékkal szemben 11.149·50 (1917-ben 12.314·50) korona hátraléktartalékot állítottunk be.

1918. évben 20 új tagot vettünk fel; 20 tag kilépett, illetve meghalt.

Társaságunkban folyó évi márczius hó 7-én Antal Géza „A hitelkötésről“ címmel előadást tartott.

A Magyar Közgazdasági Társaság Többtermelési Szakosztálya december 8-án, 16-án és 22-én nyilvános vitadélutánokat rendezett, melyeket úgy a tagok, mint vendégek igen számosan látogattak, s melyeken Lukács György elnöklete alatt az előadásokat mindenkor igen élénk és tanulságos vita követte. Decz. 8-án Pikler J. Gyula és dr. Czettler Jenő „Többtermelés és adórendszer“ címen, decz. 16-án: Eszenyi Jenő és dr. Nyulássi János: „A termelés folytonosságának megóvása“ címén és decz. 22-én dr. Czettler Jenő „A kisbirtokok többtermelésének feltételei“ címén tartottak előadást. Ugyancsak decz. 22-én a szakosztály igazgatója Kovács Rezső tett jelentést a régebben kiírt pályázat eredményéről. Irni kellett egy 3—4 nyomtatolt ivre terjedő munkát arról, hogy „Mit tehet a néptanító a mezőgazdasági többtermelés érdekében.“ A beérkezett munkák közül 1-ső díjat (1000 koronát) nyeri Kóródy Miklós pécsi tanítóképezdei tanár, a 2. és 3. díjon osztozkodnak Pataky József bpesti tanár és Fekete Antal györfalvai igazgató-tanító. Mindegyik 250—250 koronát és 1—1 acélekét kapott.

Társaságunk hivatalos közlönye, a „Közgazdasági Szemle“, 1918-ban gazdag tartalommal jelent meg. A Társadalomgazdaságtani Bibliographia dr. Krisztics Sándor fővárosi könyvtárőr szerkesztésében jelent meg a „Közgazdasági Szemlé“-ben és különös figyelmet fordított a közgazdasági irodalom legújabb kiadványaira.

Jelentésünkhöz csatoljuk zárszámadási munkálatainkat és a számvizsgáló-bizottság jelentését, mely zárszámadásunkat, valamint vagyonkimutatásunkat tételenként megvizsgálta, a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találta és az elnökség részére a felmentés megadását ajánlja.

Ugyszintén mellékeljük az 1919. évi költségvetés tervezetét és annak elfogadását kérjük.

Az alapszabályok 15. §-a értelmében az 1919. évre az elnöki állás betöltendő; betöltendő továbbá 1 főtitkár helye.

Az alapszabályok 9. §. 3. pontja értelmében az 1919. évre öt számvizsgáló választandó.

Az eddig tanusított megtisztelő bizalomért hálás köszönetünket kifejezván, felkérjük a t. közgyűlést, hogy az igazgatóválasztmány jelentését tudomásul venni, a zárszámadásokat helyesnek elismerni, az elnökség részére a felmentést megadni, az 1919. évi költségvetést elfogadni és az új választásokat megejteni méltóztassék.

Az igazgató-választmány 1918. évi
december hó 30-án tartott üléséből.

I. A Magyar Közgazdasági Társaság tag- és tagdíjforgalma az 1918. évben.

A) Tagforgalom.

Taglétszám 1918. I. 1-én	Törlesztés halál vagy kilépés miatt	Átirás	Új belépés	Összesen	Taglétszám 1918. XII. 31-én
Alapító tag 4	—	—	—	—	4
Fővárosi tag à 20 K . . 501	-17	-2+2	+13	-4	497
Fővárosi tag à 10 K . . —	—	+2	—	+2	2
Vidéki tag à 20 K . . 69	-2	-2+2	+6	+4	73
Vidéki tag à 10 K . . 26	—	-2	—	-2	24
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag à 40 K . . 7	-1	—	—	-1	6
à 60 K . . —	—	—	+1	+1	1
Összesen: . . 607	-20	—	+20	—	607

B) Tagdíjforgalom.

Taglétszám 1918-ban	Előirányzat 1918-ra	1918-ban befolyt tagdíjak
Alapító tag . . . . . 4 + 0 = 4	— K	Régi hátraléokra . 3775.— K
Fővárosi tag à 20 K . 501 + 13 = 514	10280 „	1918. évi tagdíjra 9260.— „
Fővárosi tag à 10 K . 0 + 2 = 2	20 „	1919. „ „ 120.— „
Vidéki tag à 20 K . . 69 + 6 = 75	1500 „	1920. „ „ 20.— „
Vidéki tag à 10 K . . 26 - 2 = 24	240 „	Ismeretlentől 40.— „
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag à 40 K . 7 + 0 = 7	280 „	Összesen: 13215.— K
à 60 K . . 0 + 1 = 1	60 „	
Összesen: 627	Össz.: 12380 K	

C) Tagdíjhátralék.

a.	b.	c.	d.	e.
Hátralék 1917. XII. 31-én	Előirányzat 1918-ra	Hátralék-törlesztés 1918-ban	Befizetés régi hátraléokra	Befizetés 1918. tagdíjra
12314·50	12380	510	3775	9260
Összesen: 2·694·50		Összesen: 13545.—		
Külömbözet: 11149·50				

Régi hátralék:

$$[a - (c + d)] = [12314·50 - (510 + 3775)] = 8029·50$$

1918. évi hátralék:

$$[b - e] = [12380 - 9260] = 3120$$

Hátralék 1918. XII. 31-én:

$$[(a + b) - (c + d + e)] = 11149·50$$

Poór Jakab s. k.,
alelnök.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1918. évi zárszámadása.

Tételszám	Bevétel		Kiadás		Összesen	
	K	f	K	f	K	f
1	Befolyt tagsági díj		Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez		10175 —	
	Hátralékra		Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Bibliographiához		400 —	
	1918. évi tagdíjra					
	1919. " "					
	1920. " "					
	Ismeretlentől					
2	Segélyek		Irodai, posta- és egyéb költség		3137 69	
3	Kamat és nyereség		Műegyetem közgazdasági szemináriuma		600 —	
	Kamat (730-25—327-51)					
	Szelvény					
	Összesen					
	Költség banknál					
	Összesen					
4	Téritmény „Kiadványok” számlának				2224 —	
5	VI. hadikölcsönzámlán tartozás-többlet				27 51	
6	Pénztármaradvány 1917. év XII. 31-én				7106 60	
	Főösszeg		Főösszeg		34110 —	

*) Magy. Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja mint r. t. rendes számlán egyenleg (1917-81+10781-68 [kiutalásrd]) — 2224 téritmény „Kiadványok” számlának] = 28855, hadikölcsönzámlán tartozik egyenleg 7498-62.

Budapest, 1918. évi december hó 31-én.

Mattekovits Sándor s. k., Huszár Gyula s. k., Poór Jakob s. k., Baumgarten Nándor s. k.,
elnök. pénztárnok. alelnök. ellenőr.

Ezen zárszámadást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk; miért is az elnökség részére a felmentvény megadását ajánljuk.

Budapest, 1918. évi december hó 31-én.

A számvizsgáló-bizottság:

Baross Géza s. k. Beck Dénes s. k. Schöber Béla s. k. Székely Ferencz s. k. Zsengery Manó s. k.,

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1918. évi december 31-iki vagyonskimutatása.

Tételszám	Vagyon	Összesen		Tételszám	Teher	Összesen	
		K	f			K	f
1	Pénztármaradvány 1918. XII. hó 31-én	19797	31	1	Hátralék-tartalék	11149	50
2	Értékpapírok [névértékben] (10000 K. n. é. M. Takp.-rt. Kzp. Jelzb. 4 ^{1/3} záloglevél és 25000 K. n. é. 6 ^o /o hadikölcsön-kötvény levonva ebből tartozást hadi-kölcsönszámán	27.501,38	38	2	Egyleti vagyon : a) alapítványokban . . . . . 2000 — b) vagyontöbblet 45298 69		
3	Hátralékos tagsági díj	11149	50				
	Összesen	58448	19		Összesen	58448	19

Budapesten, 1918. évi december hó 31-én.

Mattekovits Sándor s. k., Huszár Gyula s. k.,
elnök. pénztárnok.

Poór Jakab s. k., Baumgarten Nándor s. k.,
alelnök. ellenőr.

Ezen vagyonskimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1918. évi december hó 31-én.

A számvizsgáló-bizottság.

Baross Géza s. k. Beck Dénes s. k. Schöber Béla s. k. Székely Ferencz s. k. Zsengery Manó s. k.

IV. A Magyar Közgazdasági Társaság költségvetési előirányzata az 1919. évre.

Kiadás	Összeg		Bevétel	Összeg	
	kor.	fil.		kor.	fil.
1 A Közgazdasági Szemle nyomdai költsége és írói tiszteletdíj	12000	—	1 Pénztármaradvány 1918. XII. 31-én	19797	31
2 Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Bibliographiához	400	—	2 Tagdíj	10000	—
3 Irodai, nyomdai és egyéb költség	10400	—	3 Hátralék befolyásából . .	2000	—
			4 Segélyek	4000	—
			5 Kamat	2202	69
Összes kiadás .	22800	—	Összes bevétel .	38000	—
			Előirányzott kiadás . . .	22800	—
			Várható több bevétel . .	15200	—

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1918. évi december hó 30.-án tartott üléséből.

Poór Jakab s. k.,
alelnök.

TARTALOM.

1918. XLII. ÉVFOLYAM. — 60. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Buday Dezső: A háztartások collectiválódása	459
Gehring Kálmán: A mezőgazdaság iparosítása és a többtermelés	
Hoffmann Géza: A sokgyermekes család közvetlen gazdasági támogatása faj- egészségügyi szempontból	610
Korányi Frigyes: A takarékbetétek biztosítása	559
Kovács Jenő: A Balkán-államok jegybankügye	473
Kvassay Jenő: Viziutaink mikénti fejlesztése	395
Lengyel Géza: Lengyelország gazdasági viszonyai	414
Márffy Ede: Az állam, mint vállalkozó	375
Molnár Béla: Bosznia-Hercegovina nemzeti vagyona	701
Navratil Ákos: Gazdasági és technika	647
Neubauer Gyula: A pénz válsága	710
Neumann Károly: A magyar államvasutak árú-díjszabása	533
Pálosi Ervin: A telepítés és a földkérdés Szibériában	677
Papp Antal: Többtermelés és a progressiv munkabérek	671
Petricskó Miklós: Az oeconomicus statika alapelvei	567
Schneller Károly: Latifundium és népszaporodás	491
Sebess Dénes: A földreform	665
Somló Jenő: A magyar munkásbiztosítás tiz éve	573

II. Közlemények.

A Duna-torkolat hajózásának kérdései (Kvassay Jenő)	630
Az ipari és kereskedelmi vállalatokban alkalmazott tisztviselők és a kereskedő- segédek szolgálati viszonyairól szóló törvény legújabb javaslata	620
Ipari szakiskoláink fejlesztése (Barcza Imre)	
A mezőgazdasági termelés fokozása Angliában (György Ernő)	643
Az önálló magyar nemzeti bank irásbeli ankétjének kérdőpontjai	748
A Magyar Közgazdasági Társaság	749
A Magyar Közgazdasági Társaság Többtermelési Szakosztálya	750
A Magyar Közgazdasági Társaság 1918. évi működése	750

III. Ismertetések.

Otto Brandt Düsseldorf : Zwangssyndicate und Staatsmonopole. Berlin, 1918	739
Dr. Ruzicska Ernest : Sozialbesteuerung. I. Invalidensteuer. II. Vermögensteuer. III. Kapitalsteuer. Wien, 1918.	742
Dr. Smolenszky Max : Österreich-Ungarns wirtschaftliche Beziehungen zur Schweiz. Wien, 1918	746
Dr. Vogel H. Emanuel : Das Vermögen, als Besteuerungsgrundlage in Österreich. Wien.	742
Dr. Ettinger Max : Die Vermögensabgabe und Konjunkturgewinnsteuer im sozialen Zukunftsstaate. Wien und Leipzig, 1918	742
Gyermekmunka és gyermekvédelem. A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványa. Budapest, 1918.	532
Herkner, Dr. Heinrich : Die Neuordnung der deutschen Finanzwirtschaft. München & Leipzig, Duncker & Humblot, 1918. két kötet 345 és 407. p. .	508
Krebs Willy. Die öffentliche Ernährungswirtschaft und die Organisation der Landwirtschaft unter besonderer Berücksichtigung des Genossenschaftswesens (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 1918. január 44 p.	641
Lusensky F. : Unbeschränkte gegen beschränkte Meistbegünstigung. (Reziprozität.) »Finanz- und volkswirtschaftliche Zeitfragen« Herausg. Prof. Georg Schanz und Prof. Julius Wolf. 52. Heft.	514
Marenzi, Franz Karl Graf : Zur Erkenntnistheorie vom Gelde. Budapest, Benkő 1918.	528
Navratil Ákos : Valutánk helyreállítása. Az átmenetgazdasági ministerium kiadása. Budapest, 1918.	526
Rathenau Walter : Die neue Wirtschaft. Berlin, 1918. S. Fischer Verlag (87. p.)	638
Rudnyánszky László ; Magyarország jelene és jövője. Időszerű problémák a gyakorlati élet és a közigazgatás különböző területeiből. I. rész. Budapest, 1918. 158. p.	636

